De Beweging. Jaargang 11

bron
De Beweging. Jaargang 11. W. Versluys, Amsterdam 1915

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bew001191501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

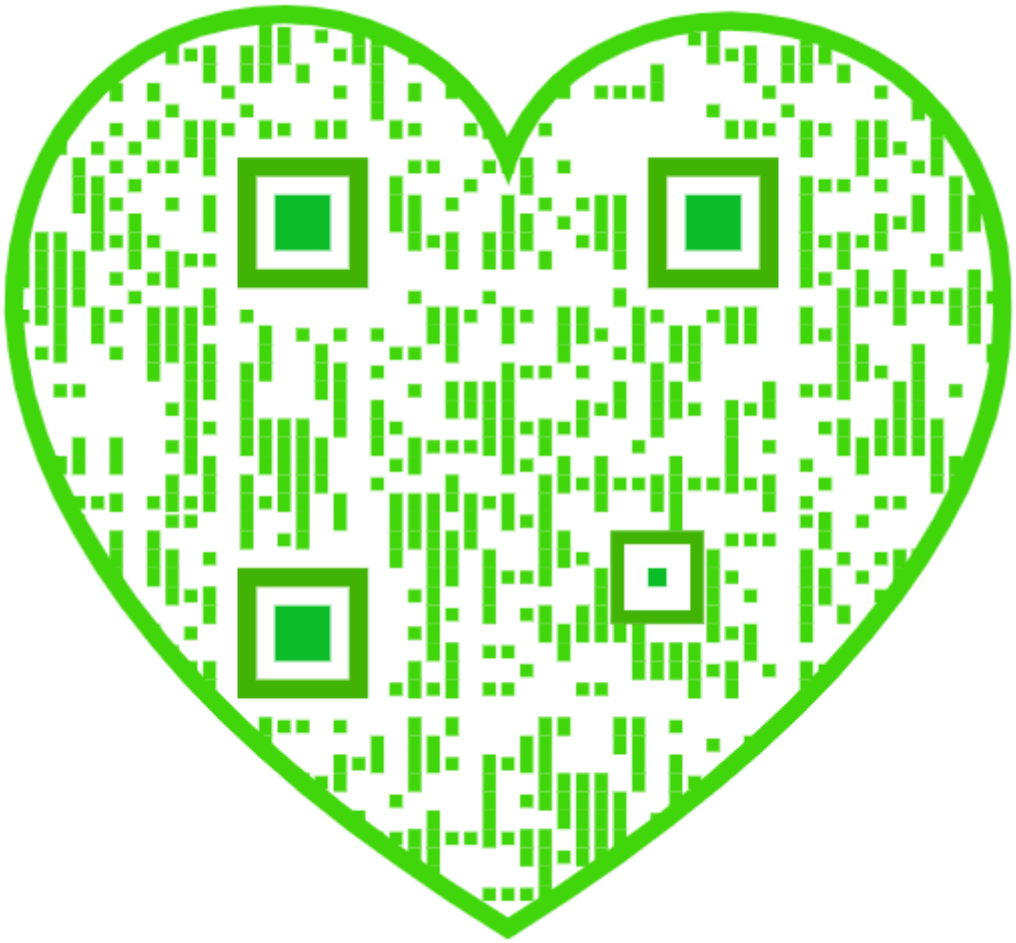

[Deel 1]

Nieuwe Duitsche gedichten
Door
Albert Verwey

I

Sommige van George's gedichten zijn de uiting van wil en gedachte. Dan weer is het of hij terug treedt uit de wereld van zijn dadelijke werkzaamheid. Dan beginnen de klokken te luiden van een verborgen gebedehuis, de orgeldreuningen zwellen naar buiten, en wie zich afgestooten voelden door de willekeur van een persoonlijke krachtsuiting, voelen zich aangelokt door de wijding en de schoonheid van een bovenpersoonlijke dienst.

Het beeld wordt in ons opgewekt door de lezing van George's nieuwe gedichten in het laatste nummer van zijn tijdschrift. In veel van zijn latere verzen had de voortreffelijkheid van de zegging mij niet kunnen verzoenen met de al te klare opzettelijkheid van de denking. Tusschen gedachte en taal speur ik altijd graag een zekere trilling, die als onvolkomenheid aan mag doen; die inderdaad de breking is van het licht, waaronder de gedachte van de verbeelding uit wordt gezien. Geen enkele gedachte is waar voor de dichter, geen enkele is waard door hem te worden uitgesproken, - behalve als zij zijn verbeelding aandoet, en nu in een diepere ontroering niet naar haar feitelijke juistheid maar naar haar waarde als vertegenwoordiging van het heelal-leven door hem wordt erkend. Als zoodanig wordt zij niet langer met eigenbelang gedácht, maar in belangelooze verrukking áangeschouwd. De bodem van het

snaartuig dat de dichter is begint te weerklinken. Zijn geest, niet langer gebonden, treedt terug, en vermeidt zich in zijn vrijheid met het voorteekenen van lijnen - als met een vinger in de lucht - waarlangs zijn denkingen zich verspreiden en vereenigen, elkaar verliezen en weer vinden. Deze verheugde teekening is dan meer dan de zuivere volzin-lijn. Zij is dat hooger geestelijke dat een kunstenaar zijn kompositie noemt: kind van vrijheid en gebondenheid, gelukkig-makende vereening van wat zonder haar nooit zoo verblijdend zou saamkomen, de innige en levende geestes-dans die het gedicht doorzielt.

Ook deze overweging volgt onmiddelijk uit de lezing van George's nieuwe gedichten. Zij behooren niet alleen tot dezulke die ik in zijn werk het meest liefheb, maar zij zijn in dat werk ook een nieuwe staat. George was altijd de dichter van het kleine, van het enkel-dicht. Hij was daarin zeer europeesch, zeer van zijn tijd: Poe's loochening van het langere gedicht heeft hier toch lang gezag gehad. Maar terwijl ook, om er maar een te noemen, Henri de Régnier het eigene van de nieuwere poëzie in het vallen-laten van de rede-verbindingen terwille van het beeld zag, was er toch niemand die zoo uitsluitend als George dat beeld op zichzelf in het kader van het korte gedicht gaf en voor éénige verbinding de reeks hield waarin ieder gedicht als moment verscheen. Zeer voorzichtig dan ook zien we hem, met de jaren, overgaan tot langere strofische werkstukken. Van verbinding, van aaneenschakeling van gedachten en beelden, kon daarbij sprake zijn. Maar niet van die vrijere geestesdaad die kompositie heet, dat levende en zingende samenstel. Het schijnt wel dat van deze laatste verheffing van zijn wezen hij zich tot nu toe heeft teruggehouden. Eerst in deze nieuwe gedichten herken ik ze.

George's droom: priester-koning te zijn temidden van een gewijde jongelingschap, heeft zich hoe langer hoe meer verwerkelijkt. Hij kon alleen opkomen in een monarchisch en aan tucht gewend Duitschland. Tevens was hij van dat rijk het tegenbeeld. Terwijl dit zijn kracht zocht in het noorden: in het vrije wereldverkeer en de stoffelijke machtsmiddelen, bond George als elementen van zijn droom tezamen: katholicisme, herinneringen aan Italië, grieksche levensvreugde, de vaderlandsche romantiek van

Wagner en de zelfoverwinning van Nietzsche. Zijn Duitschland was een Duitschland in Duitschland. Wat verspreid of alleen in de verlangens van vroegere romantici aanwezig was, ontving van hem stelligheid. Later zal misschien van hem gezegd worden dat hij de romantiek in zichzelf overwonnen heeft en haar daardoor heeft helpen zegevieren. Zeker is dat zijn droomwereld duitsch is, en de glanzendste, de eenige glanzende duitsche van onze dagen, en de eenige die om zichzelf de aandacht waard is na de wereld van Goethe. Tegelijk nochtans is het bestaan van twee zoo verschillende verbeeldingen, niet veel meer dan een eeuw na elkander, een bewijs dat een duitsche beschavingseenheid nog niet gevonden is. Nu minder dan ooit zelfs. Want terwijl tot nu toe Goethe, in en buiten zijn land, als het inbegrip van het duitsche wezen gelden kon, werd dat door George onmogelijk, zonder dat deze hem als zoodanig vervangen kan. En terwijl Goethe, hoewel duitsch, door de aard van zijn idee gemakkelijk tot Europa toegang had, blijft George, niet door zijn stijl, maar door de aard van zijn verbeelding, ervan gescheiden. Door de aard van zijn verbeelding, want die is er eene die noch in protestantsche, noch in republikeinsche landen tieren wil. Maar niet door zijn stijl, want de schoonheid van zijn gedichten is voor alle kenners duidelijk. Zoodra hij zich in zijn droom terugtrekt heeft hij majesteit en kracht, ontroering en zuiverheid, in zulk een mate, dat elk van zijn bewegingen bewondering afdwingt. Alles wat hij zegt is ziel, en alles wat hij zegt is vol helderheid. Dat nochtans een gedicht als ‘Gebet’ - waarmee de reeks in de Blätter aanvangt - niet onmiddelijk verstaanbaar is, ligt aan onbekendheid met sommige voor-onderstellingen. Het verkeer met een goddelijk-menschelijke persoonlijkheid, het bestaan van een kring van ingewijden - deze wezenlijke vormen van George's droom moeten eerst gekend worden. Kent men ze, dan erkent men ook hoezeer het terugtreden in zijn verbeelding - een terugtreden waar de dichter altijd toe overgaat nadat hij haar weer een tijdlang in de wereld handhaafde - dit keer een dubbele beteekenis heeft. Altijd vroeger als hij zich de bewoner van zijn droom voelde, bleef hij er toch tevens de uiter van. Nu evenwel verzoent hij zich met de gedachte dat de uiting zal worden overgelaten aan anderen. Het ge-

voel van belangeloosheid waarmee de dichter altijd zijn droomen aanziet, wordt grooter, versterkt als het is door zijn neiging van afstand doen. Uit de diepte van dit afstand doen verheft zich zijn geest vrijer en zoekt zich evenwaardige uiting in lijnen, die meer zijn dan volzin-lijn, in de golf-lijnen van de kompositie.

Het is niet zonder reden, dat de eerste periode van dit gedicht in het woord ‘welle’ uitklinkt, en de tweede - tevens de laatste - eindigt met het woord ‘versagen.’

‘Welle’ en ‘versagen’ zijn de grondbegrippen, niet alleen van dit gedicht, maar ook van de beide volgende: ‘Hyperion’ en ‘An die Kinder des Meeres’.

‘Versagen’, afstand doen, is de stemming waaruit die gedichten geschreven zijn. ‘Welle,’ golf, is de verzinnelijkende voorstelling waarin de kunstenaar haar uiting zag.

‘Gebet’ heeft de eenvoud van het sonnet, voor zoover ook dit een golf en niet een bouw wil zijn. Een basis, die niet acht, maar elf regels telt, een keer niet van zes, maar van negen. Geen rijmen behalve dat van het slotvers op zijn voorganger. Wie verdere onder-verdeelingen wil volgen, zal zien dat de eerste elf weer in twee groepen van vijf en zes, die zes evenwel weer in vier en twee gesplitst zijn, terwijl de groep van negen uit drie maal drie bestaat van welke het laatste drietal te onderscheiden is als twee en de slotregel.

Waarom ik deze dorre, op zichzelf zinlooze mededeelingen neerschrijf?

Omdat in de genoemde verhoudingen het geheim van een schoonheid ligt.

Niet nochtans in deze op zichzelf, maar in hun verbinding met een alleen door George zoo voltehouden tempo en woordenkeus. Niet als regel voor anderen, maar als uitkomst van een eenmalig levensfeit. Wie het gedicht leest zal zien dat op het beseffen van die verhoudingen alles aankomt, en dat het gevoel ervan evenzeer een schoonheids-aandoening uitmaakt als het gevoel voor de verhoudingen van een grieksche tempel.

In het gedicht Hyperion - de titel verwijst naar Hölderlin - wordt die grieksche schoonheid fijner tot dansmaat geleed. Het bestaat uit drie gedeelten.

Ihr die in sinnen verstrickten
Ihr die in tönen verströmten
Schlaff dann beim werke,
Lernt nicht des tanzenden schritte
Holde gebärde der freude
Roh da ihr schwank seid.

Zoo wordt in het eerste het door de geest beheerschte dansgebaar boven de losse slapheid van een door zinsindrukken genoopte beweging geprezen.

Strenger wordt die dansmaat in het tweede, waar het onderwerp de verheerlijking van de grieksche wereld zelf is.

Ahnung gesellt mich zu euch,
kinder des Inselgebiets,
Die ihr in anmut die tat,
bilder in hoheit ersannt,
Spartas gebändigten mut,
Ioniens süsse vermählt.

Een nieuw Griekendom, door het Christendom heengegaan, - ‘der Christ im tanz’ heet in een later gedicht het zinnebeeld van de nieuwe gemeenschap - dit is de droom waar de dichter, altijd in het gevoel van zijn afstand doen, de komenden heenwijst. Alleen in de wisseling van beurtelings vrouwelijke en mannelijke uitgang toonen de vijfvoeten van dit derde gedeelte hun verwantschap in maat met de beide vorigen.

Ich kam zur heimat: solch gewog von blüten
Empfing mich nie.., ein pochen war im feld
In meinem hain von schlafenden gewalten.
Ich sah euch fluss und berg und gau im bann
Und brüder euch als künftige sonnen-erben:
In eurem scheuen auge ruht ein traum
Einst wird in euch zu blut der sehnsucht sinnen...
Mein leidend leben neigt dem schlummer zu
Doch gütig lohnt der Himmlischen verheissung
Dem frommen...der im Reich nie wandeln darf.
Ich werde heldengrab, ich werde scholle
Der heilige sprosssen zur vollendung nahn:

MIT DIESEN KOMMT DAS ZWEITE ALTER, LIEBE
GEBAR DIE WELT, LIEBE GEBIERT SIE NEU.
Ich sprach den spruch, der zirkel ist gezogen...
Eh mich das dunkel überholt entrückt
Mich hohe schau: bald geht mit leichten sohlen
Durch teure flur greifbar im glanz der Gott.

Na de driedeelige kompositie van Hyperion, is An die Kinder des Meeres een uitbreiding. Drie gedichten die samen de grondslag zijn voor een vierde.

Vaak en sinds lang heeft George in het schrijven van zijn gedichten een schoone versmading van het rijm getoond, wat nog iets anders is dan het schrijven van rijmlooze gedichten. Maar de middelen van het rijmlooze vers zijn zoozeer die van de golfbeweging, dat hij ze nooit zoo rijk als hier deed tot hun recht komen.

Want dit is het echte golfgedicht.

Wel is er een toon van afscheid, maar het is een afscheid als de zee neemt van hen die hij verzwolgen heeft. De dichterlijke heerlijkheid overwint de ingetogenheid van het afstand doen. De drang zich, als vrijgeworden, als heerschende geest, uit te storten in de golvenlijnen van zijn niet bespiegelde maar geschapen verbeelding triomfeert over het besef van zijn vrijwillige terugtred.

Drie gestalten van kustbewoners worden herdacht: een noordelijke, een zuidelijke, en eene die van zuid naar noord kwam - de middelste de meest beminde -, en bezongen worden zij nog eens in de ‘Nachklang’.

Nun klingt die see. Bei allen küsten schlagen
Die wellen funkelnd an und sinken rück
Lichtflockiger schaum verfliegt und vögel schrein.
O meergeborene die im frühen traum
Der jugendlichen weite segen ahnen:
Reichtum und öde, ruhe neben tat,
Euch klingt das lied der wellen - euer preis
Tönt in der meergeraubten muschel brausen
Die dort ein knabe in die ferne blickend
Zum ohr hebt, lauschend ernst im feuchten wind.

Dit is de aanhef - van de Nachklang namelijk - die na de vernieuwde vermelding van elk van de drie gestalten, met het volgende slotakkoord beantwoord wordt.

> Ihr seid gebannt! der Meergott bläst sein lied,
> Um fels und insel schlingt sein zaubernetz
> Verknüpfend schicksal mit dem ton der wogen:
> Im starken prall gedrängt, bald bittend gleitend,
> Verronnen fast und schon im wiederkehr...
> Jetzt donnert vom erflehten sturm gepeitscht
> Die flut zermürbte reste mit sich reissend...
> Sie reisst euch fort, doch eure seele bleibt
> Und tönt in meergeraubter muschel brausen
> Die dort ein knabe in die ferne blickend
> Zum ohr hebt, lauschend ernst im feuchten wind.

Toch de ondertoon van afstand doen, van opgevolgd worden door die knaap, die op zijn beurt de schelp aan het oor zal heffen, en uitzien naar de verte....Immers, juist omdat de dichter terugtrad in zijn droom en afstand deed van zijn wereldsche persoonlijkheid, konden de golven van zijn geest tot baren zwellen en rondom zijn gestalten zich uitstorten.

II

Het is niet mijn doel van de gedichten die de tiende reeks van de Blätter für die Kunst vormen, volledig verslag te doen. Met name laat ik die verschillende stukken in gesprekvorm buiten beschouwing, waarvan nochtans de behandeling en vergelijking belangwekkend zou zijn.

Alleen van de kleinere gedichten wil ik enkele aanwijzen.

Altijd boeiend door de forschheid en fijnheid waarmee de vondsten van uiterlijke èn innerlijke zin door hem worden verwerkt tot beheerschte geheelen, is Karl Wolfskehl.

> Es ist des sturmes lust im blauen sich verlieren,
> Es ist der wolken lust im grauen sich zerstreuen,
> Es ist die lust des sternfalls zu zerstieben,
> Er ist die lust des irrlichts auszuzittern,
> *Und unser herzschlag alles flüchtigen lust*.

Welke woorden konden beter één zijde van Wolfskehl's wezen weergeven, dan die laatste bekoorlijke regel. Maar één zijde evenwel. Want hoewel dat in hem leeft wat hem meesleept, wat hem het vluchtende doet najagen, er woont ook in hem dat wat terughoudt, wat de begeerten beteugelt, wat zich kennen doet als vormvaste geest.

Zijn gedichten in de Blätter maken deel uit van een boek dat weldra verschijnen zal en dat Wendekreis heet. Omwending van een vroegere naar een latere levensstaat schijnt wel het onderwerp. Een gestalte is hem verschenen die hij ‘der Herr der Wandlung’ noemt. De bron waarover de klimop welfde, waarin de vlammen en de dansen gebluscht en verzonken waren en zelfs de rotsensplijtende lach van de aardreus verklonken was, ontwaakt tot nieuw leven nu die god haar heeft aangezien.

Der brunnen

Geruhig haus, vom eignen blut getauft,
Triefendes wölbdach über dunklem auge:
Uralten efeus vorgebogne ranken
Blicken ins kühle herz dir, deiner trauer
Lautlosem atem fromme hut...verwehren
Dem strahl hinabzuflattern und zu tauchen
In deinen dumpfen ewig steten sund.
Hast du in dich gebannt verlorne flammen?
Sind üppige tänze tief in dich versenkt?
Schlangst des Gewaltigen felsensprengend lachen
In deiner stille unerbrochnem sarg?
Der Herr der Wandlung hat dich angeschaut
Und schwarze traubenbündel schwellen auf
Am efeugitter und ein neuer schein
Schwimmt überm blinden spiegel, mattem stein
Entjubelt offner blütenmund, die götter
Tasten im schlaf einander schlanke lenden:
Erwachen schreitet um dich stummer quell.

Omdat Wolfskehl zoo naar alle zijden zijn bekoorde lichaam werpt en snel en grijpend alles opneemt wat zich hem aanbiedt - indrukken en beelden - heeft hij temeer behoefte aan een verheerlijking - die uit diezelfde bezitsdrang voort-

komt, die zelfs een verheftiging en verinnerlijking ervan is - maar die blijvend kan zijn. Hoe grootsch, hoe werkelijk hij een beheerschende gebiedende gestalte binnen zich voelen kan bewijst ‘Die Bucht’. Licht en lucht, landschap en schepen, werkelijkheid en verbeelding vereenigen zich daar om het beeld van de verheerlijkte, wiens waaien over de zee gaat, onder de macht van wiens adem zee en berg bereid tot dienst staan.

Dir in den augen war das licht, es brach
Wie brandung um die steile stirn und heller
Entrückter schien dein wissend haupt im licht.
Hoch auf gefügten stein warst du getreten
Aus wildem lorbeerschatten dornumzackt
Und übers meer weit streifend ging dein wehn.
Segel um segel zogen gleissend kreise
Wie schwäne auf den ruf des wechselmonds
Noch einmal um die frühen schatten fahren
Zum abschied mit gedenken sich den blick
Ersättigen - dem ungebornen morgen
Nur breit-geschwingter heilige brust zu bieten.
So unter deine atems-macht versammelt
Stand meer und klar gebirg in der bereitschaft.
Und was von sklaven murrte oder schnob
Und was geduckt die schweren ruder schob
Floss tönend mit in Einer Grossen Glorie.

Hoe zou ik Gundolf niet herkennen in de reeks Die Zwei und das Eine. Dit verlangen naar een Eenheid waarin zich de eeuwige Tweeheid van onze geest verbonden voelt. Deze drang naar het begrip dat van verwantschap op verwantschap hem wil meesleuren, deze vurigheid in de jacht naar een werkelijkheid, dit veerkrachtige geloof dat begrijpen en beleven de openbaringen van één godheid zijn. Intellectueele poëzie de zijne, vroeger meer zinnelijk, nu tegelijk ideëel en emotioneel.

Uit de verschillende fazen van deze strijd tusschen de Twee, zich verzoenend in het Eene, zal ik enkele momenten aanhalen.

Dies ist dem liebenden der schwerste tort
Wenn er die unvermeidliche entzweiung
Erwachsen sieht gerad aus jener weihung
Die binden soll wie blut: aus unsrem wort.

Getrennt, hab ich sonst nichts für dich aus mir
Als diesen bann des klang-gewordnen blutes.
Doch ist es viel, ist all mein echtes gutes,
Umfasst gebet, vermögen und begier.

Und wenn es zu dir kommt wird missverstand
Das zarte wunder unsrer geistigen einung,
Zerstäubt zu redespiel, gereimter meinung,
Bleibt vor dir stehen als gemalte wand.

* * *

Gefangene in nachbarlichen zellen
Sind wir vernehmbar uns und angestrengt
Uns durch das dünne gitter zu gesellen
Und uns zu klagen was uns trennt und engt.

Dein kerker heisst ‘die welt’, der meine ‘wort’,
Du bist gebunden, sagst du, mit den dingen.
Ich mit den klängen, die uns beide zwingen
Uns fern zu bleiben an demselben ort.

Und während sich an dir mein auge weidet
Und mein gesang dich schläfert oder rührt
Fühlt jedes wie des andern fessel schneidet
Bis uns die eigne fessel minder schnürt.

* * *

Am tiefsten binde was zu tiefst entzweit
Das Ganze ist was aus der teile spannung
Die kräfte zwingt zur gegenseitigen bannung,
Was Ich und Du vereinigt und verdreit.

Wir sind was wahreres als Ich und Du
Es ist in unsrem fluch noch stärkrer segen.
Was dich mir raubt das treibt mich dir entgegen
Was unsre klüfte aufreisst schliesst sie zu.

Wenn solche scheidung, schweigen, missverstand
Mich nur noch innig wilder an dich schmiedet,
Ehr ich in unsrem krieg das was uns friedet
Und e i n e n gott der trennte und der band.

De dichters van de Blätter wenschen zoozeer als leden van een gemeenschap te worden aangezien, dat zij hun namen weglieten. Wel werden elks gedichten groepsgewijs bijeengeplaatst. Bewondering en vriendschap, edele levensvreugde en blijmoedige stervensbereidheid worden door allen uitgesproken. In hun midden staat de heldengestalte die de bezieling is van hun dichterschap, in hun hart wonen de deugden die tot opofferende dienst bekwaam maken.

Uit een paar lange reeksen van licht en fijn geschreven gedichten deze beide.

Vertrau dem schatze den aus heiliger wahrung
Kein feind als unsre eigne zwietracht raubt:
Der einen stunde frommer offenbarung
Als wir dem linden anhauch tief geglaubt,

Den langvereisten ring des schweigens brachen
Und dann die gleichen wangen schmiegend scheu
Mit abgewandten mündern uns besprachen:
Es sei der himmel jung, die erde neu,

Durch winterkrusten stächen blatt und gräser
Ein ganzes feld voll duftiger spezerei,
Durch sturm und düster drängen frohe bläser
Ein ganzer wald voll süsser melodei,

Es sei kein band so stark dass die erwarmung
Nicht klirrend sprenge vom befreiten fluss
Kein eis das nicht in glühender umarmung
Zerschmelze vor der frühlingswelle kuss,

Wenn wir vereint dem Einen uns ergäben
Der gärten rief aus der versperrten au
Nur seinem rufe nach aus schloss und stäben
Ein einziger vogel brächen in das blau.

* * *

Ward die hand auf trüber leier müder
Wenn sie streitend wehrte dem geziefer,
Grub dem mund die bittre furche tiefer
Eigne sucht und fremdes wort der brüder,

Deiner denken nimmt dem gram die ätze
Deiner glauben dräangt die not zum lichte
All dein tun ist dem verwirrten richte
Und dein lied dem sucher stete letze:

Du der einzige spross am rosenholze
Du der einzig stille im geräusche
Du vor jedem werk der wahrhaft keusche
Du vor jedem leid der wahrhaft stolze,

Dir zu dienen kann ich nicht ermüden
Liebe zwingt mich unter deinen schatten
Dich zu preisen kann ich nicht ermatten
Blütegier treibt mich in deinen süden.

Zwaarder en onmiddelijker is het volgende uit ‘Anreden’.

Dein tag ist mehr als eines menschen tag
Geschick von vielen und der zeiten wende.
In deiner augen erstem anschaun lag
Tod und geburt der welt als eine sende.

Du nahmst sie auf. Und deinen taglauf rann
Gebändigt mit der strudel der gezeiten
Indess dein auge seinen lauf besann
Und tatlos schien den ewigen su begleiten.

Da hub dein sagen an. Die stimme schwoll
Von worten die das reich der luft verlassen
Und erde neu und neuer leiber voll
Erzeugten mit sehnsüchtigem umfassen.

Wort wurde tat: der alte rätselring
Zum neuen mal unlöslich zugeschlossen.
Kein wort das nicht vom leben hauch empfing
Und keine welt die nicht durchs wort geflossen.

So trägst du alles, trägt dein einer tag
Den ewigen kreis des unmessbaren lebens
Und was ein jeder eignes bringen mag
In deinen tag: er brächte es vergebens.

Minder sprekend is de reeks ‘Zwölf Sonette’ waaruit ik het slotgedicht overneem.

Es gibt noch länder unerschöpft und fern
Die auf das pochen der erobrer harren,
Noch höhlen die von kronjuwelen starren
Und meere ebbend zwischen erd und stern.

Des sehnens reinste kinder aber sind
Bestimmt das Ungesetzliche zu binden,
Noch nie betretne bahnen auszufinden
Auf wolken reitend und gelenkt vom wind.

Und Einer naht von kopf zu fuss in stahl
Im flammenbade schlackenlos gediehen:
Er hat die siegersöhne zu erziehen
Ganz unbeirrbar richtet seine wahl.

Er darf allein die lezte segnung geben:
Ich bin ein kämpfer nur von seiner schar.
Doch wählt er dich zu dem was ich ihm war
So krönt dein ruhm mein dir geweihtes leben.

Het is begrijpelijk dat in een groep van zooveel dichters de een meer de ander minder treft door zijn kracht, zijn klaarheid, zijn eigenheid. Twee van hen heb ik nog bizonder opgemerkt.

De eene die onder zijn heldere en gevoelig gevormde ‘Gedichte’ ook dit aangaande Hölderlin geschreven heeft.

Wenn ich den ebnen weg auf grünem hügel
Früh ostwärts geh und plötzlich jedesmal
Vertraute vogelschar die breiten flügel
Aufhebt entfliegend übers weite tal,

Wenn dann der blick, ihr glücklicher begleiter,
Im äther schwebt, den die gewichte fliehn,
Das unermessliche dem geiste heiter
Sich öffnet: ruf ich sehnend ‘Hölderlin’.

Und bitte laut die götter mir, zu loben
Den lang vergessnen mann mir dieses eine
Gedicht zu gönnen, denn sie hören droben
Das grosse wort und gern das kindlich reine.

Er wäre unser einer säh er heute
Da sich erfüllt die zeit der Dioskuren
Erblühend Hellas' jugend und erneute
In wettern die aus seinen sprüchen fuhren.

Da freunde jezt zu seinem grabe pilgern
Und ihren bund mit seiner asche nähren
Entfacht er sie zu rächenden vertilgern
Die aus dem schutt die neue welt gebären.

Sie rufen mund für mund den edlen namen
Die willig ihrem grossen führer dienen,
Die erde düngen sie mit seinem samen
Und eins sind sie denn es ist eins in ihnen.

De andere die met een maat- en kunstvol vermogen ‘David des Buonarotti’ dichtte.

Er misst den gegner aus verzogener braue
Und über seinem starken ohre schwellen
Die lockentulpen drohend voll und stellen
Zu segeln sich darin der sturm sich staue.

Er wägt an dem noch weichen knabenarm
Gelassen die schon ausgewachsene faust,
Sein fleisch schoss üppig an und unbehaust
Wie ring' am baume, starrt und atmet warm.

Es ist als adle ihn voraus der gruss
Der väter seines volks und seiner enkel:
Das will das stahlgespaltene knie im schenkel
Und links der trotzig ausgestreckte fuss.

III

In de Voorrede tot dit tiende deel van zijn uitgaaf zegt George: ‘[Die Blätter] haben zu zeigen dass in zeiten eines kräftigen gesamtlebens die Dichtung keine gelegenheitsmache und spielerei, sondern innerste seele des volkes ist’. De ware poëzie is dit laatste altijd, en zoo wordt het begrijpelijk dat, eenerzijds, de gevoelens waaruit deze poëzie ontstaan is - vereering en heldhaftige zelfopoffering - in het duitsche volk niet zeldzaam

zijn, en dat, anderszijds, toen in het begin van de oorlog deze gevoelens aan alle kanten te voorschijn braken, de dichters van de Blätter zich verrukt, in de algemeene strooming opgenomen, en als erkend en thuis voelden.

Toch is het niet verwonderlijk dat hun groep, in haar geheel, zich al spoedig bewust werd dat ze wel zou doen met haar afzondering niet op te geven. Zij waren en zijn de wezenlijke vertegenwoordigers van de poëzie in Duitschland, maar zij zijn er niet de eenigen die zich uiten in verzen. Zij waren en zijn hart en mond van hun volk, in zooverre zij, en niet anderen, beleven en uitdrukken wat van hun volk het binnenste wezen is. Maar hoe onverwacht snel waarschuwde hen het tumult in de rondte dat hun volk voor 't minst nog een groot aantal monden had behalve hen.

‘So sehen wir jezt’ - schrijft George in de meergenoemde voorrede - ‘in diesen bedeutungsvollen läuften, die vershervorbringungen nicht etwa in das immerhin stoss-kräftige getobe der achtziger jahre sondern in den faden singsang der siebziger jahre zurückgesunken’.

Zoo is het. Ik zag onlangs in een literarisch nieuwsblad een berekening waaruit bleek dat in Augustus 1914 anderhalf millioen duitsche gedichten geschreven zijn, waarvan ongeveer drieduizend gedrukt werden. Ik zag daaruit tevens een zeer kleine keus - tien of twintig - die de redaktie van het blad de allerbeste achtte. Er was daarbij niets goeds. Voor de dichtkunst was klaarblijkelijk het eerste gevolg van de oorlog een zondvloed van slechte verzen.

De ware dichters, zij die te allen tijde de ziel van hun volk uitdrukken, moeten al zeer spoedig hebben ingezien dat er een onderscheid is tusschen ziel en opgewondenheid. De innerlijke eenheid met hun volk, die zij van huis uit bezaten, moest niet verward worden met een uiterlijke eenheid, die ten slotte de eenheid was van een aan hen en aan de poëzie vijandige menigte.

Er kwam nog iets bij.

De uiterlijke eenheid van een volk is altijd geneigd andere volkseenheden af te stooten. Omdat zij in de ruimte leeft en niet in de gedachte, wil zij alle plaats voor zich hebben, erkent

andere grootheden niet langer dan zij er toe genoodzaakt is, en maakt gebruik van iedere gelegenheid om ze te verkleinen en te vernietigen. De oorlog is haar wezenlijke levenssfeer, en wanneer die uitbreekt volgt zij door te bestrijden haar eigenlijke natuur. De innerlijke, de geestelijke eenheid evenwel, kan dat niet doen, omdat zij in de gedachte leeft en andere gedachten nevens zich ziet. Zij geniet haar eigen schoonheid het meest in haar begrenzing door andere. Zij geniet die andere op zichzelf, spiegelt zich er aan, en verheugt zich als naast haar levens-mogelijkheden uitbotten die door haar niet kunnen gevormd worden.

In tijden van heftig vaderlandsche gezindheid mogen ook dichters geneigd zijn, hun poëzie als de beste te prijzen. Maar wanneer het hun met hun eigen zielsleven ernst is, beseffen zij weldra dat deze zelf-verheffing niemand anders verarmen kan dan henzelf.

Alleen onberaden literatoren konden het een voordeel voor de eigenlandsche poëzie achten dat haar vereerders haar de eenige noemden.

In Duitschland was het vergefelijk dat deze overschatting zich bolwerkte achter sommige inheemsche of oppervlakkige vooroordeelen. Een talrijk volk minacht licht kleinere, of veroorlooft zich die over het hoofd te zien. Een groeiend volk laat zich makkelijk vleien door de gedachte dat andere volken zich overleefd hebben. Vooral deze laatste meening dient scherp in het oog gevat.

Duitschland is zeer zeker een groeiend volk. Juist daardoor is het, in menig opzicht, voor andere volken school en voedingsbodem.

Frankrijk en Engeland daarentegen, en ook Nederland, en ook andere europeesche naties, hebben hun tijd van rijping gehad.

Ik geloof nochtans niet dat zij daarom bij Duitschland achterstaan.

Het is een gedachte die spoedig ontstaat, niet alleen als volken, maar ook als menschen rijp zijn: dat zij nu hun beste gedaan hebhen, dat zij nu plaats zullen maken voor anderen. Het is ook waar dat de tijd daartoe eens voor hen komen zal

en dat die tijd voor menschen spoedig komt. Voor volken evenwel al later. Wie zal zeggen wanneer? En zoolang hij er niet is, prijs ik de groei, maar ik prijs ook de rijpheid.

De poëzie in Europa is juist zoo verrassend rijk en schoon, omdat zij in sommige landen, eeuwen geleden reeds, tot zoo krachtige eenheden - wezenlijke volkseenheden - van stam, takken en bladeren gegroeid is, die met ieder geslacht opnieuw, in een zelfde grondvorm en met telkens andere bloeipracht, uitbotten, - en daarnevens in enkele, niet het minst in Duitschland, altijd nog naar zulk een eenheid stréét.

Geen dichters misschien in Europa hebben dit dubbele feit, de vastgewortelde langs onverwoestelijke lijnen van volksaard en overlevering groeiende rijpheid van hun buren, en de veelvoudig bloeiende, van alle zijden spruitende groei bij hen zelf, zoo klaar en liefhebbend begrepen als de duitsche. Maar ook anderen begrepen het, ook Engelschen, ook Nederlanders, ook Franschen. De heele nieuwere poëzie van ons werelddeel, van de achtiende eeuw tot heden, berust op het kennen en goedkeuren van dat dubbelfeit.

De hedendaagsche duitsche dichters kennen het voortreffelijk. Zij weten dat hun poëzie niet de eenige is, maar een van de takken waarlangs het duitsche leven tot eenheid streeft. Zij weten dat de volgroeide eenheden van andere volken hun schoonheid ook voor hen hebben, zoowel de verledene, als die van vandaag, en ook de toekomstige. Zij weten dat de gemeenschap waarin ze met buitenlandsche dichters leven er eene is die nooit, ook niet door een oorlog, verwoest mag worden.

Uit dit inzicht, geloof ik, is de uitgaaf van het tiende deel van de Blätter, juist op dit oogenblik, voortgekomen. ‘Es lag kein grund vor das erscheinen hinauszuschieben, da unsere haltung vor und in den ereignissen des jahres sich gleicht’.

Gedichten
Door
Gerda van Beveren.

I
De stem

Als liefste van een stem werd ik geboren,
Als liefste van een stem zal ik vergaan,
Die 'k weet te zijn en die 'k in klank verloren
Zal zoeken tot het eind van mijn bestaan.

'k Heb haar gezocht in 't dreunen van de golven,
'k Heb haar gewacht in 't fluiten van den wind,
Naar haar vroeg ik, in 't bladgeruisch bedolven,
Mijn hart sprong op bij 't schaatren van een kind.

In zomernacht, naar klagende violen,
Heb ik geluisterd onder raamkozijn,
Bedwelmd door tonen, die nog rond mij dolen,
Van vrouwenzang, als fonkelrooden wijn.

De nachtegaal, die al zijn kloppend leven
Uitgiet in éénen liefde-lijdenszang,
Ook die kon mij de zaligheid niet geven
Waar ik naar hunker, heel mijn leven lang.

Zoovele stemmen als op aarde klinken
En die de luchten vullen met hun galm,
Zoovele liet ik in mijn ziel verzinken
Of rond mij wolken als een wierookwalm.

En altijd als een nieuw geluid mij boeide
En 'k dacht te vinden wat ik nooit nog vond,
Bleef wel herinnering die mij omgloeide,
Maar grooter werd mijn angst met elke stond,

Mijn angst dat nooit, nooit dat geluid zou dagen
Dat aan mijn zwerven eindlijk einde bracht,
De stem die antwoord geeft op al mijn vragen,
De liefste waar mijn dorstend hart naar smacht.

Totdat ik wist: niet daar zal ik haar vinden
Waar ik haar jagend in de wereld zocht.
Er *kan* geen lied van buiten uit mij binden,
Er *is* geen menschestem die dat vermocht.

Maar in een avondstilte zal zij komen,
Als zelfs mijn harteklop ophoudt te slaan.
Dan rijst de stem, door niemand ooit vernomen,
Dan zal mijn ziel in klanken opengaan.

II
Zilver-populieren

Een wonder bewegen
Trilt door de nacht,
Dat zijn de popels
Die sidderen zacht.

Nachtwind omvangt ze,
Maannacht ze omschijnt,
Schaduw in 't duisteren
Wiegelt en deint.

Droomend nog staan ze,
Roerend zich stil,
Dan rijst een onrust
Die worden wil.

Hoor, door hun bladeren
Zwelt een geluid,
Ruischend hun lied van
Verlangen uit:

‘Wind, o omarm ons,
Stort door ons heen,
In u verzonken
Leven we alleen.

Zelfs als uw rukken
Ons zwiept en slaat,
Danken we u, wijl ge
Ons leven laat.’

De zilveren blaadjes
Heffen zich hoog,
Schaduw van wolken
Over hen toog.

Wind is gekomen,
Stort door hen heen:
Voor hen is leven
Zich geven alleen.

III
De vrouwen
De tweede luistert naar de eerste, die spreekt:

Kent ge de vloek, waarmee 'k geboren ben?
Weet ge den doem, dien 'k mij beschoren ken?
Ge zoudt u buigen, willoos voor mij neer,
Uw blikken gaven mij den eerbied weer
Dien ge eens mij gaaft, en in ons beider zwijgen
Zou 'k mij vergevend tot u over nijgen....
Want van mijn kort en kleurloos-stil verhaal
Zal dit de grondtoon zijn, die zich herhaal:
Mijn leven is een zegetocht geweest
Benijd door iedre vrouw, door mij gevreesd,
Verafschuwd, om de onafwendbaarheid
Van smart om smart, die 'k anderen bereid.
Zoovelen zijn er, die hun hoogste vreugd
Van mij verwachtten, die hun blijde jeugd
Verglijden zagen, hopend wat niet kon,
Hun jonkheid eindigend waar zij begon.
Zij zochten heil voor hun gepijnigd hart
In dolle zinlust, bron van nieuwe smart,
En weten mij huns levens machtloosheid.
Kon ik bevrijden wie zich niet bevrijdt?
Mij deert niet hun verwijt, al blijft de pijn
Om mijn bekorend en hun machtloos zijn.
Maar andren waren er, door liefde sterk,
Hoog rijzend was hun liefde, als een kerk,
En in het binnenst van dien heilgen schrijn,
Daar stond mijn beeld in schemerstillen schijn.
Was het mijn beeld? Ik zelf, ik weet het niet, -
Zij meenden het, en toen hen 't g'loof verliet,

De hoop, dat ik hun eigen worden kon,
Bleef toch mijn beeld hun eenge levenszon.
Zij klaagden niet, zij dankten voor 't geluk
Dat bleef, zij wierpen 't oud verlangen stuk,
De straling van hun liefde spon zich rond
Henzelf en andren, en wat niemand vond
Aan levensdiepte en aan levenskracht,
Dat kenden zij; en waar een zulke lacht,
Daar ziet de menschheid op en luistert stil,
Een wijl, naar 't feesten van dien levenswil.
En ik? Ik heb geleden voor ik wist
Dat ik mij in hun kunnen had vergist;
Maar toen - mijn eerbied voor hun zijn als man
Is wat ik nauwlijks bieden durf en kan -
Toen heb 'k beseft hoe arm ik was, hoe naakt
Mijn ziel daar stond; de gloed die rond haar blaakt
Verwarmt haar niet; toen heb ik lang geschreid
Om eigen kilte en verlatenheid.
En toch...Ik kan niet gelooven dat die gloed
In mij niet brandt, en dat niet barsten moet,
Niet eindlijk breken eens en springen zal
Die steenwand van mijn ziel, als met een schal
Zij zal begroeten wie, voor haar bestemd,
Haar nadert. En al blijft zij ongetemd
En onbegrepen op haar beurt, die kunst
Van eens zoo lief te hebben, is een gunst,
Voor mij alleen nog 't leven waard. - En gij,
Aan wie ik meer dan aan mijzelf belij,
Die hebt geluisterd, vrouw, en diep u schaamt,
Omdat ge in afgunst of verachting kwaamt
Tot mij, u heb ik deze taal verteld,
Omdat der wereld roep, die mij verzelt,
Mij wordt te zwaar, omdat ik slechts begeer
Uw en haar eerbied, en geen afgunst meer. -

Neen, spreek nu niet. Hoor, hoe de stilte spreekt
Nu tusschen u en mij. - De dag verbleekt.

IV

Er is een land, waar grauw de nevels hangen,
Waar tastend in den mist bloedlooze schimmen gaan,
Zij zien elkander niet, zij geven noch ontvangen,
Hun ziel is lichtloos als hun doodsch bestaan.

Maar eens, eens in hun leven, scheurt het duister,
Licht vult het land, hun oogen en hun ziel,
Zij zien elkander aan, zij zwelgen in den luister
Van 't Leven dat hen stortend overviel.

En aarzlend eerst, geslagen door de weelde
Van 't heerlijk lijf, dat rank zich recht omhoog,
Dan dronken door de warreling van heel de
Verweldigende drang, die in hen zich bewoog,

Gaan zij ten laatste, in harmonisch zingen,
De klank van hun tot rust gekomen vreugd,
Gaan zij en volgen het begeerend dringen
Dat tot elkaar hen drijft in helle jeugd.

En heel dien dag, door schoonheids web omweven,
Weten ze d'eenen zin van hun bestaan:
't Leven, dat in één vlaag hen is gegeven,
In 't groote leven te doen ondergaan.

Dan valt de nacht, hun land, hun geest, omhullend,
Hun armen breiden zich, zij zinken zwijmlend neer,
En in de kille mist, de leegten vullend,
Ontwaken ze als de schimmen van weleer.

Hun zijn, voortaan, is zijn slechts van herdenken,
Herinnerings onbluschbaar eeuwig vuur;
Zij zien de liefste, als toen die dag, hen wenken,
Omhuifd door schoonheid, tot hun stervensuur.

En andre schimmen, weer uit mist verrezen,
Hooren van hen dat vreemd en schoon verhaal,
En wachten dat ook hun dat onvolprezen
Opbloeiend wonder uit den hemel daal.

Want hen is 't leven droom, de droom hun leven,
En 't leven is de dood van 't eigen zelf:
Zoo blijft de droom van dood hun nacht doorzweven,
Ruischt duizendtonig onder 't ster-gewelf.

V

De dreuning van de golven in mijn ooren,
De waaiing van de winden rond mijn hoofd,
Mijn blik in horizont van zee en lucht verloren,
In laaiing van geluk mijn zelfgevoel verdoofd,

Zoo sta ik, leeg van elk bewust verlangen,
En wacht, ik weet niet wat, dat rijzen zal
In mij, en uit mij breekt in onweerstaanbaar drangen,
En heel de wereld vult met bodemloozen schal.

Wild is de wind en wild zijn mijn gezangen,
Rijzend en dalend met het golfgedreun;
Wij geven altijd weer in altijd nieuw ontvangen
En overstemmen luid der wereld angstgekreun.

Wij weten, dat ons kracht, zich uitend in ons zingen,
Alleen te temmen is door eigen machtge wil,
En hoogop juicht ons lied in wijder sferenkringen,
En door de wereld vaart een levensril.

De wind verwaait; de steigerende golven
Verglijden langzaam-aan tot stille rust;
Ons zang verklinkt, maar in ons onbedolven
Ruischt breed hij voort, van eigen kracht bewust.

Een beweging voor den vrede
Door
Tj. J. Twijnstra.

πόλεμοσ πατ□ρ πάντων.

‘Oorlog is de vader van alle dingen,’ zoo heeft de Grieksche wijsgeer gezegd.

Er zijn misschien niet velen, die hem dat zullen toestemmen. Reeds jaren kregen de aanhangers van de vredesbeweging meer en meer volgelingen, en al moest voor de idealisten onder hen de tegenwoordige oorlog, met zijn ongekende afmetingen, wel een harde waarheid en een wreede desillusie zijn, en al keerden de twijfelmoedigen zich daardoor af van een streven, dat hun nuttelooze moeite scheen, de beteren, de sterken en de overtuigden, bleven nog krachtiger gelooven in het goed recht van hunne beweging, in de zekerheid van een eindelijk bereiken van hun doel, en zij zagen zich gevolgd door breede scharen van menschen, die vroeger zonder belangstelling voor het vraagstuk, nu vol afschuw voor de gruwelen van den oorlog, zich meenden te moeten richten tegen wat hun een onduldbare misdaad scheen. Bestaande vereenigingen van pacifisten staken het hoofd krachtiger op, nieuwe werden gevormd.

Het is een van die nieuwe stroomingen in de beweging voor het vredesideaal, die mij in het bizonder heeft getroffen. Een comité ‘de Europeesche Statenbond’, waartoe zich hebben vereenigd, Dr. Frederik van Eeden, Prof. Dr. G. Heymans, Dr. Aletta H. Jacobs, Jhr. Mr. B. de Jong van Beek en Donk en Jhr. Dr. Nico van Suchtelen, heeft, tegelijk met den herdruk

van een dagbladartikel van den laatste, een oproep verspreid, waarin het zegt, overtuigd te zijn:

'*dat de verhoudingen der beschaafde staten onderling door dezelfde wetten van zedelijkheid en recht behooren beheerscht te worden als het maatschappelijk leven der naties afzonderlijk*,
dat in het bijzonder voor het tegenwoordige Europa de aaneensluiting tot een statenbond of bodstaat wenschelijk is.'

Belangrijke uitspraken ongetwijfeld, belangrijk vooral, nu er een zegel aan hangt met vijf namen van zoo goeden klank, uitspraken ook, die billijk en wenschelijk als hunne vervulling schijnt te zijn, niet zullen nalaten in den lande den indruk te maken, dien de verspreiders zich ervan voorstellen.

De tweede onderteekenaar, de Groningsche hoogleeraar Heymans, heeft daarenboven in een boekje, dat om zijn rustig en helder betoog de lezing overwaard is, zijne denkbeelden nader toegelicht en uitgewerkt[1].

Het is vooral deze oproep en dit boekje, die mij brachten tot de volgende overwegingen.

Den oorlog om zijns zelfs wil verdedigen zal niemand, het behoeft nauwelijks te worden gezegd. Wij hebben hem in al zijn verschrikking te veel voor oogen om er over te hoeven uitweiden. Dat is echter nog wat anders, dan dat de oorlog dus onzedelijk, onrechtmatig, slecht en krankzinnig zou zijn.

Een staking is ook om zich zelf niet verdedigbaar. Men zal evenmin op grond van het verheffend solidariteitsgevoel der stakers, de ellende en het productieverlies, die er het gevolg van zijn, willen goedpraten, als dat men in een zelfverloochenend eenheidsbesef der volkeren, voldoende reden voor de gruwelen van den oorlog zal meenen te mogen zien. Maar, - en hier komt het op aan - een staking heeft om het doel dat zij beoogt wel degelijk recht van bestaan, wat haar dan ook tegenwoordig maar door weinigen meer wordt ontzegd.

Zou het met den oorlog niet analoog kunnen zijn? Mij komt het voor van wel. Ik sta in die meening eenigszins tegenover de eerste der beide stellingen, die het comité 'De Europeesche

1) Dr. G. Heymans. De Oorlog en de Vredesbeweging. Groningen 1914.

Statenbond' aan haar streven heeft voorop gesteld; vooral ook tegenover Prof. Heymans.

'Waar het op aankomt', zoo schrijft deze 'is dit: dat in den oorlog *het recht als zoodanig is uitgeschakeld*. Ongetwijfeld kan in den oorlog het recht overwinnen, maar deze overwinning is dan toevallig, het recht overwint niet omdat het recht is, maar omdat het de macht aan zijne zijde heeft. Of met één woord: *de oorlog negeert het recht*. Daarmede is de oorlog zedelijk veroordeeld'.

Het schijnt mij toe, dat deze redeneering, hoe waarschijnlijk ook op het eerste gezicht, bij nader onderzoek toch moeilijk te verdedigen valt, daar zij mijns inziens berust op een onjuist inzicht in het wezen van het recht.

Het recht toch is niet een onveranderlijke bepaaldheid, die de macht aan zijne zijde kan hebben of waartegen de macht in kan druischen, al naar dat het toeval het wil, maar het recht beweegt zich door de tijden heen in een richting evenwijdig aan die, waarin de macht zich ontwikkelt. *Iedere rechtsverschuiving wordt door een machtsverschuiving gedetermineerd*.

Ik wil mijne bedoeling pogen te verduidelijken.

Het idee dat het recht voor altijd vast zou staan, doet denken aan de 'rotten boroughs', die honderd jaar geleden in Engeland zulk een beruchtheid hebben gehad, toen aan een bouwvallige muur het recht was verbonden twee afgevaardigden naar het parlement te zenden, en een stad, die al jaren op den bodem der zee lag verdronken, nog altijd was vertegenwoordigd in de vergadering des volks. Dat wilde namelijk van oudsher het recht. Of was het misschien onrecht? Wie wil het ontkennen? Zoo althans vatte men het in Engeland op, toen er bij de Reformbill een eind werd gemaakt aan toestanden, die men was gaan zien als een schreeuwende onrechtvaardigheid tegenover de opkomende centra van jong leven en bloeiende bedrijvigheid.

Een sterk voorbeeld gewis en een treffende waarschuwing waartoe het zou moeten leiden, wanneer niet altijd het recht volgde de veranderingen, die een gewijzigde groepeering der krachten had gebracht. Een voorbeeld, misschien alleen mogelijk aan te wijzen in Engeland, van welk land Macaulay getuigde,

dat ‘there is no country where statesmen have been so much under the influence of the past’.

Maar, al moge dan zulk een trage verandering van het officieele recht mogelijk zijn, men zal niet willen ontkennen, dat de verschuiving van het wezenlijk rechtvaardige reeds geruimen tijd had plaats gevonden vóór de Reformbill tot wet werd verheven; dat die geleidelijk zich voortzette van het oogenblik af, dat de oude boroughs van hunne beteekenis gingen verliezen en nieuwe steden zich ontwikkelden, bestemd om een macht te vormen in het jonge Engeland, zooals haar die vergane grootheden in vroegere tijden zelfs niet hadden gekend. En deze gestadige rechtsverschuiving kon eerst in een wet worden vastgelegd, toen de machtsverandering, die ik aanwees, zich duidelijk ging manifesteeren in een klaar besef van onrecht en een stijgende ontevredenheid.

Zulk een verloop der dingen nu, treffen we overal aan. Niet alleen in het maatschappelijk leven, maar ook in de wijdere verhoudingen van staten en volken. Ook hier altijd door een groeien en vervallen van krachten, met zich brengend een verschuiving van recht, die noodzakelijk naar fixeering zoekt.

Een groote staat, die lijdt aan innerlijke voosheid, zal evengoed van zijn voorrechten en macht hebben in te boeten ten koste van jongere, groeiende naties, als dat een krachtelooze geprivilegeerde klasse hare positie zal moeten ruimen voor een haar kracht bewust wordende overheerschte. Spanje zoowel als het ‘ancien régime’ hebben het bewezen. En wij noemen het tegenwoordig evengoed recht, dat de uitgebreide bezittingen die Spanje eertijds op het Apennijnsche schiereiland beheerschte, nu deel uitmaken van een vereenigd Italië, als dat in Frankrijk geen adel zich meer in het bezit van die groote voorrechten mag verheugen, die hij onder Lodewijk den Vijftienden bezat.

Niemand, die een oog sloeg op de slapheid en de politieke bedorvenheid van het tegenwoordige Spanje, zou zeker ons eigen land een Spaansch oppergezag willen toewenschen, niemand ook zou een lans willen breken voor de wettigheid van zulk een gezag. En toch hebben onze calvinistische voorouders moeite genoeg gehad om een schijn van recht te geven aan de afzwering van een koningschap, dat zij niet anders dan als

van God ingesteld konden beschouwen. Maar ook zij, overtuigd van de goddelijkheid en dus van de eeuwige onveranderlijkheid van het recht, konden niet buiten een interpretatie, die rekening hield met de behoeften des tijds.

Wij zouden het zonder twijfel als een groot onrecht gevoelen, wanneer morgen aan den dag, de Engelschen ons Java zouden afnemen. En toch is het de grootste verdienste van Jan Pietersz Coen, dien wij - niet ten onrechte - gedenken als een held onzer historie, dat hij die zelfde Engelschen met geweld het langer verblijf op het eiland heeft onmogelijk gemaakt, nadat bijna uit den geheelen archipel de Portugeezen en Spanjaarden verdreven waren, die er ongetwijfeld de oudste rechten bezaten.

Terwijl de historische gebeurtenissen, waarvan ik enkele voorbeelden heb aangehaald, gewoonlijk worden beschouwd als van zelf sprekend en als gevolg van een natuurlijk verloop der dingen, vergeet men toch nog dikwijls, dat gelijk alle voorafgaande periodes, ook de tijd, waarin wij leven, niet anders is, dan een schakel in de lange keten der geschiedenis; een schakel die door vele zal worden gevolgd, evengoed als hij werd voorafgegaan door een onafzienbare reeks.

Weinig van die waarheid doordrongen, schijnt het velen wel eens alsof de maatschappelijke evolutie ten doel had om het onrecht te doen verdwijnen en de samenleving te brengen op een hoogte, waar nog slechts het absolute recht heerscht. Zij gaan dan het recht van eigen tijd voor een groot deel met dat absolute recht identificeeren of stellen een rechtsnorm op waartoe de onze zich slechts zal hebben te ontwikkelen om haar einddoel te hebben bereikt.

Zoo kan men er bijvoorbeeld toe komen, om in ons rechtsbegrip: ‘ieder wordt vrij geboren’, een vaststaande wet te zien en te meenen, dat een algeheele afhankelijkheid van den eenen mensch, aan den anderen, alleen kan worden geduld door een wreed en rechtsverkrachtend barbarendom, zonder echter te bedenken, dat er tijden waren, waarin de slavernij een even natuurlijke en gerechte zaak was als voor ons de persoonlijke vrijheid en er geen enkele reden is, waarom niet dit recht van onzen tijd weer een belangrijke verandering zou ondergaan. Om maar één mogelijkheid te noemen, zoo zou het kunnen zijn, dat men

eerlang in een tijd, die volkomen afhankelijkheid van het individu aan de gemeenschap als een natuurlijk rechtsbegrip zou gevoelen, evenzeer neer zou zien op ons recht van individueele vrijheid, als wij het nu doen op de tijden der slavernij. Of zou men in dien tijd ook algemeen zijn gekomen tot het juiste inzicht dat elke periode de rechtsnormen heeft, die bij de tijdsomstandigheden noodzakelijk behooren?

Het is met de statenverhoudingen al niet anders. Niemand zal kunnen inzien, waarom het bijvoorbeeld voor altijd recht zou zijn, dat Engeland juist zooveel koloniën heeft als het op dit oogenblik bezit, en waarom het nimmer of nooit recht zou worden, dat de Engelschen zich in nog uitgebreider bezittingen zouden verheugen of met een heel wat kleinere overzeesche macht tevreden moesten zijn.

Een inbreuk op hun koloniaal bezit, kan dan ook nimmer door het feit van die inbreuk alleen, als een onrecht worden beschouwd, dat zedelijk moet worden veroordeeld. Het is er mee, als met de historische voorbeelden, die ik zooeven heb genoemd, als met de ‘rotten boroughs’ bijvoorbeeld. Er heeft een verplaatsing van macht plaats gehad. In casu kunnen wij ons voorstellen, dat Engeland verzwakt en innerlijk verrot zou zijn en dat een andere staat zonder koloniën, tot zulk een machtsvolkomenheid was uitgegroeid, dat zijne ontwikkeling om overzeesch bezit als 't ware zou vragen.

Een machtsverplaatsing dus, die een rechtsverschuiving natuurlijkerwijze moet hebben meegebracht. Onrechtvaardig toch zou het zijn, wanneer een verzwakte mogendheid zou beschikken over uitgebreide gebieden, waarvan zij niet in staat was voldoende te profiteeren, terwijl aan een jonge en krachtige natie diezelfde gebieden zouden worden onthouden, die haar een noodzakelijk arbeidsveld konden zijn voor de ontplooiing van hare nog immer groeiende krachten. En het ware niet te verwonderen, wanneer deze rechtsverschuiving naar een fixeering zou streven, die zij zou kunnen vinden in de overgave van de koloniën door Engeland - dat wij in ons voorbeeld verzwakt en uitgeput hebben gedacht - aan de jongere natie, die zich haar wassende kracht was gaan bewust worden. Een oorlog, die deze overgave beoogde, zou dan ook niet als een onrecht

mogen worden beschouwd, maar veeleer als een manifestatie van macht, die diende om te geraken tot een nieuwe fixeering van het recht[1].

Men zal misschien opmerken, dat mijne beschouwingswijze weinig anders inhoudt, dan een prediking van het recht van den sterkste. Dat is eenigermate juist. Ik ga namelijk nog verder, door te beweren, dat alle recht noodzakelijk het recht is van den sterkste. De maatschappelijke zwaartekracht zou ik willen zeggen, maakt een andere rechtsnorm onbestaanbaar. Een sterke is alleen sterk als hij tegenover een zwakkere de kracht doet uitkomen waarin zijn sterker zijn bestaat, evengoed als een rijke alleen zoolang hij van zijn grooter vermogen kan gebruik maken, rijker is dan een arme. En waarin bestaat nu dat doen uitkomen van zijn kracht, voor den sterke anders, dan dat hij - om een hier karakteristieke uitdrukking te gebruiken - aan den zwakkere de wet voorschrijft? Gebeurt dat niet, dan bestaat er geen sterke en geen zwakke meer, dan zijn beide gelijk. Iedere sterke, wil hij sterk blijven, zal den zwakke moeten overheerschen, het is zijn gebiedend belang. Dat men echter 'sterke' niet moet gelijkstellen met materieel, lichamelijk sterke, zal niet noodig zijn te zeggen. Waarin het sterk en machtig zijn bestaat, wordt voor iedere omstandigheid door een natuurlijk meten van krachten bepaald. Bij het graafwerk zal de geleerde het tegen den grondwerker moeten afleggen, in de academische gehoorzaal zal de polderjongen de zwakke broeder wel blijken te zijn.

'A chacun selon ses capacités' hebben de St. Simonisten als een ideaal voor hunne maatschappijleer opgesteld. Zij hebben niet geweten, dat de samenleving nimmer door een andere wet is beheerscht geweest, nimmer door een andere wet kon beheerscht worden. Zij hebben het niet geweten, omdat door de maatschappelijke formatie, deze klare wet aan hun oog werd onttrokken.

Voor de meest primitief gedachte trap van sociale ontwikke-

1) Men zie hierin vooral geen toespeling op den oorlog van thans. Welke krachten daarin den strijd aanbinden en hoe zij zich onderling verhouden, kan op dit oogenblik onmogelijk worden geweten.

ling is het wel duidelijk: Een boogschutter, die tweemaal zoo zuiver kan schieten als zijn collega, zal ook tweemaal zooveel hazen te verorberen hebben. De krachtige spitter zal van een uitgestrekter bouwland de vruchten kunnen plukken, dan zijn zwakkere buurman, die op zijn beurt rijker zal oogsten, wanneer zijn intelligentie hem op vruchtbaren bodem deed arbeiden, terwijl de ander slechts zaaide op de rots.

De moderne maatschappij geeft geheel andere, verwikkelder verhoudingen te zien. De wet, die voor het primitieve stadium schijnt te gelden, wordt hier oogenschijnlijk door verschillende omstandigheden doorbroken. Toch zullen de afwijkingen, die men hierdoor vermoedt, bij nader toezien, in werkelijkheid slechts schijnbaar blijken te zijn en in hoogste instantie ook weer op de grond-wet kunnen worden teruggevoerd.

Zoo is het bijvoorbeeld vooral de groepsvorming der individuen (waaraan niets anders dan machtsvorming ten grondslag ligt), die een sterke schijnbare afwijking te weeg brengt, zoo evident, dat men er wel toe moest komen, de leuze: ‘à chacun selon ses capacités’ uit te roepen als een ideaal, waarvan men zich ver verwijderd dacht. Men moest daar wel toe komen, zeg ik, daar men het oog sloeg op de individuen alleen.

Deze echter zijn met hunne krachten gebonden aan groepen (staat of klasse bijvoorbeeld), aan de machtsverhoudingen waarvan zij ondergeschikt zijn. Massa's individueele capaciteiten, die in aanleg in de eene groep gelijkelijk aanwezig zijn als in een andere, zullen in veel geringere mate tot ontwikkeling kunnen komen, omdat hun groepsmacht zich niet kan meten met de groepsmacht dier andere potentieel gelijk begaafden. Dat maakt bijvoorbeeld, dat een begaafde uit een heerschende klasse het verder zal brengen dan iemand in een overheerschte klasse met den zelfden aanleg geboren.

Ik heb maar even bedoelen aan te duiden, dat de capaciteit, het machtsbeginsel dus, de positie van individuën en groepen in groote lijnen beheerscht. Natuurlijk kan het mij niet ontgaan, dat er daarnaast een neiging bestaat tot bescherming en instand-houding van den zwakke, met het medelijden als grondgevoel in de menschen; een neiging, die zeker een diepere, eigen verklaring behoeft, maar die niet afdoet aan het groote

leidende beginsel der machtsoverheersching, evenmin als de tegenstroom tusschen de rivierkribben ooit verandering zal brengen in het feit dat de wateren hunnen loop van het hoogland naar de zee zullen blijven nemen.

Verschuiving dus van de onderlinge verhoudingen van individuën en groepen, is niet anders dan een verschuiving van macht. De vraag onder welke voorwaarden zulk een machtsverschuiving plaats vindt, staat buiten het verband van dit betoog. Dat die vraag van belang is, zal in het oog springen. Wie de weg wil gaan, die tot de beantwoording zou kunnen leiden, hij zal de grootste en moeilijkste problemen ontmoeten, die de menschheid zich ooit heeft gesteld.

Wij komen intusschen tot een slotconclusie: De rechtsnormen worden bepaald door de verhoudingen der menschen en hunne groepen; deze zijn in wezen niet anders dan machtsverhoudingen.

Wil men deze waarheid duidelijk onderkennen, zoo lette men op de omstandigheden waaronder belangrijke wetsveranderingen plaats grijpen, zonder zich te laten misleiden door de leuzen, die de daarbij optredende partijen in hun vaandel schrijven om hunne volgelingen tot geestdrift te bezielen.

Karakteristiek zijn in dit verband de woorden, die Macaulay in het parlement heeft gesproken, bij het debat over de kiesrechthervorming van 1832, waarvan ik zoo straks gewaagde. Bij de verdediging van de wet, die aan hem en zijne medeleden ter goedkeuring werd voorgelegd, sprak hij noch van *recht*, noch van *zedelijkheid*, maar hij wees alleen op de veranderde verhoudingen in de gemeenschap, en hij waarschuwde voor de *macht* eener dreigende omwenteling. ‘De val van de meest schitterende troon van het continent weerklinkt nog in onze ooren!’ zoo riep hij uit, ‘Het gevaar is onmetelijk, de tijd is kort!’

Ik meen in deze korte beschouwing mijne bezwaren te hebben toegelicht tegen de meening, dat de oorlog geen rekening zou houden met het recht en daarom als onzedelijk gebrandmerkt zou zijn; een meening, die als logische consequentie iedere evolutie zedelijk zou veroordeelen. Het kan daarbij niet anders dan duidelijk zijn, dat de verhoudingen der staten door

dezelfde wetten worden beheerscht als het maatschappelijk leven, namelijk door de constellatie en de ontwikkeling van de macht en dat die ontwikkeling zoowel in het maatschappelijk leven als in het onderling bestaan der naties, een eeuwige strijd tot een noodzakelijkheid maakt.

Het is vanuit dit gezichtspunt, dat het woord van Heraclitus: 'Oorlog (strijd) is de vader van alle dingen', ons kan worden tot een diepere waarheid.

Maar, dit alles erkend, spreekt er toch uit de eerste stelling van het genoemde comité nog een andere bedoeling.

'Toegegeven,' - zullen de voorstanders wellicht zeggen - dat strijd om de macht een levensvoorwaarde is, zoowel voor maatschappelijke groepen, als voor staten en volken; waarom kan de strijd dier laatsten niet gestreden worden op dezelfde onbloedige wijze als wij dat bij de eersten dagelijks kunnen waarnemen?'
'Toegegeven ook, dat de nu woedende strijd zelf, volkomen gerechtvaardigd is, dan is toch de wijze waarop hij gestreden wordt geheel onnoodig en dus onmenschelijk en krankzinnig.'

Men kan inderdaad tegenwoordig de meening hooren, dat deze oorlog een ijdele dwaasheid is, een blindheid en een krankzinnigheid der menschen, een oorlog van dolle honden, berustend op wanbegrip en gehuicheld levensbelang[1)].

Die meening heeft voor mij iets ontzettend weerzinwekkends. Zij beleedigt mijn geloof in het leven en slaat mijn stelligste overtuigingen in het aangezicht.

Is er immers iets afschuwelijkers denkbaar, dan te weten, dat millioenen en millioenen krachtige mannen, strijden met al de kracht en al den moed, dien zij bezitten, dat zij hun leven offeren in het belang van de ontzach'lijke machten, die tegen elkander botsen en dan te moeten bedenken, dat heel dit geweldig gebeuren wordt geleid door een waan en een ledige herschenschim? Denk aan de felle, schrikwekkende dingen van het verleden, aan de bloedige worstelingen der tijden, die wij meenen in hun ontstaan en in hunnen uitgang, in hunne oor-

1) Zoo, bij Van Suchtelen t.a.p.

zaken en gevolgen te kunnen doorgronden en zie dan dit alles als een stuurlooze krankzinnigheid! De mannen der Revolutie, een dolle bende van schuimbekkende honden, zonder doel en zonder andere leidende krachten, dan de dronken daemonen van hunnen goddeloozen waanzin.

Zulk een gedachte is misschien mogelijk, maar - zou ik vragen - is zij nog menschelijk? Want wat blijft er zoo over van ons geloof in de onontkoombare noodzakelijkheid van het verloop der dingen? Het moge dan zijn een geloof in de leiding van een rechtvaardig God of in de wettelijke stelligheid van een door de eeuwen zich volstrekkende evolutie; wij hebben het noodig, dat geloof, om te kunnen leven en denken, om te willen streven en handelen. Want, wanneer wij moesten meenen, dat al dit leven, dat ons pogen, ons hopen en ons liefhebben, niets anders was dan de vloekwaardige conceptie van een reusachtige hondsdolheid, waartoe zou dat dan anders moeten voeren, dan tot een bodemlooze twijfelzucht en een alles vernietigend cynisme?

Maar, ten slotte ook dit toegegeven en erkend, dat de oorlog tot op den huidigen dag altijd een gebiedende noodzakelijkheid der omstandigheden is geweest, dan blijft nog de vraag open of hij dat in de toekomst zal blijven. Het brengt ons tot de tweede stelling van onzen oproep: De wenschelijkheid eener statenbond.

Nu is het poneeren van wenschelijkheden, zonder de mogelijkheid onder de oogen te zien, een uitermate onvruchtbare bezigheid; het dient echter erkend, dat Prof. Heymans voor de mogelijkheid van een ontwikkeling in de richting van een Statenbond, gronden heeft aangevoerd, waarvan het gewicht niet kan worden geloochend.

Hij merkt op: ‘dat de kringen, waarbinnen een oorlog onmogelijk of zoo goed als onmogelijk is geworden, zich steeds hebben verruimd.’ ‘Maar even onwaarschijnlijk als het is’ zoo gaat hij voort, ‘dat de gekenschetste beweging reeds in onzen tijd zou worden voltooid, even onwaarschijnlijk is het, dat zij op het thans bereikte punt plotseling zou worden afgebroken.’ Vervolgens zoekend naar de factoren, die tot deze beweging hebben samengewerkt, vindt hij daarvoor: het toenemend ver-

keer, de overeenstemming in cultuurpeil en cultuursoort en ten slotte de stijging van het peil der zedelijkheid. Deze drie invloeden zijn volgens hem ‘van de vroegste tijden tot op heden werkzaam geweest, om volkjes en volken nader tot elkaar te brengen en van onderlingen oorlog afkeerig te maken.’

Het verschijnsel, waarop hier de nadruk wordt gelegd, is inderdaad niet onduidelijk waar te nemen in het verloop der historie. Welke de werkelijke oorzaken er van zijn, is echter een vraag, die mij niet zoo gemakkelijk te beantwoorden schijnt. Het is nergens zoo bezwaarlijk als in het ingewikkeld menschengebeuren, oorzaken en gevolgen, relaties en correlaties, duidelijk te onderkennen. De wetenschap, die de factoren der maatschappelijke ontwikkeling bestudeert, heeft nauwelijks de eerste schreden gezet op haar moeilijken weg.

Er is mij in de geschiedenis geen geval bekend, waarin een volk uit een moreele afkeer van den oorlog, den strijd heeft vermeden, die door zijne vitale belangen werd geboden. Verruimden zich toch de kringen waarbinnen de oorlog ongewoon werd, dan kan altijd worden aangewezen, dat die verruiming werd voorafgegaan door een verwijding van het gemeenschappelijk belangengebied.

Zoo zal ieder samengaan van kleine groepen tot een machtiger eenheid, zijn oorzaak vinden in een gemeenschap van belangen, die beter te zamen, dan afzonderlijk kunnen worden nagestreefd. Het is de groepsvorming, die op machtsvorming berust, zooals ik boven reeds heb aangeduid. De voorbeelden daarvan zijn overal waar te nemen. In onze huidige politiek bijvoorbeeld, bedoelen coalitie en concentratie niets anders dan machtsvorming ten behoeve van een gemeenschappelijk streven.

Toen tegen het einde der middeleeuwen de kern der economische belangen niet meer lag binnen, maar buiten den stadsmuur, konden de steden niet langer hare egocentrische politiek voeren van voorheen; er ontstond een belangengemeenschap, die de ontwikkeling van een centrale vorstenmacht heeft mogelijk gemaakt. De onderlinge geschillen van steden en kleinere groepen werden ondergeschikt aan de gezamenlijke belangen, de belangen van den staat.

De nieuwe staten, die zoo waren ontstaan, gingen zich

kwijten van de taak, die zij zich zagen gesteld, op een wijze, die in vele opzichten herinnert aan de middelen, waarmee de middeleeuwsche steden in vroegere tijden zich krachtig hadden weten te maken. Ook hier, een stelsel van economische, politieke en militaire bescherming van hare burgers, en wat voor de steden het platteland was geweest, - een vruchtbaar gebied, dat tot eigen voordeel diende te worden uitgebuit - dat werden voor de moderne staten de koloniën.

Het is voor ons van belang, te constateeren, dat de historische beweging, die wij hier hebben aangeduid, nog altijd is waar te nemen. De enorme verkeerstoename, de internationaliseering van het kapitaal, de ontwikkeling van het internationale recht, het vredespaleis, de wereldgemeenschap van wetenschap en kunst, het zijn allemaal symptomen van een evolutie, die een steeds ruimere belangengemeenschap schijnt te beoogen.

Of ook ‘de stijging van het peil der zedelijkheid’ zulk een symptoom is? Misschien wel. Het zou kunnen blijken, dat wat wij als zoodanig zien, niets anders is, dan een verandering in de beschouwingswijze der menschen, veroorzaakt door de ontwikkeling tot wijder belangengemeenschap.

Dat het geen symptoom, maar een oorzaak zou zijn van de waargenomen beweging, zooals prof. Heymans aangeeft, kan ik evenmin gelooven, als dat dit voor de beide andere door hem genoemde factoren het geval zou zijn[1)].

‘Een geleidelijk zich versterkende motiefkracht van *rechtsgevoel* en *medelijden*’ noemt hij die stijging van het peil der zedelijkheid, daarmee aanduidende, waarom hij dit verschijnsel ziet als een oorzaak van een beweging, die zich zou richten tegen het machtsbeginsel, waarop de oorlog ten slotte berust. Na het vooraf gezegde zal het duidelijk zijn, dat ik die zienswijze niet kan deelen.

Het rechtsgevoel immers staat niet vijandig tegenover de macht, maar is de uitdrukking van de macht zelf. Dat het wel

1) Het kan natuurlijk worden toegegeven, dat deze verschijnselen een oorzakelijken invloed kunnen hebben op de ontwikkeling, waarvan zij in den grond slechts symptomen mogen genoemd worden. Die invloed moet echter niet worden overschat. De grondoorzaak ligt elders.

eens anders kan schijnen, komt doordat het rechtsgevoel zich scherp stelt tegenover iedere machtsmanifestatie, die indruischt tegen een grootere, heerschende macht. Dat het medelijden nooit een leidende kracht zal zijn in de sociale evolutie, heb ik boven reeds betoogd.

Maar, oorzaken of symptomen, het is klaar, dat de beweging die de oorlog voor steeds ruimer kringen zoo goed als onmogelijk maakt, in zeker niet verminderde kracht nog altijd waar te nemen is.

Zoo schijnt dan ook het streven naar statenbonden een loot aan den vredesboom, die een vruchtbaren groei gaat beloven, een streven, dat naast de wenschelijkheid, ook de mogelijkheid ernstig heeft onder de oogen gezien.

Alleen, een heel directe oorlogsbestrijding is het niet. Maar misschien daardoor reëeler. Want, dit is wel te bedenken, dat een vorming van statenbonden de oorlogsmogelijkheden wel zal beperken, den oorlog echter nog niet zal doen ophouden; dat die oorlog te geweldiger en te verschrikkelijker zal zijn, naarmate de machten, die elkander bestrijden grooter en krachtiger zijn geworden. Ja, het is deze zelfde, tot steeds grooter rechtsgroepen voerende beweging, nu in dienst van het vredesideaal gesteld, die de tegenwoordige worsteling van zoo reusachtige afmetingen heeft doen zijn.

Novembernacht aan de Leye
Door
Maurits Uyldert

De Schildwacht:
Eerst nevel - nu de regen traag en kil
Die door den herfstnacht langs de kale velden
Van uit den hemel sijpelt, of gezweept
In losse vlagen met den wind verwaait!
Ik lig hier in de loopgraaf en alleen,
Ik wacht den vijand die daarginder loert
Achter de vale heuvlen van den nacht,
En voel hoe al mijn peinzen strak zich spant
Rondom het liefste en nooit vergeten beeld.
- O liefde, die mij tot den dood verzelt
En kruitwalm niet noch moordend haten schuwt! -
Hoe ver, en los van de aarde, steeg mijn hart,
Hoe ver ligt nu dat staag verbeid gelaat,
Bleek en doodstil in mijn gepeins gesnoerd,
Roos van mijn diepst verlangen - en toch weet ik:
Zíj leeft - en ook: dat ik niet meer besta.

De kille regen zweept en striemt het gras:
De nacht is wijd en eenzaam; eenzaam? hoor!
Bij vlagen waait het grommen van geschut
Van uit de verte tot mijn oor, ik luister:

Daar vóór mij, in de duisternis verborgen,
Loert, waakt en wacht de vijand, duizendvoudig,
Soldaten moede en door de regen kil.
De dood gaat door hun rijen grauw en stom.
O, wrede vriend, uw hand rust ook op mij,
Die 't hete vloeien van mijn bloed verstijft.
Dit is het vreemde dat mijn denken leeft,
Mijn hart beweegt, mijn adem zucht; mijn stem
Fluistert nog soms een zoeten naam, en toch...
Ben ik niet lang reeds in uw hand, o dood?
Ik heb mij met uw koele rust verzoend...
Mijn aards verlangen werd een verre droom.

De regen ritselt op het dorre gras
En in de verte grauwt de laatste dag,
Maar zonder dageraad; de regen vlaagt,
Omsluierde gedaanten zweven heen
En drijven langs de vale velden voort.
Ginds ligt het lood gereed dat mij verlost
Van kwellend wachten; en ik peins, hoe vreemd:
Ik die het leven liefhad, fier en fel
Zoals een roofdier dat zijn prooi bespringt,
Voel nu het wachten op den stillen dood
Als de vervulling van mijn zoetsten droom.
Is al mijn gloeiend, zwellend, weemoed-rijk
En vaak beschreid verlangen nu vervloeid
In roerloos hunkren naar het laatste schot:
- De dood, die ons toch allen eenzaam maakt -
Naar eenzaamheid oneindig als de dood?

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog
Door
Jacob Israël de Haan[1].

'*Onnoodige tweeslachtigheid*', aldus kenschetste J.C. Bloem de houding van de Duitsche machtleiders[2]. Hierom: zij schenden voortdurend het Recht en toch zoeken zij voor iedere rechtsschennis eenen Rechtsgrond. Ik zie in deze houding meer dan eene onnoodige tweeslachtigheid. Dit: de rechtschennis toont, dat het Recht thans nog te zwak was tot heerschen. Het zoeken naar eenen rechtsgrond voor iedere rechtschennis toont, dat het Recht te sterk is om te worden overwonnen. Voor het bitterbeproefde Duitschland is dit laatste een hoopgevend teeken.

In de bijdrage van J.C. Bloem wordt eene meening uitgesproken, die geheel ingaat tegen den Geest, waardoor dit Tijdschrift wordt geleid. Deze: '*Zoolang het volkenrecht immers*, *gelijk tot dusver*, *onafdwingbaar is*, *kan men juridisch toch moeilijk het schenden ervan kwalijk nemen*'. Albert Verwey heeft dit dadelijk gezien[3]. Het is een gevaarlijke waan de voorschriften van het Volkerenrecht te beschouwen als van eenen anderen aard dan de voorschriften van het Burgerlijk Recht of van het Strafrecht, omdat de voorschriften van het Volkerenrecht niet door vooraf vastgestelde maatregelen kunnen worden gehandhaafd. De voorschriften van het Volkerenrecht hebben

1) Vervolg van '*De Beweging*' van 1 December.
2) '*De Beweging*' van 1 December bldz. 252.
3) '*De Beweging*' van 1 December bldz. 243.

geen anderen grondslag en geene andere handhaving dan het Rechtsgevoel der betrokken rechtsgemeenschappen. Met de voorschriften van het Burgerlijk Recht en het Strafrecht is het niet anders. Wat indien de hoogste Rechter in eenen Staat de voorschriften van het Burgerlijk Recht niet toepast ten bate van vijandige vreemdelingen gelijk thans in Duitschland geschiedt?[1] Wat indien het Nederlandsche Wetboek van Strafrecht opzettelijk door den Hoogen Raad der Nederlanden zou worden op zijde gezet? Niets: indien dit in overeenstemming was met het Rechtsgevoel van de tegenwoordige Nederlandsche rechtsgemeenschap. En zoo die overeenstemming ontbrak een feitelijk verzet, dat op geen enkele wettelijke bepaling steunt. Geen enkele wetsbepaling heeft ten slotte eenen anderen of meer vasteren grondslag dan het vertrouwen op de hoogste staatsorganen. De waarborg van talrijke grondwettelijke voorschriften is geene andere dan het vertrouwen, dat de wetgevende macht geene daarmede strijdige wetten maken zal. In landen, waar de rechterlijke macht het toetsingsrecht heeft, bovendien het vertrouwen, dat de rechterlijke macht dergelijke wetten niet toepassen zal. En dit Vertrouwen staat en valt met het Rechtsgevoel.

Men werpe mij niet tegen, dat het Rechtsgevoel iets vaags, wisselends, iets zuiver persoonlijk is en daarom geen grondslag voor maatschappelijke verstandhouding kan zijn. Denkt aan de Taal. Zij is persoonlijk, zij is vaag, zij is wisselend. Zij is alles wat gij tegen het Rechtsgevoel aanvoeren kunt. Nochtans is de Taal een voldoende grondslag voor maatschappelijke verstandhouding[2]. Er zijn dooven, er zijn stommen, er zijn blinden. Is er daarom geen Muziek, geen Taal en geen Licht? Er zijn onrechtvaardigen. Is er daarom geen Recht? Integendeel bestaat onrechtvaardigheid niet zonder het Recht, en het Recht niet zonder onrechtvaardigheid. Toegegeven: een Recht, dat bij voortduring de Macht mist tot handhaving wordt ten slotte niet langer door het Rechtsgevoel erkend. En een Macht, die zich

1) Hugo Horrwitz in het December-nummer van de '*Deutsche-Furiste-Zeitung*' bldz. 1334.
2) Frederik van Eeden '*Studies*' Deel III.

bij voortduring opdringt, overwint ten slotte den tegenstand van het Rechtsgevoel. Maar: omdat wij onmogelijk alles kunnen onthouden hebben wij daarom geen geheugen? En omdat wij ten slotte moede worden, missen wij daarom kracht?

Nooit scherper dan in onze dagen zien wij de tegenstelling tusschen Macht en Recht. Maar daarom juist is het onze plicht uit te spreken, dat Recht boven Macht gaat. Zonder deze erkenning acht ik eene Geestelijke Beweging ondenkbaar en zou dit Tijdschrift dalen tot de waarde van winst- of vermaakgevende maandbladen.

Indien ik deze algemeene beschouwingen niet had gegeven naar aanleiding van de aangehaalde zinsnede van J.C. Bloem dan zoude ik ze gegeven hebben naar aanleiding van uitingen van Duitsche Rechtsgeleerden. Zij gaan voort met uitgifte van bijzondere oorlogsnummers van hunne Tijdschriften en met het publiceeren van bijdragen in tijdschriften van algemeenen aard. Een andere tweeslachtigheid dan die waarop J.C. Bloem wijst, is de kenmerkende. Deze: dat zij dezelfde feiten beschouwen als Recht, waneeer zij zijn verricht door Duitschers en hunne bondgenooten. En als onrecht, wanneer zij zijn verricht door de tegenstanders van Duitschland[1].

* * *

'*Recht und Wirtschaft*' van December is weder een oorlogsnummer. De toon is waardig en bezonnen in tegenstelling met de toon van sommige bijdragen in de '*Deutsche Juristen-Zeitung*'. De aflevering opent met eene bijdrage van Prof. Leonhard '*Neue Grundlagen des Völkerrechts*'. Terloops zij slechts vermeld, dat de hooggeleerde schrijver Engeland en

1) Niet slechts de Duitsche *Rechtsgeleerden*. Prof. Dr. O. Binswanger heeft een vlugschrift geschreven '*Die seelischen Wirkungen des Krieges*'. Hij maant daarin aan tot matiging van haat en verbittering ten aanzien van tegenstanders. Hij waarschuwt tegen het lichtgeloovig aanvaarden van verhalen omtrent wreedheden en roof. Wat evenwel de handelingen der Duitschers in Beigië betreft, dat was: '*Strafgericht*, *das diejenigen betroffen hat*, *die deutsche Truppen aus dem Hinterhalte beschossen oder meuchlings ermordet haben*' (W. 9702.)

Frankrijk hun bondgenootschap met '*Aziatische horden*' verwijt, terwijl Duitschland met Turkije verbonden is.

Prof. Leonhard gaat uit van een tweetal meeningen door hem geschreven in het '*Internationale Monatsschrift für Wissenschaft*, *Kunst und Technik*' van 1914 bldz. 75.

Ten eerste, dat de overwinning van Duitschland in den wereldoorlog zal leiden tot een juister en beter volkerenrecht. *Ten tweede*: dat de tegenwoordige opvattingen omtrent het volkerenrecht berusten op onjuiste meeningen aangaande het wezen van de menschelijke natuur.

Die onjuiste meeningen zijn de navolgende:

a: het geloof, dat het Recht eenige beteekenis heeft, zonder een Macht, die het handhaaft.

b: het geloof, dat het Goede in de menschelijke natuur sterk genoeg is om het Recht te beschermen tegen onedele begeerten. Het nieuwe volkerenrecht zal een Macht tot handhaving noodig hebben. En die Macht kan geen andere dan een overwinnend Duitschland zijn. De schrijver ziet twee mogelijkheden:

Ten eerste: Duitschland wordt overwonnen. Dan zijn Vrede en Recht voortdurend in gevaar, want Duitschland zal niet ophouden te zinnen op wederwraak.

Ten tweede: Duitschland overwint. Dan zal het zich zoo sterk wapenen, dat er voor de verslagenen geen kans op wederwraak overblijft. Te samen met de onzijdige Staten zal Duitschland dan optreden als de Macht, die een hooger Volkerenrecht handhaaft. De inhoud van dit Hoogere Recht is de Macht van Duitschland. Tenslotte zullen wellicht ook de geslagenen het nuttelooze van hun machtelooze wederwraak inzien en zich vrijwillig aansluiten, dat is onderwerpen. Eene derde mogelijkheid is niet minder eenvoudig dan deze tweede, maar de hooggeleerde schrijver ziet haar niet. Deze: Duitschland wordt verslagen. Dan zullen de tegenstanders zich zóó sterk wapenen, dat er voor Duitschland geen kans op wederwraak overblijft. Te samen zullen de tegenstanders van Duitschland dan optreden als de Macht die het Volkerenrecht handhaaft tot Duitschland zich vrijwillig aansluit. Is dat niet even eenvoudig? Maar: '*de gedachte van de hegemonie is in duitsche hoofden*

zóó vast geworteld dat wijsheid noch fatsoen haar kunnen uitrukken' (Albert Verwey).

Magistratsrat Wölbling schrijft over: '*Das Rote Kreuz als Vereinsorganisation und Neutralitätsabzeichen*.'

Dr. Bruck over '*Die Kriegsgefahr in den Lebensversicherungsbedingungen*. Prof. Dr. H. Groszmann over '*Die wirtschaftliche Bedeutung der deutschen chemischen Industrie und der europäische Krieg*.' Dr. Erich Alexander over '*Kriegskreditbanken*' Dr. W. Stein over '*Arbeitslosenfürsorge und Krieg*.' Na aftrek van hen, die zich in den krijgsdienst bevinden zijn thans 21, 2% van de leden van vakvereenigingen geheel werkeloos. Daarbij komt nog een belangrijk gedeelte, dat minder dan gewoonlijk dagen werkt per week en uren per dag. Eene Rijkswerkeloosheid-verzekering bestaat in Duitschland nog niet. Van de hand van de Redactie volgt een pijnigend overzicht der '*Deutsche Retorsionsmasznahmen gegen feindliche Länder*.'

* * *

De '*Deutsche Juristen Zeitung*' heeft den eersten December een dubbelnummer uitgegeven.

Prof. Dr. Laband opent met beschouwingen over den rechtstoestand van het Suezkanaal, voorafgegaan door een geschiedkundig overzicht. Volgens den schrijver heeft Engeland eene volkerenovereenkomst met betrekking tot het Kanaal geschonden: '*ein neuer Beweis*, *wie England*, *das von jeher als das perfide Albion bezeichnet worden ist*, *seine Verträge hält. Seine Brutalität gegen schwächere Staaten und seine gewissenlose Wortbrüchigkeit werden so lange bestehen*, *als seine Uebermacht zur See oder der Glaube an dieselbe bestehen*'.

De Heer Hugo Horrwitz stelt de vraag: '*Ist ein Deutscher berechtigt sich von einer Rechtsverp flichtung deshalb zu befreien*, *weil der Berechtigte zu einer feindlichen Nation gehört*?'[1)].

Schrijver gaat uit van de meening, dat ook zonder bijzondere wettelijke bepalingen maatregelen van haat en wraak tegen onderdanen van vijandelijke staten geoorloofd zijn. Overal waar

1) W. 9708.

het Burgerlijk Wetboek ontbinding van rechtsverhoudingen toelaat op grond van '*gewichtige redenen*' is als zoodanige reden te beschouwen het feit, dat de wederpartij tot eene vijandelijke mogendheid behoort. Een dusdanige ontbindingsmogelijkheid kan ook worden afgeleid uit § 157 van het Bürgerliches Gesetz-Buch: '*Verträge sind so auszulegen wie Treu und Glauben mit Rücksicht auf die Verkehrssitte es erfordern*'.

Wat is nu volgens de goede zeden tegenover onderdanen van vijandelijke mogendheden geoorloofd? '*Den Angehörigen einer feindlichen Nation gegenüber die sich gegen Deutsche verbrecherisch benimmt ist manches erlaubt*, *ja erwünscht*, *was früher als gegen die guten Sitten verstoszend verurteilt worden wäre*'.

Met welk Recht? *Nicht weil sie Feinde sind*, *sondern weil ihre Regierungen*, *Truppen und Zivilbevölkerungen schwere Schuld gegen Deutschland angehauft haben*'.

Als toepassing van bovenstaande beginselen geeft de schrijver een aantal voorbeelden. Arbeiders kunnen op staanden voet worden ontslagen zonder vergoeding. Vennootschappen dadelijk verbroken worden. In Naamlooze Vennootschappen is het geoorloofd vijandelijke medeleden hunne lidmaatschapsrechten te ontnemen. Dergelijke maatregelen behoeven volstrekt niet het karakter te dragen van *vergeldings*maatregelen. Zij zijn evenzeer toegestaan tegen onderdanen van Staten, die andere opvattingen hebben van '*Treu und Glauben mit Rücksicht auf die Verkehrssitte*'.

Ten slotte van het betoog: '*Eine etwaige schiefe Auffassung dahin dasz unser Rechtssatz das von Deutschland heilig gehaltene Gebot der Kultur verletze*, *weil es die Angehörigen feindlicher Nationen in Deutschland rechtlos mache*, *bedarf keiner Widerlegung. Die Gesetze Deutschlands wurzlen in bester menschlicher Kultur nnd der Satz ist lediglich eine Anwendung dieses Gesetzes*'.

Wat laat eene dergelijke opvatting over van de volkenrechtelijke regel, dat oorlog gevoerd wordt tusschen de Staten en niet tusschen de Volken?

Niets. Maar, antwoordt de geleerde schrijver: de vijanden van Duitschland hebben zich tegen Duitschland zoo schandelijk

gedragen, dat tegenover hen deze rechtsregel niet meer geldt.

Dr. Hartmann schrijft over: '*Die Beschlagnahme von Forderungen feindlicher Staaten*'. Een Duitsche legerbevelhebber heeft onder een Duitsche Bank beslag gelegd op een tegoed van de Russische regeering. De rechtmatigheid van een dergelijk beslag wordt nagegaan.

Dr. Rudolf Wassermann schrijft over '*Die Abbau der Moratorien nach dem neuesten Stande*'. In eene bijdrage: '*Ersatzpflicht für Kriegsschäden*' stelt Dr. Walter Lux de vraag of zij, die nadeel lijden door vernieling of verlies van eigendom in den oorlog een recht tot schadevergoeding hebben tegenover hunne eigene Regeering.

Onder den naam '*Juristische Rundschau*' zijn een aantal kleinere aanteekeningen en opmerkingen bijeengerbracht,

Dat Turkije oorlogsdaden tegenover Rusland pleegde zonder oorlogsverklaring wordt eenvoudig vermeld, niet gelaakt.

Gewezen wordt op de moeilijke staatsrechtelijke stelling van Egypte sinds de Khedive aan Engeland oorlog heeft verklaard.

Vermeld wordt het rondschrijven van de Duitsche Regeering aan de Regeeringen van onzijdige Staten ter zake van schending der Londensche volkeren-overeenkomst met betrekking tot het buitrecht ter zee.

De maatregelen van wederwraak door de Duitsche Regeering genomen tegen Engelsche onderdanen worden vermeld. De schuld ligt bij Engeland, dat door zijne maatregelen deze tegenmaatregelen heeft noodig gemaakt. Dat eene regeering hare houding ook zelfstandig kan bepalen is eene andere opvatting.

Eene van de merkwaardigste bijdragen is onderteekend: '*Leutnant Bredt*, *Marburg*, *Ritter des Eisernen Kreuzes*, *im übrigen a.o. Professor der Rechte. Mitglied des Hauses der Abgeordneten*'. Wij hebben deze eenigszins aanstellerige onderteekening waarlijk niet noodig om te weten, dat de Duitsche Rechtsgeleerden hunne wetenschap stelselmatig vernederen. Eeredoctoraten werden bereids verleend aan eenen generaal en aan eenen koopman in kanonnen. Professor Bredt is hoogleeraar in het Volkerenrecht. Hij is in den oorlog gegaan. Daar gewond geworden. Nu ligt hij in een ziekenhuis en peinst wat hij na den oorlog aangaande het Volkerenrecht leeren zal.

Bestaat het Volkerenrecht nog wel? '*Wo sind denn alle die Verträge mit den anderen Staaten*, *nicht zum mindesten der Bündnisvertrag mit Italien*'.

Inderdaad: Italië! De Duitsche Rechtsgeleerden noemen Italië ongeveer niet. De vraag of Italië zijne bondsverplichtingen heeft nagekomen wordt hier slechts zeer terloops gesteld. Het Volkerenrecht? De Belgische onzijdigheid? Een Hoogleeraar in het Volkerenrecht spreekt: '*Ja*, *und was ist auch Neutralität? Haben wir die belgische Neutralität "verletzt"? Was heiszt denn Neutralität verletzen? Dann können wir auch sagen*, *England habe die unsere verletzt. Sollen wir denn nicht Belgien den Krieg erklären können*, *ebenso wie England uns*?'

Wat de Belgische soldaten betreft: deze zijn volgens prof. Bredt lafaards. Plundering, verboden in de Haagsche volkerenovereenkomst van 1907, wordt verontschuldigd met de vraag: '*wer ging da vor*, *die ausgerzssenen Belgier oder unsere prächtigen Soldaten?*'

En dit het slot: '*Ueberhaupt kann ich das eine sagen: die ganzen völkerrechtlichen Abmachungen haben sich auf seiten unserer Gegner nur als Papier erwiesen und obendrein recht brüchiges. In unserem deutschen Volke aber hat der Krieg so viel herrliche Mannestugend heraustreten lassen*, *wie wir es in unserem materiellen Zeitalter kaum für möglich gehalten hätten*. *Und wenn man unsere grauen Jungen drauszen sieht*, *musz man so stolz auf sie werden*, *dasz man sagt:* 'der Deutsche Militärismusist doch wertvoller als das ganze Völkerrecht'.

* * *

Op eenige opstellen, hier en daar verschenen, moge ik nog aandacht vestigen.

De krijgsraad te Parijs heeft een aantal Duitsche gevangengenomen artsen en verplegers veroordeeld wegens plundering en geweldpleging begaan in een gedeelte van Frankrijk, dat ten tijde van het plegen van de daad door Duitsche teoepen bezet was. Het veroordeelend vonnis van den krijgsraad is inmiddels wegens een vormgebrek vernietigd. Een nieuw vonnis is nog

niet geveld. Inmiddels wordt deze zaak in Duitschland zeer druk besproken.

In het '*Berliner Tageblatt*' van Donderdagmorgen 26 November schrijft Prof. Dr. Arndt over: '*Der Spruch des Pariser Kriegsgerichts gegen die deutschen Arzte*.'

Naar zijne meening is de Fransche krijgsraad onbevoegd, daar artsen en verplegers onschendbaar zijn volgens verschillende volkerenovereenkomsten. Bovendien was de plaats van het misdrijf destijds door Duitsche troepen bezet. Ook de getuigenverklaringen zijn niet betrouwbaar. Want, schrijft prof. Arndt: '*Es ist eine bekannte Tatsache*, *dasz in Kriegs- und anderen aufgeregten Zeiten Zeugenaussagen mit groszer Vorsicht aufzunehmen sind*. Man geht nicht fehl wenn man 95 Prozent von dem was in solchen Fällen namentlich von Verwundeten erzählt wird als Uebertreibungen und Unrichtigkeiten auffaszt'. Zeer juist: maar waarom worden in Duitschland dan alle verhalen geloofd aangaande wreedheden door Belgen aan Duitsche gewonden begaan?

In het ochtendblad der '*Vossiche Zeitung*' van Vrijdag 27 November schrijft Prof. F. von Liszt over dezelfde zaak. Ook hij wijst op de onschendbaarheid van artsen en verplegers. Artikel 9 eener volkerenovereenkomst van 6 Juli 1906 verbiedt hen krijgsgevangen te maken. Doch dit is niet gebeurd. Deze personen hebben zich schuldig gemaakt aan ernstige misdrijven. Daarvoor zijn zij veroordeeld. De straffen zijn zóó licht, dat prof. Arndt ze niet anders weet te verklaren dan uit lafheid van de leden van den Franschen krijgsraad. Over de waarde van de getuigenissen is het moeilijk oordeelen. Zeker is, dat de Duitschers in België met minder bewijs van schuld veel feller zijn opgetreden. Prof Bredt, in zijn bovengenoemd opstel, geeft daarvan hartbrekende voorbeelden. In het '*Berliner Tageblatt*' van Maandagavond 30 November komt prof. Arndt op deze zaak terug. *Met den diefstal begaan door de Duitsche artsen en verplegers stelt hij gelijk het onder water zetten van een gedeelte van Vlaanderen door de bondgenooten*. Indien Duitschland wilde zou het met evenveel recht als de Parijsche krijgsraad daarvoor kunnen veroordeelen.

Ten slotte dringt prof. Arndt, in tegenstelling met prof. Von Liszt op maatregelen van wraak aan.

* * *

In de '*Preussische Jahrbücher*' van December stelt prof. Dr. E. Zitelman de vraag: '*Haben wir noch ein Völkerrecht*'[1)]

Twee vragen behooren van elkander te worden onderscheiden:

Ten eerste: heeft er wel ooit een Volkeren*recht* bestaan? Dat wil zeggen: is dat wat wij Volkerenrecht noemen wel waarlijk recht?

Ten tweede: Zoo het Volkerenrecht waarlijk Recht is, bestaat het dan als zoodanig nog?

In verband met de eerste vraag wederspreekt prof. Zitelman met kracht de meening, dat het volkerenrecht geen Recht zou zijn, omdat zijne voorschriften niet gewaarborgd worden door vooraf bepaalde dwangmiddelen, uit te voeren door een daartoe te voren aangewezen macht. Dwangmiddel is niet het kenmerk van het Recht: '*Jener Gedanke*, *dasz alles Recht in seinem Dasein einer begrif flich übergeordneten staatslichen Zwangsgewalt bedürfe ist ein Irrtum*. *Dasein und Wirksamkeit des Rechts sind vom Zwang nicht abhängig*.

De bevelen. die de grondwetgever en de wetgever richten tot de hoogste staatsorganen worden nooit door vooraf vastgestelde middelen gehandhaafd. Toch is het staatsrecht *Recht;* '*Es zeigt seine Rechtsnatur darin*, *dasz es von den Menschen als eine übergeordnete Macht anerkannt wird: darin und nur darin besteht sein Dasein*.'

Zoo is ook het volkerenrecht *Recht:* '*weil es als solches von der Gemeinschaft der Kulturstaaten angesehen wird*.'

Het volkerenrecht mist ook niet allen dwang, In tijd van vrede kan het gehandhaafd worden door geweld of bedreiging met geweld: de gezantenmoord te Peking.

Intusschen blijft dan de beantwoording van de vraag of eene

1) Terecht merkt prof. Zitelmann op, dat de uitdrukking *staten*recht beter is dan *volkeren*recht. Intusschen is de laatste thans algemeen aangenomen en zou de eerste kunnen leiden tot verwarring met *staats*recht.

schending van het volkerenrecht heeft plaats gehad alleen en uitsluitend overgelaten aan den betrokkene zelven. En voorts heeft de zwakkere tegenover den sterkere dit machtsmiddel niet.

Wat nu de handhaving van het volkerenrecht in tijd van oorlog betreft: wanneer eene der oorlogvoerende mogendheden zich bij voortduring schuldig maakt aan schending van het volkerenrecht is de mogelijkheid niet uitgesloten van tusschenkomst van onzijdige mogendheden. Intusschen beteekent deze mogelijkheid niet veel in eenen oorlog als de tegenwoordige, waarin zoovele machtige mogendheden zelve betrokken zijn. Bovendien is het wettig bewijs moeilijk te leveren. Als drang tot handhaving van het volkerenrecht werkt voorts de vrees voor maatregelen van wederwraak, ofschoon ook dit middel het minste baat tegenover de machtigste partij. Verder de vrees van te dalen in de waardeering van andere volken. Indien b.v. Italië thans het Drievoudig Verbond verbrak en Oostenrijk in den rug aanviel zou dit land dalen in de achting van de andere volken, ook van die voor welke Italiës aanval een voordeel zou zijn. Italië zou door eene dergelijke houding volgens prof. Zitelmann zijne '*Bundnisfähigkeit*' verliezen. Tenslotte waakt het Rechtsgevoel van de oorlogvoerenden voor schending van het volkerenrecht: '*Es gibt auch in völkerrechtlichen Dingen ein Gewissen*, *und dieses Gewissen ist eine Macht*.'

Zóó is dus het volkerenrecht: R e c h t , niet minder dan het Strafrecht en het Burgerlijk Recht.

Thans de tweede vraag: of het volkerenrecht nu nog bestaat, Hierbij behoort weder te worden onderscheiden. De bewering, dat het volkerenrecht heeft opgehouden te bestaan kan twee beteekenissen hebben. *Teu eerste:* het rechtsbewustzijn der betrokken volkeren beschouwt de voorschriften des volkerenrechts niet langer als recht. *Ten tweede:* de voorschriften worden nog wel als recht beschouwd, maar ze worden nochtans overtreden.

In de eerste beteekenis kan men zeker niet zeggen, dat het volkerenrecht heeft opgehouden te bestaan. Het tegendeel blijkt uit de vlijt, waarmede voortdurend ieder der oorlogvoerende mogendheden ontkent het volkerenrecht te schenden en de tegenstanders beschuldigt dit te doen. Voorts uit de afkeuring,

die beweerde schennis van het volkerenrecht in de onzijdige staten vindt.

En wat de tweede beteekenis betreft...hier zijn we gekomen aan het punt, waar het voortreffelijke opstel van prof. Zitelmann overgaat in een laakbaar gepraat. Het mag en kan blijkbaar bij eenen Duitschen rechtsgeleerde van heden niet anders[1]. Duitschland? '*Hat in diesem Krieg das Völkerrecht in allen wesentlichen Punkten auf das peinlichste geachtet und bewährt dadurch täglich aufs neue seine Geltung*' België, Engeland en Frankrijk hebben daarentegen voortdurend het volkerenrecht geschonden. Dat te Leuven door Belgische burgers op Duitsche soldaten is geschoten, neemt prof. Zitelman aan, omdat de Duitschers het beweren. Dat de Franschen van de Groote Kerk te Reims een schouwpost hebben gemaakt neemt prof. Zitelmann aan, omdat de Duitschers het beweren. En de schending van de onzijdigheid van België? Deze is volkomen rechtvaardig, want zij was noodig en '*Not kennt kein Gebot*'. Bovendien heeft België zijn onzijdigheid geschonden door sinds lang samen te spannen met Engeland en Frankrijk. Dit is bewezen uit geheime stukken te Brussel door de Duitschers gevonden. Neen: dit is niet bewezen. Slechts bewezen is dit, dat de Belgische Regeering wist, dat Duitschland hare onzijdigheid schenden zou en voor die mogelijkheid heeft zij voorwaardelijk hulp gevraagd aan Engeland en aan Frankrijk. Dit was niet alleen haar recht, maar ook haar plicht. Het is waar, dat de Belgische Regeering niet aan Duitschland hulp heeft gevraagd voor het geval Engeland of Frankrijk hare onzijdigheid schenden zou. Dit is waar, maar de Belgische Regeering wist zich tegenover Engeland en Frankrijk volkomen veilig.

Bewezen acht prof. Zitelmann voorts, dat Fransche legermachten zich reeds vóór den oorlog in België bevonden, dat de tegenstanders van Duitschland schieten op onderhandelaars en op het Roode Kruis, dat zij schieten met splijtkogels, dat zij weerlooze gewonden mishandelen en vermoorden: '*Ja*, *es sind völlig sicher scheuszliche Unmenschlichkeiten*, *geradezu*

1) De Hoogleeraar in het volkerenrecht Bredt spreekt in zijn bovengenoemd opstel van de Belgische soldaten als: '*Mietlinge*.'

viehische Roheiten, *Verstümmelungen*, *Marterungen*, *Ermordungen vorgekommen*.'

Maatregelen van wederwraak acht hij beneden de waardigheid van het zegevierende Duitsche Rijk. Een beroep op de onzijdige staten baat niet, want het onschuldige Duitschland wordt overal miskend. Voor het volkerenrecht is een overwinning van Duitschland volkomen onmisbaar: '*Es wird das siegreiche Deutschland sein*, *das die grosze und schöne Aufgabe zufällt*, *auch in dem Wiederaufbau und Weiterausbau des Völkerrechts die führende Rolle zu übernehmen*.

* * *

'*The North American Review*' van December bevat eene bijdrage van Dr. B. Dernburg, den vroegeren Minister van Koloniën: '*Germany and the Powers*'. Het opstel is het meest volmaakte voorbeeld van hetgeen de Duitsche leiders zelve niet gelooven, maar nochtans wenschen, dat de bewoners der onzijdige landen wel gelooven zullen. Alle landen hebben den oorlog gewild, alleen Duitschland wenschte vrede. België schond zijne onzijdigheïd toen het weigerde Duitsche troepen door te laten, want daardoor bevoordeelde het Frankrijk. Duitschland is het eenige land, dat nooit zijn gebied uitbreidde door geweld of bedreiging met geweld. Geheel ten onrechte wordt Duitschland overal miskend.

* * *

Ten slotte een enkel woord over een tweetal opstellen van niet-Duitsche Rechtsgeleerden. In '*the North American Review*' van December schrijft Prof. A.G. de Lapradelle over '*The Neutrality of Belgium*'.

Op twee wijzen kan een staat onzijdig zijn.

Ten eerste: vrijwillig, in eigen belang en uit kracht van eene onzijdigheidsverklaring,

Ten tweede: in het belang van andere landen, doorloopend, tengevolge van besluit van andere landen.

De onzijdigheid van België is van den tweeden aard. In 1815

werden de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden vereenigd, ten einde een wachtpost te vormen van voldoende macht tusschen Frankrijk en Duitschland. In 1831 werden beide gedeelten van de Nederlanden weder gescheiden, en werd België doorloopend onzijdig verklaard. Niet in het belang en niet op het verzoek van het land zelf, maar in het belang van den vrede van Europa. Te weigeren Duitsche troepen naar Frankrijk door te laten, was dus niet alleen Belgiës recht, maar ook Belgiës plicht. Het Duitsche aanbod van schadeloosstelling heeft dezelfde zedelijke waarde als het aanbod van eene som gelds als belooning voor een zeer ernstig misdrijf.

Maar ook al was de onzijdigheid van België slechts tijdelijk door het land zelf afgekondigd in het eigen belang, dan nog had Duitschland geen enkel recht België den oorlog te verklaren, zooals het thans geen enkel recht heeft Nederland den oorlog te verklaren.

Het doorloopende beroep van Duitschland op zijnen noodtoestand acht prof. de Lapradelle strijdig met de waardigheid van een waarlijk groot volk.

In het Decembernummer van '*The Nineteenth Century and after*' schrijft Sir Thomas Barclay over '*Ruthless warfare and forbidden methods*', waarin hij aantoont hoezeer de Duitsche oorlogsdaden afwijken van de regelen bij de Haagsche volkerenverdragen gesteld.

Een opmerking: prof. Struycken heeft in eene lezing voor de Amsterdamsche Rechtsgeleerde Studenten de meening uitgesproken, dat het den mogendheden met de besluiten van het Haagsche Volkerenverdrag van 1907 kwalijk ernst kan zijn geweest, daar zij deze besluiten niet ter kennisse van hunne legers hebben gebracht. Sir Thomas echter vermeldt een Engelsche uitgave van 1912 '*Exposition of the laws and usages of war on land for the guidance of His Majesty's Army*'. Een dergelijk boek bestaat ook, uitgegeven door het Fransche departement van oorlog. Van Duitschland is niets laters bekend dan '*Kriegsbrauch im Landkriege*'. Dit boek is afkomstig uit 1902. Blijkbaar volgen de Duitsche bevelvoerders dit boek en niet de mildere bepalingen van de Haagsche Volkenverdragen.

Leeuwen van Vlaanderen
Door
Maurits Uyldert

Het Vlaamsche heer staat immer pal
- - - - - - - -
- - - - - - - -
de leeuwen dansen.
GEZELLE.

Het Vlaamse heer staat immer pal
Daar 't winnen of daar 't sterven zal:
Alhier, aldaar, aan lange lansen
De leeuwen dansen.

Zij staan gedoken stijf en stram
Te loeren achter dijk en dam
En, vaster dan een boom ooit stond,
Geworteld in hun Vlaamsen grond
Terwijl daar, klauwend op hun schansen,
De leeuwen dansen.

Van oost naar west, zo kwamen ze af,
Verraden en vertreden.
Hun bloeiende oogst werd zwijnen-draf,
Tot puin en stof hun steden.
Vermoord, verstrooid zo kind als vrouw,
Het land lag vol gewonden.
‘Geldt mannen-woord, geldt Pruisentrouw
Voor deze Vlaamse honden?!’

Al weerdet gij uw huid, Leman,
Het Walenland moest bloeden.
‘En branden zal wat branden kan!’
Het moordend vuur bleef woeden,
Het laaide voort door dorp en stad
En legde schoonste kerken plat.

Tot aan de kust, de Vlaamse zee
   Sloeg hen de felle rampe.
Daar houden zij hun laatste steê
   Om tot den dood te kampen.
Daar zwiert hun vlag nog in de lucht,
   De Vlaamse leeuwen grauwen,
Door wanhoop sterk, door smart geducht,
   Met scherp-gespreide klauwen.

Daar staan zij nu gekruisd, gekromd,
   Daar in de Vlaamse moeren,
Tot in den dood bijeengedromd,
   De heren en de boeren.
Daar staan zij met hun laatste bloed
   En met hun harde kansen,
Maar toch, de dood is schoon en zoet
   Waar zó de leeuwen dansen!

De steunbeweging
(Vervolg en slot van Jg. 10 Dl. IV bl. 239)
Door
Is. P. de Vooys

Onmiddellijk na zijn optreden heeft het Koninklijk Nationaal Steuncomité de hulp van alle vakbonden van arbeiders ingeroepen. Die daad had een bijzondere beteekenis. Klaarblijkelijk waren het de arbeiders, die in grooten getale zelf hulp zouden behoeven, en zelfs onder de leiders der vakvereenigingen bestond er in de eerste Augustusdagen groote vrees, dat hun onderlinge samenhang door den dreigenden nood ernstig zou verzwakken, misschien wel teloor gaan.

Toch riep het nationale comité hun hulp in, ook om hen door het opvatten van een nieuwe taak vertrouwen te geven in zich zelf, maar daarnaast vooral om van hun organisatie, d.i. van hun eigengevormde discipline, partij te kunnen trekken.

Het steunen van een groot aantal gezinnen zou uitteraard een omvangrijk werk zijn. Na aanmelding moest natuurlijk een onderzoek plaats hebben, dat ook in den vorm eener controle diende te worden voortgezet. Bovendien zou te beoordeelen zijn welke steun het meest passend was.

Ten opzichte van dit alles hadden de filantropen gelijk, die beweerden dat de steun in dezen crisistijd in niets verschilde van die welke door armenzorg gewoonlijk wordt verleend. Ook daar gaat het om aanmelding, onderzoek, controle en menschkundig oordeel over den vorm waarin hulp wordt gegeven. Deze overeenstemming komt noodzakelijk voort uit eenzelfde practijk. Er

zijn altijd personen, die zich niet schamen misbruik te maken van de gelegenheid zich geld te verschaffen. Bedelen en bedrog met voorgewenden nood hebben de filantropie genoodzaakt tot de veroordeelde 'hardheid'. Doch zij dwingen telkens weer elke hulpverleening, die zich met onbekende menigten moet bezig houden, tot een kritische beteugeling van te vrijgevige gemoedsaandoeningen.

Juist echter omdat in dezen crisistijd te verwachten was, dat zeer velen, die nimmer hulp hadden behoeven te vragen, en voor wie het doen van dezen stap nog erger als de honger zou zijn, thans toch genoodzaakt werden steun te aanvaarden, diende al de door het verstand geboden maatregelen van contrôle, wier hardheid nu bij uitstek gevoeld zou worden, beperkt te worden tot het strikt noodzakelijke.

Volledige opheffing ervan was onmogelijk. Hiervoor gold dezelfde reden als voor elken vorm van armenzorg. Wat de persoon van den gever betreft kan het onverschillig zijn of een deel van zijn hulp verkeerd besteed wordt, mits er slechts iets daarvan goed terecht komt. Voor een stelselmatige armenzorg mag nimmer het gevaar vergeten worden, dat elk parasitisme, zelfs wanneer het in een armoedige omgeving wordt gehouden, aanstekelijk werkt op zwakke karakters.

Geen oogenblik heeft het Koninklijk Nationaal Steuncomité uit het oog verloren, dat een breed en snel opgezette verleening van steun aan vele zwakken en twijfelmoedigen een aanleiding zou kunnen worden om de handen in de schoot te leggen, en rustig de zorg van anderen te hunnen behoeve af te wachten.

Waar vóór alles het doel van de hulp was een inzinking van ons volk te voorkomen, om zoowel de physieke als de moreele kracht der Nederlandsche arbeidersklasse sterk te houden tot in den beteren tijd, zou een dergelijke moreele inzinking het tegengestelde resultaat veroorzaken. Juist daarom werd de hulp der vakvereenigingen ingeroepen. Van deze mocht verwacht worden, dat zij de zelfstandigheid der arbeiders zeer hoog stelden, en dat zij daarom met alle kracht zouden willen medewerken om de steun in den oorlogstijd zoo volledig mogelijk aan het gestelde doel te doen beantwoorden.

Eenerzijds zouden zij de hardheid van onderzoek en contrôle kunnen wegnemen of temperen, maar daartegenover moest van-

zelfsprekend op hen de verplichting rusten, als een soort eerezaak, om te voorkomen, dat iemand zich meer zou verschaffen, dan waarop hij volgens de voor allen geldende regelen recht had.

Twee vormen waren er, waarin de vakvereenigingen de hen gevraagde hulp konden verleenen. Allereerst doordat zij de instellingen, waarvan zij zich reeds vroeger bedienden om den nood voor hunne leden te lenigen, ook thans met volle kracht zouden aanwenden. Daarnaast moesten de bestuurders, maar tevens ook alle toongevende leden medewerken om hun persoon en hun invloed aan te wenden ten einde den moeilijken tijd zoo goed mogelijk te doorworstelen.

Onder de instellingen der vakvereenigingen namen in de laatste jaren de werkloozenkassen een plaats in, waarop thans in sterke mate het oog moest vallen. Wel waren de ziekenkassen en de coöperatie's ouder en sterker, en was de stichting van kassen tot ondersteuning der werklooze leden op vele moeilijkheden gestuit, doch dank zij de steun van een 32 tal gemeenten waren er in ons land een 35 000 arbeiders, die geregeld contributie hadden betaald, om zich voor de gevolgen van werkloosheid eenigermate te vrijwaren. En naast die 35 000 waren er nog bijna evenveel, die zonder de geldelijke bijslag der gemeenten zich op eenvoudige wijze onderling, dat is bij hun vakvereeniging hadden ‘verzekerd’. In normale tijden liep dit alles zóó goed, dat jaar op jaar het aantal toenam, en ongetwijfeld zou bij meerdere aanmoediging van Rijkswege en bij de versterking en groei der vakorganisatie de werkloozenverzekering een belangrijke beteekenis gekregen hebben naast de andere vormen van sociale voorzorg.

De oorlogscrisis dreigde dit te verstoren. Niet alleen scheen de kans groot, dat de werkloozenkassen snel uitgeput zouden zijn en daardoor te loor moesten gaan, maar tevens kon niet verwacht worden, dat na den crisis de arbeiders veel lust zouden hebben weer opnieuw bijdragen te gaan afzonderen voor een instelling, die hen in den steek had gelaten.

Een allereerste taak voor de steunbeweging was dan ook de werkloozenkassen voor ondergang te behoeden. Deze taak behoefde niet door het steuncomité verricht te worden, doordat de regeering dien overnam. En terecht. De werkloozenverzekering vertegenwoordigt een publiek belang. De Staatscommissie voor

de Werkloosheid heeft dat in haar rapport krachtig uitgesproken, en een Rijkssteun bepleit. Wanneer er ooit een tijd was om die steun te verleenen dan nu. De regeering deed dit en op een royale wijze. Door de eenvoudige en snel in werking tredende regeling, voorbereid door alle onmiddellijk betrokkenen, zooals die georganiseerd zijn in den Werkloosheidsraad, werden waarborgen gegeven, dat de werkloozenkassen, evenals de werkloozenfondsen der gemeenten, die voor bijslag zorgden, aan alle verplichtingen tegenover de leden konden blijven voldoen. Meer dan dat zelfs. Want van wettelijke verplichtingen was er geen sprake, maar bovendien duurden deze slechts voor een betrekkelijk beperkten termijn. Meestal hielden na ongeveer drie maanden de uitkeeringen op. De werkloozen waren dan zoogenaamd ‘uit-getrokken’. In meer normale tijden behooren deze uitgetrokkenen tot de soort arbeiders, die door allerlei persoonlijke oorzaken het moeilijkst werk bekomen, en die daarom aan de grens zich bevinden tusschen de arbeiders, die door eigen kracht en bekwaamheid in hun werk wel, en die daarin niet, konden voorzien. Thans echter moest het aantal uitgetrokkenen spoedig zeer groot worden. Vandaar, dat de regeeringsregeling het voor hen opnam en de termijn der uitkeering - voorloopig onbepaald - verlengde. Billijkheidshalve werd daaraan zelfs terugwerkende kracht verleend.

Ten slotte gaf de regeling ook een vrijgevige oplossing voor de zoogenaamde gedeeltelijke werkloosheid, wanneer een zóó sterke bekorting van den werktijd plaats vindt, dat het verdiende loon minder wordt dan bij geheele werkloosheid de uitkeering zou hebben bedragen.

Een groot deel der vakvereenigingen was aldus in staat gesteld om voor hare leden te blijven zorgen, waarbij niet vergeten mag worden dat de werkzaam geblevenen ook voortdurend verplicht waren contributie aan de werkloozenkas af te dragen. Ook konden nieuwe leden zich aanmelden om te trachten door een periode van drie maanden contributie-betaling zich het recht op de uitkeering te verwerven.

De tweede soort hulp der vakvereenigingen trachtte het Koninklijk Nationaal Steuncomite te verkrijgen door bij alle plaatselijke commissie's er krachtig op aan te dringen:

1°. dat voor te verleenen hulp aan leden der vakvereenigingen de

medewerking van het bestuur werd aanvaard, zoowel voor de aanmelding, de controle als het uitkeeren der steungelden.

2°. dat ook voor de niet-georganiseerde arbeiders de leiders der vakvereenigingen mede hielpen in het steunwerk, door aan vertegenwoordigers zitting te geven in hoofd- en hulpcommissie's.

Door den eersten maatregel werd vooral beoogd de hardheid der controle te verminderen. Hulp van de vakvereeniging is ook voor de betere arbeiders zoo gewoon, als bedeeling gevreesd is. De steunbehoevenden zouden zich niet door valsche schaamte laten weerhouden aanspraak te maken op hulp, en het onderzoek naar de juistheid der opgaven omtrent hun toestand zou met takt en welwillendheid door hun ‘eigen menschen’ geschieden, en niet door personen uit andere standen met een uit de hoogte neerdalende welwillendheid, of door - wegens herhaald bedrog - wantrouwend gestemde armbezoekers.

Daarnaast zou het steuncomité een belangrijke hoeveelheid werk aan de vakvereenigingen kunnen overlaten, en aldus meer tijd en gelegenheid over houden voor het onderzoek naar den toestand der ongeorganiseerden.

Ook daarbij zouden vertegenwoordigers uit de vakbeweging kunnen medewerken om van den beginne af aan elk wantrouwen weg te nemen in de vast te stellen regelen, maar tevens om gebruik te kunnen maken van de kennis omtrent menschen en toestanden, die de vertrouwenspersonen der arbeiders in vele gevallen bezitten.

Waar de plaatselijke comité's aan deze wenken van het Koninklijk Nationaal Steuncomité gehoor gaven, zijn de beschreven bedoelingen ook inderdaad verwezenlijkt. Niet overal is echter aldus geschied en hier en daar bleef de leiding van de steun in handen van een groep personen, die zich zelf daartoe hadden opgeworpen. Toch mag gezegd worden, dat overal er naar gestreefd is om in de steuncomité's alle richtingen en standen te vertegenwoordigen, en om, zij 't dan ook met andere middelen, het grievende van bedeeling aan de verleende ondersteuning zooveel mogelijk te ontnemen.

Daartoe moest echter ook nog een ander middel worden toegepast ten einde te voorkomen, dat de steun niet toch op den duur het ongewilde karakter van een met weerzin gegeven en ontvangen bedeeling zou gaan aannemen. Het was noodig een zoo scherp

mogelijke scheiding te maken tusschen de buitengewone crisishulp en de gewone armenzorg.

Op het eerste oog schijnt dit onnoodig hard. Er is in 't begin van Augustus, toen het gemeenschapsgevoel sterk zich uitte, een neiging geweest om geen onderscheid te maken tusschen de noodlijdenden. Zooals thans de toestand voor wat betreft de armoede door werkloosheid in België is, moest men die ook bij ons voorzien en daarop berustte de gedachte om voor ieder, die zich aanmeldde in gelijke mate het ministeriëele woord te doen gelden, dat er geen honger zou worden geleden.

Het Koninklijk Nationaal Steuncomité is van den beginne af aan daartegen in gegaan. Wanneer het er slechts op aan kwam om aan groote menigten van personen de allernoodzakelijkste voeding te verschaffen, dan zou er inderdaad geen andere methode dan die der gelijkheid mogelijk en houdbaar zijn. Dat was echter niet het geval. Wel degelijk moest getracht worden om de hulp zoo in te richten, dat deze tot behoud van den levensstandaard en tot herstel van de vroegere omstandigheden zou kunnen leiden. Tevens zóó, dat de uiterst moeilijke opvoedende verzorging der paupers en der onzelfstandigen niet door onderbreking werd geschaad. Vandaar dat als eerste regel is gesteld de hulp slechts dan te verleenen, indien de nood door de bijzondere tijdsomstandigheden was veroorzaakt.

Het opvolgen van dezen regel bleek echter buitengewoon moeilijk. Niet alleen de eigenlijk armlastigen, maar ook tal van personen waren hulpbehoevend door velerlei andere oorzaken dan de oorlogstoestanden. Verlies van kostwinner door dood of ziekte, achteruitgang in kleine zaakjes, en dergelijke omstandigheden maakten nu in niet mindere mate dan anders hulp noodzakelijk. Door den oorlogstoestand werd toch de nood verergerd en de hulp van particulieren verminderd. Dit laatste was zoo zeer het geval, dat het Koninklijk Nationaal Steuncomité een afzonderlijke commissie moest benoemen om steun te geven aan filantropische instellingen, die door giften van partculieren moesten bestaan, en daarom in dit najaar door groote tegenvallers in nood geraakten.

Natuurlijk moest dit voor afzonderlijk staande hulpbehoevenden ook het geval zijn, en de nooddwang om te helpen waar geen andere kans van uitredding aanwezig was, deed van den regel afwijken. Was het slechts bij uitzonderingen gebleven, zoo had dit

den regel eer bevestigd. Om ook hieraan tegemoet te komen, had het Koninklijk Nationaal Steuncomité de aansporing gegeven om afzonderlijke commissie's in te stellen voor het verleenen van steun in bijzondere gevallen, waar klaarblijkelijk het volgen van de voor allen geldende regelen geen werkelijke hulp zou verschaffen of tot afwijzing van hulp noodzaakte.

Toch is ongetwijfeld het doel om de filantropie te handhaven op haar eigen gebied, en de crisissteun als tijdelijk en van bijzonderen aard geheel daarnaast te houden, slechts zelden gelukt. In plaats dat de liefdadigheid haar taak heeft uitgebreid, omdat er voor meerdere personen en voor allen in meerdere mate een doelmatig overwogen steun noodig was, is juist veel daarvan als 't ware opgenomen in de steunbeweging of anders geheel onder den invloed daarvan geraakt.

Hoezeer dat ook begrijpelijk is, te meer daar de leiders der filantropie in de steuncomité's zitting namen en er een belangrijke taak te vervullen hadden, is hier het zwakste punt der tegenwoordige steunbeweging te vinden.

De vermenging van wat gescheiden had moeten blijven werkt naar beide zijden verkeerd. De oorzaak ligt in de te eerbiedigen zelfstandigheid van hen, die slechts tijdelijk de hulp behoeven, en in de noodzakelijk in aanmerking te nemen onzelfstandigheid van de anderen. Hierdoor toch is een verschillende behandeling als aangewezen. Wat goed voor den een is, werkt verlammend voor den ander, en wat deze noodig heeft aan leiding en toezicht, wordt voor den eersten grievend.

Dit moet tot uiting komen ten opzichte van een viertal vragen, die bij elke steunregeling een scherp antwoord behoefden, en die aangeduid kunnen worden door het tarief der uitkeeringen, de huurregeling, het verstrekken van kleeding, dekking en voedsel, en de werkverschaffing.

* * *

De neiging om de uitkeeringen in geld laag te houden was overal in sterke mate aanwezig, zoo sterk, dat het Koninklijk Nationaal Steuncomité in een rondschrijven erop moest wijzen, dat ondervoeding, physieke verzwakking, uitputting met gevolgen, die nog jarenlang van invloed zouden kunnen zijn, te vreezen wa-

ren. Een eerste reden voor het lage peil van de hulp was een financiëele. Met een toekomst van onbekenden duur en met onbekende eischen vóór zich, was spaarzaamheid zelfs daar geboden, waar de giften ruim vloeiden. Toch mocht de zuinigheid de wijsheid heid niet bedriegen. Een andere reden scheen echter juist aan de wijsheid ontleend, n.l. aan de ervaring der filantropen. Eenerzijds werd in het lage tarief een compensatie gezien van de min of meer toevallige gezinsinkomsten, die niet opgegeven werden, en wier bestaan ondanks onderzoek en contrôle niet aan 't licht komen. Anderzijds meende men, dat de nood de krachtige aansporing moest blijven geven om onophoudelijk werk en verdiensten te zoeken. Beide overwegingen berusten inderdaad op een juiste ervaring van armenzorg, doch het is duidelijk, dat zij niet behoefden te gelden voor de bekwamere vaklieden, die, aan een betrekkelijk hoog loon gewoon, zeker geen oogenblik zouden aarzelen indien hen de gelegenheid werd geboden hun werk weer op te vatten. Vooral echter mag en kan van deze niet verwacht worden, dat zij elk soort losse arbeid zouden aanvangen. Zij zullen toch vreezen daarmede voor goed gedeclasseerd te worden in de groep der losse werklieden, die allerlei handlangersdiensten voor een onregelmatig loon verrichten.

Het lage peil der uitkeeringen is voor hen in allerlei opzichten grievend en onbillijk. Grievend omdat zij er wantrouwen in zien, en toch erdoor in de verleiding gebracht worden tijdelijke inkomsten niet op te geven, zooals van hen wordt verlangd. Onbillijk omdat hun geheele leven op een iets hooger peil is ingericht, dan dat der losse werklieden, zoodat een neerdrukken voor hen groote opoffering kost en de hulp als half doet gevoelen. Dit zal te meer het geval zijn, indien inderdaad de gezinnen der losse werklieden als gevolg van verzwegen tijdelijke inkomsten, die zij gemakkelijker kunnen verwerven daar zij den weg erheen weten, nu vergelijkenderwijze in een betere positie komen. Juist daarom echter zal door het opvoeren van de uitkeeringstarieven voor alle ondersteunden op gelijke wijze, de betrekkelijk gunstige toestand der losse arbeiders en der paupers bedenkelijk kunnen worden, doordat bij hen de gevreesde arbeidsschuwheid of het gebruik van inkomsten voor eigen verteeringen buiten het gezin om, in de hand wordt gewerkt.

Zoolang er daarom geen scheiding gebracht wordt in de verschil-

lende groepen der steunzoekenden, zal elk tarief onbevredigend werken, daar het òf te hoog voor den een, òf te laag voor den ander is.

Iets dergelijks geldt voor de huurregeling. Vooral in de grootere steden, waar door een gebrek aan een voldoend aantal behoorlijke woningen, dat woningnood heet, de huren der arbeiderswoningen in de laatste jaren zeer gestegen zijn, was het onmogelijk voor de werkloozen hun weekhuur te voldoen uit het hen uitgekeerde bedrag. Kon dit gedurende eenige weken geen aanleiding tot zorg geven, daar achterstand wel meer voorkwam en gewoonlijk weer werd ingehaald, thans werd het veel moeilijker. Twee gevaren dreigden. Ten eerste, dat de verhuurder niet langer vrede zou nemen met het ophouden der betaling, en ontruiming zou eischen. Het gevolg daarvan was moeilijk te overzien. Een woning van dezelfde prijs was stellig voor een werklooze niet te krijgen; en een tegen lager prijs moest zeer zeldzaam zijn. Bovendien, al gelukte het een of ander, zoo was de gedwongen verhuizing in den wintertijd een oorzaak van veel ellende.

Het andere gevaar was het blijven staan en het voortdurend aangroeien van een huurschuld, die voor lange tijden een druk zou uitoefenen, gelijkstaande met een belangrijke vermindering van wat voor de levensbehoeften beschikbaar zou zijn.

Vooral voor de degelijke werklieden, die, zij 't ook met moeite, toch in hun woning een tehuis en niet alleen een onderdak bezaten, was dan ook de huurkwestie nijpend. Berichten over uitzettingen moesten begrijpelijkerwijze een gestadige angst en druk over het gezin brengen.

Zooals bekend is heeft het Koninklijk Nationaal Steuncomité een regeling ontworpen en door financiëele hulp mogelijk gemaakt, waarmede getracht wordt zoowel de angst alsook de werkelijke gevaren weg te nemen. Deze regeling zal, geleid door de ervaring, nog verder worden uitgewerkt, om het den steunbehoevenden mogelijk te maken zonder het ontstaan van een groote huurschuld in hunne woningen te blijven.

Toch heeft de regeling een donkerder keerzijde. Niet alleen voor de verhuurders, die zich schijnbaar een opoffering moeten getroosten, maar inderdaad de ééne vogel in de hand krijgen inplaats van de tien in de lucht. Doch ook voor bepaalde groepen van huurders, die ten opzichte van de betaling der huurpenningen geen erg

nauw geweten hadden, n.l. de lastige betalers. Deze komen begrijpelijk het meest voor onder de gesteunden, die beter door de filantropie geholpen zouden kunnen worden. Zij zien in de gratis verkregen huurbon een uitredding uit de voor hen altijd zoo moeilijke kwestie, en voor hen blijft de bedreiging met uitzetting evenzeer bestaan als altijd vroeger.

Toch worden ook die uitzettingen thans tegengegaan, èn door de publieke opinie èn door de huurbonregeling zelf, ten nadeele van den huiseigenaar, en tot verzwaring van de taak om hen in latere jaren onderdak te houden en te krijgen.

Het verstrekken van de dringend noodige levensbehoeften naast het onderdak, het uitreiken van voedsel, kleeding en dekking, is een zeer oude practijk van armenzorg. Vooral voor hen, in wier handen geld zoo gemakkelijk op onjuiste wijze wordt besteed, is deze hulp vanzelfsprekend aangewezen.

Bovendien kan het een en ander hen veel goedkooper verschaft worden, dan wanneer zij zelf het moeten koopen.

Toch heeft ook de filantroop geleerd, dat het besteden van geld een taak is, die van de zelfstandigen niet mag worden afgenomen op gevaar af zorgeloosheid aan te kweeken. Voor de zelfstandige hulpbehoevenden in den crisistijd zou het grievend en veelal onnoodig zijn hen de aankoop der directe levensbehoeften uit de hand te nemen. Gesteld al dat het comité het beter of goedkooper zou kunnen doen, er zou toch iets gedwongens in zijn, een berooving der vrijheid van beweging tegelijk grievend en ondoelmatig.

Ongetwijfeld zou voor de steun aan zelfstandigen er geen betere methode bestaan dan alle hulp te geven in den vorm eener gelduitkeering.

Dit neemt niet weg, dat er ten opzichte van voeding, kleeding en dekking een taak te verrichten is. Want door de sterke daling der inkomsten, meestal wel tot ongeveer de helft, wordt stijging in den prijs der voedingsmiddelen nog sterker als anders gevoeld.

En in menig arbeidersgezin is de aankoop van kleeding en dekking een financiëele operatie van sparen, leenen en afbetaling in termijnen, die nu geheel en al niet is uit te voeren.

Beschikbaarstelling van goede voeding tegen matigen prijs; hulp bij het verkrijgen van remplacanten voor geheel opgedragen en versleten kleedingstukken is daarom wel gewenscht, mits met de noodige vrijheid van keuze al naar smaak en gewoonten. Dat

dit echter op groote moeilijkheden stuit voor de gezinnen, die b.v. aan de bank van leening zeer gewend zijn, en die ook in andere winters gewoon zijn de soepbons en die voor erwten, boonen enz. te verhandelen, behoeft niet verder uiteengezet te worden. Toezicht en contrôle moeten voor misbruik waken, en het verschaffen van voedsel of kleeding is dikwijls als een proef op de meer of mindere werkelijkheid van de armoede.

Ten slotte is ook de werkverschaffing een onderwerp van tegenstrijdig nut en nadeel voor de verschillende groepen der ondersteunden. Waar arbeidsschuwheid en berusting in het leeg loopen gevreesd kan worden, moet ieder uitzien naar eenige gelegenheid om arbeid te verschaffen. Vooral ook omdat uit het leeg rondloopen zooveel andere slechte dingen kunnen voortkomen. Die behoefte blijkt in dezen tijd wel het sprekendst in de interneeringskampen, en niet alleen in ons land.

Werkverschaffing is echter buitengewoon moeilijk, en aan de eischen, die redelijkerwijze gesteld mogen en moeten worden, zooals zij door den Nederlandschen Bond voor Werkverschaffing in een viertal uitvoerige circulaires zijn uiteengezet, kan maar al te dikwijls niet voldaan worden. Wie in meer normale tijden deze moeilijkheden overzagen, zijn dan ook dikwijls tot de conclusie gekomen, dat elke werkverschaffing uit den booze is, en wel òf de werkgelegenheid voor de toekomst vermindert, zoodat de crisis gerekt en verergerd wordt, òf wel op de arbeiders, die aan de werkverschaffing deelnemen, een allerverderfelijksten invloed heeft. Toch is b.v. de Staatscommissie over de werkloosheid in haar rapport tot de slotsom gekomen, dat in tijden van crisis de werkverschaffing een noodzakelijke aanvulling is, zoowel van de verzekering als van de gewone uitkeeringen. Ook deze crisistijd bevestigd het. Er is een algemeene moreele noodzakelijkheid om de werkverschaffing ter hand te nemen, en om daarvoor allerlei groote economische moeilijkheden te trotseeren. Die moeilijkheden echter maken, dat de werkverschaffing slechts een beperkte toepassing kan verkrijgen. Of wel voor een deel der arbeiders, òf wel gedurende een zeer beperkten arbeidsdag zal er slechts werk te verschaffen zijn.

Vandaar dat daarnaast een bemoeiing reden van bestaan heeft, zooals die op initiatief van de Nationalg Vereeniging tot bestrij-

ding der werkloosheid is opgezet, om werkloozen zoodanig nuttig bezig te houden, dat hun ontwikkeling erdoor wordt bevorderd.

De beteekenis van de werkverschaffing moet echter vooral zijn de proef op de bereidwilligheid om een gegeven uitkeering door verrichten arbeid te verdienen. Zal daarin geen dwang als een soort straf op nood en werkloosheid zijn ingesloten, dan moet de verschafte arbeid 'passend' zijn en uitegevoerd worden op een wijze, die door den arbeider op geen enkelen geldigen grond zou mogen worden geweigerd.

Daaruit volgt nu echter weer de groote moeilijkheid indien eenzelfde werkverschaffing is ingericht voor groepen der steunbehoevenden, voor wie dat passend zijn al te zeer uiteenloopt. De losse arbeider toch aanvaardt ook in normale tijden eigenlijk elk werk en om zoo te zeggen ook tegen elk loon en onder elke voorwaarde, vooral als de nood nijpt.

De vakarbeider heeft echter de vrees zijn positie te verliezen en de eischen, door zijn vakgenooten gesteld, bevochten en verdedigd te handhaven. Hij is uitteraard zeer kieskeurig. Voor hem is echter het passend werk zoo moeilijk te vinden, omdat het op dezelfde wijze zal moeten worden geschapen als zijn gewone werkgever dat doet, doch nu onder financiëel zeer bezwarende voorwaarden.

* * *

Ondanks de moeilijkheden, die de steunbeweging ondervond, en bij het doorwerken in een betrekkelijk minder bewogen tijd nog voortdurend zal ondervinden, moet getracht worden tot oplossingen te geraken, die zooal niet bevredigend, toch de steunbehoevenden door de ergste tijden heen brengen. Er is getracht om stelselmatig en naar vaste beginselen te werken, en al is het niet geheel gelukt deze erkend en toegepast te krijgen, er is toch een grootere bekendheid aan gegeven. Wat de eindresultaten daarvan zullen zijn is thans niet te overzien, maar zooals gehoopt wordt, dat uit de oorlogsverwoestingen ten slotte nog iets goeds voor de menschheid zal voorkomen, zoo mag toch - en met reden - verwacht worden, dat de steunbeweging, ook wanneer zij overbodig zal zijn geworden, voor ons volk en onze arbeidersklasse iets van verdergaande beteekenis heeft voorbereid.

Twee gedichten
Door
J. Berkel

I
Meisje voor het feest

't Eérst, in blij ongeduld, kwam ze af. Nog toeft geen gast
Ter zaal. Week daar de deur...? de bout schuurt langs de luiken
En 't uur kruipt traag.
De disch beurt, glanzend in 't damast,

Zwaar zilver en zoet ooft; in donker-koele kruiken
En transparante fluit smilt 't welig koloriet
Der kaarsen, die hun vlam tot een goud hart ontpluiken.

Wéér spiedt ze 't uur, en wijlt en peinst of 't kleedje niet
Een sieraad mist; ze wikt, 't blond hoofdje schuins genegen,
Het spiegelbeeld, dat lacht en dan weer droom'rig ziet.

En 't wordt een speelsche lust, hoe 't mondje, toegeregen,
Pruilt en weer lacht; hoe slank op maat van menuet
't Gestrikte schoentje treedt; hoe gracelijk van bewegen

Haar buiging valt, hoe hoofsch haar groet is en koket.
Totdat ze plots'ling bloost om 't ijdel zelfbehagen
En zich aan hoogeschouw héél zedig nederzet,

Een glimlach om den mond, de wimpers neergeslagen.

II
Madame la Marquise

Een lied ruischt ijl en rank; een vrouw speelt aan 't spinet
En neurt heel zacht de wijs; de blanke toetsen schreien
Hun zoet en simpel leed door 't schemerend salet.

Maar wie heur gratie won nijgt aarz'lend haar bezijen
En zoekt haar need'ren blik.
Een stille geur verbloeit
Van onvervulde droome' en teed're specerijen....

Ze heft 't gedoft gelaat; het zoet geneur vervloeit
Tot lage fluistering; haar smalle vingers roeren
Het laatst akkoord.
Dan schâuwen, bleek en teer gegroeid.

Op 't matte gobelijn, de bevende kontouren
Van een versmolten beeld....Een schucht're hand bewoog
Een toets; de snaar vertrilt....

Reeds welkt de peerlemoeren
Tot bleeker avondlucht. Zij talmen aan den toog
Van 't open venster, waar de donk're olmen lijnen.
Zij schertsen, maar een weemoed schemert in hun oog;

Krank van verteerden lust en delicate pijnen
Paren de woordjes zich aan heusch en lucht gebaar,
En de mimosa kwijnt, roerloos in 't porceleinen

Geraad, vóór 't spiegelglas van 't duisterend boudoir.

Boeken menschen en stroomingen

H.N. Brailsford: *De oorlog van staal en goud*[1)]

Een levendig geschreven, helder en belangwekkend boek, in een vertaling die soms wat vlug gedaan mag zijn - ik zag ‘troebelen’ waar klaarblijkelijk ‘moeielijkheden’ bedoeld was - maar die over het geheel nederlandsch en leesbaar is.

De voornaamste onderscheiding die de schrijver maakt, is die tusschen handel en geldbelegging.

Hij wijst erop dat in het jaar 1899, volgens een berekening van Sir Robert Giffen, de winst van de engelsche uitvoerhandel slechts 18 millioen pond sterling bedroeg, tegen 90 tot 100 millioen die de beleggingen inbrachten.

Wanneer dus het rijk de engelsche belangen in het buitenland verdedigt, dan zijn dat voor één zesde belangen van de koopman, maar voor vijf zesden van de man die geld belegt.

Hoe waar dit is, bewijst hij door het voorbeeld van Egypte. Dit werd bezet, niet omdat anders de engelsche handel, maar omdat de engelsche beleggingen gevaar liepen. En wie, zooals de schrijver, van oordeel is dat de bezetting van Egypte de verstandhouding met Frankrijk in haar gevolg gehad heeft, zal moeten toegeven dat de invloed van deze beleggingen zich duchtig voelen doet.

1) De Oorlog van Staal en Goud, Een studie omtrent den gewapenden Vrede, door H.N. Brailsford, vertaling van Dr. W. van Ravesteyn, Zutphen 1914, W.J. Thieme & Cie.

Over de methodes waardoor deze geldmacht, in verband met de diplomatie en de regeerende kringen, over de heele aarde heeft post. gevat, vloot en leger tot haar dienst gekregen, en ten slotte verbintenissen en oorlogen met andere staten bewerkt heeft, zegt Brailsford allerlei, dat tegenwoordig verondersteld mag worden bekend te zijn, maar dat in zijn onvermijdelijkheid en onweerstaanbaarheid hier wel bizonder helder wordt.

In het tweede deel van zijn werk bespreekt de schrijver, van zijn standpunt uit, eerst het Pacifisme en daarna Socialisme en Anti-Militarisme, gaat dan na op welke wijze over Politiek en Financiers een contrôle zou kunnen worden ingevoerd, om eindelijk aan te toonen dat de Bewapeningen - het eigenlijke onderwerp van zijn boek - wezenlijk afhangen van de politieke verbonden (Coalities) waartoe de staten door hun bescherming van het belegging-zoekend kapitaal gedwongen worden. Uitkomst ziet hij ten slotte alleen - voor zoover mogelijk - in een Concert van Mogendheden, die omtrent hun belangen ‘volgens een belangeloos inzicht’ en ‘tot het gemeenschappelijk welzijn’ overeenkomen.

Boeken als deze zijn belangwekkend door hun grondgedachte, die - toegegeven of bestreden - toch altijd de aandacht prikkelt. Zij kunnen het nog meer zijn door de kundigheden, de geest en de hartstocht waarmee de schrijver, langs de lijnen van zijn gedachte, de pen voert. Brailsford bezit ze, alle drie, en wie zijn geschrift ten einde gelezen heeft zal het hem zeker niet ten kwade duiden dat hij, een zoo grondig kenner van de wereldsche toestanden, met dat al een slecht profeet gebleken is. Hij heeft de oorlog niet alleen niet zien aankomen, maar hij heeft, geen jaar voor hij uitbrak, geoordeeld dat hij niet komen zou. Over volksgevoelens en toestanden in het meest naastliggend Europa blijkt hij zich keer op keer schromelijk vergist te hebben. Voor een schrijver die hechten zou aan eigen onfeilbaarheid zeker een vernietigende tegenslag. Brailsford - in een voor deze vertaling geschreven Voorrede - troost er zich mee dat zijn beoordeelaars zijn boek te *pessimistisch* vonden en vraagt de nederlandsche lezers zich niet al te boos te maken over zijn *optimisme*. Mag ik mijzelf onder die lezers rekenen, dan zou ik zeggen: optimisme noch pessimisme lijkt mij belangrijk.

De vraag is toch niet of een schrijver gelijk heeft, maar of hij dat

wat hij schrijft gelooft en aannemelijk maakt. Indien hij een man van talent is en een ernstig man, dan zullen zijn gedachten ons aandoen met de heele waarde van zijn persoonlijkheid. Indien zijn kennis de toets doorstaat, zullen wij zijn beweringen overnemen, altijd in de veronderstelling dat ze nochtans onwaar kunnen zijn.

Het hier besproken werk te lezen met de overtuiging dat men er nu achter is, zou een al te groote aanmatiging zijn, en een veronderstelling ten opzichte van de schrijver, die hem maar weinig eer zou doen. Geen verstandig man gelooft dat de loop van de wereldsche zaken in een enkele eenvoudige gedachte te vatten is. Ook Brailsford gelooft het niet. Maar door de chaos van dat gebeuren een lijn te trekken die door de duisternis licht afwerpt, blijft altijd een menschwaardige handeling. Zoo het ook bij het licht van die lijn zelf zou blijken dat zij de richting van dat gebeuren niet nauwkeurig volgde, dan zouden wij haar daarom toch niet minachten. Wij erkennen haar als wat zij is: een levende gedachte, maar die desondanks een menschelijke en begrensde bewering blijft.

Het is al veel, trouwens, dat wij tegenover de hoe langer hoe leeger geworden leuzen van de regeeringen, tegenover de voorhangen van hun edele beweegredenen en patriottische noodzakelijkheden, zulke eenvoudige werkelijkheden kunnen uitspreken als we hoe langer hoe meer begonnen in te zien. Dat berekenende kringen als die van onze hedendaagsche regeeringen, dat berekende machten als de legers en vloten van de tegenwoordige staten, de richting volgen van het vermoedelijk voordeel, schijnt ons even zeker als dat water naar de laagste plaatsen loopt. Ieder die het anders zegt, lijkt ons van den beginne onbetrouwbaar. En dit niet omdat de gevoelens van recht en vaderlandsliefde en overtuigdheid ons minder juist en minder sterk zouden voorkomen dan ooit te voren, noch ook omdat we ze in de volken niet voldoende aanwezig achten, maar omdat we ze voor onbestaanbaar houden voor onze staten en onze regeeringen, zooals deze ook in openhartige oogenblikken erkennen dat ze voor hen onbestaanbaar zijn.

Vandaar dat voor iedere oorlog een reden gezocht moet worden, niet in de sfeer van de idee, maar in die van de berekening. Welk voordeel hebben die regeeringeu op het oog gehad? Dit is de vraag die telkens weer gesteld mag worden. En het boek van Brailsford

is niets anders dan op die vraag een antwoord. Het toont ons al de staten van Europa opgenomen in een stelsel van winstzoeking. Hun terrein zijn al die deelen van de aarde, die niet door hun inboorlingen zelfstandig beheerd worden. Hun strijd om het grootste voordeel duurt daar onophoudelijk. Hun bewapeningen dienen om hun invloed daar te versterken. Hun diplomaten hebben de opdracht de belangen te verdedigen van ondernemers en kooplieden. Vroeger vooral van kooplieden, nu van ondernemers en banken. Want wat winst zoekt in de oude landen is, in aldoor stijgende mate, het overgewonnen geld. Engeland en Frankrijk in de volle macht van een rijkdom, die hun eigen landen niet kunnen verzwelgen, zoeken beleggingen in den vreemde. Duitschland, gretig geworden, en onder de drang van een winstlust die zich jaar aan jaar guller wist te bevredigen, begon mee te doen, voelde zich achteruitgezet door zijn machtige de zeeën beheerschende mededinger.

Het machtsevenwicht waarvan - met een oude term - tusschen de mogendheden sprake is, bedoelt niet langer het evenwicht in Europa, maar in de heele ontginbare wereld. Het stelsel dat de Staat overal in de wereld de ondernemingen, dat is dus de beleggingen van zijn onderdanen, niet alleen beschermt maar bevordert, is het Imperialisme. De gevolgen van de wedijver, dientengevolge ontstaande tusschen die mogendheden, zijn de bewapeningen en de verbonden. En op het oogenblik dat er tusschen twee van de verbonden groepen een onoplosbaar conflict ontstaat, is de oorlog een Wereldoorlog.

In welk deel deze voorstelling ook onjuist mag zijn, wij voelen dat zij rekening houdt met de werkelijkheid zooals die door een Engelschman gezien kan worden.

Dat zij overigens niet enkel engelsch is blijkt wel uit de verklaring waarmee Karl Liebknecht reden gaf voor zijn weigering van de duitsche oorlogskredieten. ‘Deze oorlog is een imperialistische oorlog, een oorlog om de beheersching van de wereldmarkt, om de politieke heerschappij over gewichtige exploitatie-terreinen voor het industrie- en bankkapitaal.’

Ongetwijfeld is dan ook in deze voorstelling meer werkelijkheid dan in de geijkte dat Duitschland tegen de russische Barbaren de beschaving verdedigt of dat Engeland opkomt voor het recht van de kleine staten.

Niemand zal mij verdenken van de lust geestelijke motieven voorbij te zien, ten einde stoffelijke te kunnen aanwijzen. Maar ik ken geen grooter fout dan de leuzen van de regeeringen, tevens de begoochelingen van de volken, te overschatten als geestelijke waarden. Zij zijn het, in zooverre als zij een kleed van verbeelding weven om eigenbelang en armoede. Maar de ware geestelijkheid, de werkelijke verbeelding, is niet een kleed maar een kern.

Indien het waar is dat de Staat in onze dagen makelaar is voor geldbeleggende landgenooten en het doel van zijn bewapeningen en van zijn oorlogen verbergt achter de illusies van kortzichtige vaderlanders en lichtgeloovige humanisten, dan is het duidelijk dat hij geen onderwerp van vereering zijn kan voor waarachtige idealisten.

Wie een ideaal heeft is nu eenmaal helderziend voor zijn tegendeel, en het tegendeel van ieder ideaal is deze bent-bevoordeelende vorm van schoonschijnend eigenbelang.

Er tegenover staat alles wat heldhaftig en edel is, open en belangeloos.

Evengoed als er scheiding gekomen is tusschen de staat en de godsdiensten, evengoed moet er dan scheiding komen tusschen de staat en iedere nobeler levensvorm.

Wij moeten ons dan gewennen in de Staat het Beest te zien, het Onreine, dat zeker in ons allen is, maar dat wij daarom, ook in onszelf, niet vereeren.

Einddoel in deze beschouwing is dan, òf het onverbonden staan, van iedere omvattende menschelijke samenhang afgewend, òf - en dit zeker daar het eerste niet houdbaar is - een andere vorm van menschelijke gemeenschap.

Het optimisme van Brailsford toont zich ook hierin dat hij tot deze laatste gevolgtrekkingen niet wil overgaan. Hij wanhoopt niet aan een vrede tusschen staten. Hij gelooft dat als de volken eenmaal hebben ingezien hoe hun hulpmiddelen verkwist en hun lichamen vermoord worden terwille van een kleine groep van personen, het einde van bewapening en oorlog daar zal zijn.

Een groot deel van zijn boek besteedt hij aan het uitwerken van plannen ter verbetering.

Toezicht op banken en ondernemers, toezicht op de buitenlandsche betrekkingen van de staten, en een Congres van Mogendheden, vormen het program waarvoor hij ijvert.

Het is duidelijk dat zijn toekomstverwachting rust op de grondslag van ‘geloof in de democratie’, dat zij uitziet op een werkelijke gemeenschap van wel-geordende samenleving.

Deze verwachting is dáárom heilzaam, omdat zij de weg openhoudt voor alle hervormingen, en die alleen wil getoetst zien aan hun uitvoerbaarheid.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Feesten door Jac. van Looy, Tweede Druk, Amsterdam, S.L. van Looy 1914.

De aankondiger ontving dit boek ten geschenke met, ingesloten, enkele rijmen, die beter dan hijzelf het vermag, een indruk van vroegeren voor lateren weergeven.

> Elk goed boek is een feest.
> Dit is er meer dan een.
> Zoo is het al eens voor de ouden geweest
> En nu voor de jongen meteen.
>
> De bruiloft in het domp vertrek,
> Het vuurwerk in de tuin,
> De stervende man die zong als een gek,
> De regenboog op duin,
>
> De maaier in de zon,
> De volksvreugd in de Jordaan, -
> En de menschen in die zes Feesten
> Half engelen, half beesten,
> Armoedig en heerlijk, als een bron,
> Rein, door drek gegaan.

* * *

Vrome Liederen door Giza Ritchl. Amsterdam 1914 W. Versluys.

De poëzie van Giza Ritschl ligt op de grens waar een zekere aangeboren naïeveteit hartstochtelijk wordt en zich weet uitte-

spreken. Vaak is er naïeveteit zonder hartstocht en dan krijgen zij gelijk die kinderlijk niet kunnen onderscheiden van kinderachtig. Vaak is er ook onvermogen zich te uiten en dan verschijnen de onnoodige herhalingen, de uitroepen, de stoplappen terwille van rijm en vers. Gevolg van dit onvermogen zijn ook de gedichten die goed beginnen en slecht eindigen. Maar haar kracht ligt in die kinderlijke ernst, waarmee ze plotseling juister en sterker dan knappere dichters zegt wat er in haar omgaat. Een goede keus van haar verzen heeft daarom altijd een verrassende bekoring en werkt aangrijpend op ieder die onmiddelijke taal kan verstaan.

Deze Vrome Liederen zijn geen goede keus. Zij toonen van Giza Ritschl's gedichten de deugden èn de gebreken.

Goed zijn de eerste vijf regels, die dadelijk zeggen wat de bedoeling is:

> Van U wil ik leeren Christus zien en beminnen,
> Daarom voed mijn hart, mijn ziel en mijn zinnen.
> Want mijn zeer bedroefd hart begeert
> Naar een liefde vol heiligheid, naar een heiligen Vrede.

Goed is ook Nr. XXXI:

> Onder het gevoel van zwaar lijden
> En groote kwellingen kom ik tot U.
> En ik schaam mij niet te belijden
> Dat ik in mijn eenzaamheid ween,
> En mijn handen wring, en tot U
> Smeek om mij te helpen, want alleen
> Gij mijn almachtige kunt mijn strijd,
> Mijn leed en mijn smarten verlichten,
> En mij weer moed en sterkte geven,
> Om dan weer te wandelen in het licht,
> En in een beter en vreugdevoller leven.

Deze verzen hebben een zuivere ernst, die in sommige gedichten aangrijpend wordt door de botsing met menschelijke hartstochten. Zoo in nr. LXXXV:

> Voorbij is mijn liefde, voorbij is mijn jeugd,
> Maria! Maria! wat nu?

Ik gaf hem mijn leven, ik gaf hem mijn jeugd,
Maria! Maria! beschut mij nu.
Want alleen tot U durf ik nu spreken,
Maria! Maria! o help mij toch.
Mijn arm hart gaat bijna breken,
Maria! Maria! o ik bemin hem nog.

Wie in dergelijke, enkele van haar beste uitingen de toon van deze poëzie en van dit boek gegrepen heeft, zal er meer zoo vinden, en dan ook genoegen nemen met zulke waarin het gevoel minder krachtig en de uitdrukking minder geslaagd is. Als vrovw en als dichteres blijkt Giza Ritschl telkens weer een krachtige en een ontroerende persoonlijkheid.

* * *

Wie in de loopgraaf ligt...
Door
Albert Verwey

Wie in de loopgraaf ligt, wie hoop op leven
En liefde en lust voor goed heeft opgegeven,
Kan zich niet langer troosten met de droom
Dat door zijn dood hij land en volk zal baten:
Want alle volken, alle staten
Zijn één als golven van een stroom.
Het leed, de vreugd, van d'een doorcirklen d'ander,
Bloed, hier gestort, kleurt ginds de spiegling rood,
De baar rolt voort, schoon gij met zwaard en stander
Hem aan uw grens stilstand geboodt.
Waar strijdt gij voor? Alleen opdat de volken
Zich te eerder eenen in hun nieuw verband.
Geen haat duurt voort. Een god maakt in de kolken
Van zijn bedoeling al uw doen te schand.
Omdat de machtgen die u leiden meenen
Dat zij het volk zijn dat gij zijt,
Omdat gij dwaas zijt en uw bloed en weenen
Getroost aan 't waanbeeld van hun wijsheid wijdt,
Omdat de droomen van uw vaadren woelen
In u die eigen wereld niet verstaat,
Omdat de glimring rottende op uw poelen
U blind maakt voor de gloor die vóór u gaat,

Daarom verdwaalt ge en stort in woede en wrijten,
Volk tegen volk, naar de einder waar uw schaar,
Gaande naast andre schaar, de kimmen moest doen splijten
Van het gemeenzaam juichen om 't vereenings-jaar.
Nu komt ge, in bloed en wonden, tusschen graven
Van vriend en vreemd, erheen.
Nu komt ge, als vrijen niet, maar als geslagen slaven,
Naar d'eigen einder heen.
Van broedervolken die ge er thans zult vinden
Dooddet ge de zonen,
Rookwolken vlammen op de winden
Uit de steden waar zij wonen,
Gij hebt de kindren, de vrouwen
Van uw nieuwe genooten
Doen hongren en rouwen,
Verkracht en verstooten:
Klaag het nu, klaag het nu voor elkaar,
Nu uw nieuwe jaar,
Het jaar van de menschheid zich heeft ontsloten,
En vraag: ‘welk een dwaasheid heeft ons bevangen?
Een eeuw en langer ging ons verlangen
Naar een droom van gemeenschap: nu werd hij waar,
En nu zijn we onwaardig hem te ontvangen!’
Wie in de loopgraaf ligt, wie hoop op leven
En liefde en lust verloor,
Hij wete dat zijn dood geen baat zal geven
Aan 't volk dat zich hem uitverkoor
Als strijder tegen zijn naasten:
Hopen kan hij alleen
De komst te verhaasten
Van het rijk dat ons allen vereen.

Jeugd in de stad
Antwerpse schetsen voor de oorlog
Door
Eug. de Bock

I

Wanneer de keuken behangen was met drogend wasgoed, dat boven de tafel de muren en de kleine spiegel bedekte en de lucht bezwaarde, verlieten ze hun huis en gingen in de stad rondzwerven.

Gewoonlik vonden ze vrienden die ook hun te enge behuizing of vader en moeder ontvluchtten, en dan liepen ze langs duistere straten en blinde hofmuren, waar soms de volle maan scheen, met hier en daar licht uit een winkelraam.

De rijkdom van mooie huizen en van de pelsen van dames die ze op hun late wandelingen tegenkwamen woog zwaar op hun verbeelding. Die deed hen kommervol de toekomst tegemoet zien. Een uitweg naar een beter leven zagen ze niet, tenzij in hun innerlik, dat stilaan rijp werd en hen enkele malen hun volwassen worden blij deed verwachten.

Daar ze te weinig wisten over de mensen verkozen ze te blijven dwalen, dwepen en redetwisten in de stille wijken, liever dan in de verlichte handelstraten waar die zich verpoosden en elkander zochten.

Ze luisterden naar elkaar als er een 'n nieuwe roman of gedichten gelezen had. Ze zagen dan een hoger levensplan en de verteller bemerkte dat zijn leven verwijd was en voelde zich zelfstandiger geworden tegenover zijn vrienden.

Op school behoorden ze tot de kleine burgerij, waarvan sommigen al vroeg bewust werden. Ze leerden elkaar dat ze achter gesteld werden bij de rijkemanskinderen wier huistaal Frans was, daar zij les ontvingen in een vreemde taal, die eerst langzaam minder oneigen werd tot nadeel van hun algemene ontwikkeling.

Conscience's werken hadden ook hen op het gunstig ogenblik bereikt. Op een stevige grondvest, een gevoel van saamhorigheid met hun landgenoten, hadden ze langzaam het gebouw van hun grieven en inzichten opgetrokken, en hun illusies geplant.

Wat hen aan zelfkennis onthouden werd in de klassen, trachtten ze half ziende op te zoeken en dan bekend te maken op de vergaderingen van hun leerlingenbond, die in een hoekje van de grote feestzaal in de school gehouden werden onder de blauwe blikken van blondborstige maagden die langs de wanden de geschiedenis verbeeldden, de nationale letterkunde en de kunst. Hun jonge stemmen klonken verloren in de donkere zaal. Buiten relden de trams en door de vensters zagen ze het leven van de stad, dat ze later zouden hervormen. Ze zouden er nu reeds aan kunnen arbeiden, als ze maar tijd hadden en niet zo nutteloos moesten studeren. Maar hun mening zou voorlopig niet worden gevolgd en ze zouden later zelfs ondervinden dat ze zelf niet altijd zouden luisteren naar hun eigen stem, verloren tussen gemakzucht, genot en schone impulsie.

II

Ze bezochten wekelijks ‘de uil’ in de opera, waar de muren geschilderd waren met een bloederige kleur, waarop een gaspit matte lichtvlekken wierp. Recht over het toneel, in het midden, voor de ijzeren staven die hen scheidden van de zaal, verdrongen zich werklui met hun petten op en in de hand sinaasappels of warme kastanjes. In de hoeken, in schemering, zaten een blinde, met het beglansde gelaat naar de andere mensen, artiesten met lange haren en baarden, en enkele studenten. De jongsten stonden er tegen de achterwand recht, zodat ze een hoek van het toneel konden zien, waar akteurs met dikke

hoofden en schouders liepen op kleine benen. Van een eerste bezoek had Adolf het tweegevecht uit Lohengrin onthouden, waar de twee strijders tusschen mannen in rode tunieken hun blikken degens kruisten. Hij had aandachtig toegekeken of Telramund op maat van de muziek viel, en had getwijfeld of hij wel ooit muzikaal genoeg zou zijn om de schoonheid van deze geschiedenissen geheel te begrijpen.

Er zat gewoonlik een lang jongmens in een geklede jas. Ze noemden hem de koning van Majorka om zijn baard en zwarte lokken. Hij peinsde en zag nooit naar het toneel, maar gafzich geheel over aan de tonen. Niet ver van hem zat een jonge vrouw van zes en twintig jaar met veel en mooi haar dat ze dikwels terecht bracht, haar armen samenbrengend achter haar hoofd, zodat haar borst gespannen werd onder haar donkergroene bloeze. Zij deelde dikwels bonbons uit. Adolf was op haar verliefd geraakt en was in haar gunst opgenomen.

Zij liet hem 's morgens de blaffeturen opdraaien voor het magazijn waar ze winkeljuffrouw was. Hij stond dan met zijn gelaat naar de straat en zij kwam soms uit de winkel over zijn schouders heen kijken naar buiten, lei er haar hand op en liefkoosde hem voor hij wegging. Eens zagen hem de vrienden 's morgens, voor ze naar de les gingen en lachten hem uit. Dat had er een eind aan gemaakt; met platoniese liefde bleef hij ten slotte niet tevreden.

III

Wanneer ze iets ouder werden gingen ze samen bier drinken, en wisten eigenaardige herbergen te ontdekken. In een daarvan konden ze zich oefenen in het ledigen van lieterse glazen.

Ze gingen er binnen langs een groen hekken, waarachter wilde wijngaard groeide die op het lage dak zijn vingers lei. Op een koer stonden handkarren en melkstopen.

De planken vloer was sierlik met zand bestrooid. Links de toog en de dochter. In het midden een dunne pijler, in bleke eik geschilderd, onder een zoldering behangen met bleekbloemig papier. Aan de wanden slechts weinig plakkaten en pijperekken naast kastjes met kaartspelen.

De klanten zagen telkens op als de jonge bende binnenkwam. Er zat een lange, opgeschoten knaap, bloemig en bleek van aanschijn, in enge kleren. Hij had een bleek gelaat en wit en zijdeachtig haar. Boodschappers met koperen armplaten zaten rond hem te borrelen en te kaarten, en werklui met zwarte hoeden op rookten stenen pijpen.

Het witte haar van de tapster hing tot in haar hals, tegen een blauw en wit katoenen kleed. Zij gaf de jongens een pint en ook een aan haar broeder, die opstond en zijn stoel wat achteruitschoof, zich schraagde en langzaam, alleen het hoofd en de pint bewegend, de hele inhoud zich ingoot.

Hun gevulde magen hinderden hen niet in het bespreken van ver strekkende onderwerpen terwijl ze naar huis gingen. Na zulk een avond had Adolf zijn bed verlaten. Hij ging het poortje door van de tuin en deed een stap op de aarde. Achter het tuintje stond een hoog magazijn met puntige gevel; links en rechts van zijn top draaide opvolgentlik de maan.

Hij kwam hier nu nog weinig, maar als kind had hij er vroeger in de hangmat, van de ene muur naar de andere, gedroomd in warmer winden dan die nu de weg zochten naar zijn ongedekte keel.

Zo hoog als hij het wensen kon was dan het blauwe zeil gespannen dat, na bedekt te zijn geweest aan de westkant met donzen rode wolken, opnieuw blauw werd tot in de trage nacht.

Dan bleef hij liggen met het gelezen boek op de uitgestrekte schoot, dat al zijn gewicht verloor met het opstijgen van zijn mijmeringen....

Hij kreeg een klaar bewustzijn van de verandering die sindsdien was ingetreden. Hij had met de vrienden gesproken over de onmiddellike toekomst. Onbegrensde uitzichten waren hem daarmee onttrokken. Hij had zich nooit vroeger bekend dat hij niet zou kunnen studeren, maar eerlang een broodwinning zoeken moest.

Nu trachtte hij klaar zijn verhouding te overzien tot de huisgenoten, die nu sliepen en wel niet aan hem dachten. Want dat hing daar innig mee samen. Eigenlik ging hij met zijn boeken meer om dan met hen, en zelden verwijlde hij lang aan de gemeenschappelike tafel.

....Gister nochtans was vader thuis gekomen van een buitenwandeling, en zei dat de rozen bloeiden. De rijm lag 's morgens nog op de velden, maar reeds waren bleek roze rozen aan hun stam geopend. Dat was een goede boodschap geweest en met verwachting had hij gedacht aan de zomer, en de lente als naakte vrouwen met de armen vol rozen over een weide aan zien komen, juichend en blozend.

Zijn verleden was nog gering vergeleken bij het onbekende wat hem te wachten stond.

IV

Hij was onverwacht op een kantoor geplaatst en had de tijd niet om zich te bedenken. Hij kende zijn verlangen nog niet als een goed zwaard in wilskrachtige handen.

Op een Zondag ging hij Henri spreken. Die kwam pas van een prijsuitdeling. Zijn *Télémaque* en *Europe pittoresque* lagen in het kleine duffe salon op de tafel. Er was ook een verouderd Nederlands boek bij, met plaatjes, waarvan één twee herten en een roofdier voorstelde met het motto: 'Welk eene tegenstelling vertoont ons deze mooie plaat! Langs den eenen kant de zachtaardige, lieve onschuldige axisherten (cervus axis), en langs den anderen kant de bloeddorstige, onverzadelijke tijger! Welk eene tegenstelling!'

Ze hadden erom gelachen en waren de avondstraten opgelopen. Daar werd hun oog geboeid door twee meisjes, die tussen de donker geklede mensen ineens waren zichtbaar geworden, in het licht van de booglampen, in hun witte bloeze. Ze liepen er spoedig naast. Adolf was nog opgewonden van ergernis om het bespottelijke boek en praatte vlug. Hij vroeg vrijpostig of de dames het hen niet kwalik namen, dat ze een eind meeliepen.

De meisjes bekeken eerst elkaar en de grootste antwoordde: 'Toch niet Mijnheer' en monsterde hem vlug. Hij vroeg langs waar ze gingen en gaf haar zijn arm, de hare met zijn hand er door leidend. 'Waar gaan we heen? Het is zulk mooi weer en de avond is zo lang.' Zij had hem helemaal in haar macht,

beweerde hij, en hij zou haar nooit verlaten. Ze liepen nog even langs het concert.

De kapelmeester op de kiosk boog naar links en rechts, onder schitterend licht. Lager dan de muzikanten, onder de hoge fijnbladerige bomen, slingerden door elkaar jongens en bakvisjes, achter de rug van kalme burgers, en riepen naar elkaar en verrichtten kattekwaad. Tannhäuser zong zijn smart nog uit in samenklinkende instrumenten.

Het werd tijd voor het meisje en hij geleidde haar naar de boot. Hij wou volstrekt mee tot haar huis - Henri nam afscheid - al was het temidden van de velden en ver over de Schelde. Aan boord liep het vriendinnetje de nacht in, naar de machinekamer, of zette zich daarna op afstand, stil op de bank, langs de reling in de duisternis en keek uit haar verte naar Adolf en 't meisje, die dicht bij elkaar zaten.

Zij deed of ze hem lang kende. Nu zat ze onder haar brede, kleine hoed naar hem en langs hem te kijken, de ene knie over de andere en zei hoe ver het was en hoe dikwels op een week ze 's avonds naar de stad kwam. Hij zag naar haar gelaat en in de flauwe nevel die om de gauw schuivende boot en over het water hing.

De boot landde aan.

Voorbij het kleine, hooggelegen dorp ontmoetten ze niets dan een enkel huis en een herberg. Er klonken links van de weg in de duistere nevel eentonige bellen van koeien die in de weide waren gelaten.

Hij miste met vreugde de eentonige stadsgevels.

Het was zeer donker en ze struikelden dikwels over uitpuilende stenen, zoodat hij haar dicht tegen zich aantrok.

Ergens was nog licht. Daar bleef ze staan en sprak met haar vriendin, en vroeg hem om even te wachten. Hij vond het goed en leunde op zijn wandelstok, terwijl hij de nacht om de bomen, en de weiden van het landschap rond zich beschouwde. Maar er klonk gelach achter het vierkant huis en hij zag een witte gedaante zich over het veld naar een verre huizengroep spoeden, haastig om niet te worden ingehaald. Boven werd een lichtje aangestoken. Hij keerde alleen naar huis terwijl het licht begon te regenen.

V

Een paar weken later was hij uitgelopen voor kantoor.

Hij kon nooit tussen de arbeid zijn gedachten geheel van zijn werk bevrijden. De straatweg met mensen, tussen de koele gevels, leek een voortzetting van het bureau; maar hij was belangwekkend om het gaan en komen in de klaardere kleuren. Er was een lichte wind, het pad voor hem was vrij. Hij haalde adem en ging met gezwinde pas verder.

Links in de straat was het gewoel van wagens. Een tram gleed voorbij, een doorzichtige doos met een dozijn mensen, die allen de stad bekeken en elk om een bizonder leven bekommerd waren en een wereld weerspiegelden. Hij keek daar altijd in, vooral wanneer er vrouwen zaten, met kleurig lint en een mooi lichaam. Eén wendde haar hoofd om en bekeek hem. Hij keek terug; zijn blik werd vastgehouden in de hare en in haar gelaat, maar hij herinnerde zich niet aanstonds van wie het was. Zij bleef kijken zolang ze kon en glimlachte met verstandhouding. Hij deed een teken met de hand en dan eerst bedacht hij, dat het Marieken geweest was. Ze was toen reeds geheel verdwenen.

Het was laat toen hij terug buiten kwam in het goed verlichte midden van de stad. Hij keek naar links en rechts uit in de straten, onder het licht van de gaslantaarns en van de winkelramen, tegen de voorbijgaande of wijkende meisjes- en mannegezichten, die somtijds witter kleurden bij felle lampen, en dan weer onder hun hoed verduisterden.

Hoe was het seizoen innig geworden na de slechte zomer. Hij kon de verglijdende kleuren saamvoegen en wachten tot mantels bij elkaar waren om met lust hun schakering te genieten. Beneden hing fijn grijs licht. De hemel was ondoorzichtig, maar de straten waren helder. Misschien bracht dit voor morgen wat koele regen.

Zo laat kwam ze wel niet meer door de stad. Met een weinig spijt om de verloren tijd trok hij een zijstraat in. Hij vond een krant thuis van Henri die hem nu en dan iets zond, beschavingsof arbeidsmonumenten uit den vreemde, die hem geloof moesten

geven in de schoonheid van de tijd. Hij sliep in met het voornemen om hard te gaan werken, ten einde met gerust geweten zijn verhouding tot Marieken aan te knopen en te verzorgen.

VI

In de grote hoge zaal drupte stil licht van de naakte koepel. Het was de enige waar geen tent onder hing, die het licht als water droeg en het zacht langs de schilderijen liet glijden. Hier werd het royaal geplengd langs de weidse fresken, die aan alle zijden van het ronde vertrek waren opgesteld, doeken als muren met droomachtige vergezichten op purperen landschappen, of getemperd groen, met een wazige blauwe einder. Op heuvelruggen ging bruin vee, gestuwd door naakte jonge mannen. Op de voorgrond, bij een heldere blauwe bron, stond een jongeling en liefkoosde een jonge vrouw. Zijn leden waren als rijpe vruchten, gewassen onder de zon en de witte wolken. Hij droeg zijn mannelikheid als een schone bloem, bloeiend en geurig. In de verlaten zaal, waar over het dikke tapijt geen stappen dan reeds vergane verklankten, ging aarzelend tussen de overweldigende figuren en nagebootste bewogen hemelen een zwarte gedaante, een kindermeid met dikke rode handen en onschuldige oogen. De kleinen rustten met hun dikke knietjes op een malse sofa. Zij kwam nader bij de doeken en, menende dat ze alleen was, bracht ze de hand bij de ogen en plooide ze tot een koker, zodat ze beter de naakte weelde bespeuren kon.

Stilaan viel grijzer licht door de hoogte. De zalen werden gesloten. Buiten gingen de mensen met een laatste schijn van licht om hun leden en klederen, en aan de hemel schenen kleine vluchtige kristallen zich te vormen, de ene naast de andere, grijs, die aan vallensgerede sneeuw deden denken.

Adolf zag over de mensen heen. Vurige en zwarte ogen waren eerst kleine bloemetjes, kleurvlekjes, op dit schone fond, maar zijn geweken gedachten kwamen langzaam naderbij en gingen zich moeien met de wandelende meisjes.

Toen hij thuis kwam vond hij alles duf en gesloten. Hij opende de deuren en ging in zijn kleine kamer zitten.

Hij dacht na over de mogelikheid van zijn verlangen.

Hij voelde dat bedolven zaad, door omstandigheden in goede aarde gebracht, hier en daar al had gekiemd en in de wisselvallige lucht een vrucht gedragen.

Hij drukte die zekerheid uit in de simboliese beschrijving van een tuin met rozen en stramme leliën, en wanneer hij daarmee klaar was las hij nog eens de eerste verzen van een vriend.

Hij lei het tijdschrift weg en nam een groot in-quarto. Maar zijn ogen hadden telang gezworven om de mooie wisselende vormen in de straten en aan de gevlekte hemel, en de ogen van zijn geest waren te lang gesloten geweest sinds zijn kantoorleven, en schenen vijandig aan de gestadigheid van een langer gedicht of van een schoon betoog. Hij nam ten einde raad, neerslachtig, een De Profundis die uit een mooie letter gezet was, en liet zijn hand de zachte sterke bladen omslaan en openpletten waar hij vroeger was gebleven. Hij had spoedig geen vrees meer, dat hij niet met graag geleide zinnen deze schrijver zou kunnen volgen.

Hij hield nochtans met lezen op om te gaan spelen met het vliegen en op de muur kruipen van een Lievevrouwebeestje, dat hij deed vluchten of nakeek hoe het vooruitkwam over de witte bladen van zijn boek. Hij had plezier aan de beweging, en liet het ruisend leven uit de letters doodgaan, totdat hij plots, aan 't mijmeren, aan 't diepe lijden dacht van Gezelle, die in een soutane geknecht was, maar ogen en zinnen had om de hele wereld te omvatten en te doorkennen, die vele jaren zweeg, vermoeid van de ongelijke strijd met schoonheid, en alleen de handen spreidde naar een vuur, en daarover dichtte, of naar de dauw van de goede morgen.

Hij had zelf nog niet veel andere schoonheid gekend. Hij was soms verblijd geworden door de beweging van een jonge vrouw, en beschreef haar thuis met nauwkeurige woorden. Wanneer hij meer lotgevallen zou hebben leren kennen, en aan den lijve vriendschap, liefde en haat van velen zou hebben ondervonden, zou hij met klaarder oordeel menselike verhoudingen zien, en verhoudingen van mensen tot de natuur, en groter werk maken.

Reeds riep hem in dit schemerend uur een stem. Er was

nog geel licht op de oostelike gevels. Hij bedacht zich niet en ging naar buiten.

Het was acht uur geworden en hij had niemand ontmoet op de gewone wandelweg langs de katedraal naar de haven, waar op het ruime verheven promenoir nog daglicht was, terwijl de stroom bleek rimpelde. Avondwandelaars slenterden hem voorbij.

VII

Hij nam een kaartje voor de boot die hem aan de overkant bracht bij het dorp, waarachter de zon gezonken was. De nacht waarde reeds onder de bomen.

Marieken stond met een pak op de straatweg, in gedachten tot ze hem zag. Hij was verheugd, nam haar arm en drukte hem tegen zich aan. Dan verlieten ze de huizen en de mensen, en gingen verder de dijk op.

De stroom ruiste gestadig. Er was vloed. Het water beet gedurig verder op de zachte glooiïng.

Aan de binnenzijde was de dijk steil, voor een wijde polder: weiden met roerloze welen en in de verte bomen en een enkele torenspits. De zon was weg. Het dorp was niet meer zichtbaar.

Adolf leidde het meisje omlaag, en zij koos een gemakkelike plaats uit zodat, toen ze elkander zoenden, ze waanden van de grond te zweven. Hij werd niets gewaar dan haar lichaam en al de geluiden zwegen voor haar zoekende woorden. Verwijderd lag haar hoed. Haar ogen schemerden in de zijne als een zwart water met glanzingen. Het werd soms wijder en dieper en de schittering week alleen voor haar luikende wimpers.

Terwijl hij met zijn arm onder haar lichaam rustte, en naar de heldere verre hemel keek, kwam ze zich weer over hem buigen en met haar lippen de toegang zoeken tot zijn gesloten mond. Stil drong hij haar opzij. Half bedwelmd kwam zij rechtopzitten. Haar ogen waren wijd geopend. Ze bracht heur haar terecht terwijl hij in haar schoot telde hoeveel geld hij nog had. Ze bleven echter nog wat zitten. Hij had zijn knieën opgetrokken en zij rustte voor zijn borst. Hij nam haar weer in zijn armen en daar hij niet meer spreken wilde begon zij te wenen. Hij vroeg zich af of het oprecht was, en vroeg naar de reden.

Zij vertelde snikkend en het hoofd bedolven dat zij dien avond bij haar tante niet mocht thuis komen.

Ze was gister naar de stad gegaan om suiker en gort. Grote affiches hadden haar aangetrokken voor de gekleurde glazen deuren van een kinema en ze had de avond in het licht en de duisternis van de zaal doorgebracht. Dan had ze niet naar huis gedurfd. Zij was naar haar vader gegaan die in de stad woonde, en had hem gevraagd om een bed voor haar gereed te maken, maar die had gezegd dat ze een hoer was en naar een bordeel moest gaan. Dan was ze door een heer bij de arm genomen, die had haar tranen gedroogd. Zij was met hem naar een kamer gegaan en 's morgens alleen ontwaakt.

Zij scheen zich geheel te willen verbergen, maar hij boog zich tot haar over en vroeg haar zacht waarom ze vandaag niet naar haar tante was gegaan.

Ze wás teruggekomen, vanavond, nadat ze tevergeefs werk gezocht had. Maar heur tante had de deur voor haar gesloten en haar wat kleren toegeworpen.

Adolf had haar graag op een veilige plaats onder dak gebracht. Zij vroeg nu geld om minstens deze nacht nog te kunnen slapen. Zij ging zelf in zijn zak. Hij belette het haar met zacht geweld, en trok haar hand terug die hij met zijn linker om zijn hals lei, en haar met de rechter oprichtend en steunend zodat ze hem in het gelaat moest kijken vroeg hij haar wat haar plannen waren.

Zij zweeg en ontweek zijn blikken.

De maan was nog zeer laag en bedolven.

Zij antwoordde eindelik, hem langs de lenden strelend met beide handen: Dolf, laat me niet alleen gaan in den donkeren. Ik ben zo bang.

Hij vroeg wat ze de volgende week ging doen, en later, als ze werk had gevonden. Of ze wou meid worden.

Zij schudde ontkennend het hoofd, en vroeg om bij hem te blijven. Maar hij verdiende geen geld genoeg en wou haar niet op een kamer zetten.

- ‘Ik ben meerderjarig en ik wil niet meer terug naar huis. Laat me ten minste deze nacht meegaan. Ik zal heel stil binnen komen. Ge woont toch in een groot huis?’

Ze vleide zich als een slang tegen hem aan, en zocht hem te overwinnen.

‘Ik zal heel stil zijn.’

‘Stil?’ vroeg hij haar lachend, ‘Je bent niet mooi als je stil bent. Doe je zaken goed. Verkoop je aan iedereen maar blijf dan van me weg, of werk en tracht zonder hoereren aan de kost te komen. Laat ons nu gaan, want ginder breekt de maan door en je geburen gaan je herkennen.’

Zij zei niets meer maar liet zich gelaten verder leiden, de boot op waar nog wat schimmen waarden, en in de stad namen ze afscheid, voor een hotel waar hij haar beloofde haar spoedig weer te zien.

VIII

Ze leefden niet in een intellektueel bewogen omgeving. Ze hadden alleen vereerde voorbeelden buiten hun land, of onder wie al lang dood waren: Conscience, die ze als een integraal man beschouwden, en Rodenbach, die zo vroeg gestorven was dat zijn gedachtenis onbevlekt, ideëel en symbolies bleef.

Het geslacht dat hen was voorgegaan was in hun achting gedaald zoodra ze zelf aan het werk waren getogen en eveneens wegen begonnen te vinden over de moderne gedachtenwereld.

Zo had de koning van Majorka een flaminganten-komedie geschreven. Op een morgen was Adolf naar hem toegegaan om nader kennis met hem te maken.

Pieter - zo heette hij - was vijfentwintig jaar en begon met zich zelf tot klaarheid te komen. Hij zag zijn eigen silhouet vóór de tijd en kon het enigszins naar willekeur doen bewegen. De zichtbare wereld kon hij in proza binden. Hij kende het uitzicht van zijn verleden.

Hij zat in een grote zaal tussen dossiers en adresboeken. Een encyclopedie lag open op zijn schrijftafel, en hij had smalle vellen papier gereed om een artikel te maken voor de krant, waaraan hij verbonden was. Door de hoge vensters scheen helder licht.

Adolf bekeek de jonge man niet zonder eerbied. Hij had

een donker, bruin gezicht en droeg blinkend, gitzwart haar in een scheiding midden op 't hoofd. Zijn baard was tegenwoordig zeer verzorgd. Hij vroeg Adolf of hij kwam om proza te helpen drukken, want hij had een handschrift van hem ontvangen om dit bezoek voor te bereiden en wist dat hij reeds enkele kronieken schreef voor vreemde bladen.

Adolf zei nee. Wat hij gezonden had waren een paar beelden die hij naar het leven getekend had terwijl het hem voorbij ging. Hij had zich niet geheel als een vreemde bij hem willen aanmelden. Hij werkte tegenwoordig aan ernstiger dingen, en had nog niets laten drukken behalve dat paar kronieken, die hij niet merkwaardig vond.

- Waarom heeft u ze dan toch uitgegeven?

- Om wat geld te hebben. Het kan onbezwaarlik zijn, slechte dingen te doen, als we maar bewust blijven. Ons eenig doel is immers tot wetenschap te komen? Met dit doel kwam ik ook hier. Ik verlangde er naar, met u te spreken. Ik las uw boek.

- En mij verheugt uw bezoek, zei de koning. Ik vond in uw schetsen verstand en hartstocht. Maar dat is het hem niet wat me met genoegen kennis met u laat maken, want uw toekomst als schrijver ligt alleen in uw volharding en karakter. Maar 't is omdat ik de innerlike gedachten meen te kennen - men verstopt zich niet gemakkelik in onze kleine wereldstad - die ge nog niet geuit hebt en bewaart tot ge uw pen met zwier hanteren kunt.

Gij zijt natuurlik ontevreden over de toestanden in ons land en zoudt die met mijn hulp willen veranderen. Ik treed nog niet in dat strijdperk: Mijn wapenrusting is nog niet gereed.

Wij Vlamingen, willen we 't schrijven volhouden, moeten half kunstenaars, half polemisten zijn. Laat ons vooral geduld hebben, geduldige polemisten zijn. Ons geslacht zal er misschien geraken. Het vorige bleef halverwege dood. Aanvaard uw lot. Al waart ge de aangewezen man om rond u een geestelike strijd te groeperen, omdat ge 't juiste inzicht en voldoende werkkracht hebt, zulks zou nog niet erkend worden ook door veel minderen dan gij.

Uw ‘fond’ is misschien beter dan de mijne, en ook mij verveelde het dikwels, dat anderen niet naar me wilden luisteren,

omdat mijn stem beneden hun ouder hoofd doorging. Je moet eerst heel wat hebben gepresteerd, een jaar of vier naar buiten uitgewerkt, voordat de mensen je beginnen te bemerken. Maar dan sta je verrast te kijken, hoe licht je een hele Jan bent.

Er ging een schel. De man had nauweliks tijd om Adolf de hand te geven en verdween dan door een zijdeur.

Adolf dacht na en pasgeboren zinnen antwoordden in hem op de denkbeelden, die Pieter in hem had neergelegd.

Toen ging hij terug naar zijn kantoor. Hij zag aan de overkant van de smalle straat een meisje, voorovergebogen, een kous bevestigen over een goed gevormd been. Haar schouderbladen bewogen zich sierlik onder een bruin manteltje. Zij steunde zich op een lage dorpel. Het been was lang, van een zwarte, enge schoen tot over de knie. Het was donker in de straat. De regen viel over haar. Toen hij achter haar doorging zag hij een lok los hangen over haar kraag. Ze rechtte zich op toen beide deuren werden opengedaan - ze moest in het huis zijn - en keek gerust naar hem om. Het was Marieke.

Er was geen vleeselike bekoring van haar uitgegaan, maar een die meer 't verstand dan de zinnen trof. Een beweging, die even herinnerde aan geliefd beelhouwwerk en, door het openslaan van een mantel in treurige omgeving, deed denken aan de schoonheid, waarvan we de oorzaak niet kunnen naspeuren.

Inmiddels waren zijn gedachten door herinnering getint. Hij voelde zich opgenomen worden door liefdesdenkbeelden, maar wou de belangeloze verschijning nog vasthouden.

Laat ons door alle ontstemming heen op tijd de vreugde vervolgen en geen vermoeinis vrezen, dacht hij. Na lang werk is de peluw goed. Overal wacht, en dikwels onvermoed, de schoonheid van het onuitputtelik leven, dat knoppen tot vruchten laat worden. Hij had graag zijn arbeid laten rusten en ware met andere mensen gaan redetwisten over velerlei zaken en dan terug aan 't werk gegaan tot weer het plantje schoonheid, dat wij in leven houden, bladeren wou drenken in de lucht.

Het begon helder te worden, al was de avond nabij. De lucht was nog bewolkt en grijs, maar er kwam veel licht op elke oppervlakte.

Door het venster zag hij in een harde gevel het oud omlijste gat van een zolder, die er zwart achter donkerde. Voor de holte sloeg rook uit een schoorsteen, zacht warrelend. Zo vliedt het leven achterwaarts, wanneer het door herinnering bezien wordt, tussen ons en de wereld die veel trager wentelt en veroudert.

In een straat begon een orgel te draaien. Het bleek wat later begeleid door een helderer klank. Eerst meende hij, dat die uit het orgel zelf kwam, maar hoorde toen, eerst ermee gelijklopend en dan zich er boven verheffend en afwijkend, de stem van een vrouw.

Hij had ze dageliks gehoord. Haar uitspraak was slepend en volks; zij stond waarschijnlik bij de wastobbe.

Zij had een verscheiden repertorium. De ene dag waren het Vlaamse liederen, oude en nieuwe, die op de volksliederenavonden worden aangeleerd. De andere waren het Franse romansen uit moeders tijd of die in Music-halls door Parijse dames worden gezongen. Haar stem zelf veranderde telkens. Dat hing alles af van de gesteltenis van de lucht en of de wind de open ramen deed wankelen of langs de muren streelde onder een hemel zonder wolken.

Hij werd plots gewaar dat het Marieken was. Hij voelde naar zijn hart en wierp voor zijn eigen genoegen een theatrale handkus.

IX

Toen hij buiten kwam talmde hij om weg te gaan, en hoorde achter zich de andere deur openen. Zij stapte snel, liep, en kwam zich aan zijn arm hangen, haar gezichtje geheven om te vragen of hij het goed vond, dat ze gekomen was.

Ze zag er goed uit, alleen iets minder fris om de ogen, en haar lippen waren rood geverfd. Zij had een eeuvoudig bruin kleedje aangetrokken en een schone hoed opgezet met een kleurige pluim. Haar halsje kwam uit een jabot van smalle, rechtstaande witte kant.

Het schemerde. Buiten gingen haastige mensen. In een restau-

rant waar de lusters waren aangestoken gingen ze binnen om wat te eten.

Wanneer ze hun twede demi gezapig dronken, haar knie tegen de zijne, begon hij haar schoonheid te ontleden en te beschrijven. Ze liet hem glimlachend begaan, zag soms met neergeslagen ogen naar heur borst of vouwde heur handen op de tafel, hem schalks bekijkend. Zij schreef met de voetpunt lijnen op de vloer, naast haar stoel, terwijl hij heur hoofd maar beschouwde, dat knapper geworden was door omgang met mannen die ze moest bedwingen. Haar ogen waren altijd bloemen, haar neus was dunner en heur mond trok feller tussen haar bekende lippen.

Zij lei een haarlok op zijn hoofd terug, die tegen zijn oog gevallen was, en vroeg hem: 'Ga thuis weg en laat ons samen gaan wonen. Gij zijt een artiest en moet worden opgewekt en getroost. O ik weet dat heel goed. Ik heb dat dikwels gelezen en mijn Mijnheer heeft mij veel verteld uit zijn leven. Hij is een beeldhouwer en ik moet niets doen dan voor hem poseren.

'Ge zegt er niets op. Is dat omdat ge niet rijk genoeg zijt? Maar ik heb niet veel nodig. Laat ons vannacht bijeenblijven, liefste.' Zij vlijde zich tegen hem aan en hij gaf toe en bracht haar buiten de stad in een guinguette.

Hij liet de maan schijnen in de open kamer, die over de baan op de velden uitzag. Hij noemde haar zoet beeld, schone bloem, en ze praatten lang, geleund bij de huismeubels. Ze gleden in hun nachtgewaad van het bed naar het hoog balkon, waar ze tusschen de open ramen naar de nacht keken, die van onder mist lei over de aarde en boven veel sterren droeg. Zij trok een lint uit heur haar om haar vinger, dat wegwuifde en dat hij opving; hij hield het onachtzaam vast en hield het bij zich.

X

Pieter, de koning van Majorka, kwam nu dikwels met Adolf en zijn vrienden samen.

Hij had zich nog eerst aan de arbeid gezet en ruimde de

boel op. Er lag op zijn tafel een lusiferdoosje. Hij nam het en wierp het in de kachel, waarvan het de buik inwendig verlichtte.

Er zeeg nog een kille glans van de grijze hemel, die in de neteldoeken gordijnen weerhouden werd en schitterde tussen hun fijne mazen. Hij liet de store zakken en stak de lamp aan. Het was drie uur, maar de avond begon zich reeds thuis te voelen, zij was alleen nog wat zwijgzaam en mijde. Er blonk nog licht op de muur tegenover het enkele venster, dat niet van de lamp kwam en buiten blaften honden blijde. De lantaarnmannen staken de gas op langs de straten met nog open huizen, waar kinderen speelden tussen de wandelende mensen.

De kameraden kwamen hem voor de schouwburg halen.

Die was schitterend verlicht. De dames hadden lichte bloezes aan en mooie snoeren om de hals of zwarte fluwelen linten. Ze zaten er midden in de mensen.

Het stuk van Ibsen was spannend en als aan een sterk tegenstrever konden ze er de kracht en juistheid van hun eigen inzicht aan meten. Er ging geen woord verloren tussen de altijd vruchtbare toestanden. Elke zin was een nagel, die de stoffering van dit gedachtehuis vaster klopte, en op het einde was alles onroerbaar.

Een heer op jaren haalde hen bij het uitgaan in, en beweerde dat Nora als theaterwerk tot het knapste behoorde wat Ibsen geschreven had; maar als kunstwerk lager stond dan zijn later gevoeliger werk. Zij waren het niet met hem eens, maar diskuteerden niet lang.

Hij behoorde tot de niet van verstand beroofden, die blijven wandelen tussen de overgeleverde en dus niet meer geldige vooroordeelen over kunst en geest. Zij houden zich zogenaamd op de hoogte, maar kennen de drijfveer niet van het moderne leven en zoeken nog altijd gevoeligheid waar actie schittert. Zij kunnen oordelen over de onderlinge betrekkingen van de overgeleverde denkbeelden en opvattingen, maar vatten niet wat uit verandering opstaat en staan er ondanks zichzelf pedant tegenover. Zij beoordelen niemand zooals het behoort. Alleen de laatstgeborenen kunnen oordelen over de waarden van de tijd.

‘Zo staat het met het groene hout, wat zal er met het dorre geschieden’, zei een van hen.

Er kwam een eenzaam man voorbij. Die hield zich bezig met

voor zich een schijnvuur van bijval en roem te onderhouden, welks bleke glans veel mensen denken deed dat er nog brandstof was. Hij was geheel door zijn volwassen worden uitgezogen en zijn jeugdwerken werden enkel nog geprezen.

Zou hij wel zelf beseffen dat het leven wonderlik snel gaat, en minder is dan een zucht voor wie niets te zeggen hebben? En zouden zij zelf zich nog tooien met de jongste bloemen van moeder aarde, en haar nieuwe eigenaardigheid bemerken, - over twintig jaar?

Het was een Zaterdagavond, zodat ze de hele vrije Zondag vóór zich hadden en de nacht erbij. Ze zetten zich als koningen rond twee tafels in een stil café, en begonnen een opgewekt gesprek over het huwelik.

Een graveerder begon met een langere vertelling.

'De eerste maal had ze een witte bloeze aangehad, laag uitgesneden en met zwart afgezet. Ze was te licht gekleed voor dit herfstseizoen, dat naar de winter ging, want alleen de volksmeisjes liepen nog zonder mantel.

Ik had ze aangesproken op het promenoir. Ze vertelde me aanstonds dat ze alleen was, verdriet had, en op haar broer wachtte die uit Amerika zou komen. Bij het café aarzelde ze om mee te gaan, en bedankte me, maar ging dan toch en zag voorkomend naar mij om te gaan zitten op de plaats waarheen ik mijn blik richtte.

Wij zaten buiten onder een groot zeil, en over de Schelde hingen donkere onweerswolken, in lange lage banken. De wind stak op en loeide; de gaspit die de plaats verlichtte flikkerde. Het zeil rukte aan zijn touwen. Onze koffiekoppen hielden hun zwarte onheilspellende ogen boven het droevig groengrauw van de kleine tafeltjes.

We zaten knusjes bij elkaar. Ik vroeg haar uit en zij vertelde dat ze viool speelde en boeken las. Ze was reeds meermaals te Antwerpen door heren aangesproken, wat ze niet gaarne had. Ze dronk helemaal niet en ik ledigde ook mijn kopje nauweliks. Daar de storm dreigde, kwam de patroon

met veel moeite, met zijn helpers, het zeil losmaken en inhalen, en wij gingen heen.

Aan de overzijde van de Schelde glommen zwakke lichtjes in de Kursaal.

Ze had reeds horen spreken over Sint An', en nam mijn voorstel, om er dan maar heen te gaan, gretig aan; zo werden we goede vrienden. Onderweg vloog mijn hoed af, en ik moest er achter lopen, terwijl zij stond te wachten, en lachte, en de hare vasthield met haar beide handen.

Ik zag op de vlotbrug uit naar een motorboot, maar vond er geen in de duisternis die van iedereen verlaten was.

We gingen dan met de grote overzetter. Aan de overzijde gingen we tegen de wind en het stuivend zand in over de vlakte, langs een grote omweg naar de Kursaal, en toen voelde ik voor 't eerst de warmte van haar borst tegen mijn lichaam, daar ze aan mijn arm steun zocht en we elkaar beschermden voor een rukwind. Ik meen dat ze toen reeds gezoend wou worden.

In de grote zaal brandden vier lampen. Witte beelden stonden zwijgend, met naakte benen en armen en een amfora in de hand, langs de wanden. In het midden rond de pijlers waren lage zitbanken, van rood fluweel.

Aan een marmeren tafel lieten we ons wijn brengen, met fruit. Door de grote ruiten zagen we grijsglimmend en in de hemel verschemerend de verwijderde haven, merkten de stroom niet, achter de tuin waar eenzame oleanders rilden in de wind.

Zij stond op en vroeg aan de kellner waar de koer was. Die wees haar naar buiten; ik stond op en ging blootshoofds en zonder overjas mede. Ik wachtte tot ze terugkwam en we stoeiden samen in de tuin, en kwamen als tevreden kinderen binnen, waar we op onze plaats de plaatjes zagen van een prospektus dat ik toevallig bij me had, met danseresjes in korte klederen en lichte zwevende standen.

Zij hield haar knieën dicht bij de mijne.

Wij gingen dan heen en ze praatte me nog wat over haar familie en dat ze bij een barones de S. sekretaresse geweest was. Ze had ook te Leipzig gewoond en had er Duits geleerd. Ze was nog maar achttien jaar.

De weg was korter dan ik verlangde en in plaats van ons aanstonds in te schepen gingen we nog in een hotel, waar we in een veranda bij de straat aan een onfrisse tafel plaats namen en eiers bestelden. Zij had oesters gevraagd maar die waren er ongelukkig niet.

Zij stond na een paar minuten op - ik had haar op de mond gezoend en omarmde haar dikwels - en ging het hinderende licht dempen. Ze had de stoel genomen en ging er vlug op. Haar been was mooi gevormd, en zij stond prachtig in evenwicht. Zij moest op de tenen staan. Ik droeg ze van de stoel terug en streelde haar armen.

Iets later waren we in een stemmige kamer. De zoldering was laag en donkerkleurig. Vier kleine vensters waren langs een zijde, en twee langs de andere. Ze waren langs binnen met boerse gordijnen behangen, maar langs buiten waren er diskrete luiken voor. Op een mahoniehouten kleine ronde tafel met tafelloper brandde met lage vlam een petroleumlamp. Aan de ene zijde was een groot bed, met kantbeklede rode sprei. Een lage kanapee en twee brede armstoelen, alle met groene en rode kleur. Een dik tapijt lag op de vloer.

Zij had haar hoed afgenomen en bracht heur haar terecht. Ik had gezeid dat we ons toilet wat gingen maken, daar we vol zand zaten; ik talmde en zij zette mij aan tot spoed, mij bekijkend met grote oogen. De deur had ik gesloten.

Ik nam ze zacht in mijn armen en drukte mijn mond op haar hoofd en mijn gloeiende wangen tegen de hare. Ze liet me begaan en neigde zacht achterover in mijn armen, maar toen ze bijna neer lag en ik haar wou opnemen en wegdragen, veerde ze recht met een zucht en protest, en ging op de arm van een zetel zitten wachten tot ik gereed was. Toen nam ze mij weer om de lenden en trok me op haar schoot en zoende mij, en toen ik opstond en haar op het bed neerzette en mij bij haar neerliet, verweerde ze zich opnieuw en zei dat ze, had ze dit geweten, niet zou zijn meegekomen.

Nochtans vluchtte ze mij niet, integendeel, en liet zich geheel vergaan in mijn omhelzingen en kwam eraan tegemoet. Zij gaf zich geheel over aan mijn armen. Zoo bleef ik tussen lust en verbazing, en begon haar met geweld te behandelen, maar

toen verzette zij zich even geweldig en het scheen me, of ze oprecht was en ik haar niet mocht dwingen. Ik verfriste me met water en verliet vermoeid het huis.

Buiten begon ze te zingen als een zangvogeltje, en mijn teleurgesteld gemoed te troosten met liedjes, van “petit bonheur grand malheur”, en wees spottend naar de blinden die langs buiten toe waren. Ik onderzocht haar ziel voorlopig niet verder, maar zwaaide behendig mijn overjas uit en dwong haar die te aanvaarden ter beschutting. Het stormde op de straatweg langs de oever. In die avond is een grote sloep vergaan met twee visschers.

We moesten lang op de boot wachten. Ik bracht haar in de stad beleefd bij de tram, die naar haar woning reed, en vond jelui bij een plezierige tafel weer.’

De koning sprak: Hoor eens hoe zelfstandig en hoe vrij dit verhaal klinkt. En toch sturen zulke gevoelens regelrecht aan op een huwelik. Want we kunnen niet blijven dwalen en als je zoveel vreugde beleeft bij een meisje, zonder ooit bovenmate te worden verveeld, kan je niet meer dan met de hulp van buiten je liggende dingen, als te groot verschil in beschaving, van haar afkomen.

Weest gerust, het noodlot zal zich met onze toekomst belasten. Je hebt lang en veel gewerkt, zonder opzien, zodat je met groot verlangen en kracht tot vreugde aan het daglicht treedt, onder je vrienden en de mensen; je bent echter nog enigszins vermoeid; je hebt een paar avonden lustig gedronken; de eerste vrouw waar je mee in aanraking komt, die beschaafd is, goed gevormd en vriendelik, zal je misschien behoren. Als ze je enigszins tegemoet komt wordt je in haar armen en in een huwelik gevoerd.

Adolf trok aan zijn pijp en dacht aan zijn liefdenacht met Marieken, die nog niet uit zijn zinnen was verdwenen.

Pieter stond op toen een vrouwelike gestalte, die plots verrast scheen, voorbij kwam. Hij gaf zijn vrienden de hand en voelde verbaasde blikken hem beschouwen.

Een half uur later kwam hij terug. De vrienden ontvingen hem koel. Ze hadden gezien hoe hij met het lief van Adolf

ervan door was gegaan. Hij had ze tot aan haar huis geleid.

Ze stonden samen op en gingen buiten. De anderen spraken onder elkaar gedempt over het verraad.

Broeders! zei plots de koning en bleef staan om afscheid te nemen...ge hebt gezegd dat ik een egoïst ben. En ik ben het. Wie uwer is het niet?

Maar denkt eraan dat ik mij moet versterken om ons gemeenschappelik goed te verdedigen. Onze ergste vijand is verveling en ledigheid. Onze honger is gebrek aan afwisseling en arbeid. Wie geld te kort komt kan geen brood koopen voor zijn gezin en ik wil niet met ledige handen bij u komen.

Adolf echter was rood geworden en had hen reeds verlaten. Pieter vervolgde: Hebt geen spijt voor hem, want zijn overwinning is behaald geworden en hij mag aan haar niet blijven hangen. Zij heeft veel grillen, en hij is te traag om haar veelkleurige en wisselende invallen te volgen. Hij kan niet op alle paden met haar wandelen.

Ze kwamen niet tussenbeide en namen afscheid. Pieter ging met Henri naar huis.

Nu stond hij voor diens huis en zou gerust zijn bed opzoeken. Zij hadden elkaar niets te verwijten. Toen ze zouden vaneen gaan begonnen ze te schertsen.

Het ging om het stadsbeheer, de standbeelden en valse roem. Het was na middernacht. Henri reikte hem de hand en zei, met de sleutel naar zijn deur gaand, lachend: Wij zullen ons standbeeld nog zoo gauw niet hebben. Pieter antwoordde dat alle hoop nog niet verloren was.

XI

Na zijn morgenwerk haastte Pieter zich hongerig naar huis.

In grote winkels werd de uitstalling opgeruimd. Een jonge vrouw kroop over de vloer van de brede vitrine; haar mooie enkels schemerden door haar kousen. Zij strekte de arm en de rug om iets te langen: en steunde zich op de linker hand. Rond haar buste spande een zwart kleed en haar beweging tekende zich af in haar rok. Zo arbeidde zij en liet haar schoonheid

zien achter het wijde ijle glas. Hij liep er vlak naast en verheugde zich in haar houding.

Thuis waren alle bloemen dood. Het wit stenen beeldje, dat op een groene paal op het koertje stond, had veel geleden van de laatste regens. Hij had het nieuw en glanzend geplaatst, met warme tinten in de plooien van het lang gewaad. De armen, die rondden langs het hoofd, blonken toen liefelijk. Nu waren zwarte poriën over de helle oppervlakte verspreid, en op de smalle schouders groeide mos. Het was nog elegant maar somber.

Hij dwaalde rond het beeldje en nam het in de hand. Dan stelde hij het terug op zijn voetstuk en vermoedde ineens de betekenis van de jonge schone vrouwen, die langs zijn weg in de lege winkelramen verschenen waren. Hij spandde zich in. Maar de inspiratie vluchtte. Hij greep haar bij haar kleed en zag in gedachten haar witte benen, glansend, zich weer ontdekken. Maar inniger kon hij haar niet naderkomen, en hij liet haar gaan, haar rozig schoon opnieuw geloken onder sluiers, en ging de straat op en terug aan de gewone arbeid.

Iemand had hem onderweg meester genoemd, die niet veel jonger was dan hij. Ze hadden eerst over Goethe gesproken, en hij had de ongenaakbaarheid en het zelfvertrouwen van de dichter verdedigd en onvoorzichtig in het losse gesprek over zijn eigen werk een woord gerept. Hij had zich spoedig na de vleierij van hem losgemaakt, en liep nu alleen door het park, om dat woord kwijt te raken.

De bomen stonden bij elkaar, aan de overzijde van de vijver, als reusachtige gordijnen met geschakeerde kleuren. Zij gingen wazig op in de lucht, die met een lichte mist doorvlochten was. Aan deze zijde liep hij tussen de stammen van de bomen en zag bij de grond dorre bladertjes en kiezel, elk blinkend in de late namiddagschemering met een eigen bleek licht.

De omgeving tergde hem. Hij wist dat schoonheid schuilde achter alle bossagen, en aan de blanke hemel gereed hing om neer te dalen. Maar het leek of alles verdoofd was door 't brutale woord, dat hem verplichtte eraan te denken hoever hij nog af was van de gemakkelike handigheid, waarmee hij alle opgemerkte schoons, in eigenwillige handelingen of zielloze natuur, zou dwingen door zijn woorden te spreken.

Er hadden er meerderen gepoogd hem tevreden te laten zijn met zijn gering talent, door het te overschatten. Hij wou alle gevaar vluchten en zette zich op een bank neder, waar hij uit zijn geheugen opzei:

Warum ziehst Du mich unwiderstehlich
Ach, in jene Pracht?
War ich guter Junge nicht so selig
In der öden Nacht?

Heimlich in mein Zimmerchen verschlossen,
Lag im Mondenschein,
Ganz von seinem Schauerlicht umflossen,
Und ich dämmert' ein;

Träumte da von vollen, goldnen Stunden
Ungemischter Lust,
Ahndungsvoll hatt' ich Dein Bild empfunden
Tief in meiner Brust.

Reizender ist mir des Frühlings Blüthe
Nun nicht auf der Flur;
Wo Du, Engel, bist, ist Lieb' und Güte,
Wo Du bist, Natur.

en daarmee vergeleek de onmondigheid van zijn gevoelens. Want hij had nog veel te leren van het leven en van de kunst.

Hij liep dan verder en kwam langs een open deur, waardoor hij in de gang keek die in een vierkante plaats uitliep overdekt met een gele koepel. In dit zijden licht at een schone een blinkende appel. Zij hief de arm op die rozig naakt was tot aan de elleboog, en in de hand hield zij de aangebeten vrucht. Zij richtte toen juist het oog naar de open straat, en waarschijnlik omdat ze hem kijken zag trad ze terug achter een muur.

Zó hoorde hem ook de zomer toe, die hij dit jaar zo weinig gezocht had. Hij was maar éenmaal uit de stad geweest, bij de bomen op het gras. Daartussen stonden zomerhuisjes en ervoor wandelden weinig mensen.

Hij wenste nogmaals alleen te zijn als eenmaal op de Zeeuwse

velden, groen onder de wijde hemel. Een reiger had zich alleen verheven uit het stil moeras. Allerwegen stegen geuren uit de broeiende aarde. Alleen als de wind niet meer suisde in zijn horend oor, hoorde hij de verre zee klotsen tegen een lage dijk. Daar zou niemand zijn om hem van de hoge komedie af te trekken, die hij in eenzaamheid zou maken met zijn jonge bevindingen.

Hij zat eindelik geborgen thuis. Zes delen van *Oorlog en Vrede* lagen voor hem op de tafel, gebonden in warm bruin kalfsleer dat zacht aanvoelde. De snede was ongelijk door veel lektuur en hier en daar was een vel losgeraakt.

Het laatste deel lag voor hem open: dat over Napoleon, die als een groot werktuig van God onder de brede en ongekende hemel zijn dood tegemoet ging. Alles verzwond voor de gang van het verhaal.

De 29^{e} Mei had Napoleon Dresden verlaten waar hij omringd was door een hof van prinsen, koningen en keizers. Hij had de bereidwilligen bedankt en de anderen berispt, gestolen diamanten geschonken aan de keizerin van Oostenrijk, en Marie-Louise omhelsd en bedroefd achtergelaten.

Alhoewel de vrede mogelik was gaf hij steeds orders om de marsen naar het oosten te versnellen. Hij vertrok met pages, adjudanten en lijfwachten. Op de baan van Posen en Koenigsberg begroetten hem duizenden.

De 10$_{e}$ Juni bereikte hij zijn leger. Hij bracht de nacht door in het woud van Vilkovisk, in het huis van een Poolse graaf.

De volgende dag trok hij een Poolse uniform aan en stapte langs de Njemen heen en weer. Toen hij aan de overzijde de kozakken zag, en de Steppen, waar Moscou lag, de heilige stad, de hoofdplaats van de staat, die geleek op die van de Scythen, waar Alexander de Grote heen toog, beval Napoleon de inval, tot ieders verwondering en tegen alle krijgskundig en diplomaties doorzicht in, en de volgende dag begonnen zijn troepen de stroom te doorwaden.

Hier hield Pieter met ontzag vervuld stil.

Er viel een zware brief in de bus; zonder verstrooid te worden stond hij op, nam hem en maakte hem open.

Hij kwam van Adolf. Het begin was ironies en verder stond

erin geschreven:...'Ik heb eenmaal oprecht en waarderend mijn oordeel uitgesproken over uw literair werk'.

Pieter merkte dat de brief twaalf bladzijden lang was, en was verwonderd, nieuwsgierig en enigszins bedroefd.

'Ik gevoelde mij meester over een stukje wereld en een werkzaam inzicht.

...Toen kwaamt ge met uw koele woorden uw minachting uitspreken voor mijn bestaan en uw volkomen recht om het niet te tellen.

Gij leeft in de stille sferen waar de schoonheidstempels staan, maar wilt er uw vriend uit verwijderen.

Hier sta ik dan, traag, en ben verbitterd als ik herdenk wat je ter verontschuldiging aanvoerde, je knapheid verheffend, en je in gedachten weerzie, met die koude glimlach op je harde gelaat.

Ik verkies te bekennen dat ik gekrenkt ben. Ik wil afschudden wat me drukt. Ik breek mijn wapening en doe niet langer of ik niet getroffen was.'

Pieter lei de brief weg, die een vraag bevatte waarop hij geen antwoord geven kon, daar het herroepen van zijn woorden nadruk zou leggen op wat zo luchtig gezegd was.

Hij wist niet of hij mocht glimlachen en vestigde zijn gedachten niet op dit schrijven, maar richtte ze terug op de laatste bladzijden van zijn lektuur.

Er was een onklare tijd geweest, dat hij bij het aanschouwen van menselike gebreken, van het niet blijven zegevieren noch het verwijderd doel bereiken, niet kon bewonderen wie geniaal genoemd werden. Hij voelde nu echter dat deze nederlaag bij Napoleon behoorde. Achter hem bleef een hof van vorsten en een werelddeel, waarop miljoenen voor hem beefden. Dit lot wendt bij de grens. Voor hem een onbekend, misschien een gevaarlik land: Barbaren. En in dat onbekende zal eindelik zijn ster dalen, en alles sterven.

De heerschappij heeft pas geleden bestaan en hij voelt nog achter zich de wekenlange rit over de vlakte van Europa. Wat kan het hem schelen of hij nu ondergaat? Hij moest in élk geval nu nieuwe dingen zien, want hoger kon hij niet in het bekende.

Pieter bleef lang zitten en dit vizioen beheerste zijn gedachten, ook zulke die waren gewekt door de ontvangen brief. Nochtans moest hij ook even denken aan Marieken. Zij moest nu bij hem kunnen komen, of alleen maar een venster openen en er voor gaan staan, boven het zijne. Zijn gedachten zochten ook naar ruimte. Zij zouden dan samen spreken in de klare nacht.

Maar het was geen zomer als waarin Natasja in het maanlicht verzuchtte. Een koude winter hield zijn huis omsloten.

XII

Ze hadden van Henri, uit Brussel, een brief ontvangen. Die stond midden in de nationale strijd en kon het scherpst de dogma's formuleren.

Het ging met de beweging in de laatste tijd slecht. Een jong geschiedschrijver, op wie veel hoop gevestigd was, begon zijn werken in het Frans te schrijven, en ze op te luisteren met portretten van invloedrijke senators. In het Zuiden van Brabant, en hier en daar op de taalgrens, stierven Vlaamse gewesten uit, uitgezogen door Waalse nijveraars die er fabrieksvee kweekten dat vroegtijdig stierf en de dorpen overliet aan gezondere Waalse gezinnen. De brief klonk als een noodkreet.

‘Zal ons ingebeeld vaderland ons als zand tussen de vingers wegspoelen? Soms voel ik me in het ijle rondtasten.

Onze toekomst is onbekend, en sterk is alleen de dood die bedreigt wat ons lief is, wat we denken de reden van ons bestaan te zijn, want onder en voor vreemden, vervreemden, zullen we niet kunnen doen wat we nu trachten.

Gesteld dat we willen en kunnen breken met ons moeizaam verleden, zullen w' ons 't Frans kunnen eigen maken, waarvan de schadelike invloed op onze omgeving, van onze eerste jeugd af, onze dagen verbitterd heeft? Wanneer wij helemaal vreemdelingen zullen geworden zijn op onze geboortegrond - en hoe zullen we die bange toekomst keren, kunnen we dat gedrieën alleen? - zullen we dan naar elders uitwijken? Naar Holland, dat als zelfstandig land misschien te loor gaat en geen eigenliefde kent, naar Engeland, dat ons nagenoeg vreemd is, of

naar Duitsland, waaraan we alleen door onze verbeelding zijn verbonden? Zullen we onze eigenschappen kunnen doen gelden op die vreemde bodem, de omgeving begrijpen en erdoor begrepen worden? Of zullen eerst onze kinderen erin slagen, opnieuw te groeien in niet meer vreemde grond?

We hebben met moeite ons Nederlands leren hanteren en worden nu meester over onze taal. Gaan wij ervan beroofd worden? Zal onze stem echo's genoeg verwekken?

We hebben geen vertrouwen in onze tijdgenoten.

Velen voelen intens, maar het is misschien maar een opleven vóór de dood, want ze denken niet helder en durven niets doen of laten. Waar zijn de jonge en oorspronkelike krachten? Waar blijft het nieuwe leven?

Er is nog trots.

Een van onze voorsten, van wie wél veel verwacht werd, slaakte destijds, getroffen door miskenning in de verfranste hoofdstad waar hij verblijft, de bittere bekentenis dat hij als een koning door die straten en door die onverschilligheid ging. En inderdaad. Zijn kinderen spreken, schijnt het, ongemakkelik Nederlands, precies als onze echte koningskinderen....

Staat het veel beter met óns geslacht?

Wijs mij de hogere kringen, waar flaminganten met elkaar verkeren, zodat de eenling geen vrees moet hebben zich te zullen verbinden met een vreemde vrouw, noch dat zijn innigste overtuiging in zijn nageslacht steriel zal blijven.

....Er blijven nog kunstenaars schrijven in Vlaanderen, omdat het lijden de kunstzin prikkelt, of hem altans niet nadelig is, en omdat we nog wat overlevering hebben. Maar ook hun geslacht zal uitsterven, als de hele omgeving zich van hen zal hebben afgewend om omgesmolten te worden in een besmeurde smeltkroes.'

Met die brief in handen was Pieter naar Adolf gegaan. De gemeenschappelike idealen brachten hen weer samen.

Ze werden hardnekkig. Ze begonnen te voelen dat ze zich hadden afgesloten van het burgerlik leven en praatten nog maar alleen over dat bredere, dat toeliet te ademen aan wie, als student of dagbladschrijver, er zich aan geven kon, en de anderen hun betrekking deed voelen als een dwangbuis, dat

hen belette hun jonge, welige energie te oefenen, hun plicht te doen.

Het was Kerstavond en elf uur geworden. Nog andere vrienden kwamen ze tegen. De straten waren mistig van regen, die de effengevloerde trottoirs deed glimmen, waarin de lichten droevig weerkaatsten die aan de huizen waren opgehangen. Ze gingen naar St. Jozefsplein. Een donkere gedaante bonsde er tegen het houten valluik langs waar het bier wordt binnengelaten: misschien een knecht die er iets verrichten moest. Ze gingen over de steile trappen binnen.

Er zat veel volk achterin aan grote tafels; ouders en grote en kleine kinderen. Er waren op schragen planken gelegd, en de dubbele deur die naar een achterkamer voerde was weggenomen. Daar zat nog feestelik gezelschap: jonge dames met witte bloezen en in hun midden een grote kerstboom. Gerokte heren zaten er achter in een halve kring, op mandolines te tjokkelen. De blatende geluidjes werden soms zoet, en smolten tot een verdraaglik akkoord samen, of een dame stond recht, en zong een sentimentele romanse.

In het luchtige gerucht spraken de vrienden gedempt, en voelden de pauzen in hun gesprek gevuld worden met golvende toontjes. Ze bespraken nogmaals de brief van Henri. De indruk van voor dagen was reeds verzacht. De schrijver zelf voelde zich niet meer zo terneergeslagen; hij had sedertdien weer bemoedigends ondervonden. Pieter formuleerde het flamingantisme als een streven naar een ideaal. Hij voelde de beweging soms als een godsdienst, omdat ze na maanden tobbens dikwels alleen de hogere noodzakelikheid beseften van wat ze deden, zonder door hun voorbijgaande vermoeienis er de praktiese beweegredenen nog van te kunnen onderkennen. Moest het ooit blijken dat de strijd hopeloos was, sommigen zouden hem met moeite kunnen staken.

Zij steunden op een prakties inzicht van hogere orde in de behoeften van de mens, en leerden diens vrije ontwikkeling waarderen. En hun deelhebben in de Vlaamse beweging behoedde hen voor het dandyisme van sommige literatoren, die glimlachend eraan voorbijgingen, en binnenkort hun holle speelgoed in hun handen zouden zien vergaan. Zij hadden altijd het leven ernstig opgevat.

Adolf was rustig. Het was hem alsof hij het nieuwe jaar voelde komen:

'We hebben in onze mond dikwels de woorden fierheid en trots gehad, al was het maar om met de onverschilligen de balans gelijk te houden, en we konden licht, in onze opwinding, een aureool rond ons hoofd voelen. Maar we beginnen nu toch de gewoonte te verliezen, in de levensbeschrijvingen te zoeken of we nog tijd hebben om jong beroemd te zijn. We beginnen in veel te berusten en ons naar het werkelik leven te schikken.'

Hun glazen waren nog eens gevuld en ze kregen beeldrijke gedachten.

Ze begonnen nog eerst tezamen over Strindberg te spreken, die pas gestorven was en nog kort voor zijn dood was gehuldigd geworden. Hij was dan op zijn hoog balkon verschenen, op de vijfde verdieping. De sociaal-demokraten waren diep onder hem in de smalle straat met hun vlaggen voorbijgegaan, al had hij gevraagd om niet te betogen. Maar hij was gereed en zijn dochtertje had met volle armen rode bloemen op hen gestrooid. De hevige innerlike schoonheid van een leven kwam zich vanzelf soms op de oppervlakte tonen.

Toen kwam een zwijgende gedaante binnen, een mens met een lichtgroene vilten hoed op, lang haar en een jeugdig gezicht, en gehuld in een regenmantel. Hij leek vermoeid maar bleef bij de toog staan. Zijn gezichtshuid was fijn en zijn wimpers waren zwart en lang. Zijn neus was smal. Daaronder waren twee fijne rode lippen strak en krampachtig gespannen. Zijn ogen waren open maar zagen niet. Hij hield zich aan het marmer van de toog vast, en wendde zich om, om naar een man te kijken, die luid gesproken had. Het bleek toen een vrouw te zijn met een mooie gestalte. Ze had bleke gele schoenen aan met hoge hielen en droeg een sacoche waar publieke vrouwen toiletartikelen in bewaren.

Er ging langs alle kanten gefluister en stil gelach op. De kinderen wendden zich onbeschaamd om en de vrouwen knipoogden met onbewogen hoofd tegen hun geburen, die hun mond openden voor een geestigheid. De jonge dames bezagen haar met brutale nieuwsgierigheid en sloegen een schuine blik op de vijf vrienden, die met het hoofd op de hand de gebeurtenis aanzagen.

De vrouw stond dooddronken pal bij de toog. Zij scheen bij zich zelf te tellen. Haar oog blikte niemand meer aan, tot er een burger wenkte. De burgervrouwen ergerden zich niet, want ze waren verdwaasd en verhit door het samenzijn en de pikante drankjes.

Ze zagen haar stijf zich langs de toog bewegen. Ze richtte zich naar die haar teken gedaan had, en liet zich naast hem op een stoel neerzinken, waar ze star voor zich uit bleef staren.

Een dameskoor begon een kerstlied te zingen. Toen verlieten de vrienden het café, waar die kerstnacht werd voortgevierd.

Er waren er misschien slechts enkelen in de stad, die zich onrustig in hun bed omwoelden, denkend aan de toekomst van hun land en aan de gebeurlike onmogelikheid voor hen, om er zich tot mensen op de hoogte van hun tijd in te ontwikkelen. Een paar vermoedden, dat ze Marieken gezien hadden, die zeer veranderd was.

Juli 1914.

Joodsche liederen
Door
Jacob Israël de Haan

I
Aan Juda Elisa V....

Hier vindt men nog de vroomheid en den vrede,
Die voor geen weelde en voor geen wellust wijkt,
Hier wordt de Leer met liefde nog beleden,
En voelt elk hart door zijn schat zich verrijkt.

Elk met eigen Daad, elk met eigen Droomen
Voelt zich toch meest een kind van het Gezin.
Hier eert men graag de goeden en de vromen,
En laat geen hemelsch heil voor aardsch gewin.

Ik kwam als vreemde en als vertrouwde vrienden
Was elk vol zorg voor den bezorgden gast.
Met meer liefde dan mijn schoonst Lied verdiende
Heeft oud en jong mijn bevend hart verrast.

Een kring van kinderen in haat en hopen
Vast gesloten om moeder en om vader
Deed zich voor mij met gulle vriendschap open
En bracht mijn hart tot vrede en vroomheid nader.

En als een kind in het huis van zijn moeder
Was ik en 't hart vergat zijn gretig leed.
Hartstochtelijk hater, verbeten woeder
Hield ik van haat noch van 't wild woeden weet.

Ik was een Knaap, o, kon ik wederkomen
Vroom en gelukkig als een zingend kind,
Dat iedren dag, schooner dan in zijn Droomen
Volle vervulling van zijn vreugden vindt.

Jeugd en vreugden: ik heb alles verloren,
Voor weelde en winst verliet ik Volk en Leer,
Mijn hart kan nooit een vreemd volk toebehooren,
En 't eigen Volk? Ik schond zijn liefde en eer.

Alles verloren? Neen, alles herwonnen,
Want al mijn vreugd herleef ik in uw vreugd.
Tot tucht getemd, tot zekerheid bezonnen,
Herleef ik, Man, een schooner, sterker jeugd.

Allen mij lief, maar liefste toch van allen
Juda Elisa, vrome, trouwe vriend,
Gij bracht mijn hart, tot wildernis vervallen,
Schat van liefde, meer dan ik heb verdiend.

Avond: een klaar wonder van innigheid
Bloeit de teedre weelde van uw gezin,
Oudren-vreugd en jongren-aanminnigheid,
Alles stemt stoorloos in één vrome min.

Daarbuiten woelt de weelde van de Stad,
Zijn heesche driften, zijne scherpe zeerten,
Hier veilig voor verlangens en begeerten,
Vindt elk hart in elk ander hart zijn schat.

Dit is het wonder van liefde en verblijden,
Te meer gij geeft, te voller blijft gij rijk,
Na luide vreugden en dofsnikkend lijden
Vind ik in uw gezin mijn kalme wijk.

Niet waar schat van goudweelde wordt gewonnen,
Vermeerdert zich van ons trotsch Volk de kracht,
Waar men belijdt zóó zuiver en bezonnen
Als gij belijdt, daar winnen wij aan macht.

Juda: Held der twaalf gezegende zonen
Wier Toekomst de stervende Vader zag:
Zijn Heil? dat Vorsten, die Dichters zijn, tronen
Te Zion, toen 't Land onderworpen lag.

Uw naam, zijn naam: wees een dier sterke Helden
Wier Daad het Volk redde van ramp en nood,
Als overmacht van heerschers ons beknelde
En anders niet dan wanhoop overschoot.

Elisa: de Profeet, die harttrouw diende,
En met den Meester ging tot voor den Dood.
Zijn loon? Hij werd gelijk de Meester ziende,
Voerder van zijn Volk uit nauwten van nood.

Uw naam, zijn naam: wees van ons Volk een Voerder,
Schoon in zijn Droom, machtig in kloeke Daad,
Dat geen hater en geen listig beloerder,
Gelijk Amalek onze tocht weerstaat.

Juda Elisa: mijn lot is gevallen
Beklaag mij niet: elk hart draagt eigen leed.
Wees trouwer dan ik, trouwste Vriend dier allen
Wier teedre troost mijn hart geen dag vergeet.

II
Oorlog in Palestina

De veldslag dreunt, wie zijn de strijders?
De mannen van des Lands Volk niet,
Geen zege voert hen als bevrijders
Naar hun gerecht gebied.

Waar de verwoede volken kampen
Tot in den Dood om sterk bestand,
Brengt ieders winst toch nood en rampen
Over mijn Stad en Land.

Elk volk kiest thans zijn kans en leuze,
En zoekt in eendracht waag en winst,
Mijn Volk verdeeld heeft kans noch keuze:
Wij zijn der velen minst.

Dit is de Strijd: om land, om vaart,
Om heerschap over den Levant
Oosten en West: doodsnood bezwaart
Ons eigenerfde Land.

De brand raast over rauwe velden,
Wat jaren schiepen heeft vernield
Eén dag, één slag, de trotsche helden
Des heirs vallen ontzield.

Nooit heeft trots en tucht zóó vereenigd
Elk volk van hart tot hatend hart,
Geen telt verlies, de hartstocht lenigt
Ieders verbeten smart.

Elk volk vereenigd? Neen: gescheiden
Over veel volken kampt er een,
Mijn Volk. Geen vreugd, zijn vreugd. Elk lijden
Is zijn bitter geween.

Nu strijden Joden tegen Joden
Nu breekt elk man zijns makkers macht,
Die twintig eeuw voor drijvers vloden
Sterken der drijvers kracht.

Dit is het wreedste van het zwerven,
Dat makker tegen makker staat,
Elk volk sterft voor zijn eigen erven.
Wij sterven zonder baat.

Verbeten leed der wreede banschap,
Geen hart, waarin de smart niet schrijnt,
Als dag aan dag, de beste manschap
Van 't geliefd Volk verdwijnt.

In ballingschap wordt nooit verwonnen
De wreede overmacht van dit leed,
Eén heil: als elk, strijdbaar, bezonnen,
Geen dag zijn Land vergeet.

Als elk hart tot elk hart saamhoorig,
Dit heil als eenig heil belijdt,
Beleeft schooner, sterker, dan 't vorig
Een Nieuw Rijk zijnen Tijd.

Na twintig eeuwen, twintig jaren
Van vaste trouw, van sterk bestand,
Dan schrijden onze kloeke scharen
Naar eigen Stad en Land.

De veldslag dreunt: wie zijn de Strijders?
Des Lands eigen Volk, vreemden niet.
De zege voert hen als bevrijders
Naar hun gerecht gebied.

Twee gedichten
Door
P.N. van Eyck

Furia dormiens

Furie, in uw droom van vereeuwigd marmer,
Sláápt gij, die de doem van uw eindloos dwalen
Drong van leed door leed naar wat verste weemoed
    Nooit zal vergeten?

Stíl die brand van pijn in het hart dat nimmer
Wist naar wat het hijgde als het daglang jaagde,
Daar u de onbevredigde drift der ziel door
    Leegte na leegte

Dreef ter sponde en haard van der menschen vreugden,
Dreef, om naakt van vree, naar hun woord en droom te
Luistren, als hun hart, van den dag verzadigd,
    Zong voor het rustte?

Schrijnend reet hun lied u de diepste wonde,
Dorstig huivrend hingt, voor hun oog onzichtbaar,
Gij 't oneindig wee van uw moede hartstocht
    Boven hun hoofden,

Dat het gretig dronk, dat het àl die vrede
Opnam, tot hun slaap in de donkre stilte
Plots u van uw schrille, onverganklijk-eigen
    Armoe deed schrikken.

Dan, gescheurd de rust die uw waak verhoonde,
Sloegt gij 't hart ten dood, waar ge uw vloek in peilde, -
Klam, vermoeid ontvloodt ge in uw leed den schellen
Kreet van hun weeklacht,

Om door 't nachtlijk waren des winds, een ijdle,
Dolende, onbestendige tocht, uws harten
Leegheid steeds opnieuw met uw rustelooze
Wanhoop te geeslen. -

Furie, rust gij? droeg uw onduldbaar lijden
Eindlijk u naar 't uur dat gij slaap-doorvochten,
Wanklend nederzonkt aan den warmen, weeken
Schoot van uw zuster?

Zijlings steunt uw hoofd aan haar heup, uw handen
Zegen wit en stil, door uw slaap ontbonden,
Langs u, Hupnos' kus en zijn sluimer slaakte uw
Bevende leden.

Want zijn ruischen look om uw pijnlijke oogen
Als een zoet gezang dat de ziel omkluistert, -
Zoele scheelen, schemerig glooiend, hoeden
Mild hun bekoring.

En uw haren, lokken die lange vluchten
Wind van nacht en klacht door hun fladdren voelden
Roepen naar 't ravijn, waar het lijf, verbrijzeld,
Eeuwig kon rusten,

Lóóme lokken nu, door onzichtbre vingren
Noode aan 't oog voorbij, langs de wang en 't zinken
Van uw hals gespreid, als een tent des vredes
Dicht om uw sluimring, -

En uw bleeke mond, uit den wrong van zóóveel
Bitterhêen bevrijd, die zoo vage schaduw
Draagt aan 't brooze vleesch, waar uw lippen nauw el-
    Kander beroeren,

Waar een laatste plooi van uw leed blijft dralen
Zóó aandoenlijk teer, dat een schuw herdenken
Eigner weemoed schreit en een droom der jonkheid
    Weent om 't verleden, -

Furie, gij die maatlooze ellende torschte,
Tot uw goddlijk hart niet meer kón verdragen,
En ge uw eindlijk heul vondt in zwakke, zoete
    Menschlijke sluimring,

Hebt gij lang zoo zacht aan dien schoot geslapen,
Vóor een wetend man, naar uw stilte tredend,
Aan de bleeke toorts van uw moe gelaat de
    Vlam zich in 't hart ont-

Branden voelde en heet in zijn aadren 't jagen
Hem de handen drong, om in droom van marmer,
Door de ontroerde drift die het houwde en groefde,
    U w droom te grijpen?

Zoo slechts ééne nacht, slechts een enkle stonde
Slaap uw weedom troostte, en na haar een eindloos
Leven smart het zoet van dien slaap moest boeten,
    Toch, na dien éénen:

Slaap of waak, maar eeuwig in 't hooge zwijgen
Van den tijd zal 't beeld waar uw stille stonde
Rust van pijn in droomt, zult gij, onverganklijk
    Slapende Furie,

Elk die diep in 't hart, van een oud begeeren
Dat hij nooit ter bron der vervulling bluschte,
Pijn en slaaploos leed en het wrangst herdenken
Schrijnend voelt waken,

Sussen tot ook hem, over uw ontzaglijk-
Schoon en heerlijk rusten gebogen, peinzend,
Bij 't verteederd steen van uw bleek gelaat zijn
Kommer zal slapen.

In dit eene beeld uit der wanhoop klem ont-
Bonden, eeuwig-stil, daar u niets kan wekken,
Slaapt ge in zoetsten droom, in uw volheid slaapt gij,
Roerlooze vrede.

De wandeling

In de oogen nog de lichte erinnering, -
Cypressen donkerbrons, een weelge lucht
Zachtwazig-blauw, een zoete middagdroom, -
De starre poort, de stráát weer, stoffig, naakt,
Geschonden schaamteloosheid, kille gloed
Waar menig mensch, den Zondag door, zijn uur
Van nauw genoten vrijheid, naar zijn drang
De ketens weer te knagen, snel verteert,
Bevreesd of nacht en slaap te traagzaam kwam! -
Op 't breed trottoir een volte. Ik dring nabij
En zie. Daar hurkt, in 't stof der straat, een man,
Pastel en krijten naast hem, die op 't steen
In zwart, geel, grijs de scherpe beeltnis trekt
Van Wagner. Snel in 't volgen van zijn lijn,
Behendig doezlend waar 't reeds oude vleesch
De diepre schaduws vraagt - dat stérke vleesch,
Waar Wagners ziel in leed zóó scherp, zóó fel,

Dat óns vleesch siddren zal zoo vaak zijn klacht
De stilte met haar heete weedom kneust, -
Werpt hij dat trotsch gelaat in 't stof dat straks,
Opnieuw vertreen, de teekening verstrooit...
De man, gekleed in zwart, verwaaid de hoed,
Oud, vaal, de knie in 't stof, - een vaal gezicht,
Vermagerd, bleek, alsof zijn zwákke vleesch
't Leed dat ook zíjn ziel pijnt niet dragen kon.
Zijn hand is kundig, schoon zij 't scherp gelaat,
Een wrok? verscherpt, zijn hand omvat het krijt
Als meesters, schoon zij straks, een beedlaarshand,
Nog graag naar den gemeensten stuiver reikt...
Die strakke, knappe kunst in 't rulle stof,
Een waarheid klaagt uit haar, een woord klinkt op,
Ik hóór u, vriend. Mijn makker, niet zoo droef!
Dat gij uw gaaf zoo nutteloos verslijt
Met scheppingen zoo broos, zelfs voor één dag
Niet sterk genoeg, nauw sterk voor één kort uur, -
Dat niets, geen doek uw doodstrijd overleeft,
Maar dat, ter keel de gloed van heel veel stof
En stof nog aan uw handen, eenzaam gij,
En zonder kindren sterft, - is dit uw leed?
Hoor deze troost. Wat pijnt uw hart dit niets
Van stof, wat nutte 't ander stof, - van doek,
Of steen, of woordklank die verklinkt?
Elk goed werk is een trilling in 't heelal,
Het werk vergaat, maar in de wereld leeft
Onsterflijk de beweging die het schiep,
Verwijd tot verre cirkels, en een kiem,
De kiem der ziel die 't schiep, bloeit uit, werpt zaad,
Onzichtbaar, dat een nieuwe kunst bevrucht.
Ik werp mijn ziel uit mij in 't broos gedicht,
Waar vliet het heen? Een steenworp in den stroom
Is 't, zie de kringen, langzaam deint het uit.

Neen, neen, het deint niet uit. Zoo 't één hart raakt,
Daar wekt het ander leven, vruchtbaar, rijp
Voor nieuwe worp, en tot in eeuwigheid
Leeft in een werk dat de eigen grond niet kent,
Noch weet uit welken oorsprong 't rees, mijn hart
Met wat het roerde voort, totdat het werk
Breekt, en onzichtbaar 't eeuwig leven weer
Voortstroomt naar nieuwe vormen die 't bezielt.
Wat schaadt het, nut het uwe of mijne ziel
Te scheppe' op 't stof van 't doek, in 't stof der straat,
Of in deze ijdle woorden? Buk u neer,
Doordring dit scherpe beeld van heel veel leed,
Van 't eigen vruchtbaar wee, maak het zóó heet
Van leven als gij 't zelf doorlijden kunt,
Voed het met eigen smart, - een rilling huivert
Aan 't beeld en siddert over in mijn ziel,
Een kracht leeft in de lucht gestalteloos.
En als gij sterft, 't zij, eenzaam, is uw lijf
Het brekend midden van een kring die leeft,
En tot onkenbre verten zich verwijdt,
Een zaadknop berstend in onzichtbaar zaad,
De doode vader van een eeuwig kroost,
Dat eeuwig en ontelbaar kroost verwekt.

Gedichten
Door
Else Bukowsky

De feestzaal

Door den diepen nacht en den klaren dag
Zocht ik zijn gezicht;
En toen ik hem vond en toen ik hem zag
Doofde mijn oogenlicht....

Maar twee handen vatten de mijne,
Mijn bruigom leidde mij
Over een geurende weide
En langs een ruischenden stroom....

Wij traden een feestzaal binnen,
De gasten zongen luid,
Zij kransden mijn hoofd met rozen
En gaven mij zoeten wijn....

En toen het koeler waaide
Verlieten zij de zaal,
Door de open poort kwam een zoete geur,
Er zong een nachtegaal.

Mijn oogen gingen open
Toen het nog schemer was;
Twee kaarsen brandden boven mij,
Een vreemde man rustte aan mijn zij....

En over doode rozen
Ging ik de feestzaal uit....
De bleeke kaarsen achter mij
Doofden in 't morgenlicht....

En door den jong ontloken dag
Zoek ik zìjn gezicht....

De zwerver

Hij stond aan de poort van den lichten tuin
En in den tuin was het luide feest,
Uit de boomen stroomde het fakkellicht
En violen zongen een rooden zang....

Hij stond en wachtte aan de donkre poort,
De maan was dof als een vale vlam....

En in den tuin was het luide feest:
Een knaap hief zingend zijn beker op....
Toen viel uit de twijgen boven zijn hoofd
Een fakkel....en rood in den donkren nacht
Vlamde de tuin, aan de dichte poort
Stonden de gasten en schreiden.

Hij ging van de poort, toen de fakkel viel:
Voor hem doofde de maan in nacht
En achter hem laaiden de vlammen.

Legende
Lied van de Vrouw

Hij kwam tot mij in den diepen nacht:
Ik zag alleen zijn oogen.
Ik kende ze lang uit een verre droom
En toen hij groetende nader kwam
Weende ik in zijn armen....
Ik opende wijd de deur van mijn huis
Daar wondde geen licht de donkerheid....
De stilte hing als een zware geur....

En een ster viel buiten neer in den nacht.

Hij ging van mij in het vroege licht,
Hij ging van mij, toen het uchtend was;
Ik hoorde zijn stap verklinken in 't woud

En de regen viel op de weiden....

Lied van den Man

Toen ik bij haar was voor de derde maal
Ontstak zij een lamp in den purpren nacht;
Zij rukte de wâ van mijn schouders af,
Haar oogen zochten en vonden mijn wonde...
Nu bloedt mijn wonde en vraagt haar dood.

Ik ben gegaan in het vroege licht,
Ik ben gegaan toen het uchtend was.
Zij stond aan den zoom van het woud en zong,
Bloemen kransden heur haren....
Mijn voeten kunnen niet verder gaan

En het veilige, donkere woud is ver....
Nu rijst de groote lach van den dag,
Mijn oogen dooven in donkerheid
En in mijn hart is de pijl van het licht....

Legende

Van den heuvel, waar ik gebonden ben
Zie ik neer naar het dal,
En zie hoe de witte stad
Opengaat en bloeit in den dag
En dooft, als het nacht wordt....
Zomer en winter gaan langs mij heen naar de stad,
Soms klinkt een lied van omlaag
En gerucht uit de volle straten....
Dan opent de poort naar den heuvel,
En langs den breeden weg
Die omhoog gaat, maar niet terug,
Komt een knaap, die het wonder zoekt....
En mijn gebonden handen
Beven in den nacht....

(Bij uitzondering plaatsen wij van dezelfde schrijfster twee Duitsche gedichten).

In eines Tempels purpurdunkler Schwüle
Erwacht' ich, von der Dienerschaft verlassen
Die mich begleitet durch der Tage Kühle....

Ein Vorhang hob sich vor der dunklen Pforte
Zwei Priester traten ein mit Kerzenscheine,
Sie reichten mir auf einer schmalen Schale
Den hohen Becher, voll von goldnem Weine,
Doch als ich trank, sank er aus meinen Händen.

Und ich erwachte in der Diener Kreise....

Nun geht durch meiner Tage klare Kühle
Und durch der Nächte silberhelles Schweigen
Ein wehes Sehnen nach des Kelches Neige.

* * *

Een heisser Durst umfing mich in der Nacht
Und ich ging aus, um Labung mir zu suchen,
Die schweren Ketten klirrten mir am Fuss;

Und als ich kam vor eines Tempels Tor
Da gab die Kette keinen Schritt mehr frei....
Und auf der Schwelle sank ich flehend hin.

In matten Wellen floss der Ampel Licht
In des geweihten Raumes Dunkelheit
Auf einen Kelch, gefüllt mit goldnem Wein
Und meine Arme streckt' ich dürstend aus....
Da, wie von unsichtbarer Hand berührt,
Hob sich der Becher in der Ampel Licht
Und leerte schimmernd sich in leeren Raum....

De Vlaamse Beweging en de Belgiese Zaak
Een Vlaamse stem

Een volk heeft recht op bestaan als het bij kan dragen tot het algemeen bezit van de mensheid. Van de Vlaamse Beweging vormt dit levensrecht de grondslag. In de lange vredestijd die aan deze oorlog vooraf is gegaan, hebben onze voorgangers herhaaldelik de betekenis uiteengezet van dit grondbeginsel en het tegenover hun verdrukkers gehandhaafd.

In de laatste maanden is, met een beroep op de oorlogsnoodzaak, het Duitse Rijk een actie begonnen op leven en dood tegen een kleine Staat, het Belgiese land. Van de in de loop daarvan tegen België geuite beschuldigingen zijn door de Duitse Regering de bewijzen niet geleverd. De schending der Belgiese neutraliteit was een eis van het Duitse veldtochtplan. Het Pruisiese militairisme houdt geen rekening met de rechten van kleine Staten.

Om ethiese redenen heeft Zijner Majesteits Regering zich verzet tegen de Duitse eis. De Belgiese Zaak is de zaak derkleine volkeren. Zij is ook de zaak der Vlamingen, een klein volk in de Belgiese Staat.

De Belgiese actie ligt aldus in de lijn van de Vlaamse Beweging. Noch tegen Germaanse, noch voor Romaanse beschaving gaat, wat België betreft, deze strijd: het geldt hier het Recht en de Eer der zwakkeren. In deze oorlog staan ook de Vlamingen op het Belgiese standpunt.

De Vlaamse Beweging werd steeds gedragen door een rein gevoel van nationale waardigheid. De Pangermaanse lokstem, die in de laatste weken wordt vernomen, zal bij haar geen gehoor vinden. Geen groter bedreiging van ons volksbestaan vermeldt de geschiedenis van onze Beweging, dan tans in de Duitse actie besloten ligt.

Met verontwaardiging wijzen de Vlamingen de Pangermaanse inmenging van de hand. Niet van hen, die in strijd met het recht der volkeren, hun land hebben aangevallen en verwoest, de bevolking verarmd, de volkswelvaart vernietigd, 's lands jongelingschap naar het bloedige slagveld gedreven en zijn gedenktekenen hebben in puin gelegd, - niet van de vernietigers der Vlaamse volkskracht zouden zij het herstel van de Vlaamse rechten als een geschenk aanvaarden.

Van de Vlamingen zelf zal tans de verheffing der Vlamingen uitgaan. Met naar een hersteld België streven zij naar een hersteld Vlaanderen.

's-Gravenhage, *14 Jan. 1915*.
A. JACOB.

Hamlet bij Saxo Grammaticus
Vertaald door
G.E.G. Meuleman

Dit is de geschiedenis van Hamlet in Saxo's Kroniek van Denemarken:

Na drie jaar lang de grootste heldendaden bedreven te hebben, schonk Horvendil aan Rörik de wapenen en al de prachtige buit die hij gemaakt had, om daardoor nog meer in zijn gunst te komen en de koning vatte dan ook zoo'n groote vriendschap voor hem op, dat hij hem zijn dochter Gerut tot vrouw gaf, en bij haar kreeg hij een zoon Amlet.

De groote voorspoed die Horvendil had, wekte de afgunst op van zijn broeder Fenge en dus besloot deze hem van kant te maken. Zoo weinig kan de deugd gerust zijn; zelfs geldt daarbij dat verwanten tegenover verwanten 't kwaadst is.

Toen hij de gelegenheid schoon zag, maakte hij er dadelijk gebruik van om de booze lust zijns harten te volgen en zijn handen met zijn broeders bloed te bezoedelen en aan broedermoord voegde hij nog bloedschande toe door de vrouw van zijn vermoorden broeder te trouwen. Want zoo gaat 't gewoonlijk: als iemand een misdaad begaan heeft, dan is hij dadelijk klaar een tweede te bedrijven, zoo brengt de eene hem tot de andere.

Zoo sluw en onbeschaamd ging hij te werk om zijn schandelijk bedrijf te bedekken, dat hij aan zijn misdaad een glimp van goede bedoeling gaf en den broedermoord tooide met den naam der liefde door voor te geven dat, hoewel Gerut te zachtzinnig was om iemand iets te verwijten, haar man de hevigste

haat tegen haar gekoesterd had en dat hij zijn broeder vermoord had om haar te bevrijden, omdat het hem onwaardig voorkwam dat zulk een zachte vrouw, die niet het geringste grein boosheid in zich had, blootgesteld was aan zijn grimmige hardheid.

Die leugen miste het doel niet; want hoogen heeren, die niet zelden vleiers hun gunst bewijzen en mooipraters in eere houden, valt het niet moeilijk een leugen ingang te doen vinden. Zoo aarzelde Fenge niet om met even misdadigen zin zich schuldig te maken aan een dubbele goddeloosheid, door zijn broeders echtelijk bed te bezoedelen na hem eerst vermoord te hebben.

Toen Amlet dat zag, leek het hem raadzaam zich te houden of hij niet bij zijn verstand was, ten einde geen argwaan te wekken bij zijn oom; hij gedroeg zich, alsof hij onnoozel en in de hoogste mate van verstand ontbloot was en door die verstandige inval verborg hij niet alleen, wat er in hem omging, maar redde hij ook zijn leven. Hij zat altijd maar bij zijn moeders haard en dommelde bij den aschpot en smeerde zich over het heele lichaam met allerlei viezigheid in, zoodat hij leelijk was om aan te zien en de trekken van zijn gezicht, dat geheel bedekt was met vuil, drukten de belachelijkste onnoozelheid uit, evenals alles wat hij zeide geheel dwaas leek en alles wat hij begon, getuigde van algeheele stompzinnigheid; in het kort, men zou niet zeggen dat hij een mensch was, maar eerder een lachwekkend monster, geheel van zinnen.

Soms, als hij bij den haard zat en met de handen in de asch woelde, maakte hij houten haken, die hij in het vuur hardde en aan het eind omkrulde, zoodat zij in elkaar gehaakt konden worden. Toen hem eens gevraagd werd, wat hij daar zat te doen, antwoordde hij, dat hij spitse speren maakte om zijn vader te wreken, en dit antwoord wekte niet weinig vroolijkheid, want allen hielden dit werk voor belachelijk en overbodig, hoewel het hem later juist hielp om zijn plan te volvoeren. Aan den anderen kant wekte de scherpzinnigheid die werkelijk in dit antwoord lag, bij degenen die dieper doorzicht hadden, eerst de gedachte dat hij verstandiger was dan hij er uit zag; want de vlijt en zorgvuldigheid, waarmee hij aan zulke kleinigbeden werkte, duidde op een vernuft dat hij geheim hield en

daarbij kon men ook niet gelooven, dat het hem, die zoo goed zijn handen kon gebruiken, schortte aan het verstand.

Hij was ook gewoon deze gebrande stokken op een hoop te verzamelen, en die zoo goed mogelijk te verbergen en sommigen beweerden daarom dat zijn verstand goed genoeg was, maar dat hij het onder voorgewende onnoozelheid verstak en dat hij broeide over diepe plannen die hij op slimme manier verheimelijkte.

Zij meenden dat de beste manier om daarover in 't reine te komen was hem op een eenzame plek een mooie vrouw te laten ontmoeten, die probeeren zou hem tot liefde te verlokken, want de drang tot liefde is zoo heftig dat die zich niet laat verbergen; die zou te sterk zijn dan dat hij door slimheid in toom gehouden kon worden en als zijn krankzinnigheid voorgewend was, dan zou hij, als de gelegenheid zich voordeed, dadelijk aan zijn lust voldoen. Er werd gezorgd voor eenige mannen, die met hem ver 't bosch in zouden rijden en in 't verborgen er bij zouden zijn als hij op de proef gesteld werd.

Het trof zoo, dat er onder deze een was, die dezelfde voedster gehad had als Amlet en die de liefde niet vergeten was, die er tusschen hen bestaan had in hun kinderjaren. Voor hem beduidde de herinnering aan dat samenzijn meer dan wat hem daar juist was opgedragen en hij volgde met Amlet de omgekochte mannen eerder om hem een wenk te geven dan om hem in de val te lokken, want hij twijfelde er niet aan dat 't Amlet slecht vergaan zou, als hij maar in 't geringste blijk gaf bij zijn verstand te zijn en vooral als hij zich voor hun oogen overgaf aan liefde.

En dit zag Amlet ook heel goed zelf in. En toen men hem zeide te paard te stijgen, ging hij met voorbedachten rade zoo zitten, dat hij den rug keerde naar het hoofd van het paard en zijn gezicht naar den staart, om welke hij het bit heenlegde, alsof het zijn bedoeling was daarmede de vaart van het paard te besturen.

Met dit slim overleg verijdelde hij zijn ooms plan en ontging de valstrik. Het was anders lachwekkend genoeg om te zien hoe het paard daar wegliep zonder teugel met een ruiter die het stuurde bij de staart.

Toen zij onderweg in de struiken een wolf zagen en zijn begeleiders zeiden dat het een jong paard was, merkte Amlet op, dat Fenge te weinig van zulk soort in zijn veestapel had, waardoor hij op een even keurige als vernuftige manier te kennen gaf, dat hij kwaad wenschte over wat zijn oom toebehoorde. Toen zij daarop zeiden dat dit heel verstandig geantwoord was, zeide hij, dat hij zich met opzet zoo had uitgedrukt opdat men niet in eenig opzicht van hem zou kunnen zeggen dat wat hij zeide verzinsel was.

Want het was er hem om te doen, alleen te zeggen wat hij meende: daarom zei hij dat op zulk een slimme manier, dat men niet kon zeggen dat hij loog en evenmin wegens de vernuftige inkleeding zijn werkelijke meening zou leeren kennen.

Aan de zeekust zagen zij het roer van een gestrand schip en zijn metgezellen zeiden dat 't een buitengewoon groot mes was, dat zij daar gevonden hadden. ‘Ja’, zei hij, ‘dat moet een bovenmatig groote ham hebben om in te snijden’, waarmee hij de zee bedoelde, die goed paste bij de grootte van het roer.

Toen zij voorbij eenige duinen kwamen en zij hem daarop opmerkzaam maakten met te zeggen dat het heel mooi meel was, antwoordde hij dat het dan ook gemalen was door de storm en het schuim van de zee; en toen zijn begeleiders dit antwoord prezen, zei hij zelf, dat het heel verstandig gezegd was.

Toen zij hem met opzet alleen gelaten hadden, opdat hij des te driester zijn lust kon volgen, ontmoette hij als bij toeval op een eenzame plek de vrouw, die zijn oom tot dat doel uitgezonden had en hij zou haar zeker dadelijk omhelsd hebben, als zijn zoogbroeder hem niet in het geheim een wenk gegeven had, dat er verraad schuilde.

Nadat deze overwogen had hoe het 't best aan te leggen hem in 't geheim te waarschuwen en hem er toe te brengen zijn gevaarlijke lust te bedwingen, had hij bedacht, een graanhuls, die hij op den grond gevonden had, onder den rug van een paardevlieg te binden en deze te jagen naar de plaats waar hij wist dat Amlet was en daarmee deed hij hem, die geen onraad vermoedde, een groote dienst. Want Amlet was even vernemstig de waarschuwing te begrijpen als de ander om haar uit te vinden, want toen hij de vlieg zag met het kaf op zijn

rug, begreep hij dadelijk dat deze wenk hem onraad spelde.

Toen dus nu zijn wantrouwen gewekt was en de schrik hem om 't hart geslagen was, nam hij, om veiliger te zijn, de vrouw mee naar een heel eenzame, moeilijk te bereiken, moerassige plek en daar volvoerde hij zijn opzet en bad haar daarbij zoo dringend mogelijk het aan niemand te vertellen. En zij was even gewillig stilzwijgen te beloven als hij dringend was er om te smeeken, want zij was samen met hem opgevoed en hield zeer veel van hem.

Toen Amlet thuis kwam en allen hem gekscherend vroegen, of hij zijn lust bevredigd had, antwoordde hij: ja, hij had in haar armen gerust en toen zij verder vroegen, hoe dat gegaan was en op welke kussens zij gerust hadden, antwoordde hij, dat zij gelegen hadden op een paardenhoef, een hanekam en eenige stukken van de zolderbalken. Hij had namelijk, om niet gedwongen te zijn te liegen, iets van deze dingen bij zich gestoken toen hij uitging om op de proef gesteld te worden. Dit antwoord wekte een algemeen gelach, hoewel zijn zotte woorden niets anders gezegd hadden dan wat waar was. Toen zij nu ook navroegen bij het meisje, antwoordde zij, dat er niets tusschen hen geweest was en dat geloofden zij des te eerder, daar niemand van hen die meegegaan waren, er iets zekers van wist; maar hij, die dat teeken met de vlieg gegeven had zeide, opdat Amlet weten zou dat hij het was die hem met zijn vernuftige inval gered had, dat hij pas zeer kort geleden op zijn heil bedacht geweest was. Amlet gaf hem een even snedig antwoord, want om hem te doen weten dat hij hem dankbaar was voor den wenk zeide hij, dat hij heel goed gezien had dat daar in volle vaart iets aan kwam vliegen met stroo op den rug en kaf van achteren. De anderen barstten haast van 't lachen, maar Amlets vriend verblijdde zich over zijn schranderheid.

Toen hij ze nu allen te slim af geweest was, en niemand de gesloten grendel van zijn verstand kon afschuiven, zeide een van Fenge's vrienden, die zich voor verstandiger hield dan hij in werkelijkheid was, dat het met gewone proeven niet doenlijk was een verstand dat zoo goed verborgen was aan 't licht te brengen. Hij was al te hardnekkig dan dat men iets bij hem

bereikte met zulke zwakke pogingen; zijn sluwheid was te veelzijdig dan dat eenvoudige middelen hier zouden kunnen baten. Daarom had hij nu, door diep in den grond der dingen door te dringen, een scherpzinniger wijze van doen uitgedacht, die niet moeilijk uit te voeren was en die er zeer zeker toe leiden zou dat zij in hun opzet slaagden. Fenge zou dan doen of hij voor een gewichtige zaak genoodzaakt was op reis te gaan en dan zou Amlet in de slaapkamer van zijn moeder gelaten worden, nadat er eerst, zonder dat iemand het wist, een man in een hoek daarvan op de loer gelegd was om nauwkeurig acht te geven op wat zij samen spraken. Als nu Amlet bij zijn verstand was, zou hij zich zeker niet bedenken om vrijuit met zijn moeder te spreken, want hij zou niet bang zijn op haar eerlijkheid te vertrouwen. En om aan te toonen, dat hij evenzeer de man was om dit plan uit te voeren als om het te bedenken bood hij zichzelf aan om de verspieder te wezen.

Fenge was verheugd over dezen voorslag en ging weg onder voorwendsel, dat hij een groote reis moest maken. De man die dit plan bedacht had, was heimelijk in de kamer geslopen, waar Amlet samen zou zijn met zijn moeder en had zich verborgen onder het stroo, waar de grond mee bedekt was.

Maar Amlet vond wederom een uitweg om deze val te ontgaan. Daar hij vreesde dat er luisteraars waren, stelde hij zich eerst weer op zijn krankzinnige wijze aan. Hij kraaide als een haan, sloeg met de armen of het vleugels waren en sprong rond over het stroo om te zien of er iemand onder verborgen was.

Toen hij een klomp onder de voeten voelde, stak hij er in met zijn zwaard, doorboorde hem en trok zoo den man uit zijn schuilplaats voor den dag; hij sloeg hem dood, daarop hieuw hij zijn lijk in stukken, kookte ze en wierp ze in een kuil tot eten voor de zwijnen, zoodat het lichaam van den onwaardige te liggen kwam in vuil en onreinheid.

Nadat hij zoo den luisteraar uit den weg geruimd had, ging hij weer binnen in de kamer en toen zijn moeder begon te huilen en te jammeren over zijn verdwaasdheid, zeide hij: ‘Waarom zoekt gij, schandelijke vrouw, uw grove zonde te verbergen met valsche tranen, gij, die als een onbeschaamde lichtekoor uw bed schendt en bezoedelt door vol onkuischheid

uw mans moordenaar te omhelzen en met de walgelijkste liefkoozingen hem aan te halen, die uw zoons vader het leven nam? Zoo doen merries met de hengsten die den andere, waar zij eerst mee waren, overwonnen hebben. Het is de natuur van de stomme dieren om nu eens te paren met den een en dan met den ander, en gij toont nu genoeg, met u te gedragen als deze, dat gij uw eersten man vergeten hebt. Ik gedraag mij niet zonder reden of ik gek was, want ik twijfel er niet aan, of hij die zijn broeder vermoord heeft, zal ook wel met dezelfde boosheid te werk gaan tegen andere verwanten. Daarom is het beter dat ik er uitzie of ik krank van zinnen, dan of ik bij mijn verstand was; met te doen of ik stapelgek ben, red ik mij het leven. Maar diep in mij zin ik er altijd op om mijn vader te wreken. Maar ik wacht de gelegenheid af; ieder ding moet zijn tijd en plaats hebben. Tegenover een valsch en boos man moet men met slimheid te werk gaan. Gij behoeft daarom niet te jammeren over mijn krankzinnigheid: met meer reden kondt ge huilen over uw eigen schande. Eerder kondt ge er over treuren dat uw eigen ziel ontaard is dan over wat anders. En vergeet verder niet een slot op den mond te houden.'

Door zoo zijn moeder met harde woorden te overstelpen, kreeg hij haar er toe tot deugd en eerbaarheid terug te keeren en in te zien dat haar vroegere liefde meer waard was dan de wellust waaraan zij zich nu had overgegeven.

Toen Fenge terugkwam en de luisteraar nergens te vinden was, liet hij langen tijd zoo nauwkeurig mogelijk naar hem zoeken, maar allen zeiden dat zij niets van hem gehoord of gezien hadden. Zij vroegen ook uit gekheid Amlet of hij er geen lucht van had waar die man gebleven was. Hij antwoordde dat hij in een kuil gegaan en daar onderin te land gekomen was en toen hadden de zwijnen hem opgegeten met al de vuiligheid die hij op zich gekregen had. Hoewel zijn woorden een bekentenis van de waarheid bevatten lachten zij er over, omdat zij luidden als wartaal.

Fenge had intusschen altijddoor sterke argwaan dat zijn stiefzoon op verraad bedacht was en wilde hem daarom liefst uit den weg ruimen. Maar daar hij het zelf niet durfde doen uit vrees voor de boosheid van Amlets moeder en zijn groot-

vader Rörik, besloot hij, om den schijn te bewaren dat hij er buiten was, een ander aan te zoeken het te doen en hem te laten vermoorden door den koning van Engeland. Zoo was nu eenmaal zijn aanleg, dat hij liever schande wilde brengen over zijn vriend dan zich zelf een slechten naam op den hals halen.

Bij zijn vertrek beval Amlet in het geheim zijn moeder om, als er een jaar verloopen was, de hal met tapijten te behangen en zijn begrafenismaal te houden alsof hij dood was, want binnen dien tijd beloofde hij terug te komen.

In zijn gevolg waren twee van Fenge's hovelingen, die een brief bij zich hadden aan den koning van Engeland, waarin hem opgedragen werd den meekomenden jongeman te dooden; dat was ingegrift in een houten knuppel, wat in de oude dagen een gewone manier van briefschrijven was. Terwijl zij sliepen, onderzocht Amlet wat zij bij zich hadden en kreeg den brief in handen en toen hij het gelezen had, krabde hij den inhoud uit en reet er iets heel anders voor in de plaats, door zijn naam te vervangen door die van zijn reismakkers en zoodoende aan te geven dat deze omgebracht moesten worden.

En niet genoeg dat hij zoo zich zelf van den dood bevrijdde en die liet komen over het hoofd van anderen, voegde hij er nog een opdracht uit Fenge's naam aan toe, of de koning van Engeland den hoogst verstandigen jongeman, die hij hem zond, zijn dochter tot vrouw wou geven.

Toen zij in Engeland kwamen en de zendmannen toegelaten werden tot den koning, reikten zij hem den brief over, waarvan zij dachten dat hij een ander het leven zou benemen, maar die in werkelijkheid hun eigen doodvonnis bevatte. De koning liet niets merken en ontving hen gastvrij en vriendelijk, maar Amlet achtte de koninklijke maaltijd die voor hen aangericht werd, zoo gering, alsof het 't eenvoudigste eten was en wendde zich van de rijke overvloed van de tafel af en wilde eten noch drinken, waarover allen zich verwonderden.

Allen zagen met verbazing aan, dat deze jonge vreemdeling zulk een afschuw had van de lekkere en overdadig toebereide spijzen van de koninklijke tafel, alsof het grove boerenkost geweest was.

Toen de tafel geëindigd was en de gasten te rust gingen,

beval de koning een man zich te verbergen in hun slaapkamer om 's nachts te hooren wat zij samen spraken. Toen Amlets reisgenooten nu vroegen waarom hij, toen zij aan tafel zaten 't eten niet had willen aanraken, alsof 't vergif geweest was, antwoordde hij, dat het brood bezoedeld was met bloed, 't bier smaakte naar ijzer en het vleesch had een lijklucht, alsof het te dicht bij een doode mans aas gelegen had en daardoor bedorven was. Hij zei nog verder dat de koning slavenoogen had en dat de koningin zich in drie dingen gedragen had als een lijfeigene, en smaadde zoodoende evenzeer hen die het eten hadden doen klaarmaken als het eten zelf.

Zijn stalbroeders verweten hem nu dat hij daar weer voor den dag kwam met zijn oude krankzinnigheid en begonnen hem te bespotten en booze woorden te zeggen omdat hij afkeurde wat hij moest prijzen en klaagde over wat goed was, ongepaste taal voerde over zulk een voortreffelijke koning en koningin van zoo hoofsche zeden en met zijn smadelijke woorden hun het grootste onrecht aandeed, hoewel zij beiden alle eer waardig waren.

Toen de koning dit van zijn trawant te weten kwam, zeide hij - en met deze woorden bewees hij hoe verstandig hij was - ‘óf deze man moet meer verstand hebben dan anderen, óf hij moet krankzinnig zijn.’

Daarop liet hij zijn hofmeester roepen en vroeg hem waar hij het brood vandaan had. Toen de hofmeester antwoordde, dat het gemaakt was door hun eigen bakker, vroeg de koning waar het koren, waarvan het gemaakt was, groeide en of er ook een aanwijzing was, dat iemand daar was doodgeslagen en de hofmeier antwoordde dat er dicht bij het koninklijk terrein een veld was, vol van beenderen van verslagen mannen, zoodat het duidelijk genoeg was dat daar in oude dagen een groote manslag had plaats gevonden en daar had hij, in de hoop dat het koren buitengewoon veel zou uitleveren, het voorjaarszaad laten zaaien, omdat er daar meer groeikracht in den bodem zat dan ergens anders; en daarom kon het zeer goed wezen dat het brood een bijsmaak had van rotte beenderen.

Toen de koning dit hoorde, oordeelde hij dat wat Amlet gezegd had, juist was, en hij wilde nu ook weten, waar het

vleesch vandaan was. De hofmeester zeide toen, dat de varkens, doordat er niet genoeg op gepast was, weggeloopen waren en gegeten hadden van het verrotte lijk van een roover, zoodat het misschien wel zijn kon dat het vleesch daardoor bedorven smaakte.

Toen de koning nu begreep, dat Amlet daar ook gelijk in gehad had, vroeg hij waar het bier van gebrouwen was en toen de hofmeester antwoordde: van spelt en water, liet hij diep graven in de bron die hem aangewezen werd en daar vonden zij veel verroeste zwaarden, waarvan men dacht dat zij een smaak aan 't water gegeven hadden. Anderen zeggen dat Amlet de meede afkeurde omdat hij, toen zij opgeschept werd, er eenige bijen in vond, die gezeten hadden op 't lichaam van een doode en zoo was de leelijke smaak van den honing overgegaan op de meede.

Toen de koning nu op deze wijze zag, dat het weer waar was van die bijsmaak waarover Amlet geklaagd had, en ten laatste, hem vragende wat hij meende met de beleedigende woorden die hij over zijn oogen gezegd had, te weten kwam dat hij doelde op een smet die op zijn geboorte rustte, sprak hij in 't geheim met zijn moeder en vroeg haar, wie zijn vader was. Nadat zij hem geantwoord had dat zij met niemand anders dan den koning geweest was, dreigde hij haar dat hij door middel van de pijnbank de waarheid wel te weten zou komen en daarop bekende zij dat een lijfeigene zijn vader was en door die afgedwongen bekentenis kwam hij dus te weten hoe het stond met die smet op zijn geboorte, waarop Amlet gezinspeeld had.

Maar terwijl hij zich schaamde over zijn lage afkomst, verheugde hij zich aan den anderen kant over het verstand van de jonge man en hij vroeg hem nu waarom hij de koningin het onrecht gedaan had te zeggen dat zij zich gedroeg als een lijfeigene. Maar daar hij nu klaagde dat zijn gast zich 's nachts minachtend uitgelaten had over zijn vrouw, kwam hij te weten, dat haar moeder werkelijk een slavin was, want Amlet zeide dat de drie dingen die hij bedoeld had, toen hij haar beschuldigde van slavenmanieren waren, ten eerste dat zij op de manier van de dienstmaagden haar mantel over het hoofd trok, ten

tweede dat zij haar kleed opschortte wanneer zij liep en ten derde dat zij haar tanden stookte en de etensresten opkauwde en om te toonen dat zij niet alleen slavenmanieren had maar ook van onvrije geboorte was, vertelde hij hem, dat haar moeder gevangen genomen en tot slavin gemaakt was.

De Koning kreeg nu zulk een eerbied voor zijn verstand, alsof het goddelijke wijsheid was waar hij mee begaafd was, en gaf hem zijn dochter tot vrouw en alles wat hij zeide nam hij aan alsof het van den hemel kwam.

Zijn begeleiders liet hij naar aanleiding van 't verzoek van zijn vriend den dag daarna ophangen. Amlet deed alsof hij over dien vriendendienst gevoelig was, alsof het een onrecht was dat hem geschiedde en de Koning gaf hem toen goud als weergeld en dat liet hij later smelten en in 't geheim gieten in twee holle stokken.

Toen hij een jaar in Engeland geweest was, vroeg hij verlof naar huis te reizen en van al de schatten die de Koning hem gegeven had, nam hij niets anders mee dan de stokken met het goud er in.

Toen hij in Jutland kwam, trok hij zijn mooie kleeren uit en legde zijn hoofsche manieren af en begon in de plaats daarvan weer met de belachelijke gebaren die hij vroeger vertoond had en toen hij, bedekt met vuil, in de hal trad, waar zij bezig waren zijn begrafenismaal te houden, wekte het bij allen de grootste ontsteltenis, daar het gerucht hem als dood uitgeluid had.

Hun schrik ging intusschen over in vroolijkheid en de gasten gekscheerden met elkaar, omdat zij het grafmaal vierden van hem alsof hij dood was en hij in levenden lijve in hun midden stond.

Toen zij hun vroegen waar zijn stalbroeders waren, wees hij hem de stokken die hij bij zich had en zeide dat zij hier allebei waren en het is niet gemakkelijk te zeggen ot dit gezegde meer wáár of meer vermakelijk was, want hoewel de meesten het hielden voor zottepraat, was het toch in overeenstemming met de waarheid, voor zoover hij hun in plaats van de dooden wees het weergeld dat hij voor hen ontvangen had.

Daarop begon hij de schenkers te helpen om de vroolijkheid

onder de gasten aan te wakkeren en dronk hun vlijtig toe en opdat zijn ruime wambuis niet zou hinderen, bond hij het op met de riem van zijn zwaard en tegelijk trok hij het uit de scheede en wondde zich opzettelijk met de punt er van in den vinger en daarom sloegen enkele van de gasten een spijker tusschen het zwaard en de scheede, zoodat het niet getrokken kon worden.

Om des te veiliger den weg vrij te maken voor zijn aanslag, schonk hij druk in voor de mannen van het gevolg en kreeg hen er toe den eenen hoorn na den anderen te ledigen en overstroomde hen zoo met drank, dat zij van dronkenschap niet meer op de beenen konden blijven staan en zich op de plaats zelf te slapen legden en zoo de feesthal tot een slaapkamer maakten.

Toen hij nu zag dat zij gemakkelijk te overweldigen waren en dat de gelegenheid om zijn plan uit te voeren gekomen was, haalde hij de haken die hij indertijd gemaakt had van de plaats waar zij bewaard waren en ging weer in huis waar de mannen door elkaar op den grond lagen en overgaven en hun roes uitsliepen. Hij sneed de koorden door die de tapijten vast hielden, waarmee zijn moeder volgens afspraak de hal van binnen bekleed had en toen die over de snorkende mannen vielen stak hij de stokken met haken er in en warde dat alles zoo vast door elkaar, dat niemand van hen die er onder lagen zich kon oprichten, hoe hij zich ook inspande.

Toen stak hij het huis in brand, de vlammen namen spoedig in kracht toe, het vuur breidde zich uit en omlaaide de geheele hal en verteerde hem met allen die er in waren, 't zij zij nog steeds diep in slaap waren of dat zij vergeefs beproefden op te staan. Daarop ging hij in 't slaapvertrek van Fenge, waar deze ingedragen was door zijne mannen, nam het zwaard dat bij zijn bed hing weg en hing zijn eigen er voor in de plaats. Toen wekte hij zijn oom en zei dat de mannen van zijn gevolg lagen te verbranden en dat Amlet gekomen was, toegerust met zijn oude haken om de wraak te nemen die hij nog voor zijn vaders dood te goed had. Toen Fenge dat hoorde, sprong hij uit bed en werd verslagen, daar hij zijn eigen zwaard miste en vergeefs beproefde dat te trekken dat er voor in de plaats hing.

Een moedig man was Amlet en waard eeuwiger nagedachtenis, hij die met slimheid zich het voorkomen gaf een dwaas te zijn en met bewonderenswaardig goed volgehouden geveinsde krankzinnigheid zijn bovenmenschelijk verstand verborgen hield en niet alleen met zijn vernuft zich het leven redde maar ook daardoor gelegenheid kreeg zijn vader te wreken, zoodat onbeslist moet blijven of hij, met zoo slim zichzelf te verdedigen en zoo moedig zijn vader te wreken, meer moed of meer verstand aan den dag legde.

Terechtstelling van Jozef Fourie
Door
Albert Verwey.

I

Kapitein Jozef Johannes Fourie werd op 18 December terechtgesteld voor een algemeene krijgsraad te velde, beschuldigd van verraad, schuldig bevonden en ter dood veroordeeld. Het vonnis werd voltrokken Zondagmorgen 20 December te 5 ure in de gevangenis te Pretoria.
Mededeeling van het Hoofdkwartier.

Toch is 't een moord. - Een dwaasheid was zijn daad.
Hij had het recht niet, voor zijn eigen Wil
Gewapend in het veld te gaan, de Staat
Die hij erkende en de eens gestelde spil

Waar die om draaide: de gekozen Raad
Van zijn regeering - niet door eenlingsgril
Maar door het Volk gekozen - kwaad met kwaad
Naar eigen drift te gelden. 't Wreed geschil,

Met burgerbloed betaald, kwam daardoor juist
Hemzelf ten laste: in schijn van rechtsverweer
Doodde de Macht hem die hij dorst weerstaan.

Toch is 't een moord. En als in andre sfeer
Smuts opziet, meenend dat hem Scheepers kruist,
Heft die 't gelaat en ziet hem Fourie aan.

II

‘Jullie moet niet in mijn gezicht schieten. Ik heb een groot Afrikaander hart: daar is plaats genoeg voor een kogel’.

Groot Afrikaander hart, met plaats genoeg
Ook voor een kogel: door dat eene woord
Leeft ge in de erinring van de menschheid voort:
Een Held, die min dan dood de ontluistring droeg
Van 't fier gelaat, en als genade vroeg:
Schiet dáárin niet. - De felle kogel boort
Tot de hartkamer en hij valt. De moord,
Door wet gewijd, gebeurde. 't Trefschot joeg
Zijn bloed de wangen uit, maar wangen in
Het bloed van andren. Botha bloost en Smuts,
En elk die schijnrecht boven waar recht houdt,
Scherp recht voor meer dan menschelijke zin.
Schaamte verteert hen. De innerlijke bluts
Deukt hun geweten, en hun hart wordt koud.

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog

Door
Jacob Israel de Haan[1)]

Waarom zetten wij van maand tot maand onze beschouwingen voort van de uitingen van de Duitsche Rechtsgeleerden in verband met den oorlog?

Niet om ons boosaardig te vermaken met de dwaasheden van een aantal van de geestelijke leiders van het zwaarbeproefde Duitsche volk voor hetwelk zegepraal niet minder dan nederlaag noodlottig zal zijn. Ook niet, omdat wij meenen, dat onze beschouwingen, indien en voor zooverre men hen in Duitschland kent, belangrijk zullen bijdragen tot inzicht en inkeer. De bezinning komt later: na den vrede. Dan zal Duitschland de andere volken noodig hebben, overwinnaar of overwonnene. En de andere volken, overwinnaars of overwonnenen, zullen Duitschland noodig hebben. Het verkeer tusschen de vele volken zal worden hersteld. Zij, die onbelemmerd en onbekommerd thans uiting geven aan hunne gedachten en gevoelens maken de stemming, welke de grondslag zal worden van de nieuwe verstandhouding tusschen de volken. Die stemming behoort eene eerlijke te zijn. Wij behooren voluit te zeggen, wat wij in de houding van de Duitschers waardeeren en wat wij in hunne houding laken. Wij behooren niet te zwijgen, indien wij zouden bemerken, dat het laakbare tegenover het

1) Vervolg van '*De Beweging*' van 1 Januari.

waardeerbare hand over hand toeneemt. Onzijdigheid is op dit oogenblik de verstandige taak van volk en Regeering. Maar een plicht des zwijgens brengt zij niet mede. Eenig land de genegenheid te onthouden, die het niet heeft verdiend, is geene schending der onzijdigheid.

* * *

De Duitsche Rechtsgeleerden gaan voort met de uitgifte van hunne bijzondere oorlogstijdschriften. Groot is het aantal opstellen over den oorlog in algemeene en letterkundige tijdschriften. Het zijn voortdurend juist de *Duitsche* Rechtsgeleerden, die eene sterke behoefte ondervinden tot rechtvaardiging van de daden van hunne Regeering zoowel tegenover het binnenland als tegenover het buitenland[1)].

De '*Deutsche Juristen Zeitung*' heeft den eersten Januari een dubbel nummer uitgegeven. Een groot gedeelte van de bijdragen is aan den oorlog gewijd. De toon is bij voortduring onrustig; niet zelden zelfs min of meer onwaardig. Te dezen aanzien onderscheiden zich de Engelsche schrijvers gunstig van een aantal Duitsche.

De Duitschers gevoelen dezen oorlog als eenen tusschen Engeland en Duitschland. Dit blijkt niet alleen uit de richting van de bewegingen van het Duitsche leger naar de Fransche Kanaalkust. De woorden van de Duitsche schrijvers razen van haat tegen Engeland.

De '*Deutsche Juristen Zeitung*' opent met een opstel van de samenstellers '*Dem neuen Jahrgang zum Geleite*'[2)]. De haat tegen Engeland: '*Von blinder Eifersucht*, *von gierigem Neide und glühendem Hasse Englands betört und verführt*, *haben andere Staaten sich seiner Führerschaft angeschlossen*.'

Prof. Dr. P. Laband schrijft over '*Die Kriegsgefangenen*'. Hij onderscheidt te dezen aanzien de personen in krijgsdienst van de burgerlijke personen. De rechtstoestand van de eersten is geregeld bij de Haagsche Volkerenovereenkomsten, maar in

1) Prof. G.W. Kemkamp in '*Vragen des Tijds*' van Januari.
2) '*Weekblad van het Recht*' van Woensdag 13 Januari.

dikwijls zeer vage bewoordingen. Zij moeten behoorlijk worden behandeld, behoorlijk gevoed, behoorlijk gekleed. Tot werken kunnen zij worden verplicht, mits hun werk noch middelijk noch onmiddelijk ten goede kome aan de krijgsverrichtingen van den Staat, die hen gevangen houdt. In geen geval mag hunne gevangenschap den aard krijgen van boete en straf.

Het lot van burgers in vijandelijke landen is niet geregeld. In menigen oorlog heeft men tegen hen geene bijzondere maatregelen genomen. In andere oorlogen zijn zij uitgewezen of wel in bepaalde steden, dorpen en kampen vastgehouden. De Haagsche Volkerenovereenkomsten hebben niet anders gedaan dan het beginsel vaststellen, dat de oorlog gevoerd wordt tusschen de Staten en niet tusschen de burgers.

Van Prof. Dr. E. Zitelmann eene bijdrage: '*Schadenersatz für Gewalttätigkeiten gegen Auslandsdeutsche im Kriege*'. Blijkbaar is de Duitsche Regeering van plan te goeder tijd geldelijke aanspraken te doen gelden ter zake van deze gewelddadigheden. De rechtskundige grondslag en bovenbouw van een dusdanig vorderingsrecht worden door prof. Zitelmann onderzocht. Den grondslag vindt hij in het vernielen van goederen, die aan Duitschers toebehooren, door te hoop geloopen straatvolk. In de uitzetting van Duitschers. In de vasthouding van Duitschers. In de verwonding en in de dooding van Duitsche soldaten door Belgische en Fransche burgers. Dat bovengenoemde feiten in grooten getale gepleegd zijn acht prof. Zitelmann voldoende bewezen door de beweringen van de Duitschers zelve, spijt alle tegenspraak van de betrokken Regeeringen. Eveneens acht prof. Zitelmann voldoende bewezen, dat bovengenoemde feiten hebben plaats gehad met medewerking, althans met lijdelijk goedvinden van de Regeeringspersonen in België, Engeland en Frankrijk. De Duitsche Regeering heeft bereids benoemd eene: '*Reichskommission zur Erörterung von Gewalttätigkeiten gegen Deutsche Zivilpersonen in Feindesland*'. Prof. Dr. Josef Kohler heeft eene bijdrage opgenomen gezien: '*Neue völkerrechtliche Fragen*'. Hij richt zich vooral tegen België. De Duitsche Rechtsgeleerden worden dit te doen niet moede. Daartegenover is het onze plicht te getuigen, dat de Duitsche Regeering zich rustig en desbewust heeft schuldig gemaakt aan

eene gansche reeks van inbreuken op het Volkerenrecht ten nadeele van eenen kleinen Staat. Het hangt van den uitslag van dezen oorlog af, of het Volkerenrecht door Duitschland zal worden gebroken ook ten aanzien van andere kleine Staten. De Duitsche Regeering is er niet in geslaagd te bewijzen, dat de Belgische Regeering hare onzijdigheid heeft geschonden. Er zijn te Brussel papieren gevonden, die bewijzen dat België aan Engeland hulp heeft gevraagd *voor het geval Duitschland zijne onzijdigheid aanschenden zou*. Het nadrukkelijk maken van deze voorwaarde is het afdoend bewijs van de volkomen goede trouw van de Belgische Regeering. De Duitsche Regeering weet dit. Zij erkent dit, doordat zij in hare hartstochtelijke beschuldigingen tegen België deze alles beslissende voorwaarde verzwijgt. Het is mogelijk, ofschoon niet eens bewezen, dat de genegenheid van België niet in de eerste plaats naar Duitschland uitging. Daarin ligt volstrekt geen schending van onzijdigheid. Genegenheid laat zich niet afdwingen, maar slechts winnen en verdienen.

En voorts: de bovenbedoelde voor België zoogenaamd bezwarende stukken zijn eerst lang later te Brussel gevonden en zij kunnen nooit eene rechtvaardiging zijn van de wreede schending van de Belgische onzijdigheid. Hoe luider prof. Kohler spreekt, hoe meer wij overtuigd zijn, dat hij zelf niet gelooft aan de waarheid van hetgeen hij schrijft. En wanneer hij dan spreekt over '*den schweren Treubruch dieses Staates für den er nunmehr seine gerechte Sühne erleidet*', dan hebben wij daarop geen antwoord.

Voor prof. Kohler is het volkomen bewezen, dat de vijanden van Duitschland stelselmatig en voortdurend op gruwzame wijze het volkerenrecht schenden. En zoo dit niet bewezen is, dan wordt het toch beweerd met eene bedoeling, die meent zich niet te hoeven verbergen: '*Solche Völkerrchtsverletzungen geben uns die Befugnis zur gründlichen Represaillie; sie geben uns auch die Befugnis nunmehr uns von den Bestimmungen der Haager Konvention loszulösen, an die wir nur so lange gebunden waren, als sie auch von anderer Seite aufrecht erhalten wurden*. Daher dürfen nunmehr unsererseits französische oder englische Städte ohne

weiteres bombardirt werden, soweit wir dadurch unsere kriegerischen Pläne fördern.'

Zóó is thans het Recht in Duitschland verslaafd, dat zijne beste beoefenaars steeds gereed zijn met eenen rechtsgrond tot rechtvaardiging van iedere rechtschennis. Niet alleen achteraf, maar zelfs in voorraad.

Reeds meermalen werd het vonnis vermeld, dat een Fransche krijgsraad heeft uitgesproken tegen een aantal Duitsche artsen en verplegers, die zich aan plundering hebben schuldig gemaakt. Het vonnis is door eenen hoogeren rechter vernietigd wegens een vormgebrek[1]. De onrechtmatigheid van dit vonnis wordt bij voortduring volgehouden door talrijke Duitsche Rechtsgeleerden. Prof. Dr. Heilfron geeft zijn afkeurend oordeel in een opstel: '*Aburteilung von Militärpersonen durch Kriegsgerichte des Feindes*'.

In eene vroegere bijdrage werd reeds vermeld eene zeer beleedigende briefkaart door Prof. Dr. H. Gross te Graz geschreven aan Prof. Dr. W. Ukita te Tokio. Prof. Gross geeft thans eene bijdrage, die men als eene nadere uitwerking van deze briefkaart beschouwen kan en die genaamd is: '*Die Lüge und der Krieg*'. De hooggeleerde schrijver spreekt de vrees uit, dat de wereldgeschiedenis niet zal worden geschreven: '*nach den ehrlichen deutschen und österreichischen amtlichen Berichten*', maar min of meer onder den invloed van '*die Lügenberichte unserer Gegner*'. En de Haat weer tegen Engeland: '*Leute mit den verächtlichen und verlogenen Eigenschaften der Engländer*'. En: '*Das ekelerregende und so bodenlos gemeine Lügen der Engländer et cons*'. Ten slotte: '*Der Angriff der Engländer auf ein stammverwandtes Volk*, *ihre verbindung mit Slawen*, *Romanen*, *scheinkultivirten und halbwilden Völkern erfolgte aus elendem Neide*, *gemeiner Misgunst*, *und schnöder Geldgier*.'

Ein stammverwandtes Volk: zijn vele Oostenrijksche Slavische stammen niet nauw verwant aan de wildweg aangevallen Serviërs? *Verbindung mit Slawen:* bestaat niet een groot deel van de bevolking van de Oostenrijk-Hongaarsche Monarchie uit Slaven? *Romanen:* wonen in Zevenbergen niet eenige millioenen Roe-

1) '*Weekblad van het Recht*' van 13 Januari.

meniërs, op wier trouw bijzondere prijs wordt gesteld? *Scheinkultivirten und halbwilden Völkern:* Duitschland en Oostenrijk zijn verbonden met de Turken. De Sultan van Turkije heeft den heiligen Oorlog afgekondigd en daardoor allerlei onbeschaafde volken te hulp geroepen ten bate van Oostenrijk en Duitschland. Otto Hagen schrijft over '*Die Deutsche Versicherungsnehmer englischer Versicherungsgesellschaften*'.

De Engelsche Regeering heeft den negenden September verklaard, dat Engelsche verzekeraars niet gerechtigd zijn gedurende den oorlog iets uit te betalen aan verzekerden, die vijandelijke onderdanen zijn. De vraag wordt gesteld, of Duitsche verzekerden aan deze bepaling het recht kunnen ontleenen tot verbreking van verzekerings-overeenkomsten met Engelsche verzekeraars en wel met behoud van alle rechten.

Dr. Glaser bepleit de noodzakelijkheid van '*Ein Gesetz zur Herausgabe von Gold*'. Het belang van eenen grooten goudvoorraad wordt aangetoond. Een aantal maatregelen zijn reeds in verband met den goudvoorraad genomen. Zoo is sinds begin Augustus de Rijksbank niet meer verplicht tot de inwisseling van bankbiljetten. Overeenkomsten, waarbij voldoening in goudgeld wordt bedongen, zijn niet verbindend. Uitvoer van goud is verboden. Op de scholen en in de kerken wordt afgifte van goud aan de Rijksbank dringend aanbevolen. De verhuurders van veiligheidskastjes nemen geene gesloten pakken in bewaring indien zij meenen, dat deze goud inhouden.

In weerwil van dit alles wordt nog eene aanzienlijke hoeveelheid goud teruggehouden. Dr. Glaser dringt aan op eene wet, waarbij verplichtend wordt gesteld de afgifte van goudgeld aan de Rijksbank tegen een gelijkwaardig bedrag aan papier. Een ontwerp van zulk eene wet besluit het opstel.

Onder den verzamelnaam '*Juristische Rundschau*' geven de samenstellers een aantal aanteekeningen en opmerkingen. Tegenover België heeft Duitschland natuurlijk volkomen rechtmatig gehandeld. Is de schrijver zelf zoo geheel zeker van deze overtuiging? '*Die Hoffnung*, *dasz die Presse in den neutralen Ländern*, die nicht überzeugt werden will, *ihren bisherigen Standpunkt berichtige*, *ist freilich recht klein*.' Een merkwaardige vraag wordt gesteld en beantwoord: '*Welken*

indruk heeft de oorlog in de gevangenissen gemaakt?' En het antwoord? De vaderlandsliefde heeft ook de harten van de gevangenen begeesterd. Dit blijkt uit hunne brieven. Klachten over hun lot en over de onrechtvaardigheid van de Maatschappij komen niet meer voor. Van de opbrengst van den verplichten gevangenis-arbeid staan vele gevangenen een belangrijk deel af aan verschillende oorlogsfondsen; '*Mit Staunen und Rührung liest man diese Tatsachen*'. De schrijver komt tot de gevolgtrekking, dat dan toch klaarblijkelijk niet alle gevangenen zoo diep-verdorven zijn als dikwijls wordt gemeend. Hij spreekt het vertrouwen uit, dat deze ervaring na den oorlog moge leiden tot eene andere behandeling van de gevangenen. Eene behandeling meer gericht op zedelijke verbetering dan op vergelding.

Ook onder den verzamelnaam '*Vermischtes*' worden een aantal kleinere bijdragen vereenigd. Gevraagd wordt eene vergiffeniswet voor misdadigers, die in het leger dienen. Hunne dapperheid heeft hun bedrijf geboet.

Prof. Hedemann schrijft over de veroordeeling der plunderende Duitsche artsen en verplegers door eenen Franschen krijgsraad. Hij ziet daarin: '*Statt Recht Politik*, *statt Gerechtigkeit wilde Leidenschaft*.'

De Duitsche Rechtsgeleerden gaan voort met het vernederen van de Rechtswetenschap door het verleenen van eere-doctoraten aan personen, die zich in dezen oorlog verdienstelijk hebben gemaakt, maar die voor de Rechtswetenschap niets hebben gedaan. Zijn de beste Duitsche Rechtsgeleerden wel eens benoemd tot eere-generaal?

* * *

De '*Deutsche Strafrechts-Zeitung*' heeft een nieuw nummer doen verschijnen, waarin eenige bijdragen aan den oorlog zijn gewijd.

Dr. O. Poensgen opent met een als verschijnsel allermerkwaardigst opstel: '*Strafe gegen Verletzungen des Völkerrechtes*.'

Vast staat voor den schrijver, dat de vijanden van Duitschland voortdurend, stelselmatig en bewust het Volkerenrecht schenden. Men kan zelfs de vraag stellen of het Volkerenrecht

nog wel bestaat. Tegenover het Burgerlijk Recht en het Strafrecht brengt de handhaving van het Volkerenrecht deze moeilijkheid mede, dat er geene volkenrechtelijke rechtspleging bestaat. Vandaar, dat eenen Staat, die meent, dat het volkerenrecht te zijnen nadeele is geschonden, niet anders overblijft dan deze rechtschennis zelf te wreken. Welke waarborg er bestaat voor de rechtmatigheid van zulk eene eigen richting, wordt door den schrijver niet besproken. Het volkenrechtelijke strafrecht heeft dezelfde bedoeling als het staatsstrafrecht: '*Die allgemeine Abschreckung der Gesamtkeit der Völkerrechtsgenossen der Staaten (General-Prävention) und die Stärkung ihres Rechtsgefühls*, *die Genugtuung für den Verletzten*, *die Besserung*, *Abschreckung und Unschädlichmachung des Verletzers der Völkerrechtsnormen*, *des völkerrechtlichen* '*Verbrechers*.'

Ten aanzien van inbreuken op het Volkerenrecht moet onderscheiden worden of deze gepleegd zijn door eenen enkeling als zoodanig dan wel door het staatsbestuur. Onder den eersten groep vallen plundering, moord enz. op vijandelijk gebied. De bestraffing daarvoor geeft geene moeilijkheid, wanneer de dader eenmaal in handen van den benadeelden Staat is gekomen.

Meer moeilijkheid geeft de aansprakelijkheid voor inbreuken op het volkerenrecht welke begaan worden op last van de Staatsoverheid. B.v. slechte behandeling van krijgsgevangenen, onrechtmatige uitwijzing en vastzetting van burgers. De ambtenaren, die deze maatregelen ten slotte uitvoeren zijn zelve daarvoor niet aansprakelijk te stellen daar zij niet anders doen dan eenen hun opgedragen last volvoeren. De Duitsche Regeering heeft op bovengenoemde maatregelen van vijandelijke Staten geantwoord met gelijkmatige maatregelen van wederwraak. Dr. Poensgen acht dit onvoldoende. En wel hierom: het Duitsche volk is een lief en gevoelvol volk. Wanneer Duitsche krijgsgevangenen b.v. in Rusland slecht behandeld worden dan wordt dit door iederen Duitscher ten zeerste gevoeld. De Engelsche en de Russische volken daarentegen zijn liefdelooze en gevoellooze volken, die voor hunne soldaten niets gevoelen, zoodat maatregelen van wederwraak door de Duitsche Regeering genomen ten aanzien van gevangen Russische en Engelsche soldaten toch nimmer van eene voldoende afschrikkende wer-

king zouden zijn. Dr. Poensgen komt nu tot de navolgende stelling: '*Daher müszte bei den Repressalien im Kriege in erster Linie die psychologische Wirkung auf die im gegnerischen Staat maszgebenden Kreise berücksichtigt werden*.'

Vergeldingsmaatregelen moeten volgens dit beginsel genomen worden tegen: '*Die Spitze der gegnerischen Regierung*, *d.h. das Staatsoberhaupt*, *die Minister und obersten militärischen Befehlshaber*.'

Verder tegen: '*die Mitglieder der gegnerischen Volksveriretungen*.'

Verder tegen: '*die Leitung der Polizei*, *die Ausschreitungen geduldet hat*, *Verwaltungsbehörden*, *welche den Franktireurkrieg unterstützt haben*, *Befehlshaber*, *in deren Truppen- und Flottenteilen völkerrechtswidrige Handlungen vorgekommen sind*.'

Verder tegen: '*Die Eigentümer*, *Leiter und Mitglieder der feindlichen Presse. Maszregeln*, *welche Personen dieser Kategorien irgendwie persönlich in ihren eigenen Rechtsgütern treffen*, *sind mehr geeignet dem Völkerrechte Achtung zu verschaffen und dessen Befolgung praktisch durchzusetzen*, *als mechanische Gegenseitigkeitsmasznahmen nach Art der Talion*.'

Dergelijke maatregelen zouden bijvoorbeeld volkomen gerechtvaardigd zijn tegenover de eigenaren en de opstellers van het Engelsche Dagblad '*Times*.' De moeilijkheid blijft uiteraard deze, dat zij zich niet in handen van de Duitschers bevinden. Geheel afdoende is dat bezwaar echter niet. Want: '*In besonders schweren Fällen*, *wo eine unmittelbar verbrecherische Sinnesart vorliegt wäre in Erwägung zu ziehen*, *ob das historische Mittel einer Vogelfreierklärung und der Aussetzung eines Preises auf die Gefangennahme anzuwenden wäre*.'

Vervolgens: '*Manchmal wird auch Eigentum der Personen in die Hand des strafvollstreckenden Staates gelangen. Zumal beim Einmarsch in das feindliche Gebiet kann die Strafe in die Wohnhäuser der Personen*, *oder der Druckereien oder Geschäftsräume der Zeitungen vollstreckt werden. Bei Zeitungen käme auch noch nach dem Frieden ein Verbot der Zeitungen (wie jetzt nur im Wege des objectiven Strafverfahrens möglich) und eine Ausweisung ihrer Berichtserstatter für langere Zeit in Betracht*.'

Ten slotte: '*Weitere Druckmittel lassen sich in der Festhaltung von Familienmitgliedern dieser Persönlichkeiten finden. So befinden sich z.B. französishe Ministersöhne in unserer Gefangenschaft, und es würde auch dem Billigkeitsgefühl mehr entsprechen, diese besonders als Repressalienobjekte bei weiteren Völkerrechtsverletzungen zu benutzen, als solche Nachteile allen französischen Kriegsgefangenen zuzufügen*.'

Onder den verzamelnaam '*Aus Praxis, Wissenschaft und Gesetzgebung des In- und Auslandes*' worden een aantal kleinere bijdragen vereenigd.

Dr. Triloff schrijft over '*Verduistering van postpaketten bij den velddienst*.' Deze komt voor. Maar zelden, wanneer men rekening houdt met het overgroot aantal zendingen en met het feit, dat plotseling een groot aantal ambtenaren moet worden aangesteld, wier betrouwbaarheid niet op de gewone zorgvuldige wijze kon worden onderzocht. Er zijn dagen geweest, dat de veldpost te Berlijn meer dan een millioen zendingen behandelde. Van prof. Dr. A. Blaschko eene bijdrage '*Militärische Masznahmen gegen die Behandlung Geslechtskranker durch Kurpfuscher*.' Uitgevaardigd is mede een '*Verbot der Wahrsagerankündigungen während der Kriegszeit*.'

Vier Elsassers hebben tot dusverre openlijk de zijde van Duitschland ten gunste van Frankrijk verlaten. De '*Strafrechts-Zeitung*' geeft thans hunne portretten. Volgens den schrijver vertoonen zij alle vier op in het oogvallende wijze de kenmerken van den geboren misdadiger. Twee hunner zijn ook in Holland eenigermate bekend: de abt Wetterlé, oud-lid van den Rijksdag en de teekenaar J.J. Waltz, meer bekend onder den naam Hansi. Van den abt Wetterlé heet het: '*Wetterlé erscheint als Typ des intelligenten, herrschsüchtigen Volksverführers, um dessen Augen und Mund die scharf eingegrabenen lauernden und harten Züge die Unlauterheit der Ziele und die Rücksichtlosigkeit in der Wahl der Mittel verraten*.' En van Waltz: '*Bei Waltz spricht Falschheit und Unwahrhaftigkeit aus Miene und Haltung. Er erinnert mit dem scheuen Blicke, der verkniffenen Mundpartie und der vorgebeugten Kopfstellung unwillkürlich an die herkömmliche Maske des Intriganten auf der Bühne*.'

Van Dr. A. Hellwig eene belangrijke bijdrage '*Ein kriegsrechtlicher Feldpostbrief*.' Dr. Hellwig is in het leger slechts onderofficier. Vandaar, dat hij meer dan de officieren met de mannen in aanraking komt. Meermalen heeft hij met de soldaten gesprekken gevoerd over de rechtspraak in het algemeen en over de beweerde klasserechtspraak in het bijzonder. Over het algemeen is de rechtskennis van de volksklasse klein en des volks wantrouwen in de beroepsrechters groot. De *misdadigheid van het Duitsche leger* is natuurlijk zeer klein. '*Bei einem Heere wie dem unseren*' spreekt dit voor Dr. Hellwig van zelf. Misdadige neigingen vinden overigens eene voldoende bevrediging in hetgeen den soldaten geoorloofd is tegenover de burgerbevolking van de bezette landstreken. Dr. Hellwig schrijft: '*Dasz der Anreisz zu kriminellen Taten durch die erlaubte Begehung von Ausgleichshandlungen - (Zerstörung von Häusern aus denen geschossen worden ist*, *Tötung des Feindes*, *Beitreibung von Gegenständen aller Art) - stark vermindert ist*.'

Die frissche vroolijke krijg!

Misdrijven voorkomende uit overprikkeling van zekere bepaalde gevoelens hebben volgens Dr. Hellwig zoo goed als niet plaats. Dit beweren is volkomen in strijd met wat altijd en overal in alle legers is waargenomen. Op deze regel heeft het Duitsche leger, althans in België, geene uitzondering gemaakt, getuige de mededeelingen van '*Een Nederlander in geteisterd België*', uitgegeven door de Maatschappij van goede en goedkoope Lectuur te Amsterdam[1]. Onze landgenoot schrijft over: '*den wegens de abnormale omstandigheden*, *de vermoeienissen en het machtsgevoel sexueel sterk overprikkelden soldaat*'. Herhaalde malen zijn hoogst ernstige botsingen veroorzaakt tusschen Belgische burgers en Duitsche soldaten door de overprikkeling van de laatsten.

* * *

Nog op enkele opstellen moge ik de aandacht vestigen.

In de '*Preussische Jahrbücher*' van Januari schrijft Dr.

1) Waarover Albert Verwey in '*De Beweging*' van November.

Walter Baetke over '*Der Weltkrieg und der Deutsche Geist*'. Het doel van den Oorlog is volgens den schrijver: '*Germanisierung des Christentums in humanistisch-idealistischem Geiste*'.

Zij, die van dag tot dag al pijnlijker moeten waarnemen hoe zelfs de meest-onrechtmatige daden van de Duitsche Regeering door de beste Rechtsgeleerden worden verdedigd en geprezen zullen wellicht met eenige verbazing kennis nemen van eene uiting als de volgende: '*Eine politische Moral wie die des britischen:* "R i g h t o r w r o n g , m y c o u n t r y", *ist unserem Charakter deshalb so entgegengesetzt*, *weil sie den sittlichen Gedanken des Humanismus brutal verleugnet*.'

Reichsgerichtsrat Dr. Peters schrijft over '*Unsere Feinde und das Völkerrecht*'. Het spreekt van zelf, dat alle vijanden van Duitschland het Volkerenrecht met voeten vertreden, en dat alleen Duitschland het volkenrecht teeder ontziet. Wat België betreft: '*Es braucht hier nicht an die hinterlistigen Angriffe auf unsere Truppen in Belgien erinnert zu werden*, *die eine von den Behörden*, *von Geistlichen und anderen angesehenen Personen aufgestachelte*, *planmäszig durch Wort*, *Bild und Films seit Jahren zum Deutschenhasse erzogene*, *zu einem groszen Teile in Unbildung gelassene Bevölkerung verübt hat*'. Nieuw zijn de volgende beschouwingen over de onzijdigheid van België. Volkomen zakelijk beschouwd heeft Duitschland de onzijdigheid van België geschonden. Deze schending was echter rechtmatig, daar er voor Duitschland een noodtoestand bestond. Het verweer van België tegen den Duitschen inval was ook niet onrechtmatig, daar ook voor België een noodtoestand was ontstaan. Echter: *toen België zag*, *dat het den doortocht van de Duitschers toch niet keeren kon*, *had het den ongelijken strijd verder moeten staken. Inplaats dit te doen heeft het zich aangesloten bij Engeland en Frankrijk. Daardoor heeft België getoond*, *dat het niet zijn doel was: handhaving van zijne onzijdigheid*, *maar bevordering van de plannen van de vijanden van Duitschland*'.

En de schrijver vervolgt: '*So sieht demnach die wahre Rechtslage auch nach den strengsten Anforderungen des Völkerrechts aus*, *und dies musz einmal mit aller Schärfe ausgesprochen werden*'.

Onze waarheid tegenover deze ware waarheid te stellen is niet noodig. Duitschland zal wellicht in de toekomst niet geheel en al verschoond blijven van de toch altijd eenigermate vernederende ervaring, dat het min of meer '*Vertragsunfähig*' is geworden.

Over de schending van de onzijdigheid van Luxemburg geen woord.

Dit is het slot: '*dasz unser eigenes groszes Staatswesen sich auch im jetzigen Kriege von der Bahn des Rechts in keiner Weise hat abdrängen lassen*, *im Gegenteil die Vorschriften des geschriebenen und ungeschriebenen Völkerrechts auf das peinlichste gewahrt hat*'.

En de beschieting zonder krijgskundige noodzaak van drie Engelsche steden, zonder voorafgaande waarschuwing, en op het volmaakt onbewapende Scarborough? Deze beschieting is strijdig met de bepalingen van de Haagsche Volkerenovereenkomst aangaande het gedrag van zee-oorlogvoerende mogendheden. Doch Duitschland acht zich aan deze overeenkomst niet gebonden, daar niet alle oorlogvoerende mogendheden deze overeenkomst hebben geteekend: nl. Servië niet, dat geen kust, en Montenegro niet, dat geen de minste zeemacht heeft. Terecht schrijft prof. Kernkamp in verband hiermede: '*Dit is inderdaad wel een jammerlijk beroep op de letter van een overeenkomst met verkrachting van de bedoeling ervan*'.

Van twee merkwaardige opstellen is vermelding van den naam voldoende. '*Nord und Süd*' van Januari geeft zich in een bijzonder nummer groote moeite voor Duitschland eenige genegenheid te winnen van bewoners van onzijdige Staten. Prof. Erich Bethe schrijft over '*Die Segnungen des Krieges*', Prof. Dr. Kuno Francke stelt de vraag: '*Leidet Deutschland an Größenwahn*'.

* * *

Dit zijn de denkbeelden, die thans de geesten van de Duitschers beheerschen: dat Macht boven Recht gaat en dat zonder den wreedsten Oorlog geen vrede mogelijk is. Wie zijn voor deze wreede gedachten aansprakelijk? Men noemt namen: Nietzsche, Wagner, Von Bernhardi en vooral Treitschke, de Sakser van

Slavische afkomst, die de geschiedschrijver werd van het gewelddadige Pruisen. Ook in het Buitenland wordt de naam van Treitschke thans veel genoemd. In '*The Fortnightly Review*' van Januari schrijft E.C. Bentley over '*The German State of Mind*' en in '*The Nineteenth Century and after*' William Harbutt Dawson over '*Some Personal Memories of Treitschke*'.

* * *

De toestand is deze, dat een nederlaag van Duitschland niet goed mogelijk schijnt zonder een overwinning van Rusland. En deze zal wellicht bitter gewenschte veranderingen in Rusland tegenhouden.

Wat is de oorzaak, dat zij, die naar deze veranderingen verlangen, toch niet de overwinning van Duitschland wenschen? Door Maurits Uyldert is deze vraag gesteld en fijnzinnig beantwoord in '*De Beweging*' van December.

Van den Engelschen zielkundige Havelock Ellis ontving ik een boekje '*Rusland. De ziel van een natie*'. Het is de Hollandsche vertaling van een opstel in de '*Times*' van Prof. Paul Vinogradoff. Deze was destijds Hoogleeraar in de Geschiedenis aan de Hoogeschool te Moscou. Wegens de vrijzinnigheid van zijne beginselen moest prof. Vinogradoff Rusland ruimen. Thans is hij Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Oxford.

De overwinning van Duitschland wordt door prof. Vinogradoff niet gewenscht. Zijn vertrouwen is, dat ook het winnende Rusland vrijzinnig zal zijn.

Laat mij deze bijdrage besluiten met eene aanhaling uit het boekje van prof. Vinogradoff (blz. 10): '*Een boek als dat van Generaal von Bernhardi zou in Rusland onmogelijk zijn. Ook al kon er een uitgever voor gevonden worden, dan nog zou het geen koopers vinden. Zeker zou de schrijver als bloedhond worden gebrandmerkt. In Rusland komen natuurlijk ook wel daden van wreedheid en beestachtigheid voor, maar geen schrijver van eenigen naam zou het in zijn hoofd krijgen, de theorie te verkondigen, dat men om tot beschaving te geraken moet beginnen met geweld te plegen*'.

Over het boek van Dr. M. Eisler
Door
H.P. Berlage

Toen ik verleden jaar in Delft de voordrachten over Stedenbouw hield, die daarna in de Beweging zijn verschenen, was het belangrijke boek van Dr. Eisler: ‘Die Geschichte eines holländischen Stadtbildes’ nog niet uitgegeven. Dat spijt mij nu achteraf, omdat de kennis daarvan misschien wel niet de algemeene denkbeelden betreffende Stedenbouw zou hebben gewijzigd, maar mij zeker wel nadrukkelijker zou hebben doen verklaren, dat de stichting en groei eener stad niet anders is, dan een opeenvolgende rij van sociale handelingen.

‘Het bijgaand boek,’ zegt de schrijver in zijn inleiding ‘zoekt nieuwe wegen; in de stof zelf, omdat het voor de eerste maal op principieele vragen betreffende den Stedenbouw, beantwoordt door hunne in ieder tijdperk andere oplossingen aan één bizonder voorbeeld in het licht te stellen, en daardoor het organische karakter der vraagstukken en der oplossingen wil aantoonen; en in het gebied der kunstwetenschap, omdat het de kunst als een uiting der gezamenlijke kultuur laat spreken, hare wisselende verschijning op een breeden socialen bodem plaatst die ons misschien dienen kan om een nieuwen samenhang te ontdekken, de bronnen der verklaring te verrijken en daarin de middelen te vinden voor een hoogere objectiviteit van kunstwetenschappelijk onderzoek.’

De schrijver heeft, en dat maakt voor ons Hollanders het boek dubbel aantrekkelijk, aan een Hollandsch voorbeeld de geschiedenis van de stichting en ontwikkeling der steden in het

algemeen toegelicht; dat voorbeeld is Haarlem en de titel van het boek: ‘Die Geschichte eines holländischen Stadtbildes.’

‘Het boek beproeft de geschiedenis te geven van de zich voortdurend ontwikkelende uitwendige ruimtevorming,’ waarbij ik denk aan Brinckmann's verklaring, die zegt dat Stedenbouw beteekent ‘mit dem Häusermaterial Raum gestalten.’ Maar ‘terwijl het aan een voortreffelijk voorbeeld van noordelijke stedenbouwkundige kultuur vasthoudt, plaatst het door zijn onderzoek het organisch verloop dezer ontwikkeling op den voorgrond, waardoor - ook afgezien van gelijksoortige Hollandsche nederzettingen - juistere principieele ontwikkelingsverschijnselen van den Europeeschen Stedenbouw in het algemeen konden worden vastgesteld. Kultuurhistorisch beschouwd, wordt daarbij de kunst voortdurend in het oog gehouden; ten eerste door de voortdurende vraag naar een oplossing van het ruimtevraagstuk en ten tweede, omdat de uiteenzetting ten slotte toch slechts aan den toekomstigen Stedenbouw van dezen tijd de bronnen van een historische oplossing wil verschaffen.’

De schrijver wil nu vooral duidelijk maken, dat de groei eener stad, d.i. dus het ontstaan van het stratennet, gebeurt krachtens een natuurlijk, dus onregelmatig verloop, en niet volgens een vooraf gemaakt plan, hetgeen als vanzelf regelmatigheid veronderstelt; dat dit stratennet zich dus aanpast aan de plaatselijke gesteldheid van ligging, bodem enz. en dat de bebouwing zich dienovereenkomstig ontwikkelt, steeds zoekend de voordeeligste d.i. dus oeconomisch meest profijtelijke situatie.

‘Nadat de Haarlemsche nederzetting langzamerhand de landelijke Heerenhofstede heeft verwisseld voor het bevestigde Grafelijke kasteel,’ aldus de toelichting, ‘volgt het stratennet het eerst de aanleiding der natuurlijke ligging. De rivier en de naar het noorden wijzende topografische, militaire en oeconomische verkeersrichting, bepalen daarvan de hoofdlijnen. Het stadskwartier bewaart in elk detail het karakter der oevervorming.’

Datgene wat nu door vroegere schrijvers zooals Baumeister, Peters en anderen nog maar ter loops werd aangeduid, wordt vervolgens door den schijver in de fijnste bizonderheden nagegaan; d.w.z. dat de bebouwing, het ontstaan en de plaatsing van elk huis, van elk bouwblok, wel het gevolg is van een

individueele, maar deze weer als een sociale handeling kan worden beschouwd en dat elk afzonderlijk geval ook letterlijk de plaatselijke behoefte volgt.

'Maar zij,' d.w.z. de beschouwing, heet het verder, 'bewoog zich toen ter tijd reeds bewust in perioden van een zuivere bouwkultuur: de kunst, hoe gering ook de absolute waarde harer werken schijnt te zijn, volgt toch de levensbehoeften, wordt daarvan de krachtige uitdrukking; zij weerspiegelt individueele zoowel als sociale gebeurtenissen, zij ontstaat en groeit met de tijdelijke bedoelingen: zij is kultuur.'

'De tegenwoordige tijd', en hier wordt de nadruk gelegd op het verschil tusschen nu en toen, 'die voor de taak staat, het stadsplan in hoofdzaak naar de toekomstige behoeften in te richten en bij voorbaat vaststaande dingen te ontwerpen, kan het inzicht in die tijden van organische groei, en bovendien van een rijke bevruchting door de zin voor werken der kultuur, niet ontberen. Onze tijd zal het historische van het antiquarische moeten scheiden en zich moeten richten tot den samenhang, die vroeger tusschen de levenskracht der tijden en de bouwkundige belichaming der stedelijke nederzetting bestond, en die het raadsel der kultuur bevatte naar welker nieuwe oplossing wij verlangen.'

Dit inzicht wijst dus nadrukkelijk op het oorzakelijk verband tusschen oeconomische noodzakelijkheid en bouwkundige belichaming, hetgeen het wezen der kultuur uitmaakt; en hoe inniger dit verband, hoe dieper ook de kultuur. En dat is juist in de middeleeuwen het innigst, waarvan het geleidelijk zich ontwikkelende en daarom onregelmatige stadsplan de levendige uiting is. Vandaar de groote sympathie van den schrijver voor het op deze wijze ontstane middeleeuwsche stadsbeeld.

Toch zijn niet alleen in dien tijd, maar zelfs uit de hooge oudheid regelmatige en dus voor toekomstige behoeften ontworpen plannen bekend. Maar de schrijver blijft in het latere regelmatige stadsplan der Renaissance een zekere gekunsteldheid zien, iets onnatuurlijks, omdat het niet zoo innig met het leven verband houdt.

Is de oorzaak hiervan ook niet te zoeken in het feit, dat reeds met de Renaissance, de architectuur de leidende kunstrol

verloor, de kunst langzamerhand een persoonlijk karakter kreeg, en niet het algemeene, hetgeen juist de architectuur voor haar ontwikkeling behoeft?

'Want het ouderwetsche,' aldus de schrijver 'schept zijn diepere bekoring uit die organische levensverhouding zijner scheppingen tot den tijd, waarvan het de zuivere, de noodzakelijke uitdrukking is.'

'Niet in het nauwe en hoekige der straten, ook niet in de versierde krullen; maar in dat trillende deel van het leven, dat bij voortduring de eigenschap is, van het door zijn groei levend gewordene ligt hier de ware beteekenis.

'En alleen deze is te gebruiken, deze kan ook alleen de ware zijn.'

Toch begrijpt de schrijver natuurlijk heel goed de historisch geworden noodzakelijkheid der latere regelmatige ontwikkeling, die toch ook bezwaarlijk anders dan als een oeconomische kan worden beschouwd. Hij waarschuwt alleen, zooals allen die tot een dieper besef der bouwkultuur zijn doorgedrongen, tegen een, ook wat de stedenbouw betreft, eklektische toepassing.

'Slechts een onbeduidend klein gedeelte van den ouderwetschen aanleg,' meent hij 'zal met een kunstvol effekt op onze stadsbouwkunst kunnen worden toegepast; maar ook daarvoor blijft zelfs het gevaar bestaan, dat het overgenomene zijn beste gedeelte, het levende, inboet; dat het verstart, een eigenschap die elke vorm aankleeft, die niet uit eigen tijd ontstond.'

'Het is veel belangrijker het vormingsproces van het ouderwetsche op te sporen, dan zijn voortbrengselen. Deze toch zijn van veranderlijke waarde en voor ons van een beperkte bruikbaarheid, terwijl gene een volstrekte waarde heeft, die wij, zooals nu eenmaal de ontwikkeling gaat, niet ontberen kunnen.'

En nu wordt, nadat dus geheel in modernen geest evenals dat met de bestudeering der oude bouwkunst het geval moet zijn, ook betreffende den stedenbouw alleen het wezen en niet het produkt zelf, ter eventueele navolging werd aanbevolen, de nadruk gelegd op het natuurlijke ontstaan van het marktplein, de (oeconomische) oorzaak van het ontstaan van elke stad.

'In haar voorwaartsche loop bereikte de oude landweg een

plaats, die door de natuur zelf tot een kruispunt van wegen was aangewezen.'

'Op dat kruispunt moest wel het marktplein ontstaan; alleen daar was een natuurlijk aangewezen centrum van verkeer.Daardoor waren de kern en grondlijnen van de latere stadsaanleg aangegeven.'

Gaat men nu de ontwikkeling van het marktplein in het algemeen na, waarvan ik de uiteenzetting ontleen aan een onlangs verschenen Duitsche studie over het middeleeuwsche stadsplan in Noord-Duitschland van Franz Meurer; dan blijkt dat in het begin tot het houden der markt de hoofdstraat eenvoudig werd verbreed. In een volgend ontwikkelingstijdperk is de markt ook nog verbreeding van de straat, maar met een hoekige verspringing van de eene langszijde.

Een daarop volgend tijdperk eindelijk vertoont de markt als plein, dus met evenwijdige toegangsstraten, met tusschengelegen huizenblokken, terwijl eindelijk als het vierde tijdperk van de markt een vierkant plein werd aangewezen, ik zeg aangewezen, omdat dat wijst op een vooraf ontworpen aanleg.

De aanleg van het Haarlemsche marktplein komt nu met het 3e tijdperk overeen, hetgeen misschien eenig verband houdt met den tijd waarin Haarlem's stichting valt.

De verschillende namen aan straten, het bestemmen van pleinen voor den verkoop van bizondere waren en van stadswijken voor bepaalde beroepen beschouwt de schrijver als momenten van socialen aard in de ontwikkeling, die als de kern van het maatschappelijk bedrijf, op het stadsbeeld onmiddelijk van invloed moesten zijn.

'En dat alles niettegenstaande, of misschien juist daarom, dat bij alle uitgebreidheid van zijn goederenhandel, het middeleeuwsche Haarlem toch een landelijke provinciestad blijft, een huisbedrijf van rustige afgeslotenheid.'

De uitroep van bewondering, die daarop over de plaatsing van de kathedraal, de St. Bavokerk volgt, plaatst den schrijver op het standpunt van Camillo Sitte, den bekenden bewonderaar van het middeleeuwsche stadsplan; den verdediger van het inzicht, dat de middeleeuwsche stedenbouwers met kunstzinnige doelbewustheid de verschillende gebouwen hebben gegroepeerd,

met het bekende schilderachtig gevolg. Maar bovendien ook met een zoo voordeelig mogelijk oeconomisch gevolg, omdat deze stedenbouwers door eene plaatsing, welke het marktplein in verschillende kleinere verkoopplaatsen verdeelde en bovendien van af verschillende toegangswegen bizondere gezichten op de belangrijkste bouwdeelen verschafte, practisch zoowel als aesthetisch van zulke monumenten het meest wisten te profiteeren.

En dat alles om te betoogen, dat wij moderne stedenbouwers alle gevoel voor ruimte en massawerken hebben verloren, hetgeen met tallooze voor- en tegen-voorbeelden van slechte plaatsing van belangrijke gebouwen wordt aangetoond.

En inderdaad, wanneer men naar dien maatstaf de plaatsing van de St. Bavo bekijkt en bestudeert, dan is er geen fraaiere plaatsing denkbaar, en...ze klopt volkomen met de inzichten van Sitte.

'Het eindresultaat van de prachtige plaatsing der Bavokerk,' zegt de schrijver 'had voor de ruimtevorming van haar onmiddelijke omgeving een dubbel artistiek gevolg; ten eerste, dat de rijke vormen van het bouwwerk beurt om beurt werden afgesloten en daardoor een sterk effekt maakten, en dat andrerzijds de dienovereenkomstige architektuur van het plein door de haar toebedeelde gedeelten van het kerkgebouw een bizonderen indruk maakte.

'Het is' en hier komen Sitte's opmerkingen betreffende het praktisch aesthetisch nuttig effekt der oude monumenten tengevolge hunner gunstige plaatsing volkomen overeen met die van den schrijver: 'het vruchtbaarst gebruik van een monumentaal gebouw ten bate van een meervoud van gesloten ruimten.'

'Met dit resultaat, een ruime markt en daarnaast slechts een dicht stratennet, waarvan zij het middelpunt vormt, is dan ook de grens bereikt van den natuurlijken groei der stad. Het dichte stratennet, waardoor bij Ampzig, "den klassieken schrijver van de lof der stad Haarlem" de vreugde tot uiting komt aan de reeds vroeg bevredigde behoefte van den Hollandschen stadbewoner naar de landelijke ontspanningsplaats, die voor de drukkende engte der stad schadeloos moest stellen, naar de grasvelden temidden van bosch en boomkrans buiten de stad.'

'De schilders van het stadsgezicht van af Jacob Ruysdael tot

Jan Hendrik Weissenbruch, hebben van dit standpunt uit, altijd weer de schoonheid van deze landelijke omgeving met de gedrongen bouwmassa in de verte verbonden, en daarmee een neiging aangetoond die een algemeen sociaal karakter droeg, welk karakter zich reeds in dit tijdperk der bouwgeschiedenis openbaarde en eindelijk zou eindigen in den planmatigen aanleg van villawijken.'

En hier is nu, ook in overeenstemming met schrijvers inzicht en sympathie inderdaad de grens der zuivere kulturale ontwikkeling der stad bereikt. Want zijn onderzoekingen leerden hem 'dat de rechthoekige regelmatigheid, de verbouwing van het oorspronkelijk open terrein aan de Janskerk, duidelijk het kenteeken draagt van den lateren oorsprong'; 'het is' en hier volgt weer de eenigzins minachtende uitdrukking voor den regelmatigen stadsaanleg, 'de eerste aanduiding van kunstige planmatigheid in het stadsbeeld.'

'De geometrisch aangelegde planteekenaar der 17e eeuw, zou de eenvoudigste oplossing hebben gevonden, de markt als middelpunt in een net van straten te plaatsen en dit dus te maken tot een sterreplein. Een organische ontwikkeling zooals deze zich in het genoemde voorbeeld voltrok heeft echter aan dit vraagstuk, hetwelk schijnbaar slechts voor één oplossing vatbaar was, een uiterst veelzijdige gegeven en dus inplaats van eentonigheid rijkdom bereikt.'

Hier blijkt de geringschatting van den schrijver voor het geometrische plan en vooral van het sterreplein, dat daarvan de uiterste consequentie is, het plein zonder wand van den baroktijd, dat ook door Sitte zoo scherp wordt gehekeld.

En geheel daarmee overeenstemmend is het oordeel over de rechte straat, waar hij zegt 'dat een nader onderzoek altijd weer duidelijk maakt, dat de meervoudige kromming de eenvoudige oorzaak is van het veelzijdige stadsgezicht. De vergelijking leert dat noch de rechtlijnige, noch de scheeve, noch eindelijk de eenzijdig gekromde straat tot zulk een rijkdom in staat is.'

'De straatwanden bepalen immers de veelzijdig omsloten ruimte, terwijl bovendien ook het gebouw in zulk een straat een plastischen indruk maakt.'

‘En ook het begrip van het huiselijke in elk straatgedeelte, hetwelk de bekoorlijkheid van het oude het scherpst verklaart, komt voornamelijk daardoor tot stand.’

Bovendien wordt op de scheiding tusschen woon- en verkeersstraten evenals bij Sitte de aandacht gevestigd. ‘In deze stegen hebben wij’ volgens den schrijver, ‘dat te zien hetwelk de middeleeuwen onder woonstraten verstonden. Principieel voorbeeldig schijnt het strenge onderscheid tusschen verkeers- en woonstraten, en de doelmatige afmetingen en inrichtingen van beide soorten.’

‘De aanleg der woonstraat is volkomen met het doel in overeenstemming, omdat, als men naar huis gaat en rust wil hebben, haar breedte niet grooter is dan het geringe verkeer noodzakelijk maakt; terwijl haar lengte niet verder gaat dan tot de kruising met de belendende straat, zoodat elke woonstraat een afzonderlijk ingesloten geheel vormt.’

Als derde type van middeleeuwsche straat van sociaal karakter wordt dan de ambachtstraat genoemd en door verwijzing naar het kwartier der wevers, aangetoond ‘dat hier in vergelijking met het overige stratennet, een opvallende regelmatigheid en rechtlijnigheid heerscht,’ terwijl als aanvulling van eigenaardig Hollandsch karakter dan de gracht wordt genoemd met een enthousiaste beschrijving over het effekt van deze wonderbaarlijke spiegel van het Hollandsch stadsgezicht in het algemeen.

De schrijver bespreekt nu de architectuur, die zich na 1579 begon te ontwikkelen toen ‘Haarlem van uit de af hankelijkheid der vreemde heerschappij in de nationale zelfstandigheid was getreden, toen het individualisme(!) als scheppende kracht zijn invloed in de stedenbouw deed gelden; zij bereikte haar hoogtepunt in de 50 jaren omstreeks 1600, het tijdperk der hoogste nationale kultuur, en bovendien bëinvloedde zij evenals de schilderkunst onmiddelijk den politieken en economischen opbloei.’

‘Dat ging samem met de voortdurende toeneming der stedelijke bevolking, hetwelk leidde tot de uiterste vernauwing der stedelijke bebouwing.’

Het is vooral van belang nog eens hierop te wijzen omdat door vele bewonderaars van het middeleeuwsche stadsgezicht, en Sitte is hieraan niet vreemd, deze nauwe geslotenheid

aan een oorspronkelijk artistieke bedoeling wordt toegeschreven.

Het tegendeel is waar, hetgeen door latere onderzoekers van het stedenbouwkundig vraagstuk onder wie Prof. Brinkmann te Karlsruhe een eerste plaats inneemt, wordt aangetoond.

De oorzaak van deze vernauwing ligt echter voornamelijk in het bezwaarlijke der noodzakelijke verdediging, in de onmogelijkheid den uitleg eener stad, waarvoor een nieuwe vestinggordel moet worden aangelegd, verband te doen houden met de toeneming der bevolking.

'Met den bouw van het waaggebouw,' gaat de schrijver voort 'staat de kunst geheel op de hoogte der overige kultuur en schept, uit de volheid van dit vermogen, de bekwaamheid het met haar eigen tijd overeenstemmende te belichamen, met de haar toekomende waardigheid de achterstallige ontwikkeling in te halen.'

'Wederom ging met de keus der bouwplaats de oeconomische eisch, met de beste mogelijkheid van stedenbouwkundige samenstelling hand in hand.'

Van bizondere beteekenis is echter de geschiedenis van den bouw der beroemde vleeschhal. 'Op 20 Nov. van het jaar 1601 legde de stadssteenhouwer de Key aan de vroedschap twee ontwerpen voor, waaraan de stadstimmerman, Claas Pieters, met zijn begrooting had meegewerkt. Het belangrijkste is echter dat het goedkoopere ontwerp, met artistieke frontispiezen, werd verworpen, en het andere met rijke topgevels, niettegenstaande de hoogere kosten voor de uitvoering, werd aangenomen.'

Dus ook toen reeds de strijd tusschen het klassieke en het moderne, want de Renaissancevormen waren toen modern en de klassieke ouderwetsch.

'Nog staat de aesthetische behoefte der "Vroedschap" welke de gegoede burgerklasse daarin vertegenwoordigde, op de hoogte van het artistieke vermogen; nog komen èn besteller èn kunstenaar uit éénzelfde sociale klasse voort, waartoe zij beiden krachtens stand en ontwikkeling behoorden.'

'De beraadslaging over de keuze der twee ontwerpen is zeker principieel van een sociaal-geschiedkundige beteekenis.'

'Het hoofdplein was door haar een maatschappelijk met den tijd overeenkomend gedenkteeken rijker geworden, hetwelk vroeger daaraan ontbrak.'

‘Het wijst op de eerste natuurlijke bron van het Hollandsche inkomen.’

‘Aan een vrijstaand gebouw is nooit gedacht! Het uit het gesloten complex van maatschappelijke behoeften ontstane gebouw sluit zich aan bij de bestaande bebouwing; een afzonderlijke ligging zou door den sociaal gezinden bouwmeester als een breuk van het geheele organisme zijn beschouwd.’

‘Ook elders vertoont zich de neiging tot een mogelijke verbouwing van open ruimten, en wel daar, waar een enkele beschikbaar was nl. aan de hoofdmarkt zelf. Ten slotte wordt haar geheele aanleg een uiting van die krachtige kunstvolle kultuur, welke in Frans Hals haar toppunt bereikte en waaraan de stadsbouwkunst was voorafgegaan.’

Daarna volgt, het is de historische noodzakelijkheid, het verval.

‘Aan bouwkunst en stadsbeeld gaat langzamerhand de plaatselijke en sociale samenhang ontbreken; het tijdperk der eigenlijke volkskunst is ten einde.

Er komt een gapende kloof in het kultuurlichaam. De kunsten nemen daaraan deel; litteratuur en schilderkunst zijn aan beide richtingen dienstbaar; de architectuur dient alleen de hoogere behoeften.

En iets verder, in den tijd van Spinoza, die der hoogste spanning van het denken, vertoont de bouwkunst, waarvan de ontwikkeling van het stadsbeeld afhangt, bijna alle verschijnselen eener dalende kultuur. Dat geldt niet voor de zuiver aesthetische werken welke zij toen schiep, maar voor hare kulturale uiting.’

‘En wat een tegenstelling tegenover vroeger in de wijze van behandeling en de uitvoering van belangrijke bouwwerken.’

‘Met geen enkel woord wordt nu aangeduid, dat de artistieke waarde der ontwerpen (voor de vergrooting der Annakerk) ook maar eenigzins besliste of zelfs ter sprake kwam; de beraadslaging wordt door zuiver technische en materieele overwegingen bepaald, en zelfs daarin kwam men tot geen verstandige overeenstemming.’

‘Soliditeit bij de grootst mogelijke zuinigheid - verder niets!’

‘En wat de stadsbouwkunst betreft, kenmerken rechtlijnigheid en overdreven breedte als algemeene eisch alle verdere

ontwerpen van verschillende soort, die sedert 1673 gedurende een 30 tal jaren tusschen architekten en stadsregeering worden voorbereid.'

'Als algemeen doel lag aan deze plannen de kunst van het Romeinsch barok, die Pieter Cock van Aelst had ingevoerd, de vorming van een artistieke eenheid ten grondslag, welke door de regelmatigheid van het hoofdplan wordt voorgeschreven.'

'In den regelmatigen veelhoek van het stadsplan komen bij Vasari en Scamozzi aan het vierkante middenplein dezelfde soort van wijken voor.'

'Tot deze categorie behooren ook de uitbreidingsplannen van de Bray en Post.'

'En wederom verandert de levensvolheid van het hoofdplein; wederom draagt het het karakter van den tijd, dat met het karakter der bouwkunstige verandering samenvalt; maar het beteekent tegelijk een afval van de stedelijke kultuur, die vroeger een gesloten eenheid vertoonde.'

'De 18e eeuw beteekent voor de oude stad het behoud van het overgeleverde; voor het overige een nieuw systeem van aanleg. Uit zich zelf heeft dit zoo goed als niets tot stand gebracht, niettegenstaande het door de periode van den barokstijl liep, welks ruimtevormend vermogen elders het stadsplan juist in de krachtigste beweging bracht.'

Het past, met deze laatste opmerking het korte overzicht van het boek te besluiten. Immers daardoor wordt met een enkel woord aangeduid, dat de ontwikkeling van het moderne stadsplan door dat van den baroktijd werd voorbereid.

Want hoe men ook over het geometrische, respectievelijk rechtlijnige stratennet als op het papier ontstaan moge denken; daaraan te ontkomen is niet mogelijk.

Een plan, het werd reeds gezegd, dat van te voren, en in dezen tijd zeer lang van te voren moet worden ontworpen leidt van zelf tot regelmatigheid. Maar dat is toch geen fout? Integendeel; gewilde schilderachtigheid, de schrijver wijst er zelf reeds op, zou een fout zijn. Mits deze regelmatigheid maar voortkome uit practische behoeften, uit oeconomische noodzakelijkheid, en niet verschijne in eklektische vorm evenmin als dat bij toepassing van het middeleeuwsche plan vruchtbaar is gebleken.

Want alleen dan zal het moderne stadsbeeld weer een uiting van kultuur kunnen zijn, weer, zooals de schrijver dat treffend zegt, het raadsel der kultuur kunnen bevatten, waarnaar wij allen verlangen.

Dat dit verlangen nog in afzienbaren tijd niet kan worden bevredigd zal intusschen een ieder wel inzien, die een weinig dieper is doorgedrongen in het wezen van kultuur in het algemeen, dus in den aard der voorwaarden, die daarvoor aanwezig moeten zijn.

Toch is een moderne kultuur groeiende; de moderne stadsplannen zijn van het begin van dien groei reeds de kulturale uiting.

Dat wordt ook met waardeering door den schrijver, aan het slot van zijn belangrijke studie betoogd, hetgeen juist daarom des te belangrijker is, omdat daardoor niet alleen de verwachting wordt gewekt, maar de zekerheid wordt gegeven, dat de toekomstige stad tot het toekomstig maatschappelijk leven, weer in dezelfde verhouding zal staan, als dat in de middeleeuwen het geval was.

Tot verkrijging van dat inzicht een prachtige bijdrage te hebben gegeven, lijkt mij de grootste verdienste van het boek.

Gedichten
Door
Aart van der Leeuw

De onbereikbare

Ik woon aan een breed, blauw water.
Gesnater
En wulpschrei sterven wanneer de avond zinkt.
Mijne eenzaamheid wordt kalmer dan en droever,
Tot plotsling van den andren oever
Een roepstem klinkt:
‘Kom, vreemdling, kom!’
Een witte hand waart weiflend om,
En door den nevel, zeegnend licht,
Blinkt haar gezicht.

Aan mijne voeten
Schommelt een boot.
Zal dit beduiden moeten
Dat ik hem stoot'
Door 't rusch en ruk mij de armen moe?
Waartoe, waartoe?
Hóe fel mijn sneb de golf ook splijt,
Hoe snel de roeiriem rijst en glijdt,
Wanneer ik de overzij bereik,
Leeft zij toch in een ánder rijk,
Verborgen, onbegrijpelijk.

Hoe vind ik haar? Gevleugeld?
Op rossen ongeteugeld?
Hoe moet ik tot haar gaan,
In welken lach, in welken traan?
Of draagt mij 't lied, schuim om de kiel,
Naar 't onbestaanbaar strand van hare ziel?

Ik woon aan een breed, blauw water.
Mijn rietfluit troost mij: later, later.

Droomland

De roos zwaait vroom heur vat van geuren,
Het beukeblad beeft bruin;
Toch denk ik aan het schooner fleuren
Van een gedróómden tuin.

Het briesje kust en koost, het koele,
Schalks lokkend me in zijn ban.
Vaarwel, o wind, ik zoek naar Thoele
En toovrig Dschinnistan.

Jeugd

Den wakker waakschen haan,
Den dichtervlucht der zwaan,
Den zwerfschen jager: reiger,
Den strijdbaar sterken tijger,
En het deemoedig schaap,
Hen samen leidt de knaap,
Eendrachtig aan één band,
Door 't rein en eigen land
Vol jonge bloesemsneeuw,
Als in de gouden eeuw.

Hij mijmert, zingt en speelt,
Weidend zijn zinnebeeld;
Zij kennen aan dien toon
Hun meester en hun zoon,
En gaan naar 't hém geviel,
De dieren van zijn ziel.

Liefde

Vaak heb ik in den slaap geplukt
Een witte, een roode roos,
Knikkende kinderlijk verrukt
Naar 't schoon dat ik mij koos.

Riep zon mij wakker door het raam,
Dan dacht ik: o, de roos;
Op 't dek hield ik de handen saam,
Maar leeg en liefdeloos.

En buitentredend, droomensmoe,
Vond ik het volk getooid,
Werpend elkander bloemen toe,
Doch ik heb niet gestrooid.

Wanneer zal op mijn morgensprei
Het bloeien wit en rood,
En schud ik, springende in den rei,
De rozen uit mijn schoot?

Een najaarsblad

Ik zing tot prijs en eer...
In roodgoud najaarsweer
Werd zóó mijn geest bevrijd
Van een krankzinnigheid:

Ik raapte een donkren steen,
En dacht, ook ik ga heen
En lig zoo zwaar en zwart
Der aarde aan 't ijskoud hart.

Toen daalde een purper blad,
Dat Hij beschreven had,
Mij ritslend in de hand
En stak mijn hart in brand.

Ik voelde zwéven weer
Mijn hoop op breede veer,
Ik wierp den dooden steen
In 't meer, waar zon op scheen.

Belofte

Mijn kind, nu het nog wintert,
IJs aan Uw voet versplintert,
Stijgt zichtbaar in de lucht
Het wolkje van Uw zucht.

Maar als het zomer is
En 't hart U vromer is,
Draagt zonder vorm of smet
Uw adem het gebed.

De particuliere landerijen in Indië
Door
Z.Z.

De merkwaardige latifundiën, die op Java bovenstaanden naam dragen zijn te verdeelen in twee groepen respectievelijk ten oosten en ten westen van de Tji Manoek gelegen, die ieder aan een afzonderlijk reglement zijn onderworpen. De eerste en kleinste groep wordt beheerscht door Staatsblad 1880 No. 150, later herhaaldelijk gewijzigd, en de overige grootste helft door Staatsblad 1912 No. 402, welke regeling verving het oude Staatsblad 1836 No. 19.

Ook op de buitenbezittingen vindt men particuliere landen, in vrij groot aantal in de Padangsche Benedenlanden, Celebes en de Bandagroep, eenige weinige in Bengkoelen en Ternate, en één land in de Padangsche Bovenlanden.

Over de buitenbezittingen kan men kort zijn, daar er nagenoeg niets geregeld is.

In Banda had Coen ter wille van het notenmonopolie de bevolking van de Bandalanden uitgeroeid of verbannen, terwijl de aanwezige notentuinen voor de eerste maal in 1627 in ‘perken’ verdeeld werden en aan ‘perkeniers’ in bewerking gegeven, onder voorwaarde, dat zij uitsluitend noten zouden kweeken, en 't product tegen bepaalde prijzen aan de Compagnie afstaan. In 1860 werd tegelijk met de slavernij ook de perkhoorigheid opgeheven. De regeering kwam de perkeniers tegemoet in de aanschaffing van vrijwillige arbeiders door voor-

schotten; aanvankelijk bleken de perkeniers als tevoren verplicht noten te teelen en aan 't gouvernement te leveren, doch Staatsblad 1864 No. 71 *a* zette 't monopolie in een vrijwillige kultuur om, welk stelsel in 1873 nog uitgebreid werd.

In Celebes kunnen de particuliere landen verdeeld worden in die vóór en tijdens het engelsche tusschenbestuur zijn uitgegeven. Van de eerste categorie weten wij niets door gemis aan de oorspronkelijke akten van afstand. De tweede categorie waren kamponggronden, tegalans of zoutpannen, die tijdens de Compagnie als erfleen waren afgestaan aan den radja van Boni en zijn rijksgrooten, onder gehoudenis daarvan op te brengen 10% van de padi en het presteeren van heerediensten. In 1814 werd om den overmoed van Aroe Palakha, de vorst van Boni te keeren, een expeditie uitgerust onder generaal Nightingale, en werd in de maand Juni van dat jaar de vorstelijke residentie Bontoala in brand gestoken, terwijl al de leengoederen als eigendom van 't engelsche gouvernement beschouwd werden, en aan regeeringsvrienden uitgegeven ‘for ever’ voor hemzelf ‘and his heirs, assignees, executors or administrators’, alsmede onder de bepaling, dat de ‘vertiening’ ten profijte van het gouvernement zal zijn, zoo ook de heerendiensten. Bij de resolutie van 24 Juli 1830 No. 14, werd bepaald dat aan de houders van die landen behoorlijke ‘eigendomsbewijzen’ zouden worden uitgereikt, en dat de heeren niet meer dan ⅓ van de zuivere opbrengst van het gewas zouden mogen genieten. Deze laatste voorwaarde is echter weer buiten werking gesteld bij gouv. besluit van 15 Juli 1869 No. 30, Bijblad 3909, dat alles aan contractueele regeling overliet.

De Java'sche particuliere landerijen geografisch en wettelijk verdeelend in die ten oosten en ten westen van de Tji Manoek, kan men ze historisch nog verdeelen in die door de Compagnie, die door Daendels, en die door 't engelsch tusschenbestuur vervreemd.

De verovering van Jakatra stelde de Compagnie in het bezit van uitgestrekte maar nagenoeg onbevolkte landen. J.P. Coen verklaarde op 30 Mei 1619, dat hij die landen in bezit nam in naam van den Soeverein en principalen, de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, en de heeren XVII. De ‘princi-

palen’ schreven daarop in antwoord, ‘dat 't land en de stad Jakatra zijnde gewonnen en geconquesteerd’ in een ‘goeden oprechten en wel gefondeerden’ oorlog, de hollanders dit land onder een goeden titel mochten bezitten in vollen eigendom.

Bij plakkaat van 1 April 1627 bepaalde Coen dan ook: ‘dat alle thuynen en landen binnen en buiten 't ressort dezer stede gelegen en bij vorm van leen uitgegeven vrij en exempt zijn van tytel en servituten van leenen’, en dat dezelve gehouden worden als ‘vrije, eigen, patrimonieele en allodiale landen ofte goederen mits bij verkoop en alienatie derselven ons den 10^{den} penning van den verkoop ofte alienatie betalende, mitsgaders in de erkentenissen den 10^{den} van alle vruchten en gewassen, enz.’ Van 1656-1659 moest de compagnie weer oorlog voeren met de Bantamers, en in 1664 werd vermoedelijk reeds een College van Heemraden ingesteld, belast met het toezicht op de Ommelanden. In 1680 wordt ook melding gemaakt van de instelling van een college van heemraden, waarschijnlijk is dit slechts een reorganisatie van de regeling van 1664. Tengevolge van al die onlusten nu werden groote gebieden aan particulieren uitgegeven. De opgezetenen van die landen waren waarschijnlijk niet meer de primitieve ingezetenen, want die waren tengevolge van die oorlogen vrijwel uitgeroeid. Chasteleijn zegt dan ook in zijn ‘Invallende Gedachten’ (1705) ‘van de naturellen, javanen of inwoners des koninkrijks Jakatra is hier geen één meer te vinden, hebbende uit curieusheit daar meermalen na vernomen’. In dezen tijd werd ook Paravicini door de regeering als regeeringscommissaris naar Timor gezonden en hield daar en op naburige eilanden drijfjachten om slaven voor 't Bataviasche te vangen. Tengevolge van de onveiligheid in en om Batavia verplichtte ook een plakkaat van 28 Mei 1654 tot cultiveering.

De eerste verkoop op grooter schaal was die van Depok en Seringsing in 1705 aan den Raad van Indië Chasteleijn. Aanvankelijk was de toestand diep treurig: de landen bleven onbewoond en jaarlijks moesten 200 ‘modderjanen’ uit Cheribon westwaarts trekken voor het schoonhouden der oudhollandsche grachten.

Behalve de herhaalde oorlogjes met de bevolking kwam in

1699 de uitbarsting van de Salak, waardoor een volslagen wildernis ontstond op de plaats waar eens Pandjadjaran's hoofdzetel was gevestigd geweest. Na den bantamschen suksessieoorlog (1747-1751) kwamen er tijden van ziekten en misgewas. Zoo schreef een resolutie van 30 December 1758 de mislukte oogsten toe aan ‘de calamiteiten waarmee 't den Hemel behaagd heeft die schoone en vruchtbare landen sedert een reeks van jaren deerlijk te bezoeken’. Zoo constateerde de volkstelling van 16 Januari 1742, uit vrees voor oorlog gehouden, het aantal inwoners van Batavia, Krawang, Cheribon en de zeestranden op slechts 4880 man. G.G. Mossel had reeds in 1752 bepalingen vastgesteld om den landbouw aan te moedigen, terwijl eenige tientallen jaren later het plakkaat van 31 December 1778 eenige rechten en verplichtingen van landheeren en opgezetenen vaststelde: o.a. 't kosteloos afvoeren van de tienden stadwaarts en de verplichting op 1 dag per week voor den landeigenaar heerendiensten te verrichten, zoomede vaststelling van het loon, dat aan de arbeiders moet betaald worden; verplichting tot contante betaling van alle diensten voor het gouvernement; verbod tot 't houden van topbanen en opiumkitten langs de groote wegen; verbod om rongengs te laten optreden zonder voorkennis van de eigenaars; alles nagenoeg hetzelfde gebleven tot den huidigen dag.

Op 6 Januari 1795 wordt bevolen dat er een nauwkeurige ‘zielsbeschrijving’ zal zijn en dat de gecomitteerde tot en over de zaken van den inlander kosteloos hoofdbriefjes zal uitreiken. Het plakkaat van 25 Maart 1806 renoveerde verschillende oude bepalingen en stelde voorts o.a. vast, dat inlanders die geen sawah bezitten jaarlijks een rijksdaalder kopergeld zullen moeten betalen en dat kinderen boven de 13 jaar zonder broodwinning als leegloopers zullen worden gestraft; dat alle heffingen en lasten ieder jaar moeten verrekend worden.

In 1813 wordt bij proclamatie van het engelsch tusschenbestuur het stelsel van leenrecht en geforceerde leverantiën over het heele eiland vernietigd, terwijl de engelsche regulation van 22 Maart 1815 de heerendiensten afschafte. Bij publicatie van de Commissarissen-generaal (Staatsblad 1817 No. 43) werd onder meer bepaald, dat op geen land meer dan 20% van

de padi zou mogen gevorderd, en dat alle eigenaren van landen gedurende 't britsche tusschenbestuur verkocht, geen diensten zouden mogen vorderen zonder behoorlijke betaling. Bij besluit van 3 Januari 1819 benoemden de Commissarissengeneraal een commissie tot 't ontwerpen van een reglement op de particuliere landerijen; de arbeid dier commissie traineerde ook al in verband met den Java-oorlog, die in 1825 uitbrak. Bij besluit van 5 Maart 1831 wordt een tweede, nieuwe commissie ingesteld. Eerst op 15 Februari 1835 diende die commissie haar ontwerp-reglement in, waarbij een verhandeling van Veeckes over de bataviasche ommelanden geschreven in 1815, bijna in zijn geheel is opgenomen.

De eigendom van den grond werd oorspronkelijk alleen bezien uit europeesch-civielrechterlijk standpunt en was zulks in overeenstemming met de heerschende overtuiging, dat de inlander geen eigenaar van den grond is, doch wel de vorst of diens rechtverkrijgenden. Voor de bataviasche ommelanden bleek 't bovendien reeds daaruit, dat die landen door de vele oorlogjes ontvolkt waren. Dit is ten minste de opvatting van Raffles, Mossel, Crawfurd en Mr. Levysohn Normann. Zoo is ook een resolutie van 27 Februari 1778 een bewijs van de opvatting dat de eigendom bij den landheer berust, daar bij den verkoop van Kelapa Nongal uitdrukkelijk bedongen werd, dat de ingezetenen op 't land zouden mogen blijven wonen. Oorspronkelijk was dus eigendomsrecht en heffingsrecht van den landheer onbeperkt. Eerst in 1836 ontstaat 't z.g. erfpachtsrecht. De ontwerpers van 't reglement van 1836 erkenden ook dat er geen enkele heffingsbeperking was. Volgens Reiss, Pennink en een arrest van 't Hof (24-1-'78 Recht in. N.-I. 30) mocht 't erfpachtsrecht niet aan niet-inlanders vervreemd worden. Dit is ook de zienswijze van 't tegenwoordige reglement.

Reeds in 1890 benoemde de regeering een commissie uit ambtenaren en particulieren om een nieuw reglement te ontwerpen, wat eindelijk in 1912 bekroond werd door 't tegenwoordige reglement, dat in hoofdzaak geen nieuw recht schept, maar bestaande twistpunten beslist. Over 't algemeen is de toestand op de particuliere landerijen treurig, en armoede en misdaad tieren het weligst op den bodem 't dichst bij de zetel

der indische regeering gelegen. Vandaar dat men ook al tientallen van jaren doende is om die misstanden te verbeteren. Sommigen willen onteigening, anderen aankoop, weer anderen willen slechts van de landheeren afkoopen de rechten van tjoekéheffing en het vorderen van heerediensten. De heffing is in 't reglement van 1836 en van 1912 beperkt tot een van den oogst, en 't aantal heerediensten op 52 per jaar, veel zwaardere verplichtingen dus dan in de gouvernementslanden. Bovendien behooren ook de natuurlijke voortbrengselen van het land aan den eigenaar, zoodat de inlander gestraft wordt als hij de boomen op zijn eigen erf omkapt, zelfs al heeft hij die zelf geplant. Ook het sap van arènpalmen en de karèt van de rubberboomen is 't eigendom van den landheer.

Dat onder zulke middeleeuwsche toestanden van vooruitgang van den inlander geen sprake kan zijn is begrijpelijk. Ook de dorpspolitie is veel onbetrouwbaarder dan in de gouvernementslanden, daar de dorps- tevens politiehoofden ín dienst zijn van en bezoldigd worden door den landheer. Terugkoop van particuliere landen heeft 't eerst plaats gehad in 1810 (het land Bloeboer). Sinds 1887 wordt ook in alle koloniale verslagen over de particuliere landen geklaagd. Onder Minister Idenburg is 't land Kandanghaoer (182.240 bouw met meer dan 80.000 zielen) tot 't staatsdomein teruggebracht voor een som van 3½ millioen. Het land Nanggoeng en de enorme Pamanoekan en Tiasemlanden zijn echter in 1910 door betreurenswaardige schrielheid van ons parlement in buitenlandsche handen gespeeld. Ook het land Tjibodas werd in 1908 voor zes ton verkocht aan een Fransch syndicaat. Waar op de meeste particuliere landen nog geen intensieve cultuur wordt gedreven, is het werkvolk er meestal te groot in aantal (immers 1 heeredienst per week voor ieder volwassen manspersoon). Doch ook dat is een groot financieel voordeel voor den eigenaar, die kapitalen verdient aan den afkoop van die diensten; de afkoopsom varieert per persoon en per dag tusschen 15 en 40 cents.

Op vele klappertuinen waar men niet veel werkvolk noodig heeft wordt wel eens met ‘zachten’ dwang b.v. door onnoodig zwaren arbeid of onheusche behandeling de bevolking opzettelijk

afgeschrikt van 't verrichten van diensten om ze zoodoende te noodzaken de afkoopsom te betalen.

De afkoop van de z.g. ‘souvereine rechten’ van de landheeren komt mij voor te zijn een lapmiddel, waarvan de kosten niet veel minder zullen bedragen dan algeheele onteigening. Ook het tweede middel: geleidelijke terugkoop is onpraktisch, want de eigenaar wetende dat 't gouvernement zijn grond zal afkoopen zal die wel op waarde houden. Alleen de onteigening, die thans krachtens wettelijke verordening mogelijk is, schijnt de aangewezen weg. Van tal van landen in 't Tangerangsche en een groot deel der Pamanoekanlanden is bij ordonnantie onlangs vastgesteld dat het algemeen belang de onteigening vordert.

Mogen ondanks de ellende van den wereldoorlog binnenkort de middelen gevonden worden die platonische verklaring in een daad om te zetten, waardoor niet alleen de bevolking economisch en moreel zal vooruitgaan, doch ook ons gouvernement ongetwijfeld na eenige tientallen jaren ruimschoots de vruchten zal kunnen plukken.

In haar blauwe kleed kwam zij
Door
Nine van der Schaaf

1

Verlangeloos leefde ik in de avonden, peinsde nochtans:
Dat een eeuwige droom kome over doodsdroefheid van mijn hart!
- Rust en slaap, rust en slaap, - maar mijn levend hart
Rust zonder liefde niet,
En kan in den zwarten leegen avond niet stil zijn,
Zonder eeuwigen droom van liefde.

In haar blauwe kleed kwam zij meermaals bij mij,
Gestorvene die geen kent dan ik alleen,
En die op aarde eens lief had als ik.
- Zwevende weg van de aarde in diepste verheugnis,
Bleef ik mèt haar, zij was één met mij
En toch anders en naast mij, rustig toevend,
Met schoonen glimlach, aardsche gestalte, - sterflijk niet meer.

Langs heuvelen, waar sluier-wit gebloemt' al bedekte,
Waren wij neergekomen, in de delling lagen wij stil,
Vogel zong boven ons, ik zei droomerig: waar zijn de menschen hier?
Is dit land van de aarde? Vogel zei: menschen storen mij
Hier niet. - Slaap en rust! - Menschen zijn heen,
Glimlachte ik stil weerom, hoorend den vogelzang
Die mij vreemd lief was, want geen aardsche vogel
Zong als deze.

Zij die mijn leidsvrouw was, zei zacht tot mij,
Zonder haar glimlach, maar 't gelaat was lief en peinzend, leedloos:
Deze vogel komt bij mij en deze bloemen
Groeien om mij als ik hier ben,
Maar 't zijn de bloemen niet die ik meest lief had
Toen ik leefde op aarde,
En die ik tooveren kon om mij, om u
Zoo ik wilde, - maar het zal niet zijn!

Het zal niet zijn, droomde ik haar na, en van de witte
Weelderig bloeiende bloemen plukte ik geen af.
En ik antwoordde: alles weet ik van u,
Alles van geurig gebloemt' dat ademde om u,
Pracht en tranen van uw lief leven ken ik.
Is mij dat leven niet meer dan het mijne lief?

Zij sprak: zie de vogel is nu heel hoog gestegen
En dit land is geen aardeland; een mijner tuinen
Is dit; gij moogt hier komen altijd en over
De heuvelen zweven met mij, en alleen, gij zult
Vinden altoos lieve gestalten om te minnen teeder
En te droomen in eindlooze rust, zielen zijn vrij
In de tuinen der gestorvenen, en ik heb mijne
Voor u gegeven.

Toen bleekte haar beeld en verdween, zóó was
Haar heengaan; de vogel ging ook heen,
De bloemen droomden zoo stil om mij.
Onsterflijke bloemen van háár, zoete geheimen.
Zij was thans met haar liefste wel samen
En haar zaligheid was mijne, in haar geheimvolle
Tuin was ik alleen nu met mijn liefste en daar was
Tijd noch smart.

2

Eens wondde een vreemd'ling haar, dat zij verbloedde.
Muziek speelde nabij, speelde al zachter en droever,
Tot spelers zwegen in huivering; toen deed somber gefluister
Zich rondom hooren. Maar zij was blij gestorven,
Met haar liefste in 't wijd doodsrijk getreden.

3

Zie, hier is een klein eiland waar rozen groeien,
Hier zijn de heuvels bedekt met roode rozenstruiken,
En met gevallen blaadjes drijft de wind spel,
Drijft ver over zee de zoete geuren.

Met háár ben ik hierheen getogen,
Nu ben ik alleen en leef stil in verrukking,
Ik heb de rozen lief, maar de groote zee
Vrees ik.
Aan den oever heb ik mij eindelijk neergelegd,
Klagend, fluisterend: ik ben moe geworden, doodmoe,
Eindlooze slaap, neem mij in u!
En bij 't ruischen der zee ben ik eindlijk vreesloos ingeslapen.

4

Kille woning, - hoe kwam ik vreemde zoo verbijsterd
Hier binnen te treden?
Niemand kent mij hier en de bewoners,
Koeler en wijzer dan ik, zijn niet te misleiden.
Ik zei, koel en toonloos: een schat heb ik hier begraven,
Die kom ik zoeken. Zij hooren en gaan
Van mij zonder antwoorden.
Zoo kan ik blijven en dolen.
In de kille woning

Mijzelf misleiden,
Maar als de nacht komt zal ik zalig zijn
Ook binnen deze muren.

Te nacht toen ik nog waakte
Kwam zij tot mij en vroeg,
Met haar peinzend lief gelaat dicht bij mij:
Wat woning is deze? Ik zocht u eerst elders. Ik glimlachte,
En beduidde in simpele woorden haar de weemoed
Van mijn aardeleven. Zij nam mijn woorden over
En beaamde deze met teer mededogen
En glimlachte niet. Vertelde van haar geheimen
Die mij boeiden. Ik vroeg na een wijl schroomvol:
Waar ben ik met u gekomen?
Zij glimlachend antwoordde: in geen aardsche woning -
En sloot mijn oogen.

5

Waar mijn liefste is, zal mijn hart
Goede woning hebben. Zij hoorde dit meermaals aan
En haar zwijgen is meer dan woorden van levenden,
Haar gefluister is geur van bloemen, en zij weet
Geheimen zoo diep. Spelend ziet zij het
Hart der bloemen aan, vleiend met sterflijke woorden
Haar pracht en wonder. Uw oogen bloeien!
Vlei ik haar droomerig en zij weet het wel,
Komt in de nachten tot mij
Van de ver bloeiende sterren,
Want op aarde ben ik haar uitverkoor'ne,
Zij mint mij om mijn liefde.

6

In haar witte huis gaat zij rustig om.
Ik staar uit het venster, zie wijde bleeke

Velden in nevel, en in de verte vaag-roode gloed,
Zonnegloed. Zij is dichtbij, - ik hoor haar
Zachte schreden, weet dat haar oogen gesluierd zijn,
Diep in gepeins verloren; zij wéét mij, doch
Ziet mij niet. Zoo vraag ik: menschen van aardeland,
Diep bewogen, roepen om bijstand, hoort gij de roepstemmen?
Zij antwoordt: ik hoor uw stem en weet de vele
Kreten die in uw schuchtere woorden
Verscholen gaan. Ik zie de bewogenheid
Altoos en ben vrij om in alle oorden te gaan,
Doch de kreten roeren mijn hart niet. Mijn zachte
Stem en mijn ster-klare oogen kunnen duizende harten
Bedaren doen. Maar de kreten op aarde
Stillen niet; - hier is de stilte; - in den nevel
Daarbuiten bloeien mijn tuinen!

Zoo was zij nevens mij gekomen
En uit het venster staarden wij tezamen
Naar buiten. De glooiende velden rondom haar huis
Waren bloemlooze vlakten, waar wondre gestalten van nevel
Overheen zweefden; in de verte alom nevel en de
Heerlijk bloeiende zonneroos, groot en eenzaam. Ik peinsde:
Te drijven, te drijven in eindlooze nevelzee.....
Mijn ziel was een bloemenveld,
Aan mijn kleed hingen rood-vlammige bloemen,
Die had zij geschonken.

7

Mijn ziel is een lichte wolk die drijft langs den hemel
Met vele andere. Schijnen daar doelloos rond te dwalen,
Vragen den wind waarheen, maar hij geeft geen antwoord.
Ze zijn licht en schoon. Wolken zijn droomen,
Aan den blauwen hemel vervagen ze en worden onzichtbaar.
De wind die ze dreef, daar in 't stil hooge

Ruischt nu in boomen beneden, fluistert langs d' aarde:
Nu zijn ze heen; zonnebol gloeit; sage van
Boom tot boom gaat.

8

Haar ziel was een goudgele korenaar,
Die viel uit de schoof, en met vloeiend water
Meedreef naar een ver land. Een landman
Zaaide de vruchten op vruchtbaren grond en
Veel later bloeiden daar 's zomers groote korenvelden,
In welke de wind suisde: vanwaar gekomen?
Zij antwoordden: één ziel is onze, die woont nu
In duizende halmen; - toen kwam een schoone
Jeugdige akkervrouw zorgloos, gedachteloos droomend
Langs het koren loopen; haar gang was fier
- En traag; zij leefde verwachtingvol, - en al trager
Ging zij, wijl d' avondzon wegzonk en de schemer haar
Sluierend omving; - ik ben rijp nu als het koren!
Wist zij; - in de verte hieven haar makkers
Velerlei zangen aan, doch zij verlangde in
Zang noch gejuich te deelen.

9

Haar ziel was de blinkende edelsteen, die
Uit duistere aard' eens te voorschijn kwam en een nieuw
Leven dra aanving; in donkere meisjesharen bevestigd,
Beurtlings verscholen en flonkerend, luide woorden van lof
Hoorde, - maar in den stillen avond,
Toen de minnaar van 't meisje haar van liefde fluisterde,
Niet geacht werd; bewogen gelaat boog en verborg
Zich, - toen zag de minnaar het stil diamant-oog
Onontroerd blinkende, hij ontstelde, - schromend
Ging hij de donkere haren streelen en met liefkozende

Hand zoo den hellen glans even dooven. - Zij nam eenmaal
Zelf te avond het sieraad in handen, beschouwde het peinzend,
Alleen was zij onder den sterrenhemel en somber voorgevoel
Drukte haar in de eenzaamheid, die zij voor dit uur
Zich had gekozen. Over leven en dood peinsde zij
Onafgebroken en vond midden de schaduwen geen
Uitkomst, tot zij vermoeid droomend fluisterde:
Mijn lieve kleinood is als de sterren, het spreekt
Eeuwig door zijn stil licht! - toen verstonden
Die twee elkander.

10

In den zomer
Bij 't wuiven van overrijp koren, in de luwte en
Geuren van bloeiende heesters, wees zij mij eens
't Aangrenzende heuvelland; ik zag veel wegen
Golvende opwaarts gaan, uit de verte enkele menschen
Langzaam naderen. Landlui of vreemdlingen? vroeg ik,
Want mij was 't land niet eigen, doch zij schroomde
Te antwoorden. Morgenzon hoog gerezen boven de heuvels
Gloeide en de gestalten loom en klein in 't vol licht,
Leken te dralen voor onze van ver droomend-spiedende
Blikken. Soms blonk hun kleedij snel, met helle kleuren,
Maar donker omhulden ze zich behoedzaam telkens, zij
Kwamen geheimen dragende; ik vroeg welke; maar die
Naast mij stond zweeg en glimlachte, zij zag
Andere dingen dan ik en haar opgeheven
Arm daalde, hand over d' oogen
Schutte voor 't licht en verborg mij
Haar gelaat.

11

Maar de gestorvene
Is meer dan de droomende beschroomde

Want haar droomen zijn nu wijde woningen
En lief is mij haar eentonige

Noodiging. Kom mee, ik geleid u
Naar het heel verre dat mij nabij is.
Waarheen zullen wij eerst gaan? Wij zullen
Lang samen zijn dezen keer, o heel lang! Ernstig
Ziet zij mij aan en ik, haar beamende,
Vraag: Zoo kunnen wij ook langs de wegen der aarde gaan?
En rusten in uw woningen?

Haar oog blinkt van droef wedervaren, maar onverstoorbaar
Weet ik haar hemelsche rust. Zoo vaar ik voort:
Kunnen wij overal gaan? Zij glimlachend zegt: niet
Overal, want gij verzwaart wel den lichten gang
Mijner voeten, - wij zullen tezamen
Twee arme menschenkinderen zijn en dwalen en droeve
Dingen ervaren. Kom mee naar mijn landen

En sterk u. In haar landen
Was blij gespeel van veel kinderen, zij liepen
Met fijne vlugge voeten onhoorbaar; twee kende ik
Die ik eens liefhad. Zij kwamen hand aan hand
Nader en toch herkenden zij mij niet, - bleven
Verlegen en blozend staan voor ons. Toen mijn geleidster
Vroeg wat zij verborgen hielden in hun kleederen
Zagen zij elkaar aan, zij hadden slechts kleine
Schelpen zich vergaard, gelijk zij plachten te doen
Op aarde en een dezer schelpen werd mij willig
Gegeven, maar hij verdween in mijn handen.
Andere volgden en verdwenen. De dartele
Kinderen schonken gul een voor een weg, vonden
Dit een lief nieuw spelletje en eindelijk zeiden
Tot elkaar: nu zijn z'alle op en gaan wij
Nieuwe zoeken aan 't strand! Zoo gingen ze blij heen.

Wij volgden de kinderen, maar zij zagen ons
Niet meer. Hielden stil aan het strand en bukten
Zich over de blinkende schelpjes die daar lagen,
Raapten ze op en verborgen ze in hun kleederen.
Droom'rig zei weldra de een: nu heb ik juist weer zooveel
Als ik daarnet verloor. Wist niet meer hoe zij
Verloren had en de ander was ook tevreden; samen
Legden ze zich neder aan 't duin om te slapen.
Wij zaten naast hen, keken stil toe en ik wenschte
Anders niet dan gedachteloos de schoone kinderen
En de groote zee te aanschouwen. 'k Zag na een wijl
Hoe een schip naderde snel van heel ver,
't Was machtig groot en 't leek wel
Te zullen stranden, 't voer met volle zeilen, de
Wind joeg het voort hierheen, een der kinderen
Zag ik glimlachend prevelen in zijn slaap.
Dit was van den kleinen zeeman een blijde droom.
't Schip was 't strand nabij en de zeelui wuifden en
Riepen vroolijk met luide stemmen hem welkom toe.

Een zeeman kwam in een lichte boot nog nader,
Hij zong heel luid een lied, dat overstemde al 't ander
't Gedruisch, maar hij kwam niet af op het droog,
Toen zijn boot stiet op het strand. Met zijn riem
Speelde hij achtloos, wijl de boot stil lag en al zijn
Aandacht gold zijn schoone gezang, de hooggolvende
Onzichtbare zee die het strand over rolde.

Al luisterend wist men van tijd niet, maar eenmaal
Raakte het lied toch ten eind en de spelende
Hand greep vaster den riem en stootte de lichte boot
Af van den oever; zwijgend keerde de zanger terug
Naar het schip en de vele kreten der zeelui
Konden de stilte na zijn zang
Niet doen vergeten.

't Kind bewoog in zijn slaap, 't vaartuig week, stemmen stilden
Snel vervaagd' en verdween het groot ding dat aan
't Stil strand zoo vreemd was; rust keerde volkomen en peinzerij
En een man was veel later ongemerkt ons nabij gekomen
Neuriënd langs 't strand gaande. Hij zag ons niet aan,
Maar keek starend vóór zich, toen hij staan bleef naast ons,
Kende mijn gezellin en vroeg haar: wek gij mijn kinderen,
Ik wil ze meenemen en slapen doen in mijn huis.
't Wordt avond en gaarne heb ik ze veilig bij mij.
Die zee is onstuimig soms in de nachten
Als zee immer placht! Zij knikt' en de kinderen rezen
Terstond op bij 't ontwaken, kwamen elk aan een zij
Naast den man die daarop tevreden met hen voortliep,
Neuriënd, elk zijner handen omvattend een kleine hand,
Langzaam op huis toe. Schemer verborg hen weldra.

12

Hier is geen die mij huiswaarts leidt
Nu ik heb verloren herinnering.
Ik durf de blijde kinderen niet langer
Volgen, - om hunnentwil zal ik liefhebben
Maar ik weet niet welke dingen.

Zij is lichtende als een ster aan den hemel,
Op aarde heeft zij haar oogelichten,
Haar teedere fijne handen die mij wijzen en leiden
En dwalende zullen wij samen den weg
Zeker vinden.

13

Hier is het wijde troostlooze heideveld,
Waar de doodskindertjes droeve dansen uitvoeren
Bij 't hel licht van den dag.
Hier woont een oude eenzame vrouw, zij gaat

Gebogen en doet haar arbeid op 't kleine
Ontgonnen veld naast haar woning, zij kruit en spit
En rust niet bij 't hel licht van den dag.

Zij kijkt norsch als een vreemdeling komt en vraagt:
Hoe zoo alleen? waar zijn uw kinderen alle
Gebleven? - Voort, alles voort, maar ik blijf,
Ik werk; zonder werk ben ik arm,
'k Heb geen lust in verspillen van tijd,
Ga uw weg en laat mij met rust!

Maar als de vreemdling een eindweegs voorbij is,
Rust haar spade, zij staart waar hij gaat.
Peinst en werpt neer dan haar spade,
Wil hem na, maar haar voeten zijn oud
En zij peinst: ik spilde mijn tijd,
Liet hem gaan, - nu is 't al voorbij,
Geen stem zal ik hooren zoo lief:
Mijn oud hart heeft te laat verstaan.

Toen nam zij haar spade opnieuw,
Zij bleef aan haar arbeid getrouw
Heel den zomer, maar midden den bloei van zomer
Rijpt' in haar hart de wondere wensch naar
Den kouden witten winter.

Zij sprak eindelijk bij zich zelf wel
Mijmerend: 't Is of langer dan andere jaren deze
Zomer voortduurt, - ik oud mensch weet van uur
Noch tijd hier; - in mijn huis vind ik niets
Dat mij wijst hoe de maanden vergaan,
Is het najaar nu reeds gekomen? Mij dunkt
Alles was laat rijp dezen keer. - Had ik dien bedelaar
Laatst naar den tijd toch gevraagd. En hem dan
Ruim beloond! - was hij een bedelaar? Ik ben

Zoo oud. Ook voel ik de koude van
't Najaar doordringen mij. Nu is het wel gauw
Gedaan. De zomer is nu wel heen. Ik verlang
Naar den kouden witten winter?

14

In den nacht zoo stil,
Nachtweefsters omgaven mij fluisterend,
Weefden een wijden mantel uit duister,
Weefsters voor mij?
Weefsters stilden den luiden
Angstigen wind.
Nu vullen zij met haar gefluister alleen
Den wijden nacht.
Doofden de sterren uit
Nu is de nacht haar buit.
Lange nacht. Lang duurt de nacht.
Want het kleed is nog lang niet gereed,
Voort, werk voort,
Geen stem en geen ster die haar stoort.

15

De groote stad trekken wij geruischloos binnen
Te middernacht. De huizen zijn alle gesloten. De duizenden
Wonen verscholen. Niemand komt uit. Schuw blijven wij
Dwalen in leege en stille straten waar lantaarns vergeefs branden,
Tot wij koud en vermoeid stilstaan en bij 't flauw licht
Vragend elkander aanzien. Mijn geleidster glimlacht en zegt:
Wij zullen de stad nu veroveren, want
De vijand slaapt! Hier is alleen een koning
Die waakt. Een droeve koning!

Ik klaag: de nacht is zoo somber,
Maar uw macht is meer dan mijne,
Ik zal geduldig met u de donkere uren slijten.

Zij antwoordt: mijn macht is een droeve macht,
In den nacht nu geen ster blinkt,
Hoor naar de voetstap die nadert van ver!
Hoor en wacht!

- In deze straten is de stilte hoorbaar.
Ik woonde in een dezer huizen
Langen tijd en te avond als ik slapen wou,
Stoorde mij 't gedruisch van 't stadsleven, dat ik
Den ganschen dag gehoord had en nog hoorde,
Schoon minderend; - dan sliep ik en droomde,
Maar eens toen ik waakte na middernacht
Stond ik op, zag naar buiten, leunend uit 't open
Raam; zoo mocht ik wakende droomen, wijl mij stilte
Omgaf en ik hoorde van uit de verte,
Uit het woelige hart der stad sombere geluiden,
Als het steunen en moeizaam bewegen van een die sterk is,
Maar vastligt in ijzeren banden, en een teedere klagende
Stem heel hoog, heel zacht krijtende, - niet lang,
Maar ik luisterde ademloos nog na lang zwijgen,
Droomde: wie zal de dwalende terechtwijzen,
Wie de gevangene bevrijden?

- Maar die hierheen komt heeft de weg gevonden
En de vrede. Hij is een arm man, schamel
Gekleed. Zie toe, hij zal het teeken geven.

Langzaam kwam een onbekende naar ons
Toe loopen. Hij zag mij en daar hij den dood
Nabij was, zag hij ook de andere, schoon en lieflijk,
Maar ongeroerd liep hij door, zei in 't voorbijgaan enkel:
‘Het is koud, ga u warmen, ik heb mijn huis
Openstaan voor de armen die geen dak hebben.’
Wij zagen hem reeds na en hij keek niet om,
Haastte zich niet en vertraagde zich niet, ging kalm

En gewis als de dood zelf. Maar zij riep hem
En gebood dat hij ons leiden zou naar zijn huis.
Hij keerde aarzelend weer, zag haar aan, antwoordde:
‘Gij weet wel de weg, maar ik wil u niet
Weerstreven’, en ging dan stil met ons.

Hij bracht ons in een klein huis waar hij alleen woonde.
't Was in de gang donker, doch toen hij een deur opende
Straalde lamplicht ons tegen, hij ging noodigend ons voor,
Zijn woonvertrek binnen, wij volgden, beschouwden hem
Bij den lampschijn, die zijn gelaat en schamele kleedij
Duidelijk deed uitkomen, hij stond vriendlijk
En fier, mijn gezellin fluisterde:
Hij is de koning, met hem
Zullen wij de stad veroveren!

16

In onze woningen zullen wij geen toelaten,
Wij zullen ons sluieren in dichten nevel
En onzichtbaar zijn. Slapen en droomen en wakende
Moeten wij stil zijn en onze gebeden zeggen
En de aardsche dingen niet liefhebben zonder gebeden.

17

Ik ben ver weggedwaald en gij zult mij niet vinden,
Van ver roep ik u en gij zult mij niet hooren,
Mijn roepen is het fluisteren van een blijde verstrooide,
Ik woon midden de bergbewoners, wij bestijgen de toppen
Der bergen en in het dal zijn wij vreemden.

Langs de bergen zijn kronkelende wegen opwaarts
En neerwaarts, - nu loop ik langzaam, geduldig,
Al voort, al voort, neuriënd door de engten

Die donker zijn, want de rotsen zijn hoog en
Steil daarneven, ik zie niet op en niet
Naar de afgronden, ik zie mijn pad vóór mij.

Vanwaar klonk uw stem? gij waart ver en een speelsche
Echo bracht mij uw weinige woorden over, ik overstemde
Echo en zij speelde met mij, wij zijn twee,
Die jong en verlaten ons vermeiden in veel zangerig
Geluid en speelden met wijze woorden, maar ook
Luisteren wij altijd en ik peins: zoo mijn stem
Kwam tot zwijgen, zou ik hooren en sterven? maar wijl ik
't Zwijgen niet liefheb, zoo zal ik altijd vragen en
Zingen en vergeefs luisteren.

18

Kil en roerloos ligt het sneeuwveld, ik sta stil
Daarneven, denk aan den donkeren dag van gister,
Toen de wondere witte vlokken stil neervielen.
Nu is de dag licht en het sneeuwvlak blinkend
Naast mijn pad. En een doodstil wezen stijgt met de kilte
Naar mij op. Zendt een onhoorbaar vragend verwijt
Tot mij. - Wat zoekt gij hier? -

- Geen voetstap van mensch of dier beroerde mij! -

Kilte stijgt naar mij op, ik wijk en geef,
Eer ik heenga, mijn onhoorbaar antwoord:
Ik ken u, onder uw kleed is warmte, gij houdt
Teeder leven verborgen en ik zal weerkeeren
Op alle paden waar menschen treden,
Daar zal ik zoeken. - Mijn schoone witte droom,
Ik zal u niet beroeren!

19

Op de daagsche wegen loop ik onbezorgd, ik verjaag
Door mijn naadring de vogeltjes die in 't gras schuilen, zij zijn

Schuwe diertjes die mijn gezindheid niet kennen,
Die opstijgende soms zingen voor mij en niet weten
Hoe ik hun zingen bemin.

Maar in de avonden zou ik hulpeloos zijn
Alleen op de daagsche wegen en in de diepten
Alleen niet afdalen. - Als wij dalen
Draagt zìj de brandende lamp en haar stem ruischt
Mij vóór in de donkere diepten. Haar licht schijnt
Rustig en zij beduidt mij met fier gebaar rondom
De pracht der sombere wanden. Fluistert: wij zullen
In de verborgenheid zoeken de schatkamers van den koning!
- Boven ons dreunt de stad, - wij dringen omlaag,
Ons licht brandt en breekt het duister.

Maar de koning slaapt. - Hij is een wijze koning!
Laten ook wij slapen gaan. Een wondere vogel
Vangt te zingen aan, heel hoog boven ons,
Wij stijgen en kunnen hem toch niet bereiken,
Hij zingt in het wijde,
En wij slapen binnen de enge wanden.

20

Hier is het huis....

- Draal niet, haast u met mij.

- Uw liefste woont hier!

- Laat geen onze stemmen hooren,
Onze voeten zijn veel te traag.

- De nacht is donker en de lucht stil.
Spreid uw ziel uit en omvang uw liefste,
Ik waak met u.

- De nacht is heilig en ik hoor in de verte
Lokkend gesuis van groote boomen. Mijn ziel is
Vluchtensree als een vogel met groote vleugels.

- De nacht is vol fijn geluid van liefdezangen,
Veel draden zijn om ons geweven, wij zijn gevangen,
Kunnen niet vluchten.

- Waken wij heel alleen
Met de duizende weefsters?
Nu zal mijn liefd' als een droeve wolk
Van mij uitgaan. Duisternis in den duisteren nacht.
Ik zal weven als een der nachtweefsters!

- Hoor naar de liefdezang, die is wel onderscheiden
Van het weefstersgefluister. Daar is een fijn blij geluid.
Luister! Want de liefde verblijdt zich in de nabijheid
Van de liefste!

- Maar mijn ziel is donker en vluchtensree.
Hoor, ik zal het liefdegezang doen zwijgen!
Ik zal vluchten, mijn ziel is schuw, en sterk
Zijn mijn vleugels....En zoo ik blijve?...

- Zoo zal de liefde zingen heel den nacht!
Tegen den morgen
Zal een vogel ontwaken in 't verre bosch,
Zachte verwarde kreten slaken, want hij is zoo plots
Uit den droom opgeschrikt. Andere vogels zullen hem
Antwoorden. 't Helle licht maakt hem dronken en heel den dag
Zal hij zwijgen. Maar zijn stem is schoon in de nachten.

Aanteekening
Le Fauconnier in de Rotterdamsche kunstkring

Een werkelijk schilder. Een die penseelstreek en kleur bemint. Hij herinnert mij aan Cézanne: een overwegende geest die het vlak van zijn doeken indeelt naar de lijnen van zijn overpeinzing, en de ruimten tusschen die lijnen vult met zijn harmonieuze en ingetogen kleuren. Maar Le Fauconnier is nog minder overwegend dan mijmerend.

Hij neemt zijn aanleiding in de werkelijkheid. Een portret als van Paul Castiaux verschilt niet veel van een impressionnistisch. De mijmering - het overleg dat uit de vorm-abstractie blijkt - sluit zich aan bij de indrukken van een gevoelig oog, bij de opmerkzaamheid voor getemperde schakeeringen van licht en kleuren. Men zou geneigd zijn het een impressionnistisch schilderij te noemen, als zoodanig niet sterk, en dan de opzettelijkheid van een zichtbaar lijnenstel als overbodig af te keuren. Maar zijn kracht ligt in iets anders, waarvan die lijnen enkel de ietwat kinderlijke uiting zijn. De werkelijkheid waarvan hij uitging is deel geworden van een evenwicht-zoekend denken. Hij vertolkt meer de zachte kracht van een geestelijke spanning dan de harmonische macht van een zintuigelijke gevoeligheid. Vandaar dat in dit portret blik en houding van zooveel beteekenis zijn: zij drukken diezelfde geestelijke spanning uit: het zelfbezit van de peinzende mijmering. Men zou kunnen zeggen - een opmerking van B.A. van der Leck bracht mij op die gedachte - dat deze beeltenis door een jongere broeder van Derkinderen geschilderd werd.

Le Fauconnier is een mijmeraar. En uit zijn mijmering ontbloeit kleur. Mijn oogen genoten. Ook ontstaat er tusschen zijn

kleuren en lijnen langzamerhand een aangename samenhang. Zijn lijnen verliezen het schoolsche. Aan het penseel overgelaten doen zij mee in de opbouw van een stil en zuiver denken, dat zich verzichtbaart, en dat verheugt, ook zintuigelijk. De gestalten die hij dan schildert zijn niet die van de buitenwereld. Het zijn gedachtescheppingen, maar in hun beweging, hun forschheid, hun kleurgroei, leeft zich een innerlijke drang en blijdschap uit.

Er is in Le Fauconnier een sterk scheidend en zuiverend element. Hij is konstruktief in zijn bouwen, hij zoekt de reine kleuren, eindelijk zelfs de primaire. Maar met dat al maakt hij niet den indruk een intellectualist te zijn. Zijn doeken zijn onbedriegelijke en sprekende schilderijen, zijn eenvoudigste stillevens zoowel als zijn meest gestileerde landschappen, zijn meest doorwrochte symbolen.

Indertijd al heb ik mij niet kunnen onttrekken aan de bekoring die van een doek als L'Abondance uitging, een werk dat niets zinnelijks had, maar in de rijkdom van zijn evenwichtig volgroeide vormen de volheid van de zinnelijkheid geestelijk uitdrukte. Een honigraat is zoo: door het berekenend instinkt gemaakt, een zichtbaar wonder, en levend.

Het is duidelijk dat de schilders niet langer alleen van indruk leven, maar hoe langer hoe meer in hun kunst de grondvormen betrekken van het menschelijk geestesleven.

Le Fauconnier heeft niet de grootsch aangelegde geesteskracht van de rauwkleurige en bijna fanatische Pablo Picasso. Hij gelijkt ook niet op Kandinsky, die in zijn kleur de onmiddelijke bezieling van een verborgen droom of sprookje uitstort. Hij heeft ook niets van de harde strengheid waarmee Van Gogh in zijn latere werken de worstelingen van zijn gemoed en geest in lijn en kleur bande.

Hij is een mijmerend denker, en een die zijn innerlijke vreugden liefst uitspreekt in de makkelijk opgevatte, hoewel naar zijn inzicht herleide, vormen van de werkelijkheid en in een helder en open kleurenspel. De aantrekkelijkheid van zijn werk moet, dunkt mij, tot ieder onbevangen toeschouwer zonder moeite doordringen.

A.V.

Richard Wagner: Mein Leben[1)]
Door
P.N. van Eyck

Wanneer men met aandacht het dikke boek waarin Wagner tot 1864 zijn bewogen leven in zeer kleine bijzonderheden vertelt, heeft doorgelezen, verrijst een vraag wier beantwoording aan het wezen zijner persoonlijkheid raakt, deze n.l.: is de treffende rusteloosheid in zijn leven werkelijk zoozeer het gevolg van alle mogelijke, van buiten komende omstandigheden - beschikkingen van intendanten, mislukking van concerten, en dergelijke - als deze autobiografie het ons zoo licht zou doen gelooven? Of werkte in Wagner zelf die onuitroeibare en onweerstaanbare aandrift die het leven haast dwóng hem telkens de aanleiding tot steeds weer nieuwen trek of verandering te verschaffen en hem de omstandigheden welke op den stroom der dagen zich voordeden, ook zonder in hen gelegen noodzaak, als tot verandering nopende deed beschouwen? Is Wagners rusteloosheid een toevallige of een wezenlijke?

Zij is een vreemd werk, deze levensbeschrijving. Zij houdt zich bijna uitsluitend bezig met de duizenden feiten, die menigeen als het minder belangrijke zouden voorkomen en laat, alsof zij slechts het geraamte, niet het vleesch van des schrijvers leven wilde geven, het gansche gebied der innerlijke ontwikkeling onaangeroerd. En binnen deze beperking behandelt zij juist die hoofdmomenten, waaruit wij Wagners persoonlijkheid ook in vele feìten konden waarnemen, niet of nauwelijks. Wij vernemen

1) Richard Wagner: Mein Leben. Volksausgabe. Bruckmann, München. Herfst, 1914.

tallooze bijzonderheden over Wagners huwelijksleven met Minna Planer, maar het dieper inzicht in zijn eigen aanvankelijke verhouding tot deze vrouw en, zoo deze erotisch was, een beschrijving van haar aard, blijft ons, die nochtans erotische bijzonderheden van Minna's vroeger leven te hooren krijgen, ontzegd. Merkwaardiger nog wordt deze terughouding ten aanzien der groote episode van Wagners leven, waarin zijn liefde voor Mathilde Wesendonck hem beheerschte en die het vruchtbaarste tijdperk van zijn bestaan moest worden. De figuur van Mathilde lijkt in de geschiedenis bijna opzettelijk verkleind, niet dan in allervaagst aanduidende zinnen wordt naar een inniger verstandhouding tusschen haar en den kunstenaar heengewezen. Indien niet tegen den wil van den meester zijn brieven aan de geliefde bewaard gebleven waren, wij zouden amper vermoeden kunnen welken invloed deze vrouw op Wagner gehad heeft en hoe de muziek van zijn diepste werk, den Tristan, mede door haar bepaald en gevormd is. De derde belangrijke vrouwenfiguur is dan Cosima Liszt. Het boek breekt af vóór den tijd waarin de inwendige breuk van Bülow's huwelijksleven plaats greep, welke eerst later tot den uitwendigen leidde. Toch zijn hier de aanduidingen het ruimst. Wagner zelf heeft er, zij 't kort, met bewustheid als op een ontwikkeling van wederzijdsch gevoel, op willen toespelen. Maar het eindigen van zijn verhaal vóór Cosima den bekenden ingrijpenden invloed op zijn leven verkregen heeft, ontneemt ons ook hier de mogelijkheid althans één belangrijk deel van Wagners geschiedenis ten volle te aanschouwen. Zoo laat het ons juist op het voor Wagner zoo allergewichtigste gebied van zijn liefdeleven onvoldaan.

Onvoldaan. Niet, natuurlijk, om het gemis van een aantal feiten gelijk het proces Cosima-Isolde er te talrijke en in een schadelijk verband leverde aan te velen die het recht van beoordeeling missen. Maar omdat men in een man, in een componist van wien het woord dat hij den geest der muziek slechts in de liefde kon begrijpen, beroemd geworden is, zóó hij ons gaat inlichten omtrent de gebeurlijkheden van zijn leven, zoo hij dat vervolgens doet onder de in zijn voorrede uitgedrukte gedachte dat in de onopgesmukte waarheid alleen de eenige zin van zulk een verhaal ligt, verwachten mag, dat hij onder-

scheide waar het zeer belangrijke en waar het minder belangrijke is, en hoezeer het laatste eerst het grootere belang verkrijgt, wanneer ons het voornaamste te doordenken is gegeven. Want er zijn twee elementen in Wagners verschijning, de mensch Wagner, en zijn kunst, en gelijk wij voor de bestudeering van den eerste de laatste noodig hebben, zoo verklaren wij uit den eerste de laatste, en worden ontstemd wanneer de kunstenaar ons als de geschiedenis van dien eerste iets aanbiedt, dat naar de reeds bestaande kennis van zijn kunst die eerste niet ten volle wezen kán. Wat is Wagners leven zonder de ontwikkelingsgeschiedenis van zijn geest en zijn gemoed, van dit gemoed door de verheffingen en inzinkingen heen van zijn voornaamste liefden?

Dubbel bezwaar der autobiografie. Zij zou ons doen twijfelen aan de noodlottige innerlijke bepaaldheid die Wagners leven tot Wagners leven gemaakt heeft, en onthoudt ons bovendien de stof die dezelfde bepaaldheid in haar wezen kan doen begrijpen. Zij onthoudt ons grootendeels datgene wat de kernziel van Wagners persoonlijkheid en in zijn eerste uiting gejaagde rusteloosheid van het innerlijk is. Zij onthoudt ons het inzicht in die dingen die Wagner, tusschen Goethe en George, - wier droomwereld naar Verwey's woorden als de eenige, zuiver Duitsche en de eenige om zich zelf alleen bezienswaardige beschouwd moet worden, - tot den groote maken, wiens eigen wereld, volledig verkunst, van gelijke oorspronkelijke waarde is als die droomwereld der genooten, om dat zij de andere der twee werelden in de menschelijke ziel is: die van den jagenden, dronkenen, lijdenden levenswil tegenover die der rustende, soms verheven droomverschijningen.

De vormen waarin Wagners kunst zich geuit heeft doen wel alles om ons omtrent zijn diepste wezen op een dwaalspoor te brengen. Zij zouden ons gaarne doen aannemen, dat het ook bij Wagner de droom is, waaraan zijn waarde moet gemeten worden. Het is zoo niet. Deze droom van Wagner, die men kunst-theoretisch als het muziekdrama, als een veel-eenheid van gelijkwaardige kunsten moet omschrijven, die ons wijsgeerig als de eenige rechtvaardiging van het leven wordt voorgesteld, die wij binnen de realiteit van het kunstwerk altijd opnieuw in

de strakke omlijning van den herschapen mythos als een verwijde, op de eeuwigheid geprojecteerde menschelijkheid leven zien, hij was de reddende noodzakelijkheid welke Wagner het te gronde gaan verhinderde. Hij was evenzeer Wagner als het andere, maar hij was dat in hem, wat op zich zelf geen zeer hooge waarde zou bezeten hebben, als het niet aan zijn wezenlijkste de mogelijkheid verschaft had om voort te leven en daardoor van onschatbare waarde geworden was.

Dat wezenlijke, wat Nietzsche in Wagner zoo hevig levend vond dat hij er het Grieksch-Dionysische mee verwarde, was de eindelooze, oneindig-hunkerende levensdorst die lust zoude zijn indien zij haar doelloosheid niet erkend had en, in haar ontzaglijke spanning te sterk voor de kracht van het lichaam waarin zij zich moet uitvieren, het leven van dit lichaam, en ten slotte het gansche leven, om zijn redenloosheid en zijn onmacht tot een lange schreeuw, of een zingende pijn, of een verschrokken zwijgen maakt. Deze levensdorst, zoo, noodzakelijk onvolledig, omschreven, was het kostbaar en noodlottig bezit van alle groote romantici. Zij was de gronddrift van Flaubert en van allen die, vol van de begeerte naar het hoogere leven waarvan zich de verbeelding zoolang alle mogelijkheden heeft voorgedroomd dat de werkelijkheid met den doodslag dier mogelijkheden de verbeelding zelve tot stervens toe knakken moet, door hun ervaring worden teruggeworpen op het dan als een ontzettende kleinheid gezien en doorleden beweeg van het dagelijksch leven. Tot hen behoort Wagner, schoon hij de meest dadelijk tragische niet was. Mannen als Flaubert, De Vigny, Baudelaire leden daarom wanhopiger, daar hun gereten gemoed zich voor de redeneering hunner koele rede terugtrok in de (soms zingende) stilte van zijn pijn, en zij waren vooral hierom Franschen, omdat de levenshouding waartoe zij geleid werden, doordrenkt was van scepticisme, bij den een hooghartig getorscht, bij den ander striemend en gestriemd beleden, bij een derde hoonend verbeeld. Wagner zag altijd weer door de vlammen van het toovervuur rond de Brünhilderots zijn gepantserd sluimerende Walküre stil liggen, tot een altijd weer nieuwe Siegfried door de vlammen brak om haar slaap te slaken, het levend ideaal te wekken en te kussen. Het

was de laatste Siegfried niet, over wiens dood hij in de heerlijke treurmuziek van de Götterdämmerung een klacht deed heengaan, wier hoogste verheffing op de zegevierende klanken van het stijgend bazuinmotief de herboorte van den held doet hopen en gelooven. Er was een zwaarder leed in Baudelaire[1]. Ook hij, de steriele, in den kring van vlammen, maar als de schorpioen waarvan De Vigny spreekt in zijn Chatterton: steeds enger zengt en dreigt het cirkelend vuur het beangstigd dier en zóó fel pijnt het de doodsnood, dat het de doodsnood niet meer dragen kan en zijn wapen tegen zijn eigen lichaam keerend, zich zelf den dood geeft. En mocht er tragiek liggen in de omstandigheid dat enkel een dwaling, een hartstochtelijk volgehouden en voorgestreden waan Wagner omhoog hield en dat een waan hem de gelegenheid verschafte zijn innerlijk uit te storten zonder dat het voor hem zelf doodelijk werd, deze tragiek kon door Wagner niet begrepen worden, zij is eerst ons te verstaan gegeven. Er is Wagner een groot leed, en misschien een ondergang mee bespaard gebleven, maar het heeft hem dit gekost, dat tot het vergaan zijner kunst door de meesten die bestanddeelen het vurigst bewonderd zullen worden, die er wezenlijk het minder innerlijke van zijn, en dat het groots gebarende leed en de praalzang om menige ontroering van het leven voor velen de gedemptere stem der rustelooze, gejaagde, gekneusde ziel, welke er het waardevolst, het eeuwiggrootst in is, onhoorbaar maakt.

Voor wien het voorgaande de waarheid bevat, zal het gemakkelijk zijn af te leiden waarom de Tristan het diepste en onvergankelijkste werk van Wagner is. Hier, onder den onmiddellijken invloed van de kort tevoren als de innerlijkst leven verklarende wijsheid herkende philosophie van Schopenhauer, is de eenvoudig bewerkte, tot zijn meest essentieele trekken teruggebrachte sage niets anders geworden dan de dadelijke symboliseering van het bewegen der ziel. Uiterlijke tragiek is bijna geheel afwezig. Waar een hevige actie het enkele uitleven der harten verstoort, is die actie als de slag

1) Wagner leerde hem kennen en spreekt van zijn ‘wie im Geleise der Verzweiflung sich bewegenden Esprit’.

der werkelijkheid op het teedere vleesch der gemoedsdroomen, aan het einde van het tweede bedrijf noodzakelijk, aan het slot van het derde nauwelijks geduld. Hier werd feitelijk ook de theorie van den samengang gelijkgerechtigder kunsten geheel verbroken, want het gedicht zelf is in zijn belangrijkste deelen minder een gedicht dan een naar muzikalen rythmus bepaalde zweving van woorden en woordsamenstellingen; het mist wat de Ring, de Meistersinger, de Parsifal, welke overigens hun poëtische waarde zijn moge, geheel bezitten: die bijzondere gebondenheid der rythmen, welke aan de dichtkunst eigen is; en verkeert op zich zelf met zijn aanduidende woorden reeds in de geheel andere wereld der toonkunst. Er zijn geen gebaren die ons door hun grootheid moeten doen vergeten dat ons menschelijk gebaar zoo klein is, geen knooping of ontknooping door welke onze aandacht geboeid en afgeleid wordt. Het verhaal lijkt onbelangrijk gemaakt opdat het gedicht enkel die groote cirkelomtrek zij, waarbinnen de kunstenaar, zonder dat het in onbepaaldheid zou over- en wegstroomen, het heetste, diepste, smartelijkste van zijn ziel kan doen golven en uithuiveren op die oerdrift des levens, welke als de onderziel van het leven zelf is. Der menschen onmachtig leed wordt tot zulk een hoogte gevoerd dat het overslaat in een extatische lustsnik om de vervulling der ziel, - bittere vervulling en lang naschrijnende ontzetting, want alle extase stort ineen tot het schuim dat de hoogste golf moet achterlaten als zij brekend vergaat in de wemeling waaruit zij rees, en dit schuim, - wie die het naar de lippen brengt proeft het niet als zilt? Een evangelie (droevig woord) klinkt op uit den Tristan. De dag is het licht op de redenloosheid der verschijnselen, de dag was altijd het feest van den schijn. Schaamteloos draagt hij zijn eigen naaktheid, hij onthult ook den mensch zijn leegte, en onthoudt hem daarna den neveligen droom der schaamte, waarin wij ons nog altijd verbergen kunnen als geen ander gewaad ons meer rest. Maar de nacht neemt ons op, als een schoot die ons baarde en ons weer zou terugnemen in haar ontferming, onze kleine zielen vervlieten in haar groote en verliezen zich. Zij is het getij van de eindeloos huiverende tochten des levens, en zoo wij samen breken omdat het alles tot niets leidt en wij zelven

zóó zwak zijn dat wij in haar onze onmacht als een siddering van geneuchte begeeren, zoo hoont ons de schijn niet van haar duizend blinde oogen, met welke zij haar eigen duister niet doorlichten kan. Ons bewustzijn vervliet, onze ziel ruischt uit, en haar ijle rimpelingen rekken naar de uiterste grenzen van het ervaarbare, daar die van het kenbare reeds lang overmurmeld werden. Er is een deernis-bevende droom die ons meevoert, - een onvergankelijk geloofd bezit. Zij, droom der liefde, is het geheim dat wij in den dag, jagend van schijn naar schijn, niet kenden, daar enkel de nacht haar brooze schoonheid ontbinden kan, Zonder haar geraken wij nooit tot de wijdste vervloeiing. Zij vloeit niet enkel uit, zij neemt ons soms in een stormende en ruischende lustkolk omhoog. Een wervelend-trillende duizeling neemt de zielen op en vermengt ze. Dan grijst de kilte aan de kim van den morgen, twee gescheidenen ontwaken uit den slaap der vereeniging, en wat in de nuchtere nevel van den dageraad luid wordt, vóór de herinnering van 't zoete murmelen verstilde, is de klacht van het onvervulbaar verlangen, zoo heet als voorheen en even arm, en zingend met de murwe droefenis van een heimwee dat uitstaart, over moebruisende golven aan de rotskust, naar een geluk dat niet nadert dan in het uur van den dood, en ons verlangen drijft tot de verheerlijking van dat zalige wegvloeien in den grooten vloed van het Al, dat als het overgaan is van een niets in een niets en waarvoor ook de brooze accoorden waarmee de ontwaakte kunstenaar zijn droomen een gebroken grens stelt, nog te zwaar zijn.

Ik kan mij afvragen waarom ik mij door mijn gedachten liet verleiden om uit te spreken wat Wagner zelf ons niet meedeelde. Ik mag wellicht antwoorden dat ik, bij de sterke en langdurige belangstelling die de lezing van het boek eischt, noodzakelijk aan mijzelf wilde verschaffen wat van mijn belangstelling de oorzaak en de verklaring is. Nu immers blik ik vrijer en tevredener naar dat lange relaas van duizendvoude gebeurtenissen waarin Wagners zelfbeschrijving bestaat. Het interesseert mij weinig of zijn beschouwingen over zijn eerste vrouw al of niet billijk of edel zijn, of het juist gezien was zijn liefde voor Mathilde Wesendonck bijna even volledig te verdonkeremanen,

als Chamberlain dit nu, na alles, nog steeds meent te moeten doen. De rijkdom aan tegenstrijdigheden in Wagners menschelijkheid treft scherp iederen bestudeerder, een groote hoeveelheid gebreken en leelijkheden zijn de vooronderstelling van zijn mooiste kunst, welke wij eenvoudig te aanvaarden hebben. Waarom een volmaakten Wagner op te bouwen? Er zijn stukken in zijn muziek, tot het schoonste behoorend, die alleen gezongen konden worden door een die na diepen val omhoogstaart naar een glinsterend licht aan den rand van zijn afgrond. Wat mij Mein Leben bij voortduring gespannen heeft doen lezen, is de Wagner die ik in mijzelf door de jaren heb voelen samengroeien uit alles wat ik van hem hoorde, dacht of ondervond. Hij had dien ook zelf in zijn verhaal kunnen geven en het ware een rijker en grooter boek geworden. Nu kan het alleen een bijzondere waarde bezitten voor hem die Wagner kent of, want men kan nooit zeggen den bodem van deze ziel bereikt te hebben, op ernstige gronden meent hem te kennen. Hij alleen kan zijn kennis verdiepen door tallooze kleine trekjes die onkundigen voorbijgaan en nu, ondanks den schrijver, ten goede of ten kwade verraderlijk zijn. Voor hem die het boek ter hand neemt om er Wagner uit te leeren kennen zal het eerder een gevaar dan een hulp zijn. Het kan ook in die richting schádelijk werken, dat meer dan op de groote momenten van innerlijk leven de aandacht gevestigd gehouden wordt op de versplinterde gebeurtelijkheden van het dagelijksch bestaan. Het zal de aandacht afleiden naar al die feitelijkheden van het menschelijk leven, die eerst van binnen uit zin verkrijgen en dus zonder kennis van dien zin onvruchtbaar blijven. En de machtige persoonlijkheid die al deze gebeurtelijkheden in zich tezamen hield, openbaart haar macht niet het minst hierdoor dat zij, een groot schilderij ontrollend zonder zelf daarop eenigszins volledig gebeeld te staan, kan doen gelooven dat zij er volledig op te vinden is. Anderen zijn dichter gekomen bij het ideaal dat wij ons van een autobiografie kunnen peinzen en mogelijk peinzen. Van weinigen zou een het ideaal naderende autobiografie zóó onschatbaar geweest zijn als van Wagner.

De stroom
Door
Else Bukowsky

Aan den oever van den stroom ben ik geketend aan den granieten muur, ik hoor het water beneden mij klotsen tegen den steen, maar ik zie het niet, er ligt een nevel over heen, alleen den granieten muur aan den overkant zie ik en in de verte de brug. Achter de brug zie ik alleen den nevel grijs en zwaar....

Dezen nacht sliep ik niet en ik zag voor het eerst den stroom. De nevel, die er boven hing, was weg en in het water, dat blauw was en glansde, als de zijden nachthemel, spiegelden de sterren. Toen, plotseling, zag ik een ander licht, dat dreef op den stroom en ik hoorde een stem, die zong. Zij kwam uit de blauwe verte en ging mij dicht voorbij. Uit een ranke boot klonk de stem en toen de boot de brug genaderd was ontsteeg haar een witte gestalte en stortte zich in den stroom en dreef weg, als een witte bloem. Steeds zachter werd de zang en verklonk in de verte.

Toen het morgen werd, hingen weer de oude nevelen boven den stroom, maar nu dacht ik aan den nacht, aan den zang, die verklonken was, aan de witte bloem, die weggedreven was onder de brug door naar het onbekende.

In den avond trokken de nevelen weer op en weer was het water blauw en glanzend als de zijden nachthemel en het kabbelde zachtjes beneden mij tegen den granieten wand.

En ik liet mijn voeten hangen in het water en de golven

omvingen ze als liefkoozende handen. En, ik boog mij verder over den granieten rand en liet ook mijn handen liefkoozen. En ik wilde mij storten in den zoeten nachtstroom, maar ik voelde mijn keten en ging weer liggen, machteloos, op den granieten rand. Ik wou slapen, maar de nacht was zoel en zoet en ik schreide van verlangen naar den stroom.....

Tegen den morgen, toen de nevel al viel, sliep ik in, maar mijn wachters maakten mij wakker, om mij te toonen, wat zij in den stroom opgevischt hadden.

En zij brachten een witte gestalte; haar kleed hing gescheurd langs haar neer als bloembladen van een verlepte bloem. Haar handen omsloten vreemde, roode rozen, die ik nooit gezien had. Zij groeiden achter de brug langs de oevers van den stroom, zeiden de wachters. En rozebladen lagen in heur haren en op haar gezicht als een purperen regen, op haar oogen, die gesloten waren als in verrukte rust, op haar mond, die glimlachte, als de mond van een slapende.

De wachters brachten ook de boot, die aan land gespoeld was met gebroken roer.

Toen zij heen gingen met de doode en de boot bij mij achterlieten, werd het verlangen naar den stroom sterker in mij en in een uur, toen ik mij ongestoord wist, schuurde ik met een steen mijn keten stuk.....

Maar in den avond trokken zware wolken op en ik zag den stroom den heelen nacht niet.....

Nu is de nacht van vervulling gekomen. Blauw en zijden zijn de bestarde nachtluchten en blauw en zijden is de stroom en hij spiegelt de sterren. Over den blauw en zijden stroom glijdt mijn boot. Stroomopwaarts hoor ik de zangen van verlangen van vele gevangen makkers, maar mijn boot gaat stroomafwaarts, en ik zing mijn verrukking, voor mij alleen als een droomende.

Nu ben ik bij de brug,....nu drijf ik op den blauwen stroom naar de rozenvelden.....

Wee mij, ze hebben mij opgevischt, voor ik verdronk in den zilveren stroom en insliep in de rozengeuren.

Achter de brug weken de granieten wanden en er waren breede oevers.

Hooge, vreemde rozen, purperrood, bloeiden langs de kanten en hingen in het water en de stroom was zilverwit tot aan den einder en door de luchten stroomde zilverwit het maanlicht.

Wee mij, en ik dreef zoo zoet, mijn oogen gesloten, mijn hand in de hand van een, die naast mij was en van de rozenstruiken regende het op ons, koel en purperrood. En ik voelde mij zinken, steeds dieper, de lauwe wateren op mijn gezicht....

Wee mij, ze hebben mij vastgesmeed aan een zwaarder keten stroomopwaarts tusschen vele anderen.

Hier zijn de granieten wanden hooger boven den stroom, er ligt een nevel overheen, ik zie alleen de granieten wand aan den overkant en boven mij den hemel, strak en grijs.....

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog

Door
Jacob Israel de Haan[1)]

Nog steeds '*onnoodige tweeslachtigheid*'[2)]. Deze: een aantal gunstig bekende Duitsche Rechtsgeleerden betoogen voortdurend, dat Duitschland niet langer verbonden is door de volkenrechtelijke Haagsche overeenkomsten, omdat zijne tegenstanders deze stelselmatig schenden. Anderzijds betoogen dezelfde geleerden voortdurend, dat de Duitsche Regeering op eene overpijnlijk nauwkeurige wijze zich aan de bedoelde volkerenovereenkomsten houdt. Daardoor houdt Duitschland en Duitschland alleen het volkenrecht in stand.

* * *

Den eersten Februari is een dubbel nummer van de '*Deutsche Juristen-Zeitung*' verschenen, dat grootendeels oorlogsbijdragen bevat.

Prof. Dr. Beling te München opent met eene bijdrage: '*Militärpersonen als Angeklagte im feindlichen Ausland*'. Aanleiding voor zijn opstel is het bekende rechtsgeding tegen Duitsche artsen en verplegers, die wegens plundering door eenen Franschen krijgsraad veroordeeld zijn. Prof. Beling acht dit rechtsgeding rechtmatig. De gewelddadige bezetting van

1) Vervolg van '*De Beweging*' van 1 Februari.
2) J.C. Bloem in '*De Beweging*' van December.

een deel van Frankrijk door Duitsche troepen ontneemt de Fransche overheid niet de rechtsmacht over dit bezette gebied. De tegengestelde meening is in geen enkele volkerenovereenkomst erkend en leeft ook niet in het rechtsbewustzijn der volkeren. Dat de beklaagden in dit geding artsen en verplegers zijn, heeft geene rechtsbeteekenis. Artikel 9 van de Geneefsche Volkerenovereenkomst bewaart dezulken voor vijandelijke daden van geweld alsmede voor krijgsgevangenschap. Maar geenszins is het de bedoeling geweest vrijheid tot het plegen van misdrijven te geven aan geneeskundigen en aan verplegers te velde.

Eveneens blijft de Staat, op wiens gebied de feiten gepleegd zijn, bevoegd de strafzaak te doen berechten op de wijze en door den rechter, die krachtens zijn eigen wetgeving daarvoor aangewezen zijn.

Bovenstaande beschouwingen acht Prof. Beling niet alleen de rechtens meest juiste, maar ook voor Duitschland meest voordeelige. Immers: de tegengestelde beschouwingswijze sluit voor Duitschland de bevoegdheid uit tot bestraffing van gevangen genomen Russische soldaten, die zich in Oost-Pruisen aan plundering hebben schuldig gemaakt.

Intusschen moet ten aanzien van deze beweerde plunderingen toch de vraag gesteld of de beschuldigde soldaten niet worden gerechtvaardigd door het bevel van hunne aanvoerders. Het Nederlandsche Wetboek van Strafrecht erkent het ambtelijk bevel als rechtsvaardigingsgrond, eenigermate zelfs het onbevoegd gegeven ambtelijk bevel. Eveneens, ofschoon niet onbeperkt, het Duitsche *Militaire* Wetboek van Strafrecht. Het Duitsche Wetboek van Strafrecht zwijgt[1)]. Niettemin sluit volgens Von Liszt een ambtelijk bevel de onrechtmatigheid van de op zich zelve strafbare behandeling uit: '*soweit als die Rechtsordnung die unbedingt verbindende Kraft des Befehles*

1) Prof. Dr. F. von Liszt '*Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*', 15de druk, blz. 152. Prof. Mr. G.A. van Hamel: '*Inleiding tot de studie van het Nederlandsche Strafrecht*', 2de druk, bldz. 292, § 7, met aanhaling van Duitsche schrijvers en van Duitsche rechtspraak. Adolphe Prins: '*Science Pénale et droit positif*', § 336 en volgende, in het bijzonder § 344.

anerkannt'. Evens Prof. Beling: '*Berufsrecht und Berufspflicht sind als Umstände*, *die die Rechtswidrigkeit ausschliessen*, *anzuerkennen*'.

Van Dr. Edwin Katz eene bijdrage '*Sittengesetz und Kriegsrechtsprechung*'. Als hoogste plicht stelt de schrijver de plicht van de burgers tot in standhouding van den Staat. Daardoor houdt hij eene gemeenschap in stand, die hem staat stelt zijne plichten tegenover zijne medemenschen te vervullen. De burgers, die hun hoogste plicht tegenover den Staat vervullen, hebben recht op ontslag van hunne mindere plichten. Vandaar, dat terecht wetten zijn aangenomen, die ten gunste van de dienenden bij leger en vloot, het voeren van rechtsgedingen beletten en het uitvoeren van vonnissen. Eene juiste rechtspraak behoort er voor te waken, dat deze wetten niet onrechtmatig ten goede komen aan schuldenaren, die niet dienen bij vloot en leger: '*Kein Mitleid mit dem Schuldner*, *weil er während des Krieges Schuldner ist*'.

Meer en meer beginnen de Duitschers den tegenwoordigen oorlog op te vatten als eenen tusschen Duitschland en Engeland. Dr. Richard Hennig schrijft over '*Seekabel und Kriegsrecht*' als volgt: '*Der Weltkrieg hat die internationalen Beziehungen um viele Jahrzehnte zurückgeschleudert. Alle Ansätze zur Schaffung eines Völker-Kriegsrechts*, *alle Anstrengungen*, *das Privateigentum im Kriege nach Möglichkeit zu schützen und die Privatperson für unverletzlich zu erklären*, *sind mit einem Schlage vernichtet worden*, *wobei die Schuld in allererster Linie auf* die brutale Rücksichtlosigkeit Englands fällt'. En verder: '*Das Völkerrecht hat infolge der Kriegsereignisse von 1914 und vor allem infolge der brutalen Nichtachtung aller bisherigen völkerrechtlichen Grundsätze durch England für längere Zeit abgewirtschaftet*, *abgesehen von Deutschland*, *das gewohnt ist*, *alle Verträge und Abmachungen gewissenhaft und treu zu halten*'.

Onder den verzamelnaam: '*Juristische Rundschau*' zijn een aantal aanteekeningen bijeengehouden: '*Das Verfahren Englands ist nichts anderes als Seeraub*'.

Zweden wordt geprezen omdat het den doorvoer van krijgswaren naar Rusland belet. Dit is de juiste onzijdigheid. '*Sie*

hilft mit die Dauer des furchtbaren Krieges abzukiirzen'. Daartegenover de Vereenigde Staten: '*In den Vereinigten Staaten betet man für seine baldige Beendigung*'. De '*Deutsche Juristen Zeitung*' zou dit niet schrijven indien men in Duitschland bevreesd was voor verslechtering in de verhouding tot de Vereenigde Staten. Tegen Italië nooit van iemand een woord.

Een aantal Duitsche officieren en onderofficieren zijn door den Krijgsraad te Châlons veroordeeld wegens plundering en zaakbeschadiging: '*Um hundert Jahre und mehr wirft dieses Vorgehen unsere Kultur zurück. Es ist noch nicht abzusehen was an solchen ideellen Gütern zerstört wurde*, *sie wiegen schwerer als die Türme einer Kathedrale die vielleicht im Artilleriekampf zusammengeschossen werden müszten*'.

Een vijfde verlieslijst van de Duitsche rechtsgeleerden wordt gegeven. Zelfs in huns harten rouw verloochent zich de voortreffelijke handelsgeest der Duitschers niet.

De opstellers van de '*Deutsche Juristen Zeitung* verzuimen niet te vermelden, dat deze lijst de eenige betrouwbare is: '*Nachdruck der ganzen Verlustliste oder im Auszuge nicht gestattet*'.

* * *

'*Recht und Wirtschaft*' van Januari geeft een aantal oorlogsbijdragen, die ditmaal voor onze beschouwingen niet van bijzonder belang zijn. Wel zijn enkele kleine bijdragen kenmerkend. De opgewonden geest van het begin van den oorlog is kalmer geworden. In plaats van '*die loderndste Begeisterung*' is er thans '*ruhige Bereitschaft*' alle offers te brengen.

Merkwaardig is eene kleine bijdrage van R. Eberhard: '*Volk*, *Volksrecht und Krieg*'. Tegenover: '*russischer Barbarei*', tegenover: '*französischem Uebermut*, *englischer Heuchelei und Habgier und japanischer Tücke*', is Duitschland thans geheel en al één één geworden. '*Der deutsche Idealismus*, *mit Kant und Fichte*, *Schiller und Goethe als Führer erscheint auf den Kampfplatz und verkündet Kanonendonner und englisch-französische Lügen übertönend*, *die Idee der Meuschheit*, *das Evangelium des höheren Menschentums*'. En voorts: '*Der Glaube an dies Menschheits-*

ziel, an diese göttliche Mission des deutschen Volkes, *ist es*, *der alle stark macht*'. En thans voelt ieder Duitscher dubbel de: '*Verantwortlichkeit vor der Menschheit als deren Führer wir Deutsche einherschreiten*'.

De krachten van alle Duitschers zijn thans tot het uiterste gespannen ten einde hunne staatsgemeenschap in stand te kunnen houden. Een dergelijke spanning is alleen mogelijk indien voortdurend de gedachte wordt sterk gehouden, dat de waarde van den Staat de waarde van de burgers eindeloos ver te boven gaat. Zóó predikt de Heer Eberhard den Staat als een bovenmenschelijk wezen, waarmede de enkele mensch door allerlei geheimnisvolle verhoudingen verbonden is. De oorlog heeft een einde gemaakt aan alle Individualisme. De Vrede zal het niet doen herleven. Er zal een nieuw Recht komen, eene nieuwe Gemeenschap. Een soort hemelsch socialisme.

* * *

Meer en meer blijkt in welke hooge maat deze oorlog een staathuishoudkundige oorlog is. Niet minder dan de rechtsgeleerde tijdschriften hebben de staathuishoudkundige hunne oorlogsnummers of oorlogs-bijdragen. Het '*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*' heeft twee oorlogsnummers gegeven. Uit het eerste vermelden wij: L. Brentano '*Der Krieg und die Verhiitung seiner Wiederkehr*'. Het opstel is een antwoord op een open brief aan President Wilson door Henri Lambert fabrikant te Charleroi, welk opstel verscheen in de '*Nieuwe Rotterdammer Courant*' van 8 October 1914. Volgens Prof. Brentano heeft Engeland en alleen Engeland alle schuld. Een nieuwe oorlog zal dreigen, zoolang niet de macht van Engeland over de zeeën verbroken is.

Het tweede oorlogsnummer is belangrijk door eene bijdrage van Eduard Bernstein, lid van de Rijksdag. Het is het meestwaardige opstel, dat wij tot dusverre in een Duitsch Tijdschrift vonden, zonder eenige verwildering of verwarring. De naam: '*Die Internationale der Arbeiterklasse und der europäische Krieg*'.

De schrijver gaat uit van de twee volgende feiten:

Op den 29sten Juli 1914 hielden de socialisten veler landen

eene verzetvergadering tegen den oorlog te Brussel. Een week daarna waren zes Europeesche landen in oorlog.

Is de tegenstelling dezer twee feiten niet voldoend bewijs, dat de Internationale neergebroken is?

De vraag is nu of de socialisten anders hadden kunnen handelen. In de Kamers van Afgevaardigden van alle oorlogvoerende landen vormen zij eene minderheid.

Door velen is massa-staking van arbeiders aanbevolen als verzetmiddel tegen den oorlog. Maar juist deze oorlog heeft bewezen, dat dit middel niet baat. Gedurende den tijd, dat de oorlog dreigt, is het aantal werklooze arbeiders bijzonder hoog en daardoor zijn de strijdkassen voor een gedeelte geledigd. Bovendien zouden de Regeeringen geen aanbeveling van de staking toelaten. En verder: gedurende den tijd, dat de oorlog dreigt, zijn de berichten uit de vijandig gestemde landen onbetrouwbaar en onvolledig. Eene Regeering, die den oorlog wil, kan door middel van dagbladen en tijdschriften eene oorlogszuchtige stemming doen ontstaan. De ware beweegredenen van den oorlog kunnen worden verborgen gehouden, en aan eenen aanvallenden oorlog kan de schijn worden gegeven van eenen verdedigenden oorlog. Niet licht zal de overgroote meerderheid van de arbeiders geneigd zijn tot het bemoeilijken of tot het verhinderen van een verdedigenden oorlog. Het bevorderen en het doorvoeren eener algemeene staking was onmogelijk.

Wat hadden de socialistische afgevaardigden van de verschillende landen behooren te doen? Dienaangaande waren op vergaderingen van socialisten der verschillende landen bindende besluiten genomen.

Te Parijs werd in 1900 den socialistischen afgevaardigden de plicht opgelegd: '*à voter contre toute dépense militaire et toute dépense pour la flotte et les expéditions militaires coloniales*'.

Duidelijker en scherper nog was het besluit van de vergadering te Stuttgart (1907) en te Kopenhagen (1910). Met alle middelen moet de oorlog voorkomen worden. Breekt hij uit, dan moet het volk worden aangezet tot alles wat helpen kan tot het doen eindigen van de heerschappij der buitende ondernemers. De vrede moet zoo spoedig mogelijk worden gesloten.

Waarom hebben nu de Duitsche socialisten vóór de oorlogsuitgaven gestemd? Waarlijk niet omdat het recht van Oostenrijk tegenover Servië werd erkend. Integendeel: den 25sten Juli heeft de partijleiding der Duitsche socialisten een verklaring bekend gemaakt, die geene de minste twijfel laat. Het slot: '*Wir wollen keinen Krieg. Nieder mit dem Kriege. Hoch die Internationale Völkerverbrüderung*'.

Een aantal verzetvergaderingen werden belegd: '*Oesterreichs Vorgehen ward überall in den leidenschaftlichsten Ausdrücken verurteilt*'.

Intusschen werd het duidelijk, dat Servië door Rusland zou worden gesteund. Zóó hadden de Duitsche socialisten en de Russische Regeering thans één doel: Oostenrijk te beletten Servië aan te vallen. De Duitsche socialisten moesten erkennen, dat in de Servische strijdzaak het recht aan de zijde van Rusland was. Bernstein erkent dit. Echter: toen Duitschland Oostenrijk steun verleende, verloor de eigenlijke Servische strijdzaak haar belang. De strijd werd een van Duitschland met Oostenrijk tegen Rusland. In dien strijd konden naar de meening van Bernstein de Duitsche socialisten niet anders doen dan Duitschland tegen Rusland steunen, ofschoon zij van meening waren, dat Rusland en Servië in hun recht waren tegenover Duitschland en Oostenrijk.

Ongeveer één zesde gedeelte van de socialistische afgevaardigden wenschte tegen de oorlogs-uitgaven te stemmen. Intusschen was vooraf bepaald, dat de minderheid zich naar de meerderheid schikken zou en dat in elk geval door alle afgevaardigden op gelijke wijze zou worden gestemd. Aldus geschiedde. De voorzitter, Hugo Haase, legde eene verklaring af (die door Bernstein woordelijk wordt medegedeeld) en alle socialisten stemden in de oorlogs-uitgaven toe.

In Frankrijk bestond vóór den oorlog eene volstrekt vredelievende stemming. Het denkbeeld van eenen weerwraakoorlog tegen Duitschland was losgelaten. Indien eene Regeering eenen dergelijken oorlog had willen beginnen zouden de socialisten tegen de oorlogs-uitgaven hebben gestemd. De inval van de Duitschers in België deed hen vóórstemmen. Guesde en Sembat werden medeleden van de Fransche Regeering. Zij hebben

hunne houding gerechtvaardigd in een verdedigingsgeschrift.

Ook in België hebben de socialisten de oorlogs-uitgaven goedgekeurd. In Engeland stonden de bekende socialislen: Ramsay Macdonald, Hyndman, Henderson, Keir Hardie vijandig tegenover het voeren van oorlog. Engeland is het eenige land geweest, waar het denkbeeld van eene massa-staking als uitvoerbaar is verkondigd. Kolendragers te Cardiff besloten in eene vergadering eenstemmig te weigeren kolen te laden in oorlogsschepen. Terecht merkt Bernstein op, dat zij die in Duitschland zulk een besluit hadden genomen, zouden zijn doodgeschoten.

In Servië hebben de beide socialistische afgevaardigde tegen de oorlogs-uitgaven gestemd.

De socialistische afgevaardigden in de Russische Doema hebben eene verklaring afgelegd tegen den oorlog, welke verklaring Bernstein openbaar maakt. Bij de stemming over de oorlogsuitgaven verlieten zij de vergaderzaal. Bij eene latere stemming over aanvullende oorlogsuitgaven stemden zij tegen.

In België, Duitschland, Engeland en Frankrijk hebben de socialistische afgevaardigden de oorlogs-uitgaven toegestaan. Dit zijn de landen waar het socialisme het krachtigst was in wetenschap en werkelijkheid. In Servië en in Rusland hebben de socialistische afgevaardigden de oorlogs-uitgaven niet toegestaan. Dit zijn twee landen waar het socialisme niet tot volste kracht is gekomen. Bernstein verklaart deze tegenstrijdigheid als volgt: kleine partijen kunnen wel handelen naar beginselen, daar zij toch in de minderheid zijn. Groote partijen, als de Duitsche socialisten er een vormen, kunnen dit niet.

Hoe is nu de houding van de socialisten in de onzijdige landen? Zij dringen bij de leden van de Regeering aan op onzijdigheid. Maar hunne stemming is duidelijk tegen de Duitschers en dit zou nog in een meerdere maat het geval zijn, indien niet Rusland een van de tegen Duitschland verbonden mogendheden was. Duitschland heeft de genegenheid van de onzijdige mogendheden verloren toen het Frankrijk met volle macht aanviel en daarbij onrechtmatig door België heenbrak. Indien Duitschland met volle macht tegen Rusland had gestreden, zou het inderdaad de volkenbevrijder hebben kunnen zijn, waarvoor het zich uitgaf.

In Zweden was steeds de vrees voor Rusland groot. Een winnend Rusland is wellicht voor Zweden niet geheel en al vrij van gevaar. Toch is de stemming van de Zweedsche socialisten tegen de Duitschers.

Rusland heeft nog meer dan Duitschland de genegenheid van de vrijheidlievende volksvrienden. En Bernstein stelt de vraag, die Maurits Uyldert in '*De Beweging*' van December stelde: '*wat is daarvan de oorzaak?*' Niet het minst hebben een aantal Duitsche Rechtsgeleerden bijgedragen tot de mindere welwillendheid van de gevoelens der onzijdige volken ten aanzien van Duitschland.

Wat het opstel van Bernstein gunstig onderscheidt is de trouwe, eerlijke toon, die spreekt tot ons hart en tot ons verstand. Noch Engeland, noch België worden beleedigd. In eene bijdrage in het voorgaande nummer van dit Tijdschrift vermeldden wij de bewering van den Reichsgerichtsrat Dr. Peters, dat de bevolking van België reeds sinds vele jaren tot haat tegen de Duitschers was aangezet door dagblad-opstellen, filmvertooningen, kerkprediking en andere middelen. Dr. Bernstein daarentegen verklaart, dat de betrekkingen van de Belgische volksleiders tot Duitschland talrijker en inniger waren dan hunne betrekkingen tot Frankrijk.

De meest-gewaardeerde Duitsche Rechtsgeleerden houden niet op België te beschuldigen van verraad en woordbreuk ten nadeele van Duitschland. De inval van de Duitsche legers in België achten zij volmaakt rechtvaardig.

Het doet ons goed na al deze onbewezen beweringen de volgende woorden van Bernstein te lezen: '*Man darf nicht vergessen dasz Eingehen auf Deutschlands Forderung von seiten der Belgiër selbstwillige Verletzung ihrer Neutralität und einen feindseligen Akt gegen Frankreich bedeutet hätte. Denn unter strategischem Gesichtspunkt hiesz zulassen*, *dasz die deutsche Armee ungehindert durch Belgiën gegen Frankreich vorrückte eine sehr viel schwerere Benachteilung Frankreichs als das umgekehrte für Deutschland bedeutet hätte*'.

Men weet, dat de Duitschers in het Regeeringsgebouw van Oorlog te Brussel later een aantal stukken hebben gevonden, die naar de meening van velen hunner, bewezen, dat België

reeds sinds langen tijd met Engeland en Frankrijk tegen Duitschland samen spande. Door deze stukken achtten zij de Duitsche overval gerechtvaardigd. Echter: den tweeden December heeft de Rijksdag nieuwe oorlogs-uitgaven ingewilligd. Ook ditmaal hebben de socialisten voorgestemd. Hun voorzitter, Hugo Haase, verklaarde tevoren, dat de socialisten door hetgeen achteraf was bekend geworden, niet waren overtuigd van de rechtmatigheid van den aanval van Duitschland op België.

* * *

In de: '*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*' van Januari 1915 schrijft Arthur Dix over '*Die wirtschaftliche Mobilmachung Deutschlands 1914*'. Hij bespreekt achtereenvolgens de krijgstaak van het geldwezen, van de arbeidsmarkt, van landbouw, handel, verkeer, van de berichtendienst voor het buitenland, van de staathuishoudkundige vergeldings-maatregelen.

Wat de voedings-vraag betreft stelt de Heer Dix de volgende regel: wat dienen kan tot voedsel van menschen, worde niet gebruikt als voeder voor dieren. Wat dienen kan tot voeder voor dieren worde niet gebruikt als grondstof tot het aanmaken van nijverheids-voorwerpen, die gemist kunnen worden.

Wat de berichtendienst naar buiten betreft: Duitschland is vrijwel afgesloten van het postverkeer over de zeeën en eveneens vrijwel beroofd van het gebruik van de telegraaf. Eenigszins wordt dit dubbele gemis vergoed door de draadlooze telegraaf.

Het slot van de beschouwingen van den Heer Dix is uitteraard dit: '*Deutschland befindet zich in einer verhältnismässig besseren wirtschaftlichen Kriegslage als seine Gegner*'.

* * *

In zijn bovenbedoeld opstel zegt Eduard Bernstein terecht, dat de Duitsche Rechtsgeleerden den naam en de belangen van Duitschland zeer hebben geschaad. De besten niet het minst: Von Liszt. Het '*Berliner Tageblatt*' van den tienden Februari geeft verslag van eene redevoering '*Der Krieg und das Völkerrecht*'. De Haagsche Volkerenovereenkomst van 1907 bindt

Duitschland niet, daar niet alle oorlogvoerenden tot deze overeenkomst zijn toegetreden[1]. Evenmin verbindt de Verklaring van Londen van 1909, daar het Engelsche Hoogerhuis deze niet heeft goedgekeurd. Engeland en Engeland alleen heeft voortdurend en stelselmatig het Volkerenrecht geschonden. '*Von Frankreich, Russland und Japan können wir nicht sagen dasz sie grundsätzlich das Völkerrecht verneinten*'. Engeland echter: '*Ein Völkerrecht zur Sec ist unmöglich so lange Englands Macht ungebrochen ist*'. En verder: '*Wir wissen dasz das Seekriegsrecht nur moglich ist auf Grund einer Koalition gegen England*'. Natuurlijk heeft Duitschland het Volkerenrecht steeds even teeder ontzien: '*Deutschlands Aufgabe ist es bei dem neuen Aufbau des Völkerrechts führend ins Werk zu treten*'. Daarvoor moet Engeland eerst neergeslagen zijn: '*Dieser Krieg ist in letzter Linie ein Ringen zwischen Deutschland und England*'.

En het doel? Wat anders dan de wereldheerschappij? 'Wir sind durch die Geschichte klug genug geworden um den Kampf um die Weltherrschaft anzustreben'.

* * *

Het krijgsraad-vonnis over de plunderende Duitsche artsen en verplegers is door eenen hoogeren Franschen rechter vernietigd en de beklaagden zijn vrijgesproken.

* * *

De Duitsche Rechtsgeleerden hebben nog geene gelegenheid gehad zich uit te spreken over de rechtmatigheid van de wijze waarop de Duitsche Regeering den handel van en met Engeland belemmeren en beletten zal. Evenmin over de rechtmatigheid van het voorschrift der Engelsche Admiraliteit aan Engelsche

1) Dit is een bekende bewering. Prof. Kernkamp noemde haar: '*een jammerlijk beroep op de letter van een overeenkomst met verkrachting van de bedoeling ervan*'.

koopvaardijschepen met betrekking tot het voeren van onzijdige vlaggen. De Duitsche Dagbladen keuren de houding van de Duitsche Regeering natuurlijk goed. Het voorschrift van de Engelsche Admiraliteit beschouwen zij als eene schending van het Volkerenrecht. Thans slechts dit: in den zee-oorlog gebruiken de strijdvoerenden snelvarende koopvaardij-schepen als hulpkruisers voor koopvaart. Artikel 82 van de Deutsche Prisenordnung staat Duitsche koopvaarders toe: '*die Führung einer beliebigen Handelsflagge*'.

Indien Duitsche kapers valsche vlaggen mogen voeren om beter de zeeën te kunnen afjagen, mogen dan Engelsche koopvaardijschepen niet een valsche vlag voeren om beter te kunnen ontsnappen? Indien er tusschen de Duitsche en de Engelsche voorschriften ten deze eenig verschil mocht bestaan dan is dit ten nadeele van Duitschland.

Waarschijnlijk kunnen wij in een volgend overzicht nader op deze zaak ingaan.

Boeken, menschen en stroomingen

Carl Spitteler: *Unser schweizer standpunkt*[1)]

Carl Spitteler heeft, vooral in Duitschland, groote naam als de dichter van ‘Olympischer Frühling.’ Hier te lande werd vijf jaar geleden, door Dr. Byvanck uitvoerig en bewonderend over hem geschreven in de Boekzaal. Spitteler is nu een man van bijna zeventig, bizonder op zijn rust gesteld, en niet geneigd om voor een geringe reden zijn eenzaamheid te verlaten en optetreden voor de menigte. Dat hij het nochtans deed was dan ook toeteschrijven aan een oorzaak die hij ongewoon ernstig vond. In een drietalig land als Zwitserland was het geen wonder dat ieder voelde voor de volken die zijn taal spreken, naar wie zijn landsdeel ligt toegekeerd, en met wier beschaving hij zich verbonden voelt. Duitsche Zwitsers voelden voor Duitschland, fransche voor Frankrijk, en beide zeiden het, in den beginne argeloos, later met de felheid die tegenspraak verwacht en trotseeren wil. Wat een meeningsverschil kon zijn, en moest blijven, tusschen overigens eensgezinde landgenooten, ontaardde in een twist, die diep insneed tusschen de twee grootste groepen van de zwitsersche bevolking, en een werkelijke bedreiging van hun noodzakelijke eenheid scheen. Van de noodzakelijkheid van die eenheid nam Spitteler zijn uitgangspunt. Wilt ge, of wilt ge niet, Zwitsers blijven? vraagde hij. Zoo niet, doe dan wat ge niet laten kunt, en word Duitschers, Franschen, Italianen. Zoo

1) Unser Schweizer Standpunkt, Carl Spitteler vortrag, gehalten in der Neuen Helvet. Gesellschaft, Gruppe Zürich, am 14 Dezember 1914. Verlag von Rascher & Cie in Zürich 1915.

ja, maak u dan duidelijk dat een buur over de grenzen iets anders is dan een landgenoot. ‘Alle die jenseits der Landesgrenze wohnen, sind unsere Nachbarn, und bis auf weiteres liebe Nachbarn; alle die diesseits wohnen, sind mehr als Nachbarn, nämlich unsere Brüder. Der Unterschied zwischen Nachbar und Bruder aber ist ein ungeheurer. Auch der beste Nachbar kann unter Umständen mit Kanonen auf uns schiessen, während der Bruder in der Schlacht auf unserer Seite kämpft. Ein grösserer Unterschied lässt sich gar nicht denken.’

Gelukkig Zwitserland, waar de mogelijkheid dat wapenen tegen landgenooten gericht worden, blijkt uitgesloten. Het geloof aan de eenheid als natie kan daardoor nog met idyllisch vertrouwen worden ingeroepen. Maar dat nationaliteitsgevoel heel wel bestaanbaar is met minder vreedzame verhoudingen tusschen burgers, bewijzen de volken zelf die nu in oorlog zijn: Ulsterianen en suffragettes hebben zich in dienst gesteld van een gehate regeering, de sabelhelden van Zabern en de woordhelden van de duitsche vrijheid vielen als broeders in België. En ook voor kleinere volken is er geen reden uit de grootere naties een keus te doen. Zij kunnen zichzelf blijven. Zij kunnen, indien zij onzijdig zijn, afstand bewaren tusschen zich en anderen.

Spitteler zelf is een duitsche Zwitser, in Duitschland en niet in Frankrijk beroemd en gelezen. Maar juist daarom wil hij zijn eigen groepgenooten, en niet de fransche Zwitsers, onderhouden over de zich op opteleggen onzijdigheid. Laten onze Fransch-sprekende broeders - zegt hij - in hun omgeving hetzelfde doen.

Wel is, naar zijn meening, ‘das Distanzgewinnen für den Deutschschweizer ganz besonders schwierig. Noch enger als der Westschweizer mit Frankreich ist der Deutschschweizer mit Deutschland auf sämtlichen Kulturgebieten verbunden. Nehmen wir unter anderm die Kunst und Literatur. In wahrhaft grossherziger Weise hat Deutschland unsere Meister aufgenommen, ihnen den Lorbeer gezollt, ohne einen Schatten von Neid und Eifersucht, ja sogar diesen und jenen über die Heimischen erhoben. Unzählige Bande von geschäftlichen Wechselbeziehungen, von geistigem Einverständniss, von Freundschaft haben sich gebildet, ein schönes Eintrachtsverhältnis, das uns während der langen Friedens-

zeit gänzlich vergessen liess, dass zwischen Deutschland und der deutschen Schweiz etwas wie eine Grenze steht.'

Nochtans zijn er grenzen. En niet op een ervan, maar op alle staan de zwitsersche troepen onder de wapens. En waarom? 'Offerbar weil wir keinen einzigen unserer Nachbarn unter allen Umständen trauen.'

Waarom dan dat wantrouwen? En waarom vinden de nabuurstaten het niet beleedigend, maar rechtmatig?

'Deshalb weil eingestandenermassen politische Staatengebiete keine sentimentalen und keine moralischen Mächte sind, sondern Gewaltmächte.'

Er is zelfs een reden - gaat Spitteler voort - waarom kleine staten nog wantrouwender op hun buurlanden moeten toezien dan groote. Terwijl toch 'andere Staaten sich durch Diplomatie, Uebereinkommen und Bündnisse einigermassen vorsehen, geht uns der Schutz der Rückversicherung ab. Wir treiben ja keine hohe auswärtige Politik. Hoffentlich! Denn der Tag, an dem wir ein Bündnis abschlössen oder sonst wie mit dem Auslande Heimlichkeiten mächelten, wäre der Anfang vom Ende der Schweiz. Wir leben mithin politisch im Dunkeln, bestenfalls im Halbdunkel. In Kriegszeiten, wo wir Gefahr wittern, befinden wir uns in der Lage des Bauern, der im Walde ein Wildschwein grunzen hört, ohne zu wissen, kommt es, wann kommt es, und woher kommt es. Aus diesem Grunde stellen wir unsere Truppen rings um den ganzen Waldsaum. Und dass nur ja niemand sich auf die Freundschaft verlasse, die zwischen uns und einem Nachbarvolke in Friedenszeiten waltet. Dergleichen kommt an den leitenden Stellen gar nicht in Betracht. Das sind Harmlosigkeiten des Zivil. Durch die militärische Disziplin haben heutzutage die Regierungen, zumal die mit den Scheinparlamenten, ihre Untertanen fest in der Hand, samt deren Köpfen und Herzen, und mit den eigenmächtigen Völkerverbrüderungen ist es aus. Oder können Sie sich ein Armeekorps vorstellen, das uns zuliebe den Gehorsam verweigerte: "Gegen die Schweizer marschieren wir nicht: denn das sind Freunde." Vor dem militärischen Kommandoruf und dem patriotischen Klang der Kriegstrompete verstummen alle andern Töne, auch die Stimme der Freundschaft.'

Dergelijke beschouwingen konden ook in Nederland geschreven zijn. Maar zij ontleenen een ongewone kracht juist daaraan, dat een duitsch Zwitser ze uitspreekt. Zwitserland heeft een veel minder eigen beschaving dan Nederland, duitsch Zwitserland leeft met Duitschland in taalgemeenschap, en nochtans zegt deze in Duitschland gevierde schrijver: ‘wir dürfen dem politischen Deutschland, dem deutschen Kaiserreich gegenüber keine andere Stellung annehmen als gegenüber jedem andern Staate: die Stellung der neutralen Zurückhaltung in freundnachbarlicher Distanz diesseits der Grenze’.

Dat deze houding hem door duitsche vrienden vooreerst niet vergeven wordt, weet Spitteler. En hij vindt het begrijpelijk. ‘Der patriotisch Beteiligte ist ja von dem guten Recht seiner Sache heilig überzeugt und ebenso heilig von dem schurkischen Charakter der Feinde. Alles in ihm was nicht schmerzt, was nicht hofft und bangt, was nicht weint und trauert, knirscht Empörung. Und nun kommt einer der sich neutral nennt, und nimmt wahrhaftig für die Schurken Partei! Denn ein gerechtes Urteil wird ja als Parteinahme für den Feind empfunden. Und kein Verdienst, kein Ansehen, kein Name schützt vor der Verdammnis. Im Gegenteil. Dann erst recht. Denn dann wird einem neben Untreue und Verrat noch Undank vorgeworfen. Wie im Felde nach den Offizieren, zielt man in den Schreibstuben nach den berühmten Leuten. Bald gibt es ihrer keinen mehr, der nicht schon verketzert und aus irgend einem Tempel feierlich ausgestossen worden wäre. Man wird ganz konfus. Mann weiss nicht mehr, gereicht man der Menschheit zur Zierde oder gehört man zum Auswurf. Wie aber können wir so gefährlichen Drohungen begegnen? Wer schweigen darf, preise sich glücklich, dass er es darf, und schweige. Wer es nicht darf, der halte es mit dem Sprichwort: Tue was du sollst und kümmere dich nicht um die Folgen. Um unsere neutralen Seelen zu retten kommen uns ferner Propagandaschriften ins Haus geflogen. Meist überlaut geschrieben, öfters im Kommandoton, mitunter geradezu furibund. Und je gelehrter, desto rabiater. Dergleichen verfehlt das Ziel. Es wirkt wenig einladend, wenn man beim Lesen den Eindruck erhält, die Herren Verfasser möchten einen am liebsten auffressen. Haben denn die Herren die Fühlhörner verloren, dass sie nicht

mehr spüren, wie man zu andern Völkern spricht und nicht spricht? Allen solchen Zumutungen gegenüber appellieren wir von dem wildgewordenen Freund an den normalen: friedlichfreundlichen, den wir nach Kriegsschluss wieder zu finden hoffen, wie überhaupt den gesamten frühern schönen, traulichen, unbefangenen Geistesverkehr'.

In Spittelers rede volgt ook tegenover de andere oorlogvoerende mogendheden een houding-bepaling, die soms met de onze overeenkomt, soms ervan afwijkt, maar die als duitschzwitsersche wel waard is door ons te worden opgemerkt.

Over Frankrijk een enkel woord: 'Sind wir mit den Franzosen nicht ebenfalls verwandt? Die Gemeinsamkeit der politischen Ideale, die Gleichheit der Staatsformen, die Aehnlichkeit der gesellschaftlichen Zustände, ist das nicht auch eine Verwandtschaft? Die Namen "Republik", "Demokratie", Freiheit, Duldsamkeit u.s.w. bedeuten diese einem Schweizer etwas nebensächliches? Es gab eine Zeit - ich habe sie erlebt -, da galten diese Namen in Europa alles. Heute werden sie nahezu als Null behandelt. Alles war zu viel. Null ist zu wenig. Jedenfalls, verachten, nicht wahr? wollen wir Schweizer deswegen die Franzosen nicht, weil ihnen die Kaiser, Könige and Kronprinzen gebrechen'.

Over Engeland denkt hij, als Zwitser, gunstig. 'Gegen die Engländer richten, wie Sie wissen, die Deutschen gegenwärtig einen ganz besondern Hass. Zu diesem ganz besondern Hass haben sie ganz besondere Gründe, die wir nicht haben. Im Gegenteil. Wir sind den Engländern zu ganz besonderm Dank verpflichtet. Denn mehr als einmal hat uns England in grosser Gefahr schützend beigestanden. England is zwar nicht der einzige, aber der zuverlässigste Freund der Schweiz. Und wenn man mir entgegenhält "Eitel Egoïsmus", so bitte ich um mehr solcher Egoisten, die uns in der Not beistehen. Da täte verstärkter Geschichtsunterricht gut. Es muss ja nicht immer nur Sempach und Morgarten sein, der Sonderbundskrieg und der Neuenburgerhandel gehören ebenfalls zur Schweizergeschichte. Einstweilen erachte ich es für eine der nächsten Aufgaben der Schweizerpresse, mit dem ausgelesenen Gerede von Englands Hinterlist, das unser Volk durchseucht, endlich aufzüräumen'.

Het volgende over Rusland: 'Kann ein Westeuropäischer

Mensch seiner Bildung nicht froh werden, ohne vor Russland einen Kulturschauder zu bekunden? Ich will mich nicht auf meine eigenen Beobachtungen berufen, der ich doch acht Jahre lang in Russland gelebt habe. Ich verweise auf das Zeugnis der Deutschen. Mit denselben Russen, die uns heute so asiatisch geschildert werden, die teuflischen Kosaken inbegriffen, hat ja Preussen nahezu ein Jahrhundert lang in minniglichem Ehebunde geschwelgt. Und wenn das Bündnis morgen wieder erhältlich wäre...'.

Na dit scherpe, en juiste, woord een korte herdenking van de 'kleine' volken. Eerst Servië.

'Von dem Wert und von der Lebensberechtigung kleiner Nationen und Staaten haben wir Schweizer bekanntlich andere Begriffe. Für uns sind die Serben keine "Bande", sondern ein Volk. Und zwar ein so lebensberechtigtes und achtungswürdiges Volk wie irgend ein anderes. Die Serben haben eine ruhmvolle heroïsche Vergangenheit. Ihre Volkspoesie ist an Schönheit jeder andern ebenbürtig, ihre Heldenpoesie sogar überbürtig. Denn so herrliche epische Gesänge wie die serbischen hat seit Homers Zeiten keine andere Nation hervorgebracht. Unsere Schweizer Aerzte und Krankenwärter die aus dem Balkankriege zurückkehrten, haben uns von den Serben im Tone der Sympathie und des Lobes erzählt. Aus solchen Zeugnissen haben wir uns unsere Meinung zu bilden, nicht aus der in Leidenschaft befangenen Kriegspresse'.

Hierna België:

'Belgien geht uns Schweizer an sich nichts, dagegen durch sein Schicksal ausserordentlich viel an. Dass Belgien Unrecht widerfahren ist, hat der Täter ursprünglich freimütig zugestanden. Nachträglich, um weisser auszusehn, schwärzte Kain den Abel. Ich halte den Dokumentenfischfang in den Taschen des zuckenden Opfers für einen seelischen Stilfehler. Das Opfer erwürgen war reichlich genug. Es noch verlästern ist zu viel. Ein Schweizer aber, der die Verlästerung der unglücklichen Belgier mitmachte, würde neben einer Schamlosigkeit eine Gedankenlosigkeit begehen. Denn genau so werden auch gegen uns Schuldbeweislein zum Vorschein kriechen, wenn man uns einmal ans Leben will.'

Er blijkt uit deze en dergelijke uitspraken, dat de stelling die Spitteler zijn landgenooten aanprijst er niet eene is van onzijdigheid zonder meer, en tevens dat zij gelijkt op de onze.

Over de duitsche verhouding tot Rusland en tot België denken wij hier juist als hij, over Rusland zelf en over Servië misschien anders, over Engeland - in overeenstemming met onze ligging en ons verleden - zeker anders. Spitteler houdt ook niet, zooals wij, rekening met Zuid-Afrika. Maar alles tezamen genomen bestaat er tusschen de houding die deze duitsche Zwitser en die welke nederlandsche woordvoerders ten opzichte van Duitschland aannemen een duidelijke overeenkomst. Voorzoover wij onderdanen van staten zijn, wenschen wij naar *alle* zijden een gewapende onzijdigheid. Maar als vaderlanders, en voorzoover wij deelnemen aan een algemeen gedachteleven, voelen wij ons in verweer tegen de aanvallende beweging van duitsche denkbeelden. Dat een duitsch Zwitser, een man wiens gedichten in Jena gedrukt en in Duitschland rijkelijk bewonderd worden, dit verweer even noodzakelijk vindt als wij, bewijst ons dat die aanvallende beweging geen nederlandsche fictie is, maar een ook elders voelbare werkelijkheid.
Staatkundig-onzijdig - want deze onzijdigheid is een staatkundig begrip en geen menschelijk - hebben wij daarom wel degelijk partij gekozen, niet ten aanval, maar ter verdediging van onze vaderlandsche eigenheid en van die algemeener menschelijkheid die we in gevaar achten. Wanneer wij die menschelijkheid voelen aangerand door onze zuid-afrikaansche vrienden, dan spreken wij het uit. Wanneer wij - en dit is vaker het geval geweest - onze menschelijkheid en onze eigenheid door duitsche vrienden voelen beleedigd, dan verweren we ons. Zoo doende weten wij dat wij niet alleen onszelf verdedigen, maar ook het betere deel van die vrienden. Wat zij vóór de oorlog haatten en minachtten, en na de oorlog niet zullen eeren, dat wijzen wij af, en wij houden hoog wat zij zelf in hun hart lief hebben.

Wij vergeten nooit dat de oorlog voorbijgaand is; maar niet voorbijgaand zijn de naties, en de menschelijkheid die we gemeen hebben.

Vergeten doen wij ook niet: noch de bewondering, noch de bescheidenheid. Wij hebben bewezen dat wij niet ten achter

zijn gebleven in het bewonderen van duitsche deugden en duitsche schoonheid, nu zoo min als voor jaren. Wij hopen ook dat wij niet tekort zijn gekomen in bescheidenheid. De bescheidenheid namelijk, die aan ons, als daadlooze toeschouwers bij het strijden en lijden van anderen, eigen moet zijn.

Wij blijven volkomen indachtig, wat Spitteler uitspreekt: 'Vor allem nur ja keine Ueberlegenheitstöne! Keine Abkanzeleien! Dass wir als Unbeteiligte manches klarer sehen, richtiger beurteilen als die in Kampfesleidenschaft Befangenen versteht sich von selber. Das ist ein Vorteil der Stellung, nicht ein geistiger Vorzug.'

Ook zijn wij bereid ons met hem te verontschuldigen:

'"Entschuldigung? Wofür?" Wer jemals an einem Krankenbett gestanden weiss wofür. Für einen fühlenden Menschen bedarf es der Entschuldigung, dass er sich des Wohlbefindens erfreut, während andere leiden.'

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis door Dr. J. Prinsen J.Lzn. Afl. 1. - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1914.

Dr. Prinsen is bij uitstek de vereerder van wat hij noemt het 'romaansch-paganistische'. Het spreekt vanzelf dat hij, de geschiedenis schrijvend van onze letterkunde, dit element in samenwerking zal toonen met het germaansch-christelijke.

Hij heeft zich evenwel al dadelijk naar twee zijden in deze kultuur-historische opvatting beperkt gevoeld. Eenerzijds door de lust een gebruikelijke tegenstelling in te voeren: die tusschen werkelijkheid en geestelijkheid, de laatste bij voorkeur door hem als 'mystiek' verstaan. Anderzijds door de behoefte aan een overzichtelijke 'indeeling'.

Wat van dit opzet en deze beperking het resultaat zal zijn, moeten we afwachten. Dr. Prinsen heeft eigenschappen: van belangstelling, van blik, van voorstellings- en uitdrukkings-vermogen, die ons waarborgen dat zijn boek in elk geval belangwekkend en leesbaar wordt. Wanneer ik dus waarneem dat een gedicht als Walewein door hem in de hoek van een enkele bladzij geduwd wordt, met de verklaring: 'Natuur en eenvoudige realiteit is in dit alles nergens te vinden', - wanneer ik lees dat de zwakte van Hadewych's poëzie in de *aard* van haar 'mysticisme' gezocht wordt, - wanneer ik, in de Inleiding, Vondel als onze Rembrandt, en ons negentiende-eeuwsch realisme als een vervolg op de Reinaert zie aangekondigd, - dan zouden, weliswaar, dergelijke onevenredigheden mij beducht kunnen maken dat de schrijver al te lichtvaardig de weegschaal

heeft ter hand genomen, - maar toch zou ik het verkeerd achten naar deze ééne aflevering de waarde van dit werk te beoordeelen.

Beter lijkt het mij een geschrift als het aangekondigde niet te bespreken voor het in zijn geheel verschenen is.

Platen-Atlas bij de Nederlandsche Litteratuurgeschiedenis door M.A.P.C. Poelhekke en Dr. C.G.N. de Vooys. Te Groningen bij J.B. Wolters, 1914.

Men kan niet anders dan de saamstellers van dit boek, zoowel als de firma die het ter perse legde, dankbaar zijn. Zij hebben zich een moeite getroost, die, weliswaar, in zichzelf of elders haar belooning vindt, maar die ons, lezers en kijkers, meer baat en genoegen oplevert dan we met de voldoening van een uiterst schappelijke koopprijs kunnen goedmaken.

Waaruit zou, aan hoogere burgerscholen en gymnasia, het onderwijs bestaan in de geschiedenis van onze letterkunde, anders dan uit het bijbrengen van een beknopt overzicht én het lezen van sommige schrijvers, indien niet de leeraren menschen waren, en gelegenheden zochten en waarnamen om van hun eigen lusten en liefhebberijen iets over te storten in hun leerlingen. In het overzicht kunt ge worden ingelicht omtrent deze of die dichter, wanneer en hoe hij leefde, en wat hij geschreven heeft. Maar hebt ge ooit een boek van die vermaarde zelf onder het oog gehad? Hier is er een. Ziet ge wel hoe kunstvol dat is ingericht? Welk een druk, nietwaar, en welk een versiering. Ja, dat dacht ge niet dat het Boek in die tijden zulk een kunstwerk was. Vergelijk daarmee eens dit andere van een eeuw later. Welk een verschraling al. Welk een opoffering van de vormenrijke kunst aan het vlugge voorkomen en het moeiteloos begrijpen. En na weer een eeuw....Ja, het Boek heeft een heele geschiedenis, van de op perkament geschreven, haast zei ik geschilderde, en met miniaturen versierde handschriften uit de Middeleeuwen tot de door kunstenaars of liefhebbers verzorgde drukken van onze dagen. - En die schrijver zelf: ge hebt toch zijn portret gezien? Er is een heel

mooi, een in olieverf dat ginds in het museum hangt. Ik bezit daarvan een afbeelding. En de omgeving van die dichter. Het huis, waarin hij woonde, de streek waarin hij zijn werken schreef, de maatschappij waar hij een deel van was. Schreef hij dramaas: ik zal u een prent doen zien met het tooneel waarop ze vertoond werden, de schouwburg waarin hij ze spelen liet.

De leeraar die nu en dan boek en prent voor zijn leerlingen placht mee te brengen, vindt hier van zulke aanleidingen tot levendiger mededeeling een groot aantal.

Het Boek: zijn uiterlijk en zijn versiering. Afbeeldingen van schrijvers en hun omgeving. Tooneel-inrichting en tooneelvertooningen. Handschriften van oude en nieuwe schrijvers. Weergaven eindelijk van sommige nieuwere schilderijen en gebouwen, al staan die niet in onmiddelijk verband met de geschreven kunst.

Dit alles natuurlijk onvolledig, zoo ge wilt willekeurig, maar het is iets, het is veel, vergeleken met het schamele dat er vroeger was.

Bijschriften onder de prenten en een uitvoerige reeks Aanteekeningen, geven inlichtingen en verwijzingen. Wie van eenig onderdeel iets meer weet kan hier aanvullen of verbeteren. Ik wijs alvast aan dat Holbein meer portretten van Erasmus gemaakt heeft dan alleen het Antwerpsche, dat een soortgelijk portret van Coornhert als in het Rijks-museum, eveneens door Cornelisz, te Haarlem hangt, dat ik van Kinkers portret door Van Rossum een potloodteekening door de schilder zelf bezit.

Door een drukfout op blz. 13 is de Seghelyn uit de 14^{e} naar de 19^{e} eeuw verplaatst.

Handboek der Nederlandsche Taal, door Dr. Jac. van Ginneken S.J. Deel II. De Sociologische Structuur II, met medewerking van Willem Kea S.J. - L.C.G. Malmberg, Nijmegen 1914.

Tegen verwachting bereikte, met dit tweede deel, het Handboek van Dr. Van Ginneken niet zijn voorloopige voltooiing. De Sociale Taalkringen, die na de Locale en de Familiale van het eerste Deel moesten worden afgeteekend, om daarna gevolgd

te worden door de synthese van het Algemeen Beschaafd Nederlandsch, - die kringen zijn talrijker en meeromvattend gebleken dan de schrijver zich had voorgesteld: een kort verblijf in Vlaanderen was voldoende om hem te nopen de grenzen van zijn werk uit te zetten.

Hij behandelt dus nu de Jodentaal, het Bargoensch, de Handels-, Rechts- en Jagerstaal, de lagere Vaktalen, de socialistischearbeiderstaal, de Soldaten- en de Zeemanstaal. De saamvatting van het materiaal dat in de beide deelen geordend ligt, wordt voor een derde deel voorbehouden.

Materiaal is de inhoud van dit tweede, meer uitsluitend nog dan die van het eerste. In hoofdzaak woordenlijsten.

In het midden, als zesde hoofdstuk, een poging tot indeeling.

Ligt het aan mij, dat ik mij door die poging maar weinig bevredigd voel?

Vaktalen: lagere en hoogere.

Niet-vak- of bezigheidstalen, sommige van liefhebberij en ontspanning, andere van geestelijke strekking: diepgaande, die men dan beddingtalen zou kunnen noemen, meer aan de oppervlakte blijvende of stroomingtalen.

De schrijver zelf voelt zich niet geheel bevredigd. ‘Vakken en bezigheden liggen in het werkelijke leven niet onder of boven elkaar, maar grijpen voortdurend ineen. Bovendien zijn de ontspannings- en de tendenz-talen wel in onze sociologische theorie verwant, maar psychologisch vormen ze juist contrasten. Verder zijn vele liefhebberij- en ontspanningstalen ten nauwste met sommige vaktalen zoowel lagere als hoogere, en daarentegen de stroomingtalen veelal alleen met de hoogere vaktalen verbonden.’ En ‘met deze correctie is volstrekt niet alles bereikt’. ‘Men ziet het: ik heb moeten worstelen met den rijkdom van het volle veelzijdige taalleven.’

Zou het niet kunnen zijn dat de schrijver het zichzelf moeielijk gemaakt heeft door van zoo talloos vele ‘talen’ te spreken, waar inderdaad vaak niets te bekennen valt dan een verscheidenheid van woorden-voorraad?

Niemand zal aarzelen de Jodentaal en het Bargoensch talen te noemen. Ook van handels- en rechtstaal kan zonder bezwaar gesproken worden, omdat kooplieden en rechtsgeleerden in hun

zinsbouw en woordorde afwijkende wendingen en overgangen hebben toegepast; - al blijft het waar dat ook Dr. van Ginneken hun - vooral de laatsten - veel meer taal-bederf dan eigenaardige taal-vorming toeschrijft. Maar wat brengen overigens al die vakken, hoogere zoowel als lagere, anders aan dan elk zijn voorraad van min of meer eigene uitdrukkingen en woorden?

Zeer zeker zijn die belangwekkend, en de kennisneming, de studie, overwaard; - maar waar is het eind als wij aanstonds ook de woordenschat van alle soorten geleerden, van de wijsgeeren en de theologen, de kunstbeoordeelaars, de musici, de predikanten, de staatslieden, de snobs, de auto-reizigers, zullen geboekt hebben - ik vrees dat Dr. van Ginneken voor al deze alleen reeds een derde boekdeel behoeven zal - en wij dan van hun aller uitingen als van talen spreken?

Ik weet wel dat ik met dit bezwaar de schrijver in het hart van zijn bedoeling tast. Hij wil juist het bestaan van groep-talen aanwijzen. Dat wil zeggen: hij wenscht, psychologisch en sociologisch, waar te maken, dat velerlei spraak, uit de ziel van mensch en samenleving voortgekomen, levende en bewegelijke eenheden uitmaakt, die noodzakelijk en herkenbaar zijn. Maar ik merkte vroeger al op: wij blijven bij het omschrijven van het groepkarakter, bij het verbandleggen tusschen de groep en haar uiting, bij het waardeeren van die uiting als bijzondere taal-verscheidenheid, overgeleverd aan de willekeur van Dr. van Ginneken. Wat een Hollander is en een Gelderschman, wat een koopman en een rechtsgeleerde, wat een Jood, wat een Sociaal-democraat, wij moeten het begrijpen in de karakteriseeringen van deze zeer persoonlijke, zeer aan de toestanden van zijn streek en tijd gebonden schrijver. Wat in de taal bij die personificaties hoort moeten wij aannemen op gezag van zijn citaten. Dat iedere groep van zijn aanhalingen uit het lichaam van een afzonderlijke taal genomen is, wenschte hij gaarne dat wij geloofden.

Wij zijn bereidwillig genoeg; maar hoe overtuigd te zijn dat een groep een eigen taal heeft, alleen omdat zij bij de uitoefening van een eigen vak, bij de voorliefde voor een bepaalde ontspanning of bezigheid, zich bedient van een eigen woordenschat!

Veel meer dan bij de lezing van het eerste deel, heb ik bij

de lezing van dit tweede genoten van het materiaal; maar veel meer ook ervoer ik dat de leidende en verlichtende kracht van 's schrijvers denkbeelden me in den steek liet. Ik las nooit met zoo'n genoegen woordenlijsten: ook de prachtige druk was er oorzaak van; en zelfs velerlei minderwaardige stof uit handelsof juristen-wereld levert altijd nog een zeker humoristisch genoegen op; maar de Heer van Ginneken zelf, omdolende - zooals hij zegt - door de geheime binnenkamers van ons hedendaagsch taalpaleis, ik heb hem nu en dan uit de grond van mijn hart naar het rijk van Minos gewenscht. ‘Een labyrinth als dit, waarbij de Egyptische koningstempel nog overzichtelijk lijkt’ moge, en begrijpelijkerwijs, bestaan in het met zooveel kennis beladen brein van de schrijver, maar de taal zou, mijns inziens, eenvoudiger blijken als hij haar minder van buiten uit splitste. Van buiten uit, van de kant van de woorden namelijk.

Of hij het, in het derde deel, het boek van de Synthese, van de kant van de Geest beproeven zal?

Over Historische Levensidealen, Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Rijksuniversiteit te Leiden op 27 Januari 1915 door Dr. J. Huizinga. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon 1915.

De feiten van de geschiedenis kunnen boeiend genoeg zijn: wij beleven het nu dagelijks; maar boeiender zijn de geesten. Opgeroepen door hem die aan hun gemeenschap behoefte heeft en levend geworden door van zijn bloed te drinken, gaan zij weer uit in het daglicht en bezielen ons. Uit de groote holle onderwereld van het verleden hoeft men er maar enkele te wenken: als zij komen en zichtbaar worden, slepen zij alle tijden en tallooze gebeurtenissen met zich mee tot een nieuw en klaarder leven en wat gestorven was zegeviert over onze werkelijkheid.

Voor zoover die geesten - zij mogen dan als personen of als toestanden gezien worden - ons tot navolging of tot wederbereiken prikkelen, kunnen we ze idealen noemen. Indien de navolging ons heele leven inneemt: levensidealen. Historische levens-idealen. Van zulke heeft de redenaar die onlangs een ambt te Leiden aanvaardde, er vier voor ons opgeroepen. Het

ideaal van de evangelische armoede: oorspronkelijk het leven van Christus en de Apostelen, meer dan elf eeuwen later nagevolgd door Bernard van Clairvaux, Petrus Valdes en Franciscus van Assisi, na drie eeuwen opnieuw beleden door Thomas à Kempis, in onze dagen nog opbloeiend onder de anarchisten. Het ideaal van het herdersleven, eigenlijk het paradijsleven en de voorstelling van een Gouden Eeuw. Het ridderideaal. Het ideaal van de Grieksch-romeinsche oudheid.

Alle vier, levende geesten: zooals de redenaar terecht opmerkte, telkens weer herboren, van renaissance tot renaissance.

Nu merkte hij tevens op dat met name van twee dezer idealen, de pastorale en de ridder-idee, renaissance telkens weer noodig was vanwege hun groot leugengehalte. Maar geldt dit niet voor elk ideaal? Kan men niet zeggen dat iedere idee, van natuur in één richting gaand, haar leugen in het naar alle zijden gerichte lichaam heeft? Niet enkel van herderspel en ridderdienst, maar evenzeer van armoede en kuischheid kan gezegd worden dat zij haar loochening mee in het vleesch brengt, en dientengevolge is ondergegaan aan haar leugen. Hebben ook wijzelf wel iets anders beleefd dan de dood van een verleugend classicisme?

Dat met die vormen, wanneer zij als historisch, dus als voorbijgaand, erkend worden, ook de geesten verslagen zijn, zou ik niet durven aannemen.

Ik zeg dit alleen om blijk te geven van belangstelling in een rede, die ik met zooveel genoegen aanhoorde, en die door ernst en schoonheid ook buiten aula en studeervertrek waarde houdt[1)].

A.V.

1) Eén plaats zou ik gaarne gemist hebben. ‘Een eeuw te laat komt ook ons brave Holland met zijn Arcadia's als een boersche schoolmeester op klompen in 't gelag’. Behalve dat het ironisch neerzien op onze vaderlandsche letteren mij de uiting schijnt van een verouderd historisch levensideaal, is het niet juist dat wij aan de bucolische literatuur het eerst deelnamen door de Arcadia's. Wij deden het door Hooft's Granida, twee-en-twintig jaar na het verschijnen van Il Pastor fido. Zie daarover de belangrijke Inleiding van I.H. van den Bosch bij zijn uitgaaf in de Zwolsche Herdrukken. Daarbij kan dan nog worden opgemerkt dat hoewel zelfs de Leeuwendalers geen eigenlijke pastorale is, het bucolisch sentiment toch van den beginne af in Vondels poëzie een groot aandeel heeft.

[Deel 2]

Groen's aanleg[1)]
Door
C. Gerretson.

I

De meeste historische persoonlijkheden van overwegende beteekenis bezitten dubbelgangers.

Rond het trouwe conterfeitsel, dat hen weergeeft, zooals zij waren, zwerft steeds de schim van het wezen, dat hunne vrienden hen wenschten, dat hunne vijanden hen vreesden te zijn.

Ook Groen van Prinsterer is aan deze wet niet ontkomen.

Doch terwijl meestal de historie zich alhaast beijvert om het ware van het valsche beeld te onderscheiden, treft het, in Groen's geval, dat één dezer dubbelgangers, de Groen der vrijzinnige legende, ongehinderd zich zóó natuurlijk is gaan gebaren, en zich zúlk een crediet heeft weten te verschaffen, dat velen, dat wellicht de meesten hem als den waren Groen, den Groen van vleesch en bloed zijn gaan beschouwen.

Ook u, mijne hoorders! is de min sympathieke facie van dezen revenant, zooals die, bij haar eerste verschijning, door Fruin is geschetst, niet vreemd.

Ook gij kent den droomerigen idealist, wiens chronisch ten hemel geslagen oogen een evangelisch *νε□ελο□οουγ□α* schijnen te betrachten.

Ook gij kent den buiten ‘het volle menschenleven’ staanden

1) Voordracht, gehouden in de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden op 8 Januari 1915.

kamergeleerde[1)], die zich uit vergeelde geschiedboeken en overwonnen tradities, om met Thorbecke te spreken ‘een verkeerd beeld’, ‘de fausses idées’ heeft gevormd ‘sur la situation du monde d'aujourd'hui’[2)].

Ook gij kent hem, den half onnoozelen, half eerbiedwaardigen Don Quichot van het verleden, die, wederom naar Thorbecke's verwijt, ‘cherche la vie chez les morts’, en dien men, weliswaar, uit vrijzinnige verdraagzaamheid ongemoeid laten kan, zoolang hij zich er toe bepaalt, een ‘stille partij’ in den lande te vormen; maar die, wanneer hij zijnen geestesburcht verlaat voor het tournooiveld; wanneer hij zijne droomen gestalte geven wil; als voorvechter eener heerschende kerk; als voorstander eener absolute despotie; als belijder, in 't algemeen, van ‘absurde dogma's’ een gevaar en hindernis wordt voor den ‘vooruitgang’ van dezen onzen zoo verlichten en vrijzinnigen ‘monde d'aujourdhui’, en daarin, hoe antiquarisch belangrijk dan ook, helaas evenmin kan worden geduld, als de op zich zelf romantische verschijning van een mastodont, die zich, op een meischen morgen, uw rozenperk tot legerstede zou blijken te hebben uitverkoren.

Nu is het waar, dat ook de oppervlakkige kenner van Groen's geschriften zich over de gelijkenis van dit conterfeitsel al spoedig geenerlei illusie meer schept.

Verre blijve het van mijne bescheidenheid, te betoogen, dat het bekende geschrift van den uitnemenden Fruin over Groen's Staatsleer zonder waarde zou zijn; maar de waarheidsliefde gebiedt tevens, het recept voor het ware gebruik van dit geschrift niet te verheimelijken, en te erkennen, dat het vooral *des*wege zoo dienstig is, wijl het, met onovertroffen klaarheid, leert, wie Groen *niet* is, en wat Groen *niet* geleerd heeft.

Het lust mij thans niet over de oorzaken dezer miskenning uit te weiden.

Ook thans nog heeft al wat waarlijk vrij en zelfstandig denkt den kamp te voeren met de orthodoxie van het ‘gezond ver-

1) Aldus, nog onlangs, de geleerde de Savigny-kenner Fockema, in een ingezonden artikel in ‘de Nederlander’.

2) Journal de la Haye, 1837.

stand', die elk waarlijk wetenschappelijk debat schuwt; met 'dem Systeme des Liberalismus, welches bis auf den neuesten Zeitpunkt sich als das allein aufgeklärte, als das allein freisinnige, ja als das allein berechtigte und anständige hingestellt hat, dem man nicht widersprechen durfte, ja vielleicht noch nicht darf, ohne Absolutist, Feudalist, Pietist gescholten zu werden'[1].

Naast veel miskenning uit zulken hoofde is er echter geen oorzaak, die daartoe m.i. zooveel heeft bijgedragen, als deze, dat men verzuimd heeft het noodige verband te leggen tusschen Groen's persoonlijken aanleg en zijn werk.

En dit verzuim is vergefelijk, daar tot voor korten tijd omtrent Groen's intiemer leven weinig bekend was.

De openstelling van het Archief van Groen van Prinsterer dat een schat van onbekende gegevens vooral omtrent den Jongen Groen bevat, heeft de voorziening in deze leemte, althans voor den belangstellende, mogelijk gemaakt[2].

Aan de hand mede van die bescheiden hoop ik u eenige oogenblikken te mogen onderhouden over den aanleg van Groen van Prinsterer, in de hoop er in te zullen slagen u, voor langer dan dat oogenblik, den Groen der vrijzinnige traditie te doen vergeten. Ik volg bij mijn schets van zijn karakter de beproefde indeeling; en zal dus eerst over Groens *intellectueelen* aanleg, daarna over zijn *moreele* grondeigenschap spreken.

1) Stahl's Parlementarische Reden, 1855, blz. 134, aangehaald door Koorders. 'Gij weet,' schreef J.P. de Fremery reeds 4 April 1821 aan Groen, 'dat het de standvastige gewoonte der liberalen is, niet toe te laten, dat iemand anders denkt dan zij.' Gelijk Groen zelf, met zachtmoedige wijsheid, opmerkte 'que, pour le libéralisme, ce ton est le ton *naturel*. Le libéralisme...a, pour tout ce qui n'est pas lui, un superbe dédain. *Cela doit être*. Il s'imagine avoir, après des siècles d'erreur, découvert la vérité. De là cet amourpropre démésuré et cette impatience de contradiction...(Journal de la Haye, Sept. 1837).

2) 'De uitgaaf van onbekende Handschriften, van vertrouwelijke Brieven vooral, werpt de overlevering, die eeuwen stand gehouden heeft, omver'. Ned. Gedachten 1874 no. 40. Mede uit dit archief heeft de Heer Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman de gegevens geput voor eenige belangwekkende, en met scrupuleuze zorg bewerkte opstellen over Groen's Jeugd.

II

In de eerste plaats dan eenige opmerkingen over Groen's natuurlijke verhouding tot de wereld; over den aard zijner apperceptie en de methode, volgens welke hij zijne waarnemingen en ervaringen - het materiaal van zijn denken - verzamelde, ordende en schiftte.

Er bestaan, in het algemeen, twee typen van intelligentie: het idealistische en het realistische.

Bij den idealist overheerscht het emotioneele leven; de wil is levendig, zoo al niet standvastig; de verbeelding vormt en vervormt de waarnemingen naar eigen innerlijke wetten. Dit is het type van den kunstenaar. Toon hem den verminkten torso van een Grieksch marmer: en hem verrukt de visie van het ongeschonden voltooide meesterwerk; reik hem een roos: en hij is vervoerd in den hof van Eden; schaf hem een kijkje in de sociale werkelijkheid: en hij construeert U, à la minute, een ideaal-staat.

Bij zulke naturen is de waarneembare wereld slechts aanleiding en motief. Hun wereldbeeld is voltooid, eer zij gelegenheid vonden de wereld te leeren kennen. Comte, die als nauwelijks twintigjarige de schets zijner 'Philosophie Positive' schrijft is een voorbeeld van dit type van *hervormers*, die men later terugvindt als de onverzettelijke dogmatici hunner eigen revolutionaire jeugdidealen.

Groen nu behoort, in tegenstelling met de gewone voorstelling, zeer bepaaldelijk tot het andere type.

Hij is realist; een man der feiten; wel verre van alle dweepachtigheid, wellicht, voor een jong man, wat al te nuchteren; geenzins iemand van interessante of oorspronkelijke denkbeelden. In zijn fragmentarische Autobiographie[1)] teekent hij zelf eene groote beschroomdheid in het 'vormen, vooral in het uiten van een stellig oordeel over personen en zaken' als een kenmerkende eigenschap van zijn jongelingsleeftijd op, en in de stellingen achter zijn dissertatie drukt hij zijne 'verbazing, zijn

1) Rijksarchief.

verontwaardiging over veler snelheid en stoutheid van oordeelvelling' uit.

Doch afgezien van dezen intellectueelen afkeer van overijling in het oordeel, heeft de jonge Groen aan critiek ook weinig persoonlijke behoefte gevoeld, wijl hij van jongs af aan te zeer met het *beleven* van het leven bezig was, om tot het *beoordeelen* veel tijd over te houden.

Inderdaad: de meest typische eigenschap van den jongen Groen is zijne diepe, onophoudelijke belangstelling *in*, zijne liefde *voor* zijne omgeving; zijn honger naar het leven; en zijne behoefte om zijn levenskring, - de kring zijner ervaring - harmonisch uit te breiden.

Men versta dit wel.

Groen's levens-liefde had niets gemeen met wat in het modejargon onzer dagen daaronder verstaan wordt: de decadente belangstelling in zekere, meestal duistere zijden van het bestaan.

Zij was simpel en eenvoudig de belangstelling in, de behoefte aan een levenssfeer, die hem lief was[1)]; en waarin het dagelijksch bad hem sterkte tegen de impulsies van een' van nature tevens melancholischen en gepassioneerden aard[2)].

1) Er is eene kinderlijke hartelijkheid in den jongen Groen, die met deze levensliefde in nauw verband staat.
'Lieve aanstaande Mama!' schrijft hij 10 Oct. 1827 aan Mevrouw v.d. Hoop (R.A.) 'Ik heb een menigte redenen, die mij verlangen doen, om UEd. te schrijven. UEd. zult, geloof ik, wel overtuigd zijn, dat ik U al spoedig regt lief heb gekregen, en *ik ga zoo gaarne op den duur om met de menschen*, *daar ik hartelijk van hou*, al is ook de pen het éénigste middel van communicatie.'
Even weldadig doet de reine toon aan welke de brieven ademen die de knaap Groen met zijne kameraden wisselt.

2) Het tegenwicht van deze levensliefde vormt eene zekere melancholie; eene zekere levensvrees, welke, ook nu nog, typeerend is voor de echte Réveilgeslachten.
Het geluk is te groot; het is te 'onverdiend'; men geniet het slechts met vreeze en beving; met tracht het geluk te temperen, opdat niet aanstonds, het leed te zwaarder treffe.
Zoo schrijft mevrouw Groen op 31 December 1828 (R.A.) aan hare moeder, na het geluk van haar eerste huwelijksjaar als boven alle verwachting te hebben geprezen:
'En als (Gods) hand mij dan eens weer ontnam, zoo als aan U, Moeder! die lieve Reisgenoot *waardoor* ik geluk vind, dat ik dan toch ook nog dankbaar het heerlijk voorregt erken van ten minste een tijd met hem te zijn geweest en dan hem eens wêer te zullen vinden. Aan die scheiding, die toch ook voor ons eens plaats zal hebben denk ik toch dikwijls. *Somtijds komt het mij voor*, *dat wij toch te zeer elkander waardeeren*, *en lief hebben*, *te gelukkig zijn*, *dan dat 't zoo niet te goed voor de wereld is*. "Dat mijn lot mogt leeren", schrijft mij Mevrouw Clarisse, "niet te vertrouwen op geluk, maar het dankbaar en voorzichtig te genieten; ik heb er te veel op gerekend; het leed dat ons te zamen trof scheen mij waarborg tegen grooter." Wij hebben nog geen leed.'

Het lot heeft den jongen Groen dat liefhebben van zijn wereldje niet moeilijk gemaakt. Zijn kring was er een, waarin men met gratie en smaak leefde en liet leven.

In dit opzicht reeds was hij voorzeker in gunstiger omstandigheden geplaatst dan Thorbecke en Potgieter, die beide nimmer het karakter van door eigen talenten opgeklommen burgerzonen konden vergeten of afleggen. Groen had het voorrecht, dat zijn vader vóór hem dit moeilijke spits had moeten afbijten. Geboren uit een predikantengeslacht, begaafd met de voor onze vrijzinnige regentengeslachten zoo kenmerkende gematigde onverschilligheid op religieus, en algeheele karakterloosheid op politiek gebied, herinnert Dr. Groen, door zijn ietwat dorre plichtmatigheid, zijn ietwes pedanteske wezen, en zijn onbedwingelijke zucht tot schoolmeesteren[1)] ons eenigzins aan

1) Kenmerkend voor deze neiging is de volgende passage uit een brief van Dr. Groen aan 'Keetje en Willem' uit 1815 (R.A.)
'Ik gaa...U opgeven, welke Plaatsen ik onder anderen gepasseerd heb om hier te komen, ten einde Gij zulks op de kaart zoudt kunnen naarzien. ik ben de eerste dag over Leyden, Alphen en Woerden te Utrecht gekomen; de tweede dag heb ik de Buiteplaats van Neef en Nicht Hoffman voor bij gereden, en ben over de Bilt, Amersfoort, Voorschoten en het Loo te Deventer gekomen'. etc. etc.
'Papa is dus al zeer verre van Vreugd en Rust; Willem zal dat spoedig weten te zeggen, als hij weet dat den Haag 13 uuren van Utrecht is, dat de afstand van Utrecht op Deventer 15 uuren, en van Deventer op Nyenhuis 6 uuren uitmaakt; terwijl ik wel haast zou denken, dat Keetje zal weten uit te rekenen, hoe veele fransche mijlen of uuren Vreugd en Rust van Nyenhuis gelegen is, als zij weet, dat een fransche mijle kleinder is als een Hollandsche, en maar drie vierde gedeeltens van een hollandsch uur, of drie quartier uurs bevat'.
Even kenmerkend is het volgende uit eene correspondentie van Dr. Groen met zijn zoon in 1823 (R.A.) over den vorm eener latijnsche opdracht:
'Wat het overige betreft...ten gevolge van onze gewisselde consideratiën daar over, kan ik niet alleen volkomen er in berusten, om het zoo te laten blijven als het gesteld is, maar zou ongaarne eenige de minste verandering daar in gemaakt hebben, daar ik er geen noodzakelijkheid toe vind, *en dezelve altijd ten nadeele zou wezen van de elegantie en zuivere latiniteit*, *door welke ik met genoegen gezien heb*, *dat het opstel zich onderscheidt*.

Goethe's vader. Zijn moeder echter had der familie haar geld en patricisch aanzien aangebracht. Aan Guillaume, vermoed ik, bovendien haar temperament.

Zoo groeide Groen omringd van den bescheiden overvloed, die het familieleven onzer oudere geslachten ook thans nog zoo aantrekkelijk kenmerkt, op in een beminnelijke wereld, die heure voorrechten te ootmoediger waardeerde, wijl de herinnering aan de kwade dagen der overheersching nog niet verbleekt was.

In ons land gevoelde die kring, geparenteerd aan den even eenvoudigen landadel, zich de mindere van niemand.

Wel trachtte zich, na 1815, uit den nieuwbakken adel van Keizerrijk en Koninkrijk een nieuwe élite te vormen, die, naar op eigenaardige wijze blijkt uit enkele club-cabalen in Groen's studententijd[1)], alsmede uit de vertrouwelijke correspondentie

1) Het op dit club-cabaal betrekking hebbende billet d.d. 28 October 1818 (R.A.) van W. van Hogendorp moge, als delicieus specimen van den beroemden ook thans nog heerschenden ‘Leidschen toon’, hier volgen:
‘De ondergeteekende heeft den brief van den Heer Groen ontvangen, waarin deze hem van zijn voornemen omtrent het lidmaatschap onzer tafel kennis geeft, en zal hem, voor zoo verre dit punt betreft aan de medeleden dier tafel mededeelen.
Aangaande het tweede (punt) acht ik het onnoodig den Heer Groen te informeeren dat ons dispuut(c)ollegie geen lidmaatschap aanbiedt, en dat hij den voorslag hem dienaangaande door mij gedaan, en de verzekering mijner bereidwilligheid hem daartoe behulpzaam te wezen, nooit als een aanbod van lidmaatschap behoeft aantemerken.
Het gedrag dat de Heer Groen vermeent te moeten houden is mij onverschillig, en zoo hij deswegens aan onze tafel aanmerkingen heeft moeten ho(o)ren, die hem niet aangenaam waren, zijn zij zeker niet van mij gekomen. Ook zijne verwondering omtrent mij en het gedrag dat ik in onze laatste ontmoeting jegens hem gehouden heb, is een punt waaromtrent ik hem alle vrijheid van beoordeeling overlaat’.

der beide jonge van Hogendorpen[1)], op Groen en zijn kring vrijwel neerzag: maar Groen's optreden toont duidelijk, dat hij althans door zulke bejegening in zijn standmatige maatschappelijke zekerheid niet geschokt werd[2)].

In dien kring verstond men, zeide ik, de levenskunst op benijdenswaardige wijze. Stel U Groen's opvoeding niet voor als een *piëtistische*. Zijn kring was, in den besten zin des woords, een *wereldsche* kring.

Groen heeft, in een periode van zijn studentenleven, waarin hij wat overwerkt was, een, nog bewaard gebleven, dagboek gehouden[3)].

Dat dagboek is merkwaardig om den vorm: de volkomen afwezigheid van alle zelfbespiegeling; de blijkbare voorkeur waarmede kleinigheden zijn aangeteekend; de bijna chroniekmatige kortheid en conciesheid der mededeelingen.

Maar het is tevens merkwaardig, om het licht dat het op het dagelijksch leven van den jongen Groen en zijne omgeving werpt.

In die omgeving leest men, des morgens, voor 't ontbijt, een stukje uit de Pandekten, *of* een ‘halve’ - let op de moderatie van dat ‘halve’! - ‘preek van v.d. Palm’. Men berijdt er vervolgens den schimmel, om, op ginds buitentje, een bezoek te brengen aan een familielid of een hoogleeraar; men sluimert na den middag, schaakt, of maakt wandelingtjes met eene, des noods met vele freule's, die men, quod non est miremur, al naar gelang, als ‘lief’, ‘zeer lief’, ja ‘allerliefst’ prijst, om vervolgens, nà den eten, een partijtje te kaatsen aan de Kwaak, en onder ettelijke glaasjes ‘rijnsche wijn’, waarbij men ‘zeer vroolijk’ wordt, den dag te besluiten, tenzij de plicht vordert

1) Nog onuitgegeven.
2) Dr. Groen toch was, ondanks zijne bescheidener afkomst, mede wellicht door zijn ambt, in de toonaangevende kringen volkomen *recu*. Dit blijkt o.a. uit het briefje van Dr. Groen aan ‘Keetje en Willem’ 1815 (R.A.), ‘Nu moet ik U noch vertellen, dat Mevrouw Schimmelpennink Papa verzogt heeft, om in de volgende zomer wederom hier te komen, en dan Mama, de Jufvrouw en alle de kinderen mede te brengen.’
3) Grootendeels gepubliceerd door Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman in zijn studie; ‘Uit Groen's Jeugd’; Ons Tijdschrift, 1914.

na de koffie de vier te doen inspannen en naar het Haagje terug te ijlen, om na het familie-dinertje met de minlijke tafelbuurtjes een paar uurtjes over de Haagsche kermis rond te drentelen.

In deze wereld geldt het niet als eene tegenspraak, indien gij des morgens u aan een ‘zeer kostelijke’, dan wel eene ‘zeer heerlijke’ preek van v.d. Palm te goed doet om 's avonds naar beestenspel of kermis te gaan. Is het religieuze element in dezen kring meer - véél meer - dan *bon ton*: men kent er de Diätetik der Seele terdege; en het dagboek van den student Groen meldt minstens zes ‘heerlijke’ kermiswandelingen, beestenspelbezoeken en theatergangen tegen één ‘heerlijke’ preek.

Van deze kritieklooze, maar dankbare aanvaarding van de gegeven maatschappij is nu Groen's studie de aanvulling; de voortzetting. Groen heet litterator en jurist; - doch vergis u niet! - deze studie is slechts eene verkapte historie-studie. En wat is, heeft Ranke terecht gezegd, de hartstocht voor de historie anders, dan de levensliefde overgebracht op het vergane leven? dan de zucht, de kennis hoe het leven *is* te verlengen met de kennis hoe het *geweest* is? dan het bewustzijn dat het eeuwige slechts uit het tijdelijke gekend wordt?

Wat de historicus nu van de klassieke studie ONBEWUST *leert*, is vooreerst het formeele: de controle der waarneming; de schifting der feiten; de vergelijking der gebeurtenissen. Het schrijven van eene studie als de Commentatio de Lucio Coelio Antipatro Historico Belli Punici Secundi - een der door Groen beantwoorde prijsvragen - vereischt geen geestelijke hoedanigheden van hooge orde. Maar de geestelijke tucht; de nauwkeurigheid in het verzamelen; het geduld in de vergelijking; de orde in de rangschikking der materialen die het vereischt, vormen een oefenschool voor den *historicus*, die wellicht door geene zuiverhistorische opleiding zou kunnen worden vervangen.

Doch wat hij in de klassieke letteren BEWUST *zoekt* is de historie alleen.

‘Vooral de Geschiedenis’, heet het in zijne Autobiographie. ‘Altijd is de Historie mijne geliefkoosde studie geweest. Op de Academie was daaraan al het overige ondergeschikt. Het waren historische onderwerpen waarover ik prijsverhandelingen en doc-

torale dissertatiën schreef. De aard en de gevolgen van den voorrang, dien Athene onder de Staten van Griekenland gehad heeft; de verzameling van levensberigten en fragmenten van den Romeinschen geschiedschrijver Coelius Antipater; de voortreffelijkheid van het Justiniaansche regt uit de historische beginselen en ontwikkeling blijkbaar; het eigen oordeel van Plato over de personen, die hij in zijne dialogen sprekende invoert of op merkwaardige wijze vermeldt'.

En in eene afzonderlijke aanteekening legt Groen zelf nog eens den nadruk op het reeds aangestipte feit, dat ook de beoefening der Grieksche historie geschiedde ter wille van het begrip van de huidige, van Groen's wereld: 'Niet vergeten', zoo heet het in zijn: lapidairen stijl, 'de eenheid, die ons met de Oudheid in godsdienst, regt en historie verbindt.'

Het historische wordt ook gezocht in de rechtsstudie. Reeds tijdens zijnen studietijd - lang voor dat iemand hem hier te lande kende - was Groen een lezer; een bewonderaar; een leerling van de Savigny. Een zijner nog onder van Assen verdedigde academische stellingen is aan de Savigny ontleend; onder zijn oudste onuitgegeven opstellen vindt men er een, dat 'Over Codificatie' handelt[1]: een afkeuring van het intellectueel *bedenken*, het *maken* van wetten; evenals hij, naar aanleiding van Plato, in zijn Autobiographie 'de dwaasheid' had gegispt 'van plotselinge hervorming en van constitutiën, waarbij naar willekeur en op één dag een volk in een nieuw Staatskleed wordt gehuld'.

Doch de historie der Ouden, vormt met de historie van het Haagsche leven anno 1820 geen 'harmonisch' geheel. De geschiedenis des vaderlands vormt hier noodwendig de schakel. Reeds vóór zijne promotie trekt dan ook de vaderlandsche historie zijn aandacht. Siegenbeek, Kemper; en 'ter wille der Geschiedenis', ook Bilderdijk.

'Deze mijn voorkeur', schreef Groen, 'was aan Kemper, die zich meermalen een vaderlijken vriend voor mij betoond heeft,

1) Gedachten over de moeylijkheid en belangrijkheid van het ontwerpen der Wetboeken van Strafregt en van Lijfstraffelijke Regtspleging. (1826) Rijksarchief.

niet ontgaan. Zijn wensch was mij aan de Academie te verbinden. De historie zou niet langer met het onderwijs in de taal worden vereenigd. Aan één hoogleeraar zou het doceeren in de geschiedenis, zoo de vaderlandsche als de algemeene worden opgedragen. Het voorstel, terwijl ik nog midden in mijn Academische studie was, strekte om mij op dien voet, nadat ik eerst ook aan de Duitsche Hoogescholen een jaar zou hebben doorgebracht, als buitengewoon hoogleeraar te doen benoemen. Ook in aanmerking mijner toen zwakke gezondheid. werd mij [deze] zaak ontraden, van den kant waar tegenspraak onvoegzaam ware geweest[1)].

1) Uit de correspondentie blijkt, dat hiermede Dr. Groen, zijn vader is bedoeld. Er is *driemaal* sprake van een professoraat voor Groen geweest. 10 October 1827 schrijft Groen van 'Vreugd en Rust' aan zijne a.s. schoonmoeder, mevrouw van der Hoop, als volgt over deze kansen:

1. 'Toen Prof. Borger gestorven was, wilde Prof. Kemper, die met mijne neiging daartoe niet onbekend was, dat ik mij tot extra-ordinair Professor in de Historie zou laten benoemen (;) eene benoeming, welke hij meende, indien ik zulks verkoos, te kunnen bewerken. Ik was toen nog zeer jong; had kort gestudeerd; en Papa vond reden om mij stellig af te raden het opnemen van een taak, die mij waarschijnlijk al te zwaar zou zijn gevallen.'
Groen ging nu in den Haag als advocaat practiseeren.
2. 'Prof. Kemper overleed: nu werd ik door twee der Curatoren, die het eens waren met den Hr. Administrateur van Kunsten en Wetenschappen, gesondeerd. Na lang gedelibereerd en zelfs de propositie reeds van de hand gewezen te hebben, gaf ik dan eindelijk te kennen, dat ik mij de aanstelling zou laten welgevallen.
Maar, qui compte sans son hôte, compte deux fois. De Curatoren droegen mij voor; de Administrateur rapporteerde zeer favorabel; en Z.M., die mij te jong vond, benoemde een ander.'
Die andere was den Tex. Kappeyne deelde dit 30 Juni 1825 (R.A.) alvast onder de roos mede. 'Ik verheug mij,' voegde hij er bij, 'dat gij zoo veel redenen hebt, waarom deze teleurstelling U niet, zoo veel zij anderen misschien doen zou, zal bedroeven'.
Den Tex bedankte echter; en Groen werd ten tweeden male op de voordracht gebracht.
Doch 17 Sept. 1825 (R.A.) moest Kappeyne schrijven, dat het wederom met de Leidsche zaak anders is afgeloopen, dan ik gewenscht had.'
Ditmaal was Cock 's Konings uitverkorene.
3. Voorts is Groen, 11 Nov. 1825, door R. Fenema nog verzocht zich voor een professoraat in de Regten te *Deventer* beschikbaar te stellen.

Doch: naturam expellus fureo, tamen usque recurret.

Reeds in 1826 treedt hij op met eene redevoering ‘Over de Redenen om de Geschiedenis der natie bekend te maken’.

En de tallooze exerpten en aanteekeningen uit deze periode nog op het Rijksarchief aanwezig, getuigen van de uitgebreide lectuur, waardoor hij zich op de hoogte van de buitenlandsche geschiedenis des tijds trachtte te stellen.

Geen wonder dan ook, dat hij, kort daarop, onder de gegadigden behoorde, toen Koning Willem I, niet onwaarschijnlijk naar aanleiding zijner lezing, eene competitie opende voor het ambt van Rijkshistorieschrijver[1)].

En providentieel mocht Groen het inderdaad later wel heeten, dat juist de groote teleurstelling, die gelegen was in de benoeming tegen wil en dank[2)] tot Kabinetsreferendaris in stede

1) ‘In het begin van Juny zond ik aan Z.M. eene Redevoering, door mij gehouden, toevallig korten tijd vóór dat hij zijn Besluit had genomen’.
‘Nu kwam het besluit over de Historie. Schoon ik mijne gedachten niet op het papier stelde met het bepaalde verlangen van, zoo mogelijk, Historieschrijver te worden, zoo werd er van dien tijd af, niet meer aan andere betrekkingen gedacht.
Zelf bracht Groen aan den Koning ‘de Verhandeling, die ik ingevolge het Besluit had opgesteld.’
In angstige spanning wordt de beslissing afgewacht. Aan J. Kappeyne van de Coppello wordt - 25 Sept. 1827 - verzocht eens bij v. Rappard en bij Prof. Rooyaards te informeeren, hoe het met de zaak staat. Tevens vraagt Groen hem om advies: 1°. Wat te doen, als hij Historieschrijver kon worden? ‘Voor het tegenwoordige dunkt mij,’ schrijft Kappeyne, moet ‘uwe decisie deze zijn, om niet te decideeren, maar intusschen, zoo veel in uw vermogen is, te zorgen dat gij grootelijks in aanmerking komt.’ 2°. Wat te doen, al de post *niet* aangeboden wordt. Moet Groen dan eene andere carrière opzoeken? Dan, adviseert Kappeyne, moet gij naar *geene* andere carrière trachten. ‘Want gij zoudt, naar mijn inzien, u zelven niet gelukkig maken, zoo gij u buiten de mogelijkheid stelde, aan uwen aanleg, aan uwen lust, en, gelijk gij het met regt zelf noemt, aan uwe roeping te beantwoorden.’

2) ‘Steeds is onafhankelijkheid het voorwerp geweest van mijn wenschen; en nu heb ik evenwel gekregen (dit onder ons), misschien de slaafachtigste post van het geheele Land.’
‘Nu zult u geheel kunnen begrijpen, hoe ontzagchelijk verwonderd ik was, mijn aanstelling aan het Cabinet te vernemen...’ ‘Nu te bedanken zou, volgens onzer aller opinie, al te onvoorzichtig zijn geweest; en om dezelfde redenen zal ik daaraan in de eerste maanden wel niet veel kunnen denken: zoodat ik uit mijn aangename droomen op een regt onaangename wijs ben wakker gemaakt.’ Groen aan Mevrouw van der Hoop, 10 Oct. 1827. (R.A.)

van de begeerde benoeming tot Rijkshistorieschrijver, hem, weinige jaren later, toen zijn groote evenknie Thorbecke in Gent, van alle communicatie verstoken, de burgerwacht moest betrekken, in staat stelde, maar dan één ander Nederlander de tragische gebeurtenissen van 1830, soms - men denke aan de Boodschap van 11 dec. 1829 - in *beide* beteekenissen des woords mede te maken.[1)] Onwaardeerbare finishing touch inderdaad aan de practische opleiding van den toekomstigen schrijver van het Handboek![2)]

1) De vraag, welk aandeel Groen in de Boodschap van 11 Dec. 1829 heeft gehad, laat verschillende beantwoording toe.
   Soms is de opmerking gemaakt, dat Willem I's karakter een beïnvloeding door zijn kabinetssecretaris weinig waarschijnlijk maakt. 'Minder een man van gezag dan van eigen wil, bereid om adviezen te hooren'.
   Zeker is de boodschap schoon in den geest der 'Nederlandsche gedachten' niet door Groen *gesteld*.
   Echter meldt Groen zelf: 'Somtijds vond de raadgeving ingang'. Vooral, wellicht, zooals bij eigenwillige personen, de mislukking van eigen pogen, als in 1829, apert wordt. Zoo schijnt ook Van Rappard - een der meest ingewijden - over de toedracht te hebben geoordeeld. Althans schrijft De Bosch Kemper (Van Rappard's) 'bewondering voor Groen van Prinsterer bleef voortduren; aan diens invloed schreef hij inzonderheid de boodschap van 11 December 1829 toe, waarvan hij zich zooveel goeds voorstelt'. (Levensberigt pag. 33).
2) Merkwaardig, dat Willem de Clercq dit voordeel aanstonds, nog vóór Groen-zelf, heeft ingezien.
   'Ik hoor dikwijls zeggen,' schrijft hij 10 April 1829 aan Groen bij diens benoeming tot Kabinets-secretaris, 'dat het jammer is dat Gij de (ministeriëele carrière?) hebt ingeslagen', (ten koste van?) 'het nut, dat gij op een andere wijze had kunnen doen....Er is waars en er is niet waars in.
   Verwacht men *veel boeken* van U, ja dan heeft men gelijk, maar hoopt men dat gij ons een goed boek, een goede historie al is het maar van één tijdperk zult geven, dan is het beter te laat als te vroeg te beginnen, en kan juist de ondervinding van *la manière dont les choses marchens* bijzonder nuttig zijn, want de historieschrij(ver), die niet verder dan zijn studeerkamer ge(komen) is, oordeelt er dikwijls over eve(n) als de leerling van het (sic!) kweekschool, die op zijn stilleggend schip gemanoeuvr(eerd) heeft, en alle to(uw)tjes en blokjes kent, maar niet hoe het er op eene stormachtige nacht uitziet.'

Maar gevoelt ge niet, hoe dwaas het is, dezen koelen realist, die, bij den aanvang zijner staatkundige loopbaan een breeder kijk op het leven; een persoonlijker ervaring van den samenhang van beginselen en gebeurtenissen in de vaderlandsche en de wereldgeschiedenis had verworven dan welk ander Nederlandsch tijdgenoot, voor te stellen als een wereldvreemden idealist?

* * *

Zoodanig was dan Groen's verhouding tot de werkelijkheid. Zakelijk, nuchter, alles eer dan dweepziek of droomerig.

Doch de gegevens der ervaring krijgen eerst waarde door de verstandelijke bewerking: welke nu, was Groen's *methode van denken?* Op hoedanige wijze beoordeelde Groen de wereld, die hij zoo ijverig bestudeerde? Hij was, zeiden we reeds, uiteraard zeer voorzichtig; zeer weinig spontaan in zijn oordeel. Hij was een der zeldzame menschen, die zich den tijd kunnen en willen gunnen om te *leeren* oordeelen.

Daartoe nu openden zich voor Groen de school van Plato - of liever van den Platonischen Socrates, en die van Bilderdijk.

Allereerst die van den Platonischen Socrates.

Groen's groote voorliefde voor Plato is de bron van veel misverstand, en wel doordat men, hoewel Groen terecht met Plato in verband brengende, den Discipel doet lijden onder eene verkeerde opvatting van de beteekenis des Meesters.

Langen tijd heeft Plato vooral gegolden als idealist en intellectualist, niet in den critisch-wijsgeerigen maar in den populairen zin; Plato zooals hij, door het opkomend positivisme, als ‘methaphysicus’ tegenover den ‘realist en empiricus’ Aristoteles werd gesteld; de Plato der Nomoi, niet die der critische dialogen.

Vanuit deze opvatting van Plato heeft b.v. Dr. Fokkema Groen trachten te waardeeren[1].

1) ‘De Godsdienstig-wijsgeerige beginselen van Mr. J. Groen van Prinsterer’, zonder jaartal. Voortdurend wordt in dit van veelzijdige studie getuigend geschrift, over Groen's, zij het getemperd, intellectualisme gesproken. Ten onrechte, dunkt mij. Groen was niet intellectualist maar logicist, hetgeen iets geheel anders is.

Toch, bij nauwkeuriger kennisname van Groen's geschriften en handschriften, zou men zich die vergissing hebben kunnen besparen.

'Het kwam ook mij voor' heet het immers in de Autobiographie ter inlichting van wie zoodanige opvatting voorstaan, 'dat men in Plato te uitsluitend den wijsgeer en den dichterlijken prozaschrijver geroemd, te weinig op het historische element gelet had'. En elders heet het: 'Voor hen, die Plato niet gelezen of niet bestudeerd hebben, moge hij niets meer zijn dan een welsprekend dweper, omdat hij op onveranderlijke ideeën wijst,....in dezen onvergetelijken schrijver, voorwerp ook mijner geliefkoosde studie, is het historisch element allerwege openbaar[1]. De Prosopographia Platonica zijn de vrucht dezer voorkeur.'

Maar wat Groen, m.i., voornamelijk[2] van den Platonischen Socrates heeft geleerd is de dialectische, de *critische denkmethode*: de aanwending van den ironischen paradox als middel van onderzoek; als 'middel' - om in Groen's termen te spreken - 'waardoor de waarheid gekend wordt'.

Van nature niet door revolutionair sentiment tot critiek op het bestaande geneigd, moest zijn oordeel over de wereld min of meer kunstmatig en stelselmatig worden uitgelokt. Van Socrates leert hij nu het stelselmatig gebruik van den paradox: *den methodischen iwijfel*.

Van Socrates echter leert hij tevens de beide klippen te vermijden, waartusschen de gebruiker dezer methode moet leeren doorzeilen: eenerzijds het conventionalisme; anderzijds de sophistiek.

De paradox behoort te worden aangewend, om de waarheid te vinden; niet, om alle waarheid te ondermijnen.

Het eerste gebruik is het goede gebruik; op het tweede is de spreuk: 'corruptio optimi corruptio pessima' van toepassing.

1) Geloof en Revolutie, pag. 21.
2) Een ander punt, waarop Groen meer direct Plato's leerling is, betreft zijne overtuiging omtrent de 'realiteit en de activiteit der ideeën', die beslissend is voor zijn inzicht in het wezen der geschiedenis. De historie is, voor Groen, niets dan de momenteele resultante der naar de hun inwonende logica ageerende ideëen.

Men herleze den ‘Charmides’.

Charmides is een jonkman als Groen, die van nature en zonder veel critiek, de in zijne omgeving geldende geestelijke normen aanvaardt. Nu komt Socrates met zijne paradoxen, zijn ironisch interrogatoir en brengt die zekerheid aan 't wankelen.

Zeker, maar dit is niet het einddoel dezer paedagogische wijsbegeerte. Het einddoel is het redelijk verstand van wat eerst op gezag werd geloofd.

De sophisten echter - zonder zedelijken achtergrond - misbruiken het middel als zelfdoel. Voor hen is de rede niet slechts het mechanisme ter bearbeiding van de gegevens der ervaring, maar de eigenlijke bron der kennis.

Tegen de sophistiek - het negatief rationalisme - gaat de strijd der ware wijsbegeerte wellicht nog meer, dan tegen het conventionalisme.

‘Openbaring en Historie ter zijde stellen, is het levensbeginsel der Revolutie. In de politieke geschriften der Oudheid is het regel met de *Godheid* te beginnen en met de *Ervaring* te rade te gaan....Te Rome was de politiek steeds op den voorgrond. Men behoeft de boeken *de Republica* van Cicero slechts open te slaan, om te bemerken dat zijne staatkunde praktisch en positief was. Ik ken, bij de vele en grove afwijkingen der heidensche wijsgeeren, slechts één voorbeeld eener met de revolutionaire theorie vergelijkbare richting. Dit voorbeeld is niet vereerend, maar treffend. Het is dat der *Sofisten*....’ Bij hen vindt men ‘hetzelfde scepticisme, dat ook nu voor zoo velen den geheelen omvang van menschelijke kennis wankelbaar en subjectief maakt.

Verwandtschap der vroegere en latere schijn-filosofen of staaten volksbedervers wordt aan dezen onuitwischbaren familietrek herkend. Terwijl Griekenland, door een te veel[1)] en somtijds ook te weinig geprezen socratische school, voor de overheersching van volslagen Godverzaking en stelselmatige onzedelijkheid bewaard bleef, heeft de zelfde leer in Europa....de overhand behaald[2)].

1) Deze uitdrukking slaat m.i. op v. Heusde's zeer rhetorisch lofprijzende geschrift over ‘de Socratische School’.
2) Ongeloof en Revolutie, pag. 21.

Onmiddelijk naast den Platonischen Socrates staat Bilderdijk[1].

Ook Bilderdijk heeft op Groen's vorming diepen invloed uitgeoefend.

Toch heeft Groen steeds met nadruk het discipelschap van Bilderdijk geloochend.

"Is het te doen" - zoo zegt hij edelmoedig -, om te deelen in den smaad, die veeltijds in naam tegen de Bilderdijksche School, inderdaad tegen recht en waarheid; ook tegen de Christelijke waarheid, gerigt is; dan ben ik bereid mij op den rol der aangeklaagden, of, zoo men wil, der veroordeelden te laten schrijven.'

Maar even beslist heet het in de Autobiographie:

'Geen discipel in de gewone beteekenis des woords.'

En op eene afzonderlijke aanteekening nog eens nadrukkelijker:

'Treffend; iets profetisch. Evenwel niet tot zijn school.'

Deze ontkenning van Groen's discipelschap is juist.

Inderdaad is Bilderdijk's invloed op Groen slechts formeel, niet materieel geweest.

Dit pleit voor Groen's vroege zelfstandigheid en toont, eens

1) Groen's eerste bezoek bij Bilderdijk valt op 17 Januari 1820. Niet zonder eenige aarzeling had Dr. Groen zijne toestemming tot het bezoek aan den gevaarlijken man gegeven. 'Ik gevoel, lieve Willem!' schrijft hij 9 November 1820 (R.A.) dat het voor U van veel belang en aangenaam wezen moet een zoo beroemd man als Bilderdijk is, van nabij te kennen en te hooren: het zou dus jammer wezen, indien hij kwame te overlijden of buiten staat ware, in het volgende Academiejaar, om College te houden, de gelegenheid gemis(ch)t (sic!) te hebben, welke zich thans aanbiedt, *te meer*, *om dat de zwarigheden daar tegen aanmerkelijk verminderen*, *door de wijze waar op Gij voornemens zijt*, *in vereeniging met* uwe medestudenten, op uwe hoede te zijn tegen den verleidelijken invloed van de zucht tot paradoxen, welke aan den Hr. B. algemeen wordt toegeschreven....'Ik verlang te vernemen, of Gij bij den Hr. B. geweest zijt, en hoe ontvangen'.
Eerst 18 Janvier 1820 (R.A.) meldt Groen zijn' Vader: 'Hier j'ai été pour la première fois chez W. Bilderdijk, *mais j'attendrai encore quelque temps pour vous donner des détails*, *pour ne pas prononcer des jugemens léméraires*.'
Typeerend, ook hier, de beschroomdheid in 't oordeelen.

te meer, aan, hoe weinig juist de opvatting is, die den jongen Groen als een ietwat dweepzieken pietist voorstelt.

Vooral treft dit, indien men let op Bilderdijk's invloed op de beste zijner andere leerlingen, als da Costa, van Lennep, Capadose, en de van Hogendorpen, die tijdelijk of voorgoed het Bilderdijkianisme omhelsden: in de politiek contrarevolutionair; in het religieuse pietisten werden: zoodat de vrolijke van Lennep tot schrik van zijn verlichten Vader vrome verzen uit het Fransch aan 't vertalen ging; en de jonge van Hogendorpen, tot diepe ergernis van Gijsbrecht Karel, geen geschikter onderwerp voor hunne onderlinge correspondenties wisten te vinden dan de ‘Wederherstelling aller Dingen’.

Groen was, gewapend door Plato, tegen Bilderdijk's invloed bestand.

Zelf zegt hij: ‘Van Bilderdijkianisme was bij mij geen zweem. Door deze contra-revolutionaire felheid ben ik niet mede gesleept. Van waar dit? - In de geheele Oudheid was mijn lievelingsauteur, Plato. De lezing en herlezing zijner Dialogen heeft mij gevrijwaard tegen de overrompeling eener zeldzame genialiteit’[1)].

Evenals Socrates' gesprekken, waren ook die van Bilderdijk, gelijk Groen zegt, ‘naar sophistischen trant’, d.w.z. eenerzijds critisch-paradoxaal, anderzijds autoritair-dogmatisch. Zoo is Bilderdijk's omgang voor Groen bovenal nuttig geweest als eene gelegenheid tot practische beoefening der Socratische dialectische methode.

In zooverre Bilderdijk op paradoxale wijze den ‘geest der eeuw’ critiseerde, was hij Groen een levende Socrates. In zooverre hij op autoritaire wijze eigen dogmata poneerde, trad Groen, in gedachten, hem met den socratischen twijfel tegemoet. ‘Veel, en daarbij ook het geusurpeerde van schitterende reputaties heb ik van hem geleerd, - ook te twijfelen aan de voortreffelijkheid van de vrijzinnige leerstellingen’[2)], ‘maar’, wordt er later aan

1) Ned. Gedachten 1873, no. 32 en 33.

2) Ongeloof en Revolutie, pag. 32: Ik erken met blijdschap groote verplichting aan Bilderdijk te hebben; inzonderheid omdat hij, door de hevigheid zijner aanvallen tegen veel dat ik als ontwijfelbaar beschouwd mij *aan het twijfelen*, *en tot een onbevangen onderzoek gebracht heeft'*.

toegevoegd. ‘de toon van eigen onfeilbaarheid gaf mij, bij het herdenken aan de dialogen der Atheensche Academie, tegen den overmacht ook van zijn *Ipse dixi*, een uitstekend en gansch niet overtollig behoedmiddel aan de hand’[1].

Ook Bilderdijk's invloed is dus uitsluitend formeel-dialectisch en negatief.

Een typisch bewijs hiervan is bewaard in Groen's ‘Oratiuncula de commodis et incommodis quae ex cognitione proficiuntur paradoxorum’[2].

Deze oratie is, in zeer kieschen vorm, eene verdediging van Bilderdijk, tegen wien Kemper en Siegenbeek openlijk in 't krijt waren getreden, en tegen wiens paradoxale leerwijze eenige verlichte hoogleeraren zelfs de Koninklijke censuur hadden ingeroepen.

In deze kleine Apologie - en dit is het merkwaardige, - wordt nu partij gekozen, niet voor den inhoud maar uitsluitend voor de methode van Bilderdijk's onderwijs: de paradoxale ironie.

‘Illud omnium’ heet het ‘primum profiteor longe me ab eorum opinione abesse, qui Paradoxis bellum quoddam indicant, nova quaevis expellenda putent, veteribus sese et longo multarum gentium consensu comprobatis facile adquiescere. Qua in re mirari soleo homunculorom istorum aut ignorantiam, aut (ut verius dicam) stupiditatem, qui talia clamantes non intelligant e paradoxis constare majorem partem eorum quae humano generi innotuerunt. Quid enim? an unquam putâstis magis repugnâsse quid communi opinioni, quam Copernici sententiam, sol circum terrarum orbem non ferri statuentis? An summus Anglorum philosophus, qui ingenii sui lumine tenebras naturae offusas discussit, Newtonus ille, cum systema conderet mundi, quid vulgo videretur accurate investigavit, ne quid contra popularium sententiam proferret? Non consentanea erat aequalium Geographiae conjectura Columbi alias esse trans mare terras existimantis? Quid igitur stultius, quam si quis, ut primum rem a recepta sententia differre audiat, ita eandem falsam esse

1) Ned. Gedachten 1873, no. 32 en 33.
2) Rijksarchief.

praedicare non dubitet: cum tamen negari non possit paradoxa occupavisse multorum errorum locos et eam esse cognitionis nostrae rationem, ut sine continuis mutationibus ad veritatem non adcedatur.

Venim hic fore suspicor multos, qui mihi objiciant, si scientiae fines veris parodoxis proferantur, falsis contra acetiores ejusdem fieri limites; si igitur, quod additur ab una parte, detrahatur ab altera, totius cognitionis summam neque minui neque etiam augeri. Quorum vocibus ut occurram, liceat observare ipsam paradoxorum falsitatem saepe prodesse, eorumque utilitatem non tantum in arguendis erroribus, venim etiam in firmanda veritate positam esse.

Nimirum vere a summo philosopho dictum est, *nulla de re satis certam homini esse posse persuasionem*, *nisi de qua semel certe in vita dubitarent...cui consequens est*, *ut notitia eorum*, *quae vulgaribus opinionibus*, *quamvis verissimis*, *opponentur*, *magnam adferat utilitatem*'.

Wat dunkt u? Zullen wij Groen nog langer moeten beschouwen, als den voor de uitkomsten van het redelijk onderzoek schuwen dogmaticus der vrijzinnig legende?

Of zou wellicht het portret uit zijn studentenperiode, dat Groen, in eene aanteekening voor zijne autobiographie, van zich zelf ontwierp in de twee woorden: 'Academicus, Scepticus', beter gelijken?

III

Tot dusverre beschouwden wij slechts Groen's intellectueele eigenschappen.

Zij volstaan ten volle tot de vorming van een gewetensvol geschiedschrijver; van een scherpzinnig hoogleeraar; van een representatief 'man van wetenschap'. Zij verklaren Groen den criticus van Plato; den secretaris van 't Kabinet; den uitgever der Archives; in één woord, den waarnemer, schifter en rangschikker van *data*.

Doch daarnaast staat, nog onverklaard, de grootere Groen der *acta*; de man van 'dagen en daden'; de chef de parti sans parti, naar Thorbecke's bitterzoete uitdrukking; de 'strijder en

lijder', als hij zelf zich, bijkans aan het eind van zijn loopbaan, kenschetsen moest[1].

Deze Groen kan niet uit den verstandelijken Groen worden begrepen. De roeping tot de daad; tot het lijden en strijden, dat van elke daad het noodzakelijk gevolg is; gaat uit, niet van het verstand, maar van het gemoed.

Eerst het 'hart' gelijk de klassieke zielkunde van het Christendom, met Paulus, aanduidt wat de nieuwere wetenschap het subliminale heet, herschept het verstandelijk in een zedelijk oordeel; identificeert de verstandelijke tegenstelling van waar en onwaar met de zedelijke van goed en kwaad; en noopt tot de daadwerkelijke keuze vóór of tegen.

Daarom, ten slotte, iets omtrent het centrale van Groen's gemoedsaanleg en wilsrichting.

Ook in dit opzicht is Groen's wezen zeer doorzichtig.

Weinig geschakeerd in zijn aandoeningen; uiterst sober in zijn sentiments-uitingen; wordt Groen beheerscht, bezield en bezeten door één enkele ongedeelde en ondeelbare passie: de eenige passie die, als het goddelijk vuur den braambosch, de ziel verlicht en verwarmt zonder haar te verteeren; de eenige, wier begeerlijke loutering den roekeloozen inzet van een vol mannenleven wettigt: de hartstocht voor de geestelijke vrijheid.

Deze hartstocht is de grondtoon van Groen's gemoedsleven.

In zijn persoonlijk leven, van kindsbeen af tot aan de laatste stonde, wanneer de lange doodstrijd allengs meer het karakter aanneemt van een' tragischen rechtsstrijd; een op het 'verbond' gevestigde vordering tegen God om vrijheid, om 'verlossing' der benauwde ziel van den dood.

In zijn publiek leven als advocatus populi door zijn hartstochtelijk en onafgebroken verzet tegen den vijand, die in de maatschappelijke en staatkundige instellingen de historische 'vrijheden' zijns volks zou dreigen te verstikken.

Deze vijand, het is bekend, zag Groen - en met hem de

1) In den titel eener onuitgegeven en onafgewerkte brochure van 1864, waarvan de drukproef mede op het Rijksarchief berust (no. 97 en 100).

historische school in het staatsrecht aller landen, - in den ‘modernen Staat’[1].

In den modernen Staat, zooals hij sedert de Revolutie geconcipieerd wordt, vallen macht en recht principieel samen.

De Souverein, onverschillig of de souvereiniteit wordt uitgeoefend door een absoluut vorst; een absoluut ministerie; een absolute parlementsmeerderheid; of de meerderheid van het volk-zelf; is niet de handhaver; maar de maker en de breker van het recht, en als zoodanig gerechtigd, - want de souvereine meerderheid heeft, volgens Rousseau, altijd recht (raison) -, om het volk te dwingen, tot wat hij pars pro toto nemende ‘*algemeen* belang’ acht; d.w.z. het te nopen zijn wil te doen.

Er is dan ook niets, *absoluut niets*, Mr. Levy heeft het onlangs nog uitdrukkelijk verzekerd aan de eenvoudigen van hart, die zulks verfoeilijk achten - dat de Staat niet doen mag, indien hij zulks in het algemeen belang acht; niets, m.a.w., dat de meerderheid verhinderen kan, te doen, wat zij meent dat haar belang vordert, zoolang zij daartoe de macht bezit[2].

Groen zag in deze staatsleer een gevaar voor de cultureele autonomie; voor de ‘eigenheden’; voor ‘vrijheden’ des volks om zijn termen te bezigen.

Terecht. Want het spreekt van zelf, dat de Souverein die mag wat hij wil, zijne omnipotentie niet ongebruikt laten zal.

1) Men houde in 't oog, dat ook deze term, evenals andere dergelijke termen, door Groen en de historische school hier te lande mèt hem, steeds als *technische term*, dus uitsluitend in eene bepaalde, zeer scherp begrensde beteekenis wordt gebruikt.
N.l. niet de moderne staat als zoodanig wordt veroordeeld, maar het beginsel der Revolutie, onder welks overheersching hij geraakt is, en met 't welk hij welhaast identiek kan worden geacht. Vgl. ‘Studiën ter schoolwetherziening’, Voorrede en blz. 43-57.

2) Verwonderlijk is slechts, dat het gedrag van Duitschland tegenover België, hier te lande ook in vrijzinnige kringen verontwaardiging wekt. Dit gedrag toch is slechts de consequente practijk in de *buitenlandsche* politiek der ten onzent door *bijkans alle* vrijzinnigen en door *alle* socialisten beleden, en in de *binnenlandsche* politiek ook toegepaste theorie der ‘staatsraison’: ‘ce que la politique conseille la justice l'autorise’.

De eenhoofdige despoot, altoos bevreesd voor gewelddadige onverwerping, zal, is hij verlicht, allicht nog zijn belang zien in het te vriend houden zijner onderdanen, en in begunstiging beurtelings van *alle* partijen, zoeken een labiel evenwicht voor zijn troon te verkrijgen. Doch de veelhoofdige despoot eener parlementaire partijregeering zal, is hij b.v. clericaal, het anticlericale volksdeel; is hij anti-clericaal, het religieuse volksdeel; is hij kapitalistisch, het arbeidersdeel; is hij arbeidersgezind, het kapitalistisch deel in hun vrije ontwikkeling in kerk en school, in bedrijf en vakbond verdrukken. Hij is daartoe gedwongen, uit zelfbehoud, omdat door die verdrukking de getalsvermeerdering zijner tegenstanders tegengegaan, en daardoor de verschuiving der stemmen-meerderheid, de basis van zijn macht, (bij gebrek aan van die meerderheid *onafhankelijk* zedelijk gezag) kan worden voorkomen.

In plaats van recht voor allen; vrije ontwikkeling van elk volksdeel naar zijn eigenaardigheid in taal, religie, zede en aard, is de praktijk van den moderne staat noodzakelijk een latente burgeroorlog.[1)] 'De vrijheden worden vertoond, niet verleend. Alles wordt vergund met eene alvernietigende clausule: alles voor zoover het aan den Staat, aan den collectieven despoot, welbehagelijk is.'

Doch deze orientatie van Groen's aanvalspunt verklaart tevens het eigenaardige feit, dat Groen eerst zoo laat het strijdperk binnentreedt; op een leeftijd, dat de meesten onzer hun strijdersperiode reeds achter den rug hebben; en Groen zelf de hoogste maatschappelijke honores reeds bereikt had.

De strijd toch voor de vrijheid kon eerst worden aangebonden, wanneer de belager der vrijheden ontdekt was.

Dit was echter geenszins gemakkelijk.

Nederland toch, is, historisch, het land van zeer groote volksvrijheden. Groen en zijne tijdgenooten, waren in het bewustzijn van, en den eerbied vóór die vrijheden opgevoed. Zoo was, uiteraard, de vrijheidsliefde in Nederland veeleer conservatief; niet op verwerving, maar op handhaving der privilegien bedacht.

1) Men leze over dit punt vooral de geschriften van Faquet en Beaulieu.

En ver bleef de gedachte dat zij in ernst konden bedreigd heeten.

'Wat men ook klagen moge', schreef nog in 1854 Fruin, 'niemand geloof ik, die niet dankbaar erkennen zal, dat wij Nederlanders de opgenoemde regten en vrijheden in zoo ruime mate genieten, als nooit door eenig volk, vóór en na de Fransche omwenteling, genoten is. Hoe gelukkig zou Europa wezen, indien iedere natie evenveel vrijheid bezat en verdragen kon. Daarom hooren wij met belangstelling den Heer Groen zijne aanklacht tegen de revolutie bepleiten, zonder bezorgdheid voor den afloop van het geding, *die ons in geen geval deren kan*[1].

Toen Fruin deze woorden schreef was Groen van deze ietwat spiesburgerlijke zelfvoldaanheid, door de nauwkeurige waarneming der politieke gebeurtenissen, reeds lang ontnuchterd[2]; doch zij karakteriseeren voortreffelijk de algemeene meening in de eerste helft der vorige eeuw, waarin ook de jonge Groen deelde.

'Ook ik,' schrijft hij in zijne fragmentarische Autobiographie, 'heb langen tijd tot de vrijzinnigen behoord[3].

'Opgevoed in liberalen dampkring. Vooral op de Academie. De geschriften van Rousseau heb ik verslonden. De pogingen der liberale oppositie in Frankrijk kwamen mij lofwaardig voor. Elk verwijt tegen de Bourbons, elke smaadrede tegen de Noordsche Mogendheden kwam met mijne denkwijze overeen. Hoog ingenomen was ik met de gesteldheid van het Vaderland. Hier hadden wij de gulden middenmaat; het veilige pad. Onze leeftijd de meest verlichtte; ons land het meest bevoorregte.'

In overeenstemming daarmede bevatten zijne eerste bijdragen aan de periodieke drukpers critiek op vermeende of werkelijke

1) De antirevolutionaire bezwaren van Mr. Groen van Prinsterer tegen onzen Staat en onze Maatschappij, pag. 37.
2) In margine van de aangehaalde passage schreef Groen in zijn exemplaar: '? Afgesch.; bijz. sch.'
3) Nog 28 April 1827 (R.A.) schrijft J.J. Hisely aan Groen: 'En wat zegt Gij, *brave Liberaal*, van het weer intrekken der wet tegen de vrijheid der drukpers? De vrienden van alles wat schoon en edel is hebben die roemrijke gebeurtenis gevierd, en op de gezondheid van Roger Collard, van Casimir Per(r)ier, Benj. Constant en consorten gedronken. Ik ook, al was ik niet te Parijs.'

‘reactie’, vrijheidsbeperking in het buitenland: ‘afkeuring van het ministerie Villèle; een woord ten behoeve der Grieken; uitvallen tegen het Jesuitisme; lofspraak van de Montlosier en wat dies meer zij.’

Doch eerst de van nabij en met hevige ontroering meebeleefde Belgische Opstand ontdekte Groen volkomen de beteekenis van het vrijzinnig staatsrechtbeginsel, doordat hij in eigen huis ‘le mal en action’ kon waarnemen.

Dit was hem een onontbeerlijke les.

Het is een natuurlijk verschijnsel, dat wij de verkeerde beginselen eerst recht leeren haten, indien hunne verwoestende kracht zich tegen ons zelf keert, Ook de geestelijke vrijheid wordt allicht vooral gewaardeerd in verband met den toevalligen inhoud van den dwang. Wij verfoeien lichter 't geen waartoe wij gedwongen worden, dan de dwang zelve. Het wenschelijke van de *heerschappij* van eigen denkbeelden verblindt vaak levenslang voor het verderfelijke van hunne *overheersching*.

De Belgische Opstand was van het noodlottige dezer verblinding een tragisch bewijs.

Het Rijk der Nederlanden was eene proef ter verwezenlijking der liberale theorie. Bij hare samenstelling ‘erkende en eerbiedigde men niet het wettig aanzijn van de regten en vrijheden, welke door de revolutie verdrongen en buiten werking waren gesteld’[1].

‘Les deux états’, decreteerden de VIII artikelen van Londen, ‘ne formeront qu'un seul et même état’. ‘Holland en België werden op nieuwerwetsche wijs samen gevoegd’, ‘niet naar *historische* maar volgens *liberale* beginsels’[2], en ‘dat zamen gevloten geheel was noch Holland noch België meer, maar een nieuw voortbrengsel eener willekeurige Diplomatie volgens de beginselen van het revolutionair staatsrecht’: ‘en vertu des principes adoptés par elle’, met als motief het algemeen belang,

1) Nederlandsche Gedachten III No. 38.
2) Evenzoo: Van der Palm: Feestvierende herinnering van den Academischen leeftijd (1828). ‘Aan ('s Konings) rechtvaardige, standvastige gematigheid, (hebben wij te danken) dat twee volken, door langdurige scheiding, in taal en zeden elkander vreemd geworden, weder tot ééne natie zijn samengesmolten’.

lees eigenbelang der Groote Mogendheden: ‘pour l'établissement d'un équilibre en Europe’; met als rechtsgrond de macht: ‘en vertu de leur droit de conquête....’[1].

De toepassing nu van dit liberaal beginsel *moest* noodzakelijk de uiteenspatting van het daarop gegrondvest rijk medebrengen.

Gebrekkige historische kennis moge de mislukking van de proef aan de verkeerde toepassing van het den vorst opgelegde en door hem aanvaarde regeeringsprincipe wijten[2]; helderder inzicht erkent ‘un homme de génie méme y eut échoué’[3]: niet in de verkeerde toepassing van het beginsel, maar in de toepassing van het verkeerde beginsel lag de oorzaak der mislukking.

Want juist de toepassing van dit zelfde beginsel, waarop thans dwazelijk, de tegenwoordige vereeniging der noordelijke en zuidelijke Nederlanden werd gegrondvest, was de oorzaak hunner voormalige scheiding.

Uit staatkundig oogpunt, heeft Brugmans onlangs zeer juist aangemerkt, was de Opstand niets anders dan eene reactie tegen de bourgondische pogingen tot vorming van een eenheidsstaat, - een unitarisme dat zich uitte in het religieus unitarisme van Plakkaten en Inquisitie.

De Unie van Atrecht was de reactie der katholieke Provincies tegen het eng calvinistisch unitarisme der Unie van Utrecht. De opstand der Vlaamsche boeren in 1759 was een reactie der katholieken tegen het humanistisch unitarisme van Joseph II. De toenadering tot Nederland in 1814 was eene reactie tegen het revolutionair unitarisme van Frankrijk[4] de tegenstand tegen

1) Protocol 21 Juni 1814.
2) Dollot: La Neutralité de la Belgique, 1902; ‘Remarquons-le, Guillaume I par le fait de la servitude qu'il avait librement acceptée, compromettait l'autonomie....de sa politique intérieure, pag. 534.
3) Idem, pag. 535.
4) ‘Si les Belges sont toujours gouvernés par les principes François, que leur importe-t-il d'être détachés de la France? mais s'ils recouvrent leurs anciennes institutions religieuses et politiques, leurs propriétés et tout ce qu'ils chérissent de juste et de sage dans leurs anciens usages; leurs moeurs, leurs inclinations deviendront une barrière naturelle contre une invasion que les François pourraient dans la suite projeter.’ Memorie d.d. 8 October 1914 door de Vicarissen-Generaal van Gent aan de verbondene mogendheden overgelegd.

Holland, reeds in 1814, de vrees, dat het Frankrijk met een calvinistisch unitarisme zou navolgen[1].

Deze vrees werd bewaarheid. Holland volgde inderdaad Frankrijk na; *moest*, tengevolge van het vitium originis van het Vereenigd Koningrijk, Frankrijk wel navolgen.

Er *moest* bij 'innige samensmelting' zijn hegemonie òf van Holland òf van België.

Geen wonder dat aanvankelijk met Holland's leiding eene proeve gewaagd werd. Geen wonder, dat het principieel karakter van Holland's politiek in Holland niet aanstonds begrepen werd. Ook Groen gevoelde zich - als geheel het volk, - aanvankelijk homogeen met 's Konings beleid. Dit bleef zoo, tot de opstand kwam en de oogen opengingen, van *allen* voor België's onrecht; van *enkelen* tevens voor België's recht.

België's onrecht lag *hierin* dat het toegeven aan de Belgische eischen, noodzakelijk zou beteekenen, een vervanging van de Hollandsche door de Belgische hegemonie, *even* onduldbaar voor Holland, als de Hollandsche hegemonie onduldbaar was voor België.

Het is de groote verdienste der 'Nederlandsche gedachten', van den aanvang af, tegenover mannen als v.d. Duyn van Maasdam en v. Hogendorp, die de eenheid wilde redden door toegeving aan de Belgische eischen, d.w.z. door overgave van de Hollandsche eigenaardigheid, de eisch tot volkomen scheiding te hebben gesteld, als het eenige middel tot redding van Holland's cultureele zelfstandigheid.

België's recht daarentegen lag in het feit, dat het evenmin verplicht was langer de Hollandsche hegemonie te dulden, als Holland de Belgische.

België's voor allen apert *onrecht* werd verpersoonlijkt door de Fransch-gezinde revolutionairen; België's door weinigen erkend recht door de Vlaamsche katholieken.

Aanvankelijk werd, in de 'Nederlandsche gedachten', dan ook

1) Vgl. J.J. Bouchaut(?): La réunion de la Belgique à la Hollande serait-elle avantageuse on dèsavantageuse à la Belgique.

sterker de nadruk gelegd op het onrecht der revolutionaire, dan op het recht der katholieke partij. Eerst langzamerhand gingen Groen de oogen open voor het feit dat hij het Gouvernement deels verdedigde tegen den invloed van beginselen, die het zelf beleed[1)].

Vooral De la Mennais heeft hem het rechtmatige en het sit venia verbo 'echt nederlandsche' doen inzien van het verzet der Belgische katholieken, dat de regeering van haar natuurlijken steun beroofde[2)].

1) Vandaar het verschil tusschen de ontvangst, bij het Hollandsch publiek, van den eersten en den laatsten jaargang van het tijdschrift.
De eerste jaargang volgens Groen zelf 'door het antagonisme tegen België populair' (Ned. Gedachten 1874, no. 38), de laatste echter, door de principiëele critiek van het door Holland toegepaste liberaal unitarisme, alras 'in discrediet geraakt'. Groen werd door die critiek beroofd van den steun zijner medewerkers: Hora Siccama en van Rappard.
Omtrent Hora Siccama schrijft Vreede in zijn Levensbericht (1854) (pag 26): 'Tot de gedenkwaardige feiten uit zijn leven, behoort het, wel is waar, gering en kortstondig aandeel aan de '*Nederlandsche Gedachten*', en zijne kennismaking met Mr. G. Groen van Prinsterer, eene betrekking, door verschil van inzigten eerlang verflauwd....
Van van Rappard meldt J. de Bosch Kemper in zijn Levensbericht (1870) pag. 33 'In 's Gravenhage teruggekeerd, zag hij met groot genoegen den 2den October (1829) het eerste nommer van de "*Nederlandsche Gedachten*" in het licht verschijnen. Was zijn vriend Groen van Prinsterer daarvan bijna de eenige schrijver, van Rappard behoorde toch onder die Nederlanders, die zich vereenigd hadden tot het doel, dat de "*Nederlandsche Gedachten*" zich voorstelden....Vooral stemde van Rappard overeen met hetgeen in de eerste nommers van de "*Nederlandsche Gedachten*" ten behoeve van onze Nederlandsche beginselen omtrent het lager onderwijs tegenover de Belgische oppositie voorkwam'.
Het zijn juist *deze* artikelen waarin *tot op zekere hoogte,* 'zooveel doenlijk' de onderwijspolitiek der Regeering verdedigd werd. Vermoedelijk zijn ze deels, op schets van van Rappard, door Groen bewerkt.
Doch in November 1830 heet het reeds (pag. 43) 'Het protocol der 24 artikelen en de laatst uitgegeven nommers van de "*Nederlandsche Gedachten*" boden veelvuldige stof. Ik bestreed met warme overtuiging de beginselen van den Heer Groen van Prinsterer, die meer en meer naar die van Von Haller en van de *Gazette de France* begonnen over te hellen. Van Rappard koesterde *nog a)* eene groote sympathie voor de gevoelens van zijn hooggeachten vriend, ofschoon hij ook met den laatsten jaargang der "*Nederlandsche Gedachten*" minder op had, dan met den eersten'.
a) dit woord is door Groen in zijn exemplaar onderstreept.

2) 'Een der geschriften, die mij aanvankelijk het *Audi et alteram partem* hadden geleerd, is de handraket van De la Mennais....Uit dit geschrift en veelvuldigen weerklank in de dagbladen en in de Staten-Generaal had ik aanvankelijk in liberaal-protestantsche felheid een strekking ontwaard, aan het drijven der Ultra-montanen niet ongelijk....
Slechts *eenigermate* begreep ik èn de politieke feil èn ook het *onregt* der Besluiten van 1825.' Ned. Gedachten 1873, no. 30 en 31.

‘Ce qui se passe dans les Pays-Bas’, schreef De la Mennais omtrent de verdeeldheid en de verwarring gesticht door de pogingen der regeering tot stichting eener unité morale naar vrijzinnigen trant ‘en offre une preuve bien digne d'attention. La religion catholique, persécutée par un prince calvinste, *au vertu des principes Gallicans*[1)], et cette persécution louée, encouragée, dirigée peut-être par les révolutionaires français, dont elle sert les desseins: c'est là, certes, un sujet de reflexions profondes pour les politiques et pour les chrétiens, pour les peuples et pour les rois’[2)].

Eene meening die Thorbecke, met eene merkwaardige overeenstemming van oordeel, aldus in de nederlandsche terminologie van zijn tijd heeft overgezet: ‘Het kan niet genoeg worden herhaald, dat het bondgenootschap des Gouvernements met de *liberale* gevoelens de hoofdoorzaak is van ons ongeluk’[3)].

Groen heeft inderdaad deze gebeurtenissen van 1830 tot ‘un sujet de réflexions profondes’ gemaakt. Zóó grondig en consequent is bij hem het doordenken over de ijzeren consequentie van het bondgenootschap des Gouvernements met de liberale beginselen geweest, dat hij, toen Thorbecke reeds lang de oorzaak van de scheiding van 1830 vergeten scheen, en eerst als partijganger van de ook na de scheiding in Holland gecontinueerde Gallicaansche politiek des Konings de vervolging der Afgescheidenen goedkeurde, en later, als officieel of officieus hoofd des Gouvernements in bondgenootschap met de liberale gevoelens het calvinistische volksdeel, in zake kerk en school, op gelijke wijze tracteerde als Willem I het katholieke volksdeel

1) ‘Gallicaansche’ en ‘liberale’ beginselen, zijn, ten opzichte van het jus in sacra, indentiek.
2) De la Mennais: De la Religion considerée dans ses rapports avec l'ordre politique et civil. Avertissement.
3). Thorbecke: Brieven aan Groen van Prinsterer, 1874 d.d. 29 Oct. 1830.

in België gedaan had, in de toepassing der door De la Mennais den belgischen katholieken aanbevolen taktiek met gelijke uitkomst de kracht heeft gevonden tot gelijksoortige ‘résistance’ tegenover gelijksoortig absolutisme.

De staatkundige vrijheid was voor Groen niet het middel, maar het zelf-doel zijner politiek[1].

Hierop valle sterke nadruk. Vrijheidsgezind te schijnen, is een begeerlijke zaak voor alle politieke richtingen geweest. In het bijzonder voor de vrijzinnigen [z.g. ‘liberalen’], die deze vrijheidszin als kenmerk bij uitsluiting hunner richting opeischen.

Geen wonder dan ook, dat zij steeds de realiteit van Groen's politieke doelstelling in twijfel trachtten te brengen. Groen was volgens hen een, min of meer bewuste, huichelaar. Zijn vrijheidszin was voorwendsel tot bedekking en middel tot bereiking van met de vrijheid strijdige oogmerken. Hij zocht slechts vrijheid voor zich en de zijnen, om andersgezinden hunne vrijheid te ontnemen.

Zóó de klacht van Motley, die Groen verweet te strijden voor ‘des libertés’, niet voor ‘la liberté’.

Zóó de meening van den evenmin onbekenden als onbefaamden Anonymus[2]:

‘Met (Groen) hebben wij in 't verschiet het volgende voor ons: vrijheid van onderwijs, om te komen tot een monopolie van onderwijs voor de ware Hervormden; vrijheid van godsdienst, om te komen tot de ware Hervormde Staatskerk; slaafsche kromming van den nek onder eene inderdaad onbeperkte regeeringsmacht, als zij bevordelijk wil zijn aan de leer der ware Hervormden; maar tevens als zij dat eens niet verkiest, omwenteling op omwenteling om te komen tot den ongestoorden bloei der ware Hervormde Kerk’.

Zóó Fruin's beschuldiging: ‘Ge verlangt de vrijheid der kerken

1) Alleen zijner *politiek*. In De la Mennais bestreed hij ‘l'apôtre de la liberté absolue et universelle’. De door den staatsman als *doel* te verzekeren vrijheid, moest, naar Groen's inzicht, het *middel* zijn om vrijwillige onderwerping aan het gebod Gods, waarin, voor den Christen, de *ware* vrijheid gelegen is, voor den burger *mogelijk* te maken.

2) Arnhemsche Courant, 19 Jan. 1855.

slechts als middel, om straks uwe heerschende kerk als doel te vestigen’.

Zóó Siewertsz van Reesema's samenvatting: als ware Groen's bedoeling, om, 'ter liefde eener kerkleer, gesteund door absoluut gezag een toestand te scheppen, waarin de natie inwendig door verdeeling en wederzijdschen naijver krachteloos en tot tegenstand tegen willekeur en onregt onbekwaam zoude zijn[1)].

Zóó v. Limburg Brouwer's vrijzinnigen ezelsschop bij Groen's uittreden, in 1857, uit het Parlement: ‘Een staatsman, die telkenmale, waar hij gelegenheid vond, tegen alle vrijheden des volks protesteerde....die slechts ééne vrijheid in bescherming nam, die van het onderwijs, om ze dienstbaar te maken aan zijn eigen stelsel en zijn bijzondere willekeur, - zulk een staatsman ziet zich, als hij eindelijk besluit het tooneel te verlaten door geen rouwbetoon begeleid’[2)].

Dergelijke, laat ons zachtmoediglijk zeggen: misvattingen, moeten door Groen niet slechts grievend zijn geweest als getuigenis van wantrouwen in zijn persoonlijk karakter; maar vooral wijl ze de kern van zijn politiek aantastten.

Juist in dat punt toch ligt het diepe verschil der belijders van de vrijzinnige en de historische richting.

Juist voor de vrijzinnigen is het eindoel der politiek steeds het ‘algemeen belang’; het ‘nut van 't algemeen’; en de vrijheid, naar Opzoomers uitlating, slechts toelaatbaar, *in zooverre* ze met dat door de meerderheid vastgesteld belang of nut niet in botsing komt[3)].

1) Mr. W. Siewertsz van Reesema: W. Groen van Prinsterer en zijne leer; Eene Studie. 1853 pag. 45.
2) De Gids, 1857.
3) Praegnant en spontaan werd mij dit verschil dezer dagen door een eerwaardig liberaal grijsaard, tijdgenoot en getuige van de schoolwet van 1857 uitgedrukt, in een gesprek over de vrijheid van onderwijs, ook voor de niet-ververlichten. ‘Vrijheid, gij spreekt van vrijheid? Goed ik erken ze; maar ik erken niet de vrijheid om dom, om slecht te zijn. Dan mag en moet de Staat ingrijpen’. Ziehier het essentieele verschil. De anti-revolutionair erkent ook de wettelijke vrijheid om dom en slecht te zijn, - zoover daardoor niet anderer wettelijke rechten worden gekwetst, - als een onmisbaar en onwaardeerbaar element der cultuur, wijl deze vrijheid de voorwaarde is voor de handhaving der zedelijke verantwoordelijkheid van de individuen tegenover de conscientie, die, als basis der zedelijke vrijheid basis is tevens van alle ontwikkeling.

Voor Groen daarentegen is de vrijheid staatkundig zelfdoel en werd: ‘verdediging der staatsrechtelijke gewetensvrijheid’ meer en meer ‘levenstaak’[1].

Groen heeft herhaaldelijk dit verwijt: ‘het grievendste van allen; dat ik gewetensdwang wil’[2] opgenomen.

Tegen het vóóroordeel zijner wederpartijders, tevergeefs.

Toch is, voor den ònpartijdigen onderzoeker, de beslissing over de gerechtvaardigdheid van het verwijt geenzins moeilijk: Ubi rerum testimonia adsunt, non opus est verbis!

De zakelijke bewijzen liggen in de aard der vrijheden, voor wier erkenning Groen in zijne publieke carrière heeft gestreden. Opvallend is het dat hij bijkans nooit is opgetreden als verdediger van zijne geestverwanten. Bijkans nimmer is hij, met zijne cliënten, geestelijk homogeen. Nimmer bijkans strijdt als Staatsman hij voor materieele, godsdienstige of maatschappelijke meeningen; maar bijkans steeds uitsluitend voor de staatkundigen vrijheid, het formeele beginsel, dat aan de belijdenis en verwerkelijking van de door hem zelf vaak verworpen beginselen, door den Staat geenerlei belemmering in den weg mag worden gelegd[3].

Dit in te zien is voor het begrip van Groen van het allerhoogste belang.

Zoo beteekent Groen's strijd voor de Katholieken niet instemming met de katholieke godsdienst, die hij, naar hij tot veler verontwaardiging in volle Kamerzitting zeide als privé persoon ontsierd door ‘persoonlijk bijgeloof’ meende, maar een strijd als staatsman voor de rechten van de belijders van dit ‘bijgeloof’.

1) Ned. Gedachten I, blz. 238.
2) Adviezen, I, pag. 53 1856.
3) Heldring stelde zich in 1870 een actiever optreden in zake het onderwijs aanbevelende, op het *clericaal* standpunt: ‘Spreekt een lid der Staten-Generaal in naam van het *Christelijk-nationaal onderwijs* of in naam *der Kerk* - welk een verschil!’
Groen corrigeerde onmiddellijk: ‘Als lid der Staten-Generaal spreekt men *in naam van het regt*. Elk lid is, krachtens zijn eed, ter verdediging van *elke* verongelijkte gezindte verpligt’.
Ned. Gedachten 1870 no. 35-36.

‘Niettegenstaande de warmte mijner protestantsche overtuiging’ heb ik ‘de regten mijner tegenstanders voorgestaan.’

Hierin ligt juist het onderscheid tusschen hem en de vrijzinnige reactie der Aprilbeweging: ‘er (is) nog eenig onderscheid tusschen hem die, na bewijzen van onpartijdigheid te hebben gegeven, door een enkel woord eene welligt regtmatige gevoeligheid opgewekt heeft, en hen die, in hunne redevoeringen voorzichtig en beleefd, een grondwettig recht door daden hebben verkort.[1)]

Zoo beteekent Groen's strijd voor de Afgescheidenen, geen strijd voor hunne beginselen of geen sympathie met de daad hunner scheiding: integendeel keurt hij ze streng af: hij strijdt slechts voor het *recht* der Afgescheidenen, om, op eigen verantwoordelijkheid te doen wat hij afkeurt.

Zoo beteekent Groen's strijd voor de ‘orthodoxie’ in de Hervormde Kerk, geen strijd voor de confessioneele beginselen, maar voor het *recht* der Hervormden, om niet door den Staat of zijne administratieve machine, de dominocratie der ‘Hoogeerwaarde’ Synode, uit vermeend ‘staatsraison’: de handhaving der ‘confessioneele vrede’ en der ‘verdraagzaamheid’, belemmerd te worden, naar de eigenaardigheid van hunne gezindheid, binnen die kerk, autonoom te zijn.

Zoo beteekent ten slotte Groen's strijd tegen den eedsdwang, geen strijd voor het atheisme, of welke andere richting bezwaar tegen den eed kon doen ontstaan; maar een strijd voor het *recht* van den atheist, niet door den Staat gedwongen te worden tot daden tegen zijne conscientie.

Bewijzen te over reeds, voor wie de waarheid zien wil, dat inderdaad de handhaving der vrijheid niet middel maar zelfdoel van Groen's politiek was.

Doch er is nog een onomstootelijker bewijs, dat tot hiertoe niet bij gebracht is. Ik meen den inhoud van zijne, tot nu toe ongepubliceerde jeugdgeschriften, dateerende van vóór 1829; van vóór het jaar dus, dat de tot dan liberale Groen de antirevolutionaire beginselen bewustelijk omhelsde.

Hier kan dus geen sprake zijn van ‘Verstellung’; hier valt

1) Adviezen 1, pag. 39.

zelfs de mogelijkheid weg, dat de zucht naar vrijheid tot dekmantel van kerkelijke dwangzucht zou worden gebezigd.

En nu is het merkwaardig, dat juist in deze geschriften, het domineerende karakter van Groen's vrijheidszucht bijkans bladzijde aan bladzijde aan het licht treedt; vooral in de voorliefde waarin, op soms zelfs ietwat gezochte wijze, partij wordt gekozen voor de aangevallen of verdrukte partij.

Merkwaardig is in dit opzicht o.a. het uitvoerige en juist in deze dagen weer zeer actueele opstel 'Over de oproeping tot ondersteuning der Grieken'[1]. Deze oproeping, o.a. door Gijsbrecht Karel van Hogendorp onderteekend, riep hulp in voor de 'heldhaftige bewoners van het beroemde Griekenland', die 'met zeldzame volharding den edelen strijd voor vrijheid en godsdienst voeren.' 'Moedig spannen zij,' luidt het manifest verder, 'alle krachten in, om zich te ontwringen aan het juk van een volk, hetwelk, vreemd aan Europa's grond en zeden, alle zaden van wetenschap en beschaving in zijn eigen boesem verstikt, en den Christelijken godsdienst stelt tot een voorwerp van bittere verachting en ondragelijke verguizing.'

Groen stelt tegenover deze romantische rhetoriek een nuchtere en zakelijke apologie van het recht der Turken.

Hij bestrijdt de stelling dat de partij der Griekent dient te worden gekozen op grond dat zij een strijd voor 'vrijheid en godsdienst' zouden voeren, tegen tyrannie en barbaarschheid. Hij toont aan dat de huidige Grieken niets te maken hebben met de Grieken der klassieke periode; dat de overheersching der Turken historisch gerechtvaardigd wordt door de moreele superioriteit der sobere, eerlijke en rechtvaardige Turken boven een zedeloos, verbasterd, zwak en slim Byzantisme. Hij stelt, dat tegen tyrannie de Turksche rechtsinstellingen grooter waarborg opleveren en het Turksche volk grooter weerstand bezit dan vele westersche hebben getoond te bezitten. Op het stuk der godsdienstige verdraagzaamheid dragen naar zijne meening, de Mohammedanen, veeltijds, verre boven de Christenen den palm weg.

In het algemeen betwijfelt hij of de strijd tegen den Turk

1) Rijksarchief.

op de klassieke gronden gerechtvaardigd, christelijk, en in het ware belang der Europeesche beschaving moet worden geacht.

Hoe ver staat de jonge man, die, in dien tijd, zóó als advocatus diaboli durfde optreden[1] van den Groen der vrijzinnige legende, van den bekrompen fanaticus voor een bepaald kerkgeloof!

Sterker nog is het volgend voorbeeld, ontleend aan een klein, onlangs door mij uitgegeven[2] opstel uit 't jaar 1826: ‘Aanteekeningen op een reisje naar de Coloniën der Maatschappij van Weldadigheid’ te Ommeschans. In dit etablissement werden de bedelaars als misdadigers behandeld.

‘'t Geen wel het aanstootelijkst van alles mag worden genoemd’, zegt Groen - en de passage is kenmerkend voor zijn vrijheids-opvatting - ‘is de onzedelijke afscheiding der familie; de vrouwen worden afgezonderd van de mannen; alleen zij, die wettige bewijzen van huwelijk bijbrengen kunnen - en hoe weinig is dit onder die klasse van menschen het geval? - worden nu en dan, schoon zelden, zamengepaard, in den trant, waarop men handelt bij de veefokkerij; ja zelfs kwam het ons nog twijfelachtig voor, of niet de vrijheid om met elkander te zijn, zich alleen uitstrekt tot het zamen wezen gedurende een paar uren in de algemeene zaal; althans onze leidsman verdedigde den maatregel met te zeggen, dat vermeerdering van de bevolking strijdig is met den aard van de instelling’.

De verontwaardiging over het opgemerkte, brengt Groen nu echter hierop niet tot jammerklachten over hun ongeluk; niet tot voorstellen ter verbetering, maar - en dit typeert hem - tot den wortel der zaak, in de volgende merkwaardige beschouwing van de ‘rechtspositie van den bedelaar’:

‘Is bedelen een misdrijf?

Iemand tot armoede, hetzij door, hetzij buiten zijn schuld geraakt, vraagt aan anderen om hulp en onderstand; deze kunnen die hulp weigeren; maar, zoo zij die geven, zoo de arme aldus kan bestaan, *welk regt heeft het gouvernement om zich daarmee te bemoeien?* Laat het zijn schuld zijn, dat hij arm is geworden: hij is daarvoor door zijn armoede zelve ge-

1) Het stuk was voor uitgave bestemd.
2) Ons Tijdschrift, Oct. 1913.

straft; maar van waar het regt om hem nu van datgene te berooven, 't welk aan iedereen toekomt, de bevoegdheid om van de mededeelzaamheid zijner medemenschen gebruik te maken? Iedereen moet het brood verdienen, dat hij eet; het is zoo; hij behoort het te verdienen; doch kan hij er toe gedwongen worden? er zijn, vooral in de hoogere standen der maatschappij, zoo vele menschen, die hun brood niet verdienen; en zoo niemand zijne diensten willekeurig aan de Maatschappij onttrekken mag, geldt zulks meer omtrent den bedelaar, dan omtrent den werkloozen verteerder van voorouderlijke schatten? *Daarenboven*, *de bedelaar heeft evenals ieder mensch zijne rechten*, *en deze*, *daaronder zijne persoonlijke vrijheid*, *behooren heilig te zijn*, *zoolang hij zich aan geen inbreuk op de regten van anderen schuldig heeft gemaakt. Noch het belang van den Staat*, *noch het nut van het algemeen*, *noch de weldadigheid van het voorgestelde doel kunnen voor de miskenning der bijzondere regten eene genoegzame verontschuldiging zijn*. Wanneer men met de wijsgeeren der verloopene eeuw een Maatschappelijk verdrag onderstelt, waarbij iedereen ten voordeele de Maatschappij afstand heeft gedaan van zijne bijzondere regten, en dus zich als 't ware onvoorwaardelijk aan het Bestuur dier Maatschappij onderworpen heeft, dan kunnen dergelijke stellingen toegegeven worden; doch even daarom is het ook zoo waar, dat die wijsbegeerte, welke zich als voorstanderesse dier Vrijheid aanbevelen wil, uit derzelver aard de aanleiding geeft tot het schrikkelijkst despotisme'[1)].

In deze, in 1826 geschreven bladzijde, vindt men een kort begrip, avant la lettre, van het wezenlijke, het kenmerkende in Groen's latere politieke standpunt, en tevens van zijne stelling tegenover de vrijzinnigheid.

1) Merkwaardig als bewijs, hoe inderdaad gelijke beginselen tot gelijke practische uitkomsten leiden is die, van bovenstaande tot dusverre ongepubliceerde pagina uiteraard geheel onafhankelijke uiteenzetting over dit 'recht van den bedelaar' in Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman: Gezag en Vrijheid (1874) leidende tot de conclusie: 'Onze onregtvaardige wetgeving op de bedelarij moge het budget van sommige gemeenten ontlasten, zij bezwaart het schuldregister van het Nederlandsche volk! (pag. 235).

Welnu, wat dunkt U? Vindt gij in deze slechts voor zich zelven geschreven aanteekening de verborgen roerselen van den heimlijken absolutist ontdekt? Acht gij den ‘rijken jongeling’, die opkwam voor de vrijheid, voor het recht van den bedelaar de waarschijnlijke vader van den staatsman, die, naar v. Limburg Brouwer's woord, ‘slechts ééne vrijheid in bescherming nam,...om ze dienstbaar te maken aan zijn eigen stelsel en zijne bijzondere willekeur?’

Neen, nietwaar? Wèl inderdaad blijkt in Groen de vrijheidsdrift de diepste drijfkracht van zijn wezen, en nimmer zal men deze groote persoonlijkheid ten volle kunnen begrijpen, eer men inziet, dat hij, naar hij éénmaal, aan het einde van zijn leven zelf geschreven heeft, onder onze staatslieden niet alleen is onze eerste *antirevolutionair*, maar bovendien, en juist *deswege*, niet onze eerste, maar wèl onze eenige consequente *liberaal*[1].

Mocht ik tot het begrip van *dien* Groen van Prinsterer, die mij zeer lief is, u iets hebben nadergebracht!

1) ‘La politique libérale et anti-révolutionaire’ schrijft Guizot ‘Eene samenvoeging (liberaal in den echten vrijheidszin genomen) van treffende en leerrijke juistheid’. Nederlandsche Gedachten 1870 no. 28. Liberaal dus in den zin, waarin de Gasparin het bezigt, wanneer hij ‘le nouveau liberalisme’ aan ‘l'ancien libéralisme’ overstelt. ‘Le nouveau libéralisme refuse certaines choses à l'Etat. Il lui refuse l'Eglise et l'Ecole. L'ancien libéralisme: Elle est despotique à l'excès’.

Wordsworth: Kerkelijke Sonnetten[1)]
Vertaald door
Albert Verwey

I. 4. Druïden-ban

Liefde en ontferming traden u temoet,
Verworpen Doemling, wie door priester-toorn
De gaven zijn ontzegd van vuur en koorn,
Van iedre vriendschap die mensch menschen doet.

Toch vergt onze eerbied, dat hun eenig goed
Deze ijverzuchtige dienaars van de wet
In God, d'eeuwigen Heer, hebben gezet,
Oorsprong van alle dingen, bron en vloed

1) De engelsche titel is ‘Ecclesiastical Sonnets’ en de dichter zegt: ‘Mijn doel was, zooveel mogelijk, mijn overzicht te beperken tot aanvang, voortgang en werking van de kerk in Engeland, zoowel voor als na de Hervorming.’
Het werk bestaat uit drie reeksen, waarvan de eerste (39 sonnetten) de geschiedenis van het Christendom sinds de eerste tijden tot het hoogtepunt van de pauselijke heerschappij behandelt. De tweede (46 sonnetten) gaat tot de Restauratie, terwijl in de derde (47 Sonnetten) bij uitzondering de lotgevallen, maar voornamelijk de diensten en plechtigheden van de kerk vermeld worden.
Wie Wordsworth alleen kennen in zijn natuurliefde begrijpen hem maar ten deele. Er is een geestelijke liefde op gevolgd die in het Christendom van de Hoogkerk het voorwerp voor haar gedachten vond. Als de dichter van die *beide* liefden verschijnt hij in de ‘Kerkelijke Sonnetten’.

Van wijsheid, orde en recht. Bevend ontbond,
Als met voorweten van de aanstaande storm,
Die boodschap zich zoodra 't gesternte ontstond.

En nog, daar in die dichte wouden, slaat
De oer-waarheid heen door bijgeloovge vorm,
Die 't hart vult met berouw, maar dat niet baat.

I. 7. Na de eerste vervolging

Zooals de vogels, is de storm voorbij,
Weer blij zijn en hun nest bedrijvig heelen,
Of dankbare en gelukkige liedren kweelen
Naar blauwen hemel en bebloemde wei,

Zoo in herbouwde tempels hieven zij
Die de vervolging overleefden, weer
Hun stem omhoog en zongen d'Eeuwige eer,
En vierden hun verlossing in een rij

Van kerkelijke feesten en gebruiken;
Temidden van hun vrees diep onderricht
Dat zelfs de haat in woede en duisternis

Niet min, door 's Hemels gunstig aangezicht,
Onwillens, vreugd en voedsel doet ontluiken;
Want alles schijnt meer schriklijk dan het is.

I. 16. Overreding

‘Ons leven, Koning, is die musch gelijk
Die in de zaal, waar 't laaiend vuur u warmt
Aan 't feestmaal met uw hoofden, binnenzwermt.
Hem dreef de winterstorm. Hij nam de wijk

Naar hier en fladdert haastig rond. Maar, kijk!
Hij rept zich en snelt voort, kou uit kou in.
Geen weet vanwaar hij kwam en evenmin
Waarheen hij gaat. - Juist zóo, zóo weinig blijk

Geeft van zich onze Ziel. Wij kennen haar
Zoolang ze in 't lichaam woont, dat warm haar dient,
Maar uit wat weerld zij kwam, wat wel of wee

Wacht waar ze heengaat, deelt geen mond ons mee.
Als dit geheim de Vreemde ons openbaar,
Dan moog' hij welkom zijn, en ons een Vriend.'

I. 21. Afzondering in 't klooster

Lans, schild en zwaard verafscheid, aan zijn zij
Een bidkrans, in zijn hand een boek, - of staf
Onschuldig als een herdersstaf, - legt hij,
De Hoofdling, moe van strijd, de wereld af

En bergt zijn herfstig hoofd waar in de abdij
De monniken wonen. Maar geen vrede in 't laf
Verbergen zoekt hij: met elk nieuw getij,
Dag, avond, nacht, als 't klokje maning gaf,

En in zijn cel gedurig, winden zich
Boetvaardige gepeinzen om de tronk,
De ras vergaande, van zijn menschewaan,

Als eiloof rond een olm, grijs, kronkelig.
Toch, zie hoe vriendlijk loon de omstrengling schonk:
Schoon bloeisel, onverderfelijke blaên.

I. 22. Kluizenaarschap

Mij dunkt dat naar een ledig kluiznaarsoord
Mijn voeten liefst zich wendden: rotsge streek,
Een droge grot daarin, dichtbij een beek
Die stortlend, trap na trap, de stilte stoort,

Doch, voor mijn oogen, zijn gedonder smoort
In de doorzichtige gladheid van een kreek.
Daar hij in boschgewelven kronklend week
Zou zeker feeënstoet die flonkrend gloort

Mijn droomen aadlen. - Dat daar linden disch
En beuken beker heel mijn huisraad zij.
Mijn bed van dor gebladert. Nachtwacht is

De klagende uil me, en - kraait hij nog zoo stijf -
Niet luide uit dorp of wijk de haan voor mij,
Moe van de wereld en haar druk bedrijf.

I. 23. Berisping

Maar hoe als Een door boschje of bloemveld trede,
Naar lust gedoogend dat zijn trage voet
Hem weeldrig volgt, en daar uw Schim ontmoet
Er statig dwalend, o Eerwaardige Bede[1)],

1) Venerabilis Beda (674-735), de groote geschiedschrijver van de Engelsche Kerk. Hij woonde en werkte in Northumberland, en overleed nadat hij de laatste woorden gedikteerd had van een vertaling van 't Johannes-Evangelie. Ranke zegt nadrukkelijk (Engl. Gesch. I, 17): Der erste Germane, der sich die allgemeine aus dem Alterthume stammende Gelehrsamkeit aneignete, ist ein Angelsachse gewesen: der ehrwürdige Beda.

Heilge en geleerde, uit de gewijde stede
Van uw verbazingwekkende arbeidsmoed
Bevrijd, waar wilde kust en golvenvloed
U ruige wekkers waren tot die zede

Van staêge vlijt: verheven kluizenaar!
De onwaardge die de aeloude schuld ontduikt
Van Adams kindren, hij vergat voorwaar

Uw ijver en uw nooit verslapt gebruik
Van een lang leven, en in de uiterste ocht
De kostbre dienst van uw laatste ademtocht.

I. 34. De kruistochten

't Getulband volk stort in een zwerm die zwelt
Het westen langs; Zuid-Frankrijk uitgevlucht,
Glinstert de Halvemaan in Spanje's lucht
En 't zacht Itaalje vreest vernieuwd geweld.

De strijdbre Turk die graag zijn rust ontsnelt
Houdt straks - wie weet - de Bosporus overbrugd
En spreidt zijn tenten waar het heuvelrugt
Langs grieksche dalen, tuk op 't open veld.

Blaam dan niet hen die heel de Christenheid,
Toen, door die sterkste hefboom van 't gemoed,
Verbeelding, tilden - scheen het - uit de stand

Haar doorgaans eigen: - onbedwingbre vloed,
Stijgt ze en aan 't ongeloovig heir ontrijt
- God geev' 't - zij Christus' Graf en 't Heilge Land.

I. 39. Pauselijke oppermacht

Tenzij tot Petrus' Stoel de onzichtbre wind
Moest komen en verlof tot waaien vragen,
Wat mocht hij meer? - Droomende dichters dragen
De Liefde een heerschappij op die begint

Noch eindt: zulk grensloos, lichaamloos Bewind
Zit hier in nuchtere ernst, - het heft de lagen,
Verwart de wijzen, deelt de sterken slagen,
Op aarde, in hemel bindt het en ontbindt.

Weersta - de donder slaat u. Kruip - versmading
Zal uw belooning zijn. Van land tot land
Zijn de oudste tronen wisselvallige gading

Voor tooverstaf die ze in zijn cirkel bant,
En wie hem zwaait de Paus: 't zij ter verzading
Van toorn of vrede: onze aarde is in zijn hand.

II. 30. Het doelwit

Wat doelwit wenkt de wijzen? minder niet
Dan dat de ziel, van zinnedwang bevrijd,
Haar God weer schouwend in de uit donkerheid
Herbrachte dingen die geen stervling ziet,

In Hem, niet in een vorm, haar heil geniet: -
Geloof, dat beter dan geboekt beleid
De Aartsvaders diende, eer Woord, tot Wet gewijd,
Nood deed voor 't volk dat licht zich lokken liet; -

Geloof, volmaakter nog, waarmee de Heer
Van alle dingen, zelf een Geest, toen pas
De Christendrang begon, de harten vulde

Van hen, die eerbiedvol en door zijn leer
Geleid, Zijn Wil volgden, hoe hard die was,
En brachten Hem in geest en waarheid hulde.

III. 1. Verschijning

'k Zag de gedaante van een schoone Maagd
Alleen gezeten onder donkre boom,
Door 't innige hangsel van de bladerzoom
Leek mij haar klaarheid schaduwlief omkraagd.

Zij was geen Geest. *Dat* had mijn hart beklaagd;
Want zij was een die 'k liefhad zonder schroom;
Maar daar ik ze aanstaarde in een teer gedroom
(Of was mijn speelsche geest door slaap geplaagd?)

Werd haar lichaamlijk wezen - vorm, gezicht -
Hoewel nog kenbaar toch als sluiering
Van zonnige mist; - toen zag ik gulden haar,

Lijf, leden, trekken, saam, niet na elkaar,
Als in een dralende wedijvering
Van zich ontbinden, opgelost in licht.[1)]

III. 4. Buitenkerklijken: Milton

Nog wordt de Waarheid nagespeurd, de wind
Belast met rijke woorden, denkens-sterk;
Hetzij de Kerk die drift van taal bewerk
Of een Platonisch vroom-zijn, dat zich bindt

1) De gestalte die Wordsworth verscheen was die van zijn dochter. Toch zag hij in de verschijning, die hem tebeurtviel juist toen hij in zijn werk aan de nieuwere geschiedenis van de Kerk (na de Restauratie) genaderd was, geen persoonlijk vizioen, maar een aanduiding van de bezorgdheid die hij, op dit punt van zijn beschouwing, voelde omtrent het lot van Engeland.

Aan d'eigen geest, die zich op God bezint.
En Eén bouwt onvergankelijk gezang,
Schoon eenzaam gaand zijn onverzelde gang,
Waar hij nacht vóór, gevaar nabij zich vindt.

Toch niet alleen, noch machtloos tegen druk
Van droefheid, want langs sterrige sferenweg
Fluistren geheimen neer tot waar hij woont;

En zuivre geest van hemelsch licht-geluk
Schijnt door zijn ziel - ‘opdat hij zie en zeg
Wat voor geen sterflijk oog zich ooit vertoont.’

III. 9. Willem de Derde

Kalm als een onderstroom, genoegzaam sterk
Dat hij millioenen golven gaadren kon
En gaan van zee tot zee, voor storm en zon
Gelijklijk ondoordringbaar, - zwerft in 't perk

Dat hij zich stelde (en zalig zoo dat werk
Door vróómheid geadeld hem de voormacht won
Op 't wereldsch woelen) wijkt waar hij begon
De geest van Nassau niet van 't stellige merk.

Had ooit een stervling eedler doel voor daad?
Bevrijding was 't, niet haat, wat hem bewoog.
En waar in moedige hoop hij voorwaarts gaat,

Veroovraar die in elks oog liefde leest,
Schrikt de aan de Paus verknechte wankelgeest
Terug voor 't oordeel van zijn standvast oog.

III. 18. Landgeestelijke

Een koestrend haardvuur, een gastvrije disch
En een verfijnde landlijkheid behooren
Bij 't vriendlijk huis, waar tusschen de ingeboren
Dorplingen hij woont die hun Herder is.

Schoon van zijn eigen lijdzaamheid gewis
Als zwaard in schede, en schoon hij nooit laat hooren
Een woord van trots of dat de vree kon storen
Van zijn genooten, - was ooit min gemis

Aan waar geluk, aan grootheid, als waar deze,
Gedost in het Gezag dat Christus leent,
De ontzachbre hand, staande op den kansel, heft,

Bezweert, en smeekt, en hardste harten treft,
Opdat aan Gods Woord onderworpen weze
De opstandige mensch in ongeloof versteend?

III. 39. Te bouwen kerk

Hier de verkozen plek: de maagdlijke aard,
Waar nog de dauw aan spriet en struiken hangt,
Verdwijne, opdat de dankbre grond ontvangt
De hoeksteen van 't Gebouw dat God aanvaardt;

Ook 't bloeiend hazelhout, dat iedre Maart,
Gehard door sneeuw en ijs, zijn knoppen zet.
Die eiken, luistraars naar Druïden-wet,
Leven nog lang, als tempel-scherm gespaard

Voor 't rein geloof. Waar mooglijk hier, omrand
Door madelieven, herders zaten, vlechtend
Meikransen, zal, voor wie God knielend loven,

Het heilig altaar staan, en dan, vanboven,
Zweeft de mystieke Duif, de wieken rechtend,
Dat geen Godslastring macht hebbe over 't Land.

De Aphroditè van Cyrene
Door
P.N. van Eyck

Een nieuwe ervaring van schoonheid, - en wéér vermeerdert de herinnering aan de wanden der ziel het getal der gedenkteekenen. Een beeld staat in de wereld van mijn innerlijk leven binnen een suizende stilte te peinzen, en teeder, naakt als het is en, geheel als mijn herinnering zelf alreeds, wazig nu, lijkt het volkomen de nochtans strak-marmeren vrouw die ik gistermorgen met een niet verwachte ontroering, in de ongewijde omgeving van een museum aanschouwde.

Zij is voor eenige maanden in Tripolitanië gevonden. Zij stond er, naar het schijnt, aan den terrasrand van een hoog op de heuvelen gelegen tempel van Aphroditè. De godin zelve heet zij, - een gewaad plooit naast haar af over de opwaartsgebogen staart van een dolfijn, zij verrees, weer altijd de anaduomenè, uit het bad of den stroom waarvan zij eertijds met de nu ontbrekende armen uit de ontbrekende haren de zware droppelen wrong. Zij is schoon en zij komt ons uit Cyrene. Haar herkomst geeft den geest een droom. Ik denk aan de weelderig-bloeiende stad die een rijkdom van leven en een genotsdrift gekend heeft als weinige met haar; die misschien een kunst bezat waardoor dat leven in fijne vormen verbeeld werd; die, dit althans weten wij zeker, haar neerslag vond in de wijsbegeerte van Aristippos den Cyreen en een gansche school zijner leerlingen. Rijkdom en bedrijvigheid van leven, weelderigheid van zinsontwikkeling als kenmerken der Cyrenen, - een philosophie welke, hedonistisch genoemd, niet beschouwend

maar voor alles praktisch, in het genot het doel des levens begreep en doorleefde. Aristippos leerde die *μονοχρονος* □*δονη* die hij gelijk een altijd nieuwe vlam begeerde, om er den gloed van te voelen heenslaan door zijn hunkerend wezen. Er is geen onsterflijkheid der ziel, geen grensloosheid des levens, wij kennen één grens, de geboorte, wij kennen een andere, den dood, de tijd tusschen deze twee einders is al wat wij bezitten. Dien moeten wij dus zoo volledig mogelijk vullen. Laten wij niet één bereikbaar genot vergunnen ons te ontgaan, laten wij met geen ijdele gedachten ons zelf de minuten afhandig maken, waar wij een nieuwe ervaring in kunnen toevoegen aan den schat van innerlijke doorleefdheden. Waarlijk, wij hebben geen seconde te verliezen, want zij kon zwaar zijn van genot maar zij kon evenzeer een der laatsten zijn, en moesten wij dan scheiden zonder dat geheel eenige, voor altijd verloren gegane gewin gekend te hebben? Onherstelbaar verlies! Laten wij het lichaam spannen tot zijn uiterste bekwaamheid, dan zullen die sublieme kennis- en genotsorganen die wij uitsluitend dóór het lichaam bezitten, onze ziel, onze geest, onze zinnen, zoo wijd en zoo krachtig zijn als zij zijn kúnnen en te grooter is ons het beschikbaar domein der wereld, om aan onze rustelooze begeerten de bevrediging te geven die door een andere begeerte heen weer voortjaagt naar gansch andere bevrediging. Zóó dacht Aristippos over het wezen van het leven en de wijze waarop hij het voeren moest, en zijn levensleer was noodzakelijk min of meer een stelseling van de onbewuste levensvoering zijner genooten. Die hadden in zijn wijsbegeerte hun eene neerslag bereikt en wij zochten tot op heden naar dien andere waartoe een in zich volledige levenswijze van zelf schijnt te komen, naar haar kunst.

Zij ontbrak. Gelijk er een Cyreensche wijsbegeerte bestond, zoo kenden wij geen Cyreensche kunst. Daar van zoovele voorwaarden eener groote kunst in Cyrene de vervullingen aanwezig waren, moet er ééne ontbroken hebben, wier gemis de hoogste zelfvereeuwiging der menschen onmogelijk maakte. Het oude leven der Grieken hebben wij als onmiddellijk materiaal niet meer voorhanden. Aristippos' wijsbegeerte is het voornaamste waaruit wij de gewenschte zekerheid zouden moeten

afleiden. Geeft zij daar mogelijkheid toe? Misschien. Ik denk nu hoofdzakelijk aan beeldhouwkunst en vraag: is het voor een waarachtig Cyreen, als hij bewust of onbewust naar den geest leefde van zijn vaderstad, mogelijk, het oogenblik in welks genot alleen het wezen van zijn bestaan ligt, een waarde te geven die voortleeft tot lang na het vergaan van dat oogenblik? Er is eerstens de moeilijkheid dat de kunstenaar noodzakelijk als zoodanig, als werker of als zwoeger zelfs, een slechte Cyreen moest zijn, er is die tweede: dat het oogenblik reeds onherroepelijk tot in den bodem geledigd werd in de korte spanne van zijn eigen bestaan, en het volledig in het kunstwerk te willen herscheppen zou beteekenen: een herhaling te beproeven die als poging alleen mislukken kón, daar het beproeven zelf al in strijd was met de ziel van wat men herhalen wilde. Ik weet niet of de werkelijkheid het doorvoeren van zulke redeneeringen, - naar hun aard globaal en de macht der individualiteit eenigszins verwaarloozend, een ideaal bovendien dat de enkeling nooit zal kunnen bereiken - toelaat. Soms minacht zij in haar supreme zelfgenoegzaamheid de wetten die wij uit haar trachten af te leiden. Maar is het niet waar dat van Aristippos' leer onvruchtbaarheid het dadelijk gevolg is en dat zij eerst haar rectificatie moet vinden in die van Epikouros, vóór zij den kunstenaar stof en geest kan leveren? Want niet in het genot, maar in het geluk stelt deze het doel, niet in het oogenblik maar in den toestand. Om den laatste te bereiken zal er een voorzichtig onderzoek der oogenblikkelijke geneuchten noodig zijn, hebben wij in hun wezen te boren tot wij weten dat hun vreugd en voordeel niet met grooter leed en nadeel zal gekocht worden, zullen wij veel dingen moeten opofferen om tot de hooge vervoering der ziel te geraken die wij, wanneer wij aan de beteekenis van dit woord denken met schroom, geluk noemen. Nu eerst verkrijgt het genot des geestes zijn volstrekten rang boven dat der zinnen, nu eerst kan voor één, durende, vervoering de ziel van het oogenblik tot buiten haar tijdgrens geleid en bestendigd worden. Nu eerst kan de kunstenaar in de idee zijner kunst, in de stof zijner ervaring, in den arbeid zijner handen den hoogen zin vinden, die hem uit al deze elementen aandrijft tot de daad zijner schepping en hem

werken doet achterlaten die tot na zijn dood de weerspiegeling en de verbeelding zijn van dat zeldzame geluk waarvan misschien enkel in de grootste uren onzer liefde en in de kunst iets gevonden wordt.

En dus: het innerlijk wezen van den Cyreenschen geest sluit het onstaan van groote kunst uit? Waarschijnlijk, maar niet het bestaan van met hem gelijktijdige groote kunst in Cyrene. Zooals de waarachtige kunstenaar, gelijk wij aannemen mogen, ten allen tijde als door een wonder verschijnt en dan, voor zoover hij vol is van den geest zijner genooten, voor de vervulling van zijn roeping vanzelf ook de daarin tegenwerkende bestanddeelen onschadelijk of zelfs vruchtbaar weet te maken, evenzoo zal iedere werkelijke kunstenaar in Cyrene voor de vervulling van zich zelf, na strijd of zonder aarzeling, den levensstaat bereikt hebben waarin hij met behoud van zijn wezen er de tegeninvloeden van wist te vernietigen en in een schoone versmelting van al het waarlijk levende zijn harmonische kunst kon doen verrijzen. Ik wil zeggen dat de Cyreensche beeldhouwer om te bestaan bewust of onbewust in zich Aristippos tot Epikouros moest omscheppen en eerst van uit die innerlijke volheid zijn wereld kon bevolken met de onvergankelijke gestalten zijner scheppende geestdrift.

Reeds een aantal maanden staat in het rijke Thermenmuseum de Aphroditè welke men gevonden heeft in den bodem onder het terras dat zij vroeger beheerschte. Ik had haar nog niet gezien en betreur het niet. Hoe anders is het mij te Rome gegaan dan ik mij in vroeger jaren zulk verblijf gedroomd had! Naar mijn mijmering van toen zou het geworden zijn als die jacht door de lusten van Aristippos zelf, zooals Pater haar in de Conclusion van zijn Renaissance in zoo schitterend proza beschrijft. Een haast koortsige onrust, een vlieden van schoonheid naar schoonheid om vergeefs te trachten de laatste schoonheid te vinden waarbinnen ik, als een bij in een rijke honingbloem, ten laatste zou rusten, duizelig van vermoeid genot. Het werd wel geheel verschillend. Er rijpen zooveel vruchten van welke ik het oogenblik hunner rijpheid niet te voren bepalen kan. Doen zij zelf het mij voelen door dat verlangen dat mij van tijd tot tijd plotseling ergens heendringt, zonder te weten waarom juist

nu, waarom juist daarheen? Gelijk die blonde morgen van gisteren, toen ik door een toevallige afspraak naar het museum ging om er de nieuwe Aphroditè te zien en in mijn oogen een beeld kwam dat mij den ganschen dag niet verlaten heeft.

Het vond tusschen de andere schatten tot nu toe geen plaats. Het is nog eenzaam en niet alleen naar de plaats. Men betreedt na een eindweegs gaan in den binnenhof door een zijdeur een gang. Het staat in een kleine kamer, met streng blauwgroen linnen behangen, van boven zacht doorlicht door een matglazen zoldering. Zelden heeft een beeld mij zoo plotseling ontroerd als dit. Het eerste gevoel was een groote verwondering, niet om het vinden der schoonheid maar om de schoonheid zelve. Ook die verwondering doorproefde ik zelden zoo plotseling, zoo sterk. Er is niets te beschrijven, men kan slechts zeggen: een naakt vrouwenlichaam. Het is Aphroditè. Neen, er zijn geen goden om aan ons sterfelijk leven een schijn van eeuwigheid te geven. Ons leven is zich zelf genoeg. Zij is niet uit den tijd dat het beeld onder de gedaante der menschen de goddelijkheid in haar ontzaglijke macht en gratie en statie deed ondervinden. Maar het is evenmin van die latere mannen die, of het lichaam zich over eigen ontoereikendheid wilde verontschuldigen, aan de leden door standen, gebaren, gelaatsuitdrukkingen, een uiterlijke, berekende spraak van ontroeringen verleende, waardoor de aandacht nog nader moest geboeid worden. Er is geen gedachte in den beeldhouwer geweest, dat het lichaam zelf, zonder iets van den geest, zonder iets van den god, onvoldoende zou zijn en hij heeft gegeven, en zoo heerlijk als de grootste, een mooi vrouwenlijf dat in zijn eenvoud de opperste triomf van het lichaam, eenige bron van alle leven beduidt. Iets meer dan menschelijke vrouwelijkheid, iets meer dan louterlichamelijkheid, en tot dit wonder zou zijn kunst niet geworden zijn. En met onzen droom aan de Aphroditè van Knidos, droom die uit mijn jonkheid de jaren begeleidt tot den ouderdom, droom van het beeld dat ik als onaantastbaarste volmaaktheid van alle kunst heb leeren aannemen en waaraan wij - gelukkig - de waarheid van dien droom, daar het verloren ging, niet meer toetsen kunnen, - is nu een andere in mij te leven gekomen, voor altijd als gene, en die, ook getoetst aan het

kunstwerk, mij nooit meer ontgaan zal. Want zeer sterk heb ik besefd dat dit mooie bleeke vrouwenlichaam door de kunst van den beeldhouwer zijn volmaaktheid als een doorschenen glans van schoonheid aan het steenen vleesch draagt, en dat het zóó, tegelijkertijd een mooie vrouw, en de triomf van het menschelijk leven, en dan die van het geluk, en dan die van het leven is, en dat deze drievoudige triomf enkel in het kunstwerk in zijn samengestelde rijkdom zoo eenvoudig kon verbeeld worden.

Kunst uit Cyrene derhalve. Misschien werd zij uit Griekenland naar Afrika gevoerd? Of woonde daar een enkele Griek die, uit zijn vaderland gekomen, in zijn eenzaamheid zijn werk verrichtte? Dan ware mijn eerste beschouwing niets dan een mijmering om een aesthetische ontroering? Ook de andere mogelijkheid blijft groot. Dat in Cyrene een geheele kunstschool bestaan heeft, waarvan wij een der toppen thans teruggevonden hebben. Men zal nu gissen naar de dateering, men zal de schoonheid gaan ontleden om haar in het ontwikkelingsschema der geschiedenis haar plaats te geven. Het zal haar niet schaden. Zij heeft ons bij haar hoogste nog het genot geschonken van déze naaktheid die men voor andere kunstwerken soms beklemmend mist: dat om haar nog niet die doorschijnende maar zeer aanwezige atmosfeer van bewondering en ontzag hangt, die de eeuwen als een etherischen mantel hebben heengevlijd om de Aphroditè van Melos, den Apolloon van het Belvedere, den Hermes van Praxiteles. Zij was ons niet vertrouwd, een versche schoonheid is plotseling opengebroken en lokt hen die haar proefden om door de uiting van hun ontroering alreeds thans, ook háár in de legende van den roem te weven, die haar den menschen voor altijd afzonderlijk in de gedachte doet zijn, en die zij nochtans niet noodig heeft om den gevoelige te treffen en van zich zelf te vervullen.

Mijnwerkersverzen
Door
W. van Bijgaarden

De bel. Nog even en dan vooruit.
De dagploeg is begonnen.
Straks komt het volk de putten uit,
waar ze zwoegden en kolen wonnen.

Een zwart gelaat en de leden moe,
zoo staan ze nog onder te wachten,
of haasten ze naar de mijnput toe
en stijgen uit diepe schachten.

En komen ze boven aan den dag,
daar blusschen ze snel de lichten
en dekken met een vermoeiden lach
met de hand de bleeke gezichten.

Ze dringen naar buiten, hun taak is klaar;
weer wilde het werk niet enden.
De weg is ver en de kolen zijn zwaar,
die ze houwen en boven zenden.

Op het land lokt de dag en het helle licht,
maar deert niet de nacht beneden.
Een enkele lamp laat het duister dicht,
waarin ze als schimmen vergleden.

Daar buiten het licht en de warme zon,
en de dag, die bloeit en wil leven,
maar onder het werk, dat van nieuws begon
en hun sterke schouders doet beven.

Weer roepen de bellen met groot geluid,
en nu: gereed om te dalen.
De stoomfluit raast boven alles uit,
om de laatste talmers te halen.

Een kleine lamp, die maar even brandt,
kan hier in het licht niet schijnen.
Straks klemmen de lieden ze in de hand,
als ze plots in het donker verdwijnen.

Een kooi valt weg en een kooi komt weer.
Het volk blijft boven slinken.
Ze gaan in den diepen afgrond neer
tot onder de schellen klinken.

De wanden vurig, met strepen licht,
de menschen bidden en vreezen.
Het werk heeft haast en wordt snel verricht,
er moeten weer kolen wezen.

De lift heesch al den nacht ze omhoog;
nu hijscht ze de menschen voor even.
Het werk rust uit, dat zich onder bewoog:
er worden geen wagens gegeven.

De arbeid is stil of ze adem nam,
en een wijle zich wil bezinnen.
Het volk, dat frisch in de schachten kwam,
zal de donkere wereld verwinnen.

En komen ze onder, daar wappert het licht
van de laadvloer ze walmende tegen;
een oogenblik staan ze hoog opgericht
en volgen hun donkere wegen.

De wagens wachten met kolen gevuld
in lange en sombere rijen;
een zware sleep in den donker gehuld
en lichtjes, die haar geleien.

En dieper de leege wagens gaan,
ze kletteren hel op de wegen.
De volle komen met kolen belaan
en rommelen van verre ze tegen.

Het paard ervoor met een angstigen blik,
zoo vaak er een licht wordt bewogen,
met gebogen kop en een stage schrik
in de moëe, schichtige oogen.

Het dak is laag, met een lichtbeweeg
wil het duister nog lager schijnen.
Bevreesd de kop voor het donker zich neeg
naar de vochtige vloer van de mijnen.

Wat lampjes ernaast en wat lampjes eraan,
zoo ijlen ze heen door de gangen,
of geduldig bij wissels te wachten staan,
waar ze altijd maar wagens verlangen.

De volle eruit en de leege erin,
dat is het gestadig bewegen.
De put spuwt de kolen de wereld in,
die diep aan zijn grond zijn gelegen.

Het wacht nu, het werk, diep onder den grond,
het begin van het daag'lijksche zwoegen.
De menschen kijken nog even rond
dan trekken ze verder in ploegen.

Een lange weg, waar geen einde aan kwam,
veel lichtjes voor ze en achter.
Een donkere gang door een steenen dam
en de put als een eenzame wachter.

De lichtjes trekken een dansende stoet
in golvende, lange lijnen.
Ze zwaaien en wenken een stille groet
voor ze ver in het donker verdwijnen.

De menschen erbinnen zoo vreemd en bang
verwonderlijk klein en gebogen.
De lampjes hel in de wijde gang:
van het duister de lichtende oogen.

De hellende lagen ten bodem gaan,
verdwijnen in slijk aan de voeten.
De muur is gespaard, waar de kolen staan,
die de delvers uitbrengen moeten.

De kolen, ze glanzen in 't geele licht
en glimmen nog zwart naast de leien,
Naar het verre hart van de mijn zijn gericht
de eenzame dwarsgalerijen.

Uit de put valt de wind met een wilde kracht
en klimt langs de kolen naar boven,
gaat de fronten langs, waar het werken wacht,
en speelt wat in pijlers en kloven.

Het volk gaat stil langs de hellingen mee
in de eind'looze gangen verloren.
De kolen een strakke, donkere zee,
verweg de lichtende toren.

Het donker is groot en een lamp is klein,
ze is in een kring gevangen.
De zware wand keert de matte schijn,
die als damp van het kruit blijft hangen.

Hun zon is hun lamp, voor een eenzaam front
het licht, dat ze niet heeft begeven.
Het helpt ze te gaan in den diepen grond
en glanst in hun donkere leven.

Ze volgen hun weg door de galerij
om de eenzame post te halen.
Het spoor is vergleden naar de onderzij
en verzet en verbogen de palen.

De stevige dragers verdrukt en geknakt,
de stuttende schoren verschoven.
Een komend gevaar, maar dat plotseling pakt,
is schuil in de scheuren daarboven.

De stempels verteerd van de vocht en vergaan,
waar welig de schimmels van druipen,
hun kracht kan niet lang aan de rotsen weerstaan,
als ze langzaam de stelling besluipen.

Het kraakt en het rommelt in 't werkende dek,
een regen van gries ritst naar onder.
Het volk schuilt saam op een veilige plek
en vreest voor den razenden donder.

Als bergen gaan loopen en 't mijnhout verscheurt,
zich de gapende diepte wil sluiten, -
wat brengt als de schrikk'lijke ramp gebeurt,
die het angstig verwachten weer buiten.

De stempels houden, de donder blijft uit,
ze schudden, maar staan als te voren.
Wel gromde het onheil en dreigde luid,
maar deinsde voor stutten en schoren.

Soms is er een weg door de steenenval
versperd en een post verlaten.
Met spitsen en schop staan de mannen pal:
het wordt niet verloren gelaten.

Ze ruimen en hakken, ze bouwen de baan,
ze kappen en stutten en schragen;
ze sleepen de stammen en takken aan
die samen het dak zullen dragen.

En schop voor schop gaan de steenen op zij,
en stapelen zich nevens in wallen,
houweelen en hamers bekloppen de lei
en zoeken wat na dreigt te vallen.

Vernieuwd kan het houden de stuwende kracht
van de levende bergen buiten;
de stempels dragen hun dreigende vracht;
het sterke hout zal ze stuiten.

Het volk er achter, dat kolen maakt
en de gangen weer veilig wetend,
hervatten de arbeid gedwongen gestaakt,
verleden gevaar vergetend.

Wanneer het een keer de oude man
van de stoere werkers mag winnen,
volharden het veld niet behouden kan,
gaan ze elders op nieuw beginnen.

Daar hakken houweelen en schuren gestaag,
dof dreunen de enkele schoten;
ze werpen de vaste kolen omlaag,
die een versche gang heeft ontsloten.

Geleegd wordt de mijn; en de harde wand
wordt langzaam gedrongen naar boven.
Het vallende front wordt over de rand
in de wachtende wagens geschoven.

Een nauwe, duistere sleuf, die stijgt,
daar moet zich de ploeg in begeven.
Waar de tastende voet een steunpunt krijgt,
zijn de stutten, die veiligheid geven.

De boren raat'len, de hamers slaan,
de kolen storten en glijden.
De spaden vullen de wagens aan,
die vol van de posten rijden.

En komen ze weer met een lading hout,
er wordt niet gewacht met werken.
De gansche pijler wordt stevig bebouwd,
den voozen zolder te sterken.

De plaats is gedekt en de palen staan.
De houwers zwoegen en haasten,
met slagen, die telkens dieper gaan
om de donkere kolen te naasten.

Ze volgen de spleten en zoeken de draad
en mind'ren de voet met hun stooten;
tot het wankele front in de diepte slaat
en verdwijnt in de ijzeren gooten.

De rijke ader wordt leeger, maar vloeit,
blijft stroomen door nauwe gangen.
De donkere pijler al wijder groeit,
al verder de lichten hangen.

Een plein van stammen, een bosch van hout,
diep onder den grond verborgen.
Een laag, en de kolen zijn afgebouwd, -
waar winnen ze nieuwe morgen.

Nog wordt er gekapt op een enkele post,
maar dan moet het werk verlaten;
als de laatste ploeg er is afgelost,
wordt het eenzaam en duister gelaten.

Dan keert de rust in de diepte weer;
ver weg gaat de arbeid woeden.
Het ruime veld heeft geen kolen meer
om de gretige wagens te voeden.

Het donkere hol, waar het duister leeft
in lange, gedurige nachten,
het mijnhout glanst en zijn schijnsel geeft,
blijft zwijgend en open wachten.

De schimmels tieren, het dak vergaat;
de warmte groeit in de kloven;
de roerlooze lucht, die er tusschen staat,
is strak als de leien erboven.

De stempels zakken, de hang valt neer,
de rotsen en bergen hoopen.
De gangen vullen en sluiten zich weer,
en dekken wat blind lag en open.

Een baaierd van steenen, een vloed van gruis,
ze vallen en rijzen en stuwen:
de plaats en de puin van het oude huis,
dat de kinderen mijden en schuwen.

Wie kent de diepten, die achter zijn,
waar leven en arbeid zwegen,
de stille hoek van de drukke mijn;
wie zag er de zolders bewegen.

De wrakke palen, ze geven geen stut,
als het zakt, aan de brekende lagen;
ze drukken al meer en de zolder schudt, -
wat zal het houden en dragen.

Een dof gerommel wordt ver gehoord,
of de mijn en de wereld vergingen,
en een gat in de ledige leien geboord
de oude werken deed springen.

Lawinen van rotsen en stroomen van steen,
waaronder de plek ligt bedolven.
Door den vasten grond trekken stormen heen,
een zee van woedende golven.

Waar de woeste pijler verlaten ligt
en de stoutsten nog angstig beven,
heeft de schim van de mijn een rijk gesticht,
uit zijn oude woning verdreven.

De gangen groeien onder den grond,
en openen nieuwe terreinen:
met elke laag, die de steengang vond,
ging een stuk van zijn macht verdwijnen.

Ze blokken en deelen het donkere veld
en dringen al verder naar voren:
een wagen met kolen, die werden geveld,
is weer van zijn rijkdom verloren.

De werkers hebben met noesten vlijt
den laatsten ader genomen;
met d' arbeid, die rusteloos verder schrijdt,
is een eind aan zijn schatten gekomen.

Ze sleepen ze boven aan den dag,
die onder verborgen bleven.
Valt de laatste kool met den laatsten slag,
worden hem de posten gegeven.

Een leege, verstorven hoek van de mijn,
waar het werk niet langer gedijde,
een sombere, diepe steenwoestijn,
is hem, als de menschen ze mijden.

Daar woont hij in wijde verlatenheid,
op de mijn en de menschen verbolgen,
verjaagd en verwonnen na harden strijd,
in holen, waar niemand kan volgen.

Soms doolt hij nog 's nachts in de gangen rond,
waar de voorste post is gelegen,
de grenzen om van zijn vroegeren grond
op verre, verlaten wegen.

Hij speurt langs de daken en keurt het hout,
en rekent en meet de kolen,
en mokt, dat weer zooveel werd afgebouwd
in den dichten donker verscholen.

Hij scheurde de steenen en brak den dam,
die boven het water moet keeren,
dat een vloed in den machtigen afgrond kwam,
om buiten, de menschen, te weren.

Zijn wil is verwoesting, zijn adem is gas;
de kolen puffen en blazen.
De kleine vlam brandt hoog in het glas;
de winden dringen en razen.

Het stof van de kolen, de bleeke brand,
als een vonk het gas heeft ontstoken,
de gloed vult de gangen, - aan alle kant
zijn vurige bloemen ontloken.

De moedige mannen houden stand
en kampen met 's vijands machten,
herwinnen het even verloren land
weer telkens met nieuwe krachten.

Ze keeren het water en blusschen het vuur,
en leggen de gangen weer open,
en naderen dichter met elk uur,
die binnen op uitkomst hopen.

Geen aarzeling leeft in de kleine ploeg,
al verder de hulp kan reiken.
Wie het heftige vuur in banden sloeg,
deed den schim van de mijn weer wijken.

Een bittere krijg om het hoogste goed,
de zucht naar de schat en het leven;
geen onheil het werken versagen doet,
dat redding daar achter moet geven.

Aan den gapenden mond staat een stille wacht
en beiden den afloop met zorgen.
Ze staren met schrik naar de stomme schacht:
wat houdt hun de toekomst verborgen.

En komt aan den dag de eerste aan, -
wat de wielen dan langzaam gingen;
de kooi liep licht langs de ijzeren baan.
De mannen vreezen en dringen.

De lift rees zacht uit de diepe put
met zijn droevige last naar boven.
Voorzichtig, dat niets de wagen schudt,
wordt ze zwijgend de kooi uitgeschoven.

Ze mijdt de keien, ze volgt den weg;
gewillig wijken de menschen
in de stille, dichte, levende heg,
terwijl ze de mijn verwenschen.

Ze treden terzij, waar de wagen komt
en kijken met starre oogen.
Ontzetting pakt ze, ze deinzen verstomd:
een huivering heeft ze bewogen.

Ontroering en weedom welt op uit de mijn;
in deernis verwachten de vrouwen,
in weemoed om die daar verloren zijn
en den helderen dag niet meer schouwen.

N e u z e n, Januari 1915.

Het verlangen
Door
J.C. Bloem

Aan R.T.A. Mees

Wanneer ik naga, wat het is, dat scheidt - niet den dichter van den niet-dichter, want dat is het scheppingsvermogen; niet den lettré van den voor kunst ongevoelige, want dat is de smaak - maar den dichterlijken mensch (in den ruimsten zin des woords) van den ondichterlijken, dan geloof ik, dat dit is: het verlangen. ‘Dit woord is vaag’ zal men mij zeggen; ‘terecht’, antwoord ik, ‘want zoo mogelijk nog vager is het begrip’. Niettemin is het woord een der gewoonste en meest gebruikte uit onze taal, zij het dan ook niet met dezelfde schakeering van beteekenis, die ik er thans aan wil hechten. En juist op die schakeering komt het in dezen aan.

Immers, verlangen doet ieder mensch. Niemand toch is zoo gelukkig, of hem ontbreekt wel wat, dat hij graag zou willen hebben. Maar bij het meerendeel der menschen zijn deze verlangens van een lagen aard, onverheven en onmachtig zich te verheffen, 't zij dan dat zij zich richten op stoffelijke of op geestelijke goederen. Dit doet er niets toe - nog daargelaten dat deze onderscheiding als zoodanig van zeer betrekkelijke waarde en nooit ten einde toe door te voeren is.

Het verlangen, dat ik op het oog heb, is een ander. Het is niet de ontevredenheid om een gemis, die een leven, dat overigens zoo kalm als een sloot zou zijn, vertroebelt met haar slijmerig kroos; het is de goddelijke onvervuldheid, die, wel verre van ons het leven tot een last te maken, ons juist

den anders onduldbaren last des levens doet dragen niet alleen, maar zelfs boven al beminnen.

Zonder dit verlangen - wat ware het leven ons?

> Nox, et tenebrae, et nubila,
> Confusa mundi et turbida.

Uitgestooten in den nacht des leeds, in den storm der wanhoop, gefolterd tusschen de gloeiende tangen der dagelijksche nooddruft - wat is het, dat ons rest boven de vlagen, dat ons immer en immer weer doet drijven in den wolkloozen aether van het geluk, op welks vleugelen wij verder reizen dan de benepenheid, die ons kluistert, ons ooit zou toestaan, wat anders dan dit verlangen? Het is het eenige getrouwe hart, waaraan wij ons altijd kunnen uitstorten, waarvoor onze tranen nooit hinderlijk, onze vreugden nooit vreemd zijn.

> Spreek ik dan nu altijd alleen met u?
> Geen omweg langer en geen pijnlijk zien
> Of de andre naast mij goedkeurt wat ik zeg?
> Maar blind en doof voor elk, behalve alleen
> Voor u, aldoor uitstorten wat ik denk
> En weten - zooals onbewust een kind
> Het van zijn moeder voelt - dat gij en ik
> Een zijn, dat wat ik spreek gij spreekt in mij,
> Dat wat gij luistert altijd is uzelf?
> O duld het, duld het dat ik dit geloof.
> Ik kan niet leven als ik niet mijn Ik
> Opoffer en geheel vergeet. Geen weet
> Hoe smartlijk mij die leven was, die angst,
> Die aarzling en die afkeer voor de daad
> Die nooit volmaakt kon zijn wat ik haar wou,
> Die nooit volkomen werd wat gij haar wenscht.

Door dat verlangen gedreven is het, dat wij ons vaak af keeren van deze wereld, deze menschen, die ons dagelijks - ook de liefste onder hen - willens of onbewust wonden met hun hardheid of hun onbegrip. Niet evenwel als de vorige geslachten, die hun geheelen inzet op de materie hadden gewaagd, in somberen menschenhaat en duffe hopeloosheid, maar om hen uit de verte en uit de hoogte des te beter te beminnen.

Verlangen rein als de luchten,
En sterker dan 't zout van de zee,
Verleent aan den storm van dit vluchten
Den schijn eener goddelijke vrêe.

En het heerlijke van dit verlangen is, dat het door geene zakelijke omstandigheden wordt bepaald. De door den rustigen burger als laagste gesmade lusten van harten, die zich te gronde richten aan straatmeiden, van geesten die versuffen door den gemeensten drank, die alle kunnen uitingen zijn van

The desire of the moth for the star,
Of the night for the morrow,
The devotion to something afar
From the sphere of our sorrow.

Ook de twee gevoelens, die wellicht de grootsten in ons bestaan zijn: begeerte naar liefde en naar eer - zij zijn slechts verschijningen van dat ééne verlangen. Want wat zoekt het verlangen? Het andere. Dat wat ons aan zal vullen, neen meer: dat wat ons in staat zal stellen, al ware het maar voor een ondeelbaar kort oogenblik, buiten ons zelf te treden. Het leven lokt ons in duizenden en duizenden vormen: één tegelijk is slechts mogelijk voor onze eindigheid, en heel de levenssmart is niet anders dan dat wij niet in al die vormen kunnen ondergaan en herschapen worden. In één opzicht maakt de liefde, althans in haar hoogste oogenblikken, ons dit mogelijk. En eer, wat is dit anders dan de erkenning en de bevestiging, dat men van de menschheid, en niet van zich zelf alleen is, of is geweest?

Wanneer er dan ook iets is, dat ons onsterfelijkheid komt verzekeren, dan is 't het verlangen. Hoe deze onsterfelijkheid zal zijn, wij weten het niet en kunnen noch zullen het ooit weten. Dit is een deel van het eeuwige mysterie, dat om het gansche leven drijft. Maar waar de zwakke ziel nog altijd droomt van een persoonlijke onsterfelijkheid in een hemel of in de zielen der menschen, daar opent het verlangen breedere vergezichten op een wijdere onsterflijkheid, waaraan ook de meest vergetene der menschen, alleen doordat zij hebben geleefd, deel hebben, een collectieve onsterfelijkheid.

Zóó zie ik het verlangen, het onwankelbare middelpunt, waaromheen de sferen onzer droomen zich reien, eeuwig als het leven zelf. Het kan zich op aarde niet vervuld zien, en is zich daarvan wel bewust. Maar in de bewogenheid der het meest door dit verlangen doordrenkte en verheven momenten, wanneer ons hart schreeuwt naar vervulling en hijgt om genade voor al wat op aarde vervallen van zijn oorbeeld ronddoolt en haakt naar een bevrediging van wat het verontrust, een vereeniging van wat hier gescheiden is - dan kunnen wij navoelen wat een der grootste menschen, die ooit onder ons leefde, schreef:

Ah, Sun-flower! weary of time,
Who countest the steps of the sun;
Seeking after that sweet golden clime,
Where the traveller's journey is done;

Where the Youth pined away with desire,
And the pale Virgin shrouded in snow,
Arise from their graves, and aspire
Where my Sun-flower wishes to go.

Joodsche gedichten
Door
Jacob Israël de Haan

Na de Paschen
I

'*Dat iedereen*, *dien 't hongert*, *heden avond binnentrede*
Neme zijn maat van 't heilig Feest' -
Hoe vaak is het in 't schoonste van onze Seidergebeden
Een noodend woord geweest.

Hoe vaak een wensch, een woord, maar die zooveel wenschen en droomen
Alreeds maakten tot kloeke daad,
Bevestigden ook dit en zij doen moede dulders komen
Tot schoonste toeverlaat[1)].

Slaven zijn zij niet minder dan toen in Egyptes duister
Dood, dier en pest een Koning dwong,
Maar trotsch niet min als toen het Volk zeker van eeuwgen luister
Aan 't zeestrand zege zong.

1) '*De Foodsche Invalide*' stelt zijn woning open voor ouden en armen.

Slaven van Egypte eens: na zege werden wij weer slaven
Van menig min en slecht geslacht,
Tuchtlooze tergers doen ons thans machtloos en rechtloos draven
Met lasten overvracht.

Maar die eens Konings macht, almachtig brak, zal Hij niet breken
Dier wreede drijvers heerschappij?
Zal Hij met volle wraak niet zooveel schimp en schennis wreken,
En voert zijn Volk weer vrij?

Als heden avond weer de vaders aan de kinderen toonen
Het brood, dat men ellendig at
In Egypte, waar voor een vorst, die 't loont met last en honen
Wij stichtten sterkte en stad,

Als heden avond wij weder het bitter kroonkruid proeven
En weten, dat nooit werd gespaard
Eén bitterheid zóó bar, aan ons Volk van moeden en droeven
Aan vier hoeken der aard,

Dan slaat ons heugenis van zooveel leed, maar heft vertrouwen
Op zooveel wonders ons weer op,
En 't schoonste wonder is ons Volk, dat zijn Stad gaat herbouwen
Op Zions heilge top.

‘*Dat iedereen dien 't hongert*, *heden avond binnentrede*
En neme van ons Feest zijn maat’ -
Uit steeg en smalste stee gaan zij lachend op ten gebede,
Hun schoonste toeverlaat.

Slaven van Egypte eens. Nog slaven? Neen, hun bracht bevrijding
Nu reeds dit heilig Paaschgetij,
Het doovend oog hergloeit, het gebogen hoofd heft de wijding,
Die zóó dient, is reeds vrij.

De last van 't leed verlicht, de wreede drift der zwerversdagen
Gestild in dezen heilgen Nacht,
Wat zwervers snikkend dulden en wat, u duldloos, zij dragen,
Het wordt hun al verzacht.

Want heden avond: straks vraagt de jongste van zooveel ouden
Als ieder jongste in elk Gezin,
Waarom wij te allen jaar dit feest in zijn vaste orde houden
Met nimmer moede min[1)].

Hij was een Knaap, was niet toen door eeuwen zijn Volk reeds zwervend,
Vaak verdreven, luttel geduld?
Hij werd een machtloos man, nog vraagt hij, nog is zijn Volk dervend,
Zijn banschap onvervuld.

Heden avond in menig gezin zal menig Maat vragen:
'Waarom dit Brood, die bittre beet?'
Spreek dan van Egyptes Nacht en spreek van Israëls dagen
Uit duisternis van leed.

En als een Makker vraagt, niet enkel meer, waarom wij vieren
't Verschil van dit en 't daagsch getij,
Maar ook waarom wij niet als elk volk eigen land bestieren
Van vreemde meesters vrij,

Geef hem op vrome vraag naar de oude orde wijze bescheiding:
'God sloeg hun land, ons volk ten baat',
Doch geef zijn hart niet slechts woorden, maar meer dan woord, de wijding
Die spant tot kloeke daad.

1) In ieder gezin stelt de jongste vragen naar de beteekenis der Seideravonden.

Leer hem getrouwen dienst, dan zal ons Volk weer heerlijk heerschen
Vaster dan ooit in tal en macht,
Waar zand verstorven stuift, dragen dan meent en malsche meerschen
Hun graan- en vruchtenvracht.

Dat iedereen, dien 't hongert, hedenavond binnentrede
En hoore vraag en wederwoord.
Elk jaar als dit jaar? Neen: elk jaar sterker dan elk verleden
Worde onze wil gehoord.

II

'*Dat iedereen, dien 't hongert, heden breke van de Brooden*
Waarin men onze ellende toont.'
Mijn hongerende ziel: eens waart gij mee van Gods genooden,
Nu voor geen schand verschoond.

En elk jaar heugt schooner u de pracht der verleden jaren,
Toen ik, jongste, mijn Vragen deed,
En hoorde Vader ons den oudgewijden zin verklaren
Van Drank en bittre beet.

Hij sneed het kroonkruid, wij proefden wortel en blaadren bitter
Maar aten snel van 't vruchtenzoet,
En dronken teedren wijn, en staarden zalig in 't geschitter
Van 't licht op feestlijk goed.

Geen zoeter heugnis nu dan dit bitter, en geen gedenken
Zóó bitter als van 't feestlijk zoet
Des milden wijns, dien mij menig makker vleiend kwam schenken,
Het hart en 't oog in gloed.

En in den laten Nacht was 't waken wonderteer als droomen,
Elk hart sloeg blijde en toegewijd
En ieder onzer dacht: ‘Zou dezen Nacht de Profeet komen
Die 't verspreid Volk bevrijdt?’

Mijn hongerende Ziel, langs hoeveel vreugd zijt gij gezworven,
Langs hoeveel leed zijt gij gekeerd.
Maar dit verloren goed wordt door geen boete en ban herworven
Hoe machteloos begeerd.

In spijt van uw weelden, in spijt van al uw teedre pracht
Staat gij naakter ontdaan dan één,
Elk arme breekt zijn Brood en drinkt zijn Wijn in dezen Nacht,
Gij vraagt: u verstaat geen.

‘*Dat iedereen, dien 't hongert, hedenavond binnentrede*,
Neme van 't Heilig Feest zijn maat’ -
Mijn voet valt doodsvermoeid, o, kon ik keeren tot dien vrede,
Der vromen toeverlaat.

Mij walgt van aardschen wijn en eeuwig blijft voor mij gesloten,
Weelde van het Hemelsch Gezin.
Aanvaard uw heilloos lot, Ziel, deel met uw minne genooten
Uw onheilvolle min.

Niet dezen Nacht en niet één Nacht, die volgt van woede of weelde,
Stel als een schuldloos kind uw vraag,
Geen antwoord is voor u, die lichtzinnig uw lot verspeelde,
Dan 't eigen dof geklaag.

III

‘Dat wij vóór 't volgend jaar in vrijheid ons Land binnentreden,
Breken daar ons Brood aan ons Feest’
Twintig eeuwen lang is dit voor mijn Volk een wensch, een bede
Jaarlijks herhaald, geweest.

Honger van mijn Volk naar het graan, dat groeit op eigen landen,
Gezegend onder zoetste lucht.
Honger weer vrij te zijn van ban, van breuk, van slaafsche schande,
Van rustelooze vlucht.

‘Dat ieder dien het dorst het rijk-drachtig land binnentrede
En neme maat van zijnen wijn’.
O, wanneer zal dit niet langer een noodend woord, een bede,
Maar blijde waarheid zijn?

Dorst van mijn Volk naar wijn, die de eigen gaarden geurig dragen,
Tot rijpheid in ons eigen land,
En, o, droeg 't Land geen wijn, de wel door kloeke hand geslagen,
Diep in het doode zand,

Draagt water, meer dan wijn waard, die vreemde vrienden u schonken,
Aan menig maatloos feestgetij,
Zoeter proeft het veldbrood gedrenkt met koele waterdronken
Dan fijnste bakkerij.

Want wij leden eeuwen de pijn, die 't hijgend hart verhongert,
Naar oogsten van ons eigen veld,
Onze verbitterde mond snakt naar vrucht van beemd en bongerd
Bevrijd van vreemd geweld.

Ons hart trok nooit naar sluwe tochten van winst, onze wandel
Lag voor de blik van ieder bloot,
Tot elk volk ons verdreef en ons niet anders liet dan handel
Om een bitter brok brood.

Wij werden handlaars, verwijt het ons als na zooveel jaren
Van ban gij beter draagt dan wij.
Verwijt het ons, wreede drijvers, vergeet hoe wij toen waren
Landmannen, sterk en vrij.

Vergeet, verwijt, maar wij, wij zullen nooit ons lot vergeten
Zóó rijk toen en thans zóó versmald,
Want haat verbittert ons en middagmaal en morgenbete,
Elke teug gist vergald.

In een dubbele ban drijft mijn Volk machtloos voortgeslagen,
Eén ban, wel wreed, van vreemde kracht,
Maar wreeder ban: de slaafschheid, die zich schuw gewent aan 't dragen
Van ieders overmacht.

Eerst zal uit de ban van zijn slaafschheid elk Joodsch hart zich breken.
Dan spant zich elke Joodsche hand
Om geweld met geweld te keeren en om sterk te wreken
Haat en kwaad in elk land.

Heilig Paaschgetij: zijt gij niet het feest van de Bevrijding?
Maak elk hart van 't slaafsch dulden vrij!
O, Feest van vrijheid, feest van Verlossing en Overschrijding,
De ban ontschrijden wij.

Ik was een vrome Knaap, toen was zóó wonderteer als droomen
Het waken in den Heilgen Nacht
En ik dacht hartverrukt: zal dan dit jaar de Profeet komen,
Zoo menig jaar verwacht?

Voert hij dit jaar juichend zijn Volk naar het eigen land weder,
Verbreekt hij onze dubble ban,
En als elk volk onzen weg spart, breekt hij dan elk volk neder,
Dat geen ons keeren kan?

Wacht ik nog mijn Profeet? Neen, hij is reeds tot ons gekomen,
Niet een Man in een vreemden Nacht,
Maar als Geest in ons hart, die 't Volk bevrijdt van zijn schuw schromen
En van de wreede macht.

Versta de duiding goed: dit is de Profeet, waarvan spreken
Uw Profeten, die heilge Geest
Van vrijheid, die 't Volk leert, zijn dubbele ban te verbreken
Op 't Overschrijdingsfeest.

Wacht niet bij Brood en Wijn: het einde is daar van 't wrange wachten,
Uw profeet sprak: versta zijn stem.
Maak u los van elk land, trek op, herstel uw rijke machten
In 't nieuw Jeruzalem.

Dan kan, dien het hongert, zijn eigen land vrij binnentreden,
Oogsten winnen van 't eigen zaad,
O, 't volgend jaar vinde ons thuis, wij hebben genoeg geleden,
Van elk volk kwaad en smaad.

Bemoediging

Aan mijn Zionistische kameraden.

Ontmoedigt niet; wij hebben veel verloren,
Maar nooit ontviel één hart, ontviel één geest,
De Hoop, dat Land en Stad ons zullen hooren
Waar David Koning is geweest.

Ontmoedigt niet: geen heeft als wij gedorven,
Maar geen Volk bleef in 't leed zoo sterk als wij,
Geen Land, geen Stad, waar wij niet zijn verzworven,
Onder elks wreede heerschappij.

Maar ook: geen Land, geen Stad, die wij niet laten
Hartenverheugd voor eigen Stad en Veld,
Laat alle volken smaden en ons haten,
Laat elk ons drijven met geweld,

Nooit hebben wij der harten hoop verloren,
Nooit hebben wij voor ondergang gevreesd,
Eenmaal zal ons Volk Land en Stad behooren
Waar David Koning is geweest.

Ontmoedigt niet: geduld en trouw en vlijt
Hadden een deel van 't eigen erf herwonnen,
Het Noodlot viel: de volken onbezonnen
Storten zich in een wilden strijd.

En thans branden ledig onze oogstvolle akkers,
Waar vinden vluchtenden veilige wijk?
Thans rooft een rot van Arabische rakkers
Aan onze schat zich haatlijk rijk.

Maar niet het leed is, dat wij weder derven
Wat trouw verwierf, geduld en sterke vlijt,
Maar dat wij niet als elk volk kunnen sterven
Voor 't eigen Land, zoo wreed ontwijd.

En dat wij niet als elk volk mogen leven
Voor de weelden van een vol volksbestaan,
Wij moeten het bloed onzer harten geven
Voor volken, die ons hatend slaan.

Zijn wij nog één Volk? zijn wij niet geslagen
Tot vuil en vaagsel in den wreeden tocht
Van twintig eeuwen? Neen: zoolang wij dragen
Hoop, die geen wanhoop overmocht,

Zoolang zijn wij het eenig Volk gebleven,
Dat Romeinsche macht uitdreef, maar niet brak,
Zoolang blijft ons het leven van het leven,
Al viel ons tal menigmaal zwak.

Brandt onze Stad, brandt onze rijpe velden
Tot stuivend stof, waar wind zijn spot mee drijft,
Turken: moordt als Romeinen mijns Volks helden,
Wanneer de Hoop op keer ons blijft,

Dan hebben wij noch Land, noch Stad verloren,
Dan woedt geen geweld, dat één onzer vreest,
Schooner dan ooit zal Land en Stad ons hooren
Waar David Koning is geweest.

Ontmoedigt niet: wij hebben veel verloren,
Maar ook: schooner wordt des Volks heil herwonnen,
Wanneer elk hart, gezuiverd en bezonnen,
In hoop en haat ons blijft behooren.

Aan Leo V....
Op zijnen Bar-Mitswo-dag[1)].

Uw Vader spreekt: '*Geloofd zij God*, *die wij*
Van de schuldplicht voor dezen heeft bevrijd'.
Mijn Makker, heil: ten eerste maal treedt gij
Voor de Wet, die ons leven eeuwig wijdt.

God heeft gegeven, ons Volk heeft genomen
Zijn Wet, zoo willig als niet één Volk deed.
Elk Knaap, die man wordt, komt met heilig schromen
Voor de eerste maal tot zijn ontvangst gereed.

Met de wet zult gij 't leven zelf ontvangen
Wijl onze Wet des Volks leven zelf is.
Tem voor zijn tucht uw daden, uw verlangen,
Want geen gulle schat vergoedt zijn gemis.

1) Bar-Mitswo = Zoon des Gebods = Kerkelijke Meerderjarigheid.

Ten eerste maal een Man in plicht en rechten
Spreekt gij de zegebede voor de Leer,
Heden leest men de Wet, voor hen, die hechtten
Hun volste leven aan God en zijn Eer[1)]

Geen dagenrijk verhaal, enkel geboden,
Maar wat is zonder Gebod rijkste Daad?
Elk, die zalig dient, is van Gods genooden,
En vindt bij Feest en Offer 's harten baat.

Zoon des Gebods: vind in uw dienen vreugd,
Wetend, dat hij, die vroom dient, eeuwig heerscht,
Geniet gulhartig het goed van uw Jeugd,
Achtend Vaders leer, Moeders maning 't eerst.

Slechts aan de wet gebonden blijft gij vrij,
Wie bandeloos verdwaalt, wordt wreed gebonden
Door de overmacht van hartbrekende zonden,
Zijn hart buigt gedwee voor hun heerschappij.

Uw hart buige niet: blijf in vroomheid trotsch,
Blijf dienend heerscher over uwe daden,
Houd als hartschat de wij-geboden Gods,
In deernis trouw, in overvloed beraden.

Zoon des Gebods: een Kind onzer geboden
Was ik als gij met mijn dertiende jaar,
Hoe vroom waren toen al mijns harten nooden,
Hoe bloeiden toen mijn dagen mild en klaar.

Maar van de Wet heb ik mijn ziel ontbonden,
En dacht in overmoed mij zali-vrij,
Zóo werd ik slaaf van hartbrekende zondem,
Mijn hart boog gedwee voor hun heerschappij.

1) Leviticus 21-25.

Uw hart buige niet, blijf in vroomheid trotsch,
Geniet gulhartig het goed van uw Jeugd,
Maar wees als heden, een Zoon des Gebods,
Niet minder trouw in deernis dan in vreugd.

Uw Vader spreekt: '*Geloofd zij God*, *die mij*
Van de schuldplicht voor dezen heeft bevrijd'.
Wat is mijn bede? Ik was een Knaap als gij....
God geve, dat gij mijne wegen mijdt.

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog
Door
Jacob Israël de Haan[1)]

Men kan niet anders dan waardeering hebben voor de moed en de volharding waarmede de Duitsche Rechtsgeleerden voortgaan de zaak van de Duitsche Regeering te verdedigen. Deze waardeering belet niet, dat men met deernis zooveel kennis en zooveel vernuft gesteld ziet in dienst van eene zaak, die niet rechtvaardig is. Toen Duitschland de onzijdigheid van Luxemburg en van België schond, was de oorlog voor Duitschland verloren. Indien Duitschland in dezen oorlog aan macht wint, zal deze macht door ons nooit aanvaard worden als Recht. Indien Duitschland aan macht verliest, zal dit verlies niets beteekenen bij hetgeen Duitschland verloren heeft in de harten van hen, die niet willen dat de Stof heerscht over de Geest en de Macht over het Recht.

Een aantal Duitsche Rechtsgeleerden hebben zich eens en voor altijd buiten de geestelijke gemeenschap der volken gesteld. Zij hebben hun Volk slechte diensten gedaan en hunne wetenschap, die ook de onze is, tot ongekende slaafschheid verlaagd.

* * *

'*Recht und Wirtschaft*' van Februari geeft eene bijdrage van Prof. R. Leonhard '*Europäismus und Weltbürgertum*'.

1) Vervolg van '*De Beweging*' van 1 Maart.

Prof. Leonhard stelt de vraag naar de mogelijkheid van eenen Europeeschen Statenbond. Hij acht zulk een Bond niet mogelijk[1]. En wel door de schuld van Engeland. Een Europeesche Statenbond zou alleen mogelijk zijn indien geheel Europa zich als eene heilige Eenheid beschouwde tegenover de geheele overige Aarde. Zóó was het in den bloeitijd van het Middeleeuwsche Christendom. Engeland heeft Europa ontwijd door zijn verbond met Japan, een Aziatischen Staat. Is Turkije dan niet een Aziatische Staat en is Turkije niet met Duitschland verbonden? Zeker, antwoordt prof. Leonhard, maar het verbond tusschen Turkije en Duitschland is van eenen onvergelijkelijk hoogeren aard dan het verbond tusschen Engeland en Japan. Duitschland moet zich thans geheel los maken van '*Vertreter westeuropaischer Fäulnis*, *die sich Kultur nennt*'. De Wereldgeschiedenis heeft Duitschland thans een nieuwe nobele taak gebracht: de brenger van 't geluk te zijn voor de millioenen inwoners van de Mohammedaansche landen. Ook China zal in het nieuwe Wereldrijk worden opgenomen. Europa heeft in de Geschiedenis afgedaan. Engeland heeft het ontwijd.

* * *

Den eersten Maart is weder een dubbel nummer van de '*Deutsche Juristen Zeitung*' verschenen.

Regierungsrat Buck opent met eene bijdrage: '*Erbe sei das Vaterland*'. De buitenlandsche Duitschers worden opgewekt hunne vermogens niet na te laten in het land van hunne inwoning, maar aan Duitschland. De stemming is in Duitschland verscherpt tegen de Vereenigde Staten. De Heer Buck dringt er bij de Duitschers in de Vereenigde Staten op aan niets na te laten aan instellingen van wetenschap en kunst in de Vereenigde Staten, doch alles aan Duitschland te vermaken. Immers: '*Deutscher Fleisz*, *deutsche Willenskraft und Gründlichkeit haben vor allem mitgewirkt*, *Amerika zu machen*, *was es jetzt ist*.'

1) Anders: Jhr. Dr. Nico van Suchtelen in No. 3 van de uitgaven van het Comité 'De Europeesche Statenbond'.

Justizrat Bamberger te Aschersleben ondersteunt de meening van den Heer Buck. Hij beveelt de volgende middelen aan: Rechters en Notarissen moeten van Regeeringswege worden aangespoord tot het doen maken van uiterste wilsbeschikkingen ten gunste van den Duitschen Staat. Vele erflaters zullen zeer dankbaar zijn: '*wenn ihnen ein Wink gegeben wird*, *wie sie von einem höheren Standpunkt aus zur gröszeren Ehre ihrer Familie und ihres Namens für den Todesfall verfügen. Mit gutem Willen und mit Takt läszt sich vaterländische Gesinnung wachrufen*, *wo sie bisher geschlummert hat*.' In gelijke richting behooren ook de Duitsche gezanten en consuls werkzaam te zijn. Een vaderlandslievend gestelde oproep aan de Duitschers in het buitenland behoort te worden verspreid.

In Pruisen en andere Bondsstaten bestaat de bepaling, dat erfstellingen of legaten ten gunste van Rechtspersonen niet mogen worden aanvaard zonder toestemming van de Overheid zoodra deze erfstellingen of legaten een zeker bedrag te boven gaan. De Heer Bamberger stelt nu voor deze toestemming slechts dan te geven indien de erfgenaam of legataris een gedeelte (stel een vierde gedeelte) aan het Rijk afstaat.

* * *

Van Dr. Von Campe eene bijdrage '*Die Belgische Neutralität*, *ihre Grundlagen und ihr Ende*'.

Dat de Duitsche legers België binnenvielen is Recht: '*Unser Gewissen bei dem Durchmarsch durch Belgien ist so gut*, *dasz wir angreifbare Gründe nicht heranzuziehen brauchen*.'

Als regel geldt, dat een Staat door gesloten verdragen niet langer verbonden is dan het Staatsbelang deze verbintenis vordert: 'Höchster Grundsatz im Bürgerlichen Recht ist Treu und Glauben, nicht so im Völkerrecht. *Jedes Volk hat die Pflicht sich selbst zu erhalten. Das ist ihm höchstes Gebot*.'

En voorts: '*Ein Volk*, *das gegen sein Lebensinteresse einen Staatsvertrag halten wollte*, *beginge Hochverrat an sich selbst*,' Duitschland zou ten onder zijn gegaan: '*wenn wir vergilbte Paragraphen höher eingeschätzt hätten als unser Recht auf*

Existenz. Das empfindlichste Rechtsgewissen fühlt nicht anders.'

Wat dit laatste betreft, is de geleerde en scherpzinnige schrijver wellicht niet geheel voldoende ingelicht. Hij zal wellicht ervaren, dat het woord van Duitschland iets van zijn vroeger onmiskenbare hooge waarde heeft ingeboet.

Volgens Dr. Von Campe is overigens bewezen, dat België zijne onzijdigheid heeft geschonden, onder meer *door aan Frankrijk en Engeland toe te staan met troepen door België naar Duitschland op te rukken*. Niemand gelooft dit. Ook Dr. Von Campe niet.

En dit het slot: 'Ein Staat der handelt wie Belgiën, ist wie ein Franktireur. *Er ist verpflichtet an dem Streit nicht teilzunehmen. Er stellt sich, als handle er danach, und doch war er heimlich entschlossen und verpflichtet, zum Schwerte zu greifen, hinterrücks anzugreifen. Ein Franktireur ist selbst an seinem Ende Schuld. Ein Franktireurstaat hat kein anderes Los verdient als ein Franktireur. Indem Belgien seine Neutralität heimtückisch preisgab gab es sich selbst den Todesstosz*.'

* * *

Het Rijksdaglid Schiffer zet zijne beschouwingen voort over '*Neues Kriegsnotrecht*'. De '*alle Erwartungen uebersteigende Dauer*' van den Oorlog maakt voortdurend nieuw recht noodig. Vooral de toestand van de huiseigenaren in groote steden is zeer moeilijk geworden. Een groot gedeelte van het noodrecht betreft maatregelen van staathuishoudkundigen aard. Met dubbel doel: Duitschland staathuishoudkundig sterk te houden en te versterken, de vijanden van Duitschland daarentegen te verzwakken. Engeland wordt weder bitter gelaakt: '*setzt geradezu eine Prämie auf Unredlichkeit, Unzuverlässigkeit und Liederltchkeit*.'

* * *

Twee Duitschte Rijdsdagafgevaardigden hebben openlijk in woord en daad de zijde van Frankrijk gekozen. Hebben zij daardoor het lidmaatschap van den Rijksdag verloren? Zoo neen, kan het hun op dezen grond alsnog worden ontnomen? Prof. Dr. Robert Piloty onderzoekt deze vraag in eene bijdrage: '*Verlust der Reichstagsmitgliedschaft während des Krieges*'.

Intusschen schijnt de Heer Wetterlé zich zelven niet meer als lid van den Rijksdag te beschouwen. Althans: te Parijs doet de '*Société des Conférences*' een aantal lezingen houden over onderwerpen, die den oorlog middellijk of onmiddellijk betreffen. Woensdag 27 Januari werd eene voordracht gehouden over '*La pensée française en Alsace-Lorraine*' door M. l'abbé Wetterlé *ancien* député au Reichstag.

* * *

Prof. Dr. Pohl schrijft over '*Englische Seeräuberei*'. Aanleiding is de aankondiging van het Hoofd van de Duitsche Zeemacht van 4 Febr. waarbij de wateren rondom Groot-Brittannië en Ierland tot oorlogsgebied werden verklaard met de bekende bedreigingen ten aanzien van vijandelijke en onzijdige koopvaardijschepen.

Het Recht is volgens prof. Pohl geheel aan de zijde van Duitschland. Het tegendeel daarvan aan te toonen is overbodig. De zaak is eenvoudig deze: Duitschland is niet bij machte één enkel schip, behalve onderzee-booten op zee te houden. Met onderzee-booten is het niet mogelijk tegen koopvaardij-schepen op te treden en daarbij te blijven binnen de grenzen door de eischen van menschelijkheid en van de betreffende volkerenovereenkomsten gesteld. Duitschland had ééne keus: niet tegen de koopvaarders op te treden en daarmede afstand te doen van de eenige kans Engeland te benadeelen op zee. Of wel tegen de koopvaarders op te treden en daardoor de geschreven en de ongeschreven regelen van het Volkerenrecht te schenden. Duitschland heeft, gelijk te verwachten was, het laatste gekozen.

Dit is zijn belang. Laat men nu niet van ons verlangen, dat wij erkennen, dat het ook nog recht is. Voor het overige

verwijs ik naar de opstellen in '*De Telegraaf*' van Vrijdagavond 12 Maart van Mr. H. Louis Israëls en Dr. Hans Wehberg, een van de meest-verstandige van de Duitsche rechtsgeleerden. Wat nu de houding van Engeland betreft: het bewapenen van koopvaardijschepen is wellicht niet in ieder opzicht geheel en al in overeenstemming met het Volkerenrecht, doch het onrechtmatige optreden van Duitschland is in dezen eene verontschuldiging.

Evenmin is het onrechtmatig, wanneer Engeland zijne koopvaarders bemant met Duitsche krijgsgevangenen. Duitschland laat door zijne krijgsgevangenen mijn- en veldarbeid verrichten, die onmiddellijk aan oorlogsdoeleinden ten goede komt. De Haagsche Volkerenovereenkomsten veroorloven duidelijk de opdracht van werk aan krijgsgevangenen. Geenszins is de zeevaart daarvan uitgesloten. Mochten de bevelvoerders van de Duitsche onderzee-booten huiverig worden een schip in den grond te schieten, waarop zich Duitschers bevinden, dan zou dit een voordeel voor Engeland zijn, doch niet een onrechtmatig verkregen voordeel.

Onwenschelijk zou het zijn indien de bestuurders van de Engelsche Zeemacht gevolg gaven aan hun voornemen de gevangen genomen bemanning van onderzee-booten minder goed te behandelen dan andere krijgsgevangenen. De vaart op onderzeebooten is van eenen bijzonder gevaarlijken aard. De bemanning handelt op ambtelijk bevel. Onrechtmatig zou deze onwenschelijke behandeling worden, wanneer de toestand dier bemanningen daardoor minder gunstig werd dan in Haagsche Volkerenovereenkomst is vastgelegd.

Wat het voeren van een onzijdige vlag door Engelsche schepen aangaat: Duitsche schrijvers hebben een dergelijk vlaggebruik als rechtmatig erkend.

Dr. Müller, een van de zeer bekende leden van den Duitschen Rijksdag heeft een boek geschreven '*Weltkrieg und Volkerrecht*', waarin hij zegt (blz. 351): 'Ook als een oorlogs- of koopvaardijschip door het hijschen van een valsche vlag zich aan een aanval of een vervolging door een machtigen tegenstander wil onttrekken, houdt men in het algemeen deze maatregel voor rechtmatig'[1)].

1) '*Nieuwe Rott. Crt.*' van Woensdag 3 Maart, Ochtendblad A.

Het is waar, dat artikel 409 van het Nederlandsche Wetboek van Strafrecht strafbaar stelt: ‘den schipper, die de Nederlandsche vlag voert, wetende, dat hij daartoe niet gerechtigd is’. Doch, wanneer dit feit gepleegd wordt door eenen vreemden schipper buiten het watergebied van het Rijk valt het niet binnen de werking van de Nederlandsche Strafwet. Bovendien heeft de schipper het feit begaan daartoe door overmacht gedrongen.

* * *

Onder den verzamelnaam ‘*Juristische Rundschau*’ zijn een aantal kleinere bijdragen bijeengebracht. ‘*Es besteht jetzt auch in der Empfindung des Bürgers kein Unterschied zwischen Heer und Volk mehr*’. Engeland doet niet anders dan deze meening tot werkelijkheid maken, wanneer het den toevoer van levensmiddelen, ook voor de zoogenaamde burgerbevolking afsnijdt. Engeland wil Duitschland uithongeren, zooals Duitschland in 1870 en 1871 Parijs heeft uitgehongerd. Zouden toen de Duitsche bevelvoerders toestemming hebben gegeven voor aanvoer van levensmiddelen ten nutte van de burgerbevolking en daardoor levensmiddelen voor het leger hebben vrijgemaakt?

Engeland heeft natuurlijk voortdurend het Volkenrecht geschonden. Duitschland nimmer.

Beieren heeft noodexamens ingevoerd voor de rechtsgeleerde studenten, die aan den oorlog deelnamen. Programma? ‘*Das Examen ist nur mündlich. Durchfallen kann der Kandidat nicht*.’

* * *

Herr Rechtsanwalt Hans Meyn te New-York geeft *Rechtlich-Wirtschaftliche Gedanken aus Amerika*’.

De schrijver stelt de vraag, waarom de bevolking van de Vereenigde Staten zoo sterk tegen Duitschland gezind is. Het zijn vooral de dagbladen en tijdschriften, die Duitschland laken wegens ‘*die (angeblich) verletzte (angebliche) Neutralität Belgiens*’. De groote Amerikaansche dagbladen zijn alle vuil en veil. President Wilson en Minister Bryan beiden partijdig.

De schrijver van een dergelijk opstel zou in Duitschland bitter bestraft worden.

* * *

Tot de Rechtsgeleerden, die den vroeger zoo goeden naam van Duitschland onbeschrijflijk veel kwaad hebben gedaan, behoort in de allereerste plaats Prof. Josef Kohler[1]. Hij is ook in Holland zeer bekend, lid van '*het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*', verder van het '*Genootschap van kunsten en wetenschappen in Batavia*' en van het '*Utrechtsch Genootschap voor Kunst en Wetenschappen*'. In het begin van 1914 heeft prof. Kohler een omvangrijk boek geschreven: '*Recht und Persönlichkeit in der Kultur der Gegenwart*'. Men vindt dit boek beoordeeld door Prof. Franz Klein, den Oostenrijkschen Oud-Minister bekend als hervormer van het Oostenrijksche burgerlijk gedings-recht. Deze beoordeeling is te vinden in Kohlers '*Archiv für Rechts- und Wirtschaftphilosophie*' van Januari 1915. Merkwaardiger dan de beoordeeling van prof. Klein is in dezelfde aflevering van het Archiv een bijdrage van prof. Kohler zelven: '*Ein letztes Kapitel zu Recht und Persönlichkeit*'. In dit toegevoegde hoofdstuk komt prof. Kohler op sommige punten van zijn boek terug. In zijn boek had hij toen Engeland geprezen. Thans schrijft hij: '*Und doch, es gab und gibt eine Nation derart, die gegen Deutschland die Brandfackel warf, die russische Barbarei und das verrohte und degenerierte Franzosentum mit seiner Prahlhanserei auf uns hetzte und schliesslich selbst einen Raubstaat wie Japan über uns herfallen liess*'.

En voorts: '*Was aber die Romanischen Staaten betrifft, so müssen wir den schillernden Schein, den die französische Pseudokultur verbreitet, als das irisierende Irrlicht eines Sumpfes betrachten, in dessen Hintergrund feuchter Moder und Morast wuchert*'.

Van de Mohammedaansche volken had prof. Kohler niets anders dan kwaads geschreven. Thans is Turkije met Duitsch-

1) '*Wetenschap en Politiek*' in W. 9736.

land verbonden. Thans schrijft prof. Kohler: '*In einem Punkt endlich muss ich mich volkommen als bekehrt erklären*, *nämlich in der Wertschätzung des Islam*'. Toen meende prof. Kohler, dat Turkije voor eene vredevolle beschaving geheel ongeschikt was. Thans schrijft hij: '*Ich muss dem nach den jetzigen Erfahrungen wesentlich widersprechen*'. Turkije kan met het Duitsche geld en met den Duitschen geest opnieuw machtig worden: '*Das deutsche Volk soll dem Orient*, *geistige und wirtschaftliche Hilfe bieten*, *in Verwaltung*, *Justiz wie im Militärwesen*, *es soll aber nicht ein orientalisches Volk ausbeuten*, *so wie es England getan hat. Ich hatte eben Unrecht*, *die englische Verwaltung in Aegypten zu loben*, *denn sie hat das Volk nicht gehoben*, *sondern es ausgesaugt und nur die englischen Kapitalisten reich gemacht*'.

Dit is de leus: '*Der Islam dem Orient*, *das germanische Christentum dem Occident*'.

Hierboven sprak prof. Kohler niet geheel zonder eenige minachting van '*die romanischen Staaten*'. En Italië, dat tot dusverre zijne onzijdigheid nog niet ten gunste van de tegenstanders van Duitschland verliet? Voorzichtig. Voorzichtig. '*Als romanischer Kulturstaat aber kann nur Italien*, *nicht Frankreich die Hauptrolle spielen; nur Italien hat in den letsten Jahrzehnten einen Aufschwung genommen*, *der mit dem Deutschlands einigermassen zu vergleichen ist*.'

Wellicht zal prof. Kohler binnen eenigen tijd zijn gunstige meening betreffende Italië moeten herzien. En de Vereenigde Staten?....'*Müssen unter dem Einfluss der in ihnen wohnenden Deutschen den öden Anglizismus überwinden und das Dollartum ebenso ablegen wie den heuchlerischen Puritanismus*'.

Intusschen: in 1909 heeft Prof. Kohler zijnen zestigsten verjaardag gevierd. Bij die gelegenheid heeft hij bij J. Bensheimer te Mannheim eene beschrijving van zijn eigen voortreffelijk leven uitgegeven: '*Vom Lebenspfad*'. Een hoofdstuk daarvan '*Meine Jugend*' is gedrukt in '*Die Zukunft*' van 1909 bldz. 463[1]). In dit hoofdstuk tracht prof. Kohler eene verklaring te

1 Ik dank deze merkwaardige bijdrage aan de vriendelijke welwillendheid van medestander Izak Prins.

vinden voor zijn eigen onbegrijpelijke voortreffelijkheid. Hij vindt deze verklaring voor een gedeelte in zijne afstamming van Romanen en Kelten, met wie wellicht de Franschen en de Engelschen eenigermate verwant zijn.

Doch misschien is ook de zestigste verjaardag van prof. Kohler eene vergissing geweest en wordt hij binnenkort door prof. Kohler '*wesentlich widersprochen*'.

* * *

Uit Duitschland is de leer tot ons gekomen, dat Staten niet verplicht zijn hunne verdragen met andere volken te houden, zoodra hun belang de verbreking medebrengt. Wij hebben in vorige bijdragen in dit Tijdschrift reeds aangetoond, dat deze opvatting de ondergang van alle Volkenrecht beteekent. Zij, die de volkomen onschendbaarheid van alle volkerenovereenkomsten voorstaan vinden thans eenen voortreffelijken medestander in den Weenschen Hoogleeraar Heinrich Lammasch. In het '*Oesterreichische Zeitschrift für öffentliches Reeht*' stelt prof. Lammasch de vraag: '*Sollen nnd müssen volkerrechtliche Verträge gehalten werden*? En het antwoord: '*Nur wenn sie ohne Rückhalt und Zweideutigheit bejaht werden kann*, *ist ein Völkerrecht möglich*'.

Schrijver gaat uit van de volstrekte noodzakelijkheid van een onderling volkerenverkeer. Geen volk heeft zijne beste daden ooit gedaan zonder hulp van andere volken. Waarop berust nu dit onmisbare volkerenverkeer en hoe kan het worden hersteld, wanneer het tijdelijk mocht afgebroken zijn? Op wederzijdsch vertrouwen ten aanzien van eenmaal gesloten overeenkomsten: '*Dadurch aber wird der Vertragsbruch gleichzeitig zum Betruge*'. Prof. Lammasch haalt de volgende woorden van Kant aan: '*Die Frage war: Warum soll ich mein Versprechen halten? Denn dasz ich es soll*, *begreift ein jeder von selbst. Es ist aber schlechterdings unmöglich*, *von diesem kategorischen Imperativ noch einen Beweis zu führen*'.

Een beroep op de vooronderstelde zinsnede: '*Rebus sic stantibus*' baat niet: '*Nur in Staatsschriften advokatorischen Charakters wird sie mitunter zur Rechtfertigung für die Lossagung von einem unbequemen oder unbequem gewordenen Vertrag*

angerufen'. Rusland heeft in 1870 beproefd met een beroep op veranderde staatsomstandigheden zich los te maken van verplichtingen opgelegd bij den vrede van Parijs in 1856. Op eene staatslieden-bijeenkomst te Londen werd daarna uitdrukkelijk verklaard, dat van eene volkeren-overeenkomst alleen kan worden afgeweken met goedvinden van alle betrokken volkeren.

Een aantal schrijvers in de '*Deutsche Juristen-Zeitung*' hebben de zinsnede '*rebus sic stantibus*' afgeleid uit den aard van het Volkenrecht. Prof. Lammasch echter toont geschiedkundig aan, dat deze beruchte zinsnede juist ontstaan is in het Burgerlijk Recht en eerst daarna bekend is geworden in het Volkerenrecht. Terecht. In het Burgerlijk Recht beslist de onpartijdige rechter gesteund door de staatsmacht. De toelating van '*rebus sic stantibus*' in het Volkenrecht zou den zwakke geheel overleveren aan de willekeur van den sterke, terwijl ten aanzien van het Recht de zwakke en de sterke volkomen behooren gelijk te staan. '*Und so soll auch im internationalen Recht der heilige Name des Rechts nicht miszbraucht werden*, *soll ein* R e c h t , *Verträge unter gewissen Umständen zu brechen nicht anerkannt werden*'. Dit zou leiden tot de heerschappij van de Macht over het Recht: '*Wer die Macht zum Maszstabe des Rechtes macht setzt zich in Widerspruch mit der Grundidee des Völkerrechts*, *nach der alle Staaten unter gleichen Voraussetzungen gleiche Rechte haben*, *mag ihre militärische Macht noch so versehieden sein*'.

Na aldus te hebben betoogd, dat het Recht eischt, dat verdragen niet mogen worden geschonden, stelt Prof. Lammasch de vraag met welke middelen men feitelijk bereiken kan, dat verdragen niet geschonden worden. Als zoodanige middelen noemt Prof. Lammasch het sluiten van volkerenovereenkomsten niet voor onbepaalden tijd, maar voor bepaalden tijd met de mogelijkheid van eene herziening. Voorts: het geven van meer invloed aan de volksvertegenwoordiging op de buitenlandsche zaken.

* * *

Sommige Duitsche schrijvers hebben het Duitsche leger voorgesteld als een leger van louter engelen, die aan een aantal

minderwaardige volken het geluk komen brengen van een goddelijke zegen. De stand van de misdadigheid in Duitschland in tijd van vrede is geene aanwijzing voor de juistheid van deze voorstelling. Ronduit gezegd: wij hebben de bewezen zekerheid, dat door een aantal Duitsche soldaten in het onschuldige België gemoord is, geschonden en gestolen. Natuurlijk dat een aantal andere Duitschers deze slechte daden afkeuren. In Frankrijk heeft zich hetzelfde voorgedaan. Artikel 75 van de Duitsche voorschriften omtrent den dienst te velde beveelt de soldaten aan de dagelijksche gebeurtenissen op te teekenen. Een aantal van deze dagboekjes zijn bij Duitsche krijgsgevangenen gevonden en door de Fransche bevelvoerders in beslag genomen op grond van artikel 4 van de Haagsche Volkerenovereenkomst van 1907. Joseph Bédier geeft in de '*Revue de Paris*' van 1 Januari 1915 uittreksels uit deze dagboekjes[1]. De Duitsche tekst wordt telkens medegedeeld. Men kan deze mededeelingen niet lezen zonder een diep gevoel van afkeer en walging. Bij een aantal Duitsche krijgsgevangenen heeft men uitingen van afkeer gevonden aangaande onzegbare handelingen van hunne kameraden zelve.

1) Thans afzonderlijk verschenen in een reeks 'Etudes et Documents de la Guerre' onder ten titel 'Les Crimes allemands d' après des témoignages allemands.' De teksten zijn niet alleen atgedrukt, maar tevens gefacsimileerd. Bédier zegt ervan in zijn aanhef: 'Ce seront des textes sûrs, bien controlés, et j'ai pris le soin d'en faire la critique avec autant de minutie et de scrupule que naguère, lorsque, dans les travaux de la paix, je discutais l'autorité d'une vieille chronique ou l'authenticité d'une charte.'
Onlangs was in de dagbladen de bewering te lezen dat Bédier's vertaling van die teksten onjuist zou zijn. Indien dit zoo ware zouden wij door lezing van de duitsche origineelen in druk en facsimile toch tegen misverstand gewaarborg zijn, maar nauwkeurige vergelijking strekt niet om het waar te maken. Voor zoover Bédier feiten aanvoert kan men zeggen dat hij ze bewezen heeft en de toekomstige geschiedschrijver van dezen oorlog, van welke nationaliteit hij zijn moge, zal ongetwijfeld met dit geschriftje hebben te rekenen.
Als voorbeeld van de wijze waarop een geleerde en schrijver, door de enkele uitoefening van zijn talent, aan den oorlog kon deelnemen en het oordeel dat de nakomelingschap zich erover vormen zal, nu al beïnvloeden, is het boekje tevens een niet gewone merkwaardigheid.

Enkele uittreksels: Uit het boekje van den soldaat Hassemer: '*Ein schreckliches Blutbad*, *Dorf abgebrannt*, *die Franzosen in die brennenden Häuser geworfen. Zivilpersonen alles mit verbrannt*'. Uit het boekje van eenen onbekenden Saksischen officier (12_{de} legerkorps, 178_{ste} régiment): '*Das wunderschöne Dorf*, *Gué d' Hossus soll ganz unschuldig in Flammen gegangen sein. Man hat männliche Einwohner in die Flammen geworfen*. *Solche Scheusslichkeiten kommen hoffentlich nicht wieder vor*'.

Uit een ongeteekend boekje: '*Langewiller*, *22 Dorf durch die 11 Pionniere zerstört*, *3 Frauen an den Bäumen erhängt: hier die ersten Toten gesehen*'.

Een soldaat van de Landwehr schrijft: '*Hier hatte gestern die 6. Kompagnie gehaust*, *nicht als Soldaten*, *sondern als gemeine Diebe*, *Einbrecher und Räuber*, *die eine Unehre für unser Regiment und unser Heer sind*'.

Doch waarom zouden wij op deze feiten doorgaan?

Slechts dit nog: door eenen schrijver in de '*Deutsche Juristen Zeitung*' was beweerd, dat de vaderlandsliefde alle gedachten en alle gevoelens verdrongen had, ook de gevoelens van bijzonderen aard. Wij hadden reden de juistheid van deze meening te betwijfelen. Onze twijfel is nog eenigermate versterkt door eene bijdrage van den Oberstabarzt Prof. Dr. Lenzmann in de '*Feldärztliche Beilage No. 7*' van de '*Münchener Medizinische Wochenschrift*' van 7 Februari. Prof. Lenzmann deelt het volgende mede: In het begin van den oorlog werden de mannen, die door eene bijzondere ziekte waren geraakt, ter genezing van België naar Duitschland gezonden. Later veranderde dit, want het aantal zieken werd te groot en de mannen werden te zorgeloos: '*Es gab viele Leute*, *die es gewissermassen als eine Erlösung empfanden*, *nun endlich eine Geslechtskrankheit akquirirt zu haben*'.

Het is opmerkelijk hoeveel eerlijker de Duitsche artsen zijn dan de Duitsche rechtsgeleerden zoowel tegenover hun eigen volk als tegenover vijandelijke volken.

* * *

Zoo duurt de strijd der Machten voort.

Strijd waarin het Recht schijnt te zijn bezweken. Maar het Recht zal niet bezwijken evenmin als het Leven zelf op de slagvelden bezwijkt. Wij zullen blijven getuigen, dat het Recht gaat boven de Macht. Dit is voor ons een zekerheid even onaantastbaar als deze, dat goede gedichten boven slechte gaan. Zonder Recht en zonder Poezie is het Leven niet waard, dat men sterft. Schrijvers als Prof. Kohler sluiten wij van onze geestelijke gemeenschap uit. Schrijvers als Prof. Lammasch geven wij onze hartelijke hulde.

In een tijd als deze
(uit het dagboek van een landbewoner)
Door
Albert Verwey

I

Geweldige beroeringen: omwenteling, oorlog, zijn alleen dan heilzaam, als er een groot man aanwezig is die van de gewijzigde omstandigheden het ware gebruik weet te maken, 'tzij zooals Bismarck om een staat te gronden of als Napoleon om de wetgeving te veranderen.

II

Zij die zich nooit aan iets groots hebben gegeven, kunnen zich in een tijd van oorlog verheven voelen door de eenheid met hun volk, en door de mogelijkheid zich te offeren voor het vaderland. Wie, in een niet minder aanzienlijke gemeenschap opgenomen, zich sinds lang aan andere idealen offerden, blijven dan schijnbaar onaangetast.

III

In een tijd als deze - zoo heet het - verliezen poëzie en kunst hun beteekenis. Het omgekeerde is waar. Eerst onder de nood van de omstandigheden beseffen de meesten iets van de ernst waarmee dichters en kunstenaars hun leven voeren en uitspreken. Zij vonden vroeger alles moeielijk: nu de tijd hen gespannen heeft zijn zij in staat de spanningen van het

kunstwerk meeteleven en ervaren zij het gedicht als ook voor hen geschreven.

IV

Zoolang groote gebeurtenissen ons van ons werk afleiden, voelen we ze enkel als schadelijk; maar zoodra we eraan deelnemen of door tegenwerking tot nieuwe krachtsontwikkeling worden aangezet, begrijpen we waar ze goed voor zijn.

V

Ik heb een paar boeken gelezen van de zweedsche schrijver Verner von Heidenstam, eerst zijn Heliga Birgittas Pilgrimsfärd, daarna zijn Karolinerna. Hij is een hoogst belangwekkend kunstenaar. Zijn stijl is gedrongen en kleurig, zijn verbeelding rijk en afwisselend, bijna bont, maar toch voldoende getemperd en daardoor geadeld, zijn gedachte....Zijn gedachte schijnt mij in beide boeken dezelfde. Zij betreft het karakter van de Held. De heilige Brigitta zoowel als Karel XII ziet hij als helden, d.w.z. als wezens geboren met een noodlottige aandrift, waaraan zij zichzelf en hun omgeving ten offer brengen. Hun macht over de menschen schrijft hij daaraan toe dat zij met elementair geweld handelen, dus als natuurkrachten, persoonlijk belangeloos. Vandaar dat zelfs zij die door hen gedood worden hun dankbaar zijn: zij brachten in het leven van die anderen datgene waaraan ze behoefte hadden en wat ze in zichzelf niet vonden: het volstrekte, het onvoorwaardelijke, en daarmee het ondanks en boven alles liefde en aanbidding waardige, dat moet gehoorzaamd worden. Een tweede gedachte is dan dat zelfs dit volstrekte een betrekkelijke zijde heeft. De held moet namelijk verschijnen in een vorm die zijn tijdgenooten kunnen bewonderen. Brigitta, de heilige, kon niet bemind zijn in de achtiende eeuw, Karel XII, de avonturier, niet in de veertiende. Daaruit volgt dat de Held, die Natuur schijnt uittedrukken, tevens de uitdrukking van zijn Tijd moet zijn en dat het Volk, in hem bewonderende en ondergaande wat het zelf niet is, dit juist blijkt te doen omdat het in hem de verschijning en tenslotte de verheerlijking van eigen diepste wezen ziet.

VI

Een zeldzaam voorbeeld van vóór alles schrijver te zijn, levert gedurende de oorlogsmaanden Stijn Streuvels. Zijn Dagboek ademt de milde rust van een man die aan opmerking en overpeinzing in een breed en harmonisch landschap gewend is. In het begin wil hij zooveel mogelijk alles zien en bijwonen, met de uitgesproken bedoeling ondervinding optedoen en voorraad van toekomstige onderwerpen. Hij tracht zelfs aan het front te komen en kan niet weerstaan aan de verzoeking het leder aan de broek van een duitsch krijgsgevangene tusschen duim en vinger te nemen. Maar innerlijk behoudt hij tegenover zichzelf en tegenover de gebeurtenissen zijn kalmte van waarnemer en verhaler. Te Kortrijk zijnde merkt hij op dat daar voor het eerst het nationaal gevoel bij het volk wakker wordt. Hij wordt er niet door meegesleept, ook blijkt niet van vertrouwen in leger, overheden, bevolking. Wel het tegendeel. Over het algemeen is zijn houding sceptisch. Van heldenmoed, vrees en oorlogsmaatregelen om hem heen ziet hij al de belachelijke kanten. Met dat al is hij standvastig en rustig, houdt bij anderen de moed erin, beweegt zijn vrienden hun huis niet in den steek te laten, de omstandigheden kalm aftewachten. Als dan de Duitschers in zijn dorp komen, voelt hij voor het eerst verontwaardiging en wrok bij de gedachte dat de vaderlandsche bodem overweldigd is. Ook dan evenwel stijgt dat gevoel niet tot haat. Als hij die eigen avond, alleen loopend op de straatweg, de eenig overgeblevene van de smorgens doorgetrokken Uhlanen tegenkomt: op een hinkend paard een tengere jongen van negentien jaar die stilhoudt en schreiend ‘Kameraden all todt’, zegt: dan zou hij persoonlijk geneigd zijn de jongen een bed aantebieden, en troost hem met de verzekering dat niemand hem kwaad zal doen. Even menschelijk verhoudt hij zich tegenover het verhaal dat een vriend hem anderdaags doen kwam van hoe die Uhlanen te Kortrijk door fransche dragonders verslagen waren; het wekte zijn uitbundige lachlust op. Stijn Streuvels' gevoelens waren bij het uitbreken van de oorlog in de hoogste mate tegenstrijdig. Hij hield eigenlijk van de Duitschers en niet van de Franschen, voelde zich een Vlaming en

niets anders, was hartstochtelijk verknocht alleen aan zijn streek en zijn huis en wat bij zijn vast gegrond beschouwend en voortbrengend leven behoorde. Zijn land zag hij misschien het meest verwant met het onze, waarin hem ook het heden en de toekomst van zijn werk het zekerst gewaarborgd scheen. De oorlog maakte plotseling het bestand van heel dit innerlijk en uiterlijk leven, van heden en toekomst, wankelend. In het tumult van deze weerstrijdigheid trachtte Streuvels zijn waarnemen en denken rein te houden. Niet in staat zich geestdriftig te scharen bij eenige wijdere gemeenschap, hield hij vast aan zijn huis, zijn omgeving, zijn naastbijliggende plichten, en vond bij het onbevangen tegemoet treden van menschen en omstandigheden voortdurend gelegenheid de menschelijkheid te zien uitkomen bij zichzelf en anderen. Het zou moeilijk vallen onder een ander volk dan bij de zoo weinig tot natie vergroeide Belgen een dergelijke persoonlijkheid aan te treffen. Zeldzamer nog zulk iemand te vinden die bovendien schrijver is en onder alle omstandigheden niet aflaat zichzelf in tallooze kleine trekjes en grootere verhalen uittebeelden. Een bizonder levendig en zichtbaar tafreel van Streuvels' verkeer met duitsche officieren, die zich op hun doorreis van het Wester- naar het Ooster-front bij hem inkwartierden, las ik onlangs in een dagblad. Hij verzwijgt er geen enkele van zijn aandoeningen: zijn oorspronkelijk voornemen niets van hen te verdragen, hun de heele boel liever over te laten en er zelf van door te gaan, zijn verrassing over hun beschaafd optreden, zijn genoegen aan hun gezellige manieren, zijn ingenomenheid met de tafel-beleefdheid waarmee zij het genot, door hem gedeeld, van al zijn opgezamelde keukenen keldervoorraden vergulden. Met een glimlach merkt hij het goede vertrouwen op waarmee zij, aftrekkende naar al zijn slaapkamers, hun wapens en helmen achter lieten op zijn kleerenstandaard. Het Casino-voorkomen van zijn verlichte kamers ontgaat hem niet. En als zij vertrokken zijn en de hartelijkheid van weerzijdsche omgang voldoende aanleiding geweest is om een Tot weerziens na de Vrede uittespreken, dan bekent hij volmondig dat hij met honderd van zijn dorpelingen zich niet zoo aangenaam zou hebben onderhouden als met deze vijanden. Het gevoel in dit stukje is zoo menschelijk

en de uitbeelding zoo oprecht en voortreffelijk, dat men zich geweld zou moeten aandoen om te wenschen dat het anders was, en toch wekt het ons nadenken dat, bij de inwoner van een verwoest en onderworpen België, een dergelijke onbevangenheid mogelijk is.

VII

Als de oorlog over is, zullen wij opnieuw moeten leven met Engelschen en Franschen, maar vooral met Duitschers. Wij doen dat ook gaarne. Het duitsche volk is ons buurvolk en voor nauwelijks iets ter wereld zouden wij de menigvuldige genietingen en de geestelijke opwekking willen missen die het verkeer ermee ons gegeven heeft. Toen ik voor ongeveer twintig jaar voor het eerst het geluk had, duitsche vrienden ten mijnent te zien, was er evenwel één waarheid die ze erkenden, en die ze de jaren door bleven erkennen, dat namelijk Nederland een oudere en een meer volledig gevormde beschaving bezat dan Duitschland. Wat zij zochten als kultuur, vonden ze bij ons aanwezig. Natuurlijk niet wat zij zochten als duitsche kultuur. Langzamerhand ondergingen zij de eischen van hun omgeving, maten nederlandsche uitingen meer af naar hun waarde voor een algemeen germaansch geestesleven, begonnen de koortsachtigheid van hun vaderlandsche verwachtingen als grondtoon te verlangen in alle, ook in onze nederlandsche pogingen. Zij verloren misschien eenigszins hun vroegere reine blik op onze eigenaardigheid. Toch bleef het hun overtuiging dat er bij ons een begeerenswaardige eenheid bestond van verleden en heden, de bindende macht van een overlevering en die levend gehouden door een onafgebroken en gelukkig trachten naar ontwikkeling van nieuwe vormen en nieuwe gedachten en een uitbreiding en overdracht van die schat en die werkzaamheid in breede lagen van de bevolking. Ik heb altijd mijn best gedaan hun die eenheid duidelijker te doen inzien. Toen het geroep om een kultuur, een toekomst-kultuur, zich van over de grenzen hoe langer hoe heftiger hooren liet, en eindelijk in Nederland werd overgenomen, vaak met de onbewuste bijbedoeling dat die kultuur ook voor ons van duitsche geboorte zijn zou, heb ik

me niet verzet, maar naar vermogen meegewerkt om de buitenlandsche elementen omtezetten in inheemsche, om de oorspronkelijk-hollandsche voortbrenging te bevorderen, en om het bewustzijn wakker te houden van de lijn die ons over Potgieter verbindt met Hooft en Vondel. Geen duitsche kultuur, maar een nederlandsche beschaving, moest ons einddoel zijn zooals ze onze oorsprong was. Dit nu lijkt mij van het hoogste belang dat wij het tijdperk na de oorlog niet ingaan zonder een verhoogd vaderlandsch zelfbesef.

Ik durf dit zeggen zonder de vrees verward te worden met hen die een uitsluitend vasthouden aan het vaderlandsche voorstaan. De toekomst ligt niet in het afgezonderd bestaan van verschillende landen, maar integendeel in hun vrije en onverstoorbare gemeenschap. Honderd maal heb ik dit uitgesproken. Even zeker is het nochtans dat landen zonder krachtige volkspersoonlijkheid zich niet in die gemeenschap zullen kunnen handhaven. Als wij niet overtuigd zijn, en dit tot in het merg van ons gebeente, dat de Nederlanders vóór de zestiende eeuw zich gevormd hebben tot een natie, met eigen taal, eigen karakter, eigen zeden en gebruiken, dat zij in en na die eeuw, gewend aan zelfregeering, onder de eersten gingen behooren in koopmanschap en kunst, in wijsbegeerte en poëzie, in wetenschap en uitvinding, dat zij in de achtiende eeuw een eigenaardig volksbestaan geleid hebben en na hun tijdelijke ondergang langzaam maar zeker zich hersteld tot een volk dat zijn groote gronders niet geheel onwaardig is; - als wij niet vast besloten zijn die overtuiging van onze afkomst en onze kracht te laten gelden tegenover de heele wereld, dan zullen wij in de wereldgemeenschap niet de plaats krijgen waarop wij voelen dat we recht hebben.

Buitenlanders hebben de gewoonte overal waar ze zijn de beteekenis van hun vaderland te laten gelden. Wij alleen doen het niet. Wij zijn bedeesd tegen vreemden, nurks tegen landgenooten. Wij noemen dat bescheidenheid, goede smaak, rustige bezonnenheid die niet in staat is haar weloverwogen oordeel optegeven terwille van vaderlandsche vooroordeelen. Inderdaad is het een gebrek aan moed, aan gulheid en aan welwillend zelfvertrouwen, misschien ons van nature eigen, maar stellig

verergerd door het eeuwlange besef van onze kleine verhoudingen en de nietigheid van onze stoffelijke weermacht. Hadden wij die deugden bezeten, dan zou dat besef van onze betrekkelijke machteloosheid ons niet zoozeer hebben neergedrukt, tegen onze groote buurvolken hadden wij minder opgezien en wij zouden, al sedert lang, het gezag van onze beschaving veel hooger in het buitenland hebben doen achten. Wij hadden niet zooveel eerbied betoond voor uitheemsche onbeduidendheid, en niet onze zuurheid bewaard voor inheemsche talenten.

Ik zeg dit niet omdat ik de misprezen handelingen ieder op zichzelf van zooveel beteekenis vind. Zij zijn integendeel de inkt niet waard. Maar zij worden het als symptomen van een laksheid, van een gemis aan veerkracht, die over ons heele eigenlandsch leven haar werking uitstrekt, ons schaadt in ons aanzien en de vrije uitoefening van onze vermogens in het buitenland, en ten slotte zelfs onze volksgemeenschap in haar optreden als staat aantast.

Sedert lang is het een fictie van ons regeeringsbeleid dat de gang van zaken in de wereldhuishouding ons niet aangaat, dat wij alleen maar hebben te zorgen goede vrienden met elk te zijn. Alles goed en wel zoolang wij ook werkelijk geenerlei verplichting hebben tot optreden buiten onze grenzen. Maar hoe nu, als - om maar één voorbeeld te noemen - tientallen van jaren Nederlanders van Noord en Zuid al het mogelijke gedaan hebben om in taal en literatuur en gemeenschap van geestelijk leven elkander te naderen, en de staatkunde zou oorzaak zijn dat dit verband verbroken werd. Zou ook dan nog onze taktiek van van-niets-te-weten kunnen worden voortgezet?

VIII

In de reine helderheid van een vroege en wolkenlooze Paschen komen vele aandoeningen in me samen. Indrukken van een bezoek, de dag tevoren, van oude vrienden. Gedachten aan vriendschap en schoonheid, die ik in deze eigen liefelijke natuur genoten heb. Herinneringen aan juist zulk een Paasch-zondag, vele jaren geleden, toen na weken van haat en ellende onze gang door dit landschap mij de hemel op aarde leek. En langzamerhand

was het me of nu ook de last van de oorlog die sedert acht maanden op ons drukt begon licht te worden. Ik kon me voorstellen dat hij geëindigd was, of liever het deed er niet toe of hij gevoerd werd. Er is een sfeer van beschouwing waarin ook de vreeselijkste gebeurtenissen weinig schijnen, alleen beseft worden als tijdelijk. Ook volgende jaren zal het Paschen zijn. Wijzelf of anderen zullen dan weer wandelen door dit schoone landschap. Vriendschap en schoonheid, haat en ellende zullen telkens opnieuw herdacht worden. Menschen zullen in de aarde hun hemel zien. - De oorlog kan personen dooden, tallooze personen, en eindeloos velen nameloos ongelukkig maken. Maar hij kan niet beletten dat altijd weer levenden aan dit eenvoudige geluk deel hebben.

IX

Zooals de menschen, ondergaan ook de volken tijden, waarin de innerlijke onevenredigheden hunkeren naar een uitbarsting. De vaderlander in elk is geprikkeld, aanstonds overprikkeld en wenscht zich te wenden tegen hen die hem inperken. Hij wil vrijheid om zich uit te vieren en zoodra maar de eerste slag gevallen is verkeeren allen in eenzelfde land in een gelijke toestand van bevredigdheid en opwinding. De volksdrift heeft zich ontlaten, maar niet om daarmee te eindigen. Als iedere drift verwekt hij daden die zelf weer de drift beïnvloeden.

X

Het was een van onze grootste genietingen te lezen hoe Achilles Hector dóódde niet alleen, maar zijn lijk om Troje sleepte. Waarover beklagen wij ons dan nu?

XI

Wat de magneet voor ijzer is, dat is de oorlog voor onze gedachten. Al versterken wij ons in oriszelf en al weten wij dat er iets in ons is, waarop hij geen vat heeft, geheel kunnen wij ons toch niet van hem losmaken. Ook onze onafhankelijkste gedachten voelen zijn aantrekking.

XII

Telkens tegenwoordig als ik lees dat iemand gestorven is, voel ik een verwondering. Hoe is het mogelijk nu te sterven! Ik troost mij dan met de gedachte dat hij er misschien geen spijt van had.

XIII

Toch, terwijl mijn geest zoo in de gebeurtenissen verslonden is, neemt mijn gemoed er minder deel aan dan aan de Boerenoorlog. Is dat omdat ik nu ouder ben? Ik geloof het niet. Het moet wel zoo zijn dat mijn hart daar inniger in betrokken was.

XIV

Een schouwspel, als het ons diep zal ontroeren, moet niet enkel vreeselijk zijn, maar ook sympathisch.

XV

Iedere oorlog laat een neerslag na in de volksverbeelding. Het zijn dan vooral de beslissende voorvallen die onthouden worden. Nu, in heel West-Europa, uit een strijd van acht maanden, misschien alleen de slag aan de Marne.

XVI

Het is de schaarschte aan blijvende beslissingen die onze ergernis veroorzaakt. Op een afstand merken wij niets dan een broddelen met menschenlevens.

XVII

Losgelaten menschen beesten te noemen, is een beleediging aan de dierenwereld. Schennen en branden doen enkel menschen.

XVIII

Personen kunnen uitmunten, gezelschappen zijn doorgaans middelmatig, menigten zijn beneden peil. Breng nu menigten,

grooter dan ze ooit in het eigen land bijeen waren, over op vijandelijk grondgebied, stel ze daar bloot aan beurtelings woede en vrees, opgewondenheid en neerslachtigheid, honger en tijdelijke verzadiging, uitputting en verveling. Neem in aanmerking dat volkstrots, en minachting voor het vreemade volk, haar van kind af ingegoten, nu op het kookpunt zijn, dat geen van haar leden het verband meer heeft, hetzij van de dagelijksche arbeid die rustig maakt, hetzij van gezin, verwanten en vrienden, stedelijke of landelijke gebruiken en zeden, van al die bindende machten in één woord die een rem zijn op de genotzuchtige aandriften, de zwakkeren nopen in het gareel te blijven, de sterkeren prikkelen tot het geven van een voorbeeld, de bedorvenen noodzaken zich voor te doen als beter dan ze van nature zijn, terwijl dit heele verband vervangen is door alleen de krijgstucht. Stel u voor dat die tucht eens niet gehandhaafd wordt: dat hoogeren niet altijd voortreffelijker zijn dan lageren, dat het soms in het voordeel kan schijnen van de oorlogvoering diegenen van wie men bijwijlen alles vergen moet een poos vrij te laten. Is er wel meer noodig tot het verwekken van toomelooze moedwil en uitgelaten losbandigheid?

XIX

Op het schip van Cooper's Red Rover wordt nu en dan ‘all hands to mischief’ gefloten. De ontspanning loopt zelden goed af.

XX

In de uitdrukking ‘à la guerre comme à la guerre’ hoorden we vroeger een beroep op onze vindingrijkheid en soberheid. Het is waar dat ze ook als een vrijbrief voor baldadigheid verstaan kan worden.

XXI

Er is misschien rust te vinden in de gedachte dat de oorlog onafwendbaar was. Als Engeland vooraf gezegd had dat het Frankrijk helpen zou, was Duitschland mogelijk liever terugge-

deinsd. Maar dat zou het niet gekund hebben zonder zich te schaden in Oostenrijk. Geen engelsche regeering evenwel kon zoo iets zeggen zonder het vertrouwen te verliezen van haar eigen landgenooten. Gesteld nochtans dat Engeland zich had uitgesproken en Duitschland zich teruggetrokken. In dat geval zou Duitschland de leiding hebben gelaten aan Engeland en daarmee de vraag *waarom het ging*, alvast, voorloopig tenminste, in voor zichzelf ongunstige zin hebben beantwoord. Die vraag was namelijk juist deze: of voortaan de leiding van de wereldgebeurtenissen aan Engeland of aan Duitschland zijn zou. Dat die vraag in vreedzame onderhandelingen, op voorgang van Engeland aangevangen, ten gunste van Duitschland beslist zou worden, was ondenkbaar. Oorlog bleef dus de eenige oplossing, en dan van de zijde van Duitschland liever dadelijk dan na een vernederende terugtred.

XXII

Wij hopen natuurlijk allen dat de uitkomst van de oorlog een wijze regeling van het wereldverkeer tusschen de volken zijn zal. Aan wie laten wij die regeling liever over: aan Engeland of aan Duitschland?

XXIII

Als de aanhangers van de internationaliteits-idee in deze maanden geleerd hebben het nationale niet te minachten, laat ons dan hopen dat de belijders van het nationalisme tot de erkenning kwamen hoe de oorzaak van deze ontzettende beroeringen in de afwezigheid van een gezonde en duurzame internationaliteit gelegen was en haar doel geen ander dan de schepping daarvan wezen kan.

XXIV

Een eerste invloed die de tijd op ons uitoefent is een verschuiving van de belangstelling. Natuurlijk ook naar de gebeurtenissen: die voelt ieder; maar voor schrijvers is er nog een

andere. Sedert twaalf jaar heeft niets me zoo geboeid als het innerlijk van belangwekkende personen. Wat men zou kunnen noemen het portretteeren van hun binnenborst hield me aldoor hartstochtelijk bezig. Het meeleven met hun gevoel, het doorgronden van hun gedachten, het bepalen van hun waarde als vertegenwoordigers van korter of langer durende maatschappelijke en geestelijke stroomingen, en het daarna ontwerpen van een beeld, zoo gelijkend dat zij er zich zelf in herkennen zouden, was al die jaren mijn liefste werkzaamheid. En ook nu nog zijn er die mij geweldig aanlokken. Vincent van Gogh bijvoorbeeld. De ingeschapen kronkel van zijn wezen tempteert me soms om hem te grijpen en bloot te leggen. Maar ik kan het niet. Waardoor? In den beginne misschien omdat de omstandigheden mij verhinderden mijn aandacht te verzamelen en te richten. Evenwel, wat eerst verhindering scheen, werd ten slotte in zichzelf onderwerp. En welk een onderwerp. Een wereld in beweging heeft onze aandacht, onze belangstelling gevangen genomen. Er heeft een verschuiving plaats gehad. Wij zien niet langer de personen, maar de volksgroepen, de volksmenigten. Hoe de mensch wordt, ook de grootste, wanneer hij zich enkel als deel voelt, is het eerste wat ons getroffen heeft. De epidemieën van geestdrift, van haat, van vrees en van woede werden ons begrijpelijk. De lichtgeloovigheid, de zelfverblinding, de onmogelijkheid van helder doorzicht, niet bij enkelingen, maar bij allen gelijkelijk. Doch tegelijkertijd de onloochenbare verheffing die voor velen geboren werd uit dit bad van meegevoel, uit die onderdompeling in stroomen van hulpvaardigheid en vertrouwen. Hoe menigeen, dachten we, die tot nu toe in zijn kleine belang opging, zonder een rest na te laten van schoone menschelijkheid, in zijn eigen ikkigheid tot niets verschrompelend, kan nu gered worden. Hoe velen beklaagden we, die stierven omdat ze geen doel vonden, voor wie dit groote doel een uitkomst geweest zou zijn als het hun krachten in zich verzwolgen had. Want groot is het aantal van hen die uit een waan leven: wat had het uitgemaakt of dezen de waan van een vaderlandsche zending gedeeld hadden? Zij zouden zalig gestorven zijn. Wat ons dan weer bevreemdde was de onevenredigheid tusschen wezen en woorden. Terwijl

wij aan de verheffing van het leven niet konden twijfelen, waren de vormen waarmee de menschen aan hun gevoel uitdrukking gaven, geesteloos. Zij zongen de oude zinlooze of sentimenteele liederen, zij schreven in onnoemelijke aantallen onbenoembare gedichten.

XXV

Kan het ook zijn dat wij ons hadden zat gezien aan onze eenzelvige wereld? Velen meenden het. Ieder leeft voor zichzelf, zeiden zij, nu is het tijd dat allen voor elkaar leven. Ik voor mij voel het anders. Terwijl acht maanden geleden alle grenzen voor me openstonden en ik leefde in alle landen, ben ik sindsdien genoodzaakt mij terugtetrekken in mijn gedachten. Zij die in wijdste geestelijke gemeenschap leefden, werden nu asceten. Omdat volksgenooten kameraden werden, en tevens haters van andere volken, hebben deze enkelingen de liefde van alle volken voor elkander opgesloten in hun eenzelvigheid.

29 Maart - 9 April 1915.

Gedachten naar aanleiding van den oorlog
Door
Henr. Labberton-Drabbe

I
‘Stirb und werde’.

Laat ons allen sterven aan dit gebeuren,
Dat nu ons aangrijpt, ons verwondren doet:
Dat die verwondring ons geheimvol beure
Ten nieuwen leven; in deze' onverwachten vloed
Laat heilzaam nu ons kleine hart verzinken.
Zie, hoe het blad der boomen telken jare ontpluikt,
Het gele loof verwaait, de jonge knoppen blinken,
't Verwordende verdwijnt, verouderd en verbruikt,
Want wat we als duisternis, als kou en wreedheid vreezen,
Het is de strijd waardoor de wereld leeft:
Uit tijdlijke ondergang bloeit op het tijdloos wezen
In ons, en immer weer, zoolang het dagen geeft.

II

De aarde dreunt en vlamt, maar uit haar vlammen
Drijven ons lichtende visioenen aan,
En dreunend scheurt zij de kunstmaatge dammen,
Die wat vereend hoort, scheidden, om een waan.

III

Stilstand is dood en uit het diepre leven
Dringen de zaden tot den jongsten dag -
Van u, gevallen strijders, rijst in ons de geest, het streven
Naar 't hoogste wat de ziel vermag.

IV

Het noodlot *dwingt* tot vernieuwing van denken:
Wie *nu* droomt heeft zijn leven voorgoed verspeeld,
Laat ons de ziel in dezen zondvloed drenken:
Stervend alleen rijst het levende beeld.

V

De trage dag wordt als een berg, die stroomen
Aflaat over het lang verdorrend land:
Met wijdgesperden blik staan we allen aan den kant
En zien het heilzaam water angstvol nader komen.
Wat nood of wij vergaan? Straks groeit het jonge,
Het sterke ras en 't koren blinkt als goud,
Het oude lied wordt met een nieuwe wijs gezongen,
Hier staat een bosch in brand, ginds rankt het jonge woud.

VI

De massa schreeuwt dat wij verloren zijn
En dat wij God slaan in het aangezicht,
Maar in des levens binnenste ravijn
Branden de toortsen van zijn raadslig licht
En krijg en vrede zijn uit hem gelijk;
Wij zijn maar handen die het werk verstaan,
Van zijn verborgen wezen 't vaIe blijk;
Zoo kan geen mensch om niet ten onder gaan.

VII

Op 't eind van deze tijden zult gij 't weten
Dat waar dit godswerk aanvangt niemand zwicht,
En dat zij, die der scharen leiders heeten,
Geen enklen zien, die niet het aangezicht
Verstild, verguld als door de late zon
Omhooggeheven draagt. 't Ontkrachtend streven
Naar rust en welvaart stokt, ontheven
Voelt zich de ziel van wat ze in zwakheid won.

VIII

Wij leefden in schijn en 't brallende geschut
Dondert de waakschheid in de vaakrige oogen -
De Godheid die zoo lang onze levens heeft gestut
Rameit nu de pleisteraars uit mededoogen.
Komt op en aanschouwt hoe de levensbron spuit,
Hoe als steenen de uren uit de dagen vallen,
De uren, die kropen als stroop uit den tuit,
Waakt, rustigen, op uit uw vunzige stallen.

IX

De stomp van 't geschut barst de stilten open,
De nachten zijn licht als de dag van het vuur;
Zoo zijn dagen en nachten ineen geloopen:
Zet de klokken stil, er is tijd noch duur.

Oorlogswee
Door
J. de Gruyter

Een hoofdartikel van de ‘Daily News’ bevatte enkele dagen geleden (19 Maart) de volgende opmerkingen, welker inhoud ook voor het koloniale Nederland van het grootste gewicht mag heeten:

‘De Manchester Guardian heeft het publiek een dienst bewezen met het meest volledig verslag te geven, dat tot nog toe in de Engelsche pers verschenen is, van de eischen door Japan aan China gesteld. Wij zeggen “dat tot nog toe in de Engelsche pers verschenen is”, omdat gepoogd is en nog gepoogd wordt *de waarheid te onthouden aan de bewoners dezer eilanden*. Het Gouvernement van Japan heeft geheimhouding verzocht toen het van die eischen mededeeling deed aan de Regeeringen der Geallieerden en van de Vereenigde Staten. De door Japan gegeven lezing heeft klaarblijkelijk *tien* van de *een en twintig* eischen weggelaten en gaf de overige elf in zeer onzuiveren vorm. Het Ministerie van Buitenlandsche Zaken heeft beslist geweigerd eenig licht op deze aangelegenheid te werpen en de Censor heeft voorkomen dat het Engelsche volk langs telegrafischen weg behoorlijk ingelicht werd. Uit het verslag in de Manchester Guardian blijkt duidelijk waarom genoemd Ministerie moet meenen dat de Japansche eischen een zeer onaangename uitwerking zullen hebben op de Engelsche openbare meenig. Ze zouden de provincie Shantung onder de Japansche invloedssfeer brengen; zij zouden Zuid-Mansjoerije en Oost-Mongolië, voor praktische doeleinden, in Japansche pro-

vincies veranderen; zij zouden Japan een monopolie van de geweldige minerale rijkdommen der Yangtse vallei geven, met de incidenteel daaraan verbonden macht Noordelijk en Zuidelijk China te scheiden; zij zouden Japan de contrôle over China's oorlogsmateriaal geven; zij zouden de politiemacht over belangrijke streken van China in Japansche handen stellen; zij zouden Japansche experts met het toezicht over China's politieke, militaire en finantiëele zaken belasten; zij zouden een Monroe-leer dekreteeren tegen alle Staten behalve Japan; zij zouden geheel China openstellen voor den ondernemingsgeest van Japansche politieke agenten. *Een ontwerp van dezen aard*, *mocht het verwezenlijkt worden*, *zou geheel China onder Japansche suzereiniteit brengen*. Het zou natuurlijk ook een ernstig gevaar opleveren voor de Britsche handels- en industriëele belangen in China en het zou den bodem inslaan aan de Engelsch-Japansche overeenkomst, die de integriteit van China waarborgt en alle Grootmachten in hun handelsbetrekkingen tot dit land op gelijken voet stelt. Wij kunnen zeer goed begrijpen dat het Ministerie van Buitenlandsche Zaken door het geval in verlegenheid gebracht is, maar de politiek van geheimhouding is niet meer vol te houden. Hoe eer zij formeel verlaten wordt en de natie met het volledig feitenmateriaal in kennis gesteld wordt, en het Parlement zich daarover uiten kan, hoe beter het zal zijn voor ons, voor China en voor Japan'.

Weinig nieuwsberichten hebben mij sedert het begin van den oorlog zoo getroffen als het bovenstaande. Een paar zinnen daaruit, om den omvang en de beteekenis der Japansche eischen goed te doen kennen, heb ik gekursiveerd. De teekening van de toekomst, die wij er in afgeschaduwd vinden, opent een wereld van overwegingen.

De helhonden, de machten van hebzucht, van roof en vernietiging, zijn losgelaten en zij blaffen en bijten in alle deelen der wereld. Wie zal ze weder temmen?

Dergelijke eischen, door een gealliëerde gesteld, moeten ook den grootsten Duitschers-hater, den het meest in den oorlogswaanzin bevangen en voor redeneering onvatbaren Engelschman, een oogenblik tot bezinning brengen. Zij moeten hem, dunkt mij, als hij niet geheel verblind is voor de waarneming der

werkelijkheid, zooals, helaas, de meesten hier zijn - het geldt van *alle* strijdende partijen - ietwat doen twijfelen aan het gezonde en waardevolle dier allianties met Rusland en Japan *tegen* Duitschland.

Want men kan het voor waarschijnlijk houden dat ook het Verbond met Rusland verrassingen zal brengen en vruchten zal dragen van eenzelfde soort als dat met Japan.

Niets is weerzinwekkender in deze dagen dan de verheerlijking van Rusland ten koste van Duitschland in de organen der publieke meening hier. In het letterkundig kamp raakt men niet uitgepraat over de voortreffelijkheden van het Russische volk, men dweept met de Russische kunst en wat erger is, met de mystieke, d.w.z. de onderworpene en vrome, de middeleeuwsche ziel van den Russischen boer. Gerald Chesterton b.v. gloeit van bewondering voor ‘die millioenen van natuurlijke mystici, met hun armen gewijd door ikons en hun voeten vereeld door pelgrimstochten’.

Het blijkt wel dat kunstenaars in een tijd van crisis als deze - wij hebben het ook aan de Duitsche gezien - zich even moeilijk in de plaats van den vijand kunnen stellen als de meerderheid van hun landgenooten. Zij mogen meer fantaizie hebben, in ruimte van inzicht en edelmoedigheid van denken zijn zij niet beter dan de rest.

Want dit enthousiasme voor Rusland is toch louter zelfzucht en zelfbedwelming.

Hoe weinig past deze verheerlijking van de Russische kunst en de Russische ziel op de schadelijke en schandelijke alliantie met een despotische Oostersche macht. Want de beschaving van Duitschland - zij moge hier of in Holland wat minder militairistisch of mechanisch getint zijn - de beschaving van Duitschland, niet die van Rusland, is *onze* beschaving. Wij kunnen Turgenieff en Tolstoy, Dostojefsky en Gorki, Stepniak en Kropotkine bewonderen, maar zijn zij de vertegenwoordigers van het Russisch régime? Integendeel, de Russische mannen en vrouwen, die wij prijzen en liefhebben, zijn bijna zonder uitzondering de tegenstanders van dat régime geweest; zij zijn door het Gouvernement van den Tsaar gegeeseld, opgehangen, verbannen of naar Siberië gezonden; de Russische Regering is

nog altijd, wat zij in het verleden geweest is, de verklaarde vijand van alle vrijheden van politieken en demokratischen aard, waarvoor het Engelsche volk eeuwenlang gestreden heeft.

Ik wil gaarne gelooven dat de Russische boer zekere mooie kwaliteiten heeft, die de moderne Westerling mist. Zijn bestaan en innerlijk heeft nog veel van de schilderachtigheid en poëzie behouden, die het middeleeuwsche leven in hooger mate dan het moderne kenmerkt, die door het logisch, wetenschappelijk denken en de zelfzuchtige begeerte, hoofdvoorwaarden om te slagen in den industriëelen strijd, er aan onttrokken is. Zoo is het niet alleen met den Russischen boer, zoo is het ook met den bewoner van Java, den Javaan of Soendanees, in zijn bestaan, zijn omgang, zijn geloof. Even als deze leeft de Russische boer meer met het ongeschoolde hart, wat hem zekere aantrekkelijkheid heeft doen behouden: deugden van gastvrijheid, van edelmoedigheid, van toewijding, van vertrouwen, gevoelens van menschelijke saamhoorigheid, die bij den, door den ekonomischen wedstrijd der kapitalistische ontwikkeling meegesleurden, in individualistische richting zich bewogen hebbenden Europeaan, grootendeels verloren gegaan zijn, deugden die op een reformatie der kapitalistische maatschappij wachten om weer tot wasdom te kunnen komen.

In zeker opzicht is ons de genegenheid van Gerald Chesterton of Stephen Graham te verklaren, maar de deugden, waarop ik doelde, heeft de Russische boer niet omdat hij in het algemeen, als mensch, boven den Westerling zou staan, maar omdat hij nog onder ekonomische kondities leeft, die dergelijke deugden niet doen verschrompelen en afsterven, omdat hij in een betrekkelijk primitieve maatschappij leeft, die nog 'n eeuw of langer zal noodig hebben om zich tot de kapitalistische omtevormen, de kapitalistisch-kommerciëele en -industriëele, waarin het intellekt de groote, overheerschende, het gemoedsleven terugdringende macht is.

En het is de superioriteit van intellekt met zijn prachtig organiseerend vermogen - en dat zich inderdaad, onder militaire en Junker invloeden, thans van een zeer leelijken, van zijn leelijksten kant, aan Europa vertoont - die men in zekere kringen Duitschland niet vergeven kan. Vooral bij de konser-

vatieve schrijvers spreekt bij hun min of meer romantische bewondering voor die Russische volksziel de haat voor het beste wat Duitschland ons gebracht heeft, de ziekte- en verzekeringswetten, de maatregelen ten behoeve van de ouden en invaliden en werkeloozen, de rationalistische beperking van den eigenbaat en het persoonlijk machtsverlangen, de orde-scheppende en opbouwende werkzaamheid van den modernen staat. Zoo'n in socialistischen geest organiseerende staat is lastig voor de rijken, de arbitrairen, de hebzuchtigen. Slechts één ding, waarin wij in zijn huidigen, tirannieken vorm juist de leelijkste belichaming van dien zin voor orde en organisatie vinden, die het Duitsche volk kenmerkt, slechts één ding zouden zij gaarne daarvan overnemen: de konscriptie. En het zou mij niet verwonderen, als zij hun zin kregen.

Bij de liberalen heerscht ten opzichte van de alliantie met Rusland natuurlijk een wat gedempter enthousiasme; zij zal de meest nadenkenden onder deze partij heel wat zorg en onrust baren. Echter is ook het gros der liberale troepen daaromtrent vol illusies en zelfbegoocheling. Vele teleurstellingen eerst zullen de door den oorlogsroes benevelde massa een juister inzicht in de werkelijke toestanden en verhoudingen kunnen geven.

De les, door Japan gegeven, is van zeer ernstigen en verstrekkenden aard. Maar Japan ligt te ver weg, het Oosten is voor den gemiddelden Engelschman te zeer terra incognita, hij heeft er te weinig direkt belang bij, dan dat het sterk op de verbeelding der massa zou werken. Bovendien wordt hij door zijn kranten in stelselmatige onwetendheid gehouden. Het zal al mooi zijn als deze les eenige weinige meer ernstige naturen er toe brengt zich aftevragen of het geen tijd zou worden die door de diplomaten saamgeknutselde allianties, waarvoor thans honderdduizenden gedood en millioenen geruïneerd worden, aan een grondige herziening te onderwerpen of geheel te doen eindigen; of dit gruwzaam spel zoo mag blijven doorgaan, met geen andere vooruitzichten, naar het zich laat aanzien, dan de versterking van een paar Oostersche of half-Oostersche machten.

Enkele voor het nadenken en de kritiek niet geheel ontoegankelijke geesten, zei ik, zal deze les misschien tot bezinning

brengen. Maar Japan en het Oosten liggen buiten het gewoel der strijdenden, waarop de aandacht thans in de eerste plaats geconcentreerd is. Ontgoochelingen van anderen en misschien ernstiger aard - al zullen zij zich mogelijk eerst in een verre toekomst vertoonen - zullen noodig zijn voor de door den oorlog opgezweepte verbeeldingen ook den waren aard van het verbond van het demokratisch Engeland met het Tsarenrijk leeren inzien. Zelfs een man van zoo geavanceerde meeningen als de bekende novellist H.G. Wells, een soort socialistischradicaal, heeft zich thans tot lofredenaar van Rusland gemaakt. Maar wat zijn de feiten? Wat hebben wij van dien kant te wachten? Wells moge zichzelven en anderen nu wijs trachten te maken dat Rusland en Engeland samen voor de vernietiging van het Duitsche militarisme en de onafhankelijkheid der kleine naties strijden, wie, behalve de door het geroes en de opwinding van den strijd tijdelijk van hun inzicht beroofden zal het laatste gelooven. En wat het eerste betreft, dat Duitsche militarisme! Het is leelijk genoeg, ja, maar was Engeland in zijn zee-politiek misschien niet militaristisch? Was zijn wil en verlangen minder op de wereldmacht, in casu de wereldmacht ter zee, gericht?

Terwijl ik dit schrijf komt mij de Daily News van 23 Maart in handen met eene in de Bechstein Hall gehouden redevoering van Sir Edward Grey. Ook daarin luidt het weer: ‘Wij wenschen, dat de volkeren van Europa hun onafhankelijke levens leven, hun eigen vormen van bestuur en hun eigen nationale ontwikkeling voor zichzelven verwezenlijken, hetzij zij groote of kleine staten zijn, in volle vrijheid.’

Dat klinkt heel goed. En het zou inderdaad heel mooi zijn, als het niet ontzaggelijk veel op dat soort frazen leek, waarmee staatslieden gewoon zijn hun hoorders te bedwelmen.

Want, ik herhaal, wat zijn de fouten? Hoe verhoudt Rusland, d.i. de Russische Regeering, zich tot die *vrijheid* van naties en menschen. Sedert het in 1906 door Fransch en Engelsch geld in staat gesteld werd zich tegenover de progressieve elementen te handhaven - van dit jaar dateert een ommekeer in de bespreking van Russische zaken door de Times en andere Engelsche dagbladen - sedert het weer over voldoende geld-

middeIen beschikte om met de hulp van politie en leger zijn wil door te zetten, heeft het met een terrorisme, gruwzamer dan dat van Robespierre, aan alle pogingen tot hervorming en zelfbestuur, aan het vrije vereenigingsleven en de vrije meeningsuiting, den kop ingedrukt. In 1907 wierp de huidige bondgenoot van Sir Edward Grey op een valsche aanklacht van samenzwering 35 afgevaardigden van de Doema in de gevangenis.

Wel kwam een kommissie, *uit alle partijen saamgesteld*, *eenstemmig tot de konklusie*:

'dat er inderdaad een samenzwering bestond, maar *niet* van de socialistische afgevaardigden tegen het bestaand régime, maar van de Okhrana *(de Geheime Politie)* tegen de Tweede Doema. Het rapport van de kommissie in dien geest was gereed om op de tribune gelezen te worden toen de Tweede Doema op bruuske wijze ontbonden werd: de kommissie werd verhinderd de waarheid te openbaren'.

Van de 35 afgevaardigden des volks, die op deze wijze met de handlangers van den Tsaar kennis maakten, waren er intusschen zeventien tot vier of vijf jaar dwangarbeid en tien tot levenslange verbanning naar Siberië veroordeeld.

Tijdens de onderdrukkingsmaatregelen van Stolypin steeg de bevolking van de Russische gevangenissen van een dagelijksch gemiddelde van 85000 in 1905 tot 181000 in 1909. En wat voor gevangenissen!

Door een nieuwe kieswet, die aan de groote landeigenaars het overwicht verzekerde, gelukte het Stolypin een meer docicle doema te kreëeren, maar feitelijke macht heeft deze zoo min als haar voorgangsters.

Zoo ligt Rusland dan thans weer onder den hiel van datzelfde systeem van arbitrair politie-despotisme dat het verdrukte toen in 1905 aan het volk een constitutie beloofd werd. In groote uitgestrektheden van het land heerscht de een of andere vorm van militaire wetgeving. De politie heeft het recht van verbanning langs administratieven weg, zonder gerechtelijk onderzoek. Het recht van samenkomst, het recht van vereeniging, zij hangen geheel af van het bon plaisir der politie. De pers leidt een hachelijk bestaan onder een regen van boeten, met als begeleidend opvoedingsmiddel: gevangenisstraf. En de

geheime polite gaat voort misdaden te fabriceeren; zij zet de echte revolutionnairen tot terrorisme aan en houdt er een soort terrorisme van eigen maaksel op na.

De Jood is altijd een paria in Rusland geweest; hij kan er noch post- of spoorbeambte, noch machinist of onderwijzer worden. Hij is, wat betreft zijn woonplaats, zijn beroep, zijn handel aan allerlei beperkende bepalingen gebonden, die sedert 1906 nog verzwaard zijn. De ontzegging van verblijf in een stad of distrikt brengt hem herhaaldelijk in de grootste moeilijkheden. In 1909 werden te Kiev 1200 families uit hun bestaan en tehuis gedreven. Kort vóór den oorlog, in Juli 1914 werden in dezelfde stad 5000 Joodsche families met eenzelfde ramp bedreigd. In al deze dingen is dezelfde willekeur blijven heerschen. In Russisch Polen zijn nu, tijdens den oorlog, pogroms en uitdrijvingen weer aan de orde van den dag. De heele Joodsche bevolking is gebannen uit de steden: Grodzisk, Skernevitz, Novo-Alexandria, Irena, Kozenitz, Gnivashovo, Mstcholova, Chorjele, Myshinetz, Sochatcov en vele andere.

De volgende aanhaling uit een Russisch blad, de Razsvet van 17 November 1914 kan ons eenig denkbeeld geven van wat zoo'n uitdrijving beteekent:

‘Op den avond van 16/29 October werd onder het slaan der trommels het bevel dat de Joden Skernevitz en haar buitenwijken moesten verlaten, uitgeschreeuwd in de straten. Vertegenwoordigers van de Joden werden niet tot den kommandant toegelaten vóór den volgenden ochtend. Hij zei hun dat hij niets voor hen doen kon en dat hijzelf gevraagd had dat aan de vrouwen en kinderen zou veroorloofd worden te blijven, maar dat zijn verzoek geweigerd was. Er was geen tijd andere autoriteiten te raadplegen daar het bevel luidde dat allen die na vier uur in de stad aangetroffen werden in handen van de krijgsraden zouden gesteld worden. De exodus begon. Mannen en vrouwen, oud en jong, kinderen, waaronder zuigelingen, moesten de stad verlaten. Geen middelen van vervoer waren te krijgen. Alle eigendommen moesten onbeheerd achtergelaten worden en zoodra de Joden de stad uit waren, werden zij geplunderd. De uitgebannenen vormden een lange rij. Toen zij de stad Bolimov bereikten vroegen zij daar te mogen over-

nachten, maar het werd hun geweigerd. Zij sleepten zich voort, den heelen nacht. De hysterische kreten van de ontstelde vrouwen en kinderen verscheurden de lucht.'

Men ziet, er is niet alleen een Belgische exodus geweest. Deze treft ons alleen zooveel meer, omdat hij zich over ons eigen huis uitgestort heeft.

Toont de Russische Regeering in haar houding tegenover de dragers van nieuwe denkbeelden en idealen zich thans minder een instrument van de reactie dan zij altijd geweest is?

De verbanning naar Siberië van vijf socialistische leden van de Doema en vier andere socialistische leiders, geeft het antwoord op deze vraag. En opdat ons vooral geen twijfel daaromtrent zou gelaten worden, bereikt ons in deze laatste dagen het bericht, dat ook de zeven *overige* Sociaal-Demokratische leden van de Doema gearresteerd zijn en wegens hoogverraad voor den rechter gebracht zullen worden.

Zoo gaat het hun, die het ideaal van vrede hooghouden in Rusland. Want men bedenke, dat het juist de mooi-menschelijke eigenschappen van deze lieden zijn, waarvoor zij vervolgd worden; wat hun ten laste gelegd wordt, het zijn de 'dwalingen' - als men ze zoo noemen wil; ik ben er niet patriottisch genoeg voor - van een Ramsay Macdonald of Keir Hardie, Dr. Liebknecht of Clara Zetkin, de strijders voor een meer begrijpend, minder aan kleinen haat het aanzijn dankend inzicht in onze beschouwing van andere nationaliteiten.

Maar Grey spreekt niet van de bevrijding van den individueelen mensch, hij spreekt van de bevrijding der *naties*. Vertoont in dat opzicht het Russisch régime andere kleuren dan de zwarte van onderdrukking en dwang?

Zijn houding tegenover Perzië in deze laatste jaren, met medewerking van Grey, is niet anders dan de repressie van alle, uit het volk zelf opkomend, demokratisch en progressief leven en de bedwinging, de vervanging daarvan door een gehaten Shah, of een direkt Kozakken-régime.

Finland is het niet beter gegaan. Nadat Bobrikoff in 1903 al wat er overgebleven was van de Finsche vrijheden vernietigd had, bracht de revolutie van 1905 herstel van zelfregeering. Helaas, het heeft niet lang mogen duren. In steeds

uitgebreider zin heeft de Russische bureaucratie dit recht aan het Finsche volk onttrokken. Nu, tijdens dezen onheilvollen oorlog - onheilvol, niet alleen op het slagveld - heeft zij de noodige stappen genomen om haar destruktief werk te voltooien. Een officieel programma voor het toekomstig bestuur van het land, dat kort geleden het licht zag, is een kompleet schema van Russifikatie, dat op de Ministeriën, de Gerechtshoven, de Universiteiten en de Scholen den Russischen stempel drukt.

Finland mag niet langer geregeerd, geleid en onderwezen worden door Finnen. Met de uitvoering van dit programma wordt de autonomie van Finland niet meer dan een herinnering. Wij hebben in een vorige eeuw de langzame worging der Poolsche vrijheid aanschouwd; die van Finland is treffender. Want in Finland vernietigt de Russische bureaucratie niet alleen een nationaliteit, maar eene gemeenschap, die in haar humane en demokratische beschaving een model voor Europa was.

Welke toekomst de niet-Russische nationaliteiten, die door dezen oorlog een prooi van Rusland mochten worden, wacht, mag beöordeeld worden uit het feit, dat de Gouverneur van het pas veroverde Galicië, Graaf Bobrinsky, de publikatie van geschriften in de Rutheensche taal absoluut verboden heeft en dat hij al het mogelijke doet om de landbouwende bevolking van het land te bekeeren tot de orthodox Russische Kerk. Het Pan-Slavisme, dat met het Pan-Germanisme de krachtigste faktor geweest is in het doen uitbreken van dezen oorlog brengt met zich: zijn onverdraagzame kerk, zijn geloof in autocratie, in 't algemeen zijn oppositie tegen de kritische en liberale tendenzen van het Westen. Het is niet het militairisme, maar de verlichting van Duitschland, waarvan de Pan-Slavist een afkeer heeft.

Het is zeer noodig, dat wij ons deze dingen voor oogen houden, en steeds voor oogen blijven houden, om te beseffen dat dergelijke beweringen als wat wij van Sir Edward Grey aanhaalden, slechts een illusioneele voorstelling van de werkelijkheid bevatten, dat - de toekomst zal het uitwijzen - het weinig anders dan *niet in werkelijkheid om te zetten* en dus op een dwaalspoor voerende, verlangens zijn. Het is ook noodig, dat wij dit voor oogen houden, om de houding der Duitsche Sociaal-Demokraten,

en van het Duitsche volk in het algemeen, ten opzichte van den oorlog te begrijpen. De haat tegen Engeland, die thans alle klassen der Duitsche maatschappij schijnt aangegrepen te hebben, kan alleen verklaard worden uit de alliantie van het Britsche Rijk met de machtige despotie van het Oosten.

Uit de verschillende wit-, grijs-, geelboeken, of hoe ze verder mogen heeten, weten we, dat alle naties, behalve misschien Rusland, op het laatste oogenblik getracht hebben den vrede te bewaren. Toen het spel ten slotte ernstig werd, en het opblazen van de Pan-Slavische of Pan-Duitsche idee, het rammelen met den sabel, of het zwaaien van de vlag, het pochen op Zeppelins of Dreadnoughts een zoodanige atmosfeer van naijver en haat geschapen hadden dat een vonk haar kon doen ontbranden, toen schrokken allen terug voor de vreeselijke katastrofe, die daarvan voor Europa te wachten ware.

Het is eigenaardig hoe, wat de aanleiding tot den oorlog betreft, de schuld zich telkens verlegt. Eerst is het de hooghartige houding van Oostenrijk, de weigering om na de vernedering, die Servië zich getroost heeft, het zwaard in de scheede te steken - daarbij de weigering van Duitschland om aan de door Grey voorgestelde konferentie deel te nemen - die het gevaar van een Europeeschen oorlog doen ontstaan, het zeer nabij brengen; dan, als op aandrang van derden Oostenrijk en Rusland door besprekingen hunner ambassadeurs op weg zijn tot een vergelijk te komen, is het de mobilisatie van Rusland, die den Duitschen Keizer zijn ultimatum doet zenden, en daarmee aan alle pogingen om den vrede te behouden een einde maakt; ten slotte is het de invasie van België, die niet alleen het onschuldige België meesleept en tot een kampplaats maakt, maar ook allen twijfel, die bij het Engelsche volk ten opzichte van een deelneming aan den oorlog nog mocht heerschen, opheft en er zijn algemeen - van Oost tot West Europa in vlammen zettend - karakter aan geeft.

De aanleiding tot den oorlog, zooals we zien, ligt niet bij de Westersche demokratieën, maar bij de drie keizers. Maar de aanleiding is de oorzaak niet, die ligt dieper en verder terug. Van de aanleiding uitgaand naar de oorzaak zoekend, raken wij in eerste instantie haren grond in den strijd tusschen het

Slavische en het Duitsche streven naar uitzetting, tusschen het verlangen naar machtsuitbreiding en exploitatie-terein bij de heerschende imperialistische of kommerciëele klassen in de Duitsch-Oostenrijksche landen en in Rusland. Sedert jaren zijn Oostenrijk en Rusland tegen elkander aan 't intrigeeren geweest in de Balkan-Staten. Ekonomische, zoowel als rasseninvloeden hebben daarbij hun rol gespeeld. Het instrument van Rusland in deze streken was bovenal Servië. De moord op den Oostenrijkschen troonopvolger was slechts een incident in eene jarenlang door Servië - zeker van den steun van Rusland - gevoerde agitatie tegen Oostenrijk. De in 1912 op instigatie van den Russischen zaakgelastigde te Belgrado, dr. Hartwig, tusschen Servië en Bulgarije tot stand gekomen geheime alliantie bevatte ook een clausule, waarin Bulgarije zich verbond als Servië's bondgenoot tegen Oostenrijk te strijden met al haar militaire hulpmiddelen.

Wat bracht er de beide groote Westersche demokratische machten toe in dit hoofdzakelijk tot den Balkan beperkt dispuut tusschen Slaven- en Duitschdom, zich partij te stellen voor het eerste? Hier vertoont zich de noodlottige Triple Alliantie en Triple Entente. Duitschland had zich in 1879 met Oostenrijk gealliëerd; de rol van Italië kunnen wij hier buiten beschouwing laten. Frankrijk, na de vernedering van 1870 steeds zwanger gaande van revanche-ideën, had, als tegenhanger daarvan, haar verbond met Rusland gesloten - daartoe ook gedreven door de toenmalige vriendschap tusschen Engeland en Duitschland. Maar met den enormen groei van bevolking en industrie in het laatste land, begon de Engelsche politiek de wijziging te ondergaan, die haar den kant van Frankrijk en Rusland opdreef. Vooral sedert Duitschland in 1898 met zijn vlootbouw begon, kwam er verkoeling in de relaties tusschen de beide groote Germaansche landen. Van beide kanten begon het Imperialisme den kop optesteken en op uitbreiding van leger en vloot aantedringen.

In 1904 kwam de eerste overeenkomst tusschen Engeland en Frankrijk tot stand, die Engeland aan de Fransch-Russische alliantie koppelde, zonder haar formeel deelgenoot daarvan te maken. De Marocco moeilijkheden en Algeciras Conferentie

volgden. Om zich in de onbetwiste bezetting van Egypte te handhaven had Engeland intusschen het tractaat met Frankrijk gesloten, waarbij het zich verbond de aanspraken van dit rijk op Marocco te steunen. Het moest daardoor in botsing komen met Duitschland, dat naar uitbreiding van invloed en handelsvoordeelen en ruimte voor zijn sterk toenemende bevolking zocht in dezen uithoek van noord-westelijk Afrika.

In 1907 kwam de overeenkomst tusschen Engeland en Rusland over Perzië tot stand - een overeenkomst waarbij de onafhankelijkheid en integriteit van Perzië heette gewaarborgd te worden, eene bepaling, die door Rusland, met oogluiking van Engeland, aanhoudend geschonden is. Het behoud van de Triple Entente woog zwaarder dan de vrijheid of het welzijn van het Perzische volk.

Inmiddels werd door herhaalde Fransch-Engelsche leeningen het op den rand van het bankroet verkeerd hebbende Tsarenrijk in staat gesteld zich uit de nederlaag en chaos, waarin de oorlog met Japan en de daarop gevolgde revolutie het geworpen hadden, weder op te heffen, aan het streven naar zelfbestuur van zijn onderdanen den kop in te drukken, en leger en vloot uit hun verval te doen herrijzen. Het Fransch en Engelsch kapitaal kwam in steeds nauwer betrekkingen tot Rusland te staan.

Sir Edward Grey heeft gedurende die laatste Juli-week van het vorig jaar er oprecht naar gestreefd het uitbreken van den oorlog te voorkomen. Maar, aan dit streven voorafgaand en het ten slotte vruchteloos makend, lagen tien jaren van geheime militaire verbintenissen met Frankrijk, zeven jaren van imperialistisch negotiëeren met Rusland en dat heele systeem van het Europeesch Evenwicht, dat zijn land, als de oorlog eens mocht komen, aan Frankrijk en Rusland bond.

Niet België was het dat den Engelschen minister van Buitenlandsche Zaken tot deelneming deed besluiten. De brief, White Paper N°. 123, is in dit opzicht duidelijk genoeg. Zelfs weigerde Grey in het onderhoud met den Duitschen gezant, daarin vermeld, de mogelijkheid van Engeland's neutraliteit te bespreken als aan België niet geraakt werd en Duitschland de integriteit van Frankrijk en haar Koloniën wilde waarborgen. Ook White

Paper N°. 111, N°. 89 dragen de niet mis-te-verstane blijken dat het zijn voornemen was zich aan de zijde van Frankrijk en Rusland te scharen als zijn pogingen om den vrede te bewaren mochten falen. België is in de gedachten van den Engelschen staatsman nooit anders dan bijzaak geweest. Maar de invasie kwam te rechter tijd om in Engeland de oorlogsstemming te wekken.

Want die was er niet vóór het Duitsche militairisme de daad beging, waarvan men moeilijk zeggen kan of ze erger domheid of erger misdaad is. Sir Edward Grey had, toen het op een beslissing aankwam, het rijk niet alleen. Het Engelsch ministerie was verdeeld. Acht dagen vóór het Engelsch ultimatum aan Duitschland schijnt de meerderheid van het Ministerie nog tegen deelneming geweest te zijn. En op den vooravond van de oorlogsverklaring dienden zes leden van het Kabinet hun ontslag in. Daaronder klaarblijkelijk de meest populaire Engelsche minister Lloyd George. Dit althans meen ik te mogen opmaken uit een interview met dezen staatsman, gepubliceerd in het laatste nummer van Pearson's Magazine.

Lloyd George heette in 1901 een pro-Boer, zooals nu ieder die voor den vrede werkt een pro-German heet, en hij zag zich zelfs genoodzaakt, vermomd als een politie-agent uit de meetingzaal van de Birmingham Town-Hall te ontvluchten om zijn vrienden voor de razernij van het volk te bewaren, dat met steenen de ramen inwierp.

'U wordt niet beschouwd als een jingo,' werd hem gevraagd, 'waarom is u zoo van ganscher harte voor dezen oorlog.'

'België! riep hij uit, en er was hartstocht en wrok in zijn stem. De inval in België maakte, wat mij betreft, het beslissend verschil tusschen oorlog en vrede. En ik mag er bijvoegen, de schending der Belgische neutraliteit deed ons volk omslaan van een verlangen den vrede te bewaren naar een aandringen op oorlog.

Op den Zaterdag, nadat de oorlog reeds verklaard was op het vasteland, zou een stemming onder de kiezers van Groot-Brittanje uitgemaakt hebben dat 95% tegen de verwikkeling van dit land in de vijandelijkheden daar gekant was. Machtige city-financiers, waarmee ik op dien Zaterdag gewichtige be-

sprekingen had over den finantiëelen toestand, eindigden de conferentie met de ernstige hoop dat Engeland er zich buiten zou houden. Een stemming op den volgenden Zaterdag zou een meerderheid van 99% vóór den oorlog aangetoond hebben. En dezelfde City-mannen, die wisten dat onze deelneming in een grooten Europeeschen oorlog groote verliezen met zich brengen zou en hen zou kunnen ruïneeren, en die daarom op Zaterdag éénstemmig zich tegen den oorlog verklaarden, waren er den Dinsdag daaropvolgend éénstemmig vóór. Wat was geschied? De Koloniën, de handel, de scheepvaart; al de zelfzuchtige drijfveren waren even machtig op Dinsdag als op Zaterdag. De revolutie in de openbare meening, in het sentiment van het volk, was geheel toe te schrijven aan den aanval door Duitschland gedaan op een klein onbeschermd land, dat het geen kwaad gedaan had; en wat Brittanje niet bereid was te doen voor politieke- en handelsbelangen waagde het geredelijk om de zwakken en hulpeloozen te helpen.'

Dit laatste schijnt mij een veel te idealistische voorstelling. Zij geeft zeker niet de opinie weer van de Times, de Morning Post en andere konservatieve organen. De Times bevatte dan ook, kort na de verschijning van het interview een 'leader' waarin het de daarin vervatte opinies zijdelings bestreed. Het zou niet de wensch der konservatieve partij geweest zijn zich afzijdig te houden, al had het Duitsche leger België intakt gelaten. De brief, door de leiders dezer partij, Lord Lansdowne en Mr. Bonar Law den 2^{den} Augustus aan den Minister-President Asquith gezonden, en waarin van België geen sprake is, maakt het duidelijk dat Grey op den steun der oppositie kan rekenen 'in support of France and Russia'.

Had Duitschland de Belgische neutraliteit niet geschonden, dan zou zich hier waarschijnlijk een Koalitie-ministerie gevormd hebben uit de Oppositie en een sektie van de liberalen, geleid door Asquith en den meer konservatieven dan liberalen staatsman, den 'Engelschen Junker' zooals Bernard Shaw hem noemde, Sir Edward Grey.

Maar meer dan een sektie zou het niet geweest zijn en zeker niet de meest populaire sektie. Want wat Lloyd George hierboven opmerkte, dat de invasie van België de stemming

in dit land deed omslaan, is juist; deze ignobele daad dreef het Engelsche volk op een hoop en gaf aan de oorlogspartij gewonnen spel.

Uit wat er verder in dit interview volgt, moeten wij aannemen dat Lloyd George tot de zes leden van het Kabinet behoord heeft, die aan den vooravond van den oorlog, hun verzoek om ontslag in handen van den heer Asquith gesteld hebben.

'Ik weet, zei hij, het behoort tot de Duitsche politiek onze tusschenkomst als een zet van zelfzuchtige slimheid voor te stellen ten doel hebbend op den handel en de scheepvaart van een gevaarlijk mededinger de hand te leggen en koloniën te annexeeren wier voorspoed onze hebzucht had opgewekt. Maar dit is de waarheid "after the guarantee given" (als de garantie gegeven ware?) dat de Duitsche vloot de kust van Frankrijk niet zou aanvallen of eenig Fransch grondgebied annexeeren, dan zou ik geen partij willen zijn in een oorlogsverklaring als België niet aangevallen was en ik meen hetzelfde van de meeste, zoo niet alle, van mijn collega's te mogen zeggen'

Ware Duitschland wijs geweest het zou den Belgischen grond niet betreden hebben. Het Liberale Gouvernement zou dan niet tusschenbeide gekomen zijn. Duitschland heeft een ernstige fout gemaakt.

Het Liberale Gouvernement zou dan niet tusschenbeide gekomen zijn, zei de Kanselier van de Schatkist. Neen, maar wel, althans dit is zeer waarschijnlijk, een Imperialitisch Koalitie-Gouvernement. Zeker is echter dat dit in het land een krachtige pacifistische oppositie tegenover zich gevonden zou hebben. Zooals het nu gegaan is, bleven er van de zes leden van het kabinet, waarop wij boven doelden, slechts twee over: John Morley en John Burns, die ook *na* de invasie van België, weigerden mee te gaan met de oorlogspartij, omdat zij zich niet verantwoordelijk wilden houden voor de geheime machinaties van het 'Foreign Office'. En de vredespartij in het land, die anders een geduchte kracht had kunnen ontwikkelen, werd door deze Duitsch-militaire bom uiteen gedreven. De liberale sektie althans, waarvan slechts hier en daar eenige verspreide units tegen de deelneming aan den oorlog door Engeland zijn blijven ageeren.

De invasie van België is niet te verdedigen. De uitvoering dezer daad is even gruwzaam en barbaarsch geweest als de opzet onrechtvaardig en trouweloos. Zelden afschuwwekkender dan in dit geval heeft het militairisme zich doen kennen als een vijand van de beschaving. Het is een der sterkste voorbeelden geweest, die de wereld tot nog toe aanschouwd heeft, van zijne, alle hoogere menschelijkheid minachtende, door het scherpzinnigst intellekt georganiseerde toepassing van het bruut en mechanisch geweld. Het was volkomen in harmonie echter met zijn innerlijk wezen dat als drijfkracht voor zijn daden slechts de leerstelling der Jezuiten: het doel heiligt de middelen, erkent.

Het is het op de vernietiging gerichte element in ons moderne leven, recht tegenovergesteld aan de opbouwende elementen, welke dat leven zijn waarde verleenen: in het ethische: het socialisme, in het aesthetische: de kunst. Het onderwerpt den geest van de menschen, waarover het beschikt, en maakt er automaten van die, waar het gegeven ordewoord zoo luidt, hun vader of broeder moeten vermoorden; het houdt er - in dit opzicht de gelijke van die andere uit een barbaarsch verleden stammende instelling, voor welker machinaties de volkeren zich ter slachtbank laten voeren: de geheime diplomatie - een leger van spionnen op na, die van bedrog en verraad leven, een systeem, dat elken mensch, die de eerlijkheid en oprechtheid tot onze voornaamste deugden rekent, misdadig en verachtelijk moet voorkomen. In het militarisme, zijn levensaanschouwing en zijn levenspraktijk, heeft zich teruggetrokken, die feudale kastengeest, die uit de meeste overige instellingen of gezelschappen onzer moderne samenleving verdreven is.

Maar dit militarisme, al vindt het zijn meest cynisch-over-moedige en anti-Kristelijke apostelen - zijn meest energieke en gruwzaam-roekelooze uitvoerders ook - in Duitschland, het is niet speciaal Duitsch, het is algemeen-Europeesch, vrucht van dat ongetemperd egoïsme, dat als hoogste wetgever over de volkeren slechts het geweld en de zelfzucht erkent, een in het algemeen dom egoïsme, dat zichzelve, in materieel zoowel als moreel opzicht, evenveel nadeel doet als anderen.

Niet door den oorlog, zooals sommige onnoozele lieden hier

zich voorstellen, kan het bestreden worden, maar door den groei van het moderne denk- en gevoelsleven in de volkeren zelve.

De invasie van België is niet goed te praten. Maar ook dit incident moet men trachten te zien in verband met al het overige. De schuld van Duitschland wordt daardoor niet geringer, maar wij zien dat ook de andere groote naties, Engeland, zoo goed als Rusland en Frankrijk, de verantwoordelijkheid dragen voor het werk van doodslag en vernieling, waaraan de menschheid thans, driewerf helaas, haar beste krachten geeft. In het opdrijven van de oorlogslasten, in de propaganda voor het denkbeeld, dat het geweld de beslissende faktor in het leven der volkeren is en *moet zijn*, is de imperialistische partij hier, die vooral in het konservatieve deel der bevolking haar voedingsbodem vindt, niet achtergebleven bij de Duitsche heerschende klassen. Maar het Engelsch imperialisme heeft tot nog toe voor den vrijheidlievenden mensch niet het hatelijk aspekt vertoond van het Duitsche. Het behoefde niet het heele land in een uniform te steken en elken jongen man een deel zijner beste jaren in een kazerne te doen doorbrengen. Het kon zich handhaven door de zeemacht, en vereischte dus slechts een betrekkelijk gering aantal, het openbare leven in geringe mate beïnfluenceerende, beroepsmenschen.

Dit heeft meegewerkt - al ligt de oorzaak daarvan natuurlijk dieper: in de geheele Engelsche ontwikkeling en beschaving - om den Engelschman der hoogere klassen, zelfs den Engelschen hoogeren militair, wat van die ruimer en menschelijker opvattingen te doen behouden, die hem niet alleen in zijn binnenlandsche politiek, maar ook in zijn verhouding tot de koloniën kenmerkt.

In mijn opstel 'Oorlog of Revolutie?'[1] heb ik aangetoond, dat de door, in hoofdzaak, blanken bewoonde koloniën van Groot-Brittanje: Canada, Zuid-Afrika, Australië, thans in waarheid vrije, zelfbesturende Staten zijn. Ik zeide daarin o.a. 'Hoe-

1) De Beweging, Maart 1913.

zeer heeft zich de verhouding tot het Moederland in den loop der laatste eeuw gewijzigd. Zou Duitschland er een Boerenoorlog voor over hebben om zich met den schijn van macht te zien bekleed, die Engeland over deze jonggeboren naties uitoefent? Zoozeer schijn is deze macht, dat de Engelsche koopman door zijn kollega uit het kleine Zwitserland of België van de Canadeesche markten verdreven wordt, zoozeer schijn, dat Engeland er een daad van verstandige politiek in zag aan dat boerenvolk van Zuid-Afrika, waartegen het een oorlog voerde, die het drie milliard kostte, weder het recht van volkomen zelfbestuur te schenken. Een der motieven, welke Engeland voor het verklaren van den oorlog aanvoerde, was de behandeling van den Britsch-Indiër en van den inboorling, en zie, de Britsch-Indiër en de inboorling leven thans onder dezelfde hinderlijke bepalingen als vóór den oorlog en toen onlangs een deputatie van Britsch-Indiërs er zich te Londen over kwam beklagen dat hun in de Transvaal de gewone rechten van Britsche onderdanen onthouden werden, was het antwoord, waarmee zij afgescheept werden, dat de Transvaal een zelfbesturende kolonie was en dat de Britsche Regering *dus niets voor hen doen kon*.'

Al is de verhouding ten opzichte van de Kroonkoloniën niet zoo gunstig voor de vrijheid van deze, ook die verhouding beweegt zich toch in de richting van zelfbestuur. Ook bij haar vertoont zich een omschepping van denkbeelden en instellingen in demokratischen zin, een streven den inboorling grooter aandeel te geven in het bestuur van zijn land.

In deze dingen vertoont de Engelschman zich in het algemeen als de drager van een oudere en hoogere kultuur dan de Duitscher, als gedreven door een egoisme van ruimer inzicht en grooter edelmoedigheid dan de Duitscher. Wat niet wegneemt dat ook hier genoeg en te over van dien hoogmoed aangetroffen wordt, die de volmaaktheid van den mensch in de eerste plaats daarin gelegen acht, dat hij op een Engelschman gelijkt.

Zoo bepaalde de gewezen hoogleeraar in de geschiedenis, Cramb, een leerling van Treitschke, volgenderwijze het doel van het Engelsch Imperium:

'Aan alle menschen een Engelschen geest te geven; aan allen die onder zijn heerschappij komen, de macht te geven het ver-

leden en de toekomst te zien van het standpunt van een Engelschman'.

Een dergelijke doctrine draagt hetzelfde sterk individualistisch, zelf-verheerlijkend en heerschzuchtig merk, dat ook in de werken van een zoo machtig en monumentaal bouwmeester als Houston Stewart Chamberlain te zeer tot uiting komt en ons de tendenzen ervan even sterk doet verwerpen als wij de eruditie ervan bewonderen. Zij zou van de mooie verscheidenheid van het menschenras ten slotte de eenvormigheid en eentonigheid van een enkel machinaal produkt in de plaats stellen, voor een tuin van cypressen en eiken, van rozen en leliën, van madeliefjes en boterbloemen een veld van stekelige brandnetels. Een geest als van prof. Cramb is verwant aan den Pruisischen dril-sergeant.

Maar in het algemeen is de gestemdheid van dit volk zoo niet, vertoont het een zekere mildheid en menschelijkheid in zijn opvattingen ten opzichte van het bestaansrecht van andere rassen en denkbeelden.

En in het algemeen was het vooral - in zijn arbeiderslagen, de groote meerderheid van het volk - vredelievend gestemd vóór Duitschland door zijn invasie van België en daarop gevolgde ruwheden aan de vredespartij de wapenen uit de hand sloeg.

Maar al werd deze in den beginne daardoor gedund en uit elkaar gedreven, zij leeft weder op.

De lieden, die een oorlog als iets bizonder voortreffelijks afschilderen, zijn hier dun gezaaid.

Een prof. Steinmetz, die zegt:

'dat, zoo zonder concurrentie de personen verstijven, zonder oorlog de Staten verstijven moeten, en de opheffing van den oorlog het eerste symptoom zou zijn van den dood;

dat zonder de groote gevoelens, welke de oorlog doet onderhouden, bij allen rijkdom en bij alle gezondheid de ongeneeslijke levensmoeheid moet intreden - het grootste (en niet ingebeelde) gevaar, dat een beschaafd volk kan bedreigen'[1];

een St Loe Streitschke, die redeneert:

'De algemeene vrede kweekt geen waardiger mannen en

1) Zie mijn artikel Oorlog of Revolutie? als voren.

vrouwen....Als den mensch eens geleerd wordt, dat, wat er ook gebeuren moge, zij kunnen eten, drinken en vroolijk zijn en hun leven voortzetten in varkensachtige gelijkmoedigheid, zeker dat niets hun kot verstoren kan, dan zullen zij de meest hatelijke en gedemoraliseerde wezens worden';

dit soort lieden, die zich den mensch der toekomst slechts kunnen voorstellen als blijvend geplaatst voor de keuze: een moordenaar of een varken te worden, zij vinden hier weinig weerklank.

En inderdaad, deze bewonderaars van den oorlog als opvoedingsmiddel der volkeren, deze goedpraters van de *beestachtige* en *verlagende* passies, niet speciaal op het slagveld, maar in heel ons geestelijk leven, waaraan hij alom het aanzijn geeft, deze zedelijk-kortzichtigen en spiritueel-hardhoorenden vergissen zich in de meening, dat het egoïsme zich in den strijd der naties altijd van zulke lompe, ouderwetsche wapenen als oorlogstuig zal blijven bedienen, zij vergissen zich in de meening dat de menschheid nimmer een zoodanige beschaving, een zoodanig inzicht zal bereiken, dat het bruut geweld door haar versmaad zal worden; zij vergissen zich in de meening dat voor naties niet eens de overtuiging zal dagen dat het voor volkeren zoo goed als voor individuen, voordeeliger, verstandiger, redelijker en zedelijker, in elk opzicht verkieselijker is hun disputen langs den weg eener gerechtelijke uitspraak te doen beslissen.

Zij zijn alleen wat achterlijk en feudalistisch in hun denken; zij dragen de ziekte-kiemen van het militairisme in zich.

Maar zij doen heel veel kwaad, naar het mij voorkomt, en daarom hoop ik dat de lezer mij vergeven zal dat ik me eens eventjes boos op hen gemaakt heb.

Een dergelijke partij is, goddank, hier niet zoo sterk als in Duitschland.

Zij nestelt nog voornamelijk onder die klasse, waaruit de aristokratisch-denkende staatslieden en diplomaten voortkomen. Vooral de laatste vormen hier een zeer selekte klasse; men moet het bezit van een eigen inkomen van £ 400 kunnen aantoonen om tot dit privaat jachtterrein der Engelsche voorname wereld, den diplomatieken dienst, te worden toegelaten. De invloed, die het Engelsche volk op zijn buitenlandsche politiek

uitoefent, is om deze reden, verbonden met de geheime werking van het Foreign Office, nog zeer gering.

Wij zeiden het reeds, de vredespartij hier, tijdelijk verlamd, begint zich weer te roeren en zij richt haar critiek vooral op het zoogenaamde doel, dat Engelsche staatslieden thans in een regenboog van fraaie kleuren voor hun toehoorders oprichten: de bevrijding der kleine nationaliteiten.

Want tot welk een aantal van de lastigste vragen en problemen geeft dit aanleiding, als men er wat dieper op ingaat, als men niet gewoon is zich een indigestie te eten aan de fraze.

Dat België schadeloos gesteld moet worden en zijn onafhankelijkheid terugkrijgen, daarover zijn natuurlijk alle Engelschen het eens. En daarin hebben zij de sympathie der Duitsche Sociaal-Demokratie, die zoowel tegen den inval als tegen een mogelijke annexatie geprotesteerd heeft. Niet krachtig genoeg, dat kan zijn. Haar invloed op den gang van zaken is zeer gering gebleken. Het blijkt wel, hoe machteloos de Demokratie staat tegenover een militair régime als het Duitsche. Daarom is het dan ook het ideaal van de op konscriptie aandringende konservatieve organen hier.

België echter is slechts een van de vele onderwerpen die bij het sluiten van den vrede geregeld moeten worden. En het is eigenlijk het eenige onderwerp, welks behandeling geen twijfel toelaat. Maar verder: wat willen de gealliëerden? Wat verstaan zij onder de vrijheid der kleine nationaliteiten? In hoeverre, in welk opzicht zijn zij homogeen? Wat wil Rusland, wat Japan? Is het geen tijd, dat er eenige klaarheid in de bedoelingen komt, dat men niet in het wilde blijft moorden en vernielen?

L o n d e n , 30 Maart 1915.

Eenzelvige liederen
Door
Albert Verwey

Van de mensch en zijn dag

Kon ik maar, ja kon ik maar
Me los maken van de dagen.
Zij komen eind'loos na elkaar
Elk met zijn lusten en plagen.
En allen ernstig, als ben ik voor hèn
Dit wezen dat ik maar eenmaal ben...
Adjé, ik ga, wat geef ik erom!
Ik schuil weg in mezelf en ben stom.

Dan komen ze weer en zeggen: boedeer,
Maar je kunt ons toch niet laten.
Wat ben je, och arme, zonder het heir
Van onze uren die lachen en haten.
Je leeft wel jezelf, maar leeft ook de tijd
Die je leeft en die je meteen ook zijt:
Komaan, wees niet dwaas, en keer je naar ons,
Geef je tijdlooze Zelf de bons.

Dan wend ik me en lach naar de radende dag
En fluister: wat zijn wij beiden!
Geen een van ons twee die leven mag

Als hem de andre niet wil geleiden.
Als glas en als foelie zijn wij bij elkaar:
Eén spiegel, en alles ligt openbaar
In de diepte die ik ben en die gij zijt,
In het wonder van onze twee-eenigheid.

Droomtij

Hoe is de hemel zoo nabij!
Ben ik in hem of hij in mij?

Laat los! Mijn vaartuig, nu voor stroom,
Voelt zich getrokken naar de Droom.

Gij spreekt tot mij, gij ziet mij aan -
Ik zie u in de verte staan.

Ik leef al in een ander land -
Van d'oever wuift voor 't laatst uw hand.

Heengeganen
I

Vrienden aan mij gewend,
Laat mij nu niet!
Gij meent dat ge alles kent
Nu gij mij ziet.
Maar meer dan wat ik ben is mijn verschiet.

Richt niet uw oogen in
Op dit nabij.
Wentlend is mijn begin
Eind van een rij.
Eind is altijd begin van nieuw getij.

Meent ge, als mijn lichaam sterft,
Dat mijn gezang
Monden en harten derft,
Daden eerlang?
Vormend leeft eeuwig voort mijn zang, mijn drang.

II

Weet ge dat zooveel dagen
Ik uw lot weefde,
Niet met het mijne
Maar met de wereld
Innig verbonden,
Zoodat uw wezen
Ster-gelijk straalde
In eigen banen,
Saam met de velen
In 't rijk tapijt?

Nu hebt ge vergeten
De hand die u weefde,
Het oog dat u keurde,
De geest die u plande -
O dat ik geen hart had!
Want dat, hartlooze,
Vergat gij ook.

III

Dat vrienden blijven wie mij toch verlaten
Is vreemder waarheid dan ik ooit bezon.
Zijn zij voldaan omdat zij me eens bezaten
En leeft hun hart voortaan van wat het won?

Of vreezen zij dat ik hen dooden kon,
Van driften hongrig die hun krachten aten?
Mijn geest die rustloos hun gedachten spon,
Mijn droomen, maatloos, die hun daden maten?

Of heeft alleen de wervling hen gegrepen
Waarin de wereld eedle harten windt
Tot ze als de zwemmer die geen strand meer vindt
Ver van mijn liefde en land zich voelen slepen?

Slaan ze in verlangen en in weemoed ga
Mijn stadige glans, uit levens ongena?...

Stijging
I
Wijze en vogel

Toen brak het zwijgen
Die nooit verraste
Wijze en doorgronder:
Bemin het vaste,
Zijn vorm is 't Wonder,
Wat vloeit kan niet stijgen.

Daar lachte in 't dichte
Loof de Geveerde.
Zijn lied het lichte
Dat hij nooit leerde,
O hoe het boeide! -
Het steeg èn vloeide.

II
Verlangen

Klaag niet omdat ik vreemd en ver
Als woonde ik op een andre ster
Toezie bij 't schoon gebeuren.
Ik had onze aard wel innig lief,
Maar hoe ik 't hart er hooger hief,
Hoe minder kon ik 't beuren.

Ik heb gewerkt, gezocht, gevreesd,
Geen wereld is zoo rijk geweest,
Geen zang zoo stout als mijne:
Nu zit ik vol van vreugden stil
En wacht, wat glans ook sterven wil,
Dat andre glans verschijne.

Ik zong geluk en vreugde en kracht,
Mij heeft de dag zijn lied gebracht,
De nacht haar lage tonen:
Maar altijd bleef er achter 't woord
Een klank, door niemand ooit gehoord,
Van 't land waar ik wou wonen.

De matheid van een hoogre vlucht
Doorzonk de strafgespannen tucht
Van mijn geheven leden:
De vleugelslag van een verlangst
Die ze uit de doornen van mijn angst
In rozen zag vergleden.

Ik wist dat ik als kind al zocht
Naar toover die mij heffen mocht
Hoog uit geslaakte boeien,

Opdat ik onbezwaard en vrij,
Wolken en werelden voorbij,
Naar 't midpunt op mocht roeien.

Gij hieldt mij hier. o Schoon heelal!
Wat was van Ikarus de val
Geleken bij het stijgen.
Nog altijd wensch ik als de zon
Te wentlen om een grooter Zon
Om dan dáárnaar te hijgen.

III
Ganymedes

Waar is de vogel die mij zal kieren,
Die mij zal dragen naar de eeuwige Troon.
Weiden doe ik zachtvachtige dieren,
Wachten doe ik mijn zalige loon.

Wee, hoe flikkren de hemelsche vieren!
Klauwen omvatten me...o 't Bliksemt zoo schoon
Ach, hoe glanzen mijn aardsche revieren!
Ach, hoe zink ik voor de eeuwige Troon.

Verwachting

Liefde
Hief de
Handen,
Droge
Oogen
Brandden:
Kwam hij,

Nam hij
't Leven
Me, even
Blijde
Schreide
Om hem
Mijn stem.

De vrouw van de Koning

Hebt ge in de Slaap uw geheimen meegedragen,
Mijn Koning, en speelt ge er nu mee in dat vormloos land?
Uw lippen bewegen, maar ze antwoorden niet op mijn vragen,
Gij glimlacht, ondanks de haat die mijn lippen verbrandt.

Nu kon ik u dooden, maar achter uw toegescheelde oogen
Schuilt dan voor eeuwig het Raadsel dat mij ontzint.
De levende Vrouw waarmee ge mij hebt bedrogen
Lokt dan een nieuwe boeleerder die haar bemint.

Als gij haar geheim, bergt zij zich voor mij in de menigt.
Hoonlachend ziet ze naar waar uw troon mij hief.
Moordenares van mijn koning, word ik gesteenigd,
Moordenares van mijn hart...hebt gij haar lief.

Slaap en ook ik zal slapen, naast u, mijn koning!
Naast het geheim van uw liefde 't geheim van mijn haat.
Onder twee kronen tronen morgen in één woning
Twee geheimen als heerschers over eenzelfde staat.

De vrek en de ziel

Zonnestraal! Speelt ge om mijn schatten en glanst ze gouder?
Zij zijn nochtans het gedegen goud, al voelen ze kouder.

Deint ge nu uit als gestalte? Ik waan te droomen.
Donzig en blank uw lijf, en uw haren stroomen.

Lacht ge? En uw lippen gaan open, uw oogen stralen.
Werklijk een vrouw wilt naakt ge me in de armen dalen?

Ga, neen ga, ik wil uw vleesch niet vatten.
Al te bedriegelijk vleesch naast blijvende schatten.

Zijt ge geen vleesch? Zijt ziel? o Lokkende logen!
Honderd maal heeft een vrouw mijn ziel bedrogen.

Daarom juìst begroef ik me hier en streelde met handen
't Edel metaal dat zwijgt en niet doet branden.

Nochtans ziel? Hoe hel overstraalt me uw klaarheid!
Lees ik door de oogen uw hart, en dit is waarheid?

Leid me, o leid me. Hoe vreemd! Wil gij ontsluiten
Dit laag verwulf. Voer me aan uw hand naarbuiten.

De kinderen

Een kind zit schreiende in de zon:
Zijn kleine ellendigheid
Die hij bemedelijdt
Is alles wat hij van het leven won.

De stroom trekt flonkrend onder hem,
Op heuvels strekken zich paleizen,
Op 't water zingt een jonge stem
Van reizen...reizen...

Wordt nu de gansche hemel zwart?
Zit hij als onder een gewelf?
Hij hoort de stilte van zijn hart,
Ziet in zijn donkre Zelf.

Een ander kind, een kleine meid,
Staat naast hem, vat hem bij de hand:
Kom mee, mijn boot ligt ginds bereid,
Vaar mee naar de overkant.

Zij zong voor hem, hij zag naar haar,
Zij leek het avondrood
Waarheen zij roeide: bracht de boot
Die kindren daar?

Toen 't donkerde en de wind schoot uit,
Dreef de omgeslagen kiel
Terug voor stroom en deinde en viel,
Werd dan door 't land gestuit.

Het bergmeer

Wie is gekomen
Die mij niet kende,
Die mij niet maande
Om daad en zang?
Spreek van uw droomen,
Troost onze ellende,
Wil wat ge waande,
Uw leven lang.

Toen schudde ik de trenzen
Van 't ros dat me voerde
En zocht de grenzen
Die niemand roerde:
Wij blijven gescheiden,
Ik blijf hierachter:
Gewapende Wachter,
En gij zijt de Heiden.

Dat gaf een joelen:
o Egoïste!
Maar 't hart besliste:
Geen Ik bedoelen
Mijn trotsche gedachten:
Ik werp hun schachten
In hoogere rozen
Die niet doen blozen.

En ver van de palen
Waar 't volk zich groepte,
In stille dalen,
Langs rotsige wanden,
Arduin-bestoepte,
Hief ik mijn handen
En sprak met de sparren,
De lavaas, de starren.

Toen vond ik het donker
Waarboven de flonker
Van één ster wiegelt,
In 't bergmeer spiegelt:
Dat kent geen gronden.
Daar heb ik gevonden:
Het onverstoorbre,
In woord niet hoorbre.

Dat roerloos weten
Werd langzaam zichtbaar:
Een wellende lichtbaar
Voorbij de spleten
Van doode krater.
Zij rees en daalde,
Blonk en vervaalde
In 't donkre water.

Een lijn, een flonkring,
Een glans, een kronkling,
Een lichaamlooze
En toch gevulde
Vorm die een pooze
Zwol en vervloeide
En niets verhulde
En lokte en boeide.

Die, en die enkel.
Mijn oogen dronken,
Mijn handen zonken,
Toen wielde op zijn schenkel
Mijn ros en keerde.
Een vorm van schijning,
Een licht van lijning
Was wat ik leerde.

Aan de eenzelvigheid

O schoone eenzelvigheid,
Hoe heb ik u gekoesterd,
U die een vorm van liefde zijt
Niet voor onszelf, voor dingen niet,
Maar voor de Macht die ding en lied
En onszelf schept en voestert.

Jaloersche koningin
Haat ge iedre afhoereering.
Dan keert ge tot uw reinheid in
En vindt uw wereld nieuw en klaar
Alsof zij pas geboren waar'
Ter godlijke beschering.

Vreugden- en smarten-vol
Siddert ze in uw omarming.
Al wat door menschenharten zwol
Is 't uwe en al wat stof doorstroomt
Vliet sneller waar uw aandacht droomt,
Ontdooid door uw verwarming.

Geen klaarte is u gelijk,
Wit licht met alle kleuren
Van de aardsche dampkring zwaar en rijk.
o Ongebroken zichtbaarheid,
Die gij in mij houdt uitgespreid,
Ontvang me en sluit uw deuren.

Vrede

Nu keer ik weer, tot u, tot u,
Waar ik mij dag na dag aan huw,
Mijn schoone groote Wereld.
Want weet ge, ik moest uw licht eerst zien,
Niet in uw kleur-doorwerkt stramien,
Maar waar 't onscheidbaar perelt.

Nu weet ik hoe het straalt en leeft,
Ook als gij vormenrijk het weeft
In uw gekleurde tonen.
Uw draden gaan door ieder hart,
En liefde is 't die ze schijnbaar wart,
En liefde zal 't u loonen.

Wij hebben in ons donkre Zelf
Een licht dat door 't heelal-gewelf
Uitbreekt in duizend tinten.

En één geloof houdt wonderbaar
Millioenen harten bij elkaar
In honderden gezindten.

Kom dan, ik gader in mijn geest
U allen tot het hooge feest
Van de ingeschapen zede.
Er is één liefde, één vreugde, één wet
't Gemoed van menschen ingezet:
Boven de strijd den Vrede.

De glimlach

Ziet ge wel, nu ik mij wendde,
Hoe ik glimlach als weleer?
De cirkelgang ten ende
Leg ik mij naast u neer,
o Mijn zuster de Dag!
Er waait boven onze hoofden
Die schaduwen laag omloofden
Eénzelfde blanke vlag.

Het zijn deze eigen tuinen
Waar ik u vond en liet,
Nog spelen de vlammen om puinen
In gindsch niet ver verschiet,
Nog zweeft van uur tot uur
De zwerm in grauwe gewaden:
Zorgen, noodwendige daden,
Door de voorjaars-stille natuur.

En ook wijzelf zijn eender.
Onze liefde voor elkaar
Was luider, maar niet gemeender,
Dan nu na dit donkre jaar.

Die glimlach - weet ge nog wel?
Wij glimlachten alle dagen, -
Maar nu heb ik hem gedragen
Als laatste licht in in mijn cel.

Als een lamp, als een kleed, als een wimpling,
Als het teeken van een verbond -
Zooals Noachs boog op de rimpling
Van 't zinkende water stond -
Een verbond tusschen mij en u,
Een verbond tusschen Een en ons beiden:
De Glimlach boven het Lijden,
Onoverwinbaar nu.

De Kinematograaf in de Criminologie
Door
Jacob Israël de Haan

Ruim vijf jaar geleden schreef Is. P. de Vooys in ‘De Beweging’ een opstel ‘De Kinematograaf in de Litteratuur’. Van de ‘Camera Obscura’ was toen eene bijzonder verzorgde uitgave verschenen, de Heer en Mevrouw C. en M. Scharten - Antink hadden hun verhaal ‘Een Huis vol Menschen’ in den vorm van een boek doen verschijnen, en hetzelfde had Herman Robbers gedaan met zijn uitvoerig en zorgvuldig gezinsverhaal: ‘De Roman van een gelukkige familie’. De tegenstelling was duidelijk: van de Camera Obscura in 1839 waren wij gekomen tot de Kinematograaf in 1910. Nog steeds: ‘kopiëerlust des dagelijkschen levens’.

Beleedigt men eenen schrijver, wanneer men zijn boek vergelijkt met een kinematograaf? Neen: antwoordt Prof. De Vooys: ‘De waarlijk niet bescheiden Hildebrand koos zich de Camera Obscura tot symbool voor zijn kunstpoging; zou dan de technisch zooveel volmaakter kinematograaf niet mogen aanduiden wat het litteraire werk van Robbers en de Schartens als kunst beteekent’?

Inderdaad. En zou ik het voortreffelijke boekje: ‘Uit den strijd tegen de misdaad’ van den Amsterdamschen Rechter Mr. G.T.J. de Jongh beleedigen, wanneer ik het ‘De Kinematograaf in de Criminologie’ noem?[1)].

1) Verschenen bij de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur in de reeks van handboekjes: ‘Elck 't beste’.

Een klein feit, waarvoor de zielkundigen van ervaring eene verklaring mogen vinden: toen ik te Sint-Petersburg eenen winkeljongen langs de Newakade zag fietsen, bemerkte ik hoe weinig wielrijders men in deze ruime stad vindt. Toek ik het boekje van Mr. De Jongh met een kinematograaf vergeleek viel het mij op, hoe weinig men in Hildebrand's Camera Obscura over misdadigers vindt. Waren zij er niet? Natuurlijk waren zij er niet minder dan nu, waarschijnlijk meer, daar de maatschappelijke verhoudingen toen niet beter waren dan zij thans zijn. Wij houden rekening met de misdadigers. Wij beschouwen de misdadigheid als eene ziekte van de maatschappij. Opmerkelijk hoevele woorden de misdaadkundige gebruikt ontleend aan de geneeskunde en de dierkunde. Wij spreken (*altijd vreemde*, *altijd geleerde woorden*) van crimineele *aetiologie*, van *symbiose* der criminaliteit. Wij beschouwen de misdadigheid als een macht in den Staat en wij spreken van crimineele *politiek*, zooals wij spreken van handels*politiek* of van onderwijs*politiek*. Trouwens: vele van deze woorden noemen slechts vergelijkingen, die gevaarlijk worden wanneer men ze voor werkelijkheden houdt.

Zoo heeft dan dit boekje van Mr. De Jongh alles van eene voortreffelijke lichtbeeldenvoorstelling. Elf[1)] opstellen op vijf en negentig bladzijden. De twee grootste ‘Reclasseering’ en ‘Voorwaardelijke veroordeeling’ beslaan samen vier en zestig bladzijden. Twee groote films en negen kleine. Maar alle duidelijk, scherp en leerzaam. Leerende dit: dat een *vergeldend* strafrecht de maatschappij niet voldoende *beveiligt*. Want dit is de tegenstelling: *zedelijke vergelding* of *maatschappelijke beveiliging*.

* * *

Het rijmlooze gedicht ‘Ter Inleiding’ hindert ons niet en meer zal de schrijver er ook niet van hebben verwacht.

‘Broodje’ is het scherpe schetsje van eenen zeer gevaarlijken beroepsmisdadiger, die bij gebrek aan bepaald bewijs moest worden vrijgelaten: ‘Toen de rechterlijke ambtenaar hem zag

1) De inhoudsopgave geeft een opstel als slot ‘Het Genootschap’, dat in het boekje ontbreekt.

vertrekken en zich mengen onder de menigte, bekroop hem de gedachte of hier niet iets haperde aan de wetgeving des lands, welke de krankzinnigen doet opsluiten in gestichten en leeuwen en panters in ijzeren kooien, doch een misdadig individu, waarvan zeker was, dat hij niet anders in zijn schild voerde dan zijn medemensch te belagen en ten eigen koste[1] af breuk te doen, vrij uit laat gaan, zonder het minste voorbehoud'. De bedoeling is duidelijk: voorbehoedende maatregelen tegen gevaarlijke personen. Echter: ook persoonlijke zekerheid is een maatschappelijk belang. De Mensch en de Maatschappij zijn een eenheid van tegendeelen, die men wel onderscheiden kan, maar niet scheiden. En het is niet onwenschelijk, dat het Wetboek van Strafrecht de Magna Charta van den misdadiger blijft.

'Dingeman' is het kleine verhaal, twee bladzijden, van eenen gevaarlijken beroepsmisdadiger, die zich voor den rechter-commissaris plotseling toonde als eenen man met een zacht gemoed, met een innige behoefte aan iets dat lief is. Hij werd veroordeeld tot vijf jaren gevangenisstraf. Een kameraad eveneens tot langdurige straf. Beiden werden later waanzinnig. Thans volgt het eerste meer uitvoerige opstel: 'Reclasseering'[2]. In maatschappelijk plaatsherstel ziet Mr. De Jongh het beste middel tot bestrijding van de misdadigheid. Het Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen heeft vele misdadigers maatschappelijk weder terechtgebracht. Oorspronkelijk, de naam zegt het reeds, werd vooral getracht naar *zedelijke* verbetering. Stoffelijke hulp werd zelden gegeven en niet ruim. Daarop volgde een tijdperk, waarin het verleenen van stoffelijke hulp het meest belangrijke gedeelte van de taak van het Genootschap was. Tegenwoordig wordt, na een zorgvuldig onderzoek, zoowel stoffelijke als geestelijke hulp gegeven.

Van gestichts-verpleging is Mr. De Jongh geen voorstander. Hij vergelijkt gestichten met plantenkassen. De ontslagen ge-

1) Hier is toch zeker bedoeld: 'te eigen *bate*'
2) Waarom weer een vreemd woord? Is het Hollandsche 'herplaatsing' of 'plaatsherstel' niet even goed? Nu de Nederlandsche Regeering zelve in het besluit van 24 December 1910 spreekt van 'reclasseering' drijven wij natuurlijk dat woord toch niet weer uit.

vangene moet zoo spoedig mogelijk gebracht worden in dezelfde omgeving waar hij verder leven zal. Zooals Mr. De Jongh het herstellingswerk opvat zal het niet gedaan kunnen worden als een liefdadig bijwerkje. Het vereischt een geheele werkkracht en zal derhalve gedaan moeten worden door betaalde ambtenaren. Intusschen kunnen bijzondere personen hier zeer geschikt met ambtenaren samenwerken. Uitvoerig schrijft Mr. De Jongh over het patronage-stelsel, dat hij verreweg het beste middel van maatschappelijk plaatsherstel acht. Mits de patronage zij: 'meer leiding dan toezicht. Het is een broederlijke zorg. Het is geen gestaag en hatelijk op de vingers kijken'. Natuurlijk moet het toezicht-stelsel niet voor alle vroegere gevangenen worden toegepast. 'Te Amsterdam werd door de Afdeeling van het Genootschap tot Zedelijke Verbetering in 1913 in 153 gevallen aan ontslagen gevangenen hulp verleend en hierbij werd in 42 gevallen patronage toegepast' (blz. 26).

Over den uitslag van het toezicht-stelsel is Mr. de Jongh voldaan: 'Het wonder der moreele opheffing is nog geen zeldzaamheid. Van de 42, die gelijk gezegd, in 1913 te Amsterdam onder patronaat zijn geplaatst, zijn 34 een behouden haven ingezeild. En ik verzeker u, dat hunne schepen zwaar gehavend waren. 34 op de 42 is een mooi getal. Maar het probleem moet niet licht geteld worden. Het moet worden aangepakt met beide handen en geen enkele schakel mag worden overgeslagen'.

Als toezieners acht Mr. De Jongh nu weer in de eerste plaats niet beambten aangewezen. Toezicht is natuurlijk volkomen te verwerpen. Ook moet de toeziener in maatschappelijken stand niet al te veel van den onder toezicht gestelde verschillen. Vandaar dat beschaafde werklieden hier de aangewezen mannen zijn. In de vakvereenigingen zijn dezulke wel in voldoend getal te vinden. Ook de geheel-onthouders-vereenigingen zullen gaarne medewerken (blz. 30-31).

Wat Mr. De Jongh ter aanbeveling van het patronaat zegt, ook in zijn opstel: 'Voorwaardelijke veroordeeling' heeft thans wel iets van zijn zakelijk belang verloren. Doch daarover later.

Als werk voor ontslagen gevangenen was vroeger vooral de zeevaart gezocht. Echter: dit werk is te weinig standvastig. Na afmonstering staat de zeeman met geld zonder bindende arbeid.

Mijnarbeid in het buitenland acht Mr. De Jongh geen geschikt werk. Er is geen goede huisvesting, geen goed toezicht, er wordt daar veel gedronken. Evenmin is de straathandel een goed middel van herstel. Het bedrijfsvermogen wordt dikwijls ingeteerd. Straathandel dwingt niet tot regelmaat, tot vastheid en deze hebben vele ontslagen gevangenen zeer noodig[1]. Landarbeid acht Mr. De Jongh een goed werk. Gezond buitenleven en niet de verleidingen van de groote steden. Van behoorlijke vakopleiding is in de gevangenis bij het celstelsel weinig spraak. In de cel is geene gelegenheid voor samenwerking. Ook zijn vele vrijheidsstraffen te kort. Alleen de herhalers kunnen in de gevangenis voldoende leeren, maar die zijn toch maatschappelijk dikwijls verloren. Een aantal ontslagen gevangenen zijn flink genoeg om zich zelve te helpen. Voor andere is geen baat buiten gevangenis of ander gesticht: De zielszwakken en de onverbeterlijken. Tusschen deze uiterste groepen bevinden zich de ontslagenen, die met hulp en steun voor de maatschappij te behouden zijn.

Op dit opstel volgt eene kleinere bijdrage ‘Manus, een psychopaat’. Zij toont ons den geachten schrijver als een tegenstander van al te veel bemoeiing van den geneeskundige in strafzaken. Ook in een ander opstel laat de schrijver zich als tegenstander uit (bldz. 88.) ‘Ik zet voorop, dat ik, als jurist, de psychiatrie niet bemin. Zij heeft veel rumoer in de rechtzaal gebracht en de roem van de rechtspraak is er nooit door vergroot geworden’. Mogelijk. Maar aan wien de schuld? De vraag is of de zielkundige deskundigen rechtmatige belangen van beklaagden behoorlijk voorstaan. De meening is wel eens verkondigd, dat de zielkundige deskundigen te licht besluiten tot ontoerekeningsvatbaarheid. De cijfers wijzen het tegendeel uit. En zou niet dikwijls ook de deskundige eenen aansteller of

1) Mr. De Jongh schrijft (blz. 38-39): ‘Bij anderen, i k d e n k a a n d e I s r a ë l i e t e n, zit de negotie in het bloed’. Ik heb in het Tijdschrift voor Strafrecht aangetoond, dat deze meening onjuist is. Wij zijn een landbouwend volk van aanleg. Dat willen wij nu weder worden en wij zouden het altijd zijn geweest, wanneer wij in ons eigen erfland gebleven waren. Mercurius is een *Grieksche* God.

eenen overdrijver als zoodanig hebben doen kennen? Het is te betreuren, dat Mr. De Jongh schrijft (blz. 48): ‘De rechter van instructie liet Manus onderzoeken door twee deskundigen, van wie hem bekend was, dat zij niet licht tot ontoerekenbaarheid zouden concludeeren. Want de psychiatrische deskundigen hebben een zekere reputatie, waarmede een bezadigd rechter rekening moet houden’. Van groot belang is wat Mr. De Jongh schrijft over ‘Bewijs van goed zedelijk gedrag’. De zaak is deze (blz. 50): ‘De groote maatschappijen en andere inrichtingen van zekeren omvang vorderen toch van hun personeel een bewijs van goed zedelijk gedrag en de burgemeesters, die dit afgeven, vermelden daarop zonder aanzien des persoons stelselmatig iedere oude veroordeeling, hoe gering en versleten zij moge zijn, waardoor deze verklaring niet kan gelden als een schoon bewijs en de sollicitant onverbiddelijk wordt teruggewezen’.

Het is duidelijk, dat eene dergelijke handelwijze het maatschappelijk plaatsherstel van ontslagen gevangenen belet. Mr. De Jongh heeft tegen deze wijze van handelen reeds meermalen geschreven. De gemeente Amsterdam vraagt voor hare werklieden een bewijs van goed zedelijk gedrag niet. Daarvoor is in de plaats gekomen een onderzoek naar het gedrag van den werkzoeker gedurende de latere jaren. Het Genootschap tot Zedelijke Verbetering verleent hierbij zijn medewerking.

Ten slotte nog iets over het opstel ‘Voorwaardelijke Veroordeeling’. Een van de redenen waarom deze in vele landen werd ingevoerd is deze, dat de maatschappelijke gevolgen van eene korte vrijheidsstraf wegens een licht vergrijp, dikwijls even zwaar zijn als die van een lange vrijheidsstraf wegens een zwaar vergrijp. Ook is na de eerste straf menigmaal het afschrikwekkende van de gevangenisstraf verdwenen. Een aardig, oud, voorbeeld, gevonden in eene bijdrage van Mr. J.G. Patijn in jaargang 1891 van het ‘Tijdschrift voor Strafrecht’, blz. 240, noot 2: ‘Ik herinner me, in de dagen van het zoogenaamde Rotterdamsche oproer in 1868 een brief gelezen te hebben van iemand, die vroeger nog nimmer veroordeeld, toen opgesloten werd, waarin hij zijn vrouw schrijft: ‘Het valt me hier ijsselijk meê, de ligging is goed, het eten best, de koffie beter dan ik bij jou krijg, en als

ik wat noodig heb dan bel ik maar'. Met de aanhaling van dit voorbeeld wil ik waarlijk niet de wenschelijklijkheid uitdrukken de gevangenissen zóó slecht te maken, dat zij voor de armsten der armen nog afschrikwekkend zouden zijn.

Gelijk ik reeds zeide heeft dit opstel van Mr. De Jongh wel iets van zijne daadwerkelijke waarde verloren. En wel hierom: den 18^{den} Maart heeft de Tweede Kamer aangenomen het wetsontwerp tot vaststelling van nadere strafrechtelijke voorzieningen betreffende veroordeelingen waarbij de straf, tenzij de rechter later anders beveelt, niet wordt ondergaan, de betaling van geldboeten en de voorwaardelijke invrijheidstelling. De voorwaardelijke veroordeeling zal nu spoedig ook voor volwassenen bekend zijn. Het oorspronkelijke ontwerp was van den Minister Regout. Het regelde een 'toezicht' op den voorwaardelijk veroordeelde gedurende den proeftijd uit te oefenen door leden van vereenigingen, die zich hiermede belasten wilden. Tegen dit 'toezicht' is verzet gekomen van vele Kamerleden. Men heeft gesproken van 'spionnage'. Voor de gronden verwijs ik naar de gewisselde Kamerstukken. Minister Ort heeft het 'toezicht' uit het ontwerp gelicht. Bij opschorting van straffen korter dan twee maanden kan de rechter geene bepaalde voorwaarden meer opleggen. Bij opschorting van straffen van langere duur mogen geene voorwaarden worden gesteld, die de godsdienstige en staatkundige vrijheid zouden kunnen beperken. Van gedwongen *toezicht* is geen sprake. Vereenigingen kunnen *hulp* en *steun* aanbieden, doch de veroordeelde blijft vrij deze wel of niet te aanvaarden. Vooral tegen dit laatste heeft Mr. De Jongh bezwaar. Hij meent, dat de rechters angstig zullen worden voor opschorting van de straf zonder toezicht. Ik meen, dat Mr. De Jongh hierin volmaakt gelijk heeft. Maar de zaak is deze: vele bepalingen van Strafrecht en Strafgedingsrecht zijn ten slotte schikkingen. Men kan niet uitsluitend letten op de belangen van beklaagden. Men kan niet uitsluitend letten op de belangen van de gemeenschap. Aan den Nederlandschen rechter kan de toepassing van de nieuwe wetsbepalingen wel met vertrouwen worden overgelaten. En misschien zal het blijken, dat Mr. De Jongh te somber is geweest.

* * *

Ik zal het hierbij laten. Indien ik niet alle opstellen van Mr. De Jongh even uitvoerig besprak, dan is dit waarlijk niet omdat de andere minderwaard zouden zijn. In geenen deele. Dit boekje is eene lichtbeeldenvoorstelling, waarbij alle films, kort of lang, toch steeds scherp en helder zijn.

Alleen dit: Mr. De Jongh maakt wel een zeer ruim gebruik van beeldspraak en van vreemde woorden zonder dat hierdoor de kracht of de schoonheid van uitdrukking worden vermeerderd.

Ik geloof, dat het goed is te schrijven in eene taal zóó eenvoudig als mogelijk is.

Gedichten
Door
J.I. van den Brandeler-den Beer Poortugael

Kind

Ik rijs óp in verlangen
Naar het eeuwige en verre,
Dat wonder nabij is in duizende vormen:
In luchten en velden,
In bloemen en wegen,
Doch meest in het simpele schoon van een kind.

- Het kind met de ziel van een eeuwige lente
Waar bloesems verstuiven als luchte gedachten
Die dwarrelen rose en wit en doorzichtig,
Met niets dat hen dekt dan de blauwte daarboven
En niets dat hen voedt dan de vochtige grond.
- Het kind met de oogen die stralen en peinzen
Als zochten zij diep in het lichtende leven
Tot óver de dingen der menschen, en blikten
Terug in de eigen en smetlooze ziel.
- Het kind met de handjes die vruchteloos grijpen
Naar kleuren en klanken, - naar méer - o mysterie,
Naar wát grijpt de rozige hand van een kind?

Ik rijs óp in verlangen
Naar het eeuwige en verre,
Doch zie niets meer boven
Het schoon van een kind.

Visie

Heur handen gaan door 't stille avondlicht
Als witte vlinders die de vleugels dicht
En dan weer openvouwen in den luchten dans
Om teere bloemen en in zomerglans.

De blanke naald glijdt door het fijn batist
Zoo ijl en snel of zij den weg reeds wist
Voordat der slanke en snelle vingeren kracht
Haar steek voor steek tot heur bestemming bracht.

En rond het hoofd, dat baadt in lampeschijn,
Golft blond het haar, vervliedend in de lijn
Der weeke rug en in de losse plooien
Van 't kleedje, die tot op heur voeten glooien.

- Maar 't beeld verflauwt; ik zie een smal gezicht
Nog steeds gebogen in het avondlicht
Doch 't is of blanke handen hoog geheven
De brooze draden van het leven weven
En verder zweven....

Aan hem die ver is

Soms, als de avond komt, en 't licht
Als door een zeef van weemoed gaat
Rijpt in mijn ziel een teer gedicht
Dat trillend met de vleugels slaat,

En zich verheft in brooze pracht
Totdat het woordeloos verglijdt
In 't koel mysterie van den nacht
En stiltes wijde eenzaamheid.

Dan blijf ik staan, verlangens-leeg
Daar 't innigst wezen mij ontvlood
En weet, waar 't licht ten avond neeg
Zag ik de schaduw van den dood.

Die ging voorbij; een vochte wind
Waait om mijn bleek en koud gezicht
En dooft er, voor mijn armoe blind,
Het allerlaatste vreugdelicht.

Maar dan, - het is of iets bewoog,
Alsof iets warms de starheid breekt
Die mijn gedachten overtoog;
- Het is een stem die spreekt.

Ik hoor de woorden niet, maar vang
De klanken op in blijden lust,
Herkennend mijn vervlucht gezang
Dat gij die ver zijt hebt gekust.

Afscheid

Ik zag u gaan
Door glans van maan
En komend duister
Woordenloos, bleek;
- D' avond verstreek,
Toen steeg uw luister.

Hóe was uw beeld?
Nachtewind streelt

Zacht langs mijn haren
En van de roos
Die gij mij koos
Raapte ik de blâren

Stil, - één voor één,
Want gij waart heen,
Gij die mij minde
En in den nacht
Moest ik verzacht
Mijmerend omwinden

't Leeg van uw ziel.
- Aarzelend viel
Een traan, - toen velen;
't Werd mij een vreugd
Met droomen-deugd
Uw wond te helen.

Der zielen kruisgang

Aan mijn man

Door de levende zee der gedachten
Kruisen de zielen elkander in zwijgen,
Gaan ieder hun weg; - en de golven vervlekken
De schuchtere sporen die somtijds versmolten
Eén pas of een wijle, om dan weer te wijken
- In eenzaamheid verder te gaan.

Doch zoekend, want iedere ziel leeft ten halve
Alléen - en zij voelt het.
Onzichtbare schatten vergaarden in jaren
Die kwamen en gingen; slechts één kan hen vinden,
Slechts één. - O de wanhoop der tastende handen,
De schrijnende smart om de schoonheid die weegt.

- Door de levende zee der gedachten
Kruisen de zielen elkander in zwijgen.
Ook ik ging en zweeg.
Daar waren gezichten, ik zag ze nabij soms,
Die vriendelijk lachten, en handen die wuifden
Een teederen groet.
Maar allen verdwenen, zij konden niet blijven -
Dan weende ik bitter maar wist dat de Eene
Nog komen zou.

- Een nacht stond hij voor mij.
Ik zag naar zijn oogen, die waren heel zacht,
En zijn stem riep mijn ziel tot ontwaken.
Toen nam hij mijn hand, en ik sprak.

- Door de levende zee der gedachten
Kruisen de zielen elkander in zwijgen.

Lente
I

Kent gij de dagen, de dagen die zíngen,
Tot vreugde er stijgt die niet is te bedwingen
Door menschlijke rede en snoeiende hand?
Dan bloeien de bloemen, de planten, de boomen -
- Als blijdschap breekt los met ontembare stroomen
De lente in het land.

De vogelen juichen, de luchten vergaren
Hun trillende klanken die stijgen als baren
Van zon-gouden zeeën in toomelooze kracht.
En verten blauw-wazig en teer als violen
Verlokken de menschen tot eindeloos dolen
In vreugd-dronken pracht.

II

Daar glijdt een nieuwe lentedag
Het raam door naar mijn stil gezicht
Dat bovenuit der deken vracht
Op 't koele blanke kussen ligt.

Een koopman biedt zijn bloemen aan,
Ik hoor zijn roepstem van de straat.
Het is of ik ze reeds zie staan,
En 't geuren door mijn kamer gaat

Van hyacinthen, zwaar van lucht
Op dikke stengels saamgepakt;
Of in narcissen d' ijle vlucht
Van zonneglans tot bloem verstrakt

Een teerheid brengt en harmonie
Waar anders té veel geur zou zijn.
- De tulpen zijn de bloemen die
Gebogen in een slanke lijn

Vanuit de hoog kristallen vaas
De kamer inzien trotsch en koel,
Of door een ondoordringbaar waas
Zij neerzien op het bloem-gewoel

Daaronder; - maar het lentelicht
Heeft allen even lief en kust
De bloemen en mijn blij gezicht
In overdaad van levenslust.

Berusting
Door
Is. P. de Vooys

Wacht ik in innerlijk zwijgen,
Doende mijn taak door den dag,
't Eindelijk levensnijgen,
Daar ik in rusten mag?

Mijn was de wil om te weten,
Brekend en bouwend het lot.
Mijn ook het wikken en meten,
Schuttend de knop die bot.

Bracht het al waak in de nachten,
Peinzen en weifel en vrees,
'k Zocht, dat de dagen mij brachten
Wat ik in 't leven lees.

't Leven bleek anders en wreeder
Dan ik het angstig dacht;
't Onheil was dichter en breeder;
Machtloos de fierste kracht.

Toch is de zorg geweken,
Scheidend van angst en pijn.
Wat is in 't hart gestreken?
Duister, maar rustig rein.

Dood die de wereld wilt winnen,
Warrend in krijg en nood,
Gij zijt het eind en beginnen
Van wonderen wijd en groot.

Zuivert uw slag alle daden
Verdwaasd in eigen gericht?
De dagen, met vragen beladen,
Ontlasten dat noodloos gewicht.

Wacht maar in innerlijk zwijgen,
Doende uw taak door den dag,
't Eindelijk avondnijgen,
Daar gij in rusten mag.

Goede Vrijdag 1915.

La Bohémienne
Door
Maurits Uyldert

Zij is niet bij dezen, die zó zijn doorstreden
Door angsten en lusten, verlangens en zorgen,
Dat zij hare zielen den hemel beleden
En zoals de bloemen in dauw van den morgen
De harten ontsloten in zonstillen vrede.

Zij drentelt langs paden waar wemoed niet fluistert,
Zij slaapt onder sterren waar vrede niet woont,
Zij huist in de wouden waar 't immerdoor duistert
En zwerft in den storm, door den bliksem gekroond;
Zij zingt langs de wegen waar liefde niet luistert.

‘Breng míj de verkoornen wier harten vertrouwen,
Wier geesten bereid zijn voor zegenings gloed.
Breng míj die zich schaarden den hemel te schouwen,
- En al de vertreednen, die lijdend niet rouwen -
Met de eenvoud van 't hart en het zuivere bloed.

Zij hebben haar krachten tezamen genomen
En spanden haar zielen naar lieflíksten toon.
Zij wachten, wijd open, de hemelse stromen,
Als bloemen den dauw wen de morgen gaat domen,
Zo vredig en stil als Maria haar zoon’.

Maar zíj kent de pijn van het rustloze zwerven
Door de eindloze heuvlen van 't dorstende zand:
En altijd de koorts van het angstige werven
Naar weelde en naar lust die zichzelve verbrandt,
En niets laat dan de as waarin ze eenzaam zal sterven.

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog
Door
Jacob Israël de Haan[1)]

Er wordt nu uitvoerig getwist over de vraag of de manschappen van een Duitsche duikboot gelachen hebben bij het verdrinken van de manschappen en van de reizigers van een Engelsch stoomschip. Daardoor is onze verontwaardiging niet afgeleid van het schrikwekkende feit, dat de voortreffelijk ingerichte en zeer groote Duitsche duikbooten nog nooit iemand van een stuk-geschoten stoomschip hebben gered. Voorspellingen zijn gevaarlijk en de Tijd heeft zich dikwijls vergevens-gezind getoond. Hoe gemakkelijk zou het anders vallen voorspellingen te doen aangaande de verhouding na den oorlog tusschen Duitschland en de geestelijke gemeenschap der Menschheid. Onzijdigheid wordt door de Regeeringen verstaan in dien zin, dat zij lijdelijk blijven bij ieder bedrijf. Iedere Regeering heeft het recht en de plicht zelve te beslissen, wat zij onder onzijdigheid verstaat. Maar noch is het mijn recht, noch is het mijn plicht lijdelijk te zwijgen bij hetgeen de Duitsche volksvoerders thans bedrijven. De Duitschers zeggen, dat door de strijdwijze der Engelschen het voedsel in Duitschland schaarsch is en van onvoldoende hoedanigheid. Tengevolge daarvan sterven stil-weg meer vrouwen en kinderen in Duitschland dan omkomen bij het neerschieten van een schip als de Falaba. Er is zeker eene

1) Vervolg van '*De Beweging*' van 3 April.

smartelijke waarheid in deze verdediging en inderdaad is het onredelijk, dat wij steeds zooveel sterker getroffen worden door een plotseling lijden dan door een langzaam vermoordend verdriet.

Terwijl ik van maand tot maand deze overzichten schrijf, vraag ik mij van maand tot maand af, waarom wij voortgaan de rechtmatigheid te onderzoeken van de beweringen en de daden der oorlogvoerende mogendheden. Minder dan ooit schijnt het van beteekenis of woorden en daden wel of niet rechtmatig zijn. Maar de strijd voor het Recht heeft in onze dagen niets van zijne beteekenis verloren. Naarmate het Recht heviger wordt aangevallen zullen wij het krachtiger verdedigen. Omdat wij overtuigd zijn, dat het Recht boven de Macht gaat. Het is volstrekt niet een waardeloos verschijnsel, dat niet ééne mogendheid ooit heeft erkend, dat zij onrecht deed.

* * *

De '*Deutsche Juristen Zeitung*' van 1 April opent met een uitvoerig opstel '*Bismarck*' door Prof. Dr. Wilhelm Kahl. De schrijver wil '*erinneren an* die Beziehungen Bismarcks zum Recht' en hij wil dit vooral doen door gepaste aanhalingen te geven uit de redevoeringen door Bismarck in den Rijksdag gehouden. Vele dier aanhalingen zijn voor ons thans nog leerzaam. B.v. uit 1871 over de: '*eigentümliche Grausamkeit und Gewaltsamkeit*' van het Fransche Volk. Belangrijk is wat Prof. Kahl schrijft over Bismarcks opvattingen aangaande de verhouding tusschen Macht en Recht. Wij weten, dat Bismarck de Macht van Duitschland stelde boven het Recht van andere, zwakkere Staten. Hij heeft dit openlijk gezegd. Het is waar, dat hij de waarde van het Recht heeft erkend bij de besprekingen aangaande onbelangrijke geldelijke aangelegenheden tusschen Lauenburg en Pruisen. Deze laatste erkentenis haalt prof. Kahl aan. Deze aanhaling overtuigt ons niet hiervan, dat Bismarck het Recht stelde boven de Macht, maar zij overtuigt ons wel hiervan, dat men zelfs tegenwoordig in Duitschland toch niet durft erkennen, dat Macht gaat boven Recht.

Prof. Dr. Julius Wolf geeft eene bijdrage: '*Wirtschaft nacht*

dem Kriege'. De schrijver beschouwt den vrede, die toch ten slotte eens komen moet, als eene voorbereiding voor den volgenden oorlog. Althans hij bespreekt nu reeds de maatregelen, welke de Duitsche Regeering zal behooren te nemen, ten einde na den oorlog de Engelsche en Fransche waren van Duitsche markten af te weren. Dit kan een vredelievende vrede worden. Ook dit: de geldelijke toestand van Duitschland zal ongetwijfeld na den oorlog van dien aard zijn, dat nieuwe inkomsten noodig zullen wezen. Men denkt aan het tot zich trekken van bepaalde nijverheden door den Staat. De bijdrage van Prof. Julius kan dienen als voorbereiding voor de invoering van een dergelijk nijverheidsrecht van den Staat. Het zou niet de eerste maal wezen, dat eene maatregel van de Duitsche Regeering werd voorbereid door een opstel in de '*Deutsche Juristen-Zeitung*'. Prof. Julius schrijft: '*Das englische und französische Kapital hat zum Glück für uns bestimmte Produktionszweige einseitig bevorzugt z.B. die Zigarettenindustrie*, *die Tafelglasindustrie*'. Daarom beveelthij uitsluitende staatsnijverheid van deze waren aan.

Eene uiting van Prof. Julius zal zeker met bijzonder genoegen gelezen worden door iedereen, die het Duitsche volk liefheeft: '*Wir müssen überhaupt aufhören das internationale* "K e l l n e r v o l k" *zu sein*.'

Van Prof. Dr. Julius Hatschek eene volkenrechtelijke beschouwing: '*Der Kiautschou-Vertrag und China-Japan*.' China heeft, gedwongen, met Japan eene overeenkomst gesloten, waardoor, volgens prof. Hatschek, zekere rechten van Duitschland zijn verkort. De schrijver vraagt: '*Wozu also jenes völkerrechtswidrige Handeln? China kann sich auch damit nicht entschuldigen*, *dasz es in einer Notlage handelt*, *denn auch für China gilt der Rechtssatz:* "c o a c t u s t a m e n v o l u i t".' Ik vraag: voor China, maar voor Duitschland niet? Welk land heeft meer dan Duitschland zich beroepen op eenen noodtoestand? En in welk blad is de rechtvaardigheid van zulk een beroep sterker erkend dan in de '*Deutsche Juristen Zeitung*'*?*

Dr. Frankenbach schrijft over *Die Rechtsstellung von neutralen Staatsangehörigen in Kriegführenden Staaten*'. Uiteraard is

dit het begin: '*Der Krieg läszt uns täglich beobachten wie unsere Feinde die Grundsätze des Völkerrechts ausser allem Betracht lassen*'. Natuurlijk in de eerste plaats Engeland: '*England übertrifft alle unsere Feinde in dem Bestreben den Krieg mit einer Rücksichtslosigkeit und Grausamkeit zu führen*, *die allem Empfinden Hohn spricht*'. En Duitschland?

'*Wir Deutsche werden uns auch hier streng an die Gebote des Völkerrechts halten und die Stellung der neutralen Staatsangehörigen achten*'.

Op *eene* uiting van den geleerden schrijver moge ik de aandacht vestigen: '*Das Recht der freien Meinungsäusserung über den Krieg verbleibt den neutralen Staatsangehörigen auch im Kriegsgebiete*'. Deze meening is niet de meening van de Duitsche gezaghebbers. Verscheiden Hollanders zijn in Duitschland gestraft wegens het uiten van hunne meening over den oorlog.

Onder den verzamelnaam '*Juristische Rundschau*' zijn weder een aantal kleine bijdragen bijeengebracht. Uit ieder dezer blijkt de haat tegen Engeland en de toenemende ontstemming tegen de Vereenigde Staten van Amerika. Zonder goedvinden van verantwoordelijke personen zou de schrijver in de Juristenzeitung de Vereenigde Staten niet noemen: '*der neutrale Freund Englands*'. Zelfs wanneer Frankrijk iets zoogenaamd onrechtmatigs doet, is dit nog de schuld van Engeland: '*Man darf bezweifeln*, *ob Frankreich von sich aus so gehandelt hätte. England hat ihm auch hier die Hand geführt*'.

De Fransche Regeering heeft Duitsche handelsbedrijven in Frankrijk onder staatstoezicht geplaatst. Zijn deze bewindvoerders gerechtigd schulden te innen van schuldenaren buiten Frankrijk? Voor Nederland is de beslissing omtrent deze vraag niet bij den schrijver in de Juristenzeitung, doch bij den Hoogen Raad der Nederlanden. Volgens Dr. Hachenberg zijn de Fransche bewindvoerders natuurlijk niet bevoegd: '*Es wird Aufgabe der Presse in den neutralen Ländern sein*, *hier aufklärend zu wirken. Es wird nicht schwer fallen die Schuldner zur Nichtzahlung zu bestimmen*.'

Vermeld wordt eene merkwaardige Oostenrijksche verorde-

ning van 11 Februari 1915. Deze geeft den Minister voor het Rechtswezen de bevoegdheid ten aanzien van bepaalde steden en streken vast te stellen, dat daar geen rechtsbijstand mag worden verleend door rechtsgeleerden afkomstig van elders. Weenen is op die wijze afgesloten. Daardoor zijn de rechtsgeleerden uit Galicië en Bukowina, die naar Weenen vluchtten, zwaar getroffen. Deze rechtsgeleerden zijn natuurlijk voor een groot gedeelte Joden, daar de bevolking van Galicië voor een groot gedeelte uit Joden bestaat. De Duitsche bladen hebben zooveel over de wreedheid van de Russen geschreven, dat het waarlijk wel te begrijpen is, dat juist de Joden meer dan anderen Galicië hebben verlaten.

Het Duitsche Wetboek van Strafrecht bepaalt in § 16 slot, dat gevangenen zonder hun goedvinden niet kunnen worden verplicht tot arbeid buiten de gevangenissen. Met het oog op het gebrek aan arbeidskrachten heeft de Bondsraad deze bepaling tijdelijk opgeheven.

Den 28sten Februari is te Berlijn opgericht een '*Freie Vaterländische Vereinigung*'. Het doel is zeer vagelijk omschreven. Men wil, ook na den oorlog, de prachtige eenheid van het Duitsche volk bewaren. Waarschijnlijk bedoelt deze Vereeniging eene volkomen onderwerping van het socialisme.

Duitschland geraakt klaarblijkelijk in geldnood. Dr. Levis, rechter te Pforzheim stelt voor ten bate van het Rijk verbeurd te verklaren de vermogens van hen, die gedurende drie jaar afwezig zijn en wier bestaan onzeker is geworden. Komen zij onverhoopt terug dan wordt de waarde van het vermogen zonder rente-vergoeding terug-gegeven.

De schrijvers in de Juristenzeitung gaan voort met hunne onware beleedigingen aan het adres van België. Dr. Waldecker schrijft over '*Die Zwangsverwaltung feindlicher Unternehmungen in den besetzten Teilen Belgiens*'. Hij dringt aan op zeer scherpe maatregelen: '*Wessen Belgier dem Reich und Reichsangehörigen gegenüber fähig sind*, *hat der Krieg zur Genüge gezeigt*'. Dat Duitschland België moordend leegplundert is natuurlijk volkomen terecht: '*Darüber aber*, *dass ein in dieser Weise okkupiertes Gebiet zur Waffe in der Hand des Siegers werden kann dürfte irgend ein Zweifel nicht bestehen*'. Van hetzelfde

gehalte is eene bijdrage van Amtsgerichtsrat Meene over: '*Die belgische Neutralität in belgischer Beleuchtung*'.

De '*Spruch-Beilage*' geeft als gewoonlijk een groot aantal uitspraken. Die welke verband houden met oorlogswetten en oorlogsverordeningen zijn bijzonder gemerkt. In de '*Literatur-Beilage*' bespreekt de bekende Professor Dr. Kohler een werk van den Oberlandesgerichtsrat. Dr. Ernst Müller over '*Der Weltkrieg und das Völkerrecht*'. De geachte schrijver prijst Dr. Müllers werk als: '*eine flammende Anklageschrift gegen die zügellosen Völkerrechtsverletzungen unserer Feinde*, *gegen die unerhörte Brutalität Englands*'. En verder: '....'*die Dumdumgeschosse*, *die Verletzungen unserer Sanitätsmannschaften*, *und wenn man noch auf die belgischen Grausamkeiten vor und nach dem Kriege zu sprechen kommt*, *so verhüllt man eher das Haupt ob dieser Scheuszlichkeiten unserer Gegner*, *die zu gleicher Zeit Gegner aller Kultur*, *Gegner des Menschengeschlechtes sind*'.

Bovendien hebben de vijanden van Duitschland nog '*das Märchen über Belgische Neutralitätsverletzung*' verspreid.

* * *

Van het eerste begin van den oorlog af heeft de 'Juristenzeitung' zich zeer ongunstig onderscheiden door het gehalte en door de toon zijner bijdragen. Zeer gunstig daarentegen onderscheidt zich '*Recht und Wirtschaft*'. De toon blijft waardig en de inhoud bezonnen. Uit de laatste aflevering vermeld ik eene bijdrage van Senatspräsident Ring: '*Erbe sei das Vaterland*'. Tegenover enkele schrijvers in de Juristenzeitung maant hij aan tot waardigheid en voorzichtigheid. Dergelijk aandringen, dikwijls bij eenen zieke, acht hij beneden de waardigheid van het Duitsche Rijk. Bovendien zou het in vele landen ontstemming kunnen wekken indien als regel de rijkgeworden Duitschers hun vermogen aan het Duitsche Rijk nalieten.

* * *

Deze oorlog is in hoofdzaak een staathuishoudkundige zoowel

met betrekking tot het doel als met betrekking tot de middelen. Vandaar, dat de Duitsche staathuishoudkundige tijdschriften menige oorlogsbijdrage bevatten. Twee betreffen Holland. Een van eenen Hollandschen schrijver A. Sternheim[1] over '*Die ökonomische Lage Hollands und die Masznahmen der Regierung während der Kriegzeit*' in '*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*' van Maart 1915. Het tweede van eenen Duitschen schrijver Dr. Theodor Metz over '*Die Masznahmen der Niederländischen Regierung zum Schutze der Staatswirtschaft im Kriege und der bisherige Einflusz des Krieges auf die Niederländische Wirtschaft*' in '*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*' van Maart 1915.

In hetzelfde Tijdschrift geeft de samensteller Prof. Edgar Jaffé eene zeer merkwaardige bijdrage: '*Die Militarisierung unseres Wirtschaftlebens*': Prinzipielle Aenderungen der Wirtschaft durch dem Krieg.

Het betoog van den schrijver leidt vooral hiertoe, dat Duitschland zich na dezen oorlog geheel en al zoo moet inrichten, dat het elken dag met zoo min mogelijk moeite eenen nieuwen oorlog zal kunnen beginnen met zoo veel mogelijk vijanden. Een vredelievende vrede!

Hiervoor is in de allereerste plaats een gunstige geldelijke toestand noodig. De Duitsche Staatsschuld bedroeg in het einde van 1913 ongeveer 5 milliard mark. Voor oorlogs-doeleinden is nu reeds geleend 20 milliard mark. Daarmede kan de oorlog betaald worden tot het einde van de herfst. Hoe na den oorlog den geldelijken toestand te regelen? Prof. Jaffé geeft daaromtrent beschouwingen, die wellicht mettertijd meer merkwaardig dan juist zullen blijken te zijn. Immers: '*Nun rechnen wir ja allerdings damit dasz wir am Ende des Krieges in der Lage sein werden von unsern Gegnern eine den Kosten des ungeheuren Konfliktes entsprechende Kriegsentschädigung zu erlangen*'. Waarschijnlijk van Engeland of van Montenegro.

Nog merkwaardiger is hetgeen prof. Joffé schrijft over den Duitschen handel en het Duitsche verkeer na den oorlog. Duitschland zal verstandig doen zich hier schijnbaar te beperken.

1) De inhoudsopgave vermeldt *B.* Sternheim.

Het wereldverkeer heeft Duitschland wel groote baten gebracht, maar bij het uitbreken van den oorlog ook groote nadeelen berokkend. Veel Duitsch vermogen, belegd in vijandelijke landen en nederzettingen is verloren gegaan. De raad van prof. Joffé is nu deze: '*Wir werden vielmehr unsere wirtschaftliche und völkische Ausdehnung möglichst auf solche Länder beschränken müssen*, *die wir im Notfall durch unsere militärische Machtmittel direkt oder indirekt erreichen können. Dafür werden wir dort unsere friedlichen Eroberungen weit intensiver ins Werk setzen müssen; wir werden suchen*, *zusammen mit diesen Ländern eine Act von geschlossemen Handelsgebiet zu bilden*, *das in möglichst weitgehendem Masse sich selbst genügt*, *eine einheitliche grosze innere Macht darstellt*'.

Holland wordt onder deze bevoorrechte landen niet genoemd. Dat de schrijver het er toe rekent is niet te betwijfelen.

* * *

In de '*Preussische Jahrbücher*' van April schrijft Amtsrichter Gustav Schneider over '*Die Philosophie des Krieges und des Völkerrechts*'. In het verleden zijn er steeds oorlogen geweest. Zullen zij er in de toekomst ook steeds zijn? En zoo ja: welken invloed zal het Volkerenrecht hebben op de wijze van oorlogvoeren? Men mag niet zeggen, dat het Volkerenrecht niet meer bestaat. Duitschland neemt het voortdurend en zorgvuldig in acht. Het is waar, dat de tegenstanders van Duitschland voortdurend en stelselmatig het volkerenrecht schenden. Doch zij ontkennen, dat zij dit doen en deze ontkenning is de erkenning van het bestaan van het Volkerenrecht. Met de houding van Duitschland is de schrijver ten zeerste ingenomen: '*Es wird später einmal zu den grösz*ten *Ruhmestiteln Deutschlands gehören das es Repressalien nur notgedrungen in ganz geringem Masse angewendt und auch dabei niemals die Gebote der Menschlichkeit* g a n z *aus dem Auge verloren hat*'.

Wat de verhouding tusschen het Recht en de Macht betreft, haalt de geleerde schrijver met instemming Eduard von Hartmann aan: '*Nicht weil das Recht die Macht hat*, *ist es Recht*, *sondern weil es Recht ist*, *gewinnt es die Macht*'.

* * *

‘*Nord und Süd*’ bevat eene bijdrage van eenen Amerikaanschen hoogleeraar Herbert Sauborn. ‘*Um was der Deutsche kämpft*’. Dit is een pijnlijk voorbeeld van wat men als vreemdeling schrijven moet om ten genoege van de Duitschers te zijn. De tegenstelling is deze: ‘*Das zivilisierteste Volk der Neuzeit steht in dem seit langem erwarteten Kampfe mit seinen neidischen halb-barbarischen Feinden*’.

De schrijver ziet in dezen oorlog vooral een strijd van Duitschland tegen Rusland: ‘*Ein Kampf der höchsten Ideale*, *die die Menschheit kennt gegen die niedrigen schmutzigen Gelüste von Russen*, *die von der Kultur kaum beleckt sind*’. Eigenlijk moesten Engeland, Frankrijk en Italië thans met Duitschland medestrijden. Dat zij dit niet doen komt hierdoor: ‘*dasz diese Nationen ihre früheren Ideale so weit verloren haben*, *dasz sie sich nicht länger als Völker solidarisch erklären mit der Deutschen Kultur*’.

Alleen Duitschland kan strijden voor waardevolle geestesgoederen: ‘*Denn keine Nation der Gegenwart mit Ausnahme Deutschlands besitzt*, *die Nation als Ganzes genommen ein höheres Ideal*’.

De waarheid is deze, dat Duitschland strijdt voor geldelijk gewin en niet voor iets anders. De Duitsche keizer erkent dit. Immers: de Ochtendbladen van Vrijdag 2 April bevatten het ambtelijk bericht van een telegram door dezen keizer aan den Rijkskanselier gericht. Daarin spreekt hij van ‘*volharden in heeten strijd* om de macht van het rijk, naar buiten, te beschermen en te versterken. *Dat ons dit zal gelukken*, *dat waarborgt ons naast Gods genade*....

Men kent het Weekblad ‘*Die Woche*’. Het is eene uitgave van August Scherl, wiens ondernemingen door de Duitsche Regeering geldelijk worden gesteund in hunnen strijd tegen de ondernemingen van den vrijzinnigen uitgever Rudolf Mosse. Welnu, die Woche van 7 Maart 1914, in vollen vredestijd, bevat in zijn bijvoegsel op blz. 4 eene bijdrage van Dr. Georg Quandt over het juist opgerichte ‘*Deutsche Gesellschaft für Welthandel*’. Het doel: in alle landen aan den Duitschen handel de eerste plaats te verzekeren. De geleerde schrijver

waarschuwt zijne landgenooten er voor te meenen, dat dit doel gemakkelijk zal worden bereikt: '*Wieviel Geduld und Entsagung*, w i e v i e l R ü c k s i c h t s l o s i g k e i t u n d B r u t a l i t ä t *notig sein wird*, *um hier die englisch-amerikanische Herrschaft zu durchbrechen und mit der Wahrheit über Deutschland durchzudringen*, *das vermögen auch diejenigen heut noch nicht abzusehen*, *die die Korruptheit der anglikanischen oder anglophilen Presse....die robusten Gewissen unserer Gegner....kennen gelernt haben*'.

Rüchsichtslos und brutal: heeft België het zóó niet ondervonden?

* * *

In de vorige bijdrage werd de uitgave vermeld van Joseph Bédier's boek: '*Les crimes allemands d'après des témoignages allemands*'. In het bijblad van het '*Zeitschrift für Bücherfreunde*' van April 1915 beproeft Dr. Otto Grautoff de beschuldigingen van prof. Bédier te weerleggen. De aanvang van het opstel van Dr. Grautoff is uitteraard deze: '*Wir treiben auch noch während dieses furchtbaren Weltenbrandes eine Gefühlspolitik*, *die unseren Interessen schädlich ist*'. Dr. Grautoff beschuldigt Prof. Bédier van opzettelijk valsch vertalen. Dr. Grautoff vergist zich: prof. Bédier heeft nergens valsch en bijna overal goed vertaald. Ieder, die wel eens vertaald heeft, weet, dat bijna ieder woord voor meer dan een enkele vertaling vatbaar is. Ook de ambtelijke '*Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung*' beweerde in haar nummer van 28 Februari, dat Prof. Bédier valsch vertaald had. Prof. Bédier heeft op deze beschuldiging eene volkomen afdoende verdediging gegeven. In de '*Revue de Paris*' van April drukt hij in het Duitsch af al de door hem gebruikte gedeelten uit dagboeken. Daarbij geeft hij de vertaling. Daarbij de aanmerkingen door de '*Nord-Deutsche*' gemaakt. En ten slotte worden deze aanmerkingen door prof. Bédier volkomen afdoend weerlegd. In verband met het voorgaande vestig ik de aandacht op eene bijdrage in de '*Revue des deux Mondes*' van April van den luitenant-tolk Paul Hazard. Behalve de aanteekeningen van krijgsgevangen Duitschers zelve heeft luitenant

Hazard brieven gelezen, die de soldaten van thuis hadden gekregen. Zoo leerde hij de geest kennen van de Duitschers te velde en te huis. Het hart krimpt ons samen bij de lezing van deze geschriften. Slechts twee aanhalingen uit brieven van twee moeders. De eerste Duitsche moeder schrijft aan haren zoon: '*En daar zit je nu in dat wreede*, *beestachtige*, *moordzuchtige België*'. De tweede Duitsche moeder schrijft aan haar zoon: '*Maak vooral geene krijgsgevangenen*'.

* * *

Nietwaar: deze oorlog is immers een oorlog van de beschaving van de Duitschers tegen de ruwheid van de Kozakken? Wellicht herinnert een enkele lezer van dit Tijdschrift zich mijne opstellen nog over de Russische Gevangenissen in de jaargangen 1912-1914. Wellicht ook herinnert iemand zich de namen van mijne Russische vrienden Georges en Victor Dmitrenko? Georges is nog steeds in ballingschap in Siberië. Victor dient als vrijwilliger in het Belgische leger aan de Yser. Een groot aantal van zijne studiegenooten te Luik is wederrechtelijk door de Duitschers naar Duitschland gevoerd. Het gezin waarin hij te Luik woonde, is geheel uiteengeslagen. Welnu: ik heb van hem talrijke brieven gehad, geschreven in de loopgraven bij den Yser. In geen enkelen brief vond ik ook maar één onaangenaam woord over Duitschland en de Duitschers. Wel klachten over het wilde verval van de Menschheid en over de wreede verliezen, die Duitschland lijdt, in zijn jongen en krachtigen. Laat mij uit den laatsten brief iets mogen aanhalen: '*Mij gaat het goed. Maar de naderende lente maakt mij onrustig en verdrietig. Ik krijg weer die lust tot zwerven over de landwegen van Vlaanderen. Er hangt nu een fijne dunne nevel. De boeren werken op het land. Het dorpstrammetje tjingelt. Men zou zeggen....maar dan donderen de kanonnen weer*.

Gisteren heb ik iets vreeselijks gezien; een gevecht tusschen twee vliegers in de lucht. De Duitscher verloor. Als een brandende fakkel viel hij naar beneden. Ik hoor nog het brullen en juichen van onze soldaten. Zóó moet het in de Romeinsche

circussen zijn toegegaan. Arme Menschheid! Zij spreken van beschaving en zij zijn er verder af dan ooit'.

Ik wil niet beweren, dat alle Russen zoo denken en zoo gevoelen als mijn verbannen vriend. Maar ik zeg dit: geeft mij de ruwheid van dezen Rus voor de geleerdheid en de beschaving van de Duitsche Rechtsgeleerden.

Boekbeoordeelingen

Bewustzijnsverschijnselen en Paedagogiek, door B.J. Douwes. - J.B. Wolters, 1914, Groningen.

De heer Douwes heeft een mooi boekje in 't licht gegeven, dat helder en eenvoudig geschreven, heel wat aanbiedt, dat we ternauwernood wisten of slechts halfbewust als waarheid voelden, en dat in menige bladzijde leek en onderwijzer de oogen zal openen voor veel wat bij de opvoeding en het schoolonderwijs, hetzij histories gegroeid of aangepreekt door een persoonlik inzicht, op een niet te verdedigen grond allengs burgerrecht heeft verkregen.

Hoe het werkje ontstaan is? En wat het bedoelt te zijn?

'Deze inleiding tot de theorie der paedagogiek onderscheidt zich van de bestaande niet alleen door een uitvoerig hoofdstuk over *de geestelijke ontwikkeling van het kind*, doch ook, doordat er rekening is gehouden met de nieuwere beschouwingen over het bewustzijnsleven van volwassenen.

Na 't volgen van de colleges van Prof. Heymans raadpleegde ik achterstaande werken voor dit overzicht.

Moge het velen die niet in de gelegenheid zijn, de literatuur zelve door te werken, van nut zijn en in 't bijzonder het schoolkind ten goede komen'.

Eén greep slechts tot goed recht van deze poging.

De schrijver is genaderd tot de twee zo onderling verschillende perioden der knapen- en meisjesleeftijden, het eene lopende van 7 tot 10, het andere van 10 tot aan het overgangstijdperk tussen kind en aankomend volwassene.

Enige voorbeelden, dat de jongeren gedreven worden tot

opneming van de prikkels der buitenwereld door een *subjectieve*, de laatste veel meer door een *objectieve* belangstelling, laten ons zien, dat de opvatting van de buitenwereld bij de eersten naar spelbevrediging vraagt, terwijl bij de laatsten een sterker wordend streven merkbaar is om de werkelikheid te leren kennen.

Bij de eersten doen stokjes, blokjes, kortom, allerlei voorwerpen, beurtelings dienst als spoorwagens of als soldaten; deze laatsten worden als waren het bezielde wezens tot handelen aangezet; armen, benen, wapenen, paarden, alles wordt er bij gedacht. Dit verandert wanneer op latere leeftijd de blokjes het moeten afleggen tegen b.v. een echte trein, die opgewonden kan worden en zonder hulp vooruitgaat, of tegen soldaatjes uit een speelgoeddoos; weldra voldoet ook dit niet meer, en er moet een locomotief komen, die door stoom wordt voortbewogen; wissels, seinpalen, tunnels, moeten de echtheid zoveel mogelik benaderen; zijn kanonnen moet hij werkelik kunnen afschieten, en liefst zou hij zelf gaan vechten, zo mogelik in uniform.

Hetzelfde bij de meisjes. De oude verminkte pop, die met lapjes wordt aangekleed en toegedekt, is de lieveling van kleine zus; de oudere meisjes verlangen prachtige poppen met echt haar, die kunnen slapen en schreien, een volledige garderobe hebben, en dus de werkelikheid veel meer nabij komen. Ook voldoen niet meer de poffertjes van zand; er moeten kleine fornuizen komen met echte pannen en ketels, waarin werkelik kan worden gekookt. Sint-Nikolaas en de sprookjes, die als onwaar worden versmaad en hun bekoring kwijt zijn, worden door de jongens achtergesteld bij de Robinson, de geschiedverhalen en de Indianenromans, die meer grond van mogelikheid hebben. En zo verder.

Ziet zulk een jongen van 8-10 jaar een scheepstimmerwerf als een terrein van bedrijf? Geenzins; hij ziet er een prachtige gelegenheid om verstoppertje te spelen. Zou hij op een korenveld met schoven ooit zijn aandacht richten naar grondbewerking en landeconomie? De hoopjes lokken hem veeleer uit tot stuivertje wisselen en krijgertje spelen. Is hij nieuwsgierig om zuivelfabrieken en steenbakkerijen te bezoeken? Hij kijkt er niet naar om en gaat ze onverschillig voorbij. Later zal 't

anders worden, als hij de 10 jaar zal zijn gepasseerd. Dan zal hij blijven staan kijken naar 't beslaan van een paard, naar 't dorsen van 't koren, het stoken van een machine, en langzamerhand zullen ook ambachten en bedrijven zijn aandacht beginnen te trekken. Doch waar blijft nu, met deze gegevens, het voor 7 en 9-jarigen bestaande ‘zaak’-onderwijs, dat op de banken en naar aanleiding van platen, waarop deze bedrijfstechniek is veraanschouwelikt, niet alleen belangstelling wil opwekken, maar ook ‘kennis’ wil aanbrengen uit ‘het volle leven’?

Het gehele boek is door zijn opzet een paedagogiese inleiding geworden op alle opvoedingswerk. Achtereenvolgens worden tot een punt van beschouwing gemaakt, de zo verscheidene gewaarwordingen van de buitenwereld op het waarnemingsvermogen, het onstaan van voorstellingen en oordelen, het opkomen van aandoeningen en openbaren van wilsverschijnselen als zovele elementaire bewustzijnsverschijnselen; daarna wordt duidelik gemaakt, wat ‘bewustzijn’ is, en dat het bewustzijn telkens van inhoud verwisselt met het uitgebreide veld van het onderbewustzijn. Hiermee in verband wordt ook, in hoofdzaak, het psychies monisme tot een punt van beschouwing gemaakt, en daarnaast ons de meerdere of mindere werking van het onderbewustzijn, de meerdere of mindere kracht der emoties, de meerdere of mindere activiteit van de wil, als de gronden voor een verdeeling in karaktertiepen, verduidelikt.

Het boven gememoreerde vormt hiermee de grondslag voor wat verder volgt, en dat een overzicht inhoudt van de geestelike ontwikkeling van het kind, van de zuigelingenleeftijd af tot aan de intrede van de puberteit. Wij horen hier onder meer, hoezeer het opzettelijk onderwijs geestelik aanpakt; hoe die invloed zich openbaart in verschillende verschijnselen, naar welke methoden de geestelike vermoeidheid wordt gemeten, en hoe de geestelike verschillen bij de onderscheidene tiepen hoe langer hoe meer uitkomen en kunnen worden vastgesteld. Zeer belangwekkend zijn ook de opmerkingen welke een plaats vonden onder de ‘Vlegeljaren’ en de ‘Overgangsjaren’.

Geen wonder dat na het bovenstaande ‘De verstandelijke Opvoeding’ de aandacht vraagt, welk hoofdstuk in zijn geheel

een pleidooi is voor een vereenvoudigd, en meer naar de kinderlike bevatting gericht, onderwijs. Zo eenvoudig de aanvang is: ‘Even als de lichamelike gezondheid in groei het meest bevorderd wordt, door de spijzen en dranken alleen dan te nemen als 't lichaam er om vraagt, zoo zal ook de geestelijke spijs het best verwerkt worden als er werkelijk behoefte aan is,’ - zo moeielik schijnt het wel, de school-opvoeding in deze richting te leiden. Ondertussen wordt het kind er de dupe van. ‘Het ontijdig tot opname dwingen brengt de verdedigingsreflexen in actie en leidt tot energieverspilling, afkeer en ontmoediging bij 't kind, tot teleurstelling bij den opvoeder.’ De eenvoudigste school met het soberste program acht de schrijver dan ook de beste. Leerlingen op zulke scholen kunnen hun jongensbestaan zonder hersenbelasting uitleven. Zij ontplooien zich veel meer op een natuurlike wijze dan op de scholen, waarvan het programma van boven af wordt beheerst. ‘Men verbaast zich telkens weer,’ zegt de schrijver, ‘dat in “de eeuw van het kind” nog allerwege voor de gegoeden zulke africhtingsscholen bestaan, waar met de geestelike behoeften van 't kind 't minst rekening wordt gehouden;’ terwijl er toch zooveel voorbeelden bestaan van ‘voortreffelijke geleerden, zeehelden, uitvinders en ontdekkers, directeuren van onderwijsinrichtingen, leiders van arbeidersbewegingen’, die in hun jeugd slechts een heel eenvoudige lagere school doorliepen. Ook anderen, zooals Klootsema, hebben tegen dit didakties materialisme gewaarschuwd. ‘Men beweert rekening te houden met onze maatschappelijke eischen, maar vergeet onderwijl om rekening te houden met de eischen, die door het kind worden gesteld en die verborgen liggen in de vermogens van het kind.’ Wie die vermogens voorbijziet doet een kwaad, dat maar zelden kan worden hersteld. Ook voor ons geldt de waarschuwing van Kraepelin, dat ‘die Schule kein Versuchsanstalt ist für Kraftproben darüber, wie viel ein widerstandsfähiger Knabe unter Umständen ertragen kann.’

Uit het overzicht van de verschillende leervakken merken we kortelik op:

Het zaakonderwijs op jonge leeftijd verwerpt de schrijver: wat de school er tegenwoordig onder verstaat, wil hij onder-

brengen bij aardrijkskunde, natuurkunde, enz. Van 't fröbelen is hij een voorstander.

Bij 't vertellen wil hij geven, wat voor 't kind aantrekkelik is: sprookjes, als Roodkapje en Klein Duimpje, met liefelike verschijningen, wonderlike omtoveringen, verschrikkelike reuzen; alle afmetingen, physiese en morele, groot; doch met vaste lijnen.

Over handenarbeid denkt hij scepties.

Het belletristies leesboek, moet geleidelik opklimmen in moeielikheid, met een toenemende rijkdom van woorden, en zo geschreven worden, dat de woorden, zonder nader geredeneer, zich zelf uit de inhoud laten verklaren.

Bij rekenen wil hij aanvankelik elke hoeveelheid voorstellen door hetzelfde getalfiguur. Hij wil zeer veel cijferen, zonder verklaring; geen beredeneerde oplossingen, maar invul-antwoorden in kort geredigeerde vragen.

Bij Ned. taal zijn geen bizondere opmerkingen te maken; ook niet bij het stellen, dat hij mede in dienst wil stellen van de kennis-vakken door middel van dictaten en weergeven van 't verhaalde. Hij is, om fouten te voorkomen, in de eerste jaren vóór schrijfletters, en tegen drukletters.

Bij de geschiedenis wenst hij blijvend het verhaal, en is tegen lezen en voorlezen. Staatkunde en godsdienst wil hij ternauwernood aanroeren. Aardige verhalen, zooals Schaffelaar, De Groot's ontvluchting, zou hij niet gaarne uitschakelen. Zéér is hij er voor, eigen omgeving in het programma te betrekken.

De aardrijkskunde wil hij concentries onderwijzen, doch alleen in groote lijnen, zonder details, om tijd te besparen. Plaatsen moeten in een vaste volgorde worden geleerd. De schrijver wenst gebruik te maken van allerlei aanschouwingsmiddelen, naast platen en kaarten, grondsoorten en produkten in natura.

De natuurkundige verschijnselen wil hij sober houden, en met proeven veraanschouweliken: ook wil hij voor de kennis van tieperende planten en dieren de kinderen buiten brengen; het doel moet zijn: liefde voor de natuur en haar pracht.

Bij zingen houdt hij het liefst, naast eenige theoretiese kennis, het lied, met opklimmende moeielikheden.

Het tekenen wil hij bepaald zien tot enkel projectie-werk,

van vruchten, bladeren, bloemen, dieren, mensen, gebruiksvoorwerpen en gereedschappen.

Een afzonderlik hoofdstuk is bestemd voor ‘De Godsdienstige en de Zedelike opvoeding’, waarin aan de school een betrekkelik geringe invloed wordt toegeschreven. Veel doet, zoo niet het meeste, het voorbeeld, en de persoonlikheid van den onderwijzer.

Naast de zoëven aangeroerde overlading van onze alles behalve sober gehouden schoolprogramma's, noemt de hr. Douwes als een der oorzaken van het slechte resultaat van ons onderwijs de gebrekkige opleiding van de onderwijzers, die omstreeks 18 jaar oud in de school geplaatst, nog jaren lang dageliks na de vermoeiende schoolarbeid voor examens moet zitten studeren, terwijl de akte waarvoor zij werken, als een nadelig kwaad moet worden beschouwd omdat ze de kandidaten in een richting voert, die ze geestelik misvormt en ze hoe langer hoe verder van het begrip ‘wetenschap’, ‘ernstige studie’ en ‘zelfstandig werken’ verwijderd houdt. Doch het middel, dat hij aanprijst, en dat ook door andere invloedrijke onderwijsvereenigingen als doeltreffend wordt aanbevolen: eerst een brede middelbare-schoolontwikkeling tot op 18-jarige leeftijd en in aansluiting hiermee een speciale vakopleiding met één eindexamen, zal niet overal bij zijn collega's instemming vinden, en 't is zelfs de vraag of deze aanprijzing wel geheel en al in de lijn van 's heren Douwes' eigen betoog gelegen is. Wanneer hij zelf, daarbij instemmende met de uitspraak van anderen, herinnert: ‘Kennis van de wetten der psychologie en van de methodiek der volksschool maken iemand volstrekt niet tot een goed onderwijzer’, dan dient er omzichtigheid te worden betracht, aan wie men wel de psychologie en de methodiek zal onderwijzen, en moet het criterium, of men met een onderwijzer in aanleg of met iemand zonder de paedagogiese knobbel te doen heeft, op de 18-jarige leeftijd, en zo doenlik, nog vroeger worden gesteld. De schrijver wil het einde van de middelbare school als loopplaats bestemmen, opdat de proefwerkers in de richting van 't schoolonderwijs, wanneer zij zich hierin niet thuis gevoelen, naar het punt van uitgang terug kunnen gaan en van hier uit 't zij bij de posterijen, het notariaat,

de techniese scholen of bij leger en marine carrière kunnen maken, in elk geval, door een veelzijdiger ontwikkeling, het onderwijs beter kunnen verlaten dan tans. Maar ook in dit geval zullen de leerlingen bij voortduring de kans lopen door ‘dolende’, ‘onlustige’ en bij de school zeer weinig geïnteresseerde ‘krachten’ te worden gedupeerd. Veler oordeel is altijd nog, dat de vroege vorming de beste is, en dat de onderwijzer, die in de school zelf als gevorderd leerling zijn aanleg toont, ook inderdaad een goed onderwijzer wordt. Er zijn meer gevallen, dat zij die aan 't roer willen staan, eerst zelf als bevarene zich de machtiging veroveren, ook theoreties te mogen worden bekwaamd. De geboren onderwijzers zijn die welke reeds vroeg tonen, de takt te bezitten, de klasse onder ordelik werken vooruit te brengen. Bij hen spreken meer de instinkten dan inzicht en ervaring. Deze zijn het, houden velen staande, die moeten worden bekwaamd, zo breed mogelik, zodat eigen zelfstandige studie op de gelegde grondslagen voort kan bouwen. Doch men binde de geldelike voorwaarden van hun bestaan niet aan de som van ‘kennis’, ‘psychologiese grondslagen’ en ‘leermethodiek’. Want hun eerst en voornaamste brevet dragen ze bij zich, hun ingeboren gaven. Het zijn, zo drukt zich een vergrijsde schoolman uit, de gelukkigen, die, in het water geworpen, dadelik hun leden uitstrekken, en reeds voor de eerste maal tonen, zwemmende koers te kunnen houden en zich zelf volkomen ‘meester’ te zijn.

Het boekje bevat een excurs van een serie geraadpleegde en te raadplegen werken. J.K.

Populair Wetenschappijk Nederland No.15. Nieuwe Dichtkunst door J. Jac. Thomson Amsterdam, Ipenbuur en Seldam.

Het is al haast weer vijf jaren geleden, sedert Gutteling en Uyldert hun Bloemlezing uit de Nieuwste Nederlandsche Dichtkunst in het licht gaven. Het was een daad die hevig verzet teweegbracht. De jeugdige anthologisten, zelf medewerkers van ‘De Beweging’, waren te goeder trouw van de gedachte uitgegaan dat een keus uit de Dichtkunst een keus uit dat tijdschrift

beteekende. Het liet zich denken dat menigeen zich gekrenkt voelde en de meening heftig weersproken werd.

Door J. Greshoff, in Het Jaar der Dichters, een Muzen-almanak, bij S.L. van Looy verschijnend, werd ze na dien tijd staande gehouden, zonder dat hij ze uitsprak, alleen door de keus van de opgenomen gedichten en dichters. Zoo immers die gedichten niet alle vooraf in 'De Beweging' verschenen waren, bleken toch hun dichters zoo goed als allen in dat orgaan het hunne te zien.

Nu dan ook J. Jac. Thomson onder Nieuwe Dichtkunst toont te verstaan wat wij er in dit tijdschrift altijd voor hielden en meent dat op die naam in het bizonder beslag mag worden gelegd door een zeker aantal met name genoemde jongere dichters, wekt dit niet langer verbazing. Zijn opstel maakt deel uit van een reeks *populaire* geschriften. Het is niet te verwachten dat éénig bezonnen schrijver er bijster tegen te keer zal gaan.

Dit laatste, niet omdat de stelling door ieder erkend of begrepen wordt, maar omdat het moeilijk valt tegenover de zestien jongere dichters die Thomson noemde, er andere te plaatsen van gelijke beteekenis. Gedurende de laatste vijf jaar is die moeielijkheid met ieder jaar toegenomen, en als men nu dit groote aantal namen leest, en zich afvraagt welke jongere dichters met deze zouden kunnen wedijveren, dan voelt men wel hoe onoverkomelijk ze werd.

Thomson geeft sommige zeer goede bepalingen van wat al deze dichters met elkaar gemeen hebben, en uit hun gedichten uitnemende voorbeelden. Zijn kleine opstel is dus tegelijk een studie en een bloemlezing: inderdaad voor ieder die van goeden wille is een waardevolle Inleiding tot onze Nieuwe Dichtkunst.

A.P.

Politiek of Religieus?

Als het werk van een vermoedelijk jong dichter die zich Abel Croon noemt, komen in het Aprilnummer van ‘Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur’, de volgende regels voor, ‘Vlaanderen’ betiteld:

> Vlaanderen! platgebrand uw pralende steden,
> Vertrapt uw weelderig golvende velden,
> Vergeefs uwer weenende vrouwen gebeden,
> Ontijdig gedood uw duizend kloekdadige helden.
>
> Volk van ons volk! Uw vroolijke wezen
> Verkreund tot een smartkreet van bittersten rouw;
> Geschonden de pracht uwer fiere paleizen
> En wranger: hoogklinkende eeden van trouw.
>
> Wij hebben geen troost dan den druk onzer handen
> En van trillende lippen 't gestamelde woord:
> Vlaandren, volhard! Vecht om het laatste uwer landen,
> God weet, dat den Vlamingen Vlaandren behoort!

Als noot hieronder lezen we de mededeeling: ‘De redactie wenscht niet geacht te worden door opneming van deze verzen ook de inhoud voor hare rekening te nemen’.

De redactie van het tijdschrift bestaat uit de heeren: Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. A.P. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. de Moor, Dr. E.H. Renkema, Dr. V.H. Rutgers, Dr. J. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. de Visser, Dr. B. Wielenga.

Zouden wij hun mogen vragen met welke van de gedachten in deze regels zij het zoo oneens zijn dat zij tegen vereenzelviging ermee zich nadrukkelijk wenschen te vrijwaren?

Een dergelijke noot onder een gedicht is iets zoo zeldzaams dat de denkbeelden of de meeningen van een dichter wel geheel tegenstrijdig moeten zijn aan die van het tijdschrift, eer een zoo veelhoofdige redactie een eenstemmige verklaring noodig vindt. Welke zijn die denkbeelden of meeningen?

Het antwoord schijnt voor de hand te liggen? Maar of het 't juiste is? Het schijnt namelijk duidelijk dat het alleen de onchristelijke uitspraak: ‘Wij hebben geen troost etc.’ zijn kan, die door de Redactie wordt afgewezen. Is dit het geval, dan kunnen wij een redactie beklagen die schuw is van een eenvoudige gevoelsuiting, alleen omdat ze niet de uitdrukking is van religieuse waarheden. Menigeen evenwel zal gelooven dat niet een religieus, maar eer een politiek bezwaar aanleiding gaf tot haar onderschrift. Daar de eerste acht verzen niets anders bevatten dan feiten - ook het laatste daarvan, daar de duitsche eedbreuk jegens België door de duitsche Rijks-kanselier zelf is toegegeven - zou zij dan bedoeld hebben dat Vlaanderen *niet* volharden moet en dat Vlaanderen *niet* behoort aan de Vlamingen. Is dit zoo?

Het zou een ongewone meening zijn, maar waar de redactie wel een noot gaf, doch niet een duidelijke noot, gelooven wij goed te doen met de vraag tenminste uit te spreken.

* * *

De zonnestraal
Door
Aart van der Leeuw

Zij wekte hem. Binnenvallend in een breede baan, dansend van zilveren stofjes, vol ochtendberichten en zomersche uitgelatenheid, zoo zag hij haar het eerst dien morgen. Afgekeerd van het venster, betuurde hij daar den weerschijn van, een glansplek met het schaduwbeeld der wingerdrank omvlochten. Dan keek hij naar de vuurtjes op de koperen hengsels der commode, de boersche bloemen van het bont behang. Die begonnen te bloeien en bijna te geuren, doch de frisch-versierde koekoeksklok stond nog het felst in vlam; het cijferblad glom als een spiegel. Daar klepte het deurtje; de blauwe vogel, uit het hokje wippend, fonkelde en riep het niet meer vroege uur. De zevenslaper glipte uit de dekens en boog zich naar den zonnestroom. Zijn blonde haren gloeiden in het stortbad, de stralen deed hij over hals en schouders nederregenen en bood ze dan de bloote borst. Ook de lippen liet hij even kussen, lachend in zijn knapenvreugd. Terwijl hij zich waschte en kleedde, stapte hij telkens midden in de gouden schoof. Bij het zoeken naar een kleedingstuk vond hij zijn rücksack als bij toeval, volgepakt en toegesnoerd. Hij schudde het hoofd. Geen stoffige paden en wenkende bronnen, kalme zongedrenkte kamervrede had den zwerver tot een nieuwen droom verlokt; dien droom dien dichters somtijds in den zomer droomen, van een geluk tusschen vier veilige muren verborgen, samen met een jonge dochter van het land, van een ruststoel onder de bloesemboomen, een gemijmer over het verleden in den avondstond.

Ligt het land van verlangen op de toppen der bergen, kan hij die een wensch heeft slechts een vogel zijn? Als toch het huisraad zoo kan schitteren, wanneer er zooveel schoons van licht en duister in een klein vertrek ontluikt, waarom zou daar het vergezochte oord niet wonderlijk tot waarheid kunnen worden, warmbesloten als een bloemkelk waar een bij in slaapt. Hij stond nu in den versten hoek, om nog een laatsten schijn te vangen; tot ook die vlok versmolt. Toen vluchtte hij.

Nauwelijks was hij verdwenen, of de deur kierde open. Een oude heks schoof binnen, schichtig uit de rood-omrande oogen glurend. Zij droeg een jak van grauwe wol, een nachtmuts op de grijze haren. De door het licht verlaten kamer werd somberder door die aanwezigheid. Onhoorbaar sloop zij op heur vilten muilen nader. Overal speurde zij rond. Over den reiszak bukkend vertrok zij tot een grijns den tandeloozen mond. Mompelend betastte zij den inhoud, ontsloot een leeren portefeuille, telde geld; langs het helder lijfgoed strijkend knikte zij tevree. Dan borg zij alles weer zorgvuldig op en ging.

De blonde man had juist den zonnestraal, dien hij was nageloopen zonder het te weten, ingehaald. Op de tafel, buiten in den herbergtuin gedekt, lag zij verrukt te spartelen. Hij zette zich neder en at en dronk. De disch docht hem een hemel, de groote ruiker, liefdevol geschikt, een zachte maan die opstijgt, honingbakje, botervloot en melkkom schijnende planeten, en daar omheen de duizend sterren, flikkerend op het vaatwerk, staal en klaar kristal. Spoedig vond hij in zijn vreugd een nieuwe vergelijking, een tooverzaal met snoeren lampen volgehangen, of een elfendansplaats, waar de kleine schimmen zwieren onder hun juweelen kroon. Eindelijk moest hij luidop schateren om het kinderspel van zijn gedachten, rekte zich uit vol behagen, en tuurde naar de paarse bergen, die hij niet beklimmen zou. De dag ging onderwijl zijns weegs, en liet het maal in schaduw achter, een wesp verongelukte in de honing, en in den room verdronk een vlieg.

Over het tuinpad spreidde zich een gouden looper. De jonkman dacht zichzelf den koning voor wien dit kleed was neergelegd. Kalm betrad hij het, gewend aan eerbewijzen. Aan de randen vlamden bloemen op, bijen vlogen met hun goddelijke

boodschap over open kelken, en verraadden een geheim, vlinders vouwden wijd de vlerken uit elkander, ook iets onuitsprekelijks vertolkend in een kleurig letterschrift. De vorst betuigde gul zijn ingenomenheid, maar de zongloed noodde weer naar verder, vóor hem schrijdend als bevallig hoveling. Nu moest hij over een vlondertje komen; hij staarde in de smalle beek. Groote zilveren ringen zonken naar den bruinen bodem, vlugge visschen flonkerden daarin. Dan werd hij door den rusteloozen page naar een dicht prieel geleid. Een meisje groette met een hooge stem. Zij zat daar onder het groene dak der saamgewonden ranken. Het door de bladeren verdeelde licht besneeuwde haar. De blauwe aardbeischotel in haar schoot, vol bloedend-roode vruchten, leek hem een lieflijk zinnebeeld. Waar de vlokken op haar mond en wangen glansden, kuste hij met innige ontstuimigheid. Dan, knielend, nam hij hare hand en sprak de zoetste woorden. De zonnestraal had steels een net gespannen om hen beiden en hield hen in gevangenschap. Zij vroeg hem naar den dag waarop zij zouden trouwen. ‘Morgen’, zei hij, ‘gaan wij naar den priester, bruid en bruidegom’. Toen kusten zij elkander weder, oversprenkeld door het speelsch gestoei. Doch zelfs van zoenen krijgt een zonnestraal genoeg. Langzaam gleed ze zijwaarts door de laatste twijgen, en liet de kinderen in schemering alleen. De minnaar schrikte, zóo ontluisterd kwam hem plots zijn liefste voor. Zij scheen hem een vreemde, grof en onedel; hij dacht aan de prinses die in zijn droomen op haar witte paardje langs de velden draafde, met den wapperenden sluier en gevederde baret. Hoe had hij ooit die beide wezens zusters kunnen wanen, de dochter uit de herberg en de slanke jageres? De hand, die zij hem voor het leven wilde reiken, woog loodzwaar in de zijne, hard en zonder taal. Maar daarbuiten, door de poort van loover, wenkte als een kameraad de weggeslopen dag. Teere wazen hingen om de heuvels, wegen wezen helder naar het vrije blauw. Er klonk een galmen eindeloos ver, een valk dreef statig door de ruimte, en de klokjes van de koeien klepelden. ‘Ik heb het beste nog vergeten’, riep hij uit, dan snelde hij het huisje binnen, doch keerde kort daarna weerom. Hij droeg een groen tiroler hoedje en een gelen doornenstok. Vroolijk groette hij het meisje. Dit rees op, den

vollen vruchtenschotel in den linkerarm, met den rechter wuivende. Zij tuurde dat haar voorhoofd rimpelde, en voelde zich niet recht gerust; zij meende aan haar vriend iets ongewoons te merken, doch kon onmogelijk beseffen wat. Juist toen de klimmende gestalte bij een buiging van het pad uit het gezicht verdween, begreep zij eensklaps wat haar onbewust verschrikt had: hij liep daar met zijn reiszak op den rug! Zij liet zich op het bankje nedervallen, machteloos, alsof zij plotseling de tijding van een ramp ontving. Meteen verscheen de oude heks in de omlijsting van de ranken, als het spook in eenen kinderdroom. Zij zwaaide driftig het bewijsstuk van hun ongeluk, een simpel vel papier. Daarop stond zwierig neergeschreven, als in schalkschen spot: 'Dag vrouw Sibylla en Maria. Ik ga weer met de zon op reis'. De moeder tierde en de dochter schreide, dan gaven zij elkaar de schuld van de ontsnapping, samen beurtelings klagend en verwijtend, in de tweespraak van hun spijt en woede, met een schelle en een schorre stem. De aardbeischaal werd omgestooten en het uitgebluschte fruit vertrapt.

Intusschen had de vluchteling zijn zonnestraal teruggevonden, wandelend door de struiken als een jonge vader met zijn dartel kind.

Waarlijk leek de vlugge schijn een speelziek menschenwezen, zooals zij lokkend loerde door de rozelaren, glipte over bramentwijgen, geuren uit de kamperfoeliekelken wakkerschudde, spiernaakt langs de bergbeekgolfjes buitelde, met het losse haar bleef rusten op een zode, maar dan dra weer opvloog, knisterend door de bladeren als een Meische regenbui. De reiziger begon van louter zomervreugd te jodelen, en maakte een gebaar of hij een zwaren last had afgeworpen, hoewel hij toch zijn gansche have, kleeren, geld en mondkost, in den dikken bundel op zijn schouders met zich droeg.

Uren steeg hij, dronken van het dansend vuur; de koekoek spotte uit de verste boomenkronen, spechten ratelden aan dorre takken, en de hop riep: 'hoep, hoep, nimmermoe'. Hij dacht aan het gevaar, waaraan hij was ontkomen, jubelend om zijn weergewonnen jeugd. De middag woog en noodigde tot rusten, want een taak van vele wegen wachtte nog. Het einddoel van den tocht lag over land en zeeën, aan de andere zij des hemels,

achter den uitersten horizont. Zie, daar had zijn zonnestraal een kamer voor hem uitgekozen, fraai behangen en versierd. Een geweldig rotsblok hing als een dak over het bergpad; korstmos, het graniet ommantelend, straalde duizendtintig, gouden smeedwerk ingelegd met edelsteenen, in den hellen, heeten gloed. Daaronder strekte hij zich uit, als op kussens zachtfluweelig; vlinders zweefden rond op weerschijnvleugels, bronzen torren snelden door het ragfijn kruid. Hij bukte zich en tuurde naar de wonderteere groeisels, zich herscheppend in den kleinen man uit Melusine, torenhoog de roode stengels van de mossen en hun kopjes en hun purperen bekers, als een ondoordringbaar oerwoud, om zich heen. Hij verdwaalde in zijn eigen sprookje, moest den degen trekken tegen mierenlegers, omgebonsd door hommelzwermen, en trouwde eindelijk met de dwergprinses. Zeker was hij blijven wonen in het handbreed diamantpaleis, menschvergeten, mijlen van de wereld af, als niet een kilte hem gewekt had en een schaduw nederzinkend van den onheilspellend over hem gebogen steen. Het licht bleek weer op reis getogen, hij zag de eenzaamheid hem valsch bespieden, rilde en liep in groote sprongen achter zijn vliedenden zonnestraal aan.

Nauwelijks was hij in het dennehout verdwenen, of het rotsblok kraakte, kantelde, scheurde zich los van de bindende wortels en plofte donderend naar benee. Het bedekte de plaats waarop de droomer had gezeten, als een grafzerk welke een bestemming afbreekt en besluit. Maar het warme, kloppend hart was niet getroffen; met een juichkreet had de zwerver juist zijn lieve licht bereikt.

Dit was van het bronnetje, dat hem langs den bergweg begeleid had, omgeschapen in een grensloos meer. Het bedekte het landschap, zichtbaar wijl het woud hier eindde, met de golven van een zachtgroen goud. Akkers wuivende van oogsten, tintelende weiden, druiventuinen en vruchtengaarden dreven heerlijk bloeiend boven, als de eilanden der zaligen waarvan de legende vertelt. Half gedragen door een langzaam dalen, voelde hij zich zoo aan den zuiveren hemel verknocht, dat hij uit volle borst begon te zingen, liedjes uit den wonderhoren, van een liefste en het eeuwig oord. De werkelijkheid ging in

die tonen onder, en hij liep daar orgelend als een vogel, lichtgeloovig als een kleine jongen, in de richting van het blauwe bloempje ‘heimwee’, dat wien het plukt onsterfelijk maakt.

Een koele wind begon te ruischen en kondigde den avond aan. De zonnestraal kreeg vele kleuren, en hing als kransen rozen om de poort der grauw-verweerde stad. Daar trad de zwerver binnen, ook als een held of een koning voor wien de gevels feestelijk waren opgesierd. Ja, zelfs de wijn vloot zoo maar langs de straten, purper, en overal tegen de vensters gespat. Nu leek eerst recht hem alles mogelijk. Blies daar niet de horen, dubbel schallend met een echo, en rammelde daar niet de postkoets uit het jeugdvertelsel, vol van avonturen, aan? Waarlijk hoorde hij de paarden trappelen en de ruitjes van de oude huizen rinkelen in het lood. Maar toen hij omkeek was het niet het trouwe, ouderwetsche voertuig, doch een fonkelnieuwe, ranke wagen, welke fier het stilverwonderd stadje binnenreed. Op fluweelen banken zaten twee bejaarde lieden en een beeldschoon meisje met ros-smeulend haar. De heer die mende trok de teugels in, en noemde den bestoften zwerver hartelijk bij den naam. De vrienden herkenden elkaar, hoewel het hun, al sprekend, voorkwam, of zij ieder op een anderen oever riepen over een rivier; - na jaren zagen zij elkander weder. De teruggevonden makker stelde hem zijn ouders en zijn zuster voor. Het portier werd geopend; op het dringend nooden steeg hij in. Met een schok zonk hij neer in de kussens, want de schimmels trokken aan. Hij wilde wat zeggen, niemand kon hem door het wielenratelen verstaan. Ook de anderen bewogen hunne lippen, doch de woorden gingen in geraas teloor. Toen lachten ze maar om hun onmacht, en staarden vol bedwongen vreugde in elkanders oogen, waar de warme zonnestraal in scheen. Die was den ganschen dag nog niet zoo dartel en zoo dol geweest, zij bestrooide hun hoofden en handen met bloemen, en dompelde vooral het meisje, heur teeder gezichtje, heur schoot en heur schouders, in de weelde van haar rooden gloor. Van de rosse haren weefde zij een heilig aureool. Zoo docht het den jonkman, die maar aldoor naar dit gloeien tuurde, door betoovering gebonden, als een droomer in een vlammend vuur.

Eerst toen zij, makkelijk in hun stoelen, luisterden naar het

ruischen van het water dat langs de luchtige warande liep, ontspon zich dra het druk gekeuvel. Tusschen de wingerdranken, rijk aan jonge druiventrossen, was de bonte bloem des hemels en haar spiegelbeeld te zien. Dit stille bloeien gaf een diep vertrouwen, en daarom spraken de gast en de zuster over langgeleden, hoe zij samen, kinderen, den zomer op een prachtig buiten hadden doorgebracht. Of hij nog den vijver wist, waarop zij vaak hun scheepjes deden zeilen, naar een verre, onbekende toekomst, leek het wel. En zij dan, kon ze zich dat heerlijk spel herinneren, het zich verschuilen voor elkander, roepen, zoeken, dwalend langs de slingerpaden, totdat eindelijk een schalksch gezichtje opdook uit een rozestruik. Of zij zich nog zoo goed verbergen kon? 'O zeker', lachte zij, 'maar zelden tusschen rozen'. Het werd hem zoo jeugdig te moede, zoo argeloos en klaar; de wensch look in hem op in deze zelfde reinheid voort te leven tot den ouderdom, doch niet alleen. De zonnestraal wond voor het laatst een glanssnoer om de groene rijnwijnroemers, en zonk heen. De zwerver dacht wel dat háár gloed het was, die met een blos een lief gelaat bedekte, maar dit deed de zon niet meer.

Wat later, toen hij leunde uit het raam der kamer waar hij overnachten zou, blonken enkel sterren, als de kleine lampjes aan de masten van een visschersvloot. Ook hij lag voor anker in veilige haven. De straal, die hem geleid had heel den dag, hem voor zichzelf beschermend, had nu haar toorts gedoofd, na de volbrachte taak. Maar de blijde minnaar was zijn goeden engel met haar fakkel reeds vergeten voor een ander, ménschelijk oogenlicht. Toen hij zich echter rustig zuchtend in de kussens strekte, stond de zonnestraal weer naast hem, overvloeiende van goud en zilver, op een meisje lijkend met ros haar. Zij schoof hem een ring aan den vinger, en drukte een kus op zijn mond. Hij jubelde luid in zijn sluimer, zoodat de nachtegaal, die voor het open venster tjuikte, eensklaps zweeg.

De dag
Door
Albert Verwey

I

Iedre dag is schoon
Als hij, jong, begint -
Als in ons de droom
Die van nachtdauw druipt
Zacht de wieken schudt,
Uitspeurt naar de zon.
Of die rozig rijst,
Kolkt in zilvren gloed,
Smoort in vocht gewolk,
Altijd is hij nieuw,
Zendt, gedempt of klaar,
Stralen door 't heelal.
Nieuw rijst boven de aard
Dan de vogel hoog,
Nieuw rijst plant en dier,
Nieuw de mensch uit slaap.
Hoor, hoe zingt dan hel
Iedre stem in ons,
Beek gelijk die speelsch -
Bron in 't ruig gebergt -
Worteltronk en kei

Zilvrig overplast,
Dan weer zinkt en zuigt.
Doelloos, niet nog vol,
Richtingloos in schijn,
Reikt en wijkt en draalt
Vóór zijn werk en beeld
Wie zichzelf geniet:
De aanstonds wakkre Wil.
Zie, zijn hoofd straalt uit,
Zie, zijn taak blinkt scherp,
Hand en oog vereend
Leidt de onzichtbre geest.

II

De zon klom hoog, het werk ligt stil.
En zooals de opgestuwde vloed
Gevangen tusschen sluis en sluis
Terugzinkt naar de lage zee
Zoodra de deuren opengaan,
Zoo zinkt in plant en dier en mensch
Het bloed terug uit kroon en hoofd
Nu de aarde in 't midden van haar vaart
Geen drang meer voelend, op noch neer,
In evenwicht en schommelstand
Een oogwenk hangt. Bezonken rust
Vliet door 't heelal, verzameling
Van krachten in het middenpunt
Van de gespreide ruimte. Een poos
Luiken zich oogen. Tot de bol
Zijn loop herneemt, nu neerwaarts. Traag
Wenden naar 't werk gedachten zich
Die 's morgens scholen, sterk nochtans
En helderoogig, kindren van
Ontleding, koel de neergang ziend.

III

Dan avond. Zooals wolken aan den hemel
Maken zich droomen los en vlieden over
De ronde ruimte: vormen, kleuren, dragend
Van alle beelden die de dag bevolkten.
Ons hart wil mee. Waarheen? In zich getogen
Heeft het hen alle en koestert ze en beluistert
Hun vele stemmen, die het dankend troosten.
Zij komen weer? Zij gaan? Zij blijven? - Armen
Omvangen in het donker mij, hun droomer.
Lieven, vaartwel! De slaap lokt. Zacht geborgen
In nacht en stilte rusten we; maar dan ook
Niet eenzaam: samen sluimrend tot de morgen.

Mijmeringen
Door
P.N. van Eyck.

I
De vlam

Een loome middag van lange, geruischloos glijdende uren. Een gedrukte gang over den ouden weg naar de bron. Een haag; daarboven een verweerde hoeve, achterwaarts op de hoogte der glooiing; daarboven de hemel, als blauwe zijde, kleurig maar zonder diepte. Een enkele witte wolk, zeldzame droom van mogelijkheden die niet vervuld zouden worden, als een groot wit schip in de stilte van den wind. En langzaam ging hij voort. De weg eindde. Vreemde gedachte: een weg die zijn eind gevonden heeft, vreemd dat een leven kan ontbonden worden in den dood, vreemd dat hier voortgaat, werkeloos, nutteloos, wie eens zal sterven, en dat niet ieder weg-eind, vóór het te laat is, hem opstoot uit zijn ijdele werkeloosheid. De weg verliep, maar een nieuwe begon. Geen weg eigenlijk, een breede gestrektheid van gebroken aarde, waar het haast verstikkend heet was, waar een enkele boom den winter door groen geweest was om in de lente het teeken der Verdorring omhoog te houden. Ginds, vóór hem, een dunne haag van schamele boomstammen, - een dreigende Campagna. Was zij niet donker-blauw, heuvelig en vijandig, als een verte achter de hoogte, voelbaar in het vleesch? Hij strompelde over den rauwen grond, hij wilde naar ginder, maar dit nutteloos gaan

in de droge klonters leek, daar hij geen geestkracht in zich had en zijn strompelen voélde, een vernedering. Toen zag hij dicht naast zich de vale Tiber, verachtelijk en bijna levenloos-tevreden van slijkerige bleekheid. Hij staarde voor zich. En gekomen bij dien mageren haag van grijze stammen, den rand bereikt die hem de top van een hoogte geschenen had om uitzicht te geven op een leiblauwe heuvelige vlakte, zag hij een nieuwe gestrektheid, en een nauwen weg, en een paar meisjes die het bronwater dat zij gehaald hadden redenloos deden wegvloeien uit de flesschen waarin zij het droegen. Zij zongen, maar zonder zin, want de eene sleurde haar melodie uit Rigoletto naar een buiging waar zij haar gedachteloos afbrak, of zij even goed zwijgen als zingen kon, - en de ander nam haar drenzen weer op en gaf het dan na een poos over aan de derde, een klein, haveloos kind, dat verder begon dan haar zuster geëindigd had. Hij voelde zijn bloed suizen in zijn warme hoofd, en een willooze ergernis klopte aan zijn slapen over dat soms ontzettend vermogen van overal beelden te zien voor zijn leven, ontzettend als dat leven nutteloos is, ontzettend als die gave niet verdoofd kan worden dan in arbeid en geen arbeid gevonden wordt. Hij keerde terug, en proefde iets van de verlichting die iedere terugkeer, zelfs de smadelijkste, het laffe hart verschaft. Vóór zich zag hij een huis. Het was of het midden op den weg stond. Toen hij naderbij kwam, maakte de straat een geringe wending. Een banaal huis. Maar in de muur, welke hij tegemoet liep, zag hij, met iets als een plotselinge pijn, een getralied venster, een gevangenisraam gelijk. Donkere awarte bouten spanden een roestige weer voor de duisternis binnen. Daar zag hij, dicht achter de stangen, langzaam bewogen, een roode flakkerende vlam, als van een fakkel, die het donker niet doorlichtte. Wie voerde haar? Wat wilde zij daar, die fakkelvlam achter de tralies, die brand in besloten verborgenheid, wat liet zij in zijn oogen de pijn schroeien van een hopelooze gedachte, onvergetelijk nog toen hij reeds lang zijn stoffigen kronkelweg verder trad, van de bron naar de stad? Hoe kan een tralie een vlam weerhouden als zij wil uitslaan en flakkeren in den hemel? Hoe kan het een vlam genoeg zijn, heen en weer bewogen te worden in de luchttrilling die haar nauwelijks doet wapperen

en het donker niet ros maakt van haar wemeling? Maar stil, wat zou het een vlam dan baten te branden in het zonlicht? En zijn mijmering zonk weg in een doffe zinneloosheid van gedachten. Diep in zijn ziel zong een stem: hij hoorde haar sterven. Het leek of een harde band de gesmoorde klacht beknelde en haar onstoffelijke warmte. Diep in zijn ziel brandde een vlam die deinde achter de tralies en zijn donker verduisterde. Diep in zijn ziel knaagde een weedom van machteloosheid aan 't innigst leven. En hij wist dat er een gloed in hem was, maar dat hij dien gloed niet ontbinden kon. En hij wist dat de gloed, onontbonden, zijn leven niet kon verwarmen, en dat hij niet ontbonden worden kón, daar zijn leven zelf hem, schoon het hunkerde naar verwarming, omboeide. Het was als een raadsel dat hij niet kon oplossen. En zijn denken woelde in dat raadsel tot de dingen hun binding verloren, tot hij niets meer in zich hoorde dan den klank der onsamenhangende woorden: vlam, leven, donker, ontbonden, ziel, en op die woorden zijn denken onbewust liet voortdobberen als een stroo op zwalpend water, een lauwen lentedag. Zoo bereikte hij de stad, maar den ganschen avond smolt de beklemming van den middag niet weg van om zijn bewustzijn, en toen hij later nederlag, had hij het gevoel, of hij des morgens enkel ontwaken zou om dezen middag te herhalen. En hij huiverde voor een eindlooze herhaling en zocht in kinderlisten de afleiding die, zijn gedachten verweekend, den slaap zou doen naderen.

II
De fontein

Genezende, heb ik de macht niet mijn dagen te verdeelen, - zij verdeelen zich zelve. Elk deel zoekt zijn eigen landschap, zijn eigen gedachte, zijn eigen ontroering, en daar mijn omgeving mij nieuw is, vinden de meeste wat de uren vol maakt en het hart bevredigt. Een rijkdom van natuur schenkt zich rondom mij weg aan den hemel; bergen en vlakten, eeuwige symbolen van verafzondering en overgave, van hoogmoed en gelatenheid,

maar groen van vruchtbaarheid allerwegen, zijn, aan het mijne gemeten in het oneindige verwijd, het Leven. Zij zijn weliger van liefde, dieper van gelatenheid, hooger van trots dan ik mijzelf ervaren kan, maar ik voel hun grootheid, en in mijn hart de begeerte om even sterk te zijn als zij, om even onuitputtelijk aan den hemel mij te verspillen in den lichtenden lentedag. Er is een drang in mijn ziel naar de eenheid tusschen hen en haarzelve, waarin wij oorspronkelijk geboren werden. Ik weet dat, dicht nog achter mij, maar toch als een verre smart, de wanhoop ligt om onze schrijnende, onverbindbaar geloofde gescheidenheid. Nu echter heb ik de hoop dat ik eenmaal zal kunnen wandelen over de velden als een vlinder vliegt over bloemen, ik weet dat ik, in het verbond tusschen de aarde en ons allen, in de hooge wettelijke volheid van het heelal den zin vind voor alles wat tot heden hol was en uit eigen voorraad niet te vullen.

Doch ik ga naar de villa's. Het is alweer een nieuwe dag. Er bestaat een andere natuur dan die enkel zich zelve, enkel natuur is. Men heeft hen vreemd gescheiden. In die verwilderde parken vervormde de geest der menschen de natuur tot een geheelheid, in welke, versteven kritiek van de natuur naar den richtsnoer van het eigen innerlijk, hij zich rustiger zou kunnen voortbewegen dan in de bergen of over de vlakte. Hij heeft de natuur gebonden, en in die binding zijn eigen gebondenheid doen erkennen, en nog, in hun verwilderdheid, de onmacht van zijn tijdelijken wil tegenover de eeuwigheid. Paden, perken, fonteinen en vallen, een grillige opbouw, een versierde neergang, nooden tot zich, en sterk ondervind ik, hoezeer het leven dat ik bij hen geleefd heb, een gansch ander is, dan dat mij langs de Campagna, met de oogen naar de Sabijnen en Albanen, gelukkig maakt door de schoonheid rondom en de hoop in mijn hart. Daar is, van vlakte tot bergtop, het enkelvoudig leven, het leven van gedachten en ontroeringen, verbeeld tot wezenlijke droomen die over de grijsgroene rondheid der olijven hun gouden zoomen laten heenslepen tot verheuging der oogen. Maar in de villa's vind ik de mijmering. Daarbuiten geef ik mij weg aan de dingen, om in hen mijzelf te beseffen en mij, ondanks mij zelven?, met hen te verrijken. Hier trek ik den

beperkten kring der hoorbare en zichtbare dingen naar binnen en in hun saamgebonden veelheid dwaalt het mijmerend bewustzijn rond als in een vreemde doolhof, van welke op het zelfde oogenblik een uitgang kon gevonden worden, waarin het geruisch der fonteinen tot stilte zou vervallen en het water vervlieten over grazige perken. Het vindt dien niet, want de mijmering snoert, en daar iedere gesnoerdheid tot verlamming dwingt, moet men trachten uit eigen kracht deze schoonheid te verlaten, om in de vrije sterkende schoonheid der vlakten en der hoogten hoogop ademend te verkeeren. Want deze zijn onuitputtelijk, zij zijn altijd anders en altijd rijk, zij kunnen het geheele leven omvatten en al onze aandoeningen zullen zich in haar spiegelen. De villa, vooral in haar wezenlijkst middenpunt, haar fontein- en cascadenaanleg, is altijd dezelfde, zij geeft ons altijd denzelfden bouw en dezelfde garve, zij is, terwijl de onvervormde natuur de voedster is, met al haar schoonheid alleen een prikkel, die slechts om de elementen waaruit zij werd samengesteld en die dezelfde zijn waaruit de vlakten en de hoogten bestaan, niet steeds als enkel zoodanig te erkennen is.

Al deze gedachten en indrukken vergat ik, een morgen, in Villa Torlonia. Er is een magnifieke scalinata van ingevreten steen, waar een schimmel van mos de verlatenheid verzichtbaart. Zij is een zeer breede en bijzonder schoone ineenwerking van lange lijnen die klimmen, verticaal omhoog; die glooien, als schuins tegen een berg; die nauw van den bodem wijken om zich na een loomen boog met hem weder saam te voegen. De grens der villa ligt te dicht nabij haar voet. In het midden voor haar naar beide zijden breed zich rekkende trappenrijen staande, kan men den schoonen samengang niet met één blik bevatten en de componeerende gedachte moet den indruk van schoonheid helpen volledig maken. Alle ruimten tusschen die vele steenen randen zijn, als een bloei van waanzinnige fantaisie tusschen twee uren van heldere, leidende bewustheid, gevuld met een wemeling van rozenstruiken. Maar de lente was dit jaar koud: zij huiverde, de zeldzame roos, die ik, toen wij de trappen langzaam bestegen, tusschen de dichte knoppen haar witte teerheid ontijdig zag richten naar den koelen wind.

De scalinata heeft haar schoonheid, maar zij verbergt een grootere naar welke zij opleidt. O altijd te stijgen van schoonheid tot schoonheid, niet te rusten op de tocht naar die opperste verrukking der ziel, die in het glanslicht der wijsheid een kern van zoo diepen gloed doet openstralen, dat aardsche gloed voor altijd zwak wordt en menschelijkheid voortaan tot wereldschheid verwijd is! Wij naderden de laatste trede en zagen vóór ons. Daar, verder naar achter nog, tusschen twee hooge hagen van rijzige, behoedzaam tezaamgekozen boomen, gedwongen tusschen dat lommer om haar grootheid te sterker voelbaar te maken, steeg steil omhoog een neerstorting van water die, van waterval tot waterval omgordeld door steenen cirkels, in de horizontale lijnen der onzichtbare vijvers daartusschen, als de stadiën aanwees eener tocht naar den Berg der Geneuchten. Zoo begreep het de geest die plots uit den damp van het onbewust ontroerd-zijn opwiekte als een sterk gewiekte vogel: een storten dat in zijn kracht en schoonheid zóó het oog dwingt te rijzen van den voet naar de wolken, dat men den nederlaag van den val niet meer zien kan en den droom van onder doet wegtijgen naar de hoogste verheffing. Wie zal hier staan en van ginds naar beneden den stroom volgen tot waar hij verdwijnt in den vijver aan zijn voeten? Wie weerkeert, misschien, maar ik, die plotseling den sterken watervloed de helling beklimmen zag, voelde mij meegaan tot waar, tusschen de cypressen die den hoogen kruin begroenen, een ontzaglijke fontein, boven de toppen der boomen omhoog naar de witte wolken een bundeling van stralen deed opspuiten, die in haar bovenste verstuiving tot een mist van droppen zich ontbond. Aan die paarlige wazigheid verfrischt zich de gedachte, als zij duizelig geworden is van zoo vermetelen storm naar den hemel. Gelijk een kroon van onuitputtelijke kracht beheerscht zij het lommer, den val en den schouwer. Zij is de zin van den kostbaren waterbouw, trotsch en rijk stijgt zij naar het oogenblik van haar verbrijzeling, en de peinzer voelt, dat het geheele leven, hoeveel er aan moet ontvallen om te storten naar de diepten, zoolang een zoo hevig bruisende en stijgende vloed zoo onophoudelijk haar schoonheid kan oprichten, schoon is en waardevol, en dat het enkel door dien omhoogspuitenden kernvloed van kracht

kan geschieden, wanneer zelfs een val nog gezien wordt als een opgang naar zijn oorsprong.

Smalle trappen langs de cascaden leiden weerszijds naar boven. Na de laatste trede zijn de cascaden vergeten en is men alleen met de fontein. Men is een van hen die haar bruising dwingt tot een zoete slavernij: een met de boomen, wier ruischen voor altijd overstemd wordt door de luide stem der wateren. Ik zette mij, met den rug naar de Campagna, op het steenen hekje boven den top der vallen, het gezicht naar de groene tent waar die blanke koning zoo onstuimig regeert. Een menschlijk vernuft heeft hier gearbeid, er is een rust en een onrust, een strijden en een verzoenen. Een wijde, open balustrade, van hetzelfde ingevreten steen als dat der trappen, sluit in het zand der hoogte den vijver af, waar de stralen in ondergaan. Het is nauwlijks een afsluiting, het schept een evenwicht van daad en droom, de droom in deze grauwe, groengevlekte omlijning die, als waarlijk een droom, verwondering laat na een ongedwongen, als natuurlijken schoon ietwat grilligen rondgang. Zijn er andere fonteinen, die door zoo glijdend en schoon gebaar worden omsloten? Zoet is zij niet. Van afstand tot afstand staren naar het water de steenen mannenkoppen, die naar alle denkbare grotesken zijn verwrongen tot een grol of een grijns. De basis der fontein is eenvoudig, is breed, rond, en nauwlijks meer dan meterhoog. Door haar omvang valt een groot deel van het water op haar terug en overspoelt haar ruige zijden met een grijzige of zilverige sluier van dunne vloeibaarheid. De garve ijlt omhoog uit meerdere breede monden die zich schielijk vereenigen, en draagt in haar hooge uiteenwijking een oneindigheid van kruivende glanzen.

Ik zag, tot het hooren mijn zien ging bedwingen en ik, de onderdeelen verdwenen, met het beeld van het geheel voor oogen, mij moest overgeven aan de luidheid der klatering, en de ongewisheid der mijmering. Hier wordt het hart gevoelig voor die droefheid die, naar de dichter zegt, van verder komt dan ons zelven, hier tiert welig de orchideeënboom der stemmingen. Ik heb ze als gevaarlijk leeren vreezen, want zij zijn het gevoel niet. Zij zijn als de dampen der ziel, waardoor wij het beeld van het leven gebroken aanschouwen, en aangezien

wij aan dat gebroken beeld geen zin kunnen vinden en in zinneloosheid niet bestaan kunnen, wanhopen wij en vinden ten slotte in die wanhoop het werkelijk gevoel dat ons inwendig leven kneust en nochtans redenloos blijft en onnoodig. Het is hier de tuin der stemmingen. De boomen omvangen mij en leveren mij over aan de willekeur der waterwijzen. Een gerekte jeugd herschept zich in de herinnering. Een droom van schoonheid die niet verwerkelijkt werd, rijst op als een bleeke schim, alsof zij niet altijd nog verwerkelijkt worden kónde. Een liefde, in geluk genoten, maar geboren uit droefenis, gouden wolk, slaat een vale damp rondom zich die haar goudheid beslaan wil. Maar neen, ik voel mij sterk nu. Zijn zij spiegelingen der herinnering in dit ongestadig water, dat in zijn duur zijn eenige gestadigheid heeft? Zijn stem zwijgt niet, - ik wil haar bepeinzen. Zij is immers niet almachtig in dit groene perk. Zij is luid omdat een kunstenaar het gewenscht heeft, zij zingt naar anders wil. Een mensch is machtiger geweest dan de stroom der bergen, - zijn gestorven wil heerscht nu nóg over deze hoogte, en zooals een beeld van heffingen en strekkingen eens voor zijn oogen geschenen heeft, zoo zie ik het nu voor mij en draag het voor altijd in mijn herdenken. En eensklaps wordt het, ook voor mij, een beeld. Ik zie het Gedicht. Een eeuwig stroomende bron van gevoel wil haar uitweg vinden. Zij breekt uit en in duizend zwakke beekjes verspilt zij haar schoonheid en haar kracht, - zij verloopen tusschen de kruiden of verslijken in het zand. Doch de kunstenaar dwingt haar. Hij vergaart haar tot een stroom. Hij leidt haar tot de plaats waar zij, in vormen uit zijn geest geboren en door zijn hand gewrocht, haar noodzakelijken uitweg vinden, maar tegelijk haar grootste kracht en grootste schoonheid bereiken kan. Het is hetzelfde water, maar zonder hem ware zij noch tot deze kracht, noch tot deze schoonheid gekomen. Nu is zij een durend geluk voor wie haar opgang nadert, en maakt hem vol van haar bruisen, en vol van zijn eigen mijmering....

Ook mijmering, toch altijd. Het beeld verdwijnt en ik zit weer stil voor mij heen te staren, en laat mij gaan naar waar de stem mij neigen doet. Zij stijgt niet naar den hemel, zij verspreidt zich onder de boomen. Daar ga ik heen, zijwaarts

weg tusschen het loover, over velden paars van de nederige schoonheid der maagdenpalmen. De stem verdunt tot een ruischen en verdwijnt. Was ik de sterkere dan zij vandaag? O mijn mijmering, hoe omknelde mij uw snoerende zoetheid toen ik, later, vol van een verdriet dat ik niet kon verwachten, een eenvoudige pijn, één oogenblik weer op naar de hoogte in den zang trad die leeft tusschen de boomen, toen in éénen oogwenk mij zijn overal tegenwoordige aandrang tot tranen bracht die ik anders had kunnen weerhouden, en ik, tot een oogenblik van grootere kracht, samen met mijn liefste van haar wegtrad om in de stilte den weerstand te winnen, dien ik vroeger, wellicht, gevloden had om mij reddeloos over te geven aan de verlammende almacht van uw begoochelende fluisteringen. Nu ben ik gegaan langs den soberen landweg, waar een kleine ezel moeizaam tegen de ruigte opklom naar de hoogte. Daar, rondom, lijnt de Campagna zich uit in de wijdheid van haar groote stilte, onder een eindloozen hemel, voor de geduldige verheffing der bergen, die het hart dieper wijsheden leeren naarmate de voet hen hooger weet te bestijgen. Ik zal een schoonheid weten binnen een bloesemhaag van droomerijen, zoo vaak ik denk aan de fontein boven de vallen, in de villa daarginds op den heuvel. Maar ik gedenk haar nu niet, want mijn ziel wil zich uit mij storten van deze lichtende hoogte, om gedragen op de breede winden óveral de volheid der wereld te drinken en verzaad van de lavende adems der aarde, tot mij terug te keeren, die door haar mij verrijkt voel en tot arbeid gereeder.

Gedroomd bezoek aan Dr. Albert Verwey, den vijftiger vandaag[1)]

Door
W.L. Penning jr.

Verheugd naar Noordwijk opgegaan
Bij dreunlied ginds uit zee,
Betreê 'k voor 't eerst uw dorp, uw huis;
Gevoel me op V i l l a N o v a thuis,
En denk me ook duin en reê.

Al z i e 'k uw blijde woning niet,
Met meesteres en kroost;
Met geestverwanten gastenstoet,
Rondom den Feestheld saamgespoed
Ter hulde uit West en Oost:

- Halve eeuw van forschen gang en groei
Hoor 'k helder uitgeluid:
'VERWEY! met liefde vieren wij,
Met gouden cijfer sieren wij
Het tijdperk dat zich sluit.

1) Eerst verschenen, op den ochtend van de dagteekening, in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. Hier herplaatst tot een herinnering en een aandenken.

Al verder minlijk diene u 't lot;
   Doch hoe 't zich weert of wendt,
Uzelf is 't nieuwe perk betrouwd;
Gij zult het dienen onverflauwd,
   En 't minnen tot aan 't end.'

Toeluistrend sta 'k met vrolijk hart....
   Dan - ongemelde gast,
En schroomvol hier in 't Letterperk
N i e t meegewagend van uw werk -
   Heb ik den v r i d e n d verrast.

Wiens komst ik zàg voor achttien jaar,
   Wiens blik mij voor blijft staan
Als 't merk van goedheids montren aard;
Met 'rustig zelfbezit' gepaard,
   Trok eenvoud hoflijk aan.

Elkaar voorkomend te gemoet,
   Vertrouwlijk werden wij:
Bleek niet 'Homunculus', voorlang[1)]
Scherpzinnig keurder van mijn zang,
   Oud-schuilnaam van VERWEY?

Had dus uw Groen-tijd in mijn hof
   Gepoosd bij bloem en kruid,
Den sikkel zwaaiend door uw graan
Zaagt ge ongeplukt mijn boomgaard staan -
   Ter markt hielpt ge al het fruit!

Zoo kreeg onze omgang vast beslag;
   In gaaf verschilden wij,
In richting, leeftijd, kunde, alvoort -
Maar immermeer kwam 't hart aan 't woord,
   En levenswinst aan mij!

1) Einde 1882 of begin '83 over mij (toen nog 'M. Coens') schrijvende in het Weekblad de Amsterdammer.

Mijn naoogst borg ik in uw schuur;
Nu, rijp gewas of groen,
Daarover liep geen raad of praat;
Heeft ooit Poëtenstrijd gebaat,
Ons lustte een ruimer doen:

Wàt u vervulde, wáár 'k om vroeg
Uit wereld, lied of boek,
Meêdeelzaam bracht ge en kalmbereid
Uw ziel, uw zorg, uw kostbren tijd -
En zon liet elk bezoek.

En kleur en glans bracht elke brief,
Waar fier mijn eigen schouw
Uw beeltnis toont, en 't woonvertrek
Een groep van klein maar rein bestek -
Met heel 't gezin uw Vrouw.

Zij-ook nam deel aan mijn bestaan;
Niet vreemd bleef mij haar geest,
Den uwen kloek en fijn verwant,
Waardeerend in beraden hand
De pen die vleit noch vreest.

Hoe zacht-ontziende heeft die hand
Aan menig vreemde of vriend
Die moede en zwaarbeladen zat -
Weg, steg en staf verloren had -
Den broederdank verdiend.

Luid bovenal voor land en volk
En voor de menschheid, dank!
- Om winst van schoonheid, waarheid, recht,
Hebt ge eerlijk uw talent belegd
In vrijen geestesklank:

Die riep èn jongre èn tijdgenoot
Te werk op uw gebied;
Hun-allen rustloos voorgegaan
Verpoost ge, ontroerd -: Zwelt vreugde u aan -
Eén brengt den heildronk niet....

Toch is 't alsof die jonge held,
Ter stille rust lang heen,
Als medegast op 't levensfeest
In schoon bestaan uw trots geweest,
Feestwijdend mêe-verscheen[1].

Door u had ik zijn Morgen lief,
Verjongde mij zijn hand;
Aanvaard, bij rijk verjaarsfestoen
Als uit z i j n naam het lauwergroen,
Versch uit mijn Avondland.

Zoo heeft verbond van jong met oud
Weerzijdschen vriend gevierd,
Daar waar op gulden Middaggrens
Eenzelfde krans den eedlen Mensch
Gelijk den Kunstnaar siert.

* * *

VERWEY! Aartskwelgeest noeme ik vaak
Den drang-aldoor naar 't Lied,
Op dag als déze geef ik mij -
En, hoe bejaard mijn Muze ook zij,
- Gij, Jubilaris, valt mij bij -
Kortademig werd zij niet....

Rijswijk, bij Den Haag
15 van Bloeimaand 1915.

1) Hoefde ik G u t t e l i n g wel te noemen?

Het recht op slechtheid
Door
Jacob Israël de Haan

‘De Beweging’ van April bevatte eene bijdrage van den Dichter Geerten Gossaert (C. Gerretson), genaamd ‘Groen's aanleg’. In deze bijdrage worden meeningen uitgesproken, die ik ongaarne onweersproken zou laten.

Mijn eerste tegenspraak betreft eene vraag van Staatsrecht. Gossaert heeft geschreven (blz. 22) ‘In den modernen Staat, zooals hij sedert de Revolutie geconcipieerd wordt, vallen macht en recht principieel samen’[1]. Ik ben door de toelichting, die Gossaert bij deze bewering heeft gegeven, niet overtuigd van hare juistheid. Ik heb de meening van Gossaert begrepen in dien zin, dat het de fout zou zijn van de vrijzinnigen de minderheden te onderdrukken. Daarentegen zou het de deugd zijn van de anti-revolutionnairen de minderheden niet te onderdrukken. Het is mogelijk, dat die fout en die deugd werkelijk bestaan. Het lijkt mij niet waarschijnlijk, dat dit bestaan kan worden bewezen uit de staatkundige geschiedenis van Nederland. Ieder stelsel van staatsbestuur heeft zijne bezwaren. Dat de meerderheid van het volk de wijze van bestuur beïnvloedt, komt mij niet voor de meest laakbare wijze van bestuur te zijn. Dit is eene bewering. Gossaert kan daar zijne bewering tegenover stellen. Het is goed, dat twee tegenstrijdige beweringen in éénen tijd worden uitgesproken, ook al is niet een van beide te be-

1) Eene vraag: Is het goed en schoon zooveel vreemde woorden te gebruiken als Gossaert doet?

wijzen of te weerleggen. Mijn rechtsgevoel verlangt niet, dat de meerderheid hare beginselen buiten toepassing laat ter wille van de minderheid. Wel verzet zich mijn rechtsgevoel tegen noodelooze verdrukking van de minderheid. Echter: ook de noodeloos verdrukte minderheid zal zich wellicht gevoelen te zijn een deel van het staatsgeheel. Het gevoel van volks-saamhoorigheid kan bij de minderheid sterker zijn dan het gevoel van verdrukking. Vandaar dat verdrukking door eene binnenlandsche meerderheid nooit zoo wreed zal worden gevoeld als verdrukking door eenen buitenlandschen vijand. Ik geef toe, dat daardoor de binnenlandsche meerderheid gemakkelijker tot verdrukking komen zal. Anderzijds: ook de meerderheid heeft saamhoorigheidsgevoel. En overigens: geene minderheid wordt gemakkelijker tot meerderheid dan eene onderdrukte. Met deze opmerkingen ben ik gekomen tot een noot van Gossaert op blz. 22: ‘Verwonderlijk is slechts, dat het gedrag van Duitschland tegenover België hier te lande ook in vrijzinnige kringen verontwaardiging wekt. Dit gedrag toch is slechts de consequente praktijk in de buitenlandsche politiek der ten onzent door bijkans alle vrijzinnigen en door alle socialisten beleden, en in de binnenlandsche politiek ook toegepaste theorie der ‘staatsraison: ‘ce que la politique conseille la justice l'autorise’.

Ik meen, dat wij goed zullen handelen deze gelijkstelling niet te aanvaarden. De leiders van de vrijzinnigen en van de socialisten zullen evenals de leiders van de katholieken en van de antirevolutionairen meenen, dat door de toepassing van hunne beginselen de belangen van het volk als geheel beschouwd het best worden behartigd. Duitschland daarentegen heeft België bezet alleen ter behartiging van Duitsche belangen. Bovendien: het optreden van Duitschland is verdedigd door Dr. A. Kuyper in het dagblad ‘De Standaard’. Het is gelaakt door Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman in het dagblad de ‘Nederlander’. Deze tegenstrijd bewijst, dat de anti-revolutionaire beginselen niet zoo eenvoudig en duidelijk zijn als Gossaert schrijft.

* * *

Mijn tweede tegenspraak betreft vragen van Strafrecht. Omdat

ik het Strafrecht tot het leervak van mijn leven heb gekozen, mag ik ten aanzien van deze vragen uitvoeriger en beslister zijn.

Te voren dit: elders[1)] heb ik uitvoerig betoogd, dat het uitdrukkingsvermogen van de Taal niet groot genoeg is om aan anderen onze gedachten mede te deelen. Ik ben ervan overtuigd, dat ik Gossaert niet volmaakt begrepen heb. Ik ben ervan overtuigd, dat Gossaert mij niet volmaakt begrijpen zal. Toen ik het opstel van Gossaert las en leerde heb ik meermalen zeer sterk het gevoel gehad, dat onze meeningsverschillen grooter schijnen dan zij zijn, omdat wij niet alle zelfde woorden gebruiken in denzelfden zin. Mijn taalvermogen is niet sterk genoeg om Gossaert de juistheid van deze beweringen te bewijzen. Het taalvermogen van Gossaert is niet sterk genoeg om mij de onjuistheid van deze beweringen te bewijzen. Niemand weet, dar hij verstaat of verstaan wordt.

Gossaert ziet in een bepaald punt: ‘het diepe verschil der belijders van de vrijzinnige en de historische richting’ (bldz.31): ‘Van de vrijzinnigen is het einddoel der politiek steeds het algemeen belang’; het ‘nut van 't algemeen’ en de vrijheid, naar Opzoomers' uitlating, slechts toelaatbaar in zooverre ze met dat door de meerderheid vastgesteld belang of nut niet in botsing komt.’ En de tegenstelling: ‘Voor Groen daarentegen is de vrijheid staatkundig zelfdoel en werd “verdediging der staatsrechtelijke gewetensvrijheid meer en meer levenstaak” (bldz, 32). En nogmaals de tegenstelling in eene noot op bldz. 31: “Praegnant en spontaan werd mij dit verschil dezer dagen door een eerwaardig liberaal grijsaard, tijdgenoot en getuige van de schoolwet van 1857 uitgedrukt, in een gesprek over de vrijheid van onderwijs, ook voor de niet-verlichten: “Vrijheid, gij spreekt van vrijheid? Goed, ik erken ze; maar ik erken niet de vrijheid om dom, om slecht te zijn. Dan mag en moet de Staat ingrijpen.” Ziehier het essentieele verschil. De anti-revolutionair erkent ook de wettelijke vrijheid om dom en slecht te zijn, (zoover daardoor niet anderer wettelijke rechten worden gekwetst) als een onmisbaar en onwaardeerbaar element der cultuur, wijl deze vrijheid de voorwaarde is

1) ‘*Nieuwe Rechtstaalphilosophie*’ in het Rechtsgeleerd Magazijn van 1912.

voor de handhaving der zedelijke verantwoordelijkheid van de individuen tegenover de conscientie, die, als basis der redelijke vrijheid basis is tevens van alle ontwikkeling'.

Wat is de wettelijke vrijheid om slecht te zijn? En wordt deze vrijheid inderdaad door de anti-revolutionairen erkend? Laten wij ons bewaren voor spel met woorden. Gossaert erkent een wettelijk recht op slechtheid, maar beperkt door de wettelijke rechten van anderen. Welke zijn de wettelijke rechten van anderen? Geene andere dan hetgeen volgt uit de vrijheidsbeperking van allen. Misdrijven tegen de zeden zijn niet strafbaar omdat de geslachtelijke onschendbaarheid een wettelijk recht is. De geslachtelijke onschendbaarheid is een wettelijk recht indien en voor zooverre misdrijven tegen de zeden strafbaar zijn. En eveneens: levensberooving is niet een strafbaar feit, omdat een wettelijk recht op het leven bestaat. Maar een wettelijk recht op leven bestaat indien en voor zooverre levensberooving wettelijk strafbaar is. Men omschrijft iemands rechten niet, wanneer men zegt, dat hij volkomen vrij is, mits hij geen inbreuk maakt op de wettelijke rechten van anderen. Evenmin als men iemands vermogen omschrijft wanneer men zegt, dat hij eigenaar is van alles wat wettelijk niet aan anderen toebehoort. Evenmin is artikel 625 van het Burgerlijk Wetboek een duidelijke bepaling. De uitdrukking: 'de rechten *van* anderen' is reeds misleidend. Evenzeer als uitdrukkingen: 'een recht *hebben*' of 'een recht niet *hebben*'. Een recht is niet een voorwerp, dat men *heeft* of niet *heeft*. Een recht is eene verhouding. Het is een feit, dat in vele talen een uitdrukking voorkomt als: 'een recht *hebben*'. Het zou bijdragen tot de kennis van het wezen van het Recht indien een rechtsgeleerde significus[1)] dit taalgebruik zou weten te verklaren. Wij spreken van: '*recht* hebben' en van '*onrecht* hebben'. Waarom spreken wij niet van: '*een* onrecht hebben' en wel van '*een* recht hebben?'

Gossaert erkent dus eene wettelijke vrijheid om slecht te zijn, zoover daardoor niet anderer wettelijke rechten worden

1) Over de begrippen: '*significa*' en '*semantica*' schreef ik in het Rechtsgeleerd Magazijn van 1912.

gekwetst. Bedoelt hij daarmede, dat de Staat slechts behoort te straffen, wanneer het algemeene belang dit eischt? Ik kan dit niet gelooven. Want dit is juist de meening van de vrijzinnigen. Onder anderen van den Hoogleeraar Mr. G.A. van Hamel[1].

Gossaert zal wellicht meenen, dat ik zijne bedoeling had kunnen begrijpen uit de instemming waarmede hij een opstel van Groen vermeldt: 'Aanteekeningen op een reisje naar de Coloniën der Maatschappij van Weldadigheid'. Groen stelt in dat opstel de vraag: 'welk regt heeft het gouvernement om zich met bedelen te bemoeien?' Groen schrijft: 'Daarenboven, de bedelaar heeft evenals ieder mensch zijne rechten, en deze, daaronder zijne persoonlijke vrijheid, behooren heilig te zijn, zoolang hij zich aan geen inbreuk op de regten van anderen schuldig heeft gemaakt.'

Doch: welke zijn de rechten van anderen? Het Nederlandsche Wetboek van Strafrecht stelt niet den bedelaar strafbaar, maar hem, die in het openbaar bedelt (art. 432). Bedelen in het openbaar is niet strafbaar gesteld omdat dit feit inbreuk maakt op eenig wettelijk recht. Omgekeerd is het rustig gaan langs de straten tot een wettelijk recht geworden door de strafbaarstelling van bedelarij. Ik heb de geschiedenis van de tegenwoordige strafbepalingen op bedelarij en landlooperij nogmaals zorgzaam nagegaan. (Smidt III, bldz. 204 en volgende). Antirevolutionaire afgevaardigden hebben de strafbaarstelling van bedelarij en landlooperij zoowel bestreden als verdedigd. De vrijzinnige afgevaardigde Pijnappel heeft zich verzet tegen de strafbaarstelling van landlooperij. Van eenen strijd van beginselen is niets gebleken.

Evenmin vind ik de meening van Gossaert bevestigd door hetgeen verhandeld is bij het tot stand komen van de strafbepaling op dierenmishandeling. Men heeft die strafbepaling afgekeurd op grond, dat dieren geene rechten hebben, en dus de vrijheid tot dierenmishandeling niet behoort te worden beperkt door den strafrechter. Gossaert zal het waarschijnlijk

1) '*Inleiding tot de studie van het Nederlandsche Strafrecht*', 2de druk, bldz. 48 en volgende.

juist achten, wat de Heer de Savornin Lohman toen heeft gezegd (Smidt II, bldz. 371): ‘wij straffen alleen dan, wanneer de eene mensch den rechtskring van een ander overschrijdt.’ Doch dit is een ijdel spel met woorden, want wat iemands rechtskring is, blijkt alleen uit hetgeen strafbaar is gesteld! De Heer Lohman zou deze laatste bewering mogen bestrijden. Gossaert mag dit niet, daar hij van de *wettelijke* rechten van anderen spreekt als de eenige geoorloofde beperking der persoonlijke vrijheid. Het door Gossaert verdedigde beginsel is geen anti-revolutionair beginsel. De Memorie van Toelichting bij het Wetboek van Strafrecht is samengesteld door vrijzinnige rechtsgeleerden. Men vindt er den volgenden zin: ‘Tegen vrijwillig eigen zedebederf de individuen te beschermen behoort niet tot de taak der strafwet.’ Hier is het wettelijk recht op slechtheid erkend.

Wanneer men Gossaerts opstel: ‘Groen's aanleg’ leest, zou men meenen, dat er in Nederland twee groepen van menschen zijn: vrijzinnigen en anti-revolutionairen. Vergissen wij ons, wanneer wij meenen, dat er ook Katholieken bestaan? Met deze vraag ben ik gekomen tot eene enkele opmerking in verband met de aanvullingen en wijzigingen in het Wetboek van Strafrecht aangebracht door de wet van 20 Mei 1911 tot bestrijding van zedeloosheid. De Minister Regout heeft toen verklaard ‘dat er geen onderscheid is tusschen de beginselen der Protestantsche en Katholieke moraal’. Doch ik betwijfel of Gossaert deze meening juist acht. Hoe zou Gossaert de strafbaarstelling van vruchtafdrijving verdedigen? Door aanneming van een wettelijk recht op leven voor het ongeboren kind? Doch dit wettelijk recht ontstaat eerst door de strafbepaling. Hoe zou Gossaert bepalingen verdedigen als 250 bis en 251 bis? Ik betwijfel of de houding van de anti-revolutionaire Kamerleden in overeenstemming was met hetgeen Dr. A. Kuyper heeft geschreven in Hoofdstuk XII ‘Publieke eerbaarheid’ van ‘Ons Program’. Gossaert beroept zich op den Heer de Savornin Lohman. Welnu: deze heeft bij de behandeling van de zedelijkheidswetten verklaard, dat hij niet staat op het standpunt van andere leden van zijne groep. De Heer Brummelkamp heeft zich tegenover den Heer Lohman beroepen op den pro-

feet Hosea. De Heer Lohman verklaarde, dat zijne rede gericht was tegen den Heer Brummelkamp.

Van een stellig beginsel is niet veel gebleken.

* * *

Men zou uit het voorgaande kunnen opmaken, dat ik het recht op slechtheid erken. Ik wensch uitdrukkelijk te verklaren, dat ik dit recht niet erken. Wel erken ik de macht der zonde. Maar wie spreekt van *zonde* verwerpt reeds het recht op slechtheid. Ik denk aan een vromen, Joodschen Vriend, mij meer dan iemand den gezondene Gods onder de menschen. Hij wees mij op den ouden Joodschen spreuk: 'Israël heeft veel gezondigd, toch blijft hij Israël.'

In deze spreuk wordt de overmacht van de zonde erkend, maar het recht op slechtheid verworpen.

Vier gedichten
Door
Karel Wasch

Een lied voor de liefste

Gij schouwt mij diep in d' oogkern en gij lacht,
Tot trillend tranen-waas m' uw blik verhult...
Dan laat gij m' achter in ontroerde wacht
En van een nieuw lied wordt mijn hart vervuld:

‘Eens neigt gij tot mij uwer leden pracht,
Wijl scheemring onze zwijgend' uren vult,
Of gij zult naast mij liggen, als de nacht
Is hoogste vrêe na goddlijkst ongeduld....

En t o c h ten tijde, dat ik e e n z a a m waak
Wijl eindeloos verbeelding U hervindt
Dring ik uw wezen 't diepste in en raak
Wat in uw zielshart rust, verward en blind:
Gescheiden-één volvoeren w' eerst de taak
Van d' opperst' opbouw aan het e e u w i g k i n d .’

Voor den spiegel

Wie is de donkre vreemdeling,
Opstarend uit uw koele nis,
Met oogen vol verwondering
En vol geheimenis?

Hoe hangt er om dit bleek gelaat,
Als een verstilde huivering,
Afglans van wat te komen staat
In werelds wacht-gewijden Kring?

Dooft nu in hem de vreugd, die staag
Door zijner vaadren harten vaart,
Of wordt der moedren donkre vraag
Thans in zijn oogenschijn verklaard?

Of is 't de glorie van het Kind,
Die reeds om hem haar wijding schijnt
Ten teeken, dat eens alles zwindt
In 't wonder, waarnaar d' aarde pijnt?

Raphael Jetna Ferbius

Voor Hanna Carels

De Meester, die door 't leven U geleiden,
En hoeden zal,
Rijst eens U in het glanzende getijde
Van een verklaard Heelal.

Dan ziet gij, zonnehel over de landen
- Goudglans-omloofd -
Te midden der kristallen dagewanden,
Zijn heerlijk hoofd....

En als één lied uit duizend vooglenkelen,
Dat stijgt en zinkt,
Juubling gelijk van fluite', harpe' en veêlen
Zijn stem U klinkt;

De eerbiedschuchtre handen wilt gij heffen,
Naar dit gezicht;
Doch blindend U dier oogen bliksmen treffen
In schicht na schicht....

Of gansch uw wezen in Hem moest verblinken
Dwaalt gij, uzelven onbekend,
Tot in uw hart het nieuwe lied gaat klinken
En g' U hervindt: z i j n i n s t r u m e n t .

Sonnet

Bij 't eind des daags was er een wolkespreiding,
Als had een groote vogel gansch ontvouwd
Zijn breed gevedert en in nieuwe wijding,
Werd ons het oud geheim weer toevertrouwd.

Rees niet het teeken, dat besloten houdt:
Opvlucht verstild tot ruchtlooze verglijding
In willige overgave aan wat, ondoorschouwd,
Toch veilig wordt gevoeld door hoogre leiding?

Wij gingen zwijgzaam onder 's vogels vlerk,
Niet peilend liefdes nood met ziende oogen
Want druk van vingren blind zeide ons behoeven:

In stilte, zonder blijheid of bedroeven,
Uit rijpe rust, los van vervoerings logen,
d' Opgang t' aanschouwen als gezegend-werk....

Drie gedichten
Door
Nine van der Schaaf

De veelmondige wind

Dat mijn bede met de veelmondige wind meeruischt!
Opstijgende naar de wolken, de donkere, die het verlangen bergen.
Zij naderen dicht aan de aarde, hun zwaarte
Hangt dreigende over 't land, wijl de wind vergeefs ruischt,
En weemoed ruischt in den woest neerstortenden regen.

Naar het wolkenland draag ik mijn bede, de wolken glanzen
In den verholen zonneschijn, zij bleeken en donkeren en wachten niet,
Want het verlangen drijft ze naar ver verwijderde oorden,
En de machtige wind zingt haar verlangen luid,
En de zachte stemmen vragen: zouden zij daar wel komen?
Want de verre reizen zijn vol gevaren!

Heel den nacht ruischt de wind in de leege boomen,
In den morgen rijst de zon boven de leege velden
En staat in den dag met haar zorglooze lach van de lente.
De wind beeft en fluistert zijn geheimen
Aan de twijgen der boomen, die gesloten en sluimerend luisteren,
Droomende ja zeggen, maar de wind zwijgt reeds, en stille ontroering
Stijgt met de lachtende lentezon.

Stille gedachten moeten stijgen en met de blanke wolken meevaren.
De scheepjes zullen vergaan in de groote blauwe zeeën,
De gedachten zullen klagen gaan. De jeugdige zon lacht gedachtloos,
Het oud scheepsvolk, dat niet meer zingen kan, zal zijn zangen melodisch neuriën,
Aan de kusten van 't beloofde land drijven de gehavende scheepjes aan,
Dan zijn de zangen der zeelui geheel vergaan,
Maar de wind neuriet zacht het oud stormenlied.

De gedachten zoeken u, die ze geleidt op aarde,
Zoeken den veelmondigen wind. Als zij u vinden bedaren zij
En luisteren tevreden en zeggen hun beden, die overstemd worden
Door uw volkomener zang. Zij gaan dan weerom naar hun huis
En slapen, - dan wordt gedroom hun eigen, zij gaan droomend met u
Van huis tot huis en dragen glimlachend de gouden sleutels,
Zwijgend en heimelijk, - gij zijt de goede blinde geleider,
Ziet het geblink niet van goud en glimlach.

Het vaartuig

Nu de zon is weggezonken en haar gloed is verbleekt aan de kim,
Zijt gij wachtende in de koelte aan het koel-blauwe water?
- Ik wacht het vaartuig dat mij dragen zal naar mijn woning,
Wachtende heb ik den hellen dag zien heengaan en ben niet heengegaan,
Nu zie ik ver over de landen en over het blauwe water,
Zie mijn vaartuig komen met wuivenden wimpel, blinkende
In 't laatst licht van den dag. Alles is stil om mij heen,
Alleen in de verte beweegt het klein vaartuig dat nadert,
Aan de kim staan de ronde wolken stil slapende,

Ik weet een roeier die arbeidt met kalmen riemslag,
Boven hem spreidt een ontzaglijke vogel zijn wieken uit,
Zijgt langzaam neer. De velden worden mij vreemd in den schemer,
Ik hoor geritsel in de weinige boomen. Zult gij hier overnachten?
Het water ademt in trage golving. Het vaartuig is dra hier,
De roeier droomt van het liefdegetij dat voorbij is, droomende
Houdt hij de riemen in en de boot schuift zacht langs den oever,
De biezen houden de boot vast. De roeier ziet toe dat ik instap,
En knikt: wij zullen tezamen nu huiswaarts varen.

Het meer

Ik ging uit in den nacht en de sterren beefden in 't water,
In mijn huis had ik kreten gehoord die mij uit mijn rust opriepen,
Ik was peinzende bij het licht mijner lamp, mijn deur was gesloten,
Niemand klopte aan mijn deur, die komen zou liet mij wachten,
Maar ik droeg het hoofd hoog als een vorst, en eenzaamheid
Hing als een koningsmantel mij om de leden, mijn hart klopte rustig,
Wijl ik naar de nachtelijke stemmen buiten niet meer luisterde
En glimlachend bij mij zelf sprak: die komen zou komt niet,
De nacht is gekomen! Maar eer ik ging slapen,
Hoorde ik de vage kreten en ik trad in den nachtwind,
Zocht aan den donkeren oever mijn boot, want van den meerkant
Kwamen de kreten die nu zwegen, ik voer uit en de sterren
Beefden in 't water, van de kim schoven stormwolken omhoog.

Wat is uw huis ver en onbereikbaar,
Vele dagen had ik gereisd en tegen den avond
Zag ik uw licht blinken, ik juichte, maar mij scheidde
Een wijd meer van uw huis, toen steunde ik en zocht een vaartuig,
En de varenslui die gedoken aan den meeroever zaten,

Knikten norsch toen ik wees naar uw ver huis,
Antwoordden op mijn vragen: de nacht komt, de storm dreigt!
En varende met mij op 't meer, zwegen zij stil als gestorvenen,
Toen kreet ik en de wind stak op.

Ik vaar weg van het huis waar ik veilig zou slapen,
Ik heesch mijn zeil bij en vaar waar de storm woedt,
Omhoog doofden de sterren en van omhoog slaat de harde regen,
De meergolven heffen mijn boot hoog en op de meergolven
Blinkt het schuim. De bange kreten kunnen zich boven 't geweld
Van den storm niet meer heffen, zij kwamen van ver tot mij
En mijn boot komt laat.

Wij zijn de verweerde varenslui, wij kenden den nadrenden storm,
Zij was een kleine witte gedaante en de storm sloeg haar weg van het dek,
Nu rijst zij als wit schuim op de golven, wij zien haar
Duizendvoudig en de kracht van de donkere golven heft haar,
En het somber geweld dreigt ons en wordt steeds sterker,
Wij zullen ondergaan, zinken en nimmer meer rijzen.

In mijn huis liet ik licht branden en als ik terugkeer,
Zal ik daar menig verweerd gezel vinden die schuilen kwam,
Dan zal ik vragen: wie was het die angstig kreet in den voornacht?
Maar zij halen de schouders op en antwoorden: wij hoorden
Het gefluit van den wind, dat klonk als een angstigen kreet,
Wij zagen niet anders dan 't wit schuim op de golven.

De zee
Door
W. van Bijgaarden

De diepe zee kan effen zijn en rustig,
wanneer zich niets beweegt, de wind niet gaat.
Bij storm en tij heffen de golven lustig
zich hoog en weer met monotone maat.

Uit vormloos water, dat de diepten dekt
van ongekende wonderen daar beneden,
deint het en leeft, zijn vormen nu gewekt
omhoog geheven en dan neergegleden.

Waar 't rustig zijn kan nu een staag bewegen,
het gaan en komen, eindloos keer na keer
van golf na golven. Zwaar en lang gestegen
vallen ze plots in 't zwarte water weer.

De golven gaan in een gedurig spel
stuwen en duwen de' een achter de ander,
omhoog, omlaag, gelijken ze elkander
toch blijft een elke golf zich zelve wel.

De wijde zee, kan als een zomernacht,
het loome water in geruste droomen,
beweeg'loos diep zijn, wil van onder nacht
een even deinen als een mijmeren komen.

Een verre kim, het water onbewogen,
de spiegel warm en vlak als van satijn,
de stille lucht, waar rappe vogels vlogen,
nu roerloos rustig als de golven zijn.

Een vrouw, die daags te rusten is gegaan,
gedacht'loos neerligt in den slaap verstoken.
Bloeiende bloemen, die plots open staan,
in d' uchtend door het zonnelicht ontloken.

Ze is zoo ver en vreemd van vroeger leven
en toch zich zelf in droomenwerk'lijkheid,
in glans en geur, die zon en bloemen geven:
een wondersprookje in den nieuwen tijd.

Het lenig lijf geleund aan donk'ren grond
ligt ze, en ziet met wijde, open oogen,
niet 't vlakke land, waar bloem bij bloem in stond,
naar 't licht gegroeid en in den wind gebogen.

De helle zon, de lichtbedauwde dreven
en 't land gedekt met rossig, warmen gloed:
een rijker leven is in heur gemoed
van blijde droomen, die daar leven.

Een jonge vrouw, weet iemand heur gedachten
en de ontroering, waar ze in bestaat,
een weerschijn van den schijn, dien zij heur brachten,
is als een glimlach op heur stil gelaat.

Een lach, wat wil ze en waar peinst ze aan:
een wijde wereld uit zich zelf geboren.
Wie zal het schouwen en er binnen gaan,
die niet gekend werd en werd uitverkoren.

Neuzen, Dec. 14.

Tijdzangen
Door
Jacob Israel de Haan

Het wreede wachten

Ik ben geen Moeder, die haar zoon verwacht,
Zijn Heerscher riep, het Heer toog getucht uit:
Werd zijn lief leven wreeden Dood voor buit?
Nacht noch Dag heeft bericht of keer gebracht.

En zij gedenkt: zij heeft hem trots gedragen,
Onder de weelde van haar bevend hart,
Haar was de vreugde van zijn teerste dagen,
En haar de wreedte van zijn eerste smart.

En zij gedenkt: hoeveel bedroefde Moeders,
Sloeg het bericht van een geduchten Dood?
En Nacht en Dag voeren verbeten woeders
Pracht der Volkren in Aardes donkre schoot.

Ik ben geen Vrouw, wier man kloek met zijn leger
Bezonnen en zeker zijn huis verliet,
Keert hij verminkt? Of keert hij stoute zeger?
Of keert hij van 't bloeddronken slagland niet?

En zij gedenkt, als het zoel-scheemrend duister
Der zomernachten haar heeft stil gemaakt....
Bijt haar zijn kus? Koost haar zijn wild gefluister?
Heeft zijn gul-tastende hand haar geraakt?

En zij gedenkt: geen Nacht, geen Dag, geen Uur,
Dat de Dood niet duizenden mannen slaat,
Hield zijn leven nog ongeschonden duur
Onder 't geweld aller volkeren haat?

Ik ben geen Bruid, wier Bruigom tegen benden
Van vijanden ter slagstede is gegaan.
En vóór zij nog 't Geheim van 't Leven kende
Ziet zij 't Geheim van den Dood voor zich staan.

En zij gedenkt: nog lieten ongeschonden
Der harten teere tochten haar geheim.
Nog heeft zij nooit de verrukking gevonden
Dier zoet-gedroomde, schuw-gevreesde zwijm.

En zij siddert, wanneer de Nachten beven,
Uit het laatst duister bloeit het eerste rood,
Zij kent nog niet het Geheim van het Leven,
En wreed bedreigt het Geheim van den Dood.

Ik ben geen Moeder, die haar zoon verwacht,
Ik ben geen Vrouw, geen sidderende Bruid,
Niet meer dan dit: mijn Vriend toog strijdend uit,
Nacht noch Dag heeft bericht of keer gebracht.

En ik gedenk: toen Moscou in den zomer,
Zijn weelden straalde vond ik in een kerker,
Dof en verdoemd, zijn broeder, stouten werker,
Hartstochtlijk hater, ongeteugeld droomer.

En heeter dan de zomerhemel brandde
Was de brand van woede en wraak in mijn hart,
Als een smid goud aan goud slaat, sloeg hun schande,
Mijn hart aan zijn hart in één gloed van smart.

Wij scheidden. Neen, wij scheidden nooit: verbonden
Bleef ik aan hem, als aan geen mij nabij.
Verloor ik u, Maat, mijn hart heeft gevonden
In uw broeder, een Vriend, zoo trouw als gij.

Wij deelden saam om uwe ban het lijden,
Wij deelden saam onze schamele vreugd,
Ons hartverlangen mat het traag verglijden
Der dagen, die zwaar wegen op uw jeugd.

Tot zomer: en een wilde woede brandde
De volken door elks hevig-hatend hart,
Een wind van vuur woei over alle landen,
Een land, Europa lief, viel braak en zwart.

Uw broeder, mijn Vriend, door zijn ban gescheiden
Van de strijders in 't minlijk moederland,
Trok met vreemden tegen het volk te strijden
Dat zijn geweld uitsloeg naar beide kant.

Hij ging: zijn tocht volgden mijn teerste beden....
Gij weet, mijn Makker, wat een bede baat.
Als volken woedend land en stad vertreden
Hun blikken verblind door des harten haat.

Hij ging toen zomer ooft- en oogstrijp brandde
Geen dag tot nu bracht ons bericht of keer,
Een Herfst verging, over verslagen landen
Dreigt de wreedheid des winterhemels neer.

Een Lente dreigt: wee mij, die siddrend wachtte
Van jaar tot jaar der Lente milde keer,
Thans vrees ik zijne sterren-klare nachten,
De zoelten van zijn dagen zonnig-teer.

Want wreeder zal de wrange wanhoop schrijnen,
In elke wond van elk verlangend hart,
Wanneer de zonnedagen voller schijnen
En de Nachten spannen goud-uitgestard.

En waar op hart en hart wegen de Dagen,
Waar duizenden het leed raakte of bedreigt
Stikt in hart en keel mijn hartstochtlijk klagen
Tot doodvermoeid mijn geslagen lied zwijgt.

Maar uit hun droefheid heffen zich mijn zangen,
Waarom, waarom? Hun schreien baat mij niet.
Geslagen liggen vreugden en verlangen,
Daar wilde waan heerscht over elk gebied.

Ik ben geen Moeder, die haar zoon verwacht,
Ik ben geen Vrouw, geen sidderende Bruid,
Niet meer dan dit: mijn Vriend toog strijdbaar uit,
Dag noch Nacht heeft bericht of keer gebracht.

O, Dag, zend langs de kampen van de legers
Uw Uren om de baat van een bericht,
Wat is zijn lot? Der wijkers of der zegers?
Of is zijn leven voor den Dood gezwicht?

Dag, zend uw Uren, ik zal getrouw wachten,
Terwijl de Vrees mijn hulploos hart verslijt,
En dragen zal ik zonder harteklachten
Elk leed minder wreed dan onzekerheid.

Nacht: als de strijders hun wild woeden stillen
Zend dan uw Uren langs het bloedend veld
Om een bericht....brak zijn hartstochtlijk willen?
Leeft hij zeger? Of leeft hij noodgekweld?

Ik zal hen wachten als de Dageraad
Dof en verdoemd tot wreede taak zich heft,
Na machtloos wachten brengt het weten baat,
Als het mijn hart ook in zijn wonden treft.

O, Leven, Leven, gedenk mijne zangen.
Hoe vaak heb ik u hartstochtlijk geloofd,
Houd hem, deeler van mijn haat en verlangen,
Uw machtige armen boven het veeg hoofd.

Behoed hem om de wille van zijn broeder,
Voor wien uw hand hard en streng is geweest,
Behoed hem om de wille van zijn moeder,
Wier strijdend hart hopeloos hoopt en vreest.

Dood: gij, die duizend uit tienduizend oogst,
En pracht van volkeren tot vaagsel slaat,
Drijf niet mijn wanhoop tot zijn stormend hoogst,
Opdat mijn Lied niet uwe wreedheid haat.

Want gij kunt duizend en tienduizend dooden,
Maar het Lied van den Dichter doodt gij niet,
Gij kent mijn Leven, mijn tochten, mijn nooden,
Spaar mijn Makker; spaar mijn hart doodsverdriet.

Gij kunt mij met uw wervelwoede slaan,
Maar het Leven slaat U met mijne zangen,
Strijd niet met mij, stil mijns harten verlangen,
Laat niet mijn leven waardeloos vergaan.

Ik ben geen Moeder, dle haar zoon verwacht,
Ik ben geen Vrouw, geen sidderende Bruid,
Niet meer dan dit, mijn Vriend toog strijdend uit,
Nacht noch Dag, Leven noch Dood heeft bericht gebracht.

Doen en laten de menschen alles uit eigenblang?
Door
C. Pekelharing

Met de bewering, dat de menschen alles doen en laten uit eigenbelang, kan men twee verschillende dingen bedoelen. In de eerste plaats kan men bedoelen, dat ook die handelingen van ons, die schijnbaar niet door egoistische motieven worden beheerscht, toch inderdaad wel door zulke motieven worden beheerscht. B.v., wanneer iemand, in de een of andere kwestie, schijnbaar tot zijn eigen nadeel, de volle waarheid spreekt en dus niet door egoistische motieven schijnt te worden geleid, dan kan het zijn, dat dat toch slechts schijn is, want het is mogelijk, dat hij nevenbedoelingen heeft, die, al zijn ze niet dadelijk duidelijk voor anderen, toch de strekking hebben om zijn belangen te dienen. Wanneer iemand een ongelukkigen medemensch schijnbaar onbaatzuchtig helpt en dus niet door egoistische motieven schijnt te worden geleid, dan kan het zijn, dat ook dat slechts schijn is, want het is mogelijk, dat hij b.v. de nevenbedoeling heeft om door de menschen als mild te worden geprezen. Wanneer iemand een post van vertrouwen heeft en hij is b.v. gedurig in de gelegenheid om zich zelf door plichtsverzaking te bevoordeelen, zonder dat er veel kans is, dat zijn trouweloosheid wordt ontdekt, en hij blijft trouw, dan schijnt zijn gedrag niet-egoistisch; maar het is mogelijk, dat ook dat slechts schijn is, want hij kan b.v. de nevenbedoeling hebben om zich een goeden naam te verwerven ten einde daarvan later egoistisch te profiteeren. Het eigenaardige in deze

voorbeelden is, dat in deze schijnbaar niet-egoistische gevallen de mogelijkheid van egoistische nevenbedoelingen wordt verondersteld. En nu is de eerste opvatting van de bewering, dat de menschen alles doen en laten uit eigenbelang, natuurlijk deze, dat die mogelijkheid werkelijkheid is.

In de tweede plaats kan men met de bewering, dat de menschen alles doen en laten uit eigenbelang, bedoelen, dat zij ook de niet-egoïstische handelingen verrichten, omdat zij er behagen in hebben om die handelingen te verrichten of, iets anders uitgedrukt, omdat zij zich daarmee een zekere hoeveelheid lust verschaffen of daarmee een zekere hoeveelheid onlust ontgaan. B.v.; wanneer iemand met opoffering van eigen belangen ongelukkige menschen helpt, dan kan het zijn, dat hij dat doet zonder eenige nevenbedoeling en eenig en alleen, omdat hij er behagen in heeft om die ongelukkige menschen te helpen. Wanneer iemand bij het vervullen van een moeilijke taak zich in alle bijzonderheden gedraagt, zooals dat naar zijne meening behoort, dan kan het zijn, dat hij zich daarbij laat leiden door de overweging, dat een zoodanig gedrag hem de grootste hoeveelheid lust verschaft. Wanneer iemand, om trouw te blijven aan het gegeven woord, zich laat dooden, dan kan het zijn, dat hij dat doet na bij zich zelven overlegd te hebben, dat het het beste voor hem is om zoo te doen, omdat zijn leven, in geval hij zijn woord zou breken, voortaan vergiftigd zou zijn; - zulk een man zou dus een niet-egoistische daad verrichten om een zekere hoeveelheid onlust te ontgaan. Het eigenaardige in deze voorbeelden is, dat in deze niet-egoistische gevallen de mogelijkheid wordt verondersteld, dat de handelende persoon behagen heeft in de niet-egoistische handelingen en mishagen in de egoistische handeling en daarom handelt zooals hij handelt. En nu is de tweede opvatting van de bewering, dat de menschen alles doen en laten uit eigenbelang, natuurlijk deze, dat die mogelijkheid werkelijkheid is.

I

Wanneer wij nu de bewering, dat de menschen alles doen en laten uit eigenbelang, opvatten op de eerstgenoemde wijze

en dan vragen, of die bewering waarheid is, dan kan het antwoord slechts ontkennend zijn. Hoewel wij, bij onderzoek van ons zelf, ontdekken, dat het, veel meer dan wij gaarnehadden, voorkomt, dat egoïstische nevenbedoelingen onze handelingen beheerschen en hoewel wij, bij het verklaren van de deugdzame handelingen onzer medemenschen, toch zeer dikwijls even verwijlen bij de vraag, of die deugdzame handelingen hun ook eenig voordeel opleveren en hoewel wij, in pessimistische perioden, geneigd zijn om overal egoisme te zien, kost het toch niet veel moeite om handelingen op te sporen, die hoogstwaarschijnlijk niet uit egoisme voortspruiten. Zoowel handelingen van ons zelf als handelingen van anderen. In de eerste plaats, handelingen van ons zelf, omdat wij de oorzaken van onze eigen handelingen beter kunnen kennen dan die van de handelingen van anderen. Immers, tot de oorzaken van de handelingen van anderen besluiten wij door een redeneering naar analogie, waarbij nooit de kans buitengesloten is, dat wij ons bedriegen. Maar ook met betrekking tot de oorzaken van onze eigen handelingen kunnen wij nooit tot onbetwijfelbare zekerheid komen, omdat er altijd factoren in werkzaamheid kunnen treden, die op het proces der handeling influenceeren en die niet tot bewustheid komen en ook omdat er altijd factoren werkzaam zijn, die maken, dat wij ons zelf niet in het rechte licht zien; van welke laatste groep van factoren die, die samengevat kunnen worden onder den term ‘ijdelheid’, wellicht de voornaamste zijn. Wat wij in deze zaak kunnen bereiken, is een hooge mate van waarschijnlijkheid. En met die hooge mate van waarschijnlijkheid kan nu elk mensch van zich zelf getuigen, dat niet al zijne handelingen uit egoisme voortspruiten.

Inderdaad is het een allerdwaaste bewering, dat de menschen alles doen en laten uit egoisme; en het zou nauwelijks de moeite waard zijn om die opvatting te noemen en te bestrijden, indien zij niet zoo vaak werd verward met de tweede opvatting van de bewering, dat de menschen alles doen en laten uit eigenbelang, m.a.w., met de bewering, dat bij alle handelingen lust- en onlust-overwegingen den doorslag geven. Eene verwarring, die, natuurlijk, hiermee samenhangt, dat wij, in ons dagelijksche leven, bij de uitdrukking ‘lust-over-

wegingen', zoo goed als altijd denken aan zinnelijk genot en andere vormen van grof egoisme. Dat, evenwel, lust-overwegingen niet steeds egoistisch zijn, is reeds duidelijk uit de aangevoerde voorbeelden[1].

II

Wij kunnen nu de vraag behandelen, of alle handelingen der menschen uit de lust-neiging voortspruiten. Dat zeer vele handelingen uit lust- en onlust-overwegingen voortspruiten, zal zeker niemand betwijfelen. Maar alle? Hoe zou men dat kunnen bewijzen? Voor het bewijzen van deze stelling zou men kunnen denken aan een volledig inductieproces; m.a.w., men zou de menschelijke handelingen stuk voor stuk kunnen willen onderzoeken, of zij voortspruiten uit lust-of onlust-overwegingen. Maar men behoeft aan dezen bewijsvorm ook maar even te denken om terstond in te zien, dat hij niet tot zekerheid voert; want in de eerste plaats kunnen wij nooit de oorzaken van ons eigen en anderer handelingen met volkomen zekerheid kennen - wij blijven, op dit terrein, in de sfeer van het waarschijnlijke - en, vervolgens, wie zou de oorzaken van *alle* handelingen, d.i. de oorzaken van alle handelingen, die verricht worden, zijn en zullen worden, kennen? Natuurlijk niemand. - Nu zou iemand nog kunnen meenen, dat het bewijs voor deze stelling zou kunnen worden geleverd door alle neigingen, die

1) Ik zou niet gaarne beweren, dat het woord 'eigenbelang' in de boven dit opstel geplaatste vraag geen aanleiding tot misverstand kon geven. Bij het woord 'eigenbelang' denken wij in den regel aan egoisme en niet aan handelingen, die voortspruiten uit behagen aan zedelijk goede of mishagen aan zedelijk slechte handelingen. Dat in dit opstel toch de uit egoisme voortspruitende handelingen en de zedelijk goede handelingen, die voortspruiten uit lust- en onlust-overwegingen, gesubsumeerd worden onder het begrip 'eigenbelang', vindt dan ook zijn grond niet in de overweging, dat het dagelijksche spraakgebruik deze subsumptie rechtvaardigt, maar in iets anders; n.l. in de omstandigheid, dat de menschen, zoodra zij gaan debatteeren over de kwestie, of de menschelijke handelingen uit eigenbelang voortspruiten, in den regel ook de handelingen, die voortspruiten uit behagen aan zedelijk goede en mishagen aan zedelijk slechte handelingen, hoe voortreffelijk die handelingen ook mogen zijn, handelingen uit eigenbelang noemen.

tot de menschelijke natuur behooren, op te sporen en dan te bewijzen, dat altijd de lustneigingen bij het handelen het meeste gewicht in de schaal moeten leggen. Maar, in de eerste plaats, wie is in staat om alle neigingen van de menschelijke natuur op te noemen? Wie is zelfs zeker, dat hij, wanneer hij die neigingen zou willen opsporen, geen samengestelde voor een enkelvoudige zou houden of, zelfs, iets, dat niet een neiging is, niet zou houden voor een neiging? En gesteld, dat alle neigingen, die de menschelijke natuur heeft, opgespoord waren, wie zou dan kunnen bepalen, welke kracht elke neiging bij elk der individuen, die er zijn, zijn geweest en zullen zijn, heeft, heeft gehad en zal hebben? En dat zou men moeten kunnen doen om, vogens deze methode, te kunnen beslissen, of bij alle menschen de lust-neigingen bij het handelen het meeste gewicht in de schaal moeten leggen. En daar er nu niets is te vinden, waaruit zou kunnen worden afgeleid, hoe het staat met de krachtsverhouding tusschen de lustneigingen en de niet-lustneigingen bij elk der individuen, die er zijn, zijn geweest en zullen zijn, voert ook deze methode niet tot het doel.

Hoe moeilijk het ons nu ook moge voorkomen om het bewijs voor de stelling te leveren, niemand minder dan J. St. Mill. heeft gemeend, dat het met weinig moeite kon worden geleverd. Daar Mill's bewijs voor de stelling kort is, veroorloof ik mij de vrijheid om het onverkort weer te geven: ‘Willen wij uitmaken, of werkelijk de menschen niets om zich zelfswil begeeren, dan wat een genoegen voor hen is, of waarvan de afwezigheid hun smart veroorzaakt; dan zijn wij tot een zaak van ervaring gekomen, waarover beslist moet worden op dezelfde wijze als over alle dergelijke vragen. Zij kan slechts uitgemaakt worden door ons eigen bewustzijn te laten spreken en door waarneming van ons zelven, gesteund door anderen waar te nemen. Ik houd het er voor, dat deze getuigen onpartijdig geraadpleegd, verklaren zullen, dat een zaak te begeeren en haar aangenaam te vinden, afkeer van iets hebben en er aan denken als aan iets smartelijks, volkomen onafscheidelijke verschijnselen zijn, of liever twee deelen van hetzelfde verschijnsel. Wanneer we zeggen: aan een voorwerp te denken als begeerlijk en er aan te denken als iets aangenaams, komt op hetzelfde neer; dan drukken we

met andere woorden, maar volkomen nauwkeurig, hetzelfde verschijnsel uit, als wanneer we zeggen: het is feitelijk en ook uit het oogpunt van bespiegeling onmogelijk, iets te begeeren anders dan in dezelfde mate als het denkbeeld er van aangenaam is'[1].

Dat iemand hieraan zou willen twijfelen, komt Mill vrij wel ondenkbaar voor. Zóó evident acht hij het getuigenis van de waarneming van zich zelf en anderen. Het eenige, dat hij hier mogelijk acht, is een beetje misverstand en dat misverstand betreft de begrippen 'wil' en 'begeerte'. Iemand zou kunnen meenen - aldus ongeveer Mill; en hier geef ik zijn argumentatie niet woordelijk, maar naar de bedoeling weer - dat, daar het toch voorkomt, dat iemand voornemens ten uitvoer brengt, zonder dat hij daarbij denkt aan genoegens, daardoor reeds de stelling weerlegd was. Maar, volgens Mill, weerleggen zulke gevallen de stelling niet. Hier is, volgens hem, alleen het feit, dat de lustneiging toch te gronde ligt, niet zoo gemakkelijk waarneembaar als in andere gevallen. En hij lost deze moeilijkheid op door te wijzen op het verschil tusschen 'wil' en 'begeerte' en door dan ongeveer als volgt te redeneeren: Wanneer wij dikwijls bepaalde handelingen verrichten, kan er, na verloop van tijd, een toestand komen, waarin het lustgevoel, dat oorspronkelijk naar die handeling dreef, op den achtergrond komt en waarin wij eenvoudig die handeling verrichten, omdat wij haar *willen* verrichten. Soms komt die toestand, zonder dat wij er zelf eigenlijk veel van bemerken, dit is b.v. het geval, wanneer onze hartstochten ons tot slaven hebben gemaakt en het oorspronkelijke lustgevoel nauwelijks meer tot bewustzijn komt. Soms komt hij na veel inspanning, wanneer b.v. de goede gewoonten, die wij begeerden te bezitten, werkelijk ons eigendom zijn geworden. Soms komt hij, wanneer bepaalde bewegingen, die wij oorspronkelijk zonder vaste en goed omlijnde bedoeling uitvoerden, zijn overgegaan in vaste 'aanwensels'. Maar, zoo is dan verder zijn meening, al is er dan ook verschil tus-

1) Men vindt deze argumentatie in Mill's boekje over het Utilisme. Ik gebruik daarvan de nederlandsche vertaling door J.V., welke vertaling in 1875 bij W, Versluys te Groningen verscheen. Men zie daarvan blz. 55.

schen ‘wil’ en ‘begeerte’, als men de geschiedenis nagaat van die dingen, die door den ‘wil’ (onderscheiden van de ‘begeerte’) geschieden, dan zal men altijd ontdekken, dat ook daar het lustgevoel de oorzaak is geweest, zoodat ook die verschijnselen, die Mill hier als wilsverschijnselen gescheiden wil houden van de begeerverschijnselen, volgens hem, de theorie bevestigen[1]. - Kan nu, evenwel, dit bewijs worden aanvaard? Kan, m.a.w., Mill door waarneming hebben geleerd, dat wij slechts begeeren wat aangenaam is en slechts verafschuwen wat onaangenaam is?

Voor zoover ik kan inzien, is Mill niet tot duidelijkheid gekomen met betrekking tot zijn eigen meening. En om dit bezwaar duidelijk te maken, kan ik, geloof ik, niet beter doen dan een onderscheiding in herinnering brengen, die de lezer vindt in G. Heymans' *Einführung in die Ethik*, pag. 60 en 61. Prof. Heymans zegt daar, dat wij altijd een lustgevoel hebben, wanneer wij een wensch hebben vervuld gekregen, maar dat het daarom nog niet zeker is, dat wij naar de vervulling van dien wensch verlangden, omdat die vervulling ons aangenaam was. Dat de vervulling van een wensch een aangenaam gevoel veroorzaakt, is een speciaal geval van den algemeenen regel, dat een toestand, waarin wij niets of zoo goed als niets wenschen, altijd aangenaam is. Dat een toestand, waarin wij niets of zoo goed als niets wenschen, altijd aangenaam is, kan empirisch worden bewezen. B.v., de toestand, waarin wij zijn, wanneer wij op het punt zijn om in te slapen, is aangenaam; in dien toestand zijn alle wenschen verslapt. Van den lichten roes geldt hetzelfde. Verder treedt een aangenaam gevoel op, wanneer wij, terwijl wij het een of ander heftig begeeren, tot het inzicht komen, dat aan onze begeerte niet kan worden voldaan; de begeerte wijkt dan van ons en er ontstaat een toestand van zoogen. ‘kloostergeluk’. Vervolgens treedt een aan-

1) De termen ‘wil’ en ‘begeerte’ duiden in deze regelen iets anders aan dan wat men in de handboeken der Psychologie van onze dagen daaronder verstaat. Ik wilde hierop even attent maken; iemand zou door het vreemde gebruik van de termen ‘wil’ en ‘begeerte’ door Mill in verwarring kunnen komen.

genaam gevoel op, wanneer wij een moeilijk werk naar onzen zin hebben geëindigd; ongetwijfeld zijn er, in dit laatste geval, ook nog andere oorzaken dan de bevrediging van een wensch, die het lustgevoel tot stand brengen; zoo b.v. het zelfgevoel, dat de overtuiging, dat wij geduldig kunnen werken en iets van belang kunnen uitvoeren, begeleidt; maar ook de omstandigheid, dat de toestand van wenschloosheid hier aanwezig is, heeft, geloof ik, aandeel aan het tot stand komen van den gelukstoestand. En zoo zouden er meer voorbeelden zijn aan te voeren, die de strekking hebben om ons te doen gelooven, dat de toestand van wenschloosheid altijd aangenaam is. En wanneer Mill nu zegt, 'dat een zaak te begeeren en haar aangenaam te vinden, afkeer van iets te hebben en er aan te denken als aan iets smartelijks, volkomen onafscheidelijke verschijnselen zijn', en hij denkt, bij die woorden, aan het feit, dat het bevredigen van een wensch een aangenaam gevoel veroorzaakt, omdat door die bevrediging een toestand van wenschloosheid is opgetreden, dan heeft hij recht om zoo te spreken. Maar, zooals reeds is gezegd, hij bedoelt met die woorden iets anders. Hij bedoelt daarmee, dat wij naar de vervulling van wenschen streven, omdat die vervulling ons aangenaam is. En dat wordt door de ervaring niet bewezen.

* * *

In de door mij aangehaalde woorden van Mill komt nog een uitdrukking voor, die, om volledig te zijn, niet voorbijgegaan mag worden en die eenige toelichting eischt. Die uitdrukking is: 'het is feitelijk *en ook uit een oogpunt van bespiegeling* onmogelijk, iets te begeeren anders dan in dezelfde mate als het denkbeeld er van aangenaam is'. In die uitdrukking zijn de gecursiveerde woorden iets vreemds; maar ook slechts zoo lang, als men er niet aan denkt, dat Mill meende, dat de ervaring hem recht gaf om te gelooven, dat overal, waar iets aangenaam gevonden wordt, begeerte aanwezig is en dat overal, waar begeerte aanwezig is, ook aan het aangename wordt gedacht. Denkt men daaraan, dan wordt het begrijpelijk, dat Mill het voor onmogelijk hield om te begeeren en niet aangenaam te vinden en aangenaam te vinden en niet te begeeren. -

Hij heeft, evenwel, geen recht gehad om met deze bespiegelingsonmogelijkheid te bedoelen, dat het begrip ‘begeerte’ formeellogisch of, zooals men tegenwoordig zegt, analytisch volgt uit het begrip ‘aangenaam’, omdat in het begrip ‘begeerte’ ten minste één kenmerk ligt, nl. het wilselement, dat in het begrip ‘aangenaam’ ontbreekt; noch om daarmee te bedoelen, dat het begrip ‘aangenaam’ analytisch volgt uit het begrip ‘begeerte’, omdat het, zooals wij hebben gezien, niet bewezen is, dat wij naar vervulling der begeerte streven, omdat die vervulling ons aangenaam is. Maar hij zou wel recht hebben gehad om met die bespiegelingsonmogelijkheid te bedoelen, dat, wanneer onder de kenmerken van het begrip ‘begeerte’ ook de aangename toestand, die volgt op het moment van de bevrediging der begeerte wordt opgenomen, het begrip ‘aangenaam’ analytisch volgt uit het begrip ‘begeerte’. Maar dat hij aan iets van dien aard zou hebben gedacht bij zijn spreken over de bespiegelingsonmogelijkheid, is hoogst onwaarschijnlijk, omdat hij de door Prof. Heymans gemaakte onderscheiding niet heeft gekend; met welke onderscheiding hij bekend had moeten zijn om met zijn bespiegelingsonmogelijkheid iets van dien aard te hebben kunnen bedoelen.

III

Een stelling, waarvan niet bewezen is, dat zij waar is, behoeft daarom nog niet voor onwaar te worden gehouden; en ook geeft de omstandigheid, dat een beroemd man voor een stelling een ongeldig bewijs heeft geleverd, geen recht om haar te verwerpen. Hoewel ieder deze dingen in het afgetrokkene toegeeft, zien wij toch dikwijls, dat slechte bewijzen voor bepaalde stellingen, vooral als die bewijzen gegeven zijn door beroemde personen, de menschen geneigd maken om die stellingen meer te wantrouwen, dan zij wellicht verdienen. Passen wij deze algemeenheden toe op het bijzondere geval, dat ons hier bezig houdt, dan voelen wij, dat wij geen recht hebben om de stelling, dat de menschen alles doen en laten uit lustoverwegingen of, zooals die stelling in de wetenschap heet, het *psychologisch hedonisme*, te verwerpen, omdat het nog niet

bewezen is en niemand minder dan J. St. Mill zich deerlijk vergiste, toen hij meende het te kunnen bewijzen. Zullen wij tot die verwerping recht hebben, dan moet kunnen worden bewezen of waarschijnlijk gemaakt, dat er handelingen of ten minste één groep van handelingen worden verricht, die niet uit lust-overwegingen voortspruiten. En zulke handelingen zijn er, geloof ik, wel aan te wijzen. In het reeds genoemde werk van Prof. Heymans, de *Einführung in die Ethik*, vindt men b.v. ook eenige zulke handelingen vermeld. Laat mij het een en ander noemen:

Wanneer iemand zich 's middags met gezonde eetlust aan tafel begeeft, is zeker de begeerte om te eten in vrij sterken graad aanwezig. Maar zijn wij ons dan bewust van lust-overwegingen? Eten wij dan, omdat wij van het eten genot verwachten? Ik geloof, dat de meeste menschen zullen moeten zeggen, dat iets anders dan de verwachting van genot hen dan beweegt om te eten. - Wanneer de twee geslachten elkaar naderen, kan het zijn, dat er onwetendheid bestaat met betrekking tot de lust-gewaarwordingen, die zullen ontstaan. In zulke gevallen kan dus de handeling niet uit lust-overwegingen voortspruiten. - Wanneer een klein kind in de wieg zich druk beweegt, dan zal toch wel niemand willen beweren, dat het die bewegingen uitvoert, omdat het daarvan genot verwacht. - Wanneer iemand tot zijn eigen nadeel van een gebeurtenis een trouw verslag levert, dan kan het zijn, dat hij dat doet, omdat hij het gevoel heeft, dat afwijken van de waarheid hem veel leed zou berokkenen; maar het kan dan ook zijn, dat geen zulke overwegingen over de gevolgen van een afwijken van de waarheid in hem zijn opgekomen. Is dit laatste het geval en resultaat zijn handeling dus uit waarheidsliefde, dan is zijn trouw verslag geven van de gebeurtenis niet voortgesproten uit lust-overwegingen.

Nu is het mogelijk, dat wij ons in al deze gevallen bedriegen, dat, m.a.w., het aanwezig zijn van lustmotieven ons is verborgen gebleven. Waarnemingen op geestelijk gebied zijn veel moeilijker dan waarnemingen op stoffelijk gebied. Daarom nog iets:

In de door mij in het voorafgaande aangehaalde woorden

van J. Mill komt het volgende voor: '*het is onmogelijk*, *iets te begeeren anders dan in dezelfde mate als het denkbeeld er van aangenaam is*.' Inderdaad, wanneer alles, dat aangenaam is, begeerlijk is, moet met de aangenaamheid de begeerlijkheid varieeren. En wat leert nu de ervaring? Wanneer iemand b.v. van lekkere spijzen volop heeft genoten, dan heeft hij zeker even na den maaltijd een levendiger voorstelling van de aangenaamheid van het eten dezer spijzen dan b.v. een maand daarna; en nu zou hij, volgens de leer van Mill, even na den maaltijd ook sterker moeten begeeren naar die spijzen dan een maand daarna, want, volgens Mill, varieert de begeerlijkheid met de aangenaamheid of duidelijker, met de levendigheid van de voorstelling van het aangename - Ik kan niet inzien, hoe hier de feiten met Mill's theorie zijn te rijmen.

Ten slotte worde herinnerd aan Mill's bekende woorden: 'Het is beter een onbevredigd mensch te zijn dan een bevredigd dier; het is beter een onbevredigde Socrates dan een bevredigde zot te zijn'[1)]. Tegen deze woorden zal zeker niemand protesteeren. Maar, zijn ze te rijmen met Mill's theorie? Indien het een natuurwet is, dat wij alleen begeeren wat aangenaam is en alleen verafschuwen wat onaangenaam is, hoe is het dan mogelijk, dat wij, geplaatst voor de keuze tusschen een bestaan met een betrekkelijk kleine hoeveelheid lust en een bestaan met een betrekkelijk groote hoeveelheid daarvan, toch het eerste zouden kiezen? Dat zou eenvoudig onmogelijk zijn. Maar het kiezen van het bestaan met een betrekkelijk kleine hoeveelheid genot is alleen dan verklaarbaar, wanneer verondersteld wordt, dat ook andere begeerten dan de begeerte naar het aangename bevrediging eischen; en met die veronderstelling valt het psychologisch hedenisme.

* * *

Uit de aangevoerde voorbeelden blijkt, dat niet de begeerte

1) Bladz. 15 van de genoemde vertaling van Mill's boekje over het Utilisme.

naar het aangename de eenige kracht is, die tot handelen drijft en dat er zelfs handelingen uit andere oorzaken dan begeerte naar het aangename in werkelijkheid voortspruiten. En daarom moet de boven dit opstel geplaatste vraag in ontkennenden zin worden beantwoord.

P e i z e (Drente).

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog
Door
Jacob Israël de Haan[1)]

In mijne vorige bijdrage is op bldz. 175 eene storende drukfout blijven staan. De Keizer van Duitschland heeft Gods genade ingeroepen niet tot bescherming van de *macht* van het Rijk, gelijk gedrukt staat, maar tot bescherming van de *markt* van het Rijk, gelijk ik geschreven had. De bewering, dat Duitschland strijdt voor iets beters dan marktbelangen, is daarmede afdoende wederlegd.

Wij vervolgen onze maandoverzichten onder den indruk van de vernietiging van de Lusitania. Wat wij aan het begin van ons vorig overzicht schreven, over den ondergang van de Falaba is ook van toepassing op den ondergang van de Lusitania: Duitschland heeft zich buiten de volkenrechtelijke gemeenschap der menschheid geplaatst. Men gaat zich afvragen of het verlies bijzonder groot is. Engelands volle overmacht op zee is thans zijne zwakheid. Indien zich Duitsche koopvaart-schepen op zee bevonden zou de Lusitania wellicht niet nedergeschoten zijn.

Den zevenden Mei brachten de dagbladen het bericht, dat de Duitschers waterbronnen in Duitsch Zuidwest Afrika vergiftigd hadden. Het feit is door den Duitschen aanvoerder, den kolonel Franke erkend. Hij heeft zich verontschuldigd met de, wellicht juiste, bewering, dat elke vergiftigde put van eene waarschuwing

1) Vervolg van '*De Beweging*' van 1 Mei.

was voorzien. Niets is ten slotte erger dan iets anders in dezen oorlog. En wereldgeschiedenis is vroeger reeds door giftmengers gemaakt.

* * *

'*Recht und Wirtschaft*' blijft zich bij voortduring gunstig onderscheiden onder de tijdschriften van de Duitsche geleerden. Op één bijdrage uit het Mei-nummer moge ik de aandacht vestigen. In Duitschland is bij voortduring de meening verdedigd, dat de Staten door hunne overeenkomsten slechts zóó lang gebonden zijn als hunne belangen de verbintenis medebrengen. Dat wil zeggen, dat Duitsche Rechtsgeleerden stelselmatige woordbreuk in het Volkerenrecht voorstaan. Het eerst heb ik deze meening vermeld in het November-nummer van dit Tijdschrift, naar aanleiding van een opstel '*Völkerrecht und Staatsinteresse*' van Amtsgerichtsrat Risz in het October-nummer van '*Recht und Wirtschaft*.' Dezelfde Amtsgerichtsrat Risz geeft thans eene bijdrage '*Die Pflege des Rechtssinnes im Volke*.' Men moet het volk het bewustzijn bijbrengen '*dasz Treue und Redlichkeit die Grundpfeiler alles menschlichen Verkehrs sind*, *und dasz jeder der sein Leben hierauf stellt*, *im ganzen auch zu seinen Zielen kommt*, *mag er auch in einzelnen Fällen gegenüber denen*, *die unlautere Wege gehen im Nachteil geraten*.'

Volgens den Heer Risz is het aanleeren van eerlijkheid en goede trouw bij Duitschers bijzonder gemakkelijk, daar deze deugden geheel in overeenstemming zijn met hun voortreffelijken gemoedsaard. Intusschen: de beide bijdragen van den Heer Risz kunnen niet anders begrepen worden dan in dien zin, dat de eisch van eerlijkheid en goede trouw wel geldt voor het verkeer tusschen Duitschers onderling, maar niet voor het verkeer tusschen Duitschers en anderen.

* * *

De *Deutsche Juristen Zeitung* heeft op 1 Mei weder een dubbel nummer doen verschijnen. Prof. Laband opent met eene bijdrage: '*Die Entschädigung für Kriegsschäden*.' Het is eene gewoonte van de Duitsche ambtelijke berichtgevers invallen van

vijandelijke legers in Duitschland voor te stellen als plundertochten zonder krijgskundig nut. Prof. Laband volgt deze gewoonte. De meeste schade is geleden door '*die völkerrechtswidrige Kriegsführung des britischen Piratenstaates*.' Intusschen zal Duitschland bij het sluiten van den vrede van alle staten ruime schadeloosstellingen bedingen, zoodat op dezen oorlog nog een zoet winstje overblijven zal.

Van prof. Dr. H. Rehm eene bijdrage '*Neue Fragen des deutschenglischen Seekriegs*.' Het prijzengerecht te Hamburg heeft beslist, dat geene vergoeding gegeven wordt voor goederen die zich aan boord bevinden van een vijandelijk vaartuig, dat in den grond wordt geboord, ook al behooren deze goederen aan burgers van onzijdige staten. De rechten en belangen van onzijdige staten behoeven niet steeds te worden ontzien: '*Unfreundlichkeit der Neutralen darf mit Unfreundlichkeit erwidert werden*.' Een andere vraag is, of het doen zinken van schepen behoort te worden nagelaten wegens het levensgevaar voor de opvarenden.

'*Wird versenkt*, *so besteht völkerrechtlich auch keine Rettungspflicht*.' Aan deze regel des volkerenrechts hebben de Duitschers zich tenminste steeds zorgvuldig gehouden. Volgens dezen schrijver heeft Engeland zich schuldig gemaakt aan: '*Beschlagnehmen neutraler Handelsfahrzeuge ohne jeden Rechtstitel*, *um sie eine Stücke weit unter täuschender Flagge als Angriffswaffe gegen deutsche Tauchboote zu verwenden*.'

Dr. Hachenburg bewerkt opnieuw een '*Juristische Rundschau*'. Tegen de Vereenigde Staten wordt bij voortduring stemming gemaakt: '*Eine scheinbare Neutralität*, *die den einen Teil begünstigt ist stets ein Stück politischer Heuchelei*'. En in verband met een ander geval: '*Hätte man in den Ver. Staaten historischen Sinn so müszte* "der Freundschafts- und Handelsvertrag von 1799" *zu denken geben. Hätte man ein objectives Urteil*, *so müszte dieses Vorgehen ein Verständnis für deutsehe Art und deutsches Gerechtigkeitsgefühl hervorrufen. Vielleicht erfahren wir nach dem sieghaften Frieden*, *dasz dies alles vorhanden war. Nur schade*, *dasz wir es nicht während des Krieges zu hören bekommen*'.

Met voldoening wordt geschreven over onzachte maatregelen van wederwraak door de Duitsche Regeering genomen: '*Wir freuen uns aber*, *dass Deutschland auch hart sein kann*, *wenn es gilt*, *die Rechte der Seinen zu wahren*'.

Van den reserve-kapitein Dr. Siehr eene bijdrage '*Der Heldentod und das Recht*'. De heldendood is voor iederen waren Duitscher plicht en ook recht.

In mijne bijdragen over de Russische gevangenissen heb ik prof. Reisz vermeld, den Hoogleeraar te Lausanne. Prof. Reisz bevindt zich thans in Servië. Hij heeft zich ongunstig uitgelaten over het Oostenrijksche leger. Gunstig over de Serven. De Deutsche Strafrechts-Zeitung schrijft een boos opstel '*Pseudo-Kriminalisten auf dem Kriegspfade*'. De Juristen-Zeitung vermeldt dit met ingenomenheid. Prof. Reisz was tot dusverre, ook in Holland, gunstig bekend. Afgeloopen: '*Seine polizeiwissenschaftlichen Arbeiten seien lediglich aus zweiter Hand geschöpfte Ausnutzungen fremder Arbeiten ohne selbständigen Inhalt und Wert*'.

Dr. Delius staat een opstel af '*Der Grundsatz von Treu und Glauben in völkerrechtlichen Verträgen*'. Wij hebben over dit onderwerp reeds meermalen merkwaardige aanhalingen gegeven. Dr. Delius bespreekt thans de vraag of de Amerikaansche eigenaren van het in den grond geboorde schip 'William P. Frye' recht op schadeloosstelling hebben. Er wordt nog steeds een scherpe stemming tegen de Vereenigde Staten gemaakt.

De Spruchbeilage geeft een groot aantal vonnissen. Wij vermelden een enkel merkwaardig: gedaagde had delcredere op zich genomen voor een te Berlijn betaalbaar gesteld orderbriefje van eenen Rus, die betalen kon, doch op grond van een betalingsverbod niet betaalde. Het Russische betalingsverbod is onverbindend verklaard, daar het voor doel heeft de verzwakking van Duitschland.

* * *

In eene vroegere bijdrage werd de kalme, waardige schrijfwijze van den Oostenrijkschen Hoogleeraar Lammasch gesteld

tegenover de schrijfwijze van den Duitschen Hoogleeraar Joseph Kohler. Nochtans vallen op Oostenrijk de zwaarste slagen des lots. Oostenrijk achtte zijne belangen bedreigd door het optreden van Groot-Servische ijveraars. Zijne Slavische landsdeelen liepen gevaar. Een oorlog begon, die volgens een aantal Duitsche schrijvers één doorloopende overwinningsoorlog is geweest en die stellig eindigen zal met een volkomen zege. Midden in dezen zegevierenden oorlog biedt Oostenrijk aan Italië ter verkrijging van blijvende onzijdigheid meer land aan, dan menig verslagen land af moet staan. Indien Duitschland niet gedeelten van Frankrijk had geroofd, of thans geroofde gedeelten teruggaf, zou een duurzame vrede mogelijk zijn. Oostenrijk betaalt. Men weet dat in Oostenrijk en zelfs daar is Duitschland gehaat van hart tot hart. Thans te schrijven over de vermoedelijke houding van Italië heeft geenen zin. Wanneer deze bijdrage gelezen wordt, is de beslissing gevallen. Een Dichter voert thans in Italië zijn volk tot een Daad. Tot eene onrechmatige? Ook de rechtmatigheid van eenen oorlog van Italië tegen vroegere bondgenooten blijve thans onbesproken. Slechts dit: uit Duitschland is de leer tot ons gekomen, dat Staten niet langer aan hunne verdragen gebonden zijn, dan hunne belangen deze gebondenheid medebrengen. Indien Italië thans het drievoudig verbond verbreekt past het eene leer toe, die door de beste Duitsche rechtsgeleerden is verdedigd. Niet door professor Lammasch. Met instemming en weemoed vermeld ik van dezen voortreffelijken geleerde eene bijdrage: '*Gegen den Völkerhasz*'. Met nadruk wijst prof. Lammasch erop, dat niet één volk leven kan buiten verband met andere volken. Hij betoogt, dat de Oostenrijkers geen enkele reden hebben een van de vijandelijke volken te haten. Hij waarschuwt tegen de lichtvaardigheid, waarmede afschuwelijkheden ten nadeele van den vijand worden geloofd. Hij herinnert aan het feit, dat er ook nog zoo iets als onjuiste getuigenverklaringen bestaan. Naar eene stem als die van professor Lammasch luisteren wij met ontroering. Oostenrijk zal wellicht verzwakt uit dezen oorlog komen, doch niet in die mate gehaat van hart tot hart als Duitschland.

* * *

Van eenen Hollandschen rechtsgeleerde is in de afgeloopen maand een zeer eigenaardig boekje verschenen: '*De Belgische neutraliteit geschonden*' door Mr. Dr. J.H. Labberton. De schijver gaat uit '*van de hypothese*, *dat Duitschland een staat is*, *welke*, *evenals de oud-Romeinsche*, *ethische genialiteit bezit*, *m.a.w. de gezonde*, *groeikrachtige en scheppende zedelijke kern van Europa*, *geheel overgegeven aan de roeping*, *zijn macht te stellen in den dienst van het zedelijk ideaal*, *door schepping en vernieuwing van recht eener-*, *door schepping van verdere voorwaarden tot ontplooiing van vrije zedelijkheid anderzijds*'. Ofschoon ik over de '*ethische genialiteit*' van Duitschland eene andere meening heb, las ik het boekje van Mr. Dr. Labberton met een oprecht genoegen. Het is een voortreffelijk voorbeeld.

Wellicht wordt een ander rechtsgeleerde eens opgewekt een boek te schrijven over de Boerenoorlog uitgaande van de hypothese van de ethische genialiteit van de Engelschen. En waarom zou iemand niet eens eene wereldgeschiedenis schrijven uitgaande van de hypothese van de ethische genialiteit der Hottentotten? Geschiedenis schrijven is toch ten slotte niet anders dan op een bepaalde wijze onvolledig zijn. De werkelijkheid volledig wedergeven is nu eenmaal niet mogelijk. De juistheid van de meeningen van Mr. Labberton is mij niet gebleken. Maar wie zou den geachten schrijver kunnen bewijzen, dat zijn meeningen onjuist zijn? Eene meening is altijd iets onredelijks en daardoor iets onaantastbaars. Wel: ik ken een jongen man, die niet gelooft, dat er oorlog is. Hij leest alle dagen met belangstelling het oorlogsnieuws zonder in de minste mate te worden overtuigd, dat er oorlog is. Men zegt, dat die jonge man krankzinnig is. Maar niemand heeft hem van de juistheid van die meening overtuigd. Integendeel: hij is vast overtuigd van de krankzinnigheid van iedereen, die aan het bestaan van eenen oorlog gelooft. En sinds de bekende ontmoeting van den Kleinen Johannes met Pluizer weten wij allen, dat men de wereld ook zeer goed kan bezien, staande op hoofd en handen.

Het boekje van Mr. Dr. Labberton heeft hier en daar ergernis gewekt. Ik kan die ergernis niet deelen. Het heeft voor de rechtswetenschap dezelfde waarde, die een leerboek van de niet-driematige meetkunde voor den wiskundige heeft. Men kan

het eene mindermatige zedeleer noemen. Waarom zouden wij daarvan niet met belangstelling kennis nemen? Wij hebben toch ook met belangstelling kennis genomen van eene wiskunde, waarin twee evenwijdige lijnen elkaar snijden en waarin de rechte lijn niet de kortste verbinding tusschen twee punten is? Waarom zouden wij niet mogen beproeven tot kennis te komen van een ruimtevoorstelling van een tweematig wezen: bijvoorbeeld van een schaduw? De wiskundige, die de niet-driematige wiskunde beoefent, eet toch drie-matig brood. En zoo zal het Mr. Labberton ook wel gaan als hij uitrust van het schrijven van eene mindermatige zedeleer. Een boekje als het zijne ontleent zijne waarde niet aan de juistheid van de medegedeelde feiten. Evenmin verliest het zijne waarde door de onjuistheid van de medegedeelde feiten. Ik geloof niet, dat het zich goed leent tot andere opmerkingen als de bovenstaande. Slechts nog dit. In eene vroegere bijdrage maakte ik enkele opmerkingen over het rechtsgevoel als den grondslag van het recht in het algemeen en van het volkerenrecht in het bijzonder. Ik wees op het persoonlijke en tegelijk maatschappelijke van het rechtsgevoel. Men kan in het algemeen toch dit zeggen: eene handeling wordt het eerst en het sterkst als rechtmatig gevoeld door dengene, door wien ze is gedaan of te wiens voordeele zij strekt. Eene handeling wordt het laatst en het zwakst als rechtmatig gevoeld door dengene tegen wien zij is gedaan of te wiens nadeele zij strekt. Merkwaardig, dat Mr. Dr. Labberton den Duitschen inval in België sterker als recht gevoelt dan menig Duitscher. Ik kan mij voorstellen, dat Duitschers meenen, dat zij door Mr. Dr. Labberton voor den gek worden gehouden, gelijk de eenvoudige mensch meent voor den gek te worden gehouden, wanneer iemand beweert, dat twee maal twee niet vier is. Er is over het boekje van Mr. Labberton tot dusverre niet veel geschreven in de zeer enkele bladen, die in Holland Duitschgezind zijn. Wat in het boekje eenigszins ontstemt is zijne onzelfstandigheid. Men kan op twee manieren onzelfstandig zijn. Door een ander steeds na te praten. Door een ander steeds tegen te spreken. Op de tweede wijze is Mr. Labberton de slaaf van de gedachtelooze menigte.

De opmerking werd gemaakt dat het boekje geen ander

algemeen belang heeft dan er door bespreking en bestrijding aan zal worden gegeven. Inderdaad. En is het wellicht niet mede belangrijk om den brief, die Geerten Gossaert mij erover schreef en waaruit wij het volgende overnemen: 'Zaagt gij reeds het boekje van Labberton? Dat heeft mij veel deugd gedaan. Meer, ik beken het, dan uwe artikelen in de 'Beweging'. Van hoeveel ijver voor het recht; van hoeveel belezenheid in de Duitsche litteratuur deze artikelen ook blijk geven: zij schijnen mij te lijden aan een ernstige feil, gebrek aan pariteit in het oordeel. Denk niet, dat ik de juristerijen tot vergoelijking van de Duitsche rechtsschending goedkeure; al beken ik met Labberton te meenen, dat de kwestie oneindig veel dieper ligt dan een oppervlakkig legalisme vermoedt; al weegt bij mij, waar de *geweldige* sanctie van deze tractaatbreuk bestaat in de zedelijke verontwaardiging der wereld zeer zwaar de vraag, welk *zedelijk* recht tot de aanklacht, tot het veroordeelend vonnis de aanklager, het klassieke land der tractaatschending, Engeland, heeft; al ziet juist de historicus in (ik hoop dit spoedig in eene brochure duidelijk te maken) in hoe groote mate de rechtsschending van Duitschland door eene historische schuld van België is *uitgelokt*.

'Maar des ondanks ben ik met U eens, dat alle vergoelijking van wat toch, prima facie, een rechtskrenking is, *en als zoodanig door het volk gevoeld is*, afkeurenswaardig is, wijl zij het rechtsbewustzijn van het volk, het ware praesidium civitatis, verzwakt. Mijn bezwaar tegenover uwe bloemlezing is echter, dat een dergelijke verzameling enormiteiten, *evengoed* uit de Engelsche oorlogslitteratuur te maken is, wellicht nog beter[1)].

'*Vooral* juist van officieele Engelsche zijde is, wat betreft het *zee*-oorlogsrecht het macht-is-rechts-beginsel gehuldigd en vergoelijkt op eene wijze, die alle vergelijking tart. Indien Gij nu, in uw overzicht, alleen de Duitsche feilen aantoont, zondigt Gij

1) Voor de Engelsche *rechtsgeleerde* oorlogsgeschriften is dit onjuist. Mr. Labberton schrijft (blz. 15, noot): '*In het algemeen trouwens is het bijzonder opvallend hoe hoog de Duitsche oorlogslitteratuur staat boven de Engelsche en Fransche*'. Deze bewering is evenmin of evenzeer juist als de bewering, dat twee evenwijdige lijnen elkander snijden.

m.i. ernstig door gebrek aan pariteit: want Gij brengt onzen lezers in den waan, dat deze verbuiging van het rechtsbewustzijn uitsluitend of bijna uitsluitend bij de Duitschers merkbaar zijn zou. Niets echter is minder waar. Waar Gij U dus tegen Bloem's vergoelijking van de opportuniteitsgedachte op het *rechts*-standspunt stelt en dit met kracht handhaaft, stel ik mij geheel aan uwe zijde, gelijk ook de Nederlander dit standpunt, als eenige onder de Nederlandsche bladen, consequent van den aanvang af heeft ingenomen. Maar ik meen tevens te mogen vorderen, dat uwe verontwaardiging dan ook uitsluitend om de rechtsverkrachting als zoodanig en niet slechts in en om de persoon van den verkrachter openbaar wordt. Daarom schijnt mij ook eene aanwijzing van het imperialisme juist bij hen, die zich thans in larmoyante verontwaardiging als verdedigers van het recht opwerpen, nuttiger dan het twisten met de houding in het woord der publieke opinie. Den advocaat althans voegt het, bij voorkeur de partij van den verdrukte te nemen. En die *verdrukte* is, Gij zult het mij toestemmen, voor zoover gij waarde hecht aan den *druk* der publieke opinie, thans Duitschland.'

Den voorlaatsten zin acht ik niet juist. Den advocaat voegt het de partij te nemen van hem, die recht heeft. Er heeft klaarblijkelijk bij sommige schrijvers eene gemoedsverandering plaats ten gunste van Duitschland gelijk zoo menigmaal is waargenomen ten gunste van ernstige misdadigers. Onmiddellijk na het begaan van het feit zou de opgewonden menigte den dader wel zonder geding willen hangen en branden. Verschijnt de dader voor de rechters dan ontstaat dikwijls reeds een gevoel van medelijden. Dit gevoel wordt sterker, wanneer tegen den dader eene zeer strenge straf wordt gevorderd. En zelden zal een ter dood veroordeelde naar het schavot gaan, zonder dat iemand eenig medelijden met hem gevoelt. Het is moeilijk thans met Duitschland niet medelijden te hebben. Maar de zaak is deze: het Duitsche volk is in de afgeloopen vijf- en veertig jaar niet bestuurd door zijne beste genooten. Thans is het overgelaten aan het inzicht van hen, die eerder zijne slechtsten zijn. Een aantal Duitsche beoefenaars van kunsten en wetenschappen hebben verklaard, dat zij eene Duitsche be-

schaving zonder geduchte krijgstoerusting niet denkbaar achten. In Ashanti werden fraaie bedehuizen gebouwd, waarvan de grondslagen gemetseld werden in menschenbloed. Zouden wij dergelijke bedehuizen in Europa wenschen, ook al waren zij fraai?

* * *

Ik kom nog eens terug bij eene bladzijde van Mr. Labberton's boekje. En wel bij de eerste bladzijde van het Naschrift: *Ethische genialiteit van Duitschland*. Te laat om in het voorgaande te verwerken nam ik kennis van de volstrekt magistrale oorlogsrede van Hermann Cohen: 'Ueber das Eigentümliche des deutschen Geistes'. De eerwaardige patriarch van de Marburger school, zelf van afkomst en nog in zijn kerkelijk geloof, bldz. 23, Israëliet, doch zich met het Duitsche volk in een hoogere cultuurgemeenschap één wetend, spreekt, bldz. 4, uitdrukkelijk van de 'weltgeschichtliche Originalität' van dat volk; in zijn mond beteekent dat in de eerste plaats '*ethische* originaliteit'.

Er zijn aan den naam van Hermann Cohen voor ons, Zionistische volksjoden, zeer smartelijke herinneringen verbonden. Deze. Een tiental jaren geleden werden in Duitschland feesten gevierd ter herinnering aan Kant. Bij deze feestviering was aan prof. Cohen als leider gedacht. Een aantal Duitsche Hoogleeraren heeft toen hunne ethische genialiteit getoond door zich te verzetten tegen eenen Jood als woordvoerder bij feesten ter eere van den Duitschen Kant. Dat deze zelfde weggetrapte professor Cohen zich thans met het Duitsche volk in een hoogere cultuurgemeenschap één weet, is zijn zaak. Onze volkszaak is niet al te snel te vergeten. In alle oorlogvoerende landen weten de Joden zich in een hoogere cultuurgemeenschap één met het volk, dat hen overheerscht en dikwijls wegtrapt. Ook in Rusland. Er is te Parijs een nieuw blad verschenen '*L'écho russe*'. In het eerste nummer vindt men de vertaling van een oproep van een aantal zeer bekende Russen ten gunste van eene gelijkstelling van de Joden met de Russen. Ook in dezen oproep wordt gewezen op de innige vaderlandsliefde van de Russische Joden.

Wij, Zionisten, bevlijtigen ons geenszins in eene aanbeveling

van verraad of ondankbaarheid. Maar wij kunnen niet erkennen, dat er voor ons volk geen betere boekomst mogelijk zou zijn dan het heden, hetwelk wij thans beleven. Een half millioen Joden strijden thans tegen elkander, over de vele legers verdeeld. Wat door de Poolsche en door de Gallicische Joden geleden wordt gaat boven verbeelding en beschrijving. Nog zwaarder leed dreigt. Tegen deze nooden strijden de Zionisten. En ik zou niet de Dichter van de Joden verdienen te zijn, wanneer ik niet mijn deel vroeg aan den strijd van de Zionisten: ‘Één Volk, één Land, één Taal’.

Boeken menschen en stroomingen

J'accuse von einem Deutschen[1]**.**

Dr. Anton Suter te Lausanne heeft dit boek onder zijn verantwoording uitgegeven. Er is in het werk dan ook niets wat, voor anderen dan de schrijver - en dan nog alleen wanneer hij vertoeft in Duitschland -, de uitgaaf tot een waagstuk maakt. Afgezien van de behoefte om door titel of motto - aan Zola ontleend - indruk te maken op de menigte of eigen besef der grootheid van zijn zending te uiten, heeft de Duitscher die hier aan het woord is niets betoogd dan wat de inzichtigsten buiten Duitschland meenen, en zijn beweringen uitsluitend klem gegeven door zaakkennis en redeneervermogen.

De vorm van zijn geschrift is er ook niet naar om te verwarren door vaagheden of te verbluffen door verrassingen. Het is een wel hartstochtelijk maar in al zijn uitvoerigheid sober pleidooi: dat de oorlog door de regeerende groepen in Duitschland gewild en begonnen is, en dat de voorstelling als zou dit rijk zijn aangevallen, een opzettelijke misleiding was.

Ware Duitschland een konstitutioneele staat - zoo lezen we - dan moest Dr. von Bethmann Hollweg, als de verantwoordelijke staatsman, voor de rechtbank gebracht en veroordeeld worden.

Toen de oorlog begon, wekte het onze bitterste verbazing, en een ontgoocheling die we zoo lang mogelijk getracht hebben van ons te weren, dat ook de helderst-ziende onder onze oostelijke naburen, ook zij die de leiders van pruisisch-duitsche

1) Lausanne, Verlag von Payot & Co. 1915. 4 frs.

regeeringsgroepen levenslang het felst wantrouwden, plotseling, na binnen hun gesloten grenzen eenige dagen het wereldverkeer gemist te hebben, alles voor evangelie aannamen wat hun door die leiders werd voorgehouden. Het noodzakelijk-aanvallend karakter van Pruisen-Duitschland, de tot wanhoopsdaden prikkelende toestand van de Habsburgsche monarchie, de noodwendig op verdediging van hun bezit en aanzien ingerichte toerustingen van Frankrijk en Engeland, gegevens die vóór de oorlog allen kenden en erkenden, verdwenen onmiddelijk uit hun herinnering toen Duitschland, bij monde van regeerende personen, als eerst door Rusland en later door Engeland aangevallen werd voorgesteld.

Het feit dat in tal van kringen, vooral pruisische, sinds tientallen jaren, van een duitsche grootheid gedroomd werd die men alleen te verwerklijken achtte door een aanvallende oorlog, verloor plotseling in hun geest zijn allesbeheerschende tegenwoordigheid. Of juister: de droom van die grootheid bleef, maakte zich zelfs meester van zulken als er oorspronkelijk vrij van waren, maar tegelijkertijd zag men de oorlog waarin men haar hoopte te winnen als verdedigend.

Hoe schoon! riepen zij uit: de eenheid waarin wij thans met al onze landgenooten verkeeren. Maar zij vergaten dat de regeering die hen tot die eenheid saamgesmeed had, dat alleen gekund had door het misleiden van hun lichtgeloovigheid. Meenende, naar het zeggen van die regeering, de wapenen op te vatten ter verdediging van hun vaderland, steunden zij de aanval die de pruisisch-duitsche staat begonnen was om de hegemonie over Europa.

Al hun andere lichtgeloovigheden en misrichte geestdriften - niet het minst die ten opzichte van België - zijn voortgekomen uit deze eene. En wanneer wij, in gedachte ons vereenigend met onze duitsche vrienden, ons afvragen wat wij het meest voor hen hopen, dan is het dit: dat zij, ook tegenover hun regeering, hun eigen oordeel hernemen zullen, en tengevolge van eigen onderzoek een eenheid verbreken die ons niet een geluk, maar een teeken van verblinding schijnt.

Of - kan het zijn dat zij, de weinige geloofwaardigheid van hun regeering kennende, nochtans die eenheid op prijs stellen

en willen handhaven, omdat zij in de oorlog, aanvallend of niet, een strijd voor de duitsche beschaving zien? Omdat zij gelooven dat de overwinning de zegepraal van een duitsche kultuur, de nederlaag haar ondergang, of tenminste haar vermindering brengen zal?

'An Stelle der Religionskriege' - zegt deze schrijver - 'ist nach der Meinung unserer führenden Geister plötzlich seit dem 1. August 1914 ein Kulturkrieg getreten, bei dem um die Gleichberechtigung oder die Suprematie der verschiedenen "feindlichen Kulturen" gekämpft wird.'

Ook in deze meening - niet uitsluitend een duitsche, want men hoort haar in Frankrijk vooral niet minder - kan ik niets dan een verblinding zien.

'Haben wir im Jahre 1870 mit der zerschmetternden Niederlage Frankreichs die Kultur dieses Landes unterdrückt oder auch nur angetastet? Hat die Napoleonische Fremdherrschaft auch nur ein Blütenstäubchen unserer deutschen Geisteskultur, die gerade damals auf unvergleichlicher Höhe stand, hinweggewischt? Haben die Römer mit der Eroberung Griechenlands auch die griechische Kultur unterworfen? Das gerade Gegenteil ist eingetreten. Die Expropiateurin is expropriiert worden: der griechische Geist, die griechische Kunst haben Rom unterjocht. Und das Christentum? Hat nicht die kleine Landschaft Galiläa dem römischen Weltreich schliesslich ihren Geist aufgedrückt? Wie kann man überhaupt von einem Kampf der Kulturen reden, wo es sich nur um einen Kampf der Antikulturen, der Barbareien gegen einander handelt?'

Ik druk deze zinsnede met genoegen over. Zooveel is er van waar dat niet onder alle omstandigheden de beschaving van een land afhankelijk is van zijn overwinningen of zijn nederlagen.

Is het nochtans - ware het dan bij uitzondering - nu het geval? Ik geloof het niet, omdat ik meen dat veeleer de beschaving thans in al haar deelen, zelfs in poëzie en kunst, zich niet langer beperkt acht tot de nationaliteiten; omdat in gevoel en geest de diepste en de wijdste gemeenschappen thans voortkomen uit de verbindingen van bóven-volkelijke liefde.

Dáárin juist meen ik met mijn vrienden van over de grenzen één te zijn.

Niet de volken-verbindende gemeenschap van beschaving en schoonheid wordt gebaat door een oorlog, maar alleen eenig stoffelijk belang. Toch ook dat misschien minder dan verwacht werd. De schrijver van *J'Accuse* toont aan - en hij beroept zich op onverdacht-duitsche evengoed als op engelsche namen: op Bernhardi en Helfferich evenzeer als op Norman Angell - dat de welvaart van Duitschland gedurende de vredesjaren niet grooter had kunnen zijn, indien het rijk meer koloniën bezeten had, ja dat zijn ware, zijn winstgevende nederzettingen daar zijn waar het geen meter grond bezit.

Zelfs niet de begeerte naar voordeel kon dus drijven naar oorlog, maar alleen het verlangen naar wereldmacht. In de bevolkingsgroepen waaruit de legeraanvoerders en de diplomaten voortkomen, ziet hij de aandrijvers.

'Die Herrschaft suchen wir, nicht die Gleichberechtigung. Diese letzere zu suchen, wäre Unsinn, denn wir besitzen sie im vollsten Masse. Wenn wir auch nicht, wie ein deutscher Professor meint, "sittlich und intellektuell ohne allen Vergleich den andern Völkern überlegen" sind, so wird doch *eine* Ueberlegenheit willig seit 1½ Jahrhunderten unserem Preussen-Deutschland von der ganzen Welt eingeräumt, die militärische. Während *wir* nur Gott zu fürchten brauchen, sonst nichts in der Welt, wird Deutschland von allen gefürchtet, fast mehr als der liebe Gott selber. Schon der alte Tacitus hebt hervor, dass die Mangelhaftigkeit der deutschen Grenzen durch die Furcht vor den Teutonen ausgeglichen wird: "A Sarmatio Dacisque mutuo metu aut montibus separatur." Die Furcht vor Deutschland bewirkt es, dass unser Wort schwer wiegt im Rate der Völker, trotz aller "Einkreisung" und trotz der Jammerlichkeit unserer Diplomatie.'

Heerschzuchtige legerhoofden en domme diplomaten. Vandaar dat de aanklacht van deze Duitscher zich toespitst in de beschuldiging van Von Bethmann Hollweg. Deze, die het hoofd was van de tweede groep en zich door de eerste de wet liet stellen, moest eindigen met de reeks van misleidingen waardoor hij het volk op zijn zijde bracht.

Aan een uitputtende kennis betreffende geschiedenis en voorgeschiedenis van de oorlogsverklaringen paart de schrijver van

J'Accuse een temperament en een stijl die zijn voordracht vrij doen blijven van afmattende zwaarte en donkerheid.

Eerst de voorgeschiedenis van wat hij de Misdaad noemt, daarna de Misdaad zelf.

De eerste bevat, behalve een uiteenzetting van europeesche toestanden en gebeurtenissen, ook een beschouwing van de wijze waarop de verschillende mogendheden zich verhielden tot de Haagsche Vredesconferenties.

De gevolgtrekking luidt: 'Das gesamte Verhalten Deutschlands von der ersten Haager Konferenz an, seine konsequente Ablehnung aller Rüstungsbeschränkungen zu Wasser und zu Lande, - seine Gegnerschaft gegen die obligatorische Geschiedsgerichtsbarkeit, - seine immer erneuten Versuche Englands Neutralität zu erlangen ohne seinerseits irgend etwas von seiner Bewegungsfreiheit aufzugeben, - die riesenhafte Steigerung seiner Land- und Seemacht, - die jahrelange Duldung und später sogar Begünstigung der verbrecherischen chauvinistischen Bewegung[1)], - alles dies deutet darauf hin, dass Deutschland seit langem mit dem europäischen Krieg als einer Tatsache gerechnet hat und entschlossen war, das "Unvermeidliche" in dem ihm günstigsten Moment herbei zu führen'.

Meer niet dus dan een dringende verdenking den oorlog gewild te hebben.

De tweede afdeeling brengt volgens de schrijver die verdenking tot zekerheid. Ze behandelt achtereenvolgens naar het duitsche witboek, het engelsche blauwboek, het russische oranjeboek, het fransche geelboek, het belgische grijsboek, en eindelijk ook het later verschenen oostenrijksche roodboek, de bedoelingen en pogingen van al de betrokken regeeringen. Die behandeling is wel de uitvoerigste en levendigste die nog gegeven werd. In elk geval loont ze, zoowel om haar overzicht van het geheel als wegens het belangwekkende van een vaak scherpzinnig betoog, de moeite van de kennisneming.

In twee toevoegsels worden dan 'Die Folgen der Tat' en

1) Aangaande dit onderwerp vermeldt de schrijver een werk van Prof. dr, O. Nippold: Der Deutsche Chauvinismus, Stuttgart 1913.

daarna ‘Die Zukunft’ besproken. Als de meest wenschelijke ‘Ein Friedensbund freier Völker’ in uitzicht gesteld.

‘Dieses Buch’ - zoo begint dan de Epilog - ‘schrieb ein Deutscher.

Kein Franzose, Russe oder Engländer.

Ein Deutscher, der unbestochen und unbestechlich ist, nicht gekauft und nicht käuflich.

Ein Deutscher, der sein Vaterland liebt wie irgend einer; aber gerade *weil* er es liebt, darum schrieb er dieses Buch.

Geboren auf deutschem Boden, aufgewachsen im deutscher Kultur, deutsch von Abstammung, Sprache, Gesinnung -’

Voor ons, onzijdigen, ligt de beteekenis van dit werk dan ook enkel hierin dat een Duitscher het geschreven heeft. Een landgenoot spreekt erin tot landgenooten. Als iedere rede die een pleidooi is en die een zoo groot aantal van gegevens langs de lijnen van één enkele redeneering dwingt, zal ook deze worden aangevallen, blootstaan aan aanval en behoefte hebben aan verdediging. Maar ze zal niet kunnen worden doodgezwegen. Ze zal aankloppen bij ieder in Duitschland die zelf wil oordeelen, en van hem verlangen dat hij naar haar hoort.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

War Obviated by an International Police, A series of essays written in various Countries, The Hague, Martinus Nijhoff 1915.

Voorop, en ruim een derde van de uitgaaf vullende, eenige van de opstellen, geheel of gedeeltelijk, waarin Prof. Van Vollenhoven zijn denkbeeld van een internationale politie ontwikkeld heeft. Daarna een groot aantal uitspraken van staatslieden en vredesvrienden, europeesche en amerikaansche, die dit denkbeeld, of ermee overeenstemmende zienswijzen, bevorderen of aanbevelen. Alles in het engelsch terwille van de ruimere verbreiding, en in het vertrouwen - zegt de uitgever - dat de schrijvers hem het herdrukken van hun meeningen niet euvel duiden.

Van Varen en van Vechten, Verzen van Tijdgenooten op onze Zeehelden en Zeeslagen, Lof- en Schimpdichten, Matrozenliederen, verzameld door Dr. D.F. Scheurleer. Drie Deelen. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff 1914.

Herdruk van de gedichten die oorspronkelijk de tekst uitmaakten van een plaatwerk *Onze Mannen ter Zee* getiteld. Indien dus in de eerste uitgaaf de prenten een eenheid vormden met de verzen en de aanwezigheid van deze rechtvaardigden, zoo is dat in deze tweede niet het geval: de verzen staan er op hun eigen verantwoording.

Van de mate waarin deze arme wichten aan hun lot werden overgelaten leggen zelfs de cijfers eronder een klagelijk getuigenis af. Zij schijnen namelijk te verwijzen naar bronnenlijsten

die vóór in de deelen van de groote uitgaaf moeten te vinden zijn, maar die uit deze kleine werden achterwege gelaten. Ieder gedicht heeft dus een onnoodig en deswege ergerend aanhangsel, een gedrukte herinnering aan wat ons onthouden is. De pijn van dat gemis wordt nog verzwaard als we nader van de verzen-verzameling kennis nemen. Deze bestaat uit losse gedichten, een keus van verzen betreffende ons Zeewezen. Een keus, maar naar welke maatstaf? Een bloemlezing, zegt de Verzamelaar. Dus in elk geval van het beste. Doch - gaat hij voort - 'Ik erken dat het schiften mij veel moeite heeft veroorzaakt.' Geneigd om ook in het onbeduidende nog iets van belang te zien, begreep hij veel te moeten weglaten, maar vreesde toch anderzijds als een fout 'het onbeduidende teveel te weren'.

'Is het b.v. niet de moeite waard' - vroeg hij - 'te zien welke liedjes op straat werden verkocht toen de Ruyter grafwaarts werd gedragen, al maakt men daar kennis met gebrekkig gerijmel? Moet men zich door de lengte van een gedicht van het opnemen laten weerhouden, indien wij daarin lezen hoe het volk dacht over de kaapvaart? Moet men tal van grafschriften uitsluiten omdat zij naar ons gevoelen in strijd zijn met den goeden smaak en vooral met de regelen der dichtkunst? Moet een liedje worden terzijde gelegd omdat er voor onze ooren ruwe uitdrukkingen in voorkomen? Moeten schimpdichten op Johan en Cornelis de Witt, Graaf van Bylandt, Hartsinck en anderen worden achtergehouden, omdat men er niets dan laster in ziet?'

Die vragen stellen en ze beantwoorden was natuurlijk hetzelfde. 'De bundel bevat een brok beschavingsgeschiedenis' en niet enkel wat als gedicht lofwaardig, maar vooral wat voor de kennis van ons zeevarend volk inlichtend was, moest erin worden opgenomen.

Dit laatste is overvloedig gebeurd en men heeft het Chronologisch Register van Gebeurtenissen en Personen maar doortezien, om zich overtuigd te voelen hoe rijk en verscheiden de onderwerpen zijn - uit de jaren 1572-1800 - waaromtrent hier uitingen van tijdgenooten zijn aantetreffen. Ook kan men het werk niet lezen zonder belangwekkende en vaak niet of weinig bekende gegevens te vinden. Voor hem die verlangt te

grasduinen in de herinneringen van ons zeewezen, bestaat er daarom alle reden om Dr. Scheurleer dankbaar te zijn. Maar niet zoo voor hem die de keus wil kunnen beoordeelen.

De verzamelaar heeft veel weggelaten en hij geeft daarvoor twee redenen. Ten eerste: 'Er is zóóveel gedicht dat er niet aan valt te denken alles bijeen te brengen'. Ten tweede: 'Er is àl te veel gedicht, dat terecht in vergetelheid rust en den omvang van het boek onnoodig zou vergrooten'.

Mochten we nu hieruit opmaken dat alleen het slechte en het onvindbare ontbreken, dan konden we tevreden zijn. Maar waar bij het raadplegen van de meer bekende en onderteekende gedichten blijkt, dat op deze regel wel eens een uitzondering gedoogd werd, beklagen wij de afwezigheid van de bronnenlijst dubbel en betreuren dat de verzamelaar aan het nadeel van een noodzakelijke onvolledigheid niet wat meer is tegemoet gekomen.

Herdruk van zijn bronnenlijst en vermelding van wat er meer in die bronnen voorkomt betreffende ons onderwerp, zou, dunkt me, voldoende geweest zijn om aan deze uitgaaf een zeker dilettantisch karakter te ontnemen en haar bruikbaarder te maken voor verder onderzoek.

Afgezien evenwel van dit tekort verdient het werk alle belangstelling, niet alleen van geschiedkenners, maar ook van leeken en letterkundigen. Vooral wegens zijn groote en verrassende voorraad aan liederen.

Het voortleven van zangwijzen blijkt wel een machtige factor geweest te zijn tot het ontstaan van volksaardige gedichten. Van de Geuzentijd af tot aan de ingang van de negentiende eeuw zijn ze er, de liederen die de matrozen zongen of waarin het volk deelnam aan hun lotgevallen en daden. En ik kan niet inzien dat de legende van een *algemeene* achteruitgang tegen de helft van de achttiende erdoor bevestigd wordt. Wel is er een onderscheid: dat men namelijk in de oudere verzen vaker groote gebeurtenissen aantreft, en doorgaans een forscher en fierder gemoedsstemming, terwijl in de latere meer de lossere stemmingen en de maatschappelijke kanten van het zeemansleven naar voren wordt gebracht. Maar als Dr. Scheurleer ter overtuiging 'hoe bedenkelijk het (toen ter tijd) met de frischheid

van de volksgeest stond', ons aanraadt een gedicht van Feitema te lezen, dan antwoord ik dat Feitema niet juist een vertegenwoordiger van die volksgeest is, en dat die stellig veel beter uitkomt in de hier verzamelde straatwijzen. Frisch, in niet mindere mate dan welk vlaamsch of hollandsch volkslied ook, zijn enkele van de matrozen-liederen. 'Een Nieuw Lied of een Koddig Voorval, tusschen een Bootsgezel en een Waard' b.v., beginnende:

> Ik kwam lest over een Berg gegaan,
> Ta ri ta ri ta ri ta ta;
> Ik kwam lest over een Berg gegaan,
> Ik hoorde de kannetjes klinken;
> Ik vroolijke Bootsgezel
> Ik wou zoo garen van ta ri ta ta,
> Ik vroolijke Bootsgezel,
> Ik wou zoo garen eens drinken.

Dit is een vers van 1769. Het maakt nieuwsgierig, zooals meer andere trouwens, naar zijn stamboom, naar zijn verwanten, en doet een heele uitgebreide studie tegemoet zien, waarvan het einddoel een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van het nederlandsche lied moet zijn. In het onderhavige werk vinden we nog niet het begin van die studie, maar wel de aanleiding ertoe. Het begin zoo weinig, dat het zelfs vreemd aandoet een gedicht te zien opgenomen in twee lezingen (het merkwaardige Oost-Indische Venuslied dl. II 266 en 570). Niet alsof de beide lezingen niet onmisbaar zijn, maar omdat men zulke vergelijkingsstof hiet niet verwacht zou hebben, tenzij misschien verwerkt in een aanteekening.

Er is, voor liefhebbers van verzen, in de drie deelen veel moois. Lang gekende stukken van beroemde dichters, die ons soms, in deze omgeving, opeens treffen alsof men ze nooit gelezen had. Zoo zag ik nu voor 't eerst hoe buitengewoon goed de eerste zes regels van Vondel's 'Gesprek ter Lijckstaetsi van Van Galen' zijn. Onbekende ook, waaronder mij persoonlijk dit 'Afscheids-Lied' van 1767 verraste.

Vaarwel, o bloeiend Vaderland!
'k Onttrek mijn oog uw groen' landsdouwen,
En kies daarvoor een dorre strand
Met schrale klippen te aanschouwen.

Wij ploegen de akker van de Zee
En delven met de kiel de voren,
Ons oogst is wit als wollig vee,
Wij malen visch inplaats van koren.

Wij vliegen vlug de wereld door,
Met vlerken, van Eool gedreven,
Totdat wij komen bij de Moor
En langs de Oosterkimmen zweven.

Het wonder dat ons oog beziet
Verdooft de roomsche pyramijden.
Al wat den hemel wezen biedt
Staat ons als stom en slecht terzijden.

Hoe menig leeft er in het woud
En heiligt d'aarde met zijn leden:
Den Tijd die maakt er traag en oud,
Doch blind in 's werelds wonderheden.

Dit is het werk van een waar dichter, wiens geest, in beweging gebracht door de afvaart, het heele vooruitzicht van zijn reis naar het Oosten overschouwt en aan de rustende wereld tegenoverstelt, - en die daarbij toch vast en opmerkzaam blijft.

Ik wijzigde in dit gedicht de spelling en leesteekens. Dr. Scheurleer deed dat niet, en nergens. Terecht, want zijn verzameling werd niet enkel ten genoege van leeken bijeengebracht. Taalgeleerden - en deze niet alleen - zullen door zijn onbesnoeide teksten gebaat worden.

In druk en uiterlijk voorkomen voldoet de uitgaaf aan hedendaagsche eischen. De portretten van Tromp, de Ruyter en Kinsbergen zijn vooraan de deelen ingevoegd.

A.V.

***Fournael ofte gedenkwaardige beschrijvinghe van de Oost-Indische reijse van Willem Ysbrandisz. Bontekoe*. Eerste van de herdrukken van de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde. Uitgegeven en met aanteekeningen voorzien door Dr. G.J. Hoogewerff. Utrecht, A. Oosthoek te Utrecht. 1915.**

Reizigers zijn wij allen, of bijna allen, - en moéten wij zijn. Hierin ligt het beginsel van alle verrijking die, van welken aard zij voor ieder onzer wezen moge, der menschen doel is. Als kinderen reizen wij in de wereld van een jongensboek over de gansche aarde (en zelfs naar de sterren!), als volwassene is elke morgen ons de aanvang van een iederen avond weer voleindigde reis, of enkel een afvaartstation op een tocht van heel ons leven naar het eiland van den dood, dat Ultima Thule, welks havens wij eenmaal met geluidlooze zeilen binnenloopen om onder zijn zwijgende boomen met onzen onbewusten droom de eeuwigheid binnen te droomen.

Iedere reis van het later leven blijft in kracht, en gloed, en verrukking, achterstaan bij de schoonste die wij ons als knaap konden voorfantaiseeren, en terwijl wij toen de gansche wereld ons gebied achtten, weten wij thans àl te goed dat ons van haar slechts een klein stuk beschoren is. Onze reizen zijn vol van resignatie. Er is een andere trek, waarvan die vroegere drang wellicht de aanleg beteekende: over de onmetelijke domeinen van den geest. Voor velen een gevaarlijke tocht, aantrekkelijker dan de werkelijke, welks gevaren te spoedig geteld en omschreven zijn. Een tocht naar dat - mag ik het zoo noemen - middelpunt van het heelal, van waar alle wetten uitgaan en waarin wij den zin en het zijn van alle dingen beleven zullen, - een doel, hoe dicht nabij, wanneer wij naar den dwang onzer persoonlijkheid ons eigen hart als dat middenpunt moeten vinden, om dan te beseffen, dat wij in dat hart een geheel nieuwe reis hebben aan te vangen. Wij boeten wel reislust over de aarde in, en kaap Hoorn of de Zuidpool verliezen ontzaglijk veel van hun bekoring, zoolang wij nog altijd den weg niet ten einde getreden zijn naar dat nabije doel: ons

eigen wezen. Wij kunnen desondanks de kaap en de pool probeeren te bereiken, maar menigeen tracht er slechts zijn eigen onmacht voor een meer beteekenisvolle reis door te vergeten. Ik denk aan de woorden van Bontekoe, wanneer hij na vele jaren Indië voor Holland verlaten wil en gesproken heeft van de hoop van het vaderland weer te zien: ‘want om die hope heten onse reijsen “Reijsen”, anders soude tusschen ballingschap en sulck hopeloos reijsen niet veel verschil sijn.’ Een hopeloos reizen, inderdaad; en balling te zijn uit het eigen leven op de tocht naar het eigen leven, - is er grooter kwaal?

In een groot opzicht had Bontekoe het gemakkelijk. Niet omdat hij een man was, die, toen hij bevend van angst ongewapend in een bootje zat met twee Maleiers, wier krissen op hun knieën lagen, den inval kreeg om hardop te gaan zingen van wat zijn gedachten op dat oogenblik het onverschilligst was, maar omdat op ieder tijdstip, waarop de dood zijn reis trachtte te onderbreken, de bede dat God zijn ziel genadig mocht zijn hem onmiddellijk bij het einddoel van die andere reis bracht, waarover hij, onbewust als hij haar gemeenlijk reisde, waarschijnlijk niet eens had nagedacht. Die zekerheid van, reizend, altijd in Iets te rusten, gaf hem die groote mate van onverschrokkenheid, die wij in de oude zeevaarders, of bij de stoere trek-Boeren, als Piet Retief, zoozeer bewonderen. Bij sommige tijdgenooten, al blijven zij op het land, vermoeden wij haar met vreugde. Het doel moeten wij noodzakelijk anders stellen, het wezen der reizen is verschillend, - maar is ons levensideaal niet juist het type van den godvruchtigen zeevaarder?

Het spreekt dan vanzelf, dat wij soms graag naar boeken van oude reizen grijpen. Zelden zullen zij avonturen geven, die ons verrassen, - men leze hen in Bontekoe: het verbranden of in den grond geboord worden van het schip, vergaan in den storm, de dood door verraderlijke of openlijk-vijandige wilden. Wij zijn hieraan, van kindsaf, gewend, wij hebben ze alle met hartstocht en fel doorstaan. Bovendien hebben enkele vreemde geesten, als Dante of Edgar Poe hun ervaringen op die innerlijke reis door den geest, waarvan ik sprak, laten heenwerken door het verhaal van een wezenlijke reis (zelfs vaak, terwille

van die ervaringen, verzonnen), en hun verhalen hebben daardoor een zoo intensief belang gekregen, dat de andere ervoor terugwijken. Maar wat ons treft, en waarnaar wij zoeken, dat zijn de gevoelens en de gedachten die de oude durvers hebben aangespoord, en de adem van leven die uit hun verslagen onmiddellijk door ons heen slaat. Hun verhalen drijven aan, en elk onzer kan, van tijd tot tijd, zulk een gezonden prikkel verdragen.

Ik noemde Bontekoe reeds twee malen. In het eerste nummer van een nieuwe onderneming: Herdrukken van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, heeft Dr. G.J. Hoogewerff een uitstekende uitgave bezorgd van zijn 'waarachtige' reis. Hij heeft ons door meenge noot, vooral op het gebied van oude zeetermen, het lezen gemakkelijk en aangenaam gemaakt en belooft ons daarbij nog voortzetting der geopende rij. Wij kunnen hem dankbaar zijn, dat door zijn toedoen een serie begonnen is, die, naast de dure, moeilijk aan te schaffen en moeilijk spoedig aan te vatten deelen van de Linschoten-vereeniging - de gelukkige nabootsing van die prachtige Engelsche onderneming de Hackluyt-Society, aan welke wij de uitgave van zoo menige bron over oude beschavingen als die van Peru danken - keurig verzorgde en verluchte, daarbij goedkoope herdrukken biedt van eertijds beroemde reisverhalen.

Voor heden: Bontekoe, ons tot nu toe voornamelijk door Potgieter bekend.

Om de avonturen hoeft men hem zeker niet te lezen. De bekoring ligt voornamelijk in de persoonlijkheid van den schrijver, door Dr. Hoogewerff in zijn inleiding gekarakteriseerd. Goedmoedigheid en strengheid, menschelijke vrees bij onverschrokkenheid en vast betrouwen op God. Geduld, - welk, welk geduld, wanneer men zich telkens van de verloopende maanden en jaren bewust maakt. Eenvoud van hart, geloof en gedachte. Daarbij een begeerlijke onbekommerdheid om vele dingen en een warm gevoel voor andere. Het sober verhaal, waaruit sommige episoden vanzelf naar voren komen, teekent geheel den man. Hij heeft zijn persoonlijkheid, ook in zijn schrijfwijze, al was zij veelal die van een schipper welke zijn journaal bijhoudt. Nergens treft dit duidelijker, dan op de laatste pagina, waar de uitgever,

om verslag te geven van een verloren gegaan schip, door Bontekoe vermeld, zonder eenigen overgang een bladzijde toevoegt, onder fictie dat ook deze door Bontekoe geschreven was. Wij verdragen zijn toevoegsel nauwelijks en bladeren terug naar die eerste doodsdreiging, toen het schip in de lucht vloog, en naar menige andere passage, welke het boekje meer dan lezenswaard maken, om heel den moed en geest en vrijheid, die er als een versche atmosfeer uit opwademt. Het gaf mij althans de begeerte deze ervaring, met haar onnoodige bepeinzingen, en haar wenschelijke aanbeveling, niet binnen te houden, maar voor anderen neer te schrijven.

P.N.v.E.

Reyer Anslo. *Zijn leven en Letterkundig Werk*, door Dr. H.H. Knippenberg. E. van der Vecht, 1913. Amsterdam.

Dit proefschrift is een lijvig boek geworden. De noeste vlijt van de verzamelaar heeft het onderwerp dan ook vrij wel uitgeput. Nochtans, wie zal van een onderzoeker eisen, dat hij, ondanks het bestede zweet- en olievocht, alle vraagtekens vermag weg te wissen! Bekeringen, - we wisten het reeds bij Vondel, - blijken zulke moeielik te kontroleren zielsprocessen te zijn, dat ze met geen aanwijzingen, opgediept uit brieven en archivalia, van buiten af zijn te volgen. Waar de neigingen spraken, deed de schroom of de kiesheid ze zwijgen. En zo brengt ook dit proefschrift omtrent het tere punt, waarop de schrijver inzonderheid onze aandacht zou wensen te richten, geen definitieve beslissing.

Het is er verre van, dat wij deze uitkomst de schrijver als een tekort wensen aan te rekenen. Wat in het leven van Reyer Anslo te benaderen viel, dat werd hier benaderd. Wie stelde ooit zulk een nauwkeurige genealogie tezamen als Dr. Knippenberg! Het is geen spot, wanneer een schrijver beweert, dat een zorgzame kindermeid dáárom reeds onsterfelik is, omdat ze een veelbelovend zuigeling in staat stelt, zich tot een genie te ontwikkelen. En dan heeft de schrijver uit de berg van gegevens, welke het Amsterdamse archief hem zou kunnen verschaffen, slechts het voornaamste genomen. Niettemin werkt ook tans

nog het uitpluizen van de familierelaties van Anslo enigzins verbijsterend op de argeloze lezer, en had, naar zijn mening, het oplossen van kwesties, of Anslo's voornaam òf Reyer, òf Reinier, òf Rembrandt moet wezen, wel in beknoptere vorm in een noot kunnen worden behandeld. Immers de zaak is allereenvoudigst: de namen der meeste 16e en 17e eeuwers - zijn, *ook op schrift*, 'kose'-namen, 'eigen'-namen en 'aangeklede' namen; vandaar in de doop-, huweliks- en begrafenisregisters de bekende gamma's van Maaike, Marijtje, Maartgen, Marta, Maria; Dieuwertje, Debora; Doris, Dirk; Cornelia, Neeltje, e.a. Soms is er geen peil op te trekken. De eenvoudigste naam, zal, als de meest patriarchale, wel de beste zijn. Alleen om verwarring te voorkomen, of om in een hinderlike verwarring orde te brengen, is men gerechtigd om een dertigtal bladzijden te bestemmen voor een uiteenzetting, als Dr. Knippenberg heeft gemeend te moeten geven.

Daarmee is genoeg te kennen gegeven, dat de werkwijze van de proefschrijver, hoe wetenschappelik hij zijn onderzoek ook moge hebben opgevat en doorgevoerd, haar schaduwzijden moet tonen. Een dichter uit een tijd, die zo ver achter ons ligt, en die schier uitsluitend gekend moet worden uit zijn pennevruchten, geeft zijn denkwijze, binnen het kader van een met kunst en smaak beleid werk, en bovendien gebonden aan ogenblikkelike stemmingen en simpatieën, slechts onvolledig en stuk voor stuk. Betrekkelik gemakkelik is het, om uit een afgesloten opus de omtrekken van een voorlopig beeld samen te stellen; moeielik inderdaad is het een volledige en nauwkeurige schets weer te geven uit de zigzaglijnen van alle heterogene, en dikwels aan tegenstrijdigheid lijdende bevindingen. Dan zal blijken, dat de trouw en de duidelikheid van de detailtekening zich wreekt aan het onsamenhangende van het ganse beeld, en dat wat de studie van een mensenleven ten goede zou moeten komen, verspild wordt in het uitwerken van menige, en weinig tot de opbouw van het geheel dienende, bizonderheid.

De omstandigheid, dat, in de gevolgde chronologiese orde, alle gedichten, de onbeduidendste zowel als de meest verdienstelike, een beurt hebben gekregen, bewerkt, dat de schildering uiterst vlak werd gehouden. We zien nu wel het 'leven' van

de dichter, maar geen ‘dichter’-leven. Wellicht is het als een voordeel aan te merken, dat het historiese overzicht beter tot zijn recht kan komen. Maar juist hierdoor wordt, in verband met wat we hierboven aanvoerden, het struikelen over tegenspraak in de hand gewerkt. Reeds wees Dr. De Vooys er op[1)], dat het betoog van de schrijver, als zouden we het jaar 1654 als het tijdstip van Anslo's overgang tot het Katholicisme hebben aan te zien, niet in alle delen opgaat, en dit mede op grond van een paar door Dr. Knippenberg zelf in herinnering gebrachte gegevens. Doch ook elders had de schrijver meer acht kunnen geven op eenmaal uitgesproken meningen en op vastgestelde feiten. Want juist waar deze onvastheid de geestelike zijde van de dichter Anslo betreft, inzonderheid waar de schrijver hem volgen wil in zijn overgang in de religie, daar doet de mindere of meerdere nauwkeurigheid in het stellen van een diagnose zeer veel af.

Kennis nemende van het *Dankoffer voor Zijn Excellentie den Grave van Pignoranda*[2)], bemerkt Dr. Knippenberg bij Anslo een plotselinge ommekeer in diens gevoelens omtrent Spanje. De Koning, beweert hij - 't gedicht is van 1648 - laat Anslo ineens vreedzaam worden. Filips worden deze woorden in den mond gelegd:

> Wie zou zich aan het moordspel toch vergapen?
> Ik was den oorlog loof.
> Wij, schoon we in het geloof
> Oneenig zijn, zijn van een' Godt geschapen

Doch de schrijver vergeet, dat deze vredelievendheid van de Spaanse koning bij Anslo niet juist van 't jaar 48 is. Hij heeft kunnen opmerken, dat het gedicht *Aan de Volmachtigden der Vrije Neederlanden*, *tot Munster*, - door hem gesteld in den aanvang van 1646 - bij koning Filips nagenoeg dezelfde gevoelens onderstelt. Daar luidt het, in de mond van de ‘Vrede’, die sprekend wordt ingevoerd:

1) De Nieuwe Taalgids VIII, blz. 151 vgg.
2) Blz. 99.

Ik ben de Vreê, die, door mijn heylig vreegebedt
Bij Phlippus uytgestort, ter needer heb gezet
Dien opgezwollen moedt; zoo dat hij, na 't vervloeken
Des goddelozen krijgs, u doet tot vreê versoecken.
Ach, hadd' nu lang genoegh geleegert in uw' borst
De wraaklust, om de moordt van uw' vermoorden Vorst!
Waar uw gesteurde rust en vrijheyt niet verbolgen
Om Albaas zielendwang, en 't gruwelijk vervolgen
Der Spaansche tiranny! ach, gaaft ge nu gehoor
Aan 't geen de Vreêgodin u luystert in het oor![1)]

De *u* en de *gij* zijn de Staten of hun Gevolmachtigden, die veel meer, dan Filips nog, worden beschouwd, wrok te voeden over geleden onrecht. De vrede wordt gehouden te zijn uitgegaan van Filips, en, zonder Vondel te noemen, ook Jan Vos en Six van Chandelier hebben zich verplicht gevoeld, hooggestemde lofdichten te dichten aan de Spaanse Monarch. Juist de vredelievende gezindheid van de koning was het, die deze Doopsgezinde van huis uit aantrok, en 't was juist dat Christendom boven geloofsverdeeldheid, - zoals de schrijver terecht reeds had opgemerkt, - waarheen hem zijn geestesrichting, geleid door overtuiging en de omgang met anderen, voerde. Vandaar dat het bij mannen als Vondel en Anslo, - want hierin is parallelisme op te merken, - zo gewaagd is om van plotselinge omkeringen te spreken, zo min als het raadzaam is om de symptonen van een veranderde denkwijze in een daarvoor 't meest voor de hand liggende terminologie te zoeken. Daarom - zie de noot op blz. 58[2)] - behoeft Vondels *Kruysbergh*' ook niet te worden aangemerkt als een specifiek Rooms gedicht, en evenmin Anslo's vers *Op de Tweedracht der Christenen*, *en Turksen Oorlog*[3)] als een bepaald Protestants werk.

1) Blz. 51.
2) Naar aanleiding van de *Martelkroon van Steven*, *de Eerste Martelaar*.
3) Hierin b.v. Hoe nu was toen 't gewijd Jeruzalem □ Gekluistert en geboeit in Nassauws kerker:

   En: Ruk voort, o! Vorst, op dat g' uw vendel plant □ Op 't hellig Graf....
   De zaal'ge schim en geest van Konstantijn □ Baan u de weg, die Kristen-kerkenbouwer □
   Verwacht u al...

Het Heidendom had voor een bepaalde manier van zeggen de vormen gegeven, en deze waren, door een nieuw en verinnerlikt inleven, de juiste vormen voor een even heilige verering gebleven[1].

Overigens is deze studie een rijke bijdrage tot de kennis van Anslo en het letterkundig leven van de 17e eeuw. Wat de schrijver ons meedeelt van de 'Roomse bent' doet ons naar meer gegevens verlangen omtrent de toenmalige Hollandse kolonie in Italië. Telkens blijkt nog, hoe een schrijver, die een monografie als deze aan wil leggen, bij al de welwillendheid, die hij bij zijn onderzoekingen van vele zijden ontmoet, dikwels voor leemten staat, en zich op gissingen moet verlaten. Doch zulke gissingen kunnen, zoals in het door Dr. Knippenberg in 'Reyers liefde' (door anderen) aangevoerde blijkt, het historiesgeoorloofde ook te buiten gaan. In hetgeen beweerd wordt ten aanzien van de verhouding van Anslo tot Mejuffer Baeck, menen wij met de schrijver, dat de enkele 'Opdraght' van Reyers '*Parijsche Bruiloft*' aan Magdalena, - ook al ziet het uitgeven van dit gedicht 'ten gunste van een, die (hem) lief is als het licht' op deze vriendin, niets bewijst voor een geloofsverandering ter wille van een 'vrouw', altans niet ter wille van een vrouw, die blijkens vertrouwde gegevens, te dier tijde heeft behoord tot een onvervalste Protestantse familie. Eer zou aan te nemen zijn, dat vóór de Opdracht reeds een afwijzing zou zijn geschied, dat deze 'Bruiloft' zijn laatste offer aan háár Verering is geweest, en hij zich, van die tijd af, - en daarmee zich scheidende van alles wat hem dierbaar was, - na een laatste strijd, heeft begeven in die richting, waarin van nu af voor goed hem zijn neigingen dreven. Maar ook dit mogen alsnog niet meer als gissingen zijn.

J.K.

1) Verg. *Zegetempel voor Zijn Hoogheidt Fredrik Henrik*, enz. waarin:

En gun, dat wij, eer Fredrik bij de Goôn
Is in 't gesternte onsterflijk opgevaren,
Oprechten, tot zijn eer, *een Zegekerk;*
En Koren van triumph, *en dankaltaren*,
En wierookreuk, *en heilig offerwerk*.

[Deel 3]

Van een klein aan een groot volk
Door
Albert Verwey

I

Een groot volk heeft zich vast aaneengesloten
Opdat het heerschappij op de andre heeft,
Maar wij die klein zijn sterven eer door grooten
De vorm gesmeed wordt waar ons volk in leeft.
Wij willen niets dan zijn die we eenmaal werden,
Worden die 't in ons ligt te zijn:
De vormen breken die ons worden sperden,
Ons leven binden in zijn eigen lijn.
Wij willen de eigenheid van ons en de andren,
Niet één die macht heeft en alle andren slaaf;
Een bond van vrijen, een verkeer van schrandren:
Ons heilig Recht en geen goedgunstige Gaaf.

II

Toen in mijn jeugd het eerst de vreugd ontwaakte
Zichzelf te zijn: hoe nieuw blonk ieder ding!
Hoe fier, een pijl gelijk die feilloos raakte,
Veerde ieder woord door onze vriendenkring.
Wij hieven werklijk ons als jonge goden
Boven de kudde en 't daagsch tumult:

Wij levenden omdwaald door halve dooden,
Wij vrijen onder 't volk van plicht en schuld.
En dat ons waarlijk godlijke genade
Gewijd had, bleek maar uit deze ééne deugd:
Bevalligheid, - die andren nooit verraadde
Hoezeer haar boven hen haar grootheid heugt.

III

O overmoed, die iedre drift doet zinken
In 't stof waar ze uit ontstond. Ons hief de roem
Van de uitverkorenheid en 't ijdle blinken
In menschenoogen en het lofgezoem
Van dwazen tot die duizelige sferen
Waar zich de grootheid zwevend houdt,
Als kon zij wortelloos het sap ontberen
Van die gemeenschap, waardoor 't heele woud
Van menschen als van boomen is verbonden
Met de aarde en met elkaar. Ontwricht, ontkracht,
Zonk elk van ons, door eigenwaan geschonden,
Terug: verblonken 't blinkendste geslacht.

IV

Schooner is niets dan menschlijke gewenten:
Van liefde en eerbied het weerzijdsch verband;
Bescheidenheid die bukt voor vreemde tenten,
Trots die van eigen huis de aanmaatging bant -
Zoo zuchtte ik, juichte ik. Even vol van zachtheid
Als sterkheid onder 't volk te gaan,
Alleen de leedge 't wicht van zijn verachtheid,
Dat allerzwaarste, erbarmloos optelaân;
Maar anders niets te kennen of te weten
Dan mensch met menschen, aardsch en hemelsch saam,
Te leven en te sterven, een vergeten
Atoom misschien, niet vragende om de faam.

V

Toen las ik van twee vreemden de geschriften:
Van Zarathoestra 't machtbehunkrend woord,
Van hem die Rembrandts naam in harten grifte
Als een die óns niet, maar z i j n volk behoort.
De waanzin van het Ik doortrilde de eenen,
De waan van 't Vaderland den aêr,
De een zelf het Al, de andre dat droombeeld leenen
Aan 't Volk dat opzag bij zijn maangebaar.
Of waren beide alreeds de volksgeboorten,
De monden van de vaderlandsche ziel,
De roepers voor de nog gesloten poorten,
De suizing van het nog onzichtbre wiel? -

VI

Nog hield ik de oogen van mijn geest geloken
Toen gij, mijn Vriend, kwaamt met diezelfde stem.
Geen dwaasheid de uwe, maar uw zoetste sproken
Droegen één beeld met aldoor krachtiger klem.
Eén Koning, Heerscher, Heiland en Verkonder,
Belijder, Knieler ook somwijl,
Maar knieler voor het zelfgeschapen Wonder -
En koning waart ge waarlijk, door uw stijl.
Hoe kondt ge ook anders, want in u ook leefde
De droom van heerschersmacht, ziel van uw volk.
Gij schokte omdat de poort achter u beefde,
Gij trilde omdat het wiel rees uit zijn kolk.

VII

Ik ben een Vriend en heb mijn deel gekozen
Naar wat ik voelde als kind en wilde als man.
Ik ben een Vriend van Volken en mijn poozen
Is altijd daar waar ik hen naadren kan.

Ik ben een slechte Hater, mijn verachten
Volstaat voor wie een schoonheid schendt;
Geen ander heerschen woont in mijn gedachten
Dan waar vrijwillig zich elk hart naar wendt.
Ik heb mijn wereld vol van vreemde parken,
Die ik niet snoeien wil naar m i j n begeer.
Ik zend en alle zeëen dragen barken
Vol schatten van mij uit en tot mij weer.

VIII

Wij zijn een klein volk en in de enge palen
Bewaren wij de kracht die neemt en geeft.
Wij kunnen sterven maar niet onderhalen
De ster waarin ons hart zijn hopen heeft.
Wij zijn het Volk dat blijft bóven de volken,
Wij de adem die uw saamheid richt;
Wij zijn de monden van de wereld, tolken
Van de gemeenschap die zij eindloos sticht.
Wij kunnen sterven, maar de geest zal stijgen
Die aan de zee op lage landen woont,
En gij en allen zult uw vormen krijgen
Van hem die lichaamloos in droomen troont.

Naar den vrede
Door
J. de Gruyter

Voor bladen als de Times en de Morning Post is er op 't oogenblik voor 't ‘vrije’ Engelsche volk niets beters te doen dan Tipperary te zingen, met de Union Jack te zwaaien, zich wat het mannelijk personeel betreft - voor zoover men niet op een dagbladbureau aan zijn strijdlust bot kan vieren - als rekruut te laten inschrijven en verder - te prijzen wat de heeren wijzen. *Denken*, hetzij over de oorzaken, hetzij over de gevolgen van de katastrofe die Europa en haar beste krachten uitput en vernielt, is, behalve in zekere hoogere kringen, een overbodige en zelfs schadelijke weelde. *Denken* moet het volk maar overlaten aan de aristocratische staatslieden en diplomaten, die het Engelsche volk *in* dezen oorlog gewikkeld hebben en die het er bij tijd en wijle ook wel weer *uit* zullen wikkelen. Want dit is een zeer delikate, een fijne, gekompliceerde bezigheid, teer als de machinerie van een dameshorloge, waar Demos met z'n grove knuisten maar liever af moet blijven. Voorloopig hebben organen als wij noemden en de groote pers in het algemeen - ach, alles is hier Jingo momenteel - vrij spel. Elke poging om tot een juist inzicht in de oorzaken van den oorlog, elke poging om tot juister voorstellingen betreffend de houding, de motieven, de denkbeelden van het Duitsche volk te komen, wordt als verraad gebrandmerkt. En het volk als geheel beschouwd verkeert te zeer in den oorlogsroes om naar andere stemmen te luisteren dan die ééne, die vóór alles in het geweld z'n heil ziet.

Het internationale is tijdelijk verzwolgen door het nationale. En welk een nationalisme! Ach, ook het nationalisme kan mooi zijn. Maar dit is niet het nationalisme, dat in den geest, in de kunst, in de schoonheid anderen te overtreffen zoekt, het is het nationalisme, dat alle hoop, alle verlangens op de macht stelt. Het is het nationalisme van Rome, niet dat van Hellas, het nationalisme van den militair, niet dat van den kunstenaar, het nationalisme van den kapitalist, niet dat van den socialist. Want dit is de dronkenschap van den oorlog, dat zij alle hoogere eigenschappen ten prooi doet vallen aan dien éénen hartstocht, die op de vechtlust, op de verscheuring, op de verminking en den dood van den evenmensch gericht is, dit is de dronken furie van den oorlog, dat zij den mensch tot een beest maakt.

Het internationale is tijdelijk verzwolgen door het nationale. En toch zal dat internationale zich weer krachtiger moeten doen gelden, toch zal het gevoel van vijandschap ook hier weer overwonnen moeten worden door dat van saamhoorigheid en samenwerking, voor wij op de totstandkoming van den vrede, voor wij op een hereenigd Europa mogen rekenen. Nog harder lessen zullen daarvoor noodig zijn dan de sedert 4 Aug. jl. door het verloop der gebeurtenissen reeds gegevene, maar zij zullen niet uitblijven.

Het internationale is tijdelijk verzwolgen door het nationale. De uitdrukking is juist als men het volk in zijn geheel beschouwt, maar zij is onjuist als men dichter toeziet en op de samenstellende deelen let.

Ik zal in dit opstel de vraag beantwoorden, welke krachten hier thans aan het werk zijn om weer tot een beter verstandhouding met de volkeren van het vijandelijk kamp te komen.

Daarbij richten wij in de eerste plaats het oog op hen, die steeds het sterkst voor het behoud van den vrede geijverd hebben: de socialisten.

De grootste socialistische vereeniging hier is de Independent Labour Party en van haar hebben wij niets dan goeds te zeggen: zij vormt een lichtpunt van goeden wil en ruimen zin, van menschelijk-humane strevingen en begrijpend-konstruktieve verlangens, in dit hedendaagsch Europa, met zijn algemeene verdwazing en algemeene broedermoord, zat van destruktieve tendenzen.

Reeds het eerste na den oorlog verschenen nummer van de Labour Leader laat geen twijfel over omtrent de vastbesloten houding van dit orgaan en van de partij waarvan het de uitdrukking is. De Independent Labour Party moet zich zelve blijven, zoo vat ik den geest in de partij heerschend in mijn woorden ongeveer samen, geen schikking, geen kompromis, geen wapenstilstand met het gouvernement en de regeerende klassen, die ook Engeland in dezen volkeren-oorlog gesleept hebben, mag de arbeiders afleiden van hun doel, den opbouw der socialistische gemeenschap. Het meest dringende, het meest noodzakelijke door dat doel van de Partij geeischt, wordt nu het werken voor den vrede, het verzet tegen den stroom van leugen en laster, zonder welken de Jingo pers den hartstocht der vernietiging niet in het volk kan wekken en gaande houden, de bestrijding van den oorlogswaanzin, die zich als een pestwalm op de geesten geworpen heeft, ze voor alle redeneering en juist inzicht onvatbaar makend, het handhaven van de waarheid, ook waar het de handelingen en bedoelingen van den vijand geldt, ook waar een bloednevel tusschen onze en hunne daden hangt, de redding van wat in den Chaos onherroepelijk schijnt verloren te zullen gaan: het ideaal van de menschelijke samenwerking en broederschap. Wel voelde men daardoor in ernstig konflikt met de massa te zullen komen, wel vreesde men hier en daar een lid, mogelijk zelfs een leider te verliezen, wel voorzag men dat de trouw aan het internationaal ideaal groote offers en zedelijken moed zou eischen, maar in het algemeen was er geen aarzeling omtrent den te volgen weg.

Duidelijk en onomwonden wordt deze stemming aangegeven in een midden Augustus door het bestuur der partij gepubliceerd Manifest:

‘Voor ons socialisten, heet het daarin, zijn de arbeiders van Duitschland en Oostenrijk, niet minder dan die van Frankrijk en Rusland, kameraden en broeders; in dit uur van bloedstorting en duisternis voelen wij vriendschap en medelijden voor alle slachtoffers van het militarisme. Onze nationaliteit en onafhankelijkheid, die ons dierbaar zijn, zijn wij bereid te verdedigen, maar wij kunnen ons niet verheugen in den georganizeerden moord van tienduizenden arbeiders van andere landen

die uitgaan om te dooden en gedood te worden op het bevel van regeerders, voor wie menschen als pionnen zijn.....Uit de donkerte en de diepte begroeten wij onze kameraden van andere landen. Dwars door het gebulder der kanonnen zenden wij onze betuigingen van sympathie en deelneming aan de Duitsche socialisten. Zij hebben zonder ophouden geijverd goede betrekkingen met Brittanje te onderhouden, zooals wij met Duitschland. Zij zijn geen vijanden van ons maar trouwe vrienden.'

In hetzelfde nummer, waaruit ik deze zinsnede van het Manifest aanhaal, richtte Ramsay Macdonald een heftigen aanval op Sir Edward Grey en wierp de verantwoordelijkheid voor Engeland's deelneming aan den oorlog en het betrekken van België daarin op diens verkeerde Duitsch-vijandige politiek.

Deze onverzoenlijke houding tegenover het gouvernement en den oorlog door Macdonald aangenomen had hem echter, toen hij dit schreef, reeds in konflikt gebracht met de Arbeidsgroep in het Parlement, de zoogenaamde Parliamentary Labour Party. Van deze, 'n klein half-honderdtal leden tellende, groep was sedert 1911 Ramsay Macdonald de Voorzitter, zooals in het algemeen de socialisten er de drijfkracht van uitmaken. Maar de noodlottige invloed die de invasie van België in alle kringen der bevolking had, een invloed, die een deelneming aan den oorlog met het zittend liberaal Kabinet - men weet dat ten slotte slechts John Morley en John Burns zich daaraan onttrokken - mogelijk gemaakt had, deze funeste invloed dreef ook een wig in de arbeidsgroep van het Parlement en Macdonald voelde zich genoopt het voorzitterschap van de groep neerteleggen. Er is een idealistische leus noodig, om een volk in den oorlog te drijven en die leus werd door het Duitsche militairisme aan de oorlogsgezinde klassen hier door zijn inval in België gegeven.

Het verschil tusschen de beide elementen, die de 'Parliamentary Labour Party' vormen, de meer geprononceerd socialistische en de liberaal-socialistische, de leden van de onafhankelijke Arbeids-partij en de vertegenwoordigers van de Vakvereenigingen - ik trek hier een zeer ruwe lijn - doet zich vooral kennen in hun houding ten opzichte van het rekruteeren. Het Gouvernement belegt daarvoor meetings, waarop sprekers van alle

partijen, de jonge mannen tot dienstneming aansporen. Het heeft ook alle arbeiders-organisaties opgeroepen daarvoor sprekers te verstrekken.

De Independent Labour Party heeft dit geweigerd; de meeste vakvereenigingen en ook de British Socialist Party, deze laatste voorwaardelijk, hebben zich bereid verklaard het Gouvernement voor dit doel hun hulp te verleenen.

De I.L.P. heeft geweigerd, omdat zij zich niet verantwoordelijk wil stellen voor wat de Regeering, wat Asquith en Grey, 'de rechtvaardigheid van onze zaak' noemen, omdat zij van haar sprekers niet verlangen kan dat zij zich op een platform naast militaristen en vijanden van de arbeiders scharen, omdat zij het karakter en de tradities der socialistische beweging ongeschonden bewaren wil. Terwijl zij haar leden volkomen vrijheid laat naar eigen inzicht en de uitspraak van hun geweten te handelen, wil zij als partij haar onafhankelijke positie handhaven. Het individueele lid van de partij kan de omstandigheden van een zoo gevaarlijken aard achten dat hij zelf dienst neemt of zijn familieleden en vrienden tot dienstneming aanspoort, dit moet hij zelf beoordeelen, maar de patij heeft een andere taak te vervullen: het vooropstellen van de, meer dan ooit bedreigde, belangen der arbeidersklasse, het tot standbrengen van een beter begrip, van de verzoening, van het zoo spoedig mogelijk beëindigen van den strijd.

Hoezeer dit besluit van het bestuur der Partij, dit vasthouden aan het socialistisch tegenover het nationalistisch princiep in overeenstemming was met den geest van de leden, is op de gedurende de Paaschdagen gehouden Jaarvergadering te Norwich gebleken.

De parlementsleden Clynes en Parker, tevens lid van de I.L.P., bleken deelgenomen te hebben aan de kampanje voor het rekruteeren en bleken zich met de houding van het Bestuur in dit opzicht niet te kunnen vereenigen, maar met 243 tegen 9 stemmen werd die houding goedgekeurd. Het was overigens het eenige punt waaromtrent een, zooals echter uit de aangehaalde cijfers blijkt door slechts zeer weinigen gedeeld - ernstig verschil van meening met het Bestuur bestond. In het algemeen en zoo goed als unaniem werd die houding toegejuicht.

Op geen enkel kongres had een zoo groote eenstemmigheid geheerscht en had men zich zoo overtuigd en vol vertrouwen gevoeld dat men hier den goeden weg in den dienst van het eigen volk, tevens den dienst der menschheid ging. Tot de hervatting van een krachtige propaganda werd besloten en wat betreft den oorlog werd nu het Bestuur opgedragen een Manifest uit te geven, waarin van het Gouvernement verlangd wordt, niet in vage algemeenheden, niet in de gebruikelijke frazes over rechtvaardigheid en vrijheid, maar in duidelijke termen te kennen te geven voor welke doeleinden het Engelsche volk oorlog voert.

Dit Manifest is sedert verschenen en opgenomen in het Meinummer van de Labour Leader. Het Gouvernement zal er natuurlijk niet aan willen: maar het Manifest richt zich dan ook meer tot het volk dan tot de regeerders; het wil het volk aan het denken brengen over de oorzaken, die tot de ramp geleid hebben en de middelen om er een eind aan te maken, het wil dat het volk zich rekenschap geve van het bedrog dat gepleegd wordt, zoowel hier als in Duitschland, om de Duitsche en Engelsche arbeiders tegen elkander in het harnas te jagen. Zeker, België is één kant van de zaak en ieder wil het herstel van de Belgische onafhankelijkheid, maar Rusland is een andere kant van de zaak en hoe zal men het Duitsche volk doen gelooven aan de nobele bedoelingen van Engelsche staatslieden zoolang het zich van dien kant in zijn bestaan bedreigd voelt.

Een minder homogeen front dan de Independent Labour Party vertoont de British Socialist Party. En het is vooral het sterk ethisch gehalte, het minder theoretisch-mechanisch, meer algemeen-menschelijk karakter, dat het socialisme van de I.L.P. altijd gekenmerkt heeft, dat dit verschil begrijpelijk maakt. De houding van deze partij, en dit geldt van het Engelsch socialisme in het algemeen, is nog al afwijkend van die der Duitsche en andere partijen en dit moet zeker voor een groot deel toegeschreven worden aan de meerdere vrijheid en veiligheid en de ontstentenis van het militairisme met zijn dril-sergeant en kazernesysteem in het Engeland der laatste eeuw. Ook het socialisme,

zooals we het in zijn voornaamste organisatie hier leerden kennen, ondergaande deze invloeden, heeft niet het éénzijdig-aggressieve dat het vastelands-socialisme, in overeenstemming met de kapitalistisch-westersche maatschappij in het algemeen kenmerkt. Het heeft iets meer begrijpends, meer verzoenends, het stelt meer in overtuigingskracht dan in geweld zijn heil, het heeft sterke pacifistische tendenzen, het verhoudt zich anders tegenover onze hoogere geestelijke eigenschappen.

Dit zie ik als een der lang niet onwaarschijnlijke, zeer nadeelige gevolgen van dezen oorlog, dat hij ook hier het militairisme in zijn kontinentalen vorm zal brengen.

De British Socialist Party zeide ik, geeft ons in deze dingen niet de éénheid van I.L.P. te aanschouwen. Het is een betrekkelijk kleine partij, waarop enkele persoonlijkheden een grooten invloed uitoefenen. Hyndman en Robert Blatchford zijn daarvan in de eerste plaats te noemen. De redacteur van de Clarion, een socialist, die altijd het nationale vooropgesteld heeft is, helaas een echt insulaire Duitscher-hater geworden. Zijn artikelen in de Weekly Dispatch behooren tot de fine fleur der Jingo journalistiek. Hier houdt alle begrip van de denkbeelden en daden van den vijand op, hier wordt ook heelemaal geen onderscheid meer gemaakt tusschen Duitscher en Duitscher, het is voor Blatchford alles één: uitvaagsel, satansgebroed. Het is droevig een talent, dat door zijn geestige schetsen en eerlijke kritiek ons in verleden dagen menig uur veraangenaamd heeft, zoozeer onder den indruk van onedele passies te zien.

Maar niet Blatchford, die altijd een ‘free lance’, een vrijbuiter geweest is en zich betrekkelijk weinig met de praktische politiek ingelaten heeft, mag als representatief voor de British Socialist Party gelden. Dit is veel meer het geval met Hyndman, een der oudste voorvechters van het socialisme in dit land. Hij is in die partij, die niet als de I.L.P. op verscheiden scherpzinnige intellekten van eersten rang kan bogen, - mannen als Brailsford, Morel, Macdonald, Snowden, Bruce Glasier, - Hyndman is in de B.S.P. de leidende kracht bij uitnemendheid. Uit verschillende zijner uitingen kan men zijn houding ten opzichte van den oorlog ongeveer als volgt samenvatten: Deze

oorlog is niet in de eerste plaats een kapitalistische oorlog. Het kapitalisme is ongetwijfeld een faktor, die tot het uitbreken van den oorlog geleid heeft, maar het is niet de eenige of zelfs de voornaamste. De oorlog is hoofdzakelijk toe te schrijven aan de eerzucht van de 'laatste militaire kaste in de wereld, de Pruisische Junkers,' die Pruisen overheerschten, door middel van Pruisen Duitschland, en die nu hun overheersching ook over andere deelen van Europa zochten uit te breiden. Het Duitsche militarisme is voor hem *de* boosdoener; in een overwinning daarvan ziet hij het grootste gevaar voor Europa.

'Dit is een oorlog, drukt hij zich in een hoofdartikel van Justice uit, tegen een woest militairisme ten behoeve van vrijheid en vooruitgang.'

Nu erken ik dat het Duitsche militarisme heel leelijk is, dat het in zijn mechanische wreedheid en grenzeloos cynisme alle andere soorten blijkt te overtreffen. Maar het schijnt mij toch een eenzijdig en kortzichtig standpunt hier door Hyndman ingenomen. Een oorlog 'voor de vrijheid en den vooruitgang' gevoerd door den Russischen Tsaar: men behoeft de zaak slechts zoo te stellen om er het illusioneele van in te zien. Tot welke zonderlinge redeneeringen brengt deze oorlog den ouden socialist.

Het Duitsche militairisme is heel leelijk, o zeker, maar het militairisme is toch niet een speciaal of uitsluitend Duitsch fabrikaat.

Men raadplege dienaangaande de cijfers betreffend bewapeningsuitgaven van de verschillende landen en ga de oorzaken na waaraan de herhaalde opdrijving te wijten is.

Ik weet wel dat cijfers alleen hier niet beslissen; het militairisme als geestesrichting is, geloof ik, nergens zoozeer in het volk doorgedrongen, zoozeer één met het volk geworden als in Duitschland. En dit is vooral daaraan toe te schrijven dat het Duitsche Rijk zijn ontstaan dankt aan de leiders van een overwinnend leger en niet aan de afgevaardigden van een beraadslagend volk, dat zijn geboorteplaats Versailles en niet Berlijn was.

Maar de geweldige opdrijving van de militaire lasten vindt toch in de eerste plaats zijn verklaring in het streven naar exploitatie terrein in overzeesche gewesten en is secundair aan de algemeene tendenz der kapitalistische maatschappij: het winstbejag.

De opinie van Hyndman wordt door den redacteur van Justice, H.W. Lee, blijkbaar gedeeld.

'Ik veroordeel het gouvernement,' zegt hij in een artikel van Januari jl. waarin hij de houding van Justice tot den oorlog vaststelt, 'in dat het zich niet sterker voorbereid heeft voor de verdediging der Belgische neutraliteit. Persoonlijk ben ik bereid verder te gaan en te zeggen dat een dergelijke waarschuwing (nl. dat het dan ook met Engeland te doen kreeg) aan Duitschland had moeten gezonden worden als het Frankrijk aanviel.'

'Zooals de zaken nu staan, en waarschijnlijk voor eenige jaren zullen blijven, is het ongelukkig niet de betuiging van vreedzame bedoelingen, maar de vastbeslotenheid om te vechten als het moet, die dikwijls de sterkste waarborg voor den vrede is. Zooals op idustrieel gebied de bedreiging met een werkstaking dikwijls een werkstaking voorkomen kan, zoo kan in de diplomatie de bedreiging met oorlog een oorlog voorkomen.'

Dit is het zuiver militairistisch standpunt, dat tot de groote opdrijving van de oorlogslasten geleid heeft en Europa herhaaldelijk aan den rand van den afgrond gebracht heeft, waarin het eindelijk neergestort is. De Duitsche Keizer heeft nooit naar andere principes gehandeld, dan de strijdlustige redacteur van Justice hier propageert.

Hyndman en Lee houden zich voor de ware 'realistische' socialisten en hun inzicht schijnt in hoofdzaak gedeeld te worden door de leiders van het Fransche socialisme. Het feit is dat die Fransche leiders opgehouden hebben socialisten te zijn en vaderlanders geworden zijn. Wat heel begrijpelijk is en niet zoo erg zou zijn, wat zijn prijzenswaardigen kant heeft, als zij het nu maar niet deden voorkomen alsof de politiek van hun kapitalistische regeeringen een strijd 'voor vrijheid en vooruitgang' was. Ja, er zijn er zelfs, hier en in Frankrijk, die in patriottische verblinding van een strijd *voor het socialisme* gesproken hebben en daarmee den goeden naam van het socialisme te grabbelen gooiden. Want het heeft in zijn wezen niets met deze onzinnige moordpartij te maken.

Ik maak terloops hier melding van het zeer mooi en belangrijk artikel, van een groot doorzicht en warme menschelijkheid

getuigend, waarin Bruce Glasier Hamon en Roubavonitch te woord staat, over de houding der Independent Labour Party. Het is te vinden in The Socialist Review van Mei.

Ofschoon zij de zienswijze van een belangrijk deel der B.S.P. weergeven blijkt de meerderheid dezer partij het toch niet met Hyndman en Lee in hun denkbeelden omtrent den oorlog eens te zijn.

Uit de stemmingen van eenige in Maart gehouden gewestelijke samenkomsten bleek dat de meerderheid zich *niet* kon vereenigen met het advies van het Bestuur om aan de door het Gouvernement belegde meetings voor het rekruteeren deel te nemen. Een meerderheid sprak zich ook uit voor de volgende besluiten: ‘dat de oorlog zijn grondoorzaak vond in den wedstrijd naar industrieele en finantieele markten en dat de Socialistische beweging haar invloed moest gebruiken om er zoo spoedig mogelijk een einde aan te maken met bedinging van zoodanige vredesvoorwaarden dat de nationale integriteit en de billijke rechten van alle betrokken naties gewaarborgd worden.’ En verder ‘dat de schending van de Belgische neutraliteit niet de oorzaak was van Engeland's interventie in den oorlog, maar dat geen einde van den oorlog bevredigend mocht heeten, dat aan België haar nationale integriteit en onafhankelijkheid niet ongeschonden terugbezorgde.’

Dit standpunt van de meerderheid vond ik onlangs in eenige juiste en mooie bewoordingen uiteengezet door den secretaris van de British Socialist Party H.W. Inkpin.

‘Wij kunnen ons niet vereenigen met den ouden Franschen internationalist Vaillant in de woorden door hem tot het Duitsche volk gericht: “Wij vechten voor uwe bevrijding zoowel als voor onze eigen nationale vrijheid.” Zulke uitdrukkingen verraden een volkomen gebrek aan doorzicht om zich in den toestand der Duitsche socialisten in te denken en kunnen ontzettend veel kwaad doen aan het streven naar den vrede. Er is geen grooter fout te maken dan dat men de agitatie van Liebknecht en zijn volgelingen tegen den oorlog als anti-Duitsch voorstelt. Het is een heroïsche poging om trouw te blijven aan de fundamenteele beginselen van het Internationaal Socialisme, en zij

hangt voor haar succes niet van de overwinning van de legers der Geallieerden af, *maar van de mate waarop wij op onze beurt bereid zijn te handelen naar dezelfde beginselen*. Als wij het *nationale* gezichtspunt op den voorgrond stellen en het als onzen eersten plicht beschouwen Duitschland te straffen voor het verbreken van den vrede, laten wij dan ten minste erkennen dat wij onze Duitsche kameraden daaardoor dwingen zich te onderwerpen aan het nationaal gevoel van hun eigen landslieden, die Duitschland beschouwen als vechtend voor zijn leven. Wij misleiden ons zelven met de gedachte dat het Duitsche volk er slechts op wacht dat wij het de oogen openen om de waarheid te zien zooals de Gealliëerden die zien. Dit zal het niet willen of kunnen doen zoolang het kapitalisme de volkeren verdeelt.

De regeeringen der kapitalistische maatschappij hebben de Socialistische beweging voor een fait accompli geplaatst, den oorlog. Wij *moeten* er rekening mee houden. Het nationaal bestaan hier en elders staat op het spel. Millioenen arbeiders vermoorden elkander op de slagvelden van Europa. Maar hebben Socialisten niets anders te zeggen dan "Het is je eigen schuld," of "Jij begon het?" De Internationale was een grondpijler van den Vrede in de oogen van de wereld. Zij moet haar uiterste krachten inspannen om den vrede te herstellen in het belang van de arbeiders van de wereld.'

De Hollandsche lezer zal het wel met mij eens zijn dat dit heel wat dieper gaat dan wat wij van Hyndman of Blatchford, van Vaillant of Hamon te hooren krijgen.

Eene zoowel van de Independent Labour Party en de British Socialist Party eenigszins afwijkende nuanceering van het Socialisme in dit land vindt haar orgaan in The Herald, sedert het uitbreken van den oorlog van een dagblad tot een weekblad teruggebracht. Het vertegenwoordigt het syndikalistisch getint socialisme van de nieuwe vakvereenigingen en de redakteur George Lansbury is welbekend ook om zijn onverdeelde toewijding aan de vrouwen-emancipatie. De vrouwen-beweging heeft er dus een groote plaats in en bekende socialisten of feministen - Engelsche persoonlijkheden zijn dikwijls moeilijk onder een bepaalde denominatie te brengen - als Maud Royden, Mrs.

Despard, Sylvia Pankhurst (wel te onderscheiden van de te Parijs verblijvende Christabel) werken er aan mede.

Met de Labour Leader en de Schotsche Forward is de Herald het sterkst anti-oorlogsgezinde blad in Groot-Brittanje. Het heeft van den fatalen 4den Augustus af het internationale vaandel hooggehouden en in de laatste maanden door het uitgeven van brochures een meer aktieve propaganda voor den vrede gevoerd. Onder deze geschriften is er één van Gerald Gould 'The way to peace', dat uitmunt door zijn edelen ethischen zin en diepgevoelde menschelijkheid. Het is inderdaad meer algemeenmenschelijk dan socialistisch. Maar dit is het bizondere van zekere socialistische strevingen hier, hun, boven de theorie en het verstand zich verheffend, mooi-menschelijk, gevoelig menschelijk bestanddeel. Het is ten slotte de Liefde, die ons arm wereldje zal moeten regenereeren, en die Liefde vindt in onze dagen haar sterkste fundament in het socialistisch denken. Daarom ook kan zoo'n brochure van Gould, hoe algemeen-menschelijk dan, slechts door een socialist geschreven worden.

In het bovenstaande heb ik ongeveer aangegeven de verhouding van het Engelsch Socialisme tot den oorlog. Terloops slechts kan ik melding maken van het pittig geschrift van Bernard Shaw 'Commonsense about the War'. Den inhoud van dit of andere geschriften, die daarvoor in aanmerking komen, hier te willen bespreken, zou te veel ruimte vergen. Ik moet mij tot de *groepen* bepalen en dan zijn er behalve de socialistische, nog eenige groepen waaraan ik enkele woorden moet wijden.

Er bevinden zich b.v. in het Parlement 'n dertigtal linksradikalen, die waar het sociale verbeteringen geldt, gewoonlijk met de Labour-Party meegaan en evenals deze steeds tegen de door den konservatieven leider Lord Lansdowne geinaugureerde en door Sir Edward Grey van dezen overgenomen, buitenlandsche politiek van the Balance of Power, de verdeeling van Europa in twee vijandelijke kampen, geägeerd hebben. Er behooren eenige zeer bekwame mannen tot deze groep: Trevelyan, Ponsonby, Outhwaite e.a. die wij terugvinden zullen in de Union of Democratic Control.

Er is verder een sterke anti-oorlogsgezinde strooming onder de Engelsche feministen. Op een onlangs in een groote zaal in Westminster gehouden meeting hoorde ik met genoegen Mrs. Swanwick, een spreekster, wier melodieuze stem en gevoelig accent het publiek geheel onder haren indruk bracht. Het was vooral tot de vrouw als moeder, als de voortbrengster van leven, dat zij zich richtte, de vrouw, wier plicht het is het leven te beschermen tegen de het leven bedreigende, het leven vernietigende machten. En het was een warm en meesleepend pleidooi waarin zij de talrijke aanwezige vrouwen tot den strijd tegen het oorlogsmonster opriep.

Dit speciaal-vrouwelijke, dit: de vrouw als voortbrengster en onderhoudster van leven, is de grondtoon van de geheele vrouwenbeweging tegen den oorlog hier. Een zuivere, hoopvolle klank te midden van het krijschend en haatspuwend, het gezwollen en wanstaltig geluid van zooveel mannelijke stemmen.

De vrouwenbeweging hier is inderdaad sterker dan die welke van de mannen uitgaat, een levensteeken, dat het hart verheugt en voor wanhoop bewaart in deze sombere tijden. Ik ben er nog slechts ten deele in thuis, want er is een groote verscheidenheid in de bonden en vereenigingen die er aan deelnemen. Maar in het algemeen schijnen deze een groote energie en vastberadenheid te ontwikkelen in hun protest tegen het redeloos en afschuwelijk bedrijf, dat de mannelijke menschheid ons te aanschouwen geeft.

Omtrent de gedenkwaardige bijeenkomst te Bern, waarop de Engelsche afgevaardigden Dr. Marion Phillips, Margaret Bondfield, Mary Longman en Mrs. Salter Clara Zetkin ontmoetten, zal de lezer wel reeds ingelicht zijn. Slechts haal ik hier een paar woorden aan van wat Dr. Marion Phillips in de laatste Labour Woman over de stemming daar heerschende zegt:

‘Het is niet gemakkelijk eenig denkbeeld te geven van de intense vreugde van kameraadschap die het heele Congres bezielde. Het is vreemd en toch is het volkomen waar dat er nooit zulk een echt en sterk gevoel van vriendschap en zulk een eenstemmigheid onder de socialistische vrouwen van Europa zich geopenbaard heeft als gedurende deze week van samenzijn ons beheerschte.....’

Ook wat betreft het einde April in den Haag gehouden congres moet ik mij hier van kommentaar onthouden. Aan de vrouwenbeweging voor Vrede hier, in haar verschillende nuanceeringen, recht te doen, zou een afzonderlijk artikel vereischen.

Er is onder de krachten 'naar den vrede' ten slotte de Kerk, en het is hoofdzakelijk, in tegenstelling met de meer wereldsche kerkgenootschappen, die natuurlijk vóór alles vaderlandsch zijn (zooals de massa nu eenmaal het 'vaderlandsche' begrijpt), het is speciaal op the Society of Friends, de ten onzent Kwakers geheeten sekte, waarop ik in dit verband de aandacht moet vestigen. Dit genootschap heeft hier nog al wat aanhangers; het is van alle kerkgenootschappen het eenige dat een geprononceerd pacifistische houding heeft aangenomen. Het houdt zich niet afzijdig maar werkt in vredelievenden geest; het heeft bij het uitbreken van den oorlog b.v. een komité van hulpverstrekking voor hier in moeilijkheden geraakte Duitschers en Oostenrijkers opgericht, het onderhoudt in Frankrijk een Ambulance, waarbij 150 tot het Genootschap behoorende jonge mannen werkzaam zijn.

Uit een verzameling toespraken op eene gedurende den oorlogstijd in Wales gehouden konferentie van leden van het Genootschap blijkt mij dat er ook eene 'Socialist Quaker Society' bestaat en op het oordeel door deze vereeniging over den oorlog uitgesproken en dat als volgt luidt zou waarschijnlijk de Hollandsche socialist niet zoo heel veel aan te merken hebben:

'Wij leden van de "Socialist Quaker Society" mogen onzen vrienden het geloof niet onthouden dat wij het herstel van den blijvenden vrede niet mogelijk achten als niet het juiste inzicht gepaard gaat met de goede gezindheid. De vrede, dien wij verlangen, kan niet komen louter uit instemming met de Kristelijke ethica. Als wij onderzoeken om welke dingen de volkeren ten slotte in strijd geraken dan zullen wij in de meeste gevallen het slagveld als het logisch einde van de algemeene kommerciëele mededinging zien. De militaire macht van een volk is afhankelijk van zijn materieele hulpmiddelen. In alle moderne landen streeft men er naar die materieele hulpmiddelen te vermeerderen door het exploiteeren van de arbeiders van onder-

worpen rassen; en de buit is voor weinigen. Een oorlog tusschen naties - zooals de tegenwoordige agitatie voor de verovering van den Duitschen handel op dramatische wijze aantoont - is dus een afschuwelijke worsteling om de voordeelen die van deze exploitatie geoogst kunnen worden.'

Dit genootschap 'The Society of Friends' heeft met eenige voorgangers in andere kerkgenootschappen wier geloof nog eenig verband heeft behouden met het ideaal van begrijpende en verzoenende liefde, neergelegd in de leer van Jezus, een Fellowship of Reconciliation, een Broederschap van Verzoening gesticht, dat door meetings en brochures voor het tot stand brengen van den vrede ijvert.

Aan deze verschillende bewegingen, alle van socialistischen of demokratischen aard, waarin het pogen voorop staat den band met de demokratische machten in andere landen weder aan te halen en door een algemeen aandringen op de verschillende gouvernementen aan de onnoembare misdaad, die deze oorlog is, door een vrede gebazeerd op de beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid een eind te maken, aan deze verschillende bewegingen dankt zijn ontstaan: The Union of Democratic Control. Zij vereenigt, of tracht te vereenigen allen die weer wat licht en rede willen brengen in de thans den geest van de Europeesche menschheid vertroebelende hartstochten. Licht d.i. waarheid, inzicht, een juist begrip van de oorzaken, de gevolgen, de beteekenis van dezen strijd, wat vóór alles noodig is om er een eind aan te maken of althans dat einde te verhaasten. Licht, waarvoor in de eerste plaats gebroken dient te worden met het tegenwoordig régime, waarop de buitenlandsche betrekkingen van het Engelsche volk door de diplomatie en in het parlement behandeld worden, een régime bijna zoo autokratisch als het Russische. Aan de geheimdoenerij en het absolutisme, waar het de gewichtigste zaken, de levensbelangen van het volk geldt, wil de Union dus in de eerste plaats een eind gemaakt zien.

In het bestuur van de Vereeniging vinden wij o.a. socialisten als Ramsay Macdonald en Anderson, arbeidersleiders als Arthur Henderson, sedert het aftreden van Macdonald voorzitter van

de Labour Party in het Lagerhuis, radikalen als Trevelyan, die bij het uitbreken van den oorlog zijn ontslag nam als Sekretaris van den Onderwijsraad, en Arthur Ponsonby, bekende schrijvers als Norman Angell en Israel Zangwill, leiders van vrouwelijke organisaties als Dr. Marion Phillips en Mrs. H.M. Swanwick.

Het doel van de Union richt zich vooral op de vredesvoorwaarden en tracht een opinie onder het volk te vormen voor de volgende beginselen:

1. Geen gebied zal van het eene Gouvernement onder een ander gebracht worden zonder de toestemming, door een plebisciet of op andere wijze, van de inwoners van dat gebied.
2. Geen Verbond, Overeenkomst of Onderneming, zal in den naam van Groot-Brittanje aangegaan worden zonder de goedkeuring van het Parlement.
3. De Buitenlandsche Politiek van Groot-Brittanje zal niet gericht zijn op het scheppen van Allianties ter handhaving van 'The Balance of Power,' maar op de samenwerking tusschen de Natiën en het scheppen van een Internationalen Raad, welks beraadslagingen en besluiten openbaar zullen zijn.
4. Als deel van de vredes-overeenkomst zal Groot-Brittanje een aanzienlijke vermindering - met goedvinden van de betrokkenen - van de krijgstoerustingen van alle strijdvoerende natiën voorstellen, en de algemeene nationalisatie van het maken van oorlogsmateriaal.

Op eene meeting, die ik onlangs hier bijwoonde, waarin Ponsonby dit programma besprak, deelde hij mede dat ook met het buitenland betrekkingen waren aangeknoopt en dat het aantal afdeelingen zich sterk uitbreidde. In Londen alleen had de Vereeniging gedurende de laatste maand meer dan zestig meetings gehouden.

Onder het twaalftal brochures, die de Union uitgegeven heeft, waarin verschillende aspekten van den oorlog grondig behandeld worden, zijn zeer belangrijke. Wel nemen zij ten opzichte van den vijand niet het zuivere, groot-menschelijke standpunt in dat de geschriften van de I.L.P. kenmerkt, maar zij gaan toch in dezelfde richting en onder de oorlogsliteratuur hier munten zij uit door onpartijdigheid en demokratischen zin, door gezond verstand en begrijpend inzicht.

De vredesbeweging groeit. En zij heeft althans hier en daar een *steunpunt* in het volk gevonden. Want machteloos voelt de afzonderlijke mensch zich staan tegenover de lawine van redeloozen hartstocht, die vele jaren van arbeid en vooruitgang bezig is te verzwelgen. De beweging groeit, maar de snelheid van den groei zal van allerlei faktoren afhangen, waarop de bewust-willende mensch maar weinig invloed kan hebben. België, en de cynische wijze van de Duitsche oorlogvoering - ik schrijf dit twee dagen na den ondergang van de Lusitania - maken het voeren van een vredeskampanje hier zeer moeilijk. Ook de meest naar den vrede verlangende en voor den vrede ijverende socialisten willen geen vrede, die niet het herstel van België's onafhankelijkheid in zich sluiten zou. De resultaten van den voortgezetten oorlog zullen voorloopig dus wel als voornaamste faktor blijven gelden. Maar ook andere faktoren: de verhoudingen in het Oosten, de toenemende ontevredenheid van de arbeidersklasse over de uitbuiting waaraan zij in de sterk-opgedreven prijzen van de eerste levensbehoeften blootstaat en verschillende andere omstandigheden kunnen op den groei der vredesmacht van invloed zijn.

‘Naar den vrede’ noemde ik dit opstel, maar de weg die er heen leidt zal nog allerlei verrassingen brengen en van zijn lengte is nog weinig te zeggen. Intusschen, laat het hen die weten dat ook van deze razernij de menschheid weer genezen zal, niet weerhouden het hunne te doen die genezing voor zooveel in hun vermogen is, te verhaasten.

L o n d e n , 10 Mei 1915.

De ‘Nationale kwestie’ in het Socialisme
Door
Jos. Loopuit

Met groote kracht heeft deze oorlog weder de kwestie van de Nationaliteit en hare beteekenis voor het lot van de staten, naar voren gebracht. Iedere oorlog doet dat. En dat deze, die een algemeene is, allerhande nationale vragen opnieuw heeft doen ontrollen, ons ook het gansche vraagstuk nog op geheel andere wijze heeft voorgelegd, kan werkelijk niet verwonderen.

Verwonderd heeft daarentegen velen de houding van de socialisten. Men heeft, althans sommigen deden dit, van hen beweerd dat zij in dezen oorlogstijd plotseling van richting zijn gaan veranderen; van zuiver Internationaal tot Nationaal zouden zijn omgezwenkt.

Anderen, minder boosaardig, meenden dat zij eerst in dezen tijd overal hun ‘nationale hart’ hadden ontdekt. Eigen en vreemd schudden het hoofd over een hen zoo vreemd-aandoende houding, waarin zij een prijsgeven van het Internationale, huns insziens ‘eenig-ware socialistisch standpunt’ meenden te kunnen ontdekken.

Een ding mag gereedelijk worden toegegeven: de oorlog en het oorlogsgevaar hebben - gelijk dit trouwens in de geschiedenis altoos het geval is geweest - wat vroeger zuiver begrijpelijk was, als met één slag tot tastbare praktijk gemaakt.

Een geweldig historisch feit als een oorlog, daargelaten nu zijn oorzaken, doet voor een geheel volk plotseling als een bliksem-

straal, de beteekenis van de eigen landsgrenzen in al hunne scherpte opdoemen, waarachter de vijand loert. Het dringt onweerstaanbaar als een natuurmacht, de onderlinge lotsgemeenschap even plotseling naar voren, als het de op economische tegenstellingen gebouwde nationale verdeeldheid naar achteren dringt.

Overigens is het niet juist, theoretisch niet en evenmin praktisch, dat de sociaal-democratie geen ander dan een Internationaal standpunt had en dat in den oorlog verlaten heeft, om met volle zeilen in de wateren van het Nationalisme te stevenen. Alleen onkunde en oppervlakkigheid kunnen zulk een oordeel afgeven.

Mogen wij hier tot beter begrip van deze, toch ook in het algemeen zoo belangrijke vraag, eenig inzicht geven in de eigenlijke ontwikkeling van de verhouding van de Nationale tot de Internationale opvatting, gelijk die in het socialisme, niet *in* en niet *na*, maar al reeds vóór den oorlog levend is geweest.

Het spreekt vanzelf, dat hier niet anders dan een bijdrage wordt bedoeld, tot betere kennis van deze kwestie; schetsmatig als een tijdschriftartikel nu eenmaal slechts wezen kan.

* * *

Het aantal dergenen die aan een opheffing van de nationaliteit tengevolge van het stijgende internationale verkeer geloofden, is heel groot. Men vindt hen niet alleen onder de sociaaldemokraten; ook in kringen van andersdenkenden waren het er velen. Vooral dezen waren het en men mag zeggen, zijn het nog, die aannemen, dat toenemende beschaving en cultuur een zoodanige toenadering van de volken zal bewerken, dat de onderlinge verschillen steeds geringer zouden worden, ja, wellicht binnen niet al te langen tijd geheel en al zouden verdwijnen.

Aldus beschouwd, is het Internationalisme zuivere ideologie; het is de geestelijke weerspiegeling van de materieele mogelijkheden, die het moderne internationale verkeers- en bedrijfswezen in het leven hebben geroepen. Men zou het ook kunnen noemen: de ideologie van het burgerlijk cosmopolitisme, als het gevolg van de burgerlijk-kapitalistische produktiewijze.

Als zoodanig is het dan ook een rechtstreeks uitvloeisel van

die produktiewijze, welke door de geweldige verkeersuitbreidingen die zij geschapen heeft, ook de mogelijkheid heeft geopend op de meest massale schaal menschen te vervoeren van en naar alle oorden van de wereld en op de billijkste voorwaarden. Zoo dat het reizen, vroeger slechts een voorrecht van betrekkelijkerwijs enkelen, voorname geesten en groote rijkaards, in zeer breede lagen van ieder beschaafd volk ten slotte integreerend bestanddeel van een 'menschwaardig bestaan' is kunnen gaan worden.

Als zoodanig was echter dit burgerlijk cosmopolitisme ook geen nieuw verschijnsel, maar een uitbreiding, of zoo men wil een demokratiseering van de reeds vroegtijdig, met de opkomst van den kapitalistischen handel gepaard gaande zucht, naar internationaliseering van de nationale verhoudingen.

Met het burgerlijk Rationalisme komt ook in de 18e eeuw het burgerlijk Cosmopolitisme op; een goed-gemeende dweperij die, door een handvol geleerden en philosophen in Frankrijk meest, voor een veel kleiner deel in Duitschland, zorgzaam gekweekt, het evenwel nooit verder heeft kunnen brengen dan tot een bloedarme theorie.

Feitelijk was zij in de burgerlijke Revolutie ter wereld gekomen. In dat tijdperk waarin zooveel, dat slechts een uitvloeisel was van humanistische heilsverwachtingen van degenen, die met de volle ontplooiing van alle burgerlijke krachten van nijverheid en wetenschap, het Duizendjarig rijk van de heerschappij van het Ideaal meenden aangebroken te zien, later op de harde rotsblokken der kapitalistische werkelijkheid stuk is moeten stooten.

Toch was de internationale gedachte, gelijk zij in die tijdperken geboren werd, de noodwendige kéérzijde dezer nationale omwenteling. Iedere natie, die een zekere revolutionaire wedergeboorte ondergaat, heeft de behoefte aan Internationale steunpunten en zooveel te meer had dit dan ook die der Fransche Revolutie van 1789, waar het land zoo goed als geheel omringd was van nog zuiver feodale staten.

Iedere latere Revolutie droeg dan ook van zelf een zeer cosmopolitisch-internationaal karakter. Niet het minst de laatste onder de groote burgerlijke staatsomwentelingen, die van 1848.

Inderdaad was de Revolutie van 1848, evenals de vroegere in Europa, het werk van uiterst kleine groepen van personen, door een handvol politici en parlementariëers, enkele invloedrijke publicisten en journalisten geleid. Deze hielden in menig opzicht een zeer nauwe, internationale voeling met elkander en het feit dat velen hunner reeds tevoren door het vroegere, omver te werpen politieke régime uit het land gebannen, gedwongen waren aan de vrijheid van een ander land dan het hunne te apelleeren, heeft het Internationaal karakter dezer in aantal betrekkelijkerwijs kleine, maar in energie, intelligentie en stoutmoedigheid hun tegenstanders verre overtreffende groepen, nog weten te vergrooten.

Voor een niet gering deel is het moderne Socialisme, als politieke beweging, naar men weet, vooral uit de laatste revolutionaire omwenteling van 1848 voortgekomen.

Er is tusschen het Socialisme als politieke beweging en de burgerlijk-revolutionaire beweging, voornamelijk van het midden van de 19e eeuw, een niet te miskennen verband.

Marx en Engels, om van anderen niet te spreken, waren politiek gesproken, echte zonen van de groote Revolutionaire periode uit het midden van de vorige eeuw.

Zij hebben beiden dat grootsche tijdperk geheel en al mede beleefd en dat in de jaren, dat in beiden nog ten volle alles giste en bruiste van het Nieuwe, nauwelijks ontkiemende geestelijke leven. In den tijd huns levens, toen beiden nog volkomen en naar alle zijden heen in den ‘Sturm und Drang’ zich bevonden.

Marx philosophisch eerder dan Engels; de laatste als een frissche, levenslustige en krachtig-levende jonge Man, die zelf het geweer op den schouder heeft genomen, om in Baden metterdaad als ‘soldaat’ voor de Revolutie te vechten.

Hoezeer beiden met al hun gemoed en hun verstand vastzaten aan de Revolutionaire traditie van 1848, blijkt wel het meest en het best uit het feit, dat zij en met hen ook de handvol Communisten, de vrienden van den Communistenbond van vóór de Revolutie, inderdaad een tijdlang geloofden aan hare voortzetting, vèr over de grenzen harer burgerlijk-politieke noodzakelijkheid héén.

Eerst later zijn zij zich goed bewust geworden dat dit niet zoo kon, doordat de op haar volgende reaktionaire periode van de jaren 1850, als een harde realiteit hun de onhoudbaarheid hunner verwachtingen moest doen inzien.

Het mag beiden tot groote eer strekken, dat zij toen erkenden zich in den loop van de geschiedenis te hebben vergist en niet, als enkelen hunner revolutionaire vrienden, gaven zij die geschiedenis de schuld een anderen loop te volgen, dan dien welken zij haar eerst meenden te hebben voorgeschreven.

Evenwel nam dit niet weg dat het moderne Socialisme, als politieke Beweging wel te verstaan, in zijn wezen niet anders dan een nabloeisel was van de Revolutie van 1848 en wel in haar beste, want meest democratische en meest cosmopolitische kern.

En een stuk Internationalisme van deze periode, is ook ongetwijfeld daarmede in het moderne Socialisme, als politieke beweging overgegaan.

Ook de eerste Arbeiders-Internationale, die in 1864 te Londen als uitvloeisel van een internationale Meeting ten gunste der politieke zelfstandigheid van het koninkrijk Polen, tot stand was gekomen, droeg in hare samenstelling zoowel als in hare verdere ontwikkeling nog de duidelijke sporen harer revolutionair-'48-sche afkomst.

Hare leidende krachten, zooals Karel Marx zelf, waren direkte politieke kinderen van deze burgerlijke omwenteling. En andere leidende figuren onder de Engelschen, waren niet minder legitieme afstammelingen van de politiek-sociale beweging, welke Engeland in de veertiger jaren van de vorige eeuw had doorleefd, zeker de geweldigste die dat land in de vorige eeuw had gekend, n.l. die van de Chartistenbeweging.

Het is dan ook geen wonder, dat in de eerste pogingen van de socialistische arbeiders om een Internationale verbinding tot stand brengen en haar verder te ontwikkelen, zich dadelijk al zeer sterke internationalistische tendenzen mengden, van de soort gelijk die uit de burgerlijk-revolutionaire traditie waren overgebleven. Waarbij ook dit kwam, dat het moderne Socialisme, in de meeste

landen méér een Internationaal dan een nationaal verschijnsel genoemd kon worden, daar het er kwam als een totaal vreemd gewas, niet op eigen bodem gegroeid, maar van buiten-af als het ware ingevoerd, zonder veel uitzicht dat het aldaar in afzienbaren tijd zou wortel vatten.

De karaktertrek van het moderne Socialisme werd hierdoor mede overwegend Internationaal, in het nationale werd slechts een bijkomstigheid, voor velen een totaal overbodige bijkomstigheid gezien. Voor nog anderen een schadelijke zelfs, een overleefd element, dat allerlei atavistische rudimenten in zich bevatte, die door de aanraking met het Internationale element spoedig moesten afsterven.

* * *

Iets anders heeft dit alles nog bizonder versterkt. Het éénige land waar het moderne Socialisme zooals dit van Marx en Engels stamde, door deze twee geniale mannen als het ware het leven werd ingeblazen en tot een systeem gemaakt is geworden, vrij snel een vruchtbaren bodem vinden kon, was Duitschland.

Het doet aan de waarachtige genialiteit van een Karl Marx niet de minste afbreuk, wanneer men zegt dat het moderne Socialisme, ofschoon een kruising van de socialistische ervaring van vóór 1848 in Frankrijk en Engeland, in den grond een product van den Duitschen geest is geweest.

Engels kon volkomen terecht eenmaal zeggen, dat de Duitsche socialisten er ‘trotsch op zijn,’ dat het moderne socialisme niet enkel van Saint-Simon, Fourier en Owen, maar ook niet minder van Kant, Fichte en Hegel afstamde! In de kern was het zeker een gewas van den echten Duitschen bodem; een plant van de Duitsche philosophie, waarop Marx de door hem gewonnen resultaten zijner glanzendste oeconomische studiëen van Ricardo en diens Engelsche nakomers heeft gëent.

De grondbeschouwing dat het Socialisme *resultante* is van de ontwikkeling der kapitalistische produktiewijze; dat de immanente krachten dier produktiewijze ontegenstreefbaar de privaat-kapitalistische tot oplossing zouden moeten brengen en

aldus den bodem voor een genootschappelijke productiewijze, op den grondslag van het gemeenschappelijk bezit der voortbrengingskrachten moesten voorbereiden, deze grondtoon was in wezen Hegeliaansch, Duitsch-philosophisch in merg en been.

De vóórvrucht, om het zoo te noemen, van dit moderne Socialisme van Marx, dat veel meer dan men gewend is aan te nemen het éérst als een levensbeschouwing optrad, waarvoor het zeer sterke wijsgeerige en oeconomische elementen bevatte en dus een werkelijke, niet te onderschatten geestelijke kracht was tegenover het versplinterend en geestelijk ontredderend sektarisme als gevolg van het vóór-48sche Utopistisch socialisme, was in Duitschland zeer geschikt om den bodem voor het socialisme van Marx en Engels vruchtbaar te maken.

Zij was de propaganda van Lassalle, wiens socialistische beschouwing niet minder dan die van Marx, niet zoo veelzijdig maar inderdaad niet minder krachtig, direkt uit de Duitsche wijsbegeerte en wel het meest nog uit die van Fichte stamde.

Lassalle's vroegen dood heeft aan den strijd die er, wellicht in hoogen graad, in het toenmalige socialistische kamp ontbrand zou zijn, tusschen het meer Nationaal getinte socialisme, direkt voortgekomen uit de behoeften van het toenmalige Duitsche proletariaat en dat van Marx, méér Internationaal geschakeerd, een spoedig einde gemaakt.

Na zijn dood sloeg het socialistisch deel van het Duitsche volk onmiddellijk de oogen op naar Marx en Engels, den Duitschen volksgeest na verwant. En de enkele hoofdbeginselen van het ‘Communistisch Manifest’ konden hier aanstonds een sterke kern voor een zeer onderlegde strijdersgroep vormen tot eene Beweging die, en dat gaf haar dadelijk de kracht die zij behoefde, niet meer een sekte, maar een werkelijke Volkspartij kon worden.

Doch nauwelijks was hier de bodem voor de ontwikkeling van het moderne socialisme vruchtbaar gebleken, of de politiek van het nieuw-gevormde Duitsche Rijk onder het régime van Bismarck, poogde dit element van levenwekkende eigen-formatie van proletarische krachten, als een geváár voor de duitsche Eenheid, met geweld uit te roeien.

De ontwikkeling van de arbeidersklasse in Duitschland tot een eigen politieke partij, werd door Bismarck terstond beantwoord met het treffen van uitzonderingsmaatregelen, zóó plotseling en zoo scherp, dat iedere strekking tot het vormen van den eigenaard in het Socialisme als in de kiem werd gesmoord.

Dàt heeft de sociaal-demokratie in Duitschland, natuurnoodwendig, in den langen en volhardenden strijd dien zij had te voeren tegen die verdrukking, veel méér dan wat anders dien zuiver internationalen plooi gegeven, haar het Internationalistisch stempel diep ingedrukt.

Het beleedigend gevoel van nationale minderwaardigheid, die deze buitengewoon domme politiek van Bismarck de Duitsche sociaal-democraten jarenlang heeft trachten te geven, heeft meer dan men denken kan, de besten onder hen geweldig getroffen.

Men moet in de gedenkschriften en op andere plaatsen de gloeiende verontwaardiging over deze behandeling nalezen, waaraan bijv. een August Bebel uiting heeft gegeven, om ten volle te beseffen, hoeveel grievends hier een deel van de meest intelligente en idealistische krachten van het opbloeiende Duitsche rijk door hebben moeten ondergaan.

Het is inzonderheid déze behandeling geweest, die de overgeleverde tendenzen van het eerste Internationalisme hierboven aangegeven, in de kringen der sociaal-demokraten in Duitschland, ten zéérste heeft versterkt. Daartegenover hebben de burgerlijke partijen zich van stonde af aan als de nationale-bij-uitnemendheid den volke voorgedaan en met dat bij iederen politieken strijd zoo bij uitstek vergiftigende wapen, werd dan vele jaren lang de sociaal-demokratie bestreden; waarbij de Keizer zelf, jarenlang niet achterwege is gebleven, door persoonlijk optreden, aan dien strijd een, zoo dit kon, nog verbitterender en vergiftigender karakter te geven.

Desniettemin kan men toch zeggen, dat de sociaal-demokratie in Duitschland in hare onwederstaanbare verdere ontwikkeling nog een goede portie nationaal-karakter in zich heeft weten te behouden.

Tal van keeren heeft toch haar grootste leider en woordvoerder in den Rijksdag betuigd, dat het vaderland door haar niet als een iets onverschilligs werd beschouwd. Menigmaal heeft Bebel openlijk verklaard, het vaderland mede te willen helpen verdedigen, zoo dit werkelijk eens in gevaar kwam.

Op de Internationale socialistische Congressen van de latere jaren, toen de zaak van de Nationaliteit bij gelegenheid van de besprekingen over de houding tegenover den oorlog aan de orde waren, hebben de Duitschers onomwonden stelling genomen tegen iedere poging, om het eigen land door middel van dienstweigering, staking of opstand op het gevaarlijke oogenblik weerloos te maken, zoowel als tegen een utopistisch Internationalisme, dat ten doel had om de Natie als het ware op te lossen in de eene en ondeelbare Internationale klasse.

Kenmerkend hiervoor is nog wat de oude Bebel op het Internationaal Congres van Stuttgart in 1907 zeide, en dat in weerwil dat toen pas enkele daaraan voorafgaande maanden een verkiezingsstrijd was gevoerd, waarbij alle ‘nationale krachten’ zelfs van officieele zijde en op de fèlste wijze tegen de sociaal-demokratie mobiel waren gemaakt. Terwijl zij zelf, die in deze louter tegen háár alleen gerichte campagne den politieken nederlaag had geleden, door den man die de hoogste positie in Duitschland bekleedt, bovendien nogeens honend als de ‘Niedergerittene’ werd achterna gescholden.

Wat Bebel daar toen zeide, was zooals blijkt gericht tegen Gustave Hervé, toenmaals de éénige en consequente nationale nihilist uit de Fransche socialistische partij, ook op dit Congres.

> ‘Hervé zegt,’ aldus Bebel: ‘het Vaderland is het vaderland van de heerschende klassen, het proletariaat gaat dit niets aan. Een gelijke gedachte is in het “Communistisch Manifest” uitgesproken, waar gezegd wordt: de proletarieër heeft geen Vaderland.’
> Edoch hebben Marx' en Engels scholieren alreeds vroeger verklaard, dat zij deze beschouwing van het ‘Manifest’ niet deelen; vervolgens hebben zij zelven in den loop van tientallen van jaren, in Duitsch-nationale kwesties zéér duidelijk en geenszins negatief stelling genomen.

> Wat wij bestrijden is niet het Vaderland op zichzelf; dit behoort het proletariaat verreweg meer toe dan de heerschende klassen, maar de *toestanden* gelijk die in dat vaderland en in het belang dier heerschende klassen in stand gehouden worden....'
> Hervé's gedachte: dat het voor het proletariaat hetzelfde is, of Frankrijk tot Duitschland of dat Duitschland aan Frankrijk toebehoort, is absurd.'

Dit lijkt ons wel genoeg om aan te toonen, dat ook reeds lang vóór den oorlog, de Duitsche sociaal-demokratie voor wat het nationale standpunt aangaat, geenszins negatief heeft gestaan.

Een gelijk standpunt heeft ook Jean Jaurès ingenomen, die in zijn schoone leven zoo sterk het nationale Chauvinisme in zijn land heeft bestreden, maar evenzeer heeft doen zien, dat een socialist door de negatie van de slechte zijde van het Nationalisme, niet ook noodwendig in de *andere* negatie behoeft te vervallen, die het positieve element van nationale cultuurwaarde, de historische en sociale categorie in de ontwikkeling van de moderne Natie, eenvoudig wegcijfert.

Jaurès heeft in zijn boek: 'L'Armée Nouvelle,' een aantal werkelijk schitterende bladzijden geleverd, tot bestrijding van deze Nationale negatie. Bladzijden met zooveel heldere logika en zulk een heerlijke warmte van overtuiging geschreven, dat het ons wel moeite kost om aan de verleiding weerstand te bieden, er het een en ander hier uit aan te halen.

Inderdaad heeft de sociaal-demokratie dus nooit *negatief* gestaan tegenover het eigen vaderland. Zelfs Marx en Engels, ondanks hun eigen sociaal kosmopolitisme, zijn geenszins ooit nationale nihilisten geweest. Uit hun briefwisseling, die over veertig jaren loopt en voor een paar jaar is openbaar gemaakt, blijkt hoe zij in Duitsch-nationale kwesties zelfs met hartstocht hebben stelling genomen en dat hun daarbij het lot van Duitschland, als volksgemeenschap en als cultuur-eenheid, zeer sterk ter harte is gegaan.

En niet enkel maar in hunne brieven, ook in de vele adviezen die zij den strijders in Duitschland in de meest gewich-

tige tijden daaromtrent gegeven hebben, is van een negatie van het Nationale element nooit sprake geweest.

* * *

Het eigenlijke onderzoek omtrent de beteekenis van het Nationale element voor het Socialisme, is nog van betrekkelijk jongen datum. De wetenschappelijke studiën van socialistische zijde, omtrent de verhouding van Nationaliteit tot Internationaliteit, waren tot nu toe enkel van Oostenrijksche zijde gekomen. Uit dien Nationaliteiten-staat, waar de behoefte aan het wetenschappelijk onderzoek teneinde een oplossing te vinden voor dit, in de eerste plaats voor de socialistische organisatie en eenheid zoo vitale vraagstuk lang gevoeld werd.

En wel een zeer schitterende studie, om hare compleetheid en hare methode wel het eerste grondleggende werk van wetenschappelijk-socialistisch standpunt geschreven, heeft deze Oostenrijksche literatuur inzake de Nationaliteiten-kwestie aan te wijzen; ten onzent nog slechts weinig bekend, maar des te meer in dezen tijd aktueel geworden.

Bedoeld wordt hier het werk van Dr. Otto Bauer: 'Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie,' in 1907 in het licht verschenen[1)].

Dit werk is geheel volgens de Marxistische denkmethode geschreven, maar op den breederen grondslag waarop de Oostenrijksche groep van jongere Marxisten, tot welke de schrijver behoort, waarvan Dr. Max Adler, de fijne wijsgeer en de niet minder scherpzinnige economen Dr. Karl Renner en Rudolf Hilferding o.a. deel uitmaken, haar hebben weten te plaatsen.

Streng marxistisch is het werk; maar niet volgens het bekende afgebruikte cliché, waarbij alléén-economische krachten als de drijfveeren van de sociale Evolutie worden gerekend.

Niet enkel economische, doch ook de historische, ethische en zuiver nationale krachten van een volk, op bepaalde trappen van zijn historische ontwikkeling, die tot zijn nationale continuï-

1) Het is verschenen als Band II van de 'Marx-Studiën,' uitgegeven bij de 'Volksbuchhandlung' in Wien.

teit drijft, zijn de werkende faktoren die niet enkel in de bourgeoisie, maar ook in het proletariaat leven en zijn feitelijk aandeel aan de nationale gedachte, niet enkel ideëel, maar ook materieel bepalen.

Niet de Natie als fictie, maar het gemeenschappelijke van haar, dat de vrucht is van eeuwenlange, historische, continueele ontwikkeling. De gemeenschappelijke taal, de gemeenschappelijke geschiedenis en de lotsgemeenschap, die een Natie tot datgene maken wat zij is, tot een geméénschapsverband, werken in het Proletariaat, als deel van haar onder de moderne kapitalistische produktiewijze numeriek althans in vele landen de groote meerderheid zelfs van die Natie, eerst als onbewuste, later als meer bewuste krachten, die dan met zijn emancipatiestrijd ten nauwste verband houden.

In dit opzicht komt het werk van Bauer, op de essentieele punten, waar het de verhouding van Proletariaat en Natie systematisch onderzoekt, sterk overeen met de resultaten van Jaurès in zijn hiervoren genoemde, laatste groote werk: ‘L'Armée Nouvelle.’ Ofschoon zij beiden toch alweer volgens verschillende denkwijzen zijn tot stand gekomen.

Bij Bauer en bij Jaurès eindigt de gemeenschap tusschen de bovengenoemde elementen niet, met de ontwikkeling van het kapitalisme, dat tegelijk een ontwrichtend en een nieuw-omvormend element van Nationale kracht en Nationale cultuur vormt. Zij vangt daarmede juist eerst, op een gansch nieuwe en tevoren ongekende basis aan.

Het is de klassenstrijd van het Proletariaat die scheppend werkt voor de geestelijke krachten van de arbeiders, ontworteld als zij nog zijn van iederen cultuurbodem en op zich-zelf aangewezen; een vreemd element in de Natie, dat slechts in onderdrukking moet worden gehouden, omdat het anders voor de rust van den staat gevaarlijk en voor het doel van het maatschappelijk stelsel onbruikbaar zou kunnen worden.

Het is de klassenstrijd, die hèr-scheppend werkt voor de ideëele en ethische krachten in dat Proletariaat, dat zich meer en meer bewust wordt, een levend en werkend deel te vormen van het geheel en aldus kampt voor zijn economische verheffing en voor zijn politieke rechten binnen het raam der Natie.

Tegelijk nu als in dat strijdende Proletariaat ontwaakt de behoefte naar een solidairen band, over de grenzen van zijn eigen land heen, met zijn lotgenooten van andere landen, ontwikkelt zich dus in zijn boezem ook de begeerte, deel te hebben aan de eigen Nationale cultuur, in den breedsten zin van het woord.

Ook volgens Bauer zal er van een werkelijke cultuurgemeenschap eerst sprake wezen, als de klassetegenstellingen zullen zijn opgeheven, kan die dus slechts onder het Socialisme werkelijk opbloeien.

Toch reeds, binnen het raam van het kapitalisme, heeft het Proletariaat zijn historisch-nationale taak te vervullen, die politiek te voeren welk Bauer de 'Evolutionistisch-nationale' noemt, in tegenstelling tot de 'Conservatief-nationale.' De eerste mag Evolutionistisch werden genoemd, want zij breekt met de voorstelling, dat een onveranderde instandhouding van de eigen-aard der Natie onze taak is. Maar zij mag in nog diepere beteekenis de Evolutionistische heeten, omdat zij niet alleen de verdere ontwikkeling van het Nationale karakter niet wil verstoren, maar het gezamenlijke volk eerst tot een Natie wil maken en wil doen ontwikkelen.

'Háár is het niet enkel om de ontwikkeling van de Natie, maar om de ontwikkeling van het geheele volk tot een Natie te doen[1)].'

Doch de Arbeidende-klasse weet, dat zij, hoe groot het succes van haren strijd ook moge wezen, in de kapitalistische samenleving toch nooit in het volle bezit van die Nationale cultuur komen kan.

'Eerst in de socialistische Maatschappij wordt de Nationale cultuur tot een bezit van het gansche volk en wordt daardoor dit gansche volk tot een Natie. Daarom is iedere Evolutionistisch-nationale politiek, noodzakelijk socialistische politiek'[2)].

Deze denkwijze negéért dus het Nationale element niet; zij maakt dit integendeel tot een onontbeerlijk, en een integreerend element in de toekomstige ontwikkeling. Tot een reëel Internationalisme kan men zeggen.

1) Seite: 160.
2) Seite: 161.

‘De internationale Arbeidsverdeeling voert noodwendig tot de vereeniging der Nationale gemeenschapsverbanden, in een sociale formatie van hoogeren orde. Alle Naties tot gemeenschappelijke beheersching van de Natuur vereenigd; het geheel evenwel in Nationale gemeenschapsverbanden geordend, die tot zelfstandige ontwikkeling en het vrije genot hunner Nationale cultuur geroepen zijn - dat is het Nationaliteitsprincipe van het Socialisme[1].’

Zoomin als Jaurès staat dus Bauer op het standpunt van het Internationaal Utopisme, waarop, tengevolge van dezen oorlog sommige socialisten zich reeds hebben meenen te moeten plaatsen. Dat leidt, behalve tot niets anders dan tot nihilisme op het gebied van de Natieën-politiek, ook tot steriliteit in de beoordeeling van de groote nationale vraagstukken, aan wier oplossing, nà den oorlog, het Socialisme geroepen zal kunnen wezen vormend mede te werken.

Nimmer heeft in de Geschiedenis de negatie van wat bestaat en van wat als een werkende, levende kracht zich aan ons opdwingt, tot een vruchtbaar handelen kunnen leiden.

Het Socialisme dat, dogmatisch-onhistorisch, het Nationale vraagstuk in deze geweldige tijden zal pogen te ontkennen, zal daarvan ten slotte geen andere resultaten ondervinden, dan dat het zèlf door die werkelijkheid genegeerd zal worden.

Het ergste dat een levenwekkende Beweging overkomen kan.

1) S. 521.

Nederlandsche gedachten
Door
Albert Verwey

I
Het onderscheidingsvermogen

> Après l'esprit de discernement, ce qu'il y a au monde de plus rare, c'est les diamants et les perles.
> LA BRUYÈRE.

Ware bedervers van het geweten zijn sommige dagbladschrijvers die er hun werk van maken tusschen de daden van de eenen en die van de anderen het onderscheid te verdoezelen. Zij deelen mee dat oorlogvoerenden zich van giftige gassen bedienen, maar om er dan dadelijk op te laten volgen: het is waar dat de andere partij land onder water zette en dat men ook door verdrinken sterven kan. Dat vergiftigen altijd voor iets gemeens en het opofferen van eigen land voor een daad van vaderlandsliefde gegolden heeft, schijnen zij niet te weten, en de lezer die gewend is de meeningen van zijn dagblad met een zeker vertrouwen inteslurpen, neemt de notie dat deze tweeërlei maarregelen gelijkelijk afkeurenswaardig zijn, in zich op, zonder misschien tijd te vinden om over hun onderscheid natedenken. Maakt men die schrijvers op hun misdrijf opmerkzaam, dan spelen zij de verongelijkte. ‘Welk een bekrompenheid!’ roepen zij uit, ‘van ons te verlangen dat wij de meerdere of mindere slechtheid van verschillende oorlogsdaden afwegen.

De oorlog in zijn geheel is slecht en niet tegen een enkele van zijn uitingen wenden wij ons, maar tegen hemzelf.' Ondertusschen gaan zij voort, *zoolang de oorlog duurt*, geen verschillen te zien, ook niet de klaarblijkelijkste. Het gevolg is dat ten opzichte van een toestand die tot de gewichtigste hoort waarin de menschheid verkeeren kan, en waarin ze gedurende een groot deel van haar bestaan werkelijk verkeert, aan haar onderscheidingsvermogen het zwijgen wordt opgelegd. De eisch dat menschen, juist wanneer zij vijanden zijn, ridderlijk met elkaar omgaan, mag niet worden uitgesproken. Het vonnis van laaghartigheid, dat juist wanneer de hartstochten zijn opgewekt, het vaakst en het strengst dient te worden gehandhaafd, moet verzwegen worden. Het geweten dat in gewone tijden, uit natuurlijke gemakzucht of omdat het minder geprikkeld wordt, vanzelf wel zwijgt, mag zich óók niet laten hooren nu het ontwaakt en door vreeselijke gebeurtenissen van zijn verantwoordelijkheid doordrongen is. In de tegenwoordige omstandigheden dekken de dagbladschrijvers die deze aanslag op de gewetens begaan, zich bovendien nog door een beroep op onze 'onzijdigheid'. Ten onrechte, want onzijdigheid wil wel zeggen dat men, als staatsburger, aan een strijd tusschen oorlogvoerende staten niet deelneemt, maar geenszins dat men afstand doet van het recht op oordeelen.

II
Onze stelling als Nederlanders

Er worden nu, zoowel door Franschen als door Engelschen, pogingen aangewend om ons hun gezindheid geheel te doen deelen. Dat wij tegen de aanvallende kracht die in de heele duitsche ontwikkeling school, in verzet kwamen als Nederlanders, is evenwel geen reden waarom we ons zouden vereenzelvigen met eenig aan Duitschland vijandig volk.

Ik weet wel dat wij, niets anders willende zijn als Nederlanders, van weerskanten in de verdrukking komen. Maar dit is juist het eigenaardig en onafwendbaar gevolg van onze ligging, onze aard en onze geschiedenis. Als zulk een, aan alle zijden aan druk blootgestelde natie, moeten wij bestaan of ondergaan.

De mogelijkheid is onloochenbaar dat wij, op het oogenblik dat de vrede gesloten wordt, op niemand kunnen rekenen, integendeel de vijandigheid zullen hebben te verduren van al onze buren, die van Duitschland zoo goed als van Engeland, Frankrijk en België. Maar toch zou het dwaas zijn - meer dan dwaas: onverantwoordelijk - ons uit vrees voor dat lot aan de zijde te stellen van de eenen of de anderen.

Wij zijn, niet minder door onze belangen dan door onze volksaard, een kleine en onafhankelijke, maar naar alle zijden open mogendheid. Wij wenschen geen uitbreiding van grondgebied, maar wel het vrije verkeer met alle omliggende landen. Wij meenen dat wij voor de stoffelijke en geestelijke werkzaamheid van Europa, van de wereld, wel zooveel beteekenen, dat men ons het beheer kan laten over onze bezittingen en het recht onszelf te zijn. Welteverstaan, mits wij ook anderen het hunne laten, ons niet mengen in hun strijd om voorrang of oppermacht, ons niet laten indeelen in hun groepeeringen. Als bondgenoot zouden wij een van de geringsten zijn, als onafhankelijk vertegenwoordiger van het recht van kleine volken hooren wij tot de aanzienlijksten.

Wij zijn tegelijk belangeloos tegenover de anderen, en in ons recht onaantastbaar. Beter stelling kunnen we niet innemen.

III
Hollanders en Vlamingen

Nu zooveel Zuid-Nederlanders in het Noorden wonen, is er een goede kans de dwaasheid te overwinnen, als zouden Vlamingen zich meer door gemoed, Hollanders door verstand onderscheiden. Gemoed vindt men zeker niet het meest in het Zuiden en het is de vraag of men het meeste verstand in het Noorden vindt. Niet in de aangeboren vermogens van verstand en gemoed, maar in de door allerlei omstandigheden aangekweekte karakters ligt, mijns inziens, het verschil tusschen Hollanders en Vlamingen. De eersten zijn dieper en vasthoudender, de laatsten ontvankelijker en bewogener, de eersten stugger, de laatsten lichtzinniger, de eersten meer geneigd tot handelen naar een overtuiging, de tweeden geschikter tot het

winnen van wereldwijsheid. Wij moeten evenwel niet vergeten dat de Vlamingen lang in hun ontwikkeling zijn teruggehouden en dat de wisselvalligheid van hun omstandigheden op zichzelf een element is dat zich in hun wezen weerspiegelt, evenals in het onze de lange duur van vaste samenleving.

IV
Silhouetten

In oorlogstijd schijnen de volken licht in hun overgeleverde vorm terug te vallen: de Duitschers die gedrild worden door hun officieren, geplukt door hun landjonkers, en bij de neus geleid door hun regeering; de Engelschen die, al mopperend, vrijwillig doen wat er van hen gevraagd wordt, mits hun bekwame bestuurders naar nauwkeurig weten met welke leidsels er moet gemend worden; de Franschen, die plotseling, na een reeks van vreedzame en vredelievende jaren, weer dezelfde vroolijke soldaten zijn - het eenige volk dat de zin van de roem verstaat.

V
Volkskracht en onzijdigheid

De zuiging van de gebeurtenissen wordt zoo sterk dat ze ons die terzijde staan zou kunnen meesleuren. Al de grootste volken van de wereld doen nu in hoofdzaak niets dan middelen en wapenen maken opdat de oorlog gevoerd kan worden, èn de oorlog voeren. Toch is hij niet een oorlog uit woede van volk tegen volk, uit haat van regeering tegen regeering. Hij draagt het karakter van uitgestelde bespreking. Hij beproeft de omstandigheden te wijzigen waarin de besprekingen moeten hervat worden. Hij is ontstaan uit tijdelijk onvermogen van de diplomaten. Als die straks weer aan 't woord komen, zullen zij rekening houden met de gemeten krachten. Ook met de onze. Beseffen wij genoeg dat het voor ons erop aankomt, tegen dat de vrede gesloten wordt, de indruk van onze kracht en vastberadenheid als natie zoo sterk mogelijk te doen spreken? Niet door oorlog, hopen we. Maar door onze gewapende onzijdigheid. Die is een zware last. Maar het is onze eenige. En

de oorlog zelf zou zwaarder zijn. Alleen in de gewapende onzijdigheid kunnen wij onze kracht en eenheid toonen als natie. Niet door van ons oordeelen over de strijdenden de hoofdzaak te maken, heftig anti-engelsch of anti-duitsch te zijn. Niet door enkel te vonnissen of te meesteren over anderen toonen wij onze eigen beteekenis. Wij kunnen dat alleen door de wijze waarop wij onze eigen bizondere gezamenheid van dit oogenblik, onze toestand van gewapende onzijdigheid, handhaven, versterken, tot uitdrukking brengen. De regeering doet het: diplomatiek, militair, ekonomisch. De politieke partijen doen het, in zooverre zij hun onderlinge geschillen hebben opgeschort en met elkander samenwerken. Maar doen wij, de bevolking, in en buiten het leger, het ook zelf? Eénerzijds een pers die schommelend tusschen de oorlogvoerende partijen, met een onnoozele meerderheidsglimlach aantoont hoe de eene al even verdorven is als de andere, en die niets liever doen zou dan het stilzwijgen opleggen aan iedere openhartige uiting van gevoel en oordeel. Anderzijds eene die de geprikkelde stemming van een menigte tot haar instrument om te bespelen neemt, inplaats van tot haar braakland dat gewied en gezuiverd moet. De schrijvers van de eerste zijn zij die de menigte niet kennen, en die meenen dat men haar over 't hoofd moet zien of muilbanden. Die van de andere kennen haar, maar verstaan niet de kunst haar te leiden, zoo ze ook al weten welk doel gewenscht zou zijn.

Dat doel zou moeten zijn het vaste weten dat handhaving en versterking van onze gewapende onzijdigheid het eenige middel is waardoor onze volkskracht zich nu toonen kan. En dat aan dit toonen, in afwachting van de onderhandelingen over de vrede, alles gelegen is.

Ik bedoel niet dat de eerste vraag die moet zijn naar meer soldaten. Ik bedoel dat de eerste vraag is, het in ieder ontwaakt besef dat samenwerking tot gewapende onzijdigheid onze eerste behoefte is.

Ieder Nederlander moet doen blijken hoezeer hij zich daarvan doordrongen voelt. De officieren, door zichzelf te ontwikkelen en zich plichten op te leggen tegenover hun minderen, - de minderen, door te gevoelen dat ook het saaiste werk wijding

ontleent aan de noodzaak van het landsbelang. Maar niet alleen in het leger, ook erbuiten moet ieder bedenken dat de lasten van de gewapende onzijdigheid te dragen, voorloopig onze beste deugd blijft. Kerk en school hebben geen dringender plicht dan de beteekenis van die onzijdigheid uiteen te zetten.

Laat dan ieder vrijuit spreken over de oorlogvoerenden, hun heldendaden en hun misdrijven, - mits ieder ook wete dat de kracht van zijn eigen land zich in de onzijdigheid toonen moet, - de kracht, en niet de lamlendigheid.

Het is een verandering van geest die ik zou willen voorstellen. Wat zegt de Pers? Wat zegt de Kerk?

VI
De staat en de menschheid

Het is een illusie van de vredesvrienden dat zij na de oorlog de invloed kunnen oefenen die hun bij het begin ervan onthouden werd. De regeeringen die oorlog verklaarden met of zonder hun toestemming, zullen ook in staat zijn de vrede te sluiten zonder hen te raadplegen over de voorwaarden.

De zaak is dat beslissingen als die over oorlog en vrede afhankelijk zijn van de staatsmacht, en dus van de menschen door wie die macht wordt uitgeoefend. Die personen voelen zich verantwoordelijk voor de belangen die zij vertegenwoordigen. Voor die van de staat, en niet voor die van de menschheid.

Stel een koopman voor dat hij niet voor zijn winst werkt, maar uit menschlievendheid. Hij zal dan dadelijk antwoorden dat hij zou ophouden koopman te zijn, en dus maar liever filantroop wil worden. Evenzoo kan men een staatsman niet vragen humanitair te zijn.

Ieder vredes-apostel, die tevens staatsman is, zal, zoodra de uiterste verantwoordlijkheid jegens zijn land van hem gevergd wordt, genoodzaakt zijn aftetreden, niet zoozeer onder drang van de omstandigheden, als wegens de onmogelijkheid te ontkomen aan het dilemma in zijn geweten. Hij kan niet twee heeren dienen: de staat en de menschheid.

Dit uitzicht schijnt waarlijk troosteloos, en dat is het ook,

zooals iedere zuiver-idëeele verwachting, gezien de onmogelijkheid haar te verwerklijken, tot troostelоosheid stemt.

De humanitaire verwachting kan niet verwerkelijkt worden door of in de staten: zij kan het alleen, en is het, zoodra zij haar eigen vorm schept: de gemeenschap waarin de staten zijn opgenomen.

De vraag is niet of staatslieden een vrede kunnen bewerken die aan sommige menschheids-bedoelingen beantwoordt. Zij zullen dat doen voor zoover hun staat oppermachtig blijft, en met de bijgedachte dat te gelegener tijd nood wet zal breken. Maar de vraag is, of zich een menschheid vormen zal die aan de staten haar gezag oplegt. Of staatslieden daartoe zullen medewerken, betwijfel ik.

VII
Kleine staten en het nieuwe geloof

Niet van de staten, maar van de bevolkingen uit, groeit een nieuwe menschheid. Zooals vroeger de godsdiensten groeiden, van hart tot hart, over alle grenzen, door de staatsmacht bestreden, totdat ze die macht veroverden, en dienstbaar maakten aan hun doeleinden. Niet het best dus in de groote rijken, waar de staat zeer sterk is, maar eer in de kleine, waar iedere vrijheid speling heeft, kan het geloof aan die menschheid zich ontwikkelen, en, van daar uit, de wereld wijzigen.

10-17 Juni 1915.

Het Nederlandsch belang in Vlaanderen en het Vlaamsch belang in Nederland
Door
Leo Picard

Vóór drie jaren, toen Hollanders en Vlamingen in Antwerpen samen het eeuwfeest van H. Conscience's geboorte vierden, werd in een laat-avondsche toast, de verhouding van Vlaanderen tot Holland, door Prof. P.J. Blok, met het volgende versje gekenschetst: schetst: ‘te samen deugen ze niet, gescheiden meugen ze niet.’

Ook in dezen tijd kan geen enkel verstandig Nederlander er aan denken, Zuid- en Noord-Nederland in één politiek verband te vereenigen.

Doch ieder goed burger uit Holland en uit Vlaanderen moet steeds het dubbele belang van Groot-Nederland in 't oog houden.

Dat dit dubbele belang, in dezen tijd, slechts één en hetzelfde is, van twee verschillende zijden gezien, is een reden om ons te verheugen.

* * *

Naast bizondere Vlaamsche wenschen moet de Vlaming, als Nederlander, steeds de hoop koesteren, dat de Hollandsche staat onverminderd en onverzwakt uit den thans woedenden oorlog zal te voorschijn komen.

Want de Hollandsche staat is de drager en verdediger van de Noord-Nederlandsche kultuur, die de kern is en de vastheid van het algemeen Nederlandsch geestesleven.

Dat België een vesting zou worden en Antwerpen een oorlogshaven, openlijk of onrechtstreeks in dienst van eene der nu oorlog voerende partijen, zou Hollands toekomst minder zeker kunnen maken.

Het is dus een Groot-Nederlandsch belang, ook voor den Vlaming, dat de Belgische landen weer neutraal worden in Europa.

* * *

Vier-en-half millioen Vlamingen kunnen de nederlandsche kultuur in al hare uitingen verrijken en versterken.

Maar dan moet Vlaanderen geheel vervlaamscht worden en aan den verfranschenden invloed van een unitaristisch belgisch bestuur onttrokken.

Dat bestuur moet gescheiden worden, zoodat aan alle eischen der Vlamingen voldaan kan worden.

Dat is een Vlaamsch belang, dat ook in het Noorden door al wie prijs stellen op een verruimd geestesleven, als een algemeen Nederlandsch belang zal worden beseft.

* * *

In een herrezen België, dat partij zou te kiezen hebben in de europeesche conflicten der toekomst, zou vóor alles naar geestelijke eenheid worden getracht.

De heele staatsmacht zou gebruikt worden om uit Walen en Vlamingen één volk te maken: alle eigenaardigheden zouden worden opgëofferd aan de Belgische eenheid.

Alleen in een neutraal België kan de bestuurlijke scheiding worden doorgevoerd en kunnen Vlamingen en Walen zich naast elkaar in vrijheid ontwikkelen.

En langs een anderen kant wordt juist de neutraliteit door de bestuurlijke scheiding versterkt.

Zoo hooren neutraliteit en bestuurlijke scheiding bij elkaar en samen zijn zij een belang voor den ganschen nederlandschen stam.

Liederen
Door
Felix Rutten

I

Het teere loover wurft.
Ik zie hoe zacht de vluchtge schaduw schuift,
Beducht den blanken dauw in 't gras te deren,
En spint zijn trillende arabesken uit
Beneden 't bloeien van 't toekomstig fruit:
Een geurge sneeuw die 't zonlicht helpt vermeeren.

Het wemelt langs de lucht:
Een lichte wolk van vlinders in hun vlucht,
Met witte en heel teer rood bezweemde vlerkjes,
Zóó hangt de bloei in 't licht - gelijk een droom -
Om 't oude hoofd van peer- en appelboom.
Dat dooft het schijnend zilver van de berkjes.

Hoe rijzen uit het groen
Der wei de witte sterren op, en doen
Zoo blank hun ronde en gouden oogen open,
En zien bevreemd, met kinderlijk gezicht,
Naar 't blauwen op en 't bloem-geworden licht,
Het zwarte net der twijgen ingeslopen.

O bloesems van de lent!
De wereld, wild van jonge vreugde, kent
Zich zelv' niet meer en lacht als een verdwaasde;
Zij spreidt haar pronk, als pauwen 't pluimenrad,
Verrukt om eigen schoon en zoo veel schat
Van glans en kleur, en trotscher naar 't verbaasde.

Des levens rijk geluk
En vreugd ik zwelg, volmondig, zélf een stuk
Dier schoone wereld, mij met lust bedwelmend,
Den gulden zonneschijn verwant,
Die voor de poorten staat van 't morgenland,
Zijn gouden hoorn-signalen luid-op helmend.

Geef woorden voor dit heil
En laat mijn stem die zingen wil, het zeil
Der gulden hymnen van dit blijzijn hijschen;
Geef wimpels voor de vaart in rijm aan rijm, -
Eer 't zwellen dezer vreugd weer zinke en zwijm'
En de avonduren schuchter zwijgen eischen.

II

Zoetrookigheid van 't opgestapeld hooi....
Hoe zijn de linden mooi
Met blonde bloesembellen heel beladen.
Kamillen geuren door het stuivend graan.
Ik kan mijn weg bij 't gaan
Wel blindelings alleen aan rooken raden.

Voor de verbaasdheid mijner oogen beurt
Boven het graan dat geurt,
De maan haar blanken spiegel, rond en stralend,
Als in een sprookjen op.
Het is als zwijmde 's levens harteklop....
‘Daar was er 's....’ De eigen droomen nu herhalen 't.

En alles wordt een wonder sprookje weer.
De weelde van weleer
Bestrijkt den dag der droeve helderheden....
Met stillen lach vertelt
De maan, die minzaam naar mij overhelt,
Mij scheemrig avontuur van schoon verleden.

III

Licht den zomer bij zijn gaan,
Roode lampen der papavers,
Langs de groene straat der klavers,
In de hal van 't ruischend graan.

Door het rijpend koren-geel
Vaart de jubel uwer gammen;
Aarde's roode liefde-vlammen
Beurt gij op uw slanken steel.

Laaie fakkels, met uw brand
Heldert gij de pracht der uren:
In de vreugden uwer vuren
Straalt het zonne-gouden land.

IV

De zomer-middagstond is ingeslapen.
De boomen op den heuvel hoog gericht, -
De beuken met hun reikende armen, - rapen
Den groenen schoot vol gouden zonnelicht.
Ik zie de zon niet, in hun schauw gelegen;
Wel zijgen stralen door op pluimend gras,
Dat beeft van weelde en glanst doorzichtig tegen
Dien lichten schijn, of 't heel verzilverd was.
Maar 'k zie de lucht: een scherm van lichte blauwte
In blonden rand van zonnig loof gevat, -

En twijgjes die te grijpen zich verstouten
In 't stille blauw, met zonlicht op elk blad;
En digitalis die met saxifragen
In pronk wedijvrend, trotsch te gloeien staan;
En varens die in zelfvoldaan behagen,
Hun waaiertoppen sierlijk open slaan.
Ik zie naar slangenaard er bramen kruipen,
Wier wit gebloemte zwarte vrucht voorspelt, -
En kamperfoelie in spiralen sluipen,
Die alle meien knecht met zacht geweld.
Zoo zoetjes gonst er in de lucht iets om me,
Gelijk muziek suist door den sluimernacht.
De drukke torren krielen, al verstommen
De vogels, nu de dag in droomen lacht.
En 'k luister naar het wondre middagzwijgen
En wat de stilte wondervol ontvouwt....
Maar 't is de leeuwrik die in zingend stijgen
Kristallen ladders tegen 't blauwen bouwt.

V

Luid was het zonlicht als een kermismarkt. -
Het dooide allengs, als sneeuw ten voorjaar smilt.
't Werd stil....De krekel met zijn sjirpen harkt
De donkre paên der nachtelijke stilt'.

Maar 't hoog geboomt' dat waaier-rond het west,
Nog rood beschenen, donker overspreidt,
Ruischt en blijft ruischen. 't Is een veilig nest
Voor de onrust van den wind, die de ochtend beidt.

De jonge maan kerft met haar koopren kram
Het purpre nachtblauw. Flikkrend schiet een ster
Waar 't licht verbleekte, - een klein wit vonkje - in vlam,
En geeft signaal aan andre, heinde en ver.

Maar onbewogen aêmt in schemering
Van vliedend licht en teere sterreklaart,
Het graan dat blank en vol aan 't rijpen ging, -
Terwijl de nacht ontroerd zijn droom bestaart.

VI

O kolonnade, mijn olmenlaan,
Wier boomen als reeksen van pijlers staan
Zoo somber donker en groen gebronsd,
Wijl de winter uw twijgen met sneeuw bedonst:
Hoe staat gij stil in de stilt' verstard,
Als stond gij niet levend óp uit het hart
Der moederaarde, wier schoot u droeg
En den zang harer vreugd u te zingen vroeg, -
Muziek die groeide in brons en goud
Tot een bloeienden tempel, een bruisend woud, -
Een zang die zijn tonen tot loof heeft gestold
En zijn schaduw over de landen ontrold....
Doch niet lang meer zult gij zoo dor daar staan!
De lentestorm zal zijn handen slaan
In de stomme rij van uw koorden-veld,
Ontzielde harp; met het trotsch geweld
Zijner zangverliefde vingeren vaart
Hij uw gamma door, en de stem der aard
Slaat heerlijk en hoog weer uw stammen uit,
In bottende knoppen, in bloeiend geluid.

VII

'k Wil mijn wegen van verlangen,
Wil mijn onrust gaan ten end,
Tot waar gouden nevels hangen
Over de avond van mijn lent.

Streven, wijl de ring der uren
Traag zijn gouden boog voltrekt,
Tot mijn stilte van verduren
Luide vreugd van schoonheid wekt!

Wil in mij, wien al mijn willen
Onderdanig is en trouw,
Zal uw brand in mij verstillen
Waar ik nieuw getijde schouw?

Is de korte lust gestorven
Van de weelden mijner jeugd,
Blijheid blijft er, onverdorven,
Waar den dag geen avond heugt.

'k Ga mijn wegen van verlangen
Tot de laatste wereldkaap, -
Tot waar gouden nevels hangen
Over leven, droom en slaap.

VIII

De zee is opgestaan om mij te roepen.
Mij heeft die stem vermand. -
Ik zie de golven, saamgeschoold in groepen,
Zich schuimbekroeseld spoeden naar de stoepen
    Van 't zandig strand.

Ik drink den geur die wild maakt van verlangen;
De geur der zee bedwelmt.
Ik voel de winden zwellen om mijn wangen, -
De wonden die vol wilde hymnen hangen,
    De lucht die luidend helmt.

En haar muziek is over mij in plassen
Van overstelpend heil.
De vloed is op. In immer nieuw verrassen
Van dronken vreugd, de witte golven wassen.
Sta bol, mijn zonnig zeil!

Weerhou mij niet....Ik ben uw handen moede,
Die hangen om mijn haar.
Ik weet hoe schoon gij zijt. Ik ken het goede
Dat in u bloeit. Wél heilig was uw hoede. -
Maar 'k wil het zee-gevaar.

Ik ben uw wereld moe, de wankellooze:
Mijn wellust wiegt de zee. -
U laat ik met den nachtegaal, de rozen.
Ik heb voor mij den zang der zee gekozen,...
Maar 'k neem uw sterren mee.

Drie sonnetten
Door
J.G. Danser

I
De beminden

Verlangen deed hen gaan met sneller schreden,
Hun weemoed zweeg bij dezen vreemden schroom:
Het vage pad samen zoo vaak betreden
Leidde naar 't dal, het einde van hun droom.

Daar strekten zij zich zoet-vermoeid beneden
De fijne schaduws van een ijlen boom
En streelden traag elkanders warme leden
En zuchtten diep,...hun ziel was droef en loom.

En toen zijn eerste vrees vervluchtigd was,
Zijn lippen teêr haar zoele naaktheid kusten,
Lachte zij stil, of zij iets wonders las, -

Tot eindelijk, een huivrend oogenblik,
Zijn arm haar bevend aan zijn hart deed rusten
En haar ontroering brak in zacht gesnik.

II
Melissa

Dat nu dit eene zacht-herlezen woord
Zoo diep mijn zwijgend mijmren kon ontroeren
En tot die traag-vervaagde erinnring voeren
Als had mijn luisteren haar naam gehoord.

Dat was geluk: door angst noch lust gestoord
Schreden wij over winters sneeuwen vloeren
En spraken samen in een zoet vervoeren
Van wat ons in dit leven had bekoord.

Het was maar kort en 't lijkt een vreemde droom
Waarin zij tot mij kwam en tot mijn peinzen
Gelijk een bij naar hoven vol aroom.

En sinds: ik vond niet wat ik zoo behoef,
En zoo mijn woorden luid soms blijheid veinzen,
Mijn ziel is stil en vol verlangst en droef.

III
De zwerver

‘Gevloden zijn de droomen eens bemind,
Verdord de wondre bloemen der gedachten,
De lach der dagen en de lust der nachten
Zij zijn verwaaid als klanken op den wind.

Ik vraag niet meer, mij kan geen vreugd meer wachten
Mijn lijf is wond, mijn oogen zijn verblind, -
Ik dwaal nu tot mijn leed den vrede vindt
Wiens teêre streeling alles zal verzachten.

Mijn peinzen zwijgt, - heb ik dan niets gewonnen
Bij 't rustloos zwerven langs des levens kusten
Dat niet verbrak, dat niet tot niets verging?

En in mijn ziel waar zooveel smarten bronnen
Rijst zacht geluid, een stem van stil berusten: -
Toch, één ding bleef: de schoone erinnering.'

De schoone avond
Door
Jan van Nijlen

'k Verliet de stad; zij was de schoone bruid
Die de avond in haar naaktheid deed ontluiken,
En als een stroomgod goot het leven uit
Van vreugde en wellust zijn gevulde kruiken.

'k Sta in een park; de lucht is nog aan 't gloeien
Boven de stad; hier is zij donker paars,
En langs den rimpelloozen vijver bloeien
Met duizend bloesems de kastanjelaars.

O rijke, vruchtbare tweeslachtigheid
Der aarde, die het menschlijk hart doet beven
In tweestrijd: wellust en neerslachtigheid,
Twee vormen en een enkle naam: het leven!

Hij kent dat leven niet, wiens mond niet proefde
De vrucht der steden en haar zoet venijn,
Dat aan het hart van zoekers en bedroefden
De wellust schenkt als aardsche medecijn!

Hij kent dat leven niet, die op een avond
't Schoon niet beseft van een kastanjeboom
In bloei en niet gevoelt hoe zoet en lavend
De streeling is van zijn verwaaid aroom!

Sonnetten en liederen
Door
Sidney Nielsen

I
Lied

Altijd zal één band ons vangen,
Zaligheid om ééne pijn:
Altijd zal op mijn verlangen
Uw verlangen antwoord zijn.

Zal de dag mijn oogen wekken
Als uw wimpers nedergaan,
Eene wake blijft zich strekken
Langer dan het hart kan slaan.

Zullen mijn bedroefde handen,
Al te moe, toch afstand doen,
Nimmer zal de gloed verbranden
Van een laatste afscheidszoen.

Altijd zal één band ons vangen,
Zaligheid om ééne pijn:
Altijd zal op uw verlangen
Mijn verlangen antwoord zijn.

II
Sonnet

Ik had zoo graag nog deze herfst genomen
Bij al seizoenen, die ik zorgloos nam.
Ik had zoo graag de groene zomerboomen
Nog voor het laatst zien dorren aan hun stam.

Want voelde ik niet, toen ik van heel ver kwam
In dit zoet land, de gloed van de eerste droomen
Opdoomen als een verre klare vlam....
Ach, ik ben immers in de herfst gekomen.

Maar 'k ben van alles nu allang gescheiden.
Mijn peinzen werd een uitkijk in de nacht:
Ik hoor de golven langs de boorden glijden
En 'k weet de zee, waarover men mij bracht
Als kind, zich naar een and're toekomst breiden,
Maar 'k had zoo graag nog deze herfst gewacht.

III
Sonnet

De harp der winden weeklaagt in de nacht
Na een verstormden dag vol zoele buien.
Het blauwe weerlicht flakkert vaag, en zacht
Gedonder rolt als wagens langs het zuien.

De zee is hoog, de zwarte golven kruien
Tegen het schip, dat stampend in de macht
Der waatren machtig is en in het bruien
Van storm en regen borg blijft voor zijn vracht.

Ging ik te ver van huis? Hebben de golven
Tusschen mijn land en mij, bij ieder uur
Niet al te wijd den afstand uitgemeten?

Ja 'k ben als één, die achtervolgd door wolven,
Hun alles toewerpt, rekkend zoo den duur,
Dat zij zijn lijf niet slopen door hun beten.

IV
Sonnet

Roerde in de nacht niet een zwarte tamboer
Een brommende roffel bij 't woudlegioen?
Stond toen niet donker aan 't lichter kontoer
Trompetter, die blies op een klare klaroen?

Toen schudden de boomen hun slapende groen.
Rauw klonk een schreeuw uit het dompige moer.
De hemel werd grijs: in de west zwalkte toen
De maan en verging als een schip zonder roer.

Daar zeilde de dag als een oorlogsfregat,
Kanonnen van witblinkend staal aan de flank,
Met bloedroode vaan en een purpere vloot,
Met een hoera uit den einder en nat
Van goud; maar als koper zoo zwaar en zoo blank
Rees toen de zon en was stralend en groot.

V
Nachtelijke rit

Storm nu de nacht en de sterrekens tegen,
Houd slechts uw paard in de hand.
Vlieg als een schimmige schauw langs de wegen:
De maan is uw fakkel langs hemel en land.

Leidt straks uw weg langs de steile ravijnen,
Vlug zij uw ros als een hert,
Zeker uw blik voor de scheemrige schijnen
En vast uwe hand als het pad is versperd.

Wee, als ge beeft voor de diepte daaronder:
Wee, als ge struikelt en stort:
Niets, dat u redt van de dood dan een wonder,
En, arme, uw rit in de nacht was te kort.

Maar heil, als ge stormt langs de smalste der paden:
Heil, om uw dolle galop.
Rotsblok noch afgrond noch kloof zal u schaden:
Laag langs de dalen of hoog aan den top.

Storm dus de nacht en de sterrekens tegen,
Houd slechts de hengst in de hand.
Schiet als een schimmige schauw langs de wegen,
De maan zij uw fakkel langs hemel en land.

VI
Het lied van den Balling

Voor P.N. van Eyck.

Breng naar het neevlig Noorden,
Schip van mijn zangrijke droom,
Specerijen mijner woorden
Over golf en stroom.

Laat in de wolk van uw zeilen
Zwellen de zalige wind.
Blijf aan kust noch reede wijlen
Eer ge uw haven vindt.

Maar zwermen de blinkende meeuwen
Uw schuimige kiel tegemoet
Van 't strand, zie 't te breeuwen
Over bank en vloed.

En roep van de veilige haven
De loods naar uw deinende boord,
Dat zich 't zangrig volk kan laven
Aan 't kruidig woord.

Breng naar het neevlige Noorden
Schip van mijn zangrijke droom,
Specerijen mijner woorden
Over golf en stroom.

Joodsche liederen
Door
Jacob Israel de Haan

Israël, die misdreef, blijft Israël[1)]

Hij las mijn Liederen van smart en rouw....
Heeft één Dichter tegen zijn Volk misdreven
Als ik misdreef door ongebonden leven,
Als ik misdreef, ijdel en ongetrouw?

Des rouwt mijn Lied. Geen troostwoord kan verzoeten
De wreede wroeging der voldreven Daad.
Ik heb geen tranen genoeg om te boeten
Wat Daad en Droom bedreef aan gretig Kwaad.

Geen troostwoord? Neen, uw woord heeft mij getroost,
'*Israël die misdreef*, *blijft Israël*,
Uw Lied houdt glans, die geen Leed dooven kan'.

En dit herdenkend heeft mijn hart gepoosd
Van zijn staag leed, van zijn wroegend gekwel,
En mijmerend zing ik dit Lied ervan.

1) Oud-Joodsche spreuk.

Zeventien Tammoez
(Verjaardag van Jaap V.)

Wreede Dag, toen het beleg werd geslagen
Om de teedre weelde van onze Stad,
Na nijpend leed van één-en-twintig dagen
Raasde ros vuur tempel en tuinen plat.

Dit is de dag, dien wij boetend gedenken,
Ieder heet jaar met honger en met dorst
Omdat ons volk, beroofd van wet en vorst,
Na twintig eeuw nog steeds de volken krenken.

Dien wreeden vastendag werdt gij geboren
En ieder jaar zijt gij vreugd in de rouw
Die man aan man van ons volk 't hart verbijt.

Maar nog is 't volk der volken niet verloren
Zoolang zonen als gij vroom en getrouw
Dienen met 's harten kloekste heiligheid.

Aanteekening

Kunstgevoel en kunstwetenschap

In de *Mercure* van 1 Juni bestrijdt Jacques Mesnil de overtuiging van dr. Bode, dat een zoo kunstzinnig volk als het duitsche geen legers kon hebben die Leuven verwoestten.

Bode had getracht die kunstzinnigheid te bewijzen uit het bestaan van wat men in Duitschland noemt ‘die Kunstwissenschaft’. Mesnil merkt hiertegen op dat dit woord alleen al bewijst hoe weinig zij die het gebruiken begrip hebben van wat kunst eigenlijk is. Wetenschappelijke kennis immers is enkel mogelijk omtrent een voorwerp waaraan men niet door gevoelsbewegingen tezeer gebonden is, maar dat men vrijelijk, alsof het geheel buiten ons bestaat, waarnemen en in zijn elementen ontleden kan. Kunst evenwel kan niet anders gekend worden dan doordat we van onze vrijheid afstand doen en ons aan het voorwerp van ons onderzoek ten eigen geven. Wetenschappelijk kan men de technieken bestudeeren, maar niet de kunsten. Ieder kunstwerk verschilt in hoedanigheid van elk ander. Wie dus heeft wat men zou kunnen noemen het gevoel voor de hoedanigheid - le sens de la qualité - kan het doorgronden en beoordeelen, maar geen enkele methode, minst van al een wetenschappelijke, kan het gemis van dat gevoel goedmaken. ‘Kunstwetenschap’ - zegt hij dan - ‘is een van die talrijke pseudo-wetenschappen die gedurende de 19de eeuw opkwamen, begunstigd door de toenemende vereering die de menigte veil had voor al wat zich als wetenschappelijk aandiende’.

In het verdere verloop van zijn opstel - L'Allemagne et l'Histoire d'Art - stelt hij tegenover elkaar de quasi-weten-

schappelijke kunstbeschouwing die begint met Bode en Morelli, en de levende die van alle tijden is. Hij haalt het werk van Fromentin, Les Maitres d'Autrefois, als een voorbeeld aan. ‘Ontworpen in 1875 heeft het niets gemeen met de stelsels van indeeling die omstreeks dezelfde tijd Morelli en Bode bedachten. Weinig belust op het samenstellen van een catalogus, bepaalde deze kunstenaar zich tot een onderzoek van het vak (métier), ging van de handgrepen tot de geestesbewegingen, en ontdekte achter het werk, bemiddeld door de techniek, de scheppende idee. Deze ontleding, die niet de breedte maar de diepte zoekt, en die niets heeft van de letterkundige omschrijving, staat lijnrecht tegenover de ontleding aan het oppervlak die de Duitschers hebben doen heerschen in hun “kunstwetenschap”. Het boek van Fromentin is dan ook eenig gebleven en ik ken er geen dat zoozeer in het binnenste van de Meesters in doet gaan’.

Mesnil besluit: ‘In de hoogescholen van alle landen zijn de laatste geslachten opgevoed volgens duitsche methoden en in de bewondering voor die methoden. Maar verliezen wij niet uit het oog dat zonder natuurlijke aanleg niemand een kunstwerk waardeeren kan, noch zelfs zich verheffen tot een algemeen overzicht in welke afdeeling ook van de geschiedschrijving. Het gevoel voor de hoedanigheid is door de Duitschers in alle vakken schromelijk verwaarloosd. In het enge realisme waartoe zij zich sedert '70 beperkten, is er geen ruimte meer voor eenig gegeven dat ontsnapt aan de berekening. Alles leert men volgens hen door de methode, alles kan gemeten, alles becijferd worden, alles herleid tot een post van boekhouding’.

A.V.

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog[1)]
Door
Jacob Israël de Haan

De Deutsche-Juristen-Zeitung van 1 Juni opent met eene bijdrage van Prof. Dr. J. Kohler '*Der Lusitania-fall im Lichte des Völkerrechts*'. Dezerzijds worde de aandacht gevestigd op beschouwingen van Mr. H. Louis Israëls: '*Rechter en wet*' in de Telegraaf van Zondag 6 Juni en van Prof. Mr. A.A.H. Struycken in Van Onzen Tijd van Mei en Juni.

De grief van prof. Kohler is deze, dat Amerikaansche burgers oorlogsgeraad leveren aan Frankrijk, Engeland en Rusland. Dat deze leveringen in strijd zijn met het volkerenrecht wordt door prof. Kohler niet beweerd. Duitsche burgers hebben in oorlogstijd met groote winsten krijgsgeraad geleverd aan Rusland. Echter: door de zwakheid van de Duitsche vloot zijn de Duitschers niet in staat mede schietvoorraad uit Amerika te betrekken. Vandaar de eisch, dat de Amerikaansche Regeering door verbod van uitvoer van schietvoorraad de zwakte van de Duitsche vloot zal aanvullen. Het is aangehoord, dat de Duitsche Regeering een gedeelte van de vrije zee tot krijgsgebied verklaart en alle schepen binnen dat watergebied eenvoudig in den grond schiet. Prof. Kohler beweert, dat men evengoed een gedeelte van de zee tot krijgsgebied kan verklaren als oorlog kan voeren binnen een vijandelijk land. Terecht merkte Mr. Israëls op, dat de open zee vrij gebied is voor alle volken. De

1) Vervolg van '*De Beweging*' van 1 Juni.

Regeering van de Vereenigde Staten heeft zich verzet tegen de verklaring van een gedeelte van de zee tot oorlogsgebied. Daarop weet prof. Kohler slechts dit te antwoorden: '*Die Behauptung, dasz dies nicht statthaft sei und dasz das System der Kriegszone auszerhalb des Völkerrechts läge, beruht auf vollständiger Ermangelung des juristischen Denkens*.'

Er worden door Prof. Kohler ter verdediging van de Duitsche Regeering twee onwaarheden beweerd. Ten eerste, dat de Lusitania van boven tot onder vol oorlogsgeraad was geladen. Ten tweede, dat het schip oorlogstroepen vervoerde. Prof. Struycken heeft in Van Onzen Tijd aangetoond, dat het vernietigen van de Lusitania nog onrechtmatig zou zijn, ook al waren deze twee onwaarheden waarheden. Doch het zijn onwaarheden. De Regeering van de Vereenigde Staten heeft plechtig in een ambtelijk betoog, gericht tot de Duitsche Regeering, verklaard, dat de Lusitania niet bewapend was en geene oorlogstroepen vervoerde. Zij noodigde voorts de Duitsche Regeering uit hare bewijsmiddelen in deze zaak ter kennis te brengen van de Regeering van de Vereenigde Staten. Een Duitscher in Amerika, die onder eede heeft verklaard kanonnen aan boord van de Lusitania te hebben gezien, is gevangengenomen onder verdenking van eene valsche verklaring onder eede.

Amtsgerichtsrat Meene geeft eene bijdrage '*Die internationalen Wasserstrassen zur Kriegszeit*'. Het dagblad '*Het Nieuws van den Dag*' bevatte eenige beschouwingen naar aanleiding van uitspraken van een Fransch prijzenhof betrekkelijk Hollandsche schepen.

De Fransche rechter had erkend, dat de lading bestemd was voor Amsterdam en Rotterdam. Deze onzijdige havens moesten echter met betrekking tot verboden goed gelijkgesteld worden met vijandelijke havens, daar tengevolge van de Rijnvaartacte van 1868, die vrijheid van scheepvaart waarborgt, deze goederen in Duitschland kunnen worden ingevoerd. De verhouding tusschen de Nederlandsche uitvoerverboden en den vrijen Rijnvaart is reeds eerder besproken. Naar aanleiding van de genoemde Fransche rechtspraak bespreekt de Heer Meene het Recht van rivieren en kanalen, die meerdere landen verbinden, in oorlogs-

tijd. De Duitsche bevelvoerders laten op den Rijn slechts toe Duitsche, onzijdige en Belgische schepen, de laatste met Duitsche schippers. Is dit geoorloofd met het oog op de Rijnvaartovereenkomst?

Dr. Hachenberg bewerkt als gewoonlijk eene Juristische Rundschau.

De houding van Italië wordt natuurlijk ten zeerste gelaakt: '*eine Vertrags- und Treuverletzung schlimmster Art*'. De Italianen hebben eenvoudig de leer van de schrijvers in de Deutsche Juristen Zeitung toegepast, dat volkerenovereenkomsten niet langer binden dan het belang van de verbonden staten vordert. Alleen de Oostenrijksche Hoogleeraar Lammasch heeft de meening voorgestaan, dat men zich aan eenmaal gesloten verdragen te houden heeft. Wanneer Duitschland niet begonnen was de onzijdigheid van België zonder schijn van schaamte te schenden, zou Italië wellicht geschroomd hebben over te gaan tot verbreking van den Driebond en tot aanval op den vroegeren bondgenoot, die trouwens altijd een vijand is gebleven. Overigens valt ten gunste van Italië wel iets te zeggen, al maakt de houding van Italië een eenigszins pijnlijken indruk. Ten eerste dit: Italië was niet verplicht met de Middeleuropeesche mogendheden ten strijde te trekken. Het mocht onzijdig blijven. Echter: de stemming van het Duitsche volk is wel eenigszins anders dan men kon hebben verwacht. Wie thans onzijdig blijft, heeft zich de haat van Duitschland eens en voor goed op de hals gehaald. Wanneer Duitschland en Oostenrijk niet verslagen werden, zou een onwelwillend onzijdig Italië later allicht bij de eerste gelegenheid aangegrepen zijn. In zooverre kan men zeer goed zeggen, dat Italië zich in nood bij de vijanden van Duitschland heeft gevoegd. Het bondgenootschap tusschen twee vijanden wreekt zich thans. Oostenrijk wilde Italië landstreken afstaan. Zou iemand gelooven, dat een winnend Duitschland en Oostenrijk tegenover een gehaat Italië hun woord zouden hebben gehouden, terwijl Duitschland niet eens zijn woord tegenover een onschuldig België hield? Ten tweede: het Drievoudig verbond is door Duitschland verbroken. Hierom: Duitschland heeft een van zijne best-bekende staatslieden naar Rome gezonden ten einde onderhandelingen

te voeren over gebieds-uitbreiding van Italië ten koste van Oostenrijk. Daardoor was het Verbond verbroken. Duitschland had dadelijk behooren te verklaren, dat het Oostenrijksche grondgebied even heilig is als het Duitsche. De Duitsche rechtsgeleerden vergelijken zoo gaarne de verhoudingen in het Volkerenrecht met de verhoudingen in het Burgerlijk Recht. Een Verbond wordt dan vergeleken met eene vennootschap. Wij gelooven niet, dat de houding van den Duitschen vennoot geheel en al vrij is van zelfzucht. Toch doet ook de houding van Italië eenigszins pijnlijk aan. En zonder de putten, de gassen en de visschersschepen zou men eenige meerdere genegenheid voor Duitschland gaan gevoelen.

In eene kleine noot over den ondergang van de Lusitania worden een aantal onwaarheden als waarheden medegedeeld: '*Das englische Schiff war bewaffnet. Es stand der englischen Admiralität zur Verfügung. Es diente dem Transport zweifelloser Konterbande. Anscheinend auch von Truppen*.'

In een vorig maandoverzicht heb ik de maatregel vermeld, die de Joodsche advocaten, gevlucht uit Galicië en de Bukowina, belet in Weenen hun werk te verrichten. Zelfs voor Dr. Hachenberg was deze maatregel te machtig. Hij sprak de hoop uit, dat de verdreven en verstooten vakgenooten tenminste geldelijk zouden worden gesteund. Uit eene mededeeling in de Juristen-Zeitung blijkt, dat die verwachting niet is vervuld: '*Die Ursachen mögen vielleicht in eigener schwerer Lage zu suchen sein. Sonst wäre das Ergebnis schwer begreiflich*.' Men zal het nu beproeven met eene '*advocatorische Kriegskreditkasse*'. Nietwaar?

In het door de Duitschers bezette gedeelte van Russisch Polen is rechtspraak door Duitschers ingevoerd met behoud van het Russische burgerlijk recht en strafrecht. Eene dergelijke wijze van ingrijpen is niet in overeenstemming met de bepalingen van de Haagsche Volkeren-overeenkomsten van 1907.

‘*Die deutschen Juristen aber werden jetzt schon zeigen können*, *welche Wohltat eine deutsche Rechtsprechung ist*.’

De bestuurder van een dierenspel wenschte een huurovereenkomst te verbreken, welke voor hem te bezwarend was geworden, daar door den oorlog zijne ontvangsten zeer verminderd waren. Het Reichsgericht heeft deze verbreking voor onrechtmatig verklaard en de huurovereenkomst gehandhaafd. Het Reichsgericht heeft hierbij zijn spijt uitgesproken, dat het niet anders kon doen dan de overeenkomst handhaven of te niet doen. Een zoogenaamd bemiddelend vonnis meende het Reichsgericht niet te kunnen wijzen. Dr. Hachenberg is anderer meening toegedaan. In verband met deze vraag worde onzerzijds de aandacht gevestigd op een geschrift van Mr. C.A.J. Hartzfeld, advocaat en rechter-plaatsvervanger te Amsterdam: ‘Het bemiddelend vonnis’[1)].

Sinds enkele nummers bevat de Juristen-Zeitung eene nieuwe afdeeling ‘*Vorschläge aus dem Kriege für die Gesetzgebung im Frieden*’. Dr. Rosenbacher stelt voor het dragen van verpleegstersкleeding door vrouwen, die niet verplegen, strafbaar te stellen. In tijd van vrede is op eene dergelijke strafbepaling in meerdere landen aangedrongen.

Van den Oberamtsrichter Dosenheimer eene bijdrage ‘*Der Krieg und das Juristendeutsch*’. De schrijver dringt aan op verwijdering van onnoodige vreemde woorden in de rechtstaal. Anderzijds waarschuwt hij tegen te ver doorgaande taalzuivering.

Wanneer de rechtsgeleerden in eene zuiverder taal en stijl schrijven zal er een einde kunnen komen aan de vervreemding tusschen de rechtsgeleerden en de rechtzoekenden. Ook in vredestijd zouden deze opmerkingen, al zijn ze niet nieuw, overweging verdienen. De opwekking van het zelfgevoel der volken door den oorlog maakt natuurlijk het uitdrijven van vreemde woorden gemakkelijker.

Over de taal van wetten, dagvaardingen, vonnissen en andere

1) W. 9787 Berichten en Mededeelingen.

rechtsstukken is reeds sinds jaren, ook in Duitschland geklaagd. Van de Nederlandsche rechtsgeleerden heeft zich vooral Prof. Mr. H.L. Drucker ten deze zeer verdienstelijk gemaakt. Voor eenige bijzonderheden moge ik verwijzen naar mijne bijdragen '*Nieuwe Rechtstaalphilosophie*' in Het Rechtsgeleerd Magazijn van 1912 en '*Taal en Rechtswetenschap*' in het Weekblad van het Recht van 15 Januari en 12 Mei 1915.

De Spruchbeilage geeft een aantal uitspraken, waarvan vele in verband staan met den oorlog. Enkele mogen vermeld worden.

Tusschen Duitschland en Rusland bestaat eene overeenkomst krachtens welke de onderdanen dezer landen in het andere land niet verplicht zijn tot het stellen eener zekerheid voor de kosten van een burgerlijk geding. (Rv. 152. Haagsch Verdrag betreffende de burgerlijke rechtsvordering § 17). In Duitschland beschouwt men deze overeenkomst door den oorlog als vervallen. Voorzoover Russen thans in Duitschland nog als eischers kunnen optreden moeten zij zekerheid stellen. Het Duitsche standpunt is, dat overeenkomsten tusschen oorlogvoerende volken door den oorlog vervallen, behalve die welke alleen voor den oorlogstoestand gesloten zijn. Op hetzelfde standpunt plaatsen zich Engeland en Frankrijk met betrekking tot volkerenovereenkomsten aangaande de rechten op merken en uitvindingen. Doch dan spreekt men in Duitschland van '*Gesetzlicher Patentraub*' gelijk nu weer Patentanwalt Hans Heimann op bldz. 604-605 van de Juristen-Zeitung.

De onderdaan van een der tegen Duitschland strijdende mogendheden was voogd over eenen Duitscher. De voogd was sinds zijne jongste jeugd in Duitschland gevestigd, doch niet Duitsch staatsbutger geworden. De voogdij is hem ontnomen.

In overeenkomsten tusschen Duitsche graanhandelaren werd meermalen bepaald, dat voorkomende twistgeschillen zouden worden beslist door scheidslieden, leden van de Londensche vereeniging voor den graanhandel. Deze en dergelijke overeenkomsten zijn onverbindend verklaard door het Oberlandesgericht te Karlsruhe en te Hamburg.

Tot de Duitsche schrijvers, die voortdurend België ernstig beleedigen, behoort de Heer Dr. Von Campe, voorzitter van het Landgericht te Hildesheim. Hij bespreekt twee boekjes '*Die belgische Neutralität*' door Prof. Dr. Reinhard Frank en '*Von der Neutralität Belgiens*' door Prof. Dr. Aloys Schulte. Beide schrijvers beijveren zich te beweren, dat België reeds sinds vele jaren zijne onzijdigheid had opgegeven en met de vijanden van Duitschland samenspande. Dit is eene onwaarheid. De bewapening voor het Belgische leger was geleverd door Duitsche verkoopers. De lichtgeleiding in de versterkingen te Luik was aangelegd door Duitsche bedrijfsleiders, tevens aanvoerders van de Duitsche achterban. Eene onwaarheid is het, wanneer Dr. Von Campe schrijft: '*Die geschichtliche Entwicklung dieser Dinge bringt den taglichthellen Nachweis*, *dasz unser Schwert in ein Komplott dreinfuhr*, *das England*, *Frankreich*, *und Belgien seit Jahrzehnten beharrlich geschmiedet*, *mit dem sie von dem Fünfervertrage von 1839 sich längst einseitig losgelöst*, *ihrerseits die Neutralität anfgehoben hatten*. Es ist bedauerlich, dasz unsere Diplomatie nicht schon in den Augusttagen all diese Tatsachen in die öffentliche Erörterung eingestellt hat'.

Het laatste zinnetje is merkwaardig. Tegenover bovenstaande onwaarheden stellen wij de verklaring, dat wij nog steeds overtuigd zijn van de onrechtmatigheid van het optreden van Duitschland tegen België.

* * *

Van '*Recht und Wirtschaft*' is het Juni-nummer verschenen. Dit Tijdschrift blijft zich gunstig onderscheiden. Wanneer het ooit verder mogelijk zal blijken de gemeenschap te herstellen tusschen Duitschland en de Menschheid, dan zal dit herstel gebeuren door de schrijvers in '*Recht und Wirtschaft*' en niet door schrijvers in de '*Deutsche Juristen-Zeituug*'. In verband met vroegere mededeelingen vestig ik de aandacht op eene bijdrage van Dr. Ludwig Waldecker '*Ueberwachung und Zwangsverwaltung feindlicher Unternehmungen in England*, *Frankreich und Deutschland*' Dr. Waldecker stelt de vraag,

die reeds Dr. Hachenberg in de '*Deutsche Juristen-Zeitung*' stelde: Zijn betalingen geldig, die gedaan worden door onderdanen van onzijdige staten van de Fransche bewindvoerders over Duitsche bedrijven in Frankrijk'? Dr. Waldecker en Dr. Hachenberg beantwoorden beiden deze vraag ontkennend. Ook de Duitsche Regeering beschouwt deze betalingen niet als bevrijdend, blijkens eene mededeeling in de ambtelijke '*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*' van 7 Mei.

* * *

Deze oorlog is niet een oorlog van het wraakzuchtige Frankrijk tegen een vredelievend Duitschland. Deze oorlog is niet een oorlog van het beschaafde, vrijzinnige Duitschland tegen het onbeschaafde Rusland. Is men vergeten, dat de Berlijnsche politie steeds met overmaat van ijver hand- en spandiensten heeft gedaan voor de Russische? Deze oorlog is geworden tot een staathuishoudkundige oorlog van Duitschland als aanvaller tegen Engeland als verweerder van een verworven macht. Vandaar, dat de staathuishoudkundige tijdschriften niet minder dan de eigenlijk rechtskundige hunne oorlogsbijdragen hebben. Uit de laatste aflevering van Schmollers Jahrbuch vermelden wij er twee: van H.T. Crohn '*Argentinien im deutsch-englischen Wirtschaftskampf*' en Paul Jacobs '*Der englische Handelskrieg gegen Deutschland*'. Volgens deze schrijver zijn de Duitsche staatslieden diepzinnige denkers, geschiedkundigen en wijsgeeren. De Engelsche daarentegen slechts winstmakers en bedienden van den handelsstand. Vandaar dat de Engelsche staatslieden aan dezen oorlog dadelijk den aard hebben gegeven van eenen handelsoorlog. De schrijver geeft een overzicht van de maatregelen door Engeland tegen Duitschland genomen. Dit overzicht wordt gevolgd door een overzicht van de maatregelen door Duitschland bij wege van verweer tegen Engeland genomen.

Onder de talrijke boekheoordeelingen in Schmollers Jahrbuch is er eene van Gustav Schmoller zelven van '*Der Krieg und die Sozialdemokratie*' door Anton Fendrich. Schrijver meent:

‘*Das Dogma*, *dasz die Befreiung der Arbeiterklasse nur das Werk der Arbeiterklasse sein könne*, *sei eine theoretische Verstiegenheit*, *wie das Kokettieren mit der Revolution*.’

Na den oorlog wacht den Duitschen socialisten eene grootsche taak: te streven naar verbetering van de woningtoestanden opdat het Duitsche volk een zeer krachtig volk worde ten einde den volgenden oorlog met goeden uitslag te kunnen voeren. Gustav Schmoller kan zich uit den aard van de zaak met dit nieuwe socialisme wel vereenigen. Hij prijst het boek van Fendrich als: ‘*Eine sozialdemokratische Bekenntnisschrift deren Lektüre jeden Patrioten erfreuen kann*, *schwungvoll mit wärmsten Herzen geschrieben*, *ein wichtiger Beitrag zur heutigen deutschen Volksstimmung und zum heutigen Umbildungsprozesz innerhalb der sozialdemokratie*.’

* * *

De oorlog heeft van het Duitsche volk eene vaste eenheid gemaakt. Wellicht schijnt de eenheid grooter dan zij is. Een aantal Duitsche rechtsgeleerden zien in deze eenheid iets van hooger orde. Vandaar, dat zij deze eenheid ook na den oorlog wenschen behouden te zien. De rechtsgeleerden moeten meer toenadering zoeken tot het Volk. Zij moeten zich geheel en al herzien.

Duitschland moet de andere volken niet overheerschen, doch veeleer voorgaan in beschaving. Landrichter R. Eberhard ontwikkelt deze denkbeelden in de Juni-aflevering van de ‘*Preuszische Jahrbücher*’ in eene bijdrage genaamd: ‘*Gott ist der Anfang alles Rechts*’.

* * *

In het April-nummer van het ‘*Archiv für Recht- und Wirtschaftsphilosophie*’ eene bijdrage van den samensteller, den bekenden Hoogleeraar Josef Kohler: ‘*Sitte und Sittlichkeit*’.

Onder Sitte verstaat prof. Kohler: nette manieren, uiterlijk fatsoen. Als zoodanig staat zij tegenover de Sittlichkeit, de hoogere zedelijkheid. Sitte wordt gemakkelijk tot huichelarij, vooral in Engeland: ‘*Es ist das zweifelhafte Verdienst*

Jherings, *die Sitte als ein wesentliches Element unserer Kultur in einer Weise hervorgehoben zu haben als ob sie nicht nur ein geschichtliches*, *sondern auch ein wesentlich moralisierendes und ethisch verbesserendes Element in sich trage*'. En verder: '*Diese Ueberschätzung der Sitte ist durchaus nicht deutsch*, *sie ist chinesisch*, *französisch und englisch*, *und hat bei diesen Volkern nicht etwa zur moralischen Besserung*, *sondern geradezu zum moralischen Verderb der Bevölkerung geführt*'.

Ten slotte: '*Und alle die vielen Seiten ueber die Sitte in Jherings Zweck im Recht*, *wären lieber ungeschrieben geblieben*, *ins besondere*, *da ihm der Einblick in das ethnologisch und geschichtlich bedingte Wesen der Sitte fehlte und er nicht erkannt hat*, *dass viele unserer Sitten der Ueberrest alter religiöser Vorstellungen*, *vielfach der Ueberrest heidnischen Glaubens sind*'.

Nietwaar: wij dachten, dat deze dwaze Von Jhering er nog wel zijn mocht. Wij herinneren ons....Hoevele jaren zijn vervloden sinds de schoonheid van het Romeinsche Recht ons ten eersten male bekoorde. De oude Salkowski (gebruikt men hem nog?) zal menigeen hebben bewaard. De mijne is van 1902. Ik vind op bldz. 65-66: '*Rudolf von Jhering: einer der geistvollsten Juristen*, *welcher einerseits durch feinsinniges Eindringen in die Natur und Methodik des R. überhaupt*, *wie in den Geist und die Entwicklungsideen des Röm. R. die Anschauungen erhellt*, *vertieft und erweitert*, *andrerseits mit seltenem praktischen Blicke begabt*, *in realistischer Auffassung des R. und im Kampfe gegen die formalistische Richtung in der R.-wissenschaft*, *das heutige R. vielfach fortgebildet und der R. dogmatik neue Bahnen gebrochen hat*'.

Boekbeoordeelingen

Twee Zionistische vlugschriften.

Deze tijd is een tijd van genegenheid voor kleine volken. Wellicht omdat kleine volken, Belgen, Serven, thans het wreedst lijden en niet het meeste hebben te verwachten. Ook de Joden vormen een klein volk en ook voor ons heeft deze tijd in sommige landen eene zekere mate van genegenheid gebracht. De Zionisten zouden geene strijders zijn, wanneer zij de belangstelling van heden niet zouden dienstbaar maken aan de verwezenlijking van onze toekomstverwachting: ‘eene publiekrechtelijk gewaarborgde woonplaats in Palestina.’

Ik zou gaarne met enkele woorden de aandacht willen vestigen op twee goede Zionistische vlugschriften. Het eerste is van den fijnzinnigen Zionistischen schrijver Henri Edersheim. Het handelt over ‘Het Joodsche Volk en de Oorlog.’ Schrijver wijst op het geweldige leed van het Joodsche Volk sinds twintig eeuwen. Verdeeld over vele volken lijden de Joden door dezen oorlog het meest. Meer dan de helft van alle Joden ter wereld leeft in de streken, waar thans Duitschland en Oostenrijk strijden tegen Rusland. De Russische soldaten treden tegen de Joden bijzonder ruw op, omdat zij Joden zijn. De Polen beschuldigen de Joden bij de Russen van verraad ten gunste van de Duitschers. De zaak is deze, dat de Duitschers niet verstaan worden door de Polen, maar wel door de jargon-sprekende Joden. Troosteloozer dan het heden is de toekomst. Alles wijst er op, dat na den oorlog de jodenhaat in vele landen sterker zal zijn dan zij voor den oorlog was. De Joden moeten zich reeds nu voorbereiden tot verdediging. In Duitschland en Oostenrijk legt men ‘Jüdische Kriegsarchive’ aan en in Engeland een ‘Jewish

Honour Record' beide om na den oorlog te kunnen bewijzen, dat de Joden niet minder dan hun plicht hebben gedaan.

Reeds voor den oorlog verhuisden ieder jaar honderdduizend Joden uit Oost-Europa naar Amerika. Doch steeds meer en meer wordt de intocht van de bezitsloozen door de overzeesche landen bemoeilijkt.

Vagelijk vertrouwen vele Joden erop, dat na den oorlog ook voor hen wel 'iets zal worden gedaan.' Eenerzijds hoopt men op eene overwinning van Engeland en Frankrijk: in beide landen is in den laatsten tijd eenige malen geschreven ten gunste van eenen zekeren afstand van Palestina aan de Joden. Anderzijds hoopt men op eenen overwinning van Duitschland en Oostenrijk, waardoor de invloed van de Duitsche Joden in Turkije wellicht zou kunnen toenemen. Doch alleen die uitkomst baat, welke door de kracht en de wil van de Joden zelve verkregen is. De kracht en de wil van de Joden is de Zionistische Beweging. Schijnbaar heeft deze beweging door den oorlog geleden. Maar na den oorlog zal zij, door den drang van de omstandigheden, sterker zijn dan ooit. Ons volkomen onaantastbaar vertrouwen is, dat ons doel zal worden bereikt.

Het tweede vlugschrift is van den Heer Nehemia de Lieme, den Voorzitter van den Nederlandschen Zionistenbond. Het heet 'Het zwervende volk.' De bedoeling is de Zionistische opvattingen duidelijk te maken door de bespreking van een belangrijk joodsch en maatschappelijk verschijnsel: de migratiebeweging der Joden. Wat de schrijver daarover in slechts enkele bladzijden weet mede te deelen is in hooge mate belangrijk. Terecht wijst de schrijver erop 'dat wanneer wij eene Joodsche kwestie goed willen begrijpen wij steeds in het oog moeten houden, dat, waar zich uiterlijk gelijke maatschappelijke verschijnselen voordoen bij een willekeurig volk en bij het Joodsche, dit nog lang niet wil zeggen, dat beide verschijnselen in wezen dezelfde zijn' (bldz. 2). Andere volken emigreeren. Het Joodsche volk kent wel verplaatsingen, doch geen emigratie. Niet een deel emigreert, terwijl een ander deel en wel datgene, dat voor het volksbestaan van het grootste belang is, den vaderlandschen bodem getrouw blijft. Het Joodsche volk is voortdurend op zijne zwerftochten. Van 1881 tot 1908, dus in 27 jaren, ver-

plaatste zich van het eene land naar het andere bijna een vijfde deel van het geheele Joodsche Volk. Echter is het karakter van de Joodsche verhuizingen veranderd: ‘Ook nog in tijden, die niet ver achter ons liggen, trokken de Joden van landen met hoogere economische ontwikkeling, naar landen van lagere ontwikkeling. De komst der Joden in die landen was een teeken van economischen vooruitgang en om die reden werden zij zelfs door voordeelige aanbiedingen naar sommige landen gelokt. (bladz. 3). Thans trekken de Joden van landen met lagere economische ontwikkeling naar die van hoogeren trap. De komst der Joden in eenig land beduidt geen teeken meer van vooruitgang. Zij vallen, mede door hun gebrek aan kapitaal, der proletariërs- en bovenal der paupersklasse toe. (bldz. 3).

De vraag kan worden gesteld, *waardoor* de Joodsche zwerftochten geheel van aard veranderd zijn. Dat de schrijver deze vraag in zijn vlugschrift niet kon beantwoorden zonder te uitvoerig te worden, spreekt vanzelf.

In verband met het bovenstaande vestig ik de aandacht op eene stelling den elfden December 1913 verdedigd door mejuffrouw Dr. Felicia Szper, geboren te Warschau, bij de aanbieding van haar proefschrift: ‘Een der hoofdfactoren van het Joodsche vraagstuk onzer dagen is, dat de Joden gedwongen worden uit landen met een economisch lage ontwikkeling te emigreeren naar streken, waar deze haar hoogsten bloei heeft bereikt.’

Wat nu het lot van de Joden betreft: in Galicië heeft de ontwikkeling van de coöperatieve boerenbeweging hen uitgeschakeld als tusschenhandelaars in koren en vee. Een gelijk verschijnsel is de Poolsche boycot der Joden. In schijn Poolsch-nationaal en clericaal-antisemietisch, is hij in wezen een gevolg van eene gezonde economische ontwikkeling. Het is meermalen voorgekomen, dat immigranten, die zich in een vreemd land vestigden om eene bepaalde economische functie uit te oefenen, later overbodig werden. Doch, anders dan de Joden, konden zij naar hun land terugkeeren. Bovendien wordt door hun economischen achteruitgang het volk als zoodanig niet aangetast. (bldz. 3). Een belangrijk voorbeeld kan men ontleenen aan de geschiedenis der Boheemsche industrie, die in de laatste jaren het onderwerp van veler belangstelling is geweest. Indertijd emigreerden Duit-

schers naar Bohemen om daar als industrieelen hun brood te verdienen. De autochtone bevolking was niet in staat de industrie tot ontwikkeling te brengen. Zoodra echter hadden de Duitschers niet hun historische taak vervuld, of zij werden uitgestooten en er ontstond eene beweging, die men bij de Joden anti-semitisme zou noemen' (bldz. 4).

Of ik dit alles in zijn eenvoud nu geheel juist acht? Er is geene juiste geschiedschrijving. Geschiedenis schrijven is niet anders dan op eene bepaalde wijze onvolledig de werkelijkheid weergeven.

De schrijver eindigt als volgt: 'Wij, Zionisten, weten, dat de emigratie misschien te organiseeren is, doch dat zoodanige organisatie nimmer kan beteekenen de oplossing der Jodenkwestie. Daarom willen wij een publiekrechtelijk gewaarborgde woonplaats voor het Joodsche volk in Palestina. Wij willen ons volk een normale structuur geven en een zelfstandig bestaan scheppen. Omdat ons volk krachtens zijn historisch-economisch bepaald zijn, in Goloes[1)] niet tot rust kan komen, willen wij het een eigen land geven en om even ernstige redenen juist het land der vaderen.'

Beide vlugschriften zijn uitgegeven door den Boek- en Brochurenhandel van den N.Z.B. Steenstraat 87 te Arnhem.

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Van Zeevarende Luyden en Zee-Poeten, door G. Kalff. 's-Gravenhage, Mart. Nijhoff 1915.

De uitgever van Dr. Scheurleer's werk *Van Varen en van Vechten*, de vorige maand besproken, bericht dat de bronnenlijsten in die uitgaaf bij vergissing waren weggelaten en op een afzonderlijk blaadje zullen worden bijgeleverd. Tegelijk geeft hij, van de hand van prof. Kalff, een geschriftje uit dat als inleiding tot het boek van Scheurleer bedoeld is.

Niemand beter dan Dr. Kalff kon zulk een inleiding opstellen, niet alleen omdat hij het Nederlandsche lied kent en liefheeft,

1) Goloes: ballingschap.

maar omdat de geest waarin Scheurleer zijn arbeid wil gezien hebben, ook de zijne is. Het is die van bewondering voor ons volksverleden, zooals dat in de 17de eeuw zijn hoogtepunt en in de 18de zijn inzinking beleefde. Vrijwel uitsluitend zelfs werd niet alleen de toon maar ook de aard van Kalff's studie door deze bewondering aangegeven. Het volksverleden toch, en wel in het bizonder ons zeewezen, is zijn eigenlijk onderwerp. De gedichten zijn alleen de gegevens die het hem beter kennen doen. Naast de Jonge's Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen legt hij ze en aanvullend en vergelijkend gelukt het hem dat deel van onze vroegere grootheid aanschouwelijk en vaak teekenachtig te herdenken. Zijn lust aan het onderwerp en zijn zin voor humor bewijzen hem daarbij de beste diensten. Vooral die laatste maakt het hem mogelijk nu en dan te ontkomen aan het ‘taboe’ waarmede hedendaagsche smaak of zede sommige uitingen van onze zeventiensche-eeuwsche voorvaders getroffen heeft.

In het algemeen bevinden hedendaagsche bewonderaars van ons voorgeslacht zich in een moeilijk oplosbare tweestrijd. Zij moeten bewonderen wat zij hoe langer hoe minder vermógen, en wat zij ook niet wenschen, te zijn. In vroeger jaren - ik meen in onze jeugd, op de schoolbanken - konden wij het nog wel een goede grap vinden dat de belegerde Haarlemmers een vaatje met elf spaansche koppen ten geschenke zonden aan de Spanjaarden, met de bijvermelding dat dit de tiende penning was. De elfde kop was dan de verschuldigde interest. Later deinsden wij voor zulke grappen terug: onze vaderlandsche gezindheid begon door onze menschelijkheid overstemd te worden. Wij gedoogden niet langer, en op géén voorwaarde, dat aan vaderlandsliefde het recht ontleend werd in de vijanden de menschen te hoonen. Wij bewonderden dientengevolge niet meer zonder voorbehoud, en daardoor niet met de overgave die van ware bewondering het kenmerk is. Dit is de reden waarom die toon van grootheidsgevoel, wanneer hij gevoed wordt door de herinnering aan onze oorlogsdaden, ja zelfs wanneer hij een bij uitsluiting vaderlandsche klank heeft, ons niet meer zooals vroeger kan meesleepen. De toon zelfheeft geleden onder het menschelijkheidsbesef van de nieuwere schrij-

vers. Hij is niet langer de ware. Hij maakt het bewustzijn in ons wakker dat een andere toon, die van een minder door nationaliteiten beëngde menschelijkheid, ons liever zou zijn.

Ook Prof. Kalff moet deze moeielijkheid gevoeld hebben. Aan zijn studie de vorm van een Lof van de Hollandsche Zeevaart gevend, sloot hij zich aan bij die nederlandsche wijs van literatuur-beschouwing die in Bakhuizens 'Vondel met Roskam en Rommelpot' haar illustre voorbeeld had. Tegenwoordig doen wij het anders. Niet als vaderlander, maar als mensch lezen wij gedichten, al erkennen wij dat deze twee elkander niet uitsluiten. Een teeken van dit onderscheid zie ik daar waar Dr. Kalff de politiek-onbelangrijke 18de eeuw ook zonder meer als dichterlijk-onbelangrijk doodverft ('In de 18de eeuw is de rijmelarij op haar laagst; er komt zelfs iets onnoozels in, dat men vroeger niet kende; het lage peil dezer voortbrengselen wordt slechts duidelijker zichtbaar door hoogdravendheid of mythologischen opsmuk'), terwijl Dr. C.G.N. de Vooys in De Nieuwe Taalgids IX, 154 m.i. terecht opmerkt: 'Menigeen zal met verbazing de vele achtiende-eeuwse Matrozenliederen lezen in het derde deel, waaronder er zijn die in frisheid niet onderdoen voor middeleeuwse en zeventiende-eeuwse liederen'. Over het geheel wordt Dr. Kalff door de keus van zijn onderwerp genoodzaakt te blijven bij een literatuurbeschouwing die juist, voor een onbevangen lezer, door Scheurleers uitgaaf kon gewijzigd worden.

Intusschen - wat *wij* geven zijn wenschen en overwegingen. Wat Dr. Kalff gaf is een kloek opgezet, belangwekkend geïllustreerd en aangenaam geschreven tafreel, dat onze kennis verrijkt en ons inzicht verhelderd heeft.

A.V.

Praxiteles en Phrynè
Door
P.N. van Eyck.

De werkplaats van Praxiteles. Aan de wanden een paar kleivormen. Enkele onvoltooide marmerbeelden. De dag neigt naar den avond. Een hetaire, naakt in het licht dat nog slechts gedekt binnenvloeit, poseert voor de Aphroditè wier kleistatue Praxiteles bezig is te modelleeren. Op een rustbank ligt een vriend.

Praxiteles (*achteloos*)
En toen?

Agathoon
Het oud verhaal. In 't eigen uur
Dat liefde en wanhoop, tot één storm vereend,
Hem als den bloeitak schudde, die zijn tooi
In eene nacht verliest, - in 't eigen uur
Dat liefde en lúst den ander hief ten top
Die zìjn domein was, zocht hij 't scheemrig veld,
En weenend onder 't sterrelicht vergat
Hij zóó om 't droef bepeinzen van zijn leed
De pijn van 't leed....

Praxiteles (*ironisch*)
Dat zoete liedren hem
Ter mond ontgleden, tot de maan, wier glans
Moest huivren van zijn smart, zijn luide klacht
Van weedom overdacht en vond haar: vreugd.

Agathoon (*de ironie vervolgend*)
Der dichtren lot!

Praxiteles
En 't mijn!

Agathoon
Praxiteles'?
Dien koelen man wiens sterk-bestuurde hand
Door lust noch leed geschokt haar klei verkneedt
Tot onbewogen schoonheid, 't marmer houwt
Tot beelden waar de roerloosheid der rust
Haar strak symbool ontvangt van 't harde steen?

Praxiteles (*afwerend*)
Zou ik zoo groot en koel zijn als gij zegt?
En toch, mijn vriend....

Agathoon (*driftig*)
Gij ook zoudt als die dwaas
Heengaan, gij ook, als eigen nar uw Zelf
Verkrachtend, als een kramer op de markt
Zijn doode vogels 't marmer waar uw hart
In stíerf, den burgren bieden? Náákt, - en veil?

De Hetaire (*lachend*)
O, Agathoon!

Agathoon
Vergeef mij, zoetste, gij
Verschenkt uw schat, uw eenge, om niet, aan hem,
Den jongen god die dan, uw gaaf ten dank,
Uw menschlijk schoon tot goddlijk schoon verheft.
Maar hij, wat héeft hij heden, klemt een droom
Zijn geest? Gij zijt vermoeid, Praxiteles,
Genoeg vandaag, het duister valt, kom mee.

Praxiteles (*hij schuift de klei terzijde*)
Gij hebt gelijk, 'k ben moe, verlang naar rust.

Agathoon
Gij gaat niet mee?

Praxiteles
Vanavond niet. 'k Ben moe....
Tot morgen, lief. Of neen, vooreerst niet meer,
'k Wil rusten, de arbeid vlot niet....

Agathoon
Dan, vaarwel.

De Hetaire
Tot spoedig. Rust wat uit, een enklen dag,
Dan zal uw werk weer slagen.

Praxiteles
Ja, vaart wel.

(Agathoon en de hetaire vertrekken en laten Praxiteles achter in de wassende schemering der werkplaats)

Praxiteles
'Uw menschlijk schoon tot goddlijk schoon verheft' -
O bittre lof voor hem wien niemand vraagt
Dan wat èn wil èn kunnen hem ontzegt!
Klemmende dwang voor een dien 't oude pad
Te treden walgt, die 't nieuwe dat hij raadt
Niet vinden kon, en wien der Meestren werk
Het hart doet jagen, als hij roerloos staart,
En 't tòch niet volgen mag.

(een stilte)

Der Meestren kunst!
Die, koel nog in haar gratie, onaantastbaar
In haar verheven schoon, het menschlijk lijf
Veronbeweeglijkte in der goddlijkheid
Ontzaglijk eenzaam-zijn, wien 't slechts een vorm
Gaf voor de stof van de innerlijke droom,

Die goddlijks schiep en 't aan zijn stillen gloed
Ontrijzend beeld der menschen wankle rust
Ontnomen had voor de eeuwge roerloosheid.
Wat raakte hén geluk en pijn van 't lijf,
Die gansche bitter-zoete tocht van 't vleesch
Door bloei, ter bloem, ten dood? Daar bóven dood
Hun hand uit menschlijk vleesch een marmren droom,
Niet tot den lof van 't vleesch, maar tot een beeld
Van de eeuwge godheid schiep? Zoo zij, - niet ik,
Die, laatgeboorne, hun gestalten slechts
Als berge' aan onbereikbre kimmen zie.
En toch, hoe schoon! Van waar, van waar de pijn
Van dit bestendig leed? Kán ik dan niet,
En, niet meer kunnend, wíl ik niet als zij?
Of dwingt mijn geest en 'k wil niet, tot mijn hand,
O wanhoop, niet meer kán? O machtloos hart,
Boordevol scheppingsdrift gedoemd tot rust,
Zoo rijp, zoo overrijp van vruchtbre wil,
Die streeft, die streeft, maar niet weet wát hij streeft....

(Het is langzaam donker geworden. Hij ligt achterover op de rustbank en peinst verder, gedachten door 't duistren zelf gewekt.)

De dag rijst op in 't vloeibaar morgenlicht,
Ik gord mij aan, mijn handen rond de stof
Volgen den droom der ziel die immer wijkt, -
Dan valt de dag op 't gloeiend avondgoud
Tot asch ineen, en hongrig, hunkrend, leeg,
Berg ik mijn heet, schaamachtig hoofd ter peel,
In nacht. Want niets, neen niets was wat ik deed,
Niets van wat de oogen op der meestren werk
Gevest, ik moést, niets van wat, naar de stem
Van 't gonzend, vaag, diep-innerlijk gevoel
Van kracht, ik scheppen kón. Wat is het dan,
Waarnaar dit rijp, verzadigd lustgevoel

Van rijkdom drijft? Wat is 't verborgen doel
Waarvoor 'k bestemd ben? IJdele eigenwaan?
Een kleinheid die zich zelve groot gelooft
En eenmaal op het puin der jonkheid zich
Beklaagt om zoetheid zonder winst verspild?
In ijdle pogingen verbrandt mijn jeugd,
De beste kracht des bloeds verderft voor 't werk
Van té schrille onvolmaaktheid, - de allerschoonst
Begonnen stonde dooft haar troeblen gloed
In de gesmoorde luidheid van een klacht
Die zelf slechts eindigt in onvruchtbre slaap....

(Lang ligt hij stil in 't donker. Dan nadert van ver een gedruisch. Muziek wordt hoorbaar en een klatering van stemmen. Het zwelt aan tot onder zijn venster, een schaar van jonglingen trekt voorbij, en verwijdert zich. Hij hoort hun woorden:)

....Helle nachten overhuiven
Harten dronken van dien verren
Luister, - plukt de volste druiven
In den wijngaard van de sterren!

't Leven drijft de jonge lijven
Aan elkander: laat ze zuchten
In hun lusten, laat ze drijven
Op de deining der genuchten!

Juichend, joelend, sterredronken
Wekt een roep die slapen, droomen,
Tot de licht- en vreugddoorklonken
Schare: laat ze schielijk komen!

Sterker laat hun harten streven,
Vóór de vloed zich zal verspreiden
Over 't strand des doods en 't leven
Zich van 't matte lijf zal scheiden....

(Hij kan niet verder hooren. Hij staat op en ziet uit. Een verlangen is gewekt.)

O neen, o neen, ik weet wel wát ik wil,
Maar kán 't niet. Slaaf ben 'k in verledens boei
En krachtloos hem te breken. - Vluchtend lied,
Gij hebt mijn ziel verraden aan haar zelf.
Niet dít meer: dat de droom der goddlijkheid
Der menschen lichaam tot een stilte dwingt,
Die niet zijn eigen is, en dan zijn ziel
Als iets verachtelijks veracht, verwerpt, -
Dít wil ik: als een knaap in zee mij zelf,
Het hoofd naar voren, werpen in den stroom
Der vreugde, met mijn sterken arm zijn drift
Klievend, naar diepten duiken, om verjongd, -
Mijn hart verwijd als, hel van morgenlicht,
Een koel-doorwaaide wolkenlooze hemel, -
Daarna mijn lijf, een stralend feest van glans,
Te houwen tot een levend beeld van steen.
Dít wil ik: in de nacht der menschensmart
Onder het zuchtend loof dat zwol van leed,
Omdwalen naar de ver-verborgen bron,
Wier stem een snikken is omhoog ten trans, -
Waar, star juweel, een enkle ster in 't blauw,
Gestolten traan, een hooge koele spraak
Van 's levens weedom voert, - zijn diepste deel....
Ik wil mij van een vrouw in barensnood
Wegbuigen naar de sluimring van haar kind,
En luistrend naar het Roem-gejuich des volks
Den klaagzang hooren om den bittren dood
Die schoonste jeugd in 't zoetste bloeien smoort....
Dan wil ik scheppen, dat der moeder smart
Schreit in mijn marmer, zachtste kinderslaap
Waast over 't steen, geen steen meer, levend vleesch.
Ja, vleesch en sterflijk stof! Geen goden meer,

Voor ménschen zal mijn arbeid zijn, de mensch
Mijn één'ge god. Zijn kleine leven zal
Mijn grootheid zijn en dit mijn schoon geheim:
Dat beelden die 'k met godennamen noem,
O zoete scherts, slechts eeuwge menschen zijn,
Eeuwige kunst, maar rijk van menschlijkheid,
Gewrocht uit leven, vol van broozen droom.

(een stilte)

Maar nu, daar 'k zóó doorvoel naar wat ik haak,
Wat hurk ik nog in machteloosheid neer?
Kón 'k zoo verlangen, als mijn hand de macht
Niet in zich had om eenmaal 't werk: te doén?
O daad die draalt! Zweeft op de kentering
Van oud naar nieuw mijn hart naar 't oud terug?
Zoo scheur 'k mij los!
En toch, ik kan het niét,
Als 't opperst zalig-zijn in leed en vreugd
Niet éénmaal mij doorbruist. Ik voel 't. Mijn hart
Is groot, maar leeg. Nog niemand bracht mijn zelf
Naar 't altaar waar mijn hand het offren zal
Voor de andre, in wie 'k verreind, en overvol,
Tot nieuw gevoel en nieuwe kunst verrijs.
Er moet een warmte zijn die 't hart bevrucht..
Ik weet, ik zag naar menig mensch en ding
Maar vloeide er nooit mee saam. Door háár, door háár
Zal 'k overstorten in dien diepen vloed,
Door háár zal 'k deel zijn van die groote drift
Die als een golf de sterke harten draagt.
Haar gloed bevrucht mijn hart, mijn hart mijn hand,
Dán zal ik ééns, als de avond valt, in 't grijs
Der scheemring 't blank van mijn volmaakte kunst
Zóó schoon zien leven, dat mijn ziel bezwijkt
Van rijkdom en mijn lijf, vermoeid van zorg,
Zal zinken in den schoot dier rijpe slaap,

Die zijns gemoed en moede leden sust
Die 't hoogste doel bereikt: Zijn Werk, Zijn Daad.

Eenige maanden later. Vroegste middag. Praxiteles' werkplaats vol zonlicht en schaduw. Phrynè, naakt, poseert voor den kunstenaar, die stilzwijgend, met een uitdrukking van geestdriftige bevrediging op het gelaat, verderwerkt. Een straal der zon valt op zijn handen. Hij spreekt:

Praxiteles
De middag reeds, de hoogte van den dag...
Hoe ben ik, door mijn eigen rijkdom stil,
Een meer dat in den krater van een berg,
Doorgloeid van goudglans, roerloos in zijn doom
Van kleur en gloed en weelde, als aarde's ziel
Verzonken ligt. Ik ken mij zelf niet meer...
Gij deedt dit, lief? Gij kwaamt. En hier, mijn werk:
Hoe, hoe, uw schoonheid mijn'?

Phrynè
Ik weet het nauw.
Een plotslinge, onweerstaanbre drang, en 'k kwam...
Een leven van gedwongen lust. Eén droom
Waar 'k alles in bezat en weer verloor, -
Onwerklijk. Werklijk slechts de dorst. Daarna:
't Verhaal hoe, dwaas, een jonge kunstenaar
Schoonste hetairen uit zijn werkplaats wees
Om ver van stad, in de eenzaamheid van 't veld

Zijn werkdrift te verstikken in zijn klacht
Om onmacht...Eindlijk de avond, gister, saam
Met vrienden langs uw huis, toen één, met lach
Van spot, spelend een woord omhoogwierp, zwaar
Van lot dat zonk, en klonk: Praxiteles,
En mìj deed duizlen. Wanklend trad ik in,
En zocht, en riep een naam...

Praxiteles
En vondt een man,
Verteerd door weedom van begeerte, jong,
Eén hartstocht rondomboeid die hijgde naar
De groote stonde die haar gansch ontbond.
Ik hoorde een roep, en voor mij stond: een vrouw
Die zweeg, die zwijgend wegsloeg 't donker kleed
Van voor haar naaktheid, neen, geen naaktheid méér, -
Reeds hadden diep-wijde oogen duizlend zich
Verlore' in andre: doodstil stonden wij
Elkander tegenover, stil, en lang...

Phrynè
't Was of een vage droom me uit de oogen week,
Hij deinsde te uwaart, vloeide met u saam...

Praxiteles
Toen stortte mij mijn hartstocht naar u heen
En de armen rond u, kuste ik u. En dan,
Of dag na dag voor kussen openlag
En 't andre niet meer wachtte, boog uw lijf
Naar 't leger. Onze schaduws vloten saam,
Tot de avondvloed ook onzen blankren schijn
In ééne schaduwgolf verdonkren deed.
Wij hebben 't niet gemerkt. De gansche nacht
Dronk ik mijn leegheid aan u vol, en voelde

Hoe 'k sterk en rijp werd als een dracht'ge boom.
Gij naamt mij niets, gaaft duizendvoud mijn kracht
Terug. En ná die nacht, den morgen lang,
Van dat de dageraad uw schoonheid mij
Ontdekte - een wijkend wonder! - daar ik vóór
Den daagraad hijgde van haar werklijkheid,
Verrees ik, om 't tweevoudig-levend beeld
Te scheppen tot één hooge heerlijkheid.

Phrynè
Wild lief, kwam ik dan hier om dít te zijn:
Vrouw op uw leger, wellust voor uw lijf?
Was 'k niet gekomen, - dronken zelfbedrog
Dat mij mijn gaan vergunde - om nu, daar ge elk
Terugstiet uit den scherpen stiltekring
Van 't werk dat rustte, mìjne schoonheid die 'k
Als onverbeeldbaar schoon geprezen weet,
Te bieden voor de daadkracht uwer hand?
Zoet, zwelgend zelfbedrog! Want voor het eerst
Werden mijn zinnen door den zelfden storm
Die altijd langs mij ruischte meegevoerd,
En in dien duizeligen nederlaag
Van wie als vrouw niet, maar als schoonheid kwam,
Smolten door uw hartstochtlijk dringen bei
Ze in éénen oogwenk saam tot één geluk.

Praxiteles
En toen van morgen ge uit uw vreugderust
Ontwaakte, en dáár stondt, vóór mij, en zoo naakt
Als 'k u bezat, om, schoonheids droom'ge drang,
Mijn hand te drijve', ook toen nog week niet de een
Van de ander. Door uw mìjn geworden kracht
Leeft ge in mijn lichaam onverganklijk voort,
Een vrouw, een gloed. En die in mij weerkaatst,
Uw glans, uw schoonheid beeld ik in de stof

Uit drift van oog en hand. Zij leven saam,
Onscheidbaar, zij bewegen, weemlen, zweven,
Eèn, scheppende en geschaapne. Gij, gij zijt
Mijn kracht, mijn macht, mijn hartstocht en mijn drang,
Mijn volheid en vervulling.

Phrynè
Ik, dit al?
Hebt ge uit u zelf het niet, die me als een god
Liefhadt en nu mijn warme schoonheid, dronken
Van liefde en droom, gelijk een god herschept
Tot Aphroditès lichtende eeuwigheid?

Praxiteles
Een god schept uit zich zelf, een mensch bevrucht!
Wanneer ik ooit, moe van kleinmoedigheid,
Wetend de kracht in mij die scheppen kan,
Onmachtig in mijn wanhoops schaduw zat,
Dan wist ik dat één groote heete drang
Van liefde die in één lust gaf en nam,
Mijn hart ontbrak. Gìj hebt mijn ziel bevrucht,
Daar 'k vol nu, een gebonden eenheid ben.
Niet meer die vele vrouwen, elk haar déél
Van schoonheid brengend, dat ik zelf ze tot
Volmaaktheid smolt, - niet meer èn geest, èn ziel,
En lijf, èn drift gescheiden. Eéne kern,
Eén man, één vrouw, een vrouw die schoonheid is,
Een man die haar herschept tot de eeuwigheid...

Phrynè (*jubelend*)
Van Aphroditè!

Praxiteles
Aphroditè, ja,
Aarde's bevruchtster en der vaadren droom.
Die vreemde, ontzaglijke godin die nooit

Dan ónze nacht en ònzen dag bestond.
In mìjn beeld zult gij staan gelijk de vrouw
Om wie de jonglingen aan 't eind der tijden
Nog huivren als uit hen hun dorstge ziel
Zich heenstort naar uw schoonheids hooge glans.
Niets zal ik aan u toedoen dat gij zelf
Niet gaaft: mijn drang naar de eeuwigheid en, heet,
De ontroering waar ge uw vrouwlijkheid in hult
Als in een kleed van hel-doorzichtgen gloed.
Phrynè, mij zelf, als 'k oud ben en de dag
Bleeker dan nu zijn roode fakkel dooft
In 't meer der Westerkimmen, als ik moe
Mijn hoofd naar de aard buig, zal uw blanke vlam
Uit verren damp van jeugd het wonder zijn,
Dat levenslang mijn lichaam heeft doortrild.
En siddren zal 'k, als ik dit Nu gedenk.
Gij zult van mij niet wijken tot het laatst
Huivren van onze drift verwerklijkt is
In 't teeder steen. En dan, wij zullen nooit
Verdragen dat terzelfder stond een kracht
Minder dan deze in ons, voor déze kracht
Een hoon wordt, en in verren tempelschauw
't Volmaakte beeld zal staan van wat in òns
Verviel. Dan gaat ge. En om dit eenig doel:
Ons beeld, noemt geen, vol schroom, Praxiteles,
Die u niet eert, en uit den klank uws naams,
Phrynè, de wonder-zoete honing drinkt
Die, geurend van ons beider eeuwge lust,
Den smaak draagt van een groote onsterflijkheid.

Sully Prudhomme's gedicht ‘La Justice’
Door
C. Kramer

Aanvankelik was Sully Prudhomme voor menigeen bijna uitsluitend de dichter zijner teleurgestelde liefde. De elegiese gedichtjes zijner eerste bundels met ‘verzen broos als bloemen’ waren echter geen spontaan uit het hart gewelde, zoetvloeiende lyriese ontboezemingen zoals de *Méditations* van Lamartine, geen melodiese improvisaties. In deze melancholiese, idealisties en mystiek dromerige liefdespoëzie deed hij zich terstond kennen als een bedreven woordkunstenaar, gevormd in de school van Leconte de Lisle. Een nauwgezet en sober artiest, die zijn handwerk meesterlik verstond, geen amateur-dichter, was de schrijver van *le Cygne*.

Zijn allerintiemste ontroeringen, zijn zeldzaamste gewaarwordingen, zijn vluchtigste indrukken vertolkte hij, angstvallig getrouw, door woord, klank en ritme in zijn zo bij uitstek subjektieve poëzie. Voor het onzegbare, de niet onder woorden te brengen geheimen der ziel, zocht hij een kunstige en schone vorm. Daarom horen wij hem ook meermalen klagen, dat hij minder tekenen heeft dan ideeën en dat hij slechts kan stamelen als een klein kind. Doch terwijl hij aldus zijn eigen geestelik leven, fijn genuanceerd in zijn verzen ontleedde, gaf hij het overtuigend bewijs, dat hij, evenals Sainte-Beuve, veel kritiese zin en in hoge mate de gave der analyse bezat. Sully Prudhomme was meer dan een handig verzenmaker; hij was de

dichter van *la Vie intérieure*: een scherpziend, diep doordringend psycholoog, die niet alleen naar schoonheid, maar ook naar waarheid dorstte.

De wetenschap had hij lief als de poëzie. Zij alleen schonk hem de zekerheid, waarnaar hij hunkerde. Zij alleen wekte in hem het geloof aan een eindeloze voortgang. Zij ook deed hem vertrouwen stellen in de waarde en de grootheid van de mens. Met geestdrift begroette hij de grote moderne ontdekkingen en uitvindingen, welke hem met trots vervulden voor zijn geslacht en hoopvol de toekomst in deden staren. De helden, zo vaak ook de martelaren van het weten, ging hij verheerliken om, zo mogelik, zelf mede zijn naam te vereeuwigen in onvergankelike poëmen. De dichter van *le Zénith* wist zeer wel, dat zijn poëzie moeilik anders dan die van een denker en geleerde kon zijn.

Vast overtuigd, 'dat men aan het vers, behalve alle gevoelens, ook bijna alle gedachten kan toevertrouwen', orienteerde hij zijn poëzie al meer en meer in één zelfde richting, die der wetenschap. Weldra ontweek hij zelfs de geduchtste problemen niet, welke de denkende, navorsende mensheid zich gesteld heeft, die, welke betrekking hebben op ons lot en onze bestemming. Mochten andere dichters de wetenschappen vlieden, hij, begerig om zich met haar te meten, zocht ze op ('...je les invoque et les provoque').

Hier waren bijna onoverkomelike moeilikheden te overwinnen, maar hier was ook een schone triomf te behalen. En dat trok hem onweerstaanbaar aan. Zo besloot hij, eerzuchtig dichter, wetenschap, filosofie en poëzie te versmelten tot een groots, harmonies geheel. De Franse letterkunde wilde hij verrijken met een groot wetenschappelik en filosofies poëem. Een dichter der wetenschap zou en moest hij worden: de Franse Lucretius.

I

De droom van André Chénier zou dan eindelik in vervulling komen. André Chénier, die Helleen uit de eeuw der Encyclopedisten, die geleerde kunstenaar, die achttiende-eeuwse wetenschap gehuld zag in het licht van antieke schoonheid, André Chénier had reeds met dichterlike geestdrift gewezen op het

heerlik schoon, onbetreden gebied, dat zich in een eindeloos perspectief voor het oog van de dichter-geleerde zou ontrollen. Hij had reeds gevoeld, dat de Natuur zoals die zich aan de moderne dichter openbaarde, de ontzaglike waarheid, een veel grootser en machtiger schoonheid bezat dan de schitterende verdichtsels der Griekse mythologie. Het werd tijd, ‘dat men de dwaling bande van het hof van Apollo en dat Calliope, leerlinge van Urania, haar gulden lier op een edeler toon stemmend, Newton liet spreken in de taal der goden.’

Poëzie en wetenschap omvatten immers geen twee geheel gescheiden gebieden. Integendeel! Nauw verbonden, dienen zij steeds voeling met elkaar te houden. Van de vooruitgang der wetenschap moet de poëzie kunnen getuigen. De nieuwe ontdekkingen mogen wel allerminst haar blik ontgaan:

> Tous les arts sont unis: les sciences humaines
> N'ont pu de leur empire étendre les domaines,
> Sans agrandir aussi la carrière des vers.
> (*L'Invention*).

Dat leren ons de Ouden zelf, die reeds in hun onsterfelike werken hun denkers en geleerden volgden. Want leeft in Homerus nog altijd het volmaakte beeld van het wilde, wordende, heroïese Griekenland, Griekse denkers - Democritus, Plato, Epicurus, Thales - wezen Vergilius al van verre de geheimen van een voor hun oog nog al te omsluierde natuur. Zo moesten ook tans de dichters zich door hun geleerden laten leiden langs nieuwe, ongebaande wegen. Laten zij nu eens hun inspiratie zoeken bij Torricelli, Newton, Kepler, Galileï. Laat het ook hun streven zijn verzen te maken even schoon van vorm als die hunner onovertroffen Griekse en Latijnse modellen, maar ingegeven door moderne levensinzichten en moderne wereldbeschouwingen. Dit nu is de zin van het bekende, kristalheldere vers:

> Sur des pensers nouveaux faisons des vers antiques.

Zelf wilde hij het voorbeeld geven aan de latere dichters. *Hermès* zou het groot cosmogonies en sociologies poëem heten, waarop hij zijn roem dacht te zullen grondvesten. *Hermès* - dat men wel eens het epos van het filosofies enthousiasme heeft

genoemd, - *Hermès*, zijn trouwe gezel in vreugde en smart, zijn dierbaarste schat, zou eens getuigen van zijn volharding en vlijt. Al sedert jaren droeg hij het met zich om, en dag en nacht hield het hem bezig. Dit werk moest zijn levenswerk worden. Doch de jonge, onstuimige dichter liet zich meesleuren door de wilde, woeste maalstroom der Franse Revolutie. Het begonnen werk zou hij niet voltooien. Alleen enkele schone fragmenten zijn tot ons gekomen. Die weinige fragmenten echter zullen nog lang doen spreken van de grootheid van de opzet.

Dat het beeld van deze fiere, nobel voor het recht strijdende en stervende dichter de schrijver van *la Justice* soms voor de geest had gezweefd, we zouden het allicht hebben gegist. Maar in de epiloog roept hij hem aan, hem begroetend als de meester, die vóór hem de poëzie in dienst der waarheid durfde stellen. Zelfs had hij er over gedacht, gelijk blijkt uit een brief, gedateerd van 5 Februarie 1877, of hij de sonnetten in zijn gedicht niet in de mond zou leggen van een persoon, die hij ter ere van André Chénier, André wilde noemen:

> Ce nom d'André m'avait aussi plu comme étant le prénom d'André Chénier, qui a conseillé de faire des vers antiques sur des pensers nouveaux, et qui avait commencé un poème sur la nature, où il tentait l'application de la poésie à l'expression de la vérité. Je me proposais même d'expliquer ce choix dans une note en ecartant, bien entendu, toute prétention à faire parler André Chénier lui-même....

Gaf André Chénier hem de methode aan, die de dichter der wetenschap te volgen had, Lucretius diende hem tot voorbeeld. Lucretius toonde hem, dat men in verzen niet slechts dromen, maar ook bewijzen kan, dat poëzie en logica wel degelik met elkaar zijn te verbinden en dat men zelfs over de meest abstrakte en techniese onderwerpen schone verzen kan schrijven. Aan Lucretius dus wilde hij het geheim ontrukken het vers aan de idee ondergeschikt te maken (‘le secret d'assujettir le vers à l'idée’).

Ter oefening vertaalde hij in Franse verzen - en met angstvallige nauwkeurigheid! - het eerste boek van diens gedicht over de Natuur. Aan deze vertaling liet hij een biezonder om-

vangrijk voorbericht voorafgaan, waarin hij, naar aanleiding van de door Lucretius verdedigde atomenleer - die hij terloops weerlegt - breedvoerig zijn eigen filosofiese begrippen ontvouwt. Dit op negentienjarige leeftijd geschreven *Préface à la Traduction de Lucrèce* noemt Hémon dan ook, in zijn belangwekkend werk *la Philosophie de Sully Prudhomme*, des dichters *Discours de la Méthode*.

Al vroeg had het genie van Lucretius hem zijn bewondering afgedwongen. En steeds was hij tot hem teruggekeerd als tot de beste leerschool. Van de Latijnse dichters was Lucretius immers de mannelikste en tegelijk ook de nauwkeurigste. In het Pantheon van grote mannen, dat hij in zijn verbeelding had opgebouwd, een stralende, bestarde tempel, plaatste hij hem dan ook ter rechter zijde van Plato.

Voor het plasties talent van Lucretius kon Sully Prudhomme, die door de school der Parnassiens was gegaan, geenszins ongevoelig zijn gebleven. Wat Epicurus zijn volgelingen had onderwezen, dat beeldde Lucretius uit, met stoute verbeelding. De talloze, in de oneindige ruimte warrelende atomen zag hij met zijn zienersblik bewegen, alsof het duidelik zichtbare, levende wezens waren. Zeer juist is daarom van een Frans moralist de opmerking, dat Lucretius zich interesseert voor zijn atomen als Homerus voor zijn helden[1)].

Hoeveel meer echter moet de psycholoog van *la Vie intérieure* getroffen zijn door de gevoelens, welke deze hartstochtelike Romein in zijn poëem had gelegd! Met welk een geestdrift toch begroette Lucretius de bevrijdende wetenschap, die Epicurus hem bracht! En met welk een halsstarrige volharding worstelde hij met de ruwe, ongepolijste Romeinse taal, die zich voor zulk een stof niet wilde lenen! Maar met welk een gevoel van weelde ook herdacht hij de kalme, in studie doorwaakte nachten! En hoe groot was niet zijn verering voor Epicurus, de groote meester!

Die geestdrift, die hartstocht, die verering, zij waren oprecht en waar. Zijn geluk stond immers op het spel! Het ging om zijn rust. Hij streed voor zijn innerlike vrede. Vandaar zijn

1) Martha, *le Poème de Lucrèce*, blz. 263.

hartstocht voor de studie, zijn onwankelbaar vertrouwen in de onveranderlike wetten der natuur en zijn aan aanbidding grenzende verering voor Epicurus, die verdienstelikste der stervelingen! Vandaar ook zijn woede, zijn woeste, ongebreidelde toorn tegen een wreed, kinderachtig en schrikaanjagend bijgeloof, dat zijn en aller rust steeds bedreigde. Vandaar ook zijn sombere welsprekendheid, zijn voor niets terugdeinzende durf, zijn minachtende trots, die geen tegenspraak duldt.

Er huivert vrees in deze poëzie. Vrees, dat zijn zo pas gewonnen vrede verstoord zal worden door eerzucht, hartstocht of godendienst. Vrees, dat iets hem zou kunnen verdrijven uit het serene verblijf der wijsheid. Er leeft een mens in dit poëem. Over deze verzen gaat de machtige adem ‘ce grand souffle d'indépendance’ van het genie dat de dichter van *la Justice* met zijn enthousiasme vervulde.

Met de bange onrust van Lucretius heeft ook Sully Prudhomme aan de wetenschap de oplossing gevraagd van problemen, die hem zeer na ter harte gingen. Zijn gedicht diende dan ook minder om te verheugen dan om de belangstelling op te wekken van enkele verontruste geesten.

Met het weten was de twijfel gekomen, en de twijfel was hem ondragelik:

> Le doute est douloureux à trainer, comme un deuil.

De sluier, welke de grote raadselen des levens dekt, had hij even opgelicht gezien. Nu moest hij alles weten, de ganse waarheid ontdekken, wilde hij zijn gemoedsrust herwinnen. Maar het geduld en de berusting van de geleerde waren hem, de dichter, vreemd:

> Une indiscrète fente au rideau s'est ouverte:
> Ma fièvre de tout voir ne se peut plus guérir;
> Je ne supporte pas la demi-découverte,
> Il me faut maintenant deviner ou mourir.
>
> Car le poète, lui! cherche dans la science
> Moins l'orgueil de savoir qu'un baume à sa douleur.
> Il n'a pas des savants l'heureuse patience,
> Il combat une soif plus âpre que la leur.
> (*La Justice*, *Prologue*).

Vurig wenste hij ze terug, de kalme nachten van de Chaldeeuwse herder, het eenvoudige, naïeve geloof dier eerste tijden, dat de wetenschap de geleerde dichter voor immer ontnomen had. Zacht tintelden de sterren aan de donkerblauwe hemel. Maar hoe kon men tans nog, terwijl de geleerden, koud, ongevoelig, hun schrikwekkende, illusie-rovende werken voortzetten, bidden, dromen, zingen, lief hebben! Godsdienst, droom, poëzie en liefde, de wetenschap had het alles weggevaagd met het azuur van de hemel. Wel mocht de peinzende dichter zuchtend uitroepen:

> Plus de hardis coups d'aile à travers le mystère,
> Plus d'augustes loisirs! le poète a vécu.
> Des maîtres d'aujourd'hui la discipline austère
> Sous un joug dur et lent courbe son front vaincu.
>
> Il les croit forcément, qu'il sache ou qu'il ignore
> Où leur propre croyance a trouvé son appui;
> La Nature est la même et lui sourit encore,
> Mais il ne la voit plus que par eux, malgré lui.
> (*La Justice*, *Prologue*).

Vroegere dichters hadden de natuur, al naargelang van hun stemming, verheerlikt of gevloekt; Sully Prudhomme prijst noch laakt haar. Hij speurt enkel haar wetten na, ten einde haar werken naar billikheid te kunnen beoordelen.

Smartelik getroffen door de ontzetting van oorlog en burgerkrijg, nog onder de indruk der verschrikkingen, welke hij pas had bijgewoond, ziek naar lichaam, maar zieker nog naar geest, dorstte hij meer dan ooit naar recht. Was er in de Natuur rechtvaardigheid? Zeker, zij was ongevoelig voor onze noden en smarten. Zij was voor ons geen milde voedster, geen verhevene, welwillende moeder. Zij werkte voor zich zelf en niet voor ons. Wezenloos lacht haar groot blauw oog ons toe, en zij rilt niet als de mens in haar armen sterft.

Vigny had hetzelfde reeds in onvergetelike verzen verkondigd. Maar niet zo spoedig als de dichter van *la Maison du Berger* keert Sully Prudhomme zich in toorn en verontwaardiging van haar af. Was er dan werkelik in haar niets, dat beantwoordt aan ons gevoel van recht? Dat moest hij weten, het kostte wat

het wil. Haar moest hij tot iedere prijs het grote geheim ontwringen:

> Et dussé-je, si rien ne t'entame, ô Nature,
> Sphinx horrible et charmant, te prendre à la ceinture,
> Et dans un cri forcé t'arracher ton secret,
>
> Corps à corps avec toi je lutterai sans trêve!
> A nous deux maintenant! Parle, me voilà prêt,
> Je ne suis plus l'CEdipe alangui par le rêve.
> (*La Justice*, *le Veille*).

Moedig aanvaardde hij de erfenis van het verleden, het werk van vroegere denkers voortzettend. Hoofd en hart waren echter verdeeld, en bij de dichter meer dan bij iemand ter wereld. Zijn streven zou het zijn die beiden, op welker aloud verbond ieder geloof berustte, weer met elkaar te verzoenen. Dan eerst zou hij zich uit de diepten van het pessimisme, waarin hij lag verzonken, kunnen opheffen tot de lichtere sferen van een betrekkelik optimisme.

Zo waart ook hier een grote geest rond, angstig zoekend in een ondoordringbare, benauwende duisternis. naar het heetbegeerde, heil en redding brengende licht. Daardoor kreeg bij hem, als eertijds bij de stoere Romeinse dichter, de dode, kleurloze stof gloed en leven. Daardoor ook bleven zijn verzen even diep van gevoel, als zij zwaar werden van gedachte.

Ook in zijn wetenschappelike poëzie was hij zeer subjektief. Het is daarom nodig, dat wij wijzen op zijn zo komplexe persoonlikheid. We dienen te weten, welk een weefsel van tegenstrijdigheden hij was en hoe bij hem de gevoelsmens in verzet kwam tegen de verstandsmens.

Sully Prudhomme was een uiterst teer- en fijnvoelend dichter, die zich al meer en meer overleverde aan een overmatige geestelike arbeid; een stille, peinzende dichter, die te veel gevoeld, gedacht en gedroomd had om zich niet bedreigd te achten door een totale verlamming van de wil. De analyse, die elke opkomende neiging tot het spontane handelen onderdrukt, doofde ook in hem de energie, nodig voor het reële, dadenrijke leven, dat hem aantrok. Hij was een idealist, maar

ook een geleerde, die er vermaak in scheen te scheppen zijn liefste illusies voor immer te verstoren. Hij was een mysticus, in wie de wetenschap het onontbeerlike geloof verstikte. Hij was een psycholoog, die maar al door woelde en wroette in het eigen gewonde hart, broos en teer als de vaas, welke men niet mocht aanroeren, daar ze gebarsten was. Evenwel bij al deze kontrasten bleef hij een wijze, altijd strevend naar het onvergankelik schone, goede en ware, het eeuwige en onveranderlike, het onzelfstandige, dat dood en vernietiging trotseert.

Gevoelig als hij was, raadde hij als bij intuïtie de smarten van anderen. Hij voelde ze zó intens mee, dat hij ze als het ware zelf onderging. Het doffe lijden van dieren, planten en dingen kende hij. Zijn medelijden breidde hij uit over alles wat geest en leven was:

> Des maux plus grands que moi, que j'ai peine à décrire,
> M'obsèdent; peine étrange et dont on peut sourire!
> Mais de tout refléter j'ai le triste pouvoir:
> Tout l'abîme descend dans le moindre miroir,
> Et tout le bruit des mers tient dans un coquillage.
> Est-ce ma faute, hélas! si ma pitié voyage,
> Si je peux réfléchir dans un seul de mes pleurs
> Un théâtre infini d'innombrables malheurs,
> Si toutes les douleurs de la terre et des mondes
> Font tressaillir mon âme en ses cordes profondes?
> (*La Justice*, *VIIIe Veille*).

Hij stond in zulk een nauwe gemeenschap met de natuur, dat hij het hart van het heelal ook in zich voelde kloppen. De metaphysiese dromen en vervoeringen van een Amiel, dat opgaan in het oneindige, vinden wij ook bij hem. Dan verloor ook hij het bewustzijn zijner individualiteit. Dan verzonk ook hij zozeer in het kontemplatieve denken, dat hij zich geheel met de omringende wereld vereenzelvigde *(Pan)*. Dan werd hij bijvoorbeeld de bloem, die hij aanschouwde *(la Pensée)*.

Zulk een toestand van geestelike verdoving kon slechts tijdelik zijn. Maar hij haakte, zoals ook Amiel, naar een duurzamer, inniger vereniging met de natuur, waarvan hij echter de onmogelikheid gevoelde. Des te meer kwelde de dichter der *Solitudes* zich dan met de gedachte aan de morele eenzaam-

heid, die aller deel moest zijn, van af de bloemen tot aan de sterren. Want overal is er immers overeenkomst, verwantschap, affiniteit. En wat elkaar gelijkt, toont een onweerstaanbare drang om elkaar te naderen. Die nadering echter blijft steeds denkbeeldig. Bij zo'n graad van gevoeligheid worden de banden, die ons met andere wezens verenigen, inderdaad tot ketenen, die wonden *(les Chaînes)*.

Zo vervolgde hem dan het visioen van de ganse schepping, zuchtend onder een eindeloze ellende, en mateloos was het medelijden, dat hem had aangegrepen; medelijden voor de mensen, medelijden voor de dieren, medelijden ook voor de planten, medelijden zelfs voor de dingen! Alles lijdt en alle lijden grift zich in het hart van de dichter, er een bloedig, voor immer onuitwisbaar stempel achterlatend. Daarbij voege men al het lijden van het verleden en al het lijden van de toekomst. Door dit lijden reiken de heengegane geslachten ons de hand en wij de komende geslachten: Dit lijden is de band der eeuwen.

Sully Prudhomme hoorde, de eeuwen door, de stervenskreet van een arme werkman der hoge pyramiden, een jongeling, die bezweek onder de al te zware last, welke men hem had opgelegd *(le Cri perdu)*. Die smartkreet, de samenvatting aller klachten en zuchten, welke al maar door van de aarde opstijgen, heeft, drie duizend jaar, weerklonken onder het onbeweeglike azuren-gewelf der stomme hemelen. En nog altijd wacht de mensheid op antwoord. Waarom dan toch dat onverdiende lijden? Waarom die algehele en eindeloze ellende? Zijn recht en rechtvaardigheid dan slechts niets zeggende woorden, holle, lege klanken? Toch verzekert het hart met nadruk, dat er recht moet zijn. Doch hoe kan de geleerde zich tevreden stellen met de verzekering van het naïeve, simpele geloof! En nodigt ook het voelen niet tot denken uit?

> Sentir à penser me convie,

klaagt, peinzend, de geleerde dichter.

Laten wij derhalve solieder bewijzen zoeken. Dat de rede, voorgelicht door de wetenschap, aantone, wat het hart gevoelt! Helaas, waar het hart bevestigde, ontkende veelal de rede. Een

konflikt tussen hoofd en hart, tussen verstand en gevoel was onvermijdelik geworden. De innerlike strijd, die zich nu bij de dichter ontspon, duidde hij zelf aan in de volgende regelen van *la Justice*:

> En moi-même se livre un combat sans vainqueur
> Entre la foi sans preuve et la raison sans charme.

Die strijd van verstand en gevoel had Vigny in zijn wijsgerige romans, *Stello* en *Daphné*, symbolies voorgesteld door tegenover de ziekelik-gevoelige Stello de koel-redenerende Docteur Noir te plaatsen[1]. Iets dergelijks deed ook Sully Prudhomme, toen hij in *la Justice* tegenover elkaar stelde de analyserende, naar waarheid strevende Zoeker (le Chercheur) en de intuïtiefgelovende, om poëzie en schoonheid roepende Stem van het hart (une Voix). Beurt om beurt laten de beide elkaar bestrijdende stemmen zich horen: de een in de strenge vorm van het sonnet, welke zich het best liet aanpassen bij de ernst der te formuleren gedachten; de ander, luchthartig en opgewekt, in een lichtere, vluggere strofenvorm. Een belangrijk gedeelte van het gedicht is op deze wijze opgebouwd; is als het ware één lang uitgerekte dialoog geworden, een twistgesprek van de beide personen, die in de schrijver leefden, maar die voor ons uitnemend de geest van het krities onderzoek en de spontane uitingen van het gevoel symboliseren.

Meer misschien nog dan het abstrakte en het wetenschappelike van de inhoud, heeft het ongewone van de vorm menig lezer in zijn vooroordeel tegen dit gedicht versterkt. En toch hoe gekunsteld en gezocht deze inkleding ons ook moge voorkomen, voor de dichter zelf was ze ongetwijfeld de natuurlikste, daar ze in overeenstemming was met zijn aard, zijn talent en zijn kunst.

Deze vorm doet ons denken aan een drama. Het drama, dat er zich in *la Justice* afspeelt, is het levensdrama geweest van Sully Prudhomme, de dichter, die een geleerde was. Het drama van de gedachte, de schepping van Vigny, vinden wij hier onder

1) Zie mijn opstel in *De Gids* van 11 Oktober 1914: *Een nieuwe roman van Alfred de Vigny*.

andere vormen, vernieuwd en verdiept terug. Daarom ook kon dit zo roerende en soms zo tragiese gedicht wellicht het meesterwerk van Sully Prudhomme zijn.

II

Niet terstond leert men een gedicht, dat zulk een verrassende rijkdom van gedachten bevat, naar waarde schatten. Men moet het al herhaalde malen en met alle aandacht gelezen hebben, eer men tot het inzicht komt, dat dit een werk van meer dan gewone betekenis is, ten volle de inspanning waard, die het van de lezer vergt.

Wie echter een gedicht alleen dan mool kan vinden, wanneer het zijn oor streelt met muziek van woorden, zal het wel spoedig onvoldaan ter zijde leggen. Want vaak klinken de verzen hier, zo al niet onwelluidend, dan toch hard en stroef. Zelden zullen ze u door hun klank in een bepaalde stemming brengen.

En wie in een gedicht slechts de bevrediging zoekt van zijn honger naar een schitterende, bloemrijke stijl, zal het al evenmin veel kunnen genieten. Want schaars zijn er de beelden.

Toch is het gedicht *la Justice* wel degelik schoon te noemen; het bezit die strenge schoonheid, welke zich het best laat aanpassen bij een wetenschappelik en wijsgerig kunstwerk. De dichter was van oordeel, dat de zuivere gedachte in haar naakte eenvoud al zó schoon is, dat zij zich niet behoeft te tooien met een gewaad van geleende pracht. Het keurslijf van de metafer heeft zij niet van node.

Werkelik is hij er in geslaagd - wie weet ten koste van hoeveel moeite! - verzen te schrijven, die zó treffend juist zeggen, wat zij moeten zeggen, dat zij als het ware tot medailles geslagen gedachten zijn, gelijk de spreekwoordelik geworden verzen in de treurspelen van Corneille. Vaak wordt er in spreukvorm een morele gedachte in uitgesproken. De volgende regel bijvoorbeeld zou men willen rangschikken onder de *Maximes* van La Rochefoucauld:

> C'est l'intérêt du coeur qui pousse au sacrifice.

Vooral zijn pessimisme heeft hem hier goed gediend; meer-

malen worden wij herinnerd aan dat sombere gedicht, dat *le Voeu* heet:

> L'Amour avec la Mort a fait un pacte tel
> Que la fin de l'espèce est par lui conjurée.
> Meurent donc les vivants! la vie est assurée:
> L'Amour dresse, au milieu du charnier, son autel!

In sommige verzen geeft hij de korte, bondige formulering ener wetenschappelike ontdekking:

> Le ciel s'évanouit quand la raison se lève:
> Les couleurs n'y sont plus que de subtils frissons,
> Et toute sa splendeur a moins d'être qu'un rêve[1)].

In andere weer resumeert hij, met sierlike nauwkeurigheid, een wel beredeneerd oordeel over enig geducht filosofies probleem, zoals bijvoorbeeld dat van de vrije wil:

> Tout ce qu'un être veut, son propre fond l'ordonne;
> Mais l'ordre, irrésistible à son insu, lui donne
> Le sentiment flatteur qu'il est sollicité.
>
> Ainsi la liberté, vaine horreur de tutelle,
> N'est que l'essence aimant le dernier joug né d'elle,
> L'illusion du choix dans la nécessité.

Volstrekt enig in de Franse dichtkunst schijnt mij deze vorm, waarin de gedachte zich hult als in een blank, onstoffelik kleed. Uit deze doorzichtige stijl straalt klaar en kil het koude licht der ideeën.

Ontegenzeglik is dit reeds kunst. Maar Sully Prudhomme paart aan zijn kunstzin meestal zijn gevoel en zijn verbeelding. Dan levert hij wezenlike en soms ook zeer verhevene poëzie.

Zelfs in de meest abstrakte sonnetten verlaat de dichterlike verbeelding hem niet. Veel verder dan de zichtbare en tastbare wereld draagt zij hem. Want de geleerde doet zij dwalen over

1) '....car ce sont tout simplement, d'après les plus récentes recherches sur ce phénomène, les poussières de l'atmosphère qui colorent en bleu le firmament, qui peignent aussi l'admirable décor des couchers de soleil. Ainsi nos perceptions sensibles nous illusionnent' (*Que sais-je*? blz. 229).

de onmeetbare velden van tijd en ruimte en de wijsgeer laat zij duizelig staren in de blauwe afgronden der oneindigheid. Zowel naar het wisselend spel der atomen als naar de allereerste zon, ‘de vader en zaaier van talloze sterren,’ richt zij zijn blik. Nu eens voert zij hem terug naar het grijs verleden, de tijden, voor de eerste ogen zich voor het zonlicht ontsloten en voor de eerste hersenen met haar ideeën zich vormden; en dan weer verplaatst zij hem naar de verre toekomst, wanneer de mensheid, aan het einde harer lange loopbaan gekomen, haar volmaakte en allerlaatste type bereikt zal hebben.

Door haar ook het lijden der planten lijdend, voelt hij, hoe talloze tere kiemen langzaam verstikt werden door de reusachtige en dichte wortels van de varen. Daar, in die stille strijd, was het zwijgen een onmacht om te kermen.

Spreekt hier reeds het gevoel van de dichter, luider nog laat het zich horen, als hij van het rijk der planten overgaat naar dat der dieren. Daar vallen ook, in een meedogenloze worsteling, de zwakken, zonder ophouden, ten offer aan de sterken, zodat de ruimte wel vol moet zijn van het gillen der zwakken:

> L'espace est plein des cris par les faibles poussés.
> Comme à travers la nuit geignent les vents d'automne,
> Sans cesse monte au ciel la plainte monotone
> De ces vaincus amers, pleurants, ou courroucés.

Eindelik ook tot onze maatschappij opklimmend, gedenkt hij in een sonnet, het roerendste wellicht, dat zijn medelijden hem ingaf, de arme doden en het lang geleden onrecht, hun door een stiefmoederlik lot voorbeschikt. Wat baat hun, de armen, die slechts geboren werden om te lijden, te haken naar het betere en te verdwijnen, het beloofde land der toekomst, dat zij nimmer mochten betreden! Niets toch kan een welvarend en voorspoedig nageslacht voor hen doen, de te vroeg geborenen, wier graven zelfs hol klinken:

> Nous prospérons! Qu'importe aux anciens malheureux,
> Aux hommes nés trop tôt, à qui le sort fut traître,
> Qui n'ont fait qu'aspirer, souffrir et disparaître,
> Dont même les tombeaux aujourd'hui sonnent creux!

Hélas! leurs descendants ne peuvent rien pour eux,
Car nous n'inventons rien qui les fasse renaître.
Quand je songe à ces morts, le moderne bien-être
Par leur injuste exil m'est rendu douloureux.

La tâche humaine est longue, et sa fin décevante:
Des générations la dernière vivante
Seule aura sans tourment tous ses greniers comblés;

Et les premiers auteurs de la glèbe féconde
N'auront pas vu courir sur la face du monde
Le sourire paisible et rassurant des blés.

Als in de tere gedichtjes zijner eerste bundels toont de schrijver van *la Justice* zich ook hier een groot elegies dichter. Nog zouden we kunnen wijzen op de melancholie, die hij over dit gedicht heeft verspreid, wanneer hij er het verdwijnen van zovele dierbare illusies betreurde:

Le masque se déchire et par lambeaux s'envole.

Maar zijn schoonste inspiratie dankt hij toch zijn wetenschappelik en filosofies enthousiasme, dat hem in een onvergetelike triomfzang de waarde en de grootheid van de mens deed verheerliken. Daar heeft inderdaad Urania, zoals André Chénier dat eens droomde, de dichter op ongekende paden geleid.

De wetenschap heeft zijn poëzie indrukwekkend gemaakt; de metaphysiese angst maakte haar bijwijlen tragies, maar ook subliem. Evenals de grote Jansenist heeft hij gehuiverd bij de aanblik van die stille, lege ruimten, die geen einde kennen:

En vain je les veux fuir, l'espace plus obscur
Me suit plus effrayant, comme un cachot sans mur,
Et j'y vois en silence errer les nébuleuses
Comme des vols épars de graines douloureuses!

En de eeuwige problemen, het dubbele mysterie van de oorsprong en de bestemming aller dingen, hebben zich ook voor zijn dichtersgeest opgericht in hun ontzagwekkende majesteit. In dit gedicht worden we soms aangegrepen door de lyriek van een groot mysties denker: de lyriek van Pascal.

‘O ma Muse, debout! suivons de compagnie
La Science implacable, et, degré par degré,
Voyons si de partout la Justice est bannie,
Ou quel en est le siège et l'oracle sacré!’

had de dichter in de proloog zijn Muze toegeroepen. Doch de Muze aarzelde hem te volgen. Voor zulk een taak deinsde zij, ontsteld, terug. Hoe zou zij de traag voortschrijdende denker kunnen begeleiden! Haar waren de hoge, wilde vluchten over de onmeetbare blauwe velden der oneindigheid met de mysterieën van het onbekende, het zweven op brede wieken in het gebied van droom en verbeelding; niet het kruipen en tasten der omzichtige, bedachtzame, aarzelend voortsluipende wetenschap. Toch verlochende de denker zijn dichtersnatuur niet. Want noch de aandrift van zijn gevoel noch de macht van zijn verbeelding heeft hij duurzaam weerstand kunnen bieden.

Dit neemt niet weg, dat poëzie en kunst slechts de tweede plaats in het gedicht innemen; de eerste plaats komt de rijke inhoud toe. *La Justice* is ongetwijfeld een kunstwerk; een dichtwerk is het ook; maar veel meer nog is het een wetenschappelik en een wijsgerig werk, geschreven door een van Frankrijks voortreffelikste denkers. Laten we het derhalve als zodanig nader beschouwen.

Alleen naar de stem van het verstand wilde hij luisteren, de zoekende, op de wetenschap vertrouwende dichter, die zijn zangen *Veilles* noemde, omdat hij er in neerlegde het resultaat zijner nachtelike overpeinzingen. Met de schitterende schijn der dingen kon hij zich niet langer tevreden stellen; tot hun wezen, hoe kleurloos en naakt het ook mocht zijn, wilde hij doordringen. Het hart derhalve het zwijgen opleggend, ving hij zijn ontnuchterend onderzoek aan. Met een onverbiddelike dialektiek, geschraagd door niet te weerleggen feiten, tracht hij in het eerste gedeelte van het gedicht - dat de betekenisvolle titel draagt *Silence au Coeur* - het overtuigend bewijs te leveren, dat nergens op aarde recht bestaat en dat alles er op wijst, dat het overal elders evenzeer afwezig is.

Reeds merkten wij op, hoe hij de algemene strijd om het

bestaan, die de onderscheidene soorten, hier stil, daar luidruchtig, met elkaar voeren, in hetzelfde licht zag als een Darwin. Zowel in de planten- als in de dierenwereld woedt een verdelgingskrijg, waarin steeds onrechtvaardig de ruwe kracht zegeviert. Maar de mens maakt dit ten hemel schreiende onrecht nog erger, daar hij niet slechts doodt door honger gedreven, maar ook zonder noodzaak, enkel uit lust om te doden. De dieren, die toch ook hun gevoel hebben, rekent hij niet mede onder zijn naasten: de jacht noemt hij een edel vermaak. Doch waar blijft hier de moraal? Is onze hooggeprezen moraal dan slechts een afspraak van medeplichtigen? Waarlik, dan is alleen de anthropophaag onpartijdig en oprecht!

Ook in de soorten zelf worden de verhoudingen van de individuën onderling geenszins door hun rechtsgevoel bepaald. Zo de ene wolf de andere spaart, dan is het alleen uit berekening ter verzekering van eigen veiligheid. De zucht tot zelfbehoud doet hem instinktief aldus handelen. En dit egoïsme schrijft ook ons, bewust of onbewust, al onze daden voor. Waarheen het instinkt het dier drijft, daarheen leidt het verstand de mens. Deugd, verdienste, zelfopoffering, vrìendschap, broedermin, liefde, moederliefde, niets kan de toets ener genadeloze analyse weerstaan. Evenals La Rochefoucauld wijst ook onze dichter op het egoïsme, dat zelfs in onze edelste en reinste gevoelens en gedachten schuilt. Wanneer hij bijvoorbeeld over de liefde spreekt, die hij onlangs nog met het idealisme van een Petrarca en een Lamartine bezongen had, maakt zijn pessimisme hem tot de welsprekende tolk van de theorieën van Schopenhauer.

Overal ook in de maatschappij der mensen heerst met het schaamteloos egoïsme het onduldbare onrecht. De sluwe list paart er zich met het ruwe geweld tot een voortdurende vertreding van de rechten der zwakken. Niet het minst openbaart dit zich in de gewapende konflikten der staten, waardoor het ene ras zich wil verheffen ten koste van het andere. En moge een beslissing, welke een oorlog tussen twee naburige volken brengt, ook rechtvaardig schijnen, zulk een vonnis, door moord gewezen, zal toch altijd onzedelik blijven. Toch roept elk der strijdenden in zijn kerken en kathedralen God aan tot medeplichtigheid:

Chaque ennemi par l'autre est devant Dieu cité;
Mais le juge est suspect dans chaque cathédrale,
Où l'encens le provoque à la complicité.

Hoe zou ooit de zuivere naastenliefde hen tot elkaar kunnen brengen, mensen die door aard, talent en stand zozeer van elkaar verwijderd zijn, dat wanneer zij elkaar naderen, zij als hatende, minachtende vreemdelingen tegenover elkaar komen te staan! Niet zin voor recht, maar een welbegrepen eigenbelang, bracht de burgers in een staat tot elkaar. Noodzaak alleen doet de staten opkomen, bloeien en weer ten onder gaan. Ieder wil er heersen, op de een of andere wijze. Rijk en arm, vorst en volk, dichters en wijzen, allen willen tot macht, eer en aanzien geraken; allen hunkeren met een al te trots begeren naar onbereikbare schatten als naar een gouden schaal, die op de bodem der zee rolt, onder het diepe slijk. Zoet fluistert hier de stem van het hart: Die gouden schaal van het verlangen, naar al het oneindige gestrekt en waarin de eeuwen beurt om beurt haar schatting bij de nektar storten, wordt ons aangeboden, komt ons rechtens toe, want wij alleen kunnen haar grijpen. Ons past het niet, ze haast boordevol af te stoten en omver te werpen.

Maar de dichter heeft zijn blik reeds van de aarde afgewend naar het nachtelike, met sterren bezaaide uitspansel. Doch die sterren, wier zacht, bleek schijnsel de eenzame peinzer eens troostend sprak van een goddelike almacht en voorzienigheid, vervullen zijn hart tans met vrees en angst. De identiteit van de stof doet hem vrezen, dat iedere ster een mogelike hel kan zijn, een wereld, die als onze aarde haar ijzeren tijdperk had en waar ook oorlog en pest woeden:

Tu seras terre aussi, toi qu'on nomme céleste,
Et tu te peupleras pour la guerre et la peste,
Etoile; et je te crains, car j'ignore où je vais:

En eindelik de eeuwige, onveranderlike wetten, welker werking hij overal in het heelal waarneemt, die doen hem denken aan een door een blind noodlot geregeerde wereld, waarin niemand de verantwoordelikheid zijner daden draagt. De vaste wetten immers maken onze vrije wil tot een droombeeld.

Het schijnt, dat het dichterlik gevoel geheel moet wijken voor het nuchter verstand; dat de rede met de onlochenbare, door de wetenschap vastgestelde feiten de stem uit het hart voor altijd zal doen verstommen. Geen deugdelike redeneringen kan zij immers aanvoeren; niets positiefs heeft zij in te brengen; slechts haar onverwoestbaar optimisme staat haar ten dienste. Zij moet zich wel onderwerpen en zwijgen.

Maar zij laat zich het zwijgen niet opleggen. Al luider klinken tussen haar woorden van raad en troost met haar zuchten van spijt en teleurstelling, haar verwijten, haar kreten van toorn en verontwaardiging. Zij duldt het niet, dat het wetenschappelik onderzoek haar al haar illusies ontneemt. Dat de martelaren van recht en plicht, de wijzen van weleer, uit hun graven opstaan en hun banvloek slingeren naar het schuldig hoofd van de dichter, die zelfs hun daden van zelfopoffering en schone onbaatzuchtigheid in twijfel durft trekken! De schrijver doet derhalve in het tweede gedeelte van zijn gedicht een beroep op het hart: *Appel au Coeur*.

Het hart veroordeelt de natuur, die ieder levend wezen voor de keus stelt te doden of zelf van honger en koude om te komen. Het hart ergert zich over het brutale egoïsme, dat met list en geweld de wereld beheerst. Het hart is gebelgd over de dwaze hoogmoed van de mens, die geen broeder wil herkennen in een mens van een ander ras. Het hart wordt gekweld door de gedachte aan een volstrekt fatale wereld, die geen verantwoordelikheid kent. Doch wat betekent dit alles, zo niet dat het recht, gebannen uit natuur en maatschappij, een wijkplaats heeft gevonden in het mensenhart. Maar dan moge bij het licht der wetenschap de hemel verijlen en de ideale wereld, ondermijnd door navorsende geleerden, instorten tot puin, steeds zal er te midden van zoveel bouwvallen iets groots blijven bestaan: het kloppen van het mensenhart.

Alleen in ons hart heeft het recht zijn zetel. Dat geeft de hoogstaande mens een privilege van lijden; edele smarten, welke de dieren, in wier enge hersenen nog nauweliks de gedachte gloort, altijd vreemd blijven. Door berouw en wroeging wordt hun onbewuste wreedheid niet gevolgd; door vrees voor hun eigen lot worden zij nimmer gefolterd. Want zij geven

zich geen rekenschap van het kwaad, dat hen omgeeft. In hun onbewustheid, die men hun soms zou benijden, zijn zij, werktuigen der natuur, gedoemd het onrecht te doen of te ondergaan.

Maar in de mensheid overtrof de natuur ten slotte haar werk. De mens, haar kind, week, toen hij de verschrikking harer werken zag, vol ontzetting en afschuw terug. Zijn idealisme is in strijd met haar wetten, het is hem een bron van verheven verdriet geworden; het isoleert hem in de wereld. Met zijn edelste wensen, zijn grootheid, waarmee niets overeenstemt, is hij er een vreemdeling, die als Lamartine treurt over een groots verleden:

> Borné dans sa nature, infini dans ses voeux,
> L'homme est un dieu tombé qui se souvient des cieux[1)],

of als Sully Prudhomme uitziet naar een heerliker toekomst:

> Que n'ai-je dormi, l'âme et la paupière closes,
> Sans les ouvrir avant l'achèvement des choses!
>
> Mais non! l'humanité porte la peine auguste
> D'une grandeur précoce à quoi rien ne s'ajuste.

Onze dichter voelt zich oud als de Natuur zelf, de erfgenaam van talloze geslachten, die hem hun deugden en gebreken, hun waarheden en dwalingen, vermaakt hebben. Wanneer hij denkt, wat wel zijn aandeel mag zijn in die ontzaglike erfenis van zeden en gedachten, van eeuw tot eeuw opgestapeld, vraagt hij zich, huiverend als Pascal, vol schrik af, of er in zijn wezen, ziel of lichaam, iets is dat hem behoort, of zijn liefde voor het recht meer dan het overige zijn bezit is. Want zoveel dwazen en eerzuchtigen, wijzen, koningen en priesters, van alle landen en tijden, schreeuwen of fluisteren in hem, zeggend luide of zacht, dat zij het recht zijn. Maar nu weet hij, waaraan het te herkennen. Uw waarachtig teken, o recht, is de verontwaardigingl ‘En de bloedige stoet uwer martelaren roept het luide

1) Lamartine, *l'Homme*.

uit, dat er in het mensenhart alleen een zeker en heilig gerecht bestaat, dat daar alleen vonnissen zonder appèl gegeven worden, dat ons geweten uw enig altaar is!' Daar sluimert het zelfs bij de onbeschaafste mens, en ook de meest verharde zal er steeds het ontwaken van duchten.

De dichter had echter willen bewijzen, wat hij in zijn hart gevoelde. Hij had willen weten, of de inderdaad goddelike wet van het recht over het ganse heelal glansde. En toen was de ontgocheling gekomen, groot als de wereld. Het recht, dat hij buiten zich op aarde niet vond, het recht, dat hij ook te vergeefs aan de sterren vroeg, had hij als het ware in een afgrond gezocht. Wanneer en vanwaar kreeg de mens dit gevoel van recht?

Maar dit waren vragen, waarop de geleerde wel altijd het antwoord schuldig zou blijven; problemen, waarvan de oplossing lag buiten de grenzen van het voor het menselike weten afgepaalde gebied. Doch ook hier, zoals naderhand in *Que sais-je*, zijn *Examen de Conscience*, moet de dichter gedacht hebben, dat de gevleugelde pijl van de droom wellicht beter doel zou treffen dan de zware, te kort reikende werpspiets van de vermetele rede. Nu hij het geloof in het intuïtieve gevoel ongeschokt bewaard had, mocht hij immers ook, dit tot fundament zijner hypothesen en theorieën nemend, een filosofies wolkenpaleis oprichten, waarvan de diepe grondslagen nimmer door de ondermijnende wetenschap zouden worden aangetast en dat tevens door de harmonie van de opbouw zijn kunstenaarsoog kon strelen: een wijsgerig poëem dus, voortbrengsel van gevoel en verbeelding, door verstand gericht. Zo bepaalde hij, met zijn idealisme van wetenschappelik dichter, in een geestdriftige lyriese ontboezeming de waardigheid van de mens: hij schreef een zegezang, de schoonste van het gedicht.

Daar, in die negende *Veille*, kon hij dan eindelik, na zovele sombere sonnetten, zijn met moeite verworven optimisme een uiting geven. Want waar het verstand slechts tweedracht en strijd ontdekte, daar raadde het diepere gevoel al overeenstemming en onderlinge samenwerking; een verband, dat op de ondeelbare eenheid der natuur wijst. Bewust of onbewust, werkt alles er samen tot het bereiken van één groots doel.

Met of zonder ons, zij het dan ook ten koste van geweldige opofferingen, na nameloze jammer en ellende, na talloze mislukte pogingen en telkens en telkens weer herhaalde niet tot haar recht komende proeven, zal zij, de onuitputtelike Natuur, haar taak volbrengen: de vergeesteliking van de stof.

Geen mislukken zal haar afschrikken; geen vruchteloos proberen zal haar tegenhouden. Steeds opnieuw zal zij zich van haar neerlagen herstellen en haar werk, onvermoeid, vervolgen. Er is in haar eeuwige orde, haar rusteloos voortbrengende kracht, een langzame, voortdurende stijging te bespeuren. Ons idealisme, ons haken naar een ongekende volmaaktheid, onze bewondering, opgewekt door het schoon in natuur en kunstgewrocht, is de verwarde, nog duistere openbaring van de geleidelike, haast onmerkbare, met dalingen en inzinkingen gepaard gaande opklimming der mensheid. Het schoon der dingen, dat ons aantrekt, is de weerkaatsing van de verborgene, naar het goede strevende kracht der Natuur. Aldus duidt de dichter het verband aan, dat er volgens zijn mening moet bestaan tussen moraal en schoonheidsleer.

Dit idealisme brengt hem weer nader tot de aarde, waar met de idee ook de liefde geboren werd. Daarom is hem onze aarde meer waard dan die verre, hoge zon, die hij zich daar ginder denkt, in het oneindige luchtruim verloren, ver buiten het bereik van het menselik oog. Bij die grootste en oudste der zonnen vergeleken, om welke de werelden zich in eeuwige rondedans bewegen, is onze planeet niet meer dan een graankorrel en wat een stofje voor zulk een graankorrel beduidt, dat betekent een mens op deze kleine aarde. Maar door zijn denkvermogen en meer nog door zijn liefde is de mens zó groot dat hij zelfs die grote zon, aartsvader van zonnen, in grootheid overtreft.

Neen, tussen de Natuur en de mens is geen scheiding denkbaar. Maar door de reusachtige, waarlik bovenmenselike inspanning van de eindeloze reeks van voorbijgegane geslachten hebben wij in de algemene wedloop naar het ideale een voorsprong gekregen, en die voorsprong, onze grootheid, noemt de dichter zijn waardigheid.

Wij moeten dan ook instaan voor de eer van de aarde. Op

ons rust de verplichting, ons door de doden opgelegd, al naar ons vermogen het ideaal te dienen. Wij moeten met alle onze ten dienste staande krachten medewerken aan het algemene streven der Natuur, willen wij ons het ons toevertrouwde erfgoed waardig tonen en het, vermeerderd, aan het nageslacht overdoen. Wie echter zijn plicht verzaakt, het betere ontvangt om het slechtere uit te geven, schaadt het ganse heelal, daar alles door onzichtbare draden samenhangt. Hij pleegt verraad aan de ganse mensheid, aan de heengegane zowel als aan de komende geslachten; hij is tweemaal ontrouw aan het ideaal.

Door die innerlike, nooit bedriegende stem, die ons zo vaak haar goedkeuring onthoudt, het geweten, straft of loont de Natuur in ons de mens, al naar gelang zijn werken. In onze wroeging klinken luide als bittere verwijten aan de mensheid, die haar plicht vergat, haar dringende, onafwijsbare vragen. Maar in onze reine vreugde, die, uit het hart geweld, naar het hoofd stijgt, het opricht en het als met een lichtkrans omstraalt, in het zalige gevoel, dat het loon is van trouwe, opofferende plichtsbetrachting, betuigt zij ook haar hoge tevredenheid aan de mens, die, niet lettend op eigen belang en eigen gemak, wijs zich naar eeuwige orde voegt en volgens haar wetten mede arbeidt aan haar soevereine werk.

Evenals bij Vigny en bij Lucretius neemt de Natuur hier zelf het woord, als ware zij een machtig bovenaards wezen, een godin, verkondigster van verheven gedachten en hoge wijsheid. Op deze overeenkomst, toevallig of niet, mag gewezen worden, daar zij ons onwillekeurig voert tot een vergelijking van zielverwante dichters.

Vigny laat in zijn gedicht, *la Maison du Berger*, de Natuur, trots en koud, minachtende woorden zeggen. Zij is een godheid, die onverschillig de mensen, die zij ternauwernood opmerkt, ziet voorbijgaan en die ook bij het aanschouwen van menselik leed, dat haar niet kan deren, ongevoelig blijft. Met de mensheid heeft zij, de onsterfelike, niets gemeen.

Lucretius laat, in het derde boek van zijn gedicht, de Natuur schampere woorden richten tot de mens, die, gelijk het een voorbeeldig volgeling van Epicurus betaamt, zich blijmoedig aan haar wetten heeft te onderwerpen. De mens moet in het

onvermijdelike leren berusten en kalm en gelaten of zelfs met onbezorgde vrolikheid het onafwendbare, de dood, afwachten.

Hoeveel edeler en verhevener echter is de wijsheid, die haar in het gedicht van Sully Prudhomme van de lippen vloeit! Daar laat zij ook wel haar vermanende stem horen; maar haar woorden klinken er niet minachtend als bij Vigny, niet schimpend als bij Lucretius en niet hard en koud als bij beiden. Want de dichter van *la Justice* laat haar spreken naar het diepere inzicht, dat hij, na veel studie en nadenken, in haar inderdaad goddelike wetten heeft verkregen. Want hij weet, dat zij ook in ons leeft, in die stemmen, die ons aanmanen ons waardig te tonen de rang, welke de smart ons geslacht in het heelal heeft toegekend. Door een beroep te doen op ons plichtbesef spoort zij er de mens aan, voor wie zij zich zoveel opofferingen heeft getroost, vrijwillig in haar groots plan te treden. Niet voor ons, maar voor de toekomst, voor het ideaal moeten wij strijden. De Natuur zelf geeft ons lessen van onbaatzuchtigheid.

Door ons aan onze waardigheid te herinneren leert zij ons, als mens onze plicht te doen. Door dit gevoel ook dwingt zij ons, in de mens de mens te eerbiedigen. En die eerbied voor elke mens, dat weet de dichter nu, is het recht zelf. Want het onrecht, dat de mensheid schaadt, houdt de algemene vooruitgang tegen, de moeitevolle morele stijging, waarvan de werelden de trappen zijn. Daarom ook mag hij het gevoel van recht zelfs in het hart van een sterveling wel goddelik heten.

Maar de wetten der natuur richten zich naar een hogere, voor ons ondoorgrondelike, orde. Onze uitsluitend menselike begrippen van recht kunnen voor haar nimmer een maatstaf zijn. Het niet menselike naar het menselike af te meten is een veelvuldig door ons begane fout, waarvoor wij ons nooit genoeg kunnen hoeden. De mens is maar al te geneigd alles lichtvaardig te beoordelen naar zijn kortzichtig eigenbelang. Tegenover de natuur gedraagt hij zich als een zelfzuchtig, verwend kind, dat, alle weldaden vergetend, zijn moeder gaarne het leed wijt, waaraan zij toch geen schuld kan hebben. Laten wij liever ons onthouden van elk oordeel over het kwaad, dat wij er zien gebeuren. Dit kwaad bewaart ons wellicht voor erger rampen,

zo het niet haar onvermijdelik middel is, dat ten slotte met haar ook ons ten goede voert.

Evenwel het kwaad en de dood zijn zulke geduchte werkelikheden, dat zij zich zo maar niet laten wegredeneren. Ook zegt het gevoel ons, dat elk onvrijwillig offer, ten onzen bate gebracht, een schreeuwend onrecht was. Hoe kunnen wij dan nog ongestoord van de ons geschonken voordelen genieten en, zonder wroeging, gelukkig zijn! Werd des dichters eigen geluk niet reeds vergald door de gedachte, dat onze voorspoed betaald was met het lijden der door het lot misdeelde doden?

Bij het verschijnen van zijn gedicht heeft Jules Lemaitre hem dan ook, in een overigens zeer waarderende studie, een verwijt gemaakt van dit te haastige en blijkbaar ongemotiveerde optimisme. Ten onrechte echter, daar hij juist dit probleem - dat van het geluk - tot onderwerp zou kiezen van een tweede wijsgerig gedicht om er een oplossing aan te geven, die ook zijn rechtsgevoel kon bevredigen. De beide grote poëmen van Sully Prudhomme vullen elkaar dus aan: *le Bonheur* is een rechtstreeks vervolg op *la Justice*[1].

In de laatste zang wendt de dichter zich nog eens tot de mensen, hen aansporend zich aaneen te sluiten en in onderlinge samenwerking de grondslagen te leggen van de op het recht gegrondveste staat, die, te midden van onze verwarring en strijd, reeds als een lichtend punt voor zijn geestesoog in de toekomst oprijst. Want in de staat eerst - niet in de enkeling, hoe groot en sterk hij ook moge zijn - kan de mensheid haar volle kracht ontplooien, haar hoogste idealen nastreven. Het recht zal er regeren, als allen, naar het voorbeeld van de grote rechtvaardigen uit vroeger eeuwen, in het hart der mensen hebben leren lezen. Wetenschap alleen geeft dit inzicht in de menselike natuur niet; maar evenmin mag men uitsluitend vertrouwen op de edele aandrift van het spontane gevoel. Verstand en gevoel dienen hier samen te gaan. In het recht spreekt de liefde, die zich door kennis laat leiden:

1) Zie voor het verband, dat er tussen deze beide gedichten bestaat, het zeer uitvoerige werk van C. Hémon, *la Philosophie de Sully Prudhomme*, blz. 398.

La Justice est l'amour guidé par la lumière.

Zo geeft in het strenge gedicht, *la Justice*, de diepzinnige denker, de kundige geleerde, het laatste woord aan de psycholoog, die zijn eerste gedichtjes schreef: de tere, over zich zelf gebogen dichter van het innerlike leven.

C o r n j u m.

1870 en 1914
Een gevaarlijk misverstand
Door
Dr. C. te Lintum

De wereld wil bedrogen zijn. Misschien is op geen gebied de waarheid van deze spreuk menigvuldiger en schriller aan den dag gekomen dan op het economische. Toevallig op elkaar volgende verschijnselen worden er zonder de minste moeite als oorzaak en gevolg voorgesteld en door de menigte klakkeloos aangenomen.

In 't bijzonder heeft men dikwijls tijdperken van welvaart, volgend op groote oorlogen, willen voorstellen als *veroorzaakt* door die oorlogen.

Nu zullen wij niet beweren, gelijk sommige dogmatische pacifisten, dat dit absoluut onmogelijk is. Het is zonder twijfel waar, dat geen volk in deze onvolmaakte wereld tot geregelde staatkundige toestanden is kunnen komen zonder bloedigen strijd en wanneer dan die strijd eindelijk een geregeld samenleven onder vast bestuur had mogelijk gemaakt, was natuurlijk *daardoor* de gelegenheid geschapen voor economische ontwikkeling.

Maar het is evenzeer waar, dat een volk, dat eenmaal onder vast bewind gekomen is, den oorlog niet meer met recht kan beschouwen als bevorderaar zijner welvaart, Denemarken en Zweden, België, Noorwegen en Zwitserland, hebben in de gansche 19^{e} eeuw en vooral in de nu zoo bekende drie en veertig jaren van Europeeschen vrede een economische ontwikkeling gezien als nooit tevoren.

Ook in Duitschland heeft men gedurende dit laatste tijdperk een grooten vooruitgang gekend; dit zal niemand willen tegenspreken, ofschoon naar ons inzien de omvang daarvan dikwijls door een sterk vergrootglas bezien is, vooral ook ten onzent, waar men toevallig het hardst groeiende deel, het Ruhrdistrict c.a., vlak bij de grenzen had liggen en veel bezocht. Terwijl het nu voor de hand zou liggen, om voor dezen economischen bloei in Duitschland gelijksoortige oorzaken te onderstellen als in de andere genoemde landen, heeft men zich steeds beijverd, de eer te geven aan den Fransch-Duitschen oorlog. Deze groote en roemrijke strijd had, zoo meende men, 'de krachten gestaald, den ondernemingsgeest opgewekt; deze oorlog had de toestanden geschapen, waaronder de Duitsche koopman, fabrikant, mijnontginner, reeder, grondbezitter, etc. kon werken met ongekend succes'. En die bewering is zoo dikwijls en zoo luide herhaald, dat ze langzamerhand bij velen tot een axioma geworden is.

Een zeer gevaarlijk axioma!

Voor hem, die zich de moeite geeft, een blik te slaan op de politieke en economische toestanden in het Duitschland van vóór 1870, klinkt de bewering al dadelijk verdacht. Had men vóór 1870, ja ook vóór 1866, geen regelmatig geordende samenleving? Zeker. Er bestonden wel is waar naast Pruisen verscheidene kleine, vrij wel souvereine staten, maar die hadden allen hun geregeld bestuur, al zwoeren ze niet allen even luid bij de leuze 'Ordnung muss sein'. Geen van die landen en landjes geleek op het huidige Mexico of Haiti: ze hadden eer overeenkomst met België of Luxemburg. Ook behoorden ze sinds 1852 bijna alle tot den Deutschen Zollverein, zoodat juist op economisch gebied reeds lang niet meer over groote lasten en bezwaren te klagen was.

Niemand kan dus met reden volhouden, dat in de Duitsche staten van vóór 1870 *geen* gezonde ontwikkeling van handel en bedrijf mogelijk was, en de vele spotternijen en klachten over de 'Kleinstaaterei', die men zelfs bij geschiedschrijvers (vooral Pruisische) kan aantreffen, kunnen dit ook niet waarmaken. We gelooven het zelfs nog niet, nu ons juist het Gidsartikel van Dr. Charlotte A. van Manen in handen valt, dat eveneens

sterk afgeeft op het Duitschland van vóór 1870. Al klaagt de geleerde schrijfster over ‘rechtsverscheidenheid, kapitaal- en arbeidversnippering en stroef handelsverkeer’, ze verzuimt te bewijzen, dat dit alles zooveel erger was dan destijds in andere landen, b.v. ten onzent, behalve dan het burgerlijk recht, dat, zooals zij zelf zegt, in Duitschland zelfs heden nog lang niet éénvormig is. Al beweert zij, dat er geen industrie van beteekenis was, ze doet geen poging, om dit b.v. voor de Rijnprovincie, Westphalen en Saksen waarschijnlijk te maken. Wij zouden o.a. wel eens gaarne van haar vernemen, wie dan toch de burgerlijke leden van het Pruisische Abgeordnetenhaus geweest zijn, die tijdens het conflict van 1862 de legeruitbreiding bestreden. Waren dat de agrariërs van den ‘landbouwstaat’? - Waren dat de menschen, die bewezen, dat ‘politieke onmacht gepaard ging met finantieele onmacht’? Of heeft Dr. van Manen zich ook door de geleerde Pruisische spotters van de wijs laten brengen? Wij kunnen die economische onmacht van vóór 1870 niet vinden.

Al heeft dus de oorlog van 1870 het machtige Duitsche rijk gesticht, dan is dit op zichzelf genomen nog geen reden, om aan dien oorlog een groote economische ontwikkeling toe te schrijven. Die had kunnen plaats grijpen zonder den bloedigen strijd en zonder de oprichting van het groote keizerrijk.

We zien trouwens, dat er in de eerste tien jaren na 1870 slechts weinig van bijzonderen vooruitgang te bespeuren valt. Al vloeiden de bekende vijf milliard in het land, al werden er enorme bestellingen van krijgsmateriaal gedaan, al kwam er veel kapitaal vrij door aflossing van staatsschulden, men zag niet anders dan een wilde, koortsachtige, kortstondige ondernemings-woede, gevolgd door de geweldige crisis van 1873. En indien die crisis nog van korten duur geweest ware, als een soort ‘groeistuip’! Maar neen, deze crisis kreeg een bijna chronisch karakter, woedde het eene jaar meer in de spoorwegkringen, het andere meer in den mijnbouw en de ijzerindustrie en hield eigenlijk aan tot 1879. Ten laatste tastte ze ook den landbouw aan, het geheiligd terrein der agrariërs en daardoor leidde ze tevens tot een afkeer van alle vrijhandelspolitiek. De machtige agrariërs, die tot dusver hun belang hadden gezien In lage

invoerrechten, gingen nu met de fabrikanten samen het Rijk in protectionnistiche richting drijven. Met 1 Januari 1877 begon het tijdperk der steeds stijgende ‘Schutzzölle’.

Daar*na*, ofschoon ook alweer niet dadelijk, zag men de Duitsche welvaart krachtig toenemen. Dit heeft menigeen in de meening gebracht, dat er naast den oorlog en de stichting van het Duitsche rijk nog een *tweede* oorzaak voor dien economischen bloei gewerkt had, en wel de bedoelde protectie.

Hiermee werd het misverstand en dus ook het gevaar verdubbeld. Immers, waar het vermeende voordeel van den oorlog moest doen verlangen naar nieuwen oorlog, dreef de verheerlijking der protectie denzelfden kant uit, gelijk in onze dagen meermalen is aangetoond. Alle bescherming der ‘nationale’ bedrijven maakt den economischen strijd tusschen de individuen tot een strijd tusschen de natiën; hij verscherpt de grenzen en knaagt aan de sympathieën. In Duitschland, den Bondsstaat, kwam hier nog bij, dat de hooge invoerrechten, ongeveer de eenige geldmiddelen, die direct in de Rijksschatkist vloeiden, de Rijksregeering veel minder afhankelijk maakten van de afzonderlijke staten, waardoor vooral het legerbestuur veel vrijer werd bij de uitbreiding der militaire machtsmiddelen. Voor Bismarck is dit zonder twijfel een der voornaamste beweegredenen geweest bij zijn zwenking naar de beschermende handelspolitiek, maar hij heeft zich wel gewacht, ze op den voorgrond te stellen. Overal en altijd werd in 't publiek verkondigd, dat het hoogste en bijna het eenige doel was de bevordering der nationale welvaart.

En de ‘National Oeconomen’ - de professoren als altijd voorop - wisten vooral op historische gronden met groote virtuositeit te betogen, dat dit middel daartoe uitstekend, ja bijna onfeilbaar was; hoe meer de Regeering van den vrijen handel afweek, hoe meer de verdedigers der economische vrijheid wegslonken; ten laatste werden ze geheel tot zwijgen gebracht, overstemd door de hooghartige betoogen der National-Oekonomen en de luide juichkreten der rijkwoordende agrariërs en fabrikanten. Zelfs in de aangrenzende landen, ook in Nederland, vond dit geluid weerklank, zooals we in de laatste jaren meer dan genoeg ondervonden hebben. Overal vatten de protection-

nisten nieuwen moed bij de leuze: ‘zie naar Duitschland!’ Of al verscheidene andere landen als Spanje, Frankrijk, Oostenrijk met hetzelfde of wel sterker protectionnisme het tegendeel van schitterende resultaten vertoonden, terwijl Nederland en Engeland zonder bescherming prachtig vooruitgingen, men zag het niet of wilde het niet zien; Duitschland was voldoende, om de alleen-zaligmakende kracht der bescherming te bewijzen. De Duitsche economische politiek werd toegejuicht, zelfs waar ze, als bij de naasting der Pruisische spoorwegen, onomwonden voor den dag kwam als *militaire* politiek. Alleen wanneer ze tot excessen oversloeg, als bij de opdrijving der graanrechten ten pleziere der agrariërs (tevens alweer tot bevordering der militaire kracht) en bij de dreigende pogingen tot invoering van Rijnvaarttollen, werd het bij ons ten minste, ook den protectionnisten te bar. Dan betuigden zij, met de anderen, hun tegenzin, maar zonder hun loflied op de Duitsche maatregelen in 't algemeen te staken.

Toch is er, voor den onpartijdigen toeschouwer, geen enkele reden, om als zeker aan te nemen, dat die maatregelen veel goeds bewerkt hebben. Dr. van Manen heeft de verdienste, dit nog eens weer aangetoond te hebben in haar bovengenoemd Gids-artikel. Zij laat duidelijk zien, hoe de agrariërs van Oost-Elbië, de grootste en hardnekkigste drijvers der bescherming, ‘rustigjes verder gedommeld zijn achter hun veiligen tariefmuur, zoodat de groote landbouw in het Oosten geducht achtergebleven is, terwijl het kleine landbedrijf in het Westen en Zuiden zucht onder de opdrijving der grondprijzen’. Zij stelt ook in het licht, hoezeer het tuinbouwbedrijf, dat in 't Westen toch afzet genoeg zou kunnen vinden, is achtergebleven bij dat van Nederland met zijn vrijhandelpolitiek, een feit, dat trouwens van Duitsche zijde nog kort geleden erkend is, al zal men het daar niet algemeen, gelijk Dr. van M. doet, alleen toeschrijven aan te weinig ervaring, intellect en ondernemingsgeest. (Wie onze provincie Zuid-Holland kent, zal den invloed van den vasten waterstand en van het gemakkelijker water-verkeer niet weglaten).

Wat de industrie aangaat, verzuimt Dr. v.M. natuurlijk niet te wijzen op de gevaarlijke trustvorming en ze doet dit met

groote kennis van zaken en veel scherpzinnigheid. De trusten en syndicaten met hun onvermijdelijken nasleep van nepotisme en willekeur hebben nergens zoo'n weligen bodem gevonden als in Duitschland en de Vereenigde Staten, onder den invloed der beschermende rechten. In Amerika kan men ze nog intoomen, daar de democratie verandering van koers mogelijk maakt en ook inderdaad reeds bewerkt heeft; in Duitschland niet, omdat de agrariërs slechts één koers veroorloofden en de regeering van dien koers afhing, al ondervond de Pruisische staat zelf het onaangename van de macht der syndicaten. De trustkoningen gebruìkten die macht, om hun artikelen in Duitschland zelf duur te maken en hun overschot tegen lage prijzen op de buitenlandsche markten te werpen. Ze zochten voor dit 'bombardeeren' voornamelijk den vrijen Engelschen grond en maakten dien tot 'dumping-ground' (afvalbelt) evenals den onzen, dien Dr. v. Manen, vreemd genoeg, niet noemt. De overige producenten in Duitschland, die in 't leven konden blijven naast de syndicaten etc., werden op hun vaderlandsch afzetgebied eveneens gebombardeerd met lage prijzen en moesten hun heil zoeken op verre overzeesche markten, waar ze dan alle middelen aangrepen, om er zich in te werken.

Deze ongezonde ontwikkeling, zuiver gevolg van de sterke protectie, gaven aanleiding tot onaangename wrijvingen met het buitenland, en de tariefwetten zelf, met hunne veelvuldige schokkende wijzigingen, maakten de verhoudingen nog veel scherper, leidden zelfs nu en dan tot formeele tarievenoorlogen (b.v. met Rusland nog onlangs weer in 1914 en met Spanje eenige jaren terug).

Een en ander heeft veel bijgedragen tot de onbehagelijke internationale betrekkingen der laatste tijden, al hebben daarbij de politieke aspiratiën en machtsverhoudingen waarschijnlijk nog grooter rol gespeeld. Natuurlijk valt de schuld niet enkel op de Duitsche protectie, maar ook op die van andere landen. Alleen de vrijhandelsgezinde staten, Engeland en Nederland, kan in dezen geen blaam treffen, het arme België ook slechts zeer weinig. Waar de vrije Engelsche koloniën als Canada en Australië voor Engelsche artikelen keurtarieven invoerden, geschiedde dit op hun eigen initiatief. De protectie is gevaar-

lijk voor den wereldvrede en daarom is het treurig, wanneer het publiek wordt opgevoed in de leer, dat zij een der beste middelen tot bevordering der welvaart is. Haast even gevaarlijk - we herhalen het - als die andere leer, dat de oorlog, - i.c. de oorlog in 1870, zoo goed geweest is voor de economische ontwikkeling.

Wat zijn *dan* de oorzaken, die *na* den oorlog van 1870 en vooral *na* de invoering der Schutzzölle het bedrijf en den handel van Duitschland zoozeer deden groeien?

Ziedaar de vraag, waarom het hier te doen is.

Men kan zich er gemakkelijk afmaken, door te wijzen op de 'ontplooiing der Duitsche energie', maar dit is toch slechts een dooddoener, een verplaatsing van de moeilijkheid. *Waardoor* kwam die energie juist nù tot uiting? Dr. v. Manen schijnt dit te willen toeschrijven aan de vermeerdering der bevolking; zij zegt ten minste: 'deze ontzaglijke volksvermeerdering beteekende een even grooten aanwas van energie en ondernemingsgeest.' We willen dien invloed niet voetstoots verwerpen, maar wijzen toch even op Voor-Indië en Java en, als men die te ver gezocht vindt (wat toch in den grond geen bezwaar is), dan op Polen en Finland, die zeker niet minder zijn toegenomen dan Duitschland. (De 'ontzaglijke vermeerdering' der Duitsche bevolking wordt trouwens door Dr. v.M. nog al overdreven voorgesteld. Zij neemt globaal na 1870 een stijging van 40 op 70 millioen, terwijl de volkstellingen van 1870 en 1910 respectievelijk vermelden 40.8 millioen en 65 millioen; dit geeft over 40 jaar een vermeerdering van ruim 24 millioen tegen 10 millioen over de voorafgaande 40 jaar. Indien men dezelfde rekening opmaakt voor Nederland of België, zal men zien, dat die ongeveer gelijke verhoudingen vertoonen).

Indien Dr. v.M. bij de bedoelde volksvermeerdering, zooals waarschijnlijk is, het oog vooral heeft op het vormen van talrijke gezinnen, dan kunnen we als tegenhanger ook nog aanhalen de Yankees, die op dit terrein niet uitmunten en toch in energie zeker allerminst voor de Duitschers onderdoen.

De volksvermeerdering zonder meer verantwoordelijk te stellen voor de toeneming van den Duitschen ondernemingsgeest is dus niet geoorloofd. Wat dan? De *organisatie*, de veelgeroemde?

Het zou dwaasheid zijn, den invloed daarvan te willen ontkenen. Maar dan mogen we toch weer niet vergeten, dat die óók niet na 1870 of '80 uit de lucht is komen vallen. In de voornaamste industriestreken, in de Rijnprovincie, in Silezië en ook te Berfijn en in de provincie Saksen bestond reeds lang de Pruisische organisatie en in 't koninkrijk Saksen kon men toch ook niet van anarchie spreken. Voor zoover de organisatie van den handel bedoeld is, zal het moeilijk te bewijzen zijn, dat Hamburg en Bremen en Frankfort daarin ten achter stonden bij hunne buitenlandsche concurrenten; zij toonden ten minste in de dagen der gulden vrijheid, vóór 1866, toen ze nog geheel eigen baas waren en geen 'Zölle' kenden, meer energie dan vele andere steden, b.v. dan Amsterdam en Rotterdam.

Niettemin, er is na 1870 heel wat meer organisatie gekomen dan tevoren. Hiertoe behoort vooral de regeling van het bankwezen in vier groote bankgroepen met de Reichsbank erboven, waardoor financiering en geldcirculatie veel vergemakkelijkt zijn. Al heeft dit de speculatiezucht zeer opgedreven, dan is dat uit ons oogpunt geenszins een kwaad gevolg; waar gespeculeerd wordt, wordt ook de ondernemingsgeest gevoed, beter dan in een land, waar ieder zijn geld soliede belegt. Een bezwaar daarentegen van zulk een gecentraliseerd stelsel met bepaald nationale bedoelingen schijnt ons weer de kans op nepotisem en willekeur, evengoed als bij de positie der Reichsbank, haast onmogelijk, dat de politiek, binnen- en buitenlandsche, onvermengdsche, onvermengd blijft met het geldverkeer, wat wederom een gevaar opleveren moet.

Intusschen, het blijft toegegeven, dat de organisatie op velerlei gebied een goeden invloed op de ontplooiing der Duitsche energie gehad heeft. We denken daarbij ook aan de regeling van het onderwijs, al is die vaak te hoog geprezen en al is die nooit Rijkszaak geworden. De gelukkige gewoonte, *die intusschen lang vóór 1870 bestond*, om te trekken van de eene hoogeschool naar de andere, bevorderde zoowel de ontwikkeling als de vruchtbaarheid van het onderwijs. Jammer, dat men ten onzent, waar zooveel onnoodigs is nagevolgd, deze usance nooit heeft overgenomen! Hoe 't zij, ook zelfs bij 't aanschuouwen der bekende uitwerkselen van de Duitsche 'Kultur' moeten wij, om

eerlijk te zijn, toegeven,dat de organisatie van het onderwijs, voorla van het vakonderwijs, een factor is geweest bij de ontplooiing der energie. Kennis is macht; zij geeft kans van slagen en daardoor meer moed om te wagen.

Nog mag in dit verband genoemd worden de organisatie van den arbeid, die, zooal niet het best, dan toch het eerst in Duitschland ter hand genomen is. De sociale wetten moeten altijd tot op zekere hoogte meewerken, om te bewaren voor wanhoop en mismoedigheid.

Eodch, die organisatie, hoe hoog geprezen, kan niet de éénige verklaring zijn. Was dat zoo, dan zou de economische ontwikkeling, de welvaart, veel gelijkmatiger verdeeld moeten geworden zijn, dan men nu gezien heeft. Er bleven in Duitschland, bij alle gelijkheid van organisatie, steeds groote verschillen, veel grooter dan de ongelijkheid der hulpbronnen onvermijdelijk moest meebrengen. Behalve Oost-Elbiën, dat in alles achterbleef, vertoonde ook het Westen en Zuiden donkere plekken genoeg. De Westphaalsche insustrie bij de grenzen van Overijsel, indertijd veel uit Twentsch initiatief ontstaan, bleef ver achter bij Twente zelf, maar nog veel verder bij de textielfabrieken in de Rijnstreek. Het veengebied in Hannover, toch ook uitlokkend tot industrie, maakte een poveren indruk tegenover onze oostelijke streken van Groningen en Drente. In den Eifel, waar de schrale grond, volgens een axioma onzer aardrijkskundige schoolboekjes, ‘tot insustrie moest uitlokken’, zag men maar weinig of geen fabrieken verrijzen. En evenmin op het Westerwoud of in den Taunus of bif het Teutoburgerwoud (behalve in Bielefeld).

Wie de industrieele ontwikkeling plaatselijk, d.i. geograpisch nagaat, zal altijd terechtkomen bij éénen grooten factor, die al het andere overheerscht, bij het *verkeer*.

Het is bevreemdend, hoe weinig in vele beschouwingen op dezen machtigen factor gelet wordt. Ook Dr. van Manen behandelt hem slechts in 't voorbijgaan, meer als gevolg dan als oorzaak van de ontwikkeling der industrie en dan - natuurlijk - ook als object van het Duitsche organisatie-vermogen, waarbij zij tracht half weg te mofffelen, dat er toch eigenlijk geen Duitsche spoorwegorganisatie bestaat,maar hoogstens

een Noord-Duitsche, benevens een Saksische, Beiersche, enz.

Wie, gelijk schrijver dezes, in zijn geboorteplaats de komst van het moderne verkeer aanschouwd heeft, kan ten volle beseffen, welk een kracht deze factor bezit tot opwekking der slapende energie. Zoolang zoo'n plaats een afgelegen dorp was, bezat ze niet anders dan een paar kleine fabrikanten, een aantal winkeliers en ambachtslieden, benevens een klein leger van arbeiders en daglooners. Wie te veel energie had, om in de duffe atmospheer te blijven, ging naar Amerika. Zoodra de spoorweg kwam, was het alsof een nieuwe lente aanbrak. Van de bestaande fabrieken ging er een aan 't groeien met ongekende kracht, en uit de bestaande werkplaatsen schoten nieuwe fabrieken op. Onder de winkeliers waren er, die zich aan den groothandel waagden, één zelfs, die het bankiersbedrijf aandurfde. Eenvoudige timmerlieden en metselaars gingen zich toeleggen op het aannemen van groote werken, en ondernamen soms daarbij nog de exploitatie van nieuwe steenbakkerijen.

Natuurlijk kwamen ook de stormen, die veel van het nieuwe deden ineenstorten, maar zoodra ze uitgewoed waren, zag men toch, dat het nieuwe leven sterker was dan zij. Het vroeger zoo stille dorp bleef groeien in rijkdom en kracht, steeds sneller, naar gelang de verkeersaderen in aantal en belang toenamen. En de trek naar Amerika hield op, zoowel onder de dorpelingen als onder de omwonende boeren, die eveneens van de nieuwe welvaart genoten. Maar naburige plaatsen, die vroeger als gelijken gegolden hadden, bleven slapen, totdat ook zij het moderne verkeer, den grooten wekker, zagen verschijnen. De locomotief bewerkte, wat geen wetten, geen organisatie vermocht hadden.

Wanneer men nu vraagt, wat de Duitsche landen sinds 1870 aan verkeer gewonnen hebben, dan is het antwoord: *zeer veel*. En wanneer men, gelijk Dr. van Manen, wil betoogen, dat die winst toch een *gevolg* van de Duitsche energie is geweest, zoodat deze toch weer de prioriteit heeft, dan - vergist men zich.

Juist vóór den oorlog, in 1869, was het Suez-kanaal geopend, een product van *Fransche* energie. Hierdoor en hierdoor alleen werd de mogelijkheid geboren, dat Duitschland weer in het groote verkeer werd opgenomen, het verkeer tusschen West-

Europa en Zuid-Oost-Azië. Sedert de 16e en 17e eeuw was dit geleid om Afrika heen, zoodat alleen de kustlanden, vooral van West-Europa, ervan konden genieten, die tevens de voordeelen kregen van het nieuwe, steeds aangroeiende verkeer met Amerika. Duitschland bleef erbuiten, behalve de streken aan zijne kusten en langs een deel zijner rivieroevers. Hamburg en Bremen konden vooruitgaan en deden dat, maar Neurenberg, Augsburg en München bleven slapen; zij lagen te ver van den grooten weg.

De invloed van het Suez-kanaal is enorm geweest voor gansch Midden- en Zuid-Europa; dit kan niemand ontkennen. In den eersten tijd na '70 kon hij echter voor Duitschland nog niet zijn volle kracht doen gevoelen, daar de weg door de Alpen nog niet genoeg open was. Wel bestond reeds lang de Semmering-spoorweg, maar die lag te ver oostelijk, en de Brennerlijn, in 1867 geopend, was ook nog niet in den juisten koers. Zij vormde een doorgang, zonder twijfel, en zij heeft ook haar uitwerking gehad voor Beieren, Saksen, Frankfort, Berlijn enz., maar de eigenlijke groote opening moest nog komen.

Feitelijk moest Frankrijk in deze eerste jaren meer genieten van de voordeelen van het Suez-kanaal dan Duitschland. Immers nog in 1871, zeer kort na den oorlog, werd de Mont-Cenistunnel geopend, die langen tijd de beste weg naar Italië bleef. En bovendien kon Marseille met zijn achterland dadelijk gebruik maken van het nieuwe leven in de Middellandsche zee. Het overtrof dan ook in 1880 met zijne 360000 inwoners nog verre de grootste plaatsen van Midden- en Zuid-Duitschland, waar Frankfort, Leipzig en München respectievelijk niet meer dan 165, 190 en 247 duizend zielen telden.

Waarom zouden we nu, ter verklaring van dit treffende verschijnsel, onze toevlucht gaan nemen tot de bekende phrase, ook nog weer door Dr. van Manen herhaald, - dat de Fransche milliarden (in dien tijd) voor Duitschland nog meer onheil schijnen gebracht te hebben dan voor Frankrijk zelf? - Zoo'n uitspraak zegt immers niets, terwijl de loop van den verkeersstroom een ongezochte verklaring geeft.

Na 1880 zien we de verhoudingen anders worden; dan gaat de Duitsche energie de Fransche hoe langer hoe meer voortreffen.

Niet wegens de politiek van bescherming, want die wordt in Frankrijk zeker even sterk toegepast als in Duitschland. Waardoor dan? Wederom geven de verkeerstoestanden een duidelijke aanwijzing. Omstreeks 1880 werd de Rijnweg aan de achterzijde opengemaakt door den Sint-Gotthard-tunnel, en aan de voorzijde door den Nieuwen Rotterdamschen waterweg. De eene was 't werk van *Zwitsersche* energie, de andere van *Nederlandsche* energie. Tezamen gaven ze aan de Duitsche energie de gelegenheid, om zich vrijelijk en krachtig te ontplooien, om geheel en al te genieten van de vrijheid, waarin de Rijnweg zich mocht verheugen sinds de finale afschaffing der Rijntollen in 1868. We zien dan ook, dat de groote ontwikkeling van mijnbouw en nijverheid en handel zich in 't bijzonder deed gelden in West-Duitschland, veel minder in de overige deelen des Rijks. En ze was minstens even zoo goed te bemerken in Nederland, België, Zwitserland en Noord-Italië als op Duitsch grondgebied. Rotterdam in het vrijhandelsgezinde Nederland ging minstens even sterk vooruit als Ruhrort of Dusseldorp, Keulen of Mannheim. Nu is het ons wel bekend, dat men dikwijls beweerd heeft, dat Rotterdam eigenlijk groot geworden is door de veelgeroemde Duitsche energie, dat het feitelijk een Duitsche haven zou zijn, maar die uitspraak is minst genomen zeer sterk overdreven. Men kwam er zoo gemakkelijk toe! Immers, wanneer een paar Duitsche firma's zich te Rotterdam vestigden, dan werd dit feit van Duitsche zijde als een victorie beschouwd en hemelhoog geprezen, terwijl het van Nederlandschen kant groote afmetingen verkreeg door de ergernis van den geprikkelden nationalen trots. Velen vroegen niet eens, of misschien een oorspronkelijk Duitsche onderneming op den duur in Hollandsche handen was geraakt, gelijk b.v. bij een der allergrootste het geval is geweest, ook al draagt de tegenwoordige leider een Duitschen naam[1)].

De waarheid in dezen is niet precies in cijfers te geven, maar dit is toch wel zeker, dat, waar Rotterdam veel aan

1) Wie oppervlakkig genoeg is, om op *namen* alleen af te gaan, kan evengoed de bekende messenmakers Herder en van Amerongen te Solingen Nederlandsche firma's noemen.

Duitschen ondernemingsgeest te danken heeft, het omgekeerde evenzeer te bewijzen valt. Wat zou de Duitsche Rijnstreek zijn, indien de Nederlanders niet zulke geweldige sommen hadden besteed aan de verbetering van den vaarweg? En wat deden niet de Nederlandsche schippers voor den toevoer en den afvoer van produkten naar en van de Duitsche Rijnstreken? Is het misschien ook een bewijs voor de superioriteit der Duitsche energie, dat het erts, voor Duitsche firma's bestemd, bij honderdduizenden tonnen werd geleverd door Nederlandsche firma's? En evenzoo belangrijke gedeelten van den graan-, hout- en koleninvoer? Zeker, de Duitsche Rijnstreken hebben een belangrijken invloed op de havenbeweging aan de Maas uitgeoefend, vooral door het bezit van hun rijke kolenmijnen, die een prachtig handelsartikel afleverden, maar 't is toch wel opmerkelijk, dat dit artikel, gelijk zoovele andere, vervoerd werd door schepen, op Nederlandsche werven gebouwd!

Wat men van Rotterdam gezegd heeft, is eveneens beweerd van de Zwitsersche fabrieksteden en de Italiaansche havenplaatsen. Overal kon men hooren, dat de Duitschers het roer in handen hadden. Maar daarbij is altijd schromelijk overdreven, terwijl zelden gevraagd is, welke rol er wel door Nederlanders, Zwitsers en Italianen in Duitschland gespeeld is[1].

Indien men trouwens dit laatste wèl vroeg, zou eerst duidelijk aan den dag komen, hoe moeilijk een juist oordeel in zulke kwesties van 'nationaal-economischen' aard te vellen is; immers, de Duitsche wet schrijft voor, dat ten minste één directeur eener vennootschap Duitsch burger moet zijn, terwijl b.v. de Nederlandsche wet zulk een bepaling niet kent. Hierdoor verdwijnt de Nederlander in Duitschland dadelijk half uit het gezicht en de Zwitser licht heelemaal. En de keizerlijke Statistiek denkt er niet aan, om, op 't voorbeeld van de Amerikaansche, de afkomst dier vreemde ondernemers voor 't publiek vast te houden.

1) Mr. Quack spreekt in zijne prachtige 'Herinneringen', blz. 112, reeds in 1860 van een Amsterdammer den Tex, die kolenmijnen en fabrieken in Witten bezat; in Twente kent men fabrikanten, die van uit Westfalen jaarlijks 6 à 700,000 Mark aan industrieele winsten trokken. Maar dit ging in alle stilte en zonder ophef!

Waar dus zóó weinig zekerheid te krijgen is, doen wij het veiligst met te constateeren, dat alle landstreken op en aan den grooten nieuwen verkeersstroom van Rotterdam en Amsterdam tot Genua sinds 1880 in sterke mate zijn vooruitgegaan. Mochten de Duitschers, met hun ruimer aandeel aan den weg, met hun grooter zielental en hun buitengewonen rijkdom aan steenkolenkapitaal, werkelijk het meest tot de voeding van het verkeer hebben bijgedragen, dan staat daar toch tegenover, dat zij altijd de meeste belemmeringen in den weg gelegd hebben ook. Hunne autoriteiten (onder invloed der 'gemakzuchtige' agrariërs) dreven er de invoerrechten het meest op, hunne syndicaten en trusts legden er het economische leven het meest aan banden.

En in den nieuwsten tijd - we zeiden het reeds - dreigde zelfs de Pruisische staat, de verpersoonlijking der veelgeprezen Organisatie, met zijn riviertollen de ergste banden te vernieuwen, die de Rijnweg ooit gekend heeft. Een waardig sluitstuk aan zijn spoorwegpolitiek, die wel is waar het landverkeer in deze streken sterk had uitgebreid (hoewel dan ten deele met oneconomische, strategische lijnen), maar aan den anderen kant de vrachten had opgedreven, waar hij kon, om, in plaats van de 'matige rente', ongetelde millioenen uit de exploitatie te halen.

Terwijl nu de streken langs de route Rotterdam - Genua zoo groote vlucht namen, gingen zich ook na 1880 de boorden der Elbe meer dan vroeger ontwikkelen. Behalve Hamburg groeiden o.a. Maagdeburg, Dresden, Leipzig en Breslau, en, het meest van alle, de hoofdstad Berlijn. Hier werkte zonder twijfel de organisatie (speciaal die van den staat) sterker mee dan in het Westen. Berlijn werd, als regeeringszetel, bijzonder begunstigd met spoorwegen en ook met waterverbindingen; terwijl b.v. de groote kanaalplannen tusschen Rijn en Elbe slechts langzaam vorderden, kreeg Berlijn zijn prachtigen nieuwen waterweg naar Stettin. Hamburg werd, nadat het, evenals Bremen, in 1880 zich eindelijk had laten vangen in den 'Zollverein', bevoordeeld met lage spoorwegvrachten.

Maar ziet - niettegenstaande deze goede gunsten was toch de vooruitgang in de Elbe- en Oder-streken, de achterlanden van Hamburg, lang niet zoo groot als in de Rijnstreken, de achterlanden van Rotterdam c.s. Wèl kon Berlijn de wereld

verblinden door het Amerikaansche omhoogspringen harer bevolkingscijfers, wèl maakte Hamburg een schitterend figuur als haven- en handelsplaats en kon het binnen 25 jaren roemen op verdubbeling der bevolking van zijn 'republikeinsch' gebied, maar de tusschenliggende streken hielden geen gelijken tred; zij groeiden lang niet zoo hard als b.v. de Rijnprovincie en Westphalen. De dichtheid van bevolking was zelfs in 1905 in de provincie Brandenburg, met Berlijn erin gerekend, nog maar ruim half zoo groot als in Rijnland. En Silezië met zijn rijkdom aan kolen en ertsen stond bij Brandenburg nog weer iets achter. Alleen het koninkrijk Saksen kon hier in het Elbe-gebied op hooger bevolkingsdichtheid bogen dan de Rijnprovincie, maar daartegenover was de groei na 1880 er betrekkelijk minder. Ook hoorde men hier nooit zulke uitbundige lofliederen over toenemenden rijkdom en ongekende welvaart als in het Westen. Integendeel, àls er klachten vernomen werden over industrie en handel, dan klonken ze gewoonlijk het eerst en het luidst in Saksen en Silezië.

Dit achterblijven der Elbe- en Oder-streken bij het Rijngebied is absoluut niet te verklaren uit oorlogsinvloeden, noch uit de organisatie, noch uit meer of minder aangeboren energie, noch ook uit de tariefpolitiek. (Immers, wat deze laatste betreft, kan het feit der opneming van Hamburg in den 'Zollverein', hoe belangrijk voor de Hamburgers zelf ook, toch voor het achterland c.a. geen invloed van beteekenis hebben gehad: het was daarvoor niets anders dan de verplaatsing eener douanegrens over eenige kilometers).

Het is dus hier, bij deze vergelijking, al zeer duidelijk, dat de verkeersroutes *de groote factoren* moeten geweest zijn. Den achterlanden van Hamburg langs Elbe en Oder ontbrak het niet aan hulpbronnen noch aan nijvere bewoners, maar wèl aan goede uitwegen. Ze konden nog geen lucht krijgen naar het Zuidoosten, naar de Balkanstreken en Griekenland; hun verkeer liep nog zoo goed als dood in de Donaumonarchie.

Hoezeer daardoor de bedrijvigheid, speciaal de goederenbeweging hier achterbleef bij die der Rijnstreken, is moeilijk precies uit de statistieken op te diepen, ten minste voor de spoorwegen. Voor het waterverkeer kunnen we gemakkelijker een

typisch bewijs bijbrengen. In 1908 kwamen bij Entenwärder boven Hamburg ruim 20.000 vrachtschepen naar beneden met bijna *vier* millioen ton goederen. Bij Emmerik gingen er ruim 22.000 naar beneden langs den Rijn, dus slechts weinig meer. Edoch, die Rijnschepen waren geladen met meer dan *veertien* millioen ton goederen!

Maar de Rijnweg reikte dan ook met zijne armen overal vrij naar de Middellandsche zee en verder, de Elbe-route niet.

Wil men nu nog tegenwerpen, dat Frankrijk toch òòk na 1880 steeds zijn vrije wegen naar de Middellandsche zee behield en zelfs verbeterde en evenwel bij Duitschland, speciaal de Rijnstreek, achterbleef, dan moge hier èèrst herinnerd worden, hoezeer het Fransche land, juist toen het zich uit de rampen van 'l'année terrible' had opgericht, getroffen werd door twee andere plagen: de druifluis en het Panama-schandaal. Maar ten tweede is het duidelijk, dat de Fransche waterwegen onmogelijk gelijken tred konden houden met den Rijn en zijne takken, terwijl de Fransche spoorwegen zonder twijfel in organisatie ten achter zijn gebleven. En dan - op de Fransche routes lagen zeer weinige steenkolengebieden! Toch heeft Frankrijk zich na 1880 niet slecht gehouden; het werd zelfs nog lang geprezen om zijn onverwoestbaren, buitengewonen rijkdom, zijne spaarzaamheid, enz., totdat het de publieke opinie inviel, in een ander uiterste te vervallen en te gaan schelden op 'Fransche gemakzucht', op gebrek aan ondernemingsgeest, enz.

De waarheid, ook hier weer moeilijk te constateeren, zal wel in het midden liggen; Frankrijk ging niet achteruit, het stond ook niet stil, het toonde een matigen vooruitgang van handel en bedrijf, ofschoon zijne bevolking weinig of niet aangroeide en met hare spaarpenningen te veel ging rentenieren, waar zij had kunnen ondernemen. Dat het land steeds kon gerekend worden tot de bloeiende rijken van Europa, bewees o.a. het werk der Franschen in hunne nieuwe koloniën Tunis en Indo-China, Madagaskar en Soedan: Tunis genoot zelfs het zeldzame voorrecht, door onze zeer critische koloniale specialiteit, het Kamerlid van Kol, als een voorbeeld geprezen te worden. Ook wist men in Frankrijk zeer goed te profiteeren van eenige nieuwe verkeersgelegenheden uit den allermodernsten tijd, den

Simplon-tunnel en de nieuwe wereldroute over Lissabon naar West-Afrika en Zuid-Amerika, al had de laatstgenoemde te kampen met politieke wrijvingen in Portugal. Men beraamde zelfs reeds prachtige plannen voor een Spaansche route over de straat van Gibraltar en dan door Marokko tot bij Agadir of nog verder, om den weg naar Brazilië tot eene spoorlijn met betrekkelijk korten 'veerdienst' te maken. Voor de Simplon-route was men bezig aan een 'correctie' in den toegang door de Zwitsersche Jura, die juist dezer dagen midden in den oorlog gereed kwam. Intusschen had echter de Duitsche Rijnweg door den Zwitserschen Lötschberg-tunnel reeds in 1914 zijn verbeterden toegang tot den Simplon verworven.

De Rijnweg bleef dus de baas, zoowel over de Fransche wegen als over de Elbe-route, en daarmee bleef Duitschland sneller vooruitgaan, maar evenzeer Nederland en België, Zwitserland en Noord-Italië.

Zoo liep de economische ontwikkeling vrijwel evenwijdig met de ontwikkeling der verkeerswegen. Een blik op de kaart kon hier meer verklaren dan alle theorieën en beschouwingen over nationale deugden of nationale politiek. Nu was er bij deze verkeerswegen nog één merkwaardig feit te constateeren: bij alle wisselingen en bij alle onderlinge concurrentie bleven ze toch voor en na gericht op de Noordzeestranden. Ze mondden, convergeerend, uit tegenover Engeland, en, hoewel er een streven was, om de Britsche eilanden voorbij te gaan, was toch Londen het middelpunt van den handel, het 'clearinghouse der volken' (om met den bekwamen economist Rozenraad te spreken) gebleven. Te Londen kwamen nog steeds de draden van het wereldverkeer bijeen, en wanneer soms verwacht werd, dat de hoofdzetel van Mercurius in de toekomst van daar verplaatst zou worden, dan moest men nog eer denken aan New-York dan aan Hamburg of Berlijn. Het eerste was trouwens in overeenstemming met den loop der geschiedenis; want men had van ouds, sinds de dagen van het beroemde Tyrus, dien zetel zich steeds zien bewegen in *Westelijke* en *Noordwestelijke* richting, al was het nu en dan gegaan in een zigzaglijn.

De Amerikanen hunkerden al lang naar het oogenblik, dat hun metropool het centrum der handelswereld zou worden; zij

meenden dien gouden tijd ook reeds vóór zich te zien. Maar ze vergaten daarbij, dat zij zelf, kort vóór den oorlog van 1870, een veel geweldiger strijd gevoerd hadden, den vreeselijken Burgeroorlog, die hen lang in economische afhankelijkheid hield en die o.a. de ontwikkeling hunner scheepvaart schromelijk bleef belemmeren. Ware die ramp te vermijden geweest, New York zou inderdaad een goede kans gehad hebben, om Londen te overvleugelen, want de vrije instellingen der Vereenigde Staten trokken reeds lang honderdduizenden van de beste krachten uit Europa en de Pacific-spoorwegen maakten den weg naar het Westen open juist in den tijd der ontsluiting van het Suezkanaal.

Nu ze echter den zwaren nasleep van den Burgeroorlog moesten torsen, konden zij het overwicht niet naar zich toetrekken. Londen zag in het Westen New-York c.a. groeien en in het Oosten de Rijnstreken c.a. benevens Hamburg en Berlijn, Weenen en zelfs Moskou. Londen bleef er tusschen liggen in evenwicht, als 'clearinghouse der volken', als middelpunt der wereld. En het gevoelde zich daar zoo goed bij, dat het den vrijen handel bleef huldigen, wat ook de chauvinisten van allerlei soort mochten uitschreeuwen over naijver en afgunst.

Zoo heeft dan de verkeersontwikkeling na 1870 geheel Westelijk Europa bijzonder begunstigd en het de kans gegeven, om de vernielingen van den oorlog te herstellen en tot een tijdperk van bloei te geraken, zooals het nooit gekend had. Zoo kon het de naweeën van den oorlog vergeten, beter nog dan Amerika en zelfs tot het afschuwelijk misverstand komen, dat die oorlog tot zijn nieuwen bloei had bijgedragen.

Hoe zal dat nu zijn na den tegenwoordigen wereldbrand?

Niemand kan het op dit oogenblik met zekerheid voorspellen, maar de waarschijnlijkheid is groot, dat het *heel anders* zal wezen. En waarom?

Vooreerst is de kapitaalvernietiging van alle soort in Europa oneindig veel grooter dan in 1870 en dat niet alleen in enkele landen, maar over bijna geheel het werelddeel.

Daar tegenover zal Amerika waarschijnlijk zeer weinig lijden; de aanvankelijke kwade invloed der groote crisis moest op den

duur veel meer dan opgewogen worden door de groote voordeelen aan allerlei leveranties. Zelfs in het vrij onwaarschijnlijke geval, dat de Vereenigde Staten in den oorlog betrokken mochten worden, kunnen ze, om hun ligging, betrekkelijk weinig schade verwachten. Maar indien ze er - wat het meest voor de hand ligt - buiten blijven, dan zal hunne kapitaalkracht enorm stijgen, dan moet Europa voor een groot deel onder hunne economische macht geraken. Reeds waren de Amerikanen op weg, om zoowel met hunne banken en trusts als met hunne nieuwe stoomvaartondernemingen uit te zwermen naar Europa en elders, reeds waren hunne verwachtingen hieromtrent hoog gespannen. *Nu* is er kans voor hen, beter dan ooit, om New York tot het economisch middelpunt der wereld, tot den hoofdzetel van Mercurius te maken.

Alles werkt daartoe mee.

Nu is er geen opening van een Suez-kanaal, maar wel van een *Panama-kanaal*.

Nu is er een overspanning van vele, zoo niet alle Europeesche bankorganisaties, terwijl in Amerika juist, na veel tobben, eindelijk een vruchtbare algemeene regeling tot stand gekomen is.

Nu zijn er dus wèèr nieuwe verkeerstoestanden in wording, maar ditmaal *niet* ten voordeele van het 'zelfmoordend Europa'. De nieuwe verkeersstroomen zullen het *Westen* bevruchten, ze zullen gaan langs de kusten der Nieuwe Wereld en door het Panamakanaal den Grooten Oceaan in.

Niet, dat wij zouden gelooven, dien onmetelijken Pacific reeds te moeten begroeten als 'de toekomstige wereldzee', gelijk Dr. Kuyper deed in zijn bekende werk 'Om de oude Wereldzee', daartoe is de westkust van Amerika van nature te karig bedeeld, - neen, de Atlantische Oceaan zal nog lang wereldzee blijven, maar de groote ontwikkeling zal er verlegd worden naar zijne *Westzijde*.

De Vereenigde Staten en Canada, maar ook Argentinië, en misschien, als de hygiënische wonderen van de Panama-door-graving gaan doorwerken in alle tropische landen, misschien ook Brazilië zullen nieuwe stroomen van landverhuizers trekken. Want de aandrift, om Europa te ontvluchten, zal na

dezen oorlog zeker niet minder zijn dan na de vroegere. (Men denke slechts aan de verzwaring van allerlei lasten). De wateren van West-Indië, die de Amerikaansche Middellandsche zee genoemd zijn, zullen opleven gelijk de Europeesche Middellandsche zee na 1870. En de Westkusten van gansch Amerika, die reeds nieuwe wondersteden voortbrachten als Los Angeles en Seattle, zullen gaan bloeien van Zuid tot Noord, van Valdivia tot aan Aljaska. Misschien zal de verkeersstroom door het Panama-kanaal zijn zegenrijken invloed niet bijzonder veel oefenen op Australië en op Indië, maar wèl veel op al wat ten noorden van Hongkong ligt, vooral op Japan en een groot deel van China.

Europa was bezig, met de vangarmen zijner nieuwe spoorwegen, vanaf de groote Siberische tot den Bagdadspoorweglijn toe, de onmetelijke menschennesten van China (en van Indië) te benaderen van de landzijde. Die plannen vormden een belofte voor zijne toekomst. Had het ze kunnen verwezenlijken bij onderling overleg, zooals gepoogd is, het zou zijn voorsprong vóór Amerika wellicht hebben kunnen handhaven. Nu heeft het zich - mede om die spoorlijnen - gestort in den zelfmoordenden strijd, die vele plannen tot stilstand gebracht heeft, wie weet voor hoe lang. Intusschen maakten de Japanners van de gelegenheid gebruik, om China meer dan ooit van den zeekant te ‘draineeren’. Men heeft gemeend, dat ze hiermee in de eerste plaats Amerika zouden benadeelen, maar dat is slechts schijnbaar. Hunne pogingen zullen den stroom vanuit China naar het Oosten leiden, *in de richting* van Amerika. En de Amerikanen zullen dien opvangen, al zou Japan de middelaar moeten worden. Was Engeland niet evenzoo tal van jaren de bemiddelaar aan de andere zijde, tegenover het Europeesche vasteland?

Indien niet alle teekenen bedriegen, zal Amerika na den wereldoorlog liggen tusschen een economisch-versterkt Oost-Azië en een zeer verzwakt Europa. En het zal vrije, doorgaande verbindingen bezitten naar beide zijden, voor een groot deel onder eigen vlag. Het zal zijne economische macht meer dan ooit bevestigd hebben in Midden- en Zuid-Amerika. En het zal van zijne centrale positie genieten met al zijne enorme com-

mercieele en industrieele kracht. Misschien zal het ook verstandig genoeg zijn, om te blijven voortgaan op den pas ingeslagen weg tot vrijmaking van den handel, gelijk Engeland gedaan heeft, toen dit zijne centrale positie verkregen had.

En Europa - zal kunnen toezien.

Europa zal gelegenheid krijgen, om duidelijk te onderscheiden, of werkelijk de mannen, teruggekeerd uit de loopgraven en van de slagvelden, de goede gevolgen van den oorlog zullen laten zien in handel en bedrijf. Het zal daarnaast ook - naar wij vreezen - kunnen constateeren, wat er met nieuwe 'protectie-maatregelen' kan worden uitgericht, want de berooide schatkisten zullen daar wel zóó luid om roepen, dat de waarschuwingen van vredes- en vrijheidsvrienden er niet tegen op kunnen.

En dan zal - niettegenstaande alle inspanning der officieele en andere organisators (voor zoover ze niet uit Europa zijn weggetrokken) - aan den dag komen, of er na 1870 misverstand is geweest of niet.

Wie de geschiedenis nagaat - vooral in verband met het verkeer - moet voor Europa verdacht zijn op een langdurig tijdperk van zwaren druk, hoe de reuzenstrijd ook moge afloopen. Men zal natuurlijk - als altijd - in het eerste oogenblik de wilde speculatiezucht zien opflikkeren, die op dlken oorlog volgt, maar daarna zal de depressie moeten komen, drukkender en langduriger dan na 1873. Want nieuwe levenwekkende verkeersstroomen als na 1880 zijn er - gelijk wij aantoonden - vooreerst niet te wachten.

Het eenige, wat, in het beste geval, na dezen oorlog zou kunnen tot stand komen ten gunste van Europa, zou wezen, de 'draineering' en organisatie van het Balkanschiereiland en van de landen van Voor-Azië. 't Is mogelijk, dat er eindelijk een geregelde verkeersstroom geschapen wordt over Athene naar het Suez-kanaal en over Constantinopel naar Bagdad en de Perzische golf. Maar dat zal allicht nog jaren duren en - men mag er zich niet te véél van voorstellen.

Aan de oude landen ten oosten der Middellandsche zee hangt óók een traditie, die ten deele op misverstand berust; ze ver-

dienen den schitterenden roem, dat ze eenmaal de bakermat zijn geweest der Oostersche wijsheid en kunst en der voornaamste wereldgodsdiensten, maar ze hebben nooit den rijkdom en de welvaart bezeten, dien men hun zoo gaarne toeschrijft. Vanaf den Balkan tot de Perzische golf neemt het klimaat steeds toe in droogte en het land in dorheid. Met moderne hulpmiddelen zal men er veel kunnen doen, maar het resultaat zal toch altijd bescheiden moeten blijven naar onze economische begrippen. Ook zal het lang moeten duren, voordat het kwaad is hersteld, dat de Turksche heerschappij over deze streken bracht. De eenige werkelijk goede kansen zouden kunnen opdoemen, wanneer de bodem zou bewijzen, rijke schatten te beziten, maar daar is nooit zeker op te rekenen.

Om nog ten slotte even op Duitschland terug te komen, dat zich in 't bijzonder veel van de zuid-oostelijke ontwikkelingslijn naar Bagdad etc. schijnt voorgesteld te hebben, men kan in de Duitsche geschiedenis o.a. deze twee tegenstellingen vinden. In de 17e eeuw een oorlog, de Dertigjarige, die samenviel met een *totale verlegging van het wereldverkeer buiten Duitschland*; hij werd gevolgd door een langen tijd van ellende. In de 19e eeuw een rij van oorlogen (1864-'71), die samenviel met een *terugkeer van het wereldverkeer in Duitschland*; hierop volgde een tijdperk van bloei. De oorlog van de twintigste eeuw wordt niet begeleid door een dier twee uitersten, maar wat wij nu beleven op verkeersgebied staat *dichter bij het eerste dan bij het laatste*. Daarom schijnt de verwachte ‘plaats in de zon’ ons niet erg aanstaande te zijn.

Dat is dan meteen een waarschuwing voor ons Nederlanders. Want, welke verwachtingen men hier moge koesteren omtrent de gevolgen der veelgeprezen neutraliteit en welke materieele of ideëele sympathieën men moge bezitten, het is zeker, dat onze welvaart ook na den oorlog voor een groot deel zal afhangen van het achterland. De vooruitzichten hieromtrent zijn zeker ànders dan na 1870; ze zullen meer gelijken op hetgeen men ondervonden heeft na 1848, toen Europa zich vermeide in talrijke revolutiën en hun nasleep, terwijl Amerika zijn kansen waarnam.

Taal en rechtswetenschap[1)]
Door
Jacob Israël de Haan.

In het Maandblad אחוה (Achawah) No. 246 zet de Heer L. Wagenaar zijne belangrijke beschouwingen voort over 'De beteekenis van het woord חזן (Gazan) in haren oorsprong en ontwikkeling'. De schrijver is thans genaderd tot de beteekenis van חזן in het Gerechtshof. Om drie redenen zou ik gaarne de aandacht willen vestigen op deze beschouwingen. Ten eerste: omdat zij van waarde zijn voor de kennis van het Talmudische Strafrecht, waarvan de beoefening door de Nederlandsche rechtsgeleerden wordt verwaarloosd. Ten tweede: omdat zij kunnen leiden tot beter begrip van de beteekenis van sommige plaatsen in de Heilige Schrift. Ten derde: omdat de werkwijze van den Heer Wagenaar voor den significus[2)] van groot belang is.

De tegenwoordige Hebreeuwsche taal gebruikt חזן alleen in de beteekenis van: 'voorzanger in de synagoge'. Dr. Jac. van Ginneken[3)] vermeldt bij Gaz(z)an ook de beteekenis '*opziener*'. Dit is eene geheel verouderde beteekenis. De oorspronkelijke beteekenis is die van 'ambtenaar'.

Een Joodsche Rechtbank voor kleine zaken had drie rechters. Over zware vergrijpen vonnisten drie en twintig rechters. In eene plaats, die in aanmerking wilde komen voor een dergelijke

1) Bijdragen in het Weekblad van het Recht 9722, 9773, 9790 en 9802.
2) '*Significs*' door Victoria Welby in de Encyclopaedia Brittannica. Van dezelfde schrijfster: 'What is Meaning' en 'Significs and Language'.
3) Handboek der Nederlandsche Taal', Deel II, blz. 71.

rechtbank moesten zich bevinden (Sanhedrin 17 *b*) twee schrijvers en twee חזנין. Rashie noemt hen ‘boden van de rechtbank om de schuldigen te geeselen en de partijen op te roepen voor de rechtbank’. Nog een eigenaardige taak hadden de Gazoniem. Wanneer eene rechtszaak niet op éénen dag was afgehandeld moesten zij den tweeden dag de rechters een voor een vragen naar hun oordeel van den vorigen dag. Dus waren de rechters gedwongen zich nauwkeurig rekenschap te geven van hetgeen zij den vorigen dag hadden gezegd.

De חזן was mede belast met de uitvoering van de geeselstraf. Latere toevoegingen aan de Mischna bespreken het geval, dat de חזן meer slagen geeft dan het aantal waartoe de schuldige veroordeeld is. Ook wordt de vraag besproken, waarop men bij zijne aanstelling meer moet letten: op kennis of op lichaamskracht.

Het bovenstaande kan strekken tot beter begrip van de plaats Samuel I 8:3. In de vertaling van den Statenbijbel wordt daar van de zonen van Samuel gezegd: ‘Doch zijne zonen wandelden niet in zijne wegen, maar zij neigden zich tot gierigheid en namen geschenken *en bogen het regt*’. De laatste woorden zijn letterlijk juist vertaald. De Hebreeuwsche tekst luidt משפטויטו. Men zou hieruit kunnen opmaken, dat de zonen van Samuel zich lieten omkoopen tot een onrechtvaardige rechtspraak. Rashie geeft evenwel eene geheel andere verklaring. Deze, dat Samuel als rechter rondging om Israël te richten (Samuel I 7:16), doch dat zijne zonen de rechtszoekenden tot zich lieten komen ten voordeele van hunne schrijvers en gazoniem. ‘Het recht buigen’ beteekent ‘de rechtspraak naar zich toe trekken’. Men vergelijke Grondwet 156: ‘Niemand kan tegen zijnen wil worden *afgetrokken* van den regter, dien de wet hem toekent.’ In de Mishna en in den Talmoed komt חזן meermalen voor verbonden met בנסת. Dit beteekent ‘vergadering’. Hetzelfde woord komt ook voor in de samenstelling בית - הכנסת, dat wil zeggen ‘bedehuis’. Hieruit is de fout ontstaan, dat men חזן - הכנסת hetwelk beteekent ‘gerechtsdienaar’ heeft vertaald door ‘voorganger in de synagoge’. Vandaar de wonderlijke meening, dat de geeselstraf bij de

Joden in de bedehuizen werd ten uitvoer gelegd. Men vindt deze onjuiste meening op verschillende plaatsen in den Statenbijbel. Mattheus 10:17 ‘en in hunne synagogen zullen zij u geeselen’. Mattheus 23:34 ‘zult gij geeselen in uwe synagogen’[1]. Markus 13:9 ‘want wij zullen u overleveren in de raadsvergaderingen en in de synagogen, gij zult geslagen worden’. Lucas 21:12 ‘u overleverende in de synagogen en gevangenissen’. Handelingen 22:19 ‘dat ik in de gevangenis wierp en in de synagogen geeselde, die in u geloofden’.

Het is een van de grondbeginselen van de significa, dat men een woord niet kan verstaan zonder nauwkeurige kennis van de geschiedenis van de zaak, waarvoor het woord de naam is. Men denke aan het woord ‘wissel’, Wechsel, lettre de change. In wezen is de wissel eene voorwaardelijke betalingsbelofte geworden. De naam echter is nog steeds passend bij de oude opvatting van Pothier: ruil van geldsommen met een betalingslast. Daaraan herinneren ook de woorden ‘trekken’, ‘betrokkene’, ‘tirer’, ‘tiré’. In het Duitsch heet de trekker: ‘Ausschreiber’. Dit woord past bij de Duitsche opvatting van den wissel.

Bij de vertaling van *oude* geschriften moet men rekening houden met de *oude* beteekenis van de woorden. Dit beginsel lijkt reeds van zelf sprekend. Toch wordt het algemeen verwaarloosd. Door Duitsche[2] taalgeleerden is de waarde van dit beginsel aangetoond.

Wanneer men de zeden en gewoonten van een volk niet kent, kan men de Taal niet verstaan. De letterlijke zin van een woord is vaak juist het tegendeel van de werkelijke beteekenis. Bijvoorbeeld: een verbond *sluiten*, beteekent in de Heilige Schrift letterlijk: een verbond *snijden*: כָּרַת. Dit woord is onbegrijpelijk zoolang men niet weet, dat bij het sluiten van een verbond een dier werd geslacht. Ik herinner aan het Romeinsche ‘*foedus ferire*’[3].

1) De Heer Wagenaar vermeldt 23:24.
2) ‘*Wörter und Sachen*’ door Dr. A. Kluyver in de Nieuwe Taalgids, Deel VII, blz. 171.
3) Prof. Dr. Georges Latijnsch-Duitsch Woordenboek.

Evenzoo kan het voorkomen, dat eenzelfde woord twee tegengestelde beteekenissen heeft. Als voorbeeld neem ik קדש, dat 'heiligen' beteekent. Daarentegen beteekent קדשה 'ontuchtige vrouw' en קדש 'schandjongen.' Beide woorden komen in ééne tekst voor in Deuterononium 23:18. Men zie voorts Koningen I 14:24. Koningen I 22:47. Koningen II 23:7. Waarschijnlijk beteekende קדש eenvoudig: 'gewijd'[1]. In de oude godsdiensten van Kanaan waren de ontuchtige vrouwen en knapen dikwijls aan afgoden gewijd en vormden bepaalde handelingen een deel van den veelgodendienst. Dr. Van Ginneken vermeldt קדש (Kaddisj) in den zin van zoon. Eene zelfde vernauwing[2] van beteekenis vindt men bij het Romeinsche *sacer*[3] in den volzin: 'patronus si clienti fraudem fecerit sacer esto'[4]. Hier beteekent sacer: vervloekt. Het Hebreeuwsche ברך beteekent waarschijnlijk oorspronkelijk niet anders dan groeten. Later kreeg het eenerzijds de beteekenis van zegenen en anderzijds die van vloeken. Gesenius vermeldt, dat het overeenkomstige woord in het Ethiophisch dezelfde twee beteekenissen heeft.

Door den Heer Brummelkamp zijn de bijbelplaatsen met קדש aangehaald bij de behandeling van artikel 248 bis van het Wetboek van Strafrecht. Intusschen is de bekende plaats Deuteronomium 23:18 zeer betwist[5]. Eene bekende stelling is deze, dat het Hebreeuwsch niet de oorspronkelijke taal is geweest van de Joden, maar van de volken van Kanaan. De Joden zouden dan de taal van de onderworpen volken hebben aangenomen. Vele woorden zouden echter een geheel andere beteekenis hebben gekregen dan zij in de taal van de veelgodendienende Kananieten hadden gehad[6]. Ik vestig de aandacht op hetgeen Prof. Graetz heeft geschreven over den Rabbijn Isaak Barnays[7]. Het één-godendom heeft op het

1) Pentateuch-commentaar van A.S. Onderwijzer, Deel I, blz. 491.
2) Michel Bréal 'Essai de sémantique': Hoofdstuk 'La restriction du sens'.
3) Prof. Georges Woordenboek.
4) Van Wageningen op '*patronus*'.
5) Pentateuch-Commentaar van A.S. Onderwijzer, Deel V, blz. 254.
6) Ik ben voor hetgeen volgt veel dank schuldig aan den geleerden Heer J.M. Hillesum, den conservator van de Rosenthal-bibliotheek.
7) Geschichte der Juden', Deel 11.

Hebreeuwsch zeer grooten invloed gehad. Men denke slechts aan een geheimzinnig woord als יחד verwant met אחד (*Een*)[1].

Ook Hebreeuwsche werkwoorden vertoonen het verschijnsel, dat verschillende vormen geheel tegenovergestelde beteekenissen hebben. Bijvoorbeeld ישׁרשׁ vertaald door *inwortelen* (Jeremia 12:2) en *uitwortelen* (Job 31:8). Voorts חטא in den קל vertaald door *zondigen* (Exodus 32:31) en in den פּיעל door *ontzondigen* (Leviticus 14:52). Ook in het Hollandsch vindt men een enkel voorbeeld van een werkwoord met twee geheel tegengestelde beteekenissen. Bijvoorbeeld: *afmaken*. Een schrijver maakt een boek af, dat wil zeggen *voltooit* het. Een beoordeelaar maakt een boek af, dat wil zeggen *vernietigt* het[2]. Het overeenstemmende Hebreeuwsche werkwoord בלה vertoont hetzelfde verschijnsel. Bijvoorbeeld: Koningen I, 6:38 'En in het elfde jaar was dit huis *volmaakt*' tegenover Psalmen 73:26: '*Bezwijkt* mijn vleesch en mijn hart'. Ik wijs met schroom op deze overeenstemming. Want uit zulke overeenstemmingen is het geloof ontstaan aan bovenmenschelijke taal*krachten* of taal*wetten*, zoowel phonethische als signifische. De vraag naar de Waarde van wetmatige verschijnselen houdt alle significi bezig: Lady Welby, Wundt, Paul, Bréal, Dauzat. Ik kan de vraag hier thans slechts aanduiden. Toch dit: het is niet juist te spreken van een *eigenschap* van het Hebreeuwsche werkwoord zich in de vervoeging om te zetten in zijn tegendeel. Dit is eene zeer gevaarlijke beeldspraak. De goede werkwijze is deze: de beteekenisverandering van elk werkwoord zielkundig te onderzoeken en alleen verschijnselen als gelijksoortig te beschouwen, die zielkundig gelijksoortig zijn. Het is de groote verdienste van de schrijvers in De Nieuwe Taalgids deze 'psychologische methode' te hebben bekend gemaakt en te hebben gesteld tegenover de logische. Wellicht is een enkele schrijver te ver gegaan. Dr. Bolkenstein sprak zelfs van een 'fetischdienst der psychologie'. Misschien vindt men in sommige geschriften van Dr. C.G.N. de Vooys

1) Men raadplege de plaatsen vermeld in het groote Woordenboek van Ben-Jehoeda.
2) Van Dales Woordenboek.

reeds weder een teruggang[1]. In verband met het voorgaande wijs ik op het in de nieuwere zielkunde bekende verschijnsel der ambivalentie. Wundt[2] geeft op twee bladzijden eene volledige beschrijving van het Hebreeuwsche werkwoord met alle wijzen en tijden. Hij vindt in het Hebreeuwsche werkwoord de bevestiging van allerlei beweringen. Indien zijne kennis van het Hebreeuwsch grooter ware geweest, zou hij diepte en duisternis hebben gevonden. Daarvan ten slotte een voorbeeld.

In het Weekblad van het Recht No. 9070 schreef ik over de eenheid van Woord, Gedachte en Ding. Ik wees op het Grieksche *λογος* en op het Hebreeuwsche דבר. Ook het Hebreeuwsche אמר beteekent 'zeggen' en 'denken'[3]. De Statenbijbel vertaalt steeds door *zeggen*, ook waar *denken* eene betere vertaling ware geweest: Genesis 31:31; Samuel I 20:26; Psalmen 39:1; Job 32:7; Prediker 7:23 vertaalt de Statenbijbel: 'Ik *zeide*: ik zal wijsheid bekomen'. De Rabbijn J. Vredenburg[4] 'Ik *dacht* nu ben ik wijs'. Een zeer merkwaardige plaats is Exodus 2:14. הלהרגני אתה אמר. De Rabbijn A.S. Onderwijzer vertaalt: '*denkt* gij mij te dooden?' Rashie[5] geeft eene zeer geheimnisvolle verklaring van deze plaats. Mozes had eenen Egyptenaar gedood, naar de meening van zijne volksgenooten door het uitspreken van Gods volledigen Naam. Toen Mozes daarna dreigend tegen eenen Jood optrad zeide deze: '*Zegt* gij iets om ook mij te dooden?'. Zóó wordt ook de Statenvertaling begrijpelijk: 'Zegt gij *dit*, om mij te dooden'. Het woordje *dit* is cursief gedrukt om aan te duiden, dat het in de oorspronkelijke tekst ontbreekt. Intusschen blijft de beteekenis van אמר eene geheimnisvolle en loont dit woord een signifisch onderzoek ten zeerste.

1) Bijvoorbeeld in de Nieuwe Taalgids, Deel VII, blz. 125.
2) 'Die Sprache', Deel I, blz. 362-364.
3) Men raadplege Ben-Jehoeda.
4) 'De vijf Rollen'.
5) Onderwijzers Commentaar, Deel II, blz. 17.

Iets over de tijden de tijden der werkwoorden
Door
A. Defresne

Taal wordt gevormd, als de gedachte verklankt wordt in woorden. Verbreekt het contact, dan trilt de klank nog wel voort, bestaat het woord nog wel, maar net zoo min als een hoop steenen een gebouw is, net zoo min is een massa woorden taal. Maar ternauwernood is het contactveertje overgesprongen, gedachten en woorden hebben zich verbonden, of taal is ontstaan. Zoo is het spreken het concreet gebruiken van woorden, zoo is het concreet gebruiken van woorden het werk onzer gedachten. En zooals onze gedachten geleid worden door ons wezen, zoo zal ook de taal geleid worden door onzen psychischen toestand.

De congruentie van eene psychologische categorie is eene grammatische. Willen we dus de grammatische categorie tot een logisch systeem verwerken, dan kunnen we de psychologische als uitgangspunt nemen. Als we de vormen zelf eerst aan een onderzoek en systematiseering onderwerpen, stuiten we op onoverkomelijke bezwaren, daar de psychologische geschiedenis slechts voor een gedeelte bekend is en onderzocht kan worden. Door geen enkel geslacht wordt eene taal onveranderd overgenomen van het vorige. Door het onnauwkeurig overnemen verandert de grammatische congruentie der psychologische categoriën, veranderen gedeeltelijk de vormen zelf. Doordat de overname én voor de overnemers én voor de rest

onbewust geschiedt, is de verandering alleen merkbaar door hare resultaten, die niet gedurende, maar slechts na het proces kunnen worden waargenomen en die voor ons dus slechts feiten zijn, van welks psychisch proces die feiten het gevolg zijn is ons onbekend en is onnaspeurlijk. Beginnen we dus met de vormen zelf, dan tasten we in het duister en zien geen afgebakenden weg voor ons, dan verkrijgen we een systeem door het te hooi en te gras vergaren van vormen, daar er geen regelmaat in deze is, of ze is misleidend. En zoo kunnen we niet beginnen met eene zekere uiterlijke overeenkomst en verwantschap, daar de historie niet geheel en al bekend is, maar moeten we aanvangen met eene innerlijke regelmaat. Willen we een passend grammatisch systeem verkrijgen, dan moeten we beginnen met de vormen geheel en al te negeeren, ons denken te systematiseeren en dan blijft ons slechts over de spraakkunstige vormen in het denkkunstig systeem in te vullen.

Op verschillende tijden kan eene handeling volgens ons denken gebeuren. Onderzoeken we nu hoeveel verschillende tijden we ons kunnen voorstellen en laten we het verschil in graad, als nutteloos buiten beschouwing, dan krijgen we onvermijdelijk de volgende:

I Verleden tijd
II Tegenwoordige tijd
III Toekomende tijd.

Zich een vierde tijd voorstellen is voor ons denken onmogelijk!

Wanneer eene handeling reeds gebeurd is, plaats gevonden heeft vóór het heden, dan is die handelingstijd verleden. Het begrip, verleden tijd, ontstaat dus, doordat de tijd, waarop eene handeling gebeurd is, vergeleken wordt met het heden. Wanneer eene handeling gebeuren zal ná het heden, dan is die handelingstijd toekomend. Het begrip, toekomende tijd, ontstaat dus, doordat de handelingstijd vergeleken wordt met het heden. Zoo zien we, dat de psychologische tijd-categorie ontstaat, doordat we den tijd van de handeling vergelijken met een ander vast en bepaald tijdstip. En zoo is het heden, het tegenwoordige het vaste bepaalde tijdstip, waarmee vergeleken wordt als de begrippen, verleden en toekomend ontstaan. Voor ons Voorstellingsvermogen nu is het evengoed mogelijk, dat bepaalde tijdstip

van het heden naar het verleden te verschuiven, in het verleden te plaatsen en dan daarmee den handelingstijd te vergelijken. En ook ten opzichte van het standpunt in het verleden, krijgen we weer onvermijdelijk de tijden:

I Verleden tijd
II Tegenwoordige tijd
III Toekomende tijd

En doordat we, ons op een standpunt in de toekomst stellend eveneens die drie tijden krijgen, is onze psychologische tijd-kategorie samengesteld uit negen deelen, namelijk:

Verleden standpunt	**Tegenwoordig standpunt**	**Toekomend standpunt**
Verleden	*Verleden*	*Verleden*
Tegenwoordig	*Tegenwoordig*	*Tegenwoordig*
Toekomend	*Toekomend*	*Toekomend*

Evenals we iederen tijd van het tegenwoordig standpunt weder als standpunt kunnen opvatten, zouden we dit ook met den verleden en toekomenden tijd van het verleden en toekomend standpunt kunnen doen. Maar daar zulks slechts een onderscheid in graad ten opzichte der hoofdstandpunten zou geven, en deze voorstelling geen grammatische congruentie heeft, laten we die buiten beschouwing.

Nu nemen we het feit waar, dat iemand, als hij wenscht mee te deelen op het oogenblik, heden, vijf-en-twintig gulden te bezitten, zegt: ik bezit 25 gulden. Het tijdstip, waarmee den handelingstijd vergeleken wordt, ligt in het heden en bij vergelijking bevinden we dat de handelingstijd samenvalt met dat tijdstip, dus ook tegenwoordig is, zoodat de tegenwoordige tijd van het tegenwoordig standpunt (van de tegenwoordige standpuntsrichting) van het werkwoord ‘bezitten’ is ‘ik bezit’. Wenscht iemand mee te deelen, dat het eenigen tijd geleden is, dat hij 25 gulden bezeten heeft, dan zegt hij; ‘Ik heb 25 gulden bezeten’. Het standpunt, waarmee den handelingstijd vergeleken wordt, de standpuntsrichting is tegenwoordig, maar in die tegenwoordige standpuntsrichting is de tijd der handeling verleden. De verleden tijd van het tegenwoordige

standpunt is dus ‘ik heb bezeten’ en de toekomende zal zijn ‘ik zal bezitten’. Een gedeelte der psychologische categorie vindt dus uiting in de grammatische, als volgt:

Tegenw.	**standpunt**
Verleden tijd:	ik heb bezeten
Tegenw. tijd:	ik bezit
Toekomende tijd:	ik zal bezitten.

Misschien zou men nu geneigd zijn, naast den tegenwoordigen tijd van het tegenwoordig standpunt ‘ik bezit’ den tegenwoordigen tijd van het verleden ‘ik bezat’ te plaatsen.

Dit zou echter niet geheel en al juist zijn.

Want aan welke gedachten geeft de vorm ‘ik bezat gisteren’ uiting?

Aan: ten eerste: ik was gisteren bezig met bezitten
ten tweede: het is nu eenigen tijd geleden, dat ik bezig was met bezitten of m.a.w.
ten eerste: of het standpunt in het verleden staande was het bezitten tegenwoordig
en
ten tweede: of het standpunt in het tegenwoordige staande was het bezitten verleden.

Het ten tweede is ongetwijfeld niet uit te schakelen, of buiten beschouwing te laten, want het klinkerverschil tusschen ‘ik bezit’ en ‘ik bezat’ is het direkte gevolg van die gedachte.

Wanneer we dus zeggen ‘ik bezat’ staan we niet alleen op een standpunt in het verleden, maar vergelijken we den handelingstijd ook nog met een vast tijdstip in het heden. Een zuivere tijd in de verleden standpuntsrichting is het dus niet en we kunnen hem dus als zoodanig ook geen plaats geven in ons grammatisch stelsel.

Wanneer de vorm ‘ik bezat’ niet uitsluitend de tegenwoordige tijd van het verleden standpunt is, welke vorm is dit dan wel?

Als we ons in onze verbeelding op een standpunt in het verleden plaatsen, vervalt het begrip verleden en wordt dit voor ons tegenwoordig, heden. Het is dan onmogelijk den handelingstijd te vergelijken met een bepaald punt in het nu

tegenwoordige, want dan zou het begrip verleden ontstaan, hetgeen onmogelijk is, daar het verleden voor ons gevoel heden geworden is. Aangezien er geene vergelijking mogelijk is van het tegenwoordige in het verleden met het tegenwoordige van het tegenwoordige standpunt zal er voor onze verbeelding ook geen verschil zijn, kan er geen verschil ontstaan. En daar er geen psychologisch verschil is, kan er ook geen grammatisch verschil zijn en moeten de vormen ‘ik bezit’ ‘ik heb bezeten’, ‘ik zal bezitten’ zoowel in tegenwoordige standpuntsrichting als in verleden te gebruiken zijn.

De zelfde redeneering kunnen we volgen voor het toekomende standpunt en dit alles samengevat en getoest aan de praktijk, aan de feiten krijgen we:

Tegenw.	**standpunt**
verleden tijd:	ik heb bezeten
tegenw. tijd:	ik bezit
toekomende tijd:	ik zal bezitten

Verleden	**standpunt**
tegenwoordige tijd:	schreeuwend ‘Ik *heb* mijn geld *verloren*, ik *heb* mijn geld *verloren*’ ‘Kalm aan’
verleden tijd:	gisteren *sta* ik in den gang, toen plots mijn zus binnen *holt*, al maar
toekomende tijd:	antwoordde ik ‘ik *zal* je aanstonds nieuw geld *geven*’.

Toekomend	**standpunt**
verleden tijd:	Zachtjes aan, als je morgen komt *is* alles *afgemaakt* en *geregeld*.
tegenwoordige tijd:	Je gelooft me niet? Nu, *kom* dan morgen op het plein, *wacht* daar en na vijf minuten *zul* je het bewijs *hebben*.
toekomende tijd:	

Daar de vormen ‘ik bezit’ ‘ik heb bezeten’ ‘ik zal bezitten’ vormen kunnen zijn zoowel van het tegenwoordige, als van het verleden en toekomende standpunt, zal uit den zin moeten blijken op welk standpunt zich de spreker gesteld heeft. En

inderdaad wordt dit standpunt bepaald o.m. door de woorden gisteren, eergisteren, verleden jaar, over een maand, de volgende week, morgen, van middag enz. En moeten ook de tijden namen hebben, dan zullen deze zijn:

ik bezit: I tegenw. tegenw. tijd, II verleden tegenw. tijd, III toekomende tegenw. tijd

ik heb bezeten: I tegenw. verleden tijd, II verleden verleden tijd, III toekomende verleden tijd.

ik zal bezitten: I tegenw. toekomende tijd, II verleden toekomende tijd, III toekomende toekomende tijd.

Boven zagen we dat ‘ik bezat’ niet de zuivere tegenwoordige tijd van het verleden standpunt is. De vorm drukt namelijk uit, dat (I) op het standpunt in het tegenwoordige staande de handelingstijd verleden is en (II) op het standpunt in het verleden staande de handelingstijd tegenwoordig is. De handelingstijd wordt dus met twee standpunttijden vergeleken, de vorm is dus ontstaan door kruising van twee standpuntsvergelijkingsrichtingen. Of die twee genoemde gedachten, waaraan de vorm uiting geeft, inderdaad in één punt in den vorm samenkomen, of zich opvolgen is moeielijk uit te maken, daar al de vergelijkingen van den handelingstijd met een ander vast tijdstip onbewust plaats vinden. Geen twee gedachten kunnen zich op één oogenblik en tegelijkertijd aan ons bewustzijn opdringen, we kunnen niet aan twee dingen tegelijkertijd denken, maar voor hoe ver geldt dit voor ons onbewuste? Zeker is in alle geval, dat de beide gedachten zich in den vorm ontmoeten, zij het dan twijfelachtig of ze elkaar opvolgen of kruisen. (Voor het gemak zullen we van kruisen spreken). Eene tweede oorzaak, die het moeielijk maakt in deze te beslissen, is het feit dat de vorm slechts uit een woord bestaat en we dus uit de schikking ook geen gevolg kunnen trekken.

Dat we de stam van bezitten gebruiken, is het gevolg der vergelijking met het standpunt in het verleden, dat we den ablaut i-ă bezigen in het gevolg van de vergelijking met het standpunt, is het tegenwoordige en zoo komen dus de grammatische uitingen der beide gedachten inderdaad in één punt samen, maar de gedachten zelf? Het herhaaldelijk bezigen van

den vorm geeft geen klaarheid en zou misschien kunnen leiden tot de hypothese, dat de twee gedachten gecombineerd, als nieuw begrip zich aan onzen geest voordoen, zooals zwavelzuur en zink, de nieuwe stof zinksulfaat geven. Maar ook dit blijft nog altijd een veronderstelling, die door bijna geen feiten gesteund wordt. Dezelfde moeilijkheid doet zich voor bij den vorm 'ik had gesproken', die ontstaan is door kruising van den verleden tijd van het standpunt in het verleden met den verleden tijd van het standpunt in het tegenwoordige en waarbij beide grammatische uitingen zich in 'had' kruisen. Iets minder onduidelijk is de gang onzer gedachten bij den vorm 'ik zal gesproken hebben'. Deze vorm geeft uiting aan de gedachten dat, (I) ik in de toekomst (door 'zal') (II) gesproken zal 'hebben'; zoodat de vorm dus ontstaan is door kruising van den toekomenden tijd van het tegenwoordig standpunt met den verleden tijd van het toekomende standpunt.

Maar uit de schikking der woorden zouden we hier misschien kunnen besluiten, dat de vergelijking van den tijd der handeling met het standpunt in het tegenwoordige, de vergelijking met het standpunt in de toekomst vooraf is gegaan en dat de naam dus zijn moet:

tegenwoordig toekomende, toekomend verleden tijd.

'Ik zou gesproken hebben', aan welke gedachten geeft deze vorm uiting?

Aan I:	het is nu, heden, eenigen tijd geleden, dat 'ik gesproken *zal* hebben'.
II:	Op het standpunt in het verleden staande ligt het spreken in de toekomst.
III:	Dat in de toekomst van dat verleden het spreken verleden is.

En het lijkt ons nu het geschikste, alle tijden in eene tabel samen te brengen en dan graphisch voor te stellen, hoe de vorm 'ik zou gesproken hebben' ontstaan is. (Zie tabel volgende pagina).

Was de vorm 'ik zou gesproken hebben' enkel en alleen tijdsvorm van het werkwoord spreken, dan zou hij op eene dezer twee manieren ontstaan zijn. De vorm 'zou' is hier echter geen tijdsvorm, maar een grammatische congruentie van eene

psychologische wijze-categorie, omdat zich hier het eigenaardige geval voordoet, dat een modus- en tijdscategorie zich in een vorm kruisen.

Nadat we een denkkunstig systeem opgezet hebben, hebben we slechts de spraakkunstige vormen ingevuld. En zoo zien we, dat er eigenlijk negen enkelvoudige tijden zijn, die slechts in drie vormen uiting vinden. Zoo kan ‘ik spreek’ een verleden, tegenwoordige en toekomende tijd zijn. Niet in alle afdeelingen van ons denkkunstig systeem hebben we vormen

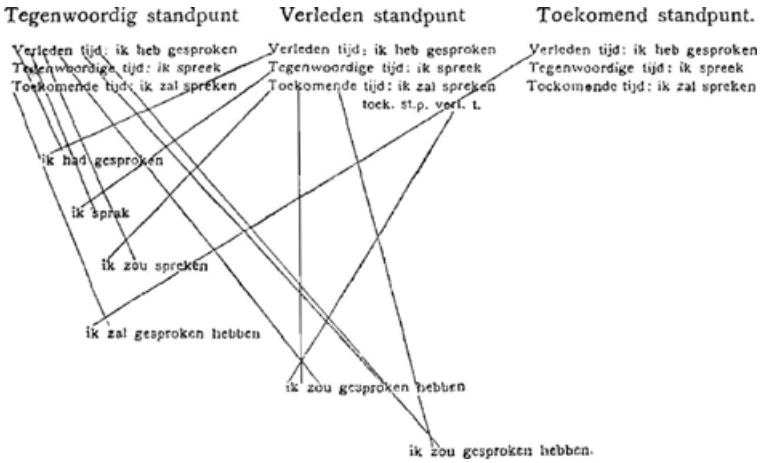

kunnen invullen, niet omdat deze tijdsbegrippen geen uiting vinden, maar omdat ze in onze gedachten niet ontstaan kunnen, omdat we ze ons niet kunnen voorstellen. Zoo kan met den tegenwoordigen tijd van het tegenwoordig standpunt geen samengestelden tijd gevormd worden, omdat die door den aard als tegenwoordigen tijd eenvoudig ondenkbaar is.

In abstrakte zinnen, als, ‘de koe is een zoogdier’ kan van tijdsuitdrukking niet gesproken worden. De werkwoordsvorm is geen tijdsvorm en zou te vervangen zijn door het gelijkteeken =.

In abstrakte zinnen als: ‘de hond blaft’, ‘de koe herkauwt’ treedt ook het tijdsbegrip niet op den voorgrond. De werk-

woordsvorm drukt hier evenmin een tijd uit en vervult dezelfde rol als het bijvoeglijk naamwoord ‘goede’ in: ‘de goede man’, met deze overeenkomst, dat in beide gevallen eene eigenschap wordt uitgedrukt, met dit verschil dat in ‘de hond blaft’ de eigenschap het tot eene handeling in staat zijn, in ‘de goede man’ eene gesteldheid, een toestand is.

Bij eene uitdrukking als ‘de blaffende hond’ zou eer van tijdsbegrip kunnen gesproken worden, dan bij de zin ‘de houd blaft’.

Hetzelfde valt op te merken bij de iteratieve zinnen als ‘speel je domino?’, ‘hij hinkt’ e.a., waar het werkwoord ook geen tijd uitdrukt en ook eene bijvoegelijke naamwoords taak vervult.

Er moet echter een verschil zijn tusschen zinnen als ‘de hond blaft’, ‘hij hinkt’ en uitdrukkingen als ‘de blaffende hond’, de ‘hinkende man’. Inderdaad! Een psychologisch! ‘De hond blaft’ is de mededeeling van een beeld en een begrip, ‘de blaffende hond’ van slechts één beeld, ‘de hond blaft’ is tweeledig van gedachte, ‘de blaffende hond’ eenledig, met dit gevolg, dat het eerste gezegde een zin is en het tweede niet.

Niet alleen in abstrakte zinnen is de verbogen werkwoordsvorm geen tijdsvorm, ook in concrete zinnen kan het voorkomen, dat de werkwoordsvorm geen tijd uitdrukt, In zinnen als ‘Ik wenschte wel, dat je zweeg’, ‘Dat plezier kon je me wel doen’, drukt de verandering van ‘wenschen’ in ‘wenscht*e*’ geen tijdsbegrip uit. Wel is een tijdsbegrip aan wezig, nl. dat van den tegenwoordigen tijd van het tegenwoordig standpunt, maar het vindt geene spraakkunstige uiting. De werkvoordsvorm*en* zijn de congruentie van een psychologische wijze-categorie, die hier op dezelfde manier en in dezelfde vormen uiting vindt als somwijlen eene zekere tijdscategorie. En zoo zou het zeker onjuist zijn bij die zinnen van een verleden tijd te spreken.

Het grammatisch tijdsstandpunt verandert als het psychologische verandert. Er zijn verschillende oorzaken, die een spreker van het eene psychologische tijdsstandpunt naar het andere doen overgaan, zich op twee tegelijk doen plaatsen of van twee naar een doen overgaan.

We zullen ons beperken tot enkele gevallen.

I Een door herinnering ontstane gemoedstoestand kan een spreker dwingen zich op zuiver tegenwoordig standpunt te plaatsen om dan den handelingstijd dus daarmee vergelijken.

V.b. Ik *hoorde* al dat lawaai, ik *zag* al die menschen en een angst, die me *deed* beven *beving* me, ik *durfde* hem niet te helpen, ik *aarzelde* nog, maar ik w*as* laf (met verlaging van toon, en uitdrukking van spijt)....en..en..ik *ben weggeloopen*.

Graphische voorstelling: (we zullen er slechts één geven).

Verkeerde de spreker niet in eene stemming van spijt, hij zou hoogstwaarschijnlijk '*ik liep weg*' gezegd hebben.

II De sterktegraad der stemming kan iemand dwingen van standpunt te veranderen.

Vergelijkt:

I Bespaar je nu alle moeite, m'n waarde, ik *zal* het niet *doen*, hóór!
II Verdomd! Nou *doe* ik het niet! Dàár!!

III De zekerheid of de twijfel omtrent het al of niet gebeuren van een feit kan dezelfde gevolgen hebben.

Vergelijkt:

I Hij *zal niet komen*, denk ik. Het *zal niet gaan*, veronderstel ik.
II En?....Ja, hij *komt* niet. Het *gaat* niet.
I Hij *zal* het wel niet *toestaan*.
II Ja, hij *staat* dit wel toe! Dat *doet* hij nooit, enz.
I Dát wonder *zal* wel niet *gebeuren*.

II Dat wonder *gebeurt* wel!

IV Het sterk en het zwak aanschouwelijk zijn, het in den geest scherp en zwak belijnd zijn kan een spreker van standpunt doen veranderen:

B.vb.....We zijn geen vrienden, niet? Nou, gisteren *liep* ik aan den rechterkant van de straat en hij aan den linker, toen wij beide plots dat vechtpartijtje *zagen*. Ik *liep* zoo hard ik *kon* er heen en hij ook natuurlijk. Maar plots *draait* een rijtuig den hoek van eene zijstraat om, in volle vaart, hij *wijkt* uit, *bonst* tegen me aan en ik tegen den vloer.

Het al of niet aanschouwelijk zijn van een feit kan verschillende oorzaken hebben.

a Vergelijkt b.vb. het verhaal van twee personen, waarvan de eerste bij de gebeurtenis tegenwoordig was en de tweede ze van een ander vernam.

1 Voor hij *opsteeg* - bedenk het *ging* op leven of dood - *drukte* hij ons allen de hand en *gaf* mij een pak brieven. Toen *klom* hij héél kalm in de machine - men *zette* de motor aan en snorrend *stceg* hij. Vijf minuten *zweefde* hij boven de vijandelijke linies, toen hij plots - hoewel we geen bommen *zagen* ontploffen - *kantelde* en *viel*.

2 Voordat hij *is opgestegen*, bedenk het *ging* op leven of dood, *heeft* hij hun allen de hand *gedrukt* en A. een pak brieven *gegeven*.

Nadat hij *opgestegen was*, *heeft* hij vijf minuten boven de vijandelijke linies *gezweefd* toen hij plots - hoewel men geen bommen *heeft* zien *ontploffen* - *kantelde* en *viel*.

Zooals men bemerkt zijn er in 1 en 2 twee vormen, die hetzelfde zijn nl. ‘bedenk het ging op leven of dood’ en ‘kantelde en viel’. Hier heeft de verbeelding van den tweeden persoon aan de feiten, doordat ze door hun belangrijk-zijn op den voorgrond treden, de zelfde helderheid aan de visie gegeven, als het er bij tegenwoordig zijn van den eersten persoon haar klaarheid gaf, vandaar dat beide personen bij die vormen op het zelfde standpunt staan.

b. Een andere oorzaak van het niet scherp in onze voorstelling belijnd zijn van een feit is b.v.b. dat deze gebeurtenis plaats-

greep in eene opwelling van drift of hartstocht, die onze observatie op dat oogenblik verduisterde.

V.b. Ik weet niet hoe het gekomen is, het *was* laat en er *was* niemand in de straat, en ze was zoo lief....ik weet 't niet, maar ik *heb* haar een zoen *gegeven*.

Al de psychologische handelingen en feiten, die we opnoemden bij het verklaren van het ontstaan der tijdsvormen gebeuren onbewust en werken dan alleen onberispelijk. Ieder individu gehoorzaamt onbewust aan de taalwetten, die we afleidden en van het oogenblik, dat men ze bewust wil toepassen zullen ze drukkend en belemmerend aandoen en zal men fout op fout begaan.

Ons opstel maakt geen aanspraak op volledigheid, het is slechts bedoeld als proeve, en is voor veel breedere en vollediger behandeling vatbaar.

M a a s t r i c h t .

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog

Door
Jacob Israël de Haan[1)]

De taak van de leiders en van de medewerkers van ‘De Beweging’ is niet vóór de Duitschers te zijn en tegen de Engelschen. Maar evenmin tegen de Duitschers te zijn en voor de Engelschen. Onze taak is de uitgave mogelijk te doen blijven van een Hollandsch Tijdschrift. Zoolang er geen volkomen strijd ontstaat tusschen Joodsche belangen en Hollandsche belangen valt mijn deel in die taak mij licht. Zulk een strijd is in het verleden niet geweest en Holland zal moeten ophouden Holland te zijn voor in de toekomst zulk een strijd mogelijk zou wezen, Wij achten geen enkel belang gebaat door eene volkomen nederlaag noch door eene volkomen overwinning van Duitschland. Daarom wenschen wij evenmin, dat de vijanden van Duitschland volkomen zullen slagen. Wat wij niet kunnen wenschen is de heerschappij van de bestanddeelen van het Duitsche volk, die thans de leiding hebben verkregen. Hunne overwinning zou het einde van Holland zijn. Ook dit: wij zijn niet vergeten, dat de Duitsche Dichters, die deelnamen aan dezelfde Beweging, die ons voortstuwt, in Duitschland als vreemden hebben geleefd. Zij hebben zich verzet tegen heerschappij van die machten, die thans heerschappij voeren. Zij hebben hun verzet thans tijdelijk gestaakt. Hun taak is gedeeltelijk op

1) Vervolg van ‘*De Beweging*’ van 1 Juli.

ons overgegaan. Wanneer wij ons verzetten tegen elken invloed van Duitsche soldatenheerschzucht, dan bewaren wij de mogelijkheid van eene geestelijke Beweging, die voor ons evenveel waarde heeft als de staatkundige zelfstandigheid van Holland.

De waarde van een volk wordt niet bepaald door de macht van zijn soldaten en van zijn krijgsgeraad. Eerder mogen wij de waarde afmeten naar de sterkte van zijn rechtsgevoel. Dat is naar de mate van zijn ontzag voor zwakkere volkeren. Bij hen, die thans het gezag voeren in Duitschland ontbreekt dit ontzag geheel. Het is van belang wat in een tijd als deze de beste rechtsgeleerden van een volk schrijven. Wij, die van maand tot maand deze overzichten voortzetten vinden in de meeningen der Duitsche Rechtsgeleerden geenen grond de meerderheid hunner hooger te stellen dan de meerderheid hunner soldaten-aanvoerders. Is hun onderscheidingsvermogen niet geheel verloren gegaan? Slechts één voorbeeld: Zweden belet de doorvoer van krijgsgeraad van burgers van het onzijdige Amerika aan de Regeering van het oorlogvoerende Rusland. De Duitsche rechtsgeleerden prijzen deze houding als van eene juiste onzijdigheid. Roemenië liet tot dusverre krijgsgeraad door van de oorlogvoerende Duitsche Regeering aan de oorlogvoerende Turksche Regeering. De Duitsche rechtsgeleerden prijzen deze houding als van een juiste onzijdigheid.

Wanneer de beste rechtsgeleerden van een volk aldus het Recht verdraaien ten bate van het belang, dan kunnen de genooten van zwakkere volken de overwinning van dat volk niet wenschen.

De waarde van deze maandoverzichten bestaat hierin, dat zij medehelpen de stemming te bepalen, die later onze verhouding tot dit volk beheerschen zal. Wij willen geen heerschappij van de stof over den geest, geen stilstand van iedere geestelijke Beweging en geen ongelijk recht voor groot of klein.

* * *

'*Recht und Wirtschaft*' blijft zich van de meeste andere Duitsche tijdschriften gunstig onderscheiden door de gematigdheid van de bijdragen, zoowel voor den inhoud als voor de

woordenkeus. Min of meer hebben de leiders van dit tijdschrift het verband bewaard met sommige buitenlanders. Daaruit volgt, dat het een dubbel bedenkelijk verschijnsel is, wanneer ook in dit tijdschrift meeningen worden verkondigd, die niet anders kunnen doen dan diepe onrust wekken. Zulke meeningen vindt men in het Juli-nummer in eene bijdrage van den Seminardirektor Adolf Bär: 'Einige Gedanken von geschichtlicher und deutscher Bildung'. Het opstel is geschreven naar aanleiding van eene tentoonstelling gehouden te Berlijn over 'Krieg und Schule'. Doel: te doen zien welken invloed deze oorlog heeft op de leerlingen van de Duitsche scholen.

De schrijver gaat bij zijne beschouwingen uit van eene grondstelling aangaande het geschiedenis-onderwijs, die zeker juist is, ook voor Nederland. Deze: 'dat ten onrechte veel aandacht gegeven wordt aan het Verleden en zeer weinig aan het Heden'. Een geschiedenisboek, dat vroeger op de Nederlandsche scholen veel werd gebruikt heet 'Ons Verleden'. Nog tegenwoordig bevatten de school-geschiedenisboeken over de hedendaagsche gebeurtenissen niet veel meer dan een korte slotbeschouwing. Toen wij jong waren kenden wij de Hollandsche gravengeslachten beter dan de vijf laatste ministeries. De redenen van eene dusdanige inrichting van het geschiedenis-onderwijs zullen hier te lande wel dezelfde zijn als in Duitschland. Te weten: de moeilijkheid van de hedendaagsche gebeurtenisssen eene kleurlooze, ongevaarlijke voorstelling te geven. De vrees voor partijpolitiek in de scholen. Zeker: het geschiedenis-onderwijs was nooit volkomen juist en volkomen onpartijdig. De daden van Sonoy en de daden van Alva werden wellicht niet met een gelijke maat gemeten. Maar Alva was een Spanjaard en lang dood. En zelfs dit geschiedenis-onderricht zette wrok. Dr. Jac. van Ginneken bijt het ons toe[1)], waar hij spreekt over de verhalen 'die de openbare schoolmeesters uithoofde van hun ambt over Alva's gruwelen deden'.

In Duitschland is, ook door Adolf Bär zelven, meermalen aangedrongen op eene wijziging in het school-geschiedenisonderwijs, met dien verstande, dat meer aandacht zou worden gewijd

1) 'Handboek der Nederlandsche Taal' Deel I bldz. 20.

aan hedendaagsche gebeurtenissen. Sinds December negentienhonderd dertien schrijft het algemeen leerplan voor de Berlijnsche volksscholen vóór in de geschiedenislessen te bespreken: ‘Mit Vorsicht herangezogene bedeutungsvolle Tagesereignisse’.

Deze oorlogstijd acht de Heer Bär nu den aangewezen tijd tot het wijzigen van het geschiedenis-onderricht in de aangewezen richting. De redenen, welke hij daarvoor aanvoert zijn waarlijk niet alleen van opvoedkundig belang. De Heer Bär schrijft: ‘*Dieser Krieg ist der Anfang eines langen kriegerischen Zeitalters*, *das über die Weltstellung und Weltgeltung Deutschlands und des deutschen Geistes entscheiden soll*’. En verder: ‘*Wir wissen es dasz wohl in einigen Monaten ein Friede kommen kann*, *aber dasz wir in nicht ferner Zeit wieder Krieg haben werden*’. Een oorlog wordt niet alleen gewonnen met voortreffelijk schietgeraad, maar ook door eenen vasten vaderlandschen geest, die allen er toe brengt zooveel mogelijk te doen, en zooveel mogelijk te dragen. Het nieuwe geschiedenisonderwijs, gelijk de Heer Bär zich dit voorstelt, moet dezen oorlogzuchtigen, vaderlandslievenden geest bij de Duitsche jeugd opwekken en versterken, opdat Duitschland in ieder opzicht goed voorbereid zij voor den volgenden oorlog. Het geheele onderwijs in Duitschlsnd moet door en door Duitsch zijn, vrij van alle vreemde vijandige bestanddeelen. Alleen op deze wijze kan het ideaal worden bereikt: ‘Deutscher Geist, deutsche Bildung, deutsche Kraft, Deutsches Reich, deutsche Welt’.

Deutsche Welt: Albert Verwey schreef in ‘De Beweging’ van December: ‘De gedachte van de hegemonie is in duitsche hoofden zoo vast geworteld, dat wijsheid noch fatsoen haar kunnen uitrukken’ (blz. 245).

Niet onwaarschijnlijk zullen de dichtbij-gelegen landen het eerst in aanmerking worden gebracht voor deelneming aan het Duitsche wereldrijk.

Hetzelfde nummer van ‘Recht und Wirtschaft’ bevat eene belangrijke bijdrage van Dr. Hans Wehberg, een van de weinige Duitsche rechtsgeleerden, die door den oorlog niet geheel buiten hun evenwicht zijn gebracht. Dr. Wehberg was bij het uitbreken

van den oorlog een van de drie samenstellers van het 'Zeitschrift für Völkerrecht'[1]. De beide andere samenstellers waren Prof. Kohler te Berlijn en prof. Oppenheim te Cambridge. Op aandringen van prof. Kohler moest prof. Oppenheim tegen de wil van Dr. Wehberg de redactie verlaten. Bovendien werd Dr. Wehberg door prof. Kohler beroofd van de mogelijkheid in het gezamenlijke tijdschrift uiteen te zetten, waarom naar zijne meening de schending van de onzijdigheid van België door Duitschland een onrecht was.

De bijdrage van Dr. Wehberg in 'Recht und Wirtschaft' handelt over '*Die Berücksichtigung der Billigkeit im Seekriegsrecht*.'

Schrijver stelt de vraag of de Duitsche duikbootenoorlog tegen koopvaardijschepen in overeenstemming is met het Volkerenrecht en met de billijkheid. Vroeger stond vast, dat een koopvaardijschip niet onverwacht mocht worden beschoten. In geval van vernietiging moest de bemanning eerst door het aanvallende schip worden overgenomen. En nu de duikbooten? Het gemakkelijkst valt het in den grond schieten van het koopvaardijschip. Moeilijker en voor de duikbooten reeds gevaarlijker is aanhouding van het koopvaardijschip en vernietiging nadat de manschappen gelegenheid is gegeven in eigen reddingsbooten over te gaan. Overname van het scheepsvolk aan boord van de duikboot zal meestal niet mogelijk zijn gegeven de beperkte ruimte der duikbooten. Het optreden der duikbooten op de eerste en de tweede wijze (en zoo wordt door de Duitsche duikbooten opgetreden) beduidt een achteruitgang ten aanzien van de geschiedkundige ontwikkeling van het buitrecht op zee. En zoo zien wij, dat de duikboot, eene zeer vernuftige vinding, aanleiding is tot een stellige achteruitgang in de wijze van den zee-oorlog te voeren. Het zonder meer in den grond schieten van vijandelijke handelsschepen acht Dr. Wehberg niet rechtmatig. Is het handelsschip gewapend (doch wie zal dit uitmaken zonder onderzoek?) dan kan het zonder onderzoek worden nedergeschoten, ook wanneer zich aan boord niet-strijdbare

1) 'Een nieuw tijdschrift op volkenrechtelijk gebied' in 'Vrede door Recht', No. 5-6, blz. 141.

reizigers bevinden, al zouden deze onderdanen van onzijdige staten zijn.

Vervolgens bespreekt de schrijver de vraag of het optreden van de duikbooten ook verandering heeft gebracht in het rechtskarakter van de blokkade. Sinds de Parijsche volkerenovereenkomst van 1856 geldt het beginsel, dat eene blokkade alleen rechtsgeldig is, wanneer de bedoelde kust ook werkelijk geblokkeerd is. Eene werkelijke blokkade zal niet meer mogelijk zijn, nu de duikbooten de blokkeerende oorlogsschepen te zeer bedreigen.

Ten slotte bespreekt de schrijver de vraag naar de rechtmatigheid van levering van krijgsgeraad door Amerikaansche burgers aan de verbondenen tegen Duitschland. Dr. Wehberg erkent, dat eene dergelijke levering vroeger niet als onrechtmatig gold. Echter waren zulke leveringen vroeger niet belangrijk. In den tegenwoordigen oorlog echter zijn deze leveringen zeer belangrijk. Daarzonder zouden de tegen Duitschland verbonden mogendheden wellicht reeds geslagen zijn. Bovendien kan Duitschland uit Amerika geen wapenvoorraad betrekken. En daarom is de Amerikaansche Regeering verplicht deze leveringen eenvoudig te verbieden.

Deze laatste gevolgtrekking is zeker wel zeer merkwaardig.

* * *

Van de '*Deutsche Juristen-Zeitung*' is den eersten Juli wederom een dubbel nummer verschenen. Het opent met eene bijdrage van Prof. Dr. Rieszer: '*Vom Kapitol zum Tarpejischen Felsen*'. Uitgegaan wordt van het feit, dat het Drievoudig Verbond sinds het in 1882 werd gesloten aan Italië slechts voordeel, aan Duitschland en Oostenrijk-Hongarije slechts nadeel heeft gebracht. Sinds 1901 heeft Italië voortdurend de tegenstanders zijner bondgenooten gesteund: Marokko, Algeciras, Bosnië, Tripolis. Schrijver meent te kunnen aantoonen, dat Italië verplicht was tot een samenstrijd met Duitschland en Oostenrijk: in ieder geval minstens tot een zeer welwillende onzijdigheid. Echter trok Italië zijne troepen van de Fransche grens terug en aan de Oostenrijksche grens bijeen. De vraag

kan worden gesteld, waarom Duitschland en Oostenrijk den Driebond niet opzeiden en het trouwelooze Italië den oorlog verklaarden. Integendeel was Oostenrijk bereid tot afstand van belangrijke landstreken. Het antwoord op die vraag zal men in een Duitsch tijdschrift niet vinden. Scherp wordt de redevoering gehekeld, die de Italiaansche Minister Salandra den derden Juni 1915 op het Kapitool gehouden heeft. Van het Kapitool tot de Tarpejische Rots is de afstand gering.

Prof. Laband bespreekt: '*Der Einflusz des Krieges auf die Stellung des Pabstes*.' De positie van den Paus is geregeld door eene Italiaansche wet van 13 Mei 1871. Deze wet is niet tot stand gekomen krachtens eene overeenkomst tusschen de Italiaansche Regeering en den Paus. Evenmin krachtens eene overeenkomst tusschen meerdere Regeeringen. Deze wet is eene Italiaansche wet, die door de Italiaansche Regeering kan worden herroepen. Toch ontleent de Paus min of meer een verkregen recht aan het feit, dat deze waarborgenwet vijf en veertig jaar gegolden heeft. Doch wat baat Recht tegenover: '*einen wortbrüchigen König*?' Tegen de Regeering van: '*einem heimtückisch-verräterischen*, *ehrvergessenem Ministerium*'. Tegen gepeupel: '*unter Führung eines vom Auslande bezahlten Verfassers pornographischer Romane und phrasenhafter Verse*.' Prof. Laband vreest zelfs voor verwoesting door het Italiaansche gepeupel van 'het Vatikaan met zijne kunstschatten, voor mishandeling en vermoording van den Paus, de Kardinalen, de Geestelijken en de gezanten van vreemde mogendheden aan het Pauselijk Hof.' Na deze inleiding worden de belangrijkste bepalingen van de Waarborgwet besproken.

Dr. G. Strutz bespreekt een aantal vragen aangaande een: '*Kriegsgewinnsteuer*'.

Prof. Dr. A. Mendelssohn Bartholdy schrijft over 'Der Kriegsbegriff im anglo-amerikanischen Recht'. In het Engelsch-Amerikaansche recht geldt niet de regel, dat de oorlog een strijd is tusschen de vijandelijke staten onderling. Naar Engelsch recht wordt de oorlog mede gevoerd tegen de onderdanen van vijande-

lijke staten. Daartegenover staat de opvatting, die prof. Mendelssohn de Duitsche noemt, volgens welke onderdanen door den oorlog niet mogen worden getroffen. Deze oorlog zal nu moeten beslissen welke opvatting zegevieren zal, de Duitsche of '*das Recht Englands und seines überseeischen Sekundanten*.

De geschiedenis van de Engelsch-Amerikaansche opvatting wordt uitvoerig nagegaan.

Dr. F. Scholz bespreekt: 'Der Unterseebootkrieg gegen England'. Als middel van aanval tegen oorlogsschepen is de onderzeeboot door de Haagsche Vredesconferentie uitdrukkelijk erkend en toegelaten.

Nieuwe vragen doen zich voor ten aanzien van het optreden van duikbooten tegen koopvaardijschepen. Zeker kan de duikboot rechtens volstaan met aan de bemanning van de bedreigde koopvaarders de gelegenheid te geven het schip in eigen booten te verlaten. Maar ook is geoorloofd het zonder waarschuwing in den grond schieten van koopvaardijschepen, wanneer mag worden vermoed, dat zij gewapend zijn of zullen beproeven de duikboot te rammen. Dit vermoeden geldt ten nadeele van alle Engelsche schepen en hiermede is het in den grond schieten van de Lusitania gerechtvaardigd.

Dr. Hachenburg bewerkt zijne maandelijksche '*Juristische Rundschau*'. De stemming tegen Amerika wordt iets milder, die tegen Engeland voortdurend vijandiger. Enkele opmerkingen worden gemaakt over de Pauselijke garantie-wet.

Tusschen Duitschland en Itallë is een overeenkomst gesloten, waarbij beiden zich verbinden in geval van oorlog niet nadeel toe te brengen aan de vermogensbelangen der wederzijdsche onderdanen. Dit is dus eene andere opvatting dan de Engelsch-Amerikaansche.

Vermelding verdient eene kleine bijdrage: '*Deutsche Juristen im feindlichen Lager*'. Enkele rechtsgeleerden van Duitsche afkomst hebben zich tegen Duitschland en Oostenrijk gekeerd. Een dezer is Prof. Dr. R.A. Reisz, thans te Lausanne, over wien wij in een vorig overzicht reeds iets mededeelden.

Een tweede is Dr. Ernst J. Schuster, advocaat te Londen. Voor den oorlog had Dr. Schuster gestreeft naar toenadering tusschen Engeland en Duitschland. Hij was vast medewerker aan de Juristen-Zeitung. Na den oorlog heeft hij zich verklaard tegen de Duitsche wijze van oorlogvoeren in België en op zee. De Berliner Juristische Gesellschaft heeft eenstemmig besloten Dr. Schuster het vroegere verleende eerelidmaatschap weder te ontnemen.

De derde is prof. L. Oppenheim hoogleeraar te Cambridge, vroeger te Freiburg, met prof. Kohler en Dr. Wehberg redacteur van het 'Zeitschrift für Völkerrecht'. Prof. Oppenheim heeft zich verklaard tegen de schending van de onzijdigheid van België door Duitschland, tegen het vergiftigen van waterwellen, tegen het in den grond schieten van de Lusitania. De Deutsche Juristen Zeitung is in de uiting van haat en afkeer ten aanzien van deze rechtsgeleerden niet bepaald matig. Hoe denkt men onder Duitsche Rechtsgeleerden over den Engelschman Houston Stewart Chamberlain, die voor zijne anti-Engelsche geschriften door den Duitschen Keizer begiftigd is met het ijzeren kruis?

* * *

In het Tijdschrift, dat meer dan eenig ander in Holland het Tijdschrift der Dichters is, mag ik dit maandoverzicht besluiten met de aandacht te vragen voor enkele kleinere bijdragen aan het slot van het Juli-nummer van '*die Neue Rundschau*' over 'Der Dichter im Kriege'.

Onze stelling is aangegeven door Stefan George in de woorden dat: 'unsere haltung vor und in den ereignissen des jahres sich gleicht.'

Dit zegt de Duitsche Dichter. Wat zullen de Duitsche Rechtsgeleerden zeggen, wanneer hen in rustiger tijden rekenschap wordt gevraagd van hunne houding tegenover Waarheid en Recht.

Boeken, menschen en stroomingen

Arnold van Gennep: *Le génie de l'organisation*[1)]

‘De gaaf van de organisatie: de fransche en engelsche opvatting aan de duitsche tegenovergesteld.’

Zoo vertaal ik de titel van een geschriftje dat Arnold van Gennep dezer dagen heeft uitgegeven.

De duitsche scheikundige Ostwald had de verklaring afgelegd: ‘Europa is tot nu toe ongeorganiseerd geweest: wij Duitschers willen het organiseeren.’

Ostwald zei ook: ‘wij, of beter misschien het germaansche ras, ontdekten de “organisatie”’.

Het was juist iets voor de ethnograaf die Van Gennep is, om de gangbare misverstanden in deze laatste uiting in het voorbijgaan bloot te leggen. ‘Er bestaat geen germaansch ras, zoomin als een latijnsch, fransch, russisch of semitisch ras. Al de volken waaraan we deze namen ontleenen, bestaan uit een verscheidenheid van gemengde rassen. Overal in Europa waren er, bij het begin van de historische tijden, afstammelingen van verschillende voorhistorische rassen, die van Cro-Magnon, van Spy-Neanderthal, van Heidelberg, en tal van anderen. Er was een mengsel van blonden en bruinen, van grooten en kleinen. En, evenmin als men, de hedendaagsche volken bedoelende, van rassen kan spreken, evenmin kan men de tegenwoordige Duit-

1) La Formule française et anglaise opposée à la formule allemande. Paris, Librairie Payot & Cie 1915.

schers Germanen noemen. De landelijke bevolking van Pruisen is noch germaansch noch duitsch, maar slavisch. Allen die men gemeenlijk houdt voor lijnrechte afstammelingen van oerechte Germanen, de Mecklenburgers, de Brandenburgers, de Pruisen, de Pommeranen, de Saksers, de Sileziërs, zijn afstammelingen van Slaven, verwant aan de Groot-Russen indien ze blond en groot, aan de Klein-Russen of Roethenen, en aan een deel van de Polen en Tsjechen, indien ze bruin en klein zijn....De ware nazaten van Germanen, en die ondanks de romeinsche gelijkmaking eenige van hun oorspronkelijke trekken bewaard hebben, vindt men heden ten dage in Friesland, Holland, de Palts, Lotharingen en de Elzas, in een gedeelte van Wurtemburg en in het allemannisch geheeten Zwitserland, hier en daar ook in Groot-Brittanje, in Frankrijk, in Piëmont en in Spanje.'

Het is goed deze uitkomst van wetenschappelijk onderzoek, en niet eens van het allernieuwste, tegenwoordig ook onder leeken meer te doen doordringen. Duitsche geleerden kennen en aanvaarden haar, zonder zich nochtans te onttrekken aan een spraakgebruik, dat hun vaderlandsche oogmerken gelegen komt. Leeken daarentegen, van allerlei landen, deelen in dit spraakgebruik uit sleur of onkunde. Zoo wij, in Noord-Nederland. Zoo, oneindig meer, onze zuid-nederlandsche verwanten, die uit hun achterlijk kolenbrandersgeloof aan een niet bestaande germaansche stamverwantschap verjaarde strijdleuzen aanhangen.

* * *

Ostwald meende dus dat de Duitschers de 'organisatie' ontdekt hebben.

Dit kan niet bedoelen dat ook niet andere volken haar ontdekten. Waar geen organisatie is, zegt Van Gennep, daar is horde. En zelfs de primitiefste volken, 't zij ze zich groepeerden in stammen of clans, in kasten of naties (zooals de Indianen van Noord-Amerika en de inboorlingen van Australië), 't zij ze zich onderscheidden naar dieren of andere wezens waarvan ze meenden af te stammen of zich in al of niet onder elkander huwbare leeftijdsklassen verdeelden, onderwierpen zich aan de wet die hun organisatie was. Te dwaas zou het ook zijn, niet

in te zien, dat straffer en duurzamer dan van eenig later volk het innerlijk verband was van de Egyptenaren; dat Grieken en Romeinen die gebondenheid eerden en handhaafden; dat de katholieke kerk een toonbeeld van organisatie is; en de heele statenvorming van Europa, van Karel de Groote tot Napoleon, de aanwezigheid beteekende van die macht die Ostwald noemt als door de Duitschers ontdekt.

Inderdaad moet zijn uitspraak dan ook dwingend begrensd worden. En hij begrenst haar zelf. Hij bedoelt niets anders dan dat de Duitschers van heden, in vergelijking met andere volken van dit oogenblik, bij uitstek het volk van de organisatie zijn.

De begrenzing die hij aanbrengt, luidt als volgt: ‘De andere volken leven nog onder de heerschappij van het individualisme, terwijl wij, Duitschers, onder die van de organisatie leven.’

Zoo uitgedrukt schijnt de verklaring zóó gewoon, dat zeker niemand zich over haar zal verwonderen.

Hoe vaak hebben wij het niet gehoord, sedert de oorlog begonnen is: Dit moet erkend worden, dat de Duitschers meesters zijn in de organisatie. Tegelijkertijd werd dan de tucht waaronder onze naburen leven, en die hun organisatie mogelijk maakt, ons als iets begeerlijks voorgehouden. Het zou ons volk goed doen, hoorde men, indien ook hier de al te groote onvormelijkheid er eens uit gedrild werd.

Die onvormelijkheid was dan het individualisme, dat door Ostwald aan zijn organisatie wordt tegenovergesteld.

De vraag is of die tegenoverstelling blijk van inzicht geeft.

* * *

Van Gennep merkt op dat de samenlevingen waarin de enkeling volstrekt niets beduidt, die van de allerprimitiefste wilden zijn. Dat daarentegen, in de beschaafdste maatschappijen, de macht en de vrijheid van het individu zich het krachtigst ontwikkelden. Organisatie en individu verschijnen daarin allesbehalve als elkanders tegendeel. Het individualisme, de leer dat de mensch een vrij willend en werkend wezen is, behoeft niet noodzakelijk in tegenstelling gedacht te worden tot het begrip van een organisatie, die tallooze zulke levende eenheden samenbrengt in een hecht en lenig verband.

Dat Ostwald die tegenstelling nochtans maakt heeft een eenvoudige reden. Hij, de wetenschappelijke scheikundige, vereenzelvigde de levende menschen met de doode stoffen in zijn laboratorium. Evenals deze, onder bepaalde inwerking, van aard veranderen, ontleed worden of zich samenvoegen, zoo kunnen ook de menschen en hun groepeeringen door oordeelkundige aanwending van krachten vervormd worden en tot deelen gemaakt van een gewenscht geheel.

Deze overbrenging van een dynamisch of energetisch geheeten leer uit haar oorspronkelijk physico-chemisch gebied naar het sociologische is oorspronkelijk te danken aan Emile Waxweiler die in 1905 te Brussel zijn *Esquisse d'une Sociologie* uitgaf. Deze deed dat onder invloed van de belgische industrieel Ernest Solvay, wiens scheikundig instituut te Leipzig onder leiding van Ostwald staat. 'Vroeger reeds' - zegt Van Gennep - 'had Fouillée zijn theorie van de "idées-forces" uitgewerkt en streed Nietzsche voor de erkenning van de wil als levensmacht. Maar niemand behalve Ostwald is zoo ver gegaan dat hij menschen beschouwde als enkelvoudige of samengestelde lichamen.' Het levende wordt georganiseerd, het doode gemecaniseerd. Wat Ostwald organisatie noemt is inderdaad mecanisatie, en deze - die haar doel niet bereiken kan zonder geheele of gedeeltelijke vernietiging van de wilsvrijheid en de persoonlijkheid - kan met recht aan het individualisme worden tegenovergesteld.

* * *

Niet alleen door Van Gennep, maar door tal van Franschen en niet alleen door Franschen wordt het uitgesproken: wat de Duitschers organisatie noemen is inderdaad mécanisatie. Dat deze, dat een dusdanige macht in Duitschland bestaat, dat ze in tal van vormen in alle levenskringen optreedt en ze doordringt, dat elk haar gehoorzaamt, dat ieder op zijn beurt meerdere is en mindere, eerbiedigt wat boven, geringschat wat beneden hem geplaatst is, niet het talent eerbiedigt maar de macht, niet de innerlijke leegheid geringschat, maar de afwezigheid van uiterlijk rangteeken, - dit is de hatelijke draad die al te zichtbaar door het duitsche wezen loopt, en die de westersche

volken, in hun groote meerderheid, gekant doet zijn tegen de toeneming van duitsche invloeden.

Van Gennep veralgemeent teveel; hij is ook tezeer genoopt, waar Franschen met Engelschen in één oorlogslijn staan tegenover Duitschers, hen ook één lijn te doen trekken in aard en instellingen en gezindheden; maar dit neemt niet weg dat hij, blijvende aan één zijde van zijn juist getrokken onderscheiding, en een wezenlijke kennis bezittende betreffende alle drie de volken, een groot aantal belangwekkende karakteristieken levert, en tevens sommige treffende formuleeringen.

Wie ze leest moet in het oog houden dat hier een Franschman van heden aan het woord is, in het algemeen dat het huidige Frankrijk niet verward moet worden met het vroegere. Evenzoo: dat het bestreden Duitschland geen ander is dan het rijk van ná 1870.

Ook deze opmerking, indien ze moet begrepen worden door Noord-Nederlanders, dan zooveel te meer door Vlamingen.

'Frankrijk' - zegt Van Gennep - 'heeft van de napoleontische inrichting behouden wat ze goeds heeft: de bestuurseenheid onder al haar vormen. Het beste wat het nu doen kan, is een vrijer beheer van eigen geldzaken te hergeven aan de landelijke gemeenten, en een verdeeling te ontwerpen van het grondgebied in groote natuurlijke landstreken. Er kan zeker geen sprake van zijn terug te keeren tot een stelselmatige versnippering van krachten en verantwoordelijkheden, doch ook niet een bestuurs-eenheid te versterken die al reeds te streng werd voor de moderne ingewikkeldheid....Door zichzelf of anderen teveel te willen regelen of reglementeeren, doodt men de wilsbeweging.'

Ook onder de jongste Vlamingen - zij die nu driftig voor bestuurlijke scheiding opkomen - is het niet ongewoon in Frankrijk nog altijd het land te zien van de strengste bestuurs-eenheid; terwijl dan Duitschland - volgens een nog wel zoo verouderde voorstelling - als de aan verscheidenheid rijke en oorspronkelijkheid gedoogende saamgroei van stammen en volken wordt geschilderd, die het was, maar zeker niet meer na '70, en die het ook voortaan moeilijk weer worden kan.

Hier is het de Franschman die zegt (elders in dit boekje):

hoeveel rijker en oorspronkelijker zou een federatief Duitschland geweest zijn, dan het tegenwoordige.

* * *

Licht mogelijk dat Van Gennep, toen hij Ostwalds verklaring zoo aandachtig ontleedde, haar te veel eer bewees. Klaarblijkelijk is zij allereerst een verheffing van eigen volk en een beschimping van ieder ander. Wij Duitschers zijn de helden van de organisatie, gij overige Europeanen leeft nog onder het individualisme. Frankrijk heeft sindsdien wel bewezen dat het zich even goed ter verdediging organiseeren kon als Duitschland ten aanval. En wanneer we de vraag stellen: welk van de europeesche volken zich, in de slechte beteekenis, individualistisch betoond heeft, dan kan het antwoord niet twijfelachtig zijn.

Indien onder individualisme verstaan moet worden de leer volgens welke het deel zich belangrijker dan het geheel acht, dan is Duitschland, dat de belangen van de heele wereld voorbij heeft gezien voor zijn eigene, de Individualist onder de staten.

Langzamerhand teekent zich daartegenover bij de andere volken het beginsel af dat als een waarlijke tegenstelling tot *dit* individualisme genoemd kan worden. Het beginsel van de samenwerking der natiën.

En nu doet het aangenaam aan dat de schrijver van het boekje dat ons bezighoudt, hoewel behoorende tot een volk dat tegen Duitschland oorlogvoert, toch van een vernietiging van dit rijk niets weten wil.

Een ander Duitschland verlangt hij. Maar ‘wil dit zeggen dat Duitschland uit de rij van de europeesche staten geschrapt moet worden? In geenen deele. Want noch zijn geheele vernietiging, noch zelfs een verminking die het niet-levensvatbare Duitschland van vóór de oorlog om Sleeswijk-Holstein herstellen zou, kan men zich ook maar voorstellen. Maar wel kan men zich denken een Rijk gegrond op dat groote beginsel van samenwerking waarvan de Geallieerden nu de vertegenwoordigers zijn.’

Een deel van Van Gennep's geschrift bevat een poging om aan te toonen dat een beginsel van op vrijheid en gelijkheid rustende samenwerking zich de laatste jaren in leger en bedrijf,

in handel en wandel van Franschen zoowel als Engelschen ontwikkeld heeft, dat daartegenover in Duitschland het stelsel van gezag en uitbuiting in alle kringen gangbaar bleef. Het is nu misschien nog niet de tijd naar de waarheid van deze bewering het uitgebreide onderzoek in te stellen dat aan haar erkenning vooraf moet gaan.

Belangwekkend blijft evenwel dat de strijd, begonnen met zuiver stoffelijke doeleinden, in de geesten van oorlogvoerenden deze geestelijke vorm aanneemt: eenerzijds de wil tot overheersching, anderzijds het verlangen naar duurzame overeenstemming.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Fewish Ideals and the War[1].

Schrijver van dit vlugschrift is Lucien Wolf, Vice-President of the Jewish Historical Society of England. Tot den oorlog toe leidde Wolf de uitgave van het anti-Russische weekblad 'Darkest Russia'. Meermalen is Wolf als leider van dit Weekblad opgekomen voor de belangen van Russische ballingen en gevangenen. Enkele malen mocht ik die taak met hem deelen. Thans behoort Wolf tot de vijanden van Duitschland en kan hij niet anders doen dan eene overwinning van Rusland wenschen. Jewish Ideals and the War: het is te bitter daarover thans iets te denken en te schrijven. Het hoogste ideaal van het Joodsche Volk was eenheid. Eerst: eenheid van verlangen en van streven in alle landen der ballingschap. Dan de eenheid van het herwonnen bezit in Palestina. Een naam blijft voor altijd de belichaming dier eenheid: Theodoor Herzl en wie Herzl zegt, zegt Zionisme. Wat zal er na den oorlog van onze eenheid over zijn? Feit is, dat thans in alle strijdende landen de Joden zich het meest-vaderlandslievend van allen toonen, ofschoon wij geen enkel beter belang hebben bij de overwinning van eenig land over eenig ander land.

De bedoeling van Wolf is aan te toonen, dat de Duitsche geest volkomen in strijd is met de Joodsche geest en dat wij dus niet moeten wenschen, dat Duitschland niet verslagen worde. Drie schrijvers acht Wolf aansprakelijk voor den tegenwoordigen geest in Duitschland: Treitschke, Nietzsche en Hegel.

1) Uitgegeven door 'The Central Committee for National Patriotic Organisations' te Londen.

Het verschil tusschen hunne Duitsche geest en de Joodsche ziet Wolf hierin, dat naar de Duitsche opvatting de mensch er is voor den Staat, naar de Joodsche de Staat er is voor den mensch. De Joden waren een vredelievend volk. Niet de veroveraar David stichtte de tempel, maar de wijze dichter Salomo.

Treitschke was niet alleen de prediker van de opperheerschappij van Duitschland, maar ook de vader van het antisemitisme. In Treitschke en zijne leerlingen ziet Wolf de geestelijke bedrijvers der Russische progroms. Het vlugschrift van Wolf is knap geschreven en met overtuiging. De oorlog heeft de behoefte doen ontstaan aan zulke vlugschriftjes. Merkwaardig hoe de schrijvers zich wennen in weinig bladzijden veel te zeggen. Maar het pijnlijke is dit: dergelijke geschriften van Duitsche Joden zijn ook knap geschreven en met overtuiging. En van Fransche Joden ook. En van Russsische ook. En van Hongaarsche, en van Italiaansche, ook, ook, ook. Maar Joodsche Joden zijn er niet.

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Gedachten
Door
Nine van der Schaaf

....Dat menschengeslachten zijn als boomen, daar zijn sterke takken en lichte fijne bladeren, die zijn gaaf en schoon, of gehavend.

De takken verdeelen zich en verdeelen zich opnieuw, takken zijn machtig en bloedrijk, de buitenste twijgen verdeelen zich niet meer en hun bladeren omgrenzen den boom. De schoonheid der buitenste bladeren is het meest volkomen.

De tak is een donker streven, het blad is kleur en teederheid. De boom is een wonder, maar de groene bladeren zijn aparte wonderen, een kind wenscht het teedere blad om het te bekijken en te streelen, de knoestige boom wenscht hij niet.

De boom is de donkere veroveraar.

Die sterk is en bloedrijk, die heerschen en veroveren kan zal een groote boom worden. Zijn nageslacht zal de bladertooi dragen. Meest volkomen schoonheid is het teerste gaafste blad aan den grootsten boom.

Het is beter dat de arme zich geld en macht wint dan dat hij zich innerlijk verfijnt. Als hij zich geld en macht wint is hij een jonge boom die een schoone toekomst heeft; als een fijnvoelende ziel groeit en rijpt in hem is hij van een groote boom een uiterst blad dat onbeschermd neerhangt voor den greep van achtlooze kinderen.

Kunstenaars zijn hooge roovers. Hun ziel trilt van begeerte

naar de fijnste ontroeringen. In hun verbeelding bleekt het gezicht van een liefste tot den witsten brand.

In hun ziel is de verrukking die het roofdier kent dat zijn prooi klemt. Zij zijn hoog boven het roofdier verheven. Hun zielen ontvluchten de menigte der vele verlangens, zij zijn hoog en stil bij 't getier van de menigte, maar een vonk slaat uit en een vlam licht aan den hemel als hun ziel het begeerde vindt. Hun begeerte is fel, hun smart en weelde is de volkomen zelfzucht van het roofdier. Uit den doolhof van gemeenschapsleven stijgen zij op naar hun zelf.

Zij bouwen groote huizen voor de menigte, maar in een paradijs op aarde wonen zij met hun liefste alléén. Hun gedachten waren daar rondom, bliksemend als zwaarden. Zoo verdedigt het roofdier met zijn klauwen het hol waar hij woont met zijn verkorene.

O de schoone koningsdroom der ijdelheid die wil bouwen een koninkrijk van licht en geluk voor velen, voor - allen. De droomende ziel die zijn zelf vond en verloor....

Zijn geluksdroom groeit uit hem en om hem tot een wit gewaad waarmee hij lachend pronkt. Hij is lach en vrede. Maar om hem staan vijanden, donkere menschen die met lansen werpen en zij wonden zijn verborgen zelf. En zijn zelf springt uit het sluierend kleed en verdedigt zich; hij is geen witte koning meer, doch een gepantserde ziel die juicht om eigen kracht en geschiktheid van wapens. Het is ijdel te strijden voor het geluk van anderen. Vijanden te verslaan is eeuwige wreedheid en eeuwige roem.

Geluk van anderen is een teedere droom. Als het zelf slaapt komen de anderen en zij komen wel héél nabij, het zelf is een stil meer en de anderen komen aan de rand van het meer en buigen zich over het kalme watervlak, want dat geeft vrede en goede weemoed. Zij gaan heen maar hun spiegelbeeld blijft. De spiegelbeelden zijn van de komenden een enkel weemoedig beeld en het meer is groot; van rondom komen velen daar bijeen. En de beelden gaan alle verloren als het water zich heft tot golving, maar herinnering blijft en met elke stilte vor-

men zich nieuwe beelden. Geluk van anderen is de machtige droom van het groote kalme meer; het altijd bruisende water van de snel stroomende rivieren en de altijd bewogen zeeën kennen haar niet.

Strijd heiligt alle bezit. Spel en blijheid is het schoonste en begeerlijkste bezit op aarde. Maar ernst en strijd hebben alle spel gevormd. Alle spel is een lachende weerspiegeling van ernst en strijd en boosheid.

Mijn toekomstdroom was eens: een spelende menschheid. Maar spel alleen kan niet leven. Zoomin koren bloeit op dorre aarde.

Innige hervormers willen liefde en deugd kweeken. Dit zal goed zijn omdat de ondeugd zichzelf kweekt. Maar hun droom dat de aarde van liefde en deugd kan gedijen lijkt mij dwaasheid. En de meest wijzen onder hen lijkt mij een aparte dwaasheid eigen. De meest wijzen noem ik hen die het spel liefhebben. Zij eeren de bloem doch smaden de bodem.

Zal de toekomst geven enkel de verfijnde strijd der gedachte en zal de stof zijn: alles voor allen? Dat is een zoete doodsdroom. Een laatste heel zachte, heel droeve melodie op aarde. Die de dood bevrijding noemt zal juichen om de bevrijding der menschheid. Die het leven op aarde liefheeft zal andere droomen droomen.

Niemand weerstaat de ééne kwade geest in een gezelschap van enkel goeden. Hij is de vonk in de duisternis, de vallende ster bij een rustige sterrenhemel, hij trekt de oogen tot zich. Hij zal de trillende begeesterende spot zijn, hij zal lichte gloeiende schertswoorden spreken en zoete verleidingsgedachten zullen van hem uitgaan. En de goeden zullen getuigen dat hìj leeft en dat zij anderen alle dood zijn. Zoo zal de kwade geest snel macht winnen en opnieuw wonden slaan en de gewonden zullen over de aarde gaan in oude eeuwige droefheid. En waar het kwaad heel sterk is geworden zal de goede mensch opnieuw worden begroet als de levende onder de dooden....

Zelf is leven. Noch goedheid, dat is verloochening, noch kwaad dat is zelfzucht maken zelf onsterfelijk. Goed en kwaad zijn de aardsche droomen waarin zelf zweeft.

In beide droomen moet zelf sterven. Die droomen zijn donkere groote wezens geworden. Zij verwijten elkaar: van u zijn de verscheurende klauwen! - Van u is de lauwe doodsvrees! - De moed der martelaars is mijn! - Is mijn!

Zij zijn beide donker. Het licht is ver weg. Of heel nabij in den lach der blijheid.

Kende de oermensch de lach der blijheid en de duivelsche lach om leed? Of kende hij geen? Het dier kent ze niet. Zij zijn twee polen der aarde en zijn noch verloochening, noch zelfzucht.

Gedichten
Door
Aart van der Leeuw

Natuur en de dienstknecht

Wat eischt ge o landsvrouw van Uw knechts?
Arbeid slechts.
Hoe stilt ge na het werk hun dorst?
Aan de borst.
Drukt honger 't hoofd hun in den schoot?
Reik ik brood.
Waar rusten zij als slaap komt nooden?
Op de zoden.
Ik wenschte een bed, gebak en wijn.
Loont een schijn?
Wat win ik zoo me Uw dienst geviel?
Eene ziel.

Droomen in het lommer

Verbond van zonneschijn en bloeiende aarde,
Zachtvleuglig wonder, dat men lommer noemt,
Waar zich de helle dag met loover paarde,
Zweeft gij, hun kind, langs vruchten en gebloemt.

Vaak daalt den wand'laar uit den arm der twijgen
Iets onuitspreeklijks, nauwlijks een gevoel,
Dat dralend weifelt bij het nederzijgen,
Half glans, half schemer, beide warm en koel.

Des zwervers droom legt zich daarin te ruste,
Het waas der schaduw maakt haar minder bloot;
Verwant zich voelend aan het uitgebluschte
Denkt zij aan avond, ouderdom en dood;

Vergeten hoe zij eens op de open weiden,
Naar leven smachtend, in den middagbrand
De sneeuw der veedren placht uiteen te spreiden,
En kransen droeg in haar geheven hand.

Het woord

In den beginne was het woord,
Springbron tezaam met wichelroede,
En nú nog duurt dat wonder voort
Van klank geworden zielsvermoeden.

Laatst liep ik langs een lentewei;
Een vogel floot, het ooilam blaatte,
Zijn liefdesboodschap zong de bij,
Wijl 't water in zichzelven praatte.

Luid riep een zuivre menschenstem
Het kind, dat als de leeuwrik lachte
Los en gemaklijk, zonder klem
Van weemoed, hartstocht of gedachte.

Ik sloot mijne oogen voor den toover
Van bloem en landschap, ongestoord
Gaf ik mij zalig, louter, over
Aan de bekoring van het woord.

Lied van den waterzoeker

Water, wonderbaar verknocht
Voelt mijn bloed zich aan Uw klaarte,
Aan het doopsel van Uw vocht,
Aan Uw achtloos spel met zwaarte!

Langs den staf der hazelaar,
Dien mijn hand heft, stroomt een streven,
Als het bonzen van een aâr,
Naar den polsklop van Uw leven.

Buig hem, bind, verborgen bron,
Vast Uw oerkracht aan míjn dringen,
Opdat eindlijk in de zon
Zilver Uwe straal zal springen.

Zie, de heide wacht U, bruin
Onder 't armoedskleed verborgen,
Neem dit vàn haar, en een tuin
Bloeit uit haar verleerde zorgen.

Kom ook tot mij, reine geest,
Drenk mijn mond met Uw genade,
En bereid mijn ziel het feest
Zich te spieglen en te baden.

Heil, de hazeltwijg zinkt heen,
Langzaam krommend zich, naar de aarde;
Water, en ons hart wordt één
In een nieuwe, zuivre waarde.

Bede voor den wedzang

Onder de knapen, die het prijslied zingen, -
De een viert het vuur, één vrouwen, de ander bloemen, -
Zal ik vergeefs wel naar den lauwer dingen,
Want ach, ik moet den heilgen aether roemen.

Het onuitspreeklijke in een naam te noemen,
Wat een gestalte mist tot vorm te dwingen,
Vol zang om 't honinghart des lichts te zoemen,
Wie schenkt een stem daartoe, wie spreidt mijn zwingen?

O, vogel, lieflijk wiegekind der winden,
Reuk van de roos, gewoon omhoog te rijzen,
En wolken, die de zee van 't blauw bezeilen,

Zegt gij, hoe zal ik Uwen vader vinden,
Geeft aan mijn ziel een geur om hem te prijzen,
Mijn lied een wiek om aan zijn borst te ijlen.

Exaltatiën
Door
Victor E. van Vriesland

I

De waaierende avondzee is zacht doorzongen van een bleek rood. Een aarzelend licht doortrilt de luchten, dat komt ongeweten over de dingen van de wereld te liggen. Het strand strekt zich in slapende wijdheid; de zee heeft paden van schelpig opaal. Mijn gedachten gaan uit me heen en ze keeren niet weer terug.

Wáárom, wáárom, wijl nu naar het matelooze meer mijn schemerdenken drijft, komen de verre galmen van lang-geleden leed? Wáárom, in het luistren van den avond, loopt mijn hart leeg in eentonig geluid, - half zingen half schreien, - als niet te stelpen regen uit moe-gezwolgen goten, en blijft dan doodstil liggen als een donker ding?

Ik zie op mijn handen, ik zie op mijn smalle handen en denk hoe ze wezen zullen wanneer ik gestorven ben.

II
Palingenesis.

Ik weet nu hoe het zijn zal, als ik mezelf terug zal vinden, als ik weer heel alleen zal zijn met mezelf, en niets daarbij, en niemand daarbij. Een plotselinge koorts zal me ergens neerwerpen in een onpeilbare verlatenheid. In de kleine kamer van een armelijk hôtel zal ik op bed liggen met mijn gezicht ge-

wend naar het behang, dat is geel met rose bloemen. Uit de gang zal een etenslucht binnentochten, die zal even zijn de ontroerde herinnering aan vroege walging. Beneden schreeuwende vrouwenstemmen; buiten een straatorgel in de zon, dat bloedt zijn overweldigende melancholie uit over de verbijsterde wereld.

Een weeë pijn; zóó was het, toen ik als kleine jongen mezelf kwelde door suiker te leggen op een holle kies. Toen het bederf van een razend opgesteigerde persoonlijkheid al mystisch verzoend God vond in haar eenheid met de algemeene wereldverzieking.

Ik zal mezelf toespreken als in wedervinden, en zeggen: 'Ben jij daar weer? We zijn oud geworden, maar niet veranderd; jij alleen hebt me nimmer verlaten, jou alleen heb ik altijd liefgehad.' Maar ik zal niet kunnen antwoorden, want ik ben het zelf. Ineens zal ik weer weten dat *ik* het ben, mijn eigenste zelf van lang geleden.

Dan zal ik ook mijn ziel niet meer weten, en ik zal alles in de wereld vergeten zijn behalve de hevigheid van mijn zelfheid, en ik zal opvlammen in een brand van herkenning.

Een schok zal door mij heengaan, mijn oogen zullen zich sperren. En ik zal mijn haar betasten, en mijn armen en handen zal ik zoenen met een verdwaasde lach.

Dan zal alles nacht worden.

III

Wanneer ik krankzinnig zal worden, zal ik mezelf opsluiten in een kamer waar alles geel is. De wanden zullen geel zijn, en de meubels, en de tapijten. Een licht geel zal helder door me heen zingen, en daarin alleen zal ik weer tot mezelf kunnen komen.

Dan zal ik in verbazing mezelf liggen vinden in een geele kamer op een dik geel tapijt, in een geel zijden kleed. De zon zal met oranje-geele vlammen door de gordijnen spelen, die ik nog niet durf opentrekken.

Maar dan zal ik lachen en de kamer uitgaan, en de genezen eenheid zien van alle kleuren en alle leven.

IV

Als ik zal zijn gestorven en begraven in den grond, zullen er menschen komen en schreien aan mijn graf, en zeggen: ‘hij was goed, en ik heb hem verloren.’ En anderen zullen niet aan mijn graf komen, en even lachen, en zeggen: ‘hij was een slecht en leelijk mensch, maar nu is hij dood.’ En weer anderen zullen nooit weten dat ik geleefd heb.

Jij zult niet lachen, en ook zal je niet weenen. Je zult niet komen aan mijn graf. Je zult ernstig en langzaam gaan, ver van de menschen, tot waar de stille golfbrekers vereenzaamd staan in de zee, die we beide zoo goed gekend hebben. En daar zal je lang neerzitten, en weten dat ik niet dood ben, omdat ik leef in jou. En dat als jij gestorven zult zijn, wij beide zullen leven in het leven.

En dat het leven eeuwig is.

V

> ‘Etiam amare amabam.’
> AUGUSTINUS.

Ik ben dikwijls van mijne menschelijkheid afgesneden. Ik voel dan die menschelijkheid nog wel, als een apart element, in mij, maar zoo als een apparaat dat niet meer functioneert. Ook het laatste en diepste valt dan weg: het medelij.

Voor wie op een bepaalde wijze in het leven en in God is, werd persoonlijk liefde-gevoel schuld. Ergens buiten me groeit en baart en sterft het leven, en dat is eeuwig. Buiten me, omdat ik er naar kijk. Als het *op het oogenblik* dat ik het beschouw tegelijk in me zou zijn, doordat ik me, één ondeelbaar supreem moment, er een deel van zou voelen, zou ik opgehouden hebben te bestaan. Iets is in zich of buiten zich, maar kan niet beide tegelijk zijn, tenzij God.

Als ik van mijne menschelijkheid ben afgesneden kom ik tot mezelf. Ik besef diep hoe alles gelijkwaardig is.In deze mystieke

schemer zie ik ontroerd de eenheid in mijn tegenstrijdig en voor mijzelf niet-eenvoudig leven.

Ik leef in bewuste destructie. Ik leef in excessen nauwkeurig zoo als iemand die de leugen liefheeft overdrijft wanneer hij de waarheid spreekt. Het waarom van mijn leven kan ik niet zeggen. Als ik het wist zou het niet de moeite waard zijn ervoor te leven.

Gezondheid is uiteraard beperkter van overwegingen en gewaarwordingen. - Realiseeren!

VI

Aan J. van Oudshoorn, voor zijn boek: Willem Mertens' Levensspiegel.

Zwaar naar omlaag graven is het stroeve leven van de verenkeling. Verloren delft haar dorre daling naar contemplatie's moeizaam stil-zijn, - het wèl-gewilde zelf-vinden, zelf-verliezen. Pijnlijk dan het rustloos verstoren van onderscheidingen, altijd weer andere wanden rijzend achter de wijkende.

O dagen van zon, o nachten! Oude verlammende droom langzaam tergende werkelijkheid!

De laatste eindelijke bevrijding een waan te bevinden; dán stil neerzitten en wachten.

Het immer blijvende, en bijna verlangeloos.

VII

Paul Verlaine: Sagesse XVII.

Goê-handen die de mijne waren,
Kleine zoo zeer en zoo zeer zachte,
Na wat felle dwalingen brachten
En dingen van heilloos vervaren,

Na reeden en stranden en stroomen,
Gering gebied en landen wijde,
Prinslijker dan in prince-tijden,
Goê-handen openen mij droomen.

Droomhanden, handen op mijn leven,
Weet ik, ach, wat gij woudt gedoogen
Te zeggen, in den luiden logen,
Tot dees ziel die mij gaat begeven?

Kan mijn kuisch inzicht mij misleiden,
Van het verwante samenvoelen,
Deelnemend moederlijk bedoelen,
Hechte genegenheid en wijde?

Goede berouw en treurenis,
Droomzeegning, handen benedijde,
Deze - zíjn - handen, o, geeft mij de
Teekenen van vergiffenis.

VIII
La Buveuse d'absinthe.

Deze verzen schreef ze nog, drie dagen voor haren dood:

Ce soir le doux poison de mon trop longue rêve
Est venu dans mon coeur pour la dernière fois;
Comme le vent d'automne à travers les grands bois
Mon découragement immense et froid se lève.

* * *

En in den avond tot de uiterste grens van hare eenzelvigheid teruggekeerd, weende zij niet meer, maar werd zeer rustig. Want ziet, voor de diepe wanhoop van het gewende lijden

kwam haar nu als eene exaltatie van wijde berusting door een bijna volkomen inzicht. Een extaze van begrijpen stortte warm over haar heen in een huiver van smartelijk geluk; toen vervloeiden de afstand en verhouding van de wereld en zij zelve in een levende eenheid die niet geheel bewusteloos was.

Om zich heen ziende zag zij de kamer in nieuwe afmetingen, en zij was zelf de kamer. Tot zij, als een ondeelbaar oogenblik van duizelende angst weer scherp hare persoonlijkheid in zich terugvoerde, voor het eerst onherroepelijk de scheiding tusschen zich en alle dingen gevoelde. Als in een ban waaraan ze niet vermocht zich te onttrekken bleef ze uren staren op de groote zwarte klok die op zijn tijd in heldere klanken brak.

* * *

Vannacht is ze me weer verschenen, en ik sloeg en ranselde haar, tot ik voor haar neerzonk als in gebed. ‘O gij die boven alles in mijn ziel wezenlijk zijt en aanbiddelijk, laat mij niet alleen, laat mij nimmer alleen. Duister en dof vervloeit mijn leven, en ik kan het niet terughouden. Zie op mij neer in barmhartigheid, gij zijt het laatste, gij zijt alles.’

Ook zeide ik nog tot haar, met een sluwen lach van verstandhouding: ‘Jij droombeeld! Ik weet dat je zonder mij niet bestaat. Denk niet dat ik het een oogenblik vergeet, ik weet het wel. Dit alles zou kunnen ophouden als ik het wil, en niet als jij het wilt. Maar je weet toch wel dat je niets bent als mijn macht’.

* * *

Het bleeke licht van wat kaarsen hing roerloos in de kamer, en buiten achter de dikke gordijnen was het lang dag. Neergezakt in den grooten zwart-rooden leunstoel lag ze en sliep. Toen zag ik iemand langzaam als een misdadiger op zijn knieën naar haar stoel toekruipen, en ik wist dat ik het zelf was. Zonder die met zijn eigen handen te beroeren streelde hij met zijn mond hare hand die aan den regelmatig zenuw-trillenden arm slap tot bij den grond neerhing. Die hand nu voelde koud en stroef aan, en heel dood, als leer.

Maar ik jammerde luid op en vloekte mijn droom die geen droom was, en mijn ziel werd een vurig gebed van liefde om de werkelijkheid, de eeuwige eenig-ware, de schoone en altijd-goede, de eindelijke werkelijkheid....

* * *

Absinth. De zon, de zon heeft in het glas veel groene kleuren, tot helder geel.

IX

Scherp tegelijk van laatste levensdrang onmacht en kracht. Van doodgaan snijdt ondragelijke angst, en afschuw van te leven, dat geeft alleen wat weer genomen wordt, en latend wat? Zoo zou dan komen waanzin die zorgvuldig zou zijn te beschouwen.

Eerst een' verteedering wit in het witte middaglicht. Zoo moest hij wel als kind gezien hebben de wereld. Meer dan de dingen zelf zag hij het vlakke licht, dat viel gelijkmatig van overal. De meeste rust gaf koele kleur van wegsnellende duinen. Dit was het eigen lieve levensland. Hoe was dit alles lang verloren voor stompgekneusd gemoed. De goede denneboomen: donkere pluimen, waar groener vaartje recht en roereloos.

Hij was weer week en willig in den dag; wat tusschen hem en zijn herinneringen, was maar een doffe druk van lang vergeten tijd. Hier stonden kleine huisjes, en alles was van hem, of hij het grijpen kon. Door wat hij zag en dacht dreef het koele water van het licht. Een hek was donkerbruin, met wijd gazon er achter; daar stond een wagen voor, met hoog erop geladen het knetter-dorre takkenhout. (Een man die hem inhaalde, liep vlug en stil hem op den weg voorbij: als van een helling af, zoo zag hij het. Een doelloos donker ding, dat zich verwijderde). - En als vriendschappelijk: de panden van zijn jas achter hem zacht te zwaaien, en kraken van zijn boord zeur-zoet bij iedren stap.

En zonder overgang, het zoeken van een zin die hij vergeten

had, uit pas gelezen boek. Wat hij weer opgaf. Dan: onsamenhangend woorden denken, zonder te zien rond-om. Plotseling dit verdriet: hoe mager is mijn hand, waar ik mijn stok in houd, in al dien tijd geworden. Deze woorden herhaalde hij eenige malen, alsof zij de sleutel waren van een verborgen, diepe, vaag-bewuste waarheid, of, hoe? ermee verbonden. Maar hij wist niet wat.

En zijn hart zocht verre einders, als of hij stervend was, en hij dacht aan zijn zoontje. Aan zijn zoontje, dat nu al wel drie jaren oud zou zijn, en hem geleek. Zonder liefde en toch ook zonder onbewogenheid, maar met een vreemde en innige belangstelling verwant, was zijn denken aan het zoontje; - zoo ver en buiten hem en toch zoo eigen, dit duidelijke beeld. Dwars door zijn hoofd duizelden de verre gangen van het luchte-licht.

Toen kwam nog even in zijn ziek gemoed een, laatste, keer; het schoot uit en bloeide als een struik van rozen. En al de schoone en menschelijke liefde die in zijn leven weggedrongen en kapotgemaakt, kwam nog eens warm en zoet en schielijk openluiken, waar - ach, hoe lang! - slechts geest van inzicht en sensatie van zenuwen dit arme zijn waren eenig bezit geweest....

‘Mijn lieve leven, ik kan je wel verliezen. Mijn lieve leven, jij kunt mij nimmermeer verliezen. Ach, nu is wel alles goed, omdat het zoo geweest heeft moeten zijn. Zonder berouw: mijn God, ook míjn ellendigheid is toch levend geweest, en groeide zoo het moest....’

Dan kwam een eindelooze onmacht, met nauwelijksch besef van eenen weemoed die geen pijn meer deed. Een groote overgave, ontspannen alle kracht.

Ongeveer een uur later werd hij gevonden. Nog twee jaren leefde hij in het stille gesticht.

X

Mij zijn duister en nacht vertrouwd, mijn kind. Novembernevel en winterstormen. Ziekte.

Nooit, in het zacht gekomen lentelicht, in de trillende stilte van een voorjaarsmorgen, ben ik geweest zonder de bittere aarzeling van een vreemde onrust. Nooit zonder het wrangste voorbehoud was mijne overgave aan het wijde gloren van een welig opengebloeide zomermiddag.

Eenzaam gebogen over de afgronden van lijden en dood heb ik mij zelf weten te benaderen. In de langzame weerzin van de zelfkwelling. In de vrijwillige keuze van mijn gevaarlijke zwakte boven het dor optimisme der ondoordachten....

Mij zijn het goed-geluk en de gemakkelijke charme van oordeelloos mee-leven vreemd gebleven, maar gelouterd en vrij van lach en leed beide ben ik naakt tot de werkelijkheid gekomen, en zij heeft hare goddelijke hardheid mild tot mij genegen toen mijne armen zich naar haar strekten....

Weet je den nacht nog dat Vera zou afreizen? Het was tegen den ochtend, en we stonden voor den ingang van haar tuin, in de schaars belichte straat. Onze harten waren als in een slaap die een wonderintense wake was, door het langzaam klateren van een fontein naast haar huis. Wij wisten dat we haar niet weer zouden zien.

De nacht was geweest een luid-uit gelachen roes van leed. Een dronken dans, in de zaal die stiller werd....Toen de koele leege wegen, als we haar thuis brachten. En we stonden stil bij het hek.

Ik wist niet het diepe en smartelijke geluk dat in zulk een afscheid voor het leven is. Ik wist niet dat de blinde *vergankelijkheid van den vorm* waarin het leven in ons leeft, één onpeilbaar moment van inbliksemend inzicht zich kan openbaren als de eenige werkelijkheid.

En o, weet je nog, toen, toen, het wachten op den dag; - het vroeger bestaan was achter ons ingestort, onze gekneusde zielen zochten over het spiegel-ijle meer waar onze boot door gleed; - het wachten, het wachten....

Vier Gedichten
Door
Käthe Mussche

Zomeravond
Tot een zieken vriend.

De lindebloesem geurt, een zomervogel kweelt;
In lucht en land zijn alle groote winden stil.
Het teeder-levend licht, dat tusschen stammen speelt
Schuift aarz'lend dan door grassen of het sluim'ren wil.

En in uw oogen spiegelt 't wonnig, rustig beeld
Van dezen avondtijd die zonder kreet of gil
Wél troost'lijk uit uw lachen wrangen zelfspot streelt
En koestert tot een vrede 't haten scherp en kil.

O, weet dat 't goede land u blijde beet'ren zal;
De stad is ver: haar woeden als een hagelval
Mijdt deze velden zoo een vloeken mijdt een kerk.
En als de nachtegaal den puren tijd bemint,
'Of zingend water door de koele heem'len rint,
Rijst gij als winnend man en held herboren, sterk.

Volhardende regen

Er is geen liefde door den dag: de regen valt
En strijkt de muren grijs;
De laatste luide wijs
Is in den jongen zachten morgen al verschald...

De matte zon is vroeg al tot den nacht gegaan
En brandt op geene ruit;
Een leege vogelfluit
Dorst niet een volle toon door 't bol geblaart te slaan...

Het regendruilen zeurt mijn dapper loflied stom
En tergt mijn mooien moed;
Ik zin wèl sterk en vroed,
Maar regen rommelt stadig op zijn laffe trom...

Er is geen liefde door den triest gerekten dag;
De huizen hunkren stil...
Waar leeft het windgeril,
Dat eindlijk, eindlijk wekt de wapp'ring van een vlag?...
- De regen valt: er is geen liefde door den dag...

Het land

....En eind'lijk vree; en eind'lijk 't stille zeilen
Hoog over heien der gedreven luchten;
In goud-doorschenen dag, in kleur'ge wijlen
Stierf voor wél wilder uren 't mart'lend duchten

En 'k heb geen vrees, dat bij der winden ijlen
En woên mijn angst verkreunt tot dorre zuchten;
Want weert het rustig land ten mijnen heil en
Troost niet de steedsche vloeken en geruchten?

En mag ik kind niet zijn, blij handen roerend,
Omdat een vlinder leeft gelijk een droom?
O, dank deez' dag, die lichte beelden voerend,
Kent luide driften niet, noch schaam'le schroom:
Ik zie in kleur en klank en teed're lijnen
Waarheid gelijk een vers, een vrucht verschijnen...

Oud jaar

Een huiverwind rilt aan mijn doffe ruit voorbij, -
Een regen houdt de lucht in vaalheid staâg gevangen;
Nu krimpt de vrije vreugd tot klein en schuw verlangen
En 't uur bergt in een hoek het schallend speelgerei.

Deez' oude dag laat bleek verkleurde vanen hangen
En staat bedeesd als beed'laar in een dansersrij;
Hij zint niet meer op bruisend-luid' en lichte zangen,
Maar vreest den ruwen spot om poovere kleedij...

Hij keert zich naar den kant en merkt zijn raaflend kleed,
En achter hem hoort hij de kleur'ge dagen joelen;
't Herinn'ren gaat oproerig door zijn leden woelen
En wekt, na lang berusten, 't nijpen van fel leed,

Want hij herziet het lachen van verloren jeugd,
Wijl mede hem 't gebaar van vroegre dansen heucht.

De droomdanser des Konings
Door
Karel Wasch

Nader mij nu, mijn blonde knaap
En kniel, lijk g' immer doet;
Mijn handen glijden langs uw slaap,
Uw wang, als streeling zoet.

Hoe klopt uw bloed zoo fel en fijn
Onder de bleeke, fulpen huid,
Hoe houdt gij helle oogenschijn
Zoo lang en zonder glimlach uit?

Bestreeft g' een opperste weerstaan
Om diepre overgaaf alléén,
Of dacht gij eenmaal te ontgaan
Den droomdans door mijn wezen heen?

Ei zie: reeds wiegt zich om uw mond
- Als loome bloem in avondwind -
De glimlach, die mij steeds verkondt
Hoe stil uw wil en weerstand zwindt....

En om uw oogsfeer 't floers zich dicht
Dat u van 't eens-doorschouwde scheidt,
Nu dooft u het bewustzijnslicht
Mijn oogestrale' alleen u leidt....

Gij rijst en 'k weet: thans waant g' u vrij
Zoo zwierig plooit gij 't witte kleed
En wendt u, alsof gansch een rij
Meewenden moest, nu gij het deedt....

Maar 't donkerst dringen van uw bloed,
Dat het verlangen drijft tot daad
Is 't machtig wilswoord mijn: *gij moet*,
Dat g' als de eigen drift verstáát....

Daar heft gij beide handen omhoog,
Tot op de schoudren zinkt u 't kleed
En lonkend door der armen boog
Buigt gij te mijwaart 't hoofd, gereed

Voor d' eersten danssprong, die u voert
In lokkend vlieden van mij heen,
Tot lange huivring u beroert
En aarzel-vleiing in uw leên,

Gij langzaam-wiegend wederkeert
En weeker-deinend nà mij blijft,
Als waar 't, dat g' elke weifling weert
't Al koozenslust is, die beklijft....

Doch dan opeens met fellen ril,
Heft gij de arme' en lonkt en wijkt
Om weer te kééren naar den wil,
Die u zoo vreemd aan macht verrijkt....

***

Wijd ligt mijn weze' om 't lijfsgevoel,
Al verder wordt m' een Zelf verklaard
Dat rijst in stilte, hoog en koel,
Hoe dieper ú mijn lust doorvaart:

Moet 'k niet aanschouwen in uw dans
Wat eeuwig-vruchteloos zich weert,
Begeerte-blind, gebonden gànsch
Die tot zichzelf steeds wederkeert?

En is de lust, waarmee 'k u dwing,
Tot dit bewegen naar mijn gril
Niet louter waan, die mìj beving.
Het drijven sluirend van den Wil,

Wiens blinde werktuig 'k zelve ben,
En on-bewust steeds blijven zou,
Waar 't niet, dat 'k thans mij dieper ken
En alles zwijgende doorschouw....

Zoo still' in schemering uw spel
- 't Ontboeide, dat mijzelven bond -
Tot een bewegen, lícht zoowel,
Als rein en rank van rhytmenvond...,

Of schooner nog: tot loutren stand
- Een wenk uit verte van deez' Droom,
Of niet naar verst verbeeldingsland
De zièl met heur verlangen koom' -

Dan moogt gij keeren koel en kuisch
En rustig voor mijn aangezicht,
Met blinden blik, doch slank en struisch,
Wachten den wederkeer van 't licht.

Een schok doorvaart u. ‘Neen, kniel niet’.
Gij huivert en gij neigt voor mij
Aanhoor het laatste, dat 'k gebied:
‘Geen slaaf meer, doch uw heer zijt gij’.

Een purpren blos stijgt snel omhoog
En zinkt terug, doch wijkt niet gansch,
De blijheid welft zich uit uw oog;
En om uw mond ligt glimlachglans....

Zoo bindt ons de verkláárde schijn
In blik en glimlach laatste maal;
Gij gáát....reeds heft gij de gordijn
Met blanke hand aan 't eind der zaal....

Ik drijf in droomloos staren - wijd
Als in het licht de vlinderwiek -
Uit diep-vervulde oneindigheid
Rijzen mijn sfere' in ruischmuziek.

Kantianisme en natuurwetenschap
Door
H.P. Blok

't Is niet onze bedoeling om in dit opstel nauwkeurig den band aan te wijzen, die Kantianisme en Natuurwetenschap samenhoudt. Het onderwerp toch is veel te uitgebreid, dan dat met weinige woorden een volledige voorstelling dienaangaande zou kunnen bereikt worden. We willen slechts de philosophie in 't algemeen, en 't Kantianisme in 't bijzonder, verdedigen tegen de aanvallen, die zij vooral in deze tijd van practischheid en doelmatigheid hebben te weerstaan. Vooral zij, die aan de natuurwetenschap slechts deel hebben voorzoover ze waarnemingswetenschap is, zij, de loutere feitenkenners, willen zich zelden de moeite getroosten wat verder door te zien en te trachten den dieperen grond te ontdekken, terwijl ze tusschen philosophie en natuurwetenschap den grens trekken als tusschen een theoretisch, geheel in de lucht hangend woordenspel aan den eenen en een volkomen wetenschap aan den anderen kant.

De fout schuilt reeds in 't principe. Een grens te trekken tusschen philosophie en natuurwetenschap zou gelijk staan met 't afzonderen van 't deel van 't geheel. De oervorm der philosophie toch i s de natuurwetenschap. Een Thales, een Heraclitus en zoovele anderen, welke wij onder den naam van Ionische school samenvatten, waren weliswaar philosophen, voorzoover ze een veralgemeening der feiten trachtten te bereiken door 't opstellen van 't oerprincipe in de natuur, (we denken hierbij

b.v. aan de theorie van 't water, van 't vuur, enz.) maar in de eerste plaats waren ze natuurkenners, zuivere physici.

Immers de philosophie is niet, zooals helaas de nog bij velen vastgeroeste meening is, een tot zichzelf inkeeren alleen van den mensch, integendeel, ze bepaalt de verhouding van den enkeling tot zijn omgeving, en legt hierbij zelfs vooral den nadruk op de omgeving, op de bonte mengeling en veelheid van dingen, die den mensch als waarnemend èn denkend wezen tot mensch maken. Niets is dan toch ook meer vanzelfsprekend, dan dat de philosophie op haar weg 't eerst van alles de natuur ontmoet, weliswaar niet in den vorm, waarin haar de hedendaagsche physica heeft kenbaar gemaakt, maar toch in een algemeenheid van opvatting, die ons haar beter leert kennen en waardeeren dan de losse conclusies, uit feitenwaarneming getrokken. Zoo is er geen sprake van een scheiding van philosophie en natuurwetenschap, integendeel vormt de leer van de veralgemeening der natuur, welke leer met den naam van natuurphilosophie wordt bestempeld, een schakel, die de beide vermeende antagonisten juist ten nauwste verbindt. Een tweede punt van misverstand is 't, dat men vaak onder philosophie niets anders is gaan verstaan, dan de loutere moraalleer. Men haalt een Seneca, een Epictetus, aan, welke beide moralisten onder den naam van philosophen, aan de appreciatie der philosophie tegen hun wil meer kwaad hebben gedaan, dan men op 't eerste gezicht wel zou vermoeden. Hen toch kan en mag men geen philosophen noemen. Evenals de Jezus-figuur zijn zij religieuze moralisten, en, werden ze in hun tijd dan ook wel philosophen genoemd, men moet nooit uit 't oog verliezen, dat de philosooph van toen hemelsbreed verschilt van den philosooph van nu. Aristoteles' philosophie alleen kan men aanhalen als 't type dat het tegenwoordige philosophiebegrip in de oudheid vertegenwoordigt. Zijn wijsbegeerte immers komt in hoofdzaak neer op de physica, terwijl zijn, zoo vaak volkomen ten onrechte als ‘bovennatuurkunde’ vertaalde metaphysica als vervormde moraalleer slechts een aanhangsel is van de physica, zooals trouwens ook reeds genoegzaam blijkt uit den titel, die hij aan dit zijn ‘bijwerk’ heeft gegeven. Dat in de Scholastiek der middeleeuwen 't Aristotelianisme de overhand heeft behouden boven de voor dien tijd veel te

abstracte leer van Plato is opzichzelf reeds een stille getuige voor de theorie, dat in wezen natuurwetenschap en philosophie onderling onvervreemdbaar zijn.

Spinoza gaf aan zijn geheel abstract pantheisme een mathematischen vorm, terwijl men b.v. diens leermeester Descartes meer mathematisch-physicus kan noemen dan werkelijk wijsgeer. De Kerkhervorming zou de philosophie op geheel andere banen geleid hebben, had niet de wederopleving der natuurwetenschappen door 't werk van mannen als Copernicus, Galilei en Kepler een logisch tegenwicht gevormd tegen de vermoraliseering van de in aanleg toch natuurwetenschappelijk gevormde philosophie. Een Newton is 't geweest, onder wiens invloed Leibnitz, de vurige idealist, zijn monadenleer opstelde naar analogie van de atomenleer der physica. Zoo sterk is de invloed der natuurwetenschap op de wijsbegeerte geweest, dat onder haar drang de laatste is ontaard tot 't materialisme der Fransche Encyclopaedie, een vervorming, die pas door Kant weer is teruggeleid op normale banen. Was vóór Kant de strekking der philosophie tè materialistisch, na hem zien we in Hegel een ontwikkeling in de andere richting. 't Evenwicht, dat bij Kant had geheerscht, werd verbroken door den strijd van de natuurwetenschap tegen 't Hegelianisme, waarin duidelijk de eerste op haar rechten aanspraak maakte. De negentiende eeuw is in philosophie-historisch opzicht overdreven geweest. De strijd van natuurwetenschap tegen 't Hegelianisme in 't bijzonder werd een strijd van de natuurwetenschap tegen de philosophie in 't algemeen, getuige de actie van een Büchner, een Vogt, een Moleschott, die, op 't Darwinisme voortbouwende, door hun te ver gedreven inzichten de natuurwetenschap van dat tijdperk op een zeer afkeurenswaardig peil van wijsgeerige beschouwing hebben gebracht, iets dat pas door Haeckel in diens monisme eenigszins is goedgemaakt. Tegenwoordig, nu langzamerhand de gemoederen weer wat evenwichtiger worden, zien we een herhaaldelijk teruggrijpen naar Kant plaats vinden. ‘Terug naar Kant’ is de zinspreuk, door Zeller en Liebmann in dat tijdperk van hopelooze verwarring als leuze voor een ware wetenschap aangeduid.

Dit in 't kort geschetste historisch overzicht doet ons wel

inzien, dat voor de in wezen natuurlijke en rechtmatige verzoening tusschen natuurwetenschap en philosophie, de persoonlijkheid van Kant van 't hoogste belang is. Hij is 't begin en 't einde van den grootsten strijd, die ooit tusschen beiden gestreden werd. 't Uitgangspunt voor zijn ‘Kritik der reinen Vernunft’ vormde ‘die reine Physik’. Mystiek-piëtist als Kant van huis uit in zijn jeugd is geweest, had hij steeds een open oog, voor alles wat de natuur en haar wezen aanging. De bijdragen, die hij heeft geleverd voor den vooruitgang der physische wetenschappen, noem b.v. de nevelvlektheorie van Kant en Laplace, leggen hiervan een doorslaand getuigenis af. Waar in de philosophie losophie vòòr Kant de mensch 't centrum was, daar heeft hij 't eerst open oog gehad voor de objectiviteit en 't onafhankelijk opzichzelf bestaan der wereld buiten den mensch. Ook al kennen wij slechts de phaenomenale wereld, d.i. de wereld, zooals ze zich voor ons voordoet, 't bestaan dier wereld onafhankelijk van onszelf bleef voor hem een vaststaand feit, dat hem in de gelegenheid stelde de waardeschatting dier wereld en dus in de eerste plaats van de natuur, hooger op te voeren, dan tot nog toe ooit 't geval was geweest of had kunnen zijn. In zijn kennisleer zien we hoe Kant aan 't object onzer waarneming naast de attributen van kleur, vorm, enz., die ons de waarneming oplevert, geen geringe plaats inruimt aan 't z.g.n. ‘Ding an sich’, den voor ons onbekenden en onkenbaren kern. Hij spreekt dan ook over dit ‘Ding an sich’ niet als over een lichaam of een bestaand iets, hij noemt 't slechts 't ‘Einheitspunkt’, waaraan zich alle hoedanigheden, die 't waarnemingsobject voor ons bepalen en van andere waarnemingsobjecten onderscheiden, vasthechten. We krijgen bij dit begrip van ‘Einheitspunkt’ meer 't idee van wat wij in de tegenwoordige physica een krachtpunt zouden noemen, dus een slechts theoretisch bestaanbaar begrip. En dit laatste nu is de principiëele band, die in de laatste tijd van vertheoretiseering en veridealiseering van 't begrip materie meer de toenadering van Kantianisme en natuurwetenschap heeft bevorderd. We hebben slechts even te denken aan Wilhelm Ostwald's Energetica om dit ten volle te kunnen beseffen. Niet alleen in theorie was Kant natuurwetenschappelijk in de eerste plaats, ook practisch was hij volkomen natuurmensch.

Lezen we zijn Kritik der Urteilskraft, dan zien we hoe hij in zijn beschouwingen van 't schoone op de organische natuur teruggaat, iets wat vooral den jongen Schelling zòòzeer heeft aangetrokken, dat hij er het uitgangspunt in vond voor zijn mystieke natuurphilosophie. Voor Kant was de natuur de belichaming der hoogste doelmatigheid, 't mooiste en hoogste wat men zich denken kan, 't zichzelf regeerende geheel. Geen wonder dan ook, dat zijn kennisleer gegrond is op de zuivere kennis van dat zijn hoogste ideaal, op de ‘reine Physik’. Hierin vinden we zijn apriorismen terug, zijn begrip van de volkomen onafhankelijkheid der natuurwetenschap van alles, wat van menschenhanden is. De natuur is voor hem de brug tusschen mensch en Godheid, 't rechtstreeksche middel om tot de beschouwing van 't hoogste Godsideaal over te gaan.

Vaak genoeg heeft men reeds beweerd, dat Kant's leer in strijd is met de natuurwetenschap. ‘Immers,’ zoo redeneerde men, ‘de natuur zooals wij die kennen, is voor Kant niet de natuur op zichzelf, niet de natuur zooals ze in werkelijkheid is, maar slechts een subjectief beeld daarvan, aangedaan met alle fouten en dwalingen, die aan 't subjectieve als zoodanig kleven. Hoe kan nu een leer van iets zoo volkomen subjectiefs volstrekte waarheid bevatten, zooals wij dit toch meenen.’ Deze redeneering zou juist zijn, ware 't, dat Kant bij de natuurwetenschap naast de waarneming, 't zuivere denken alleen als kenfactor had aangenomen. Doch dit is geenszins 't geval. Nemen we als voorbeeld de mathematica. Wanneer we de stelling der congruentie bewijzen, dan is dit een zuiver logische, op waarneming berustende, conclusie, die we trekken. Hoewel echter 't uitgangspunt dier conclusie, de waarneming, zuiver subjectief is, heeft de conclusie zelf toch absolute waarde. Er is dus nog een derde factor in 't spel. Wanneer we b.v. aannemen 't axioma, dat de rechte lijn de afstand is tusschen twee punten, dan is dit axioma, hoewel onbewijsbaar, toch voor geen mensch aan twijfel onderhevig. We voelen dit als bij intuitie. Kant noemt dit intuitieve voelen de ‘Anschauung a priori’. Deze ‘Anschauung a priori’ nu is 't ook, die voor ons de theorie der natuurwetenschap, hoewel in eerste instantie op subjectieve waarneming berustend, als absoluut juist en waar doet gelden.

Hebben we nu gezien, dat eenerzijds de philosophie, in de eerste plaats bij Kant, in hoofdzaak natuurwetenschappelijk is, zoo kunnen we anderzijds aldra tot 't inzicht komen, dat vooral in de laatste tijd meer en meer de natuurwetenschap den beschouwenden weg der philosophie opgaat. We noemden zooeven reeds namen als Haeckel, Darwin, Ostwald. We hebben in 't begin als voornaamste kenmerk der philosophie haar drang naar algemeenheid aangegeven. 't Feit dat we in de physica van wetten kunnen spreken, die niet alleen voor de bepaalde door ons waargenomen proeven gelden, maar ook alle denkbare experimentatie op dit gebied onder gelijke omstandigheden omvatten, doet ons duidelijk zien, dat de physica in haar eenvoudigsten vorm sterk philosophisch getint is. Men zoekt meer en meer een eenheid, een grondbeginsel te vinden, waaruit 't gansche verloop der natuur is af te leiden. ‘Gelukkig echter staan de theoretische natuurkundigen klaar, om het aangebrachte materiaal met even grooten ijver te ordenen en te verwerken. Aan hun bewustzijn dringt het zich echter meer op dan aan de experimenteerenden, dat er een vast bouwplan moet zijn, dat de ondergrond moet worden onderzocht, dat een vaste onderbouw, die zich aan het oog der meeste beschouwers onttrekt, noodig is, en dat de opbouw voortdurend aan de eischen van sterkte en evenwicht moet worden getoetst’[1)].

Bij Darwin zien we de drie principes van erfelijkheid, selectie en natuurlijke teeltkeus, bij Haeckel 't substantiebegrip, bij Ostwald de idee der Energie. De Physici van heden zijn meer philosooph dan natuurkenner. Reeds in 1779 sprak de groote Oerstedt de meening uit, dat de natuurphilosophie, die wij als brug tusschen philosophie en natuurwetenschap hebben leeren kennen, eigenlijk de architectuur, 't skelet der natuurwetenschappen is. De philosophie geeft den algemeenen vorm, waarin de bijzondere, uit waarneming en feiten samengestelde natuurwetenschap is gegoten. Wil men de mechanische feiten der beweging nader leeren kennen, dan moet men de philosophische begrippen van tijd en ruimte te baat nemen. 't Eerste beginsel

1) De drieledigheid der natuurkennis. Tijdschrift voor Wijsbegeerte. April 1912, pag. 128.

der physica, 't begrip kracht, kennen we empirisch slechts in zijn uitingen; de oorzaak is een door beschouwing gewonnen begrip. De psychologie, die nu nog in hoofdzaak natuurwetenschappelijk is, handelt over 't zuiver wijsgeerige begrip denken. We zouden nog vele soortgelijke voorbeelden kunnen opnoemen. De feiten veranderen niets aan den innerlijken bouw der natuurwetenschappen. Ja, misschien zal bij uitgebreider waarneming hier een toevoeging, of daar een beperking in acht moeten worden genomen, maar in hoofdzaak blijft 't geheel toch 't zelfde. Duidelijk, laat ons Ostwald dit zien, als hij zegt, dat de natuurphilosophie geen keten is, waarbij door 't losraken van een schakel 't geheel wordt vernield, maar een boom, waar, bij 't af breken van een takje, toch de stam onveranderd blijft. Zoo is dan ook in de natuurwetenschap 't er niet om te doen alleen de feiten te veralgemeenen, maar ook voor alle andere mogelijke waarnemingen een wet te vinden, d.i. 't absolute der natuur te ontdekken, of althans te benaderen.

Als dit nu zoo is, dan is 't toch wel duidelijk, dat daar, waar reeds de philosophie zoo nadrukkelijk de sporen vertoont van een natuurwetenschappelijken onderbouw, en omgekeerd, de natuurwetenschappen steeds meer neiging gaan vertoonen, om den weg der loutere feitenkennis te verlaten, en die der beschouwende algemeenheidsleer in te slaan, 't spreken van een strijd, een tegenstelling tusschen deze beiden ongegrond en onzinnig is, en men integendeel ziet, dat, meer dan iets anders, natuurwetenschap en philosophie, vooral onder den invloed van 't Kantianisme, niet alleen samengaan en innerlijk ten zeerste saâmgeketend zijn, maar zelfs noodzakelijke voorwaarden voor elkaars bestaan en vervolmaking zijn.

Aanteekening

Vlaanderen - België - Nederland

In het Februari-nr. van dit tijdschrift schreef Dr. A. Jacob: ‘De Belgiese Zaak is de zaak der kleine volkeren. Zij is ook de zaak der Vlamingen, een klein volk in de Belgiese Staat’.

Duitsche schrijvers en overheden hadden namelijk een herstel van de Vlaamsche rechten onder duitsch bestuur in uitzicht gesteld, en getracht zoodoende de Vlamingen met hun regeering in tweestrijd te brengen.

‘De Vlaamse Beweging’ - zoo antwoordde daarop Dr. Jacob - ‘werd steeds gedragen door een rein gevoel van nationale waardigheid. De Pangermaanse lokstem, die in de laatste weken wordt vernomen, zal bij haar geen gehoor vinden. Geen grooter bedreiging van ons volksbestaan vermeldt de geschiedenis van onze Beweging dan tans in de Duitse actie besloten ligt.

Met verontwaardiging wijzen de Vlamingen de Pangermaanse inmenging van de hand. Niet van hen, die in strijd met het recht der volkeren, hun land hebben aangevallen en verwoest, de bevolking verarmd, de volkswelvaart vernietigd, 's lands jongelingschap naar het bloedige slagveld gedreven en zijn gedenkteekenen hebben in puin gelegd, - niet van de vernietigers der Vlaamse volkskracht zouden zij het herstel van de Vlaamse rechten als een geschenk aanvaarden’.

En Dr. Jacob besloot: ‘Met naar een hersteld België streven zij (de Vlamingen) naar een hersteld Vlaanderen’.

In het Juli-nummer klonk een andere stem. Leo Picard was het die als eisch stelde: ‘Vlaanderen moet geheel vervlaamscht worden en aan den verfranschenden invloed van een unitaristisch belgisch bestuur onttrokken. Dat bestuur moet gescheiden

worden, zoodat aan alle eischen der Vlamingen voldaan kan worden.'

Vooral voor hen die de werkzaamheid van Picard ook van elders kenden, was het onderscheid duidelijk. Dr. Jacob zei: wij strijden voor het herstel van de Belgische staat, en daarmee tevens voor de rechten van een tot die staat behoorend Vlaanderen. Leo Picard daarentegen stelde zijn strijd voor een herstel van België afhankelijk van beloften, door de Belgische regeering, al of niet, betreffende Vlaanderen af te leggen.

Dr. Jacob: Eerst België. Leo Picard: Eerst Vlaanderen.

Terwijl dus Dr. Jacob de eenheid van de Belgische staat niet wenschte in gevaar te brengen, wenschte Picard dat wel. Hij waagde de kans door een vooropstellen van de vlaamsche belangen de belgische te schaden. Schade evenwel aan de belgische belangen toegebracht, kon voordeel voor Duitschland beteekenen, en dit maakte het begrijpelijk waarom de duitsche overheden in België aan Picard toestonden, dat hij in een dagblad De Vlaamsche Post, te Gent door hem uitgegeven, zijn denkbeeld verdedigde.

De houding van Dr. Jacob vond daartegenover, eerst regelmatig, daarna met schommelingen, in het te Amsterdam verschijnende dagblad De Vlaamsche Stem haar vertegenwoordiging.

Totdat, in het nummer van 18 Augustus, juist Dr. Jacob, tezamen met René de Clercq, een vernieuwd program voor dat blad ontwikkelend, daarin voorgoed, zoo het schijnt, de bedoelingen van Picard tot de zijne maakte.

'In verband met het wezen van de Belgiese Strijd en deze Vlaamse konsekwensie drukken wij de hoop uit, dat door de Regering, onmiddelik na het sluiten van de vrede, in de eerste plaats de Vlaamse kwestie aanhangig worde gemaakt in het Parlement, en door haar in bovengemelde zin [- namelijk in die van de oorspronkelijk door Picard geeischte neutraliteit en bestuurlijke scheiding -] haar zege bewerkt worde, desnoods met, tot ontbinding der beide Kamers, een plechtig beroep op het Hoogste Gezag.

Tans is het woord aan de Overheid.

Dat het niet op zich late wachten!

Dat het helder klinke en een konkrete waarborg zij!'

Eerst een waarborg voor Vlaanderen; en anders....Dit

is juist de roep die door Picard tot de Belgische regeering gericht was. Juist het omgekeerde ook van Dr. Jacob's vroegere verklaring: ‘Met naar een hersteld België streven zij naar een hersteld Vlaanderen.’

Wat ons in deze verschuiving belangrijk dunkt, is het feit dat nu deze beide Vlaamsche dagbladen, het eene in België, het andere in Nederland verschijnend, het gevaar van een breuk met de Belgische regeering aanvaard hebben. Tevens het gevaar, tegen wil en dank op de zijde van de Duitschers te raken, immers door te doen wat dezen welgevallig is.

Geen wonder dat zij de beschuldiging duitschgezind te zijn met beslistheid afwijzen. ‘*Fransch*gezinde’ - zoo neemt de Vlaamsche Stem uit de Gazet van Brussel over - ‘is hij die in Vlaanderen deel uitmaakt van de *Association flamande pour la vulgarisation de la langue française en Flandre*, van de *Ligue pour la liberté des langues*, van de *Amitiés Françaises*, van de *Garde Wallonne* of andere kringen met min of meer bedekte bedoelingen. Zoo ongeveer iemand noemen wij een Franschgezinde. Wanneer wij dus het woord Duitschgezinde gebruiken, dienen wij er *mutatis mutandis* ook dezelfde beteekenis aan te hechten.’ - In Vlaanderen mag dit zoo wezen, maar in Noord-Nederland noemen wij Franschgezind iemand die het goed met de Franschen en Duitschgezind wie het goed met de Duitschers meent. Met name zoo in deze oorlogstijd. Het zal daarom deze groep van de Vlaamsche Beweging, op een breuk met de Belgische regeering aansturend, moeite kosten van de benaming duitschgezind verschoond te blijven. Ook haar vertegenwoordigers in Noord-Nederland, zullen worden ingedeeld bij hen die Duitschland toegenegen zijn. Zij zijn dit niet; maar zij zullen er de schijn van krijgen. Zij zullen namelijk niet kunnen verhinderen dat hun optreden de duitsche invloed ten goede komt.

Deze onvermijdelijkheid: zonder duitschgezind te zijn de duitsche belangen te dienen, zal hen zeker nopen tot matiging. Het is voor de Vlamingen een afschuwelijke samenloop van omstandigheden dat België in deze oorlog aan de zijde van Frankrijk staat. Fransche invloeden te bestrijden is hun levenstaak en zij maken deel uit van een staat die ze bevordert. Maar voor Nederland is het een zegen dat de duitsche

invloeden worden opgewogen door de fransche. Zuid-Nederlanders, in deze oorlog duitsche belangen bevorderend, bevorderen zeker niet die van Nederland in zijn geheel. Hierin ligt voor ons niet een reden om de Vlaamsche strijd af te keuren. Integendeel achten wij hem goed en noodzakelijk, en zijn we van meening dat hij, zoowel tijdens als na de oorlog, zal moeten gevoerd worden. Maar niet door zich te wenden tegen België; niet door dientengevolge steun te verleenen aan Duitschland; niet door de beschavingsbelangen te schaden van Grooter Nederland.

Het is voor Nederland van het hoogste belang dat de vrijer geest van Westelijk Europa niet door de duitsche tuchting overvleugeld wordt, dat deze landen aan de zee noch van de latijnsche beschaving worden afgesloten, noch gericht tegen de angelsaksische. Door de gevorderdheid van onze beschaving, door de wijze waarop verschillende buitenlandsche faktoren daarin vervlochten zijn met de inheemsche, door onze overlevering en onze zeden, behooren wij veel meer tot het westelijk volken-geheel dan tot het midden-europeesche. Ondanks onze liefde voor Duitschland, ondanks de wenschelijkheid dat Vlaanderen Vlaamsch en niet Waalsch zij, zouden wij het een ramp achten als Duitschland in West-Europa meester werd. Een dichter als Mr. Dr. Labberton moge in Pruisen de zedelijke held van zijn droomen zien, - sommige staatslieden mogen, uit vaderlandsche vrees voor het republikeinsche Frankrijk, een Vlaamsch bolwerk begeerlijk vinden, - wij deelen noch deze bezorgdheid noch die bewondering.

Wij meenen daarenboven - maar hieromtrent het oordeel latend aan de Vlamingen - dat in een hersteld België het aantal Nederlanders groot genoeg zal zijn om zich de behandeling te waarborgen waarop ze recht hebben; dat zij maar weinig gebaat zouden zijn door bij voorbaat afgedwongen beloften; dat de poging om ze af te dwingen even vruchteloos zal blijken als ze gevaarlijk is.

A.V.

Taal- en Rechtswetenschap[1)]
Door
Jacob Israël de Haan

Het vervaardigen van een verklarend Woordenboek, gelijk Van Dale, is een zeer moeilijk werk. Niet alleen de algemeen gebruikte woorden worden opgenomen, maar ook een groot aantal vakwoorden. Van deze laatste worden korte omschrijvingen gegeven. De bewerking van een dergelijk woordenboek wordt veelal opgedragen aan een of meer taalkundigen. Het spreekt vanzelf, dat deze meermalen te kort zullen schieten bij de verklaring van vakwoorden. De medewerking van deskundigen behoorde te worden gevraagd bij de verklaring van vakwoorden. Twintig jaar geleden is reeds geklaagd over onjuiste omschrijving van woorden als *auteursrecht* en *grondrente* in het Groote Woordenboek en wel door de samenstellers van het Rechtsgeleerd Magazijn jrg. 1895 bladz. 137[2]). Vroeger had Mr. A.A. de Pinto reeds aanmerking gemaakt op de omschrijving van de woorden *toerekenbaar* en *toerekeningsvatbaar* (W. 6173). Dr. A. Kluyver heeft de juistheid van de opmerkingen van Mr. De Pinto erkend. (W. 6176). Naar aanleiding van eene bijdrage van Mr. J. Kruseman '*Strafrecht en alcoholisme*'[3)] is Mr. De Pinto nogmaals op het gebruik dier twee

1) Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal, vijfde geheel opnieuw bewerkte uitgave, Bewerkt door P.J. van Malssen Jr. 's Gravenhage-Leiden, Martinus Nijhoff en A.W. Sijthoff's Uitgevers-Mij. 1914. Ik schreef erover in W. 9802 en 9810.
2 Vermeld in W. 6623.
3) 'Tijdschrift van Strafrecht' Deel 7.

woorden teruggekomen. (W. 6264). Onjuiste verklaringen in het Groote Woordenboek zijn een ernstig gevaar, daar zij door bewerkers van andere woordenboeken kunnen worden overgenomen. Wellicht zou het aanbeveling verdienen over de rechtswetenschappelijke vakwoorden overleg te plegen met de commissie benoemd door het bestuur van de Nederlandsche Juristenvereeniging teneinde een verslag uit te brengen omtrent de gebreken der Nederlandsche rechtstaal en de middelen tot verbetering (W. 9326, 9385).

De vraag mag gesteld worden of het veel nut heeft in een algemeen woordenboek bijzondere vakwoorden op te nemen. De bewerker van Van Dale's woordenboek heeft de vraag bevestigend beantwoord. Blijkens het voorwoord is deze nieuwe uitgave ‘met nauwgezette zorg herzien en bijgewerkt. Duizenden woorden en uitdrukkingen of woordbeteekenissen zijn nieuw opgenomen inz. op het gebied van wetenschap en techniek. Onjuiste omschrijvingen of verklaringen werden door meer juiste vervangen’. Ten aanzien van de rechtswetenschappelijke vakwoorden blijkt van deze nauwgezette zorg niet veel, gelijk ik hieronder hoop aan te toonen. Ik wil wel zeggen, dat ik zeer sterk den indruk heb, dat ook de andere vakwoorden niet met de noodige zorg behandeld zijn. Ik zou den bewerker ernstig in overweging willen geven bij de bewerking van eene mogelijke volgende uitgave de medewerking van vakkundigen te vragen. Men zal wellicht zeggen, dat een vakkundige voor de woorden van zijn eigen vak geen Van Dale noodig heeft, en dat ten bate van leeken eene mindere mate van nauwkeurigheid volstaan mag. Tegen eene dergelijke opvatting heb ik bezwaar en zal ook de geachte bewerker bezwaar hebben. Nu de vakwoorden opgenomen zijn, behooren zij juist te wezen. Een betrekkelijk niet groot aantal woorden zijn met hunne omschrijving uit eene of andere wet overgenomen. Dit is in het algemeen niet eene onjuiste wijze van handelen. Aanbeveling zou het verdienen zooveel mogelijk bij elke wetsterm naar het desbetreffende wetsartikel te verwijzen.

Het aantal opgenomen rechtskundige werkwoorden is groot. Over de keuze kan men twisten. Zeker is het dat de opgenomene niet steeds meer bekend zijn dan de niet-opgenomene. Een aantal

bijzondere wetten zijn zorgvuldig aangegeven met den volledigen naam en met den dag van de invoering. Anderen worden zonder meer genoemd. Nog anderen ontbreken. Zeer nauwkeurig wordt vermeld de Vreemdelingenwet, minder nauwkeurig de Zegelwet, geheel niet de wet op het Nederlandschap en het ingezetenschap. Het is goed de bijzondere wetten wel te vermelden, omdat de gebruiker van het Woordenboek dan eene aanwijzing krijgt, waar hij nadere gegevens krijgen kan. Overigens zal ik den bewerker slechts weinig aanmerkingen maken over het weglaten van sommige vakwoorden.

Ik wil niet geacht worden de juistheid toe te geven van de woorden, waarop ik geene aanmerking maak. Ook dit: ik heb het Woordenboek (2060) bladzijden) tweemaal geheel doorgelezen. Toch bestaat de mogelijkheid, dat ik een woord ten onrechte onbemerkt heb laten voorbijgaan. Een werk als ik hier heb gedaan kan trouwens niet goed door eenen enkelen rechtskundige gedaan worden. Daarvoor is de kennis van eenen enkelen rechtskundige niet algemeen genoeg. Wellicht wil de Commissie uit Nederlandsche Rechtsgeleerden voornoemd zich over het Woordenboek erbarmen. Intusschen: ik deed, wat ik doen kon. Misschien willen deskundigen ten aanzien van andere vakken van wetenschap, nijverheid, kunst enz. het Woordenboek onderzoeken gelijk ik het ten aanzien van de rechtswetenschappelijke vakwoorden onderzocht.

Hier volgen de woorden en uitdrukkingen, die mij tot eenige opmerking aanleiding gaven.

* * *

A a n k l a g e r : ‘*als de aanklager niet bewijst*, *spreekt men den gedaagde vrij*’. Blijkbaar denkt de bewerker aan een strafgeding (*vrijspreken*). *Gedaagde* daarentegen is een woord uit het burgerlijk gedingsrecht. Het geheele zinnetje is fout en overbodig.

A a n r e k e n b a a r : wordt gegeven als gelijkwaardig met *toerekenbaar*. Wie gebruikt dat woord?

A a n s l a g wordt niet vermeld als woord gelijkwaardig met strafbare poging (Sr. 79).

A a n v u l l i n g s b e g r o o t i n g wordt omschreven: '*om het tekort op de begrooting aan te vullen*'. Ik betwijfel of deze omschrijving juist is. Een aanvullende begrooting dient om de toestemming van de Kamer te krijgen voor eene uitgave, die niet bij algemeene begrooting werd aangevraagd. De middelen tot dekking worden aangewezen door de m i d d e l e n w e t (Gr. 123). Dit woord ontbreekt.
A a n w a s wordt omschreven als '*recht op de vergrooting van erfdeel of legaat*'. Ik betwijfel of iemand, die niet wist wat het recht van aanwas is, het nu weten zal. De bewerker had het eerste lid van B.W. 1049 kunnen overnemen.
A a n w i j z i n g wordt als rechtswoord omschreven als: '*feiten*, *gebeurtenissen en omstandigheden die een misdrijf of den dader ervan aanwijzen*'. Duidelijker is de bepaling der wet in Sr. 406. Een verwijzing naar het woord *vermoeden* ware wenschelijk geweest. Voor het laatste woord is de bepaling der wet overgenomen (B.W. 1953), doch de wetsbepaling is waarlijk niet fraai.
A b a n d o n n e m e n t wordt omschreven als woord in het zeerecht: '*het dan een der reeders verleende recht*, *afstand te doen van zijn aandeel in schip en winsten*, *waardoor zijne aansprakelijkheid ophoudt*'. Dit is een verwarring tusschen abandonnement (K. 663 v.v.) en abandon (K. 321 v.v.) waarvoor het Wetboek van Koophandel het woord afstand gebruikt. Het werkwoord is abandonneeren: zoowel bij abandon, als bij abandonnement.
A b e r r a t i o c r i m i n i s: hiervoor wordt algemeen gebruikt aberratio ictus. Verwijzing naar een bekend leerboek van het Strafrecht, Van Hamel, Simons, ware goed geweest.
A c c e p t: dit woord is meer gebruikelijk voor een orderbriefje (K. 208) dan voor eenen geaccepteerden wissel.
A d v i s e e r e n: als rechtswoord beteekent dit ook aanteekenen van brieven. Het woord komt voor in de Ongevallenwet 1901 art. 86 en in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering art. 125*a*.
A f d r e i g e n (Sr. 318) wordt verward met a f p e r s e n (Sr. 317). Van afpersen wordt de bepaling gegeven gelijk de wet ze geeft. Van afdreigen niet.

A n t i c i p a t i e : dit is het recht van den verweerder tot verkorting van den termijn van dagvaarding (Rv. 136).
A p p e l : appel *aanteekenen*. Dit is te eng. Alleen in strafzaken gaat men in appel door een aanteekening ter griffie. In burgerlijke zaken begint het appel door dagvaarding of verzoekschrift.
A p p e l l a b e l =ontbreekt.
A p p o i n t e m e n t wordt omschreven als rechtsbescheid. Wat is dat? Het woord komt voor o.a. in Rv. 363 en Sv. 364. Daarnaar had behooren te worden verwezen.
A r b e i d s c o n t r a c t wordt omschreven als: '*wettelijke overeenkomst tusschen patroons en arbeiders betreffende loon*, *arbeidstijd enz*.'. Wat is eene wettelijke overeenkomst? De bewerker is blijkbaar in de war met de collectieve arbeidsovereenkomst, waarvan B.W. 1637 n. eene goede en duidelijke bepaling geeft. Van arbeidsovereenkomst geeft de wetgever eveneens eene goede en duidelijke bepaling in B.W. 1637*a*.
A r r e s t a n t wordt omschreven als iemand die beslag legt of doet leggen. Wat beduidt die tegenstelling? Elk beslag wordt gelegd door eenen deurwaarder, ten verzoeke van den arrestant.
A s s i g n a t i e : de omschrijving van het Woordenboek is niet foutief, maar veel te ruim. Ieder geldpapier aan order in de lastgevingsstijl valt onder deze omschrijving, dus ook de wissel. Een betere omschrijving geeft K. 210.
A s s u r a n t i e : de omschrijving van het Woordenboek is hier veel te eng. Eene betere omschrijving geeft K. 246.
M a k e l a a r i n a s s u r a n t i ë n wordt omschreven als: '*benaming voor het bedrijf van den verzekeraar*'. Dit is geheel fout. Een makelaar in assurantiën (K. 64, 260, 261) is evenals elke makelaar een tusschenpersoon. Bijzonder geregeld is de makelaar in zee-assurantiën (K. 681 v.v.).
A u t e u r s r e c h t wordt omschreven als: '*recht van eigendom*, *dat de auteur heeft op het door hem geleverde werk; eigendomsrecht eener courant op haren inhoud*'. Dit is volkomen fout. Een goede en duidelijke bepaling geeft artikel 1 van de wet van 23 September 1912 houdende nieuwe regeling van het auteursrecht. De bewerker had deze bepaling kunnen overnemen.

A u t e u r s w e t wordt omschreven als: '*wet van 21 Juni 1881 herzien in 1912*, *waarin de auteursrechten omschreven ziju*'. Dit is fout, want de wet van 23 September 1912 is eene geheel nieuwe wet.
A u t h e n t i e k wordt omschreven '*in den wettelijken vorm door een bevoegd ambtenaar opgemaakt en daardoor in rechten geldig*'. Het eerste gedeelte is juist (B.W. 1905). Het tweede gedeelte is door den bewerker bijgevoegd en kan niet anders doen dan aanleiding geven tot de onjuiste meening, dat onderhandsche akten in rechten niet geldig zijn.
B a n k b r e u k wordt omschreven als: '*het in gebreke blijven van den koopman om aan zijn geldelijke verplichtingen te voldoen*, *wat bij de wet strafbaar is gesteld*'. Dit is volkomen fout. Onjuist zijn ook de omschrijvingen van eenvoudige en bedriegelijke bankbreuk. Voor de juiste omschrijvingen zie men Sr. 340 v.v.
B e k l e m r e c h t wordt omschreven als: '*erfelijk recht eene bouwhoeve of een stuk land voor eene onveranderlijke onopzegbare jaarlijksche som in pacht te hebben*'. Fout en de juiste omschrijving geeft Prof. P. Scholten in Assers Handleiding deel II, blz. 240.
B e l e e d i g e n : '*opzettelijk zijne eer of goeden naam aanranden door hem iets ten laste te leggen*.' Dit is de wettelijke omschrijving van *smaad* (Sr. 261) met twee fouten erin aangebracht. Beleediging is in het Wetboek van Strafrecht niet de naam van een misdrijf, maar van een groep misdrijven: smaad, smaadschrift, laster, lasterlijke aanklacht, eenvoudige beleediging. Laster is smaad of smaadschrift tegen beter weten in. (Sr. 262). Men zie de artikelen 261 v.v. van het Wetboek van Strafrecht.
B e m e r k i n g : ten aanzien van dit woord kan ik den bewerker, tot mijn genoegen, prijzen. In W. 9584 beklaagt een inzender N.C. zich dat de H.R. in een vonnis van 7 November 1913 (W. 9579) het woord 'bemerking' heeft gebruikt in den zin van 'opmerking', n.l. in den volzin: 'aan welke beslissing het Hof heeft aangeknoopt de bemerking dat'. Volgens den inzender in het Weekblad is dit gebruik een laakbaar Germanisme. Wellicht dwaalt de inzender. Het Groote Woordenboek althans teekent bij 'bemerking' aan: 'zoowel in vroeger eeuwen

als ook in later tijd een gewoon woord, in de laatste jaren vaak beschouwd als germanisme en daarom afgekeurd'. Ook Van Dale teekent bij 'bemerking' aan: 'dit is *geen* germanisme'.

B e n e f i c i u m : hierbij worden een aantal beneficia opgegeven. Ik betwijfel of uitdrukkingen als beneficium juris dikwijls gebruikt worden. Onjuist is de omschrijving van het beneficium deliberandi, het recht van beraad. Dit komt niet alleen voor in het erfrecht (B.W. 1070) maar ook in het huwelijksgoederenrecht. (B.W. 188). De termijn is niet een jaar, maar in het erfrecht vier maanden en in het huwelijksgoederenrecht een maand.

B e r n e r - C o n v e n t i e : hierbij wordt alleen vermeld de Berner Conventie met betrekking tot den letterkundigen eigendom. Er is ook eene belangrijke Berner-Conventie ten aanzien van het spoorwegvervoer.

B e w i j s wordt omschreven als: '*de gronden*, *waarop een bewering steunt*'. Dit is zeker niet duidelijk. Onduidelijk is de omschrijving van bewijslast: '*verplichting om te bewijzen het ten laste gelegde*'. De bewerker denkt blijkbaar aan een strafgeding, doch juist in een strafgeding is van een bewijslast geen sprake.

B o e d e l h o u d e r wordt omschreven als: '*langstlevende echtgenoot*'. Dit is veel te ruim. Men zie de artt. 182 en 466 B.W., en Asser-Scholten deel I blz. 529.

B o e t e wordt omschreven als: '*geldstraf wegens eene overtreding van lichteren aard*'. Dit is fout: boete kan ook worden opgelegd voor een groot aantal misdrijven.

B o u w v e r o r d e n i n g wordt omschreven als: '*verordening of gemeentewet*...enz.' Het woord gemeentewet als gelijkwaardig aan verordening is zeker niet zeer gebruikelijk. Ik heb het nooit ergens gevonden.

C a s c o - a s s u r a n t i e wordt omschreven '*waarbij schip en lading verzekerd zijn*'. Hoe komt men er aan? Cascoassurantie is verzekering van het casco en casco is door den bewerker zelven goed omschreven als '*scheepsromp*'. Men zie K. 593.

C a r n e t wordt omschreven als '*aanteekenboekje*'. Het is meen ik vooral de naam voor het makelaarsboekje (K. 66).

C a s s a t i e : de bewerker is in de war met hooger beroep. Hij omschrijft ‘Hof van Cassatie’ als: *gerechtshof dat in hooger beroep uitspraak doet*’. Cassatie is vernietiging van een vonnis wegens wetschennis. (R.O. 99; Rv. 398; Sv. 346).
C e d e n t : wordt o.a. omschreven als ‘*degene*, *die een wissel endosseert*’. Ik meen, dat cedent alleen wordt gebruikt van degene, die eene vordering op naam aan een ander overdoet. (B.W. 668).
C e l l u l a i r s t e l s e l is niet het stelsel van *eenzame*, maar van *afzonderlijke* opsluiting. De gevangene komt in aanraking met het gevangenispersoneel en hij is gerechtigd tot het ontvangen van bezoeken.
C h a n t a g e is afdreiging, niet afpersing. Eene goede omschrijving geeft Sr. 318.
C i v i e l e p a r t i j e n z i c h c i v i e l e p a r t i j s t e l l e n . De lange omschrijving is fout. Zich civiele partij stellen beteekent schadevergoeding vragen in een strafproces, wanneer men door een strafbaar feit nadeel heeft geleden. (Sr. 202, 253[4]).
C o d e N a p o l e o n : niet de vijf Fransche algemeene wetboeken heeten aldus, maar alleen de Code civil. Het is niet waar, dat de Code Civil is afgeschaft bij de wet van 16 Mei 1829. Artikel 1 dier wet bepaalt dat de Code Civil zal zijn afgeschaft te rekenen van den dag der invoering van het burgerlijk wetboek der Nederlanden. Een K.B. van 10 April 1838 heeft dien dag bepaald op 1 October 1838 en tot dien dag heeft de Code Civil in Nederland gegolden. Men spreekt niet van *het* Code Civil, maar van *den* Code Civil (Asser-Scholten Deel I blz. 13).
C o d i c i l wordt omschreven als: ‘*bijvoegsel*, *wijzigende bepaling bij een testament*’. Onjuist: een codicil is zeer wel mogelijk zonder eenig testament. Eene goede omschrijving geeft B.W. 982.
C o l l e c t i e f : hierbij ontbreekt: ‘collectief arbeidscontract’ (B.W. 1637 n).
C o m m i s s i o n n a i r : de bewerker heeft de bepaling van de wet (K. 76) overgenomen. Echter met de bekende fout erbij, n.l. *zaken* van koophandel, waar behoorde te staan: *daden* van koophandel.

C o n c l u s i e : als voorbeeld wordt gegeven: '*de advocaatgeneraal nam conclusie in de zaak*'. Dit is niet bepaald fout. De advocaat-generaal kan conclusie nemen in gevallen genoemd in Rv. 324 en in cassatie-zaken. Doch de bewerker bedoelde de conclusiën (eisch, antwoord, repliek, dupliek) van de partijen in een burgerlijk geding en dan is zijn voorbeeld fout.
C o n s e r v a t o i r b e s l a g : in de omschrijving staan twee fouten: conservatoir beslag is sinds de wet-Hartogh ook mogelijk op *on*roerend goed, (Rv. 770 A) en vrees voor verduistering is voldoende grond (Rv. 727).
C o n t r a d i c t o i r wordt omschreven als: '*tegenstrijdig*'. Een contradictoir vonnis is een vonnis op tegenspraak, het tegendeel van een verstekvonnis.
C o r r e c t i o n e e l en c o r r e c t i o n a l i s e e r e n worden vermeld. Doch sinds de invoering van het tegenwoordig Wetboek van Strafrecht (1 September 1886) is de drieledige verdeeling van de strafbare feiten vervallen en zijn deze woorden dus buiten gebruik. Het komt mij voor, dat de bewerker voortdurend aan het recht van voor 1886 denkt.
C r i m i n e e l : hierbij ontbreken crimineele aetiologie en crimineele potitiek, beide bekende woorden. Aetiologie wordt vermeld onder de letter A.
C u l p a en culpoos als woorden uit de strafrechtwetenschap ontbreken. Wel wordt vermeld het ongebruikelijke 'culpabiliteit' in den zin van strafbaarheid.
C u r a t e e l e wordt omschreven als: '*voogdij over iemands geldmiddelen inzonderheid wegens zwakheid van geestvermogens of verkwisting*'. Fout. Curateele is het brengen van een meerderjarige min of meer in den toestand van een minderjarige (B.W. 506).
C u r a t o r : bij een faillissement: 'een *door den rechtercommissaris* aangesteld persoon....De curator wordt benoemd door de Rechtbank (Fw. 14). Men kan dit lezen in iedere aankondiging van ieder faillissement.
D e e l b a r e v e r b i n t e n i s : wordt omschreven '*welke voor gedeeltelijke uitvoering vatbaar is*' Eene verwijzing naar B.W. 1335 en 1426 ware noodig geweest ter voorkoming van misverstand.

D e u r w a a r d e r : de taak van de eerste deurwaarders (Reglement IV, art. 6) wordt niet genoemd en juist uit deze taak is de naam ‘deurwaarder’ te verklaren.
D i e n s t wordt vermeld als mannelijk. Ook wij leerden vroeger, dat ‘dienst’ en ‘last’ de twee eenige mannelijke zelfstandige naamwoorden zijn, die door middel van het achtervoegsel st gevormd zijn van werkwoordstammen. Artikel 1 van de Spoorwegwet van 1875 spreekt evenwel van ‘ondernemers eener spoorwegdienst en van ‘uitoefening der dienst’.
D i s p a c h e : wordt omschreven als ‘*contract wegens zeeschade*’. Dit is onjuist: de dispache is niet eene overeenkomst. Zij is eene berekening en verdeeling der averij-grosse, opgegemaakt door deskundigen (K. 724), welke regeling verbindend wordt door homologatie door de rechtbank (K. 724).
D o o r c o g n o s c e m e n t ontbreekt. Den 28sten Juni 1915 heeft Mr. D.A. Delprat aan de Hoogeschool te Amsterdam een proefschrift verdedigd over het doorcognoscement.
D u p l i e k : de bewerker denkt blijkbaar uitsluitend aan het strafgeding. In een burgerlijk geding gaat de dupliek vooraf aan de pleidooien.
D w a n g a r b e i d wordt omschreven als ‘*gedwongen arbeid*’. Dit is niet juist: in de Nederlandsche gevangenissen is verplichte arbeid (Sr. 14) en in de huizen van bewaring is arbeid verplicht (Sr. 20). Toch is dit geen dwangarbeid.
E e n z e l v i g : in de beteekenis van ‘identiek’ komt het woord weinig voor. In België spreekt men van ‘eenzelvigheidsbewijzen’, waar wij gebruiken ‘identiteitsbewijzen’. Dezelfde verloren gegane beteekenis heeft het woord nog in K. 93....‘en van de eenzelvigheid der goederen blijke’. Enkele malen vindt men het woord in dien zin bij de rechtsgeleerde schrijvers: Mr. J.A. Levy, Tijdschrift voor Strafrecht Deel XIII, bldz. 49 ‘Un médecin malgré lui’: ‘Mijn tweede stelling heeft betrekking tot de ‘*eenzelvigheid* van fatalisme en determinisme’. En bij Mr. Dr. A.A.H. Struycken ‘Het Rechtsbegrip’ bldz. 57. Merkwaardig: het werkwoord ‘vereenzelvigen’ wordt geregeld gebruikt in den zin van ‘identifieeren’.
E i g e n d o m : ‘in eigendom hebben’ wordt omschreven als ‘*bezitten*’. Dit is eene onvergeefbare fout. Bezit is een feitelijke

toestand (B.W. 585) waaruit zekere rechten voortvloeien. Eigendom is een rechtstoestand (B.W. 625).
E i n d v o n n i s wordt omschreven als '*vonnis in het hoogste beroep*'. Dit is fout. Een eindvonnis is een vonnis, waarbij de rechter beslist over de dagvaarding. Tegenover eindvonnissen staan praeparatoire, provisioneele en interlocutoire vonnissen (Rv. 46). Een vonnis van een lageren rechter kan zeer wel een eindvonnis zijn.
E n d o s s e m e n t: hierbij wordt vermeld, dat het alleen geldig is, wanneer het *twee* handteekeningen bevat. Dit is niet juist. De enkele handteekening van den endossant is voldoende. Men zie K. 133 v.v.
E r f p a c h t: hierbij wordt vermeld, dat erfpachtsrecht wordt gevestigd voor een tijd van tien tot negen en negentig jaren. Op welke wetsbepaling berust deze beperking in den tijd?
E r f s t e l l i n g wordt omschreven als '*beschikking bij uitersten wil*'. Dit is onjuist: onder uiterstenwilsbeschikkingen vallen ook de legaten. Voor de grens zie men B.W. 1001 en 1004.
'E r f s t e l l i n g o v e r d e h a n d' is geheel onjuist beschreven. Men zie B.W. 1020 v.v.
E r r o r j u r i s wordt omschreven als '*rechterlijke dwaling*'. Dat is volkomen fout. Error juris is 'rechtsdwaling', een woord vooral in het Strafrecht gebruikelijk om aan te geven, dat de beklaagde gedwaald heeft wat de wetsbepalingen betreft.
E x c e p t i e wordt omschreven als '*verantwoordinggeschrift des beklaagden*'. Hiervan is geen woord juist. Exceptief verweer staat in het burgerlijk recht tegenover principaal verweer (Rv. 141, 348). Met een enkel woord het verschil aangeven is niet doenlijk.
F a c t o o r wordt omschreven als '*handelsgemachtigde*, *zaakwaarnemer*'. Het woord komt voor in W.v.K. sub 9. Daar beteekent het meer: 'bewaarnemer' b.v. 'graanfactoor'. Voorts in W.v.K. 11, waar het meer de beteekenis heeft van 'filiaalhouder'.
F a i l l i s s e m e n t: wordt omschreven als: '*staat van onvermogen*, *de staat waarin een koopman* (*of vennootschap*) *verkeert*, *die zijne betalingen heeft gestaakt en ten gevolge daarvan door de rechtbank van het beheer zijner zaken is*

ontheven.' Sinds 1896 kunnen niet enkel kooplieden in staat van faillissement worden verklaard, maar kan dat gebeuren met iederen schuldenaar, die in den toestand verkeert, dat hij heeft opgehouden te betalen (Fw. 1). Overigens: het woord 'faillissement' heeft zeer vele beteekenissen: faillietverklaring, toestand van failliet zijn, failliete boedel enz. Een signifisch onderzoek van dit woord hoop ik later te geven.

F e l o n i e wordt omschreven: '*In Engel. meineed*, *staatsmisdaad*'. Het Engelsche Strafrecht kent evenals het Duitsche en het Fransche eene verdeeling van de strafbare feiten in drieën: treason, felony en misdemeanour. Voor bijzonderheden zie men Stephen's 'Digest of the Criminal Law'.

G e b o d : Bij de wet van 20 Juni 1913 is bepaald, dat de huwelijksgeboden niet meer zullen plaats hebben op twee achtereenvolgende Zondagen, doch eens op Zaterdag (B.W. 107).

G e b r u i k e r : wordt omschreven als: '*een persoon die iets van een ander in gebruik heeft*, *meestal huurder van een huis*, *een erf*, *een land enz*.' Gebruiker is hij, die het zakelijk recht van gebruik heeft. (B.W. 865 v.v.). De aanhaling van B.W. 870 door den bewerker is dus niet juist.

G e d i n g : niet vermeld is de veel gebruikte uitdrukking: 'kort geding' (Rv. 289).

G e m e e n t e r e c h t : niet vermeld wordt de gewone beteekenis: geheel van bepalingen, waardoor de inrichting en het bestuur van eene gemeente worden geregeld. B.v. Mr. J. Oppenheim: 'Het Nederlandsch Gemeenterecht'.

G e p r i v i l e g i e e r d in den zin van 'bevoorrecht' ('geprivilegieerde schuld') ontbreekt.

G e s l a c h t s v e r h o u d i n g : '*de verhouding tusschen het aantal mannen en vrouwen in een land*, *een streek*' Dr. H.H. van Eyk gebruikte in dezen zin het woord 'geslachtsbreuk' in 'Het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde' van Zaterdag 29 Mei.

G e t u i g e : 'een getuige wraken' wordt omschreven als '*zijn getuigenis afwijzen*'. Dit is niet fout, maar ook niet duidelijk. Een gewraakte getuige (B.W. 1950, 1951. Sr. 165). Bij het woord 'wraken' is de uitdrukking 'een getuige wraken' beter verklaard.

G e v a n g e n i s : hierbij wordt ter verklaring gegeven de uitdrukking: ‘op straf eener gevangenis van drie tot zeven dagen’. Dit is onjuist. Het minimum der gevangenisstraf is steeds één dag. (Sr. 10). De wet geeft bijzondere maxima.
G e w i j s d e : in de lange omschrijving is een hopelooze verwarring tusschen burgerlijk recht en strafrecht. Eene voldoende, ofschoon niet geheel juiste bepaling is deze: ‘een gewijsde is een vonnis, waartegen geen verzet, hooger beroep of cassatie meer mogelijk is.’
G r a a n f a c t o o r wordt omschreven als: ‘gemachtigde, *tusschenpersoon bij den graanhandel*’. De graanfactor is iemand, die graan voor anderen opslaat.
G r o n d r e n t e : deze wordt niet betaald *aan* den grondeigenaar, gelijk gezegd wordt, maar *door* den grondeigenaar. (B.W. 784). Grondrente is verdrongen door hypotheek. Het Groote Woordenboek geeft ook eene onjuiste bepaling. Men vindt daarover eene aanmerking in het ‘Rechtsgeleerd Magazijn’ Jaargang 14 aflevering 1, mede te vinden in W. 6623. Ik schreef daarover in W. 9802.
H a n d e l s b e d r i j f wordt omschreven als: ‘*elk rechtsgeldig bedrijf*, *dat den ruil van goederen of andere voorwerpen ten doel heeft*’. Behoeft een zoo eenvoudig begrip omschreven te worden? En welk eene omschrijving! Handelsbedrijf is het bedrijf van eenen koopman. Dat begrijpt ieder.
H e c h t e n i s wordt omschreven: ‘*berooving van vrijheid*, *gevangenschap*’. Dit is onjuist. Hechtenis is naast gevangenisstraf een lichter vorm van vrijheidsstraf voor volwassenen, hoofdzakelijk wegens overtredingen.
H u l p l o o n : ‘*het loon*, *dat de helpers bij eene schipbreuk van rechtswege kunnen bedingen*’. Wat beteekent dat: ‘van rechtswege bedingen’? In K. 561 staat een goede omschrijving.
H y p o t h e e k : hierbij is de wettelijke omschrijving overgenomen (B.W. 1208). Maar deze is niet juist. Een juiste geeft Prof. Scholten in Asser's Handleiding Deel II blz. 369.
I n b r e n g : bij het huwelijk spreekt men meer van *aan*breng. Bij maatschap eerder van *in*brengen. Inbreng als woord in het erfpacht is zeer bekend, maar ontbreekt (B.W. II, 16, 2).
I n c i d e n t : wordt omschreven als ‘*tusschenkomend ge-*

schil, *waardoor de voortzetting van het geding voor korter of langer tijd wordt geschorst*, *omdat van de beslissing van het incident soms afhangt*, *of het geding al dan niet zal worden voortgezet*'. Dit is zeker fout. Een andere zaak is, of het mogelijk is in enkele regels samen te vatten wat men in een burgerlijk rechtsgeding onder een incident verstaat. Een incidenteel geschil is een klein geschil als gedeelte van een grooter, b.v. of in eene zaak een aangeboden bewijsmiddel is toegelaten, enz.

I n g e z e t e n e : de omschrijving is te ruim. Rijksingezetene wordt men eerst na een verblijf van achttien maanden. De wet van 12 December 1892 op het Nederlandschap en het ingezetenschap had hier behooren te zijn genoemd.

I n s o l v e n t wordt omschreven als '*onvermogend om te betalen*'. De wettelijke omschrijving te vinden in Fw. 173 is veel enger.

I n s t r u c t i e wordt omschreven als: '*voorbereidend onderzoek*'. Dit is te ruim. De instructie is slechts een gedeelte van het voorbereidend onderzoek.

I n t e r l o c u t o i r : 'een interlocutoir vonnis' wordt omschreven als '*beslissing in eene bijzaak van het proces*'. Dit is fout: interlocutoir zijn die incidenteele vonnissen, waarbij de rechter beslist over de bewijsvoering b.v. een getuigengehoor beveelt (Rv. 46 tweede lid).

(*Wordt vervolgd*).

Liederen
Door
Nine van der Schaaf

In harten lees ik en in het verborgene dringt licht,
Maar dat eene hart is mij duister,
En meest op aarde dierbaar is mij de rust van zijn koel hart.
Hij heeft zich een huis op een rots gebouwd,
Daarin woont hij eenzaam en schuwt het licht,
En ik mag daar niet binnengaan,
Maar de zeeën rondom zijn diepe wonderen,
Zij staan op uit hun doodsche rust tot bruisend leven,
En keeren langzaam tot hun rust weer, hun
Woest lied ruischt in zachte melodieën traag over de aarde
Eindeloos. Ooren die hooren worden dien eentonigen zang niet moede.

Mij zijn de geheimen van zijn koel hart dierbaar,
Gansch mijn leven weef ik aan één lief gewaad,
En zoek de bekoring van den eindloozen droom,
Stervend zal ik ontwaken.

*

In het land waar woorden geen klank hebben,
Waar de bloemen vergaan,
Gaat de fee van het leven rond,
En wekt het levende,
Gij ziet haar eenmaal, dan wijkt zij van u
In de eeuwigheid, en de duur der tijden vangt aan
En draagt den machtigen stroom van nieuw leven voort.

Ik draag in mijn klein hart groote liefde,
Ik moet over eindlooze zeeën varen,
En mijn liefde bewaren.
De golven zeggen mij in somber gedreun:
Wij kennen uw liefste niet en kennen u niet,
Wie zijt gij?
Ik geef geen antwoord, maar zij dringen aan en eindlijk
Fluisterend zeg ik: mijn liefste is die ik niet noemen kan,
Want geen vroolijk bloemenspel omwond mijn hoofd,
Ik ben de bruid niet die de rozen der liefde kroonden,
Om die rozen treur ik, maar mijn treurnis draag ik
Zonder geklaag, ik drijf op uw stroom, vreugdloos
En smartloos, mijn liefde bewaar ik en in mijn hart
Bloeit de droom. Ik drijf, maar blijf wondren der aarde
Nabij. Mijn ziel draagt geurende rozen mee
Over den donkeren vloed van het leven.

*

Ik kom arm tot u en gij moet mij veel meedeelen,
Mijn handen zijn ledig, ik zal fluisterend tot u komen,
Want het gejubel van mijn liefde verstomt in uw nabijheid,
Ik zal ver van u gaan in de reine verre klaarheid
En toch tot u weerkeeren. Ik wil uw rijkdom,
Ik wil zalig zijn in uw zachte gedachten,
Geen droefheid zal mij overweldigen, zoolang mijn armoe
Neigt naar uw rijkdom.

*

Zang van den hellen dag is geëindigd,
Zonnerood van den avond betoovert de ziel,
En de liefdegloed bleekt niet als de zonnegloed bleekt;
Blanke handen, wuivend in hellen dag,
Roerloos ineen nu, twee geliefden die van elkander niet scheiden,
Maar het nachtelijk eenzaam licht,
Van een ster, die klein is en zacht fonkelt,
Komt na het avondrood van mijn droom,
Ik ben alleen in den nacht met de levende
Geheimvolle ster.

*

Ik waak en houd in de stilte wacht,
Niemand roept mij en geen die mij aflost,
Om mij is donkerheid van een zoele zomernacht,
Om mij is loover van groote volle boomen,
Ik zie van bloemen bleek geblink
Aan mijn voeten.

Mijn voetstap alleen breekt stilte van zomernacht,
De nimfen zweven geruischloos nader, vinden mij
En verlaten mij. Eens meende ik:
Een die mij lief was zou hier binnenkomen,
- De bloemen zijn mij lief die mij misleidden.

Eenmaal zal ik te nacht een licht aansteken,
Daarmee in mijn hand langs de boomen gaan,
Want zoo is het teeken;
Dan zal een komen die stil mij aflost,
Zal het licht nemen en in mijn oogen zien,
En het licht uitdooven. Zoo stil gebeurt
Sterven van menschen.

*

Wij zijn ver weggestroomd van het bloeiende leven,
Onze handen zijn teer en bevend en voeren geen spel,
Als de sterke kinderen doen die hun dagfeest vieren,
Ons gefluister gaat niet buiten de wanden die ons omsluiten,
De luide juichkreten doen ons het spel wel volgen en wij droomen
Weemoedig een wijl mee met die anderen, ver van ons;
Na bruisend leven komt stilte, dan hooren wij
Ons gefluister weer en spelen glimlachend ons zacht spel
Der gedachte, en binden den grooten dood,
Wij willen schoon zijn om onzen god te eeren,
Wij alle zijn ijdele kinderen en streven
Omhoog met kracht van leden of zacht-
Vliedende gedachte.

*

Zal ik tot u komen,
In den onzichtbaren nachtadem,
En verdwijnen
Vóór den morgennevel?
Niet ledig kom ik tot u in zulk een verborgen uur,
In duisternis en slaap verborgen,
Geen gaven, - maar een spel dat ijl en eeuwig is
Voer ik mee, en licht zal mij het komen zijn,
Zwaarder her heengaan, of ik u iets roofde
En dragen moest,
Of gij mij vleugels roofde en ik blijven moest.

Ik ben altijd met u, in licht en donkerheid,
Dagen en nachten zijn gelijkelijk schoon in onze droeve
En goede gedachten. Het gezang is het vloeiende leven,
Gaat van ons uit naar het licht en de donkerheid
Als windgebruis. Of blijft stil in bewogenheid als geklank

Van een eenzame kerkklok, de tonen zijn alle gelijk en komen
In loome rijen van de rustige stee en bereiken het landvolk,
Om de rust van een langen zomerschen dag in te luiden;
Zulk een gelui dat over blankbloeiende velden stroomt
En de vree van het heel zomergetij luid uitspreekt;
Ziet gij van ver menschen komen, die klein zich
Voortspoeden, al haastiger, nu het gelui sterft? zij
Komen te saam in het dorp, - vreemdlingen zien hen
Maar zoeken den dag buiten de woningen, dwalen het veld in,
Enkelen dwalen zoo ver dat zij droomen: daar was geen woning
Dan het wijd buiten, zij zijn gasten van de goden
Van hemel en wind en wolken, - maar zij zijn niet genoode,
En 't boerenvolk ziet hen, vanaf de vaste hofsteden,
Meewarig na. Enkle dier zwervers vinden een kostbaar ding
In het veld en allen roemen den schoonen zachten dag, die geduldig
Zich welft over hun hoofden. Hun stemmen sterven in 't wijde,
Wij hooren hun stemmen niet. Zij zijn in de verte
Geblink van vlinders, onze woning bereiken zij niet,
Want onze woning is door zooveel geboomte omgeven
Als het paleis uit de sprook. Hoven waar vruchten rijpen
Zijn er bezijden en ster-fonkelende bloemen,
Open in daglicht. Wij gaan betooverd langs haar
En vinden een waterweg, doch als wij varen
Omsluit het geboomt' ons al dichter, schemer omhult ons
Op vollen dag. Witte, stille vlinders zweven met ons en dringen
Mee in de groene verborgenheid en als wij niet verder gaan,
Dalen z'in langzame rondedans naar de rand van ons vaartuig,
Plooien hun vleugels tot rust daar, - hun witte betoovering
Beeft niet meer.

*

Ons land waar wij krijgers vormen,
Komt met uw zwakke gezang gij nader?
Wij strijden bij dag en nacht een verwoeden strijd,
Vijanden zijn sterker dan wij, doch onze bitterheid
Wint den krijg. Onze wil is een fier stil ding,
Dat wij dragen met ons, een onzichtbare
Banier, waarvan wij niet wijken. Wij sterven
Stil en laten een stille kracht na, die vlood
Uit onze doode lijven.

Mijn gezang zal slapen en waakt over uw slaap,
Mijn zwakke gezang hult zich als een donker gewaad,
Om den blinkenden strijder en verbergt hem,
Het gedruisch van den krijg,
Wijkt af van den droomende.
Hij was eens de teedere knaap die sterven wou
Zegevierende dood na veel woeste en blijde dagen,
- Man die zijn wapentuig rustig in orde hield,
Doch meer teedere knaap, die weenend droomd'in den nacht
Van bloed en bloemen, witte en roode, en van al de schoone
Liefdedingen die vergaan, van lach en bloemen, veelkleurige,
En zij de schoonste van al, zijn bruid, die hem kuste
En tooide met haar gaven. Maar stil en levend
Heeft hij den grooten dood tot zich genomen,
Ik zag zijn glimlach: zijn fierheid is wel gestegen,
Hij is een machtig vorst nu, de joelende kinderen
Kennen hem niet, zijn veelkleurig en rijk gewaad
Lijkt hen grauw, maar ik minde zoo lang
Verscholen bloemen die ik vaak eenzaam zocht,
Peinzend van minnaar mijne, die van ver komen zou,
En vond eens mijn liefde, toen ik hervond de schoone
Bloemen in de geheimnis van zijn stil
En tooverig huis.

*

Van de strijders, die bouwen willen de toekomst,
Fiere koningen op aarde, die weinig volgers hebben,
Gaat een roep naar de verscholen, liefhebbende harten,
Naar de duizende. Gij kunt een koninkrijk vormen
Dat op aarde onoverwinlijk staat! De horden barbaren
Zullen zich stooten aan uw machtige eenheid, dan zullen
Ook zij weifelend, wapenloos ingaan, vergrooten
Uw koninkrijk, - en de aarde zal eindlijk
Goede woonplaats voor allen zijn! Maar de lief hebbende harten
Zijn als onnoozele kinderen, schenken hun gaven
Blind en nooit vele beantwoorden den roep der strijders,
Want liefde is hoogste wijsheid, die onwetend stroomt
Van den alwetende. Liefhebbende harten hebben zich zwijgend
Gegeven en zijn heengegaan zonder bitterheid. Op aarde
Leven zij verborgen in paleizen en in alle kluizen
Zeldzame sieraden. Strijders roepen vergeefs
Die goeden tezamen, zij zijn eeuwig verspreid en hun armen
Omstrengelen, verwarmen, die koud zijn en verstard in misdaad,
En worden aan geen ontrouw. Liefde doolt
Met de dolende. Strijders willen een leger,
Vast aaneen en machtig op aarde. - Zij zijn altijd
Machtlooze verscheidenheid. De strijder, de fantast,
Die liefde's gloed laaien zag over heel de aarde,
Vindt haar, die blind is, eenmaal aan zijn zijde,
Als hij ontwaakt in het dal waar zij huist;
Water vloeit om haar dat zij niet ziet,
Vrucht die te veld staat gedijt, zij zegt hem:
Zie, ik ben klein, van al 't groote op aarde
Zie ik niets, 'k hoor de beken weenen en weet
Dat op aarde veel droefs is, - in den nacht
Ga ik bergop en roof de eenzamen, die vermoeid
Neerzonken, zoo voerd' ik ook u mee en behoud u, ik woon
Eeuwig in 't dal waar de droeve beken ruischen,
Doch zal u stijgen doen in den hemel der vreugde.

Zoo is hel weten
Machtiger dan liefde,
De weter koning op aarde,
Liefde eeuwige bruid,
Blank in vlammengloed.

Om een liefste
Wordt die liefheeft een koning ontrouw
Of om een koning
De liefste.
Mijn lief, gij huist
Als een koning in mijn droomen.

*

Mijn lief, kom mij bevrijden uit den waan;
Heden en toekomst zijn altijd één,
En wij moeten in het heden leven,
Na het heden leven wij in de eeuwigheid;
Zoo is het weten dat mij vrijer doet ademen,
Mijn gang is luchtiger, ik ben nu buiten,
Hemel is wijd zichtbaar en uw huis weet ik
Dat gebouwd werd in dezen tijd, - zoo is het ook
Bereikbaar in het heden, en aan uw huis
Leg ik mijn zorgen neer en al het aardsche,
Dat ik heel licht daar binnenga.

*

Zij was arme, die wist alles van armoe
En van rijkdom niets. In haar grauw kleed
Liep zij 't pad langs, waar bezijden de bloemen bloeiden
En sprak: wijl ik grauw ben, heb ik u lief,
Kleurige bloemen! Als zij van vogels hoorde het hooge
Gefluit sprak zij: Wijl de vreugd' in mijn hart gevangen is
In veel droefheid, heb ik u lief, vrije vogels!

Toen zij de pralende koning zag in zijn gouden mantel,
Viel zij te voet hem en sprak: ik heb u lief
Wijl gij de koning zijt! - Ik ben grauw, -
Uw paleis is hier ver vandaan, uw reis
Voert u wel nimmer weer
Zoo ver van huis, - daarom vaarwel!

Toen de koning heen was, fluisterd' een stem haar:
Werp vàn u dat grauwe kleed,
Zoo zult gij een schoone bloem gelijken!
Leen van een vogel vleugels, zoo zult gij
's Koning's ver paleis bereiken!

Tijdzangen
Door
Jacob Israël de Haan

Herdenking
Aan het Joodsche Volk

Een jaar van oorlog en nog grijpt der volkren hart geen schaamte
Voor zooveel breuk en brand,
Hoe menig kloeke Makker ligt thans een gebraakt geraamte
Ver van zijn Vaderland.

En menig Moeder weet, dat wie uit slag en brand zal keeren,
Haars harten kind keert niet,
En waar de volken thans verblind hun wreede drijvers eeren,
Breekt haar hart van verdriet.

En menig jonge vrouw denkt aan de zoete zoele nachten,
In weenende eenzaamheid,
De Dood versloeg haar Man, den minnaar van haar volle krachten,
In den verdorven strijd.

Hoe menig schuldloos kind, dat niet of nauw den Vader kende,
Ziet nooit zijn blijde keer,
Omdat de volken wild elkanders huis en have schenden,
Elkanders kracht en eer.

Omdat een wilde blindheid alle volken heeft geslagen,
Noch wet heerscht, noch ontzag,
Niet één Volk acht het Recht, ontzind door zijn hartstochtelijk jagen,
Zijn winst- en buitbejag.

Waar bleef de kracht thans van der volken innigste verwantschap
In wijsheid, kunst en leer?
Toen bond een schoone drift volk aan volk en bond land aan landschap
Thans bindt niets een volk meer.

Wilt gij de woede zien: gaat naar de wreed-ontwijde steden,
Hun schat rookt in zwart puin,
De wervling van 't wild vuur haalde hun huizen naar beneden,
Vermaaide park en tuin.

Wilt gij de woede zien: gaat naar de steden sterk en nijver,
In iedere arbeidsplaats
Drijft tot uiterste drift elken arbeider, elken drijver,
De aanmaak des krijgsgeraads.

Wilt gij de woede zien: gaat waar de landen zonder koren,
Braken onder brandlucht,
Gaat waar de landman al zijn baat van jaren heeft verloren,
Zijn vee, zijn volle vrucht.

Hoe kan mijn machtloos lied niet anders dan dit leed beklagen,
Het razend onverstand,
Dat volken, wild ontzind, achter andre volken doet jagen,
Belust op moord en brand.

Geen Dichter kan de woede der ontbonden volken temmen,
Zijn stem breekt in 't geweld,
Geen hartgebroken lied kan den stroom van bloed en vuur stremmen,
Over het schuldloos veld.

En thans: een jaar wentelt en ieder volk viert zijn herdenking
Van den heilloozen strijd,
Wie 't meest elk ander sloeg met last, met roof, met ruwe krenking,
Wie 't meest pracht heeft ontwijd.

Elk stoft stout op zijn winst, als ware ieder verlies een schande,
Ieder schaamt zich zijn leed,
Terwijl de landen braken en de schoone steden branden,
Wild vuur het veld vervreet.

Maar sprekend voor mijn Volk, schaam ik mij niet, der dervers Dichter,
Ons bracht de Tijd maar smart,
En ieder volk draagt de lasten van het wreed lijden lichter
Dan wij in 't vermoeid hart.

Wij strijden in elk land, wij hebben in geen land gewonnen,
Wie wint: het is ons leed,
En milder dan van één, heeft van ons Volk 't hartbloed geronnen,
Of elk volk 't ook vergeet.

Wij leden slechts verlies: verloren viel der harten eenheid
Die de verspreiden bond,
Hoe duldden wij machtloos van menig volk wreede gemeenheid
Waar 't drijvend lot ons zond.

Toch bleven wij verdeeld één in haat, in hoop, in vertrouwen,
Dat voor geen wanhoop week,
Te keeren waar thans vreemden tot der vreemden baat verbouwen
Onze eigenerfde streek.

Het woeden van den krijg deed van hart tot hart elk volk weten
Zijn eenheid, zijn verband,
Maar de genooten van mijn Volk zijn 't bloedend leed vergeten,
Dat ons was in elk land.

Genooten van ons Volk vieren thans vreugd met wie hun haters
Hun smaders zijn geweest,
Wij zijn de luide juichers, wij zijn de onvertogen praters,
Bij menig ijdel feest.

Het vuur vreet dorp en stad, de vlijt kan dorp en stad herstellen,
In eenen schoonen staat,
Thans braken landen leeg, de krijg keert, en de waterwellen
Drenken weer 't rijpend zaad.

Maar 't volk, dat voor een waan, der harten eenheid heeft gegeven,
Als ons Volk ovvral deed,
Keert nooit meer tot de weelden van een eigengeërfd leven,
Het lijdt verachtlijk leed.

Want ieder volk zal ons, die juichend dienden, toch verachten,
Als aller volken 't minst,
Wij gaven in elk land de weelden onzer volle krachten,
Het was den haters winst.

Niet in een land, dat wint, niet in één land, dat heeft verloren,
Wacht ons een kloeker Tijd,
Slechts in een eigen Land is een volk vol bestaan beschoren,
En trotsche heerlijkheid.

Keer tot u zelven in, gij luide juichers, tot bezinning,
Roepe u der volker haat.
Niet van één volk de val, en niet van één volk de overwinning
Voert ons tot sterker staat.

Maar eenheid aller harten, eenheid van ieder trouw streven:
‘Een Taal, één Volk, één Land’
Brengt ons van eeuwen banschap tot een vol, hartstochtlijk leven,
Een onverbreekbren stand.

Een jaar van oorlog: en nog vindt Vrede geen volk bezonnen
Wijl bloed de velden weekt,
Welk volk wint of verliest, de oorlog heeft ons volk overwonnen,
Als zijn Eenheid verbreekt.

Een schip verzinkt....

Eén schaamtloos schot: het slagschip is gezonken,
Dat schatten droeg van schoone en sterke jeugd,
Der Moeders min, der trotsche Vaders vreugd
Wordt gelijk een dierenwerpsel verdronken.

En zij zwijgen: in ieder Land de Daders,
Zij zwijgen thans: in ieder Land de Dichters,
Maar zwijgend maken zij zich tot verraders;
Tot dienaars van verwaten onheilstichters.

Mijn Lied kan niet zwijgen op dezen dag,
Hier straalt de zon, daar drijven de geraamten
In schemerdiepten eener duistre zee.

Wreedheid der Volken, jammerlijk bejag,
Mijn wangen branden, mijn Lied rilt van schaamte,
Hoe slaat ge elkanders hart met woedend wee.

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog

Door
Jacob Israël de Haan[1].

Men zegt, dat de krijgstoestand voor de Duitschers zoo gunstig is. Waarom zijn deze menschen daar nu niet mede tevreden. In het begin van den oorlog heeft de Duitsche Regeering door eenen harer dagbladschrijvers doen schrijven: 'Das Deutsche Schwert wird jetzt zeigen wo das Recht ist'. Hiermede was de scheiding tusschen macht en recht door Duitschland uitgesproken en had Duitschland afstand gedaan van zijne begeerte een Rechtsstaat te zijn. Merkwaardig: naarmate de oorlogstoestand voor Duitschland gunstiger wordt, verdubbelen de Duitsche Rechtsgeleerden hunne pogingen aan te toonen, dat het Recht in dezen oorlog geheel aan de zijde van Duitschland is. Over twee onderwerpen wordt thans door Duitsche rechtsgeleerden voortdurend geschreven. Over het rechtmatige van iedere noodhandeling en over het verschil tusschen de zedelijkheidsnormen voor den enkeling en voor den Staat. Dit voortdurende schrijven bewijst, dat de Duitschers niet overtuigd zijn van de rechtmatigheid van den Duitschen inval in België. En dat zij nu reeds pogingen doen na den vrede als personen niet beoordeeld te worden volgens de handelingen van hunne Regeering. Scherper afkeuring van een Regeeringsbeleid is niet te geven.

* * *

1) Vervolg van de '*Beweging*' van 1 Augustus.

Aldus gezien heeft de Juli-aflevering van het '*Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*' veel van een smeekschrift.

De leider Prof. Josef Kohler opent met eene bijdrage: 'Das Notrecht'. Schrijver begint met een uitvoerig geschiedkundig overzicht. Achtereenvolgens worden behandeld het oud-Duitsche recht, het oud-Fransche, het Kanonieke, het Natuurrecht, Hegel, Feuerbach '*mit seiner an der Erde kriechenden Strafrechtstheorie*', Kant, enz. Dit lijkt alles zeer onschuldig. Het vertrapt België wordt niet genoemd. Maar men bemerkt het: de schrijver pleit. Vooral wanneer hij tot het Staatsnoodrecht overgaat: '*Vor allem aber ist der Staat eine Einrichtung*, *dessen Bestand um jeden Preis erhalten werden muss*.' En voorts: '*Dagegen ist das Verhältnis des einen Staates zum anderen im höchsten Masse durch das Notstandsrecht geregelt. Der Staat*, *der um seine Existenz zu kämpfen hat*, *handelt recht*, *wenn er in seinem Kampfe in die Rechte anderer Staaten eingreift*, *auch in die Rechte der Neutralen*, *denn seine Existenz geht vor*, *für diese ist alles und jedes zu opfern*.' Breuk van volkerenovereenkomsten is toegelaten: '*Natürlich gilt dies auch dann*, *wenn der Staat früher Versprechungen gemacht und Abkommen getroffen hat*.' Dat Duitschland geheel rechtvaardig handelde toen het België binnenviel staat voor Prof. Kohler vast. Duitschland bevond zich in nood '*und alles*, *was früher verabredet war*, *hatte hiergegen kein Gewicht*'. België had Duitschland moeten doorlaten. Dat was slechts: '*eine ziemlich unbedeutende Schmälerung seiner Territorialgewalt*', niet anders dan: '*eine höchst unschuldige Konzession*, *die man einem Staate zumuten kann*'. Toen Duitschland België binnenviel: '*hat es gehandelt in Ausübung des Notrechtes*, *und zu gleicher Zeit hat es eine heilige Pflicht gegen sich selbst und gegen die Kulturwelt erfüllt*.'

Dat België daarbij in eene kleine moeilijkheid geraakte is de schuld van de Belgische bewindlieden. Zij hebben eene verontschuldiging: '*Sie kannten das grosse*, *hehre*, *einzige Deutschland viel zu wenig*'. Inderdaad!

De bekende strafrechtsgeleerde Prof. Von Liszt is tevens schrijver van een boek 'Das Völkerrecht'. Daarvan is, (o, spot des Rechts!) de tiende uitgave verschenen. Kohler's Archiv

neemt enkele bladzijden uit het Voorwoord over. Wij halen slechts eenen zin aan: '*Damit aber ist dem Deutschen Reiche, das gegen die englische Weltherrschaft kämpft, die führende Rolle bei der Weiterbildung des Völkerrechts vorgezeichnet und gesichert*'.

* * *

De '*Deutsche Juristen-Zeitung*' heeft 1 Augustus weder een dubbel nummer doen verschijnen. Dr. Hachenburg bewerkt zijne maandelijksche Juristische Rundschau.

De Minister van Buitenlandsche Zaken der Vereenigde Staten is in de '*Deutsche Juristen-Zeitung*' meermalen uitgemaakt voor een warhoofd en een dwaas. Thans nu hij is afgetreden en de uitvoer van krijgsgeraad verboden zou willen zien, wordt hij bovenmatig geprezen: '*Wir verfolgen das Auftreten Bryans mit gespannten Blicken*'.

Vermeld wordt het Duitsche antwoord op de Amerikaansche Lusitania-nota: '*Die Sprache ist fest und würdig. An einzelnen Stellen dringt ein mächtiges sittliches Empfinden durch*.' Het is merkwaardig met welke goedmoedige zelfgenoegzaamheid deze Duitsche Heer van maand tot maand lof en blaam uitdeelt. Amerika gedraagt zich tamelijk goed. Zwitserland en Zweden maken het bevredigend.

De nieuwe Engelsche staatsleening is eene mislukking en bovendien strijdig '*mit dem Geiste der englischen Verfassung*.' Gelukkig dat men in Duitschland daarover waakt.

De Duitschers beweren, dat Russische soldaten deden alsof zij zich wilden overgeven en plotseling op de Duitschers aanvielen. Dit is een krijgslist en de Haagsche Volkerenovereenkomsten achten krijgslisten toegestaan. Dr. Hachenburg ontkent dat niet. Maar hij vervolgt: '*Aber dem Gegner ist auch erlaubt sich gegen die List zu wehren*. Dadurch istdas Verbot der Totung des die Waffen streckenden oder wehrlosen Feindes wieder aufgehoben. *Das steht nicht ausdrücklich im Landkriegsabkommen. Aber es folgt aus ihm. Der Führer, der am 26 Juni das Feuer auf die Russen mit den weiszen Tüchern befahl, wird sich aller-*

dings kaum über die Auslegung des völkerrechtlichen Uebereinkommens den Kopf zerbrochen haben.'

Oostenrijk heeft den 12den Juni 1915 eene Keizerlijke Verordening afgekondigd tegen Verraders. Merkwaardig: de rechter is bevoegd '*als Sühne für die Rechtsverletzung nach freiem durch die Würdiging aller Umstände geleitetem Ermessen des Gerichts eine angemessene Entschädigung zuzusprechen*.' Eene burgerrechtelijke schadevergoeding is dit niet. Het is eene straf, waarbij de wetgever den rechter geheel heeft vrijgelaten.

In eene vroegere bijdrage vermeldden wij drie rechtsgeleerden van Duitsche geboorte, die zich niet kunnen vereenigen met de oorlogsrechtsopvattingen van de Duitsche bewind- en bevelvoerders. Een hunner prof. Oppenheim te Cambridge wordt thans door de 'Deutsche Juristen-Zeitung' schandelijk belasterd. Prof. Oppenheim werd in 1889 buitengewoon Hoogleeraar te Freiburg in Baden, in 1891 gewoon Hoogleeraar te Basel: '*Auch dort hat er nach neuen, uns zugekommenen Feststellungen sich damals schon in einer die guten Sitten verletzenden Weise benommen und so weit Aergernis erregt, dasz er nach seiner Verurteilung es vorgezogen hat aus Basel zu verschwinden*'.

Dit is ergerlijk. Prof. Oppenheim was voor den Oorlog in Duitschland zeer gezien. Met Prof. Kohler en Dr. Hans Wehberg was hij leider van het '*Zeitschrift für Völkerrecht*'.

* * *

Eene nieuwe aflevering is verschenen van het '*Archiv des öffentlichen Rechts*'. Zij opent met eene bijdrage van Prof. Robert Riloty: '*Bismarck. Gedenkrede zur Hundertjahrfeier von Bismarcks Geburtstag*'.

In twee jaartallen vat Prof. Piloty zijne redevoering samen: 1815 Jahr der Aufrichtung; 1915 Jahr der Entscheidung.

Na eene verheerlijking van Duitschland en de Duitschers geeft prof. Piloty eene beschrijving van het karakter van den Engelschen Minister Sir Edward Grey: '*aus dessen düsteren Falschmünzerzügen alles Krumme und Slechte, was ein Shakespeare oder Dickens in eine menschliche Verbrecherseele hin-*

einzusinnen vermochte, *wie in Stahl geschnitten herausspricht*'. En deze man belaagt: '*ein ehrliches*, *arbeitsames*, *von reinen Idealen erfülltes Volk*, *wie es das deutsche ist*'. Wat prof. Polity wenscht is: '*ein grösseres und stärkeres Deutschland*'.

Laat het den landen gezegd zijn, die het eerst in aanmerking willen komen voor een vergrooting van dit eerlijke, arbeidzame, vredelievende Duitschland.

* * *

Wij eindigen dit overzicht onder den indruk van de zichtbare gevolgen van het Duitsche wapengeweld in Rusland. Het valt ons niet moeilijk ons hart vrij te houden van eenige bewondering voor het volk, dat de meeste en de beste kanonnen heeft. Een oorlog is niet een zaak van lichaamskracht, maar ook eene zaak van eenheid en van sterke geestelijke spanning. Eenheid en spanning zijn thans in Duitschland aanwezig. Maar het doel is een hatelijke heerschappij-overmacht van die bestanddeelen van het Duitsche volk, die steeds gehaat en gevreesd waren door die van de Duitsche Dichters, die ons het naast waren.

En de Arabic in den grond geschoten. Een uitgaand schip. De leugen van de lading krijgsgeraad als bij de Lusitanië is hier niet mogelijk. Zij is blijkbaar voor het inwendig gebruik van Duitschland niet meer noodig. Met het hartsgevoel van de volken buiten Duitschland behoeft geen rekening meer te worden gehouden. Duitschland kan alleen winnen of verliezen door wapengeweld. Arm volk! Welk een nederlaag door zooveel luidgevierde overwinningen.

De wijsgeer en regeerder onder de Duitsche Rechtsgeleerden Dr. Von Bethmann Hollweg heeft het kenwoord voor dezen oorlog gevonden. In een zijner redevoeringen smeekte hij, dat God den dag spoedig zou laten komen, waarop de volken zullen breken, die voor Duitschland niet willen buigen. Zoo blijft ook Holland slechts de keus: 'buigen of breken.' Is dit nog waarlijk de keus? Dan zij ons antwoord 'breken'. De wijze, waarop de Duitsche Regeering dezen oorlog heeft gevoerd en de Duitsche rechtsgeleerden alle onrecht hebben goedgepraat dringt ons het woord uit ons hart voor onze keel: 'Eer dood dan Duitsch'.

Europeesche gedachten
(Uit het dagboek van een landbewoner)
Door
Albert Verwey

1

België is nu al tweemaal een gevaarlijke steen geweest. In 1830, toen de vloed van een staatkundige vrijheid in Europa opzette, is Nederland, zich stootend tegen België, en gebonden aan de staatkunde van Willem I, genoodzaakt geweest behoudziek te zijn en te blijven. In 1914 is Duitschland, midden in het tij van de sociale vrijheid, door zich te vergrijpen aan België, plotseling de tegenstander geworden van de geheele wereld, uitgesloten uit haar gemeenschap, en de vertegenwoordiger van een enkel-vaderlandsche gezindheid.

2

Indien Frankrijk, gedurende de oorlog, haar staatkundige republiek in een sociale veranderde, zou ze aan het hoofd staan van de sociale beweging in de heele wereld.

Zou het zoo onmogelijk zijn? Een fransch schrijver, Marcel Barrière, schreef in 1911: ‘D'un sincère examen de notre état politique il résulte, à mes yeux, qui jamais, même dans l'avenir le plus lontain, n'éclatera entre la France et l'Allemagne une guerre ayant pour objet, pour motif déclaré, de notre part, la révision du traité de Francfort’. Nochtans - ‘toute idée

de revanche écartée, le risque d'une guerre franco-allemande, d'ailleurs forcée de s'étendre à l'Europe entière, grandit d'année en année'. De reden daarvoor zag deze schrijver in de natuurlijke vijandschap tusschen de duitsche en oostenrijksche regeeringen èn Frankrijk, erfgenaam van de Revolutie.

De reden waarom de oorlog uitbrak was een andere. Maar het zou niet bevreemden als dergelijke uitingen in Frankrijk toenamen. De vraag is dan enkel of de geest van de Revolutie zoozeer herleven zal dat hij de leiding neemt.

3

Als Engeland algemeene dienstplicht invoert, is die dan dezelfde als de duitsche? Of is het persoonlijk vrijheidsgevoel er zoo sterk, is de invloed van het volk op de regeering er zoo gevorderd, dat de maatregel er eer een sociale zal zijn dan een staatkundige? Het zou niet de eerste maal zijn dat daar te lande de konservatieven een wet maakten die in haar werking demokratisch was.

4

Het is niet mogelijk aan deze oorlog een ideëele zin te geven, tenzij hij een strijd wordt tusschen de sociale idee en de imperialistische. Zelfs de duitsche Rijkskanselier gevoelt dit, als hij zegt te strijden voor de vrije zee en de vrije ontwikkeling van de volken. Wat is dat beweren anders dan een poging de rol, die Duitschland door aanleg en omstandig heden is toegevallen, af te wentelen op zijn tegenpartij, - dan een verklaring dat in het denkbeeld van een wereldgemeenschap een grooter kracht schuilt dan in dat van wereldheerschappij.

5

Voortgezette oorlog kan niets anders teweegbrengen dan opstand van de volken. Wij leven nog altijd in het tijdperk dat begonnen is met 1780. Achter al onze overleggingen slaapt

of waakt voortdurend die droom van een vrije menschelijke gemeenschap. Staten en klassen en instellingen zijn er overheen gebouwd. Maar wat hem verhulde, wat hem in alle landen vergeten liet, was wel voornamelijk de overweging van eigen vaderlandsch welvaren. Raakt dat ten einde, wordt de onhoudbaarheid van het stelsel dat ons gebonden heeft, voor allen duidelijk, dan zal één sein volstaan om hem te doen oprijzen, om ons al het andere te doen geringachten voor dit Eene....

6

Poëzie is waarlijk geen kind van weelde. Juist in nood en ellende weten de droomen van de dichters de menschen weg te trekken en te bewegen tot daden. Alleen omdat de toestand in Rome zoo onduldbaar was, kon door Cola Rienzi de poëzie een tijdlang daad worden, werkelijke de wereld regeerende daad. Een korte tijd maar, omdat altijd het verband van belangen dat de wereld is, zich weer aaneensluit en zijn eigen wegen gaat.

7

Hadden we vóór de oorlog ooit de mogelijkheid verondersteld van een arm Europa? Toch is de voorstelling nu niet langer denkbeeldig. Al de opgespaarde schatten worden gebruikt om middelen te maken tot verwoesting van nog meer schatten. Zij die schatten voortbrachten worden gedood of dooden anderen die schatten voortbrachten. Millioenen mannen zijn werkeloos, grondstoffen worden niet gekweekt of niet aangevoerd, handen komen te kort om te voorzien in het verbruik van volken en legers. Schaarste is in elk land merkbaar, zuinigheid het wachtwoord van de rijkeren. En de armeren - zij wassen in aantal en armoede. We voelen nu hun last nog niet. Zij moeten geholpen worden, zoover het gaat dan, bij wijze van noodhulp, tijdens de oorlog. Maar straks, wie weet na hoelang, als de oorlog geëindigd is, zal de hulp eerst recht noodig zijn. Dan zal het gebrek, dat we ons nu nog verheimelijken, ons aangrijnzen. Zelfs de oorlogswinsten blijken dan schijnbaar. De personen die ze maakten, zullen toch niet verwachten dat een noodlijdend Europa ze hun laten zal?

8

Wanneer een staat een zoodanig lot heeft getroffen als België, dan krijgt hij in de verbeelding van de volken een gestalte die onverwoestbaar is. Het België dat koning Albert aan de IJzer handhaaft is inderdaad een van de onuitroeibaarste kleine scheppingen, die het ooit de Geschiedenis behaagd heeft voort te brengen. Het geeft niet of wij, tijdgenooten, lettend op de werkelijkheid, in de Belgen enkel een nietig en dan nog verdeeld volkje zien, weinig vaderlandlievend, achterlijk in zijn onderwijs, van allesbehalve oorspronkelijke ontwikkeling, en dat, hoewel even moedig als anderen, nooit door de deugd van krijgshaftigheid heeft uitgemunt. Het vertrapte, onder de voet geloopen België, plotseling aan de IJzer zijn laatste vaandel opheffend, en met gelukkige uitslag weerstand biedend aan het sterkste leger dat de machtige veroveraar ertegen kon afzenden, blijft een beeld dat de menschheid zich nooit ontrooven laat. Koning Albert, in wie dat België zich vertegenwoordigd ziet, trekt alle profijt daarvan. Koningin Elizabeth, achter de linie tot de gewonden gaand en ze met eigen handen verzorgend, voegt aan de voorstelling elementen toe die nú al de vorm aannamen van europeesche legenden. Men zou wenschen dat alle Belgen, ook zij die, opgesloten in het veroverde land als in een kerker, in de herinnering terugziend, hun vroegere regeering haten, hun oogen met deze vizioenen niet alleen eens troostten maar er de beteekenis van inzagen. De oorlogvoerende volken ondergaan er de kracht van en zij zal zich, bij hun regeeringen, nog omzetten in eene, niet enkel dichterlijk, maar die in daden een bevrijd België en zijn koningshuis ten goede komt. Dit zou dan een zeldzaam teeken zijn van hoe zich de poëzie ook thans nog op de lichtbewogen en voor verbeelding toegankelijke menschheid haar invloed weet te verzekeren.

9

Inwoners van oorlogvoerende landen, zij zelf die wenschten dat België zijn onzijdigheid had kunnen handhaven, beklagen zich soms dat wij Hollanders het de onze doen. In een strijd

betrokken die hun heilig is, kunnen zij het maar noode gedoogen dat wij niet wagen, vinden zij het minderwaardig dat wij de rust genieten en haar voordeelen, en zouden zij verlangen dat ook wij aan de oorlog deelnamen.

Maar wat is er tusschen hen en ons voor onderscheid? Zij strijden, omdat het niet anders kon. Wij wapenden ons, om, als het niet anders kan, te strijden. Streden zij, voordat het noodig was? Tenzij misschien...maar zelfs van Italië zijn wij huiverig te gelooven dat het deed wat het laten kon. In elk geval moeten zijn regeerders zelf de noodzaak hebben ingezien. De onze doen dat niet. Niemand doet het hier. En toch is het gevoel waarmee de oorlog hier wordt aangezien geen onverschilligheid, geen nuchtere berekening, en ook niet onvoorwaardelijke vredelievendheid of lafhartige vrees. Het vaderlandsche gevoel is hier oneindig sterker dan in België. Bij het overschrijden van onze grenzen zou er met volle toestemming van al onze landgenooten oorlog zijn.

Ook dan evenwel, zouden wij niet een vermeerdering van geestdrift voelen, maar eer een vermindering. Onze vaderlandsche zelfstandigheid zouden wij dan, gedwongen, verdedigen; maar onze geestdrift geldt niet deze, maar de volkeren-gemeenschap waarin wij geleefd hebben, die wij langzamerhand zich zagen verwerklijken, waarvan wij hoopten dat zij zich zou bevestigen.

Zooals gij allen nu, strijdende volken, zouden wij oorlogend hopen dat er vrede kwam en dat de grondslagen van die gemeenschap werden versterkt.

Boekbeoordeelingen

L. Simons: *De Oorlog en de Pers,* Mpij. v. Goede en Goedk. Lect. 1915.

Er bestaat een zeker aantal stellingen waarvan de ervaring telkens weer de waarheid bevestigt en die toch door de meerderheid van de menschen niet of met moeite voor waar worden aangenomen. Zoo: dat het toepassen van de wet doorgaans het omgekeerde is van rechtspreken; - dat er geen onpartijdige geschiedschrijvers bestaan kunnen; - dat het ware geloof natuurlijkerwijs eer bij ketters dan in de kerken gevonden wordt; - dat iemand die tot een bepaalde klasse van de maatschappij behoort moeielijk onbevangen zal kunnen oordeelen over leden van een andere klasse. Deze en dergelijke stellingen mogen nog zoo zeer overeenkomen met de werkelijkheid, dit neemt niet weg dat zij door de meerderheid van de menschen voor paradoxen worden aangezien, en menigeen, liever dan te goeder ure naar het bewijs van hun waarheid te luisteren, het gevaar wil loopen, te hunnen opzichte, door schade en schande wijs te worden.

Tot dit soort waarheden behoort ook deze: dat er geen berichten met meer wantrouwen moeten worden gelezen dan die welke voorkomen in dagbladen.

Ervaren menschen trachten daar voortdurend aan te denken, en toch zien ze zich vaak bedrogen, als het blijkt dat zij ondanks hun argwaan het slachtoffer zijn geworden van een leugenbericht.

De meeste lezers daarentegen slikken alles en houden zelfs

juist daarom een mededeeling voor bizonder waar, omdat zij in hun dagblad staat.

Door deze tegenstrijdigheid getroffen heeft de heer Simons getracht de onbetrouwbaarheid van de dagbladen voor leeken begrijpelijk te maken, - een ondankbaar werk, want de personen voor wie zijn opstel bedoeld is zullen niet graag in hun illusie gestoord worden: zij zullen òf de heer Simons van nurksheid en overdrijving beschuldigen òf *hun* dagblad van zijn vonnis uitzonderen; - en ook de schrijvers van dagbladen zullen hem geen dank weten.

Dat evenwel de heer Simons gelijk heeft, zal ieder zaakkundige hem gereedelijk toegeven. Het ligt in de aard van dagbladen dat zij niet vermelden wat waar, maar datgene wat aan lezers en leiders, aan eigenaars en partijen, aan machten en grootheden welgevallig is. Hun schrijvers mogen persoonlijk onafhankelijk en waarheidlievend zijn, - zoodra zij de pen in de hand nemen weten zij dat het nu niet erom gaat iets waars te schrijven, maar iets wat in het dagblad, hun dagblad, op zijn plaats zal zijn, wat het baten en niet schaden zal, wat door hun lastgevers en lezers geprezen en niet gelaakt zal worden.

Daarbij komt nog: de haast, - het onoverkoombare gemis aan tijd om de juistheid van een bericht te onderzoeken alvorens het wordt afgedrukt, en de noodzakelijkheid van dag tot dag meetedeelen, wat morgen misschien bevestigd, maar misschien ook geloochend wordt.

De heer Simons doet, in bespreking van een voorstel dienaangaande dat prof. van Embden gedaan heeft, plannen aan de hand om tenminste de leelijkste aanleiding tot onoprechtheid - die, volgens hem, in het verlangen naar winst zou gelegen zijn - eenigszins weg te nemen. Hij zou wenschen dat het verboden werd door middel van dagbladen winst te maken. Indien dan tevens het aannemen van geldelijke ondersteuningen ontzegd werd, zou de waarheid, meent hij, minder vaak door belangzucht worden in een hoek geduwd.

Geestelijke belangzucht zou hij tegelijkertijd willen te keer gaan door een verplichting tot het toelaten van tegenspraak.

Waar deze maatregelen vooreerst nochtans niet mogelijk zijn, zou hij wenschen dat de dagbladen alvast onder een zeker

toezicht, hetzij van de rechterlijke macht, hetzij van een bizondere Raad gesteld werden.

Toch verwacht hij ook hiervan een geringe werking: de meest achterbaksche en listigste misbruiken zouden er niet door te fnuiken zijn.

'Van groot belang en noodzakelijkheid' - besluit hij daarom - 'zal altijd blijven, dat het publiek worde opgevoed tot het levendigst scepticisme tegenover alles "wat in de krant staat". In de plaats van het naïeve: "het zal wel waar zijn, want het staat in de krant", zal ieder zich moeten leeren doordringen van deze waarheid: "het staat in de krant, dus kan het ook wel onjuist zijn". Dit vaststellen van *de* waarheid omtrent feiten en verschijnselen is, ook bij het eerlijkst bedoelen om haar te zoeken en te vinden, en bij de sterkste geoefendheid in het critisch toetsen van waarnemingen en indrukken zoo ontzettend moeielijk; waardeeringen zullen altijd noodzakelijkerwijs zoo subjectief blijven, dat men ieder bericht, meedeeling en oordeel, afgezien nog van elke booze bedoeling ermee, gerust als slechts ten deele juist kan kenschetsen. Dat er ook bovendien een gansche reeks van factoren zijn, die tot opzettelijke waarheidsvervalsching drijven, is hierboven uiteengezet. Zoo kan het publiek nooit voorzichtig genoeg met zijn dagblad leeren omgaan. Zelfs de meest hoogstaande journalist blijft feilbaar mensch, met hemzelf wellicht niet eenmaal bewuste werkingen in zijn geest; en waar er nu eenmaal onvermijdelijk weinig hoogstaande menschen zijn, is het percentage onder de journalisten natuurlijk ook niet veel grooter. Omdat we nooit kunnen weten, waarom ons zeker nieuws wordt voorgezet, noch wat ons onthouden wordt; omdat we niet kunnen weten, waarom het zóó en niet anders wordt ingekleed; omdat we van oordeelvellingen niet kunnen weten wat ze ingaf, en in hoeverre ze er op berekend zijn onze eigen inzichten te vervalschen en onze stemmingen in een bepaalde richting te drijven; omdat we, kort samengevat, heel het subtiele spel achter de schermen, dat ons blad maakt tot wat het is, nooit zullen kennen, zal onze allereerste lezersplicht steeds blijven: ons dagblad geweldig wantrouwend te bejegenen. Tegenover alle agressieve flitsen en inblazingen, die er ons uit toe mogen waaien, zal dit het eerste

publiek verweer blijven. En als hulpmiddel daarbij zullen we goed doen, ons te gewennen meer dan één blad, en dan liefst van verschillende kleur, te lezen en onderling te vergelijken.'

Ada Gerlo, *Herinneringen van een Onafhankelijke Vrouw*, Mpij. v. Goede en Goedk. Lectuur, 1915, Amsterdam.

Als een boek beter is naarmate het 'er gladder ingaat', dan zijn weinig boeken zoo voortreffelijk als de 'Herinneringen' van Ada Gerlo. Toch laat het geen gevoel na dat omvang of zwaarte heeft. Het blijkt voor de nagedachte volstrekt niets, en de menschen die het met zulk onmiskenbaar genoegen lazen, vragen elkander na de lezing verwonderd af, wat zij er eigenlijk aan gevonden hebben.

Er is ten eerste die heldere, van zichzelf zekere, vrouwestem en een vlugge, bevattelijke, dikwijls rake manier van uitdrukken. Er is ten tweede het onderwerp.

Het onderwerp is belangrijk genoeg: het is het konflikt waarin de studeerende vrouw geraakt met haar eigen vrouwe-natuur en met de mannen die in haar niet de gestudeerde wenschen. Had de schrijfster dit onderwerp buiten zich weten te zien, en aan een omvangrijke ervaring de grondstof ontleend om het in zijn voorkomen en samenhang uit te beelden, - zij had dan zeker een waardevol werk gedaan. Zij koos evenwel de andere werkwijs, stellig de meer dichterlijke, maar die tegelijk aan grootere gevaren blootstelt: liever dan haar boek een bouw te doen zijn van gegevens uit de buitenwereld, ontwikkelde zij het uit zichzelf.

Het onderscheid moet in het oog vallen.

Wanneer ik in een boek de studeerende vrouw van heden wensch uit te beelden, dan kan ik uit de kennis van een groot aantal dergelijke vrouwen het type benaderen waaraan allen zullen beantwoorden. Wensch ik hetzelfde te doen, enkel puttende uit mijzelf en mijn toevallige ervaring, dan loop ik gevaar dat mijn persoonlijkheid daartoe niet toereikend is.

Het is namelijk licht mogelijk dat ik een vrouw ben, en ook zelfs een gestudeerde vrouw. Ik hoef daarom echter nog niet

de type van mijn soort te zijn. En wat ik buiten mij niet zoek, en in mij niet heb, hoe zal ik het voortbrengen?

Ik kan: het *niet* willen voortbrengen. Ik kan: mijn werk uit niets anders willen doen bestaan dan uit een verhaal van persoonlijke lotgevallen. In vorm van novelle zelfs.

Maar dit was niet de bedoeling van Ada Gerlo.

Zij wil zeer nadrukkelijk de gestudeerde, en tengevolge van haar verstandelijke ontwikkeling ongetrouwd gebleven vrouw geven.

Dat zij dit niet kan, is haar onmacht. En dat zij het nochtans wil is de fout van haar boek, de oorzaak van zijn schijn en zijn leegte.

Zij heeft zich eenmaal op het plan geplaatst van deze gestudeerde, deze onafhankelijke vrouw te zijn. Zij doet al wat zij kan om ons te doen gelooven dat zij die is. Zij besteedt er niet geringe gaven aan, van temperament en welbespraaktheid. Wij luisteren dan ook, maar wij gelooven niet. Ondanks al haar verhevenheid en belezenheid en geleerdheid en wetenschappelijke aanzienlijkheid gelooven wij niet dat eenige werkelijke studieliefde haar leven gezaligd heeft. Ondanks alles wat zij zegt van haar aarzelingen, van haar hartstochten, van haar teleurstellingen, van haar verwachtingen en haar eindelijke berusting, gelooven wij niet dat haar bestaan als gestudeerde of onafhankelijke vrouw daar eenig deel aan had.

Wat zij zegt omtrent dat gevoelsleven is belangwekkend zooals de biecht van iedere vrouw omtrent haar hartservaringen belangwekkend is. Maar dat het bij haar zou geadeld zijn door de strijd om een hooger beginsel, maakt ze ons niet aannemelijk.

Veeleer is het juist de blijkbare afwezigheid van dit wezenlijkhoogere die ons voor al haar vrijen en mijen de oorzaak niet in een deugd, maar in een onvermogen zoeken laat. Het schijnt ons dan dat niet uit een noodzaak om iets schoons in zichzelf te behouden, maar uit een gemis dit leven bepaald wordt. Gemis van macht tot overgave, gemis van drang zich gering te schatten terwille van wat komen gaat.

Dit is het persoonlijke dat van deze ‘Herinneringen’ het eigenlijk belangwekkende uitmaakt. Overigens zijn zij een viertal novellen, als zoodanig van al te geringe uitbeelding. Zij hechten niet, zij laten geen gestalte in ons na van het leven waaruit ze geworden zijn.

* * *

Averechtsch spraakonderricht

In het laatste nummer van de Nieuwe Taalgids een staal van het averechtsch onderricht waaraan hedendaagsche spraakleeraressen zich bezondigen.

Wij weten dat stemhebbende en stemlooze medeklinkers op elkaar inwerken, zoodat, hoewel men *liefde* schrijft (met een *f*), men inderdaad *lievde* zegt (met een *v*), en evenzoo niet zegt '*t viooltje*, maar '*t fiooltje*, en niet *zes zwaluwen*, maar *zes swaluwen*. - Chr. Egener - Van Eyken kan zich niet met deze 'assimilatie' vereenigen. Zij schreef er een artikel over in het tijdschrift Schoonheid en Opvoeding en het is deze beschouwing, die Dr. C.G.N. de Vooys aanleiding gaf tot een rechtmatige afstraffing.

'Dit fetichisme van de letter' - zegt hij - 'hangt samen met twee dogma's, die niet alleen in strijd zijn met de taalwetenschap, maar waarvan ook de nadenkende leek de onhoudbaarheid inziet. Het eerste is: elk woord heeft één ware vorm, door het schrift aangegeven, die in elk verband voor 'verbastering' bewaard moet blijven. De waarheid is de omgekeerde verhouding: de gelijke schrijfvorm - om praktische redenen toegepast - bedekt de noodzakelijk wisselende klankkombinatie. *Dit is in elke taal het geval*. Het absurde blijkt duidelik, als men dit 'beginsel' b.v. op het Frans wilde toepassen. Het tweede dogma is, dat men de woorden moet leeren kennen 'in hun eigenlijke psyche'. Met die vage term wordt dan bedoeld: voor de ingewijde openbaart zich de geheimzinnige samenhang tusschen klank en betekenis bij het woord. Dit is het oude stokpaardje uit de taalwijsheid van Bilderdijk. Gelijk men weet bestaat er wel degelijk een

klanksymboliek bij een groep van nabootsende woorden, maar de ‘geloovige’ leek geeft er een uitbreiding aan, die in het belachelijke verloopt. In veel gevallen weet de etymoloog aan te wijzen dat die gewaande klankexpressie een louter toeval is, terwijl in even veel gevallen de scherpzinnige leek er voorbeelden naast weet te plaatsen waar de klank een averechtse duiding zou geven. ‘In *vogel*, *vliegen* geeft het geluid de zachtruischende vlucht in zijn beweging en klank weer.’ Het Duits is, met zijn *f*, in deze woorden natuurlijk minderwaardig. Maar *fladderen* dan? En de lie*f*elijke *fee* naast het plompe *v*ee? Het mooie van *v*iooltje zit voor deze leerares in de zachte *v*, die ze ‘onmogelijk verbasteren kan tot 't *f*iooltje’. Maar hoe stelt ze het met *Flora* en met het zachte *f*luweel? Het ‘mooie scherpe woord: fel’ kan ze ‘bewonderen en liefhebben’, maar tegelijkertijd zal ze waarschijnlik *f*enijn vulgair noemen, omdat de ‘eigenlijke’ vorm *v*enijn is.

‘Ook de dichter en de ware schoonheidsgevoelige, die wèl weten wat klank-expressie in een vers kan uitwerken, zullen lachen om dit estheties...geleuter - ik kan er geen eerbiediger woord voor vinden. Taalgeleerden zullen licht geneigd zijn er schouderophalend om te glimlachen. Maar voor 't onderwijs heeft de zaak een ernstiger kant. Het wordt tijd dat de autoriteiten voor zulk geliefhebber een stokje steken. Op een dameskransje is het onschuldig; bij geaffekteerde voordracht gaat er geringe invloed van uit. Maar als dergelijke “eigenwijsheid” met gezag aan goedgelovige kwekelingen of jonge onderwijzers wordt ingeprent, die het als de ware wijsheid in de lagere school meebrengen en willen toepassen, dan worden “natuur en waarheid” er door in gevaar gebracht, zoodat “methodies” spreken zou gaan beteekenen: geaffekteerd en dus slecht spreken’.

* * *

[Deel 4]

Gustav Mahler:
Das lied von der erde
Door
Maurits Uyldert

> Das wichtigste in der Musik steht nicht in den Noten.
> MAHLER.

I

Gustav Mahler. De toverkracht van dien naam voert ons uit de werkelikheid weg naar velden van mijmering en droom waar onaardse genietingen, de diepere ontroeringen, openbloeien die het leven een schone lust-tuin, een wezenlik leven doen zijn; niet een van bedrijvige daden, maar van de gemoedsbewegingen en dromen die wij helaas te snel vergeten voor de klare en ijle gestalten der nuchtere feiten: vlakke gedaanten, die, filmsgewijs, langs onze ogen trekken.

Maar dan die naam! Zinnend vervolgen wij den weg dien wij even te-voren rekenend waren opgegaan. En de stad om ons heen, de taak die ons wacht, de makkers en vrienden die ons omringen wazen uit ons bewustzijn weg voor die lichtende macht die onze ziel plotseling vult en beheerst en, zoals een vuurpijl, in den nacht opgesnord, breekt en met honderden kleurig-zwevende sterren den hemel vult, wordt de hemel onzer ziel licht en hel van gedaanten en klanken, guirlanden van geluid en melodie, zoet-geurige bloemen van mijmering rond het zilver-rimpelend bron-gekabbel van de wijdende wemoed.

Hoor!....een hoornroep klinkt uit de verte, door een stillen

Juni-nacht, die zwoel is van de geuren der tot zomerse rijpheid zwellende lente-bloemen. Droefgeestig waait het geluid aan uit de verre duisternis van het woud, zwaar van het waanzinnig verlangen van den eenzame die zijn geliefde verbeidt, het sterft weg in het nachtelik ruisen van het bomen-lover. Heel ver, van over de heuvelen, aan de andere zijde van de beek wordt de roep beantwoord, maar schuchter, er is een teder beven in het geluid, de aarzeling van de schroomvallige.

En nogmaals, nu sterker, schalt in de wijde zwartheid van de ruimteloze nacht de hoornroep van het verlangen.

Doch dan blijft wel de wind suizen door de bladeren en het beekje blijft kabbelen langs het sponzige mos, maar uit de verte komt geen antwoord meer. De luisteraar, die in het woud verdwaalde, die de stilte hoort van het gevreesde zwijgen, voelt huiverend de verschrikking van de leegte, de jammer van de verlatenheid na de zoet-lokkende liefde-kreet. Een schreiend hart dat doodbloedt in eenzaamheid.

Dit is de stemming die ons in zoveel van Mahlers werk treft en bovenal in de ‘Jota Aragonesa’, die liefelike hoornmelodie uit zijn derde symphonie.

* * *

Gustav Mahler is altijd een hemelbestormer geweest. In zijn belangrijkste werken zien wij hem als een geest die aan de wereld tracht te ontstijgen en den hemel zoekt. Zijn rijk is niet van deze aarde; voor zijn dromen is de wereld te eng. Hij stijgt hoog boven wouden en bergen, zweeft over zeeën en gletschers en daar, in smartelikste eenzaamheid, zoekt hij achter de wolken van het menselik machteloze de onmenselike heerlikheid die wij den hemel noemen.

Wie alle donkere gangen van zijn gemoed open zet voor het licht van Mahlers muzikale liefde, voor de kleur van zijn klank en de kopervlammen van zijn hartstocht, voelt de waarheid hiervan op het innerlik oog.

'Du führest ja deine Menschen auf einem langen Berge in deinen Himmel und zu dir, und sie gehen durch die Gewitter des Lebens am Berge nur verschattet, nicht getroffen hindurch, und nur unser Auge wird nass....'

Met ieder werk dat Mahler naderkwam aan het uur van zijn vroegtijdigen dood werd dit hemelverlangen bewuster, de hemelvaart hartstochteliker, de vlucht waarmede hij opsteeg en door de hemel-zee zweefde breder[1].

In de inleiding van zijn derde symphonie is die begeerte nog gedempt, als het doodsdroevig ruisen van een ondergrondsen bergstroom voor hij, duizend fonkelende kristallen, uitbreekt in het witte schitterlicht van den dag.

1) Richard Specht, over Mahlers tien symphoniën sprekend, zegt: 'Zehn Symphonien - wenn man zwar nicht die bloss in der Partiturskizze vollendete, von Mahler dem Verbrennen bestimmte 10. Symphonie, aber das wundervoll rührende, fast unerträglich schmerzlich-schöne 'Lied von der Erde' dazuzählt, das in solch ergreifend mildem Abendlicht ruht und in dem die segnende Verklärung des Abschiednehmenden und Todesbereiten zu unsagbar erschütterndem Ausdruck kommt.
'In der ersten Symphonie noch die Tragödie der Jugend, die vertrauend ins Leben rennt und gebrochen wird; in der zweiten die Frage nach Tod und Ewigkeit und in allen weiteren ein immer heftigeres Befreien von all diesen inneren Erfahrungen in einer immer grossartiger entfalteten Verkündigung der erlösenden Liebe, die in der "Achten" in ihrem überwältigendsten Hohelied ausklingt'. (Gustav Mahler von Richard Specht. Schuster u. Loeffler, Berlin - Leipzig 1910).

Wel zijn hier ook onstuimige krateruitbarstingen van ondergronds vuur, maar eerst in het vierde deel komt de begeerte tot klaarte en uit een bijna onhoorbaar, mysterieus gemurmel stijgt de wemoedige zielskracht van Zarathustra's ‘Mitternachtslied’ omhoog, die smeekbede naar geluk en naar het blijvende geluk:

(‘*Sehr langsam. Misterioso. Durchaus ppp.*’).

O Mensch! - O Mensch!
Gieb acht! - Gieb acht!
Was spricht die tiefe Mitternacht?
Ich schlief! - Ich schlief!
Aus tiefem Traum bin ich erwacht!
Die Welt ist tief! und tiefer als der Tag gedacht!
O Mensch! - O Mensch!
Tief ist ihr Weh!
Lust tiefer noch als Herzeleid!
Weh spricht: Vergeh!
Doch alle Lust will Ewigkeit, wil tiefe, tiefe Ewigkeit.

Niet in de keuze van dezen tekst ligt de bevestiging van mijn beweren, maar - ‘Eben darum ist bei M. der Dichter vom Musiker keineswegs zu trennen (L. Schiedermair) - in de toon van smartelike innigheid - geen klacht, maar een melodieus kwelend verlangen - waarmede Mahler zijn lied tot ons hart voert.

Ook uit de gezongen tekst van het vijfde deel: ‘Armer Kinder Bettlerlied’ uit ‘Des Knaben Wunderhorn’ klinkt het verlangen van den aardse vergankelike, die in de rozen-en-doornenhaag van zijn zonden weent, (Ach, sollt' ich nicht weinen, du gütiger Gott! Ich hab' übertreten die zehn Gebot’) naar de hemelse vrede en vreugde:

‘Hast du denn übertreten die zehn Gebot',
So fall' auf die Kniee und bete zu Gott!
Und bete zu Gott nur allezeit,
So wirst du erlangen die himmlische Freud',
Die himmlische Freud'.’

En dit deel van de symphonie, reeds ingezet met het opwekkende ‘Bimm - Bamm, Bimm - Bamm’ van het jongenskoor, zwelt tenslotte hoog en breed uit in een jubelen en juichen over de hemelse lust:

‘Die himmlische Freud' ist eine selige Stadt,
Die himmlische Freud' die kein End' mehr hat;
Die himmlische Freude war Petro bereit't
Durch Jesum und allen zur Seligkeit,
Zur Seligkeit’.

Het laatste, zesde deel dezer symphonie is een verrukkelik adagio, voortgedragen op den stroom van een teder snarenspel. Men zou het een adagio der verzadiging en hemelse bevrediging kunnen noemen, ondanks de schitterende en felle uitbarstingen van het koper.

In zijn analyse van de vierde symphonie zegt Alhons Diepenbrock dat Mahler in den aanvang van zijn derde de onbezielde natuur heeft willen weergeven ‘om het ontstaan en de trapsgewijze ontwikkeling der psyche van af de bloemen en planten en het alleen gevoelende dier tot de hoogste extase der in de aanschouwing van het goddelijke verzonken menschenziel met geniale meesterhand te schilderen’[1] en L. Schiedermair schrijft over de derde: ‘Wenn Mahler in der 2e Symph. zur Idee des Weiterlebens zum Loblied auf die Wiederkehr der Seele, geläutert u. vervollkommnet, gelangt, ohne dabei den christlichen Auferstehungsgedanken zu verherrlichen, so führt er uns in der 3e Symph. zum Problem des N a t u r l e b e n s . Die Steigerung der Naturkraft von der starren Materie bis zur höchsten Artikulation bildet den Grundgedanken des Werkes’.

Maar is deze opvatting niet ‘in wezen’ dezelfde? Want wat is de ontwikkeling van de onbewuste psyche tot de ziel, die in hoogste extase het goddelike aanschouwt, anders dan een hemelvaart!

1) Over deze derde symphonie schreef Mahler aan Richard Batka: ‘Das diese Natur alles in sich birgt, was an Schauerlichem, Grossem und auch Lieblichem ist (eben das wollte ich in dem ganzen Werk in einer Art evolutionistischer Entwicklung zum Ausdruck bringen), davon erfährt natürlich niemand etwas. Mich berührt es ja immer seltsam, dass die meisten, wenn sie von “Natur” sprechen, nur immer an Blumen, Vöglein, Waldesduft u.s.w. denken. Den Gott Dionysos, den grossen Pan kennt niemand’.

De tweede symphonie, zoëven genoemd, is meer dan een verheerliking van de terugkeer der ziel na het aardse leven in het hemelse, zij is een krachtige en machtige verheerliking van dit hemelse zelf. Het vierde deel heeft tot tekst: *Urlicht* uit de 'Wunderhorn':

> O Röschen roth
> Der Mensch liegt in grösster Noth,
> Der Mensch liegt in grösster Pein,
> Je lieber möcht ich im Himmel sein.
> Da kam ich auf einen breiten Weg,
> Da kam ein Engelein und wollt mich abweisen,
> Ach nein, ich liess mich nicht abweisen,
> Ich bin von Gott, ich will wieder zu Gott,
> Der liebe Gott wird mir ein Lichtchen geben,
> Wird leuchten mir bis an das ewig selig Leben.

en het 5e deel: 'Der grosse Appel':

> Auferstehn, ja auferstehn wirst du
> Mein Staub, nach kurzer Ruh!
> Unsterblich Leben
> Wird, der dich schuf, dir geben.

Na dit lied 'von Tod und Jenseits' schreef hij de derde, 'das Lied vom grossen Pan' en weldra de vierde. In deze vierde is al wat in zijn derde symphonie nog somber en demonies bleef licht en blij, wit tintelend en speels bont gekleurd. Maar de geestelike drift die aan zijn derde werk richting gaf, beheerst zijn gemoed ook hier.

Uit de authentieke bijschriften in de partituur blijkt reeds dat Mahler hier een hemelvaart verbeeld heeft, maar al wat in zijn vorige symphonie nog botanies was - 'Ein Sommermorgentraum' heeft hij dat werk genoemd -, de machten die daar nog als onbewuste zielskrachten, gistende sappen en natuur-driften zweven, zwellen en dringen, dit alles is in zijn vierde symphonie tot helderheid gekomen, tot een ijle blijde klaarte.

Het tweede deel van dit werk heeft Mahler nadrukkelik een 'Totentanz' genoemd. Door een hoornroep uit het leven gewekt volgen wij den dood in de dodendans, deze mysterieuse, fantastiese, bijna spookachtige compositie.

Het derde deel laat ons voelen ‘wohin der Tod uns gefürht hat’. Is de onderstelling gewaagd dat wij, gegeven de bedoeling van het tweede en derde deel - nadrukkelik door den componist aangeduid - in het eerste deel een klankschildering moeten horen van het aardse leven, zij het dan in de stemming der vreugdige verwachting van het hemelse?

En waarheen dan heeft de dood ons gevoerd? Het vierde deel geeft antwoord: ‘Das Himmlische Leben’, tekent Mahler in zijn partituur aan. Een hemels leven, even verrukkelik als primitief, een zilveren hemelveld, doortinteld van de teerste kleuren.

‘Het is alsof de Romantiker Mahler hier aan oude kinderverhalen gedacht heeft, tevens is over alles een waas van “Wiener Lustigkeit” gespreid en die tintelende en zangerige zaligheid, die wij ook van Schubert kennen’ schrijft Diepenbrock in zijn beknopte doch subtiele analyse van dit werk.

De tekst van dit deel is genomen uit ‘Des Knaben Wunderhorn’, het gedicht ‘Der Himmel hängt voll Geigen’.

‘Wir geniessen die himmlischen Freuden,
Drum thun wir das Irdische meiden,
Kein weltlich Getümmel
Hört man nicht im Himmel,
Lebt alles in sanftester Ruh';
Wir führen ein englisches Leben,
Sind dennoch ganz lustig daneben,
Wir tanzen und springen,
Wir hüpfen und singen,
Sanct Peter im Himmel sieht zu.’

en tot slot:

‘Kein Musik ist ja nicht auf Erden,
Die uns'rer verglichen kann werden,
Eilftausend Jungfrauen,
Zu tanzen sich trauen,
Sanct Ursula selbst dazu lacht!
Cäcilia mit ihren Verwandten
Sind treffliche Hofmusikanten.
Die englische Stimmen
Ermuntern die Sinnen,
Dass Alles für Freuden erwacht!’

Mahlers zevende symphonie beeldt dezelfde hemelvaart doch krachtiger, onstuimiger, grootser, vrij van de bekoring der bonte kleuren, vrij van broze tederheid, hoewel niet zonder hartstochtelike tederheid. Hier niet de ‘dood’ van de vierde, want daar was alles liefelik - ‘Er führt uns durch eine schöne Wiese’ - die ten dans opspeelt en vöörgaat, maar ‘Der Rufer aus der Ferne’,

die ons in het hart grijpt met zijn kreet van heimwee, ons uit onze aardse dromen opstoot tot de verheven wake en ons in den nacht door de hemeldiepte ontvoert.

Wij stijgen en zien de bloemweiden en de geurige linden beneden ons doodstil en ‘schattenhaft’ in het bleke maanlicht, en de wemoedige melodiën der aardse, eeuwig onvoldane liefde stijgen in het ‘andante amoroso’ tot ons op als de geuren van bedwelmende rozen.

Wij stijgen met hem die ons geroepen heeft hoger; en steeds verder verdwijnt de aarde. Wij ademen de ijle zuivere lucht der gletschers in en zweven tussen breed-zeilende wolken op den stroom der stormgolven hoog boven de aardse gebergten. Uit de verre groene dalen klinkt, bij vlagen, het luiden van de koeienklokjes[1)] - de aardse geluiden zijn reeds tot zwakke geruchten verstorven - en wij zien niets meer van de aarde dan de maanbelichte sneeuw op de barre toppen der rotsen.

Maar ‘Was kost' die Welt!’ roept Mahler. En opeens werpt

1) ‘Eine Aesserung Mahlers bei den Proben zur 7en Symphonie in München’ - schrijft Edgar Istel - ‘betrifft den Herdenglocken:
Es kommt ihm durchaus nicht darauf an, mit den Herdenglocken tonmalerisch das Bild einer Kuh-oder Schafherde dem Hörer vorzuzaubern. Er will vielmehr damit nur ein ganz aus weitester Ferne erklingendes, verhallendes Erdengeräusch charakterisieren. Jene Stelle seines Werkes erscheint ihm so, als ob er auf höchstem Gipfel *im Angesicht der Ewigkeit* stehe. Und wie dem auf Bergeshöhe Wandelnden als letzter Grusz lebender Wesen nur noch der verklingende Ton fern weidender Herden herauftönt, so erscheint ihm auch jener Klang als einzig geeignet zur Symbolisierung *weltferner Einsamkeit*’

de hemel al zijn gouden poorten voor ons open. ‘Der Tag’ bruist ons tegen als uit duizend bazuinen, terwijl wij in den vlammenden dageraad onder het luid en plechtig beieren van de bronzen hemelklokken tot de ijlste zaligheid opstijgen en in het onzienlike verzinken.

Het mag overbodig heten in dit verband gewag te maken van Mahlers laatste groote symphonie. Toch onderscheidt de idee van dit werk zich merkwaardig van den voor-arbeid. Hier niet meer het verlangen naar den hemel, dat van deel tot deel tot fellere intensiteit opgevoerd wordt; het is ten laatste uit den hemel zelf dat Mahlers stem tot ons komt.

Reeds in het eerste deel, die noodkreet uit het diepste zijns harten, is zijn stem - één stem uit duizend kelen - onstuimig en goddelik aangeblazen.

Zonder voorspel zet het koor deze ‘hymme van verlangen’ in en bijna tomeloos, bevelend klinkt het:

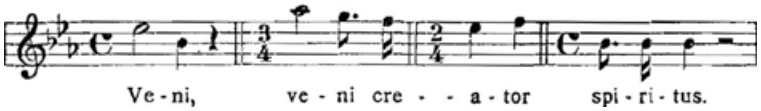

Veni, creator spiritus,
Mentes tuorum visita,
Imple superna gratia,
Quae tu creasti pectora[1].

Hier nog het mensenhart dat zich vanaf de aarde tot den heiligen geest smekend opheft. De stemmen uit het tweede deel - Faust's hemelvaart - zweven van uit den Hemel tot ons neer.

Geheimzinnig fluisterend zet het koor in met:

‘Waldung, sie schwankt heran,
Felsen, sie lasten dran....

en de koorstemmen vlechten hun zingende heerlikheid tussen die der eenzame kelen: Pater ecstaticus eerst, Pater profundis dan, de eerste met zijn wiegend jubelen:

1) Deze hymne ter eere van den Heiligen Geest is gedicht door Hrabanus Maurus (776-856) aartsbisschop van Mainz.

Pfeile, durchdringet mich,
Lanzen, bezwingct mich,

de tweede dieper en donkerder van geluid:

O Gott! Beschwichtige die
Gedanken,
Erleuchte mein bedürftig Herz!

De jonge Engelen zingen de melodie die bedwelmt als geur van rozen en geurend opzweeft als rozenguirlanden:

‘Jene Rosen, aus den Händen
‘Liebend-heiliger Büsserinnen
Halfen uns den Sieg gewinnen
Und das hohe Werk vollenden.

om in hartstochtelik gejuich:

Jauchzet auf! Jauchzet auf! es ist gelungen!

in triomf op te stijgen.

Temidden van deze heerlik smekende, biddende, jubelende klanken wordt de geest van Faust door alle hemelen omhoog gevoerd tot het allerheiligste, waar het oordeel geveld wordt, en de vrouwelike innigheid bereikt haar diepste ontroeringskracht als Gretchen zich, bijna jubelend en toch met smekend verlangen tot de moeder Gods richt:

Neige, neige,
Du Ohnegleiche,
Du Strahlenreiche,
Dein Antlitz gnädig meinem Glück!
Der früh Geliebte,
Nicht mehr Getrübte,
Er kommt zurück.

Het is haar liefde - liefde die in demoed alles vergeeft - de liefde van de verleide, verworpene op aarde, tot ter dood toe vertredene, die voor Faust's ziel de gordijnen voor het allerheiligste vaneen doet scheuren.

Dan breken de kelen uit alle hemelen los en met het donderend inbruisen van het allereerste verheven thema door brede orgelbazuinen gedragen is de symphonie voltooid en staat deze

onvergelijkelike kathedraal van geluid, oprankend ten hemel, in ons van verrukking doorvlijmd hart.

II

Niet door een ijl, modern Christendom, maar door een aan Goethe's krachtig pantheïsme verwante hartstocht werd Mahlers scheppingsdrang bezield. ‘Pan erwacht; der Sommer marschiert ein; Was mir die Blumen auf der Wiese erzählen; Was mir der Mensch erzählt; Was mir die Engel erzählen; Was mir die Liebe erzählt, schreef hij boven de zes delen van zijn derde symphonie en al heeft hij later deze opschriften weggelaten, zij getuigen niettemin van hetgeen in Mahlers natuur-minnend gemoed woelde en tot uiting drong. Bij een modern Christendom kon deze zinnelik-hartstochtelike titan, die graag op een vloot van wolken over de ruwste bergtoppen zeilde om de echo's in de woeste ravijnen te beluisteren en zijn gemoed aan de hemelse blankheid der ongerepte eenzame gletschers te koelen, geen bevrediging vinden.

Hij schreef zijn ‘Lied von der Erde’ kort na de voltooiing van zijn achtste symphonie - deze opperste uitstorting van geestelike verrukking - en kort voor zijn dood, als een twede Antëus die de aarde waarop hij gegroeid is niet ontberen kan al reikt zijn kracht tot den hemel -

> Antëus, zoon van Gea, zoo ge uw lijf
> Aan Moeders lijf lei, zoo doorstroomde u gansch
> Haar lust en haar gezonde kracht: - - -

- en door heel dit stervenslied trillen de ingehouden tranen die uit zijn laatste en innigste liefde achter zijn hart losgebroken in hem schreiden.

Want dit is de eerste ontroering die in ons opwelt wanneer wij het ‘Lied van de Aarde’ horen, dat Mahler hier zijn vroegere leven en liefde, zijn liefde voor dood en hemelse eeuwigheid verzaakt terwille van ene die hem dierbaarder geworden was, die hij met inniger, smarteliker hartstochtelikheid moest liefhebben, liefde voor het leven, voor de Aarde en haar zinnelike eeuwigheid.

‘Door alle heemlen drijft de bloeiende aarde....’ Dit visioen

stond kort voor zijn sterven in zijn geest en in het lied waarin hij van zijn edel leven afscheid neemt jubelt hij over de heerlikheid van haar die hem heeft voortgebracht, die hem alle lusten van jeugd en schoonheid, van roes en bezinning en de smartelike lust van de liefde geschonken heeft en hem ten laatste weer in haar eeuwig bloeiende schoonheid laat vergaan.

Hij zou zich zelf misschien hebben weergevonden in de jonge monnik uit Dostojefski's verhaal, die zijn klooster verlaat om in de wereld te wonen, gelijk zijn gestorven meester bevolen had en die, wanneer hij 's nachts uit zijn cel treedt, zijn gehele ziel van verlangen voelt jubelen, verlangen naar vrijheid en ruimte:

'Onafzienbaar ver welfde zich boven hem de hemel-koepel, bezaaid met stille glanzende sterren. Van het Zenith tot den horizon glansde nog, onduidelik, de melkweg. Een koele, onbewegelik stille nacht lag op de aarde. De witte torens en de gouden koepels van den dom stonden licht tegen den diepblauwen hemel. De prachtige herfstbloemen in de perken rondom het huis sluimerden nog. Het was alsof de aardse stilte samenvloeide met de hemelse, alsof de geheimen der aarde die der sterren beroerden....

De jonge monnik stond stil in aanschouwing. Plotseling als werd hij neergemaaid, wierp hij zich ter aarde.

Hij wist niet waarom hij haar omvatte, hij kon er zich geen rekenschap van geven waarom zulk een onweerstaanbaar verlangen hem drong haar te kussen; en hij kuste haar, de gehele aarde kuste hij; maar hij deed het schreiend, luid schreiend en drenkte haar met zijn tranen; in verrukking zwoer hij haar lief te hebben, lief te hebben tot in alle eeuwigheid. Waarom schreide hij? O, hij schreide en juichte zelfs om de sterren die uit de eindelooze ruimte straalden, en hij schaamde zich niet over zijn verrukking. Het was alsof uit al deze ontelbare werelden draden in zijn hart tezamen kwamen en zijn hart beefde van de aanraking met andere werelden.'

Mahler heeft den tekst van zijn *Lied von der Erde* ontleend aan vertalingen van oude Chineese gedichten, van Li-Tai-Po, Tsjang-Tsi, Mong-Kao-Jen en Wang-Wei, uit Hans Bethge's 'Die Chinesische Flöte'. In de gestalteloze muziek heeft deze componist steeds een weerstand gezocht, een steun, die hij vond

in de verbeeldingskunst van den dichter. Daarom zijn de teksten zijner symphonieën een integrerend deel van zijn werk, een kern die voor het verstaan van zijn kunst ook....doordacht moet worden. De menselike stem heeft in zijn composities niet een gelijke waarde als de instrumentale stemmen: het gezongen woord is meer, het is als Woord voor Mahler van betekenis. Dit blijkt reeds uit den aard van zijn teksten.

Erkend moet worden dat de tekst van het Lied von der Erde onsamenhangend te zijn....schijnt. Een zestal (feitelik zeven) kleine gedichten van verschillende dichters zijn naast elkaar geplaatst, maar toch is hun saamhorigheid een zeer stellige. Het is dan ook belangwekkend om na te gaan waar en wat Mahler in de teksten der Chineese gedichten gewijzigd heeft, iets wat slechts geschied kan zijn om hun verband sterker te maken. De eenheid, die hij gezocht en verkregen heeft, is die van het reeksverband; die eenheid is niet een ondoorbroken golflijn, een straal die opstijgt en neerzweeft; het is de eenheid van de in vele facetten schitterende edelsteen. Ondanks het kleurverschil van hun gloed stralen alle facetten de fonkel-kracht van de kern uit. Zo glanst het licht van de idee, die de kern is van het Lied von der Erde, in verschillende graden van gloed en kleur uit de verdichte verbeeldingen.

Stralend en flonkerend, als schuimende wijn, zet het orkest in en uit dat gistende daveren klinkt de stem van den zanger krachtig en plotseling als met een ruk:

Schon winkt der Wein im gold'nen Pokale,
Doch trinkt noch nicht, erst sing' ich euch ein Lied.

'Immer machtvoll' klinkt het lied voort, nu eens neerstor-

tend en bijna onhoorbaar, dan weer hoog opgeslingerd uit de stormachtig golvende orkest-begeleiding.

> Das Lied vom Kummer soll auflachend in die Seele euch klingen.

Ingehouden weemoedig klinkt hier het lied en ‘düster, zart’, doch ‘trotz zarter Tongebung stets mit leidenschaftlichstem Ausdruck’ wordt de wemoed sterker bij:

> Wenn der Kummer naht, liegen wüst die Gärten der Seele,
> Welkt hin und stirbt die Freude, der Gesang

totdat de stem, na enige terughouding van het orkest, zeer rustig en zeer gedragen het slotvers zingt:

> Dunkel ist das Leben, ist der Tod.

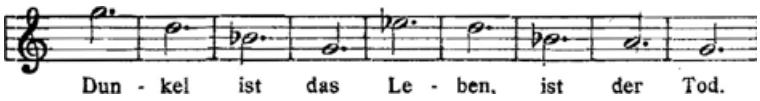

De tweede strofe wordt door den tenor fortissimo ingezet:

> Herr dieses Hauses!
> Dein Keller birgt die Fülle des goldenen Weins!
> Hier, diese Laute nenn' ich mein!
> Die Laute schlagen und die Gläser leeren,
> Das sind die Dinge, die zusammen passen.
> Ein voller Becher Weins zur rechten Zeit
> Ist mehr wert als alle Reiche dieser Erde!
> Dunkel ist das Leben, ist der Tod!

Het is ondoenlik de fijne schoonheid van lied en orkest overal aan te duiden. De keuze zou bezwaarlik zijn, men zou er toe komen de gehele partituur af te schrijven, d.w.z. machteloos tegenover een zo overweldigende schoonheid den lezer naar het werk zelve te verwijzen. Bovendien, het is niet de bedoeling hier een beschrijving van het ‘Lied’ te geven. De onvergelijkelike schoonheid van een zangwending als bij de woorden: Dein Keller birgt die Fülle des goldenen Weins! of van het orkest bij het

melodieuse: ‘Die Laute schlagen und die Gläser leeren’, laat zich met het woord niet benaderen. Deze gloeiende strofe vol passie, die uit het orkest oplaait als een vlammend paleis, sluit met het slotvers ‘Dunkel ist....’ weer ‘sehr ruhig’.

Na een teder tussenspel de derde strofe.

Er is een diepe weemoed in deze muziek, de stem van iemand, die, na veel geleden leed, na zich moegeschreid te hebben, in opperste gelatenheid, mat-glimlachend, naar de troostende eeuwigheid opziet:

> Das Firmament blaut ewig und die Erde
> Wird lange fest stehn und aufblühn im Lenz.

Hartstochteliker weer:

> Du aber, Mensch, wie lange lebst denn du?
> Nicht hundert Jahre darfst du dich ergötzen
> An all dem morschen Tande dieser Erde!

Dan verdwijnt de wemoed in een spookachtige damp van geluid, waarin angstkreten gillen, waarin de storm loeit, de bliksem sist en de vlakke, fantasties-bleke maanlicht-gestalten opdoemen:

> Seht dort hinab! Im Mondschein auf den Gräbern
> Hockt eine wild-gespentische Gestalt -
> Ein Aff' ist's! Hört ihr, wie sein Heulen
> Hinausgellt in den süszen Duft des Lebens!

Angst, die de keel dichtknijpt en de harteklop versneld doet hameren.

Het is een korte stormvlaag, daarna weer bezonkenheid. Na de laatste wilde kreet der hoorns, met het schrille getril der lichtere blaasinstrumenten doorspeeld, klinkt weer vast en rustig:

> Jetzt nehmt den Wein! Jetzt ist es Zeit, Genossen!
> Leert eure gold'nen Becher zu Grund!
> Dunkel ist das Leben, ist der Tod!

Een kort na-spel....even een dodelike stilte en plots, bizar,

breekt het stuk af met een dof, doch niet angstwekkend, kortafgestoten accoord, alsof de snaar van het leven stuk springt:

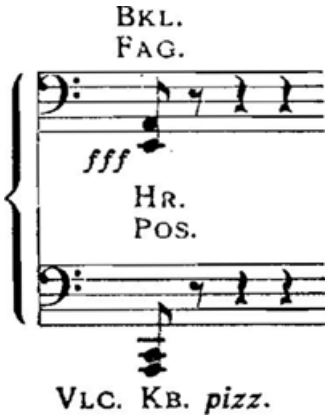

In dit eerste gedeelte, *Das Trinklied vom Jammer der Erde*, is de expositie gegeven van het gehele werk. Zij, die de wijn laten fonkelen, de luit slaan en de glazen ledigen, zij, die zich in de roes van het leven vergeten en hun leven vergeten, worden door den dichter tot bezinning gewekt. Het lied van de kommer vlamt daardoor op in hun ziel en het besef doordringt hen, dat de duisternis van den dood niet zwarter is dan die van zulk een ijl en vergankelik leven. Want wat is dit leven waard vergeleken bij de eeuwigheid der steeds nieuw bloeiende aarde onder het eindeloze firmament? Het is vergankelik als een vlek spookachtig maanlicht op een grafzerk, als het huilen van een beest in den geurigen zomernacht!

De muziek, die deze idee in ons bewust maakt, die haar als het ware in ons hart stort, is nochtans niet somber - ofschoon zeker wemoedig. - Zij is eerder schrijnend en fel en somtijds van een diepe zwaarmoedigheid, zoals zomerregen zijn kan na een onweersbui. Als een wemoedige klacht klinkt de kreet: Das Firmament blaut ewig und die Erde wird lange fest stehn...De gedachte hieraan is nog niet een die troost brengt.

Dieper wordt de wemoed, waarder de zwaarmoedigheid in die kreet naar liefde van de schreiende vermoeide, die in den herfst van zijn leven eenzaam is.

Het is de eenzaamheid van een die te ver en alleen op den berg zijner dromen steeg, daar waar niemand hem volgen kan,

waar zelfs geen bloemen meer groeien in het gletscher-ijs; de eenzaamheid van een te teder, te hoog hart, dat niet meer wordt verstaan; de eenzaamheid van den eeuwigen minnaar, wiens liefde-verwachtingen boven de mensenliefde uitgestegen zijn, die bij geen sterveling meer vervulling kan vinden[1].

Ook deze zang: *Der Einsame im Herbst* is een vraag, zwaar van den regen der wemoed. Het lied geeft uiting aan een smart, zoals maar weinigen hebben doorleden, maar deze smart is niet gebed in troosteloos pessimisme. Op de vraag blijft een antwoord mogelik en het zal gegeven worden.

Der ‘Einsame im Herbst’ (voor alt) wordt zeer zacht, ‘etwas schleichend, ermüdet’ door de violen con sordino ingezet, een fijn en murmelend ruisen, waarboven weldra de gevoelige, klagende toon van de hobo weemoedig-vragend uitklinkt: de bloemen en bladeren van den jeugdzomer trekken langzaam voorbij op den stroom van de herfstrivier, en aan den oever zit zij wier bloesems heenvlieten en weent.

Herbstnebel wallen bläulich überm See;
Vom Reif bezogen stehen alle Gräser;
Man meint, ein Künstler habe Staub von Jade
Ueber die feinen Blüten ausgestreut.

Der süsse Duft der Blumen ist verflogen;
Ein kalter Wind beugt ihre Stengel nieder.
Bald werden die verwelkten, gold'nen Blätter
Der Lotosblüten auf dem Wasser zieh'n.

1) Over Mahlers laatste liederen schrijvend, zegt Richard Specht:...‘aus diesen Liedern spricht ein ganz einsam Gewordener, den jeder grelle Laut verletzt, der allen Lärm und alle Hast des Marktes verabscheut und der nur mehr ganz von ferne mit stillem Lächeln und wehmütig heiterer Resignation dem Treiben zusieht’.
‘So war Mahler in seinen letzten Jahren. Es war, als könnte ihm das Leben nichts mehr anhaben; als wäre er allem entrückt, wonach die anderen keuchen und ringen. Die tiefe innere Stille, die in ihm war, die ergriffene Liebe zur lieben Erde, der milde Blick, mit dem ein Scheidender auf Schönheit und Jugend zurückblickt, hat in dem herrlichen symphonischen Gedicht vom “Lied von der Erde” Gestalt gewonnen. Der nach dem Höchsten sehnsüchtige Mensch war reif und still geworden und harrte seiner Stunde’.

Fijn en liefelik klinkt dit lied der heendrijvende lotosbloembladen, ‘zögernd, mit zärtlichem Ausdruck’ gezongen.

Na een hartstochtelik en aangrijpend tussenspel - ‘zart drängend’ - melodieuse klankguirlanden, die door de violen geslingerd worden en waarin een wijding ligt, die aandoeningen uit Bach's Matthäus-Passion opwekt, klinkt de klacht van den eenzame: zulk een aangrijpende zielskreet, dat Mahler nadrukkelik heeft moeten aangeven dit gedeelte ‘ohne Ausdruck’ te zingen, want het is inzichzelf reeds van een bijna pijnlike ontroeringskracht.

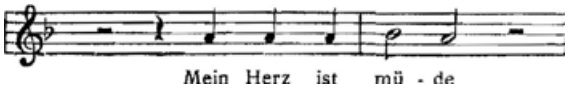

Mein Herz ist müde. Meine kleine Lampe
Erlosch mit Knistern, es gemahnt mich an den Schlaf.
Ich komm' zu dir, traute Ruhestätte!
Ja, gib mir Ruh', ich hab' Erquickung not!

Ich weine viel in meinen Einsamkeiten.
Der Herbst in meinem Herzen währt zu lange.

(mit voller Empfindung, leidenschaftlich, mit grossem Aufschwung:)

Sonne der Liebe willst du nie mehr scheinen,
Um meine bittern Tränen mild aufzutrocknen?

‘Mit grossem Aufschwung’, dat is het woord waarmede deze stroom van hartstochtelik geluid aangeduid moet worden, deze klankgolven, die de zielskreet naar de ‘Sonne der Liebe’ sterken en dragen, witte licht-golven in een blauwen herfstdag....tot de storm zich neerlegt en de, met diepe berusting gezongen woorden: ‘mild auf zu trocknen’ weer terugvoeren tot de ontroerende klacht: ‘mein Herz ist müde....’ De stem zwijgt en de orkestklanken, zachter en gedempt, sterven langzaam weg.

Mahler heeft ‘Das Lied von der Erde’ in zes delen geschreven, beurtelings voor tenor en alt. Het gehele werk kan echter in drie delen onderscheiden worden.

‘Das Trinklied vom Jammer der Erde’ en ‘Der Einsame im Herbst’ vormen tezamen een geheel: Een hartstochtelik lied van roes en, na bezinning, de begeerte naar vergetelheid. Daarnaast de zielsklacht om het vergankelike van jeugd en schoonheid en liefde, de kreet, die uit de eenzaamheid van het hart opstijgt naar de ‘Sonne der Liebe’.

Evenzeer als deze beide liederen horen de beide laatsten bij elkaar:

Ook daar een drinklied, door den tenor gezongen: ‘Der Trunkene im Frühling’, waarin, gelijk wij straks zien zullen, overeenkomstige ideeële motieven verwerkt zijn als in het eerste deel. En vervolgens zingt de alt ‘Der Abschied’, waarin dezelfde stemming overheerscht als in ‘Der Einsame im Herbst’.

De overeenkomst is tot in de fijnste onderdelen waar te nemen. Evenals dit laatste gedicht weer in zichzelf verdeeld wordt in een beschrijvend en een lyries gedeelte, wordt ‘Der Abschied’ in zichzelf onderscheiden. Overeenkomstig aan de herfststemming van het zoëven besproken lied geeft Mahler in ‘Der Abschied’ de avondstemming weer, de stemming niet van het stervende seizoen, maar van den stervenden dag. En daarna, in beide liederen, de lyriese, smachtende roep naar liefde en geluk. Maar ook het onderscheid is er: de tegenstelling van de vraag en het antwoord.

Meer nog dan in de tekst is deze saamhorigheid en deze overeenkomst in de muziek uitgedrukt. Ook uit deze kleine bizonderheden blijkt reeds hoe zorgvuldig Mahler zijn teksten gekozen en verwerkt heeft, en hoezeer zij allen tezamen een geheel vormen.

Tussen deze beide groepen - die der twee eerste en die der twee laatste zangen - staat een tussenspel van twee bekoorlike en lieftallige liederen. Ook dezen behoren bijeen, hetgeen reeds door de titels aangeduid wordt: ‘Von der Jugend’ en ‘Von der Schönheit’ heten zij.

Het is alsof de uit haar levensroes tot bezinning ontwaakte ziel, de in haar levens-herfst om liefdesvertroosting schreiende eenzame, zich beelden uit den verren tijd van jeugd en schoonheid, van het onbezonnen zinnenleven herinnert. Het zijn de klokjes uit het verleden die hier luiden.

Von der Jugend is een Chinees huisje van porcelein, een zeldzaam stuk, dartel en speels, zoals 'Von der Schönheit' dwepend en lieftallig is.

Mitten in dem Kleinen Teiche
Steht ein Pavillon aus grünem
Und aus weissem Porzellan.

Wie der Rücken eines Tigers
Wölbt die Brücke sich aus Jade
Zu dem Pavillon hinüber.

In dem Häuschen sitzen Freunde,
Schön gekleidet, trinken, plaudern,
Manche schreiben Verse nieder.

Ihre seidnen Aermel gleiten
Rückwärts, ihre seidnen Mützen
Hocken lustig tief im Nacken.

Auf des kleinen Teiches stiller
Wasserfläche zeigt sich alles
Wunderlich im Spiegelbilde.

Alles auf dem Kopfe stehend
In dem Pavillon aus grünem
Und aus weissem Porzellan!

Wie ein Halbmond steht die Brücke,
Umgekehrt der Bogen. Freunde,
Schön gekleidet, trinken, plaudern.

Dit liedje, ‘behaglich, heiter’ gezongen in een orkestspel waaraan de harpen, de triangel en vooral de flitslichtjes van fluit en picolo een springerige weerbarstigheid en hupsheid geven, heeft niettemin een diepen ondertoon, voornamelik door de zoet-ontroerende strijkinstrumenten gedragen.

Het snarenspel is de slepende tegenstand, die door de dartele pizzicato's der lichte blaasinstrumenten en door het slagwerk overwonnen moet worden, maar die in het allengs gematigde tempo geleidelik aan invloed wint, zodat ook in dit deel de schitterende, fonkelende kleuren tenslotte langzaam in een liefelike schone glans wegsterven.

Zo leidt de toon van dit deel over naar het volgende lied, gelijk ‘die Brücke aus Jade’ van het paviljoentje naar den bloeienden oever leidt. Jeugd en dartelheid, zonder de ondertoon van wemoedige bezonnenheid - hoezeer ook vrij van alle het gemoed beklemmende invloeden - is even weinig schone jeugd als jeugdige schoonheid.

Von der Schönheit heet het vierde deel ‘comodo, dolcissimo’ ingezet. Na een kort voorspel leidt de alt ons in de lentelike aanvallige schoonheid, ‘etwas fliessend’ gezongen:

Junge Mädchen pflücken Blumen,
Pflücken Lotosblumen an dem Uferrande.
Zwischen Büschen und Blättern sitzen sie,
Sammeln Blüten, sammeln Blüten in den Schoss und rufen
Sich einander Neckereien zu.
Gold'ne Sonne webt um die Gestalten,
Spiegelt sie im blanken Wasser wider,
Sonne spiegelt ihre schlanken Glieder,
Ihre süssen Augen wieder.
Und der Zephir hebt mit Schmeichelkosen

Das Gewebe ihrer Ärmel auf,
Führt den Zauber ihrer Wohlgerüche durch die Luft.

Zwi-schen Bü-schen und Blät - - tern sit-zen sie, sam-meln
Blü - ten, sam - meln Blü - ten in den Schoss und
ru - fen sich ein - an-der Nec-ke - rei - - - en zu.

Dan een tussenspel, eerst ‘allmählich belebend’, daarna ‘marschmässig’ en vervolgens wild afgestoten, bijna woest, hartstochtelik snel, als een donkere storm:

O sieh, was tummeln sich für schöne Knaben
Dort an dem Uferrand auf mut'gen Rossen?
Weithin glänzend wie die Sonnenstrahlen;
Schon zwischen dem Geäst der grünen Weiden
Trabt das jungfrische Volk einher!
Das Ross des einen wiehert frölich auf
Und scheut und saust dahin,
Über Blumen, Gräser, wanken hin die Hufe,
Sie zerstampfen jäh im Sturm die hingesunk'nen Blüten,
Hei! Wie flattern im Taumel seine Mähnen,
Dampfen heiss die Nüstern!

Maar plotseling legt de storm zich en, gelijk door dichte wolken brekend zonlicht, klinkt weer kalm-liefelik het zangerige:

Gold'ne Sonne webt um die Gestalten,
Spiegelt sie im blanken Wasser wider,
Und die schönste von den Jungfrau'n sendet
Lange Blicke ihm der Sehnsucht nach.
Ihre stolze Haltung ist nur Verstellung.

En bij de laatste verzen keert de melodie van den aanvang (Zwischen Büschen....’) weer terug:

In dem Funkeln ihrer grossen Augen,
In dem Dunkel ihres heissen Blicks
Schwingt klagend noch die Erregung ihres Herzens nach.

Der Trunkene im Frühling zet dartel in, ‘Keck, aber nicht zu schnell’.

Wenn nur ein Traum das Leben ist.
Warum denn Müh' und Plag'!?
Ich trinke, bis ich nicht mehr kann
Den ganzen, lieben Tag!

terwijl uit het orkest de koortsige roes, het gistende lentegevoel opstijgt:

Van dit vijfde deel is de instrumentatie belangrijker en schoner suggestief dan het vocale. De koortsige, gistende jacht breekt na weinige maten af en gaat over in een smachtende melodie waarin de liefelike wemoed, het zware verlangen van het lente-gevoel tot uiting komt.

Und wenn ich nicht mehr trinken kann,
Weil Kehl' und Seele voll,
So tauml' ich bis zu meiner Tür
Und schlafe wundervoll!

Met terughouding, aarzelend, teder, wordt het volgende couplet ingezet:

Was hör' ich beim Erwachen? Horch!
Ein Vogel singt im Baum.
Ich frag' ihn, ob schon Frühling sei,

en dan ‘zögernd, sinnend’:

Mir ist...mir ist...als wie im Traum.

In de dromerige stilte die hier door enkele zeer zacht aangehouden gedempte klanken wordt opgetoverd breekt dan plotseling het gekwetter der vogelstemmen los, roerig, woelig, doch niet wild, niet luid en er is een stralende verrukking in de stem die met opgetogenheid het lied voortzet:

Der Vogel zwitschert: Ja! der Lenz
Ist da! sei kommen über Nacht!

Dan dralend, dromerig:

Aus tiefstem Schauen lauscht' ich auf,
Der Vogel singt und...lacht!

‘Steigerend’, steeds gloedvoller in hartstochtelike golving opgezweept klinkt de voorlaatste strofe:

Ich fülle mir den Becher neu
Und leer' ihn bis zum Grund
Und singe, bis der Mond erglänzt
Am schwarzen Firmament!

Het laatste couplet zet in met dezelfde dartelheid als het eerste:

Und wenn ich nicht mehr singen kann,
So schlaf' ich wieder ein.
Was geht mich denn der Frühling an!?
Lasst mich betrunken sein!

Ofschoon niet zoo sterk als in ‘Das Trinklied vom Jammer der Erde’ is ook in dit gedeelte wemoed in de lente-koorts verhuld: het bewustzijn dat uit de roes ontwaakt en een even tot bezinning komt....om dan weer snel - en niet zonder bitterheid hier - in de roes terug te duiken. Het is de angst van den eenzame voor de nagedachte, het is de dorst naar vergetelheid en slaap van een geest, die de duizelende diepte van het leven gezocht, gevonden heeft en....vreest. De troostende gedachte aan de eeuwigheid van het blauwende firmament - ‘Das Firmament blaut ewig, und die Erde wird lange feststehn und aufblühn im Lenz’ - die in ‘Das Trinklied vom Jammer der Erde’ een oogenblik zoals zonneschijn door de wemoed-wolken heenbreekt is hier, en zeker opzettelik, door den dichter-componist, die ons met al zijn liederen op den slotzang voorbereidt, verzwegen.

‘Der Trunkene im Frühling’ mist ook de heftigheid van ‘Das Trinklied vom Jammer der Erde’. Blijkbaar heeft hij na liederen als ‘Von der Jugend’ en ‘Von der Schönheit’ de stemming in de gemoederen zijner hoorders niet met een heftig, hartstochtelik lied willen schokken. Door het gehele ‘Lied von der Erde’ loopt een grote lijn: Heftige, koortsige hartstocht, die tot smartelike wemoed versmelt, in bekoorlike lieflikheid tot kalmte komt, nog eens in het gistende lente-gevoel oplaait, om ten slotte in koele rust en vrede uit te sterven.

Dit is de gang van het gehele werk en het is niet de onrust, de onbevredigde hartstocht noch de smartelike bitterheid of aangrijpende weemoed die ons ten laatste het innigst bijblijven, maar het is de troost van de vredige eeuwigheid, van den eeuwigen vrede. De Idee van ‘Der Abschied’ is de idee waarvan het gehele werk doortrokken is en de vijf eerste gedeelten van het ‘Lied von der Erde’ schijnen dan ook slechts geschreven te zijn om ons op de stemming van het laatste voor te bereiden.

Het is dat gedeelte van Mahlers levenswerk, waarin hij alle grenzen verbreekt: droom, roes en bezinning, zij vallen weg

evenals alles wat de zinnen bekoren of strelen kan: de dood staat hoog en stil voor ons, de dood voor wien dit alles wat tot ons tijdelik leven behoort niets is dan wegstuivend stof, de stille dood die geen grenzen kent, die de wolken welke den hemel van ons tijdelik bewustzijn bedekken vaneenscheurt en ons de heerlikheid toont van het eeuwige:

> Das Firmament blaut ewig und die Erde
> Wird lange fest steh'n und aufblüh'n im Lenz.

Der Abschied is Mahlers afscheid van het leven, het inzicht van den stervende in de heerlikheid van de eeuwige aarde, de aarde waaruit hij is voortgekomen, waartoe hij terugkeert.

Met een dof dreunend accoord zet het orkest in, terwijl de hobo zijn volle wemoedige klacht uitstort, uitschudt zoals trossen herfstvruchten die worden afgeschud door de noordewind. Na een korte inleiding vangt de alt aan ‘in erzählendem Ton, ohne Ausdruck’:

Het is de wemoed-stemming van ‘Der Einsame im Herbst’ die ons hier toewaait, maar zij is thans zwaarder geworden, dramatieser. De luisteraar wordt gevangen in een stemming van serene wemoed, die hem als een wolk omhult, van de buitenwereld afsluit zoodat hij nog slechts in zichzelf te schouwen vermag. De diepste verinnerliking is hier door Mahler bereikt.

Die Sonne scheidet hinter dem Gebirge.
In alle Täler steigt der Abend nieder
Mit seinen Schatten, die voll Kühling sind -
O sieh! Wie eine Silberbarke schwebt der Mond
Am blauen Himmelssee herauf.
Ich spüre eines feinen Windes Weh'n
Hinter den dunklen Fichten! -
Der Bach singt voller Wohllaut durch das Dunkel;
Die Blumen blassen im Dämmerschein.
Die Erde atmet voll von Ruh' und Schlaf.
Alle Sehnsucht will nun träumen.
Die müden Menschen geh'n heimwärts,
Um im Schlaf vergess'nes Glück
Und Jugend neu zu lernen! -
Die Vögel hocken still in ihren Zweigen.
Die Welt schläft ein! -
Es wehet kühl im Schatten meiner Fichten.
Ich stehe hier und harre meines Freundes;
Ich harre sein zum letzten Lebewohl....
Ich sehne mich, o Freund, an deiner Seite
Die Schönheit dieses Abends zu geniessen.
Wo bleibst du? Du lässt mich lang allein! -
Ich wandle auf und nieder mit meiner Laute
Auf Wegen, die von weichem Grase schwellen.
O Schönheit! O ewigen Liebens - Lebens - trunk'ne Welt!

In dit lied is een machtige avondstemming - een stemming van afscheid en sterven - waarin gedempte smartkreten klinken zo schrijnend als geen poëzie of muziek der wereld wellicht ooit weergegeven heeft. Het is de zeer late avond waarin de nachtwind zich reeds roert, de nacht die achter de heuvels oprijst werpt zijn doodsdonkerte langs den hemel over, en onder die doodsschaduw welt de herinnering op aan het vergeten geluk, aan de verleerde jeugd, zacht en smartelik als een stille snik.

De nacht die nadert is de dood die zijn brede ondoordringbare duisternis langzaam dalen laat.

In de regels:

Ich stehe hier und harre meines Freundes,
Ich harre sein zum letzten Lebewohl....

die klinken als een krampachtige kreet die in bedwongen tranen verstomt, is de diepe smart van dit afscheid vóór den dood uitgedrukt, en toch....er is bijna iets als berusting en vrede in die smart.

Het lange orchestrale tussenspel dat hier volgt is misschien wel het schoonste van het gehele werk. Alle stemmen van bossen en weiden, uit de bergen en van de rivieren zingen en klagen, jubelen en schreien hier en terwijl wij opgevoerd worden tot de sferen waar hemelse glansen verblinden, dreunen dof en kreunend de stemmen uit de onderwereld tot ons omhoog. Zwaar en schokkend worden de accoorden door de diepste holen van ons gemoed gedreven, terwijl de verrukkelikste melodiën door de lichte blaasinstrumenten als trossen droefwelkende bloemen op ons bewogen hart worden neergeschud.

Dit gedeelte is minder tussenspel dan wel voorspel van den slotzang:

p
Er stieg vom Pferd und reichte ihm den Trunk des Abschieds
dar. Er frag - te ihn, wo - hin er füh - re und auch war-
um, war - um es müss - te sein.

Met dit ontroerende lied dat uit de diepe stilte van het zwijgende orkest opklinkt, zet de alt ‘erzählend ohne Espressivo’ het ‘afscheid’ in. Dan:

> Er sprach, seine Stimme war umflort:

‘Sehr weich und ausdrucksvoll’:

> Du, mein Freund,
> Mir war auf dieser Welt das Glück nicht hold!

Er komt dan in het orkest een stemming van ernstige afwach-

ting als de stem ingehouden doch met doordringende uitdrukking verhaalt:

> Wohin ich geh'! Ich geh', ich wandre in die Berge,
> Ich suche Ruhe, Ruhe für mein einsam Herz.

'Sehr zart und leise':

> Ich wandle nach der Heimat, meiner Stätte.
> Ich werde niemals in die Ferne schweifen....

Doodstil hangen dan de harten der hoorders op de gespannen vleugelen der afwachting: zullen zij in de diepste smart neerstorten of zal het zonlicht van achter de wolken de gloed en de kracht in hun bloed werpen om naar lichtere hemelen op te wieken?

In heel het werk van Mahler is geen moment van zo verschrikkelike spanning als wanneer de alt, zeer zacht en langzaam, zingt:

> Still ist mein Herz, und harret seiner Stunde!...

Maar dan breekt het licht plotseling van achter den wolkenbank uìt den peillozen hemel neer. Met een schok die in onuitsprekelike verrukking voortgolft slaat de muziek het rouwfloers dat over onze harten hing uiteen en rozengloed als een onafzienbare vlucht zonbestraalde wolken breekt uit. 't Is alsof de borst van den hoorder opengescheurd wordt, alsofhij in een duizelingwekkende verte van licht en sterren wordt opgeheven.

De melodie van het orkest golft voort in zeer brede maten en de zeldzaamste geluiden spelen op in die zoetste melodieuse deining. De harpen trillen als de harpen der engelen en de mandoline tokkelt zijn vreemde, wemoedige klanken gelijk stille parelen neer, als het loflied, de verheerliking van de Aarde, die schoon als de hemel is, wordt ingezet:

> Die liebe Erde allüberall blüht auf im Lenz und grünt auf's neu....
> Allüberall und ewig, ewig blauen licht die Fernen....
> Ewig....ewig....

En terwijl zeer zacht en langzaam, telkens zachter, het Ewig....ewig....der stem, als een nauweliks hoorbare verzuchting opstijgt en wegsterft, klinken de heerlike tonen van de celesta, tokkelt de mandoline, zingen en ruisen de violen en harpen tot de

stem haar laatste ‘ewig’ laat uitsterven en het orkest ‘gänzlich ersterbend’, met een onopgelost akkoord de eindeloosheid van deze verukkelike schoonheid in ons hart eeuwigheid geeft.

Na al het voorafgaande blijkt de idee van Mahlers ‘Abschied’ duidelik: Een samenspraak van de ziel met zichzelf vóór de bezinning tijdelik wordt uitgedoofd door den dood. Met de melodie:

Mir war auf dieser Welt das Glück nicht hold

wordt de opperste resignatie uitgedrukt van het hart, dat daarom toch het geluk der genoten schoonheid niet vergeten kan.

De ziel die rust zoekt uit de smart harer eenzaamheid keert tot haar oorsprong weer, tot haar ‘Heimat’ en zal niet meer door de verten van het verlangen zwerven. Zij wacht tot haar uur gekomen is, tot zij weer wordt opgenomen in

‘die liebe Erde’

die in elke lente in groen en bloemen prijkt, onder de eindeloze lichten der blauwe verte, eeuwig.

Op onvergelijkelike wijze heeft Mahler in dit lied uitgedrukt dat de aarde haar geestelike eeuwigheid heeft achter de vaak smartelike doch slechts schijnbare werkelikheid van het vergankelike en dat wij de aardse eeuwigheid, die een geestelike is, die uitsluitend de onze is, boven de Hemelse - de symboliese - als werkelik moeten gevoelen, als hoogste troosteres.

‘Mahler’, zegt Richard Specht, ‘war vollkommener Pantheist und war vollkommen von der Lehre der ewigen Wiederkunft durchdrungen’ en hij haalt dan de volgende uiting van Mahler aan:

‘....Wir kehren alle wieder, das ganze Leben hat nur Sinn durch diese Bestimmtheit und es ist vollkommen gleichgültig ob wir uns in einem späteren Stadium der Wiederkunft an ein früheres erinnern. Denn es kommt nicht auf den einzelnen und sein Erinnern und Behagen an; sondern nur auf den groszen Zug zum Vollendeten; zu der Läuterung, die in jeder Inkarnation fortschreitet.’

Zo ongeveer zou Mahler gesproken hebben, en een andermaal:

‘Jedes Unrecht, das mir angetan wird, ist ein Unrecht am ganzen Universum und musz den Weltgeist (oder wie immer man das zentrale Weltwesen nennen mag) schmerzen. Wenn ich mich am kleinen Finger verletze, so tut es mir weh, nicht dem kleinen Finger, und ich bin an meinen Funktionen gehindert. Ganz ebenso ists im Grossen; wenn ich mich auch nicht als den kleinen Finger des Kosmos fühlen darf’[1)]

Zo ongeveer zou Mahler gesproken hebben.

Is het te verwonderen dat een geest, die zo gesteld was, de aarde verheerliken moest, de aarde, het leven en de wereld-geest die in haar verschijnt?

Want Mahler was wèl een krachtig en warmbloedig optimist. Reeds uit zijn andere werken die troostrijk en in liefde verheerlikend uitklinken blijkt dit, maar het sterkst in Das Lied von der Erde, waar hij zijn vroeger liefhebben van een gestalteloze hemeldroom verzaakt voor een nieuwe liefde, de liefde voor het leven van de zinnelik gloeiende aarde.

Wij schreven reeds dat tussen het eerste deel (de eerste twee zangen) van Das Lied von der Erde en het derde deel (de beide laatste zangen) grote overeenstemming bestaat. In beide delen is de stemming van een afscheid, in het eerste dat van het stervende seizoen, in het laatste dat van den stervenden dag. En in beide delen ten laatste: de lyriese, smachtende roep naar liefde en geluk.

Maar ook het onderscheid is er: de tegenstelling van vraag en antwoord. Want zozeer als het eerste deel (Der Einsame im Herbst) eindigt met een vermoeide, bijna moedeloze klacht over eeuwige vergankelikheid, sluit het laatste deel met een jubelkreet over de onvergankelike eeuwigheid.

In zijn derde symphonie heeft Mahler epies-objectief, in het Lied von der Erde lyries-subjictief uitgezongen wat hij voelde voor ‘die liebe Erde’, heeft hij klank en gestalte gegeven aan de gedachte die in hem woelde, aan het levensbesef dat zich in zijn gemoed had uitgezet.

Daardoor komt het dat het gehele Lied von der Erde ondanks de hevige en smartelike ontroeringen verzadigd is van een stem-

1) Gustav Mahler, von Richard Specht blz. 39.

ming van wemoedig vertrouwen. Weliswaar wordt het besef verlevendigd dat ons leven tijdelik, vergankelik is. - ‘Dunkel ist das Leben, ist der Tod’; wij zoeken, zwerven en vinden niet waarnaar ons verlangen reikt - ‘Mir war auf dieser Welt das Glück nicht hold’; en er is in ‘Der Abschied’ een pijnlike herinnering aan de moede mensen die huiswaarts gaan - ‘um im Schlaf vergess'nes Glück und Jugend neu zu lernen’; maar wat betekent dit alles bij het diepe gevoel van onze eeuwigheid, daar wij tot de aarde weerkeren waaruit wij zijn opgerezen, waaruit wij wederom zullen oprijzen zoals het water in damp stijgt, in regen valt en weer stijgt; daar elke lentezon weer bloesems over de aarde strooit!

Maar niet zozeer in het ‘aufblühn im Lenz’ ligt het troostrijke slotmotief, maar in het ‘ewig, ewig blauen licht die Fernen’, in de eeuwigheid, de eindeloosheid der lichtende verten.

Het zee-visioen
Door
Gerda van Beveren

Over de hei, naar den wijkenden einder,
Ga ik in droom, met de stilt' aan mijn zij.
Over de hei zie ik schaduwen glijden,
Van wolken, die wazen hoog boven mij.
De pijnen, die ginds uit den bodem rijzen,
Staan stil en gestrekt in het zwijgende licht,
En volgend hun lijn in 't naar boven wijzen
Sluit ik voor 't zonlicht mijn oogen dicht.
De hei is zoo stil, van menschen verlaten,
En mijn hart is zoo stil, van driften vrij;
Mijn gedachten zijn heen en in wieg'lende maten
Zingt in mijn hoofd het refrein van een rei.

Dan op eens....de gedachte, die flitst door mijn wezen
Aan dezelfde hei, in zijn bloeiende pracht....
Ik voel in mij de ontzetting gerezen
Voor de stilt' aan mijn zij, door den Dood gebracht.
Hier hebben de menschen de menschen bestreden;
Hier woelden de bommen zich diep in den grond,
De damp in de lucht en het bloed daar beneden
Verhulden van mensch en aarde de wond.
Hier op de hei, die dichters bezielde,
Viel de laatste, de vrees'lijke volkerenslag,

Waar het oorlogstuig werkt' en de menschen vernielde,
En waar ik gekomen ben, laat op den dag.
Ik weet niet, wie won en wie werd verslagen,
Het was hier geen strijd om vrijheid of recht;
Ik hoor geen stemmen den lofzang dragen
Omhoog naar hun Heer, die den strijd heeft geslecht.
Zoo kon het zijn in eeuwen verleden,
Toen de Geest zich in andere sferen bewoog;
Waar *wij* voor een God nu ten oordeel treden
Bergen wij ons voor de vloek in zijn oog.
Wij weten te goed, dat in ieder schenden
Van een menschenleven, hoe nietig en kort,
Maar waarin wij ons eigen wezen herkenden,
De Schepper van 't Leven geschonden wordt. -
En nu ik daar zit en zoek naar verlichting
Voor het dreigend waaróm van dien volkerenmoord,
Wend ik mijn oogen weer in de richting
Waar ik den zege-zang *niet* heb gehoord.
En ik peins, of allicht de dooden het weten,
Waaróm zij gevallen zijn, talrijk als 't graan.
Kunnen *zij* ons den zin van dit alles heeten,
Waarnaar ik de wereld door, vragend, zal gaan?

DE DOODEN

Begraven zijn z' in een groot, wijd graf;
Ze waren te velen, te velen....
Men scheidde ze niet van elkander af -
Alsof dat den dooden kon schelen....
Want onherkenbaar, verminkt en mismaakt,
Lagen zij daar, door granaten geraakt,
En zij willen hun graf wel deelen.
Boven hen vechten de volkeren voort,
Maar de haat is onder de aarde versmoord

En men hoort er de krijgstrom niet spelen.
Zij namen hun waanzin mee in 't graf,
En de wanhoop, die velen den moed ingaf
Zich te storten in 't vuur van den ander;
De waanzin blijft voor die bóven de aard,
Die nog in het leven waren gespaard,
Of hún dood soms d'oorlog verander'....
Zij sterven toch ook eens: vroeg of laat,
Wat geeft het, waar ieder gewillig gaat
Als een hopeloos levensstrander.
En erger toch is het, gebroken en blind
In 't leven te keeren, als hulpeloos kind
Maar met in zich het gif van 't verleden,
En dat te dragen, tot 't levens eind,
Waar *met* hen het vrees'lijke weten verdwijnt,
Dat als waarschuwing stond voor het heden:
Het weten, dat strijd van mensch tegen mensch
Geen grootheid brengt die ieder zich wensch',
Maar ellende, door velen geleden;
Dat het bloed niet in druppels, maar stroomen gestort,
Geen zaad is, waar 't volk ooit gelukkig door wordt;
Dat die strijd *vergeefs* is gestreden.

Neen, de dooden, zij zullen het antwoord niet geven,
Mijn angstige roep gaat aan hén voorbij;
Ik had mij in snelle verwachting geheven,
Maar de bittere wanhoop zinkt weer in mij.
Toen, in volheid van angst, niet meer te dragen,
Heb 'k mij geworpen, voorover op d'aard
In wild gesnik; ik kòn niet meer klagen:
Ik had mijn droefheid te lang vergaard.
Mijn handen klemden krampachtig de heide
Mijn lichaam trilde in blind verweer,

Totdat mijn onmacht de tranen bevrijdde;
Toen lag ik in uitputting stil ter neer.
En ik voelde de aarde onder mij steunen
Als in groote smart; en ik wist, dat zij
Den grond verstond van mijn woordeloos kreunen:
‘Moeder Aarde, geef antwoord en hoor naar mij’.

DE AARDE
Kind, vraag mij niet; zijn niet uw smarten ook
De mijne? Heb ik niet als gij gevoeld
Het staal mijn lijf verscheuren; is niet opgewoeld
De vrede van mijn hart en als een rook
Mijn liefste hoop vervlogen? Uw geluk
Was ook mijn vreugd, en 'k heb mijn rijk bestaan
Geofferd aan den mensch, die in zijn waan
Van grootheid, buigend onder 't juk
Van eigen vindingen, de banden brak,
Die hem aan mij verbonden. Voor zijn heil
Had ik mijn schatten, al mijn gaven veil,
Want eens, dat wist ik, zal hij arm en zwak
Tot mij, zijn moeder keeren. Maar wel veel
Moeten wij beiden lijden, hij en ik,
Maar ik nog meer; en in dit oogenblik
Toen hij de krachten, die zijn erf'lijk deel,
Zijn grootheidswaarborg waren, op zich zelf
In waanzin moordend richtte, brak mijn kracht
En voor mijn liefde werd het donk're nacht,
Die zich in vlagen langs het wijd gewelf
Des hemels voortbewoog. Toen hoord' ik u,
Toen wist ik, dat der menschen droeve ziel
Lijdt als ik lijd; en in mijn diepte viel
De rust, die zich voor eeuwig aan mijn liefde huw'.
Het antwoord geef ik niet, waarom gij vraagt:

Berustend moet ik wachten op wat komt;
Wanneer het gruwlijk krijgsgerucht verstomt
Dan komt de vreê, waarin de waarheid daagt.'

Berusten? was dàt, wat mijn Aarde wilde?
Berusten? dat kùnnen wij menschen niet.
Waar de schok van de wanhoop ons hart doortrilde
Waar de pijl van de onrust ons wezen doorschiet,
Daar zoeken wij steeds, tot we eind'lijk vinden:
Een droom? een waan? een geloof? een wet?
Die ons opnieuw aan het Leven binden
Met sterker wil na een sterk verzet.
Maar als ik het antwoord ooit nog zal weten,
Niet hier, in de sfeer van ontbinding en dood,
Waar de hei, die mij vreemd is, is opgereten
En de druk der herinnering zwaarder dan lood.
Ik wil gaan naar de streek waar ik ben geboren,
Naar de bleeke golvende kust van mijn land;
Ik wil er de stem van de eeuwigheid hooren
In het ruischen der zee langs het Hollandsche strand.
O, zee, o mijn zee, gij kunt mij bevrijden,
Gij kent mij, zooals ik uw wezen doorgrond.
Gij blijft dezelfde door alle tijden
En slingert uw banen de wereld rond.

Over de uiterste duinrij gestegen
Zie 'k de oneindige, reinigende zee,
Haar koelende adem stort zich mij tegen,
Het duinhelm buigt in verrukking mee.
Maar luid is haar stem, tot een dreiging verheven
Die ze richt tot de menschheid in toornend verwijt:
Het schiet door mij heen als een koortsig beven,
Dat heelende wonden weer openrijt:

DE ZEE

Houd daar uw levens, mensch.
Een roofdier ben ik niet.
En zelfs een roofdier zou
Het aas hem toegeworpen
Niet aanvaarden,
Als gij van mij verlangt,
Doodt, als ge dooden wilt,
Met uw eigen machine's
Maar laat mijn oerkracht
Geen moordtuig zijn.
Ik walg van uw lijken
Die g'in mijn diepten
Verdwijnen doet, woordeloos,
Redeloos, tot ik z' u weergeef.
Berg z' in den schoot van
De zwoegende aarde,
Die g' onderworpen hebt
En aan uw willekeur
Gebonden houdt.
Beef voor mijn toorn dan,
Als niet uw eigen ziel
Edel genoeg is
Zichzelf te verachten
En u te wijzen
Wat ge moest zijn.

Oók de zee....De tijd is te hevig bewogen,
Het heelal trilt mee in den hijgenden kamp....
Een wereldbrand laait voor mijn starende oogen,
Of zie 'k een bedwelmende, bloedroode damp?
Blijf stil nu, mijn ziel. Blijf stil nu en luister:

De zee kent een ander, een machtiger lied;
Wanneer ge wacht tot het vallende duister
Als de glans van de maan op de golven vliet,
Versterft de kreet van oproerige dreiging
In de stijgende kracht van haar eeuwigen zang
Slechts hoorbaar voor wie in ootmoedige zwijging
De ziel van de zee met zijn liefde omvang'.
En ik hoor....Haar leven dringt in het mijne,
Mijn leven vloeit naar het hare heen,
De wereld zinkt weg met zijn strijd en pijnen,
Er is niets dan die stem en die stem alleen:

DE ZEE

Ik heb gedragen
Door d'eeuwen heen
Der menschheid klagen
En stil geween;

In mij zijn de tranen
Der menschen gevloeid
Al heeft met hun vanen
Mijn adem gestoeid.

Klonk niet hun lachen
Voort langs mijn boord,
Dat de hemel zag en
De aarde hoord'?

Ik heb uw streven
Erkend, o mensch.
'k Zie van uw leven
Wording en grens.

Bloei van geslachten
Zag ik vergaan,
Maar de gedachten
Bleven bestaan.

En die gedachten,
Ik draag ze voort
Naar nieuwe wachten
Van boord tot boord

Niets wordt geboren,
Dat niet vergaat,
Niets gaat verloren
Wat eens bestaat.

Boven de tijden
Stijgt mijn geluid,
Boven de tijden
Hef ik mij uit.

Nu is het stil. Hoe lang heb ik gezeten?
Was alles waarheid of een verre droom?
En heb ik niet altijd dien droom geweten,
Zoo klaar en zuiver als een smalle stroom?

Nóg wordt daarginds de volkerenstrijd gestreden,
Nóg lijdt mijn hart met 's werelds weedom mee,
Maar in mijn ziel is dat vizioen gestreden
Van eeuwigheid en eindelooze zee.
Nóg welt bij wijlen het waaróm naar boven
En in het heden ligt het antwoord niet,

Maar in een eeuwigheid kan ik gelooven,
Die alle tijden in hun went'ling ziet.
Ik wil nu gaan. Ik wil *mijn* deel vermooien
Van wat het Leven ons heeft toevertrouwd.
Laat mij niet sterven, vóór ik kan voltooien
Wat ik in droom als mijn deel heb beschouwd.

Jan Vos en het Amsterdamse Maecenaat
Door
J. Koopmans.

Toen Jan Vos te voren zo goed als onbekend, optrad met zijn ‘Aran en Titus’, was van dat ogenblik af zijn naam ineens en voor goed gevestigd.

Wat ons, die ver van die gebeurtenis afstaan, reeds in 't oog loopt, is het feit dat deze pennevrucht werd opgedragen aan Caspar van Baerle, immers niet de eerste de beste in die dagen. Wij beginnen er mee, om in de toeleg van de debuterende glazenmaker, van de naam van zulk een hoogstaand geleerde aan zijn eerste werk te verbinden, een bewijs van een buiten de perken gaande vrijmoedigheid en een al te duidelik zelfbesef te zien. Maar nader kennismakende met de ‘opdracht’, wordt deze indruk vrijwel geneutraliseerd door de voor onze ogen zichtbaar wordende handigheid, waarmee hij, bij al zijn buigende onderdanigheid, bij een mogelike mislukking van zijn litterair sukses, voor zijn eigen te redden pose een achterdeurtje openlaat. ‘Volmaakte geesten’, luidt de quintessence er van met een hoffelike toespeling op Zijn Hooggeleerde, ‘spiegelen zich gaarne aan het ‘onvolmaakte’ en ‘wanschapene’. Eén van deze twee mannen, en wel degene die dageliks de grondstof bewerkte, kon weten hoe waardevol het glas wordt, met geslepen te wezen. Doch voor de Professor pleit het niet, dat hij genoegen kon nemen met een dergelijk plat vlak. Want - waarvoor het te verhelen, -

de uitkomst rechtvaardigde de durf van de jongeling. Het stuk, dat reeds gespeeld was, verscheen in druk, en zou epoque maken, zelfs ver buiten de grenzen van zijn vaderstad. Voortaan zou het een gewild nummer worden op het repertoire der schouwburgen, ook op dat der reizende komedianten en dat der kermisvierende plattelands-rederijkers.

Ondertusschen was het Van Baerle, die de grote trom had geroerd. Aan Huyghens schreef hij een brief, die het grote nieuws buiten de Amsterdamse kringen propageerde. ‘Zo vaak als het gespeeld is’ kon hij niet nalaten, Huyghens de oren te laten tuiten, ‘kon het de toehoorders niet verzadigen. Zelf heb ik het, tegen mijn gewoonte, zevenmaal bijgewoond, terwijl ik in andere gevallen aan dergelijke stukken nooit meer dan éénmaal het oor leen. Hooft heeft het, op mijn aansporing gehoord, en stond versteld. Van der Burgh heeft het gehoord, en was als van den donder getroffen. Vondel heeft het gehoord, en achtte hem een wonderbaar vernuft....’[1)].

En wat Huyghens verder aan buitengewone praestaties moest aanhoren.

Gaan we na, waarin het geheim steekt van zulk een slagen, dan komen we in de allereerste plaats tot de erkenning, dat in een hoge mate tot dit sukses heeft bijgedragen de volslagen rijpheid van 't stuk. De glazenmaker was van een beperkte ontwikkeling, maar wat zijn vlugge kop geleerd had, had hij goed geleerd. Zijn merkwaardig geheugen en zijn snel combinatievermogen deden het overige. Zijn ontvankelik oor voor gelukkig gekozen en kort gestijlde aphorismen schreef hem het rhitme voor van zijn versregels; het drie maanden lang in 't hoofd gedragen[2)], in golvende cadans immer-levende scheppingswerk dwong tot hoe langer hoe scherper omlijning, tot een aan de grens gedreven abruptheid van dictie en een daaraan onderworpen snelheid van actie, tot een onafgebroken wenteling van daden-in-woorden op de maat der nimmer-stilstaande keren. Het stuk is een allersterkst en

1) De desbetreffende brief is, vertaald, opgenomen in de uitgaven van J. Vos' Dichtwerken, II Dl., door J. Lescaille.
2) Dichtwerken I, 510.

allergecondenseerdst brok rhitmies gedreven leven. Overal afgerond, is er tussen de naden geen speld te steken. Wie het weefsel loswikkelt en het op de keper zou willen beschouwen, zou meesmuilend willen mompelen van namaakwerk, en hier en daar kunnen wijzen op ‘geleende veren’. Doch de ‘namaak’ is ten volle verwerkt. Het op zichzelf, lang uitgesponnen, verheffingsloze lijn-beloop van wraak en weerwraak, is, door de wijde gewaden van het toneelmatig gebaar op voorbeeldeloze wijze omzwachteld. Wij kunnen begrijpen, dat deze auteur zich zelf moest aanwijzen om de requisieten te kiezen, de spelers te noemen, hun vóór te houden hun standen, hun gesten, hun emphase. Bij hem begint de plastiek der uitwendigheden, de werking der massa's, de heerschappij van 't geweldige. Niemand mag hier vragen naar de fijn-vazige psyche. In deze tiendubbele moord-historie is ze ver te zoeken. Zelfs het geringste van wat in het spel der ouden, het menschenleven tot een niet te ontwarren raadsel stelde, het Noodlotsidee, is hier niet te vinden. Evenmin als in zijn tragiese conceptie had het raison in zijn strekking. Wat het in zijn levensbestaan heeft gered, en wat het zijn grote toeloop bezorgde, was naast zijn techniese voldragenheid, zijn betrekkelike nieuwheid als toneelwerk. Het had een berekend elan in groots gedoe en in een met verplettering slaande ontzetting. Het rollende woord droeg de verbijsterende emphase, de snelle hand de beslissende dolk.

De gustibus etc. zal de lezer aanvoeren. En inderdaad, er is reden om onze bedenkingen te laten wegen tegen een smaak, die het oorbaar heeft gevonden, deze nieuwe verschijning in de hoogte te steken en zo lang hoog te houden. Natuurlik, trok hij de aandacht. Deze jongeling was de brede weg opgegaan buiten de voorgeschreven poort van het klassicistiese geleerdendom om. Vele anderen, Vondel vooraan, hadden, zodra ze hun literaire knobbel bewust waren geworden, zich de moeite getroost, om tot de Ouden te gaan, en lezende en vertalende, zich op de tast van de schoolse paden te verzekeren. Ze wisten niet beter, dan dat zij zich te houden hadden aan de denk- en schrijfvormen, die als ‘literatuur’ werden aangemerkt, en waarbuiten geen andere denkbaar werden geacht. Doch ziehier een jonge man, van de

straat, die zonder de doktrinaire voorbereiding, tot een welgeslaagd treurspel was gekomen. Het geniale sukses streelde de vaderlandse eigenliefde. Het gaf een precedent, en nieuwe mogelikheden waren niet uitgesloten. De Griekse meesters hadden voor hun voortreffelike kunst ook geen voorgangers gehad; waarom zouden in deze landen geen oorspronkelike geesten kunnen opstaan, en, zo mogelik nog, hun werken kunnen verheffen boven de aloude roem dier Heidenen. Van Baerle zelf, kon zijn ogen nauweliks geloven en galmt zijn verbazing uit[1]; Van der Burgh weet zich, hetzij uit zuiverder smaak, of uit voorzichtigheid, in zijn beprijzing in de neutrale zone te houden; maar zoveel te erger maakt het Vechtersen, die met zinspeling op de rol van Bacchus in de bekende klucht van Aristophanes, niet nalaten kan te stoffen:

Maer hadde Bacchus met een onpartijdig ooge,
Dit treurspel tegen d'oude eens ernstigh opgewogen,
Hij had *Jan Vos* vereert met een gewijde palm,
Om dat hij nu verstrekt der ouden wedergalm[2].

Wij zeggen niet te veel, wanneer wij beweren, dat enkelen

1) In zijn vers op het 'hooghdravend Treurspel' luidt het o.m.

Ik stae gelijk bedwelmt en overstolpt van geest,
De schouwburg wordt verzet, en schoeyt op hooger leest,
Rijst *Sophocles* weêr op? stampt *Aeschylus* weêr hier?
Of maeckt *Euripides* dit ongewoon getier?
Neen, 't is een Ambachtsman, een ongeletterd gast,
Die nu de gantsche rey van *Helicon* verrast,
Die noyt gezeten heeft aan Grieks of Roomsche dis.

2) Tekenend nog is:

Liefhebbers, wie ghy zijt, komt ziet, van wat vermogen
Een geest is, schoon hij niet in 't school opgetogen.
Een Glazenmaker, die niet dan zijn moeders taal
En kan, verdooft de glans bijnae van all te mael
De Dichters, Dies wij schier vrijmoedig mogen spreecken:
Wijkt Spanjen, Vrankrijk, wijkt zelf Romen, ja wijkt Greeken.
Ik weet niet, of er wel yet grooters ooit uyt kwam.
Schept moed, ô nieuwe hoop van 't magtig Amsterdam,

meenden aan een keerpunt, of althans aan een nieuw beginpunt te staan.

* * *

De ‘fraeye geesten’ waren voorgegaan. Een Patricies Maccenaat volgde.

Indien wij ons de moeite zouden willen geven, om de rij na te gaan der begunstigers, waarop de Poëten dier dagen zich konden beroemen, dan valt zeker wel ons oog inzonderheid op Joan Huydecoper de Oude[1]; dezelfde Raadsheer, aan wie Vondel z'n ‘Oedipus’ opdroeg (1660), nadat hij te voren met een bijschrift diens marmeren buste, door Quellinus gebeeldhouwd, zijn dichterlike eer had bewezen en zijn portret met een versje had bedacht[2]. Deze Joan Huydecoper was een zeer gezien Magistraatspersoon, geboren uit een geslacht, dat in en door de opstand naar voren gekomen was. Uit de rijmen van Jan Vos, zowel uit het versje op Quellinus' beeld als uit dat op het portret van zijn beschermer door Cornelis Janssens blijkt, wat trouwens ook Wagenaar meedeelt, dat deze Huydecoper als afgevaardigde van de stad Amsterdam zich van een even gelukkige als vererende zending aan het hof van Berlijn heeft gekweten[3], en dat hij, die even fier kon staan tegenover prinselijke tegenstanders als hoffelik zich neerbuigen voor vorstelike toegenegenheid, in de moeielike dagen van 1650 een der mannen is geweest, die op een krachtdadige verdediging van de Amstelstad tegen een mogelike aanval van het Stadhouderlik leger hebben aangedrongen[4]. Deze en nog andere verdiensten hebben bewerkt, dat deze ‘Raedt en Burgemeester’ een man van erkende reputatie en van een meer dan gewone invloed is geworden. Dat hij zich bemind heeft weten te maken is wel zeker: er wordt verhaald dat hij bij zijn thuiskomst van het Brandenburgse hof, half Amsterdam op het vernemen van zijn nadering uitliep, zodat het scheen - volgens

1) Hij was geboren in 1601, en overleed Oct. 1661.
2) Dichtw. I, 536, 582.
3) I, 215. II, 373.
4) Dichtwerken I, 188, 189. Verg. Vondel in de uitg. *Unger* (1654-1655). Zie nog I, 27, 286. II, 370, 373.

de woorden van Jan Vos - dat niet Huydecoper wederom Amsterdam, maar Amsterdam Huydecoper kwam opzoeken. Volledigheidshalve vermelden wij, dat ook zijn ‘Uitvaart’ door Jan Vos in een breedsprakig gedicht is bedacht[1].

Wat de vader aanging, raakte ook de zoon. De geschiedenis deelt mede, dat Joan Huydecöper Jr. geboren in 1625, gestudeerd heeft te Leiden, en eenmaal in zijn vaderstad teruggekeerd, er gehuwd is met Sophie Koeymans, en er van Schepen ‘Raed en Burgemeester’ is geworden. Tot deze zoon heeft Jan Vos, zo de gegevens ons niet bedriegen, nog wel zo na in betrekking gestaan als tot de vader.

Wij hebben recht te veronderstellen, dat de band waarschijnlijk reeds gelegd is in 't onderlik huis, althans in een betrekkelik nauwe kring, waarin beide toegang hadden. In 1641 - het jaar waarin de ‘Aran en Titus’ verscheen - was de zoon 16 jaar. Gegevens, welke ons licht zouden kunnen verschaffen, of de jonge Huydecoper destijds te Leiden vertoefde, en dáár ter stede kennis kreeg van Vos' plotseling oplaaiende roem, ontbreken ons. Maar wel bezitten we van de jonge dichter een brief gericht aan de nog jongere Leidse vriend, waarin voldoende de verhouding wordt getekend. De toon er van is die van een vader tot zijn zoon, van een Mentor tot zijn beschermeling. Van groot belang is de inhoud voor de kennis van Jan Vos' persoonlijkheid zelf.

Aan de jongere schreef de vijf jaar oudere:

Myn Heer,

Terwijl gij binnen Leiden, het Neederduitsche Atheenen, in den daageraadt van uw leeven, de gevaarelyke doolhooven van de slibberige jeugdt deurwandelt, zoo zet uw voeten onverwrikkelijk op het spoor van de deugdt, zoo zult gy ten lesten de steile trappen der achtbaarste kunsten en nutste wetenschappen, loffelyk beklimmen. Sluit uwe oogen voor alle ydelheidt. Men moet het behaagelyk om 't hinderlijk verstooten: een kleine genuchte, om

1) II, 368.

een groote ramp te mijden, verwerpen. Het aantrekkelyk heeft veeltijdt schaadelijk geweest: dat getuigen de onberispelijkste eeuwen. De dartele wellust, een binnenshuische beul, loont met pijnelijke gebreeken. De moedige rijkdom is bedriegelijk; d'aanminnige schoonheidt vergankelijk; de vruchtbaare jaaren snel; en d'aangename gezondtheidt onzeeker: want het hobbelende schip van ons leeven, tot zinkens toe overlaaden, en geen oogenblik voor 't gijben veiligh, wordt in de woeste zee van de werreldt, door d'ongebreidelde golven, en d'yslijke bulderende buien van 't gevaar, herwaarts en derwaarts gesmeeten. Elk een dagh dat wy 't leeven behouden, om dat wij niet machtigh zijn de stormen der doodt te ontworstelen, hebben wy op woeker. Dus begeef u niet te diep in zulk een gruwzaam een zee. Men is minder gevaar in de luwte van de strandt, daar man deur de gebrooke baaren kan roeien, onderworpen, dan met het zeil in het top te zetten, op genaade der weifelende winden, deur 't zwalpen der golven heen te bruizen. Men moet de groene moedigheit met een rijpe veurzichtigheidt mengen. Laat u niet door 't vleiende geluk op de troon der trotse hovaardigheidt zetten: want haar zetel is wankelbaar. Belg u niet zoo gy de toeleg van een die 't niet waardigh is, wel ziet gedijen. Het geluk maakt de quaade menschen, door overmaat van gaaven, sluimervalligh dronken, om hen op het onverzienste, met al haar rampen t'evens te overrompelen. Zet uw zinnen schrap, om met een taaje lijdtzaamheidt, in Themis kerk te slooven; op dat gy, of het de tydt vereiste, rijker van jaaren, uw leeven op het Raadthuis, gelijk uw Vaader en Grootvaader, met de doodt op de lippen, ten dienst der gemeente, moest uitslijten. Ik beken dat het spannen de boog bederft: maar het ontspannen het verstant. Hoe men de kruiden meer wrijft hoe dat ze krachtiger geur van zich geeven. Als het ijzer stilt leit wordt het van roest doorknaagt. Zyt in al uw handelingen veurzichtigh. Wacht u meer voor vleiende vrienden, dan bittere vyanden. De doornen schuilen onder de roozen. Schuw de menschen, die de boekstaaven van hun zinnen met een stilzwijgen in hun boezem drukken; opdat het intoomen van hun inborst, die u onkunbaar is, u niet tot ramp gedy. Bestier uw tong met de teugel van 't verstandt. De woorden hebben vleugelen, de wanden en weefsels ooren. Wreek u meer door vergee-

ten, schoon dat gij getergt wordt, dan met een deegen in klem van uwe vuist. Het gevecht is haatelyk; daarby onzeeker. Een wys man zal meer gedulden, dan straffen. De wraakzucht is een gruwelijk raadtsman. Weeg yders woorden met het naaluisterende teegenwicht van een scherp oordeel, in de schaal van uw gemoedt, etc.

Myn Heer, indien ik water in zee gegooteen, en hout in 't bosch gedraagen heb, zoo hebt gy uw vaader, den Heer van Maarseveen, etc. zoo veel stof, om over u te verblijden, gegeeven, als ik u om over my te vergrammen. Vergeef de openhartigheden van

Uw Eed. verplichtste vriend

Jan Vos[1)].

Men zou vragen kunnen stellen. De jonge Huydecoper kon hebben getwist en geduëlleerd, en de geruchten er van konden zijn doorgedrongen tot Amsterdam. Het studentenleven was ruw, en de jonge Maarseveen behoefde op de grote hoop geen uitzondering te maken. Misschien bestond er zelfs bij de oudere van de twee reden, om de waarschijnlikheid als een feit te beschouwen, en zonder op het gebeurde als zodanig in te gaan, er de voorkeur aan te geven, om van de hoogte, waarop de algemene waardering hem geplaatst had, zich met het apodikties gezag te bekleden, waarmee hij op zulk een toon en met zulke woorden invloed op de overtreder uitoefenen kon. Dat de brief steeds beschouwd is, meer de schrijver te eren dan de vermaande te schaden, schijnt volgens de rekening: in de, aan dezelfde Huydecoper opgedragen, bundel is hij liefderijk opgenomen. Ongetwijfeld heeft de gevierde jonge poëet ook verder met zijn gelukkige en ‘klassiek’ aangelegde brief goed garen gesponnen.

Overigens heeft in deze merkwaardige manifestatie de jonge Vos wél zichzelf gegeven.

Van hem bestaan in druk 160 bijschriften op afbeeldingen, bijna 200 soortgelijke op schilderijen, wapenen en emblemen; misschien even zoveel Graf- en Lijkdichten; op de tel af 768 puntdichten. Al deze verzen en strofen eindigen in een sententie; zo-

1) I, 663 vgg. Verg. II, 241.

wel hier, als elders in de vertonings-spelen steeds het goedkope slot op telkens gelijksoortige en elkaar schier altijd evenwaardige, banaal geworden lofspraken. Als de heeren geportretteerden voor zich zelve hebben mogen denken de kosten van het uitschilderen waard te zijn geweest, dan zijn ze bij Jan Vos ook de moeite van het ‘bezingen’ waard; en zo ze het in dezen zo ver hebben gebracht, dat zij geteeld zijn door Mars en Minerva, dan mogen hun echtgenoten aan niemand minder haar bestaan te danken hebben dan aan Apollo en Venus. Feitelik is hiermee de climax nog niet bereikt. Eerst nog moeten de Muzen en Gratieën eerbiedig terugwijken voor dit lichamelik en geestelik zo begaafde 17d'eeuwse geslacht. Meer dan bij ieder ander van onze dichters uit dit tijdperk, meer dan bij Vondel, is bij deze niet-klassiek gevormde ruiten-zettende en wijn-roeiende burgerman, de Antieke wereld in haar meest onverdeelde starheid, de onmisbare galerij geworden, aan welker beelden, al de regenten met hun vrouwen en dochters inkluis, spiegelend, hun waarde ontlenen. Vandaar het niet-onmiddelike, het onwezenlike, het geblankette van deze soort kunst. Wat men hoort en wat men ziet, is afgeluisterd en afgekeken, aangeleerd of ingeleend. Heel het beeldwerk dat deze Zondagspoëet ons vertoont, is gepand ergens uit een vergeten magazijn, in een omvangrijke verhuiswagen geladen, en ten gerieve van de tijdelike bezitter, elders in een voorhal uitgestald. De nieuwe bezitter heeft met grote kennis van zijn veelzijdige bruikbaarheid, en, met telkens gewijzigde kombinaties, er allerlei spelletjes mee weten uit te vinden; heeft, bij 't ruchtbaar worden van zijn virtuositeit, zelfs op bestelling van Stad of Land, met behendige toevoeging van alle denkbare ‘sinnekens’, er opzienwekkende ‘groepen’ van weten te maken, en ze zelfs, ten aanschouwe van vorsten en vorstinnen, als te verwerkeliken levens-complexen, in poppen-ensembles vertoond. Wat meer gebeurd is in de geschiedenis der kunsten, gebeurde ook hier. Het willekeurig verstarren van de levende fluïde ener oude Kosmologie tot illustratief gedoe werd een sport in dekoratief. De verzen daalden tot uitlegwerk en verschaften berijmde notities. Poëzie was ver te zoeken; de strofen rammelden van holheid; en de stokken die de slappe regels recht moeten houden, zijn schenkels van dode skeletten.

Niet onmogelik is het, dat de jonge dichter Vos op aanbeveling van het tweemanschap van Baerle-Huyghens, na zijn eerste optreden, de eervolle kringen is binnengeleid. Altans mag het reeds veel worden genoemd, dat Hooft zich zijner aantrok en hem menigmaal op 't Muiderslot ontving. In '44 (hij is er waarschijnlik de jongste der broeders) maakt hij er een versje[1] 'Aan Juffrouw Tesselschade Visschers, etc.' met deze opwekking: 'Op beroemde Tesselschade....Stier uw stem naar 't puik der Ridderen, Daar men door de busgranaade, 't Oversterke Sas ziet siddren'; zij moet n.l. Huyghens - want die is het hier aan wie de uitnodiging gericht moet worden, - toezingen, 'dat wij zijn gezeten Aan den disch der poëzye: Daar het Hooft der hooftpoëeten Ons met zulke lekkernye D'ooren staadigh komt onthaalen'. Hopende dat hiermee bereikt zal worden, hoe Huyghens indachtig wordt dat ''t Oorlog moet bij poozen rusten. 't Zwaardt laat zich bijwijl ontbinden'; en dat 's Prinsen schrijver, nu Roemers dochter is aangewezen om hem op te roepen aan 't 'oorbanket', zich haasten zal naar 't 'Hoogehuis'. 'Zing', herhaalt hij, 'doorluchte Tesselschade, Bind zijn ooren aan de koorden, Aan de keetens en de zeilen Van uw goude Godewoorden, Maatgezangen zijn gareelen'....Hij veroorlooft zich komplimenteus te wezen: Huyghens is 48 jaar, en weduwnaar, Tesseltje weduwe, en - 't mocht hem bekend zijn of niet, - zij werd door Huyghens aangezocht tot zijn twede levensgezellin. De kiesheid in deze moeielike zaak had hij over het hoofd kunnen zien, en een verzuim hierin had hem in de omgeving van de fijnvoelende Drost kunnen schaden, doch hij is zo wijs en gelukkig om het vers, boven elke toeleg of uitleg, binnen de grenzen te houden van het daar gebruikelike geestig-hoffelik litterair verkeer. Zulk een welgelukt slagen maakte ook in deze nieuwe omgeving een twede proefstuk overbodig. Zo hij het reeds tans niet bezat, dan kreeg hij van nu af het recht van acces.

Trouwens, van dit verlof bezat hij het schriftelik bewijs, en de manier, waarop hij de uitnodiging, met warmte en met 'Witz' had aanvaard, moest de Drost evenzeer hebben aange-

1) I, 213.

staan. In verband met een van Vos' puntdichten laat het zich als waarschijnlik aannemen, dat de vraag uit Muiden om nadere kennismaking kort na 't verschijnen van het vermaarde treurspel tot hem is gekomen. De beroemd geworden jongeling verschijnt er verscheidene malen, en wordt er eigen. Menig gedichtje wordt gemaakt naar aanleiding van indrukken, opgedaan bij een persoonlik bezoek. Ze hebben het gehalte van ex-tempore's. De hoffelikheid is dikwels de enige inspiratie. Als hij er vijf jaar de toon heeft gehoord, en heeft opgemerkt dat de galanterie er nooit zwijgt met de Tesseltjes, de Duartes en de meer daar vertoevende muzikale krachten met even vleiende als gekunstelde verzen te verheerliken, waagt hij het zich tot de gastvrouw van het Muiderslot zelve te richten, en 't is bij een persoonlik bezoek of verblijf ten harent, - Hooft is intussen 65 jaar, en door zijn jicht vrij kwaalachtig geworden, - dat hij met onverminderde courtoysie op de voor Mevrouw Hellemans zo vleiende lichamelike en geestelike voorrechten, die zij op ruim 50-jarige leeftijd nog weet te doen schitteren, haar de volgende verzen biedt[1]:

Aan Mevrouw Leonora Hellemans Hooft, Drostin van Muide, etc.

Leonora, rijk van straalen!
Wat verschuilt'er in uw keel?
Nestelen 'er nachtegaalen?
't Klinkt er als Apolloos veel:
Of is uwe mondt vol Englen,
Die uw liefelijke taal
Met iet goddelijks deurmenglen?
Ja vol Englen is 't koraal
Van uw zuivre mondt en gorgel;
D'eene zingt 'er tot vermaak
Aller ooren, onder 't orgel
Van uw minnelijke spraak;
D'ander, dit is zeeker, dekt 'er
Eene disch met goode kost;
Zulk een schenkt 'er niet dan nekter
Voor de lippen van den Drost:
Dien hij uit de malsche schaalen,

1) I, 296.

Daar zijn ziel bij d'uw deur voer,
Van roobijnen en koraalen,
Ingeleit met paarlemoêr
Met eerbiedigheidt komt leppen.
Laat hij op zijn Helikon
Vrij vermaak in dichten scheppen,
Gij zijt hem een hengstebron
Vol van loffelijke driften
Dat getuigt zijn fenixschacht.
Schrandre kent men aan hun schriften
Wijsheidt heeft een dubbele kracht.
Dichtkunst overleeft de jaaren.
Straf mij zoo ik hier verviel;
Neen: gij kunt geen wreedheidt baaren:
Want uw wonden doen mijn ziel
Deur het oor ten hemel vaeren.

Opt Huis te Muiden, 1646.

In 't volgend jaar den 21 Mei lei de Drost zijn werkzaam hoofd voorgoed neer. Maar toen ook had zijn jonge beschermeling zijn beste verzen geschreven.

Vos kende van de Historieboeken, die Hooft sedert 1628 begonnen was, de twintig verschenene. Hij had de overledene werkzaam gezien aan het laatste; hij kende de inhoud, inzonderheid was hij op de hoogte van de dubbelhartige rol, die Leycester tegenover de Staten had gespeeld; hij meende dan ook de zoon aan te moeten sporen, tot een bespoedigde uitgaaf van het zo beroemd geworden werk: ‘Elck roept om 't goude boek vol diamante-spreuken. - Vertoon die Staatebaak, op dat er alle Raân Der Vryheên het gevaar der Vorsten door ontvaaren’[1].

Het ganse, ofschoon wel wat breedsprakig en sterk met sententiën gekeurde gedicht, dat ook in andere opzichten een overgangsfaze verraadt, geeft aan het boek van Hooft zijn rechte waarde, en men zou het lofdicht, dat ons geen slechten dunk van Jan Vos' belezenheid ten aanzien van dit standaardwerk vertoont, met enig recht een bredere omschrijving kunnen noemen van een waardering, welke Brandt in zijn klassieke beknoptheid

1) II, 520.

heeft uitgedrukt met de woorden, dat het is ‘een school van staat; een leidstar van regeeringe: een kompas van beleidt; een wegwijzer ter oorlogskunde; een leermeester van grootmoedigheid, bescheidenheid en gemaatightheit; een opwekking tot liefde des vaderlandts en der vryheit’.

De piëteit voor de door hun vereerde meester blijft. In een lijkdicht op Mevrouw Hooft (1661) vereert hij de moeder in de zoon, de zoon in diens ouders[1]. Nochtans beschaamt in dit vers de uitslag de poging. De veertien jaren, die verliepen na de dood van het grote Voorbeeld, zijn de jonge man, die uit de verte volgde, niet gunstig geweest. Zo zijn ongeoefende kunst op zichzelf al niet haar toevlucht nam tot vormen met geborgde inhoud, dan toch was in elk geval de warmte van het verlevendigd gevoel niet werkdadig genoeg om het omhulsel der fraze te verbreken en eigen groen en bloemen uit te drijven. Er waren trouwens zo véél gezichten te onthouden. Nog in 1649 had hij, bij een bezoek aan het Muider torentje, de hulde aan de roemrijk verscheidene weten te verbinden aan een beleefde attentie aan het adres van diens opvolger, en herinnert hij zich met hoge waardering hoe: ‘De Groote Henrik quam uit deeze kleene Tooren - Veel leevender van geest, dan uit zijn moeders schoot: - Daar wierd hij voor een poos, hier voor altijd gebooren....’;[2] Doch als Bikker, na enige jaren, als Baljuw wordt opgevolgd door Nicolaas van Vlooswijk[3], dan zijn in dit tijdsverloop de onverzorgde snaren van Jan Vos zijn lier zo gewillig geworden, dat de juichtoon, waarmee de lof op de nieuwe waardigheidsbekleder de treurtoon op het afsterven van Bicker verstommen moet, te denken geeft over de gemakkelikheid, waarmee hij zijn gaven van toneel- en dichttechniek op een mildvloeiende wijze beschikbaar heeft gesteld ter viering van Bickers feestelike intrede op 't Hooge Huis[4], na een verlies, dat hem, die wist wat hij persoonlik, en wat de vaderlandse Parnassus in Hooft hadden moeten missen, weemoediger of altans bescheidener had moeten

1) II 367.
2) Puntd. 635.
3) II, 197. In 1666.
4) I, 587. In 1649.

stemmen. Doch 't viel hem hoe langer hoe gemakkeliker, in dergelijke vertoningen zijn beter ik achterbaks te houden, en de ‘sinnekens’ en de ‘stroomnimfen’ voor den dag te roepen, de ‘Wijsheid’ aan te sporen om de Heeren Van Engelenburg en Van Vlooswijck tot zachtmoedigheid jegens hun onderhorigen en tot een volledige toewijding in hun officie te vermanen, de ‘Vechtstroom’ op te wekken, om de Gooise steden en dorpen bijeen te roepen, ten einde ze in te scherpen, dat de nieuwe Drost de dwang zal breidelen, het onrecht straffen en de vrijheid dienen, tot groei en bloei van landen en steden. Zulk een blijheid zal deze hoop dan ook geven, dat de voorganger, die minstens even loffelik moet zijn geweest, schier nooit heeft bestaan. In elk geval

> Op 't zingen van de Vecht wierdt Bikkers doodt vergeten.
> Het droevig aangezicht verkreeg een blijde schijn.
> Die eerst van traanen droop wordt nu weer nat van wijn.
> Elk haakt om Vlooswijks zoon op 't heerlijkst in te wijden.
> Een Drost van hoop belooft de burgers goude tijden.
> En sij gehoorzaamheidt, dit is een dubble bandt:
> Eendrachtigheidt in Staat behoudt een vaste stant.

* * *

Heer Geeraardt, die in Mei 1649 als de nieuwe functionaris in de wijzing stapte, was de zoon van Andries Bikker en de oomzegger van Cornelis Bikker, heer van Zwieten, welke beide regenten eveneens door de pen van Vondel zijn vereeuwigd, aangezien zij, in het jaar van de bekende aanslag, de edelmoedigheid betoonden, zich in het belang van de staat, uit de regering van Amsterdam terug te trekken. Een andere telg der Bikkers was gehuwd met Pieter Hooft de Graaf. Op de stambomen van beide geslachten schreef Vos zijn lofdichten, die als zoveel andere banale beprijzingen niet gingen boven het niveau van tot zeer algemene sententiën aangepunte frazenconglomeraties. De jonge Pieter was indertijd, met de jonge Huydecoper, attaché geweest bij het gezantschap van Huydecoper Sr. naar het Brandenburgse. Ziedaar één geval, dat men elkander hielp aan de nette of eervolle baantjes, en men elkander zijn zoons en dochters ten huwelik gaf. De reeds genoemde namen, met die van de Sixen, de Tul-

pen, De Witsens, de Van de Pols, de Baaks, de Burgs, de Hinloopens, de Vlooswijks, de Van Hoorns, de Banninghs, de Spiegels, om slecht de meest bekende te noemen, zijn evengoed de schalmen in Jan Vos' Gelegenheids- en verdere gedichten, als zij de knooppunten zijn in het stevig gevlochten netwerk der patriciese familiebelangen. Over al de verzen valt de weerschijn van de valse glans van 't 17d'eeuws nepotisme. Die schijn heeft, en met enig recht, de beoefenaars van onze literatuur in Vos een familiepoëet doen kennen. Doch altijd blijft nog de vraag over, of zij bij het bepalen van de onderlinge verhouding tussen de heren Regenten en onze huispoeët niet al te zeer in het schemerdonker hebben getast. Niet gemakkelik toch laat zich uit de onderlinge vergelijking dier gelegenheidsverzen naar hun aard en hun bestemming de betrekking kennen. Zij zou wanneer wij uitsluitend het Maecenaat tot de hoge-artistieke sfeer van Augustus' eeuw of die van het Florentijnse hof willen beperken, slechts binnen de muren van 't Muiderslot tot op illustre voorbeelden te herleiden zijn; wat wij hier te Amsterdam voor ons zien, dwingt tot bescheidener eisen, om het wederzijdse standpunt van het Amsterdams patriciaat en de weelderig bloeiende dichtervegetatie met hedendaagse oogen te benaderen. De mannen-vaders van de in aanzien gestegen burgerfamilieën vermeiden zich er in, hun hebben en houden aan schilderijen, beeldhouwwerken en preciosa - en 't mercantiële oog sloot eigen verwanten niet uit, - te beschouwen als voorwerpen van waarde, die, in een omlijsting van zeer gewaardeerde getuigenissen het nog zoveel beter konden doen, en om die reden er behagen in begonnen te scheppen, wissels te trekken op de talenten van naammakende dichters en schilders, om op die wijze het door hen gevierde in waardering te laten rijzen, waarbij de ‘verering’ door de kunst, op de meest kiese wijze vergolden kon worden met een ‘uitnodiging’ als tafelgast, of - zo de voelhorens elkander in een andere richting ontmoetten, - met honneurs in enveloppe of wel in natura. Van de ene zijde, en uit het uitsluitend materiële oogpunt beschouwd, zou men kunnen zeggen, dat hier werkgevers loonwerk lieten verrichten. Ook valt het niet te ontkennen, dat veelheid van de gevallen zoveel te meer de schijn met zich voert. De familieportretten aan de wanden, de allegorieën en het schilder- en snijwerk aan de plafonds

en op de beschotten; de kinderen, de neven en nichten; de buitenplaatsen, de plantsoenen en vijvers; ze worden de wandelende, hangende of rustende bladeren van een devoot bewaard familiealbum. De dochter trouwt: het regent verzen. Een zuigeling sterft: een rijmpje. Een nieuwe Apollo versiert de wand: een lofdicht. Op de buitenplaats heeft de gast een grot gezien: een ecloge. Daarbij wordt onder al dit dichten een neiging tegemoetgekomen en een bedenkelike methode gevolgd. Bij Vos b.v. - en er zouden heel wat gevierde namen zijn te noemen, - wordt zelden of nooit de kunst of de kunstenaar geprezen, maar steeds de bezitter. Dat in de zalen dier herenhuizen een rij van familieportretten en schilderijen prijkt, dat is niet het uitvloeisel geweest van een initiatief, niet de kunstdrift van een scheppende hand; dat is nooit meer of minder dan de eis van een onbetwistbaar geboorte-recht, het vertoon van een gerechtvaardigde familietrots, een getuigenis van de rechtschapenheid en de wijsheid van de regerende ‘Vaderen’. Zo ze Burgemeesters, Schepenen, Raden, Commissarissen en Weesmeesters geweest zijn, dan had dit niet kunnen zijn zonder door hun onderhebbenden, beschermden en bedeelden te zijn aangezien als meelijdend, weldadig en Godvrezend; zo ze officieren zijn geweest bij de burgerwachten en Bewindhebbers van de Compagnie, konden ze dit onmogelik zijn zonder zich de steunpilaren te voelen van Staat en Stad, en zuilen van de Beurs; zo ze zich lieten schilderen en bedichten, moesten ze wel voorstanders zijn van wetenschap en kunst. Nu waren daaronder zeer zeker buitengewone mannen, met een helder doorzicht in 't regeren van mensen en steden, en met een buitengewone kennis ten opzichte van personen en zaken bedeeld; een slag van mannen, waarop de talenten zich 't eerste kunnen beroepen, wanneer zij, met de kans om verhoord te worden, een plaats wensen te vragen in een kring waarin beide partijen zich thuis gevoelen, zonder dat enerzijds het nodig blijkt zich er te handhaven met het bespelen van de monotone luit der verheerliking. Ook destijds waren er op allerlei gebied knappe en veelzijdige koppen; en ieder kon, bij een veel meer dan tans gebruikelik autodidaktiese opwerking, weten wat er te koop was om te worden wat een ander geworden was; welk besef, bij 't verhogen van de onderlinge waardering, een

broederlik omgaan op een zelfde beschavings- of omgangspeil pleegt te vergemakkeliken. Maar niet dit is het, wat wij lezen uit de dichtbundels, die Jan Vos ons heeft nagelaten, om van Vondel en zoveel andere gelegenheidsdichters niet te spreken. Wij voelen als de meest onmiddellike indruk een afstand tussen de zangers en de bezongenen, en herinneren ons als eerste oorzaak het autokraties karakter van het door de patriciërs te handhaven regerings-regime, en aan hun mild en breed-vorstelik vertoon van hun rijkdom aan middelen en goederen, wat als vanzelf de niet-gezaghebbende of de niet-bemiddelde tot bescheidenheid stemde. Doch hierdoor is niet alleen de verhouding tussen het Maecenaat en de scheppende kunstwereld dier dagen bepaald. De verhouding van loonverstrekker en loontrekker be rustte niet enkel op de stand van de balans, die de meerderheid van de heer tegenover de minderheid van de knecht pleegt aan te geven. Wij vergeten licht, dat de ‘kunst’ in de boven aangeduide verhouding slechts een geleende kunst was. Zij zelf was onafhankelik in de brede stroom van de schoonheidskultus, ook al was deze de enig geoorloofde en traditionele: het treurspel was onafhankelik; de vaderlandse lyriek en het epos evenzo. Doch de dragers van de poëzie hadden zich geleend tot haar illustratieve en dekoratieve diensten; schilders en dichters, graveurs en steenhouwers waren gewoon geworden zich onbeschroomd te wijden aan blad- en wandversiering, aan zaal- en tuindekoratief. Zij wisten goed wat ze deden: met de brede el maten ze de rijkdommen en voortreffelikheden der weids doende burgervaderen, streken de wijde bladen vlak van hun uitgebreide familierelaties, en ontrolden in hun volle lengte hun verreikende geboorteregisters. Want zij wisten ook, en verstonden het zo goed als de anderen, dat zij mede, bij 't luide prijzen van de *nobiles urbis*, met hen en door hen, met hun dichtermannen en hun kunstprestaties, als een dekoratief element zouden overgeleverd worden aan het regerend nakomelingschap. Zij werkten voor hun eigen onsterfelikheid door te werken voor een onsterfelik geslacht. Men hing een eigen Krans in een eeuwige tempel der Kunst! Wat kon voor jongeren, die twijfelden hun roem op een andere wijze te vestigen, verleideliker zijn? Jan Vos gaat geheel in zijn huisdekoratief op. Wonderlik beloop! De ‘Aran en Titus’ had hem, steunende

op zijn eigen begaafdheid, in de kunstwereld tot een onafhankelike figuur, tot een phenomeen gemaakt; wat hij bleef ‘praesteren’ in 't geregeld ‘bepunten’ van zijn ‘beschermers’, zou hem, zonder de eenmaal genomen vlucht, in de vergetelheid hebben gelaten. Beide partijen meenden er winst mee te behalen. Doch 't voordeel was het meest onmiddellik aan den kant van 't patriciaat. Zij, de machthebbenden, hechtten zich als klitten aan de vroegbegaafde, om met zijn naam, beurtelings, een palm te meer te steken in de krans van hun eigen onsterfelikheid.

* * *

Wat Jan Vos met zijn plotseling opbloeiend kunstleven heeft bereikt, is wel dit geweest, dat hij de grote Regisseur van het Amsterdamse toneel is geworden. Hij was als uit het duister te voorschijn gekomen. Zijn vader en genan schijnt muzikaal te zijn geweest, en even braaf als zijn moeder Aaltje Opmeer[1]. Een zuster Anna, die het een aan het andere mocht paren, is hem tijdens zijn leven ontvallen; evenzo een zoontje Jan, dat slechts weinige dagen geleefd heeft, alsmede zijn vrouw, Grietje of Margrietje Gerrits. Van een twede huwelik heeft hij, - altans voorlopig - niet willen weten; aan Vondel, die scheen gehoord te hebben van nieuwe trouwplannen voegt hij rijmend toe:

Ik zoek mijn eenigh kindt geen stiefmoêr op te dringen;
Ik weet van Junoos wrok: want Herkles groot van moedt,
Kon twaalef monsters, maar geen enkle stiefmoêr dwingen.
Een booze stiefmoêr mint niet dan haar eigen bloedt.
Mijn zucht tot kindt en kunst gedoogt geen twist om 't streelen.
Het tweede huwlijk baart vervloekte huiskrakkeelen.

Een dochtertje, Maria Vos, bleef hem over, dat zich gezien of bemind heeft weten te maken; ergens in zijn Puntdichten gewaagt hij van een neef Kornelis Dirksen Wittenoom, die psalmen berijmt, en aan wie hij een verjaarversje, - bestemd voor diens nicht Alida, - alsmede een soort komplimentje opdraagt, Onder de geletterden bevinden zich kennissen, met wie hij, prat-

1) Zie over deze en andere levensbizonderheden, het met uiterste zorg bewerkte Proefschrift van Dr. J.A. Worp. *Fan Vos*, Gron. 1879.

gaande op belangstelling hunnerzijds, en zelf belangstelling toonende, korrespondeert. Westerbaan bedenkt hij met een versje, als deze hem met een exemplaar van zijn gedichten vereert; hetzelfde doet hij Jan de Brune de Jonge, wanneer hij met de ‘Wetsteen der Vernuften’ begiftigd wordt, en de beleefdheid herhaalt zich bij de toezending van diens ‘Jok en Ernst’. Evenzeer bewijst hij zijn aandacht aan de grootheden van een mindere rang: Kornelia van de Veer, bedankt hij na 't ontvangen van haar dichtgaven, op een hoffelike wijze; hij maakt een vers op Lambrecht van de Bos' Spel van de Witte en Roode Roos, een dito op Jeremias de Decker's gedichten, een drie-regelig rijmpje op Huyghens Oogentroost, een zelfde op de vertaling van Glazemaker van Cardanus' Lof van Nero; elders krijgt Quellinus een beurt, elders weer Daniël de Lange, de bekende schoonschrijver. Trouwens de Punt- en Steekdichten handelen over alles en nog wat. Slempers, losbollen, echtbrekers en woekeraars daargelaten, volgen in de overblijvende epigrammen de ‘punten’ elkaar in een opmerkelike bontheid op, en het Amsterdamse openbare leven is hier in zijn volle verscheidenheid rakelings langs gegaan. Schippers, barbiers, bakkers, wat de bedrijven betreft; snorkers, pronkers, langvingerigen en kwaadsprekers, wat hun minder goede hoedanigheden aangaat; kreupelrijmers, kladschilders, schijndokters, wanneer het allooi van hun kunstprestaties beneden de norm daalt; al deze onderwerpen, vermengd met onschuldige, veelal min of meer gezochte kwinkslagen, 't zij jeu de mot of jeu d'esprit, enkele malen stekelig, - op personen, namen, betrekkingen, uitlatingen, beweringen, omstandigheden van tijd en plaats, zouden een nadere encadrering, indien dit beproefd mocht worden, uiterst moeielik maken. Als een totaalindruk geven ze een levendig levensbeeld; dichterlike waarde hebben ze niet, wel waarde voor de kennis van de eigenaardige ‘Geest’ van die tijd. Naast de bekende, en veel meer nog bij verder op te diepen gegevens, zouden al deze kleine trekjes, die een stuk persoonlik cachet blijken te dragen, opgehelderd, en ophelderende, een niet te onderschatten bijdrage kunnen vormen voor de juiste kennis van die eeuw.

Binnen de grenzen der verhouding, waarin wij onze lofdichter

tot zijn patriciese omgeving denken, wensen wij te minder aan een mogelik opkomend denkbeeld van ‘serviliteit’ voet te geven, omdat onder het samenzijn aan de gastvrije dis, bij al de courtoisie, waarin men zich toastende of kniedichtjes schrijvende, uitsloofde, het gevoel van vrijheid en gelijkheid, die als vanzelf het gezamenlik smaken van hetzelfde tafelgenot meebrengt, in hoge mate gedragen en verhoogd wordt door het destijds zeer gebruikelike ‘vernuftsspel’, waarbij het sukses aan de zijde is van de onbevangene en de snelle van geest. Jan Vos brengt ons door dit soort van ‘woordspel’ onbewust naar hetzelfde terrein, waar Huygens zijn ‘geest’-triomfen viert. Jan Vos was een gezochte tafelgenoot. Hij weet hoe ver hij gaan kan. Hoffelik is hij tegenover Maria Kuisten, de gemalin van Jan de la Fontaine, die, met rijmen, ook voor ‘zijn oor’ heeft geschaft, en die hij op zijn beurt ‘tot kitteling der ooren’ naderen wil ‘met een gelijken moet’; hoffelik ook, en fijn, is hij, in 't prijzen van haar gerechten, tegenover Anna van Vlooswijk, geb. van Hoorn (Vondels machtige beschermster). Doch tegenover een Huydecoper beweegt hij zich te vrijer door ‘spel’. Hem kan hij, wanneer deze hem uitnodigt met hem op de patrijzenjacht te gaan, antwoorden, - zonder dat hij zichzelf of een ander laat voelen, dat het jachtvermaak de kring van zijn genoegens te buiten gaat, - dat zijn uitspanning zich houdt aan de beweging van dichterlijke voeten. 't Is ook met Huydecoper dat hij zich het gemakkelikst schijnt te bewegen. Blijkbaar is dit een tiepe geweest van grootscheeps leven en van gemakkelike omgang. Iedere stad van betekenis kent er zo, en koestert er zo. Deze werd door de grote menigte op de handen gedragen. En de beleefdheidsbewijzen kwamen ook van een hogere kant. De Brandenburgse reis had te Berlijn aangename herinneringen achtergelaten. Aan attenties van de zijde van 't Keurvorstelik hof had het sedert dien niet ontbroken. Trouwens, het grote aantal dames in de Amsterdamse burgemeestersfamilie stelde een ruime débouché open voor de Keurvorstelike en voor andere, evenzeer eervolle gunstbewijzen. Nu de Hohenzollerns, bij gelegenheid van het huwelik van de vorst van Anhalt met Frederik Hendriks jongste dochter, naar Amsterdam worden uitgenodigd en met de jonggehuwden bij Huydecoper gaan tafelen, kan hij de wijn laten rondgaan in de

kunstìg gedraaide ivoren kom, waarmee de grote Brandenburger hem tijdens zijn verblijf te Berlijn heeft vereerd; Geertruida heeft van haar Keurvorstelike Doorluchtigheid een kistje van amber ten geschenke ontvangen, terwijl de princes van Anhalt haar door middel van een Moor een zilveren lamp ter hand liet stellen. Een andere Excellentie, de graaf van Schwerin, had Constance, met een spinnewiel van barnsteen bedacht. Zoveel eer, meenden zij met Jan Vos, mocht niet onbezongen blijven. Trouwens, de dames hadden zich het recht op meer dan één beurt veroverd; Leonora, Geertruid en Constance hadden Vos met banket vereerd; aan Elisabeth wordt een versje op de tuingrot van Goudestein - het buiten der Huydecopers te Maarseveen - opgedragen, en aan de jonge dame zelf een veer op de hoed gestoken van wege haar voorliefde tot bladeren; Geertruide - zo even genoemd, - en ook in een bruilofsdicht ter gelegenheid van haar huwelik met David d'Ablain bedacht, heeft een rijmpje op de tuinbron, aan haar adres, aangehoord, evenzeer als Jacoba, in 1665 ingeluid met een bruiloftsdicht op haar en Willem Bartelotti van den Heuvel, zich een versje op haar wandeling naar de fontein achter haar vaders woning heeft laten welgevallen, terwijl meer dan één puntdicht dezelfde Geertruid, - die nog al in de geest schijnt te zijn gevallen, - haar komplimentjes toewuift over haar ogen, en niet minder haar lof uitgemeten wordt in een bijschrift op haar portret. Maria, getrouwd met Jakob Fransz. Hinlopen, - van beide heeft Vos de afbeeldingen, door Van der Helst genomen, bezongen, - stierf betrekkelik jong; aan haar en haar tevoren overleden dochtertje heeft hij grafdichten gewijd; zo ook aan de veel bezongen Leonora, gehuwd met de meer bekende Jan Jakobsz. Hinlopen, ten tijde van zijn ondertrouw zelf Commissaris der ‘Huwelijksche Zaken’, aan welke Leonora eveneens nog al gelegenheidsgedichten, - zoals op haar paardrijden, op ‘De Diergaarde van Goudestein’, en de bijschriften op de schilderijen door Van Loon werden gewijd. Zij ook stierf nog tijdens Vos' leven. Bij haar huwelik hadden de wederzijdse families de familiepoëet ‘Vertoningen’ laten maken, en op die wijze de improvisator van de officiële ‘Blyde Incomsten’ en ‘Spelen van Sinne’ - hoe langer hoe meer vervormd tot hooggezwollen nationaal-allegoriese beedspraak - omge-

schapen in hun tijdelike huis-regisseur. Tevens scheen hij onmisbaar voor de Schouwburg-regie te zijn gebleken. Of al die zaken, - want het hoge woord moet er uit, - hebben moeten dienen om zijn schoorsteen rokend te houden? Dezelfde Hinlopen, die waarschijnlik heeft gemeend dat de auteur van ‘Aran en Titus’ meer van zich kon doen verwachten - een mening, die ongetwijfeld ook anderen hebben gedeeld, - schijnt hem eens te hebben gevraagd, waar het overige mocht blijven. Het antwoord bleef bewaard. Het bewijst, hoe Jan Vos het niet noodig heeft gevonden er doekjes om te winden, dat eerst het ‘glazen dichten’ hem op den duur in staat kon stellen om ‘verzen te dichten’, en dat iemand als hij, - zo leest men uit de onuitgedrukte gedachte, - met bestelwerk in alle opzichten beter gediend was, dan met voor zich zelve wissels te trekken op zijn eigen dichterroem. Veel minder dan over de tegenwoordige, baat het ons te redetwisten over de toenmalige eisen tot een ‘menswaardig bestaan’; en bovendien kon Vos het nodig vinden, ook voor de toekomst van zijn dochter te zorgen. In elk geval bewijst de openhartige verklaring, dat het Amsterdamse Maecenaat zich op een zekere methodiese begrenzing verstond. Trouwens een andere opvatting laat zich niet rijmen met een door ons als 't meest waarschijnlik geachte verhouding, waarbij wij aan beide kanten een halfbewuste toeleg te zien, elkander als een reklame-middel uit te buiten. Men houdt, in anderen, zich zelf op prijs. De Regent pronkt met de naam van 't talent; het talent ziet zich gedekt door het pracht- en kunstvertoon der aloude en onvergankelike geslachten. In zekere zin was met deze wederzijdse geestelike waardebepaling de balans reeds opgemaakt, en kon de materiële waardering en haar kwijting in de vorm van een honorarium zich met een bescheiden vorm tevreden stellen. Inderdaad, was een beloning van 100 gulden hoog, en het laat zich verstaan, dat een verering in een anderen vorm, als een schilderij, een aam wijn, een partijtje kaas, het allerminst met het hierin leidende denkbeeld streed. Men mag het betreuren of niet: de mercantiële geest sprak het allereerst van: ‘vóór wat hoort wat’; en de onderlinge uitwisseling van naam en faam kon het gevoegelikst met gesloten beurzen worden vereffend. Men achtte zich bij deze stand van zaken, althans voor 't uiterlik, behaaglik en wel; de meest enthousiasten

bezongen de treffende overeenkomst met Maro's en Flaccus' tijden, en zagen hierin een bewijs te meer, dat men op 't herboren Amsterdamse Kapitool de wereld om het middelpunt draaien kon.

* * *

Jan Vos was een Amsterdammer, en is dat tot zijn dood gebleven. Elke aanwijzing ontbreekt zelfs, of hij - enkele bezoeken op 't Muiderslot, op Goudenstein, Pijnenburg of Okkenburg daargelaten, - ergens elders heeft vertoefd. In elk geval, woonde hij, ook op die buitenverblijven, te midden van zijn Amsterdams Zondagsmilieu. De Huydecopers waren geparenteerd - vooreerst Joan de Jonge door zijn moeder aan de Koeymans en de Trips, en door zijn zusters aan de Hinlopens en de Bartelotti's, die op hun beurt door de vermaagschapping met de uitgebreide familie Hooft met de Hasselaars en de Bannings vertakkingen uitzonden tot in de meest bekende geslachten. In 't geslacht Hooft kwam men opklimmende tot de Blauws, met afdalende parentage naar de aanzienlike De Graefs, de Bickers en de Witsens; door Hooft eveneens kwam men afdalend tot de Burgh's, de Van der Hoevens en de Van Hoorns. Er waren wetenschappelike geslachten zoals de Junius-Vossiussen en de Six-Tulpen. Er waren knappe koppen opgenomen in het patriciaat, zoals de horlogemaker Brandt, en de medicus Balthaser Koegelen van Dortmund. Andere zeer eerzame burgerfamilies sproten telgen uit, die de bewondering oogstten van de tijdgenoot, wegens de bloem van hun fraaie geesten, en de rijke kern van hun kundigheden, zoals de Baeck's en de Wuytiers. Al deze mannen of vrouwen kende Jan Vos, en de meeste hunner zijn in zijn talloze bijschriften herdacht. Een verbazende verscheidenheid van persoonlike betrekkingen wemelt voor het oog van het nageslacht; namen, die tans door het sterke licht van enkelen aan de hemel der kunst in de duisternis terugwijken, zien wij bij Vos, wanneer de fraaie geesten in levende wedijver nog naast elkander staan, in een lange rij naar voren treden. Schilders en dichters, knappe doctoren, bekende kanselredenaars, gelukkige rechtsgeleerden, vokale en instrumentale krachten; schoonschrijvers, goud- en zilverdrijvers, zij tonen

hun werk en aanwezendheid. Memoreren we nog, dat er nog honderde met initialen gewaarmerkte bijschriften bestaan, - 't zij dat ze bekend geworden of in de vergetelheid teruggezonken namen aanduiden, - dan kunnen wij beseffen, hoe een dergelijke nalatenschap, waarin boven het effen vlak der tot gemeenplaatsen toe geworden lofverzen hier en daar de spitsen der ‘anecdota’ de aandacht trekken, 't zij ze wijzen op een historiese katastrofe, een mislukt gezantschap, een inwijdingsfeest, een handelsreis, een krijgsbedrijf, een zeetocht, een speculatie, een opzienbarend proces of een lijfstraffing, - hoe dergelijke, schoon ongedateerde aanwijzingen, binnen de grenzen getrokken van een verderstrekkend onderzoek, in betekenis kunnen rijzen, als dienstig of bekwaam, om gemaakte gissingen tot voldongen feiten te verhelderen.

Jan Vos is Katholiek geweest, en deze omstandigheid brengt ons de figuur van Vondel voor onze ogen, die zijn geloofsgenoot werd terzelfder tijd, als toen Vos voor het eerst van zich horen liet. Vos spreekt weinig van Vondel; Vondel nog minder van Vos. Voelden ze dat ze te ver van elkander stonden, Vondel, om de 33-jaar jongere te kunnen prijzen, Jan Vos, om de buitengewone talenten en de verbazende kunde van den oudere te kunnen overzien? Het kleine versje, dat er van Vondel over Vos bestaat, zegt niets; de verzen die Vos aan Vondel wijdt, zeggen iets meer, en drukken in elk geval achting, zo geen verering uit. In de Schouwburgzaken regelde Vos de opvoeringen, en hij heeft, blijkens de bekende brief, de belangen van de Schouwburg, naar zijn inzichten, aan het sukses van Vondels spelen trachten te verbinden. Evenwel is het zeer goed mogelik, dat, gelet op het verschil in kunstrichting, er later aanleiding is geweest tot ogenblikken van wrijving, zo niet tot duurzame wrevel. Dat Vos het Muiderslot kon bezoeken, en Vondel buiten de kring van Hooft werd gehouden, kan ieder weten; en de nog altijd gangbare verklaring van dit feit - en voor een betere bestaan er alsnog geen motieven, - wordt gegrond op de strijd, die door Vondel, sedert de verschijning van de Palamades, tegen de Synodalen werd gevoerd, en die hoe langer hoe meer op een wederzijdse verguizing uitliep. Doch even onmogelik als Vondel zich voor altijd bij de Amsterdamse Konsistorieën had gemaakt, even steil hield

zich de Drost, hoe Libertijns ook opgevoed en ongeacht zijn modern geestelike struktuur, tegenover de kampioen van zijn achtbaren Vaders principes: zijn tweede huwelik werd de 30e Nov. 1627 ingezegend door niemand minder dan Smout, en een jaar vóór zijn dood moest Wittewrongel de huwelijksknoop leggen tussen zijn stiefdochter Marie Bartelotti en Jan van de Parre. Het is niet uit te maken, of we hier aan een demonstratief optreden hebben te denken; doch in elk geval moest Vondels kiesheid er door op een afstand worden gehouden. Niettemin bleven, ondanks de scheidingsmuur te Muiden, voor Vos en Vondel genoeg gelegenheid tot onderlinge aanraking over; beiden hebben dezelfde kennissen en begunstigers; en 't blijkt op meer dan ene plaats, dat beide, op kerkelik-politiek gebied, dezelfde denkwijze hebben gekoesterd en geuit. Zo is Vos over de smaad, die iemand Vondel na diens verschijning van de 'Maria Stuart' aandoet, slecht te spreken, en hij neemt onversaagd de pen op, om de lasteraar de mond te snoeren, sterk overtuigd, dat Elisabeth tegenover haar bloedverwante oneerlik spel heeft gespeeld. Met Vondel, en trouwens met heel Amsterdam van omstreeks 1650, draagt hij het Engeland van Cromwell een dodelike haat toe. Hij zet zich om een lofdicht op de Stuarts en hun voornaamste aanhangers te schrijven, een taak, waarvan Vondel zich eveneens gekweten heeft. Deze persoonlike voorliefde voor de Stuarts en de zaak der Katholieken in het Verenigd Koninkrijk, sluit, als van zelf spreekt, niet uit, dat beide, naar hun vermogen, ook wakkere vaderlanders, en niet het minst degenen, die bij de overval van 1650 pal hebben gestaan voor de Souvereine rechten van Amsterdam (o.m. de Bickers, de Graaf en Verdoes), zo mede kunstenaars, krijgsbouwmeesters, zeehelden en andere voor de Staat verdienstelike mannen, hebben bezongen, en geen haar valt af te dingen op hun eerlik en karaktervol patriotisme, dat zij met zoveel andere van hun medestrijders voor de opleving hunner Kerk, door Vondels pen genoemd, en door Thijms en Allards studieën naar voren gebracht, hebben betoond. Want ten slotte hebben Jan Vos en de zijnen, - en zo het voor henzelve pleit, strekt het middellik evenzeer de niet-Katholieken tot eer, - zich onvervalste en onafhankelike vaderlanders gevoeld, op welker eerlike onbevangenheid Filips IV in 't Vredejaar het stempel van

de onbelemmerde vrije vertolking drukte, waardoor ook voor de conscientieuse legitimist, die bij alle afkeer van de geleden potieke tirannie toch in de loop der gebeurtenissen de ontaarding van een oorspronkelik zuiver gesteld program niet kon miskennen, elk wolkje van voorbehoud van de nieuwe zich openende vaderlandse hemel was weggevaagd. Waarlik de zonen der oude Kerk verblijdden zich niet het minst: Vondels gulden Vredezangen die de Regenten-politiek verheerliken; Vos' vlijtige medewerking in de vertoonde Allegorieën op den Dam, waar de ganse omvang van zijn uit te beelden abstracta in zijn vruchtbaar hoofd naar een figuratieve verwezenliking vroeg, zijn er de sprekende getuigenissen van. Maar ook niet minder dan Vondel - en wij denken ook aan anderen, die destijds bloot stonden aan de smaad van benijdende kunstbroeders, - heeft Vos te kampen gehad met de aanvallen van veelal klandestiene kwaadsprekers. In 't algemeen heeft hij er zich hoog boven trachten te houden. Somtijds ontgaat hem een por, als hij 't adres weet, waaraan hij zich heeft te richten. Doch hij was wijs en voorzichtig. Hij kon van anderen weten, aan welke hoge verwachtingen hij met zijn eerste optreden voet had gegeven; hij kon van zich zelve weten, dat de richting die hij had ingeslagen, en die in de ‘Medea’ op een veel-sprekende wijze tot uitdrukking kwam, dood moest lopen in haar eigen konsekwenties. Niettemin heeft hij oordeelkundig zijn positie weten te behouden. Zijn verzen tonen aan, dat hij een zekere rekkelikheid heeft kunnen paren aan een gewaardeerde zelfstandigheid; en er is reden te veronderstellen, dat het grote publiek, langzamerhand gewend geraakt aan de permanente droogte in zijn kortstondig borrelende Castalia, en bij enig nuchtere nabetrachting erkennende, dat het glazen dichten, het wijnroeien, alsmede het aaneenschakelen van zinrijke apotheosen genoeg tijd in beslag moest nemen, om het verwijt, dat deze man, van vele markten thuis, tevens een doodgeboren poeët zou zijn, tot een ernstige beschuldiging te maken, zich verder onthouden heeft van blaam en lof, waardoor de dichter-glazenmaker als een voor bepaalde doeleinden onmisbaar geworden factotum, die beslist geroepen moest worden, de overige dagen van zijn leven heeft kunnen doorwandelen. De dood nam hem weg juist vóór zijn 50 jaar, en het evenwicht tussen hetgeen de

tijdgenoot hem in zijn talent als een teveel heeft aangerekend, en het tekort, dat het nageslacht, vergetende hoe deze jonge man uit het volk, zich door eigen inspanning een literaire positie heeft geschapen, hem heeft aangedaan, wordt waarschijnlik het beste in evenwicht gehouden door de nuchtere historie, die, hem metende met de gewone maat der stervelingen, hem te klein heeft geacht voor het voetstuk der onsterfelikheid, doch van te opvallende afmetingen voor het graf der vergetelheid. In deze zwevende toestand bestaat er nog gelegenheid genoeg tot een nadere karakteristiek. Te hopen is het, dat één ding hem niet te zwaar wordt aangerekend: dat hij n.l. zijn oorspronkelik in-Hollands talent, dat - men lette op zijn vrij goed geslaagde 'Klucht van Oene' - een volksaardige richting had kunnen inslaan en dat zich daartoe had kunnen bekwamen tot de onmiddellike waarneming en de dierekte idiomatisering, zich heeft laten verleiden tot het dienen van de hooggaande fraze, gelegd in de mond van de - buiten de aanschouwing liggende - Romeinse prinsen en Griekse goden en helden. Dat er met deze traditionele theater-figuren, door middel van een echt dichter-psychologiese inwerking en doorleving een treurspel zou zijn te scheppen met een eenvoudig-zielkundige opzet en een aangrijpend-logiese ontwikkeling, waarvan het eeuwig-ware en het eeuwig-blijvende het tot een *aeternum* zou stempelen, tot zoover kon deze in drukke bewegelikheid en in banale sententiën vervallende 'dichter' van de eendags-vlieg 'Medea' niet komen. Zulk werk was voor anderen weggelegd. Voor Jan Vos pleit het, dat hij het gevaar van verder werken heeft ingezien, en dat hij zelf zijn kracht heeft te kort bevonden; zodat hij de maat van het mogelike niet te overschrijden had. Bereikte hem, dus handelende, niet de wierook der verheerliking, hij stond daarin niet alleen. Er waren er meer, en daaronder veel hoger begaafden, die nog tijdens hun leven de ster van hun faam zagen verbleken voor de glans van een steeds hoger schitterend Licht.

Aanteekening

Duitschers over Engeland

Sedert begin 1914 verschijnt te München Das Forum, onder leiding van Wilhelm Herzog, - sinds October van dat jaar in Kriegshefte, waarvan de strekking het voorbereiden van de vrede is en het bevorderen van de wereldgemeenschap. In het dubbelnummer van Mei-Juni vindt men verschillende uit het engelsch vertaalde artikelen van G. Lowes Dickinson, A. Fenner Brockey, Bertrand Russell, Bernard Shaw, in één woord tal van in Duitschland nog weinig bekende gegevens omtrent de engelsche vredesbeweging. Tevens het volgende uittreksel uit de rede die prof. Fr. Wilhelm Foerster op 4 Juni l.l. te München gehou den heeft. Het schijnt mij belangrijk genoeg om ook hier te worden ingelascht.

'In de oorlogsmaanden zijn twee geschriften van aanzienlijke schrijvers verschenen, die met groote welsprekendheid en hartstocht loochenen dat wij van Engeland ook maar het minste kunnen leeren: H. St. Chamberlains 'Kriegs-Aufsätze' en W. Sombarts 'Händler und Helden'. Beide geschriften zijn, helaas, zooals de meeste oorlogsuitgaven van de zoogenaamde 'Intellektueelen', dermate beheerscht door de stemming van het oogenblik, dat zij niet de moeite van een ernstige bespreking loonen. Zij moeten alleen worden gekenschetst. Zij behooren tot de 'Pathologie van de Wereldoorlog' en zullen met de wereldoorlog verdwijnen om hoogstens een beschamende herinnering natelaten in hun opstellers. Wat allereerst Chamberlain betreft, doet de algemeene geestdrift door zijn loftuitingen opgewekt een bedenkelijke twijfel opkomen aan de gezondheid en het zui-

vere instinkt van ons duitsche volksbewustzijn. Uit louter welbehagen in het door hem zoo plomp gestreelde vaderlandsche zelfgevoel werd men volslagen blind voor het zware gebrek aan duitsche waarheidsliefde dat in Chamberlain's zoo diep *illoyale* vergelijkingen tusschen het duitsche en het buitenlandsche wezen telkens zoo pijnlijk tevoorschijn treedt. Dat nu echter ook een duitsch geleerde als Sombart zich heeft laten verleiden zoo zonder eenige wetenschappelijke noblesse en objectiviteit aan de ophitsende leuzen van het oogenblik het gezag van de socioloog te verleenen - dat kan niet scherp genoeg worden veroordeeld. Een schrijver vonnist zichzelf als hij onder de bescherming van hartstochtelijke volksstemmingen zich een dermate onacademische woordenstrijd met een groot volk veroorlooft, dat in zijn maatschappelijke en staatkundige instellingen en zeden en in zijn groote mannen en vrouwen de beschaving zooveel onmisbaars gegeven heeft en ook in 't vervolg geven zal. Met het oog van de haat of de vaderlandsche zelfverheffing gezien, is ieder volk een uitschot van ruwheid, gemeenheid, uiterlijkheid. Wie zich met liefde in de beschaving van het engelsche volk verdiept, die zal weliswaar bemerken dat dit misschien minder geniale en scheppende menschen voortgebracht heeft als andere volken en dat zijn bijdrage aan de beschaving zich minder in bepaalde gaven van geest en kunstvaardigheid laat aantoonen als dit elders mogelijk is, maar de *gelijkwaardige* bijdrage van Engeland aan de wereldbeschaving bestaat in zijn voorbeeldige oplossing van het probleem ‘individu en gemeenschap’. Het heeft *een menschentype geschapen, waarin persoonlijke onafhankelijkheid en sociaal verantwoordelijkheidsgevoel, natuurlijke houding en maatschappelijke levensvorm,* op een wijze vereenigd zijn die heel niet mogelijk ware, wanneer in het engelsche karakter niets hoogers lag als koopmanschap. Alsof niet ook in het nieuwe Duitschland veel kramersgeest en alsof in Engeland met name in zijn kolonievorming niet veel heldentraditie geweest was! Zonder de medewerking van deze hooge zedelijke factor ware immers het engelsche wereldrijk sedert lang ineengestort.

Wie geen orgaan heeft om deze beschavingsarbeid van Engeland te begrijpen, van hem moet men vreezen dat hij in het geheel het vermogen mist beschaving te begrijpen en dat hij daar-

om ook het werkelijk groote en waardevolle in het eigen volk volstrekt niet zeker vermag aan te wijzen.

‘In de laatste maanden is in tal van brochures en tijdschriften de vraag besproken waarom wij Duitschers in het buitenland zoo gehaat zijn. Wie omtrent die vraag helder wil oordeelen doet het best als hij de volgende zinnen uit het boek van Sombart in het oog vat:

> In den grond hebben wij Duitschers in geestelijk beschavingsopzicht niemand noodig. Gedenken wij toch de onuitputtelijke rijkdom van het duitsche wezen, dat alles in zich bevat wat menschelijke kultuur aan werkelijke waarden vermag voort te brengen’.

‘Deze waarlijk pijnlijke zelfverheerlijking, deze kultuurbluf, dit hooggezwollen bewustzijn dat men enkel te geven en niets te ontvangen heeft, de daarin begrepen geringschatting van alle omringende beschavingen, deze zijn het, die in het optreden van vele Duitschers iets gelegd hebben, dat de ontwikkelde buitenlander met begrijpelijke verbittering en minachting vervullen moest. En al die Duitschers die sedert jaren in deze toon gesproken en geschreven hebben, laten deze zich bekennen dat zij aan de wereldoorlog juist zoo veel schuld hebben als de nijd en andere lage beweegredenen van het buitenland. Alleen zijn zij meestal in de gelegenheid, de bloedige gevolgen van de ophitsing van hun veilige kamer uit te kunnen waarnemen, terwijl onschuldigen hun leven en hun gezondheid voor deze uitwerking van hun onbezonnen en prikkelende woorden moeten ten offer brengen.

Er is in de laatste jaren veel gesproken over de “omsingeling” van Duitschland. De allerergste en gevaarlijkste vereenzaming van Duitschland gebeurt echter niet van buiten af, maar van uit de donkere grond van onze eigen vaderlandsche inbeeldsels, alsof namelijk wij, als Germanen, vanzelf bron, wezen en doel van alle beschaving zijn. Weg met al zulke onnoozele spooksels! Wie zich het sterkst voelt, die mag met zelfkennis en met het erkennen van anderer waarde het eerst een begin maken. Willen wij Duitschers erin slagen onze sterke, maar eenzijdige begaafdheid ook maatschappelijk en vormelijk te ontwikkelen, dan moeten wij ons in de eerste plaats van alle hoogmoedige

rasverwaandheid reinigen, en de verwerpelijke inbeelding van ons doen alsof wij alleen het uitverkoren volk zijn zouden en niets hadden te leeren van anderen. *Ieder volk* is in een of andere zin een uitverkoren volk, door de Voorzienigheid ertoe bestemd een of ander belangrijk element van de wereldbeschaving bizonder sterk te vertegenwoordigen. Maar juist het sterk uitgesprokene van zijn aanleg stelt het bloot aan het gevaar even belangrijke elementen van persoonlijke en maatschappelijke beschaving te verwaarloozen en in eigen land niet tot hun recht te brengen - en juist in dit gevaar heeft het de hulp noodig van anderen. Wee dan ook het volk dat in hoogmoed vervallen is en meent dat het aan die samenwerking en wederkeerige hulp geen behoefte heeft. Het ware tot de ondergang uitverkoren en niet tot leider van volken. Sombart schrijft: Zooals de duitsche vogel, de arend, hoog boven alle gedierte van de aarde zweeft, zoo zal de Duitscher zich verheven voelen boven alle gevolkte dat hem omgeeft en dat hij onder zich in grenzelooze diepte bemerkt'. Wij hopen dat het duitsche volk nog genoeg gezondheid bezit, om zulke aan het gekkenhuis reikende zelfverheffing als volstrekt onduitsch en onvoornaam ver van zich aftewijzen, en alleen in strenge zelfkennis en vrijwillige erkenning van vreemde voortreffelijkheden het teeken te zien van een nieuwe beschavingshoogte.'

A.V.

Juist vóór het afdrukken verneem ik dat Das Forum voor de heele duur van de oorlog verboden is.

Boeken, menschen en stroomingen

Emile Waxweiler: *La Belgique neutre et loyale*

Wij vergeten nooit de eerste maanden van de oorlog. Nooit België. Nooit de buitensporigheden en verwoestingen dáár begaan en in Noord-Frankrijk. Als men de ambtelijke berichten van weerszijden naast elkander legt en beide even geloofwaardig acht, dan waren de gruwelen en baldadigheden, door de Russen begaan in Oost-Pruisen, gering bij die van de Duitschers in het Westen. Warsage, Visé, Mouland, Aerschot, Leuven liggen te dicht nabij onze grenzen dan dat wij omtrent het daar gebeurde niet voldoende zouden weten wat wel en wat niet de waarheid is. Onlangs mocht nog door een nederlandsch dagblad - de Nieuwe Rotterdamsche Courant[1)] - de voorstelling verbreid worden als zouden door het schieten van burgers de moorden en branden in de buurt van Luik zijn uitgelokt: niemand heeft daar bewijzen voor. Niemand heeft ook bewijzen voor zulk schieten in Aerschot, niemand voor een zoodanig in Leuven. En zelfs al waren ze er, al waren ze, zooals behoord had, vastgesteld ter plaatse en op het oogenblik, dan nog zouden zij de daden die wij weten, niet verontschuldigen. Wat wel vaststaat evenwel is de lasterveldtocht, onmiddelijk na de inval begonnen tegen de Belgen en België, gevoerd bij monde van de keizer zelf, in zijn aanklacht gericht tot de president van

1) Bijvoegsel van de N. Rott. Courant met Overzicht en Kroniek van het Eerste Oorlogsjaar 1914/15.

de Vereenigde Staten, op grond van berichten en geruchten, nooit en nergens waargemaakt, en die men het in Duitschland zelf ook niet gewaagd heeft te handhaven. Wat wel vaststaat is de valsch gebleken beschuldiging dat de belgische regeering de burgers tot schieten zou hebben aangezet. Wat wel vaststaat is de poging diezelfde regeering te doodverwen als ontrouw aan haar onzijdigheid.

Wij begrijpen daarom volkomen dat de belgische geleerde die te Brussel aan het hoofd van het Instituut Solvay staat, met de titel van zijn boek iets meer dan een naam bedoelde. La Belgique neutre et loyale: wij hooren er tegelijk de fierheid van een verklaring in en de smeektoon van wie gehoor vraagt voor een goede zaak.

* * *

Wat ik in Waxweiler het meest bewonder, is de zuivere koelheid waarmede hij alles, ook het pijnlijkste, onderzoekt en ter sprake brengt. Man van wetenschap, en door zijn betrekkingen tot belgische regeeringspersonen beter ingelicht dan de meesten, voelt hij zijn verantwoordelijkheid en wil niet dat een enkel prikkelend woord de waarheid van zijn beweringen storen zou. Hij begaf zich naar Zwitserland, niet enkel omdat hij daar zeker was van deelneming die hem bij zijn arbeid ondersteunde, maar ook omdat daar de geesteshouding gevonden wordt, die samengesteld uit maat en onderscheiding, op de hoede doet zijn tegen de opwellingen van het gemoed.

Hij geeft dan eerst een veelzijdig overzicht van hoe, gedurende de laatste vijfentwintig jaar, de goede verhoudingen tusschen Duitschers en Belgen toenamen, en dit ondanks dat de sympathieën voor Frankrijk niet verminderden en het Flamingantisme niet door de Duitschers begunstigd werd; - om daarna de verbetering te bespreken die sedert de dood van Leopold intrad in de politieke verhoudingen. Het belgische koningspaar te Berlijn gezien en bemind, Bethmann Hollweg in 1911 verklarende dat de onzijdigheid van België door Duitschland niet zou worden geschonden, de staatssecretaris Von Jagow dezelfde verklaring in 1913 herhalende. Als men de daarop-

volgende uiteenzetting leest dan begrijpt men, zonder dat prof. Waxweiler erop wijst, welk een rol het groote Duitschland speelde tegenover het kleine België. Koning Albert en zijn regeering alles doende om zich voortebereiden op een eerlijke onzijdigheid. Keizer Wilhelm, vriendschappelijk en zelfs vertrouwelijk, maar met de achtergedachte dat de kleine buurman straks buigen of breken moest. De 1ste Augustus, nadat de fransche regeering had laten weten dat zij de onzijdigheid van België zou eerbiedigen, verklaarde de duitsche gezant te Brussel dat hij nog geen last had een verklaring te overhandigen, maar dat, volgens zijn persoonlijke meening, België ook in het Oosten gerust kon zijn. Nog een dag later sprak hij zoo. Diezelfde dag waarborgde hij in een persgesprek met het dagblad 'Le Soir' Duitschlands vriendschappelijke gezindheid jegens België: 'Het kan zijn dat het dak van uw buren branden zal, maar uw huis zal veilig blijven'. Tegelijkertijd deed de militaire attaché te Brussel, kapitein Bringmann, in het dagblad 'Le XXe Siècle' nadrukkelijk tegenspreken dat Duitschland de oorlog aan Rusland en Frankrijk verklaard zou hebben.

Het gevolg was dat Zondag 2 Augustus, terwijl duitsche troepen Luxemburg al bezet hadden, twee brusselsche dagbladen, op gezag van duitsche regeeringsvertegenwoordigers, de bevolking geruststelden.

* * *

In de vooravond van diezelfde Zondag 2 Augustus, en terwijl juist de secretaris van koning Albert in gesprek met een nieuwbenoemd staatsminister, zich verheugde dat de toestand was opgeklaard, verscheen de duitsche gezant - dezelfde die zooeven zijn meening omtrent België's onschendbaarheid had uitgesproken - bij de belgische Minister van Buitenlandsche Zaken, om hem de vertrouwelijke Nota te overhandigen waarbij Duitschland de doortocht vroeg.

Wie zou gaarne in zijn plaats geweest zijn? Wie in die van Keizer Wilhelm? Wie in die van Bethmann Hollweg toen hij zijn nood-breekt-wet-rede opende met dezelfde onwaarheid als waarmee de Nota begonnen werd: dat namelijk de belgische grens stond geschonden te worden door de Franschen?

Arme gezant die persoonlijk het rood van zijn schaamte toonen moest aan de belgische bewindsman. Arme rijkskanselier die de verlegenheid van zich en zijn meester te bedekken kreeg door klachten en beloften, en die, in zijn hulpelooze krijgshaftigheid, elk onbevangen toeschouwer een 'Pauvre Sire' op de lippen bracht.

Het was duidelijk dat de duitsche regeering had afgedankt tegenover het legerbestuur.

Het duidelijkst komt haar verlegenheid uit in het gesprek dat, op de ochtend van de 3e, de belgische gezant De Beyens met de staats-secretaris Von Jagow had. Prof. Waxweiler heeft het verslag daarvan uit de mond van de gezant zelf opgeteekend, lang voordat het werd uitgegeven in het tweede belgische grijsboek. Van vrees voor een fransche inbreuk op België's onzijdigheid werd niet gesproken. Maar er moest, en dat zoo spoedig mogelijk, een vernietigende slag worden geslagen tegen Frankrijk. Dat kon alleen door België. Daarvoor moest België worden opgeofferd. Of Duitschland aan België iets te verwijten had? Neen. 'Duitschland kan niets verwijten aan België en de houding van België is altijd volmaakt korrekt geweest.' - 'Erken dan' - zei de heer de Beyens - 'dat België niet anders *kan* kan weigeren.' En de heer Von Jagow: 'Ik erken het als privaat persoon; als staats-secretaris heb ik geen meening.'

Ook prof. Waxweiler stelt de vraag: kon België wel anders dan weigeren? Neen, is zijn antwoord, want als onafhankelijke staat, blijvend onzijdig verklaard onder waarborg van de mogendheden, had het tot plicht, niet alleen tegenover zichzelf, maar niet minder tegenover zijn garanten, zijn onzijdigheid te handhaven. Of dit handhaven, in het gegeven geval, verstandig was? Dit was een vraag die de belgische regeering zich niet hoefde te stellen en waarvan het niet blijkt dat ze haar heeft gesteld. Maar ook indien ze haar overwogen heeft: de vriendschap van Duitschland en vergoeding van de door Duitschland aangerichte schade, tegenover de vijandschap van Frankrijk en Engeland en de schade die deze haar zouden toebrengen; - lag het dan zoo voor de hand dat het te kort schieten in zijn verplichtingen voor België van voordeel zou zijn?

* * *

De duitsche regeering, die later zou trachten de belgische verdacht te maken, als ontrouw aan haar onzijdigheid, heeft, hoewel zelf garant, achter de rug van België, het grondgebied en de onafhankelijkheid van dat land als koopwaar gebezigd, teneinde daarmee te verkrijgen dat Engeland het niet beoorloogde.

Het feit is bekend genoeg. De 29ste Juli, in een onderhoud met de engelsche gezant, Sir E. Goschen, verklaarde de Rijkskanselier zich bereid, indien België zijn onzijdigheid niet tegen Duitschland verdedigde, tot teruggave, na de oorlog, van het belgische grondgebied. Als Engeland dit voorstel aanvaardde, verbond Duitschland zich dat het geen deel zou inlijven van het fransche rijk in Europa.

Het antwoord was Grey's prachtige telegram van de 30ste. Hierin kreeg Goschen de opdracht, 'hoogst ernstig' aan de Rijkskanselier mede te deelen 'dat de eenige weg tot handhaving van de goede betrekkingen tusschen Engeland en Duitschland is, dat zij zullen samenwerken voor het behoud van den vrede in Europa', m.a.w., voor de goede verstaander, dat oorlog die 'goede betrekkingen' verbreken zou. Tegelijk werd hierin de belofte afgelegd, dat, wanneer de vrede behouden bleef, Grey persoonlijk trachten zou een vriendschappelijke regeling tot stand te brengen, waarin al de Mogendheden zouden zijn opgenomen. De sterkste en meest onomwonden bedreiging dus die een engelsch minister wagen mocht, saam met de bindendste toezegging die hij kon afleggen. Ten opzichte van België luidde het: 'De Rijkskanselier vraagt ons ook alle verplichtingen en belangen die wij hebben ten opzichte van de neutraliteit van België, zoo goed als te versjacheren. Wij kunnen evenmin' (als over het onzijdig blijven ten koste van Frankrijk) 'over dien koop denken.'

Trachten wij ons de indruk bewust te maken die het bekend worden van deze poging hebben moest op hen die zich voelen als Belgen. Allereerst op Koning Albert. Vóór hij ervan wist kon hij zich Keizer Wilhelm en Bethmann Hollweg voorstellen als door het legerbestuur tegen hun zin genoopt tot een optreden tegen België. Het was de eerste, de meest vergefelijke, de misschien wel tot deernis opwekkende voorstelling. Maar nu - nu was er een tweede, een veel afschuwelijker, een on-

mogelijk vergeefbare. Diezelfde keizer die zoo gemoedelijk, zoo vertrouwelijk met hem gesproken had, die hem gewaarschuwd had voor het dreigende gevaar van een oorlog, als stelde hij een waarachtig belang in België, - deze had, terwijl zijn gezant tot het laatste oogenblik de regeering te Brussel misleidde en in slaap wiegde, België beschouwd als ruil-voorwerp en het voortbestaan van dat land als prijs gesteld voor Engelands onzijdigheid. Geen wonder dat, van dit oogenblik, bij de belgische koninklijke familie, en bij de belgische regeering, de gedachte opkwam aan duitsche arglist en aan een komplot tegen België.

Prof. Waxweiler maakt zich de tolk van deze gevoelens als hij nagaat hoe Duitschland van dag tot dag met het voortbestaan van België handel dreef. 29 Juli: alleen als België zich niet tegen Duitschland verzette zou het Rijk dit zijn grondgebied teruggeven. 2 Augustus bij de vertrouwelijke Nota: als België zich niet verzette waarborgde Duitschland het zijn grondgebied èn zijn onafhankelijkheid. 4 Aug. 's morgens, bij telegram van de rijkskanselier aan de gezant in Londen: als Engeland onzijdig blijft, waarborgt Duitschland, ook wanneer België zich verzet, dat land zijn grondgebied. 4 Aug. 's middags de kanselier in de Rijksdag: als Engeland onzijdig blijft, waarborgt Duitschland aan België, ook bij verzet, zijn grondgebied èn zijn onafhankelijkheid. Eindelijk, de 9de Augustus, nadat België zich verzet had, belooft Duitschland aan België alle waarborgen die het zelf zal wenschen, wanneer het zijn verzet slechts staakt.

'Ziet ge wel' - vraagt Waxweiler - 'wat Duitschland gedaan heeft?

Het heeft niet enkel, met versmading van de traktaten die het zelf geteekend had, de onzijdigheid van België geschonden, het heeft ook tegen zijn bestaan-zelf saamgezworen; het heeft koelbloedig een aanslag gepleegd op het leven van die kleine staat.

Want, door een land trekken dat onschendbaar zijn moest, dat is één ding, - maar aan een onschuldig volk zijn grondgebied of zijn onafhankelijkheid ontnemen, dat is een tweede.

Aan Zwitserland verklaart Duitschland, de 4de Aug., dat het vast erop rekent dat "de Bond, dank zijn sterke leger en

de onwankelbare wil van het heele zwitsersche volk, iedere schending van zijn onzijdigheid zal terugwijzen", en aan België, onzijdig als Zwitserland, boodschapt het de 2de Aug., dat indien het waagt zich te verdedigen tegen de duitsche legers, zijn lot afhankelijk wordt van een beslissing door de wapenen!

Op deze bedreiging heeft België waardig geantwoord: dat het weigerde te gelooven dat zijn onafhankelijkheid alleen kon behouden blijven ten koste van zijn onzijdigheid. Wat zou het gezegd hebben, indien het geweten had welke samenzwering sedert vijf dagen was op touw gezet?

Waarom heeft Duitschland niet dadelijk, van de eerste dag af toen het België in het europeesch konflikt mengde, gedaan wat behoorde, namelijk ronduit gezegd dat in geen enkel geval, hetzij het weerstond of niet weerstond, te kort zou gedaan worden aan zijn onafhankelijkheid, aan zijn gebiedsbezit, noch aan welk ook van zijn internationale voorrechten? In plaats van deze eerlijke taal te voeren, geeft het, de 29ste Juli, Engeland, welks werkeloosheid en medeplichtigheid het koopen wil, in vertrouwen te verstaan, dat België alleen zal blijven wat het is indien het geen verzet pleegt; achter de rug van België, vijf dagen eer het zich tot dat land zelf wendt, tracht het dit dus reeds te verhandelen, terwijl het te Brussel nog kwistig is met uitingen van welgezindheid en vertrouwelijkheid.

Wat beduidt dat? Wil Duitschland het geheel of een deel van België? Wil het Antwerpen? Wil het de kust? Wil het de onafhankelijkheid van het land inperken? - Hoe nu? De 4de Aug. heet het dat om "met voordeel" een stuk van België in te lijven, ook aan Holland zou moeten geraakt worden, wat Duitschland niet voornemens is: is België dan in waarheid niets meer dan een voorwerp voor begeerten en eetlusten? Zou de doortocht door België teneinde de veiligheid van het Rijk te verzekeren, dan een oorlog ter onderwerping zijn?

En, als ware het bij wijze van verfijning, zou Duitschland, teneinde een gelegenheid te scheppen tot de beslaglegging, België tot een verzet drijven, waarvan het zelf weet dat het onvermijdbaar is, - daar het Zwitserland gelukwenscht zich op juist zoo een te hebben voorbereid? De diplomatische kunstgreep zou overigens buitengewoon handig zijn. Een kunst-

greep met drie doelen: in elk geval zou Engeland worden afgeschrikt; als België zich verzet wordt het ingelijfd; en indien het, tegenovergesteld aan al wat men verwachten kan, zich van weerstand onthoudt, is de weg geopend naar Frankrijk.

Van het eerste oogenblik af dus, dat Duitschland de naam van België heeft uitgesproken, in een konflikt waarmee dat kleine volk niets te maken had, is het plan gereed: België tot de verplichting brengen zich te verdedigen en, tot straf omdat het zijn plicht deed, het inlijven.'

'Waarlijk, voor zoodanige getuigenissen, wijkt de schending van de belgische onzijdigheid naar de achtergrond, en verschijnt, onverbiddelijk, het *komplot tegen België*'.

Ik heb deze bladzijden uitvoerig aangehaald omdat ze duidelijk de meening doen kennen die, begrijpelijkerwijs, in belgische regeeringskringen heerschen moet. Toch geloof ik dat hier, bij uitzondering in Waxweilers werk, de gewone fout van gevoelig getroffen gemoederen begaan wordt, van namelijk aan een vijand meer overleg toe te schrijven dan hij bezeten heeft.

Dat Duitschland achter België om, met de belangen van dat land handel dreef, is zeker. Even zeker is, dat de doortocht door België werd afgeëischt bij middel van de bedreiging met, desnoods, inlijving. Maar dat men zeggen kan: toen Duitschland begon met het handeldrijven had het een plan gereed teneinde te geraken tot de inlijving, dat geloof ik niet.

Ik zie veeleer twee los van elkaar staande bewerkingen: de eene de poging België en zijn onafhankelijkheid als gedeeltelijke prijs te stellen voor de onzijdigheid van Engeland; de andere een bedreiging aan België, dat het bij verzet zou worden ingelijfd.

Wel verre van in deze beide probeersels een hetzij vernuftig hetzij kwaadwillig geheel te zien, geloof ik dat het eerste tot de eigenlijke taak hoorde van Bethmann Hollweg en als zoodanig ook het merkteeken heeft afkomstig te zijn van een zeer klein staatsman, terwijl het tweede niets is dan het gewone duitsche geweldmiddel, meer bizonder hoorende tot de bemoeiingen van het legerbestuur. Toen de regeering de bedoelingen van het legerbestuur overnam, vielen die twee eenvoudig samen.

Woord voor woord evenwel kan men onderschrijven wat prof. Waxweiler volgen laat:

‘Ter gelegenheid van een diplomatiek konflikt (met Engeland) heeft Duitschland een ruilhandel aangevangen, waarvan België de prijs was. De noodzaak van zijn strategische schikkingen kon Duitschland dwingen tot het doortrekken door België en tot niets dan dat. En indien er waarlijk in de schending van de belgische onzijdigheid geen andere gedachte had meegewerkt dan de zorg voor de veiligheid van de duitsche grenzen, wat voor behoefte was er dan om te trachten voordeel te trekken uit een beweerde toestand van nooddwang of van wettige zelfverdediging, ten einde België 't zij zijn souvereiniteit bij stukken en brokken te ontnemen òf het die niet anders te laten dan ten koste van welwillendheden en kwetsuren?

De beste vrienden van Duitschland, de Duitschers zelf, die in de benauwende weken die hun land doorleefde, maat wisten te houden in hun gedachten, gevoelen zij zelf niet, tegenover deze feiten, een onuitsprekelijk onwelbevinden, en, om alles te zeggen, van wroeging en berouw? Buigen zij zich niet voor de verontwaardiging die de Belgen al deed opspringen in het uur van de overrompeling en hen nu nog, van de wereld afgesloten op hun door de indringer bezet grondgebied, doet beven van ingehouden toorn?’

* * *

Onmiddelijk nadat de oorlog begonnen was, onmiddelijk dus nadat de staatssecretaris Von Jagow de gezant De Beyens verklaard had dat de houding van de belgische regeering altijd volmaakt korrekt geweest was, begon in de duitsche bladen de veldtocht tegen de goede trouw van België.

De vertrouwelijke Nota verscheen in de dagbladen eerst de 8ste Augustus. Het antwoord van België werd niet alleen niet opgenomen, maar verklaard werd dat antwoord was uitgebleven.

Alles moest vermeden worden wat de bevolking gunstig kon stemmen voor België.

Tevens begonnen de pogingen dat rijk zelf voortestellen als sinds kort of lang ontrouw aan zijn onzijdigheid.

Caïn - zooals Carl Spitteler zei - ging Abel zwart maken.

Tegenover de beschuldiging van kwade trouw stelt Waxweiler

niets meer, maar ook niets minder, dan het bewijs van het tegendeel. Een klemmend, zoo niet afdoend bewijs. Afdoend namelijk zal het eerst zijn als de archieven van de belgische regeering ter onpartijdige beschouwing kunnen worden opengesteld. Voorloopig moeten wij genoegen nemen met Waxweilers zoo klare en zoo nauwkeurige verklaringen. Niet in verband, met hetzij Frankrijk hetzij Engeland heeft België zijn houding bepaald tegen Duitschland. Niet ook na hen te raadplegen, maar op eigen gezag en op grond van zijn verplichtingen heeft het Duitschland de doorgang geweigerd en, alvorens zelfs te weten of het ondersteund zou worden, het gevecht aanvaard.

Niemand heeft het recht de goede trouw en de eerlijkheid van dit land te betwijfelen voor hij het boek van Waxweiler gelezen heeft. Het vastgeschakeld betoog van de belgische geleerde zal zonder twijfel zijn oordeel op de proef stellen.

Een reeks beschuldigingen, die in de duitsche dagbladen evenwijdig zijn aan de eerste, tastten niet de staatkundige trouw van de belgische regeering aan, maar de wijze waarop zij oorlog voerde.

Niet alleen in de dagbladen. De keizer zelf liet de President van de Vereenigde Staten weten: De belgische regeering heeft openlijk de belgische bevolking aangemoedigd aan de oorlog deeltenemen en had die deelneming sedert lang met zorg voorbereid. Aan deze beschuldiging schakelde zich vanzelf die van het optreden van vrijschutters en die van wreedheden begaan door vrouwen en priesters.

Uit verschillende berichten, o.a. uit de brieven van Grondijs, Een Nederlander in Geteisterd België, wisten we al bijna een jaar geleden dat de belgische regeering, wel verre van een vrijschuttersoorlog voor te bereiden, de bevolking ervoor gewaarschuwd had. Door de Duitschers een nacht ondergebracht op de secretarie van Aerschot vond hij daar gedrukte aanplakbiljetten waarin de burgemeester zijn gemeentenaren dringend vermaande zich van vijandelijkheden te onthouden. Waxweiler drukt de inhoud van zulk een af en vermeldt uitvoerig de maatregelen, nog altijd aanwijsbaar, die de regeering tegen de vrijschutterij genomen heeft.

Waren er desondanks vrijschutters?

Hier in Nederland was men in den beginne zeer geneigd eraan te gelooven. Ik moet bekennen dat ik uit mezelf het feit waarschijnlijk en dus aannemelijk vond. Maar later, toen ik een paar maal gelegenheid had, menschen uit de buurt van Luik ernaar te vragen, spraken zij het vierkant tegen. Waxweiler zegt: 'Het is volstrekt zeker dat er geen enkele beplande weerstand van de zijde van de bevolking heeft plaats gehad. De wapens waren afgegeven aan de gemeentebesturen; deze hadden overal voorgeschreven volkomen kalm te zijn; stedelingen en dorpsbewoners, verschrikt door de onvoorziene ramp die over hen kwam, dachten aan alles, behalve aan het voeren van een vrijschuttersoorlog.'

'Hoe komt het dan - vraagt Waxweiler - dat de Duitschers eraan vasthielden?' En aandachtig en vergelijkend onderzoekt hij, aan een reeks van gevallen die zich hebben voorgedaan, een reeks van mogelijkheden. Loont zulk een overzicht de moeite? Waar zooveel gewapenden door veroverd land trekken, zou het wonder zijn als niet nu en dan ongeregelde schoten vielen. Zij kunnen worden afgegeven in wraak, onberadenheid of dronkenschap, zoowel door het eigen volk als door vreemden. Zij kunnen toeval zijn of opzet. Zij kunnen afkomstig zijn van wettige vijanden wier opstelling men heeft voorbijgezien. In geen van die gevallen is het schot van bovenmatige beteekenis. Het zou, indien er niets ontbrak aan het leger en zijn aanvoerders, tot niets hoeven te leiden dan tot een onderzoek.

Maar dat is het juist: de zenuwen van de troep, verschrikt door tegenslag of geruchten van tegenslag, - de angst en de haat ten opzichte van vrijschutters, waarin de officieren worden grootgebracht en die zij hun ondergeschikten overdoen, - deze vereenigd met het duitsche stelsel van schrikaanjaging, gaven het fantoom van het vrijschutterschap zijn monsterlijke afmeting.

Aan niets anders ook dan aan de massa-suggestie van een verwoed en angstig leger zijn de verhalen te wijten van gruwelen begaan door geestelijken en vrouwen.

'Jonge belgische meisjes' - verklaarde de duitsche rijkskanselier persoonlijk aan de vertegenwoordigers van de amerikaansche pers - 'hebben de oogen uitgestoken van onze gewonden.'

Twee duitsche kommissies, een burgerlijke en een militaire, hebben sedert dien moeten vaststellen dat geen enkel geval kon worden waargemaakt.

* * *

Gruweldaden in België. Zeer zeker zijn er gepleegd; niet door Belgen, maar door Duitschers.

En die gruwelen zijn gepleegd, niet in weerwraak zooals zij het wilden doen gelooven, maar ingevolge een Stelsel.

Het is een onverbiddelijk deel - het laatste - van Waxweilers geschrift, waarin hij dit stelsel openlegt. Bij de gruwelen zelf verwijlt hij niet. 'Indien de oorlog in België gevoerd werd - zegt hij - *op de wijze die ieder weet,* dan is dat in overeenstemming met een Wetboek, dan is dat volgens al de voorschriften van het bizondere oorlogs-wetboek dat Duitschland zich gegeven heeft.'

Want 'hoewel zich aansluitend aan de internationale overeenkomsten te 's Hage geteekend in 1899 en bevestigd in 1907, heeft Duitschland inderdaad een geheel behouden van oorlogsregels, die naar hun geest zoowel als naar hun bewoording, belangrijk ver afstaan van die welke de Haagsche Konventie heeft vastgesteld en die men de naam gaf van het Wetboek van het Volkenrecht in Oorlogstijd.'

'Kriegsgebrauch im Landkriege' heet het en werd in 1902 door de historische afdeeling van de Groote Staf uitgegeven. Het maakte deel uit van een reeks van werken die aan officieren werden aanbevolen.

Dit boek laat één indruk na: het is deze dat de Groote Staf van het duitsche leger weigert de oorlog te laten beperken door sommige eischen van recht en menschelijkheid.

'Alle beweringen van de leeraren van het volkenrecht' - zoo leest men er - 'moeten onvoorwaardelijk worden verworpen als in beginsel strijdig met de beginselen van de oorlog.'

De schrijvers weigeren te erkennen dat er voor een soldaat iets anders kan zijn dan oorlogs-noodzaak.

'Een krachtdadig gevoerde oorlog kan niet enkel gericht worden tegen de strijdende vijand en tegen zijn maatregelen

van verdediging, maar hij zal zich gelijkelijk moeten richten op de vernietiging van zijn stoffelijke en zijn zedelijke hulpbronnen. Van menschlievende overwegingen, als het betrekkelijk ontzien van personen en goederen, kan alleen sprake zijn als de natuur en het doel van de oorlog daarmee zijn te vereenigen.'

Oorlog dus als iets onvoorwaardelijks. Dit doel heiligt alle daden en alle middelen.

Stel u voor dat in België ieder officier en ieder bevelvoerder, van dag tot dag en van uur tot uur, zich geen andere vraag te stellen had dan: wat is nuttig voor mijn oorlogsdoel? - en alle domheden en alle gruwelen worden daardoor alleen al begrijpelijk.

Toch is dit het beginsel waarin de wet van de oorlogsnoodzaak, bij haar dagelijksche toepassing, onvermijdelijk ontaarden zal. Een beginsel van nuttigheid, en - bedenk het wel - van onmiddelijke, van zich op het oogenblik zoo voordoende nuttigheid.

Terecht zegt dan ook Waxweiler dat dit beginsel van het onmiddelijk nut de omkeer bewerkt van alle recht en alle zedelijkheid. 'Zeg tot een bevelhebber dat hij zonder vonnis een man mag ter dood brengen, dat hij een burgemeester mag doodschieten omdat een inwoner van zijn gemeente op een soldaat heeft geschoten, dat hij zelfs om die reden van alle tien inwoners één mag doodschieten, dat hij een dorp mag afbranden, als dat noodig is, en ge geeft hem, in de praktijk, het recht die daden telkens te begaan als hij ze nuttig vindt. Met andere woorden: ge zet hem aan tot het schenden van alle verdragen en van alle regelen van het volkenrecht. Het is nuttig, het is "noodig" vóór de troep een beschutting te plaatsen van burgers: de vijand durft dan niet schieten of hij schiet minder, en de levens van duitsche soldaten zullen gespaard worden. Het is nuttig, het is "noodig" een dorp, een stad, te vuur en te zwaard uit te roeien als de burgers opstandig worden, want zulk een behandeling die men desgewenscht herhalen kan, zal wel verhinderen dat men aan de levens van duitsche soldaten raakt, wier leven en gezondheid "noodig" zijn voor de verdediging van het vaderland. En wat zeg ik? Een stad te vuur en te zwaard verwoesten omdat burgers geschoten hebben?

De praktijk van het noodzakelijkheidsbeginsel is erger: men verwoest een stad omdat men gelooft, omdat men aanleiding heeft te gelooven, omdat men lust heeft te gelooven dat burgers geschoten hebben.'

De rijkskanselier was voorgegaan. De oorlogs-noodzakelijkheid had voor hem de wet gebroken. De noodzakelijkheid van te trekken door België. Was het een noodzakelijkheid? Neen, het was een nuttigheid. Een gewaande nuttigheid, want het nut van juist dit veldtochtplan is na zijn mislukking wel zeer twijfelachtig.

En het leger volgde. De wet van de Haagsche Konventie werd op zij gezet. Regel werd de stelselmatige willekeur van 'Kriegsgebrauch im Landkriege'.

Dientengevolge hadden duitsche officieren in het vijandelijk land het recht gemeenten te doen lijden voor de schade, toegebracht door enkelen, - wat door de Haagsche Konventie verboden wordt, maar door de duitsche voorschriften goedgekeurd. Dientengevolge namen zij niet enkel gijzelaars, maar doodden hen, wat zelfs krijgsgevangenen niet mag worden aangedaan.

Het opleggen van boeten aan de overwonnen bevolking is tegen het volkenrecht; maar het is niet tegen de duitsche oorlogsregels. Waxweiler vermeldt een boekje, in 1906 te Berlijn verschenen: 'L'Interprête Militaire', bestemd voor duitsche officieren die als tolk moeten dienen in fransch-sprekende landen. Dit handboekje, dat tot ondertitel heeft: 'Zum Gebrauch im Feindesland, Pour servir en pays ennemi' bevat, zegt de inleiding, de fransche tekst van de meeste dokumenten, brieven, bekendmakingen en andere stukken waarvan het gebruik zich kan voordoen in oorlogstijd. Welnu, dit boekje behelst de nauwkeurige formulieren waarbij de bevelvoerende officier zijn boeten en straffen oplegt. Zeshonderdduizend Mark voor dit, twee millioen voor dat, de heele stad afgebrand voor iets anders. Het heele brandschat- en plunderstelsel in formulieren. Een lugubere boekhouding.

Aangrijpende verhalen geeft Waxweiler van wat op grond van dit stelsel - willekeur bij hen die het uitvoerden, schrikaanjaging in zijn gevolgen op de bevolking - door Duitschers bedreven werd.

Verhalen als die van Linsmeau, als die van Andenne. Men kan ze niet met droge oogen lezen.

Te Linsmeau, een klein dorpje in de provincie Brabant, op 10 Aug. 1914. Boeren die een gesneuveld duitsche officier eerbiedig ter aarde bestelden, die de voorwerpen die hij bij zich droeg, bij de pastoor van een naburig dorp gebracht hadden opdat hij ze overmaakte aan de familie. Overvallen door een duitsche afdeeling werden ze zonder nader onderzoek, niet zij alleen maar anderen met hen ter dood gebracht, acht hoeven leeggeplunderd en afgebrand, de vrouwen geweld aangedaan.

Te Andenne het stadje verbrand, de bewoners in het vuur geworpen, de vrouwen en kinderen op een hoop gejaagd, honderd mannen doodgeschoten. En de hoofdbevelhebber Von Bülow schrijft: ‘Met mijn toestemming heeft de generaal de geheele plaats Andenne laten verbranden en zijn ongeveer honderd personen gefusilleerd’.

Later heeft de Oberleutnant Von Eulwege verklaard dat de pastoor van Andenne de bevolking niet tot de straatgevechten had aangezet. ‘Overigens - voegt hij eraan toe - het meerendeel van de inwoners heeft niets kunnen zien, omdat zij in hun kelders waren’.

En deze inwoners beschuldigde generaal Von Bülow van een verraderlijke overval.

De zaak is dat naar schuld ook niet werd gevraagd. De bedoeling was schrikaanjagen en de bevolking bewegen tot verraad en belemmering van haar eigen soldaten.

Terwijl dit zoo is, terwijl België, het onrechtmatig overvallen België, opzettelijk door verwoesting, moord en brandschatting zoodanig geteisterd werd, dat eindelijk de honderdduizenden van vreedzame bewoners vluchtten op het bericht dat de Duitscher kwam, - terwijl dit zoo is, verbazen zich onze duitsche buren dat zij daar en elders voor Hunnen en Barbaren gelden.

Waxweiler geeft maar zeer weinig verhalen. Wat zou hij toevoegen aan de formulieren die hij heeft afgedrukt, aan de voorschriften van het ‘Kriegsgebrauch im Landkriege’? Verhalen kunnen voor ongeloofwaardig worden aangezien; maar het bestaan van het Stelsel dat hij aanwijst, van de willekeur

waartoe het leiden moet, van de wreedheid die het noodzakelijk ten gevolge heeft, kan niet worden geloochend.

Dit is het dan ook wat wij niet moeten vergeten. Temidden van de beschaafde wereld leeft een volk dat tevens een leger is. Dat leger deelt niet enkel de zonden van alle legers, maar het wordt bestuurd door een leer en een wetgeving die onvereenigbaar zijn met het volkenrecht.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

‘Boefje’ door M.J. Brusse dertiende druk.

Hoeveel is er in de wereld veranderd sinds de eerste druk van ‘Boefje’ ons verraste. Boefje zou thans niet meer op eene *openbare* terechtzitting verschijnen en de gevoelige recidivist, dien Brusse op bldz. 148 onderaan op de tribune plaatst, zou niet meer met een gematigd vloekwoord kunnen bezweren dat ‘het jog dronke is’. Wij zijn veranderd en de wereld is veranderd, maar ‘Boefje’ is toch altijd een heel heel aardig boekje. Zoo'n boekje verzoent. Laten wij het bekennen: het leven is voor niemand van ons geworden wat wij dachten, dat het zijn zou toen wij achttien jaar waren. Zij, die thans achttien jaren zijn, zullen het niet gelooven om het later te ervaren. Maar dit boekje! ‘Jan was 't eerste klantje van Pro Juventute, dat ik voor mijn rekening kreeg’. En ‘Hij roeide me in 't schuitje over de vaart, gaf me een duchtige poot tot afscheid en door zijn grinniklach heen sprongen 'n paar tranen in z'n oogen’. Zietdaar: de eerste en de laatste zin en de rest daartusschen leze ieder, die het boekje nog niet gelezen heeft. Maar in trouwe: zijn die lach en die traan niet de waardige zinnebeelden van het Leven, dat Boefjes met dertien drukken brengt?

En nog klaagt men. Prof. Diepenhorst klaagt in Stemmen des Tijds.[1)] Het boekje is wel mooi het ‘wekt bewondering om de getrouwheid van teekening en het doet somwijlen uitschateren van vroolijkheid over de wilde origineele uitvallen van den jeugdigen straatbandiet’.

Maar toch het: ‘heeft een gevaarlijke strekking, wanneer getreurd wordt, dat bij “het klantje van Lombroso” de heerlijke woeste misdadigersdrang heelemaal is uitgestorven, en Jan een

1) Augustus 1915 bldz. 115.

gedwee braaf boefje is geworden'. Inderdaad: afschuw van het boefjesbedrijf zal men bij Brusse niet leeren. Welk een innige verteedering in zijne woorden wanneer hij over den baldadigen straatknaap schrijft. Het broertje, dat geen Boefje is, heet ietwat smalend, 'een beetje stomp en suf-egoïstisch.' Maar heeft de broer ongelijk wanneer 'hij niet kon hebben, dat het kreng altijd zoo verwend wier. Jan kreeg altijd cente en lekkers, of ie gapte in 't en ie mog bij meheer komme. En hijzelf, die niet stal en hard mos werke, kreeg niks'. Inderdaad. Niemand onzer, die haat en wraak wil tegenover hen, die met de strafwet in gevoelige aanraking zijn geweest. Maar in de laatste woorden ligt eene bittere waarheid. Merkwaardig zooals het gevoel van af keer van beroepsdieven bij sommige schrijvers is verloren gegaan. Mr. Dr. N. Muller heeft de Stelling verdedigd: 'Afkeer van den dief is een sociaal instinct van lage orde.' Niet de dieven, maar de helers hebben de hevigheid van Mr. Muller's haat en hoe boos staat het zinnetje op bldz. 66 van zijn proefschrift: 'De drie dieven loopen erin en de snees liegt zich vrij'. Maar zonder zedelijke afkeer van den dief, waar bleef de veiligheid van de maatschappij en ons gevoel van braaf heid.

Palestina en de Oorlog.[1)]

Het Joodsch-Nationaal-Fonds is voor de lezers van 'De Beweging' niet een vreemde. Menigmaal ben ik de Dichter geweest van het J.N.F. Geen jaar was ik het in zorgvoller omstandigheden dan in dit jaar, waarin niet één volk meer dan het onze heeft geleden en verloren. Maar ook: niet één jaar gaf ik mijn Lied in een vaster vertrouwen. Van alle internationale organisaties heeft de Zionistische het minst verloren aan invloed en beteekenis, en van alle internationale organisaties is zij de eenige, die na den oorlog dadelijk machtiger haar werk hernemen zal. De schrijver van het hier aangekondigde vlugschrift is de Dader van het J.N.F. in Nederland. Hij is de zorgzame kas-

1) Uitgegeven door den Boek- en Brochurehandel N.Z.B. Steenstraat 87, Arnhem.

beheerder en de vlijtige ijveraar. Het Joodsch Nationaal Fonds is voor de Zionistische Beweging van het allergrootste belang[1]. Zijn doel: de verkrijging van grondbezit in Palestina als onvervreemdbaar eigendom van het Joodsche Volk. Palestina moet ons niet worden geschonken door de goedwillige gulheid van groote mogendheden. Het moet worden veroverd met geduld en vlijt, gelijk het eeuwen vroeger veroverd is met pijl en boog. Het Land moet geduldig worden gereedgemaakt voor het Volk, en het zwervende volk moet worden gereedgemaakt voor het wachtende Land. Als geschenk is Palestina voor ons Volk waardeloos, als verovering is het zijn Leven. De Heer Alfred Polak, de schrijver van 'Palestina en de Oorlog' begint zijn boekje met eene uiteenzetting van hetgeen voor den oorlog door ons in Palestina was bereikt. De rijkbloeiende nederzettingen rondom Jaffa, de graandragende, wijn- en amandelbouwende aan het meer van Tiberias. De ruime goedgebouwde stadsgedeelten te Jaffa en te Haifa. De nijverheidschool te Jeruzalem, de Banken overal werkzaam. Dit alles door eigen eerlijke vlijt gewonnen en thans door een woest wanbedrijf bedreigd. En hoeveel reeds vernietigd. De prachtige jaardracht van sinaasappelen vermodderd omdat er geen uitvoer is. Uitvoer van wijn, amandelen en druiven onmogelijk. De Anglo-Palestina Company gesloten, omdat zij toevallig een Engelsche maatschappij is. In de kolonies kostbare boomen gekapt voor oorlogstuig. Overal verwoesting. Maar nergens ontmoediging. Want in ieder woord en in iedere regel in het boekje van den Heer Alfred Polak spreekt het vaste vertrouwen, dat het Joodsche Volk gered zal worden door het Zionisme, maar ook door het Zionisme alleen. Onze Daders zullen de droomen van onze Dichters waarmaken, gelijk wij iederen morgen in onze gebeden uitspreken: 'Helpers zullen den berg van Zion bestijgen en richten over den berg van Esau.'

J.I. DE H.

1) Men raadplege: 'De beteekenis van het J.N.F. voor de Zionistische Beweging' door Henri Edersheim.

***De Belgische Neutraliteit Geschonden*, door Mr. Dr. J.H. Labberton. Amsterdam, 1915, W. Versluys.**

Een vurig en soms heftig geschreven verdediging van Duitschland, uitgaande van de veronderstelling dat dit rijk, met name Pruisen, het zedelijk genie onder de staten is, en als zoodanig gerechtigd zich de levensvoorwaarden te scheppen waaronder het zelf kan bestaan en zijn roeping aan de menschheid doen ten goede komen. Alleen op grond van die voortreffelijkheid - meent de schrijver - had België het ter wille moeten zijn, en was het een onrecht dat andere staten zich er tegen wapenden.

Een fout van de dichter die hier aan het woord is, schijnt me, dat hij, strijdende voor de waarheid van zijn eigen droomen, alle andere voor drogbeelden uitmaakt.

Te minder had hij hiertoe het recht, wijl hijzelf zijn eigen hierboven genoemde grondstelling niet voor meer dan een hypothese geven dorst. Die stelling is in Duitschland geen hypothese, maar een algemeen beleden geloof. Wanneer dan ook over-rijnsche vrienden ons van kortzichtigheid mochten beschuldigen, zouden wij hun dat ten goede houden. Wij zouden begrijpen dat zij, bevangen in hun eene volksdroom niet anders konden handelen. Maar wie - Nederlander en buiten Duitschland - onbevangenheid genoeg bezit om te betoogen, en zijn meening alleen als een door hem aanvaarde veronderstelling durft aanbieden, geeft blijk van aanmatiging of van zwakheid als hij minachtend spreekt over de denkbeelden van anderen.

Het feit dat Mr. Dr. Labberton een hypothese aanhangt is geen reden waarom ze meer waar zou zijn dan haar tegendeel. En indien hijzelf *innig* van haar waarheid overtuigd was, zou hij niet dàn juist geschroomd hebben op andere overtuigden geringschattend neer te zien?

A.V.

De poëzie van voor en van na 1880: onderscheid en overeenstemming[1)]

Door
Albert Verwey

Als ge mij vraagt welk duidelijk onderscheid er valt aan te wijzen tusschen de poezië van vóór en van na 1880, dan zal ik u enkele termen noemen, en u op het onderscheid tusschen één van deze en de overige opmerkzaam maken.

De eene term is: Geschiedenis, de andere zijn: Natuur, Ikheid, Het Leven.

Het zal u dadelijk in het oog vallen dat de begrippen Natuur, Ikheid, Het Leven centrale begrippen zijn. Zij kunnen het middelpunt vormen van een levensbeschouwing die dan, al naar zij zich rondom het eene of rondom het andere begrip geformeerd heeft, de naturalistische, de individualistische of de monistische heeten zal.

Het begrip Geschiedenis, daarentegen, heeft niet die algemeenheid. Wie zijn leven grondvest op een beschouwing van de geschiedenis doet dat op een beginsel dat niet het geheel, maar altijd maar een deel van ons bestaan omvatten kan. Een historische beschouwing is altijd eene die aan bepaalde vormen, van tijden, landen, gebeurtenissen, gebonden is.

Welnu, in het midden van de poëzie van vóór 1880 staat ‘de Geschiedenis’; - in het midden van de poëzie van na 1880 staat ‘de Natuur’, ‘de Ikheid’, ‘Het Leven’.

1) Voordracht gehouden voor de Literarische Faculteits-Vereeniging te Groningen op 22 Sept. jl.

Ik heb het vaak gewaagd in de europeesche geestesgeschiedenis van na 1880, vergeleken met de voorafgaande, een soortgelijke breuk te zien. Vóór die tijd overal in de wereld historische, dat wil dan zeggen vaderlandsche idealen. Erna intellectueele, zoo ge wilt wijsgeerige, maar in elk geval, in plaats van de historischbizondere, menschelijk-algemeene.

Even vaak heb ik me dan ook afgevraagd of niet ten slotte de wereldgeschiedenis van de laatste eeuwen bewogen werd door tweeërlei drang, die men de vaderlandsche en de algemeenmenschelijke noemen kon, en waarvan beurtelings de eene en de andere de sterkste was.

Een algemeenheids-drang die in de 18de-eeuwsche vrijheidsbeginselen haar zegevierende omgang door Europa deed, totdat uit de gisting van die beginselen zelf in Frankrijk het geweld ontstond dat ze misbruikte, het geweld dat niet de vrijheid, maar een fransche heerschappij over Europa tot einddoel had. Een vaderlandsche beweging, die daarmee begonnen was, die op haar beurt ook de andere landen aangreep, die hier meer, elders minder in verbond met vrijheidsbeginselen, zich doorzette, en die na 1870 weer vervangen werd door de andere.

Na dat jaar hebben wij werkelijk geleefd in een steeds groeiende droom van niet nationale, maar groot-menschelijke toekomstverwachting, totdat in 1914, uit de gisting zelf van de drang naar wereldgemeenschap, de strijd ontstond die alle volken noodzaakt opnieuw terug te grijpen naar hun vaderlandsche idealen.

Zou het mogelijk zijn dat de droom gedroomd is, en dat Europa, alvorens zijn menschheids-verwachtingen te verwerkelijken, weer een tijdperk van nationale doelen door moet gaan?

Indien dit zoo is, dan is de tijd voor ons niet slecht gekozen, om een oogenblik terug te zien, om ons aan de nederlandsche poëzie het onderscheid bewust te maken tusschen tweeërlei idealen, in dit geval tweeërlei toekomst-droomen, de historische van Potgieter en de zijnen, de menschelijke van onze eigen tijd.

* * *

Toen Drost en Heye, Potgieter en Bakhuizen, zich verzetten tegen de vaderlandsche geest van voor 1830, was dat niet omdat zij hem anders, maar omdat zij hem sterker wenschten. Hoewel door een europeesche romantiek geprikkeld en aangedreven, vonden zij in die romantiek-zelf hun aanwijzing: iedere natie heeft in haar eigen verleden het aangewezen voorwerp ter verheerlijking. Een bizonder nederlandsche romantiek werd hun oogmerk. Een herleving van het zeventiende-eeuwsche Nederland werd de veeltakkige bedoeling waarlangs allen gezamenlijk arbeidden.

Het gevolg was dat ook Potgieter, de dichter, de taal wel verrijkte, maar niet vereenvoudigde. Hij gaf een renaissance van de Renaissance. Hij aanvaardde de vormen waarin de nederlandsche poëzie zich sedert de zestiende eeuw had uitgesproken. Hij brak met niets dan met de sleur die het beminde gemeen had gemaakt.

Zeer verschillend van de zijne was dientengevolge de kritiek van de jongeren omstreeks 1880. Zij stelden plotseling, in de retoriek van Beets en Bilderdijk, de heele dichterlijke taal van de Renaissance buiten zich. Ook, vergeten we dit niet, die van Vondel. En daarmee ook die van Potgieter.

Zij wendden zich tegen Beets en Bilderdijk, omdat bij dezen de vorm voor zulk een groot deel vormelijkheid geworden was. Maar zij gaven voldoende te kennen dat, ondanks hun bewondering voor Potgieter, een zeker deel van zijn beeldspraak - weefsel van begripmatige afgetrokkenheid en figuurlijke persoonsverbeelding - hun uit den booze scheen. En in Vondel misprezen zij, hoe eerbiedig ook, de heele romeinsch-klassicistische toestel.

Ik heb in 1886 onder een schuilnaam eenige artikelen geschreven voor een sedert verdwenen tijdschriftje. Sommige beginselen en konsekwenties van de nieuwe kritiek heb ik daar vrijer en scherper gezegd dan elders. Met name kon ik daar over Vondel en zijn werkelijkheidsliefde sprekende eraan toevoegen: ‘Dat Vondel *dit* goede beginsel in zich had, is de reden, dat hij, ondanks zijn leven in een tijd van retoriek, die ook hem te machtig was, zooveel waars en geziens in zijn werk heeft bij elkaar gebracht’. En even later, na het aanhalen van de Rei van Eubeërs: ‘Wat een massa gezond zien, nauwkeurig

kennen van de dingen om zich heen, op zichzelf en in verband met elkander, moet zijn voorafgegaan aan het schrijven van dit vers. En dat is nog maar het werk van iemand, die, ook nog in dit gedicht, blijk geeft de dichterlijke taal te hebben geaccepteerd'.

Dit was kras uitgedrukt. Het bewijst dat wij - ik zeg wij, want in een van de toenmalige Nieuwe-Gids-kronieken werd deze plaats met instemming besproken - dat we onze kritiek als gericht tegen de heele Renaissance voelden.

Potgieter werd in hetzelfde opstel geprezen omdat hij 'voor het schrijven van stemmingen, die vroeger de grootste hoeveelheid dichterlijke ongezienheid noodig hadden om vers te worden, zooveel werkelijk geziens (had) gebruikt'. Dit nam evenwel niet weg dat ik, drie jaar tevoren, in een eerste uitvoerige studie van Florence, de kritiek niet verzwegen had.

Er wordt daat, als 'een der meest gewrongene en volstrekt prozaïsche gedeelten' de karakteristiek van Dante's staatkundig ideaal aangehaald, en dan gezegd: 'In dit stuk zijn al de gecursiveerde regels onjuist uitgedrukt en bevatten verkeerd gebruikte beeldspraak. Het is een masker van poëterigheid op een gezicht van slecht proza: om die verzen te begrijpen, moet men niet langer vragen wat erin gezegd wordt, maar wat de schrijver erin had willen zeggen'.

Verder:

'Trachten wij na te gaan hoe het mogelijk was dat Potgieter zulke verzen schrijven kon, dan zien wij: de groote gedachte, waarvoor Dante geleefd had: scheiding van kerk en staat, eenheid van Italië, was door zijn verstand erkend en opgenomen; zijn gevoel had zich de zaak aangetrokken - hoe kon het ook anders? - maar dat gevoel bezat geen leven genoeg om de beelden te scheppen, die alleen in staat waren de gedachte te verzinnelijken. En Potgieter - we zagen het - was bij uitnemendheid de man die de beelden liefhad, die in beelden zich uitte: was het wonder dat hij, daar deze hem ontbraken, bij valsche "beeldspraak", voor poëzie in "dichterlijke taal" vergoeding zocht? Tweemaal in de eerste, éénmaal in elk der drie volgende strofen verpersoonlijkt hij: de middeleeuw, het oordeel, ja zelfs het loutringsoord, zonder aan één van die alle

een trekje toetevoegen als hij er elders zoo juist weet te teekenen. De reden voor het laatste is duidelijk: personificaties, dus voorgesteld, zijn geen gestalten, die hij zelf gezien heeft; het zijn houtsneê-figuren uit de stéréotypenkast der hollandsche poëten, gegrepen met loome hand en gezet met onverschilligen blik; zoo iemand, dan had Potgieter dien stoffigen zolder gesloten kunnen houden.'

Ik behoef u niet te zeggen - gij weet het - dat door dit scherpe oordeel mijn bewondering voor Potgieter, zoo min als die voor Vondel, ooit geleden heeft. Er blijkt alleen uit, en dit is wat ik nu wilde aantoonen, hoe onvoorwaardelijk en met hoe verre strekking wij dit oordeel handhaafden.

In het eerste van de onder schuilnaam verschenen artikelen die ik zooeven noemde, had ik eveneens aan dit besef van een volledige taal-vernieuwing te wenschen nadrukkelijk uiting gegeven. 'Inderdaad' - luidt het daar - 'men kan over het werk der jonge poëten verschillend oordeelen. Maar men kan het feit niet loochenen dat thans, voor de eerste maal in ons vaderland, *zonder uitzondering alle* overgeleverde beeldspraak veroordeeld, en niets anders begeerd wordt dan een, tot in haar kleinste woordcombinaties, oorspronkelijk-hollandsche kunst'.

Ja, daaraan voorafgaand:

'De soort der onderwerpen, de variëteit der stemmingen, de grooter of geringer mate van geestdrift waarmede geschreven werd; - deze waren eertijds de hoofden, waaronder de rekening der literaire revolutie hier te lande werd opgemaakt. De figuurlijke taal was altijd, ook in den tijd onzer beste schrijvers, als erkende munt in omloop. - Verandering van ideeën was continueel in alle literaturen en ook thans. Maar nooit, als thans, kon de verandering der ideeën, in Holland, niet anders openbaar worden dan door verandering der taal. Het is een bewijs van de oorspronkelijkheid zijner gedachten, als een nieuw geslacht ze in de oude taal niet uiten kan. Het is een bewijs van oorspronkelijkheid en natuurlijkheid tevens, als voor nieuwe taal de allereenvoudigste, de meest directe, de minst door vroegere geslachten verfiguurlijkte taal wordt geëischt'.

Het is niet onbelangrijk hier er op te wijzen hoe dit zelfde beginsel - de versmading van niet onmiddelijk ter zake dienende

vormen - zich later in de bouwkunst toonde. Het kreeg daar de scheldnaam van ‘rationalisme’. Evenzoo vreesden velen voor de dichtkunst een te groote nuchterheid, die mij dan ook lang, bij strengere toepassing van mijn eisch, verweten werd. In den beginne was daar geen gevaar voor, toen nog velerlei invloeden van beminde dichters, Duitschers zoowel als Engelschen, in onze poëzie waren ingeweven.

Wel was van den beginne af het besef aanwezig dat de verbeeldingswereld waarin wij leefden evenmin die van Potgieters vaderlandsche geestdrift was als die van Beets' vaderlandsche huiselijkheid. Tegen de laatste verzetten wij ons nadrukkelijk. De eerste bewonderden wij - om haar schoonheid, maar zonder ons erin thuis te gevoelen.

Wij waren ook alreeds de jongeren die na Huet, na Multatuli kwamen. Perk's natuurtafreelen, Kloos' hartstocht vielen ons te beurt als onze eigen openbaringen.

Het gevoel dat een tijd was voorbijgegaan, dat een hoogte beklommen was vanwaar deze en de eeuw waarvan hij een herleving geweest was zich voor ons uitbreidden, gaf ons een sterke vereenvoudigende zekerheid. Dat vroegere was vol geweest van verbindingen en begrenzingen. Overal dat eigenaardig-vaderlandsche, dat ieder dichter op zijn plaats en zijn uur, beleven moest. Wat wij wenschten was het algemeen-menschelijke - vaderlandsch, ja zeker, dieper zelfs dan van die anderen omdat juist in de taal waarvan de dichter zich nooit kan los maken, het wezen van het volk begrepen ligt - maar toch het algemeenmenschelijke, dat de een in de Natuur, de ander in zijn Ikheid vinden mocht, dat ik voor mij het Leven noemde, en dat de heele wereld omvatten kon.

U zult me vergeven dat ik veel van mezelf zal spreken. Mijn leven is met dit ééne heengegaan: dit uitspreken, dit uitbeelden den van een geloof aan de heerlijkheid van het leven. Was dit leven me de zichtbare werkelijkheid, was het een droom, was het een ervaring, was het de verborgenheid die in alles is, was het de geest die naar wetten werkt in verschijnselen? Het was dat alles en zeker nog wel meer dan dat. Het was het Verleden dat in vereenvoudigde vormen voor me lag uitgebreid:

de geschiedenis was altijd een van mijn groote liefden. Het was het Heden dat ik beleefde, dat ik voor mijn deel ben, en waarvan noch ikzelf noch de tijd me ooit scheiden kan. Het was de Toekomst, dat wil zeggen: al onze hoop, al onze vrees, al onze verwachtingen.

Toen ik in 1890 - mijn jeugd was toen afgesloten - met dit mijn eigenlijke werk begon, had ik het sterke gevoel dat ik midden in alles stond en er toch zoo goed als niets van kende. Het vaderlandsche beduidde heel veel voor me, maar alleen in zooverre het beteekenis had voor de menschheid. Van dit gezichtspunt ging ik uit bij het saamstellen van bloemlezingen en het schrijven van studies betreffende letterkunde en geschiedenis. Tegelijkertijd trachtte ik een vers te schrijven dat los was van overgeleverde vormen. Als ik dan om me zag, merkte ik dat jongere dichters, de naar het Socialisme zich richtende Henriette Roland Holst, de neo-platonische Boutens, het vaderlandsche zoo goed als geheel hadden losgelaten. Dit was ook in overeenstemming met de tijd zooals die zich toonde in zijn andere uitingen. Het verkeer, de maatschappelijke stroomingen, de vrijere zeden, de ontwikkeling van wetenschappen en kunsten, alles had meer een internationale dan een nationale strekking; al bleek het waar dat geen krachtige werking naar buiten mogelijk was zonder krachtige innerlijkheid. Maar het vaderlandsche was op het tweede plan geraakt. In de dichter Penning was het ruimschoots, maar nochtans berustte zijn poëzie niet, als die van Potgieter, op bewondering voor de geschiedenis, maar op eigen persoonlijke herinnering, op eenvoudige menschelijke gevoelens. Zoo was ook, bij onze zuiderburen, Gezelle zonder twijfel een vlaamsch dichter, maar dat niet in de eerste plaats. Zijn gedichten kwamen voort uit germaansch natuurgevoel en het geloof van de katholieke christenheid. Hij had in dezelfde jaren toen wij het deden, een zelfde kritiek als wij op de taal geoefend. In één woord: overal in Nederland - en daarbuiten was het niet anders - een groei, die boven het vaderlandsche uitstreefde, die de vrucht zette van een vrijer, een algemeener menschelijkheid.

Ik herhaal: dat daarom het vaderlandsche niet minder werd. Omdat mensch en wereld zich altijd ontwikkelen tusschen twee

polen, en nu naar deze dan naar gene gericht zijn, daarom kunnen zij toch het bestaan van de achter hen liggende pool niet loochenen. Onder de strooming naar wereldgemeenschap waarin we allen leefden, trok gestadig die andere, naar de vaderlandsche eigenheid.

Het schijnt wel of het de Boeren-oorlog geweest is die ons daarvan zeer bewust maakte. Wij lieten daarna niet af van onze oorspronkelijke richting, maar wij bezonnen ons toch dieper op de andere. De toejuiching die in de voordrachten en vertooningen van Royaards aan Vondel te beurt viel, moest gedeeltelijk worden toegeschreven aan de bijval van katholieken, die in hem hun kerk vierden, maar voor een deel ook aan een sterker geworden nationaliteits-gevoel. Ook mijn eigen Leven van Potgieter trok voordeel van die stemming, want het was duidelijk dat het ontvangen werd met de dankbaarheid van een soort vaderlandsche bevrediging.

Toch bewezen de volgende jaren afdoend, dat nergens, ook niet in de poëzie, de algemeene drift door een meer bizondere vervangen was. Indien namelijk één accent in de laatste tien jaar aldoor sterker is aangezet, dan is het....het godsdienstige.

Ieder van u heeft om zich heen, in het onze en in andere landen, de religieuze beweging zien opkomen of toenemen. Zij vertoonde zich in vernieuwing van oude zoo goed als in stichting en uitbreiding van nieuwe vormen en genootschappen. Zij verdrong of vermengde zich met de sociale. Zij kreeg deel aan de kunsten, aan alle kunsten. Zij droeg, zij veroorzaakte, de bewondering die aan sommige wijsbegeerten ten deel viel. Bergson's aanhang werd niet getrokken door wetenschappelijkbiologische, maar door religieuze verwantschappen. Ja zelfs in de fysica en de wiskunde schijnen hypothesen te zijn doorgedrongen, die in laatsten aanleg misschien ontstammen aan religieuze behoeften.

Daarmee, met dat religieuze, heeft de tijd zijn diepste inhoud uitgesproken. Die inhoud was toekomst-verwachting. Wij droomden van een wereld die op het hoogtevlak geraakt van haar stoffelijke vermogens, zich en haar oorsprong in geest en kunst zou verheerlijken. Daarvoor bouwden de bouwmeesters. Daar-

voor dachten de denkers. Daarvoor versierden de kunstenaars. En daarvoor dichtten de dichters.

Is het wel denkbaar dat een dichter ooit het religieus gevoel ontberen zou? Neen; want hij zal zich altijd afhankelijk voelen van een macht die hij regelen noch doorgronden kan, naar wier openbaringen hij verlangt en die voor hem het leven van zijn leven is. Zijn behoefte aan uitstorting, aan deelneming, maakt het voor hem noodzakelijk, dat die macht het leven is van álle leven. Het eene, noodzakelijke en algemeene leven noemt hij haar en zijn verstand zoowel als zijn gemoed achten het niet mogelijk dat buiten haar iets wezen heeft.

Terwijl evenwel dit besef in elk dichter aanwezig is, zoodat men zeggen kan dat het van alle poëzie de bezieling uitmaakt, zijn toch niet het hart en de verbeelding van alle dichters ingenomen door onmiddelijk-religieuze ontroeringen. Potgieter schreef, in de laatste jaren van zijn leven: ‘als ik naga, wat mij onder de afwisselende gestaltenissen mijns geloofs, als ik zoo spreken mag, eigenlijk gesterkt heeft, wat mij nog overblijft: het is de aspiratie! Zij bezielde, zij bezielt nog - als wij hier eigenlijk eens niets meer noodig hadden dan haar?’ Burchardt zegt tegen het einde van zijn ‘Die Cultur der Renaissance’: ‘Welche Gestalt musste nun die trotz Allem vorhandene starke Religiosität bei den tiefern Naturen annehmen? Es ist der Theismus oder Deismus, wie man will. Den letztern Namen mag diejenige Denkweise führen, welche daz Christliche abgestreift hat, ohne einen weitern Ersatz für das Gefühl zu suchen oder zu finden. Theismus aber erkennen wir in der erhöhten positiven Andacht zum göttlichen Wesen, welche das Mittelalter nicht gekannt hatte. Dieselbe schliesst das Christentum nicht aus und kann sich jederzeit mit dessen Lehre von der Sünde, Erlösung und Unsterblichkeit verbinden, aber sie ist auch ohne dasselbe in den Gemüthern vorhanden’. Ik geloof dat dit theisme juist is wat Potgieter overhield: toch toonde ook zijn laatste gedicht, ‘Gedroomd Paardrijden’, geenszins een religieus, eer een staatkundig ideaal.

Hoe anders was het met Perk, wiens sonnetten van den beginne af op vergoddelijking gericht zijn. Vergoddelijking van de liefste,

van de Natuur, van de Schoonheid, van de Ikheid, vier bewijzen voor een dat de behoefte die een vorig geslacht alleen omgezet in de verbeelding van historische idealen toonde, nu door het nieuwe naar boven drong en zich onmiddelijk wou verwerkelijken.

Mythologisch was trouwens ook al Emants' Lilith, en voor en na, nu bij deze dan bij gene dichter, leverden de mythologieën stof voor hun verbeeldingen.

Onze scherpste kritiek trof Beets, eerst omdat in hem het dichterschap verhuiselijkt en vergewoond verscheen, maar daarna met opzettelijke hardheid juist in zijn gebruik van godsdienstige beeldspraak. Zonder twijfel hebben toen vrome gemoederen zich gekwetst gevoeld en zeker faalde het onze jeugdige ijver aan omzichtigheid; doch lag er tevens in die niets ontziende aanval niet een aanwijzing dat wij ook voor het godsdienstig gevoel, en daarvoor zelfs in de eerste plaats, de innigheid eischten die alleen kon blijken door het oorspronkelijke beeld?

Niets is schooner dan het christendom. niet zooals het me werd ingeprent, maar zooals ik het als kind om me heen zag en beleefde. Bijbel en Thomas à Kempis gaven onvergankelijke indrukken. Maar niet voor mijn jeugd ten einde liep, toen ik de heidensche Schoonheid door de christelijke Goedheid bepaald en overwonnen zag, begreep ik hoe niets hoefde verloren te gaan van de christelijke gevoelswereld, mits ze maar in nieuwe en eigen vormen zich een rijk schiep van toekomstige verstandhouding.

Die gedachte heeft me niet losgelaten en ik zeg het met dankbaarheid dat de strijd die naar buiten altijd die moest blijven van een kunstenaar, zoozeer dat hij vaak een estetische gescholden werd, voor mijn hart een religieuze bleef.

Hoef ik wel zooveel van mijzelf te spreken? Want wie de gedichten van onze tijdgenooten, de dichters in Duitschland en Frankrijk kent, weet dat ook daar, in verschillende mengingen van heidensch en christelijk, dezelfde geest zich heeft kond gedaan. Een heele school van jongere dichters in Nederland vraagt bovendien erkenning voor geestelijke, dat is ook voor religieuze waarden.

Deze dichterlijke drift - zal hij plotseling worden afgebroken door de oorlog?

Het wreede verschijnsel heeft zich voorgedaan dat een toe-

komst-verbeelding die wij tot nu toe aanvaardden als algemeenmenschelijk, zich in onze duitsche vrienden eensklaps ontpopte als vaderlandsch. Alleen voor hun eigen volk wenschten zij de nieuwe mensch waarom wij baden, de nieuwe wereld waarop wij hoopten. Al wat wij en zij gemaakt hadden voor de eene toekomstige menschheid, die gebouwen, die gedichten, die kunsten en wetenschappen, was alleen voor hun eigen natie, oorlogvoerend met alle anderen. Die anderen - zullen ook zij zich terugtrekken op de idee en het grondgebied van hun vaderland?

Waarlijk, als dit zoo was, dan zouden wij wel mogen bezwijken onder het gevoel van onze verslagenheid.

Indien namelijk ooit een poëzie, eenmaal uitgesproken, verwinbaar was.

Zij staat. Zij zal haar tijd afwachten. Zij is altijd zeker dat de kracht die in haar besloten ligt, ontbonden wordt.

* * *

Het zal u, allicht, niet verbazen, dat door al wat ik tot nu gezegd heb, ik me niet bevredigd voel.

Het strekt zeker het verstand tot eer als het alles onderscheiden kan, en wij deden tot dit oogenblik nog niets anders dan onderscheiden, maar - eenerzijds - is het onderscheidend verstand wel het hoogste vermogen dat ons gegeven is? en - anderzijds - ligt het beste, het innigste karakter van een gedicht wel juist in datgene waardoor het zich onderscheidt?

Als wij plotseling de gedichten van Potgieter naast die van Perk leggen, dan is het verschil zoo groot dat het onvermijdelijk en vóór alle andere overwegingen onze aandacht trekt. Maar wanneer wij dan denken aan Shelley's uitspraak dat alle gedichten, zelfs de minder aanzienlijke, episoden zijn van dat groote dichtstuk dat éénzelfde geest sedert het begin van de wereld heeft opgebouwd, dan bezinnen we ons. Niet enkel toch zijn de dichters van twee op elkaar volgende tijdvakken aan elkaar verwant als dichters: omdat zij namelijk beiden goede gedichten schrijven; maar ook zijn ze het als kinderen van eenzelfde eeuw, en - wanneer zij landgenooten zijn - tevens door de gemeenschappelijke taal, overlevering, afstamming.

De waarheid was dan ook dat wij, die omstreeks 1880 onze

kritiek zoo zonder sparen richtten op onze voorgangers, hen tegelijk mateloos liefhadden en bewonderden.

Perk had Vondel en Hooft gelezen, en meer dan gelezen: uitdrukkingen uit hun gedichten zijn in de zijne overgegaan. Bovendien is er alle reden om aan te nemen dat een van Perk's bekendste sonnetten: De Dorpsdans, iets heeft uit te staan met Hoofts Minne-zinnebeelden. Dit emblematisch werkje bestaat, zooals alle dergelijke, uit platen met bijschriften. De hoofdfiguur op bijna al deze platen is Cupido, bezig met een of andere zinnebeeldige handeling. De achtergronden evenwel worden ingenomen door landelijke of huiselijke voorstellingen, waarop het bijschrift van de plaat, dikwijls in heel andere zin dan op het Cupido-embleem, toepasselijk is. Bij deze prenten is er een waarop Cupido toeziet, terwijl een bolwangige wind een brandend houtvuur aanblaast. Een van de bijschriften luidt:

> Het leven van de wind baart leven in de gloed:
> Zoo leeft met mij mijn lief, die leeft en leven doet.

Ge kent het sonnet Dorpsdans:

> De vedel zingt, wijl roos en wingertranken
> Verliefd omhelzen 't huis des akkermans
> En gloeien in den avondpurperglans, -
> En twintig menschen rijzen bij die klanken;
>
> Het avondmaal heeft uit; van disch en banken
> Verdween der jonkheid blij geschaarde krans, -
> De vlugge voeten reien zich ten dans,
> En de arm buigt om de leesten heen, de slanken:
>
> Daar tripplen zij en stampen naar de maat,
> Terwijl de kroezen op den disch rinkinken, -
> En naar de wangen stijgt het vroolijk bloed:
>
> Den oude die daar op den dorpel staat,
> Ziet men de vreugd uit lachende oogen blinken,
> Tevreden, dat hij leeft, en leven doet.

Dat nu dit sonnet, evenals Hoofts bijschrift, met de uitdrukking: ‘leeft en leven doet’ eindigt, - dàt, zult ge zeggen,

is niets bizonders. Dat is het ook niet. Het kon geheel toevallig zijn. Maar ik heb nu ook nog niet gesproken van de tweede voorstelling die op onze prent staat, de voorstelling op de achtergrond. Die is namelijk: een huisje, eenige mannen en meisjes die een rondedans uitvoeren, en een muzikant, niet met een vedel, maar met een soort blaasinstrument. Het was Alex. Gutteling die op deze overeenstemming, niet alleen van zinspreuk, maar ook van onderwerp, tusschen Perk's gedicht en dit blad van Hooft opmerkzaam maakte, en ik geloof dat hij volkomen gelijk had. Verder gaat de overeenstemming niet; het is integendeel belangwekkend om na te gaan hoe het sobere geval van het prentje, in Perk's verbeelding kleur en beweging gekregen heeft, waaraan misschien de werkelijkheid van vroeger in de natuur geziene tafreelen evenmin vreemd zal zijn geweest als de lezing van duitsche verhalen en gedichten. Genoeg evenwel voor wat ik bedoelde, het bijbrengen van een aardig voorbeeld hoe, zelfs langs ongedachte wegen, de zeventiendeeeuwsche poëzie op Perk inwerkte. Op Hooft heeft Perk ook, bij diens eeuwfeest in 1881, een gedicht gemaakt, dat opgedragen is aan Dr. Doorenbos. Deze onze leermeester was een groot vereerder van Potgieter, en nu is het opmerkelijk, dat de terzinen waarin Perk zijn gedicht De Schim van P.C. Hooft geschreven heeft, niet de versvorm zijn van Dante's Commedia, maar die van Potgieter's Florence. De vormen zijn schijnbaar overeenkomstig, inderdaad zijn ze opgebouwd volgens twee volstrekt verschillende rijmstelsels. Indertijd heb ik dat uitvoerig aangetoond, en het is eenigszins moeilijk die uiteenzetting hier in het kort te herhalen. Laat ik zóóveel opmerken dat Dante zijn terzinen zoo volledig mogelijk door de rijmen aan elkaar schakelt, terwijl Potgieter er op uit is om die aaneenschakeling zoo los mogelijk te maken en dus aan elk drietal verzen de grootst bereikbare onafhankelijkheid verzekert. Men zou daarom kunnen zeggen dat Potgieter, misschien zonder het zelf te weten, een renaissance-vorm geschapen heeft; want in de renaissance is alles gericht op het uitdrukken van individueele vrijheid, - terwijl Dante een gotische vorm, een vorm van innerlijke en uiterlijke eenheid schiep, waarin alle onderdeelen zich te voegen hadden naar het geheel.

Heeft Perk dit verschil geweten en ingezien, - wat ik niet geloof - dan moet hij voor een gedicht op Hooft de vorm van Potgieter gepast geacht en die daarom gekozen hebben. Gebruikte hij hem onbewust, dan zal het wel niet gewaagd zijn te veronderstellen dat hij Florence gelezen had en te goeder trouw de vorm daarvan overnam, meenende dat hij Danteske terzinen schreef. In beide gevallen is zijn bemoeiïng met Potgieter duidelijk.

Hoe treffend ook dat Dante, die Potgieters verbeelding zoo lang vervuld had, klaarblijkelijk mede gezag voerde over de zijne.

> Zooals eens Dante alleen ter helle inschreed,
> En statig, stil, tot Maro hem gemoette,
> Zoo wilde ik door de wereld gaan....

Dit zijn verzen van Perk. En in overeenstemming met Dante zag ook hij zijn ontwikkeling, in de cyclus Mathilde uitgebeeld, als een Helle- en Hemelvaart, - schiep ook hij zich een aardsche vrouw tot het ideaal om, dat hem tot zich optrok en heiligde.

Wij naderen hier reeds tot die ‘aspiratie’ naar iets hoogers, waarvan Potgieter meende, dat ze als godsdienstige overtuiging volstond. Perk meende juist hetzelfde. Alleen zagen we al eerder de grootte van het onderscheid: wat bij Potgieter zich losmaakte uit een heel leven van romantische, humoristische, historische verbeelding - hoezeer het ook levenslang daarachter zweefde -, dat was bij Perk de idee-zelf die hij als dichter uitte en verzinnebeelde, en die voor hem het heele heelal met haar heerlijkheid doordrong.

Ik herinner hier aan Potgieters gedichtje, Bloei betiteld. De gedachte daarvan is deze: dat de vreugden van de jeugd, als een te weelderige bloei, mogen doen vreezen voor verwildering, maar dat door smart gelouterd, tenlaatste de ziel geadeld en geheiligd als een vrucht in het zonlicht overblijft.

> De boogaard vloeit over
> Van rood en van wit,
> Waar plaats was voor loover
> Nam bloesem bezit,

En zwaarhoofden duchten
In weelde zoo groot
't Verstikken der vruchten
Uit wit en uit rood!

Den jongling omzweven
De vreugd en de min,
Voor d' ernst van het leven
Geen zweemsel van zin;
En boetpreêkers schildren
Het blakend geneugt,
Als dreigde verwildren
In minne en in vreugd!

Och, wacht maar! fluks komen
De storm en de smart,
Tot redding dier boomen,
Ter loutring van 't hart:
Een blaadrenzee wiegelt
In spijt van den worm,
En zielsadel spiegelt
Uit strafferen vorm!

Wat dunkt u verloren?
Wat acht ge verkwist?
De lent' heeft gekoren,
De liefde beslist:
O heerlijk ontbloeien
In vruchten volend,
En heiligend gloeien
Dat opwaarts zich wendt!

Dit is het werk van een rijp man, die terug ziend op de worsteling van het leven, zijn richting naar het oneindige geniet als een eindelijke zegepraal.

Bij Perk, dat weet ge, is juist die richting naar het oneindige de drang van zijn jeugd geweest. Hoewel hij nog slechts een jongeling was toen hij stierf, belichamen Mathilde zoowel als Iris zijn verlangen naar onsterfelijke schoonheid en goddelijkheid.

Welk een schoone studie zou er te schrijven zijn over de overeenstemming tusschen deze beide zoo zeer verschillende

dichters. Wie weet of er niet uit zou blijken dat wat van geslacht tot geslacht zich voordoet als tegenstrijdigheid, in waarheid hetzelfde schepsel is, maar met het gelaat van een andere tijd.

Na Perk's dood bleef de invloed van Potgieter toenemen. Kloos sprak al in zijn In Memoriam Jacques Perk van ‘de gloed eener intellectueele passie, zooals ons tot dusverre nog slechts uit enkele gedeelten van Potgieters Florence had mogen toestroomen.’ Door mij werd iets later opgemerkt ‘dat de dichter der Florence staat en valt met een zinnelijke liefde voor de schoonheid van uiterlijke vormen, verschillend getint in verschillenden stand en verschillende groepeering. Iedere nieuwe stemming wekt wisseling van licht en schaduw, iedere verandering van stand en groepeering lijkt hem even belangwekkend, als den zielkundige de volgorde der gevoelens in de menschelijke ziel.’ Dit waren dus twee elementen: intellektueele hartstocht en zinnelijke verbeelding, juist de twee die voor de heele dichterlijke beweging van onze dagen van zoo overwegend belang bleken.

Geen wonder dus dat wij aan Potgieter vasthielden. Tevens echter werd ook de studie van andere nederlandsche dichters voortgezet, verdiept en uitgebreid. Eensdeels hadden schrijvers en dichters van het vorige geslacht voor die studie zooveel gedaan, dat geen jongere eraan kon deelnemen zonder te voelen dat hij in hun school trad. Anderdeels nochtans bracht de nieuwe geest ook een nieuwe smaak met zich en veroorzaakte het levendiger gevoel voor sommige schoonheden een wijziging in de bewondering en dientengevolge in de waardebepaling. In het algemeen kan men zeggen dat ook voor het onderzoek en de kennis van de vroegere vaderlandsche dichtkunst de dichterlijke beweging van na '80 van voordeel is geweest. Tegelijk bleef de aandachtige lezing van zooveel oude nederlandsche gedichten niet zonder inwerking op de nieuwere poëzie.

Er was eigenlijk - en hier spreek ik noodzakelijk van mijn eigen ervaring - tweeërlei inwerking.

Ten eerste, natuurlijk, het invloeien van al die woorden en vormen die vereenigbaar waren met een eigen opvatting en

uitdrukking. Geen dichter kan Vondel en Hooft waarlijk lezen - laat staan bestudeeren en uitgeven - zonder dat uit de schatten van hun woorden en vindingen iets in het zijne overgaat. Zij krijgen dan voor hem dezelfde beteekenis die de spreektaal heeft, de taal van het volk waaruit ook voortdurend de gelukkige vondsten onze middelen vermeerderen.

Ten tweede, evenwel, juist het omgekeerde. Een dichter kan geen ander dichter nauwkeurig waarnemen, of hij wordt zich bewuster van zijn eigenheid. Hoe meer ik de oude hollandsche dichters opzettelijk naging, hoe meer ik ze ook, als afzonderlijke wezens, afrondde en buiten me stelde, en daardoor zag dat ik anders was.

Daarbij kwamen verschillende overwegingen. Er bleek, bij voorbeeld, dat Van der Noot, de zestiende-eeuwer, moderner aandeed dan Vondel. Of wel: dat de gedachten van Bellamy, de dichter van een tijd toen, gedurende korte jaren maar, het vaderlandsch besef leek uitgeschakeld, merkwaardig met de onze overeenkwamen. Tusschen deze beide dichters stond de heele groote Renaissance en de, later ook weer door Potgieter gevierde, Republiek van de Zeven Provinciën. Klaarblijkelijk waren wij van deze machten in ons hart los, hoewel we ze bewonderden.

Dit duidde dan op een onderscheid. Maar de erkenning daarvan bewees toch tevens een samenhang. Niemand beschouwt zoo aandachtig zijn voorgeslacht of hij maakt zich bewust dat hij zelf nazaat is, die op zijn beurt voorgeslacht worden wil.

Een krachtig gevoel van gemeenschap met het verleden, een vreugde van mee te werken aan een taak van eeuwen, kon dus ontstaan zonder dat men iets opgaf van zijn overtuiging een kind was een geheel nieuwe tijd te zijn.

Deze gelukkige dubbelheid moet bij een beoordeeling van de nieuwere nederlandsche dichtkunst nooit worden uit het oog verloren. Ze is trouwens niet alleen aan de dichters eigen. Ik weet niet of de geleerden van onze dagen zich derwijze internationaal voelen, dat zij in de geschiedenis van hun wetenschap het eigenlandsche buiten beschouwing laten. Zoo ja, dan is tijdens deze oorlog wel gebleken, dat zij het in hun meer dagelijksch bestaan te heftiger aanhangen. Maar dat kunstenaars

van verschillende soort, schilders, bouwmeesters, kunstnijveren, hun vak ook in zijn vaderlandsche herinneringen liefhebben, zich hollandsch voelen in al hun vezels en aderen, dat houd ik voor zeker. Goethe al heeft gezegd: de poëzie zal internationaal zijn of ze zal niet zijn. Zoo is het ook. Maar de kracht van de kunst als internationale grootheid bestaat juist daarin dat ze de internationaliteit belichaamt van sterk in hun nationaliteit gewortelde persoonlijkheden.

Een volkeren-eenheid die dit eigene en eigen-grondsche verloor of opgaf, zou de leegte en de dood beduiden.

Dit is het recht van die gevestigde volken, ook de kleinste, die nooit zouden kunnen worden opgenomen in een gemeenschap, indien hun bizondere wezen daardoor werd aangetast.

Wanneer wij zoo spreken, doen wij het dan wel anders dan Potgieter, anders dan de zeventiende-eeuwers? Toch zou hun ideaal niet kunnen verwerkelijkt worden in een toekomst zooals wij ze droomen. Een Gemeenebest, dat zich om Holland, om Amsterdam groepeerde: het ideaal van Jan de Witt, - een burgerstaat waarin verlichte bestuurders voor elk die talent had of werken wou de mogelijkheid schiepen tot zijn ontwikkeling: het ideaal van Potgieter, - hoewel het laatste meer vereenigbaar is met een wijder samenhang dan het eerste, liggen toch beide idealen ver af van die europeesche, van die wereldgemeenschap die wij tegemoet zien.

Alleen zullen wij binnen het kader van die toekomst-droom ons gemeenschappelijke vaderland handhaven.

Ons hart wordt voortdurend bewogen door tweeërlei ontroering. De eene heet verwachting. Maar de andere heet herinnering. De mogelijkheid bestaat dat de eene gelijkt op de andere. Er zijn dichters geweest - ik denk aan de onvergelijkelijke De Quincey - die van de toekomst niets vuriger hoopten dan een herhaling van hun jeugdgeluk. Herinnering en verwachting schenen een voor hen. Historische Idealen is de titel van een schoone rede die een ook door u bemind geleerde dit jaar te Leiden heeft uitgesproken. Een historisch ideaal was ook dat van Potgieter. Maar soms ook is er tusschen de twee een groot onderscheid. Geen dichter die de nederlandsche taal

voor stof en instrument heeft, kan nalaten te leven in de schoonheden van onze vaderlandsche dichtkunst. Hij geniet haar, hij beleeft haar, ja zijn innigste eerzucht is zelfs dat zij door hem zal worden voortgezet. Toch heeft de verwachting die zijn verbeelding hem voorspiegelt, een geheel ander voorkomen dan deze herinnering. De Renaissance met haar individualistische, haar kleur- en vormenrijke saamgroei van heidensch en christelijk behield al zijn bewondering, - maar tegelijkertijd zweeft voor hem uit het eenvoudige beeld van een bevrijde menschheid op een natuurlijke aarde. Het is misschien niet te ontkennen dat deze droom van een gewijde gemeenschap haar vormen soms evenzeer ontleent aan een verleden. De Middeleeuwen, met hun beheerschende kerk, met hun geordende samenleving, schenen hun trekken ertoe aantebieden. Gouden Eeuw en idyllische poëzie spelen achter al dergelijke verbeeldingen. Maar toch is het waar dat de onmiskenbare werkelijkheid van een onbegrensd verkeer en een overal gelijkmatig verbreide kennis en zede de naastbij liggende elementen levert waarmee onze eigen tijd bouwen kan aan zijn eigen ideaal. Zoo kan zich dus de dichter van nu, het verleden voortzettend, tevens in zeer hooge zin verbonden voelen aan zijn eigen tijd en aan de toekomstverwachting die zijn tijd hem aanbiedt. Hij kan zich voelen als temidden van een volk en met dat volk uitgaande naar de menschheid. Hij kan het doen van dat volk bezingen, en daarmee tevens de roem verheerlijken van zijn geschiedenis, terwijl hij tegelijkertijd de gestalten vooruitwerpt van die algemeen-menschelijke verwachting, waarin hij hoopt dat het zich met andere volken vereenigd voelt.

Was er wel reden, zoo vraag ik nu, bezorgd te zijn vanwege de oorlog? Wie zich toelegt op het zien van onderscheidingen, verkeert niet in de stemming om hoopvol vooruit te zien.

Juist in het gevoel van overeenstemming, in de zekerheid van verwantschap en samenhang, ligt de moed die ons, onder het dreigen van de Omstandigheid, verbiedt te wanhopen.

De Poëzie vertegenwoordigt ten slotte meer, dan één van de richtingen waarheen dichters streven. De eene pool is altijd, onverbreekbaar, verbonden aan de andere. En niet in de wind

die drijft in de ééne richting, maar in de kracht die beide richtingen samenhoudt, vindt ons diepste leven, vindt ook de Poëzie, haar oorsprong en haar waarborg.

Wat is het deel van de Omstandigheid? Wat is haar macht over Poëzie en Dichtkunst? Zij kan de daad-wording beletten van onze droomen; zij kan verhinderen, voor kort of voor lang, voor goed misschien, dat onze verwachting werkelijkheid wordt in de wereld. Maar is daarmee de Poëzie verslagen?

Zeven jaar geleden, toen ik een feestrede hield ter eere van Potgieter, stelde ik diezelfde vraag.

Heeft Potgieter zijn Levensdroom verwerkelijkt? - En: 'Wat bedoelt ge ermee?' gaf ik ten antwoord. 'Hij heeft hem *gedroomd*.

Dat hij hem anders dan door hem te droomen verwerkelijkte, dat heeft hij evenmin als de Witt gedaan'.

Zoo is het nu ook met ons. Zoo is het met ieder dichter. Maar wat overblijft is de Droom, is de Poëzie zelf, kunst geworden, nu door ons, aanstonds door anderen.

Evenals Potgieter hebben wij in de Droom, in de Poëzie, het bestanddeel te erkennen 'dat in het leven van de menschelijke geslachten het eene geslacht verbindt aan het andere'. Aangenomen dat wij waarlijk dichters zijn, heeft niet hoe of wat wij dichten de grootste beteekenis, maar *dat* wij dichten.

* * *

Wij zijn, in dit ons spreken, begonnen met de vraag naar het onderscheid tusschen twee tijdperken. Wij hebben dat onderscheid vastgesteld en aangewezen, maar we voelden ons niet bevredigd door de erkentenis dat altijd de eene tijd, met al wat hij wenschte en bestreefde, door een andere werd afgebroken en opgevolgd. Wij wendden ons toen tot de overeenstemming. Niet met het verstand, maar met het gevoel voor verwantschap en samenhang naderden wij opnieuw de vorige tijden en onze eigene, en het gaf troost te zien dat geenszins de eene tijd de andere verloochent of tot niets verwijst, maar dat hij hem in zich houdt of uit zich voortbrengt, dat hij zijn kind is terwijl hij zijn vijand schijnt.

Tegelijkertijd kwamen wij tot de erkentenis dat het beste van de tijden niet dat is wat zij onmiddelijk toonen, maar juist die gemeenschap waarin zij verbonden zijn, waaruit de eene zoo en de andere anders toont. Die Gemeenschap blijft, ondanks alle breuken, ondanks zelfs alle uiterlijke vijandschap.

Waar wij deze overeenstemming gevonden hebben als de ziel van de elkander opvolgende geslachten, mogen wij haar misschien ook erkennen als het wezen van de elkaar in een zelfde tijd bestrijdende menschen. De volken staan op het oorlogsveld. Gelooven we dat desondanks in hun harten deze gemeenschap is.

Herinneringen
Door
A. de Braconier

‘Le Roy gouverne par Lui-même’.

Versailles....baadde in zonlicht.

De fonteinen spoten hun wateren in spiraalvormige bogen omhoog, terwijl veelkleurige vurige droppels neerspatten in de wijde, rijk versierde marmeren bekkens.

De vijvers kaatsten den star-blauwen hemel weder, witte statige zwanen dreven op de zich even rimpelende oppervlakte.

Op de terrassen, omzoomd door bloemenpracht, bewogen ijle slagschaduwen heen en weder, als dansende spookachtige gedaanten.

In de lommerrijke lanen en dreven en over de grastapijten, hing een aroma van zomerweelde, zoo, dat de vogels blij-dronken hun hoogste lied uitschalden en de eerbiedwaardige, oude boomen, trilden van innerlijke blijheid.

Zelfs de marmeren en bronzen standbeelden, schenen zich van hun voetstuk af te willen rukken in overmoedige levensvreugde.

Het lustverblijf van den zonnekoning scheen een wonderlijk droom-paleis, brandend in een hellen gloed, tooverachtig afstekend, tegen den scherpen blauwen horizont.

En in deze omgeving van verfijnde weelde en liefde, van natuurschoon, bloemen en sprankelend water, kwamen als fatamorganas, opdoemend uit het romantisch verleden, schoone vrouwen in schitterende gewaden, bachanaliën, edellieden, dravend op wilde rossen den breeden heirweg langs, zwierige pages met

sierlijke buigingen hun aangebedenen begroetend, tweegevechten, waarin de stalen lemmers vonken-spattend tegen elkander zwiepten, rollende karossen en menuetten gedanst op zachte vedel-muziek.

Daar in de ‘Salon de l'Oeil-de boeuf’ verzamelden zich de zwierige hovelingen, in spanning wachtend op het ontwaken der zon, ‘le grand lever du roy’.

Er werd gefluisterd, gesproken, heimelijk gekuipt, verheerlijkt, gniepig afgebroken, doch allen waren in slaafsche aanbidding voor het goddelijk licht, dat grillig kon koesteren, maar ook verschroeien, vernietigen in zijn verzengende hitte.

Doch deze koning door Gods genade ontzag zich niet, in de ‘Salle du Conseil’ waar vreemde afgezanten hem, den Groote, den Staat, eerbiedig hulde brachten, een Molière, een grootmeester van het woord, te bedienen, dien zijn ‘valets de chambre’ te min vonden om in hun nabijheid te vertoeven.

Le roy gouverne par lui-même.

En te midden van schitterende tuinen, vol bloemengeur en schaduwrijk geboomte, van prachtige gazons, waar jonkvrouwen en pages weleer het balspel beoefenden, blakerde in geheimzinnige bekoring Trianon, het hoefijzervormig liefde-verblijf van een Madame de Maintenon.

Versailles....schitterde in haar overweldigende pracht.

Liefde, schoonheid, verfijning, hoorde men onder het ruischen en klateren van het water, fluisterden bloemen en boomen, riepen de weelde-parken, echoden de lanen en dreven.

Maar de pompeuse zalen en paleizen donderden: heerschzucht, willekeur, bruut geweld.

Plotseling zagen wij te midden van al die heerlijkheid, weer het Oosten met zijn schelle, schrille kleuren, nog helderder blauwe luchten en trillende zonnehitte.

Hoe komt het, dat wie het Oosten geproefd heeft, altijd en altijd onder zijn bekoring blijft?

Waarom moet men als door een mystieke macht gedwongen, steeds terugdenken aan dat onbegrijpelijke, dat de ziel eenmaal gevangen heeft en betooverd en niet meer wil loslaten?

En toch....wij moesten in Versailles, in dat grootsche Versailles van den zonnekoning, terugdenken aan dien anderen Oosterschen vorst en zijn verblijf van verfijnde lust en harts-

tochtelijke genietingen, Narmada op het goddelijke bloemeneiland Silaparang.

En als bliksemschichten schoten beelden door het zwerk van onze gedachten en het Oosten heerschte over het Westen in al zijn gloed, warmte en breidellooze onstuimigheid.

- - - - - - - - - - - - - -

Het kittig, inheemsch paardje stapte fier, de beenen telkens gracieus opwippend, langs den pas aangelegden grooten weg, die Taliwang met de kust verbindt.

Wij reden door het heerlijk landschap van het westelijk deel van Sumbawa, die langwerpige, fijngeslepen opaal, in den schitterenden eilanden-gordel.

De rijstvelden stonden mooi, de golvende aren, één gele oppervlakte vormend, groenomzoomd.

Op dien schaduwloozen weg, reden ons enkelen tegemoet, een Arabier, schitterend uitgedost in lang zijden overkleed, met diep-zwarte oogen in den fijn Oosterschen kop, waarin sluwheid en geslepenheid gegrift waren.

Van den felkleurigen tulband met afhangende franjes, tot zijn sandalen, die uit fijn leer gesneden waren, was hij keurig verzorgd; een doordringend exotisch parfum omgaf hem,

Hij was een dier kinderen Hadramauts, welke dood-arm op het eiland gekomen, door hun slimheid als handelaar, zich tot rijkdom hadden opgewerkt.

Beminlijk glimlachend, groette hij met hoofsch gebaar.

Ook eenige Sumbawaneesche edelen, kwamen in vollen galop aanrennen.

De hoofddoeken sierlijk geplooid, zoodat de met gouddraad bestikte randen, duidelijk zichtbaar waren, de knoopen van hun baadjes, de grillig gevormde gouden of zilveren sierwapens en hun veelkleurige sarongs, fonkelend in het zonlicht.

Met één been gebogen zaten zij, geboren cavaliers, op hun mooie paarden, deze met hun rijkversierde zweepen tot snelheid aansporend.

Bij de kust gekomen, schetterde een troepje apen in de risophoren-boschjes, springend van tak tot tak, koddig in hun grimassen en bewegingen.

Wij kwamen in het armoedig visschersdorpje, waarin kleine

hutten bij elkander stonden en vuilig-gele rook naar boven steeg.

Netten en allerlei vischgerei, lagen hier en daar achteloos op den grond.

Op het strand stonden eenige tientallen karbouwen, vastgebonden aan bamboezen stellages, sommige wild-loeiend in de hun vreemde omgeving.

De logge beesten, nog met slijk en modder der sawah's bespat, toonden zich onrustig, als voelden zij een naderend onheil.

Over eenige dagen zou de rijke Arabier, hun eigenaar, hen door zijn trawanten op vlotten naar het vuurschip der blanken doen wegvoeren.

Zij waren voor de slachtbank bestemd.

De zee was effen glad, als met lichtende strepen overtrokken.

In de verte was duidelijk de grillige kustlijn van Zuid-Lombok zichtbaar, met zijn scherpe pieken, baaien en inhammen.

De goden-berg Rendjani boorde zijn trotschen kop in den blauwen aether, majestueus, purperrood beglansd door het oog van den dag, dat wegzonk in zee.

De zwarte, weggedoezelde slagschaduwen der hellingen vloeiden over in de goud-roode glanzen van den, zich in de wolken verliezenden, brandenden top.

De berg leek een machtige reus, toornend en vuurschietend in het ijle verschiet.

Wij moesten wachten op den gunstigen wind, die ons naar het eiland Silaparang voeren zou.

En eindelijk, lange nadat de sombere, zwarte, tropische donkerte was ingetreden, werden wij liggend op de krakende balehbaleh wakker geschrikt door een nauwelijks zichtbare gedaante.

‘Heer, de wind is gunstig, wanneer gij wilt, kunnen wij nu gaan,’ klonk het deemoedig.

En wij schreden over het strand naar de plaats, waar een ranke prauw, tot vertrek gereed lag.

Het was een smal vaartuigje, waarin de eigenaar aan het roer, één zijner familieleden bij het kleine zeil en voor den blanke, een plaatsje in het voorste gedeelte, vrij was,

Den geheelen nacht, dobberden wij op zee, boven onze hoofden vlamde het firmament met zijn eindelooze sterren-pracht.

De zeevaarders zongen pantoengs, balladen der zee en floten, wanneer de wind niet scherp genoeg in het zeil blies.

‘O heer’, zeiden ze, ‘wij hebben geluk, de zee is niet boos en als Toean-Allah wil, zijn wij morgen vroeg op de kust van Silaparang.’

‘De geest van straat Alas is machtig en wij vreezen hem, want telkens en telkens vraagt hij offers.’

‘Hij beheerscht de stroomen en als wij medegesleurd worden, heer. zijn wij reddeloos verloren.’

En zij hieven opnieuw hun liederen aan, eentonig, droefgeestig klinkend over de wateren, om den geest gunstig te stemmen.

De godenberg Rendjani, duidelijk zichtbaar, verhief zich als een donkerzwarte pyramide boven de zee, hier en daar flikkerden witte lichtende plekjes in de verte: het waren stukken bosch, die op de helling in brand stonden.

De sterren verbleekten, zilverachtige strepen kwamen aan het uitspansel.

Nu was de kust nabij en spoedig waren wij voor de reede van Laboean Hadji. De huizen der Boegineezen, en het nog stouter zeevolkje, de Mandareezen, troonden op palen en hun vaartuigen kunstig besneden, den voorsteven voorzien van geschilderde oogen, die op zee den weg moesten aangeven, wiegelden heen en weder in de schuimende, vlokkige branding.

Wij stonden aan wal bij de door palmen omgeven woningen, wier bewoners verwonderd opkeken, naar den vreemden blanke, die van het andere eiland overkwam.

Thans ging het in vollen ren den grooten heirweg langs, in een klein voertuigje, dat door twee fiksche paardjes getrokken werd.

De koetsier, een jeugdige Sasakker met lachende oogen, klapte met zijn zweep en tong, zijn beestjes toesprekend, dreigend, liefkozend, doch steeds aansporend tot snelleren gang.

En rrrrt - rrrrt - he - ho -, reden wij door de lachende groene vallei van Lombok, met zijn uitgestrekte rijstvelden als reusachtige damborden met groene en gele vakken, langzaam rijzend tot de hellingen van het gebergte.

Paardjes, zware bossen padi torsend, stapten langzaam op den breeden weg, vrouwen en meisjes in violet-zwarte baadjes,

met manden op het hoofd, de armen rythmisch op en neer zwaaiend, liepen in eendengang naar de pasars, in nieuwsgierigheid omkijkend naar den blanke.

Statig schreden naar den tempel, bewust van hun waardigheid, eenige Balineesche grooten, versierd met witte bloemen, uitstekend als hangers tegen het wapperend, raven-zwart haar.

Groote krissen, van goud en zilver, met breed gevest, het handvat ingelegd met blauwe en roode edelsteenen, stonden krijgshaftig tegen hun ruggen.

Zij waren en bleven de groote heeren van Silaparang, al heerschte nu ook de blanke.

Een schaar volgelingen, sirih-tasschen dragend en andere benoodigdheden, bleef op eerbiedigen afstand.

De godenberg Rendjani, troonde in al zijn heiligheid en in het verschiet kartelden de toppen van het woeste bergland, waarin de Bodha's, dit zonderlinge volkje, huisden.

De hellingen van dezen reusachtigen kolos, koesterden zich als grillige slangen, de lijven zwart en groen geteekend, kronkelend in het felle zonlicht.

O, Rendjani, berg van licht en onbevlekte reinheid!

Gij zijt toch het verblijf van den geest van Diwi Andjana, priester, gestorven in een reuk van heiligheid, wien de godheid opdroeg om te zamen met Batara Gangga en Batara Giri Nata (Siwa) vanaf Uw top, te regeeren over het land Silaparang.

Gij, voortreffelijke van alle godenverblijven, die te vergelijken zijt met den berg Kalassa, waar de godheid zelf zetelt, die het heelal bestuurt en van waaruit hij de goede en kwade daden en gedachten der menschen gadeslaat.

Is het dan te verwonderen, dat de laatste gebieder van Silaparang, de oude Agoeng Gede Ngoerah Karang Asem een besluit had uitgevaardigd, U rein te houden en onbezoedeld?

Het was verboden te jagen of te branden in de streken, die gelegen waren tusschen Uw toegangswegen.

Bijzondere vergunning moest verleend worden om Uw hellingen te bestijgen en te baden in het koele water van de Segara Anak.

Want Gij mocht niet ontheiligd worden, Gij de plaats van vereering, van waaruit het leven wordt toegevoegd aan Silaparang.

Geen menschen, onrein en slecht van levenswandel, mochten

ademen in de reine sferen van Uwe heiligheid en wee den ongelukkige, die Uw heiligen grond betrad, zonder daartoe gemachtigd te zijn, en gegrepen door de lang-langs, voor den vorst werd gebracht.

En rrrrt-rrrrt-he-ho ging het weer pijlsnel over de vele bruggetjes, geslagen over bergstroompjes met steile, begroeide oevers, langs dorpen en pasars, waar Sasaksche en Balineesche vrouwen, sommige het bovenlijf ontbloot, neerhurkten, hun waren te koop aanbiedend.

Eindelijk na lang rijden langs den met groote, wilde vijgeboomen omzoomden heirweg, kwamen wij in een laan met palmen, die goudgele vruchten droegen en uitkwam in een allee van prachtige, bloeiende mangistans.

Narmada lag voor ons, dat lustverblijf van dien ouden vorst, den alleenheerschenden Baliër over het land der Sasaks, Silaparang.

Als de Joden, voortgedreven door harde striemlagen der Egyptische overheerschers, zwoegend aan den opbouw der onmetelijke pyramiden, zoo moesten ook de Sasaks zeven en twintig lange jaren onvermoeid arbeiden aan het wrochten van het kunstwerk, opgericht tot genot en verpoozing van den Balischen heer.

Het donker-gele vlammende hout, moest gesleept worden uit de bosschen der hellingen van het Poenitan gebergte en honderden en honderden gingen met bijlen gewapend, onder toezicht van een der bouwmeesters, naar de dichte wouden.

Anderen torsten zware rolsteenen uit de Soengei Remening en brachten zand en aarde. Alle steenbakkers uit Mataram moesten onbetaald arbeiden, terwijl verschillende dorpen aangewezen werden, om materialen en alle benoodigdheden te leveren, ten einde het grootsche werk tot stand te brengen.

En wee den vermetele, die de bouwheeren Goesti Keloet Wana, Ida Wajan Pandei, Pedanda Njoman Wonosari en Goesti Njoman Moemboel dorst te weerstreven.

Hem wachtte de toorn van den vorst, den gebieder van Silaparang, voor wien een menschenleven niets was.

‘Le roy gouverne par lui-même’, al was hij maar een Goesti, voortspruitend uit de derde kaste der Weisjas.

Het Narmada van heden, verfraaid en verbeterd door den

blanke, is niet het Narmada van voorheen, toen de ‘Radja van Lombok’ er verbleef.

Toen was het een feodaal lusthof van liefde, hartstocht en genieting, vol schitterende kleurenpracht en Oostersche verfijning.

En als de despotische alleenheerscher uit zijn poeri te Mataram vertrok, om zich daar te verpoozen, was het een stoet, een schilderij vol warme tinten en schakeeringen....het Oosten....

De vorst, gezeten in de met rood en goud geschilderde, kunstig gesneden draagstoel, troonde als een edelsteen, gevat in de gouden omlijsting der rijkgekleede prinsen, rijksgrooten, raadsleden, hovelingen, poenggawas en ambtenaren, allen tot de tanden gewapend met prachtige krissen en speren, die fonkelden in het zonlicht.

Een verguld zonnescherm werd trotsch door een hoveling gedragen, boven het hoofd van den gebieder.

De lijfwacht, de Baloe-Baloe in rood flanellen baadjes, gewapend met geweren, schreed vooruit, baan makend door het samengestroomde volk.

Priesters van Siwa, met hun haarwrong, waarin een meeldraad gestoken was en priesters van Boedha, het haar sluik naar achteren, schreden deftig met hun staven (dandas) in de rijen vol kleurenpracht.

Ook Denda Aminah, de Sasaksche, de gemalin der gemalinnen met haar hofdames, kamervrouwen en vele trawanten en satellieten volgden hun heer in den bonten stoet.

En als een vurige, schitterende slinger, kronkelde de vorstelijke optocht op den breeden weg, tusschen de neergehurkte menschendrommen, die vol ontzag en eerbied opkeken, naar al die pralende grootschheid.

Narmada was bereikt.

Dan ging het eerst door de Balische poort, met de houten deur naar den voorhof (Djabalekap) met zijn tweelingvijvers en loodsen voor de wachthebbenden.

En achter den muur, opdat geen onbescheiden oog den vorst en zijn omgeving zou bespieden, lag in den binnenhof de Moekedas, beplant met citroenboomen en schaduwrijk geboomte, de ‘Lodji’, een der verblijven van den gebieder en diens vrouwen.

Tegen de oostelijke zijde, grenzend aan den voorhof, was

op een terrasje, een tempeltje voor den heiligen Siwa opgericht, waarbij zich een viertal kleine gemetselde hokjes bevonden met lage deurtjes en nauwe vensteropeningen, gesloten door groen-verglaasde, opengewerkte tegels.

Dit waren de bergplaatsen van zilveren schalen, sieraden en geld, ja zelfs van kruit en lood.

Doch op het door heerlijke vruchtboomen beschaduwde plein van de 'Paserajan' lag het eigenlijke verblijf van den vorst, met het paviljoen, de 'balé-trang', waar hij des morgens in meditatie opwaarts keek, naar den heiligen tempel 'Meroe', in het Oosten gelegen.

Want in dezen sierhof, vol bloemen, prachtige vruchtboomen, terrassen, bronnen en vijvers, werd de godheid geëerd, de hemel en de goden der heilige Balische bergen, de 'Goenoeng Agoeng' op Bali en de 'Rendjani' op Lombok, aangebeden in eerbiedige devotie.

En meermalen steeg de oude vrome zonnekoning met zijn gevolg van prinsen, rijksgrooten, heilige priesters en vrouwen, onder gamelang-tonen, de breede staatsietrap der tienvoudige, door welriekende geuren van oranje-gele tjempakas en roode kembang sepatoes omgeven terassen omhoog, om bloemen en vruchten te offeren aan de heiligen der heiligen.

Meroe lag op den heuvelrug met zijn 'sanggahs,' pagodendaakjes, tempelhuisjes en binnenplaats, beplant met witbloemige kemoening en nagasari-boomen, een godenbeeld gelijk, sereen, biddend opziende, in extase en heilige vervoering voor het goddelijke.

In de laagte baadden zich de witte voeten der terrassen in den vijver Padmawangi met zijn diep weerspiegelend violetblauw water, gevuld door een wel, waarbij een gebedshuis was gebouwd.

Doch ook een tweede breede trap leidde van Meroe naar de eigenlijke bron Narmada, die haar opgestuwd water gaf voor de vorstelijke badplaats en die der hovelingen en lageri poeribeambten, gelegen onder geurig, schaduwrijk geboomte.

Het kristalhelder koude bronwater, werd verder geleid naar den grooten vijver de 'Telaga Ageng', waar het uit een monument, in welks bovenrand een zilveren bol was gevat, in stroomen naar beneden stortte.

Deze bal was de maan, die een jachttafereel moest verlichten;

want aan de eene zijde van het uitgestrekte watervlak was het beeld van ‘Sengadja’, den schutter, door zijn beide schildknapen omgeven, den puntigen pijl in de trillende pees van den strak gespannen boog en aan de andere zijde stond zijn doel, een zware, groote olifant met opgeheven slurf.

Het logge oer-dier, getroffen, stortte bloed en ziet, waar de druppels neervielen op den vruchtbaren bodem, borrelde een bron omhoog, die haar water voortspoot door den grooten muil van den woud-koning, in de diepe, wijde kom.

Deze vijver, machtig schoon, was omzoomd door lang, afhangend gras en het groen der tjempakas en vruchtboomen, terwijl de zachte glooiingen van den heuvelrug, met boomgaarden beplant, neerdaalden tot zijn oevers.

En in het diepe, blauwe water, dartelden in gouden gloed, edelvisschen, bandengs en goeramis, die op bevel van den vorst met padi gevoerd moesten worden.

Tweemaal daags klonk het dof signaal op een houten blok, waarop de visschen gulzig toeschoten, elkander den buit betwistend.

O, Narmada, gij waart het Oostersch Versailles, een lustverblijf van verfijnd genot van een anderen zonnekoning, die heerschte over het goden-eiland Silaparang.

Geen gamelang-tonen hoort men thans in uw dreven, geen muziek waarop slanke, opgesierde dansmeisjes hun vlugge voeten bewegen, noch worden in uw lanen gamboeh-voorstellingen gegeven, die de schitterende hoffeesten opluisterden.

En in de heilige, plechtige omgeving van Meroe, dat oord van meditatie en inkeer tot het diepste wezen, worden geen ceremoniën meer gehouden, door vrome priesters, noch stijgen geuren van bloemen en vruchten als offers in den blauwen, reinen aether omhoog, tot verzoening van goden en machtige geesten.

Narmada, gij blijft schoon, altijd stralend in uw superbe bekoorlijkheid, een schitterend vrouwenbeeld gelijk, waaruit de ziel is ontvloden.

- - - - - - - - - - - - - -

En in onze gepeinzen keerden wij terug tot de werkelijkheid. Paris, la ville lumière, lokte met al haar verleidelijke charme en wij gehoorzaamden in slaafsche onderwerping.

Verzen
Door
J. Jac. Thomson

De laatste vogel

Een laatste vogel floot. In de avondstraal
Klom naar de wolk en beefde niet 't geluid,
Een klagend schoone en vragend verre fluit,
Peinzend beginnen van een vreemd verhaal.

Waaraan won deze zang zijn diepe kracht,
Wat heilige adem die de tonen blies?
Ik zag een kern van licht die stralend wies
Om dan te stranden aan den rand der nacht.

O heerlijkheid die raakt aan nacht en dood
En aan den afgrond met uw glans verschijnt,
Herinnering aan u blijft mij, die nimmer eindt
Met de avondstraal waarin dees laatste vogel floot.

De verloren stem

Wat is het erg: een stem te missen die
De weldaad van haar ongeschonden schoon
Wond door de strengeling der anders eindlooze uren:
Een doornenhaag die bloeit....

Ik heb een ganschen dag een stem gemist,
Die dag was lang en dood en vreeselijk.
Hij heeft zichzelven vol geluid gemaakt,
Hij hing zich als een kerstboom toe met schellen,
En schalde open in een zingend koor,
Hij dreef muziek zooals een herder drijft
De lammerenkudde; stampend maakt zij stof
En zachtkens dreunt de grond; hij heeft gespeeld
De harp in d' ochtend, 's avonds zijn viool;
Maar in mij brak het alles en viel weg
Omdat ik een stem miste....

O Daagraads-schoonheid, lichtend op de kim
Die openschiet in purper en in goud
En als een bloesem steeg daar waar de nacht verzonk,
Ik hoorde u roepen met de wilde wind
Die hoog in 't bosch de vogelnesten wiegde
En alle kleuren zalig siddren deed,
En 'k sloeg mijn vensters open - de clematis
Hing blauw te schomlen tusschen 't lichte blad -
En miste een stem: hoe boog zij zich en neeg,
En gleed en streelde en week? Ik luisterde
En stond en luisterde - niet dan de wind,
De morgenwind die over 't grasperk sprong,
Door blad en bloesem ijlings opwaarts klom
Ten venster in en stoeide in de gordijnen.
Voort schoven de uren met een gouden glans
Steeds feller lichtend als de vochte gloed
Der eerste was gedoofd, - 't water der beek
Ontschool de hitte in 't duister zware loof
En praatte zachtjes met het weeke mos -
De kiezels waren wit en stil ten bodem -
Een bij gonsde in het licht; een bloembuis boog
Een oogenblik onder den zwaren gast;

Hij gonsde voort naar meer licht, andre bloemen;
Van ver sleep een geluid als 't scherpen van een zeis;
De wind leunde over 't water, in het loof
Sprak hij een enkel woord - en toen zich alles stil
Hield, en 't geluid niet meer was dan begeleiding,
Toen werd het eindloos leeg, want de eene stem
Ontbrak....
Wel hebben menschen mij den dag gevuld
Met kabbelende spraak, de kinders lieten
Hun woorden los als vliegers, vrienden kwamen
En gaven mij den oud vertrouwden klank,
Die toch zoo vaak met vreugde heeft beslagen
Mijn armoede; en al wat het leven dwaas maakt
Of wat de harten jaagt de helling langs,
Het vonkte en spatte en tintelde in de stemmen,
De beedlaar vroeg om brood, de kramer bood
Zijn waar met sloom geluid, de melkboer zei
Een scherts terwijl de koopren bussen rinkten,
Maar alles viel in eendre leegte neer,
En alles brak als in den arm des doods.

Toen is een vreeslijke angst in mij gegroeid
En heeft gevangen wat mij 't innigst is
In kramp en wrong: dat ik niet meer zou hooren
Die eene vreemde stem, die was geweest
Vol onuitspreeklijkheid....Hoe heb ik het verduurd:
Den hoefslag van den ruiter over 't pad,
Soldatenzang, na dagenlange marsch
- Nu lokte de avond met vergulde tinnen -
Al het bedrijf, dat langzaam stil zou staan
En voor het stil stond wonderbaar ging klinken,
Al de geluiden van de straat, van 't bosch,
Van 't open veld en eindlijk al die vogels
Die luidkeels sloegen in het kwijnend licht,

Hoog op, hoog op! En arm en eenzaam stond ik
En wachtte en luisterde maar vond niet, altijd niet,
En eenzaam ging 'k den nacht in, met mijn angst,
En luisterde nog eens aan alle poorten,
Of zij niet kwam, die stem waarin het allermeest
Mijn eigen leven sprak, maar zij droeg 't op tot God -
Eindeloos was het groot geruisch des nachts
En dieper was een stilte, een leegte, dood.

Toen in dien nacht, in rusteloozen slaap,
Toen keerde zij en lei zich aan mijn hart
En 'k dronk haar vreugden....

Doop

Het donker gruwzaam woud lag achter; zijn gevaren
Hadden hun barren schreeuw voor 't rijzend licht gedoofd;
Een jonge wind ging licht en los ons door de haren,
De morgenvogel zong wolkhoog ons boven 't hoofd.

Wij schreên ten heuvel af; wij zagen 't land in droom en
Het water der rivier, dat vloot van glans in glans,
Met heel de zon verstroomd in 't ruischend golfverstroomen,
Zoo boog 't steeds om den voet, maar nooit zoo schoon als thans.

Toen kwam een heilge zang ons diepst verlangen lokken,
Uit 's waters kolk en van het eindloos bloeiend land,
Een zacht gelui begon van verre torenklokken,
Een duif vloog op uit 't hout en daalde op uwe hand.

En wij vergaten 't woud der tallooze gevaren
En schreden plechtig voort tot aan den heuvelvoet
- Hoe geurig was de lucht, hoe glanzende de baren -
En traden huivrend in den ruischend lichten vloed.

Aan de vreugde

O zoete vreugde, die slechts luttel uren
Uw toortsen brandt -
Dan tast een hand
Onhoudbaar langs uw flonkerende muren
En dooft hun brand, -

Waarom heb ik uw aanschijn niet genoten,
En niet gehoord
Uw lach, uw woord,
En hebt gij niet uw weelden mij ontsloten
Met uwe poort?

Ik heb den ijlen schijn en schemer door de nachten
Van ver gezien;
Ik ging misschien
Met velen, die uw teedren roep verwachtten,
En ieder dien

Gij nooden deedt door een van uwe pagen
Heeft in uw licht
Zijn schreên gericht,
Zocht door de rozengeuren der bosschagen
Naar uw gezicht.

Ik was uw woon nabij en alle ramen blonken
Dien eenen stond;
Uit elken mond
Sproten de liederen die klinkend klonken,
En zacht en blond

Neigden de hoofden; alle speelliên stonden
Met luit en veël.
Bij hun gespeel
Waarom heb ik toen nog uw dorpel niet gevonden
Als schamel deel,

Waarom was toen ik kwam de rozengeur vervlogen,
De zanger stom
Van lied, waarom
Is altijd weer de krans dor aan uw bogen
Wanneer ik kom?

Moeder-liedjes
Door
J.I. van den Brandeler-den Beer Poortugael

I
Droomkindje

Mijn kind, sluimer zacht...
De nacht is gekomen
Met duister en droomen
En schaduwenpracht
Mijn kind, sluimer zacht.

De maan schijnt alleen
Blank glanzende stralen
Om 't wiegeken heen:
Gedempte verhalen
Voor 't kindje alleen.

En moederke wacht
In 't duister gedoken
Dat niets wordt verbroken
Van 't schoonste der nacht:
- Droom-kindje dat lacht.

II
Zooals aan zee...

Zooals aan zee de kleine schelpen zijn
Doorzichtig rose in hun breekbaarheid,
Op 't golvend strand als teeder neergespreid
Door stille handen liefdevol en fijn,

Zoo ligt gij kindje tusschen 't ijl beweeg
Der wind-bewogen bedgordijnen; 't licht
Valt crème-doorweven op 't bebloosd gezicht
Dat in den slaap zich even zijwaarts neeg;

Twee rose armpjes raken onbewust
Van eigen schoonheid 't donker hoofdje aan
En in de wimpers blinkt er nog een traan
Die mét het kindje in den lichtglans rust.

III
Het zonlicht over 't wiegken glijdt...

Het zonlicht over 't wiegken glijdt
En voor mijn kind een bedje spreidt
Van louter lichte dingen.
Haar handjes strálen in dien gloed
En d' oogjes blinken wonder-zoet
Of zij het zonlicht vingen.

O kind, wanneer de jaren gaan
En gij met open ziel zult staan
Temidden van het leven,
Vang dan als nu den lichten schijn
Die in en om uw dag zal zijn
Als zonnegloed geweven.

IV
Zonnestraal

Kindje met uw tooverlach
Die vanuit uw oogjes gleed
En een ieder beiden deed
Die uw lachen komen zag,

Speel maar met den zonnestraal
Die op 't donzen dekje danst
En uw kopje goud omglanst
Dalend, rijzend telkenmaal

Als uw handjes rozig warm
Grijpen naar dien schitter-schijn,
Blij zoo mooi be-zond te zijn,
Trotsch op moeders arm.

V
Komende zomer

Kindje, er zal een zomer komen
Zooals nimmer was te voren,
Die ons bêi zal toebehooren
Met zijn levens-vreugde-droomen,

Met zijn blijde groene velden
En de open klare luchten,
Glanzend wijde wolken-vluchten,
Bloemensproken ongetelde.

- Kind, het zal één jubel wezen
Die geen droefheid kan verstoren:
Onze ziel tot zón gerezen
Zal den zomer toebehooren.

Vox Amantis
Door
Volker

Hetgeen ik liefhad heb ik tal van jaren
Gediend en 't eigene gewin vergeten,
Of d' eigen toekomst reeds verloren ware.

Mijn lust en wijsheid hielden de oude veete;
Het was geen krijg te noemen, 't was geen vrede
En het waarom heeft slechts mijn hart geweten.

Ik heb het niet gezocht en niet bestreden.
Want toen het tot mij kwam, toen was 't gekomen,
Of 't immer mèt mij, steeds al was beleden.

En sinds als zij, wier wil is weggenomen,
Door andre wondre kracht en wil gevangen,
Wien slechts dat ééne waar is dat zij droomen,

Zoo ging ik, zonder aarzelen of bangen,
Mijn oogen wijdgeopend of zij zagen,
Op verren tocht om nimmer vreê te erlangen;

Want moog de wereld loon voor arbeid vragen
En heb ik droom gezocht en waan gevonden,
De stem in 't hart verbood het hart te klagen

En 't bleef met al mijn denken zoo verbonden,
Zoo één met iedre zenuw van mijn wezen
Dat spot noch haat noch leed mij deren konden

En ik geen twijfel heb gekend noch vreeze,
Geen weg meer heb gezien dan slechts dien eenen
En in geen roep geloofd heb dan in dezen.

Stort zoo niet hun die sterk gewapend schenen,
Die priesters van wat zij het leven noemen,
Wien alle twijfel eenmaal was verdwenen,

Bij 't nieuwe woord, hun trots, hun sterkte en roemen,
Lijk afgodsbeelden onder tempelbogen
Verbrijzeld neder tusschen de offerbloemen?

Mijn broeders, wien 't begeeren is onttogen
Door 't eene aloverschrijdende verlangen,
Gij dweepers met den verren blik in de oogen,

Die 't grootste geeft om 't kleinste in dank te ontvangen,
Wijl in de zielen zetelt het vertrouwen
En 't purpren kleed der Liefde is omgehangen,

Spreekt van uw handen, die niet wilden bouwen
Dan één altaar, om ongetelde gaven
Geknield als voor een hooger macht te ontvouwen,

Spreekt van uw hart, voorheen in zorg begraven,
Vol leege vrees en vol onnutte klachten,
Thans kwistend met zijn schatten en zijn have,

Spreekt van uw geest, die slechts zichzelf betrachtte,
En zegt hoe zij, verwonnen en gebonden,
In wensch en droom, in hand'ling en gedachte,

Gelijk zijn knechten voor een meester stonden,
Die roekeloos mag nemen en mag geven
En straffeloos mag treffen en mag wonden.

Hoog is het wonder en rondom zal 't leven
Het licht aanschouwen, maar 't niet kunnen duiden,
En zijn mysterie zal geen antwoord geven.

Doch lijk de wind die, bode van het Zuiden,
Vaart over bergen, hoog met sneeuw beladen,
Door dal en woud vol ruischende geluiden

En draagt de lente en draagt de lentezaden,
Het lied der vogels en der bloemen geuren,
De nieuwe groeikracht en de nieuwe daden,

En aan de vensters rukt en tracht de deuren
Der huizen te ontsluiten, wijd, wijd open,
Te ontvangen heel het wondervol gebeuren,

Zoo stroomt soms, in het wereldje onzer hope,
Onwillig en onmachtig te weerstreven,
Terwijl 't in daagsche zorg was moegekropen,

De liefde in en met haar 't nieuwe leven!

Gedichten
Door
Jan van Nijlen

De bruid

Wie roept er in den nacht? Welk aardsch gefluister
Groeit uit de diepten tot gejuich of klacht,
Welk is die stem slechts hoorbaar in het duister?
Wie roept er in den nacht?

Het zwelt, het stijgt; dan wordt het fijn en teeder
En kaatst als zeepbel op een effen plas;
Het zweeft, zoo licht als een verwaaide veder,
Over het donker gras.

't Is het uur dat, levens- en liefdedronken,
De aarde het hart heeft eener jonge bruid,
En nachtegaal in bottende eikenstronken
Voor 't eerst van liefde fluit.

Wie roept er in den nacht? De stem der aarde
Die juicht in hartstocht en in weelde weent!
Er springen bloesems open als de gaarde
De klacht der bruid verneemt!

De nacht verheelt het wonderlijk gebeuren,
De schoone pijn van haar ontvangenis,
Maar als des morgens, door oranje deuren,
Wijkt koelte en duisternis,

Dan trillen duizend blanke silhouetten,
Over de bruid die bloost, maar helder lacht
Onder 't gewelf der boomen, bruidsboeketten
Ontloken in één nacht!

De meester van den tijd

Dit groot geluk bezat ik eens: te binden
In banden wie nooit meester heeft gekend,
Maar naar hun lot de breede schaar der blinden
Met zeekre hand en harden zweepslag ment.

Ik was in dorp en stad van vreemde rijken
De heerscher van een eindloos groot gebied,
En duizend onderdanen gaven blijken
Van liefde en trouw in lief gebaar of lied.

Het licht ontbloeit in meer dan aardsche hoven,
Bezorgd gemoed wordt van zijn zorg bevrijd,
En leven is geluk voor wie gelooven:
Des dichters hart is meester van den tijd.

Mijn oog was langer niet de loutre spiegel,
Waarin het beeld zich vormt, verschijnt, verdwijnt:
De boom in bloei, de sterren, het gewiegel
Van 't korenveld dat op de winden deint;

Maar het gebood aan alles wat ooit de aarde
Aan schoonheid wegschenkt of verborgen houdt;
Eén blik: dan bloeiden beemd en wei en gaarde,
Of schreed de herfst onhoorbaar door het woud....

Totdat, ontvluchtend aan mijn waakzame oogen,
Die troebel waren van een groot verdriet,
De tijd weer naar zijn rijk is heengetogen
En, koning nu, mij, dienaar achterliet.

O bitterheid dier onverdiende ontkroning!
Te wreede straf voor wie slechts éénmaal faalt!
Hij nam mij àl en wijzend naar mijn woning:
‘Daar zult gij wachten tot de dood u haalt!’

De lokstem

Een teere lokstem fluistert
Liefkozend, onverwacht,
Op elk uur van den dag, wanneer het duistert
Of daagt, en ook wanneer de nacht
Me omvangt, mij noodend naar de kluis
Zóó lang verlaten,
Dat oog en hart het pad vergaten
Dat leidde naar mijn huis!

Ik zie ze weer de druivelaren,
Die, met geel blad en blauwbewaasden tros,
Het dak bekruipen, waar de donderbare
De pannen siert naast donzig mos,
Hoe rustig en hoe stil!
Geen rook vlucht uit de schouw,
Ik zie geen leven roeren,
Noch hoor in de vermolmde til
De duiven treurig koeren...

Luiken en deuren zijn verkleurd
Door winter, bui en zon.
Het huis is ledig, maar nog geurt
De paarse munt in 't bekken van de bron,
Zangerig van der bijen laat gezoem;
Nog heft, langs het doorweekte pad,
De laatste zonnebloem
In 't donkergroene blad,

Naar het verflauwend najaarslicht
Haar fonkelend gezicht!
En weeker knerpt het grint
Bedekt met de eerste doode blaren...

Zoo ziet mijn geest u weer
Telkens de lokstem fluistert.
Zij spreekt zoo stil en teer
Als vreesde zij dat iemand haar beluistert,
Die spotten zou met haar geheim.
Door haar wordt mijn verdriet een spiegel,
Die al wat stierf in levens vorm weerkaatst,
Zoodat ik zeggen kan: mijn huis,
Ik zie u weer als ik u zag voor 't laatst.

O oude huis, in 't groen verborgen,
Ik weet wel dat mijn oog nimmer zal zien
Uw vriendelijk gelaat,
En dat mijn oor nimmer, in vroegen morgen,
De ontwaking hooren zal der straat
Door de openstaande vensters.
Ik heb genoten en geleden veel
De lange dagen, de benauwde nachten,
Wanneer ik zag hoe nog maar weinig gensters
Smeulden in de uitgestorven asch,
Die eens uw schoonheid en uw rijkdom was:
Het laaiend vuur der oudere geslachten.

'k Verliet u eens en nimmer keer ik weer....
Iets van mijn ziel blijft leven in uw steenen,
Iets van mijn vreugd verbergt uw dak,
Iets geheimzinnig, liefdevol en teer,
Dat, sedert ik het afscheid sprak,

Slechts in mijn droom kan treuren en kan weenen.
Dat blijft van uwen schat
Mijn eeuwigdurend deel,
En maakt van wanhoop mijne zorgen vrij
Telkens de lokstem fluistert
In droom of mijmerij.

Taal- en Rechtswetenschap[1)]
Door
Jacob Israël de Haan
(*Vervolg van Dl. III blz. 225*)

K a n t o n g e r e c h t wordt omschreven als '*laagste der bestaande rechtscolleges*'. Echter: het kantongerecht is niet een college. De kantonrechter is alleensprekend rechter.
K e u r: hierbij ontbreekt de beteekenis: 'strafverordening gemaakt door de besturen van Waterschappen, Vennootschappen en Veenpolders'. Men zie de Wet van 20 Juli 1895, de zoogenaamde Keurenwet.
K l a c h t: hierbij ontbreken de woorden: klachtdelict en klachtmisdrijf. Bovendien: klachten worden niet ingediend bij den rechter, maar bij officieren of hulp-officieren van justitie (Sv. 14). Het woord 'hulpofficier' wordt omschreven, maar te ruim. Zij kunnen den officier van justitie op de terechtzittingen niet vervangen.
K o r e n f a c t o o r wordt omschreven als '*makelaar in koren*'. Dit is volkomen fout. De korenfactoor *bewaart* koren voor anderen.
K r i j g s r a a d: deze bestaan niet enkel uit militairen. Ook rechtsgeleerden hebben zitting. Voorzitter is een rechtsgeleerde.
L a n d s a d v o o a a t is de advocaat van de Regeering. Niet te verwarren met Rijksadvocaat.

1) Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal, vijfde geheel opnieuw bewerkte uitgave, bewerkt door P.J. van Malssen Jr., 's Gravenhage - Leiden, Mart. Nijhoff en A.W. Sijthoff's Uitgevers-Mij.

L a s t e r : is smaad of smaadschrift tegen beter weten in (Sr. 262).
L a n d l o o o p e r : wordt verward met 'bedelaar'. Landlooper is hij, die zonder middelen van bestaan rondzwerft (Sr. 432).
L e e k e r e c h t e r wordt omschreven als: '*wereldlijk rechter*'. De gewone beteekenis is die van 'niet-jurist', in de uitdrukking: 'leekenrechtspraak' b.v. de jury, de kantonrechterplaatsvervanger kan leek zijn, de leden van de Raden van Beroep bedoeld in de Ongevallenwet 1901 zijn deels leeken.
L e g i t i e m e p o r t i e is niet het *rechtmatig* erfdeel, maar het *wettelijk* erfdeel. Eene omschrijving geeft B.W. 960.
L e v e n s v e r z e k e r i n g : de bewerker verwart de levensverzekering ten behoeve van eenen derde, met de levensverzekering te eigen behoeve. Bij de eerste soort van verzekering is 'verzekerde' degene, die de vastgestelde som krijgt bij het overlijden van het 'verzekerd lijf'.
L e v e r i n g s c o n t r a c t wordt omschreven als: '*contract betreffende eene leverantie*'. Is dat eene verklaring? Een leveringscontract is eene koopovereenkomst, waarbij de waren worden geleverd in gedeelten, b.v. meel, aardappelen.
L i c e n t i e : hierbij ontbreekt de licentie als bedoeld in artikel 33 van de Octrooiwet van 1910 Stbld. 313.
L i j d e l i j k : niet vermeld worden de lijdelijkheid van den rechter en van den hypotheekbewaarder.
L o k e t : hierbij ontbreekt het bekende woord 'loketovereenkomst', dat is de overeenkomst, waarbij men de beschikking krijgt over een safeloket. Dit laatste woord vermeld.
M a k e l a a r wordt omschreven als '*tusschenpersoon in den handel*'. Dit is veel te ruim. Tusschenpersonen in den handel zijn ook: cargadoors, expediteurs, commissionairs enz. De juiste omschrijving van makelaars vindt men in K. 62: 'door het plaatselijk bestuur aangestelde tusschenhandelaars'.
M e d e d a d e r (Sv. 47), ontbreekt, evenals m e d e p l e g e n (Sr. 47). De omschrijving van m e d e p l i c h t i g is veel te ruim. Eene goede omschrijving vindt men in Sr. 48.
M e r k e n w e t : wet van 30 September 1893 houdende bepalingen op de fabrieks- en handelsmerken: ontbreekt. Fabrieks-

merk en Handelsmerk worden vermeld zonder verwijzing naar de Merkenwet.
M i j n w e t is fout vermeld. Is deze wet belangrijker dan de Merkenwet? De Mijnwet is de Wet van 27 April 1904 (Stbl. n°. 73) houdende nadere bepalingen betreffende de mijnontginning met wijziging der Wet van 21 April 1810 (Bulletin des Lois n°. 285).
M i n d e r j a r i g is niet juist omschreven. Zij, die vóór hun een-en-twintigste jaar trouwen *zijn* meerderjarig (B.W. 385).
M i s d r i j f wordt omschreven als: '*strafbare daad, misdaad, wanbedrijf*, *elke overtreding*, *die bij de wet strafbaar is gesteld*'. Hiervan is ongeveer geen woord juist. Voor 1886 was deze omschrijving eenigermate juister. 'Misdrijf' tegenover 'overtreding' is de naam van de zwaardere strafbare feiten (Van Hamel § 23).
M o r a t o r i u m wordt verward met surséance van betaling.
N i e t i g v e r k l a r i n g wordt omschreven als *vernietiging* van eene verbintenis. Hier is verwarring tusschen *nietigheid* en *vernietigbaarheid*. Eene nietige handeling wordt nietig verklaard, Eene vernietigbare handeling wordt vernietigd. Nietigverklaring betreft niet alleen verbintenissen, maar ook b.v. een huwelijk. Fouten vindt men ook bij de verklaring van het woord *vernietigen*.
N o o d w e e r wordt omschreven als '*zelfverdediging, waartoe men door den nood gedwongen wordt*'. Dit is gedeeltelijk te eng, gedeeltelijk verward met den 'noodtoestand'. Men zie Sr. 41.
N o t o r i ë t e i t de zoogenaamde 'akte van notoriëteit', meer bekend onder den naam 'akte van bekenheid' wordt niet afgegeven door den notaris, maar door den kantonrechter (B.W. 127, 128). Op het woord 'bekendheid' wordt 'akte van bekendheid' beter vermeld, ofschoon nog niet juist.
O n d e r h o u d p l i c h t i g : de meest-bekende beteekenis wordt niet vermeld, nl. 'verplicht tot het verschaffen van levensonderhoud' b.v. B.W. 280; 344*a*; 375 vv. Evenmin vindt men deze beteekenis bij: 'a l i m e n t a t i e'.
O n r e c h t m a t i g wordt omschreven als '*niet gegrond op recht en billijkheid*'. Dit laatste is niet in overeenstemming met de vormingswijze van het woord en met de rechtsspraak van den Hoogen Raad op artikel 1401 B.W.

O n t h e f f e n : hierbij wordt niet vermeld ontheffing van de ouderlijke macht en van de voogdij.
O n t o e r e k e n b a a r : ten aanzien van dit woord bestaat verwarring met 'toerekeningsvatbaar'. Ik schreef daarover in W. 9802 en W. 9822. Men zie ook W. 6173, 6176 en 6264.
O n t z e t t e n : als voorbeeld wordt gegeven de volzin: '*De burgemeester wordt uit zijn ambt ontzet*'. Wat beteekent dit anders dan '*ontslagen*'? 'Ontzetting' uit de ouderlijke macht of de voogdij wordt ntet genoemd. Evenmin ontzetting van bepaalde rechten als bijkomende straf. Evenmin de ontzetting van rechters (R.O. 11).
O p l i c h t e n wordt omschreven als '*bedriegen*, *beetnemen*'. In het strafrecht heeft het woord zeker eene engere beteekenis. Men zie Sr. 326. Evenzoo is de omschrijving van 'oplichter' niet voldoende juist.
O p p o s a n t e n o p p o s i t i e niet vermeld wordt de rechtsterm: oppositie tegen een verstekvonnis, oppositie tegen afgifte van kooppenningen (Rv. 457).
O p r u i e n wordt omschreven '*ophitsen*, *tot ontevredenheid aanzetten*, *opstoken*'. Dit is te ruim. Opruien is: in het openbaar aanzetten tot het plegen van eenig strafbaar feit. (Sr. 131).
O p z e t t e l i j k wordt omschreven als *voorbedachtelijk*, *met het bepaalde voornemen*'. Of eene omschrijving van het woord 'opzettelijk' noodig is en mogelijk in enkele woorden blijve buiten beschouwing. Deze omschrijving is fout. Opzet is niet hetzelfde als 'voorbedachte raad' en behalve in de zoogenaamde wilstheorie ook niet hetzelfde als 'voornemen'.
O r d e r b r i e f j e wordt gelijkgesteld met 'acceptatie'. Dit is fout. Acceptatie is de verbintenisscheppende handteekening van den betrokkene op den wissel (K. 112 v.v.).
o u d - e i g e n , een soort van grondrente ontbreekt. (Asser-Scholten II, bldz. 250). Het Handelsblad van Zaterdag 10 Juli 1915, Avondblad, Derde Blad, deelt het geval mede van eenen huiseigenaar, die door de gemeente Amsterdam werd aangemaand tot betaling van f 1.92½ voor op zijn pand rustend oud-eigen. Hij vroeg inlichtingen aangaande 'oud-eigen' bij de samenstellers van het Handelsblad. Deze wendden zich tot de ambtenaren van de betrokken afdeeling ten Stadhuize. De andere

namen, die Prof. Scholten vermeldt: uitgang, cijns, tijns, ontbreken in Van Dale eveneens.
O v e r e e n k o m s t : de bewerker heeft de bepaling van het B.W. overgenomen (art. 1349).
Dit is in het algemeen niet te laken, maar in dit geval is de bewerker toch weder niet gelukkig geweest, want de omschrijving van de wet past alleen op de zoogenaamde verbintenis-scheppende overeenkomsten.
O v e r l i g g e n wordt vermeld als term in het zeewezen: '*langer dan den gewonen of den bepaalden tijd liggen*'. Echter ontbreken de woorden: overligdagen en overliggeld.
P a n d b r i e f : '*hypotheekvereeniging*' moet zijn: 'hypotheekbank'. De pand- of verbandbrieven op schepen worden niet vermeld (K. 315).
Bij 'p a n d h u i s ' ontbreekt de pandhuiswet van 3 Nov. 1910, Stbl. No. 321, houdende wettelijke bepalingen tot regeling van banken van leening.
P a s s a n t e n h u i s is als rechtsterm foutief omschreven. De passantenhuizen worden genoemd in artikel 4 van de zoogenaamde Gestichtenwet. Zij zijn bestemd tot verblijf voor doortrekkende gevangenen en andere onder verzekerde bewaring vervoerd wordende personen.
P e n i t e n t i a i r hieerbij ontbreekt: penitentiairrecht.
P i s t o l e : deze is niet mogelijk in de gevangenissen, doch alleen in de huizen van bewaring (Beginselenwet, artikel 9).
P o s s e s s o i r : ter verklaring wordt o.a. deze zin gegeven: 'de possessoire rechtsvordering is summier, zij wordt spoediger behandeld dan de gewone.' Daarvan is geen woord juist.
P r e f e r e n t e s c h u l d e n : de preferentie is niet alleen van belang in een faillissement, doch overal waar minder baten zijn dan schulden, b.v. bij de vereffening van eene onbeheerde of beneficiaire nalatenschap. Faillissement is niet gelijk bankroet.
P r o c e s k o s t e n : ter verklaring wordt deze zin gegeven: 'hij werd veroordeeld tot eene boete en de proceskosten.' Echter: sinds 1896 draagt de beklaagde ook in geval van veroordeeling de proceskosten niet.
P r o c u r e u r : deze is niet een ambtenaar, evenmin als b.v. een arts.

P r o c u r e u r - g e n e r a a l wordt omschreven als iemand, die met het openbaar ministerie bij het oppergerechtshof belast is. Echter: de procureur-generaal is het hoofd van het parket bij de Gerechtshoven en bij den Hoogen Raad.
P r o v i s i o n e e l beteekent zeer zeker ‘voorloopig’, maar ik betwijfel of ‘provisioneele opheffing van een gerechtelijk beslag’ de zaak duidelijk maakt.
P s y c h o m a n t wordt vermeld als ‘geestenbezweerder’. Daarentegen ontbreken: ‘psychopaath’ en ‘psychopathenwet’.
R a a d s h e e r wordt omschreven als ‘lid van een raad, van een gerechtshof, senator’. Het eerste is zeker fout ten aanzien van de leden van den Raad van State, Gemeenteraad, Raad van Beroep enz. ‘Raadsheer’ is ook de naam voor de leden van den Hoogen Raad.
R a n g r e g e l i n g wordt verward met de uitdeelingslijst in faillissement.
Ratio leges, moet zijn ratio legis. Ik zou daarop niet eene aanmerking maken, wanneer de fout niet tevens in de vorige druk voorkwam.
R a u w e l i j k wordt omschreven als ‘*zonder verzachtende omstandigheden*’. Dit is geheel fout. ‘Rauwelijks’ beteekent ‘zonder dat eerst iets anders is voorafgegaan’. Bijvoorbeeld in Fw. 236. De ‘rechtstreeksche dagvaarding’ bedoeld in Sr. 141 wordt dikwijls rauwelijksche dagvaarding genoemd. Van Dale vermeldt wel rouwelings dagvaarden (met een o) en omschrijft dit als ‘dagvaarden voor eene hoogere rechtbank zonder dat de zaak voor eene lagere gediend heeft’. Die omschrijving is fout. Dadelijk voor eenen hoogeren rechter dagvaarden laat het Nederlandsche strafgedingsrecht niet toe.
R e c h t e r - c o m m i s s a r i s : hierbij wordt niet vermeld de taak van den rechter-commissaris in het voorbereidend strafonderzoek. Wel wordt vermeld: ‘rechter van instructie’ als ‘die met het onderzoek belast’. Dit is natuurlijk fout. Rechter van instructie is de niet geheel juiste benaming voor den rechter-commissaris in strafzaken.
R e c h t s m i d d e l wordt omschreven als ‘*middel aan de wet ontleend*’. Dat is geen verklaring. Het woord ‘rechtsmiddel’ komt in twee geheel verschillende beteekenissen voor. In de

eerste plaats gesteld tegenover ‘rechtsgrond’ (Rv. 5[3]; Rv. 48). In de tweede plaats als ‘middel om tegen een vonnis op te komen’, dus: verzet, hooger beroep, cassatie enz.

R e c o n v e n t i o n e e l wordt omschreven als ‘*ten laste van den eischer*’. Dit is niet juist. Reconventioneel is het bijvoeglijk naamwoord, dat behoort bij het zelfstandig naamwoord reconventie. Dit laatste is goed omschreven.

R e e d e r i j : de lange omschrijving is fout. Eene voldoende geeft de wet in K. 320.

R e g e e r i n g s c o m m i s s a r i s . De omschrijving is niet bepaald fout, maar vaag. Men zie Gw. 110.

R e g r e s r e c h t wordt omschreven als ‘*recht om schade op een ander te verhalen*’. Dit is fout. Regresrecht is het recht van den houder van eenen wissel tegen vroegere houders en tegen den trekker in geval de wissel niet is geaccepteerd of niet is betaald.

R e h a b i l i t a t i e wordt omschreven als ‘*herstel in eer en rechten, voornamelijk van gefailleerden*’. Dit laatste is onjuist. Rehabilitatie komt nog wel in de Faillissementswet voor (art. 206-213) maar zij heeft geen rechtsgevolgen.

R e n v e r s a a l wordt omschreven als ‘*schriftelijke tegenbelofte of tegenverzekering*’. Dat is niet eene verklaring. ‘Renversaal’ is een ander woord voor de contre-lettre bedoeld in B.W. 1910. Het is een akte, waarbij een vroegere akte wordt veranderd.

Respondeeren wordt o.a. omschreven als: ‘*eene dissertatie mondeling verdedigen*’. Dat is fout. Responsiecollege is goed omschreven.

R e v i s i e wordt omschreven als ‘*het beroep in cassatie van arresten*, *door den Hoogen Raad in eersten aanleg gewezen*’. Deze omschrijving kan slaan op revisie in burgerlijke zaken (Rv. 359) ofschoon zij ook dan nog fout is (Rv. 361). Revisie in burgerlijke zaken komt evenwel in werkelijkheid nooit voor. Geregeld komt voor revisie van strafvonnissen. Dit is herziening van een veroordeelend gewijsde wegens vermoedelijke onjuistheid in bepaalde bij de wet genoemde gevallen (Sr. 375).

R i j k s a d v o c a a t wordt omschreven als ‘*advocaat*, *die voor de belangen van het rijk optreedt*’. Dit is te ruim, hier-

onder valt ook de landsadvocaat. Men zie Simons' Strafvordering op art. 141.
R i j k s g e s t i c h t: Ommerschans is niet meer een Rijksbedelaarsgesticht.
R i j k s o p v o e d i n g s g e s t i c h t: de bestemming is niet juist aangegeven. Men zie de wet van 12 Februari 1901, art. 4.
S a m e n l o o p wordt niet vermeld als strafrechtstem.
S c h e e p s r a a d wordt omschreven als '*krijgsraad*, *die aan boord gehouden wordt*'. De scheepsraad is de raadpleging door den schipper van officieren en voornaamste scheepsgezellen (K. 367).
S c h e e p s v e r k l a r i n g wordt omschreven als: '*verklaring der scheepsofficieren voor den raad van tucht*'. De scheepsverklaring is de verklaring van den schipper en een voldoend deel der bemanning aangaande de reis, afgelegd voor kantonrechter of consul (K. 379). De 'raad van tucht' bestaat niet meer.
S e q u e s t e r wordt omschreven als '*beslag*, *inbeslagneming*'. Neen: de sequester is een persoon, die de gesequestreerde zaken in bewaring neemt.
S m a a d wordt omschreven als '*hoon, beleediging*'. Neen: smaad is slechts een bijzondere vorm van beleediging. De juiste omschrijving vindt men in Sr. 261.
S t a a t s r e c h t wordt omschreven als: '*recht van den eenen staat tegenover den anderen*, *internationaal recht*, *dat de organisatie van den Staat regelt*, *onderscheiden in: eigenlijk staatsrecht*, *constitutioneel recht en administratief recht*' Dat is nu toch werkelijk al te erg. Staatsrecht is het recht, dat de bouw en de werking van de staatsorganen regelt.
S t e l e n, zelfs dit eenvoudige woord is fout omschreven: '*heimelijk wegnemen*, *zich onrechtmatig toe-eigenen*'. Stelen is: wegnemen met het oogmerk van wederrechtelijke toe-eigening.
S t r a f i n r i c h t i n g: behoefde dat woord wel nader verklaard te worden? Een gelukkige hand heeft de bewerker niet. De Kruisberg bij Doetinchem is een rijksopvoedingsgesticht voor jongens en dus juist niet eene strafinrichting.
S t r o o p e n wordt niet vermeld in de beteekenis van Sr. 314.
S t u k l o o n ontbreekt.
S u r s é a n c e wordt omschreven als: '*door de rechtbank vergunde opschorting van betaling*, *waarbij de vrije beschikking*

over de goederen behouden blijft' Neen: het recht van beheer en beschikking is de schuldenaar tijdens de surséance uitdrukkelijk ontnomen. (Fw. 230.). De rechtbank kan de surséance alleen verleenen, wanneer eene groote meerderheid der schuldeischers daarvoor heeft gestemd.
T i e n d w e t ontbreekt ofschoon zeven en twintig afleidingen van 'tiend' vermeld worden.
T o e r e k e n b a a r wordt verward met '*toerekeningsuatbaar*.'
T u c h t h u i s wordt omschreven als: '*gevangenis voor crimineel veroordeelden*, *wel te onderscheiden van de huizen van bewaring*, *waarin correctioneel veroordeelden worden opgenomen*.' Neen: tuchthuizen bestaan niet meer, evenmin als crimineel veroordeelden en correctioneel veroordeelden. Dit alles was ongeveer juist voor 1886.
U i t l e v e r i n g s t r a c t a a t wordt vermeld, u i t l e v e r i n g s w e t ontbreekt.
U i t l o k k e n ontbreekt als rechtsterm (Sr. 47).
V e r b e t e r h u i s wordt omschreven als: '*gevangenis voor correctioneel-veroordeelden*, *huis van correctie*.' Men vergelijke 'tuchthuis' en vrage zich af, waar de correctioneel veroordeelden zich nu ten slotte bevonden.
V e r b e u r d v e r k l a r e n, wordt omschreven als '*door den fiscus in beslag nemen*, *inzonderheid tot straf*.' Neen: verbeurdverklaring komt ook buiten het fiscale recht voor als straf. (Sr. 33).
V e r d u i s t e r e n: dit is niet *ontfutselen*, doch opzettelijk wederrechtelijk zich eenig goed toe-eigenen, dat men reeds onder zich had, anders dan door misdrijf. Eene eigenaardige beteekenis heeft het woord in Rv. 727.
V e r s c h o o n e n: het verschooningsrecht van getuigen en van voogden wordt niet genoemd.
V e r w i j z i n g wordt omschreven als: '*veroordeeling*, *vonnis*'. Dit is niet juist. De rechtbank in raadkamer verwijst den beklaagde naar de openbare terechtzitting.
V l o t b a a r, dit woord komt in het B.W. voor in artikel 577 'vlotbare stroomen'. De bewerker van Van Dale verklaart 'vlotbaar' als 'kunnende vlotten of drijven'. Over het achtervoegsel 'baar' raadplege men het Groote Woordenboek. Af-

leidingen met ‘baar’ van stammen van bedrijvende werkwoorden worden door den bewerkers van het Groote Woordenboek aangemerkt als zeldzaam. Ik kan er twee vermelden. ‘Verbindbaar in den zin van ‘verbindend’ b.v. ‘de verbindbaarheid van eene gemeente-verordening’. Deze uitdrukking wordt gebruikt door den Hooge Raad in een vonnis van 3 Juni 1912 (W. 9354) en door inzenders in W. 9369 en 9377. En ‘vangbaar’ gebruikt door wildstroopers in uitdrukkingen als ‘een vangbare strik’ en ‘een strik vangbaar maken’. Men vindt deze woorden in het verslag eener rechtszaak in ‘Het Handelsblad’ van 27 October 1914 Ochtendblad.

V o e g i n g wordt genoemd ‘*tusschenkomst tusschen twee gedingvoerende partijen*’. Neen: de wetgever onderscheidt voeging en tusschenkomst. (Rv. 285.)

V o l g b r i e f j e wordt omschreven als ‘*bestelbiljet, bewijs van aflevering*’. Neen: het volgbriefje is ten aanzien van goederen wat de wissel is ten aanzien van geld.

V o o g d wordt omschreven als: ‘*iemand, wien door de wet of de overheid of door een familieraad de taak is opgedragen om voor de belangen van de minderjarige weezen te zorgen*’. Allerlei fouten: de familieraad kan niet eenen voogd benoemen; de testamentaire voogdij is vergeten; niet alleen weezen staan onder voogdij, zelfs niet alleen halve weezen. Ook na echtscheiding, wanneer beide ouders dus nog leven komen de minderjarige kinderen onder voogdij.

V o o g d i j r a a d wordt omschreven als: ‘*college van personen, geschikt en bereid om zich het lot van minderjarigen aan te trekken*’. Neen: voogdij oefent de voogdijraad nooit uit. Al zijne verschillende werkzaamheden met enkele woorden aan te geven is niet mogelijk. Men zie B.W. 385 b.

V o o r w a a r d e l i j k : hierbij ontbreken: voorwaardelijke veroordeeling en voorwaardelijke invrijheidstelling.

W a n b e d r i j f wordt omschreven als ‘*misdrijf, overtreding*’. Volkomen fout. ‘Wanbedrijf’ is de Hollandsche vertaling van ‘délit’. De naam dus voor de niet zeer zware feiten (misdaad) en de niet zeer lichte feiten (overtredingen). De verdeeling in drieën is overigens sinds 1 Sept. 1886 vervallen.

W a n h e i d in den zin van slechtheid, een mooi sterk

woord, dat echter verouderd is, ontbreekt. Men vindt het in K. 351.
W a t e r s t a a t , hier is verwarring tusschen den waterstaat en de waterschappen. Het ministerie van waterstaat, handel en nijverheid is gedeeld in een ministerie van waterstaat en in een van landbouw, handel en nijverheid.
W e d e r a n t w o o r d wordt omschreven als: '*antwoord op een antwoord*, *dupliek*'. Neen: het antwoord op een antwoord is de repliek.
W i l s b e s c h i k k i n g : wordt omschreven als '*beschikking over den wil*'. Het is mogelijk, dat het woord in dien zin voorkomt. Zeker zijn uitdrukkingen als 'uiterste wilsbeschikking' en 'hoogere wilsbeschikking' meer gebruikelijk.
W r a k e n : als voorbeeld wordt gegeven '*een kantonrechter wraken*, *hem ongeschikt*, *onbevoegd achten om over eene zaak te oordeelen*'. Iedere rechter kan worden gewraakt. Dit heeft met zijne bevoegdheid niets te maken. De wrakingsgronden vindt men in Rv. 29 en Sv. 321. B.v. belang bij het geding, bloedverwantschap met een der partijen, vijandschap enz.

* * *

Ten slotte: naar aanleiding van hetgeen ik had geschreven over de minder zorgzame behandeling der rechtskundige vakwoorden in het Groote Woordenboek der Nederlandsche Taal ontving ik van zeer bevoegde zijde een schrijven, waaruit ik het volgende overneem: 'Ik verzeker u, dat in de laatste jaren door de redactie van het Woordenboek der Nederlandsche Taal behoorlijk rechtsgeleerde voorlichting bij het schrijven der artikelen wordt gevraagd. "*Auteursrecht*" en "*Grondrente*" zijn terecht indertijd in hun gebrekkigheid gesignaleerd in Rechtsgeleerd Magazijn XI, 1, en de Redactie heeft daarna gedaan, wat zij doen kon, namelijk, toen het deel der A en dat der G, waarin de gelaakte artikelen voorkwamen, compleet waren, bij de "Verbeteringen" met rechtsgeleerde voorlichting een andere omschrijving van die zaken te geven. Men vindt een verbeterd artikel "Auteursrecht" in Dl. II, 1ste stuk blz. IV (Deel Akant-Berispelijk) en een verbeterd artikel "Grondrente" in Dl. V (Glaasje-Harspleister) op blz. IV.'

Een Hollandsch rechtsgeleerde en de oorlog
Door
Paul Cronheim

Een jaar lang heeft Jacob Israël de Haan onze aandacht en onze belangstelling gevangen gehouden met zijn beschouwingen over de Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog. In ‘De Beweging’ van 1 Sept. 1915 heeft de schrijver dezer beschouwingen zijn opvatting en zijne wenschen geresumeerd, in de October-aflevering ontbrak voor het eerst de rubriek, die den lezers der ‘Beweging’ bijkans een bestanddeel van het tijdschrift geworden scheen. Wij kunnen de reeks van overzichten dus als geëindigd beschouwen. Het lijkt mij daarom wenschelijk deze maandelijksche opstellen met een enkel woord aan te vullen.

Niet ten aanzien der feiten. Het enorme materiaal, dank zij een groote belezenheid in de Duitsche juridische litteratuur in verloop van een jaar verzameld, spreekt duidelijk genoeg. Uit al die bijdragen blijkt, dat een zeker aantal Duitsche rechtsgeleerden inderdaad stelselmatig het recht verdraaien en alle onrecht vergoelijken. Dat is een smartelijke waarheid, die nooit goed te praten is. En daarin ligt m.i. de groote waarde dezer overzichten: dat ze ons van maand tot maand van eenige denkers en geleerden de feilen hebben getoond, die het gevolg zijn van oorlogsroes en oorlogswaan; dat wij erdoor zagen hoe deze denkers en geleerden, die het Recht tot de taak huns levens gekozen hebben, het macht-beginsel huldigen en het recht verkrachten. Als zij uit hun roes ontwaken, zullen zij met schaamte

deze verzameling van feiten lezen, en zien dat zij de machten aanbidden, die zij eerst bestreden.

Niet in dit opzicht dus schijnt mij een aanvulling wenschelijk, maar wel ten aanzien der gevolgtrekkingen. Uit deze opstellen spreekt een sterke neiging tot generaliseeren, fouten van enkelingen worden op rekening gesteld van een geheele groep, en een groeiende haat tegen Duitschland doet eindelijk dingen beweren, die met de werkelijkheid niet in overeenstemming zijn. Juist nu, juist tegenover de onvermijdelijke partijdigheid der oorlogvoerenden voegt het ons, de helderheid van ons inzicht te handhaven en onze beschouwingen niet door haat en eenzijdigheid te vertroebelen.

Daarin nu is J.I. de Haan in gebreke gebleven en daarin ligt m.i. ook het gevaar dezer opstellen. Zij brengen in Nederland onjuiste denkbeelden voort ten aanzien van een volk, waarmede wij sinds jaren in engste geestelijke gemeenschap geleefd hebben. Zoo willen zij ons doen gelooven, dat de schrijvers, wier rechtskrenkingen en rechtsverbuigingen ons stelselmatig getoond werden, de beste rechtsgeleerden van het Duitsche volk, tolk van hun rechtsgevoel en als zoodanig ook algemeen erkend zijn.

Herhaaldelijk heeft de Haan dit betoogd.

‘De vermogens der Duitsche rechtsgeleerden zijn versmald. (10de jaarg. 11de afl. p. 118).

Dit is de stemming van de *sterkste*, *meest evenwichtige* der Duitsche rechtsgeleerden. (ibid. p. 120.)

Het zijn de *beste* der Duitsche rechtsgeleerden, die het meest bijdragen tot het bederf der groote meerderheid. (10de jaarg. 12de afl. p. 207,)

Het is van belang wat in een tijd als deze de *beste rechtsgeleerden van een volk* schrijven. (11de jaarg. 8ste afl. p. 160.)

Wanneer de *beste rechtsgeleerden van een volk* aldus het recht verdraaien, dan kunnen de genooten van zwakkere volken de overwinning van dat volk niet wenschen.’ (ibid.)

Dit is onjuist.

Ik heb 3 jaar in Duitschland rechten gestudeerd. Ik ken een aantal professoren zoowel uit hun werken als ook persoonlijk.

Ik heb vele hunner leeren achten en ik weet, dat de namen, die de Haan ten bewijze citeert, bekend, maar niet erkend zijn. Kohler en Liszt! De twee beroemde professoren, die schier in iedere aflevering de geesel van de Haan's spot moeten verduren. Terecht. Want wat zij schreven, is pijnlijk en ergerlijk. Maar zijn zij inderdaad vertegenwoordigers der beste Duitsche rechtsgeleerden? Zijn zij waarlijk tolken van het Duitsche rechtsgevoel? Ieder die bij onze naburen gestudeerd heeft, weet, dat men aldaar over Kohler spreekt als over 'Deutschlands gröszten Kohler'[1)], dat Liszt, ondanks de 20ste druk van zijn leerboek niet alleen onder zijn tegenstanders als 'oberflächlicher Dilettant', als 'geistreicher Spassmacher' geldt. Men leze hierover maar eens de werken van twee der eerwaardigste hoogleeraren in het Duitsche strafrecht, van Adolf Wach en Karl Binding. Niet veel beter aangeschreven dan Kohler en Liszt zijn de eveneens voortdurend geciteerde mindere goden, Piloty, Poensgen, Laband e.a.

Ik herhaal nog eens: geenszins wil ik de in woord en daad gepleegde rechtsbuigingen der Duitschers goed praten. Wat De Haan over de door hem aangehaalde rechtsgeleerden schrijft, is juist. Maar zij zijn niet, zooals hij beweert, de algemeen erkenden, de besten van het volk (dan zou inderdaad het geestelijke leven in Duitschland een treurige toekomst tegemoet gaan). Integendeel. Men hoore, hoe Prof. Schücking, hoogleeraar in het volkerenrecht te Marburg, over deze professoren oordeelt:

'Es stellt dem vaterländischen Eifer unserer Professoren ein ausgezeichnetes Zeugnis aus, dass sie sich sofort bemüht haben, bei der Krisis des deutschen Gedankens da draussen dieses Kapital, das in dem Ansehen deutscher Wissenschaft im Auslande lag, für ihr Vaterland nutzbar zu machen. Aber in der Art, wie das geschehen, ist man in Erklärungen und Broschüren vielfach so ungeschickt gewesen, dass ich fürchte, es ist der entgegengesetzte Effekt eingetreten. Das neutrale Ausland ist durch diese Kundgebungen deutscher Gelehrter vielfach so peinlich berührt worden, dass dieser grosse Aktivposten im Saldo des Völkerlebens, den für uns das Ansehen der deutschen Wissenschaft bedeutete,

1) Der Kohler = Schwätzer = kletser.

noch wesentlich herabgemindert ist, ohne dass der gewünschte Erfolg auch nur im geringsten erreicht wäre'[1].

En denkt Wilhelm Herzog[2] anders over zulke professoren wanneer hij bijv. Haeckel en Oswald mannen noemt, die 'ihren Rausch auf eine Formel zu bringen suchen', wanneer hij professor Lasson een 'zweihundertjährigen Mummelgreis' tituleert? Dr. Ludwig Bergsträszer tracht in een beschouwing over 'Die diplomatischen Kämpfe vor Kriegsausbruch'[3] geenszins door vernuftige juristerijen de Duitsche rechtsschending te vergoelijken. Hij spreekt onomwonden van 'Deutschland, das die belgische Neutralität tatsächlich verletzt hat.'

Ook Dr. Erwin Szabo verweert zich in een lezenswaard opstel 'Krieg und Wirtschaftsverfassung'[4] uitdrukkelijk tegen de oorlogsfanatici; niet wapengeweld, maar een strijd op geestelijk en economisch gebied alleen brengt nieuwe krachten voort en nieuwe waarden:

'Je tiefer das Bewusztsein dringt, dass die Abschaffung der Herrschaft der wenigen Gewinnenden weniger Opfer verlangt und mehr Glück verspricht als die durch das Blut und das Glück der Vielen aufrechterhaltene Herrschaft Nutzen und Freude bedeutet - desto näher der Zeitpunkt, wo die arbeitenden und Kriegsdienst tuenden Klassen dem Herrschaftsverhältnis, der Hauptursache des Krieges und bald ihren einzigen Interessenten, ein Ende bereiten. Und dann wird, wenigstens für die auf das Productivitätsprinzip aufgebaute Gesellschaft die Notwendigkeit und die Gefahr des Kriegführens aufhören. Für die Menschheit aber brauchen wir nicht zu befürchten, dass dieses Zeitalter der Tapferkeit, des Mutes, der Männlichkeit u.s.w. entbehren wird. Es wird für die menschlichen Energien immer

1) Zie 'Das Forum'. Aprilheft 1915, p. 17 vv.
2) 'De tous ces Allemands qui s'efforcent de défendre leur esprit contre les entraînements des passions nationales, le plus décidé, le plus éloquent, le plus hardi est Wilhelm Herzog'. Aldus schrijft Romain Rolland in het 'Journal de Genève. Men ziet, het ongunstige oordeel, hetwelk hij in het begin van den oorlog over geheel Duitschland uitsprak, heeft Rolland aanmerkelijk gewijzigd.
3) Zie 'Historische Zeitschrift' III. Folge. 18. Band 3. Heft.
4) Zie 'Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik'. Band XXXIX,

Tätigkeitsgebiete geben, die eine geistige, moralische und körperliche Anspannung erfordern, und nicht weniger Gelegenheit zur Entfaltung von Mut, von körperlicher und seelischer Tüchtigkeit bieten werden als im Kriege. Wie es denn auch heute, im kriegerischen Zeitalter, auf den meisten Gebieten der friedlichen Wirtschafts- und Geistesarbeit so ist, ohne dass diese Selbsterhöhung durch den Ausbruch aller ursprünglichen tierischen, bestialischen Instinkte erkauft werden müsste. Man fürchte auch nicht, dass dieses Zeitalter die Herrschaft der evangelischen Tugendhaftigkeit, der unmännlichen geistigen Friedlichkeit bringen werde, die Gesellschaft des "Ein Hirt, Eine Herde", die Herdeninstinkte. Die Abschaffung der Gewaltherrschaft muss notwendig dem Wettbewerb der biologisch Besten: der zu körperlicher und geistiger Arbeit Tüchtigsten Platz machen. Das wird dann der richtige freie Wettbewerb sein, in welchem wirklich der siegt, dem der Sieg gebührt'.

En Prof. Lammasch?! Hebt gij zelf, Jacob Israël de Haan niet getuigd, dat gij de kalme waardige verklaringen van dezen hoogleeraar met ontroering gelezen hebt[1)]?

Ik weet, dat mannen als Adolf Wach, als Karl Binding, als Rich. Schmidt, als Ludwig Mittels, als Rudolf Sohm, die in Duitschland en elders wèl en terecht tot de beste en sterkste en waardigste rechtsgeleerden geteld worden, anders denken dan de Kohlers en Liszts, dat zij de juristerijen tot vergoelijking der Duitsche rechtskrenkingen verfoeien, dat zij overtuigd zijn, dat de geestelijke gemeenschap, waarin zij met de overige landen geleefd hebben, eene is, die ook door dezen oorlog niet mag vernietigd worden.

Waarom zij nochtans zwijgen? Omdat de brute macht de heerschappij in handen heeft, omdat zij hun meening niet mogen, niet kunnen zeggen. Het vrije woord heeft tijdelijk in Duitschland afstand moeten doen, de weinigen, die in den beginne hun meening nog konden uiten, moesten zich buigen of zich opsluiten in hun gedachten. Het 'Forum,' het jonge Münchener tijdschrift, waarin prof. Förster zijn prachtige maanroep publi-

1) Zie 'Beweging' 11de jaarg. 6de afl. p. 250.

ceerde[1)], waarover Romain Rolland herhaaldelijk waardeerend schreef, het tijdschrift, dat zoolang mogelijk dapper streed voor vrije menschelijke gemeenschap, is voor den heelen duur van den oorlog verboden.

Ziet gij nu, J.I. de Haan, dat de beste wel zwijgen moeten? maar dat hun zwijgen daarom nog geen instemming beteekent? Gij weet het wel, maar Uw haat en Uw wrok ten opzichte van Duitschland doen U bijkans even eenzijdig oordeelen als het volk, dat gij zoo hevig bestrijdt. Het is onbillijk de uitingen van bevangen enkelingen op een geheele groep over te dragen, het is onbillijk de Duitsche rechtsgeleerden in corpore te verdoemen.

Waarin ik de waarde dezer opstellen zie, heb ik reeds aangetoond. De schrijver zelf heeft ook ten opzichte hiervan een andere meening. In de Augustus-aflevering pag. 160 schrijft hij: 'de waarde van deze maandoverzichten bestaat hierin, dat zij medehelpen de stemming te bepalen, die later onze verhouding tot Duitschland beheerschen zal'. Hoe de schrijver zich deze stemming denkt en wenscht, daarover heeft hij ons waarlijk niet in twijfel gelaten. Maar ik meen, dat het vormen van onjuiste denkbeelden, het eenzijdige beinvloeden van een volk niet strekking en doel eener arbeid mag zijn, ik betwijfel, of een volk hiermede waarlijk gebaat wordt.

Het aantoonen en blootleggen van feilen en gebreken is zeer zeker een nuttig werk, dat ook zijn groote waarde heeft. Maar als hiermede tegelijk gepoogd wordt het geheele intellectueele leven van een ander volk voor altijd buiten de menschelijke en geestelijke gemeenschap te plaatsen, dan acht ik onze zaak slecht gediend. Zoo wordt het geloof aan een algemeene menschelijkheid waarlijk niet ontwikkeld. 'Als de oorlog over is, zullen wij op nieuw moeten leven met Engelschen en Franschen, maar vooral met Duitschers. Wij doen dat ook gaarne. Het Duitsche volk is ons buurvolk en voor nauwelijks iets ter wereld zouden wij de menigvuldige genietingen en de geestelijke opwekking willen missen, die het verkeer ermee ons gegeven heeft'[2)]. Houden wij daarom

1) Zie 'Beweging' 11de jaarg. 10de afl. p. 69 vv.
2) Albert Verwey: 'In een tijd als deze', 'Beweging' 11de jaarg. 5e afl. p. 101.

hoog, wat onze vrienden zelf beminnen, maar thans niet mogen, niet kunnen uiten. Dat dunkt mij een edeler werk. Niet het tegengaan toch, maar het voorbereiden van een volkeren-ver-bindende gemeenschap, niet het belemmeren maar het herstel van dit gemeenschapsgevoel moet ons streven zijn. Niemand heeft dit beter gezegd dan de dichter, die zich boven de tijdelijke verhoudingen verheffen kon, die van alle volken de *deugden* bijeengaart en liefheeft en bewaakt in zijn Noordwijksche til: ‘Bewaren wij onze vriendschap en ons zelfgevoel en naar alle zijden een weinig menschelijkheid en scheppingslust.’

Boeken, menschen en stroomingen

Dr. C.G.N. de Vooys: *Wording en verwording van letterkundige taal*[1)]

Wie, onder onze tijdgenooten, de geschiedenis van onze letteren of de ontwikkeling van onze taal onderwijzen zal, van hem kunnen wij vóór alles eischen dat hij voor de taal en de letteren van onze eigen tijd gevoelig zij.

De omwenteling van 1880 heeft een zoo diepe breuk geslagen tusschen wat voorafging en wat volgde, dat niemand meer van uit dit heden over het verleden spreken kan, tenzij hij haar beteekenis heeft ingezien, of voor het minst haar werking ondergaan.

Menigeen zal de waarheid van deze opmerking betwijfelen. Immers, - zegt men - hoe zal ooit het verleden, het eenmaal geweeste, veranderen; en hoe zal hij het niet het onpartijdigst voorstellen, die het minst door de heftige bewegingen van zijn eigen tijdvak in zijn gemoedsrust werd aangetast.

De tegenwerping zou juist zijn indien de mensch een tijdeloos wezen was, dat de tijden, vroegere of latere, als onveranderlijke voorwerpen kon zien. Ik weet wel dat men zich de ‘wetenschappelijke’ geschiedschrijver wel eens als zulk een mensch heeft afgeschilderd. Maar ik ontken dat hij ooit is voor-

1) Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Utrecht, den 16den Oktober 1915, door Dr. C.G.N. de Vooys. Te Groningen bij J.B. Wolters 1915.

gekomen. Zoodra hij het woord nam, bleek hij kind van zijn tijd te zijn. Het onderscheid tusschen hem en andere was enkel dat hij de denkbeelden waarin hij was grootgebracht, voor de ware hield, voor eeuwig geldige, en nu niet geloofde dat na hem de wereld zich zou wijzigen. Hij was onbewuste tijdsmensch en als zoodanig beperkter dan zij, die met het begrip en de erkenning van hun grenzen, tevens het bewustzijn toonden van wat over die grenzen lag.

Het geloof dat met de menschen ook het verleden verandert, heeft De Vooys schoon uitgedrukt door te zeggen: wij zien terug als in een bergdal, waar elke wending van de weg het perspektief wijzigt. De uitdrukking is een beeld. Inderdaad veranderen wij zelf en wat wij het verleden noemen, neemt voor ieder geslacht andere vormen aan.

* * *

Dichters en schrijvers van na 1880 waren van meening dat de taal altijd opnieuw gevormd moest worden. Zij zagen niet in latere taal de voortzetting van een vroegere, maar altijd een nieuwschepping. Zij vonden het al erg genoeg dat zij de woorden moesten nemen zooals zij waren: in hun samenstelling wenschten zij vrij te zijn. Of dit oordeel blijk gaf van een volledig inzicht wil ik daarlaten. Zeker is dat zij hun praktijk ernaar regelden.

Tevens is zeker dat zij door hun opvatting in strijd kwamen met de toemalige taalgeleerden. Volgens deze toch bestond er een schrijftaal, die uit de spreektaal was voortgekomen, en ook door deze in haar ontwikkeling mocht worden beïnvloed, maar die er scherp van te onderscheiden viel. In wezen bleef die schrijftaal zich gelijk, was zij de eigenlijk beschaafde taal, die, zoodra haar wetten eenmaal door de taalgeleerden waren vastgesteld, daarvan niet door de schrijver mocht worden vrijgemaakt, op straffe van verbastering.

Geen wonder dat jongere geleerden, toen zij eenmaal de kracht en de schoonheid van de nieuwere geschriften hadden genoten, zich allereerst wendden tegen dit ‘dogma van de ene schrijftaal.’ De geschreven taal was in honderd vormen uitgegroeid. Tusschen haar en de gesprokene trof niet in de eerste

plaats het onderscheid, maar de overeenstemming die eigen is aan alle levende uitingen. Wat voor reden was er dus, eenerzijds uit het woud van het natuurlijke woord haar als een kunstvoortbrengsel aftezonderen, anderzijds haar te binden aan wetten en voorschriften, die ze klaarblijkelijk tot haar voordeel doorbroken had.

De neo-linguisten, een heele school van onderzoekers, niet enkel in Nederland, kwamen tot de overtuiging dat er niet tweeërlei taal bestond, een natuurlijke en een kunstmatige, maar eenzelfde taal, die zich in tallooze schakeeringen, geschrevene zoowel als gesprokene, ter openbaring van het menschelijk gemeenschapsleven kennen deed.

* * *

Alreeds als student heeft C.G.N. de Vooys, door zijn studie van het middelnederlandsch proza, bewezen waar zijn voorkeur lag. Niet bij tijdperken, die als de Renaissance, hun kunst, als het werk van weinige personen, boven het volksleven uitbouwden, zoodat het scheen alsof volksleven en literatuur van elkaar vervreemdden, maar in die bescheidener tijden toen vertrouwelijker aandoeningen, in voortdurende wisselwerking van gevoel en woord, de eenheid van het gemeenschappelijk bestaan niet bedreigden.

Dit is die eigenaardige trek die hem met J. Koopmans, en beiden met I.H. van den Bosch verbindt.

Er leeft in deze paedagogisch aangelegden een behoefte zich niet te ver van de volkstaal te verwijderen, volk en literatuur samen te zien, aan alle verschijnselen van spraak en schriftuur een eenheid te geven in de menschelijke samenleving.

Ik heb altijd gevonden dat door deze opvatting, en door deze alleen, de vernieuwing van onze literatuur-geschiedenis en van onze taal-beschouwing mogelijk was. Alleen voor een inwendige eenheid immers bezweken alle uitwendige reglementeeringen. In de letterkunde die welke de waarde van iedere uiting bepalen wou naar haar verhouding tot de Renaissance. In de taal-studie die van een gezaghebbende schrijftaal van eigenaardige formatie. In de spelling die van een vastgestelde historisch-etymologische

schrijfwijze. Wat in alle drie de groepen herwonnen werd, was een gevoel van samenhang tusschen woord en gemeenschapsleven.

Het is onweersprekelijk dat deze aantasting van uitwendig gezag ook haar gevaren heeft. De heerschappij van een eenmaal aanwezige schoonheid is nooit verwerpelijk. De macht van de overlevering behoudt evenzeer haar recht als het talent van de oorspronkelijke persoonlijkheid. Deze overwegingen zijn het die aan het genoemde beginsel grenzen stellen, en met name aan deze Rede van Dr. De Vooys door hun weerwerking lichaam en gestalte geven.

Hoe kan het ook anders? De studie van literatuur en taal is er bij uitstek eene, die voor een gewetenlijk geleerde eenzijdigheid onmogelijk maakt. Al te zeer spreken daar voor zichzelf de verschillende uitingen. Als de samenhang van de taal met een volksgemeenschap allicht een Algemeen Beschaafd het ideaal zou doen schijnen van onze gezamenlijke bedoelingen, dan is een blik op de dichterlijke kunst van vroeger en later voldoende om ons te doen afzien van die gelijkmaking. Als wij geneigd zouden zijn aan het werk van volksaardige woordvoerders een te groote beteekenis toe te schrijven, dan geeft vernieuwde kennismaking met de schoonheden van eenzamer geesten ons een maatstaf die wij niet kunnen afwijzen. ‘Juist de grootsten - zegt ook prof. De Vooys dan - verliezen ondanks hun renaissance-schepping de voeling met de volkstaal niet’.

Het tafreel dat hij ons van de wording en verwording van letterkundige taal heeft opgehangen, is niet het minst belangwekkend door de waardeering van zeer verschillende literatuursoorten.

* * *

Trekken we de lijnen door van twee ervaringen, zooals ze zich in De Vooys kruisten: de eene die van het verlangen naar een volks-eenheid achter de letterkunde, de andere die van de Nieuwe-Gids-beweging en haar taalvernieuwing, - dan vinden wij langs de eerste voortreffelijke opmerkingen aangaande de middeleeuwsche letteren: over de maatschappelijke werkelijkheid

die nog onontdekt daarachter ligt, over het gevaar dat we ons die werkelijkheid te primitief denken, over het weinige dat in die geschriften overschoot uit een veelzijdig leven; en tevens aangaande de achtiende-eeuwsche: over de frissche onderstrooming namelijk, die zich in Van Effens Hollandsche Spectator, in het lied, in het te weinig onderzochte volksproza met moeite een weg breekt. Langs de tweede een juist begrip van de overeenstemming tusschen de zestiende eeuw en onze eigen tijd. In andere tijdperken ook was er taal-vernieuwing, maar met waarlijk-revolutionnaire aandrang alleen in die beide. Het feit trouwens van de omwenteling na 1880, is de drijfveer van De Vooys' Rede. Wording en verwording - dat de letterkundige taal als daarin begrepen moet gezien worden, is voor elk die de nawerking van onze jeugdbedrijven gevoeld heeft, begrijpelijk.

* * *

Twee bedenkingen wensch ik toetevoegen. De eerste betreft het negatieve gedeelte in de formuleering van De Vooys' grondbeginsel. ‘De geschiedenis van de letterkundige taal vertoont *niet* één stijgende lijn, maar een afwisseling van vernieuwing en konventie, van wording en verwording.’ Door zijn overzicht heeft hij het laatste waargemaakt. Toch is het de vraag of de bereiktheid van het eene tijdvak niet in het pogen van een volgend wordt opgenomen, of de lijn van wording en verwording niet tegelijk een van stijging zou kunnen zijn.

De tweede betreft de meening dat het fransche symbolisme een uiting van verfijnd taal-individualisme geweest zou zijn dat ook hier een zekere werking uitoefende. Ik geloof noch het een noch het ander. Symbolisten noemden zich de dichters die, in tegenstelling tot de naturalisten, niet door beschrijving op het voorstellingsvermogen, maar door ritmische aanduiding (evocatie en suggestie) op de verbeelding werkten. Het zijn de termen door De Vooys zelf aangehaald. De zoo opgeroepen beelden behoefden niet verfijnd of individueel te zijn: integendeel waren zij dikwijls van zeer algemeene aard, natuurlijk of historisch, en - bij de Régnier bv. - in zeer breede behandeling. In Nederland zijn wij er eerst laat mee bekend geraakt. Wel verscheen

al in de eertste jaargang van de Nieuwe Gids een opstel van Maurice Barrès waarin deze poëzie werd aangekondigd, maar wij kenden ze niet eerder dan toen de oude beweging op haar einde liep. In het Tweemaandelijksch Tijdschrift, niet vroeger dan 1897, zijn, van mijn hand, enkele vertalingen naar de Régnier geplaatst.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Dr. A.C.J.A. Greebe: *Facques Perk's Mathildencyclus in den oorspronkelijken vorm hersteld*. 's-Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1915.

Aeg. W. Timmerman heeft in ‘De Nieuwe Gids’ aan de hand van het materiaal dat hem door Willem Kloos tot dat doel is afgestaan, in een serie artikelen de feitelijke onbetrouwbaarheid van Greebe's Perk-beschouwingen willen bewijzen. Dit is zeer begrijpelijk. Niet slechts de naam van Kloos als Perk-uitgever, maar de geheele figuur van Perk is in deze kwestie gemoeid, en zoo persoonlijke trots den aangevallene al raden mocht tot achterwege-lating van ieder antwoord, het belang van den gestorven dichter zelf kan eischen, dat die trots overwonnen, een nadere bespreking der zaak op andere zijde gegeven worde. Deze bezitten wij thans, en in menig opzicht kan zij ons het vellen van een oordeel vergemakkelijken. Slechts vergemakkelijken, want behoeven doen wij haar niet. Het is mijn meening dat Greebe, na het lange bescheid van ‘De Nieuwe Gids’, niet het recht heeft nog nadere uiteenzettingen over het onderwerp zelf, naar aanleiding van zijn boek te hooren. Daarvoor mist dit laatste te volledig de twee eenige dingen die, tezamen of afzonderlijk, zulk een werk genietbaar zouden maken: wetenschappelijkheid en artisticiteit.

Greebe's boek is onwetenschappelijk. Ziehier eenige bezwaren. De schrijver bezat in geen enkel opzicht de kennis die voor het schrijven, en op zoo hoogen toon, van een dergelijk betoog noodzakelijk is. Het beschikbare materiaal heeft hij slechts voor het kleinste gedeelte kunnen bestudeeren. Eenmaal een bepaalde houding tegenover Perk's eigen uitlatingen aangenomen hebbend,

had hij die niet zonder meer mogen voorbijzien, wanneer het hem slechts lustte; in geen geval had hij ze, zonder nadere motiveering, enkel dan mogen aanvaarden, waar ze hem dienstig bleken, ze ter zijde latend en zelfs grofweg ontkennend, wanneer ze zijn betoog schenen te hinderen. Hetzelfde is het geval met geschriften, mededeelingen van Kloos. Hij gebruikt ze, wanneer ze hem helpen kunnen, negeert, verdraait ze, zonder eening argument, wanneer hem dit past. De theorie over Perk, door hem na veel haarkloverijen tezamen gesteld, bezit geen der noodwendige eigenschappen van een waarheid, d.i. in de allereerste plaats innerlijke klaarblijkelijkheid. In Greebe zelf, ten slotte, ontbreekt te zeer het hoog noodige elementaire inzicht in wat poëzie is, dan dat hij zich, ook op wetenschappelijke wijze, met poëzie vruchtbaar zou kunnen bezighouden.

Zijn boek is ook onartistiek. Ten eerste, wat betreft zijn vorm. Zelden werd over een zuiver dichter in afschuwelijker proza een veel te lang boek geschreven. De woordenkeus is onpersoonlijk, grof en onbeholpen. De eenige oorspronkelijkheid, waartoe zich de schrijver in staat toont, vindt men in voor eeuwig compromitteerende uitdrukkingen als: Plato-worst in Perk-pens. De stijl, waarin de woorden zijn opgenomen, is verward, slobberig, langdradig, de betoogtrant even schoolmeesterachtig als hij weinig overtuigend is. De onartisticiteit steekt echter evenzeer in den inhoud. Ik kan mij niet denken dat poëzie met minder gevoel en begrip van het innig, innerlijk organisch samenhangend, dien innerlijken samenhang getrouwelijk naar buiten spiegelend karakter van een goed gedicht kan besproken worden. Zij is er in beduimeld. Met plompe vingers rafelt Greebe Perk's sonnetten uit elkander en zelfs de rafels verliezen, onder zijn behandeling, hun identiteit. De eenvoudigste poëtische bekoring ontgaat hem, een spies-burgerlijke, maar kwasi reëel-tastbare zin wordt er voor in de plaats gegeven, en de onschuld, waarmee deze onbelangrijke, al te vaak nog vage werkelijkheden als wijsheden worden uitgestald, is tegelijk lachwekkend en ergerlijk. Te veel eer, dus, noem ik Timmermans lange bespreking: een boek, waaruit voor ieder duidelijk zijn kan, dat zijn schrijver niets van het wezen eener bepaalde poëzie, en van de poëzie in het algemeen, begrepen heeft, kan moeilijk aanspraak

maken op aandacht voor de theorie, die er over die poëzie in wordt in elkaar gespijkerd. Reeds aan inwendige onvoldoendheid gaat Greebe's geschrift te gronde. Men bevaart nu eenmaal geen zee met het wrak van een rivier-roeibootje.

Duidelijk is althans dit: dat wij Perk na de lezing niet anders zien kunnen dan voorheen. Perk, zooals wij hem tot heden kenden, is een door middel van Kloos' uitgave zijner verzen, ontstane historische dichter-figuur. Wilde Greebe, die niet ontkent dat ook in Kloos' uitgave Perk leeft, maar beweert dat het een jongere, onrijpere Perk is, ons winnen voor zijn ouderen, rijperen, godsdienstigeren Perk, dan zou hij door grootere kwaliteiten van gemoed en geest, en tevens door een daaraan evenredige kennis en wetenschappelijkheid ons van het bestaan van dien laatsten hebben moeten overtuigen. Ook dan nog zou het de vraag zijn of de nieuwe gestalte de oude in ons overwinnen kon. Ik herinner aan Tasso's Gerusalemma Liberata, dat, tegen des dichters wil, in wat hij een onrijpen staat noemde, door zijn vrienden heimelijk uitgegeven, onsterfelijken roem verwierf, terwijl des dichters bewerking van lateren leeftijd, de rijpere, godsdienstiger authentieke uitgave, voor altijd in vergetelheid verstikt is. Maar dit daargelaten: dat een zoodanige latere, rijpere Perk werkelijk bestaan heeft, en dat hij bedoelde zich in den Mathilde-cyclus zoo en niet anders aan ons voor te stellen - dit maakte Greebe ons niet aannemelijk. Onaangetast blijft voor ons het beeld dat uit de oorspronkelijke door Kloos bezorgde uitgave onze bewondering en liefde won en onze verbeelding gevangen nam. Indien het waar is, dat aan de teekening van dit beeld, of aan de verlichting ervan, Kloos een zeker aandeel had, wij kunnen die tegenwerping met te meer gerustheid aanhooren, omdat Kloos, als Jacques Perk's vriend en tijdgenoot, tevens de zin en de schoonheid van deze poëzie het best kon beoordeelen.

P.N.v.E.

Maurice Barrès: *L'Ame française et la Guerre I L'Union Sacrée*. Paris, 1915.

Aan Barrés bewaar ik altijd nog een bewonderende herinnering. Hij bezat die ‘intellectueele passie’ die niet het eenige

element is van een kunstenaar, maar toch wel een zeer machtig. Hij gaf aan zijn taal, die klaar en sterk was, glanzen en lichten waardoor zij meer werd dan de heldere gedachte: het persoonlijke gevoel van haar schrijver toog mee en toonde zich. Daarenboven, en dit was zijn schoonste eigenschap, - hij wist geestesleven te spiegelen in landschappen.

Hij boeide mij toen verbazend. Niet doordat ik me aan hem verwant voelde: eer door het tegendeel. Hij leefde op de weg naar het dichterschap, maar hij kon er niet toe geraken. Hem ontbrak daartoe de innerlijke zekerheid, de harmoniseerende verbeelding, die beurtelings veilig zich stort in de stroom van de verschijnselen, en dan weer zich terugtrekt in de stilte van de persoonlijkheid, zeker dat hij daar geen tegenstrijdigheid vinden zal, maar eenheid die zichzelf wil voortbrengen. Hij was geen dichter, maar hij wist het: hij was zoo verrukkelijk inzichtig. Die inzichtigheid was zijn geweldigste eigenschap. Hij wist dat voor naturen als de zijne er geen sterker eenmakende macht bestond dan de bewondering. ‘Bewondering’ - zegt Spinoza - ‘is de verbeelding van eenig ding, in welke de geest dáárom vastgehecht blijft, omdat deze enkele verbeelding geene verbinding met de overige heeft.’ Dit verzinken in een enkele voorstelling is altijd tijdelijk. Maar wie geen blijvende eenheid in zich heeft, wat grooter geluk kan er voor hem zijn dan een voorbijgaande eenheid met zijn omgeving. Barrès boeide mij het meest door deze sterk uitgesproken tragiek van onmacht en inzicht.

Er kwam bij dat door dit tragische in schoongeschakeerd en glanzend proza te uiten, hij, in de nadagen van het naturalisme, de prozakunst naar een nieuwe zijde ontwikkelde. Zijn intellektueele schriftuur was het tegendeel van de zolaïstische.

Later, tegen het eind van zijn jeugd-ontwikkeling, vond Barrès de bewondering waarbij hij blijven zou. Zij werd voor hem, lotharinger van geboorte, bijna nog meer gewestelijk dan vaderlandsch. Zij dreef hem tot verwerkelijking van zijn liefde in de staatkunde. Hij werd een strijder voor het herstel van fransche eigenheden en volkskarakter. Hij volgde Boulanger en weerde zich tegen Dreyfus. Hij aanvaardde, na de dood van Paul Deroulède, en vlak voor de oorlog, het voorzitterschap van de

Ligue des Patriotes. Ik heb hem, al die jaren, maaruit de verte waargenomen. De daad van zijn blijvende bewondering was voor mij een terugval uit het europeesche geestesleven dat ik beminde naar het verouderd nationalisme van al te goed gevestigde kringen in Frankrijk. Zijn werk als dagbladschrijver, in de Echo de Paris, kende ik niet.

Het spreekt vanzelf dat een man van zijn talent, gesteld in de betrekkingen die hij bekleedt, de beteekenis van zijn rol door het uitbreken van de oorlog voelde toenemen. Hij werd de vertegenwoordiger van de eenheid waaraan alle partijen, ook die van zijn vijanden, de socialisten, ook die van de in hun kunst levende, iedere strekking verachtende dichters en kunstenaars, zich noodgedrongen onderwierpen, een uiterlijke, een schijnbare eenheid. Dit is l'Union Sacrée, waartoe hij l'Ame francaise ziet saamgevloeid.

Het boekdeel bevat de opstellen die Barrès gedurende de eerste drie oorlogsmaanden in zijn dagblad verschijnen deed. Bewonderenswaardig is nog altijd de onvermoeibaarheid waarmee hij zijn doel vervolgt, dag aan dag bemoedigt en richting geeft.

Dat hij in zijn hart nog altijd dezelfde is, bewijst een uitdrukking als: ‘je goûte sans l'épuiser le divin plaisir de l'admiration...’ Dat is zóó Barrès' als hij ooit iets geschreven heeft. Maar over het algemeen kan men zeggen dat dit fraaie klankrijke proza iets opzettelijks en iets ledigs heeft. Er is de strekking, de - als ik ze zoo noemen mag - pedagogische bedoeling, meer dan de onontwijkbare hartstocht. Er is het aanwensel van de leuzen. Er is het ophemelen van de gewenschte deugden, dat de eenvoudige bewondering vervangt.

Niemand zal zeker misprijzen dat een Franschman die de duitsche oorlogvoering van nabij gezien heeft, de brutaliteiten van dit stelsel haat en de waarde verdedigt van ‘un coeur chevaleresque.’ Ieder zal het begrijpen als voor het gevaar van een zich opdringende duitschheid, in vrede zoowel als in oorlog, de oogen opengaan, en de bedreigde volken zich de verdedigers van hun eigen beschaving, van het recht en van de vrijheid voelen. Maar als de werkelijke tegenstellingen in het afgetrokkene worden overgebracht: als men meent dat een volk op zichzelf

bestaan kan, dat tusschen het eene volk en het andere nu ook *alle* verbindingen moeten worden afgesneden, dan handelt men in Frankrijk even dwaas als men het in Duitschland deed. Evenals duitsche geleerden hun engelsche onderscheidingen terugzonden alsof die voortaan een schande waren, dringt Barrès aan op het verbreken van alle betrekkingen tusschen Duitschers en Franschen.

Evenals in Duitschland zou men zoo in Frankrijk aansturen op een schijnbare gescheidenheid - een vijandschap in het afgetrokkene, door de woede voorgespiegeld.

Gelijk men, evenals in Duitschland, in Frankrijk zwelgde in de schijnbare eenheid van een opgezweept patriotisme.

Het is waar dat bij Barrès, die thuiskomend van een bezoek aan de verwoeste oostergrens, het vermaarde manifest van de duitsche geleerden las, de woede begrijpelijk was, maar ook zonder deze was zijn opzet het noodzakelijk gevolg van het levenslang door hem beleden eng en uitsluitend vaderlandsche.

Zijn beginsel zelf maakte hem aan de gehate Duitschers, in dit belangrijk opzicht, gelijk.

Overigens is juist in de opstellen die hij na zijn bezoek aan Lotharingen geschreven heeft de Barrès van vroeger het kenbaarst. Hij was daar weer in het land dat hem zijn ziel weerspiegelt. Hij schrijft dan ook weer een volzin die geheel die oude overtuiging uitdrukt. ‘C'est la beauté des grands paysages chargés d'histoire, où, pour ma part, je trouve plus de plaisir que devant aucune oeuvre d'art.’

Hij nadert daarmee het dichtst aan dat dichterschap dat hij zoo goed begreep en toch nooit voluit omhelzen mocht. Nu evenwel wil hij dat onvermogen nlet langer als een gemis erkennen. Hij begrijpt nog evengoed, maar hij verheft zich, en schrijft met bitterheid: ‘Il arrive dans la vie un jour où l'on voit à cru et à nu ce que c'est qu'un poète. Un poète, c'est un homme qui possède l'art de fixer un frisson et de donner un caractère d'intensité et d'éternité à ce qu'il sait éphémaire et superficiel; c'est un homme capable d'émotions, mais s'appliquant à les renouveler artificiellement; c'est un homme enfin qui coule une existence où les mots le dispensent des actes.’

In de mond van Barrès is dit de haat van de mislukte dichter jegens de geslaagde. Wat zijn meer ‘actes’, meer daden: de dagbladartikelen van Barrès of de onsterfelijke verzen van sommige, hier door hem bedoelde, tijdgenooten?

Hij schreef deze volzinnen naar aanleiding van het overlijden van Albert de Mun. Had hij, onder de dichters, misschien de Régnier op het oog, die, bij zijn intreden in de fransche Akademie, eenige jaren geleden, door de Mun ontvangen werd en hem beantwoordde: een spel van woord en weerwoord dat alles had van een worstelstrijd?[1)] Men zou het denken, als men de lezing voortzet en ziet hoe Barrès zijn afkeer van de dichter verklaren wil. ‘Quand on a senti cela jusqu'à la naussée, on se détourne des génies individuels et l'on cherche la poésie dans la nature et dans les collectivités. Il y a une poésie des assemblées. Et durant de longues années, il fut donné à Albert de Mun d'être un des hommes en qui cette poésie prenait une forme et une voix. Il a exprimé et fait reconnaître comme émouvantes et nobles, aux yeux de ceux-là même qui croient la détester, des parties importantes de la tradition française. Jaurès l'aurait pleuré.’

Ik vraag hier weer: Wie heeft - en dit als dichter, wat Barrès niet zijn kon - de ‘tradition française’ doeltreffender verheerlijkt: de Régnier in zijn geheele klassieke voortzetting van de fransche dichtkunst, of, in zijn parlementaire welsprekendheid, Albert de Mun?

Is het niet ook weer een schijnbare eenheid, deze verbinding van Jaurès' ontroering aan de triomfen van de katholieke volksvertegenwoordiger, opdat zij beiden, die elkaar levenslang bestreden, nu Barrès zouden helpen in zijn strijd van politiek dagbladschrijver tegen de poëzie?

Laten wij ook niet ontkennen dat deze verteederende vereeniging van de Mun en Jaurès, door Renaudel in de Humanité begaan, en door Barrès overgenomen, een veeg teeken is. ‘Albert de Mun a dévoué sa vie à la défense du catholicisme et de l'armée. Jaurès menait à l'assaut ceux qui voulaient ruiner le catholicisme et l'armée. L'un et l'autre, en pleine

1) Zie mijn aanteekening in het Maart-nummer van 1912.

lumière, sans réticences. Et pourtant, Jaurès aurait pleuré Albert de Mun. Belle victoire des coeurs, qui se reconnaisent et fraternisent quand les intelligences bataillent.' Ja, dat zou het zijn, indien het beeld hier niet klaarblijkelijk werd opgehangen terwille van die 'gewijde eenheid' die schijnbaar is. Als tijdelijke noodzaak moet die eenheid aanvaard worden; maar zoolang beteekent zij dan ook een onderschikking van de menschheid-gedachte aan de vaderlandsche, en een beklagenswaardig gevolg van de oorlog. Haar te prijzen, haar te verheerlijken, zooals Barrès het in Frankrijk, zooals ieder oprecht Pruis het in Duitschland doet, dit kan alleen geschieden met een achtergedachte die de werkelijke belangen van de menschengemeenschap schaadt.

ALBERT VERWEY.

Voor de dooden
Door
Albert Verwey

I
De Zwaardbloem

De roode zwaardbloem, laat in 't groen,
De najaarsvlagen
In boomen en hagen -
Wat nu te doen?

De winter wachten.
In witte vrachten
Ligt sneeuw gezegen
Op velden en wegen
En in ons plantsoen.

Wie zal ontwaken
Als zoele winden
Het weeke laken
Bewegen doen?
Als zonnige daken
En open blinden
Blinken in 't jeugdige groen?

II
Hun Kerkhof

O de gestorvenen, de dwazen, -
Gelukkiger dan ik en gij
Die enkel van hun daden lazen
En uitzien naar een nieuw getij, -

Wij hebben in ons hart voor eeuwig
Het kerkhof waar hun jonkheid slaapt,
En smartenbloesem mild en sneeuwig
Zijgt scheemrig waar hem niemand raapt.

Een geur van ondergang en molmen
Hangt in die hoek waar een gordijn
Van al te streng geschoren olmen
Een schijnbaar scherm is voor ons plein.

O weeë geur, de zoetste rozen
Straks rankende aan de aeloude boom
Houden een reuk van tuberozen
In 't levensvol en frisch aroom.

III
De Fluitspeler

Schoone levende knaap, aan de helling gezeten,
Waar ge fluit of ge nog met uw schapen ter wei
De zonsondergang wacht, als het licht door de reten
Van de hoeve u weer wenkt in de bochtge vallei -

Aan uw knieën geen hond, maar een makker die luistert,
Om u heen niet een kudde, maar blond hoofd na hoofd,
In de loopgraaf gebukt waar het daglicht al duistert
En de glimp op het slot van 't geweer al verdooft -

In wat droomen vergeet ge u? Te hoog zijn uw vingren.
En te hoog is uw hoofd aan de berm waar het blankt -
Zie hoe wild nu die armen naar boven zich slingren!
Hoor 't geratel van 't schroot dat die vrede doorklankt!

IV
Doodendienst

M a a g d e s t e m m e n
Wij hebben anjers en rozen
Gevlochten in gierlanden
En reine maagdehanden
Slingren ze voor u -
Wij plukten ze vóór 't branden
Van 't zonlicht en wij kozen
De schoonste als offeranden
Van kleur en geur, voor u -

D e D o o d e n
Wilt gij ons daarmee luren?
Wij gaven voor een waan
Het licht van zonnige uren,
Het licht van zilvren maan,
De velden en de steden,
De stroomen en het woud,
Vervloekingen en gebeden,
Hartstocht, en haat die rouwt,

De vrouwen en de maagden,
Heel 't spel van schoone leden,
Stemmen die juichten en klaagden,
De volheid van ons heden,
De toekomst die pas blauwt, -
Wij hebben het alles vertreden,
Verlaten en gemeden,
Wij zijn nu dood en koud,-
En gij denkt ons te troosten
Met spel dat ons niet kan baten....
Gaat uw verdoemde straten,
Laat de zon uw bloemen roosten, -
Wij zijn die de Waan vergaten,
Gij zijt die de Waan behoudt.

Stemmen van Wijzen
Er is geen leven
Zonder een waan.
Zich daaraan te geven
Is te bestaan.
Waan van met velen
Een wereld te deelen,
Waan van alleen
Te zijn, in zich Een.
Wat de geslachten
Deden en dachten
Is in u geboren,
Gij blijft hen behooren
En doet als zij.
Hun leven te erven
Is voor hen sterven,
Waar zij naar trachtten
Voleindigt gij.

De Levenden
Zoo roepen de Machten
Door dooden geschapen
Onze levende krachten
Te wapen?

Stem van de Bevrijde
Altijd!
Tot ge u bevrijdt!
Want boven ons allen,
De gebondnen,
De gezondnen,
Die strijden en vallen,
Leeft de Bevrijder.
Zijn oog ziet wijder
Dan wereldenden,
Zijn handen reiken
Naar ons, of we ons wenden
En niet ontwijken.
Geen die bij haren
Zichzelf kan tillen
Boven de baren, -
Zóó tòch het willen
Van wie wil keeren
Tot Hem en Hem grijpen.
Door de orde gebroken
Die hem wil houden,
Voelt hij zich rijpen,
Omhoog gedoken
In andere sferen,
Tot den Vertrouwden
Van de God uit zijn sproken.

Hij de bevrijde
Dwingt te allen tijde
Met levende krachten
De doode machten. -

De Joden en de oorlog[1)]
Door
Izak Prins

Het eene volk staat op, het andere verdwijnt, maar Israël blijft eeuwig.

Dit is de geschiedenis-philosophie van Israëls Zieners, dit het raadsel van zijn bestaan, dit het tot zekerheid geworden geloof van de getrouwen.

Maar toch loont het de moeite ook objectief-rationeel rekenschap te geven van deze instinctieve geloofsverzekerdheid, hoe moeilijk het ook zijn moge hier tot een objectief, de waarheid benaderend, standpunt te komen.

Immers, nu door dezen Europeeschen volkerenkrijg het eigenbelang alle staten er toe dwingt, van de wederpartij niets dan slechts rond te strooien, en ook de Joden in alle landen zich als één man onder de bescherming van het ook hen omvattende staatsgezag stellen, en noodgedwongen de handen van hunne genooten wel moeten aftrekken, nu is het zeer moeilijk, zich op grond van feiten een zuivere voorstelling van het lot der Joden te vormen.

Vele, zoo niet alle schrijvers leven in de overtuiging, dat van de overwinning van een der partijen het geluk of de ondergang van alle Joden, en van de in West-Europa vertrapten in het bijzonder, zal afhangen.

De invloed van het milieu op deze publicisten is onmiskenbaar zeer groot: zoowel Benj. Segel met zijn ‘Der Weltkrieg und das

1) Naar aanleiding van eenige oorlogsbrochures.

Schicksal der Juden' als Lucien Wolf in zijn address: 'Jewish Ideals and the War' leveren hiervan het doorslaand bewijs.

Hierbij komt nog het fatale, dat het inzicht in het wezen van het Joodsche vraagstuk bij de Joden van dezen tijd zelf al zoo geheel verschillend is. Het is zeer wel mogelijk, dat Joden in hetzelfde land om precies de omgekeerde reden in het vermeend Joodsche belang de een of andere vechtende partij de overwinning toewenschen.

Daarom acht ik het niet ongewenscht van een geheel ander, van een zuiver neutraal en alleen Joodsch standpunt het Jodenvraagstuk in oogenschouw te nemen, dat steeds chronisch is en dat straks een acuten vorm dreigt aan te nemen.

't Ligt niet in mijn bedoeling hier vraagstukken aan de orde te stellen van z.g. practische politiek, of het bijv. nuttig of noodig is, dat op het komend vredescongres de Jodenheid ook met zijn eischen (sit venia verbo!) komen moet; of de Westersche mogendheden aan Rusland en Rumenië een speciale Joden-politiek moeten voorschrijven; of den Joden zelfbestuur in Polen kan gegund worden; in hoeverre de mogendheden Palestina als een Joodsch land zullen kunnen beschouwen, en dergelijke meer.

Niets van dat alles!

Mochten we onmiddellijk na het uitbreken van den huidigen oorlog al aan den ondergang van de Europeesche beschaving geloofd hebben, nu blijkt 't wel, dat deze tegen een stoot, ja zelfs tegen zulk een zware op-de-proefstelling bestand was. Daarom neem ik bij mijne beschouwingen in dezen aan, dat de oorlogvoerende volkeren van Europa, nadat ze elkaar uitgeput hebben, weer tot bezinning zullen komen en zich dan van de door anderen geslagene of door zich zelf toegebrachte wonden, op vreedzame wijze zullen trachten te herstellen. En al moge de verarming, de inwendige verbloeding van het sociaaleconomisch verband nog eenigen tijd blijven aanhouden, zoodat ook met de gevolgen ervan nadien nog een paar jaren dient rekening gehouden te worden, Europa zal ook deze crisis te boven komen.

Van meet af aan wil ik verklaren, dat ik me niet verdiepen zal in de puzzle van de nieuwe politieke wereldkaart. 't Is wer-

kelijk geen valsche bescheidenheid, als ik me openlijk onbevoegd verklaar, al de deze beheerschende factoren te kunnen schatten. En in het bijzonder de positie van het Turksche Rijk te beoordeelen ligt boven mijn macht. De vraag in hoeverre de Joodsche concentratie door groot-kolonisatie van Palestina meer met eene overwinning van de Geallieerden dan met die van den Duitsch-Oostenrijksch-Bulgaarsch-Turkschen Vierbond gebaat of geschaad wordt, wil ik ook niet in mijn gebied trekken.

Ik volg daarbij de richting, die onze Dichter Jacob Israël de Haan in zijn politiek leerdicht: 'Tot de Volken', (opgenomen in Greshoff's Het jaar der dichters, 1915[1]) ons aanwees: het Joodsche volk hebbe den moed een politiek van eigenbaat te voeren; alleen zóó doende zijn wij 'gelijk 't Oosten en 't Westen nut.'

Ook de Joodsch-Nationaal-Fonds-Commissaris voor Nederland Alfred Polak, behandelt in zijn: 'Palestina en de Oorlog', (tweede druk, Arnhem 1915) op ditzelfde Joodsch-neutrale plan de Palestina-problemen.

Op het voetspoor van het betoog van Henri Edersheim's: 'Het Joodsche Volk en de Oorlog' geloof ik wel te kunnen aantoonen, dat de invasie van Europeesche Joden in Palestina van veel grooteren omvang zal zijn in de eerste jaren na den vrede, dan dat vóór dezen oorlog het geval was.

Men houde toch vooral in het oog, dat het Oost-Europeesche slagveld - (ik stel voor slachtveld te lezen!) - in een land ligt, dat reeds honderden jaren de woonplaats van het krachtigste, meest Joodsche deel van de Jodenheid is. Het oude Koninkrijk Polen is van ouds een Jodenland geweest. In het Russische Ansiedlungsrayon, dat nu nolens-volens, doch slechts tijdelijk, opgeheven is, wonen millioenen Joden; daar zit de kern van het Joodsche volk. Ook in het Oostenrijksche Polen, in Galicië en Hongarije, waar de vijandelijke legers elkaar met afwisselend succes nu reeds lang bestreden hebben, woont een compacte massa Joden.

En, de lezer vergeve mij deze smartelijke uitweiding, en juist daar staan in de beide armeeën legers Joodsche soldaten tegenover elkaar, om de eer van een hun bijna nooit welgezinden

1) Tevens in den bundel: 'Het Joodsche Lied', blz. 173-181.

staat met goed en bloed te verdedigen. In welke mate daar geeden wordt is in West-Europa nog niet bekend. Dat er geleden, en dat er zeer zwaar geleden wordt, weten wij uit berichten, die nu eens den Duitscher-Oostenrijker, dan weer den Rus als schuldige brandmerken.

Reeds vóór den oorlog was de positie, waarin de Polen, dank zij een systematisch-antisemietische, exclusief-Poolsche politiek de Joodsche bevolking gebracht hebben, een hopelooze geworden. Deze Polen zijn er niet weinig trotsch op, dat zij er in geslaagd zijn, den Joden het leven in hun land ondragelijk te maken, door ze staatkundig uit te sluiten en economisch te vernietigen, hetzij zeer vreedzaam door de vorming van machtige coöperaties, hetzij meer gewelddadig door hen in handel en industrie te boycotten. Zelfs Polen van liberalen huize schamen zich hier niet voor het drijven van de felste clericalen; men zie slechts het eigenaardige strijdschriftje: ‘La question juive en Pologne,’ dat de Agence polonaise de presse onlangs in Parijs uitgegeven heeft.

Is het niet vreeselijk voor een Jood te lezen, dat ook een Zionistisch schrijver, Nehemia de Lieme, in zijn brochure: ‘Het zwervende volk’, tot de conclusie komen moest, dat deze, volgens hem, in schijn slechts Poolsch-nationale en clericaalantisemietische boycott, in wezen een gevolg is van eene gezonde economische ontwikkeling.

Het sterke moment, dat den doorslag bij de emigratie-plannen geeft, de angst voor een dreigenden nood, zal de keus op Palestina te meer doen vallen, daar Amerika, dat tot nu toe zulke groote massa's Joden in zich opnam, zich wel spoedig genoodzaakt zal zien, zijn emigranten-wetgeving in den zin van de Australische uitsluiting te verscherpen. Dit verscherpen zal dan beteekenen, dat Amerika de poort voor de Joodsche vluchtelingen geheel zal sluiten. Het is algemeen bekend, dat er ook vóór het uitbreken van den oorlog al in de Vereenigde Staten stemmen opgegaan zijn tegen de groote immigratie van de tallooze proletariërs, en dat slechts het veto van President Wilson ten vorigen jare een Senaatsbesluit, dat in dezen geest reeds genomen was, buiten werking gehouden heeft. Ook wordt van Duitsche zijde al gedreigd met een

‘Grenzsperre’, om den vloed Joodsche paupers te keeren. Men leze maar eens de oorlogsbrochure: ‘Die Ostjudenfrage’, van den Keizerlijken Geheimen Regeeringsraad Georg Fritz, te München dezer dagen uitgekomen. Deze publicist betoogt, dat de politieke constellatie zoowel van Duitschland als van Turkije tot het overplanten van het Joodsche volk naar Palestina dwingt.

Het is zeker aan rechtmatigen twijfel onderhevig, of de Joden de hiertoe vereischte kapitalen wel bezitten. De krachten der Zionistische organisatie zullen op een zware proef gesteld worden. Het lijdt m.i. geen twijfel, dat de bij dit werk belanghebbende Christen-staten hiertoe, werkelijk niet uit puur medelijden gedreven, zullen moeten medewerken.

De Jodennood heeft echter ook zijn goede zijde. Gelijk met elke natie, gaat 't ook met de Joodsche. Mozes' zienersoog zag 't wonderwel, toen hij de profetische woorden uitriep: ‘Jeshurun - (Jeshurun is een andere volksnaam voor Israël) - Jeshurun werd vet en sloeg achteruit!’ In het geheel genomen leeft een volk in ontbering en beproeving moreeler en krachtiger dan in de dagen, dat het zorgeloos zwelgt. Het godsdienstig vuur wordt aangewakkerd, sluimerend saâmhoorigheidsgevoel opgewekt. Door verlevendiging van het getradeerde Jodendom kan de Joodsche volksaard slechts versterkt worden, waardoor het dejudaïseeringsproces, sinds vele jaren stil voortwoekerend, misschien plotseling tot staan zal worden gebracht.

De groote, de niet-Joodsche massa zal echter in verband met de Joodsche weerstandskracht haar houding tegenover haar Joden moeten bepalen.

Dienaangaande meen ik nu voor de Jodenheid in deze richting een assimilatie-mogelijkheid te mogen voorspellen, waarop echter ras een heftig, wijdverbreid en diep in de massa doorwerkend en endemisch anti-semitisme volgen zal.

Deze bewering vereischt nadere toelichting.

Zij, die ook maar oppervlakkig bekend zijn met de geschiedenis der Joden, sedert deze in ballingschap onder de volkeren verspreid wonen, weten, met welk een bijkans natuurnoodwendige regelmatigheid het verloop der dingen zich ook hier herhaalt.

Al de rijken, die door oorlogen uitgeput geraakt zijn, nemen de Joden gastvrij op, ja vertroetelen ze zelfs, terwijl het staats-

bestuur een sluimerend anti-semitisme met ijzeren vuist in bedwang houdt. Maar nauwelijks komt de inheemsche bevolking er weer boven op, vaak dank de vlijt, de vindingrijkheid en het organisatorisch vermogen der Joden, of de regeering leent haar hand, om de Joden zoo al niet uit te werpen, ze dan toch anderszins onschadelijk te maken. In het laatste geval volgt zij steeds een assimilatorische politiek, hetzij eene van cultureele assimilatie: emancipatie, gemengd huwelijk en evangelisatie (als voorbeelden geef ik Nederland, Denemarken, Engeland en Italië), hetzij de gewelddadige, waarvan Podjedonoschew, de Procurator van de Heilige Synode, voor Rusland het recept schreef. Dwing een derde van de Joden tot den doop, laat een derde door den honger crepeeren en de rest zal emigreeren, leerde deze domme anti-semiet. Dom was hij, want terecht deed de Russische Minister Tolstoï hem opmerken, dat het anti-semitisme juist principieel voor de opheffing van alle de Joden drukkende bepalingen moest opkomen, want deze opheffing is alleen in staat, op den duur tot den ondergang van dit vreemde volkselement te leiden.

Tot de herleving van de volksvlijt en het volksvermogen in de door den oorlog geteisterde landen, zullen niet in de eerste plaats de reeds in Westersche verhoudingen vastgegroeide, de hier inheemsch geworden Joden meewerken, maar zij, die in de groote Joden-centra van Rusland, Roemenië en Galicië tot nu toe vertrapt of geminacht waren, en die door geen uiterlijke beschaving verfijnd zijn. Om met Georg Hermann, den ook hier welbekenden auteur van de Joden-romans: ‘Jettchen Gebert’ en ‘Henriette Jacobi’, te spreken, zullen niet de Gebert's, doch de Jacobi's weer het heft in handen krijgen. Zij zijn het, die nog de kunst verstaan, geld te verdienen, zij zijn het, die den ontredderden internationalen handel weer zullen opbouwen. Tevens zijn zij het ook, die het anti-semitisme zullen opwekken, niet zoozeer, omdat zij 't verdienen, maar....omdat zij verdienen. De ‘Poolsche’ Joden zullen weer, (gelijk zij dat zoo vaak bewezen hebben te kunnen) de geldmagnaten van Europa worden; en het sluimerend anti-semitisme zal hieraan aanstoot nemen en wakker gemaakt worden.

Hoewel ik dus meen, velen Joodschen enkelingen een ‘rijke’

toekomst te mogen voorspellen, geloof ik toch, in het licht der Joodsche geschiedenis te mogen vaststellen, dat het Joodsche volk daar geen belang bij heeft. Deze individuen, deze enkelingen, lossen zich gemakkelijk en gaarne op in de Christenmaatschappijen en gaan voor het Jodendom verloren.

De Joodsche massa is arm, was arm en zal, zoolang er niet aan een breed-gedachte Joodsch-massale oplossing van haar nood gewerkt wordt, wel arm blijven. Ook zal zij de droeve uitingen van het krachtig wordende anti-semitisme moeten dragen.

Wat is toch dit anti-semitisme eigenlijk?

Het anti-semitisme in het algemeen is een op het volksinstinct gebouwd gevoel van afweer van de massa tegen een groep menschen (Joden), die in afkomst, levenswijze, levensopvatting, in ras, geschiedenis en godsdienst van haar verschilt, doch welke groep aansluiting zoekt bij die, haar vreemde, massa. En dit anti-semitisme in het bijzonder is, gelijk Bebel het eens noemde, het communisme van het gepeupel. In landen, waar slechts een klein aantal Joden, en deze nog verspreid, wonen, en waar de inheemsche bevolking zelf een hoogstaande en levenskrachtige beschaving en een hechten socialen onderbouw heeft, kan van dergelijk anti-semitisme geen sprake zijn.

De ‘Joden-vrees’ (de Judeophobie) bestaat dan ook alleen in die streken en in die tijden, waar een achterlijke of achteruitgegane bevolking de Joden zichzelf over het hoofd ziet groeien.

En dit, mijns erachtens, na den oorlog in verschillende landen met zekerheid te verwachten, herlevend anti-semitisme zal nog een anderen, gereeden voedingsbodem vinden.

Wat ook gebeure, wie ook winnen zal in dezen Europeeschen broederkamp, het nationaal exclusivisme zal in Europa sterker worden, het leelijke en domme chauvinisme zal misschien wel den boventoon voeren. Dit beteekent voor den Jood, dat 't voor hem noodzakelijk wordt, wil hij in het land van zijn vreemdelingschap blijven bestaan, dat hij zijn Jodendom afstroopt, en dat hij den wil bezit, zich aan te sluiten, ja zelfs verloren te gaan in een niet-Joodsche omgeving, die echter op haar beurt weer bevreesd is, dat de Joodsche invloed praedomineeren zal. Dit k a n echter voor den Jood ook beteekenen, dat ook hij nationaal gaat denken, en dat ook hij voor zijn eigen nationa-

liteit de ontwikkelingsmogelijkheden opeischt, die alleen een vrij land een vrij volk schenken kan.

En als de Jood, (evenals de niet-Jood het door den oorlog zal geleerd hebben), zich op zijn eigen aard gaat bezinnen, is hij in het Zionistisch kamp terecht gekomen. Ja, door de assimilatie-tendens heen zal de anti-assimilatorische, de Joodschnationale tendens bij den Jood wakker geschud worden, en zal daardoor de assimilatie, nu al plus-minus honderd jaar te vergeefs beproefd, in beginsel overwonnen zijn.

De Joden staan op een tweesprong. Gelijk allen, die niet meer wortelen in een hen vast omsluitende volksgemeenschap, kunnen zij kiezen. Een tijd lang, tot het verzadigingspunt gekomen is, kunnen zij in de Christen-maatschappij opgaan en kan naar deze kant hun tegenwoordige dubbel-slachtige natuur uitgroeien: zij moeten dan breken met hun verleden. Maar het kan ook zijn, dat het Joodsche cultuur-centrum hen aantrekt, - of dat zij daar naar toe spoedig weer gestooten zullen worden. Ook dan zal er weer eenheid in plaats van dubbelslachtigheid voor den Jood komen.

Ik zie in de door West-Europa ingeluide en ook door de andere beschaafde staten gevolgde eenzijdige assimilatorische Joden-politiek de nooit opdrogende bron van heel veel menschelijk leed, dat in het begrip ‘de Joodsche quaestie’ begrepen ligt.

In de dagen van de Groote Fransche Revolutie, den 23sten December 1789, betoogde Clermont Tonnère in eene zitting van de Nationale Vergadering, dat men den Joden als *natie* alles weigeren, den Joden als *menschen* alles toestaan moest. En m.i. volkomen juist is de opmerking van Wlad. W. Kaplun-Kogan in zijn geschriftje: ‘Der Krieg. Eine Schicksalsstunde des jüdischen Volkes’, dat deze opvatting het nootlottige feit in de geschiedenis der Joden, die met de West-Europeesche cultuur in aanraking komen, geweest is. Men wilde hen wel als menschen in de *burgerlijke* wetgeving beschouwen, maar te gelijkertijd verbande men het begrip Joodsche Natie uit de *staats*wetgeving.

Hiermede werd een politiek ingeslagen, die den Jood ontjoodschte, den niet-Jood telkens den angst voor een ‘verjoodsching der samenleving’ op 't lijf joeg.

Doch ook een Joodsch-nationalistische politiek bergt een element in zich, dat door de den Jood omringende en hem beheerschende omgeving niet geduld kan worden. Ik bedoel de propaganda voor een Joodsch-nationale concentratie in de landen der Diaspora (Verspreiding) zelf, ‘waardoor er’, zooals de Russische Minister-President Plehwe in 1903 aan den Zionisten-leider Theodor Herzl schreef, ‘ook binnen Rusland groepen individuen gevormd zouden worden, die de vaderlandslievende gevoelens, welke de sterkte van een staat uitmaken, niet konden deelen en zich tegenover deze zelfs vijandig zouden kunnen stellen’.

Ons wijst deze redeneering van den kort daarna vermoorden Russischen staatsman naar het doel, door het politiek-Zionisme het Jodendom gesteld. Slechts in en door den opbouw van het Joodsche volk in een Joodsch staatsverband in Palestina is het mogelijk, het Joodsche volk te behouden voor het Jodendom, en zullen de niet-Joodsche volkeren van een bevolkingselement bevrijd kunnen worden, dat zij niet in zich kunnen opnemen.

Gelijk men in beschouwingen als deze verwachten kan, werden hier slechts de groote lijnen getrokken. Deze schets zou tot een boekwerk van niet geringen omvang kunnen uitgewerkt worden, als ik op sommige détail-punten de aandacht meer wilde richten.

Slechts op één dezer ondergeschikte punten wil ik nog wijzen. Het is een door de Joden in neutrale landen diep betreurd feit, dat in het buitenland de Jood de hoera-patriot, de chauvinist bij uitnemendheid is. Hij is meer Galliër dan de Franschman, meer Angelsaks dan de Engelschman, meer Teutoon dan de Germaan. Dat Maurice Barrès, de Fransche nationalist, d'Annunzio, de Italiaansche chauvinist, Ernst Lissauer, de dichter van het Hassgesang tegen Engeland, van afkomst Joden heeten, is waarlijk treurig. Maar dit is het logische gevolg van de assimilatie. Het is de tragi-komische consequentie van het dreigement hun vaders en grootvaders toegevoegd:

> ‘Willst du nicht mein Bruder sein,
> So schlag' ich dir den Deckel ein.’

Wil Europa van dergelijke gevaarlijke individuen verlost wor-

den, dan moet het ten opzichte van zijn Joden de eerlijke, openhartige politiek volgen van eerbied voor het Joodsche individu als lid van een eigen volksgemeenschap, en moet hen in staat stellen, deze gemeenschap weer op gezonde basis te bouwen. Wanneer het groote beginsel van het recht der nationaliteiten in de eerste plaats uit dezen strijd zal verrijzen, zooals Minister Churchill den 26sten September 1914 te Liverpool verklaard en Engelands Eerste-Minister Asquith nog onlangs, den 19den October l.l., bij de opening van het Slavonisch Instituut door prof. Masaryk met een rede over het vraagstuk der kleine natiën in de Europeesche crisis, uitdrukkelijk bevestigd heeft, dan zal men ook dat van het Joodsche volk moeten erkennen.

En als dit de winst zou zijn, die tegen al het lijden, al het hopen en verlangen, tegen de bittere ontbering en de groote ellende, waaronder Israël onder den oorlog zucht, moet opwegen, dan was ook deze beproeving niet te duur gekocht.

Israël, zoo juicht zijn Profeet, zal door Recht verlost worden.

Gesprek op de Monte Mario
Door
P.N. van Eyck

- Wij hebben de natuur verloren, zeide hij, wij kunnen haar niet meer zien.

Ik zweeg en zag voor mij uit. Wij zaten, in de nabijheid van Rome, op een der weinige hoogten die door huizen en leelijke paleizen nog niet bevlekt zijn: de Monte Mario. Het was voorbij het midden van den middag, na een paar dagen van onophoudelijke regen in December als een zoet-zomersche Nederlandsche Junidag. Mijn peinzen rustte in een zachte tevredenheid gelijk ik vroeger niet kende, en boven het landschap, van kim tot kim, hing onder den blauwen hemel iets zoo innig-stils te zweven, dat ik niet wist wat te antwoorden. Was het de natuur, die deze teedere begoocheling daar deed glinsteren, en in mij dien verlangstigen drang naar vrede deed kloppen, waaraan de vrede zelf alreeds niet meer vreemd was? Had ík de natuur dan verloren? En zoo ik haar niet verloren had, kon hìj haar dan verloren hebben zóó dat hij voelde haar niet meer te kunnen zien? (Er was nog een derde bij ons, die ik niet zag waar ik zat, maar wier aanwezigheid ik hoorde in het kraken van takjes op de hoogte waar zij bloemen plukte).

Ik zag terzij. Zijn gelaat hield hij naar de vlakte en naar de stad. Het was stil, van die vreemde, peinzende stilte die huivert over een diep verdriet dat verborgen, een verlangen dat niet vervuld wordt. Dan keek ik weer voor mij. Daar lag de Campagna. Voor dezen éénen dag had zij het der zon vergund de lange, strenge lijnen van haar sombere verlatenheid op te

lossen en scheen zij, naar de Sabijnen en Albanen toe, een zich uitschuivende tuin van weelde, waar het brons en bruin van den herfst zijn laatste feesten vierde. De blankheid aan de top der besneeuwde bergen was mild voor onze oogen en deed nochtans de droom in mij ontwaken eener hooge, schitterende verblinding. Zij keerden zich weg van de weelde der velden. Maar deze hadden de stad in hun midden als de dorre, steenige strakte gevoeld, welke zij voor menschen en dieren zijn moet en in een rilling van ontferming hadden zij de armen om haar heen gestrekt, haar aan hun borst getrokken, zoodat er geen gescheidenheid van land en stad meer bestond, doch een verzadigde eenheid van kleur en warmte, een versche rijkdom, voor het eerst geboren, zich er rekte op de siddering van zijn geneuchte. Ik zag kerken noch paleizen, één offerde haar grootheid op aan die andere grootheid van het landschap waarvan zij een deel was, het andere dook weg in de eenheid om zijn eigen smadelijk pralen niet langer te kennen. En de slagader van dit leven, van ginds naar ginds langs ons heen, de Tiber, stroomde snel, wist ik, zijn drift tusschen de einders, maar scheen een glanzige stilte wier spiegeling reeds nu het rood van den avond verwachtte.

Maar hij, die dit alles zag gelijk ik, en voelde dieper dan ik wellicht daar hij beter zien léérde, na het oogenblik van zwijgen sprak wederom wat hem kwelde met de noodzakelijkheid eener verlossing:

- Wij kúnnen haar niet meer zien, hoe schoon de Campagna daar ook voor ons ligt en hoe volledig - want zoo sterk is zij, de natuur - zij de groote stad met haar geraasch en haar drukte ook gedwongen heeft zich zelf te verliezen om een stilte te zijn, en in die stilte voor het eerst weer met haar vereenigd. Zien, is dat: onze oogen laten streelen door de schoonheid van lijnen en de weligheid van kleuren? Is dat, op een dag dat iets van geluk in ons wakker wordt, dat geluk als een alles doorstralende glans projecteeren op de velden, ze schoon zien en daarna de natuur prijzen om haar schoonheid?

Ik zweeg. Achter mij, op de hoogte, hoorde ik het kraken der takjes; kleine stappen, dicht bij, waren nader dan daareven. En plotseling verlangde ik om mijn handen te laten roeren aan

donkere haren, en in dat gevoel trilde het besef van mijn geluk en het verlangen naar haar die 't mij gaf. Maar tegen hem zeide ik nu:

- Zoo zie ook ik de natuur....

- Wij zien haar geen van allen, noch jij, noch ik, noch één van onze vrienden, en wij moeten haar toch lééren zien voor wij iets zijn zullen, en *ik* moet haar weer leeren zien omdat ik haar schilderen moet en haar nu niet schilderen kàn; omdat ik nooit een goed schilder zal zijn wanneer niet mijn stof dat is, wat in alle menschen en dieren en dingen natuur is, wat ik dan met mijn geest, mijn hartstocht en verbeelding heb te verwerken. Zie ik haar niet, dan is mijn stof de schijn van het wezen en het werk wordt niets. Of ik teer op mijn innerlijk dat zich afmat in den strijd met den schijn van mijn stof, tot het onvruchtbaar is opgebrand en ik de mislukking van mijn leven beleefd heb.

Ik dacht, toen hij dit gezegd had aan het wazige meisjeshoofd dat op zijn groote doek van voor de verheven kraters van Cervara en van tusschen de ernst en de verrukking van den vader en de moeder een blik naar mij toekeerde, die enkel droom was. Wat peinst zij daar tusschen die drie als het verwaasde gelaat van een die ook onder den diepsten arbeid niet vergeten kan worden en opdoemde voor de bergen? Hoe vaak had ik, in de stilte van mijn wacht op den slaap, aan die oogen gedacht! Zij zijn als de oogen van een in wier blikken men binnen het leven zelf niet verzinken kan en die ons slechts de mijmering aan hen overlaten. Zij zijn geen werkelijkheid, want hun werkelijkheid houdt gemis van liefde voor altijd ontzegd, zij zijn niets dan de hopelooze afglans van het hopeloos berusten der ziel die niet eens in een snik haar bedroeven uitviert en een matte droom moe laat heenslepen over de siddering der wereld. Ik dacht aan andere oogen, die mij zóó het werkelijk wezen hunner ondoorgrondelijkheid gegeven hebben, dat ik nog de rilling ken, waarmee ik mij voor het eerst in hun diepte gestort heb. Maar een weemoed was in mij gekomen. En ik voelde háár-op-de-hoogte, en hem, en mij zelf, op dezen heuvel verbonden door het mysterie van het leven, dat ik nu genoot schoon ik het niet kon begrijpen,

zooals ik het vroeger had meenen te begrijpen zonder het te genieten.

Ik vroeg: Kunnen wij er dan iets zelf aan toedoen, dat wij haar weer lééren kennen, of moeten wij wachten tot de boodschapper komt, die aan zijn groote vuur onze lampen ontsteekt? Is er een zoeken mogelijk, is er een zwoegen denkbaar, dat haar ons zou overleveren? Of zal het een plotselinge genade zijn? Kàn het anders komen dan als een 'erleuchtung'?

- Geen genade, zei hij, van wien moest ons die genade komen? Een langzame, volledige regeneratie van het leven, dat is wat wij noodig hebben, willen wij ooit de eenheid terugkrijgen, die wij verloren hebben. Bewonderen, is dat anders dan: contact hebben? En wat nut ons een contact? Sluit het besef van te bewonderen het algeheele verzinken in het bewonderde niet uit? En is wezenlijke kennis, is *zien*, ooit mogelijk zonder datzelfde, algeheele verzinken?

Ik begreep dat hij gelijk had. Ik ontkende het niet tegenover mijzelf: er was in mijn gevoel voor de natuur altijd een element van vreemdheid geweest; gescheiden van haar had ik haar aanschouwd; mijn liefde - mocht ik het nog zoo noemen? - was altijd vol geweest van de weemoedige begeerte die door haar aanwezigheid reeds de tweeheid van de natuur en mijn ziel aan mij verried. Wanneer had ik mij aan haar overgegeven? Eenmaal, één oogenblik, toen ik door de duinen heen den laatsten heuvelkling genaderd was en na de laatste stappen plotseling vóór mij de avondzee zag, splinterend en fonkelend in een doorzongen glorie van lichtende schoonheid. En toen ik jong was. En wat hij sprak van regeneratie des levens, - dat was dezelfde grondgedachte. tot welke mijn twijfel en ontevredenheid altijd gevoerd hadden. Er is geen uitweg voor ons, zoo lang wij zijn als wij zijn. Maar wij hebben hem nóódig, dien uitweg, meer dan iets anders. Nietzsche begreep het, wanneer hij altijd weer sprak van het boven zich zelf leeren uitscheppen waarin des menschen redding lag, en ontelbaren, sinds dien, hebben hetzelfde gevoeld en aan hetzelfde geleden. Maar:

- Is het dan zeker, dat wij ons zelf regenereeren kúnnen? vroeg ik. En wanneer wij het niet kunnen, zullen wij dan als zoovelen uit vorige geslachten moeten tenonder gaan?

- Wij regenereeren ons zelf niet, antwoordde hij. Het zou zinlooze hoovaardij zijn het te denken. Het leven regenereert zich zelf en dus ons. Daarom is het heerlijk, dat wij in een tijd leven, waarin de regeneratie des levens als iets gebeurends gevoeld wordt. Zij geschiedt langzaam, maar geschiedt. Daarom ook kúnnen wij niet meer te gronde gaan, als die voorgangers. Jij zelf, herinner je je dat stukje dat je mij eens voorlas, en waarin je je de hopelooze nederlaag van je eigen leven verbeeld hadt?

- Einde, bedoel je? Het was niet *mijn* nederlaag die ik mij voorfantaiseerde. Het was het einde van een roman waarin ik - voor mijzelf met angst in het midden latend, of ik niet tusschen volgenden een laatste der vorigen was, - de noodzakelijkheid van dier vorigen ondergang ontleden en beleven wilde, - en dien ik toen door dit kleine slotstukje voor mij zelf overbodig gemaakt voelde.

- Jouw nederlaag dus toch. Er zit een zoo zieke, koortsachtige, ontzenuwende stemming in, dat het niet anders kan of je hebt er de afstervende gevoelens vaa je eigen hart en je eigen zenuwen in beschreven. Maar heb je daarmee tegelijkertijd niet de onmogelijkheid van jouw ondergang bewezen? Lees het na en zeg mij: zou je dat stukje kunnen herhálen? Zou je het nu durven uitgeven als een levensdocument voor je zelf, zonder iets meer, als, niettegenstaande de inkleeding, een biecht van e ziel?

- Neen, antwoordde ik.

- Dat is, zei hij weer, omdat je diep in jezelf de onwrikbare overtuiging hebt dat wij, hoeveel verdriet, hoeveel worsteling en teleurstelling ons het leven ook geven zal, nooit, nooit, nooit bezwijken zullen. Dat wij nooit meer waarlijk wanhopen kunnen aan het leven, al ontneemt het ons het dierbaarste; dat wij, naar ons eigen gevoel, niet meer als losse, geïsoleerde bloemen op brooze, korte worteltjes, verspreid over de aarde, bloeien en welken, maar als de takken zijn van den onmetelijken levensboom die uit zijn eigen neergang en dorheid altijd weer omhooggroeit en uitbloeit tot een verheffing, een rijkdom, als hij nimmer bereikte. Naar welke hoogte groeien wij, wat zal de gedachte, het geloof zijn, dat ons allen tezaam zal

houden? Wij weten het niet, weten enkel dat het zoeken van het menschelijk leven naar het nieuwe geloof ook ons persoonlijk beroert. En als wij ooit bezwijken, dan is het enkel omdat wij, zoekenden onder zoekers, nog niet vinden konden, niet omdat wij leerden ontkennen wat wij zochten. Zulk bezwijken echter is geen ondergang. Wij zouden de noodzakelijke offers zijn, die het leven behoeft om zijn nieuwe harmonie te scheppen. Offers zijn altijd noodig voor een werkelijke schepping.

- Maar in velen zal een rest van individualistische hoogmoed zich willen verzetten, wanneer zij zich tot een gemeenschappelijke belijdenis gedwongen zullen zien; en, dan nog, zouden zij zèlf willen werken in stede van, door het leven, van uit de onbewustheid hunner ziel, veranderd te worden.

- Het leven zal hem wel dwingen, deze individualistische hoogmoed. Wat is hij? Hoogmoed van wat wij verstand noemen, hoogmoed van dat allerafhankelijkste denken dat zichzelf boven alle natuurlijkheid verheft, en waaraan wij, daar het zich te vaak als richter buiten ons volle wezen stelde, onze verscheuring te wijten hebben. Laten wij met de gansche kracht van onze innerlijke, ontroerde, verlangende gemoedsvolheid het verstand de tucht opleggen der gebondenheid binnen het Zelf. Wanneer het andere eenmaal ontwaakt is zullen wij dat kunnen. Moge het verstand eindelijk tot het bewustzijn komen, dat zijn onafhankelijkste hoogmoed een fictie is. Het leert ons dat de dingen enkel door hem voor ons bestaan? Maar het verstand zelf bestaat alleen door een van die dingen, het lichaam. Wat wil het dan? Het wordt tijd dat wij die naar alle kanten onjuiste, ongelukkige en onbestaanbare scheiding tusschen verstand, gemoed, geest en ziel laten varen en ons zelf de tucht der gebondenheid als wet stellen. Zonder haar in elk afzonderlijk, zal regeneratie vóór ieder afzonderlijk niet mogelijk zijn en tot deze tucht zijn wij, later, ook in staat met bewustheid te werken. Dit is het eerste wat wij noodig hebben: het gevoel, het intense gevoel dat er iets als een spil is dien wij geen namen behoeven te geven, en dat alle dingen die wij tot nu toe differentieerden, gedwongen zijn rondom dien spil te draaien, misschien slechts verschillende uitstralingen of afglanzingen van dien spil zelf zijn. Zoo is het met ons menschelijk lichaam. De spil is de levens-

energie. Alles leeft door haar. Zoo is het met alle menschelijke lichamen tezamen: de menschheid. In de levensenergie vindt het geheele menschdom zijn eenige drijfkracht en de oorzaak van zijn voortbestaan. Laat ons dat eerst een zekerheid geworden zijn, dan zullen wij in alle levende dingen der natuur, en in de natuur als geheelheid diezelfde kracht voelen: wij zien ze van uit hun hart, doorvoelen haar van uit haar bloed. Dan eerst leven wij van uit onze organische eenheid, zijn wij 'heele' menschen geworden, en aangezien wij ons bewustzijn niet meer scheiden van het doorleefde om dit er mee te beoordeelen, en omdat juist de gansche natuur bestaat in de onbewuste uitleving van datzelfde organische levensgevoel, zullen wij dan werkelijk de gemeenschap met de natuur als een realiteit in ons voelen, en eerst van uit die gemeenschap, daar wij de natuur van uit het hart der natuur zelve doorleven, komt het heerlijke, eenige ware begrijpen der natuur in ons, dat het ons mogelijk zal maken haar als een ademende volheid tot onze kunst om te beelden. De ziel der natuur, die onze eigen ziel is, zal ons aandrijven haar te schilderen, te dichten, te zingen, en ieder kunstwerk zal zijn vormen bezitten in waarachtigheid, gelijk wij die kennen uit de rijkste tijden, - hymnen, lofzingend uit leed en geluk, paneelen, beelden die ons, heet van een leven dat wij niet deelen konden, tot dan naar de heetheid van zulk leven verlangen deden. Dan eerst zal het leven een volheid zijn en de kunst de lofspraak dier volheid. Volheid van leed, of van vreugde, - het doet er niet toe. Leed is essentieel, tranen zijn eigen aan de dingen, er zijn dagen waarin leed niet minder en meer zelfs als volheid van leven gevoeld wordt dan geluk. Volheid die zich, naar den drang der menschelijke natuur, tot uiting dringt; en dat is tegelijk de schoonste verklaring van het bestaan der kunst zelve.

Hoe kwamen die woorden nu zoo plotseling in hem, die anders zoo moeilijk zijn uitdrukking vond? Hij sprak over zich zelf, maar hij sprak ook over mij, en hij sprak ook over haar die nu bij mij stond, haar hand aan mijn haren. Ik zag tot haar op. Een zelfde glans blonk in haar oogen en in de zijne. Het was de ziel van ons geloof, het was ook de glans der zon, die in een openbaring van roerlooze stralende gloeden voor

ons onderging. En ik zelf, die altijd gemijmerd had over vormen van geloof en er geen had kunnen vinden die mij voldeed, ik doorzag de ijdelheid van dit zoeken, omdat de gedachte van het zoeken zijn ijdelheid en de onmogelijkheid van het vinden insloot. Ik voelde met de zijne die gansche onstuimigheid mijner gedachten die tot op dit oogenhlik niet dan intuïtief of bij onvolledige bewustwording in mij woelde, zich nu eindelijk tot een bouw te zamen voegen. Ik begreep dat mijn geloof tot een andere vorm zou groeien dan ik mij soms voorstelde, tot iets heel eenvoudigs dat niet om namen van goden en de wierookgebeden van kerken vroeg; en dat het even sterk en vast in ons zou zijn als het nu vaag en wemelend in mijn gedachten, als een droombeeld haast, gezweefd had.

En zij toen: Zal dat geen tijd zijn van wijde menschenliefde, zullen wij niet hetzelfde wat wij ten opzichte van het gewoonlijk natuur genoemde ondervinden, ook tegenover onze medemenschen waar maken? Is dit niet noodzakelijk?

Hij glimlachte. ‘Ik geloof, zei hij, dat wij die neiging en het werkelijk gevoel van menschenliefde zullen hebben, en dat wij elkander nochtans niet minder pijn zullen doen, niet minder elkaar bevechten dan te voren. En de dieren zullen elkander niet minder verscheuren, de groote boomen niet minder ten koste der kleine leven dan vroeger. Maar ook dat doet er niets toe, dat voel ik.

Hier raakten zij aan de gedachten die, zoo lang onbewust dringend, door de beteekenis van zijn woorden hun samenhang gevonden haddən.

- Juist hierover ben ik veel met mijzelf bezig geweest, zei ik. Nu zie ik dat wij beiden tot dezelfde overtuiging gekomen zijn. Jij in je zoeken naar het voor de kunst noodzakelijk voelen der natuur komt tot de eenheid met de natuur. Ik, in mijn zoeken naar den zin van het gansche leven, kwam tot blijde aanvaarding, tot liefde voor het leven, het mijne, dat van alle dingen. Eenige maanden geleden schreef Romain Rolland dat wij ‘vóór alles ons best moeten doen menschen te worden, die werkelijk menschen zijn.’ Het is zoo eenvoudig mogelijk, maar het trof mij. Heeft hij gelijk? Is dit mogelijk? Wat verstaan wij onder ‘menschelijke menschen?’

Ik geloof dat het juist tot onze menschelijkheid behoort dat wij elkander bewust of onbewust, en soms tot den dood toe, bestrijden en benadeelen. Beschouw de natuur eerst voor zoover zij aardsch is. Juist die eigenschappen waardoor wij het dichtst bij haar staan, die wij met alle dingen der natuur deelen en die wij noodig hebben omdat wij ons anders als buiten de wereldorde gesloten ongelukkige wezens zouden voelen, drijven ons gemeenlijk tot die daden die niet van menschenliefde getuigen. Wanneer wij ons door onze specifiek-menschelijke eigenschappen lieten corrigeeren zouden wij ons zelf verwakken en de menschheid zou zich zelf ten ondergang doemen. Wij moeten slechts trachten te onderscheiden waar de natuurlijke bestrijding, de natuurlijke tweedracht eindigt, waar de menschelijke boosheid of wreedheid begint. En wie zal ontkennen, dat ook deze, door het bewustzijn geperverteerde natuurlijkheid, niet minder dan goedheid en zachtmoedigheid, door het bewustzijn gesublimeerde natuurlijkheid, tot onze specifiek-menschelijke eigenschappen behooren? Wat wil het dan zeggen, dat wij menschelijke menschen moeten zijn? Dat wij ons laten leiden door onze menschenliefde, gelijk Rolland haar zich denkt? Zij zij dan absoluut, want daarin ligt haar eenige waarde. Maar zij zou ons te gronde richten, gelijk de absolute menschenstrijd ons te gronde zou richten. Is er dan een onverzoenbare vijandschap tusschen menschenliefde en menschenbestrijding? Neen, want beiden zijn zij den mensch noodzakelijk. Hoor! Hier wordt mijn denken door hetzelfde gevoel, hetzelfde geloof geleid als het jouwe. Wanneer wij het probleem enkel beschouwen van het standpunt der menschheid, is er geen verzoening, - dan zullen wij nooit geraken buiten de innerlijke tweespalt, zal nooit de binding kunnen plaats hebben. Noem de aarde der menschheid woonplaats en alles wat wij doen aardsch, dan is er in het aardsche, die orde der menschheid, geen verzoening, gelijk er in het aardsche ook geen rechtvaardiging voor het leven te vinden is. Maar wij moeten onze aardschheid beschouwen als deel van een hóógere orde, laat ik het noemen in haar heelalschheid. In de kósmische gedachte alleen is de rechtvaardiging van, de verzoening binnen het leven te zoeken en te vinden. Leg je neer op de weiden

met je oogen naar de sterren, je ooren vol van de geluiden der aarde, je gedachte vol van de droomen der menschheid, - zul je je zelf niet vergeten in die eindelooze en wettelijke wemeling van zonnen, die het nooit gansch begrepen, nooit gansch doorvoelde wonder der wereld is? Stort jezelf met je geheele wezen in den afgrond der oneindigheidsgedachte, verlies jezelf in de grondelooze etherkolk der eeuwigheidsidee. Waartoe, tot welk doel, die oneindigheid, die eeuwigheid? IJdele vragen, - je zult hen zelfs niet meer stellen. Hun onpeilbare grootheid is hun zin en rechtvaardiging, en in hen vindt al ons troebele woelen, al ons denken en streven, al ons pijnlijk zijn, en gekneusd zijn, en vermoeid zijn, verzoening, rust en genezing. Wanneer die oneindige eeuwigheid van leven, die het eenige is waarin de gemeenschap van alle dingen bestaat, die de eenige brug is tusschen mìjn zelf en jouw zelf, in haar grootheid haar rechtvaardiging en haar zin vindt, dan vinden wij, die haar deelen zijn, in hetzelfde de onze, is ieder gebeuren dat op die zonnen, en op die aarden, en op onze aarde haar wettelijkheid bestendigt, als noodzakelijk verzoend, weten wij dat wij, de menschen liefhebbend, deel uitmaken van de groote levensgemeenschap der sterren, dat is van de Natuur, dat wij, menschen bestrijdend, slechts de werktuigen zijn van haar zelfbestendiging die uit den vloed van het worden altijd nieuwe scheppingen doet omhoogkomen en ze altijd weer in dienzelfden vloed doet onderduiken, omdat immers het worden van het een zonder het vergaan van het ander niet denkbaar, en ook vergaan zelf slechts een anders worden is. Menschen bestrijdend maken wij op onze beurt de zelfbestendiging van het eenig zinvolle ter wereld, de wereld, mogelijk, gelijk wij, menschen liefhebbend, ons deelhebben aan haar doorvoelen en genieten. Wij leven in de kosmische gemeenschap die wij zelf helpen vereeuwigen. Het begrip moest dit wettigen ook wanneer wij zelf als het naaste offer dier bestendiging vallen moeten. Maar zelfs, voor de breuk van 't bewustzijn vreesachtig, onze ontroering, indien wij ons zóó hebben opgeheven dat dat inzicht bloed van ons bloed werd, en ziel van onze ziel, groete de stonde van haar pijn en haar sterven met welgevalligheid. Elke pijn is een sterven en hij die geleid wordt door de sterrefakkel dezer Waarheid, beleeft in het ééne groote oogenblik van alle sterven, zijn dood,

tegelijkertijd de begeerde gemeenschap des levens in haar uiterste volheid en haar sterkste bestendiging; bewusteloos onderduikend in dien eeuwigen vloed bereikt hij den droom die van alle de begeerlijkste is en voltrekt de wet waarop de onafgebroken voortduur dier oneindige eeuwigheid berust. Zoo is hij nu een schepper van het heelal, die in het eene oogenblik zijner schepping in zijn hoogste geluk als in een verteerende vlam den laatsten scheidswand verbranden voelt en zich stort aan den boezem dier oneindige, voor ons onvolpeinsbare zaligheid waarvan enkel de uiterste rimpelen heenruischen over de stranden van ons persoonlijk leven. Aanvaard iedere daad waardoor wij een ander zullen schaden, mits zij onvermijdelijk, noodzakelijk is, houdt dat hooge geweten als een heilige vlam op het altaar der ziel. Zoo zullen wij, kleine menschen, waarlijk nog groote menschen worden, en gelukkig, en in de uren onzer inwendige verheffing, wanneer wij van aangezicht tot aangezicht met den kosmos onze gemeenschap belijden, zullen wij, door welk verdriet ook doorwond, beseffen dat dit verdriet geen rechtvaardiging behoeft, noch van wege hem die 't ons deed, noch van wege het leven dat ons door datzelfde verdriet de menschen doet zijn die wij zijn willen. Hierin ligt onze droom en ons bereiken, onze begeerte en onze vervulling, onze godsdienst en onze goddelijkheid. Zoo bouwen wij ons leven op als de pyramide wier hoogste top haar einde is en onze dood zij de opperste stonde van waar onze ziel de wijde vleugels uitslaat naar de gouden gloeisels der avondzon, die haar vederen doen druipen van heerlijkheid tot zij, door de laatste sidderingen van licht heenwiekend naar den haard van alle leven, verademt in zijn adem en vergloedt in zijn gloed.

Ik zweeg, wij zaten nog stil. De avond was reeds bijna gevallen en het werd killer. De stad was weggeslapen aan het hart der Campagna, tot de sterren ontwaakten aan den hemel. Toen rekte ook háár machtige leven zich weder uit naar het bewustzijn en, schoon wij haar zelf niet meer zagen, lichtten ontelbaar uit de schemering de helle lampen als de getuigen van haar vreugde en haar vrede en haar leedvolle bemoeienis. Maar zij bleef niet eenzaam. Van de top en de helling der bergen antwoordden kleine lichtsignalen, vredige boden, den

roep der stad, en ik dacht hoe enkel in de nacht de gemeenschap geboren wordt tusschen hen die, elkander des daags niet wetend, in den duister naar elkander heenzien, de een met het verlangen naar der andere onstuimigheid van hartstocht, deze met de weemoed om dier eenzame vrede. Doch ik wekte mij op uit mijn verbeeldingen, toen de anderen rezen. Het was stil op den berg. Wij hoorden onze schreden. Het was of er een verband lag tusschen dit stille ruchten onzer voetstappen over de vloeren van den avond en het geluid mijner verruischte woorden, dat weerklonk in mijn ziel. Maar toen wij de stad bereikt hadden en over den brug de lantarens diep in den bleektintigen Tiber weerkaatst zagen, scheen het alles ver weg als een wazige droom die wou sluimeren. En hij sluimere nu, nadat ik hem nog eens voor dit schrijven gewekt heb. En weze zijn sluimering vruchtbaar voor haar, voor hem, voor mij. Eens, in het uur onzer grootste menscheIijke daad, en nog eens, in het uur van ons grootste wereldsche beleven, zal hij wederom ontwaken. Wij zullen hem groeten.

Overgave
Door
Karel Wasch

Gij breekt in dit hel-flakkerend uur
Het zegel uwer heimlijkheid
En toont in gloriënd oogevuur
Wat in uw wezen lag bereid.

Ik zie uw haar in kaarsgloed ros
Zwaar-hangend, of gij 't nauw meer torst,
d' Ontstoken toortsen van uw blos,
En aan uw mond de donkre dórst....

De binding die gij wenscht en schúwd'
- Hoe rustloos doffe bloedsdrang dreef -
Is nu nabij en diep-doorstuwd
Van d' eigen drift elk d' ander geev'

Der streeling hoogste heerlijkheid
Gloed van verrukking onverflauwd,
Die ons van 't zelfgevoel bevrijdt
En aan een nieuw bewustzijn bouwt.

* * *

De vormen wentlen in den nacht
Om der begeerte eeuwge spil,
Zij drijven samen hunne kracht
Tot d' almacht van één vreugde-wil,

Na zelfvernietiging in elkaar,
Verreze' in stroom van huivering,
Wier tocht thans duizelend doorvaar
Het wezen der vereeniging,

Dat in dit nieuw ervaren waakt:
Zichzelf te zien tweevoudig-één,
Wijl der herinn'ring wiekslag raakt
't Smachtleven der gescheidenheên....

* * *

Tot het zich weer in scheiding splijt
En elk het kille zelf hervindt,
Neerligt in donkre machtloosheid
Geen licht zich uit herdenken wint....

Dan met de eerste weemoedspijn
Begint van vingeren de tast,
Aarzlend, tot hun verstrengeld-zijn
Met fijnen vreugderil verrást....

Wij staren naar het lichte raam,
Dat in den nachteschemer leeft
En een ontroering zonder naam
De diep-verstilde vorme' omzwéeft....

't Is of ons 't oud verlangen trekt
Naar een vermoeden, nauw-ontvouwd....
Doch sluimering de leden dekt
En het geloken oog aanschoúwt:

Eindlooze ruimt', waar 't ijl kristal
Der ziele' in blauwe klaarte hangt,
Muziek als tij, dat rijz' of vall'
Gelijklijk tot elks wezen lángt....

Tot wij met helle harte' ontwaakt
Wijl blauwe naglans 't oog nog blindt
Diep door bewustzijns flits geraakt,
Gloriënd omvâmen wat ons bindt:

‘Er *is* geen smachten en geen strijd,
Dan in den waan der vormensfeer
De hoogste heffing ons bereid
Blijkt een verklaarde wederkeer

In den begeerteloozen stand,
't Eeuwig vervuld zijn door de vreê
Van 't onverbrékelijk verband,
Hoe vèr dit ons verblinde’ ontgleê....

* ⁎ *

Thans reikt het hart naar slaap alleen,
Dien voorhof van de eeuwge woon,
Waar wij eens wijlen dùrend-één,
In d' afschijn van elkanders schoon,

Als ons de vormenwaan ontvalt
De wind der ruimte in zangen zinkt
Eén straling ruisch-vaart door 't kristal
En iedre ziel van glorie blinkt....

De roem van Holland
Door
Jacob Israël de Haan

Ik vraag naar Holland, hier bloeit de open hemel hoog en blauw,
Een dagenlange brand.
Duistren nu nog de dagen grauw
In uw laag land?

Gij waart verleden jaar, een veelgevierd gast in mijn huis
Tusschen bergen in 't dal.
Uw hart bekoorde 't zanggeruisch
Van bron en val.

Geen dag begon voor u te vroeg, geen morgen vond u mat
Voor vreugden niet bereid,
Geen makker, die voor u niet had
Zijn heerlijkheid.

En het weeldrig woud, dat gul aan werkmachtige houthakkers
Geeft van zijn bare schat
Zag u 's morgens met alle makkers
Gelijk op 't pad.

Uw slag viel met hun slag gelijk op in het winnend werk,
Gij hoefdet niet eer rust
Dan zij, uw hand werd hard en sterk,
Uw hart gerust.

En niet voordat de zon daalde achter bergen in het dal
Daaldet gij met hen mee.
Elk huis uw huis, en overal
Vondt ge uwen vree.

U gaf iedere gaard, gelegen langs de hooge helling,
Schaduw koel, vruchten zoet,
Geen berg te trots, te diep geen delling
Voor uwe voet.

En 's avonds, lang nadat de zon achter bergen verzonk,
Schouwde uw oog lichtdoorbloeid
Naar sneeuw, die op de toppen blonk
Zonovergloeid.

Met werk en lust geen dag te lang, viel elke nacht te gauw
En toch verheugd verbeid.
Want ook in droom bloeit hemel blauw,
En zomer blijd.

En nu gij keerdet naar uw land in het nevelig Noord
Denkt menig man aan u,
Ook ik, minnend uw lach, uw woord,
Uw lied. Kom nu.

En 'k vraag naar Holland: zijn daar ook zoo schoone vruchtbre dalen
Aan breeder bergen voet?
Rijpen daar ook de zonnestralen
Druiven zóó zoet?

Wellen daar ook zoo wild en schoon de beken uit de bronnen,
Storten zij zich naar 't dal
Van 't wit sneeuwwater volgeronnen
Met luiden val?

Neen: woudloos zijn uw weiden, geen ander land ligt er lager,
Aan vlakker waterboord,
De vaarten dralen traag en trager
Machteloos voort.

Uw zon stijgt nimmer steil, zijn matte schuine stralen stoven
Nooit een felkleurig fruit.
Granaat noch wijndruif kiest uw hoven
Zonder zon uit.

Verlokt u niet mijn stem en het schoon van mijn Zuiderstreken,
Gij kiest toch niet uw land,
Met vale weide en trage kreken,
En kleurloos strand?

Als 'k u zeg, dat de Knaap, die hout hakt, en het water draagt,
Gij zongt zóó vaak met hem,
Nu 't zomer wordt weer naar u vraagt
En prijst uw stem,

Als 'k u zeg, dat in 't dal en op de bergen huis en kluis
Uw komst verheugd verwachten,
Laat gij dan niet uw eenzaam huis
Voor onze prachten?

Niet waar, dan kiest gij 't schoon van heller hemel, berg en wolk,
En onzer harten gloed
Meer dan uw vlak land, uw vaal volk,
Hun mak gemoed?

Als het uw hart nog heugt, hoe ieder vriend u onbesomd
Zijn vreugden gaf, zijn pracht,
Dan weet ge als gij weer tot ons komt
Wat uw hart wacht.

En 'k antwoord: Zeker heugt mij 't heerlijk schoon van berg en dal,
Ieders lach, lied en stem,
Geen vriend, waar ik ooit zwerven zal
Vergeet ik hem.

Maar laak nu niet mijn land, al stijgt niet steil zijn zomerzon,
Zwelt minder zoet zijn fruit,
Valt er geen beek, welt er geen bron
Bergengten uit.

Liggen de vaarten vlak, waar zaagt ge ooit een luchtspiegeling,
Eén hemel zóó verklaard
In 't water zonder wiegeling
Van verre vaart.

Tusschen uw bergen gaat geen blik zoo ruim en rustig-peinzend uit,
Als mijn blik langs 't laag veld
En vindt voor blijder zinnen buit
Geen perk gesteld.

Het strand? Al breekt de zee hier niet in reven rustloos-bont
Maar stort zijn water grauw
Wanneer de hemel openzont
Verdiept hij blauw.

En 't volk? Zijn lach valt stil, maar minder dan 't uw' mint het niet
Wie zijne min verdient:
Ik won met mijn liefkozend lied
Hier menig vriend.

Mijn hart blijft Holland trouw, kom tot ons in den zoelen zomertijd
Met toegewijden zin,
Ik weet, dat mijn land u verleidt
Tot blijde min.

Ik houd zoo van dit land: zijn wind en water, wolken wijd,
Zijn duinen, strand en zee.
Wanneer ge eenmaal in Holland zijt
Mint gij 't land mee.

Franz Werfel
Door
Albert Verwey

Ongeveer een jaar geleden werd mijn aandacht gevraagd voor verzen van Franz Werfel. Zij troffen me door een gevoel voor het tragische in de hedendaagsche, vooral de geringere, levens, en door een geloof aan het heelende en verzoenende van een eenvoudige menschelijkheid. Hun dichter was jong en het ontbrak hem soms aan zelf-kritiek, zoodat ik van het volgende gedicht een redeneerende slot-strofe zal weglaten, doch wie het leest zal erkennen dat het toon en karakter heeft, en de aangeduide gemoedstoestand natuurlijk en niet zonder teerheid overdraagt. Het heet ‘Ein Lebenslied’.

Feindschaft ist unzulänglich,
Der Wille und die Taten,
Ein erdbewusstes Leben,
In sich, was sind sie, Welt?
Es schwebt in jedem Schicksal,
Im Schrei der Lust und Schmerzen,
Im Morden und Umarmen,
Anmut des Menschlichen!

Nur das ist unvergänglich!
Sahst du die wilden Augen
Buckliger Bauernmädchen?
Sahst du, wie sie sich langsam
Weltdamenhaft verschleiern,
Sahst du in ihnen blinken,
Das Grün von Fest-Estraden,
Musik und Lampennacht?

Sahst du den Bart von Kranken,
(Ihr Wolken über Pappeln)
Wie er an Gott erinnert,
Getaucht in einem Sturm?
Sahst du die grosse Güte
Im Sterben eines Kindes?
Wie uns der holde Körper
Mit Zärtlichkeit entglitt?

Sahst du das Traurigwerden
Von Mägden an, am Abend?
Wie sie die Küchen ordnen
Und fern, wie Heilige sind?
Sahst du die schönen Hände
Durchfurchter Nacht-Gendarme,
Wenn sie den Hund liebkosen
Mit grobem Liebeswort?

Jong - nu misschien vierentwintig -, van geboorte een Oostenrijker, maar bij het uitbreken van de oorlog woonachtig in Leipzig, maakte Werfel deel uit van die kring van jongelieden, - studenten en kunstenaars -, door hun studiën en door de Weltausstellung für Buchgewerbe und Graphik, de zoogenaamde Bugra, uit alle landen tezaamgebracht, en door de oorlog plotseling gescheiden[1]. De stemming die hem beving, heeft hij uitgesproken in een gedicht, 'Krieg' betiteld. Het is opgenomen in zijn onlangs verschenen dichtwerk 'Einander' en nadrukkelijk gedagteekend 4 Augustus 1914.

Auf einem Sturm von falschen Worten
Umkränzt von leerem Donner das Haupt,
Schlaflos vor Lüge,
Mit Taten, die sich selbst nur tun, gegürtet,
Prahlend von Opfern,
Ungefällig scheusslich für den Himmel -
So fährst du hin,
Zeit,

1) Zie hieromtrent in dit nummer de bijdrage van Paul Cronheim: Een Bezoek aan Duitschland.

In den lärmenden Traum,
Den Gott mit schrecklichen Händen
Aus seinem Schlaf reisst
Und verwirft.

Höhnisch, erbarmungslos,
Gnadenlos starren die Wände der Welt!
Und deine Trompeten,
Und trostlosen Trommeln,
Und Wut deiner Märsche,
Und Brut deines Grauens,
Branden kindisch und tonlos
Ans unerbittliche Blau,
Das den Panzer schlägt,
Ehern und leicht sich legt,
Um das ewige Herz.

Hoe was het vroeger? vraagt hij. Schipbreukelingen werden geborgen, kinderen gaven sieraden mee in het graf van hun doode vogel, de moeders waren als altijd heldhaftig, en de man offerde zich juichend. Ja, de wijze:

Erkannte sich im Feind und küsste ihn.

Vor jeder kleinen Güte
Gehn Gottes Augen über,
Und jede kleine Liebe
Rollt durch die ganze Ordnung.

Nu, evenwel, wat is deze tijd wiens waarheid de onzin en zijn leed is, - wat blijft er over van ons die zoo vereend waren?

Nun da wir uns liessen
Und unser Jenseits verschmissen,
Und uns verschwuren
Zu Elend, besessen von Flüchen....
Wer weiss van uns,
Wer van dem endlosen Engel
Der weh über unsern Nächten,
Zwischen den Fingern der Hände,
Gewichtlos, unerträglich, niederfallend,
Die ungeheuren Tränen weint.

Hoe is nochtans in Duitschland de oorlog toegejubeld. Verheven tijdperk! juichten er. Hierop geeft Werfel antwoord in zijn gedicht ‘Die Wortemacher des Krieges’.

Erhabene Zeit! Des Geistes Haus zerschossen
Mit spitzem Jammer in die Lüfte sticht.
Doch aus den Rinnen, Ritzen, Kellern, Gossen,
Befreit und jauchzend das Geziefer bricht.

Das Einzige, wofür wir einig lebten,
Des Brudertums in uns das tiefe Fest,
Wenn wir vor tausend Himmeln niederbebten,
Ist nun der Raub für eine Rattenpest.

Die Tröpfe lallen, und die Streber krächzen,
Und nennen Mannheit ihren alten Kot.
Dass nun die fetten Weiber ihnen lechzen,
Wölbt sich die Ordensbrust ins Morgenrot.

Die Dummheit hat sich der Gewalt geliehen,
Die Bestie darf hassen, und sie singt.
Ach, der Geruch der Lüge ist gediehen,
Dass er den Duft des Blutes überstinkt.

Das alte Lied! Die Unschuld muss verbluten,
Indes die Frechheit einen Sinn erschwitzt.
Und eh nicht die Gerichtsposaunen tuten,
Ist nur Verzweiflung, was der Mensch besitzt.

Geen wonder dat hij die de tijd zoo ziet, in de ‘Revolutions Aufruf’ losbreekt:

Renne renne renne gegen die alte, die elende Zeit!

In gevoelszwaarte toegenomen, is de poëzie van Werfel het ook in bewustheid van gedachte. Het spreekt toch vanzelf dat een zoo scherpe scheiding tusschen tijd en dichter, indien ze niet met een geloof aan vernieuwing en wedergeboorte gepaard ging, de eeuwige tweezijdigheid van het bestaan als onverzoenlijk moest doen zien. Wij zijn altijd Ik en het Andere, het voorbijgaande en het eeuwige, lichaam en geest, gedachte en uitdrukking, idee en wereld; maar hoe, als de tijd zoo slecht is dat nooit de dichter zich in haar kan spiegelen, nooit het

ideaal zich in haar, als in een uiterlijke verschijning, herkennen kan? Dan ontstaat die wanhoop die onoplosbaar is.

Flucht ist mir nicht gegeben,
Wohin ich mich wende - Leben!
So will ich mich denn verweben
Ins Ewige, ins Allein!
Auf dieser Erde eben
Sitzen und sein und schrein!

Franz Werfel's ‘Einander’ bestaat uit drie deelen en een ‘Zwiegespräch an der Mauer des Paradieses’.

Het eerste deel draagt als motto de woorden van een chineesche wijze, Laotse: ‘Das allerweichste auf Erden überwindet das Allerhärteste auf Erden.’ Het is een bede om aan allen gemeene menschelijkheid. Een van de gedichten eruit, is ‘Veni Creator Spiritus’.

Komm heiliger Geist, du schöpferisch!
Den Marmor unserer Form zerbrich!
Dass nicht mehr Mauer krank und hart
Den Brunnen dieser Welt umstarrt,
Dass wir gemeinsam und nach oben
Wie Flammen ineinander toben!

Tauch auf aus unsern Flächen wund,
Delphin von aller Wesen Grund,
Alt allgemein und heilger Tisch!
Komm reiner Geist, du schöpferisch,
Nach dem wir ewig uns entfalten,
Kristallgesetz der Weltgestalten!

Wie sind wir alle Fremde doch!
Wie unterm letzten Hemde noch
Die Schattengreise im Spital
Sich hassen bis zum letzten Mal,
Und jeder, eh' er ostwärts mündet,
Allein sein Abendiicht entzündet,

So sind wir eitel eingespannt,
Und hocken bös an unserm Rand,
Und morden uns an jedem Tisch.

Komm heiliger Geist, du schöpferisch,
Aus uns empor mit tausend Flügen!
Zerbrich das Eis in unsern Zügen!

Das tränenhaft und gut und gut
Aufsiede die entzückte Flut,
Dass nicht mehr fern und unerreicht
Ein Wesen um das andre schleicht,
Dass jauchzend wir in Blick, Hand, Mund und Haaren
Und in uns selbst dein Attribut erfahren!

Dass, wer den Bruder in die Arme fällt
Dein tiefes Schlagen süss am Herzen hält,
Dass, wer des armen Hundes Schaun empfängt,
Von deinem weisen Blicke wird beschenkt,
Dass alle wir in Küssens Ueberflüssen
Nur deine reine heilige Lippe küssen!

Het tweede deel uit die wanhoop waarvan ik gesproken heb, en daarmede die bewustheid. Het motto is van Dostojewsky en luidt: ‘Meine Väter und Lehrer, was ist die Hölle? Ich glaube, sie ist der Schmerz darüber, dass man nicht mehr zu lieben vermag’. Gedichten uit deze afdeeling heb ik al aangehaald. Niet evenwel het beste dat ‘Fluch des Werkes’ heet. Het drukt de gedachte uit dat iedere zin, zoodra hij lied wordt, verloren gaat, - dat zoo ook de wereld niet Gods ware gedachte is. Het wordt gevolgd door een kleiner gedicht: ‘Elegie des Poëtischen Ichs’.

Glaubt nicht, dass ihr mich erk ennt und aus dem Gedichte entdecket;
Bin ich erst da und gebannt, heb ich mich auf und davon.
Süsse Sphäre wo ich im Unaussprechlichen walle,
Glühend Erkenntnis bin, weil nicht Gestalt mich verschliesst.

Doch auch mich reisst hinab der alte Drang nach der Sünde,
Und eine plumpere Hand hascht nach dem leichten Geschöpf.
Reine Empfängnis! Weh mir! Der heilige Geist wird geboren,
Doch ihn bringt eine Hure, eure Sprache zur Welt.

Vóór aan het derde deel staan Novalis' woorden: ‘Wo gehen wir denn hin? Immer nach Hause’. Dit is het ‘nochtans’, dat op de wanhoop van de vorige reeks antwoord geeft. De twee-

heid is ‘nochtans’ een eenheid. Nergens minder dan in deze reeks tracht Werfel aan die eenheid een naam te geven of haar, als slechts op een enkele wijs bestaande, te omschrijven. Wel is duidelijk dat ook nu die naam zou zijn: menschelijkheid. In het slotgedicht: ‘Sarastro’ zegt de meester tot de jongere: zaagt ge die jeugdige, die arme, die rijke, dat dier, die kinderen, die knaap, die veroordeelden? Welnu, *uw* plicht geschiedt in *hun* leven. Wees duizendvoud om als Een u te begrijpen. - Maar overigens zijn deze gedichten meer beeld dan de vorigen, toonen elk de eenheid in een eigen verscheidenheid.

Is evenwel de poëzie van Werfel er eene die haar kracht in het beeld heeft? Het tegendeel is waar. Een gedicht als ‘Jesus und der Aeserweg’ is in zijn aanhef en voortgang verhalend. Maar in het verhaal hoe Jezus met zijn discipelen een weg koos waar krengen lagen en zich die om het lichaam hing, is het niet de voorstelling die bijblijft en indruk maakt. Het is de hartstochtelijke ondertoon, de klaarblijkelijke overgave waarmee het afgrijselijke tooneel wordt uitgesproken. Aangrijpend werkt het *gevoel*, dat in deze dichter dadelijker, en zoo ook echter, dan zijn beelden is. De gedachte aan Lucifer, hoogmoedige Satan, maar die zijn naam aan een ster als een traan gaf, ontroert hem tot een gedicht dat vol is van uitstroomend gevoel en diepe tot in het noodlot van deze tijd borende gepeinzen. ‘Lucifers Abendlied’.

Wenn ich über die nächtlichen Städte fahre,
Flatternder Mantel auf Nebel und Wind, der mich trägt...
Unter mir ist ein Abend der Tage und Jahre,
Stuben sind hell und Fenster von Schatten bewegt.

Und den Fluch im Genick muss ich all die Leidenden schauen,
Wie das lebt, wie das schlägt, und Worte bildet und glaubt,
Weinen und Sehnsucht in all diesen Männern und Frauen
Fasst mich und beugt mein schwarzes, mein ewiges Haupt.

Und dem furchtbaren Blick erscheint in der alternden Kammer
Lehrerin, bitter und steif, die sich elend zu Ende führt.
Mutter, das Schwert im Herzen, die all ihren Jammer
Heilig ertragend im Hause die Hände rührt.

Jugend geht in den Krieg und schweiget. Geizige Knochen
Schrecklicher Greise klappern von Hass verzehrt.
Selbst die Unschuld geboren aus blutigen Wochen
Hat den Leib einer lieblichen Frau verheert.

Und sie tragen sich selbst mit Worten. Elend ist Glaube!
Manche ahnen die Lüge, Gefährten von meinem Fluch.
Doch eine süsse Schwester, mit weisser, edelster Haube,
Hütet den Kranken, und ebnet das fiebrische Tuch.

Und sie nehmen es hin, dass sie sind, und zum Sterben geboren.
Manchmal lächeln sie gut und tragen im Auge das Heil.
Und dann fühle ich weh: Ich bin verworfen, verloren,
Stolz und geflügelt und hart und unbeugsam und steil.

Ich bin der Geist der Klage, der Gnadenlose und klare,
Der sich gegen den Fluch despotischer Gnade bäumt.
Rein will ich sein und Geist, das ist Schmerz. Und heisse der Wahre,
Der umsonst an das Tor der Versöhnung und Liebe schäumt.

Aber seh ich am Abend die so geliebten Gestalten,
Reisst mich Schluchzen dahin, und es sinket und schwebt
Aller Tränen die reinste, und ruht als Stern in den Falten
Kalten Himmels, Stern, der meinen unseligen Namen lebt.

De echtheid van zijn gevoel geeft Werfel ook soms gewaagde, maar evenzeer aangrijpende uitdrukkingen in, ontleend aan de alledaagsche werkelijkheid. Zoo kunnen wij in het gedicht ‘Beatrice, eine Geisterstimme an Dante’ de regels:

Hast du heute wieder nichts gegessen,
Und mein Teil ist Seligkeit indessen?

heel wel aanvaarden, om de teederheid die erin doorklinkt. Wij denken aan de woorden die Dante, zijn eerste ontmoeting met het kind Beatrice verhalend, in zijn Vita Nuova schreef: ‘Op dat oogenblik begon de natuurlijke geest, die daar woont waar ons voedsel wordt toegediend, te weenen en zei weenende

deze woorden: Wee mij, want hoe dikwijls zal ik voortaan verstoord worden!'

Het eind van het boek vormt Adams tweegesprek met de Stem die uit het Paradijs komt. Laat mij in, vraagt hij. Ik kan u niet inlaten, zegt de Verlosser die erbinnen is. Ik kan ook niet tot u komen. Gij hebt mijn Paradijs woest gemaakt. Ik heb u verlost door mijn bloed. Nu moet gij het mij doen.

Bezoek aan Duitschland
Door
Paul Cronheim

Bij het uitbreken van den oorlog heb ik Duitschland en mijn Duistschen werkkring moeten verlaten. Dienstplicht riep mij hierheen. Een buitenlandsch verlof stelde mij in staat, na een afwezigheid van meer dan 15 maanden, voor korten tijd weer bij onze naburen te vertoeven en in het bizonder een bezoek te brengen aan de stad mijner studiejaren.

Ik heb den dag van mijn vertrek uit Leipzig nooit kunnen vergeten. Zoo men ergens in Duitschland begreep, dat deze oorlog nimmer een heilzaam gebeuren, maar alleen een ramp zonder weerga voor de geheele menschheid zou beteekenen, dan voelde men dit in Leipzig, sinds eeuwen een centrum van kunst en wetenschap, voelde dit meer dan ergens anders in de stad, welke juist uit de gansche wereld de geestelijke producten verzameld had op haar 'Int. Ausstellung für Buchgewerbe werbe und Graphik' (de 'Bugra' zooals zij kortweg genoemd werd), en dientengevolge binnen haar muren geestelijke vertegenwoordigers aller kultuurnaties vereenigde. Wie van hen, die voorjaar en zomer van het jaar 1914 in Leipzig vertoefden, denkt thans niet met weemoed aan dien tijd terug. Welk een geluk en rijkdom brachten ons die dagen. De droom, waarheen ons verlangen ging: een geestelijke gemeenschap, die alle landen omvat, scheen werkelijkheid geworden. Geen afgescheidenheid meer van groepen of naties. Geen Engelschman, Franschman, Rus of Duitscher - maar menschen, vrije menschen. Zoo

waren wij dag aan dag vereend, werkten, woonden, sliepen, aten, dronken, dachten, leefden vereend.

> ‘Want alle volken, alle staten
> Zijn één als golven van een stroom.
> Het leed, de vreugd, van d'een doorcirklen d'ander.’

Was deze werkelijkheid ten slotte toch een waan? De volgende maanden hebben den spotters en tegenstanders zonder twijfel gelijk gegeven. Nochtans hebben zij ons geloof niet kunnen vernietigen, nog minder onzen droom.

Hoe het ook zij: Voor een korten tijd werd hij toch waar en heeft ons alle kracht, die in hem opgesloten ligt, getoond. En dit gemeenschappelijk leven beperkte zich niet tot het betrekkelijk kleine aantal buitenlanders; schielijk breidde het zich uit, inwoners der stad, ja van het land, dichters en denkers, professoren en honderden studenten namen deel er aan. Thans zal men begrijpen, hoe in zulk een omgeving het uitbreken van den oorlog aandeed. In Berlijn heeft wellicht onder de menigte een geestdriftige stemming geheerscht - de aanwezigheid en de toespraken van den keizer konden een licht bewogen volk wel meeslepen - in Leipzig kon dat niet en was er ook inderdaad geen sprake van. O, die ontzettende namiddag van den 31sten Juli. Om zes uur, wist men, moest de beslissing vallen. Doodsche stilte overal, ofschoon iedereen op straat was, geen mensch had het in huis kunnen uithouden. Maar geen luid woord werd gesproken. Langzaam bewoog zich de menigte door de oude stad naar den grooten Augustusplatz; hier en voor de universiteit bleef men staan en wachtte in angstige spanning. Plotseling, om 5 uur, gaat een siddering door de menigte, een gegons van stemmen, geruchten uit Berlijn: nog te elfder stonde zou door een persoonlijk ingrijpen van den keizer het dreigende gevaar afgewend zijn. Men gelooft het (en hoe graag), men bespreekt de mogelijkheid, men hoopt weer. Men bestormt de koffiehuizen. Zoo komt het, dat slechts weinigen gewaar worden, hoe één minuut over zessen een drietal officieren haastig het hoofdpostkantoor verlaten, ieder een groot pak onder den arm; drie minuten over zessen staren wij op een wit aanplakbiljet:‘*Morgen ist der erste Mobilmachungs-*

tag'.....Des avonds komen wij voor het laatst bij elkaar. Een heele nacht door blijven wij vereend. Wij beseffen de ramp en haar gevolgen. Wij voelen, dat men de gemeenschap gaat verscheuren en treuren om het schijnbaar onoverkomelijk verlies. Als de morgen grauwt, scheiden wij, ernstig wel, maar rustig. Wij weten, dat het een afscheid voor lang kan zijn - voor altijd misschien? Maar wij weten tevens, dat wij nooit anders dan met weerzin in dezen krijg gaan, wij weten, dat wij nooit zullen aanbidden, wat wij tot heden bestreden, en wij weten, dat onze liefde de volkerengemeenschap geldt, waarnaar wij streefden en waarin wij voor korten tijd geleefd hebben. Aldus gelovend en vertrouwend heb ook ik Leipzig, heb ik Duitschland en mijn Duitsche vrienden verlaten.

Na vijftien maanden in Holland geleefd te hebben, moet ik bekennen, dat het mij zeer zwaar gevallen is, mijn geloof en vertrouwen in Duitschland en mijn vrienden te bewaren. Niet België, niet Duitschland's optreden in dezen oorlog is hiervan de oorzaak geweest. Iedereen, die onze naburen kent, weet, dat aldaar 'zwei Seelen in einer Brust' wonen. Twee richtingen hebben elkander sinds jaren bestreden en in elkaar hun vijand gezien. De eene vertegenwoordigt het Duitschland, dat wij allen liefhebben, het schoone, stille Duitschland, dat ons geestelijken rijkdom gegeven heeft, zooals slechts weinig volken der aarde; de andere, het Duitschland, dat gehaat wordt en gevreesd in het Duitsche rijk zelf niet minder dan elders. Op het oogenblik dat de oorlog een feit geworden was, wist men, dat de tweede richting de eerste overstemd had, deze heeft den aanstorm der gepantserde vuist niet kunnen verdragen, en heeft eenvoudig afstand moeten doen van haar rechten. Dit kan men betreuren, ja men kan zelfs vragen, of het geestelijke Duitschland zich niet met alle ter beschikking staande middelen had behooren te verzetten tegen die overrompeling. Maar men kan zich niet verwonderen over het optreden der partij, die thans de heerschappij in handen heeft.

Treuriger echter was dit: had het geestelijke Duitschland gezwegen en zich in zichzelf teruggetrokken - men had het wellicht anders verwacht, maar men had er genoegen mee kunnen

nemen. Maar thans gebeurde het ongeloofelijke: dichters, die hun leven lang tolken waren van een vrije, menschelijke gemeenschap, voelden zich opgenomen in de algemeene strooming van machtsdrift en expansiedrang; denkers, die gewijd waren tot aanvoerders der geestelijke wereld, werden priesters der machtsidee. ‘Tat und Wort sind eins geworden.’ Ook zij, die wij Nederlanders in 't bizonder als dichters vereerden, leefden mee den droom van heerschersmacht, die thans het *geheele* Duitschland (niet alleen de eene richting) te doortrillen scheen. Dit is voor ons allen de smartelijkste ontgoocheling geweest. Hoe vaak heb ik daarna dien laatsten nacht in Leipzig herdacht. Hebben ook die menschen geen weerstand kunnen bieden? Zijn ook zij na de eerste groote overwinningen in de uitbarstingen der menigte opgenomen? Offeren ook die belijders der menschengemeenschap zich voor den afgod? Ondanks alles, ondanks de daden, die ik vernam, ondanks de geschriften, die ik las, kon ik niet gelooven, dat ook deze menschen hun overtuiging opgegeven en hun beloften gebroken hadden. Ik kon het niet, en wilde het ook niet. Geen brief van hen heeft mij bereikt. Geen woord heb ik gehoord. Geen gedicht heeft mij getroost. Nochtans heb ik vertrouwd.

Mijn vertrouwen heeft mij niet teleurgesteld. Ik heb Duitschland weergezien. Ik heb Duitschers uit alle kringen gesproken. En gevonden: wat er ook gebeure, er zijn menschen, niet hier een en daar een, maar in grooten getale, die menschelijk zijn en blijven, die denken en voelen, zooals de besten hier te lande spreken. Ook zij hebben gesproken, maar men heeft hun het zwijgen opgelegd, zij wilden zich uiten, maar moesten zich in hun gedachten terugtrekken. Hadden zij zich moeten verzetten? Hadden zij moeten trachten, den ijzeren ring te breken? Hadden zij tot het volk moeten roepen: Gij zijt bedrogen, gij offert U aan een waanbeeld? - Wellicht. Maar men vergete niet, welke macht de Staat bereikt heeft, welk gezag hij de gansche menschheid oplegt, en hoe diep de suggestie gedrongen is, die het begrip ‘Staat’ in Duitschland uitoefent. Deze suggestie kan niet plotseling wijken. Ik voor mij vind het reeds een verblijdend teeken, dat er menschen zijn, die hun geest van deze suggestie

hebben kunnen vrijhouden. Men zal dit hier niet een daad van beteekenis achten (waarschijnlijk eerst, wanneer deze bevrijding algemeen zichtbare gevolgen in geschrift of daad heeft). Maar zoo men thans gedurende den oorlog eenigen tijd in Duitschland geweest is, en daar den invloed van den Albeheerscher Staat ondervonden heeft, zal men beseffen, dat deze bevrijding op zichzelf reeds een daad beteekent.

Van een 'Hoera-Patriotisme' allereerst is nergens meer sprake. Dat is natuurlijk onmogelijk bij die ontzettende verliezen, bij het groote leed in alle kringen van het rijk. Naar vrede gaat van allen het verlangen. Maar men spreekt ook niet meer in die mate onverschillig, ja minachtend en brutaal over andere volken, zonder acht te slaan op hun gevoelens, als in den beginne. Haat en wrok zijn geweken. De 'Gott strafe England'-tijd is al historisch. Men schimpt niet meer. Waar het nog gebeurt (schreeuwers of verfoeilijke persorganen zijn overal te vinden) deert het niet. Bijkans iedereen vroeg mij met belangstelling naar de stemming in Holland. 'Nog altijd zoo anti-Duitsch'? Maar slechts zelden wordt er aan toegevoegd: 'De Hollanders zullen, vrijwillig of gedwongen, toch wel aan ons moeten wennen' Integendeel. Met diep leedwezen heeft men vastgesteld, dat Duitschland thans niet alleen in Holland, maar bijna overal, ook in neutrale landen, van alle sympathiëen beroofd is. En men weet zeer wel, dat dit verlies zwaar weegt, dat het door nog zoo groote overwinningen op militair gebied niet kan worden goedgemaakt. Men ziet in, hoe verkeerd Bismarck's politiek voortgezet is. Zijn dringende vermaning 'Deutschland solle nach 1870 vor allem darauf bedacht sein, *moralische* Eroberungen zu machen' heeft helaas geen gehoor gevonden.

Geenszins volstaat men nog daarmede den tegenstander, zooals in het begin, te verachten. Men begrijpt zeer wel, dat Rusland zoowel als Engeland onoverwinnelijk zijn. Alleen ten opzichte der stemming in Frankrijk heeft men m.i. onjuiste denkbeelden gevormd. Men onderschat de kracht, die den Franschen het feit verleent, een vijand te moeten verjagen, die een derde van het land bezet heeft. Ook ten aanzien van Engeland's heerschappij ter zee heb ik veelal verkeerde opvat-

tingen aangetroffen. Men kan omtrent het *recht* van Engeland, de zee te beschouwen als een stuk land, ernstige twijfel, ja bezwaren koesteren. Maar het feit bestaat toch, dat Engeland de zee bezet heeft en beheerscht, zooals Duitschland heerscht in België, Noord-Frankrijk en Polen. Evenmin als een Engelsch voertuig Polen kan bereiken, zoo min kan een Duitsch schip ergens ter wereld een zee doorvaren. Dat vergeet men in Duitschland al te licht, omdat alle kranten en alle menschen slechts van den oorlog en de overwinningen te land spreken; vergeet de ernstige gevolgen van deze zeeheerschappij voor de toekomstige economische ontwikkeling van het rijk. Ontegenzeggelijk zijn thans deze gevolgen nog niet voelbaar, omdat de groote bekwaamheid der Duitschers, zich aan gegeven omstandigheden te kunnen aanpassen, het rijk voor het oogenblik althans - d.w.z. voor den duur van den oorlog - van het buitenland en daarmede van de zee zoo goed als onaf hankelijk gemaakt heeft.

Zoo komt het, dat men de algemeene stemming in Duitschland niet pessimistisch kan noemen. De houding der menschen is doorgaans rustig en waardig. Er wordt verder gevochten - niet meer uit geestdrift, maar omdat men nu eenmaal den oorlog, vrijwillig of gedwongen, begonnen is. En de regeering waakt met een zorgvuldigheid, die een beter doel waard was, dat het volk niet in verzet komt; met groote namen en daden (Polen, de overwinningen in Rusland, de Balkanexpeditie, Berlijn-Bagdad enz.) wordt het telkens weer in toom gehouden. Van een algemeene gebrek- of noodtoestand kan men - zoolang de oorlog duurt - in geen geval spreken, (Quid sit futurum cras, fuge quaerere!) hoogstens van een plaatselijke en tijdelijke schaarschte en duurte (die ook meer voortvloeien uit maatregelen ter voorkoming van woeker en toekomstige schaarschheid, dan uit een dadelijk gebrek), en die dan ook wel eens een kleine opstand (bijv. in Chemnitz) ten gevolge hebben. Maar dit is nog lang geen revolutie! Daarvoor is alleen al de bewondering voor de organisatie en prestatie der machthebbers nog te groot. En inderdaad is het openbare leven ook wel daartoe in staat, de menigte over den waren toestand te misleiden.

Duizenden mannen, die werkzaam zijn aan publieke inrichtingen, verder tooneelspelers, orkestleden zijn als ‘onmisbaar’ gereclameerd. Zoo kan het leven zijn gewonen gang gaan. In bijna alle bedrijven wordt gewerkt. De inmenging van den Staat is geleidelijk gegaan en dragelijk. Het treinverkeer is weinig of niet beperkt, en nog steeds verbaast den Hollander de stiptheid in dit bedrijf. De exprestrein Warschau-Brussel ziet de Berlijner reeds als een oude bekende passeeren. In de straten, vooral tegen den avond, is het druk en levendig. De groote schouwburgen brengen niet minder (en gedeeltelijk ook waardevolle) nieuwe stukken (van binnen- en buitenlandsche schrijvers) dan vroeger. Over gebrek aan belangstelling kan zich geen directeur beklagen. De Philharmonie te Berlijn is bijna iederen avond uitverkocht, en de eerste uitvoering der ‘Alpensymphonie’ van Richard Strausz was niet te onderscheiden van soortgelijke premières in vredestijd. Alle tijdschriften verschijnen, nieuwe worden gedrukt en gelezen, van de uitgevers heeft, voor zoover ik weet, niemand zijn bedrijf gestaakt. Nu reeds worden handel, nijverheid, verkeer- en geldwezen zoodanig geregeld, als men meent, dat na de vrede noodig zal zijn. De Poolsche steden worden herbouwd en gereorganiseerd. Lodz, zoo vertelde mij een Poolsch fabrikant, dunkt den inwoners thans een klein Parijs. Te Leipzig is het nieuwe station (niet alleen een der grootste maar ook ten aanzien van den stijl een der beste bouwwerken van dien aard) voltooid, het gebouw der ‘Bücherei’, waarin in ruimen omvang de boekenproductie der gansche wereld verzameld zal worden, ingewijd, en de overblijfselen der ‘Bugra’ zijn tot een nieuwe tentoonstelling in de ‘Halle der Kultur’ vereenigd. Zoodat men, ook zonder militaristisch of pro-Duitsch te zijn, twijfel kan koesteren omtrent de juistheid der opvatting van een Hollandsch schrijver, die beweert, dat het ons ‘niet moeilijk valt ons hart vrij te houden van eenige bewondering voor het volk, dat de meeste en de beste kanonnen heeft.’

Maar juist daarom, juist door die ontzagwekkende prestatie op alle gebieden van het openbare leven, die het rijk naar buiten nog voor jaren zoo sterk zal houden, is het ook voor de beste Duitschers zoo bitter moeielijk, bijkans onmogelijk den geest

vrij en het inzicht helder te bewaren. In een noodlijdend of gekneusd Duitschland was gewis het Woord reeds veel eerder ontwaakt en had zijn invloed in veel ruimer mate kunnen doen gelden.

Men denke echter niet, dat het Woord thans slaapt, al is het nog maar door weinigen gesproken en door een nog kleiner aantal gehoord. Zooals ik reeds in het begin toonde, acht ik het, juist in Duitschland, al een daad van beteekenis, wanneer zich in alle streken van het rijk menschen van de suggestie konden bevrijden en tot het inzicht kwamen, dat de oorlog een rampzalig en doelloos bedrijf is ten behoeve eener invloedrijke kaste. Zij zijn weer tot hun vroegere taak en bezigheid teruggekeerd en helpen ook voor hun deel mede een betere vreedzame tijd voor te bereiden.

Dit is de eerste stap. Een zeker aantal menschen is reeds verder gegaan. Kritiek wordt uitgeoefend. Ten opzichte van het uitbreken van den oorlog, van België en andere gevallen. Men voelt meer dan men zeggen wil. Ondanks de waakzaamheid der militaire censuur worden kritische stemmen vernomen, 't allereerst in de organen der socialisten, in de ‘Vorwärts’, ‘Neue Zeit’, dan ook in litteraire tijdschriften (‘Forum’). Menigeen werd het zwijgen opgelegd. Doch anderen zullen op nieuw hun stem verheffen. Hoogleeraren verzoeken en vermanen in iedere les hun studenten, de gemeenschap niet te vergeten, die hen ten allen tijde nog met hun vijandelijke collega's verbonden houdt. (Prof. Eulenburg, Förster, Schücking). Ik heb tientallen brieven van soldaten aan het front gelezen, waaruit dezelfde geest sprak. In Leipzig hebben zich sinds het laatste voorjaar een dertigtal menschen vereenigd, die het werk beloven voort te zetten, van hen die, bij het uitbreken van den oorlog, Leipzig moesten verlaten. Zij prezen andere idealen dan de enkel vaderlandsche. In den beginne bestreed men deze menschen heftig, later werden zij minachtend de ‘Pacifisten’ genoemd, desondanks hebben zij zich staanden gehouden en hun aantal en invloed nemen toe met iederen dag.

Ten slotte moge in dit verband ook een dichter genoemd worden, die niet alleen aan de suggestie weerstand geboden, maar zich ook met hartstochtelijke woorden tegen de groote

overrompeling verzet heeft[1]: het is niet mijn geringste voldoening, dat *Franz Werfel* behoorde tot onzen herhaaldelijk door mij genoemden Leipziger kring van eensgezinden, waarvan dan toch eenigen zichzelven trouw zijn gebleven.

Wie weet - het schijnt onzinnig? - groeit ook in dit Duitschland, dat thans met wapengeweld heerscht, dat voor alle volken de vertegenwoordiger geworden is der militair-dictatuur en der machtsidee, aanstonds weer het geloof aan een nieuwe menschheid. Het zijn, wel is waar, nog slechts enkelingen, die ook in geschriften de menschengemeenschap niet meer aan de vaderlandsche gedachte onderschikken. Maar zij zijn er dan toch. En hebben gesproken.

Ik hoop en vertrouw dat ten slotte naar hen zal gehoord worden en dat, ook in dit opzicht, mijn geloof in het Duitschland, dat ik liefheb, en grooten dank verschuldigd ben, voor alles wat het mij gegeven heeft, niet zal worden teleurgesteld.

1) Vgl. Alb. Verwey's uitvoerige bespreking van den dichter Franz Werfel, pag. 198 v.v. dezer aflevering.

Gedichten
Door
D. de Vries Reilingh

Winternacht

't Is een woedende donkere nacht
om de toren.
Peilloos stort de matelooze vracht
van het zwarte zwerk
neer op ijzig plein en kerk.
Als gillende koren
loeit een vervaarlijke zang
de jagende wind in de nacht.
Kreunend van angst, smeekend bang,
heffen de boomen de hooge wijde armen
om erbarmen
in d'omknellende nachtelucht.
Stormvlucht
vèr uit 't oneindig donkere onbekende
onmeedoogend rende
door de buigende takken
en zwiept ze met vlagende smakken
van sneeuw.
De brullende wind,
met een woeste, hartstochtlijke schreeuw,

jaagt zijn witte bruiden, wildbemind,
achterna, duizlend van ziedend verlangst;
zie hoe de sneeuwbruiden vluchten
van angst;
kolkend jagen ze radeloos rond door de luchten
om de omstrengeling te ontkomen
van de wilde arm van den wind.
Ze vluchten in de donkere boomen;
vergeefs, nergens vindt
één een schuilplaats; gillend in wild begeeren
grijpt de wind de witte nachtwolken
van sneeuw, die zich willen verweren.
Overal vluchten in draaiende kolken
de sneeuwe-wijven
en willen heur kille lijven
bergen voor de wilde windegreep.
Zie ze heffen in angstig medelij-smeeken
hoogop heur witte armen tegen de huizen, tegen de toren.....
maar ze zijn verloren;
ze storten ter aarde onder de windevracht
die in juichende wellust ze alle verkracht.
Dof van smart ligt languit nu de sneeuw....
met een schreeuw
van triomf jaagt de wind weder voort,
nooit verzadigd. Weer jaagt
hij een andere sneeuwebruid na.
O, weldra
haar wanhoopsweerstand hij smoort
zonder erbarming
in zijn wilde omarming.
Overal liggen de witte lijven
in stomme wanhoop te verstijven.
Brullend rent weer de wind door 't
Heelal. Voort! Voort!

Wierumerschouw

De mist hangt doodstil op het vlakke veld;
traag zwenkt de stroom zijn breede bocht
door leege landen, laag en vocht.
Er is geen grens aan land en lucht gesteld
en horizon met lucht versmelt.
Het groen is in de verte langzaam grauwend.
Geluidloos staan wij, schouwend
een enkle kraai, die zwart de mist in snelt.

Eenzame vochtbedrupte boom,
en zware loome looden stroom,
verglijdend in het nat Novembergrauw;

doodstil gestorven wereld zonder smart,
land zonder grenzen en lucht zonder bouw,
een onbestemde eindloosheid: mijn eigen hart!

Paterswolde

De middag twijfelde: het was een stille worstelstrijd,
met wisselend geluk maar durende hardnekkigheid,
van dichte kille dampen, vocht van mist
en bleeke najaarszon. En geen die wist
wie winnen zou. Met opzet haast en soms uit list
scheen één van bei te wijken. Maar verfrischt
van even ademscheppen wierp die zich weer ten strijd,
en winst was blijvend niet, maar wisselvalligheid.

En alles roerloos was, als ademloos aanschouwend
't verbeten strijden tusschen zon en grauwend
mistgedamp. En overal in 't rond verschenen
vangarmen, uitgespreid, van mist. En dan verdwenen
ze opgelost weer voor de bleeke zon,
die 't korte poozen scheen dat won.

Maar steeds maar stegen uit het land en 't meer
de grijze dampen op, maar weer en weer;
en elk verzwolgen, opgezogen, volgden tallooz' andren,
tot uitgewasschen wolken zich verdichtend met elkandren.

Geen woord sprak nu natuur in strakke spanning;
zij hield den adem in: geluid was in verbanning.
't Was alles donker, ongetint, doodstil en wijd,
als vreesde het partij te kiezen in den strijd.
En in die diepe zware bas van stilte,
onder hijgende strijd van zon en kilte,
ligt het meer als een donker ernstig ding,
als voorgevoel van 't duistre eind der worsteling....

Zie....daar rijst in de vert' uit den nevel een sproke....
hooge klanken in diskant, teer als omsluierd door gaas;
lichtende daken en torens, glanzend als waar' er ontloken
't licht zelf, fijn verzilverd met een adem van waas.

IJl staat te rijzen uit nevelig droomen
de witte stad, als een luchtspiegeling teer;
als de heilige graal laat ze licht uit zich stroomen,
straalt z' als een nevelig-lichte sage over 't donkere meer.

Onwezenlijk hoog in verzilverde transen,
nevel-verwaasde lichtende glanzen,
geheimzinnig licht als een stijgende droom,
stralend-verheerlijkt, met wazige schroom....

Even maar; kort als de vreugd' is het wonder;
Mist wint snel; zonder
licht is de zon; zij vlucht....
En kil en koud en vochtig zonder gerucht
dampen de scharen nevels tot wolken samen;
altijd maar kwamen

meer misten aanstijgen, en van kleur
werden ze grauwer.
En altijd kwamen ze gauwer,
en ze hadden een geur
van vochtige dorre blâren,
die pas in de herfst gestorven waren.

En toen werd het doodsch en grauw,
en huiverend werd het van kille kou;
rilling gaat door het lijf;
rekkende leden zijn stijf....

Maar in 't zachte peinzen klinkt fijn tinkelend licht
op 't mistig pad,
het ragwazige sprookje van 't wonderverlichte gezicht
der tooverstad.

Roden

Het oude bosch was gloeiend van hartstochtelijke tinten,
van paarsch en groen en bruin en geel en rood en brons en goud;
en 't ál vervullend, tusschen al de donkre stamgebinten,
zwol asschig-blonde nevel als de ziel van 't brandend woud.
Als knetterende vonk' ontbrandden bronsbruin' eikeblâren
aan knoestge stammen, die hun bochtge zware takken wríngen
als zwermen, die hun doel met sissend kromme baan benâren;
als daavrend vuurwerk knettren d' eiken op, en rondom springen
de blaadrenvonken donkergloênd in d' ademlooze lucht.
En watervallen gouden beukeblâren sprenklen klaatrend
hun gele droppelval, hun blanke vogelfladdervlucht
in 't donkerzwijgend dennebosch. En hoor, het eeuwig taatrend
geklep, geklep, van lichtend gele populierenblâren
als regendroppels, die op dorre blaadren lichtkens kleppen:

als ranke jonkvroûn staan ze met de vlassig gele haren
in 't stille land gerijd, bedrijvig babbelend. Ze scheppen
behagen in zichzelf als schoone vrouwen en ze sieren
den luchten doorgang met een schuchter-ritslend hoofsch gebaar.
Vochtgroen ter beider zij gezoomde weg; maar daarin vieren
de donkerpaarse klonters klei hun vocht en bonkig zwaar
diepklankig kleurenspel. In natgeplaste karresporen
weerkaatst een mistge hemel 't zilverbleeke zongelaat,
zoo wonderbaarlijk kleingekringd in 't door de nevels boren,
zoo schuchter wit de schijf in 't bleekgeel wolkevlekje staat.
En dunne nevel zweeft om al de mengelende kleuren
en sluipt in alle stille ruimten alomhullend binnen,
en maakt het leege tastbaar, en ze wekt de duizend geuren
der dorre natte blâren, die de dampen gretig minnen.
En heel de wijde grond van 't bosch is een gebloemd tapijt
van goudengele bladeren; als ronde zonnekringen
goudsprenklend ligt het wijd en duizendkleurig uitgespreid,
al naar de blâren banen licht- of schaduwtinten vingen.
En overal de mist: nabije dingen sterk en krachtig
belijnd, verwijderend verliezen ze hun forsche kleuren
en smelten met de huif van stille nevel saam tot prachtig
verzilverd-paarsen vochten toon. Hoe kan het wel gebeuren
dat nu dat lichte paars de wilde kleuren gaat beheerschen
en al die kleuren toomt naar eigen zachte vaste wil,
en al die kleuren in een diep doordrenken met vochtpeersen
vervagend ijlen toon doet samenstemmen tot een stil
en droomerig akkoord. Hoe zweven dunne nevelgazen,
als elfensluiers, langzaam glijdend door roerlooze boomen;
hoe lost in 't rond de verte, bosch en weg en lucht tot wazen
versmelten op, vervagend ijl als half-bewuste droomen.
De nevels rijzen, dalen: hoor, de mist is machtge stilt';
het wilde bosch met al zijn mistge kleuren, paars doorweven,
met zacht gevoel als van muziek de stille ziel doortrilt,
en van de kleurenmelodie één paars accoord blijft zweven.

Lente

Het groene veld
van kiemend koren,
rood zwenkend zwelt
geploegde voren.

Een roode zoom
van iepenbloei,
in nevelschroom
al 't jong gegroei,

als 't kleine kind
in wiegegaas.
Een bolle wind,
een lentewaas.

Een merel fluit
met zachte alt,
op 't meer een schuit
waar zon op schalt.

Een zwoele zucht
in schuchter beven,
in lentelucht
ontluikend leven.

Dooi

Dreigzwaar loert de sneeuwlucht in het rond;
vlakke vlagen vlokken sloeg de wind
op den grond.
't Kronklend witte dijkelint
wond zich door der overstroomde landen
vuile randen.

oude hekken,
eenzaam-onbereikbre wringe-wrakken,
star-verlaten in het water staan;
witte wade
op de made,
vol van vuile natte dooievlekken,
die de slooten vreten langzaam aan
in het witte veld,
als de sneeuw versmelt.
Veenrietsprieten in de bruine wakken
pieken dreigend naar omhoog.
Roetzwart water's langzaam stroomen,
onheilspellend onder naakte boomen,
waar de hemel zwaar op woog,
wond zich somber voort
langs de witte dijkeboord.

Sneeuwgordijnen vallen steeds-aan neder
uit de zware looden hemel:
vlokkenveder 's
druk gewemel,
waarin d'einder slinkt
en verzinkt.

Niets dan sneeuwelucht en vuilgevlekte plas.
Eindeloos verlaten was
heel de aarde, haast gestorven.
aard' en vèr-onzichtbre hemel schreiden beiden.
Maar het lijden
van de aarde smartgekorven
was te zwaar.
Stom geslagen zonder snikken,
wijde oogen's starre blikken,
hopeloos en tijdeloos gestaar!

Peilloos, eindloos zinkt de zware lucht
drukkend neer van alle zijden,
onmeedoogend voor der wereld lijden
zonder zucht.

Stil gelaten,
deerniswekkend boven maten,
staren aarde's wijde oogen
naar den onvermurw'bren hoogen:
al maar weer, al maar meer
dalen witte vlokken langzaam neer,
al maar meer, al maar weer.

Waar is zomermin gebleven,
toen het overvloedig leven
van de bloemenvolle aarde
werd gekust door zonnestralen;
toen in wijde hemelzalen
d'aarde zonnelonken gaarde;
toen in zoete zomernachten
blanke manestreeling glansde,
't aarde-leven danste
in der liefde machte. -

Al herinn'ring is vervlogen,
uit de wijde aarde-oogen;
en de bruine lastervlekken
vreten verder zich in 't leven,
wijder uit ze strekken
vuile armen, en ze kleven
in der aarde lijdensvol gelaat.

O, hoe slaat
nu de kille sneeuw al nader,
als verrader,

d' armen om de droeve aarde,
die maar staarde.

O, hoe drukt de zware lucht
't kille lijf,
met gesmoorde lucht,
stijf....

O, de droefheid van de aarde,
als z' ontwaarde,
boeigebonden,
àl wat z' ondervonde.

D' oogen sluiten
zich naar buiten,
inwaart vloeien tranen
die zich banen
diep naar binnen
in de smartgeslagen zinnen.

Dof in lijden ligt ze stil,
zonder gil,
doodlijk kil.

Boeken, menschen en stroomingen

Aart van der Leeuw: *Kinderland*

Er waait een wintersche wind en het schemert. Hier en daar is licht in de winkels. Op de hoek van de straat ontmoeten we elkaar. Gaat ge mee? Waarnaarheen? Naar Kinderland. En als zittende op de sleep van een wapperende mantel ga ik de lucht door. Er schijnt ergens oorlog. Eigenlijk naar alle windstreken. De heele horizon brandt. Granaten ontploffen als vuurwerk en kanonnen dreunen. Maar het rijkje waar wij aankomen ligt klaarblijkelijk erbuiten. Het is er ongewoon werkelijk en ongewoon droomachtig. Dit is Kinderland.

Meent ge waarlijk? Het zijn niets anders dan de herinneringen van een man die een eenzelvig kind was: over-gevoelig, weinig bekwaam tot aanpassing, en met in zijn bloed een al te zware druppel van die godengaaf, de bekorende verbeelding. Zulk een kind is het, dat Van der Leeuw ‘mijn kleine held’ noemt, en wiens leven hij schildert als ware het zijn eigene.

Het kind zat eerst morgen, middag en avond in zijn stoeltje voor een venster. Het deed niets dan zien, hooren en mijmeren. Het leefde voor een achtergrond van eenzaamheid. Het genot en de vreezen van zijn tijdelijkheid vulden het. Ook in de tuin, ook tusschen zijn verwanten, ook zomers buiten. De school en de omgang met makkers waren een marteling. De dood leek verkieselijk boven de harde wereld, die op geen wijze te winnen viel, die al wat rein en onbevangen in hem leefde, vertrapte en bezoedelde, In de eenzaamheid alleen vond hij zich.

Het zou lijken dat het verhaal van dit kinderleven een troos-

telooze indruk maakt. Maar dat doet het niet. Het is zoo vol, zoo gelukkig, dat het mij de ellende van de oorlog vergeten deed, dat het me meesleepte en vertrouwen en geloof hergaf toen ik innerlijk radeloos jammerde om de lafheid en onmachtigheid van het menschdom.

Waar ligt dit aan?

Het kind dat Van der Leeuw ons zien laat, is een uitzondering als weinige. De wereld wenscht zulke niet, bestrijdt ze, verwekt in hun ziel de gedachte aan een vrijwillig einde. Maar dit kind heeft in zich een eigen wereld, waardoor het getroost wordt, die zich niet laat verloochenen, en die het handhaaft tegen de andere. Door die wereld is het zelfs onmiddelijk in gemeenschap met het heelal, waarvan de overige menschen maar kort en bij tijden iets weten, hoewel ook zij er, middelijk, van afhangen. Dit kind is meer nog dan zij, al schijnt het gebondener. Het is rijker, al schijnt het armer. Het wint voortdurend, terwijl zijn eenzaamheid grooter wordt. Het zal toenemen, juist in de leeftijd als anderen verminderen.

De reden is dat dit kind een zin in zich draagt. Het bezit de zin van het natuurleven en mist daardoor de onbewuste handeling. Maar wie een zin heeft is ziende en zal ten laatste altijd de leider van blinden zijn.

* * *

De vader van Willem Voogd was juist zijn tegendeel. Hij was het natuurleven waarvan het kind de zin bezat. ‘Onbewuste, blijmoedige wandelaar door het leven zocht hijzelf naar oorzaak of gevolgen nimmer; lachend liep hij naast het onbegrepen gevraag van zijn zoontje, verkneuterde zich in die grappige weetgierigheid, en gaf spelenderwijze met niets dan dwaasheid bescheid.’ ‘Lang was hij de gewoonte blijven volgen mij af te halen uit school. Ik herinner mij nog duidelijk hoe hij daar tusschen de stoeiende knapen liep. Over zijn vroolijk gelaat glansde eenzelfde behagen, als wanneer hij op zomersche Zondagmiddagen in de koele waranda van geuren, merelkweelen en loomheid genoot; in gespannen aandacht volgde hij wedloop en vechtpartij, hij riep een raadgeving met een stem die hem

gelijkmaakte aan kinderen, zijn stappen werden leniger, zijn oogen blonken als water in hun onbewustheid, hij vergat de asch van de jaren, de jeugdvlam brandde hem helder in de simpele ziel. Ook de jongens herkenden hun vriend, zij groetten hem ongedwongen, zij namen vertrouwelijk zijn handen en zochten, zijn arm om hunne halzen, de beste, liefste plaats. Zij hoefden hun kreten niet te dempen, hun woorden werden onvervalscht verstaan, en er zong om den gelukkigen man een gekwetter, alsof een boom vol vogels zat. Voor den banketbakkerswinkel schalde hoerageroep, de witte petten zwaaiden ter hulde, en dra was de ruimte voor de toonbank met wringende rekkende lijven gevuld. De bakker stond vergenoegd te lachen in zijn blanke buis, de juffrouw tastte al rond in den geheimzinnigen trommel. Appelbollen en soezen werden dan uitgedeeld. De belhamels kwamen het eerst aan de beurt en tevergeefs trok ik, gloeiend van schaamte, vader die genoot als een koning, met driftige rukken aan de mouw.'

De belhamels waren Wims vijanden, die hem plaagden. Het onderscheid tusschen vader en zoon kon wel niet grooter zijn. Enkele jaren later waren zij samen bij bloedverwanten op een buiten. Het was een Zondagmorgen en Wim zat na het ontbijt voor het huis met Anneke, het blonde meisje. Een jongere broer van zijn vader bespeelde achter hen, in de schemerige kamer, het orgel.

'Ik weet niet hoe lang wij daar hebben gezeten, maar eerst door het knerpen van kiezel ontwaakte ik als uit den slaap. Vaders schaduw glipte langs haar schoot en mijn knieën, en hijzelf riep met de hand voor den mond over ooms vrome muziek de dwaaste zotternijen.

"Kom Jeremia", spotte hij eindelijk, "klaagliederen genoeg voor vandaag, neem uw beenen op en wandel, wij wachten allemaal, en jelui ook, allo!"

Vader liep voorop en oom en wij tweeën volgden. Op het grasveld, naast den teederen regenboog van het draaiend fonteintje, stonden zij allen gereed: tante Julie ooms liefste, tante Eva, een gezellig bolstaand rieten mandje aan den arm, de jager met zijn groene hoedje, en Turk en Sperwer, trillend op de pooten, en uitgelaten kwispelend met den radden staart. Vader

liet dwepend het hoofd voorover zinken, hij hield de oogen gesloten, bootste in bespottelijke zwaaien de gebaren van een pianospeler na en gaf terwijl een geluid, alsof hij vreeselijk schreide. De tantes begonnen te lachen, maar oom wilde boos doen en sprong met uitgestoken vuist op vader toe. Doch die was de vlugste en hij verborg zich achter een rozenstruik. De zonnige blaadjes en de roode volontloken bloemen omlijstten zijn vroolijk, zwartgebaard gelaat. Nooit heb ik dit beeld vergeten, en ook nu nog, als ik mij vader voorstel van vroeger, zie ik hem het liefste daar tusschen die bloeiende ranken, ruig en dorstig-gelipt als een sater, de purperen, overrijpe rozen om vingers en voorhoofd, een zuiver levenssymbool.'

Het onderscheid kon wel niet grooter zijn dan tusschen deze natuurgod en het als laf en saai door zijn makkers uitgestooten knaapje. Maar lezen we verder.

'De morgen maakte hem uitbundig, overal knapten de takken en ritselde het loover rond zijn gang. In den bongerd klom hij in de kriekeboomen, at van de zoete, donkere vrucht, met de pitten naar tante Eva mikkend. Als die hem wilde straffen was hij allang weer heen. Op schaduwlooze plekken hield hij zijn draven in, ontblootte het hoofd en dronk daar roerloos, met open mond en wijde neusgaten, de zengende zon als een schuimenden wijn. Dan, in de koelte der twijgen, herleefde zijn moedwil en wij hoorden hem, naast ons en van verre, door de dichte heesters breken, aan schichtig wild, een vluchtend hert gelijk. Turk en Sperwer schenen dit werkelijk te denken, zij spitsten de ooren, blaften, en schoten als een vliegend weerlicht door de stuivende blaren, de oogen gloeiend naar prooi. En wij allen geraakten onder zijn zomersche bekoring, de bosschen schalden van onze vreugde, de gebroken blaadjes zweefden neder over ons spel, onze lippen werden blauw van de gezamelde bramen en geen die niet in de besmeurde handen een ruiker bonte bloemen droeg.'

En dan komt er:

'Ik was met vader de wildste, een vreemde liefde brandde in mijn borst, ik had de rulle, geurige aarde willen kussen, de warme ruige stammen in de armen drukken en het ritselend wiekje willen volgen, dat de olmenrijs deed zwiepen en als een

kogel wegschoot in het hooge blauw. De adem hijgde mij over de lippen; ik sperde de oogen open om alles in eens te zien. Juist had ik vader bij de mouw gepakt. Tante Eva lachte en zeide: “Wel Voogd, wat lijkt de kleine Wim op jou.” “Dat is zoo,” beaamde de jager en tante Julie vond het ook. Zij vormden een kring van welwillende aandacht, en daarin stonden wij samen, de man en het knaapje en zagen elkander onderzoekend en ernstig aan. Ik lichtte het hoofd op en hij boog het zijne, wij schertsten niet, doch vroegen naar iets dat met geen woorden is te benaderen. Anders en duidelijker onderscheidde ik zijn lichten, blauwen blik, den begeerigen mond, den donkeren knevel en voelde een innigheid om de onbegrepen verwantschap, een trots, een bemoedigend vleugje van hoop. Toen liet ik hem los, wij gingen toen beiden ons weegs, doch hadden een seconde ons bloed herkend.’

Het onderscheid was er wel, maar ook de gelijkheid. Het natuurleven waren zij beiden. Maar de man was het kind, de onbewuste. Het zoontje was de ziende, de wetende.

Wij zijn hier midden in de diepe bedoeling van het boek geraakt en wij zullen er nog een oogenblik blijven. De schrijver wil zonder sluiers, in één enkel beeld, zijn gedachte voor ons uitdrukken.

‘Nadat wij zóó lang hadden gedwaald en nadat wij onder een machtigen eik op den weeken grond hadden gezeten en daar aten van de versnaperingen uit tante Eva's hengselmand, bereikten wij eindelijk den dichtvervlochten boog van een lommerrijk laantje. Er hingen nog vele late bloesems tusschen de takken, zij gaven den schemer een wazigen gloor als van kaarslicht, en de zoete vlierlucht deed ons van beklemdheid zuchten. Onbewust zochten wij allen tegelijk het gretige bruinverbrande gelaat van vader, maar wij vonden het niet. Wij riepen, doch er kwam geen antwoord. Nu verhieven de ooms hun diepe stem, en de zusters heur jubelend-helle, overal in het woudgebied ontwaakten er echo's, maar als die verklonken, schalde de verwachte weerroep uit. Nu werd het een zoeken. Anneke had stilletjes mijn hand genomen en trok mij mede door een verwilderd gangetje in het struikgewas. Zwijgend gingen wij tezamen, onze vlugge voeten maakten geen gerucht op het mos van den

bodem, de bladeren schenen als met lippen te lispelen, en, toen het bosch al hooger zich oprichtte om onze kleine verlaten gestalten, zag, tusschen het roerlooze loover, de blauwe hemel uit duizend zachte oogen op ons neer. Al vager hoorden wij vaders naam, en eindelijk niets meer dan zomermiddagsgeluiden; wij haastten ons sprakeloos. Wij herkenden den boom waaronder wij hadden gegeten, de witte papieren en een gedeukte bramenbus. Hier boog Anneke het dichte groen uit elkander, zooals in den vroegen ochtend een alkoofgordijn wordt terzijde geschoven en waarlijk daar lag vader rustig aan den kant van een vijver, met opgetrokken knieën, de handen onder het hoofd. Ik lei den vinger op de lippen en voorzichtig vlijden wij ons naast den slaper neer. Er heerschte een wonderlijk zwijgen. De vogels floten niet, het water lag zonder een rimpel, de muggen dansten in stilte, alleen het ademen van vader kwam regelmatig weder, en zijn droomen leken wijd om ons gelegerd in de warme eenzaamheid. Ik zag wel vader en het op nederwiegen van zijn borst, maar toch had ik de vage gewisheid, dat ik naast een ander sluimerend wezen was gezeten, oneindig grooter, en overal aanwezig waar het zware zonlicht woog. Ik kon hem niet noemen, maar het was Pan, met zijn dubbel masker van liefde en verschrikkelijkheid. In zalig vertrouwen leunde ik aan zijn schoot en ging in zijn goddelijke geheimzinnigheid verloren. Doch Anneke toonde hij zeker zijn tweede gezicht, want plotseling hoorde ik haar snikken en schreien, zij verborg zich voor haren angst in de beide handjes en de tranen droppelden tusschen haar vingers neer. Ik wist in mijn schrik niet, hoe haar te troosten, maar vader werd wakker en richtte zich op met een luiden zucht.'

Wat is meer: Pan zijn of Pan zien? hem slapend beleven of hem wakend liefhebben?

Toen Wim weer thuis en op school kwam zou het hem even onmogelijk als voorheen blijken gemeenzaam te zijn met zijn kornuiten. 'Juist in het feit van Willem Voogd te moeten heeten, schuilde het geheim dat er nooit iets gemeenzaams tusschen mij en mijn makkers mocht bestaan'.

Maar niet lang duurde het nu of de eens gewonnen gemeenschap, die met het natuurleven, deed zich gelden tegenover

die andere. Het was op een tocht door de omstreken, die hij saam met sommige scholieren begonnen was.

'Nadat wij uren hadden gedoold door die landen, versperde een sloot ons den weg. Mijn makkers, zich geen oogenblik bedenkend, geleken op boog en pijlen tegelijk. Zij kromden en spanden de lijven en vlogen dan licht en gevederd in feilloozen zwier naar de overzij. Ook ik nam mijn aanloop, maar duizend verbeeldingen belemmerden mijn vaart. Aan den kant hield ik in, terwijl de kameraden schaterden. Ik herhaalde mijn poging, doch een aandrift droeg mij niet. Ik hoorde het spotten nu flauw uit de verte; de meesten waren mij reeds vergeten, de anderen staken hoonend de handen op. Wat moest ik beginnen; den terugweg kon ik niet vinden, en hopend op den uitkomst van een overgang, volgde ik den oever en keek uit. Eindelijk stuitte ik op een dwarssloot waarover een kantelig plankje wankelde; het droeg mij, ik drong door een poortje van bladeren en stond op een breed door zon en schaduwen gemarmerd pad. De wilgen bouwden een zuilgang uit oeroude schachten, waartusschen de ijle gordijnen der elzen toegeschoven hingen, als voor een heiligdom. Het was er rnim en geheimzinnig. Het water weerkaatste het groen op zijn spiegel en droeg het evenbeeld der ophaalbrug. Die verbond den weg met de hoeve: het grauw van de daken, het goud van de stroovaalt met een wit en blauw doorbloeide de wildernis. De vrees was van mij afgevallen, ik liep met open handen en een mijmerend gezicht. Langzaam kwam een groenteschuit gevaren. Beurtelings glijdend van schemer in dagglans, veranderde hij in een helder doorfonkelden ruiker, of jonge, bonte bloesem bij bedekte zon. "Hoe mooi", zei ik stil voor mij henen en met deze woorden begon dat stom gesprek tusschen mijn ziel en mijzelven, dat van toen af voortdurend mijn kostbaarst geluk is geweest. Ik zag een goudenregen onder zijn trossen gebukt. Hij groeide voor een grijswit muurtje en er graasde een lam in zijn licht. Ik vergeleek dat gebloei bij den straal van fonteinen, en voor het eerst ondervond ik de weelde, een ding niet lief te hebben om eigen gestalte, maar om zijn verbeelding, edeler dan werkelijkheid. De vogels floten, het vee begon te loeien, de melker greep naar hun uier, en ik hoorde den ruischenden stroom in

de emmers slaan. Dan ving het loover ook aan met zijn ritselen en prettig babbelde een overlaat. Ik had het drakenbloed van de Sage gedronken en verstond de ware taal van elk geluid. Ik verstond het afzonderlijk en dan weer in koren, en ook ik werd tot louter gefluister, dat zich gansch in deze harmonie verloor. Een floers was van mij afgeschoven, een doofheid van mij weggedaan. Eindelijk in genade aangenomen, voelde ik dat ik mij in een gemeenschap mocht voegen, milder dan de menschelijke; ja die de menschelijke zacht nog verreinde; want de vrouw die neurend hare kannen schuurde werd aan het met klokjes getooide veldkruid gelijk, terwijl de boeren, plantaardig en knoestig, groetend tikten aan de petten, in het gebaar waarmee de boomtak op een windvlaag wuift. Het kwaad was verdwenen, de idylle der gouden eeuw begon te herleven, zooals zij dit immer op de bede der dichters pleegt. Maar ik begreep dat niet in mijn onwetendheid. Ik verblijdde mij over mijn vreugde, stralende als de lamp die toch zijn schijn niet kent. De kleine kelken starrelden op uit den grasrand, een wereld van groeisels hield zich bereid onder het watervlak, de lucht gleed zoet over mijn lippen en eerder werd ik gedreven, dan dat ik zelve ging.

Wijd weken de boomen, en ik kon de vlakte, die mij daar verrukte door haar naakt onder den mantel te raden gedaante, niet begrijpen als dezelfde, die ik zoo dikwijls als geblinddoekt had doorkruist.

Aan haar zoom rees mijn stad voor den hemel. Ik had daar jaren geleefd en was er van kind tot een jongen gegroeid. Langgeleden voor mijn venster turend, had ik haar de groote, eens te veroveren wereld geloofd; nu lag daar een duif in een nest van bosschage, nu drongen de daken en torens onder het goud van den middag bijeen tot een sieraad dat men klein en kleurig op de vlakke hand beschouwen kon. Grenzeloos bleek de oneindigheid.

Den anderen morgen ontvingen de jongens mij spottend. Zij lieten hun knikkers, zij staakten het draven en vroegen vol booze verwachting hoe het mij verder gisteren was vergaan. Ik antwoordde verrukt, met een lach waarvan zij de waarheid begrepen, dat ik nog nooit zoo mooi gewandeld had. Dan

keken zij spijtig en nijdig en zeiden dat ik voortaan altijd maar alleen moest blijven. Ik knikte en keerde mij af'.

* * *

Van dit dichterschap uit, dat zich eerst tegen het eind van het boek onthult, moet dit werk van Van der Leeuw worden gelezen. Kinderland? Neen, maar het leven van een kind dat dichter is. Zijn gewaarwordingen en gedachten, zijn botsingen met de omgeving, zijn ontdekking van zichzelf en van de wereld zooals ze door hem gezien zal worden. En zelfs deze dichter niet een zooals andere dichters, maar een bizondere. Een, in wien de idee van het natuurleven geboren werd als zijn eigenst eigendom. Een zoon van Pan, en van die stille, ernstige vrouw die zijn verdriet begreep, zijn lijden deelde en ook, zij de meestal zwijgende, soms toonen kon dat zij 'woonde in dichterland'.

'Wanneer zij vertelde begonnen de bloemen te spreken, of luidden als het klokje dat Zondags uit de dorpen klinkt, de vogels droegen een zilveren twijg in den snavel en geleidden den zwerveling naar een zalig wonderoord. In de boomen leefde een wezen, gevleugelde kinderen dansten op de weiden in den maneschijn. Zij zat op een wijde armstoel met halfgeloken oogen achterovergeleund. Nooit blonken de zomermiddagen dieper en gouder dan wanneer haar woord ze doorfonkelde, nooit zonk de avond reiner en rustiger, nooit glansde en warmde het haardvuur in zoo'n droomerigen, koesterenden gloed. De vroegste tijden maakte zij groen en levend als een woud waarin de winter wijkt. Ridders reden geharnast voorbij op hun rossen, zij trokken naar het heilige land, of zochten den draak die de jonkvrouw hoedde. Zij klopten op de poort van het tooverkasteel, of klommen naar boven langs de gevlochten lokken van hun liefste. Ook de Batavieren zag ik in hun beestevel, ik vreesde Tamerlaan en Godegisel en zat naast gekroonde keizers op den troon. Haar lievelingsonderwerp waren de Romeinen, hoe Hannibal trok over de Alpen, de lotgevallen van Caesar, den held.'

Toch, hoewel de voorstelling duidelijk heenstreeft naar het zinnebeeldige - eén voor het minst van de aangehaalde

plaatsen bewijst het - is de zin van Willem Voogd, tevens die van zijn dichter, zoozeer bloed en vleesch, zoo weinig een bezit van het verstand enkel, dat hij, waar ook verschijnend, hoe bewust zich ook toonend aan de oppervlakte van zijn verbeelding, nooit het gevoel van werkelijkheid stoort dat uit de heele vertelling ons tegenstroomt.

Willem Voogd is een uitzondering; maar hij is daarom niet minder reëel en levend; temeer omdat Van der Leeuw hem zoo goed van zijn omgeving weet af te grenzen, nooit schroomt hem in zijn onbeholpenheid en wereldsche onbruikbaarheid te doen uitkomen.

Hij trekt partij voor hem. Dat wil zeggen: de schrijver wordt geacht de ouder geworden Willem Voogd zelf te zijn, en zoo is het geen wonder dat de ‘kleine held’ in zijn latere herinneringen een zekere apothéose viert. Maar niet zoo dat hij voor zijn vroegere vernedering zich schamen en ervan zwijgen zou. Is dan ook het verhaal van de eerste herinneringen haast al te volledig, zoodat men bijna aan een stelselmatig bijeenbrengen van gegevens denken zou, - met andere woorden: heeft de wederoproeping van die herinneringen iets moeizaams, als gebeurde ze terwille van het te schrijven opstel, - in de daaropvolgende schildering, die van de lagere-school-ervaringen, wordt dat anders. De ellende daarvan heeft zich diep ingegrift. Herinneringen daaraan op te wekken, was niet noodig Ze waren hem altijd tegenwoordig, behoefden geen schildering door uitgezochte woorden, konden ieder oogenblik van de dag en de nacht verteld worden in al hun doorleden, hun voor eeuwig verfoeide werkelijkheid. Zij worden zelfs niet met humor aangezien. Van humor is maar een enkele maal sprake, en dan van meer dan humor. Het is als de gebochelde meester herdacht wordt die in den beginne vriendelijk was, hem op de speelplaats naast zich tegen de muur liet staan, waarbij het kind zorg droeg dat het ‘niet op die arme kromme schaduw trad.’

‘Zooals de wingerd, steun zoekend door zijn ranken, eindelijk den krommen takknoest grijpt, zoo tastte mijn liefde naar alle kanten, nergens kon zij zich hechten, totdat zij den bocheligen meester vond. Vanaf het eerste uur dat hij mij redde

had ik hem het nieuw-geboren zachte gevoel van dankbaarheid gewijd. Eerst kon ik, onbewuste minnaar van schoonheid, mij niet verzoenen met zijn mismaakte figuur. Maar eens, toen weer mijn genegenheid en tegenzin streden, herinnerde ik mij den pelikaan dien ik met moeder in den dierentuin had gezien. Hij stapte parmantig op zijn dunne beenen, den langgeneusden kop tusschen de schouders gedrukt. Met een ondeugend glansje in de oogen gluurde ik naar meester, lachte stiekum in mijzelven en voelde in dien goedigen spot mijn afkeer vergaan.'

De verstandhouding duurde niet lang: het weinig wereldwijze knaapje bedierf haar grondig toen het zijn verheugende ontdekking, dat meester de broer van Koosje, de meid van tante was, in volle klas openbaren wou. Meester keek hem 'angstig met booze stekelige blikken aan', en kon de poging nog juist voorkomen, maar vergaf ze hem niet. Wat ook te beginnen met een kind dat niet wist wanneer het spreken en wanneer het zwijgen moest, dat machteloos tegenover zijn droomen stond, en ze door de zotste kreten uitte op het ongelegenste oogenblik. Zoo dachten er ook de jongens over, die hem laf vonden en onjongensachtig. De meisjes niet anders.

Ook toen hij al wat ouder werd, toen hij op zijn vader geleken, toen een meisje hem gekust had, wilden de vrienden toch alleen van hem weten tegen de tijd dat zijn moeder verjaarde. Zij gaf dan een feest voor Wims schoolmakkers. De jongens zelf voerden een tooneelspel op.

'Onverwachts door de koorts van onzen ijver brak de feestdag aan. 's Middags hadden wij plooiend en hamerend de kamer in de schoone hofzaal onzer fantasie herschapen en nu, onder het stralende lamplicht, temidden van een plechtigen draperieënval, betuurden wij ernstig, met poperende harten, het langzaam openschuiven van de tusschendeur. Dadelijk vergat ik het spel en keek naar de kijkers. Moeder zat op haar hoogen leuningstoel, door het houten lofwerk waren klimop en bruine beukenblaren gewonden die, aan den bovenrand met chrysanthen tezamen gevlochten, een bloeiend kroontje drukten op heur vriendelijk blonde hoofd. Vader had een bloem in zijn knoopsgat gestoken en glunderde van innig gemeende feestigheid. Vluchtig bezag ik de overige genoodigden, waaronder ik

mijn ooms en mijn tantes herkende, geen tijd vindend mij rekenschap te geven van de beteekenis van hun lach. Dringend werd ik tot mijn plicht gewenkt; het spel nam een aanvang en de eene volzin greep zich vast in den andere, zooals de hooggeheven handen bij een rondedans. Mijn vrienden overtroffen zichzelven. De baard om hun gelaat, de brillen en stokken verborgen hun dagelijksch wezen nog dieper, terwijl de verwachtingsvolle blikken hen aanvuurden tot de duizelende dronkenschap waaruit de kunst wordt geboren. Dat leek een vlucht van raketten, zooals de woorden, in vragen en antwoord, snel en gevederd, juist gericht en met gratie ontvangen, van speler naar speler terug werden gekaatst. Ook de gebaren verstonden elkander, feilloos het gesprokene begeleidend met hun verklarende zinnebeeldigheid. Ik werd niet opgenomen in de strakke omklemming van dit verband. Nog afgeleider en verwarder dan anders, sloeg ik groote brokken over en bracht een ontnuchtering in den algemeenen roes. Vaak werden mij woedende dreigementen toegesist. Toch liep alles goed ten einde en tevreden bogen wij voor het applaudisseerend publiek. De behangerszoon, die altijd meer dan het noodige wilde verrichten, ontstak dan, heimelijk in een hoekje, een grooten pot bengaalsch. Heldhaftig, in de houdingen van onze rollen, vormden wij een purperen apotheose in dien hellen verheerlijkenden gloed. Maar een verstikkende damp steeg op tot de zoldering en deed ons allen proestend vluchten met den zakdoek voor den mond. Wij werden naar boven geroepen. In een kamer verblindend van luister, wachtte ons de rijkgedekte disch. In het midden prijkte de roomtaart, bros en bruin onder de sneeuw van zijn suiker; de fonkelende limonadekraffen vingen de lichtjes op hun facetten van geslepen edelsteen; maar het genoeglijkste deden de borden mij aan, zoo blank en noodigend als die op het witte laken voor ons daar bijeen waren gezet. De vorken en messen lagen er ook al te wachten en de stoelen hielden zich met hun glimmende ruggen bereid. Wij mochten zoo maar aanzitten onder elkander, de ouderen lieten ons vrij. De meid met haar schoone schort en haar lachende wangen, diende de dampende spijs, ossetong, in smijdige reepen gesneden, overgoten van een zachte geelgrijze saus. Ook de groenten rookten

in hun schalen en de glazen vulden zich met het dikke veelkleurige vocht. Luidruchtig schalden de stemmen; allen riepen dooreen uit hun sjuïge lippen; er werden de dwaaste verhalen gedaan. Sommigen konden niet goed zich gedragen, zij namen het beste stuk op hun borden, werden terechtgewezen en kijfden dan kwaad; de anderen lachten; maar toch klonken de tonen der verschillende gemoedsbewegingen tezamen tot één geschal van jeugd en zorgeloosheid. Als moeder binnentrad zoo jong en zoo beminnelijk, werd een hoerageroep aangeheven dat mijn hart deed dansen van trots en behagen en toen zij eindelijk, terwijl de taart werd gegeten, nog een laatste versnapering bracht, verhief zich een vriend van zijn zitplaats en wijdde haar met het glas in de hand een fraaien, huldigenden dronk. Ook ik, de zoon, werd bij zijn woorden niet vergeten. Uitbundig was mijn dankbaarheid. Nooit kreeg ik mijn deel in gemeenschappelijke pleizieren en nu was ik er koning van. Zelfvergeten en toch zoovele vreugden rijker als er makkers verzameld zaten, dacht ik mij een vogel, door vleugels en winden gedragen, die slechts één uur van den zomer zijn eigen kweelen hooren en er van genieten mag. Ik blonk als de roos in den bloemkrans, ik sprong gelijk de droppel van een waterval. Ach, dat dit geen droom zou wezen, dat dit zoo duren kon. Vaag, in den zwijmel mijner gedachten, smeekte ik dat mijn kortstondige plaats aan dezen feestdisch de voorspelling van een blijvende aan de versierde tafel des levens mocht wezen. Alleen kon ik niet lachen en slechts mede met lustige koren gedijden jok en vroolijkheid.

Bij het vertrek van mijn makkers riep ik hoopvol mijn goedennacht door den koelen, sterloozen avond.

Den volgenden middag slenterde ik met de jongens langs de straten en de herinnering van gisteren hield als een stervende zwaluw de wieken uitgespreid. Niemand sprak tegen mij; plotseling werden de hoofden bijeengestoken en na een haastig fluisteren zette de troep het op een loopen en liet mij eenzaam staan. Nog zie ik het bleekgroene grachtwater, waarover ik mij wanhopig boog, de kale boomen lagen erin weerspiegeld, de gele gevels der huizen, en een triestig brokje hemelgrauw. Een smid sloeg ergens op zijn klinkend aanbeeld, en toen ik moeilijk

mijn voeten verzette, schenen zij beide door looden gewichten bezwaard. Ik trachtte vergeefs te begrijpen. Later is mij verteld dat ik mijn vrienden die weken voortdurend tot ergernis was geweest. Ik had de grootste rol gekozen, hoewel ik niet spelen kon, den avond had ik bijna bedorven, aan tafel had ik mij het eerste bediend, terwijl ik tegen de simpelse wetten der wellevendheid had gezondigd door niet eens den spreker te bedanken voor zijn huldegroet. Zij hadden hun onwil moeten verkroppen en, nu zij niet meer gebonden waren, vierden zij hem vrijelijk uit. In bevenden toorn haatte ik hen, ik droomde ze geboeid als mijn offers, ik trof hun kwade harten met mijn wreede wapen, mij verlustigend in het vloeien van hun roode bloed. Dan zuchtte ik en sloop naar huis. Doch voor de week ten einde ging, had ik mij weer bij hen aangesloten. Ik kon het geheim van alleen te wezen niet vinden.'

Deze bladzijden toonen hun werkelijkheid even duidelijk als sommige vroeger aangehaalde hun zinnebeeldigheid. Evenzeer nochtans als het zinnebeeld zijn werkelijkheid gevoelen deed, doet deze werkelijkheid zich kennen als meer dan enkel lotgeval. Ze is eenvoudig het meest als waarlijk-gebeurd treffend beeld, waarin de ervaring van dit kinderleven haar vertegenwoordiging vindt. Werkelijkheid of zinnebeeld - ten slotte is deze heele arbeid de uiting van een niet in het ijle werkende maar in het leven gewortelde Verbeelding. Zijn karakter van verbeeldingswerk te zijn, dat wil zeggen nog iets meer dan zin, en niet minder dan volste werkelijkheid, is het beste wat we eraan moeten opmerken.

* * *

Als iemand behoefte heeft het wezen van Willem Voogd met een enkele trek te omschrijven, dan zal hij er maar één vinden: het overwicht van de verbeelding. In huis of op straat, voor zijn prenteboeken of voor zijn venster, is dit knaapje niet een opmerker en een vrager, zooals kinderen meer zijn, maar hij is een verbeelder, die niet met de dingen leeft, maar met de gestalten die de dingen in hem ontwaken doen. In zijn tuin, als hij gifdranken brouwt uit bessen en bloemen, in de kamer als hij zich opstelt ter bewaking van zijn gifkelk, opdat onvoor-

zichtigen de dood niet zouden drinken aan die verderfbrengende flonkering, volgt hij niet de overleggingen van een gemoed in gisting, maar hij speelt de rol die de verbeelding uit die gisting geschapen heeft. Zijn angsten voor spoortreinen en verschrikte kudden, fel en onbegrijpelijk, zijn niet zonder meer de teekenen van een overgevoelig zenuwleven, maar een bewijs dat de mogelijkheden die zijn verbeelding voor hem tot werkelijkheid maakte, de werkelijkheid van het oogenblik voor hem vermomden.

Wie de macht van de verbeelding kent, weet dat zij onbedwingbaar is. Toen Willem Voogd op school werd ingesloten door een omgeving die troosteloos en terugstootend was, toen dus zijn verbeelding haar tegenwicht verloor, ontzette het kind zich over het geweld van een vermogen dat hij in zich had, en dat hij verklaren noch zelfs noemen kon. Hij schrijft er als volgt over:

‘Maar mij kwelde nog een andere nijpender nood, waarvoor ik heul zocht bij moeder. Hij werd mij niet door vreemden aangedaan, doch ontsproot uit mijzelven. Misschien had hij al lange jaren in mij gehuisd in een vage gedaante die niet verontrustte. Nu echter stond ik tegenover hem van aangezicht tot aangezicht: hij stortte zich over mijn tegenweer, als een stormwind vaart over de halmen. Op het onverwachtst greep hij mij aan, verlamde mijn wil en mijn denken, houdend mij in het spel zijner wreedheid een seconde zwevend boven het bodemlooze van den ondergang. Ik wachtte bij de opengedraaide brug aan de vaart, droomerig turend hoe de deinende golfjes met de scherven van kleuren en vormen stoeiden. Dan eensklaps kwam het uit mijn bloed naar boven gebruist, dat de open brug mij niet mocht weerhouden, dat het water mij dragen zou, dat het mij riep, dat het mij wenkte. Kracht sterker dan menschelijk trok mij tot zich naar de wiegende diepte, reeds had een voet haar steun verloren, krampachtig klemde ik mij aan de leuning vast. Bij dien tweekamp heroverde ik allengs mijn zinnen, de brug werd gesloten en met knikkende knieën vervolgde ik mijn weg. Een andermaal overrompelde mij de blinde drang als de stoomtram waarschuwend-luidend langs het schemerig grachtje schokte. Ik zag de breede hijgende machine naderen; om de wielen glom het vuur van den oven, langs de

donkere flanken siste de dichte heete ademdamp. Dan kon ik mij niet weerhouden en snelde, den nabijen gloed en hitte op wangen en handen, vlak voor den dreigenden dood, over de rails. De stoker vloekte en smeet naar mij met een steenkool, ik zag de daverende wagens met een zwaai achter de boomen verdwijnen, bevend van afgrijzen om wat ik, machteloos, had bestaan.

Ook rustig in mijn stoel of op mijn schoolbank gezeten kon het namenlooze mij eensklaps bevangen, zooals de slang den vogel bant. Tusschen mij, het licht en de omringende dingen scheen een donkere voorhang gevallen, wijl ik zonder bewustzijn ergens naar vreemde oorden tot een wonderlijk avontuur werd gevoerd. Ik liep op een smallen bergweg, een steile afgrond beneden. Duidelijk voelde ik den wind door mijn haren, het harde van het hoekig graniet bij het stijgen, de gloeiende aanraking van den rijzenden rotswand tegen de tastende hand. Ver weg zag ik een vogel in den onbewolkten hemel drijven en uit het dal, bij een blinkend stroompje, een ijle rookzuil in het blauw vergaan. Ik zoog den geur van onbekende bloemen, plotseling brokkelde het pad onder mijn voeten, ik greep mij vast aan een struik die uit een steenspleet bloeide, en hing tusschen het stralende uitspansel en een beek die in de diepte ruischte, kreunend om mijn leven, aan een broozen tak. Soms ook dwaalde ik door een nachtelijk woud. Ik hoorde het dorrend hout onder mijn schreden kraken, ik huiverde van zuchten door de bladeren, of staarde door het wiegelende loover naar het eenzaam lichtje van een ster. Zachte passen slopen nader, onder de twijgen smeulde loerend een dubbele vonk. Brandende adem blies door mijn vimgers. In de doodspijn van mijn vreezen knielde ik hulpeloos in de weeke naalden neer. Juist op het beslissende oogenblik van mijn gevaren kwam ik met een schok tot mijzelven, door een zucht die ik slaakte, of door een luiden, angstigen uitroep gewekt. Ik keek dan dom en verbaasd in het ronde, bespeurde dat de tijd was voortgegaan en zocht mij onopgemerkt in de gelederen te rijen welke ik onwillens voor een wijle verliet. Een redelooze angst vervulde mij jegens den vijand dien ik niet kende en tegen wien ik mij niet verzetten kon. Nu weet ik dat deze zelfde aan de wereld ontrukkende macht de zieners doet zingen, maar toen was mijn

geest nog in nevel en ik fladderde als een lichtziek motje om het groote vlammende hart.'

Wim's moeder noemde dat innerlijk gebeuren 'de worstelstrijd' en het scheen hem dat hij al een stap gewonnen had, nu hij zijn aanvaller door een naam bepalen kon.

Hij bad om ervan verlost te worden. Ook op school bezweek hij er vaak voor en slaakte dan soms een kreet, die bestraft werd als een ongepastheid.

De aard van deze voorstellingen was stellig die van een kind met overgevoelige zenuwen, maar opmerkelijker dan hun aard was hun kracht en hun werkelijkheid. Zoodra dit kind de plaats gewonnen had, waar het ongewenschte aanrakingen met de wereld afsluiten en haar inwerking op hem beheerschen kon, zou het toonen hoe souverein en zeker zijn verbeeldingsmacht op zich zelve was.

'Kinderland' is het bewijs ervan. Smart en vernedering, zoo goed als verrukking en zaligheid - zie de ontmoeting en de rit met Anneke - zijn hier zonder tempering - en dat zegt iets - opgenomen in éénzelfde harmonieuse, zoowel klare als gevoelige, kleurige als sobere, kunstvolle als natuurlijke stijl. Met al zijn hoogten en laagten, zijn schrijningen en weelden, is hier een heele jeugd als schoon verbeeld. Het proza van een dichter; in waarde tot een schoon gedicht naderend.

Laten wij het boek 'De Jeugd van Willem Voogd' noemen. Van 'Kinderland' heeft het weinig. Maar het is de wereld van *dit* kind, dat een dichter was.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Enchiridion, *Zedekundig Handboekje van Epictetus*, vertaald en van een inleiding voorzien door Dr. D.F. Scheurleer. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1915.

Een langwerpig boekje, door Mouton & Co. op oud-hollandsch papier gedrukt met een fraaie (achtiende-eeuwsche) letter, die zich hier in al haar verscheidenheid genieten laat. Inhoud: de stoïsche wijsheid van Epictetus, namelijk zijn Enchiridion en de hem toegeschreven Fragmenten, benevens voorrede, inleiding, bibliografie en aanteekeningen van Dr. Scheurleer.

Als het de menschheid slecht gaat zal zij altijd naar Epictetus grijpen, want zijn leer is een pantser tegen het ongeluk. Hij leefde zelf in de tijd toen het ongehoorde gebeurde, toen namelijk Nero te Rome zijn komedianten-waanzin botvierde, en christenen, in olie gedrenkt, de bloedige arena en de namelooze wreedheid van de nachtfeesten verlichtten, waar het volk bij juichte. Wat was een mensch toen weinig tegenover de woede van de wereld.

Die mensch - zei de slaaf Epictetus - is juist zooveel als hijzelf zijn wil, mits hij maar de meester is van zijn begeerten en voorstellingen. Laat hij niets begeeren wat hij niet in zijn macht heeft, laat hij altijd bedenken dat geen enkele ramp hem de vrijheid van zijn gedachte ontnemen kan.

Een sterke geest te bezitten, die zich nooit liet meesleepen en altijd zichzelf bleef, dit was het geluk van Epictetus. Toen zijn meester hem een been stuk sloeg, verzette hij zich niet en jammerde hij niet. Verzet zou hem misschien zijn tweede been gekost hebben, jammeren zou hij onwaardig hebben geacht.

Hij waarschuwde zijn meester, daar toch het been van een slaaf iets kostbaars was, dat hij bij voortgezette mishandeling het breken zou, en toen het gebeurd was zei hij zachtzinnig: Ik heb het u wel gezegd.

Hieruit blijkt wel dat hij niets dan wijs wou zijn. Niet ijdelwijs of belangzuchtig-wijs, maar wijs en niets anders, en daardoor, naar zijn eigen overtuiging, van de hoogste waarde voor zichzelf en zijn mede-menschen.

Zijn meester zal het hierin allicht niet met hem eens zijn geweest. Iemand die zijn hoogste geluk vindt in het bewaren van zijn gemoedsrust kan als dienaar soms tegenvallen. ‘Het is niet gemakkelijk’ - zegt hijzelf - ‘zijn gemoedstoestand te bewaren zooals die van nature moet zijn en gelijktijdig op de buitenwereld te letten. Integendeel is het beslist noodzakelijk dat hij die zich om het eene bekommert, het andere verwaarloost.’

Hier ligt de moeielijkheid voor Epictetus' wijsheid: het andere, de buitenwereld die hij verwaarloost, erkent hij niet als een waarde op zichzelf, maar alleen als een macht die meetelt voor zoover onze geest haar laat gelden. Zij kan ons baten: goed, wij zullen ons van haar bedienen. Zij wil ons schaden: wel, dan zullen wij haar buitensluiten. Zij beweert op zichzelf iets te beteekenen: o neen, zij beteekent niets anders dan wat ik mij van haar verkies voortestellen. Uw vrouw sterft: Ja, dacht gij dan dat zij eeuwig was? Nochtans schreit uw vriend. Zeker, maar niet om zijn vrouw, die een uitwendig ding is dat hem in geenen deele deren kan; doch om zijn voorstelling van zijn vrouw. Troost hem, schrei met hem, maar neem u in acht dat ge niet zelf inwendig treurig wordt.

‘Gij moet u in het leven gedragen als bij een gastmaal. Een gerecht wordt rondgereikt en komt bij u: steek de hand uit en neem met bescheidenheid. Wordt het voorbijgedragen, houd het niet tegen. Is het nog niet bij u gekomen, toon uw begeerte niet van verre, maar wacht rustig tot de beurt aan u komt. Gedraag u evenzoo tegenover uw kinderen, uwe vrouw, ambten en rijkdommen. Dan zult gij een waardig dischgenoot der goden zijn. Raakt gij echter hetgeen u voorgezet wordt, zelfs niet aan, maar laat gij het voorbijgaan, dan zult gij niet alleen een dischgenoot der goden zijn, maar met hen heerschen. Aldus

deden Diogenes, Heraclitus en hunsgelijken en daarom waren en heetten zij terecht goddelijk.'

Wie zal niet erkennen dat in de eerste houding, die van het nemen met bescheidenheid, een schoone voornaamheid ligt. Maar zal elk wel even gereedelijk toegeven, dat de tweede, die van het weigeren, iets goddelijks heeft?

Toch berust juist in deze tweede, in het vermogen dat de geest zich toekent om de wereld aftewijzen, de grondslag van de stoïsche grootheid. De geest acht zich van de wereld wezenlijk gescheiden.

Het is één van de fasen die wij moeten doorleven, maar ook slechts eene. Die helden-houding - want ze is niet goddelijk, maar heroïsch - verbeeldt een noodtoestand. Zij redt in de persoonlijkheid, als in het eenige wat ons van leven en wereld op een zeker oogenblik overblijft, alles wat voor ons aan het leven waarde geeft. Maar zij miskent de wereld. Zoodra wij vaster staan, erkennen wij dat ook de wereld goddelijk is, dat ook wijzelf wereld zijn, dat geest en wereld rusten in eenzelfde oorsprong.

Dit is de reden waarom de stoïsche wijsheid, en daarmee tevens deze haar huiselijkste vorm, de leer van Epictetus, nooit geheel kan bevredigen. Zij is manlijk, maar nauwelijks menschelijk, en het tegendeel van goddelijk. Zij is één, maar loochent de verborgenheid die twee tot een derde maakt.

A.V.